

KMUSEKAD

**KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE EKONOMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ**

**KARAMANOĞLU MEHMETBEY UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL AND ECONOMIC RESEARCH**

NİSAN 2025

CİLT: 27

SAYI: 48

APRIL 2025

VOLUME: 27

ISSUE: 48

E-ISSN 2147 - 7833

KMUSEKAD

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi
Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Social and Economic Research

Nisan 2025 / APRIL 2025 CİLT: 27/VOLUME: 27 SAYI: 48/ISSUE: 48 E-ISSN: 2147 – 7833

Sahibi / Owner

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Adına
Prof. Dr. Mehmet GAVGALI

Baş Editör / Editor

Prof. Dr. Ercan OKTAY

Editör Yardımcısı / Editor Assistant

Doç. Dr. Tuba AKAR
Doç. Dr. Tufan SARITAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Ayşenur ÖKTEM ÖZGÜR
Dr. Öğr. Üyesi Umut ÇİL

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Birol MERCAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Zijad DŽAFIĆ (Tuzla Üniversitesi, Bosna-Hersek)
Prof. Dr. Mehmet İNCE (Tarsus Üniversitesi)
Prof. Dr. Sinem YAPAR SAÇIK (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Prof. Dr. Rabia ÖZPEYNİRCİ (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Doç. Dr. Gökhan Kerse (Kafkas Üniversitesi)
Doç. Dr. Mevludin IBISH (International Balkan University)

Dergi Sekreteri / Journal Secretary

Arş. Gör. Melisa AYDAŞ (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)

Mizanpaj Ekibi / Secretary

Dr. Öğr. Üyesi Özgür BAYRAKTAR (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Araş. Gör. Dr. Canan KIRMIZI (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Mustafa Enes TEPE (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Orçun KÜÇÜKYILMAZ (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Araş. Gör. İsa GÜNEŞ (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Araş. Gör. Şerife SOYLU (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)

Dergi Yayın Tarihi: Nisan 2025

Yayın hayatına Selçuk Üniversitesi bünyesinde Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi olarak başlayan dergimiz 2007 yılında Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi bünyesinde Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi olarak isim değiştirmiştir. 2010 yılında Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi olarak tekrardan isim değişikliğine giden dergimiz, bu isimle yayın hayatını sürdürmektedir.

KMU Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi iktisat, işletme, maliye, çalışma ekonomisi, ekonometri, kamu yönetimi, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, hukuk, davranış bilimleri, pazarlama, sosyal hizmetler, uluslararası ticaret, lojistik, sosyoloji, felsefe ve benzeri alanlarda, kuramsal ve/veya özgün araştırmaya dayanan makaleleri yayınlayarak bu alandaki literatüre katkıda bulunmaya çalışır.

KMU Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi Aralık, Nisan ve Ağustos aylarında olmak üzere yılda üç kez yayınlanan hakemli ve uluslararası bilimsel bir dergidir.

Dergide yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarlara aittir. Kaynak gösterilerek kullanılabilir.

Dergimiz, **TR DİZİN**, **EBSCO**, **ProQuest**, **SOBİAD** ve **Türk Eğitim İndeksi (TEİ)**'nde taranmaktadır.

KMU Journal of Social and Economic Research which is a peer-reviewed in accordance with the double-blind system and an open access journal is published three times a year, in April, August, and December. Since the issue of December 2013, the journal has passed to the e-journal format and its all issues can be accessed from the journal homepage (<http://dergi.kmu.edu.tr>) and EBSCO database. In this context, the journal's ISSN number has changed and our new ISSN number has been updated by ULAKBİM as "ISSN: 2147-7833". KMU Journal of Social and Economic Research is indexed by TR DİZİN, EBSCO, ProQuest, SOBİAD and the Turkish Education Index (TEİ).

İletişim

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi Ofisi
70100 Karaman, Türkiye
Faks: 0 338 226 21 01 Tel: 0 338 226 2100 kmusekad@kmu.edu.tr

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

-
- Prof. Dr. Abdullah YILMAZ (Anadolu Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Adem ÖĞÜT (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Adriana Burlea SCHIOPOLU (Craiova Üniversitesi, Romanya)
Prof. Dr. Ahmet AY (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ali DANIŞMAN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Alper ÖZMEN (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Doğan Nadir LEBLEBİCİ (Hacettepe Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Bekir Berat ÖZİPEK (İstanbul Medipol Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Birol MERCAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Fatih UŞAN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. H. Bahadır AKIN (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. H. Kürşat GÜLEŞ (Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Kadir CANATAN (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Haluk DUMAN (Aksaray Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Hikmet KAVRUK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mahmut Hakkı AKIN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Malgorzata PANKOWSKA (Katowice Ekonomi Üniversitesi, Polonya)
Prof. Dr. Mehmet BULUT (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet İNCE (Tarsus Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Musa EKEN (Sakarya Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Muhammad Riaz SHAD (Ulusal Modern Diller Üniversitesi, Pakistan)
Prof. Dr. Nail ÖZTAŞ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Nihat IŞIK (Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ramazan AKTAŞ (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ramazan YELKEN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Veysel EREN (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Zekeriya MIZIRAK (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Zijad DŽAFIĆ (Tuzla Üniversitesi, Bosna-Hersek)
-

BU SAYININ HAKEMLERİ / REVIEWERS OF THIS ISSUE

- Prof. Dr. Ahmet UÇAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali ASKER (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali AYATA (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali ÇELİKKAYA (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Eren ALPER (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Prof. Dr. Erkan Turan DEMİREL (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ertan BEŞE (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih KANA (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Handan YOLSAL (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Hazal Ilgın BAHÇECİ BAŞARMAK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Levent Yahya ESER (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet YÜCE (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömür TOSUN (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Şerif ÖNER (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Tahsin GÜLER (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Taner AKÇACI (Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Yakup BULUT (Gaziantep Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdullah AYDIN (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali GÖK (Gaziantep Üniversitesi)
Doç. Dr. Azime ARISOY (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Doç. Dr. Bahar YALÇIN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Birol DEMİRCAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Bora YENİHAN (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Bülent ÇELİK (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Doç. Dr. Çiğdem ÖZARI (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Doç. Dr. Efe Can KILINÇ (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Emre YAKUT (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
Doç. Dr. Erhan ÇANKAL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih AKBULUT (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma ÇAKMAK (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma KANTAŞ YILMAZ (Sağlık Bilimleri Üniversitesi)
Doç. Dr. Günay GÖNÜLLÜ (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan YILMAZ (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice KOÇ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüsniye AKILLI (Nuh Naci Yazgan Üniversitesi)
Doç. Dr. İhsan YİĞİT (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Ali POLAT (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Metin DAM (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa KOÇANCI (Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa NAİMOĞLU (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa YILDIRIM (Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi)
Doç. Dr. Nalan KANGAL (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Doç. Dr. Nazan ŞAHBAZ KILINÇ (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Okan Güray BÜLBÜL (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Özlem TOPÇUOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Pınar AVCI (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Recep AYDIN (Hitit Üniversitesi)
Doç. Dr. Resul YALÇIN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Salih ÇİFTÇİ (Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Serkan DORU (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Suna ERSAVAŞ KAVANOZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Tuba ŞAHİNOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Cihan Necmi GÜNAL (Kocaeli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Deniz TANIR (Kafkas Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Dilara DAL (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Kübra ÖZTÜRK (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Miraç ASLAN (Gaziantep Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mukadder BEKTAŞ (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Onur ŞEYRANLIOĞLU (Giresun Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Seda EFE (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sedat POLAT (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sevil TURHAN (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Şeyda ÜNVER (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tolgahan AYDINER (Pamukkale Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tuba YILDIZ (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)

Dergimizin bu sayısında makale değerlendirmelerinde katkıda bulunan değerli öğretim üyelerine teşekkür ederiz.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS	SAYFA NO
Künye	27(48)
Makaleler / Articles	
Economic Growth and Financial Development in Developing Countries: An Empirical Investigation Using Panel Causality Analysis of Canning and Pedroni Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik Büyüme Ve Finansal Gelişme: Canning Ve Pedroni'nin Panel Nedensellik Analizi İle Ampirik Bir Araştırma Felor EBGHAEI	1-15
The Effect of Economic Risk Factors on Foreign Direct Investments Inflows: A Research on Turkic World Belirsizlik Faktörlerinin Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerine Etkisi: Türk Dünyası Üzerine Bir Araştırma Saffet AKDAĞ ve Ömer İSKENDEROĞLU	16-31
Türkiye’de Sanayi Üretim Endeksi, Kentleşme, Birincil Enerji Arzı, Karbon Ayak İzi ve Dış Ticaret Açığı Arasındaki İlişki The Relationship Between Industrial Production Index, Urbanization, Primary Energy Supply, Carbon Footprint and Trade Deficit in Turkey Hasan UMUTLU ve Zehra NAMLI BİLMEZ	32-49
Psikolojik Sözleşme, Kariyer Başarısı ve İş Yaşam Dengesine Dair Bir Saha Araştırması A Field Study on Psychological Contract, Career Success and Work Life Balance Haluk SAK ve Mukaddes GÜLER	50-73
Dijital Dönüşüm Perspektifinden E-Belediye Bilgi Sistemi: Ege Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri İncelemesi. E-Municipality Information System from The Perspective of Digital Transformation: An Analysis of Metropolitan Municipalities in The Aegean Region Hatike KOÇAR UZAN	74-93
Makine Öğrenmesi Yöntemleri ile Sermaye Yapısının Belirlenmesi; BİST’TE Uygulama. Machine Learning Methods in Capital Structure Decisions; Application in Bist Şafak Sönmez SOYDAŞ	94-110
What matters for the efficiency of Micro Business Tax Collection? Evidence from the Eastern Part of Ethiopia Mikro İşletmelerin Vergi Tahsilatının Etkinliğinde Önemli Olan Faktörler: Etiyopya'nın Doğu Bölgesinden Kanıtlar Anwar Adem SHIKUR, Salih ÜLEV ve Sisay Redwan ABABIYA	111-124
Mediating Role of Organizational Support in The Impact of Healthcare Professionals' Organizational Trust Perceptions on Warning Tendencies Sağlık Çalışanlarının Örgütsel Güven Algılarının İhbar Eğilimleri Üzerindeki Etkide Örgütsel Desteğin	125-142

Aracılık Rolü	Mustafa FİLİZ ve Yalçın KARAGÖZ
Dijital Okuryazarlık Ve Sosyal Medya Bağımlılık Düzeylerinin Mesleki Bilgi Edinimine Etkisi The Impact of Digital Literacy and Social Media Addiction Levels on Professional Knowledge Acquisition Gülcan KARABAYIR, M. Cabir AKKOYUNLU ve Serkan ADA	143-158
Türk İdari Teşkilatına Hakim Olan Temel İlkelere Etkisi Bakiminden Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri Presidential Decrees in Terms of Their of Their Impact on The Basic Principles Dominating The Turkish Administrative Organization Benazir ÖZTÜRK	159-184
Doğal Afetler Sonrası Sürdürülebilir Bir Akıllı Kent Planlamasında Yerel Yönetişimin Rolü: Tokyo Kent Örneği ve Malatya'nın Akıllı Kent Planlamasına Öneriler, The Role of Local Governance in Planning a Sustainable Smart City After Natural Disasters: Tokyo City Example and Suggestions for Malatya's Smart City Planning Mehmet ÖLMEZ ve Bülent BAYRAK	185-209
Sahipli Köpeklere Geçiş Yöntemleri: Türkiye İçin Bir Öneri Methods For Transition to Owned Dogs: A Suggestion for Türkiye Yusuf ŞAHİN ve Oğuzhan ASLANTÜRK	210-226
Türkiye'nin Kalkınma Planlarında Şehirleşmeye Dair Politika Başlıklarının Karşılaştırılması: Onuncu, On Birinci Ve On İkinci Kalkınma Planları Üzerine Bir Değerlendirme Comparison Of Policy Topics Related to Urbanization in Türkiye's Development Plans: An Evaluation of The Tenth, Eleventh, And Twelfth Development Plans Tuna BATUHAN ve Şuheda ALTUNOK	227-250
İklim Değişikliğinin Türkiye'de Belediyelerin Kurumsal Yapıları Üzerindeki Etkileri The Impact of Climate Change on Organisational Structures of Municipalities in Türkiye Selahattin KAVUT	251-265
E-Devlet Uygulamalarının Yolsuzluğu Azaltma Potansiyeli: Ampirik Bir İnceleme The Potential Of E-Government Applications to Mitigate Corruption: An Empirical Investigation Vedat ALMALI ve Abdulmecit YILDIRIM	266-279
Mühimme Defterleri Işığında 18. Yüzyılda Sakız Adasında Sosyal Ve Ekonomik Hayat Social And Economic Life in Chios in the 18th Century in The Light of The Mühimme Registers Mehmet TAŞ	280-319
Türkiye'de Mülki İdarenin Siyaset-Yönetim Dikotomisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi Evaluation Of Civil Administration in Turkey Within the Framework of Politics-Administration Dichotomy Oral KARAKAYA	320-340

Kobi'lerin Finansal Başarısızlık Riski Ve Covid-19 Pandemisi: Bist Kobi Sanayi Endeksi Üzerine Bir İnceleme Financial Failure Risk Of Sme's And Covid-19 Pandemic: A Study On Bist Sme Industrial Index Hilal OK ERGÜN ve Zekiye AKTAŞ	341-370
Avrupa Birliği Ülkelerinin İş Yapabilme Kolaylığının Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi İle İncelenmesi Examining The Ease of Doing Business in European Union Countries Through Multidimensional Scaling Analysis Sibel ÖRK ÖZEL ve Dilek VEYSİKARANI	371-389
Türkiye'deki Göçmenlerin Sağlık Hizmetine Erişim Ve Kullanım Sürecini Etkileyen Sorunların Belirlenmesi Ve Ahp Analizi İle Önceliklendirilmesi Identification And Prioritization of Problems Affecting the Process of Access and Use of Health Care Services by Migrants in Turkey Using Ahp Analysis Yeter USLU, Sefer AYGÜN, Salih ONARAN ve Selenay KOÇ	390-404
Eleştirel Açıdan Akıllı Kentler: Büyükşehir Belediyeleri Üzerine Bir Farkındalık Araştırması Smart Cities from A Critical Perspective: An Awareness Research on Metropolitan Municipalities Doğan BIÇKI ve Selin EYİUSLU	405-430
Gündem Belirleme Kuramı Bağlamında Sivil Toplum Kuruluşlarının Siyasal İletişimdeki Rolü The Role of Non-Governmental Organizations in Political Communication in The Context of Agenda-Setting Theory Ömer Cenap ÖZDEMİR	431-446
Türkiye'de İnsana Yakışır İş Ve Ekonomik Büyümenin Görünümü Outlook For Decent Work and Economic Growth in Turkey Bahar YOLVERMEZ	447-473
Tax Incentives for Renewable Energy in Turkey and The Eu-27 Türkiye Ve Ab-27'de Yenilenebilir Enerjiye Yönelik Vergi Teşvikleri İclal DAĞLIOĞLU ŞANLI	474-498
Türkiye'de E-Devlet Kullanımının Lojistik Regresyon Ve Chaid Analizi İle İncelenmesi Examining E-Government Use in Turkey with Logistic Regression and Chaid Analysis Demet BUDAK ve Duygu TUNALI	499-523
Transformasyonel Bir Lider Profili Olarak Turgut Özal Turgut Özal As a Transformasyonel Leader Profile Mehmet Şirin ÇETİN	524-535

Türkiye’de Finansal Gelişme Ve Ekonomik Yapısal Reform İlişkisi Relationship Between Financial Development and Economic Structural Reform in Türkiye Elifnur TİĞTEPE ve Oğuzhan DEMİR	536-552
Türkiye’nin Küresel Askerî Varlığı: Yurt Dışındaki Askerî Üslerin Etkileri ve Stratejik Rolü Türkiye’s Global Military Presence: The Impact and Strategic Role of Military Bases Abroad Ömer Faruk KOCATEPE	553-578
Rusya – Ukrayna Savaşında Türkiye’nin Denge Politikası Balance Policy Of Türkiye In the Russia – Ukraine War Ali Fuat GÖKÇE ve Mehmet Şerif ÇİÇEK	579-593
Bilinçli Farkındalığın Psikolojik İyi Oluş Üzerindeki Etkisinde Psikolojik Sermayenin Aracılık Rolü The Mediating Role of Psychological Capital in The Effect of Mindfulness on Psychological Well-Being Ayşe YAVUZ	594-610

ECONOMIC GROWTH AND FINANCIAL DEVELOPMENT IN DEVELOPING COUNTRIES: AN EMPIRICAL INVESTIGATION USING PANEL CAUSALITY ANALYSIS OF CANNING AND PEDRONI

Felor EBGHAEI¹

Abstract

This study aims to investigate the causal relationship between financial development (FD) and economic growth (EG) from 1990 to 2022. 45 developing countries and the approach recommended by Canning and Pedroni (2008) has been applied to determine this link. Based on the result of Unit Roots tests, the variables are first-order integrated. The cointegration connection indicates that, despite ongoing external shocks, the time series are linked in a long-term equilibrium. For the whole panel, the causality results show a long-run, unidirectional causal relationship. The long-run causal link from EG to FD is not supported by panel causality data. Examining group averages, there is no long-term causal relationship from FD to EG or EG to FD. The results demonstrate the validity of the supply-leading viewpoint and demonstrate that financial market reforms, financial market liberalization policies, and improved financial intermediation services all have a favorable impact on EG in the economies under discussion.

Keywords: Developing Countries, Economic Growth, Financial Development
JEL Classification: C33, G18, O16

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE EKONOMİK BÜYÜME VE FİNANSAL GELİŞME: CANNİNG VE PEDRONİ'NİN PANEL NEDENSELLİK ANALİZİ İLE AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA

Öz

Bu çalışma, 1990-2022 dönemi için finansal gelişme (FD) ile ekonomik büyüme (EG) arasındaki uzun vadeli nedensel bağlantıyı incelemektedir. Bu çalışmada 45 gelişmekte olan ülke için finansal gelişme (FD) ile ekonomik büyüme (EG) arasındaki ilişki Canning ve Pedroni (2008) panel nedensellik testi ile incelenmiştir. Birim Kök testleri sonucuna göre değişkenler birinci dereceden eşbütünleşiktir. Eşbütünleşme bağlantısı, devam eden dış şoklara rağmen zaman serilerinin uzun vadeli bir dengede bağlantılı olduğunu göstermektedir. Panelin tamamı için nedensellik sonuçları uzun vadeli, tek yönlü bir nedensellik göstermektedir. EG'den FD'ye uzun vadeli nedensellik bağlantısı panel nedensellik verileri tarafından desteklenmemektedir. Grup ortalamalarına bakıldığında FD'den EG'ye veya EG'den FD'ye uzun dönemli bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Sonuçlar, arz odaklı bakış açısının geçerliliğini ortaya koymakta ve finansal piyasa reformlarının, finansal piyasa liberalizasyon politikalarının ve iyileştirilmiş finansal aracılık hizmetlerinin tamamının, tartışılan ekonomilerde EG üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Gelişmekte Olan Ülkeler, Ekonomik Büyüme, Finansal Gelişme
JEL Sınıflandırması: C33, G18, O16

¹ Assist. Prof. Dr., İstanbul Aydın University, Faculty of Economics and Administrative Science, Department of Economics and Finance, e-mail: f.ebghaei@gmail.com, ORCID iD: 0000-0002-9861-2675
Dr. Öğr. Üyesi., İstanbul Aydın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonomi ve Finans Bölümü, e-posta: f.ebghaei@gmail.com, ORCID iD: 0000-0002-9861-2675

1. INTRODUCTION

Financial systems are effective factors in the process of EG, as they perform the function of providing funds for the diffusion of new technologies and the realization of capital accumulation. With the liberalization process in the world, especially since 1980, restrictions between countries have decreased, trade has become easier, and capital flows have accelerated. As a result, the financial system has grown and become more complex. Financial expansion can be defined as the diversification of financial services across a number of industries and an increase in the number of financial institutions.

Since Schumpeter (1911) there have been considerable disagreements regarding the existence of the relationship between FD and EG in the literature on economics. While early studies concentrated on the role of FD in EG, more recent studies have paid more attention to the direction of this link. In the context of causality between the investigated variables, Patrick (1966) while classifying the causality of the relationship, also distinguishes between leading supply and trailing demand.

Most developing countries are looking for ways to develop financial markets and increase EG. Developing the financial sector is one of the most important tools to increase EG. According to classical growth theories, FD affects EG through increasing capital and technological innovation. The further development of financial markets provides the possibility of wider participation of the population in economic activities and increases the production of the society. However, due to the fact that financial markets in developing countries are not developed or very little developed, a large number of people cannot access financial resources, and on the other hand, resources and savings are not properly equipped. As a result, because the financial system does not have enough efficiency in allocating savings to productive investments, these savings become unproductive investments. The process of capital accumulation is also delayed and the fields of creating new job opportunities are limited.

In this study, the theoretical aspects of the relationship between research variables have been discussed first. After reviewing the literature, with the help of Canning and Pedroni's (2008) panel causality test, the causality between FD and EG is investigated considering the annual observations of 45 selected developing countries between 1990 and 2022. Considering the importance of the impact of FD on EG and considering the disagreement from the empirical and theoretical aspects, it seems necessary to conduct a research for developing countries in order to reach a decisive conclusion about the direction of the relationship. The current research tries to investigate the nature of the long-term causal relationship between the variables in addition to the direction of the causal relationship. Previous research (Dritsakis and Adamopoulos (2004), Thangavelu and Ang (2004), Shahbaz et al. (2008), Wolde-Rufael (2009), Eita and Jordan (2010), Gounder (2012), Kar et al. (2014), Ofori-Abebrese et al. (2017), Pradhan et al. (2017), Tunalı and Onuk (2017), Pata and Ağca (2018), Ismail et al. (2019), Perera and Paudel (2019), Tadesse and Abafia (2019), Mike and Alper (2021), Dahmani et al. (2022)) has examined this relationship in a specific country or the world as a whole, but in this study developing countries were specifically examined. Also, previous research (Table 1) has used the Granger causality test to investigate the causal relationship. However, in this research, the method suggested by Canning and Pedroni (2008) has been used.

2. LITERATURE

The functions of financial systems have a major role in the interaction between FD and EG. According to Tobin and Brainard (1963) resource allocation is more effective when financial systems are sophisticated and run well. Financial intermediaries assess the risks associated with various investment possibilities and focus resources on the most lucrative ones, improving investment quality

and speeding EG. The growth of financial institutions and markets provides market players with timely, reliable information, finances cutting-edge investment projects, and improves resource allocation.

With better access to the services of financial intermediaries, the costs of business will fall. If the cost to outside investors of verifying investment returns is high, their willingness to lend will decline, and productive investment will be discouraged by these costs. In an advanced financial system, these monitoring costs are reduced by financial regulation. The reduction in monitoring costs is expected to have a directly proportional effect on EG as investors' control over the firm increases (Bernanke and Gertler, 1990). In other ways, according to Levine (1997) financial systems ensure the flow of savings from different households so that they can be used to finance investment. More saving deposits are made available and more funding for investment is produced as financial systems develop. Growing investment as a result of more available finance also hastens the accumulation of fixed capital and aids in EG.

Schumpeter (1911) accepts technological innovation as the engine of EG. Innovation is achieved through technology-oriented research and investments. Therefore, the factors that facilitate technological innovation will also accelerate EG. Although the literature focus attention about the function of financial markets as a middleman between savings and investments, King and Levine (1993) concentrate on how FD affects productivity using the endogenous growth model as a framework. According to this approach, FD will positively affect EG. As a result, it is clear that there should be a single direction of causality from FD to EG. Robinson claimed in 1952 that a growth in demand for the services determined by financial intermediaries is necessary with relation to the financial system to develop. The need for financial services grows along with the expansion of industries that rely on them. In other words, the financial sector grows when EG rises, and EG and FD are causally related in only one direction. According to Patrick (1966) with EG, new opportunities are also provided for entrepreneurs. But, in order to raise their demand for financial services, entrepreneurs want outside funding. Consequently, a causal connection exists between EG and FD. Additionally, the financial sector may develop into a development engine if the financial system gets better. Advanced financial systems have more effective performance and transfer the resources of financial investors from traditional sectors to modern sectors and thus increase productivity.

In making policy decisions related to economic development, the causality between FD and EG is very important. Therefore, understanding the causality's direction is crucial. Regarding the relationship between these two variables, economists have presented different theories. These studies can be divided into 4 perspectives: Some researchers such as Lucas (1988), Stern (1989), Meier and Seers (1984) and Dawson (2003) believe that financial development has no effect on EG.

Another point of view is called the demand side point of view and was first proposed by Patrick (1966). Proponents of this view believe that EG leads to FD and the direction of causation is from EG to FD (demand leadership view). According to this view, along with EG, technology advances and labor productivity increases, as a result, there is a rise in the demand for financial services, leading to the expansion of the financial industry. Proponents of this view include Robinson (1952), Gurley and Shaw (1955), Friedman and Schwartz (1963), Jung (1986) and Irland (1994) and Khan (2001).

Another point of view is called the supply side point of view. This view was also proposed by Patrick (1966). In this view, the finance industry is advanced first, then the real sector of the economy. Therefore, policymakers should implement policies to increase financial institutions and provide the basis for increasing EG with policies to increase savings and investment. However, in contrast, the removal of government restrictions on the banking system increases investment. This view sees financial

institutions as intermediaries between savers and investors and believes that if financial repression is reduced, these institutions can play their real role in terms of meeting the needs of the production sector. This viewpoint contends that easing regulations like the maximum interest rate and the large legal reserve will promote economic growth. Proponents of this point of view include Boyd and Prescott (1968), Goldsmith (1970), McKinnon (1973), Shaw (1973), Townsend (1979), King and Levine (1993), Levine and Zervos (1997), Levine et al. (2000) and Levine (2005).

The last point of view suggests the relationship between FD and EG simultaneously. Stated differently, there exists a two-way causal relationship between EG and FD. In this perspective, when EG is in the early stages, financial markets expand, the supply of financial assets increases, and therefore, EG results from the financial sector's expansion (Supply-Leading). At higher levels of EG, economic growth increases FD (demand side view). Greenwood and Smith (1997), Luintel and Khan (1999) and Demetriades and Hussain (1996) support this view. Greenwood and Smith (1997), Luintel and Khan (1999) and Demetriades and Hossein (1996) support this view.

The experimental studies conducted in this field are also divided into 4 groups. The results of some research show that FD has no effect on EG. In several cases, financial development is the cause of EG, whereas in other cases the reverse is true. Finally, some researches indicate a two-way causality.

Table 1. Causality Studies

Authors	Sample	Period	Causality
Ahmed and Ansari (1998)	Pakistan, Sri Lanka, India	1974-1991	FD → EG
Luintel and Khan (1999)	10 countries	1960-1996	FD ↔ EG
Gursoy and Al-Aali (2000)	Bahrain, Kuwait and Saudi Arabia	1973-81	Kuwait: FD → EG Other countries: EG → FD
Calderón and Liu (2003)	108 developing countries	1960-1994	FD → EG
Dritsakis and Adamopoulos (2004)	Greece	1960:I-2000:IV	FD ↔ EG
Thangavelu and Ang (2004)	Australia	1970-1980	FD ↔ EG
Habibullah and Eng (2006)	A number of Asian countries	1991-1998	FD → EG
Shahbaz et al. (2008)	Pakistan	1971-2006	FD ↔ EG
Enisan and Olufisayo (2009)	7 African countries	1980-1985	FD → EG
Wolde-Rufael (2009)	Kenya	1966-2005	FD ↔ EG
Eita and Jordan (2010)	Botswana	1977-2006	FD → EG
Gounder (2012)	Fiji	1970-2005	FD ↔ EG
Yildirim et al. (2013)	10 Developing European countries	1990-2012	EG → FD
Kar et al. (2014)	Turkey	1989-2007	EG → FD
Menyah et al. (2014)	A number of African countries	1966-2008	No causal association
Ofori-Abebrese et al. (2017)	Ghana	1970-2013	FD → EG
Pradhan et al. (2017)	ASEAN	1991-2011	FD ↔ EG
Tunalı and Onuk (2017)	Turkey	2003-2015	EG → FD
Bist (2018)	16 low-income countries	1995-2014	FD → EG
Swamy and Dharani (2018)	24 Developed countries	1983-2013	FD ↔ EG
Pata and Ağca (2018)	Turkey	1982-2016	FD → EG
Ismail et al. (2019)	Malaysia	1990-2013	EG → FD
Perera and Paudel (2019)	Sri Lanka	1955-2005	No causal association
Tadesse and Abafia (2019)	Ethiopia	1975-2016	FD → EG
Mike and Alper (2021)	Fragile Five	1980-2017	FD → EG (Indonesia, South Africa)
Dahmani et al. (2022)	Tunisia	1995-2018	FD ↔ EG

3. DATA, ECONOMETRIC APPROACH, AND ASSESSMENT OF RESULTS

3.1. Data and Model

In this study, 45 countries with the highest economic growth have been selected from developing countries for the period of 1990-2022 and the causal relationship between FD and EG has been investigated in these countries.

For this purpose, Canning and Pedroni (2008) panel causality test was used. The required data is also taken from the World Bank. The model used for empirical analysis is as follows:

$$GDP_{it} = \beta_0 + \beta_1 FD_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

GDP_{it} = Real Gross Domestic Product per capita (2015 US dollars constant).

FD_{it} = Financial development. It is measured by the quantity of domestic credit extended to the private sector (as a share of GDP).

ε_{it} = error term

i = country $i = 1, 2, \dots, 45$

t = time $t = 1990-2020$

3.2. Empirical Findings

3.2.1. Cross-sectional Dependence

If there is a cross-sectional dependence between the series, ignoring this may lead to biased results and as a result wrong interpretations (Pesaran, 2004; Chudik and Pesaran, 2011). Cross-sectional dependence is decisive for the selection of panel unit root tests, cointegration tests, and causality tests. Therefore, obtaining reliable results requires starting the analysis by examining the cross-sectional dependence. Cross-sectional dependence is investigated with the help of Lagrange multiplier (LM) tests by Breusch and Pagan (1980) and cross-sectional dependence (CD) by Pesaran (2004). If the time dimension (T) of the panel is larger than the cross-sectional dimension (N), the LM test is used, and when the cross-sectional dimension is larger, the CD test is used (Pesaran, 2004). Accordingly, within the scope of the present study, the presence or absence of Cross-sectional Dependence was tested with the CD test. Pesaran's (2004) test statistic is in equation (2) and when T is large enough, $CD \rightarrow N(0,1)$ is the limit of the function $N \rightarrow \infty$.

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right) \quad (2)$$

$\hat{\rho}$ is the sample estimate of the test pairwise correlation of the residuals.

CD test was applied separately for both variables and research model. Table 2 contains the findings of this experiment.

Table 2. Tests for cross-sectional dependencies

Test Variables	CD _{LM1}	CD _{LM2}	CD _{LM3}	CD _{LM-adj}
	Statistics	Statistics	Statistics	Statistics
GDP	22.89 (0.880)	19.57 (0.320)	20.14 (0.201)	17.36 (0.501)
FD	10.17 (0.321)	9.87 (0.290)	14.48 (0.300)	12.38 (0.571)
Model				
	25.206 (0.203)	7.421 (0.739)	2.490 (0.440)	9.540 (0.301)

Source: Author's findings

Note: The probability values are shown by the values in parenthesis.

According to the results of the CD test in Table 2, the null hypothesis that there is no cross-sectional dependence is not rejected. Therefore, it was found that economic growth or financial development of the countries investigated in this research are not affected by each other.

3.2.2. Slope Homogeneity

Most panel data programs assume that the series are homogeneous. However, this assumption is not very realistic. If heterogeneity of slope coefficients is discovered, tests that account for heterogeneity should be performed. For this purpose, Pesran and Yamagata (2008) slope homogeneity test was used. This test provides results based on two different statistics as $\tilde{\Delta}$ and $\tilde{\Delta}_{adj}$ for large and small samples and is calculated as follows:

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (3)$$

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - E(\tilde{z}_{iT})}{\sqrt{\text{Var}(\tilde{z}_{iT})}} \right) \quad (4)$$

N, cross-section size

S, Swamy test statistic

k, number of explanatory variables

E brackets, expected value

Var brackets, variance

Table 3 shows the results of the slope homogeneity test.

Table 3. Slope Homogeneity Test Results

Tests	Statistics
$\tilde{\Delta}$	7.018 (0.300)
$\tilde{\Delta}_{adj}$	8.648 (0.290)

Source: Author's findings

Note: The probability values are shown by the values in parenthesis.

According to the results of delta tests in Table 3, the null hypothesis that the model is homogeneous is not rejected.

The results of the cross-sectional dependence test and the slope homogeneity test allow the first-generation panel unit root, cointegration and causality tests.

3.2.3. Test For Panel Unit Roots

Tests suggested by Choi (2001), Levin et al. (2002) (LLC), Im et al. (2003) (IPS) have been used to determine if the time series is stationar and whether the unit root is present or absent. LLC assumes that all units have the same autoregressive parameter and that the cross-sectional units of the test are independent. IPS uses average likelihood ratio and Dickey-Fuller tests for the panel unit root test. These tests are based on more general assumptions than the LL test, and according to the simulation results in IPS, they show better performance than the LL test in limited samples. The Choi test can be applied to infinite or finite N observations. It takes into account that there is a different deterministic structure for each unit and that there may be a different time dimension. It also does not ignore that some of the series forming the panel data may be stationary and some may be non-stationary. Table 4 contains the findings of this experiment.

Table 4. Panel Unit Root Test

Test Variable	LLC	IPS	Choi
GDP	5.23 (0.180)	5.62 (0.240)	5.78 (0.210)
FD	6.67 (0.491)	7.34 (0.121)	7.39 (0.360)
dGDP	-6.80*** (0.000)	-6.32*** (0.000)	-7.29*** (0.000)
dFD	-7.83*** (0.000)	-7.65*** (0.000)	-8.37*** (0.001)

Source: Author's findings

*** indicates 1% level significance.

The probability values are shown by the values in parenthesis.

The right lag length was chosen using Schwartz's criterion.

H₀: A unit root exists.

H₁: No unit root exists.

dGDP: First-order difference of GDP

dFD: First-order difference of FD

As Table 4 shows, at the time series level, the null hypothesis cannot be ruled out, indicating the presence of a unit root. For this reason, the time series were re-examined after differentiating once. The findings show that there is no unit root and that the null hypothesis is rejected with a 1% confidence level. Therefore, all variables are first-order, or I(1), integrations.

3.2.4. Test of Panel Cointegration

The cointegration connection indicates that, despite ongoing external shocks, the time series are linked in a long-term equilibrium. The long-term connection between the variables and the presence of cointegration were examined using the cointegration tests developed by Pedroni (1999) and Kao (1999). Pedroni's test provides the possibility of heterogeneity in the covariance vector. Not only does it allow the dynamic and fixed effects to vary across panel segments, but it also allows the cointegral vector to

vary across segments under the alternative hypothesis. The Pedroni test allows for individual heterogeneity of fixed effects and trend conditions in the panel. It recommends seven test statistics for hypothesis testing, of which four are within-group statistics and three are between-group statistics. Another cointegration test is the Kao cointegration test. Kao in 1999 proposed a cointegration test for panel data analysis using DF and ADF tests. The results are collected in Table 5.

Table 5. Test of Panel Cointegration

Pedroni (1999)	
Test	t-statistic
Panel	
V	5.34** (0.042)
PP	5.32*** (0.000)
ρ	3.81** (0.039)
ADF	7.12*** (0.001)
Group	
PP	3.21*** (0.000)
ρ	2.21** (0.033)
ADF	5.15*** (0.002)
Kao (1999)	
ADF	2.85*** (0.000)

Source: Author's findings

A significance level of 1% or 5% is indicated by the symbols *** and **, respectively.

The probability values are shown by the values in parenthesis.

The right lag length was chosen using Schwartz's criterion.

H₀: Cointegration does not exist.

H₁: Cointegration exists.

Considering the results of the Pedroni cointegration test panel, the H₀ hypothesis is rejected for all panel statistics at the significance level of 1% and 5%. Therefore, there is cointegration between the variables. In group statistics, For all groups, the H₀ hypothesis is rejected at the significance levels of 1% and 5%. Accordingly, all seven Pedroni tests show that FD and EG have high cointegration.

H₀ hypothesis is rejected based on the results of the Kao cointegration test at a significance level of 1%, this further demonstrates the long-term link and cointegration between the factors. The findings indicate that FD and EG have a long-term cointegrated relationship in 45 selected developing countries.

3.3.5. Long-run Panel Causality Tests

The conventional Granger causality test or other techniques are typically employed to look into the short-term causal link between variables. But in this research, unlike usual, the long-term causality between the variables has been investigated. On the basis of this, the long-term causality link between the variables and the coefficient of this relationship was displayed using the approach Canning and Pedroni (2008) developed. From this perspective, this approach is significant since it offers details on

both the direction and the causation of the long-term connection between the variables. Table 6 contains a list of the test findings.

Table 6. Long-Run Panel Causality Tests

	$\lambda_2 = \text{FD}_{it} \rightarrow \text{GDP}_{it}$		$\lambda_1 = \text{GDP}_{it} \rightarrow \text{FD}_{it}$		λ_2/λ_1
	coefficient	t-statistics	coefficient	t-statistics	median
Lambda-Pearson		47.53** (0.050)		51.52 (0.180)	0.29
Group mean	1.85	1.71 (0.140)	4.15	2.26 (0.110)	0.62

Source: Author's findings

** denotes 5% level significance.

The probability values are shown by the values in parenthesis.

H₀: There is no causality.

H₁: There is causality.

According to the Lambda-Pearson statistic, there is a one-way causal link from FD to EG, according to the panel's overall causality conclusions. Because, at a significance level of 5%, the H₀ hypothesis is rejected across the board in the panel. Thus, it is verified that there is a long-term causal link between FD and EG. But on the other hand, in examining the causality from EG to FD in the entire panel, the H₀ hypothesis is not rejected. Thus a long-run causal link from EG to FD is not supported by panel causality data. Examining the group average, the H₀ hypothesis is not disproved. As a result, there is no long-term causal relationship from FD to EG or EG to FD.

4. Results and Conclusion

Financial markets increase EG by directing savings to the most productive areas and increasing investment and by providing various financial instruments. An issue that has become very controversial in recent years is whether FD affects EG or whether EG leads to financial development. The causal relationship between the level of FD and EG, depending on the direction of the causal relationship, is expressed in the form of leading supply and demand hypotheses. According to the demand-following view, EG leads to financial growth by raising demand for the services offered by the financial sector. According to the supply-oriented view, the direction of causality is from FD to EG.

In this study, the causality relationship between FD and EG in 45 developing countries between 1990 and 2022 has been done using the long-term Canning and Pedroni (2008) causality test.

First, the CD test was applied to both variables and the research model. Considering the non-rejection of cross-sectional dependence, it was found that the economic growth or financial development of the countries investigated in this research are not affected by each other. The results of the slope homogeneity test also show the homogeneity of the research model. Based on the results of these two tests, the tests used in this research are the first-generation tests. Then, the stationarity test was performed for the variables and the results of the tests of Choi (2001), Im et al. (2003) (IPS), and Levin et al. (2002) (LLC) showed that all variables are cointegrated from degree 1. Next, Pedroni (1999) and Kao (1999) cointegration tests were used to assess the cointegration and long-term association between the variables. The obtained findings demonstrate the long-term link and cointegration between the variables. FD and EG have a long-term cointegration relationship and a common trend for the research period. Lastly, the Canning and Pedroni (2008) technique was used to examine the causal link between FD and EG. For the whole panel, the causality results show a long-run, unidirectional causal relationship between FD and EG. The outcomes show that the supply-leading position is correct. In examining

causality from EG to FD across the entire panel, the long-run causal link from EG to FD is not supported by panel causality data. Examining group averages, there is no long-term causal relationship from FD to EG or EG to FD. The results demonstrate the validity of the supply-leading viewpoint. These findings are consistent with Ahmed and Ansari (1998), Calderón and Liu (2003), Habibullah and Eng (2006), Enisan and Olufisayo (2009), Eita and Jordan (2010), Ofori-Abebrese et al. (2017), Bist (2018), Pata and Ağca (2018), Tadesse and Abafia (2019), Mike and Alper (2021).

The results indicate that FD is the root cause of EG. Since the actual sector and the financial sector frequently interact, the growth of the financial industry, diversification of financial instruments, and the development of resources to meet the demands of the private sector would all increase EG.

The results demonstrate the validity of the supply-leading viewpoint and demonstrate that financial market reforms, financial market liberalization policies, and improved financial intermediation services all have a favorable impact on EG in the economies under discussion. The existence and nature of the interaction between FD and EG become crucial factors in formulating policies intended to accelerate EG, particularly for developing nations. In this context, policies that promote and preserve macroeconomic stability, expand the economy's openness to international trade, and boost human and physical capital through making the most efficient use of resources will all have a favorable impact on FD and, consequently, EG.

The study's conclusions suggest that the financial sector needs to be developed and improved in order for it to participate actively in the EG process and for the best possible allocation of financial resources. Therefore, it is advised that emerging nations upgrade their banking infrastructure in order to aid in the efficient distribution of financial resources and to channel more money toward profitable investment projects.

Ethical Statement

In this research, ethical rules have been observed. Ethics committee approval is not necessary for the study.

Contribution Rate Statement

The contribution of the author is 100%.

Conflict Statement

This study has no personal or organizational conflicts of interest.

REFERENCES

- Ahmed, S.M. and Ansari, M. I. (1998). Financial Sector Development and Economic Growth: The South-Asian Experience. *Journal of Asian Economics*, 9(3), 503-517.
- Bernanke, B. and Gertler, M. (1990). Financial Fragility and Economic Performance. *The Quarterly Journal of Economics*, 105(1), 87-114.
- Bist, J.P. (2018). Financial Development and Economic Growth: Evidence From A Panel of 16 African and Non-African Low-Income Countries. *Cogent Economics & Finance*, 6(1) , 1-17.

- Ebghaei, F. (2025). Economic Growth and Financial Development in Developing Countries: An Empirical Investigation Using Panel Causality Analysis of Canning and Pedroni. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 1-15.
- Boyd, J. and Prescott, E.C (1986). Financial Intermediary-coalitions. *Journal of Economic Theory*, 38(2), 232-211.
- Calderón, C. and Liu, L. (2003). The Direction of Causality Between Financial Development and Economic Growth. *Journal of Development Economics*, 72(1), 321-334.
- Canning, D. and Pedroni, P. (2008). Infrastructure, Long-run Economic Growth and Causality Tests for Cointegrated Panels. *The Manchester School*, 76(5), 504-527.
- Choi, I. (2001). Unit Root Tests For Panel Data. *Journal of International Money and Finance*, 20, 249-272.
- Chudik, A. and Pesaran, M.H. (2011). Infinite-dimensional VARs and Factor Models. *Journal of Econometrics*, 163(1), 4-22.
- Dahmani, M. Mabrouki, M. and Youssef, A.B. (2022). ICT, Trade Openness and Economic Growth in Tunisia: What is Going Wrong?. *Economic Change and Restructuring*, 55(4), 2317–2336.
- Dawson, P.J. (2003). Financial Development and Growth in Economies in Transition. *Applied Economics Letters*, 10(13), 833-836.
- Demetriades, P.O. and Hossein, K.A. (1996). Does Financial Development Cause Economic Growth? Time Series Evidence From 16 Countries. *Journal of Development Economic*, 51(2), 387-411.
- Dritsakis, N. and Adamopoulos, A. (2004). Financial Development and Economic Growth in Greece: An Empirical Investigation with Granger Causality Analysis. *International Economic Journal*, 18(4), 547–559.
- Eita, J.H. and Jordan, A.C. (2010). A Causality Analysis Between Financial Development and Economic Growth for Botswana. *African Finance Journal*, 12(1), 1-17.
- Enisan, A.A. and Olufisayo, A.O. (2009). Stock Market Development and Economic Growth: Evidence From Seven Sub-Saharan African Countries. *Journal of Economics and Business*, 61(2), 162-171.
- Friedman, M. and Schwartz, A.J. (1963). *A Monetary History of The United States*. Princeton: Princeton University Press.
- Goldsmith, R.W. (1970). Financial Structure and Development. *The Economic Journal*, 80(318), 365-367.
- Gounder, N. (2012). Financial Development and Economic Growth in Fiji: New Empirical Evidence. *Griffith Business School Discussion Papers Economics*, 2012-11, 1-15.
- Greenwood, J. and Smith, B. (1997). Financial Markets in Development and The Development of Financial Markets. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 21(1), 145-181.
- Gurley, J.G. and Shaw, E.S. (1955). Financial Aspects of Economic Development. *The American Economic Review*, 45(4), 515-538.
- Gursoy, C.T. and Al-Aali, H. (2000). Causal Relationship Between Financial and Economic Development in Gulf Countries. *Dogus University Journal*, 1(1), 124-134.
- Habibullah, M.S. and Eng, Y.K. (2006). Financial Development Cause Economic Growth? A Panel Data Dynamic Analysis For The Asian Developing Countries. *Journal of the Asia Pacific Economy*, 11(4), 377-393.

Ebghaei, F. (2025). Economic Growth and Financial Development in Developing Countries: An Empirical Investigation Using Panel Causality Analysis of Canning and Pedroni. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 1-15.

- Ismail, F., Ab-Rahim, R. and Pei-Chin, L. (2019). Nexus Between Financial Development and Economic Growth. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 9(1), 26-44.
- Im, K.S., Pesaran, M.H. and Shin, Y. (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.
- Irland, P.N. (1994). Money and growth: An Alternative Approach. *American Economic Review*, 84(1), 47-65.
- Jung, W.S. (1986). Financial Development and Economic Growth: International evidence. *Economic Development and Cultural Change*, 34(2), 333-346.
- Kao, Ch. (1999). Spurious Regression and Residual-based Tests For Cointegration in Panel Data. *Journal of Econometrics*, 90(1), 1-44.
- Kar, M., Nazlioglu, S. and Agir, H. (2014). Trade Openness, Financial Development and Economic Growth in Turkey: Linear and Nonlinear Causality Analysis. *BDDK Journal of Banking and Financial Markets*, 8(1), 63-86.
- Khan, A. (2001). Financial Development and Economic Growth. *Macroeconomics Dynamics*, 5(3), 413-433.
- King, R.G. and Levine, R. (1993). Finance, Entrepreneurship, and Growth: Theory and Evidence. *Journal of Monetary Economics*, 32(3), 513-42.
- Levine, R. (2005). Finance and Growth: Theory and Evidence. *Handbook of Economic Growth*, 1(A), 865-934.
- Levin, A., Lin, C. and Chu, C.J. (2002). Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-sample Properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), 1-24.
- Levine, R., Loayza, N. and Beck, T. (2000). Financial Intermediation and Growth: Causality and Causes. *Journal of Monetary Economics*, 46(1), 31-77.
- Levine, R., and Zervos, S. (1997). Stock Market, Banks and Economic Growth. *The American Economic Review*, 88(3), 537-558.
- Lucas, R.E. (1988). On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1988), 3-42.
- Luintel, K.B. and Khan, M. (1999). A Quantitative Reassessment of The Finance Growth Nexus: Evidence From A Multivariate VAR. *Journal of Development Economics*, 60(2), 381- 405.
- Mckinnon, R.I. (1973). *Money and Capital in Economic Development*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press.
- Meier, G.M. and Seers, D. (1984). Pioneers in Development. *World Development*, 13(12), 1307-1309.
- Menyah, K., Nazlioglu, S. and Wolde-Rufael, Y. (2014). Financial Development, Trade Openness and Economic Growth in African Countries: New Insights From a Panel Causality Approach. *Economic Modelling*, 37(C), 386–394.
- Mike, F. and Alper, A. E. (2021). The Effect of Financial Development Level on Economic Growth in Fragile Economies. *Business and Economics Research Journal*, 12(1), 49-64.

Ebghaei, F. (2025). Economic Growth and Financial Development in Developing Countries: An Empirical Investigation Using Panel Causality Analysis of Canning and Pedroni. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 1-15.

- Ofori-Abebrese, G., Pickson, R.B. and Diabah, B.T. (2017). Financial Development and Economic Growth: Additional Evidence From Ghana. *Modern Economy*, 8(2), 282-297.
- Pesaran, M.H. (2004). General Diagnostic Tests For Cross Section Dependence in Panels. *Cambridge Working Papers in Economics*, Faculty of Economics, University of Cambridge, 0435.
- Pata, U.K. and Ağca, A. (2018). Cointegration and Causality Relationship Between Financial Development and Economic Growth: The Case of Turkey. *Osmaniye Korkut Ata University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 2(2), 115-128.
- Patrick, H. T. (1966). Financial Development and Economic Growth in Underdeveloped Countries. *Economic Development and Cultural Change*, 14(2), 174-189.
- Perera, N. and Paudel, R.C. (2009). Financial Development and Economic Growth in Sri Lanka. *Applied Econometrics and International Development*, 9(1), 157-164.
- Pedroni, P. (1999). Critical Values For Cointegration Tests In Heterogeneous Panels With Multiple Regressors. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(S1), 653-670.
- Pradhan, R. P., Arvin, M. B., Bahmani, S., Hall, J. H. and Norman, N. R. (2017). Finance and Growth: Evidence From The ARF Countries. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 66(C), 136-148.
- Robinson, J. (1952). *The Generalisation of The General Theory, in The Rate of Interest and Other Essays*. London: Macmillan.
- Schumpeter, J.A. (1911). *The Theory of Economic Development*. Cambridge: Harvard University Press.
- Shan, J., Morris, A. and Sun, F. (2001). Financial Development and Economic Growth: An Egg-Chicken Problem? *Review of International Economics*, 9(3), 443-54.
- Shahbaz, M., Ahmed, N. and Ali, L. (2008). Stock Market Development and Economic Growth: ARDL Causality in Pakistan. *International Research Journal of Finance and Economics*, 14(1), 182-195.
- Shaw, E.S. (1973). *Financial Deepening in Economic Development*. New York: Oxford University Press.
- Stern, N. (1989). The Economics of Development: A Survey. *The Economic Journal*, 99(397), 597-685.
- Swamy, V. and Dharani, M. (2018). An Alternate Approach in Exploring The Causal Link Between Financial Development and Economic Growth-evidence From Advanced Economies. *International Journal of Finance and Economics*, 23(1), 55-76.
- Tadesse, T., and Abafia, J. (2019). The Causality Between Financial Development and Economic Growth in Ethiopia: Supply Leading vs Demand Following Hypothesis. *Journal of Economics and Financial Analysis*, 3(1), 87-115.
- Thangavelu, S.M. and Ang, J.B. (2004). Financial Development and Economic Growth in Australia: An Empirical Analysis. *Empirical Economics*, 29(2), 247-260.
- Tobin, J. and Brainard, W.C. (1963). Financial Intermediaries and The Effectiveness of Monetary Control. *The American Economic Review*, 53(2), 383-400.

Ebghaei, F. (2025). Economic Growth and Financial Development in Developing Countries: An Empirical Investigation Using Panel Causality Analysis of Canning and Pedroni. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 1-15.

Townsend, R.M (1979), Optimal Contracts and Competitive Markets with Costly State Verification. *Journal of Economic Theory*, 21(2), 265-293.

Tunalı, H. and Onuk, P. (2017). The Causality Relation Between Financial Development and Economic Growth: The Case of Turkey. *Journal of Economic Policy Researches*, 4(1), 1-15.

Wolde-Rufael, Y. (2009). Re-examining The Financial Development and Economic Growth Nexus in Kenya. *Economic Modelling*, 26(6), 1140–1146.

World Bank. (2023). <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

Yildirim, S., Ozdemir, B. K., and Dogan, B. (2013). Financial Development and Economic Growth Nexus in Emerging European Economies: New Evidence From Asymmetric Causality. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(3), 710-722.

Extended Abstract

Economic Growth And Financial Development In Developing Countries: An Empirical Investigation Using Panel Causality Analysis Of Canning And Pedroni

In this study, the theoretical aspects of the relationship between research variables have been discussed first. After reviewing the literature, with the help of Canning and Pedroni's (2008) panel causality test, the causality between FD and EG was investigated considering the annual observations of 45 selected developing countries between 1990 and 2022. Considering the importance of the impact of FD on EG and considering the disagreement from the empirical and theoretical aspects, it seems necessary to conduct a research for developing countries in order to reach a decisive conclusion about the direction of the relationship. The current research also examined the nature of the long-term causal relationship between the variables in addition to the direction of the causal relationship. Previous research has examined this relationship in a specific country or the world as a whole, but in this study developing countries were specifically examined. Also, previous research has used the Granger causality test to investigate the causal relationship. However, in this research, the method suggested by Canning and Pedroni (2008) has been used.

Since Schumpeter (1911) there have been considerable disagreements regarding the existence of the relationship between FD and EG in the literature on economics. While early studies concentrated on the role of FD in EG, more recent studies have paid more attention to the direction of this link. According to classical growth theories, FD affects EG through increasing capital and technological innovation. Financial intermediaries assess the risks associated with various investment possibilities and focus resources on the most lucrative ones, improving investment quality and speeding EG. Regarding the relationship between these two variables, economists have presented different theories. These studies can be divided into 4 perspectives: some researchers such as Lucas (1988), Stern (1989), Meier and Seers (1984) and Dawson (2003) believe that financial development has no effect on EG. Another point of view is called the demand side point of view. Proponents of this view believe that EG leads to FD and the direction of causation is from EG to FD (demand leadership view). Another point of view is called the supply side point of view. In this view, the finance industry is advanced first, then the real sector of the economy. The last point of view suggests the relationship between FD and EG simultaneously. Stated differently, there exists a two-way causal relationship between EG and FD.

From the tests proposed by Choi (2001), Levin et al. (2002) (LLC), Im et al. (2003) (IPS) was used to determine if the time series is stationar and whether the unit root is present or absent. The findings show that there is no unit root and all variables are first-order, or I(1), integrations. The long-term connection between the variables and the presence of cointegration were examined using the cointegration tests developed by Pedroni (1999) and Kao (1999). According to the results, there is cointegration between the variables. Accordingly, all seven Pedroni tests show that FD and EG have high cointegration. Results of the Kao cointegration test demonstrates the long-term link and cointegration between the factors. The findings indicate that FD and EG have a long-term cointegrated relationship in 45 selected developing countries. The long-term causality link between the variables and the coefficient of this relationship was displayed using the approach Canning and Pedroni (2008) developed. According to the Lambda-Pearson statistic, for the whole panel, the causality results show a long-run, unidirectional causal relationship between FD and EG. In examining causality from EG to FD across the entire panel, the long-run causal link from EG to FD is not supported by panel causality data. Examining group averages, there is no long-term causal relationship from FD to EG or EG to FD. The results demonstrate the validity of the supply-leading viewpoint.

The results indicate that FD is the root cause of EG. Since the actual sector and the financial sector frequently interact, the growth of the financial industry, diversification of financial instruments, and the development of resources to meet the demands of the private sector would all increase EG. Therefore, financial market reforms, financial market liberalization policies, and improved financial intermediation services all have a favorable impact on EG in the economies under discussion. Also suggest that the financial sector needs to be developed and improved in order for it to participate actively in the EG process and for the best possible allocation of financial resources.

THE EFFECT OF ECONOMIC RISK FACTORS ON FOREIGN DIRECT INVESTMENTS INFLOWS: A RESEARCH ON TURKIC WORLD

Saffet AKDAĞ¹, Ömer İSKENDER OĞLU²

Abstract

The movement of capital among countries' economies in its favor accounts for international capital mobility which can be realized in the form of direct and indirect investments. It is accepted that the most important factors determining the attractiveness of foreign direct investment are economic / political stability. In this study, causality relationships between the net foreign direct capital inflows (FDI) of countries such as Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Türkiye, Turkmenistan, and Uzbekistan and economic policy uncertainty index (EPU), uncertainty index (WUI), geopolitical risk index (GPR), as well as fear indexes (VIX) are examined using the Granger causality methods. Then, Breitung and Candelon frequency causality analysis was used to determine whether the causality relationship between the variables is permanent or temporary. Analyses were carried out using annual frequency data between 1993-2021. According to the results of the study, different country-specific causality relationships were determined.

Keywords: Uncertainty and Risks, Causality Analysis, Foreign Capital Inflows

JEL Classification: C22, D81, E22

BELİRSİZLİK FAKTÖRLERİNİN DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRK DÜNYASI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Öz

Doğrudan ve dolaylı yatırım şeklinde gerçekleşebilen uluslararası sermaye hareketliliği ülke ekonomileri arasında sermayenin kendi lehine yer değiştirmesinin bir sonucudur. Doğrudan yabancı yatırımların çekiciliğini belirleyen en önemli faktörlerin ise ekonomik/politik istikrar olduğu kabul edilmektedir. Bu çalışmada öncelikle Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan ve Özbekistan gibi ülkelerin net doğrudan yabancı sermaye girişleri (FDI) ile ekonomik politika belirsizlik endeksi (EPU), küresel belirsizlik endeksi (WUI), jeopolitik risk endeksi (GPR) ve korku endeksi (VIX) arasındaki nedenselliğin varlığı Granger nedensellik analizi ile test edilmiştir. Daha sonra ise değişkenler arasındaki kalıcı mı yoksa geçici mi nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmek amacıyla Breitung ve Candelon frekans nedensellik analizi kullanılmıştır. Çalışma 1993-2021 tarihleri arasında yıllık frekans verilerinden yararlanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre ülkeye özgü farklı nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Belirsizlik ve Riskler, Nedensellik Analizi, Yabancı Sermaye Girişleri

JEL Sınıflandırması: C22, D81, E22

¹ Doç. Dr., Tarsus Üniversitesi, UBF, Finans ve Bankacılık Bölümü, e-posta: saffetakdag@tarsus.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9576-6786>

² Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, e-posta: oiskenderoglu@tarsus.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3407-1259>

1. INTRODUCTION

The movement of capital among countries' economies in its favor accounts for international capital mobility which can be realized in the form of direct and indirect investments. While underdeveloped countries encounter a significant capital restriction in their efforts of economic development, the capital factor is relatively abundant in developed countries. Such an imbalance among countries in terms of capital abundance results in inefficient resource allocation in the world economy (Kula, 2003:2). Countries that wish to take advantage of capital mobility may benefit from various policy instruments such as removal of barriers to capital, alluring foreign exchange rates and interest policies. Foreign direct investments (FDI) can be in the form of establishing new companies, opening branches, building new facilities, purchasing existing facilities, mergers with companies, full or partial company acquisitions/takeovers, or participating in joint ventures as well as license agreements (Çinko, 2009:118). Indirect capital investments (portfolio investments), however, are made by savers on stocks, bonds, and similar financial instruments to earn profits in international capital markets (İskenderoğlu and Karadeniz, 2011:2). Nowadays, both developed and developing countries undertake intensive efforts to allow FDI inflows. Because foreign capital investments pose as determining factors in the growth and development of the relevant countries. FDI, in particular, make various contributions to the country's economy such as capital accumulation, technological improvement, management quality, foreign trade opportunity, employment, sector discipline, skilled labor force, and risk-sharing (Anbar and Suleymanlı, 2016:102). Also, FDI maintain foreign currency accumulation, and thus investment funding may be realized. This circumstance can result in resource allocation efficiency as well as distribution and production efficiency that may have an impact on production. The factors that may have an impact on FDI tend to yield diversity in the literature. As stated in Çolak and Alakbarov (2017), there are a number of studies that deal with the impact of FDI flows on different macro-economic indicators at either individual country level or country groups as well. On the other hand, the studies could be distinguished into micro-level (industry level) or macro level. This stems from the fact that FDI's are in pursuit of natural resources, markets, efficiency, and strategic assets. In a broader sense, the factors determining the appeal of foreign direct investment can be classified as economic/political stability, comparative/competitive advantages, protection of property rights, and foreign trade domains. Among these factors, especially economic/political stability is considered to have the highest impact on FDI inflows. In the empirical literature, there are various studies asserting that economic/political stability, geopolitical risks, global uncertainty, and volatility may directly affect capital movements. Whether or not the asserted economic/political uncertainties and risks cause impacts on direct capital investments in the countries of the Turkic world constitutes the main subject of this research study. Unlike the studies in the literature, the study employs the relevant uncertainty and risk indices together and investigates whether these variables cause a permanent or temporary causality on foreign direct capital, revealing the originality of the study. It is expected that this procedure will add uniqueness to the study. The study consists of five sections. In the first section, information on direct and indirect capital flows is presented, and a literature review on the factors affecting direct capital inflows is mentioned in the second section. In the next section of the study, knowledge regarding the methods and data used in the analyses is given. In the next section, the obtained findings pertinent to the analysis results and evaluations regarding these findings are included. In the final section, evaluations and suggestions are made in compliance with the findings.

2. LITERATURE

Upon evaluating the research studies conducted on Türkiye and other countries regarding the factors influencing FDI inflows, it becomes evident that various micro-, macro-, and global indicators

have been utilized. To provide a coherent narrative, the studies are categorized into two main groups: those focusing on Türkiye and those examining other countries.

Focusing on the studies that include Türkiye in their analysis, Yapraklı (2006), one of the pioneering contributions, examined data from 1970 to 2006. The study highlighted that FDI inflows are positively influenced by gross domestic product (GDP) and openness, while being negatively impacted by labor costs, the real exchange rate, and the foreign trade deficit. Furthermore, a bilateral causal relationship was identified between FDI inflows and both GDP and the real exchange rate. Similarly, Karagöz (2007), examining data from 1970 to 2005, argued that the one-period lagged value of foreign direct investment and trade openness significantly impacted FDI inflows. Building upon these findings, Kar and Tatlısöz (2008), utilizing data from 1980 to 2003 and incorporating a broader range of independent variables, asserted the existence of a positive relationship between FDI inflows and variables such as international net reserves, gross national product, openness ratio, electricity production index, and investment incentives, while identifying negative relationships with real exchange rates and labor costs. Further, Susam (2008), focusing on data from 1998 to 2007, concluded that foreign direct investments were mostly positively affected by the improvement of the budget balance, economic stability in the public sector, and the rise in domestic investments. However, the study highlighted the adverse impacts of the 2008 global financial crisis on FDI inflows. Emir and Bank (2009), incorporating macroeconomic factors and various risk indicators, emphasized that political risk, economic risk, and macroeconomic stability of the host country significantly influenced FDI inflows, highlighting the role of country risk in shaping investment decisions. Additionally, Biniş and İpek (2010), examining data from 2001 to 2009, found that global crises had adverse effects on FDI inflows toward Türkiye. Koyuncu (2010), analyzing data from 1990 to 2009, noted that FDI inflows were significantly influenced by changes in GDP, trade openness, and net international reserves in the previous period. Acaravcı and Bostan (2011), utilizing quarterly data from 1992:Q1 to 2007:Q1, demonstrated that increases in GDP and investments positively impacted FDI inflows in the long run. Building on this, Aydemir and Genç (2015), using quarterly data from 1991:Q4 to 2014:Q3, identified GDP, trade openness, unit labor costs, and inflation as critical economic determinants of FDI inflows. While GDP, trade openness, and unit labor costs positively influenced FDI inflows, inflation exerted a negative impact. Similarly, Çiftçi and Yıldız (2015), analyzing data from 1974 to 2012, observed that FDI inflows were positively associated with GDP, the real exchange rate, and financial improvement variables but negatively affected by the foreign trade deficit and external debt variables. Yalçınkaya (2019), studying quarterly data from 1992:Q1 to 2018:Q2, incorporated global uncertainty and risk indicators, concluding that global economic, political, and geopolitical uncertainties predominantly exerted negative impacts on FDI inflows, albeit with variations across periods.

Focusing on studies conducted in other countries, Schneider and Frey (1985), one of the earliest contributions, analyzed data from 1976, 1979, and 1980. Their findings revealed that FDI inflows increased with higher per capita GNP and reduced balance of payments deficits, while political instability had a negative effect. In the context of the USA, Erramilli and D'Souza (1995), examining data from 175 companies during 1985–1986, observed that both internal and external uncertainties significantly influenced FDI inflows. Extending the scope to Latin America, Bengoa and Sanchez-Robles (2003), analyzing data from 18 countries between 1970 and 1999, concluded that economic freedom was a key positive determinant of FDI inflows. Moreover, Asiedu (2006), focusing on data from 1984 to 2000 for 22 African countries, highlighted the importance of natural resources, large markets, low inflation, good infrastructure, an educated population, openness to foreign investment, reduced corruption, political stability, and a reliable legal system in driving FDI inflows. Similarly, Busse and Hefeker (2007), analyzing data from 1984 to 2003 for 83 developing countries, emphasized

the significance of governmental stability, internal/external conflicts, corruption, ethnic tensions, law and order, democratic accountability, and bureaucratic quality in attracting FDI inflows.

In OECD countries, Özcan and Arı (2010), using data from 1994 to 2006, demonstrated that growth rates, infrastructure levels, and inflation positively influenced FDI inflows, while openness and current account balance variables exhibited negative associations. Zeren and Ergun (2010), examining EU member countries from 1995 to 2007, highlighted the positive roles of GDP growth rates, openness ratios, and development levels, while noting the adverse impacts of current account balances and gross capital accumulation. Extending the analysis to developing countries, Arbatlı (2011), utilizing data from 2000 to 2007, pointed to the role of global risk aversion indices (e.g., the Volatility Index-VIX) and uncertainty in shaping FDI inflows. Similarly, Arık et al. (2014), studying data from Brazil, China, India, Russia, Mexico, Indonesia, and Türkiye from 1990 to 2011, revealed that market size, openness, and economic stability were key determinants of FDI inflows. Bekaert et al. (2014), analyzing data from 1994 to 2009 for 43 countries, underscored the importance of mitigating political risks in enhancing FDI inflows. Benacek et al. (2014), focusing on European countries from 1995 to 2008, corroborated the significant influence of political risks on foreign investors' decisions. Similarly, Çetin and Seker (2014), using data from 1996 to 2011 for OECD countries, identified trade openness and financial improvements as long-term positive determinants of FDI inflows. In the context of Romania, Rădulescu and Druica (2014), analyzing data from 2000 to 2010, reported that monetary factors such as high interest rates and inflation attracted FDI inflows, while financial factors like direct taxes played a less significant role. Artan and Hayaloğlu (2015), examining OECD countries from 1990 to 2012, highlighted the predominance of institutional indicators, including government stability, socio-economic conditions, and law and order, over economic indicators in influencing FDI inflows.

Additional studies, such as those by Ngendakumana and Kaseke (2015), Bal and Akça (2016), and Julio and Yook (2016), emphasized the varying roles of trade deficits, market volume, trade openness, and political uncertainty across regions. Similarly, Albulescu and Ionescu (2018), focusing on EU member countries, highlighted the adverse impacts of monetary policy uncertainties and the positive role of banking sector stability on FDI inflows. Krol (2018) and Chen et al. (2019), extending the analysis to the USA and a global sample of 126 countries, respectively, reiterated the detrimental effects of political and economic uncertainties on FDI inflows. Finally, Economou (2019), examining data from Southern European countries, concluded that market size, gross capital accumulation, and economic freedoms, particularly the protection of property rights and monetary freedom, consistently exhibited positive impacts on FDI inflows, while unit labor costs exerted negative effects....

3. METHODOLOGY AND DATA

The study, the ratio of FDI to national income, the global economic policy uncertainty index data (EPU), the global geopolitical risk index (GPR), the global uncertainty index (WUI), and the annual data of the Volatility Index (VIX) (the global fear index) of countries such as Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Türkiye, Turkmenistan, and Uzbekistan are utilized over the period 1993-2021. In the study, the direct net foreign capital inflow used as the dependent variable refers to the sum of short-term capital which corresponds to the net capital inflow realized to obtain a permanent management revenue in an enterprise operating in an economy other than the investor, as indicated in the equity, reinvestment of earnings, other long-term capital and balance of payments. This series indicates net inflows from foreign investors in the reporting economy and is divided by GDP (World Bank). The relevant dataset was obtained from the World Bank. The EPU developed in Baker et al. (2016), GPR developed in Caldara and Iacoviello (2017) and WUI developed in Ahir et al. (2018) data were obtained from the website www.policyuncertainty.com. The VIX data have been obtained from

the Chicago Options Exchange (CBOE) website <http://www.cboe.com/>. Table 1 presents the GDP growth rates and FDI/GDP ratios of the countries according to the World Bank data. .

Table 1: GDP Growth and FDI/GDP Ratios of the Countries by Years

Countries	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Azerbaijan	2.2 (3.53)	5.8 (5.89)	2.8 (7.63)	1.1 (11.88)	-3.1 (7.02)	0.2 (2.98)	1.5 (3.13)	2.5 (3.12)	-4.3 (1.19)	5.6 (-3.13)
Kazakhstan	4.8 (4.23)	6.0 (3.30)	4.2 (3.57)	1.2 (12.54)	1.1 (2.83)	4.1 (0.05)	4.1 (1.85)	4.5 (2.05)	-2.5 (4.21)	4.3 (2.22)
Kyrgyz Republic	-0.1 (8.34)	10.9 (4.59)	4.0 (17.13)	3.9 (9.09)	4.3 (-1.39)	4.7 (1.74)	3.8 (4.78)	4.6 (4.55)	-8.4 (-5.16)	3.6 (2.90)
Tajikistan	7.5 (3.35)	7.4 (3.58)	6.7 (5.78)	6.0 (3.48)	6.9 (2.60)	7.1 (2.94)	7.6 (2.62)	7.4 (2.56)	4.4 (1.31)	9.2 (0.96)
Türkiye	4.8 (1.42)	8.5 (1.42)	4.9 (2.23)	6.1 (1.60)	3.3 (1.29)	7.5 (1.67)	3.0 (1.19)	0.8 (1.26)	1.9 (1.09)	11.4 (1.69)
Turkmenistan	11.1 (7.30)	10.2 (8.80)	10.3 (8.50)	6.5 (6.20)	6.2 (5.50)	6.5 (4.87)	6.2 (4.7)	6.3 (4.71)	...	...
Uzbekistan	7.1 (0.92)	7.3 (1.05)	6.9 (1.27)	7.2 (2.03)	5.9 (3.04)	4.4 (1.24)	5.4 (4.00)	5.7 (3.87)	1.9 (2.89)	7.4 (3.03)

Values in parentheses indicate the FDI / GDP ratios. Upon evaluating the data presented in Table 2, the shares of the countries' FDI inflows in their economic growths, except for Türkiye and Uzbekistan, seem to loom large.

Firstly, the Augmented Dickey-Fuller (ADF) test developed by Dickey and Fuller (1981) and the Philips and Perron (PP) traditional unit root test developed by Philips and Perron (1988) are performed on the data to be used in the analysis along with the stationarity tests in this study. Subsequently, the Granger (1969) causality test is performed, as well as the frequency causality test which was developed by Breitung and Candelon (2006). Thus by Breitung and Candelon (2006) reveals the permanent and temporary causality between the variables by performing a developed form of Granger (1969) causality test.

The Granger Causality test should be performed on stationary datasets. Besides the test itself forces to figure out a bilateral, unilateral or no causality relationship between two time-series. In Granger (1969), the term causality is described as the measurement of the situation in which X's past values are used for the prediction of Y. The test class with the situation in which X's past values are not employed. According to the model, if the previous values yield more exact predictions, it can be stated that X is the Granger cause of Y. Measurements in the relevant test are realized with the F and Wald tests. The Granger causality analysis starts with the estimation of the following VAR model for two unit root free series (Asteriou and Hall, 2011:322):

$$y_t = a_1 + \sum_{i=1}^n \beta_i x_{t-i} + \sum_{j=1}^m \gamma_j y_{t-j} + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$x_t = a_2 + \sum_{i=1}^n \theta_i x_{t-i} + \sum_{j=1}^m \delta_j y_{t-j} + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

Upon evaluating this process, although the Granger Causality test yields certain results about the causal relationship among the series, the F and Wald tests used in the method content reveal the long-term relationship rather than the short-term relationship. To solve such a problem, causality measurement for frequencies depending on the decomposition of spectral density functions was

proposed in studies such as Geweke (1982), Hosoya (1991), and Yao and Hosoya (2000). Frequency domain causality is preferred since it allows for the evaluation of the Granger causality at different frequencies being a conveniently applicable model based on linear restrictions (Yanfeng, 2013). In their 2006 study, Breitung and Candelon developed a testing methodology based on a two-vector autoregressive vector model, grounded in a linear assumption concerning autoregressive parameters. The method depicted in Equation 3 is employed to assess both the presence of a causality relationship between variables and the nature of causality, determining whether it is temporary or permanent (Bozoklu and Yılancı, 2013).

$$M_{a \rightarrow b}(\omega) = \log \left[\frac{2\pi f_x(\omega)}{|\psi_{11}(e^{-i\omega})|^2} \right] = \log \left[1 + \frac{|\psi_{12}(e^{-i\omega})|^2}{|\psi_{11}(e^{-i\omega})|^2} \right] \quad (3)$$

According to the equation if $|\Psi_{12}(e^{-i\omega})| = 0$ for any ω whether permanent or transitory frequencies, there will be no causality from variable a to variable b (Ciner, 2011). Frequency causality test was preferred in this study because, unlike other causality tests, it reveals whether causality has a permanent or temporary effect.

4. FINDINGS

Descriptive statistics are calculated first regarding the variables used in the study. Descriptive statistics of the relevant variables are presented in Table 2.

Table 2: Descriptive Statistics

Variables		Mean	Maximum	Minimum	Standard Dev.
EPU		130.6750	320.0442	62.5273	63.5583
GPR		96.8092	176.3016	50.9146	29.0635
WUI		18195.77	40648.58	8725.704	7798.65
VIX		20.1363	32.1030	12.3925	5.6451
(FDI)	Azerbaijan	13.8235	55.0759	-3.1263	14.7719
	Kazakhstan	6.7323	13.0129	0.1969	3.7517
	Kyrgyz Republic	4.4305	17.1312	-5.1603	4.3558
	Tajikistan	3.4611	13.1022	0.5473	3.3323
	Türkiye	1.3036	3.6535	0.3060	0.8805
	Turkmenistan	6.6847	22.5236	2.3909	4.2151
	Uzbekistan	1.5801	4.1605	-0.1797	1.2052

From the descriptive statistics in Table 2, it is seen that the highest and the lowest volatilities among the uncertainty and risk indicators belong to the geopolitical risk index and the VIX fear index, respectively. Upon evaluating the country statistics regarding the ratios of net foreign direct investment inflows to GDP ratio (FDI), it is seen that the highest and the lowest ratios on average belong to Azerbaijan and Türkiye, respectively. Upon considering the standard deviation of the values of the relevant ratio, the highest and the lowest volatilities are detected to belong to Azerbaijan and Türkiye, respectively. In order to determine the stationarity of the data, prior to detecting the causality relationship among variables, the ADF and PP tests are performed. The ADF and PP test results are presented in Table 3.

Table 3: Unit Root Tests

Variables	ADF		PP	
	Constant	Constant and Trend	Constant	Constant and Trend
EPU	-1.2823	-2.5802	-1.2061	-2.4914
ΔEPU	-4.9051*	-5.0236*	-3.7173*	-3.7452**
GPR	-2.5121	-2.4652	-2.5315	-2.4847
ΔGPR	-5.9339*	-5.8194*	-5.9261*	-5.8132*

WUI	-2.5349	-4.2274**	-2.5189	-4.0863**	
Δ WUI	-5.2606*	-5.0220*	-9.8092*	-8.5912*	
VIX	-3.281**	-3.2388	-3.176**	-2.9930	
Δ VIX	-6.1703*	-6.0457*	-6.2245*	-6.0995*	
FDI	Azerbaijan	-1.5794	-4.3843*	-1.8144	-1.9366
	Δ Azerbaijan	-4.5682*	-4.5335*	-4.2189*	-4.3760*
	Kazakhstan	-3.173**	-3.4060	-3.099**	-3.3269
	Δ Kazakhstan	-7.8564*	-7.8685*	-8.1249*	-8.2447*
	Kyrgyz Republic	-3.9793*	-4.0731*	-4.129**	-3.8937**
	Δ Kyrgyz Republic	-6.0068*	-5.9667*	-8.1005*	-8.0496*
	Tajikistan	-1.8436	-1.6426	-3.536**	-3.4033
	Δ Tajikistan	-10.538*	-10.5666*	-10.538*	-10.566*
	Türkiye	-2.2311	-2.3763	-2.3475	-2.5599
	Δ Türkiye	-4.7554*	-4.6613*	-4.7554*	-4.6613*
	Turkmenistan	-2.7202	-2.5698	-2.7202	-2.5698
	Δ Turkmenistan	-6.2799*	-6.2596*	-6.2799*	-6.2596*
	Uzbekistan	-2.6332	-3.5206	-2.5329	-3.5206
	Δ Uzbekistan	-7.1880*	-7.0463**	-4.3708*	-7.2138*

* 1% and ** 5% indicate significance.

Upon evaluating the ADF and PP test results of the variables included in the analysis concurrently, it is determined that the variables contain unit root at the level except Kyrgyzstan, and the difference series are stationary. Regarding these results, the causality analyses can be performed using difference series of variables. The causality test results between EPU index and FDI are presented in Table 4.

Table 4: Results of the Granger Causality from EPU Index to FDI

Direction of Causality	F Statistic	Result
Δ EPU $\rightarrow$ Δ Azerbaijan	0.5223	No Granger causality.
Δ EPU $\rightarrow$ Δ Kazakhstan	5.4047*	There is Granger causality.
Δ EPU $\rightarrow$ Δ Kyrgyz Republic	3.2623**	There is Granger causality.
Δ EPU $\rightarrow$ Δ Tajikistan	1.5978	No Granger causality.
Δ EPU $\rightarrow$ Δ Türkiye	4.3189*	There is Granger causality.
Δ EPU $\rightarrow$ Δ Turkmenistan	0.8774	No Granger causality.
Δ EPU $\rightarrow$ Δ Uzbekistan	0.8274	No Granger causality.

* 1% and ** 5% indicate significance.

According to the Granger (1969) causality analysis results presented in Table 4, it is concluded that causality exists from the change in EPU to the change in FDI for Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Türkiye. In Table 5, The causality test results between GPR index and FDI are presented.

Table 5: Results of Causality from GPR Index to FDI

Direction of Causality	F Statistic	Result
Δ GPR $\rightarrow$ Δ Azerbaijan	3.3271**	There is Granger causality.
Δ GPR $\rightarrow$ Δ Kazakhstan	0.4007	No Granger causality.
Δ GPR $\rightarrow$ Δ Kyrgyz Republic	0.0193	No Granger causality.
Δ GPR $\rightarrow$ Δ Tajikistan	1.6825	No Granger causality.
Δ GPR $\rightarrow$ Δ Türkiye	5.4144*	There is Granger causality.
Δ GPR $\rightarrow$ Δ Turkmenistan	0.5296	No Granger causality.
Δ GPR $\rightarrow$ Δ Uzbekistan	0.1311	No Granger causality.

* 1% and ** 5% indicate significance.

According to the results presented in Table 5, a causality from the change in the GPR index to the change in the FDI is detected for Azerbaijan and Türkiye, whereas no causality is determined for other countries. In Table 6, The causality test results between WUI index and FDI are presented.

Table 6: Results of Causality from WUI Index to FDI

Direction of Causality	F Statistic	Result
$\Delta WUI \rightarrow \Delta \text{Azerbaijan}$	0.1945	No Granger causality.
$\Delta WUI \rightarrow \Delta \text{Kazakhstan}$	1.7268	No Granger causality.
$\Delta WUI \rightarrow \Delta \text{Kyrgyz Republic}$	3.0366*	There is Granger causality.
$\Delta WUI \rightarrow \Delta \text{Tajikistan}$	0.6552	No Granger causality.
$\Delta WUI \rightarrow \Delta \text{Türkiye}$	4.3783*	There is Granger causality.
$\Delta WUI \rightarrow \Delta \text{Turkmenistan}$	0.3115	No Granger causality.
$\Delta WUI \rightarrow \Delta \text{Uzbekistan}$	0.2528	No Granger causality.

* 5% indicate significance.

Upon evaluating the Granger (1969) causality test results presented in Table 6, a causality running from the change in WUI to the change in FDI is detected for Kyrgyz Republic and Türkiye. No statistically significant result can be detected for other countries. The causality test results between VIX index and FDI are presented in Table 7.

Table 7: Results of Causality from VIX Index to FDI

Direction of Causality	F Statistic	Result
$\Delta VIX \rightarrow \Delta \text{Azerbaijan}$	2.04515	No Granger causality.
$\Delta VIX \rightarrow \Delta \text{Kazakhstan}$	3.0636**	There is Granger causality.
$\Delta VIX \rightarrow \Delta \text{Kyrgyz Republic}$	0.0151	No Granger causality.
$\Delta VIX \rightarrow \Delta \text{Tajikistan}$	2.0818	No Granger causality.
$\Delta VIX \rightarrow \Delta \text{Türkiye}$	7.1445*	There is Granger causality.
$\Delta VIX \rightarrow \Delta \text{Turkmenistan}$	3.5859**	There is Granger causality.
$\Delta VIX \rightarrow \Delta \text{Uzbekistan}$	0.3468	No Granger causality.

* 1% and ** 10% indicate significance.

Upon evaluating the results regarding the VIX fear index and FDI presented in Table 7, it is concluded that causality exists from the change in the VIX fear index to the change in FDI for Kazakhstan, Türkiye, and Turkmenistan; whereas no statistically significant results can be obtained for other countries.

Upon evaluating the Granger (1969) causality test results in terms of countries, Türkiye is determined as the most affected country by the relevant uncertainty and risk indexes. Relatively higher degrees of openness in the highly functioning capital markets of both countries, in particular, would be considered to account for such an impact. Tajikistan and Uzbekistan are seen as the countries that is not statistically affected by the change in the relevant indexes. It can be asserted that the reasons such as the lack of an efficient capital market of the relevant countries, Their relatively more closed economy, and serious ethical problems may cause such an outcome.

The Breitung and Candelon frequency domain causality tests are performed to determine whether the causal relationships among variables are temporary or permanent. In this context, firstly, the results of frequency domain causality from the change in the EPU index to the change in the FDI are presented in Table 8.

Table 8: Results of the Frequency Domain Causality from EPU Index to FDI

Direction of Causality	Permanent Causality $w = 0.5$	Temporary Causality $w = 2.0$
$\Delta EPU \rightarrow \Delta \text{Azerbaijan}$	1.0446	1.0447
$\Delta EPU \rightarrow \Delta \text{Kazakhstan}$	6.6399**	13.9790*
$\Delta EPU \rightarrow \Delta \text{Kyrgyz Republic}$	5.0503***	9.4331*
$\Delta EPU \rightarrow \Delta \text{Tajikistan}$	1.7699	1.9472

$\Delta EPU \rightarrow \Delta \text{Türkiye}$	12.3469*	26.5309*
$\Delta EPU \rightarrow \Delta \text{Turkmenistan}$	0.6810	1.8107
$\Delta EPU \rightarrow \Delta \text{Uzbekistan}$	0.0982	0.6464

* 1%, ** 5% and ***10% indicate significance.

According to the frequency domain causality test results presented in Table 8, it is concluded that the causality running from the change in the EPU index to the change in FDI is both permanent and temporary for Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Türkiye. For other countries, however, no statistically significant result can be detected. Table 9 presents the results of frequency domain causality running from the change in the GPR index to the change in the FDI.

Table 9: Results of the Frequency Domain Causality from GPR Index to FDI

Direction of Causality	Permanent Causality	Temporary Causality
	w = 0.5	w = 2.0
$\Delta GPR \rightarrow \Delta \text{Azerbaijan}$	12.9219*	4.8692***
$\Delta GPR \rightarrow \Delta \text{Kazakhstan}$	0.0852	1.2059
$\Delta GPR \rightarrow \Delta \text{Kyrgyz Republic}$	0.0770	0.1477
$\Delta GPR \rightarrow \Delta \text{Tajikistan}$	4.0475	3.9911
$\Delta GPR \rightarrow \Delta \text{Türkiye}$	8.6724**	7.9821**
$\Delta GPR \rightarrow \Delta \text{Turkmenistan}$	0.2888	1.0911
$\Delta GPR \rightarrow \Delta \text{Uzbekistan}$	0.0537	0.0271

* 1%, ** 5% and ***10% indicate significance.

According to the frequency domain causality test results presented in Table 9, it is concluded that the causality running from the change in the GPR index to the change in the FDI is both permanent and temporary for Azerbaijan and Türkiye. In Table 10, the results of frequency domain causality running from the change in the WUI index to the change in the FDI are presented.

Table 10: Results of the Frequency Domain Causality from WUI Index to FDI

Direction of Causality	Permanent Causality	Temporary Causality
	w = 0.5	w = 2.0
$\Delta WUI \rightarrow \Delta \text{Azerbaijan}$	0.3640	0.1309
$\Delta WUI \rightarrow \Delta \text{Kazakhstan}$	1.0980	3.7501
$\Delta WUI \rightarrow \Delta \text{Kyrgyz Republic}$	5.8752**	9.0367*
$\Delta WUI \rightarrow \Delta \text{Tajikistan}$	1.1029	2.4785
$\Delta WUI \rightarrow \Delta \text{Türkiye}$	10.4587*	13.8964*
$\Delta WUI \rightarrow \Delta \text{Turkmenistan}$	0.3341	0.3886
$\Delta WUI \rightarrow \Delta \text{Uzbekistan}$	1.5639	0.8496

* 1% and ** 5% indicate significance.

The causality running from the change in the WUI index to the change in FDI is determined both permanent and temporary for Kyrgyz Republic and Türkiye. For other countries, however, neither permanent nor temporary causality relationship is detected among the variables. In Table 11, results of the frequency domain causality running from the change in the VIX fear index to the change in FDI are presented.

Table 11: Results of the Frequency Domain Causality from VIX Index to FDI

Direction of Causality	Permanent Causality	Temporary Causality
	w = 0.5	w = 2.0
$\Delta VIX \rightarrow \Delta \text{Azerbaijan}$	0.3595	3.7272
$\Delta VIX \rightarrow \Delta \text{Kazakhstan}$	4.0849	2.6386
$\Delta VIX \rightarrow \Delta \text{Kyrgyz Republic}$	0.1447	0.0290
$\Delta VIX \rightarrow \Delta \text{Tajikistan}$	5.5114**	0.2100
$\Delta VIX \rightarrow \Delta \text{Türkiye}$	5.0671**	8.4926*
$\Delta VIX \rightarrow \Delta \text{Turkmenistan}$	5.1115**	2.1794
$\Delta VIX \rightarrow \Delta \text{Uzbekistan}$	0.8114	0.1036

* 1% and ** 5% indicate significance.

According to the results presented in Table 11, it is detected that the causality running from the change in VIX fear index to the change in FDI is permanent for Turkmenistan and Tajikistan, whereas both permanent and temporary for Türkiye. For other countries, no such causal relationship is detected.

CONCLUSION

Various factors that are effective in the development of countries can be mentioned. Nevertheless, capital inflows involve the most emphasized issues in developing countries. Determining the factors which result in the capital inflows toward the countries of the Turkic world constitutes the subject of this study. The causes of direct capital movements toward Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Türkiye, Turkmenistan, and Uzbekistan are explicated through the causality tests proposed by Granger (1969) and Breitung and Candelon (2006) utilizing, in particular, the annual data of EPU, GPR, WUI, and VIX over the period 1993-2021.

The results obtained from the study put forth the fact that the changes in economic policy uncertainty lead to both temporary and permanent direct capital movements toward Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Türkiye. It can be claimed that the change in the global geopolitical risk index merely causes both temporary and permanent capital inflows for Azerbaijan and Türkiye. Nonetheless, it is detected that the changes in the global uncertainty index have both temporary and permanent causal impacts for Kyrgyz Republic and Türkiye. In addition, it is detected that the causality running from the change in VIX fear index to the change in FDI is permanent for Turkmenistan and Tajikistan, whereas both permanent and temporary for Türkiye. When compared to the literature, the study's findings align with previous research: the impact of EPU on FDI is consistent with the results of Yapraklı (2006), Karagöz (2007), and Kar and Tatlısöz (2008); the influence of GPR on FDI corresponds with the findings of Emir and Bank (2009); the effect of VIX on FDI is in line with Arbatlı (2011); and the results regarding the impact of WUI on FDI are consistent with the studies of Yalçınkaya (2019) and Chen et al. (2019). Even when the literature on Türkiye is meticulously examined with the researchers' utmost effort, no study has been identified that yields findings substantially different from those obtained in this study. This demonstrates that the causal relationships methodologically constructed from EPU to FDI, from GPR to FDI, from VIX to FDI and from WUI to FDI exhibit a consistent and stable structure.

It is thought that countries producing policies to eliminate geopolitical risks and reducing uncertainties by determining more transparent policies in their economic policies will directly contribute positively to net foreign capital inflows. Upon evaluating the results of the study on a country-specific basis, it may be suggested that policymakers should take measures according to whether the detected causal relationship is permanent or temporary, and according to the factor determining the causal relationship. The permanent effects of the VIX index in certain countries (e.g., Türkiye and

Turkmenistan) may indicate that these nations are more vulnerable to global market fluctuations. This underscores the need to strengthen financial market regulations to ensure the stable continuation of capital inflows. Türkiye appears to exhibit a greater response to both economic and geopolitical uncertainties compared to other countries. These findings underscore Türkiye's position as a strategic economic and political hub within the Turkic world. To further strengthen Türkiye's role in the region, the establishment of regional cooperation platforms and the promotion of trade and investment agreements among Turkic countries could be considered. Indeed, each of the countries included in the analyses has its own specific structural features. Examination of the subject in accordance with the structural and macroeconomic stability of each country may be useful in a broader sense. Nevertheless, this thought would constitute the subject of new studies. Additionally, the study was conducted only on the Turkish World. In future studies, it is recommended to conduct similar studies in other countries as it will contribute to the literature in terms of generalizing the results.

Etik Beyan

“The Effect of Economic Risk Factors on Foreign Direct Investments Inflows: A Research On Turkic World” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

REFERENCES

- Acaravcı, A. and Bostan, F. (2011). Makroekonomik Değişkenlerin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Etkileri: Türkiye Ekonomisi için Ampirik Bir Çalışma. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 56-68.
- Albulescu, C. T. and Ionescu, A.M. (2018). The Long-Run Impact of Monetary Policy Uncertainty and Banking Stability on Inward FDI in EU Countries. *Research in International Business and Finance*, 45, 72-81.
- Afşar, M., Doğan, E. and Doğan, B. Ö. (2022). Does Higher Geopolitical Risk Limits Turkish Foreign Direct Investments? *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 1456-1475.
- Ahir, H., Bloom, N. and Furceri, D. (2018). The World Uncertainty Index. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3275033>, 1-114.
- Anbar, A. and Suleymanli, J. (2016). Azerbaycan’da Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Uygulama. *İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, 57, 101-114.

Akdağ, S. & İskenderoğlu, Ö. (2025). The Effect of Economic Risk Factors on Foreign Direct Investments Inflows: A Research on Turkic World. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 16-31.

- Arbatli, E. (2011). Economic Policies and FDI Inflows to Emerging Market Economies. *International Monetary Fund Working Papers*, 1-25.
- Arik, Ş., Akay, A.B. and Zambak, M. (2014). Doğrudan Yabancı Yatırımları Belirleyen Faktörler: Yükselen Piyasalar Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 97-110.
- Artan, S. and Hayaloğlu, P. (2015). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Kurumsal Belirleyicileri: OECD Ülkeleri Örneği. *Ege Academic Review*, 15(4), 551-564.
- Asiedu, E. (2006). Foreign Direct Investment in Africa: The Role of Natural Resources, Market Size, Government Policy, Institutions and Political Instability. *World Economy*, 29(1), 63-77.
- Asteriou, D. and Hall, S.G. (2011). *Applied Econometrics*. UK: Macmillan International Higher Education.
- Aydemir, O. and Genç, E. (2015). Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Belirleyicileri, Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kapsamında Bir Analiz, Türkiye Örneği. *Optimum: Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 17-41.
- Bal, H. and Akça, E.E. (2016). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicileri: Seçilmiş Doğu Asya ve Pasifik Ülkelerinden Ampirik Bulgular. *Sosyoekonomi*, 24(4), 91-111.
- Baker, S. R., Bloom, N. and Davis, S.J. (2016). Measuring Economic Policy Uncertainty, *The Quarterly Journal of Economics*, 131(4), 1593-1636.
- Bekaert, G., Harvey, C. R., Lundblad, C. T. and Siegel, S. (2014). Political Risk Spreads. *Journal of International Business Studies*, 45(4), 471-493.
- Benáček, V., Lenihan, H., Andreosso-O'Callaghan, B., Michalíková, E. and Kan, D. (2014). Political Risk, Institutions and Foreign Direct Investment: How Do They Relate in Various European Countries?, *The World Economy*, 37(5), 625-653.
- Bengoa, M. and Sanchez-Robles, B. (2003). Foreign Direct Investment, Economic Freedom and Growth: New Evidence from Latin America. *European Journal of Political Economy*, 19(3), 529-545.
- Biniş, M. and İpek, E. (2010). Küresel Krizin Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 15-26.
- Breitung, J. and Candelon, B. (2006). Testing for Short and Long-Run Causality: A Frequency Domain Approach. *Journal of Econometrics*, 132(2), 363-378.
- Busse, M. and Hefeker, C. (2007). Political Risk, Institutions and Foreign Direct Investment. *European Journal of Political Economy*, 23(2), 397-415.
- Caldara, D. and Iacoviello, M. (2018). Measuring Geopolitical Risk. *FRB International Finance Discussion Paper*, No:1222, 1-66.
- Canh, N. P., Binh, N. T., Thanh, S. D. and Schinckus, C. (2020). Determinants of Foreign Direct Investment Inflows: The Role of Economic Policy Uncertainty. *International Economics*, 161, 159-172.
- Chicago Options Exchange (CBOE), (2024). VIX, <http://www.cboe.com>.
- Chen, K., Nie, H. and Ge, Z. (2019). Policy Uncertainty and FDI: Evidence from National Elections. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 28(4), 419-428.

- Akdağ, S. & İskenderoğlu, Ö. (2025). The Effect of Economic Risk Factors on Foreign Direct Investments Inflows: A Research on Turkic World. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 16-31.
- Çetin, M. and Seker, F. (2014). Ticari Açıklık ve Finansal Gelişmenin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Dinamik Panel Veri Analizi. *Ataturk University Journal of Economics & Administrative Sciences*, 28(1), 125-147.
- Çiftci, F. and Yıldız, R. (2015). Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Belirleyicileri: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Zaman Serisi Analizi. *Business & Economics Research Journal*, 6(4), 71-95.
- Çinko, L. (2009). Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 26(1), 117-131.
- Çolak, O. and Alakbarov, N. (2017). Does Foreign Direct Investments Contribute to Employment? Empirical Approach for The Commonwealth of Independent States. *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 83, 147-169.
- Dickey, D.A. and Fuller, W.A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series With A Unit Root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Economou, F. (2019). Economic Freedom and Asymmetric Crisis Effects on FDI inflows: The Case of Four South European Economies. *Research in International Business and Finance*, 49, 114-126.
- Economic Policy Uncertainty (2024). *Economic Policy Uncertainty Index*, https://www.policyuncertainty.com/all_country_data.html.
- Emir, M. and Bank, S. (2009). Uluslararası Sermaye Akımları ve Risk İlişkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 41, 53-63.
- Erramilli, M. K. and D' Souza, D.E. (1995). Uncertainty and Foreign Direct Investment: The Role of Moderators. *International Marketing Review*, 12(3), 47-60.
- Fountain, R. L., Herman Jr, J. R. and Rustvold, D. L. (2008). An Application of Kendall Distributions and Alternative Dependence Measures: SPX vs. VIX. *Insurance: Mathematics and Economics*, 42(2), 469-472.
- Geweke, J. (1982). Measurement of Linear Dependence and Feedback Between Multiple Time Series. *Journal of The American Statistical Association*, 77(378), 304-313.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica: Journal of The Econometric Society*, 424-438.
- Hosoya, Y. (1991). The Decomposition and Measurement of The Interdependency Between Second-Order Stationary Processes. *Probability Theory Relat Fields*, 88(4), 429-444.
- İskenderoğlu, Ö. and Karadeniz, E. (2011). İMKB 100 Endeksi Getirisi ile Yabancı Portföy Yatırımları Arasındaki İlişkinin Analizi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 123 – 133.
- Julio, B. and Yook, Y. (2016). Policy Uncertainty, Irreversibility, and Cross-Border Flows Of Capital. *Journal of International Economics*, 103, 13-26.
- Kar, M. and Tatlısöz, F. (2008). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2008(1), 436-458.
- Karagöz, K. (2007). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler: 1970-2005. *Journal of Yasar University*, 2(8), 927-948.

- Akdağ, S. & İskenderoğlu, Ö. (2025). The Effect of Economic Risk Factors on Foreign Direct Investments Inflows: A Research on Turkic World. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 16-31.
- Koyuncu, F.T. (2010). Türkiye’de Seçilmiş Makroekonomik Değişkenlerin Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisinin Yapısal Var Analizi: 1990-2009 Dönemi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 55-62.
- Krol, R. (2018). Does Uncertainty Over Economic Policy Harm Trade, Foreign Investment, and Prosperity?, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3169563>, 1-23.
- Kula, F. (2003). Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Etkinliği: Türkiye Üzerine Gözlemler. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 141-154.
- Ngendakumana, L. and Kaseke, C. (2015). An Analysis of Factors Affecting Foreign Direct Investment in Zimbabwe (1980-2011). *Academic Research International*, 6(2), 114-127.
- Nguyen, T. T. T., Pham, B. T. and Sala, H. (2022). Being An Emerging Economy: To What Extent Do Geopolitical Risks Hamper Technology and FDI Inflows?. *Economic Analysis and Policy*, 74, 728-746.
- Nur, H.B. and Dilber, İ. (2017). Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımları Belirleyen Temel Unsurlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 15-45.
- Özcan, B. and Arı, A. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: OECD Örneği. *Ekonometri ve İstatistik E-Dergisi*, 12, 65-88.
- Phillips, P. C. B. and Perron, P. (1988). Testing For A Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75, 335-346.
- Rădulescu, M. and Druica, E. (2014). The Impact of Fiscal Policy on Foreign Direct Investments. Empiric Evidence from Romania. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 27(1), 86-106.
- Schneider, F. and Frey, B.S. (1985). Economic and Political Determinants of Foreign Direct Investment. *World Development*, 13(2), 161-175.
- Susam, N. (2008). Doğrudan Yabancı Yatırımlardaki Gelişmeler ve Bu Yatırımlar İçin Belirleyici Unsurlar: Türkiye Bulguları. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 3(2), 43-67.
- Topallı, N. (2016). Doğrudan Sermaye Yatırımları, Ticari Dış Açıklık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye ve BRICS Ülkeleri Örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(1), 83-95.
- Xin, M. (2011). The VIX Volatility Index. *Diva Portal* <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:417612/FULLTEXT01.pdf>
- Whaley, R.E. (2000). The Investor Fear Gauge. *Journal of Portfolio Management*, 26, 12-17.
- Yapraklı, S. (2006). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Belirleyicileri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 23-48.
- Yalçinkaya, Ö. (2019). Küresel Ekonomik, Politik ve Jeopolitik Belirsizliklerin Makroekonomik Etkileri: Türkiye Ekonomisi Üzerine SVAR Analizi. *Journal of Yaşar University*, 14(53), 56-73.
- Yanfeng, W. (2013). The Dynamic Relationships Between Oil Prices and The Japanese Economy: A Frequency Domain Analysis. *Review of Economics & Finance*, 3, 57-67.

Akdağ, S. & İskenderoğlu, Ö. (2025). The Effect of Economic Risk Factors on Foreign Direct Investments Inflows: A Research on Turkic World. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 16-31.

Yao, F. and Hosoya, Y. (2000). Inference on One-Way Effect and Evidence in Japanese Macroeconomic Data. *Journal of Econometrics*, 98(2), 225–255.

Zeren, F. and Ergun, S. (2010). AB'ye Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler: Dinamik Panel Veri Analizi. *Business and Economics Research Journal*, 1(4), 67-83.

Extended Abstract

The Effect of Economic Risk Factors on Foreign Direct Investments Inflows : A Research On Turkic World

Nowadays, both developed and developing countries undertake intensive efforts to allow FDI inflows. Because foreign capital investments pose as determining factors in the growth and development of the relevant countries. FDI, in particular, make various contributions to the country's economy such as capital accumulation, technological improvement, management quality, foreign trade opportunity, employment, sector discipline, skilled labor force, and risk-sharing (Anbar and Suleymanlı, 2016). As stated in Çolak and Alakbarov (2017), there are a number of studies that deal with the impact of FDI flows on different macro-economic indicators at either individual country level or country groups as well. In the empirical literature, there are various studies asserting that economic/political stability, geopolitical risks, global uncertainty, and volatility may directly affect capital movements. Whether or not the asserted economic/political uncertainties and risks cause impacts on direct capital investments in the countries of the Turkic world constitutes the main subject of this research study. Unlike the studies in the literature, the study employs the relevant uncertainty and risk indices together and investigates whether these variables cause a permanent or temporary causality on foreign direct capital, revealing the originality of the study. It is expected that this procedure will add uniqueness to the study.

The study, the ratio of FDI to national income, the global economic policy uncertainty index data (EPU), the global geopolitical risk index (GPR), the global uncertainty index (WUI), and the annual data of the Volatility Index (VIX) (the global fear index) of countries such as Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Türkiye, Turkmenistan, and Uzbekistan are utilized over the period 1993-2021. Firstly, the Augmented Dickey-Fuller (ADF) test and the Philips and Perron (PP) traditional unit root test are performed on the data to be used in the analysis along with the stationarity tests in this study. Subsequently, the Granger (1969) causality test is performed, as well as the frequency causality test which was developed by Breitung and Candelon (2006).

Upon evaluating the Granger (1969) causality test results in terms of countries, Türkiye is determined as the most affected country by the relevant uncertainty and risk indexes. Relatively higher degrees of openness in the highly functioning Türkiye capital markets, in particular, would be considered to account for such an impact. Tajikistan and Uzbekistan are seen as the countries that is not statistically affected by the change in the relevant indexes. It can be asserted that the reasons such as the lack of an efficient capital market of the relevant countries, Their relatively more closed economy, and serious ethical problems may cause such an outcome.

The results obtained from the study put forth the fact that the changes in economic policy uncertainty lead to both temporary and permanent direct capital movements toward Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Türkiye. It can be claimed that the change in the global geopolitical risk index merely causes both temporary and permanent capital inflows for Azerbaijan and Türkiye. Nonetheless, it is detected that the changes in the global uncertainty index have both temporary and permanent causal impacts for Kyrgyz Republic and Türkiye. In addition, it is detected that the causality running from the change in VIX fear index to the change in FDI is permanent for Turkmenistan and Tajikistan , whereas both permanent and temporary for Türkiye.

It is thought that countries producing policies to eliminate geopolitical risks and reducing uncertainties by determining more transparent policies in their economic policies will directly contribute positively to net foreign capital inflows. Upon evaluating the results of the study on a country-specific basis, it may be suggested that policymakers should take measures according to whether the detected causal relationship is permanent or temporary, and according to the factor determining the causal relationship. Indeed, each of the countries included in the analyses has its own specific structural features. Examination of the subject in accordance with the structural and macroeconomic stability of each country may be useful in a broader sense. Nevertheless, this thought would constitute the subject of new studies. Additionally, the study was conducted only on the Turkish World. In future studies, it is recommended to conduct similar studies in other countries as it will contribute to the literature in terms of generalizing the results.

TÜRKİYE'DE SANAYİ ÜRETİM ENDEKSİ, KENTLEŞME, BİRİNCİL ENERJİ ARZI, KARBON AYAK İZİ VE DIŞ TİCARET AÇIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİ*

Hasan UMUTLU¹, Zehra NAMLI BİLMEZ²

Öz

Artan nüfus ve sonsuz olan insan ihtiyaçları karşısında sınırlı olan doğal kaynaklar tükenme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye’de bunlara ek olarak birincil enerji kaynakları büyük oranda ithalat ile temin edildiği için bu durum dış ticaret açığına yol açmaktadır. Bu perspektifle Türkiye’de mevcut durumun tespit edilebilmesi açısından 1990-2022 döneminde birincil enerji arzı, dış ticaret açığı, kentleşme, sanayi üretim endeksi ve karbon ayak izi ilişkisinin analiz edilmesi önem arz etmektedir. Çalışmada ARDL sınır testi bulgularına göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi gözlenmiştir. Toda-Yamamoto nedensellik testinin bulgularına göre Türkiye’de 1990-2022 dönemi arasında dış ticaret açığı ve karbon ayak izinden birincil enerji arzına; birincil enerji arzından kentleşmeye; birincil enerji arzı, dış ticaret açığı ve karbon ayak izinden sanayi üretim endeksine ve son olarak sanayi üretim endeksinden karbon ayak izine doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kentleşme, Ekonomik Büyüme, Çevre Kirliliği.

JEL Sınıflandırması: P25, O40, Q50

THE RELATIONSHIP BETWEEN INDUSTRIAL PRODUCTION INDEX, URBANIZATION, PRIMARY ENERGY SUPPLY, CARBON FOOTPRINT AND TRADE DEFICIT IN TURKEY

Abstract

In the face of increasing population and endless human needs, limited natural resources have faced the danger of depletion. In addition to these, primary energy resources in Turkey are largely imported, leading to a foreign trade deficit. In this perspective, it is important to analyze the relationship between primary energy supply, foreign trade deficit, urbanization, industrial production index and carbon footprint for the period 1990-2022 in order to determine the current situation in Turkey. According to the findings of the ARDL bounds test, cointegration relationship is observed between the variables. According to the findings of the Toda-Yamamoto causality test, a causality relationship was detected from foreign trade deficit and carbon footprint to primary energy supply; from primary energy supply to urbanization; from primary energy supply, foreign trade deficit and carbon footprint to industrial production index and finally from industrial production index to carbon footprint in Turkey for the period 1990-2022.

Keywords: Urbanization, Economic Growth, Environmental Pollution

JEL Classification: P25, O40, Q50

* Bu çalışma 21-22 Şubat'ta Düzce'de gerçekleştirilen Conference on Climate Change, Sustainability, and International Cooperation (CLICS) kongresinde özet bildirisi olarak sunulmuştur.

¹ Arş. Gör. Dr., Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, e-posta: hasanumutlu@duzce.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2604-3573>

² Arş. Gör., Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: zehranamli@duzce.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0532-953X>

1. GİRİŞ

Sanayi devrimi sonrasında nüfus ve dünya yüzeyinde kapladığı alan açısından büyüyen kentlerin, insan yaşamında olduğu gibi ayrıca ekosistem açısından da ciddi etkilere sahip olduğu gözlemlenmektedir. Kentleşme, genel bir tanımlamayla insanların kentlerde toplanma aşaması ile bu aşamaya bağlı olarak toprak kullanımı, hayat tarzı, peyzaj, iş bölümü olmak üzere önemli bir dönüşüm ve değişim olarak ifade edilebilir (Yıldırım, 2019:173). İktisadi, sosyolojik, psikolojik, siyasi ve teknolojik nedenlerle gelişen kentleşme süreci, gelişmiş ülkeler açısından sanayileşmenin bir neticesi olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan gelişmekte olan ülkeler için kentleşme sonrasında bir sanayileşme sürecinin yaşandığı vurgulanmaktadır (Keleş, 2017:41).

Kentleşme kavramı değerlendirilirken en çok karşılaşılan kavramlardan birisi sanayileşmedir. Sanayileşme temel anlamda ekonominin seri üretime ve imalat endüstrisine dönüşmesini ifade etmektedir. Ülkedeki sanayi sektörünü yansıtan temel göstergelerden biri sanayi üretim endeksidir. Buna göre sanayi üretim endeksi, sanayi sektörünün mevcut halini yansıtmak, üretim faaliyetlerinin yıllar bakımından karşılaştırılmasını yapmak amacıyla oluşturulmaktadır (Koç, Kaya ve Şenel, 2016: 43).

Kentlerde yaşamın sürdürülebilmesi ve sanayide üretimin devamlılığının sağlanması için en temel ihtiyaç enerjidir. Enerji, herhangi bir işi, olayı yapabilme gücü olarak tanımlanabilir. Enerjinin doğrudan hareketle bir ilişkisi olduğu vurgulanmalıdır. Ekosistem içerisinde enerji farklı şekillerde bulunmaktadır. Enerji kaynakları temel olarak yenilenebilir ve birincil-yenilenemez enerji kaynakları diye ikiye ayrıldığı ifade edilebilir (Toprak, 2003:11-19). Yenilenemez enerji kaynaklarından enerji elde edilirken atmosferde sera etkisi oluşmaktadır. Diğer bir ifadeyle bu kaynaklar atmosferdeki karbondioksit oranını yükseltmekte ve çevresel dengeleri değiştirmektedir (Çoban ve Şahbaz-Kılınç, 2015:196-197). Sera gazı emisyonu veya karbon emisyonu olarak tanımlanan bu durum ekosistemin devamlılığını sağlamak adına ciddi bir tehdit olarak görülebilir. Yenilenebilir enerji kaynakları ise genel anlamda rüzgâr, güneş, hidrolik ile dalga enerjisi şeklinde sıralanmaktadır (Koç ve Kaya, 2015:37). Bu kaynakların yenilenemez enerji kaynaklarından en önemli farkı, enerji üretimi sürecinde ortaya çıkan sera gazı emisyonunun sıfıra yakın olmasıdır.

Rusya-Ukrayna krizi ile ülkelerin yenilenemez enerji kaynaklarına olan erişimi zorlaşmış, Avrupa’da enerji arzı uzun bir süre kesintiye uğramış (IMF, 2023) ve enerji fiyatlarında yaşanan artış enflasyon oranlarını olumsuz olarak etkilemiştir. Yaşanan bu durum sadece yaşam standartlarını düşürmekle kalmayıp yoksulluğun artmasına sebep olmuş ve uzun vadede büyümeyi düşürecek potansiyele sahip olmuştur. Bu da toplumsal huzursuzluğu ve göçü de beraberinde getirmiştir (Rother vd., 2022:4). Örneğin Avrupa Birliği’nin Rusya’daki doğal gaz bağımlılığının azaltılması için Uluslararası Enerji Ajansı bir bildiri yayımlamıştır. Raporda üzerinde en çok durulan konu yenilenebilir enerji kaynaklarına olan dönüşüm olmuştur. Rusya’daki enerji kaynaklarının yerine alternatiflerinin kullanılması, yenilenebilir enerji yatırımları bağlamında yeni güneş ve rüzgar enerjisi ile nükleer ve biyo-enerji ile ilgili yatırımların yapılması, geleneksel yakıtlı kazanlar yerine ısı pompalarının kullanılması, sanayi ve binalarda enerji verimliliğinin tesis edilmesi ve çevre kirliliği oluşturmeyen enerji kaynaklarının tercih edilmesi raporda yenilenebilir enerji kapsamında dikkat çeken maddeler arasında yer almaktadır (IEA, 2022).

Ancak yenilenebilir enerji kaynaklarına dönüşüm ve yatırımların uzun sürmesi acil durumlar için ülkeleri kısa vadede diğer çözümlere yönlendirmektedir. Avrupa Birliği ülkeleri Ukrayna-Rusya krizi sonrasında yenilenebilir enerji kaynaklarına dönüşümü hedeflese de (Cohen, 2022) örneğin Almanya nükleer enerji ve kömür ile alternatif oluşturmaya çalışmıştır (Bostanoğlu, 2022: 11-12). Yine

Fransa’da nükleer enerji santrallerine ve kömürle çalışan elektrik santrallerine olan ilgi yeniden artmıştır (Bağış, 2022:63).

Birincil enerji kaynakları, herhangi bir dönüşüme uğramadan kaynağından doğrudan kullanılan enerji olarak tanımlanmaktadır. Ham bir enerji kaynağı olarak da ifade edilebilir. Bu kaynaklar kömür, doğal gaz, petrol gibi yenilenemez enerji kaynaklarının yanı sıra rüzgar, güneş, hidroelektrik gibi yenilenebilir enerji kaynaklarını da kapsamaktadır. Son yıllarda küresel alanda enerji talebinde %30’luk artışın olduğu bilinmektedir (Wu ve Chen, 2017). Bu kapsamda enerji talebinde görülen artışın birincil enerji arzına da yansıdığı ifade edilebilir. Nitekim kentleşme ve sanayileşmeyle birlikte artan enerji ihtiyacı, birincil enerji arzını da beraberinde getirmekle birlikte güvenli bir şekilde enerji tedarik edilmesi önem arz etmektedir.

Bu çalışma kapsamında kullanılan diğer bir değişken olan karbon ayak izi ise bir birey, kuruluş veya ürünü yaşamı boyunca ürettiği toplam sera gazı emisyonları olarak tanımlanmaktadır. Birey veya kuruluşların yürütmüş oldukları faaliyetler, enerji üretimi, ulaşım, sanayi, tarım gibi sektörler sonucunda veya bir ürünün üretim süreci boyunca geçirmiş olduğu işlemler sonucunda ortaya çıkan sera gazı emisyonlarını ifade etmektedir. Bu hesaplamalar genellikle insan faaliyetlerinden çevrenin nasıl etkilendiğini ölçmek için kullanılmaktadır (Wright vd., 2011). Özellikle üretim-tüketim döngüsü içerisinde karbon ayak izinin ölçülmesi çevresel etkilerin ortaya konulmasına katkı sunmaktadır.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülke standartlarına ulaşabilmesi için rekabet güçlerini artırmaları gerekmektedir. Günümüzde rekabet gücünü etkileyen temel faktörler ise ileri teknolojilerini geliştirebilmek için gerekli olan sanayi strateji ve politikalarıdır. Dış ticaret ise ülkelerin ekonomilerinde etkili ve önem seviyesi yüksek bir rekabet gücü olarak dikkat çekmektedir (Çütcü, 2021: 2). Türkiye’nin küresel rekabet çerçevesinde avantajlı olduğu ürünler bulunmakla birlikte özellikle birincil enerji kaynaklarını ithalat ile tedarik etmesi dış ticaret dengesini olumsuz etkileyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Covid-19 Pandemi süreci ile Rusya-Ukrayna krizi sonrasında enerji kaynaklarına erişimin önemi daha iyi anlaşılmıştır. Türkiye’de dış açığın artmasına sebebiyet veren en önemli kaynaklardan biri enerji olduğu ve küresel olarak CO2 emisyonlarının çevreye vermiş olduğu zararın azaltılması düşünüldüğü için yenilenebilir enerji kaynakları yatırımları artırılmaya çalışılmaktadır (Sertgümeç vd., 2021: 377). Bu durum Türkiye’ye dış açığın ve enerji tedarikinde dış ülkelere bağımlılığın azaltılması, yenilenebilir enerji tüketiminin artırılması ile CO2 emisyonlarının minimuma düşürülmesi gibi birçok avantaj sağlamaktadır.

Enerji tedariki konusunda dışarıya bağımlı olunması, yenilenemez enerji kaynaklarına yeteri kadar sahip olunamadığı için Ukrayna-Rusya krizinde de görüldüğü üzere enerji tedariki konusunda uluslararası sorunların yaşanması, dış açığa neden olarak enerji kaynaklarının Türkiye’ye önemli bir maliyet oluşturmaları, yenilenemez enerji kaynaklarının çevre kirliliğini artırması, artan sanayileşme ve yaşanan ekonomik büyümenin çevre kirliliğini artırması ve son olarak yaşanan kentleşme sürecinin de sanayileşme ve çevre kirliliğini etkilemesi Türkiye’de böyle bir çalışma yapılmasını gerekli kılmıştır. Çalışmada verilerin ulaşılabilirliği de dikkate alınarak 1990-2022 döneminde birincil enerji arzı, dış ticaret açığı, kentleşme, sanayi üretim endeksi ve karbon ayak izi arasındaki ilişki ele alınmıştır. Çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiye ulaşabilmek için ARDL sınır testine yer verilmiştir. Çalışmada nedensellik testi için de Toda-Yamamoto nedensellik testine başvurulmuştur.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Aşağıdaki Tablo-1’de çalışma ile ilgisi olan literatüre yer verilmiştir. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde değişkenler arasında uzun dönemli ilişki tespit edilirken tek yönlü ya da karşılıklı nedensellik ilişkisine ulaşıldığı çalışmaların yer aldığı görülmektedir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin iki ya da daha fazla şekilde ele alındığı çalışmalar mevcutken beş değişkenin de birlikte kullanıldığı çalışmaya literatür taraması neticesinde rastlanmamıştır. Çalışmalarda ARDL sınır testi ile değişkenler arasındaki sadece uzun dönemli ilişkinin incelendiği çalışmalar mevcutken ARDL testi ile Granger nedensellik analizinin birlikte incelendiği çalışmalar da mevcuttur.

Çalışmada literatürdeki çalışmaların aksine genel olarak kullanılan ADF birim kök testi yerine Ng-Perron birim kök testine yer verilmiştir. Çünkü Ng-Perron birim kök testinde PP, ADF ve KPSS birim kök testlerinin hipotezleri de yer almaktadır. Bununla birlikte çalışmada genel literatürdeki Granger Nedensellik analizinin aksine Toda-Yamamoto Nedensellik analizi kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler literatür taraması neticesinde tespit edilirken literatürdeki bazı çalışmaların (Kim, 2020; Raihan vd., 2022) aksine ekonomik büyüme ve sanayi üretim endeksi arasındaki ilişki dikkate alınarak bu verilerden sanayi üretim endeksi verisine yer verilmiştir.

Tablo 1. Literatür Taraması

Yazarlar	Ülke / Dönem	Test	Sonuç
Çütcü vd., 2024	Türkiye / 1960-2015	Zamanla Değişen Nedensellik Testi	GDP’den ekolojik ayak izine doğru nedensellik ilişkisi tespit edilememişken belirtilen tarihlerde ihracat, enerji tüketimi, ithalat ile ekolojik ayak izi arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ayrıca ekolojik ayak izinden GDP’ye doğru da nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Yıldız ve Yıldız, 2024	G5 Ülkeleri / 1990-2018	Ağırlıklandırılmış Ortalama Grup	Çalışma sonucunda hava yolu yük taşımacılığının CO ₂ emisyonunu negatif yönde etkilediği görülmüştür. Ancak iki modelde de ekonomik büyümenin CO ₂ emisyonunu pozitif, enerji tüketiminin ise negatif yönde etkilediği görülmüştür.
Aktürk Gültekin, 2023	Türkiye / 1990-2018	ARDL Sınır Testi	İki farklı ARDL modeli kurulmuş oluo ilk modelde gelir eşitsizliği ve nüfus artışı ekolojik ayak izini azaltırken gıda üretim endeksi ekolojik ayak izini artırmıştır. Ticari açıklık ise anlamsız olarak bulunmuştur. İkinci modelde ticari açıklık ve gelir eşitsizliği ekolojik ayak izini azaltırken GSYİH, nüfus ve yenilenebilir enerji ekolojik ayak izini artırmıştır.
Gieraltowska, 2022	163 ülke / 2000-2016	GMM	Çalışma sonucundaki bulgulara göre kentleşmenin CO ₂ emisyonlarıyla ters u şeklinde ilişkisi olduğu bununla birlikte yenilenebilir enerji tüketiminin CO ₂ emisyonunu azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.
Selek, 2022	OECD Ülkeleri / 2000-2020	FMOLS, DOLS, ARDL ile Granger nedensellik testleri	Çalışmadaki nedensellik analizine göre güneş enerjisi, kentleşme ve CO ₂ emisyonu arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi gözlenmiştir.
Raihan vd., 2022	Bangladeş / 1990-2019	Dynamic Ordinary Least Squares (DOLS) veanalizi	Çalışma sonucunda elde edilen bulgular Bangladeş’te ekonomik büyüme, kentleşme ve sanayileşmenin CO ₂ emisyonlarını artırdığını ortaya koymaktadır.
Taştan Terzioğlu, 2021	Türkiye / 1980-2018	Gregory ve Hansen testi, Hatemi-J ve FMOLS	1999 dönemi öncesinde enerji tüketimi ve sanayi üretim endeksinde meydana gelen artış karbondioksit emisyonunu artırmakla birlikte 1999 dönemi sonrasında enerji tüketimi, karbondioksit emisyonu üzerinde anlamlı ve aynı yönde etkisini devam ettirmektedir. Sanayi üretim endeksi değişkeni ele alındığında istatistiksel olarak karbondioksit emisyonu üzerindeki istatistiksel olarak anlamlı etkisinin 1999 dönemi sonrasında azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yeter 2021	vd.,	Türk Cumhuriyetler / 1992-2019	GMM		Karbon emisyonunun bir önceki yıldaki gerçekleşen değerinin bir sonraki yıl karbon emisyonlarını ve gelirdeki artışın karbon emisyonlarını yine iki modelde de artırdığı görülürken gelirdeki artışın uzun dönemde karbon emisyonlarını azaltması beklenmektedir. Enerji tüketimi de karbon emisyonlarını artırmaktadır.
Özdemir ve Koç, 2020	ve	Türkiye / 1960-2017	ARDL Testi	Sınır	Çalışmada enerji kullanımı ve ticari dış açığının karbon emisyonunu pozitif, yenilenebilir enerji kullanımının ise karbon emisyonunu negatif yönde istatistiksel anlamlılığa sahip bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir.
Erdoğan 2020	vd.,	İlk 10 hava yolu taşıyıcısı ülke / 1995-2014	Mean-Group Tahmincisi ve FMOLS		Ekonomik büyüme ve hava yolu ulaşımının CO ₂ emisyonu üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu görülmüştür.
Kim, 2020		Kore / 1981-2014	ARDL Testi	Sınır	Uzun dönemde kentleşme ve ekonomik büyüme, sera gazı emisyonlarının artmasına katkıda bulunan temel faktörler olarak değerlendirilirken imalat sanayinin payı, yenilenebilir enerji ve nükleer enerjinin CO ₂ emisyonunu negatif olarak etkilediği görülmüştür. Doğrudan yabancı yatırım girişi CO ₂ emisyonunun artmasına yol açmakla birlikte istatistiki düzeyde anlamlı değildir. Kısa dönemde ise ekonomik büyüme CO ₂ emisyonlarında artışa neden olurken, yenilenebilir ve nükleer enerji de CO ₂ emisyonlarının azalmasına yol açmaktadır.
Koengkan vd., 2020		Seçili 5 ülke / 1980-2014	Panel Vector Autoregression (PVAR) model		Çalışma sonucunda kentleşme, ekonomik büyüme ve fosil yakıt tüketimi CO ₂ emisyonunu artırırken, yenilenebilir enerji tüketimi ise CO ₂ emisyonunu azaltmıştır.
Mahmood, Alkhateeb ve Furqan, 2020		Suudi Arabistan / 1968-2014	ARDL testi	sınır	Çalışmada değişkenler arasında kısa ve uzun dönemli ilişki gözlenmiştir. Doğrusal olmayan analizlerde sanayileşme ve kentleşmenin çevre kirliliğini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Shaari, Abidin ve Karim, 2020		20 ülke / 1990-2017	ARDL testi	sınır	Çalışma sonucunda yenilenebilir enerji tüketiminin CO ₂ emisyonunu azaltacağı tespit edilmiştir. Ancak ekonomik büyüme ve nüfus artışı uzun vadede daha yüksek bir CO ₂ emisyonuna yol açabilmektedir. Kısa vadede ise ekonomik büyüme daha fazla CO ₂ emisyonunu beraberinde getirmektedir.
Anwar, Younis ve Ullah, 2020		Uzak Doğu Ülkeleri / 1980-2017	Sabit ve Rassal Etkiler Modeli		Çalışma sonucunda kentleşme, ekonomik büyüme ve ticari açığın CO ₂ emisyonunu önemli ölçüde belirlediği tespit edilmiştir.
Aydoğan ve Vardar, 2019		E7 Ülkeleri / 1990-2014	Granger nedensellik testi		Çalışmada uzun dönemde CO ₂ emisyonları ve reel gayrisafı yurtiçi hasıla, tarımsal katma değer ve yenilenemeyen enerji tüketimi arasında pozitif; bununla birlikte CO ₂ emisyonları ile yenilenebilir enerji tüketimi ve reel gayrisafı yurtiçi hasılanın karesi arasında negatif ilişki olduğu görülmüştür.
Wang, Li ve Fang, 2018		170 ülke / 1980-2011	PVAR, Granger nedensellik testi		Çalışma sonucunda CO ₂ emisyonları, kentleşme ve ekonomik büyüme, enerji tüketimi açısından eşbütünleşme ilişkisini sürdürmekte olduğu tespit edilmiştir. Testler neticesinde CO ₂ emisyonu ile kentleşme, enerji tüketimi, ekonomik büyüme arasında; ekonomik büyüme ile enerji tüketimi ve kentleşme arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi gözlenmiştir.
Behera ve Dash, 2017		17 ülke / 1980-2012	DOLS ve FMOLS eş bütünleşme testi		Çalışma sonucunda örneklemdeki orta gelirli ülkelerde yenilenemeyen enerji tüketimi, kentleşme, doğrudan yabancı yatırım, ekonomik büyüme ve CO ₂ emisyonları arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu neticesine ulaşılmıştır. Dolayısıyla birincil enerji tüketiminin, fosil yakıt enerji tüketiminin ve doğrudan yabancı yatırımın bölgedeki CO ₂ emisyonunu önemli ölçüde etkilediği görülmüştür.
Aye ve Edaja, 2017		31 gelişmekte olan ülke / 1971-2013	Dumitrescu and Hurlin panel nedensellik analizi		Çalışmada gerçekleştirilen analizler sonucunda düşük büyüme rejimi altında gerçekleşen ekonomik büyümenin CO ₂ emisyonları üzerinde etkisinin olumsuz olduğu bununla birlikte bu etkinin yüksek büyüme rejiminde marjinal etkisinin pozitif olduğuna ulaşılmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre CO ₂ emisyonu, finansal gelişme, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi olduğu neticesine ulaşılmıştır.
Destek, Ballı ve Manga, 2016		10 Avrupa Ülkeleri / 1991-2011	FMOLS, VECM, Granger		FMOLS testine göre enerji tüketimindeki %1’lik artış, CO ₂ emisyonunda %1,0863’lük bir artışa yol açtığı görülmüştür. Nedensellik analizine göre CO ₂ emisyonu ile reel GSYİH ve enerji tüketimi ile reel

			nedensellik testi	GSYİH arasında karşılıklı olarak nedensellik ilişkisinin olduğu gözlenmiştir.
Azam vd., 2015	Çin, ABD, Hindistan ve Japonya / 1971- 2013	FMOLS		Çalışmada enerji tüketimi ve CO ₂ emisyonunun ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkisi görülmüştür. ABD, Çin ve Japonya’da ekonomik büyümenin karbon emisyonu ile pozitif ilişki içinde olduğu ancak Hindistan’da negatif ilişki içinde olduğu tespit edilmiştir.
Kasman ve Duman, 2015	Avrupa Birliği üyesi ülkeler ve Avrupa Birliği’ne aday ülkeler / 1992-2010	Panel FMOLS		Çalışma sonucunda CO ₂ emisyonu ile reel gelir arasında ters u ilişkisinin olduğu, kısa dönemde enerji tüketimi, ticari açık ve kentleşmeden emisyonu ve gayrisafi yurtiçi hasıladan enerji tüketimine nedensellik olduğu gözlenmiştir. Uzun dönemde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu gözlenmiştir.
Çetin ve Seker, 2014	Türkiye / 1980-2010	ARDL Sınır Testi		Dış ticaret açıklığı ve ekonomik büyümenin uzun dönemde çevre kirliliğini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Çoban ve Şahbaz Kılınç, 2012	Türkiye / 1990-2012	Granger Nedensellik Analizi		Çalışmada yenilenebilir enerji tüketiminin CO ₂ emisyonunu negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca kişi başı gayrisafi yurt içi hasıladaki artışın kişi başı CO ₂ emisyonunu pozitif yönde etkilediği görülmüştür.
Liu, 2009	Çin / 1978-2008	ARDL sınır testi ile Granger Nedensellik Analizi		Çalışmada enerji tüketimi, ekonomik büyüme, nüfus artışı ve kentleşme arasında uzun dönemli ilişki gözlenmiştir. Kentleşmeden toplam enerji tüketimine doğru kısa ve uzun dönemde nedensellik tespit edilmiştir.

3. AMPİRİK UYGULAMA

3.1. Model ve Veri Seti

Bu çalışmada birincil enerji arzı, dış ticaret açığı, kentleşme, sanayi üretim endeksi ve karbon ayak izi arasındaki ilişkinin incelenmesi için aşağıda tanımlanan model kullanılacaktır:

$$energy_t = \alpha_0 + \alpha_1 disticaret_t + kentlesme_t + endüstri_t + karbon_t + e_t \quad (1)$$

Çalışmada Türkiye’de 1990-2022 dönemi arasında dış ticaret açığı, kentleşme, sanayi üretim endeksi ve karbon ayak izi değişkenlerinin birincil enerji arzı üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada çevre kirliliği verisi olarak güncel gelişmelerde dikkate alınarak karbon ayak izi verisi kullanılmıştır. Bu kapsamda çalışmada kullanılan değişkenler ve kaynakları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlerin Tanımlanması

Değişken İsmi	Kaynakça
Birincil enerji arzı	OECD
Dış ticaret açığı	WorldBank
Kentleşme	WorldBank
Sanayi üretim endeksi	WorldBank
Karbon ayak izi	Global Footprint Network

3.2. Yöntem

Çalışmada değişkenlerin birim kök testleri incelendikten sonra değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisine ARDL sınır testi analizi ile bakılmıştır. Düzey seviyelerinde durağan olmadığı ya da birim kök içerdiği tespit edilen en az iki değişkenin durağan bir bileşimi olduğunu ifade etmekte olan eşbütünleşme kavramını test etmek için literatürde genellikle Engle-Granger ya da Johansen gibi analizler yapılmaktadır. Bahsedilen eşbütünleşme testlerinde aralarında eşbütünleşme ilişkisi incelenmekte olan değişkenlerin aynı seviyede durağan olmaları varsayımı yapılmaktadır. Bu durum Pesaran ve Pesaran (1997) ile Pesaran vd. (2001) tarafından eşbütünleşme analizine sınır testi

yaklaşımının literatüre kazandırılması ile ortadan kalkmıştır. Bununla birlikte sınır testi yaklaşımında modelde kullanılacak değişkenlerin I (0) ya da I (1) olmasına bakılmadan sınır testi uygulanabilmektedir. Bu yüzden de sınır testi analizini gerçekleştirmeden önce değişkenlerin durağanlık durumlarını incelemeye ihtiyaç yoktur. Ancak Pesaran vd. (2001)’deki kritik değerler, değişkenlerinin I (0) ve I (1) olup olmadığına göre tablolastırıldığından dolayı değişkenlerin I (2) olma durumuna göre sınanması önem arz etmektedir (Eriçok ve Yılcı, 2013:95). ARDL sınır testinin üç kritik aşamadan oluştuğu bilinmektedir. İlki değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığının sınanmasıdır. Diğer iki adımda ise uzun dönemli ilişkinin tespit edildiği varsayımı ile sırasıyla uzun ve kısa dönem sonuçlara ulaşılmaktadır (Narayan ve Smyth, 2006:337). Değişkenler arasındaki nedensellik analizi Toda-Yamamoto nedensellik testi ile incelenmiştir.

3.3. Ampirik Bulgular

3.3.1. Birim Kök Testi

Ng ve Perron 2001 yılındaki çalışmalarında hataların hareketli ortalama kökünün -1’e yaklaştığında yüksek dereceden gecikme uzunluğu kullanılması gerektiğine rağmen bayezien ve akaike kriterlerin küçük gecikme uzunluğunu seçtiğini göstermişlerdir. Ng ve Perron tarafından oluşturulan birim kök testinde yeni bilgi kriterleri düzenlenmiştir. Ng-Perron testi 4 farklı testten meydana gelmektedir. MSB ile MPT, KPSS mantığıyla çalışmaktadır. KPSS testi pozitif değer almakta ve LM test istatistiğine dayanmaktadır. KPSS testi nispeten diğer birim kök testlerine göre daha güçlü bir testtir. KPSS testi hipotezleri aşağıdaki şekildedir (Sarıkovanlık vd., 2019:22):

H0: Değişkenler durağandır.

H1: Değişkenler birim köklüdür.

MZ α ile MZt, PP ve ADF mantığıyla çalışmakta ve hipotezleri de bu şekildedir:

H2: Değişkenler birim köklüdür.

H3: Değişkenler durağandır.

Tablo-3’teki MZ α ile MZt kritik değerlerine göre dış ticaret değişkeni için H2 hipotezi kabul edilmemektedir. MSB ile MPT kritik değerlerine göre ise H0 hipotezi kabul edilmektedir. Buna göre dış ticaret açığı değişkeni için seri düzey değerinde durağan durumdadır. Karbon ayak izi, sanayi üretim endeksi, kentleşme ve birincil enerji arzı değişkenleri için MZ α ile MZt kritik değerlerine göre H3 hipotezi kabul edilmemektedir. MSB ile MPT kritik değerlerine göre ise H0 hipotezi kabul edilmemektedir. Buna göre bahsedilen dört değişken için de seri düzey değerinde birim kök içermektedir.

Tablo 3. Ng-Perron Birim Kök Testi Sonuçları

	Ng-Perron			
	MZ α	MZt	MSB	MPT
Dış ticaret açığı				
Asimptotik kritik değeri:	-14.2746	-2.66655	0.18680	1.73537
5% düzeyi	-8.10000	-1.98000	0.23300	3.17000
Karbon ayak izi				
Asimptotik kritik değeri:	-10.9542	-2.24912	0.20532	8.75753
5% düzeyi	-17.3000	-2.91000	0.16800	5.48000
Sanayi üretim endeksi				
Asimptotik kritik değeri:	-2.87620	-1.14842	0.39928	8.37470

5% düzeyi	-8.10000	-1.98000	0.23300	3.17000
Birincil enerji arzı	MZa	MZt	MSB	MPT
Asimptotik kritik değeri:	-13.5134	-2.51475	0.18609	7.21197
5% düzeyi	-17.3000	-2.91000	0.16800	5.48000
Kentleşme	MZa	MZt	MSB	MPT
Asimptotik kritik değeri:	-6.12972	-1.74644	0.28491	14.8622
5% düzeyi	-17.3000	-2.91000	0.16800	5.48000

3.3.2. ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

ARDL sınır testi yaklaşımını uygulanırken VECM için en büyük gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. VECM için en uygun gecikme uzunluğu hem en fazla yıldız ataması yapılan bilgi kriterleri ile hem de Akaike ve Schwarz Bilgi Kriterleri ile tespit edilmiştir. Bu kriterlere göre Tablo-4’de her gecikme düzeyi açısından hesaplanmış olan uygun gecikme uzunluğu 1 olarak bulunmuştur.

Tablo 4. Değişkenlerin Ortak Gecikme Uzunlukları

Gecikme Sayısı	AIC	SC	HQ
0	5.728801	5.960089	5.804195
1	-0.059541*	1.328189*	0.392824*
2	0.265283	2.809454	1.094620

*Bilgi kriterini en küçük yapan optimal gecikme sayısı

ARDL sınır testinde gecikme uzunluğu bulunduktan sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki F testi kullanılarak sınanmıştır. Hesaplanan F değeri, alt ve üst sınırların kritik değerleri 30 ve 35 gözlem sayıları için tabloda gösterilmiştir. Tablo 5’ten de görüleceği üzere hesaplanan F değeri, 30 ve 35 gözlem sayıları açısından üst kritik değerlerden büyük olduğundan dolayı değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığını ifade eden temel hipotez reddedilmektedir. Buna göre Türkiye’de 1990-2022 dönemi açısından birincil enerji arzı, dış ticaret açığı, kentleşme, sanayi üretim endeksi ve karbon ayak izi değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı bu beş değişkenin uzun dönemde birbirini etkilediğini ve birbirine bağımlı olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda eşbütünleşme ilişkisinin varlığı bahsedilen değişkenlerin birbirine bağımlı olduğunu ve Türkiye’de uzun dönem dinamiklerin bu değişkenler arasında önemli ilişkiler olduğunu ispatlamaktadır. Özellikle birincil enerji arzı ve dış ticaret açığı göstergelerinin sanayi üretim endeksi ile olan ilişkisi politika yapıcılar açısından önemli neticeler ortaya koymakta ve sanayi üretim endeksi ve enerji arz güvenliği arasındaki uzun dönemli ilişkinin önemini ortaya koymaktadır. Bulgular enerji arzı ve sanayi üretimi gibi önemli değişkenlerin planlanması sırasında karbon ayak izi ve dış ticaret açığı gibi ekonomik ve çevresel faktörlerin de dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 5. Sınır Testi Sonuçları

Gözlem Sayısı	F-İstatistiği	Alt Sınır Değeri	Üst Sınır Değeri	Anlamlılık Düzeyi
35	10.60284	3.276	4.63	%5
30	10.60284	3.354	4.774	%5

İkinci aşamaya geçildiğinde değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin analizi açısından ARDL uzun dönem model kurulmuştur. Uzun dönem katsayılarının yer aldığı Tablo 6’da da görüldüğü üzere uzun dönem katsayılarından anlamlı olan sonuca göre dış ticaret açığından, sanayi üretim

endeksinden ve karbon ayak izinden birincil enerji arzına doğru %10 anlamlılık düzeyinde pozitif bir ilişki; kentleşmeden de birincil enerji arzına doğru negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre dış ticaret açığında, sanayi üretim endeksinde ve karbon ayak izinde yaşanan %1’lik artış birincil enerji arzını sırasıyla %0.02, %0.02 ve %0.8 oranında artırırken kentleşme oranında meydana gelen %1’lik artış birincil enerji arzını %0.2 oranında azaltmaktadır.

Tablo 6: Uzun Dönem Katsayı Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistik	Olasılık
dış ticaret açığı	0.022618	0.006730	3.360856	0.0064
kentleşme	-0.236254	0.105883	-2.231281	0.0474
endüstri	0.025302	0.004118	6.143856	0.0001
karbon ayak izi	0.845765	0.096489	8.765391	0.0000

Birincil enerji arzı, dış ticaret açığı, kentleşme, sanayi üretim endeksi ve karbon ayak izi arasındaki kısa dönemli ilişkiyi incelemek için hata düzeltme modeline dayanmakta olan ARDL modeli sonuçları Tablo 7’de gösterilmektedir. Hata düzeltme modelinde beklenen durum hata düzeltme teriminin negatif ve bununla birlikte anlamlı olmasıdır. Bu bağlamda bulgulara göre hata düzeltme terimi beklendiği üzere negatif ve anlamlıdır. Buna göre birincil enerji arzının bağımlı değişken olduğu durumda meydana gelecek kısa dönemdeki bir dengesizlik uzun dönemde dengeye gelecektir denebilir. Kısa dönemde oluşan dengesizlik 1/0.547442 sonucuna göre yaklaşık olarak 1.82 dönem sonrasında dengeye gelebilecektir. Diğer bir ifadeyle kısa dönemde meydana gelen dengesizlik yaklaşık 1.82 sene sonra dengeye gelebilecektir.

Tablo 7. Kısa Dönem ARDL Modeli Tahminleri

Değişken	Katsayı	Standart hata	t-İstatistik	Olasılık
C	1.460633	0.164539	8.877148	0.0000
D(LNENERGY(-1))	-0.188793	0.098870	-1.909507	0.0826
D(LNENERGY(-2))	0.012197	0.095345	0.127927	0.9005
D(LNENERGY(-3))	-0.286937	0.093573	-3.066451	0.0107
D(D_STICARET)	0.006635	0.001847	3.593133	0.0042
D(D_STICARET(-1))	-0.005733	0.001361	-4.211930	0.0015
D(KENTLESME)	-0.042416	0.020421	-2.077144	0.0620
D(KENTLESME(-1))	0.175664	0.027757	6.328732	0.0001
D(KENTLESME(-2))	0.162594	0.021135	7.693298	0.0000
D(ENDUSTRY)	0.017556	0.003953	4.441295	0.0010
D(ENDUSTRY(-1))	0.006368	0.002901	2.194682	0.0506
D(ENDUSTRY(-2))	0.014813	0.003477	4.259819	0.0013
D(ENDUSTRY(-3))	0.009942	0.003336	2.979825	0.0125
CointEq(-1)*	-0.547442	0.064386	-8.502477	0.0000

3.3.3. Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi

Toda ve Yamamoto (1995), analizde kullanılan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini incelemek için kullanılan testler arasında yer almaktadır. Diğer nedensellik testlerinden farklı olarak Toda-Yamamoto nedensellik testi değişkenlerin farklı mertebeden durağan olmaları halinde de kullanılabilir. Toda-Yamamoto nedensellik testine geçmeden önce öncelikle analizde kullanılan serilerin maksimum bütünleşme derecesi (dmax) ile uygun gecikme uzunluğu (p) tespit edilmiş olup (p+max) gecikmeli VAR modeli tahmin edilmiştir. Toda-Yamamoto nedensellik testinde analizde kullanılmakta olan değişkenler düzey değerlerinde kullanılmaktadır (Özşahin ve Şahin, 2023: 66). Bu

bağlamda Schwarz ve Hannan-Quinn bilgi kriterleri tarafından önerilen gecikme uzunluğu 1 olarak tespit edilmiştir. Optimal gecikme uzunluğu ile maksimum bütünleşme derecesi 1 olarak bulunduğu için $(p+dmax)$ koşulu dikkate alınarak 2 gecikmeli VAR modeli oluşturulmuş olup daha sonra seriler arasındaki nedensellik ilişkisi için modelin katsayılarına Wald testi uygulanmıştır. 1995 yılındaki çalışmalarında Toda ve Yamamoto, hesaplanan ki kare değerini modifiye edilmiş wald testi (MWALD) olarak önermişlerdir (Kızılgöl ve Öndes, 2021:210). Ancak bu test istatistik değerinin ki kare tablo değeri ile kıyaslanması yapılırken p serbestlik dereceli tablo değeri ile kıyaslanması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu yüzden EViews’de $p+dmax$ koşulu çerçevesinde 2 serbestlik derecesine göre olasılık değeri verilmektedir. Bu sebeple çıkan sonuca göre olasılık değeri kullanılamayıp Toda ve Yamamoto’nun belirttiği gibi p serbestlik dereceli tablo değerine göre olasılık değeri tarafımızca hesaplanmış ve sonuçları verilmiştir.

Toda-Yamamoto Nedensellik analizi sonuçlarına Tablo-10’da yer verilmiştir. Buna göre Toda-Yamamoto Nedensellik testinin hipotezleri şu şekildedir:

H4: Dış ticaret açığı, birincil enerji arzının nedeni değildir.

H5: Dış ticaret açığı, birincil enerji arzının nedenidir.

H6: Kentleşme, birincil enerji arzının nedeni değildir.

H7: Kentleşme, birincil enerji arzının nedenidir.

H8: Sanayi üretim endeksi, birincil enerji arzının nedeni değildir.

H9: Sanayi üretim endeksi, birincil enerji arzının nedenidir.

H10: Karbon ayak izi, birincil enerji arzının nedeni değildir.

H11: Karbon ayak izi, birincil enerji arzının nedenidir.

H12: Birincil enerji arzı, dış ticaret açığının nedeni değildir.

H13: Birincil enerji arzı, dış ticaret açığının nedenidir.

H14: Kentleşme, dış ticaret açığının nedeni değildir.

H15: Kentleşme, dış ticaret açığının nedenidir.

H16: Sanayi üretim endeksi, dış ticaret açığının nedeni değildir.

H17: Sanayi üretim endeksi, dış ticaret açığının nedenidir.

H18: Karbon ayak izi, dış ticaret açığının nedeni değildir.

H19: Karbon ayak izi, dış ticaret açığının nedenidir.

H20: Birincil enerji arzı, kentleşmenin nedeni değildir.

H21: Birincil enerji arzı, kentleşmenin nedenidir.

H22: Dış ticaret açığı, kentleşmenin nedeni değildir.

H23: Dış ticaret açığı, kentleşmenin nedenidir.

H24: Sanayi üretim endeksi, kentleşmenin nedeni değildir.

H25: Sanayi üretim endeksi, kentleşmenin nedenidir.

H26: Karbon ayak izi, kentleşmenin nedeni değildir.

- H₂₇: Karbon ayak izi, kentleşmenin nedenidir.
- H₂₈: Birincil enerji arzı, sanayi üretim endeksinin nedeni değildir.
- H₂₉: Birincil enerji arzı, sanayi üretim endeksinin nedenidir.
- H₃₀: Dış ticaret açığı, sanayi üretim endeksinin nedeni değildir.
- H₃₁: Dış ticaret açığı, sanayi üretim endeksinin nedenidir.
- H₃₂: Kentleşme, sanayi üretim endeksinin nedeni değildir.
- H₃₃: Kentleşme, sanayi üretim endeksinin nedenidir.
- H₃₄: Karbon ayak izi, sanayi üretim endeksinin nedeni değildir.
- H₃₅: Karbon ayak izi, sanayi üretim endeksinin nedenidir.
- H₃₆: Birincil enerji arzı, karbon ayak izinin nedeni değildir.
- H₃₇: Birincil enerji arzı, karbon ayak izinin nedenidir.
- H₃₈: Dış ticaret açığı, karbon ayak izinin nedeni değildir.
- H₃₉: Dış ticaret açığı, karbon ayak izinin nedenidir.
- H₄₀: Kentleşme, karbon ayak izinin nedeni değildir.
- H₄₁: Kentleşme, karbon ayak izinin nedenidir.
- H₄₂: Sanayi üretim endeksi, karbon ayak izinin nedeni değildir.
- H₄₃: Sanayi üretim endeksi, karbon ayak izinin nedenidir.

Tablo-10’deki sonuçlara göre H₄, H₁₀, H₂₀, H₂₈, H₃₀, H₃₄ ve H₄₂ hipotezleri kabul edilmemektedir. Buna göre Türkiye’de 1990-2022 döneminde dış ticaret açığı ve karbon ayak izinden birincil enerji arzına; birincil enerji arzından kentleşmeye; birincil enerji arzı, dış ticaret açığı ve karbon ayak izinden sanayi üretim endeksine ve son olarak sanayi üretim endeksinden karbon ayak izine doğru Toda-Yamamoto nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Çalışmada ulaşılan bulgulara göre Türkiye’de enerji ithalatına dayalı dış ticaret açığı politikaları ve çevresel etkiler enerji arzındaki değişimleri etkileyebilmektedir. Enerji arzındaki artışlar kentleşme ve buna bağlı olarak ortaya çıkan altyapı gelişmelerini tetikleyebilmektedir. Bu durum enerjiye erişim imkânlarının artması ile kentsel büyümenin pozitif olarak etkilenebileceğini ortaya çıkarmaktadır. Enerji arzı, dış ticaret açığı ile karbon ayak izi sanayi üretimini etkilemekte iken sanayi üretim endeksi enerji arzına bağımlı bir yapıda olmakla birlikte çevresel etkilerden ve dış ticaretten de etkilenebilmektedir. Bu durum sanayileşme sürecinde çevresel etkilerin önemini ortaya koyarken karbon salınımını azaltmaya yönelik politika ihtiyacını da yansıtmaktadır.

Tablo 10. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Nedenselliğin Yönü	Gecikme	Ki Kare	Olasılık
Dış ticaret → enerji	1	7.785091	0.005268
Kentleşme → enerji	1	2.584189	0.107936
Endüstri → enerji	1	1.589589	0.207385
Karbon ayak izi → enerji	1	5.001156	0.02533
Enerji → dış ticaret	1	2.180113	0.139804

Kentleşme→dış ticaret	1	1.507417	0.219534
Endüstri→dış ticaret	1	0.980660	0.322036
Karbon ayak izi→dış ticaret	1	0.510714	0.474829
Enerji→kentleşme	1	3.691082	0.05470
Dış ticaret→kentleşme	1	1.612413	0.204152
Endüstri→kentleşme	1	0.552758	0.457192
Karbon ayak izi→kentleşme	1	1.916308	0.166264
Enerji→endüstri	1	35.75983	0.000000
Dış ticaret→endüstri	1	26.46029	0.000000
Kentleşme→endüstri	1	0.054731	0.815026
Karbon ayak izi → endüstri	1	33.78288	0.000000
Enerji→karbon ayak izi	1	1.425160	0.232555
Dış ticaret→karbon ayak izi	1	1.013875	0.313976
Kentleşme→karbon ayak izi	1	0.428573	0.512689
Endüstri→karbon ayak izi		3.444536	0.063461

4.SONUÇ

Sanayileşme süreci ve artan makineleşme kentleşmenin sebebi ve sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu kapsamda kentsel alanlarda ekonomik büyümenin yaşanması, kentte yaşayan nüfusun artması, insan ihtiyaçlarının çeşitlenmesi ve enerji kaynaklarına olan yoğun talebe rağmen kaynakların sınırlı olması çeşitli problemleri de beraberinde getirmiştir. Bu problemlerin başında çevre kirliliği ve birincil enerji kaynaklarına olarak yoğun talep gelmektedir. Bu durum birincil enerji kaynaklarına sahip olan ülkelerin avantajlı duruma geçmesini sağlamıştır. Nitekim Covid-19 Pandemi süreci ve Ukrayna-Rusya arasında yaşanan krizle birlikte de ülkelerin birincil enerji kaynaklarına erişimi çok zor hale gelince zaten artmakta olan yenilenebilir enerji kaynaklarına olan yatırımlar daha önemli hale gelmiştir. Hem çevre sorunlarıyla mücadele etmek hem de enerji bağımsızlığını sağlamak için yenilenebilir enerji kaynakları önemli bir araç olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmada birincil enerji arzı, dış ticaret açığı, kentleşme, sanayi üretim endeksi ve karbon ayak izi arasındaki ilişki Türkiye açısından 1990-2022 dönemi için incelenmiştir.

Çalışmadaki ARDL sınır testine göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Bu durum değişkenlerin zamanla birbirleriyle uyumlu olarak hareket ettiklerini ve uzun dönemde birbirlerini etkilemeye devam edebileceklerini göstermektedir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi için Toda-Yamamoto nedensellik analizi gerçekleştirilmiş olup sonuçlara göre Türkiye’de 1990-2022 dönemi arasında dış ticaret açığı ve karbon ayak izinden birincil enerji arzına; birincil enerji arzından kentleşmeye; birincil enerji arzı, dış ticaret açığı ve karbon ayak izinden sanayi üretim endeksine ve son olarak sanayi üretim endeksinden karbon ayak izine doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu kapsamda Türkiye için önerilebilecek politika önerileri şu şekilde sıralanabilir:

- Enerji arzını artırırken çevre kirliliğini-karbon ayak izini azaltabilmek için yenilenebilir enerji kaynaklarına daha fazla yatırım yapmak önemlidir. Rüzgar, biyokütle, hidroelektrik, güneş gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını artıracak teşvik mekanizmaları ve sübvansiyonların oluşturulması gerekmektedir.
- Enerji tüketiminin azaltılabilmesi adına konut, ulaşım ve sanayi sektörlerinde enerji verimliliği ile ilgili projeler desteklenmelidir. Örneğin enerji tasarrufu sağlayan araçların kullanımı, enerji verimliliği sağlayan bina projelerine yönelik teşviklerin artırılması gerekir.

- Dış ticaret açığını azaltabilmek için yerli enerji kaynağı kullanımına öncelik sağlanmalıdır. Enerji ithalatına olan bağımlılığı azaltabilmek adına stratejik rezervler oluşturulup enerji teknolojilerindeki yerli üretim desteklenebilir.
- Sanayi üretiminin çevre kirliliği üzerindeki etkisini azaltabilmek için düşük karbonlu üretimin teşvik edilmesi önemlidir. Düşük karbonlu teknolojilerin sanayi sektöründe uygulanabilmesi için AR-GE faaliyetleri desteklenmelidir. Ayrıca sanayi sektöründeki üreticilere yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanmaları için kredi kolaylığı ve vergi indirimleri sağlanabilir.
- Enerji arzı üzerindeki kentleşmenin etkilerini azaltmak için sürdürülebilir kentleşme politikaları uygulanmalıdır. Kentleşme sürecinde çevre kirliliğini azaltabilmek için akıllı şehir uygulamaları ile enerji tüketimi optimize edilmelidir. Bu bağlamda şehirlerin yenilenebilir enerji kaynaklarına entegre olacak şekilde yapılandırılması gereklidir.
- Dış ticaret açığının azaltılabilmesi için enerji yoğun sektörlerde ithalat bağımlılığı azaltan sanayi stratejileri ile ihracat teşvikleri geliştirilmelidir.

Etik Beyan

“Türkiye’de Sanayi Üretim Endeksi, Kentleşme, Birincil Enerji Arzı, Karbon Ayak İzi ve Dış Ticaret Açığı Arasındaki İlişki” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

Umutlu, H. & Namlı Bilmez, Z. (2025). Türkiye’de Sanayi Üretim Endeksi, Kentleşme, Birincil Enerji Arzı, Karbon Ayak İzi ve Dış Ticaret Açığı Arasındaki İlişki. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 32-49.

KAYNAKÇA

- Aktürk, E., ve Gültekin, S. (2023). Gelir Eşitsizliği ve Ticari Açıklığın Ekolojik Ayak İzi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Paradigma: İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 1-17.
- Anwar, A., Younis, M. ve Ullah, I. (2020). Impact of Urbanization and Economic Growth on CO2 Emission: A Case of Far East Asian Countries. *International Journal Of Environmental Resarch and Public Health*, 17, 2531.
- Aydoğan, B. ve Vardar, G. (2019). Evaluating The Role of Renewable Energy, Economic Growth and Agriculture on CO₂ Emission in E7 Countries. *International Journal of Sustainable Energy*, DOI: 10.1080/14786451.2019.1686380.
- Aye, G. C. ve Edoja, P. E. (2017). Effect of Economic Growth on CO₂ Emission in Developing Countries: Evidence from a Dynamic Panel Threshold Model. *Cogent Economics & Finance*, 5(1), 1379239, DOI: 10.1080/23322039.2017.1379239.
- Azam, M., Khan, A. Q., Abdullah, H. B. Qureshi, M. E. (2015). The Impact of CO₂ Emissions on Economic Growth: Evidence from Selected Higher CO₂ Emissions Economies. *Environmental Science and Pollution Research International*, 23(7), 6376.
- Bağış, B. (2022). *Rusya-Ukrayna Savaşının Küresel Ekonomiye ve Türkiye'ye Etkileri. İstanbul SETA.*
- Behera, S. R., Dash, D. P. (2017). The Effect Of Urbanization, Energy Consumption, And Foreign Direct Investment on The Carbon Dioxide Emission in the SSEA (South and Southeast Asian) Region. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 70, 96-106.
- Bostanoğlu, M. (2022). AB’nin Enerji Krizi. *EURO Politika*, (15), 7-14.
- Cohen, A. (2022) Putin’s War in Ukraine Forces New Energy Reality on Europe, March 28, Erişim adresi: <https://www.forbes.com/sites/arielcohen/2022/03/28/putins-war-in-ukraine-forces-new-energy-reality-on-europe/?sh=5902a8e2393c>, (Erişim tarihi: 18.04.2024).
- Çetin, M., ve Şeker, F. (2014). Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaretin Çevre Kirliliği Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Bir ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 213-230.
- Çoban, O. ve Şahbaz-Kılınç, N. (2015). Yenilenebilir Enerji Tüketimi Ve Karbon Emisyonu İlişkisi: TR Örneği. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 38, 195-208.
- Çütçü, İ. (2021). Pandemi Sonrası Dünya ve Türkiye’de Dış Ticaret. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 1-21.
- Çütçü, İ., Yavuz, Ö., ve Gerlikhan, S. G. (2023). Dış Ticaret-Çevre Kirliliği İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerinden Analiz. *Alanya Akademik Bakış*, 8(2), 474-489.
- Destek, M. A., Balı, E. ve Manga, M. (2016). The Relationship between CO2 Emission, Energy Consumption, Urbanization and Trade Openness for Selected CEECs. *Research in World Economy*, *Research in World Economy*, Sciedu Press, 7(1). 52-58.
- Erdoğan, S., Adedoyin, F. F., Bekun, F. V. ve Sarkodie, S. A. (2020). *Journal of Air Transport Management*, 89, 101935.
- Eriçok, R. E., ve Yılcı, V. (2013). Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 8(1), 87-101.

- Umutlu, H. & Namlı Bilmez, Z. (2025). Türkiye’de Sanayi Üretim Endeksi, Kentleşme, Birincil Enerji Arzı, Karbon Ayak İzi ve Dış Ticaret Açığı Arasındaki İlişki. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 32-49.
- Gieraltowska, U., Asyngier, R., Nakonieczny, J. ve Salahodjaev, R. (2022). Renewable Energy, Urbanization, and CO2 Emissions: A Global Test. *Energies*, 15, 3390. <https://doi.org/10.3390/en15093390>
- Global Footprint Network (2024). Ecological Footprint vs Biocapacity. https://data.footprintnetwork.org/?_ga=2.146573175.2106564863.1725874076-928719372.1725874076#/countryTrends?cn=223&type=BCtot,EFCtot, Erişim tarihi: 15.09.2024.
- IEA (2022). 10-Point Plan to Reduce the European Union’s Reliance on Russian Natural Gas. IEA Online Fuel Report.
- IMF (2023). G-20 Background Note on the Macroeconomic Impact of Food and Energy Insecurity. Washington, DC, March.
- Kasman, A. ve Duman, Y. S. (2015). CO₂ Emissions, Economic Growth, Energy Consumption, Trade And Urbanization in New EU Member And Candidate Countries: A Panel Data Analysis. *Economic Modelling*, 44, 97–103.
- Keleş, R. (2017). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kızılgöl, Ö. A. ve Öndes, H. (2021). Savunma Harcamaları ile Ekonomik Büyüme arasındaki İlişki: NATO Ülkeleri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. A. N. Özker (Ed.), *İşletme ve İktisadi Bilimler Araştırma ve Teori* içinde. Lyon: Livre de Lyon
- Kim, S. (2020). The Effects of Foreign Direct Investment, Economic Growth, Industrial Structure, Renewable and Nuclear Energy, and Urbanization on Korean Greenhouse Gas Emissions. *Sustainability*, 12, 1625; doi:10.3390/su12041625.
- Koç, E., Kaya, K. ve Şenel, M. C. (2016). Türkiye’de Sanayi Sektörü ve Temel Sanayi Göstergeleri – Sanayi Üretim Endeksi. *Mühendis ve Makina*, 57(682), 42-53.
- Koengkan, M., Fuinhas, J. A. ve Santiago, R. (2020). The Relationship Between CO2 Emissions, Renewable and Non-renewable Energy Consumption, Economic Growth, and Urbanisation in The Southern Common Market. *Journal of Environmental Economics and Policy*, 9(4), 383-401.
- Liu, Y. (2009). Exploring The Relationship Between Urbanization And Energy Consumption in China Using ARDL (autoregressive distributed lag) and FDM (Factor Decomposition Model). *Energy*, 34 (2009) 1846–1854.
- Mahmood, H., Alkhateeb, T. T. Y. ve Furqan M. (2020). Industrialization, Urbanization and CO2 Emissions in Saudi Arabia: Asymmetry Analysis. *Energy Reports*, 6, 1553–1560.
- Narayan, P. K.ve R. Smyth (2006), What Determines Migration Flows from Low-Income to High-Income Countries? An Empirical Investigation of Fiji-U.S. Migration 1972-2001, *Contemporary Economic Policy*, 24 (2), 332-342.
- OECD (2024). Primary energy supply, Erişim adresi: https://www.oecd.org/en/data/indicators/primary-energy-supply.html?oecdcontrol=144081375a-var8=MLN_TOE, Erişim tarihi: 15.09.2024.
- Özdemir, B. K. ve Koç, K. (2020). Türkiye’de Karbon Emisyonları, Yenilenebilir Enerji Ve Ekonomik Büyüme. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 66-86.

- Umutlu, H. & Namlı Bilmez, Z. (2025). Türkiye’de Sanayi Üretim Endeksi, Kentleşme, Birincil Enerji Arzı, Karbon Ayak İzi ve Dış Ticaret Açığı Arasındaki İlişki. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 32-49.
- Özşahin, Ş., ve Şahin, T. (2023). 1960 Sonrası Türkiye Ekonomisinde Askeri Harcamalar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5(Özel Sayı), 52-76.
- Pesaran, M. H. ve B. Pesaran (1997), Working with Microfit 4.0: Interactive Econometric Analysis, <http://www.oup.com/Oxford University Press>.
- Pesaran, M. H., Y. Shin ve R. J. Smith (2001), Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships, *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Raihan, A., Muhtasim, D. A., Farhana, S., Pavel, M. I., Faruk, O. Rahman, M. ve Mahmood, A. (2022). Nexus Between Carbon Emissions, Economic Growth, Renewable Energy Use, Urbanization, Industrialization, Technological Innovation, And Forest Area Towards Achieving Environmental Sustainability In Bangladesh. *Energy and Climate Change*, 3, 2666-2787.
- Rother, B., Sosa, S., Kim, D., Kohler, L. P., Pierre, G., Kato, N., Debbich, M., Castrovillari, C., Sharifzoda, K. ve Heuvelen, E. V., Machado, F., Thevenot, C., Mitra, P. ve Fayad, D. (2022). Tackling the Global Food Crisis Impact, Policy Response, and the Role of the IMF. *IMF Notes*, 2022(004).
- Sarıkovanlık, V., Koy, A., Akkaya, M., Yıldırım, H. H., Kantar, L. (2019). Finans Biliminde Ekonometri Uygulamaları, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Selek, M. D. (2022). Güneş Enerjisi, Kentleşme ve Karbon Emisyonu: Oecd Ülkeleri Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sertgümeç, S., Usta, A. N., ve Özarpa, C. (2021). The Agricultural Waste Inventory on the Regional Basis in Turkey: Valuation of Agricultural Waste With Zero-Waste Concept in the Scope of Circular Economy. *Environmental Research and Technology*, 4(4), 377-385.
- Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and reality. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1-48.
- Shaari, M. S., Abidin, N. Z. ve Karim, Z. A. (2020). The Impact of Renewable Energy Consumption and Economic Growth on CO₂ Emissions: New Evidence Using Panel ARDL Study of Selected Countries. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 10(6), 617-623.
- Taştan, B. ve Terzioğlu, K. (2021). Çevresel Bozulma: Parasal Aktarım Kanalları ve CO₂ Emisyonu Environmental Degradation: Monetary Transmission Mechanism and CO₂ Emission. *Çevre Ekonomisi*, 1, 329-333.
- Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions With Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Toprak, Z. (2003). *Çevre Yönetimi ve Politikası*. İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Wanga, S., Lib, G., Fang, C. (2017). Urbanization, Economic Growth, Energy Consumption, and CO₂ Emissions: Empirical Evidence from Countries with Different Income Levels. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.rser.2017.06.025>.
- World Bank (2024). World Bank Open Data, Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/>, Erişim tarihi: 15.09.2024.
- Wright, L. A., Kemp, S. ve Williams, I. (2011). Carbon footprinting’: towards a universally accepted definition, *Carbon Management*, 2(1), 61-72.

- Umutlu, H. & Namlı Bilmez, Z. (2025). Türkiye’de Sanayi Üretim Endeksi, Kentleşme, Birincil Enerji Arzı, Karbon Ayak İzi ve Dış Ticaret Açığı Arasındaki İlişki. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 32-49.
- Wu, X. ve Chen, G. Q. (2017). Global Primary Energy Use Associated with Production, Consumption and International Trade. *Energy Policy*, 111, 85-94.
- Yeter, F., Eroğlu, İ., Kangal, N., ve Çoban, M. N. (2021). Ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve çevresel bozulma ilişkisi: Türk Cumhuriyetleri üzerine panel veri analizi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 129(255), 405-432.
- Yıldırım, S. (2019). *Ansiklopedik Kent Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları.
- Yıldız, B. ve Yıldız-Akbulut, G. (2024). CO2 Emisyonu, Hava Yolu Taşımacılığı, Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Beşli Grup (G5) Örneği. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 8(1), 48-63.

Extended Abstract

The Relationship Between Industrial Production Index, Urbanization, Primary Energy Supply, Carbon Footprint and Trade Deficit In Turkey

When discussing the concept of urbanization, one of the most commonly referenced terms is industrialization. Industrialization essentially denotes the shift of an economy toward manufacturing industries and mass production. In this context, technological advancements, mechanization, urbanization, and the restructuring of social and economic frameworks are collectively considered when discussing industrialization. One of the primary indicators reflecting the industrial sector within a country is the industrial production index. This index is devised to portray the current status of the industrial sector and to facilitate comparisons of production activities across different years. After the Covid-19 pandemic and the Russia-Ukraine crisis, the significance of access to energy resources has been better comprehended. Turkey is endeavoring to enhance its investments in renewable energy sources, recognizing that energy is one of the principal factors contributing to the escalation of the external deficit and believing that it could mitigate the global damage caused by greenhouse gas emissions. This circumstance offers numerous advantages to Turkey, including diminishing the external deficit and reducing foreign dependency in energy supply, as well as minimizing greenhouse gas emissions through the utilization of renewable energy sources. Therefore, investments in renewable energy resources are imperative for Turkey, which heavily relies on foreign sources, particularly in terms of non-renewable energy resources.

Given Turkey's dependence on foreign sources for energy supply and the international energy supply challenges witnessed during the Covid-19 pandemic and the Ukraine-Russia crisis, compounded by insufficient availability of non-renewable energy resources, external energy sourcing incurs significant costs for Turkey. The urbanization process impacts industrialization and environmental pollution. Consequently, there is a necessity to investigate the interplay between primary energy supply, foreign trade deficit, urbanization, industrial production index and carbon footprint in Turkey. According to the ARDL bounds test in the study, a cointegration relationship was found between the variables. This indicates that the variables move in harmony with each other over time and may continue to affect each other in the long run. Accordingly, a Toda-Yamamoto causality relationship is found from foreign trade deficit and carbon footprint to primary energy supply; from primary energy supply to urbanization; from primary energy supply, foreign trade deficit and carbon footprint to industrial production index; and finally from industrial production index to carbon footprint for the period 1990-2022 in Turkey. According to the findings of the study, foreign trade deficit policies based on energy imports and environmental impacts may affect the changes in energy supply in Turkey. Increases in energy supply may trigger urbanization and related infrastructure developments. This reveals that urban growth can be positively affected by increased access to energy. While energy supply, foreign trade deficit and carbon footprint affect industrial production, the industrial production index is dependent on energy supply and is also affected by environmental impacts and foreign trade. While this situation reveals the importance of environmental impacts in the industrialization process, it also reflects the need for policies to reduce carbon emissions.

In this context, policy recommendations for Turkey can be listed as follows: It is important to invest more in renewable energy sources in order to reduce environmental pollution-carbon footprint while increasing energy supply. Incentive mechanisms and subsidies should be established to increase the use of renewable energy sources such as wind, biomass, hydroelectricity and solar. Energy efficiency projects in the housing, transportation and industrial sectors should be supported to reduce energy consumption. For example, incentives for the use of energy-saving vehicles and energy-efficient building projects should be increased. To reduce the foreign trade deficit, the use of domestic energy resources should be prioritized. In order to reduce dependence on energy imports, strategic reserves can be established and domestic production in energy technologies can be supported. In order to reduce the impact of industrial production on environmental pollution, it is important to promote low-carbon production. R&D activities should be supported to implement low-carbon technologies in the industrial sector. In addition, producers in the industrial sector can be provided with credit facilities and tax reductions to use renewable energy resources. Sustainable urbanization policies should be implemented to reduce the effects of urbanization on energy supply. In order to reduce environmental pollution in the urbanization process, energy consumption should be optimized with smart city applications. In this context, cities should be structured to integrate renewable energy sources. In order to reduce the foreign trade deficit, industrial strategies that reduce import dependency in energy-intensive sectors and export incentives should be developed.

PSİKOLOJİK SÖZLEŞME, KARIYER BAŞARISI VE İŞ YAŞAM DENGESİNE DAİR BİR SAHA ARAŞTIRMASI

Haluk SAK¹, Mukaddes GÜLER²

Öz

Günümüzde işletmelerin en değerli sermayesi olarak kabul edilen insan, belli amaçları olan bir varlıktır. Çalıştığı işletmede bu amaçları gerçekleştirmeye yönelik adımlar atmakta, ancak bazen işletmede hiç beklemediği bir çatışma durumu yaşamaktadır. Bunun en önemli sebebi iş sözleşmesinden ayrı olarak çalışanın örgütten beklentilerini anlatan psikolojik sözleşmelerdir. Özellikle çalışanların kendilerini geliştirmeleri sonucu daha iyi konuma gelip saygınlık kazanmak istemesine yönelik kariyer başarıları ve iş dışında ailesiyle de verimli şekilde vakit geçirip iş yaşam dengesinin korunması beklentisi olabilmektedir. Bu kapsam doğrultusunda bu çalışma psikolojik sözleşme, kariyer başarıları ve iş yaşam dengesi arasındaki ilişkiyi analiz etmek amacıyla yapılmıştır. Nicel veri yöntemlerinden biri olan anket yöntemiyle İstanbul'daki üç belediye üzerinden yürütülen çalışmada, toplam 377 belediye çalışanından veri toplanmış ve analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, psikolojik sözleşme ile kariyer başarıları arasında olumlu ilişki bulunurken, psikolojik sözleşme ile iş yaşam dengesi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Ayrıca iş yaşam dengesi ile kariyer başarıları arasında da olumlu bir ilişki tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik Sözleşme, Kariyer Başarısı, İş Yaşam Dengesi
JEL Sınıflandırması: D23, M10, M19

A FIELD STUDY ON PSYCHOLOGICAL CONTRACT, CAREER SUCCESS AND WORK LIFE BALANCE

Abstract

Nowadays, human being, which is accepted as the most valuable capital of enterprises, is an entity with certain goals. They take steps to realise these goals in the business they work for, but sometimes they experience an unexpected conflict situation in the business. The most important reason for this is the psychological contracts that describe the expectations of the employee from the organisation apart from the employment contract. In particular, there may be expectations of career success for employees to gain a better position and reputation as a result of their self-development, and the expectation to spend time with their families outside of work and to protect the work-life balance. In line with this scope, this study was conducted to analyse the relationship between psychological contract, career success and work life balance. In the study, which was conducted over three municipalities in Istanbul with the survey method, which is one of the quantitative data methods, data were collected and analysed from a total of 377 municipality employees. According to the results of the study, while a positive relationship was found between psychological contract and career success, no significant relationship was found between psychological contract and work life balance. In addition, a positive relationship was found between work-life balance and career success.

Keywords: Psychological Contract, Career Success, Work-Life Balance
JEL Classification: D23, M10, M19

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, e-posta: haluksak@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2564-1552>

²Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Gürün Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmetler Bölümü, e-posta: muguler@cumhuriyet.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7159-1547>

1. GİRİŞ

Günümüzde işletmelerin içinde bulunduğu çevre analiz edildiğinde en çok ortaya çıkan özellik değişimdir. Bu değişimi ülkenin içinde bulunduğu sosyal, kültürel ve ekonomik unsurlar etkilemektedir. Özellikle küresel olarak sınırların bulanıklaşmasıyla birlikte bütün ülkeler birbirini etkilemekte ve değişim hızlanmaktadır. İşletmelerin de içinde yer aldığı küresel ekonomi, Covid-19 salgınından büyük ölçüde etkilenmiş ve iş piyasasının kendisini büyük ölçüde değiştirmiştir. Ayrıca bu dönemler çalışanların iş güvencelerini etkileyerek (Karani Mehta vd., 2024:1) çalışanların iş hayatından beklentilerini (esnek çalışma, iş yaşam dengesi vb.) de değiştirmiş ve işletmelerdeki birçok kavramın yeniden yorumlanması gereğini doğurmuştur. Bu kavramlardan biri de psikolojik sözleşmedir.

Psikolojik sözleşme, yasal sözleşmenin aksine işveren ile çalışan arasındaki alışverişin doğasının yazılı olan veya açıkça kararlaştırılanlardan ziyade her bir tarafın algılarına dayanan bir kavramdır (Conway ve Briner, 2005:2). Bu algılar her iki tarafın da çıkarları doğrultusunda oluşmakta ve yerine getirilmemesi sözleşmenin ihlaline, çatışma ve sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Özellikle literatürde psikolojik sözleşmenin, örgütlerin kariyer geliştirme sorumluluğu ve iş güvenliği oluşturmada çalışanlar ve işverenler arasındaki anlaşma eksikliğinin etkisine çok az önem verilmiştir (Ye vd., 2012:294). Çalışanlar, kariyerinde daha saygın bir pozisyona gelebilmek için işletmeden gerekli desteği görmek ve aynı zamanda kaynak sağlamasını istemektedir. İşletmeler ise yeni düzen doğrultusunda kariyer yönetiminin sorumluluğunu çalışana yüklemiş ve bu alanda yatırımını sınırlandırmıştır. Ancak bu yeni görüş doğrultusunda çalışanların beklentileri yerine getirilmesi zorlu bir sürece girmiş ve çalışanların kariyer gelişimi olumsuz şekilde etkilenmiştir.

Çalışanların değişimler sonucu işletmelerden bir diğer beklentisi ise iş yaşam dengesinin sağlanmasına yardımcı olunmasıdır. İş yaşam dengesi, “işte ve evde minimum rol çatışmasıyla birlikte memnuniyet ve iyi işleyiş” olarak tanımlanmıştır (Clark, 2000:751). Bu nedenle, iş ve yaşam arasında kabul edilemez düzeyde çatışma olmaması şeklinde de ifade edilmektedir (Greenblatt, 2002:179). Organizasyon ve politikaları, çalışanların iş ve yaşamı yönetmeleri için çok önemli bir rol oynamaktadır (Sharma ve Nayak, 2016:115). Aksi takdirde iş yaşam dengesizliğinin yüksek maliyetleri bireylere, ailelere ve toplumlara karşı pahalıya mal olmaktadır ve olacaktır (Karavardar, 2015:189). Ancak işletmeler sadece kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek çalışma saatlerini uzun tutmakta ve çalışanların özel hayatından tasarruf etmesini beklemektedir. Bu beklenti çalışanın ailesine ve kendisine zaman ayırmak isteğiyle çatışmaktadır. Bu bulgular doğrultusunda “Çalışanın beklentileri karşılanırsa kariyer başarısı nasıl etkilenir?”, “İş yaşam dengesi sağlanırsa çalışanın beklentileri karşılanmış olur mu?” ve “İş yaşam dengesi çalışanın kariyer başarısı üzerinde etkili midir” sorularını cevaplamak önemlidir.

Bu soruların cevaplarını bulmak amacıyla bu çalışmada psikolojik sözleşme, iş yaşam dengesi ve kariyer başarısı arasındaki ilişkileri araştırılmıştır. Ulusal ve uluslararası literatürde bu kavramlar arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya yönelik çok az araştırma yapılmıştır. Oysa bu kavramlar güncel olarak çalışanların beklentilerinde ve çalışma şartlarındaki değişimlerle birlikte daha önemli hâle gelmiştir. Özellikle birbirini etkileyebilecek nitelikteki bu kavramların ilişkilerini ve etkilerini ortaya çıkarmak işletmeler için önem arz etmektedir. Yoğun bir çalışma temposuna sahip sadece İstanbul’daki üç belediye çalışanlarını kapsayan bu çalışma, coğrafi ve kamu görevlileri üzerinden araştırmayı yürüttüğü için sektörel kısıtlamaya sahiptir. Ancak böylesine yoğun bir bölgedeki çalışanlar üzerinden yürütülen çalışmada, kavramların birbiriyle ilişkileri ile ilgili daha net sonuçlar alınması beklenmektedir. Bundan sonra ki çalışmalara katkı sunmayı hedefleyen bu araştırma uygulama yönünden, güncel anlamda kavramları içerdiğinden ve bunların alt boyutları arasındaki ilişkileri daha net ortaya çıkardığından dolayı diğer araştırmalar bakımından özgünlüğünü korumaktadır. Çalışmada

teorik açıdan kavramlara yer verildikten sonra elde edilen veriler hipotezler doğrultusunda, analiz edilmiştir. Daha sonrasında sonuçlar irdelenerek öneriler sunulmuştur.

2. TEORİK ARKA PLAN

2.1. Psikolojik Sözleşme

Sözleşmeler, bir kuruluşa üyeliğe temel olan teşvikleri ve katkıları sağlayan, istihdam ilişkilerinde bir dayanak noktasıdır. Yazılı ya da sözlü olsun, sözleşmeler bir miktar tazminat ya da getiri karşılığında verilen vaatlerdir ve uygulanır ya da en azından hukukta tanınır. Psikolojik sözleşmeler ise bireyin karşılıklı çıkarlara ve yükümlülüklerle ilişkin inançlarıdır. Bir birey, belirli teşvikler (örneğin, iş güvenliği, yüksek ücret) karşılığında işverene belirli katkılar (örneğin, fedakârlık, sadakat, sıkı çalışma) borçlu olduğuna inandığında inançlar sözleşmeye dayalı hâle gelmektedir (Çiçeklioğlu ve Taşlıyan, 2024:477; Rousseau, 1990:389-390).

Psikolojik sözleşme fikri, ilk kez 1960 yılında Chris Argyris tarafından ve daha sonra 1962 yılında Harry Levenson tarafından kullanılmıştır (Anderson ve Schalk, 1998:638; Guest, 1998:649; Hall ve Moss, 1998:22; Korkmaz ve Altıntaş, 2024:136; Kotter, 1973:92). Bu kavramı, en kapsamlı şekilde geliştiren ise Schein (1980) olmuştur (Nicholson ve Johns, 1985:398). Bu yazarların psikolojik sözleşme kavramını, işveren-çalışan ilişkisini tanımlamak için kullanmasıyla geçerlilik kazanmıştır (Hall ve Moss, 1998:22). Ancak kavramsal ve ampirik analiz için ciddi bir konu olarak son yıllarda ortaya çıktığı belirtilmektedir (Guest, 1998:649).

Argyris (1960), algı gücünün ve her iki tarafın (örgüt ve birey) sahip olduğu değerlerin istihdam ilişkisine gömülü olmasını tanımlamak için “psikolojik iş sözleşmesi” kavramını kullanmıştır. Bunu daha da geliştiren Levinson vd. (1962 akt. Anderson ve Schalk, 1998:638; Cullinane ve Dundon, 2006:114) psikolojik sözleşmeyi, ilişkideki tarafların kendilerinin de pek farkında olmadığı ama yine de birbirleriyle ilişkilerine yön veren bir dizi karşılıklı beklentileri vurgulamak için yer vermiştir. Ancak, çağdaş psikolojik sözleşme kavramı Rousseau (1989 akt. Karani vd., 2022:149) tarafından yeniden kavramsallaştırılmıştır. Burada psikolojik sözleşme, iki taraf veya birey arasındaki karşılıklı anlaşmanın şartları ve koşullarıyla ilgili kişinin algısı olarak görülmektedir.

Schein (1980 akt. Anderson ve Schalk, 1998:638; Nicholson ve Johns, 1985:398) ise psikolojik sözleşmeyi, “bireysel bir çalışan ile organizasyon arasındaki yazılı olmayan karşılıklı beklentiler dizisi” olarak tanımlamıştır. Schein, çalışan ve işveren ilişkisinin devamının (çalışanın şirkete katkıları ve müteakip ödüller dâhil) karşılıklı beklentilerin karşılama derecesine bağlı olması nedeniyle sözleşmeyi istihdam düzenlemesinin temeli olarak görmüştür (Hall ve Moss, 1998:23). Ayrıca Schein’a göre bireysel ve örgütsel olmak üzere psikolojik sözleşmenin iki düzeyi vardır. Schein, psikolojik sözleşmenin yazılı olmamasına rağmen örgütlerdeki davranışların önemli bir faktör olduğunu belirtmiştir (Anderson ve Schalk, 1998:638). Schein, birey ile örgüt arasındaki ilişkinin sonuçta etkileşimli olduğunu, karşılıklı etki ve karşılıklı pazarlık yoluyla işe yarar bir psikolojik sözleşme kurmaya yönelik olarak ortaya çıktığını, örgütün ve çalışanın ihtiyaçları değiştikçe değiştiğini de eklemiştir (Roehling, 1996:203).

Psikolojik sözleşmenin tarafları genelde çalışan ve işletmedirler (Ayaz ve Fettahlioğlu, 2024:107). Psikolojik sözleşme, her iki tarafın birbirlerinden ne almayı ve vermeyi beklediğini belirleyen örtülü bir sözleşmedir (Arnold, 1996:511; Kotter, 1973:92). Bir başka tanıma göre psikolojik sözleşmeler, çalışanlar ve işverenler arasındaki karşılıklı yükümlülüklerle ilişkin bireysel inanç veya algılardan oluşur (Robinson vd., 1994:138; Rousseau, 1990:389; Shore ve Tetrick, 1994:92). Başka bir açıdan ise, psikolojik sözleşme, “çalışan ve işveren arasında, birbirlerinin normlarına uyacaklarını varsayan, karşılıklı temeline dayanan, dile getirilmeyen beklentilerden oluşan yazılı olmayan, zamana

ve kişiye göre değişen örtük anlaşma” olarak tanımlanmaktadır (Yıldız vd., 2016:149). Tanımlarda genel olarak vurgulanmak istenen durum, çalışanların iş veriminin artırılması için çalışanlara sunulacak (doyurucu ücret, kariyer olanakları, iş güvenliği vb.) ve çalışanların da işverene sunacakları (fazla çalışma, sadakat, örgüte bağlılık vb.) yazılmamış, konuşulmamış ve genel olarak psikolojik yönü ağır basan karşılıklı beklentiler olarak belirtilebilir (Korucuk, 2024:514).

Psikolojik sözleşme, kısmen bireysel, bilişsel ve algısal sınırlar nedeniyle, fakat aynı zamanda sözleşmelerin gelişimini ve değiştirilmesini etkileyebilecek birden fazla bilgi kaynağının bulunması nedeniyle doğası gereği subjektif bir olgudur (Shore ve Tetrick, 1994:92). Aynı zamanda bu kavram bireyin örgüte olan bağlılığıyla bağlantılıdır. Bağlılık üç faktörle karakterize edilmiştir: Örgütün değerlerinin kabulü, örgüt adına çaba gösterme isteği ve çalışan olarak kalma arzusu. Açıkçası, bu bağlılık görüşü bireyin bir ilişki hakkındaki inançlarını tanımlamaktadır. Ancak psikolojik sözleşme perspektifinden bakıldığında, bir anlamda çok sınırlı olsa da diğer açıdan ise çok geniş kapsamlıdır. Bu kavram sadece bağlılık, karşılıklılık veya yükümlülük konularını ele almamakta, aynı zamanda psikolojik sözleşmenin parçası olması gerekmeyen örgütün değerlerinin kabul edilmesini ve içselleştirilmesini de içermektedir (Rousseau, 1989:125).

Psikolojik sözleşmeler, bireysel ve benzersiz olmasına rağmen işlemsel sözleşmeler ve ilişkisel sözleşmeler olmak üzere iki türü vardır. Bu sözleşmelerin, sözleşmenin odağı, zaman çerçevesi, istikrar, kapsam ve somutluk açısından beş önemli boyutta farklılık gösterdiği ileri sürülmüştür (Anderson ve Schalk, 1998:641). İşlemsel sözleşmeler maddi ödüllere odaklanır, kısa vadeli ve en az zamanla sınırlıdır, nispeten dar kapsamlıdır ve kamuya açık olarak gözlemlenebilmektedir. Geçici istihdam, komisyonlu satışlar ve bağımsız sözleşmelerin tümü işlemsel sözleşmelere örnektir. Öte yandan ilişkisel sözleşmeler maddi ödüllerin yanı sıra soyut ödüllere de odaklanır; belirsizdir, geniş kapsamlıdır ve ilgili taraflara göre öznelir. Sosyal alışverişi dayanan bu sözleşmeler, karşılıklı olarak tatmin edici bir ilişki ve güvene dayalı uzun vadeli yükümlülükleri içerir (Arnold, 1996:513; Hall ve Moss, 1998:23; Rousseau ve McLean-Parks, 1993:10).

2.2. Kariyer Başarısı

Kariyer kavramı gerek iş gerekse eğitim hayatında yaygın olarak kullanılan ve gündelik yaşamımızda sıkça kullandığımız bir kavramdır (Çelik ve Yıldırım, 2024:830). Türkçe’ye Fransızca’dan geçen “kariyer” kavramı Türk Dil Kurumu’na (TDK, 2023) göre “bir meslekte zaman ve çalışmayla elde edilen aşama, başarı ve uzmanlık” anlamına gelmektedir. Tanım gereği kariyer, hem yönü hem de amacı olan bir “rota” anlamında kullanılmaktadır. Günlük kullanımda kariyer, genellikle kişinin çalışma hayatı boyunca meşgul olduğu işle ilgili deneyimlerin dizisi olarak anlaşılmaktadır. Bireysel çalışanlar için kariyer kavramı farklı anlamlara gelebilmektedir. Bazıları bireylerin temel ekonomik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir araç olabilirken; diğerleri için sosyal değer duygusu ve sosyal statü sağlayabilmektedir. Örgütsel açıdan bakıldığında ise “kariyer” genellikle insan kaynaklarının etkili yönetimi için yaygın ve açık bir mekanizma olarak yer almaktadır (Rees vd., 2005:573).

Bir kişinin zaman içinde gelişen iş deneyimlerinin dizisi olarak kariyer kavramının (Seibert vd., 2024:511) odak noktası insandır. Bu bağlamda insanlar bazı beklenti ve isteklerini tatmin etmek, ihtiyaçlarını karşılamak, başarılı olmak ve hiyerarşik yapıda yükselmek istemektedir (Aytaç, 1997:21). Son yıllarda küreselleşme ile ilgili artan baskı, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki (Kuen vd., 2013:44) gelişmeler, artan dış kaynak kullanımı, artan iş gücü çeşitliliği, yarı zamanlı ve geçici çalışanların kullanımı gibi çevresel anlamdaki değişiklikler işveren-çalışan ilişkilerini, iş bağlamını ve geleneksel organizasyon yapılarını değiştirmiştir (Sullivan ve Baruch, 2009:1542). Yapılardaki bu değişikliklerle birlikte hem istihdam ilişkilerinin boyutu hem de kariyer birçok modern ekonomide değişime uğramıştır

(Donnelly, 2009:320). Artık modern işgücü piyasasının gereksinimlerine göre, çalışanın kariyerine ilişkin aktif rolüne ve katılım düzeyine daha fazla vurgu yapılmaktadır (Kuijpers vd., 2006:169). Başka bir ifadeyle, değişim ile birlikte kariyer, örgütün değil çalışan tarafından yönlendirilen bir süreçtir. Bir kişinin eğitimi, öğretimi, çeşitli kuruluşlarda çalışması, mesleki alandaki değişiklikleri vb. konulara ilişkin çeşitli deneyimlerden oluşmaktadır (Mirvis ve Hall, 1994:369).

Kariyer başarısı ise, “bir kişinin iş deneyimleri sonucunda elde ettiği olumlu psikolojik veya işle ilgili sonuçlar veya başarılar” olarak tanımlanmaktadır (Ng vd., 2005:368; Seibert vd., 1999:417; Todd vd., 2009:181). Kariyer başarısı, bireyin kariyer deneyimlerinin bir çıktısıdır. Kariyer başarısı, bireyin iş deneyiminin herhangi bir aşamasında zaman içinde arzu edilen mesleki sonuçlara ulaşma yeteneğidir (Arthur vd., 2005:179). Önceki araştırmalarla tutarlı olarak, kariyer başarısı, bireylerin iş deneyimleri sonucunda biriktirdikleri gerçek veya algılanan başarılar olarak da belirtilmektedir (Judge vd., 1999:622; Heslin, 2003:262).

Kariyer başarısı, çalışanlara bir tatmin duygusu sağladığı ve olumlu öz imajlarına katkıda bulunduğu için incelenmesi gereken önemli bir yapıdır (Restubog vd., 2011:428). Araştırmacılar kariyer başarısını öznel kariyer başarısı ve nesnel kariyer başarısı olarak ikiye ayırmıştır (Guo vd., 2012:717). Öznel kariyer başarısı, insanların kariyerleri ile ilgili tatmin ve başarı duygusunu yansıtır (Seibert vd., 1999:417). Yani bireyin kazanımlarının kalitesine ilişkin kendi algısıdır (Hall vd., 2012:744). Nesnel kariyer başarısı ise ücret, yükselme ve mesleki statü gibi işgörenin kendisi dışındaki faktörleri içeren, başkaları tarafından görülebilen ve dolayısıyla objektif olarak değerlendirilebilen kariyer başarısı göstergelerini içerir (Ng vd., 2005:368; Ballout, 2007:746; Özkaynar, 2024:1812). Kariyer başarısının hem nesnel hem de öznel boyutuna dikkat etmek önemlidir (Seibert vd., 1999:417), çünkü bir kariyerin anlamının ancak farklı kriterler hesaba katıldığında anlaşılabilceği savunulmaktadır (Abele ve Spurk, 2009:54). Aynı zamanda kariyer başarısı sadece bireylerin kendisi için değil, aynı zamanda kuruluşlar için de önemlidir. Çünkü çalışanların kişisel başarısı sonunda örgütsel başarıya katkıda bulunabilmektedir (Ng vd., 2005:367).

Hall’un (1996 akt. Ballout, 2007:746) belirttiği gibi, bir bireyin kariyer gelişiminde potansiyel olarak daha büyük bir sorumluluğu olduğu için, öznel kariyer başarısı daha alakalı hâle gelir. Öznel olarak insanlar kariyer başarılarını, kendi iç standartlarının ve sosyal olarak ilişki ağlarındaki tatmin ve başarı algısını bir işlevi olarak görürler. Araştırmalar, nesnel ve öznel kariyer başarısının nispeten bağımsız sonuçlar olarak değerlendirilebileceği fikrini doğrulamaktadır, çünkü bunlar sadece orta derecede ilişkilidir (Judge vd., 1999:622; Judge ve Kammeyer-Mueller, 2007:60). Judge vd. (2006 akt. Guo vd., 2012:717) öznel kariyer başarısının en önemli göstergesinin bireyin kariyer tatmini olduğunu belirtmişlerdir. Bu yüzden çalışmada literatürdeki hâkim olan anlayış bakımından öznel kariyer başarısı, kariyer tatmini ölçeği ile ölçülmüştür.

2.3. İş Yaşam Dengesi

TDK’ya (2023) göre iş, “bir değer yaratan emeği” ifade ederken; denge ise, “istekler ile yetilerin ölçülü bir şekilde bağdaşmasından ortaya çıkan uyum” olarak tanımlanır. İş yaşam dengesi ise “bireyin iş ve iş dışı aktivitelerin uyumlu olduğuna ve bireyin mevcut yaşam önceliklerine göre büyümeyi teşvik ettiğine dair bireysel bir algı”dır (Kalliath ve Brough, 2008:326). Bu tanımdan, iş yaşam dengesinin, bireylerin çoklu ve çoğu zaman birbiriyle yarışan rolleri yerine getirdikleri için algılamaları ile ilgili olduğunu belirtmek önemlidir (Borah ve Bagla, 2016:113). İş yaşam dengesi, en geniş anlamıyla, bir kişinin hayatındaki çoklu roller arasında tatmin edici bir katılım veya uyum düzeyi olarak belirtilir (Shylaja ve Prasad, 2017:18).

Kişinin kişisel ve profesyonel yaşamı arasında bir denge sağlamak toplumda önemli bir mesele haline gelmiştir. Çalışanlar, işleriyle iş dışı görev ve sorumlulukları arasında gidip gelmek için mücadele etmiştir. İş yaşam dengesi ilk olarak 1970'lerin ortasında bireyin iş ve kişisel yaşamı arasındaki dengeyi tanımlamak için ifade edilmiştir (Borah ve Bagla, 2016:113). İlk ortaya çıkış sebebi, iş ve yaşamın “dengesizleşmesine” neden olan işyerinin taleplerini dengelemede aile ve boş zamanların göz ardı edilmesidir (Kaliannan vd., 2016:344). Bu terim 1986 yılında, çalışan kişilerin ve kuruluşların aile yaşamlarına zarar veren artan endişelerine cevaben literatüre girmiştir (Choudhary ve Singh, 2016:49).

İşte ve ailede ortaya çıkan sorumlulukların uyumunu ifade eden (Has ve Bal, 2024:147) iş yaşam dengesi, son yıllarda, hızlı teknolojik değişim, küreselleşme, yaşlanan nüfus ve özellikle doğurganlık oranlarının düştüğü bir dönemde annelerin işgücü piyasasına katılım oranlarına ilişkin endişeleri karşısında, gelişmiş ülkelerde politika söyleminde ön plana çıkmıştır (Gregory ve Milner, 2009:1). Çocuklu kadınların işgücüne katılımının artması, çalışanların yaşlanan akrabalarına bakma ihtiyacının artması, çift kariyerli eşler, aile yapısındaki değişim, değişen sosyal demografik özellikler, aile rolü beklentilerinin değişmesi vb. gibi olaylar kuruluşların iş-yaşam dengesi programlarını benimseme talebini artırmıştır (Wang ve Verma, 2012:407; Saleem ve Abbasi, 2015:2409; Smith ve Gardner, 2007:3). Bir diğer önemli nokta da iş yaşam dengesinin cinsiyete özgü olmaması, kadın çalışanlarla ilgili olmamasıdır; aslında hem erkek hem de kadın çalışanları kapsamasıdır (Sharma ve Nayak, 2016:115). Özellikle, ev ile iş hayatı arasında bir “denge” kurmanın birçok insan için giderek artan bir öncelik haline geldiği ileri sürülmüştür (Sturges ve Guest, 2004:5).

İş yaşam dengesi iş, aile ve birey olmak üzere üç ayrı bileşenin dengesini içermektedir. Bu üç alandan biri diğerlerine ayrılan zamanı kısıtlamadığında denge oluşmakta ve bu durum “üç boyutlu denge” olarak adlandırılmaktadır (Küçükdeveci ve Şantaş, 2024:206). İş yaşam dengesi, bireylerin işleriyle insan olmasının doğal bir sonucu olan sosyal yaşamının etkin yönetimini kapsamaktadır (Pekdemir ve Koçoğlu, 2014:314). Ayrıca çalışanın sadece işe odaklanmak yerine işlerini ve aile, hobiler, sanat, seyahat, eğitim vb. gibi diğer taahhütlerini dengelemek için esnek çalışma saati programlarını özgürce kullanabileceklerini hissetmesi anlamına gelmektedir (Saif vd., 2011:608). Bu durum hem subjektif hem de objektif anlamda kaliteli yaşamın temelini oluşturmaktadır (Doğrul ve Tekeli, 2010:13). İş yaşam dengesi öznel anlamda; iş ve bireysel yaşam alanlarında memnuniyet olarak açıklanırken; nesnel anlamda ise sağlık, kariyer ve özel yaşam alanında başarılı olarak nitelendirilir (Korkmaz ve Erdoğan, 2014:541). Ancak, bireyin iki yaşam alanı arasında hissettiği denge durumunun subjektif olduğunun farkına varılması gerekmektedir. Algılanan denge, bireyden bireye değişebilir ve bir birey için geçerli kabul edilen denge durumu, diğerleri için dengesizlik anlamına gelebilmektedir (Kapız, 2002:140).

İş ve yaşamdan talepleri uyumlu olmadığında da çatışma ortaya çıkabilmektedir. Bu yüzden, iş ve yaşam arasındaki denge eksikliği, sıklıkla iş/iş dışı çatışması veya iş/aile çatışması olarak tanımlanmaktadır. Bu tür çatışma, hem iş rollerinin iş dışı rolleri etkilemesi durumunda hem de tam tersi durumlarda ortaya çıkabilir (Sturges ve Guest, 2004:6). İş-aile ve aile-iş perspektifinden bakıldığında, bu tür çatışma, iş ve aile rolü sorumluluklarının birbiriyle ne ölçüde çatıştığını yansıtır; başka bir deyişle “iş (aile) rolüne katılım, aile (iş) rolüne katılımdan dolayı daha da zorlaşmaktadır”. Dolayısıyla, bir rolün talepleri diğer rolün yerine getirilmesini zorlaştırır (Netemeyer vd., 1996:401). Guest (2002 akt. Noor, 2011:241), iş yaşam dengesi eğilimlerini ve çalışanların refahını ve iş performansını etkileyen işyeri gelişmelerini incelemenin mümkün olduğuna inanmaktadır.

2.4. Psikolojik Sözleşme, Kariyer Başarısı ve İş Yaşam Dengesi İlişkileri

Sözleşme, bireysel-örgütsel bağlantının özüdür. Çünkü istihdam, her iki tarafın meşru eylemlerini neyin oluşturduğuna dair örtülü bir inanç ve beklenti alışverişini gerektirir (Nicholson ve Johns, 1985:398). McFarlane vd. (1994, akt. Anderson ve Schalk, 1998:640) psikolojik sözleşmenin işlevlerine değinmiştir. İlk işlevi güvensizliğin azaltılmasıdır: iş ilişkisinde olası tüm yönler resmi bir yazılı sözleşmede ele alınamadığından, psikolojik sözleşme bu ilişkideki boşlukları doldurur. Dahası, psikolojik sözleşme çalışan davranışını “şekillendirir”. Bir çalışan, çalıştığı kuruluşun kendisine karşı yükümlülüklerine karşı kuruluşa karşı yükümlülüklerini tartar ve davranışlarını kritik sonuçlara göre ayarlar. Son olarak psikolojik sözleşme, çalışana örgütte kendisine ne olacağı konusunda bir etki hissi verir.

Psikolojik sözleşme fikri, normatif bir hitabet sanatı olarak ve iş ilişkilerinin değişen doğasına ve işverenler tarafından sunulan “yeni anlayışmaya” analitik bir bakış açısı olarak moda haline gelmiştir. Bu tür iddialara yönelik ampirik durumu bir kenara bırakırsak, yeni istihdam ilişkisinin temel özellikleri, bir yandan daha yalın organizasyon yapıları, daha sınırlı örgütsel ilerleme fırsatları ve daha esnek çalışma yöntemleri nedeniyle iş güvenliği eksikliği ortaya çıkmıştır. Diğer yandan örgütlerin, çalışanların eğitim, kariyer ve işleriyle ilgili daha fazla sorumluluk üstlendiği “öğrenen” örgütler haline gelmesi beklenmiştir (Martin vd., 1998:20; Ye vd., 2012:294). Mevcut literatür de psikolojik sözleşmeye ilişkin uzun vadeli iş güvenliği, iyi kariyer beklentileri ve güncel eğitim gibi kariyer için önemli olan değişim unsurlarını kabul etmektedir. Bununla birlikte, sözleşmelerin içeriğine ilişkin az sayıda çalışma, çalışanların kariyer beklentileri veya kişisel gelişim açısından gerçekte ne istediğini veya kuruluşun sunmasını beklediği herhangi bir ayrıntıyı gözlemlemektedir (Inkson ve King, 2011:51).

Eskiye nazaran artık örgüt yöneticileri astlarının kariyerleri konusunda çok az sorumluluk almaktadır. Örneğin, Birleşik Krallık İnsan Kaynakları Yönetimi uygulayıcıları arasında yapılan Chartered Personnel ve Gelişim Enstitüsü anketi, yöneticilerin üçte ikisinin kariyer yönetimini ciddiye almadığını bildirdiğini ve yalnızca tüm yöneticilerin %5’inin ekiplerine kariyer desteği sağlamak üzere eğitildiğini söylediğini ortaya çıkarmıştır (Inkson ve King, 2011:50). Atkinson (2002), yaptığı araştırma ile yönetimin hem kariyer yönetimi için gerekli araçları sağlamada hem de psikolojik sözleşmenin doğasını başarılı bir şekilde değiştirmede başarısız olduğunu ortaya koymuştur. Araştırma hipotezi, kariyer yönetimi stratejisini uygulamadaki başarısızlığın psikolojik sözleşmenin kötüleşmesine yol açacağı ve bunun sonucunda motivasyon açısından olumsuz sonuçlar doğuracağı yönündeydi. Araştırma sonuçlarına bakıldığında bu hipotezin kanıtlandığı görülmektedir. Yeni sözleşmeyle, çalışanlara kendi kariyerlerini yönetme sorumluluğunu devrettiği ve çalışanlar tarafından bu durumun psikolojik sözleşmenin ihlali olarak değerlendirildiği belirlenmiştir. Bu örgütteki “yeni” sözleşme, ilişkisel bir sözleşmeden işlemsel bir sözleşmeye doğru gerileyen bir hareket olarak görülmüş ve araştırma dönemi boyunca yönetim tarafından yeni sözleşmenin kabul edilmesi konusunda çok az ilerleme kaydedildiği tespit edilmiştir.

Herriot (1992 akt. Atkinson, 2002:14-15) ise örgütsel kariyeri “bireyin ve örgütün çalıştığı süre boyunca yaptığı psikolojik sözleşmenin yeniden müzakere edilmesi dizisi” olarak tanımlayarak kariyer ve psikolojik sözleşmeleri birbirine bağlamıştır. Psikolojik sözleşmeye odaklanarak, kariyerle ilgili hem bireysel hem de örgütsel kaygıların dengelenmesinin önemini vurgulamıştır. Bunun, karşılığında iş güvencesi sağlayamasalar ya da sağlamak istemeseler bile hâlâ çalışanlarından sadakat ve bağlılık arayan örgütler için özellikle önemli olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda Herriot, “yalnızca kariyer pazarlığı yapan organizasyonların gelecek yüzyılda hayatta kalacağını” yazmıştır. Robinson ve Rousseau (1994 akt. Martin vd., 1998:35) ise çalışanların, işletmenin beceri ve kariyer gelişimi sağlama konusundaki yükümlülüklerini ihlal ettiğini ne kadar çok algılasa, işlerinden o kadar az tatmin

olduklarını gösteren kanıtlar bulmuştur. Restubog vd. (2011) araştırmalarında ise psikolojik sözleşme ihlalinin nesnel kariyer başarısı (yani, gerçek terfi) ile negatif ilişkili olduğunu tespit etmiştir. De Ruiter vd. (2016) ise araştırmalarında, psikolojik sözleşmeyi yerine getirmenin gurbetçilerin içsel kariyer başarısının iki boyutunu - iş ve kariyer tatminini - ne ölçüde olumlu etkilediğini incelemişlerdir. Gurbetçilere yönelik vaatleri yerine getirmenin ve çok uluslu şirket ile özdeşleşmenin gurbetçilerin içsel kariyer başarısı için önemli rolünün olduğunu vurgulamışlardır. Devam eden araştırmalar, çalışanlar ve işverenleri arasında kariyer sorumluluğu ve iş güvenliği şartlarına ilişkin anlaşmazlıkların hâlâ da yaygın olduğunu göstermektedir (Ye vd., 2012:294). Genel itibarıyla araştırmalarda psikolojik sözleşme ve kariyer başarısı arasında olumlu ilişki tespit edilmiştir. Hatta kariyer gelişimine yönelik işletmeden destek görmeyen çalışan bunu psikolojik sözleşmenin ihlali olarak algılamıştır. Bu araştırmada da işletmenin çalışanların beklentilerini karşılaması sonucunda çalışanın da kariyerinde daha başarılı bir süreç yürüteceği savunulmaktadır. Bu bulgulardan yola çıkarak aşağıda verilen H₁ ve H₂ hipotezi oluşturulmuştur.

- H₁: Çalışanların psikolojik sözleşme algısı ile kariyer başarısı arasında ilişki vardır.
- H₂: Çalışanların psikolojik sözleşme algısının kariyer başarısı üzerine etkisi vardır.

Kariyer başarısının yanı sıra dikkat çekici bir diğer kavram olan iş yaşam dengesi kavramı da son dönemde çalışanlar tarafından daha fazla önemsenmiştir. Kraak vd. (2018) çalışanların eskisinden daha fazla, işverenlerinden iş ve iş dışı taahhütlerini yönetmeleri için destek beklediğini ve iş yaşam dengesi vaatlerinin giderek daha fazla psikolojik sözleşmenin kritik bir bileşeni olarak algılandığını belirterek araştırma yürütmüşlerdir. İş yaşam dengesi teşviklerindeki yetersizliği yerine getirmenin aşırı yerine getirmeden daha fazla psikolojik ihlal hissiyle ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Araştırma, psikolojik sözleşmelerin, iş yaşam dengesi teşviklerinin yaşlı çalışanların tutumları ve davranışları üzerindeki etkilerini anlamaya katkıda bulunmuştur. Kaya ve Karatepe (2020) araştırmaları sonucunda iş yaşam dengesinin çalışanların psikolojik sözleşme ihlalinin azalttığını dair bulgular elde etmişlerdir. Ay ve Bostancı (2023) ise öğretmenler üzerinde yaptıkları araştırmalarında iş yaşam dengesi algısı ile psikolojik sözleşme düzeyi arasında pozitif, anlamlı ve düşük bir düzeyde ilişki bulmuşlardır. Ayrıca, öğretmenlerin iş yaşam dengesi algılarının psikolojik sözleşmeye uyma düzeylerini yordadığı ortaya çıkarmışlardır. Öğretmenlerin iş yaşam dengesini daha iyi sağlayabilecekleri koşullar yaratmanın, onların psikolojik sözleşmeye uyma düzeyleri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. İş yaşam dengesinin sağlanması çalışanların işletmeden en önemli beklentileri arasında yer almaktadır. Bu durumun iş yaşam dengesi ve psikolojik sözleşme arasında olumlu bir ilişkinin varlığını ortaya çıkardığı savunulmaktadır. Hem literatürdeki sonuçlara hem de savunulan olguya dayanarak aşağıda verilen H₃ ve H₄ hipotezi oluşturulmuştur.

- H₃: Çalışanların psikolojik sözleşme algısı ile iş yaşam dengesi arasında ilişki vardır.
- H₄: Çalışanların iş yaşam dengesinin psikolojik sözleşme algısı üzerinde etkisi vardır.

Gerçek vd. (2015) araştırmalarında iş yaşam dengesi ile kariyer tatmini arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmuşlardır. Bir başka deyişle, iş yaşam dengesi arttıkça kariyer tatmininin arttığını belirtmişlerdir. Öksüz (2020) ise işveren markası perspektifinden iş yaşam dengesi ve kariyer gelişimi üzerine niteliksel bir araştırma yürütmüştür. Katılımcıların iş yaşam dengesi ile kariyer gelişimleri açısından çalıştıkları kurumlardan birçok beklentisinin olduğunu belirlemiştir. Ayrıca çalışanların kariyer gelişimi açısından terfi uygulamaları, eğitim fırsatları, gelişim olanaklarının sunulması, uluslararası kariyer imkânı gibi temel beklentileri; katılımcıların iş-yaşam dengesine ilişkin esnek olarak düzenlenen çalışma saatleri, aileyle zaman geçirebilme imkânının sunulması, işyerinde sosyal aktivite yapabilmeleri, sağlığa yönelik destekler, izinler gibi ihtiyaçlarını dile getirmişlerdir. Ayrıca çalışanların

kariyerleri sadece çalışma hayatından değil, özel hayatındaki başarısından da etkilendiği göz ardı edilmemelidir. Maslow'un insan ihtiyaçlar hiyerarşisi modelinde, psikolojik açıdan sağlıklı bir insanın, fizyolojik ihtiyaçlarını tatmin ettikten sonra, kendini gerçekleştirme ihtiyacına göre meslek yaşamında ilerlemek, belli noktalara ulaşmak ve sorumluluk almak ister. Bu isteğini gerçekleştirirse hem güç ve saygınlık kazanır hem de maddi açıdan daha rahat bir hayat sürer (Sadullah vd., 2015:270). Çalışanlar işletmeden hem iş hem de özel hayatına zaman ayırmak konusunda daha fazla talepte bulunmaktadır. Ancak işletmeler çalışanlardan daha fazla iş konusunda talepte bulunarak onların beklentilerine karşılık verme konusunda isteksiz davranmaktadır. Oysaki çalışanın motive olması ve işletme için değerli hissetmesi bağlamında işinde daha başarılı olacağı gözden kaçırılmaktadır. Çalışanın iş yaşam dengesi sağlanırsa kariyerinde daha başarılı olacağını savunulmaktadır. Hem literatürdeki sonuçlara hem de savunulan olguya dayanarak aşağıda verilen H₅ ve H₆ hipotezi oluşturulmuştur.

•H₅: İş yaşam dengesi ile kariyer başarısı arasında ilişki vardır.

•H₆: İş yaşam dengesinin çalışanın kariyer başarısı üzerinde etkisi vardır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı, Evreni ve Örneklemi

Covid-19 dönemi gibi birçok olay değişimin dönüm noktasını oluşturmaktadır. Çalışanların değişen durumlar karşısından bazı beklentileri ortaya çıkmış ya da bazı durumlara eskisinden daha fazla önem vermeye başlamıştır. Özellikle çalışanın ve işverenin birbirlerinden beklentilerini yansıtan psikolojik sözleşme her geçen gün önemli hâle gelmiştir. Psikolojik sözleşme kadar çalışanın iş ve özel hayatındaki dengeyi sağlaması ve aynı zamanda kariyerinde başarıya ulaşması güncel tartışılan önemli konular arasında yer almaktadır. Bu çalışmada amaç belediye çalışanları üzerinden psikolojik sözleşme, kariyer başarısı ve iş yaşam dengesi ilişkilerini ölçmektir. Ayrıca bu kavramların birbiriyle ilişkilerinden yola çıkılarak çalışanların beklentilerini ortaya çıkarmak da diğer bir amaçtır.

Araştırmanın evrenini, İstanbul ili içerisindeki toplam 4020 çalışanı olan üç belediye oluşturmaktadır. Online ve yüz yüze şeklinde toplamda 377 belediye çalışanından veri toplanmıştır. % 95 güven aralığı ve %5 kabul edilebilir hata payı ile 4250 kişilik ana evreni temsil etmek için kabul edilebilir en küçük ve örneklem büyüklüğü 352 olarak hesaplanmıştır (Gülbüz ve Şahin, 2018:130). Bu doğrultuda araştırmada örneklem sayısının temsil kabiliyeti açısından yeterli düzeyde olduğuna karar verilmiştir.

3.2. Veri Toplama Araçları, Güvenirlilik ve Geçerlilik Analizi, Normal Dağılım Analizi

Araştırmada, nicel verilere dayalı araştırma ve ölçme yöntemi kullanılmıştır. Bu araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi benimsenmiştir. Kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak İstanbul'da, biri Anadolu yakasında ve ikisi Avrupa yakasında yer alan üç ilçe belediye çalışanları üzerinden Mart-Haziran 2023 tarihlerinde online ve yüz yüze şeklinde anket yöntemiyle veriler toplanmıştır. Toplanan veriler doğrultusunda SPSS 24.0 programı kullanılarak geçerlilik, güvenirlik, normal dağılım, korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Araştırmaya yönelik hazırlanan anket, demografik özelliklere yönelik 6 soru, psikolojik sözleşme ölçeğine ait 17 soru, kariyer başarısı ölçeğine ait 5 soru ve iş yaşam dengesi ölçeğine ait 17 soru olmak üzere toplamda 45 sorudan oluşmaktadır.

İlk olarak Millward ve Hopkins (1998) tarafından geliştirilmiş, İyigün ve Çetin (2012) tarafından Türkçe'ye çevrilen "ilişkisel psikolojik sözleşme" ve "işlemsel psikolojik sözleşme" olmak üzere 2 boyuttan ve 17 maddeden oluşan psikolojik sözleşme ölçeği kullanılmıştır. Çalışmada, çalışanların iş yaşam dengelerini ölçmek amacıyla Fisher vd. (2009) tarafından geliştirilen, Türkçe'ye uyarlaması Ekinci ve Sabancı (2021) tarafından yapılan "İş yaşam Dengesi Ölçeği" kullanılmıştır.

Ölçek, “yaşamın işe olumsuz etkisi”, “işin yaşama olumsuz etkisi”, “yaşamın işe olumlu etkisi” ve “işin yaşama olumlu etkisi” olmak üzere dört boyut ve 17 maddeden oluşmaktadır. Son olarak, kariyer başarısını ölçmek için Greenhaus vd. (1990) tarafından oluşturulan 5 maddelik kariyer tatmini ölçeği esas alınmıştır. 5’li Likert yöntemiyle hazırlanan ölçekte de “kesinlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “kararsızım”, “katılıyorum” ve “kesinlikle katılıyorum” şeklinde ifadeler yer almaktadır. Ölçeklerin yapı geçerliliğini tespit etmek için Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmış ve sonuçlar Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Ölçeklere İlişkin AFA Sonuçları

Ölçek	Faktör	KMO değeri	Barlett Testi	Soru Sayısı		Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans Oranı	
				Fak.	Top.		Fak.	Top.
Psikolojik Sözleşme Ölçeği	İşlemsel psikolojik sözleşme	0,840	0,000	9	16	0,45-0,84	30,66	60,35
	İlişkisel psikolojik sözleşme			7		0,56-0,89	29,70	
Kariyer Başarısı Ölçeği	Kariyer Başarısı	0,854	0,000	5		0,80-0,89	69,88	
İş Yaşam Dengesi Ölçeği	İşin Yaşama Olumsuz Etkisi	0,841	0,000	5	17	0,65-0,87	6,11	71,54
	Yaşamın İşe Olumsuz Etkisi			6		0,68-0,87	28,47	
	İşin Yaşama Olumlu Etkisi			3		0,83-0,91	23,86	
	Yaşamın İşe Olumlu Etkisi			3		0,84-0,93	13,10	

Değişkenlerin faktör analizi için uygunluğu Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı ve Barlett küresellik testi ile incelenmiştir. Ayrıca kullanılan ölçeklerin geçerliliği için Direct Oblimin rotasyonu ile faktör analizi yapılmıştır. Psikolojik sözleşmenin alt boyutlarından işlemsel psikolojik sözleşmenin 2’nci maddesi birinci faktörde 0,408 ve ikinci faktörde 0,482 yük değerine sahip olduğundan ve her iki yük değeri arasındaki farkın 0,1’den küçük olmasından dolayı bu madde binişik madde olarak değerlendirilmiş (Can, 2017:331) ve bu maddenin neyi ölçtüğü tam olarak anlaşılmadığından dolayı analiz dışı bırakılmıştır. Bu doğrultuda madde çıkarıldıktan sonra işlem tekrarlanmıştır. Elde edilen KMO değerleri, Barlett testi, maddelerin faktör yükleri, açıklanan varyans oranları Tablo 1’de verilmiştir. Analizlerde KMO değerlendirilirken; 0,50 ile 0,70 arasındaki değerler vasat; 0,70 ile 0,80 arasındaki değerler iyi; 0,80 ile 0,90 arasındaki değerler harika; ve 0,90’un üzerindeki değerler ise mükemmel olarak belirlenmiştir (Field, 2009:647). Yani bu değerler 1’e yaklaştıkça geçerli olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Barlett testinin anlamlı ($p<0,05$) çıkması gerekir. Faktör yük değeri ise 0,45 ya da daha yüksek olması durumunda iyi olarak kabul edilir (Büyüköztürk, 2018:134). Açıklanan toplam varyansın tek boyutlu ölçeklerde en az %30, çok boyutlu ölçeklerde en az %50 olması yeterli olarak görülmüştür (Gürbüz ve Şahin, 2018:320). Bu bulgular ışığında ölçeklerin geçerliliği yorumlanmıştır.

Psikolojik Sözleşme Ölçeği’nin KMO değerinin 0,840 ile harika olduğu ve Barlett testinin ($p=0,000$) anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İşlemsel psikolojik sözleşmenin faktör yükleri 0,45-0,84 ve ilişkisel psikolojik sözleşmenin faktör yükleri ise 0,56-0,89 arasında olduğu belirlenmiştir. Bu iki faktörün açıkladığı toplam varyans oranı 60,35’dir.

Kariyer Başarısı Ölçeği’nin KMO değerinin 0,854 ile harika olduğu ve Barlett testinin ($p=0,000$) anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu ölçeğin tek faktörden oluştuğu ve faktör yüklerinin 0,80-0,89 arasında olduğu belirlenmiştir. Açıklanan toplam varyans oranı ise 69,88’dir.

İş Yaşam Dengesi Ölçeği'nin KMO değerinin 0,841 ile harika olduğu ve Barlett testinin ($p=0,000$) anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer alt boyutların faktör yükleri ise; işin yaşama olumsuz etkisinin 0,65-0,87; yaşamın işe olumsuz etkisinin 0,68-0,87; işin yaşama olumlu etkisinin 0,83-0,91; yaşamın işe olumlu etkisinin 0,84-0,93 arasında değerler aldığı tespit edilmiştir. Bu dört faktörün açıkladığı toplam varyans oranı ise 71,54'tür. Bu değerler istatistiksel anlamda harika düzeyde olup değişkenler arası ilişkinin iyi ve değişkenlerin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Bu geçerlilik analizinden sonra ölçeklerin güvenilirliğini tespit etmek için Cronbach Alpha (α) değerlerine bakılmış ve sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Araştırmada Kullanılan Ölçeklere İlişkin Güvenirlik Değerleri

Boyutlar	Madde Sayısı	Cronbach Alpha (α)
Psikolojik Sözleşme	16	,805
İşlemsel Psikolojik Sözleşme	9	,723
İlişkisel Psikolojik Sözleşme	7	,731
Kariyer Başarısı	5	,891
İş Yaşam Dengesi	17	,817
İşin Yaşama Olumsuz Etkisi	5	,846
Yaşamın İşe Olumsuz Etkisi	6	,886
İşin Yaşama Olumlu Etkisi	3	,872
Yaşamın İşe Olumlu Etkisi	3	,880

Cronbach alfa katsayısı hemen hemen tüm ölçme araçlarının güvenilirliğini belirlemede kullanılan bir katsayı olarak kabul edilmektedir. Genellikle en sık tercih edilmesinin nedeni Cronbach alfa katsayısının objektif olması ve diğer güvenilirlik belirleme yöntemlerine göre öznel yargıları daha az içermesidir (Kula Kartal ve Mor Dirlik, 2016:1869-1870). Tablo 2'de çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizine yer verilmiştir. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda “0” ile “1” değerleri arasında değişen alfa katsayısının 0,60'tan büyük olması ölçeğin ve alt boyutlarının güvenilir olduğunu göstermektedir (Hair vd., 1995:431). Nunnally (1967:248) belirlediği aralıklara göre yorumlandığında ise psikolojik sözleşme alt boyutlarına ait ölçeklerin güvenilir ve diğer ölçeklerin ise yüksek derecede güvenilir olduğu söylenebilir. Verilerde hangi testlerin yapılması gerektiğine karar vermek için normal dağılım testi yapılmış ve Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Araştırmada Kullanılan Ölçekler ile Alt Boyutlarına İlişkin Normal Dağılım Sonuçları

Ölçekler	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk			Çarpıklık İstatistik	Basıklık İstatistik
	İstatistik	df	Sig.	İstatistik	df	Sig.		
Psikolojik Sözleşme	,072	377	,000	,973	377	,000	-,500	,329
İşlemsel Psikolojik Sözleşme	,102	377	,000	,961	377	,000	-,629	,065
İlişkisel Psikolojik Sözleşme	,115	377	,000	,966	377	,000	-,190	,555
Kariyer Başarısı	,080	377	,000	,972	377	,000	-,206	-,631
İş Yaşam Dengesi	,081	377	,000	,983	377	,000	,353	,815
İşin Yaşama Olumsuz Etkisi	,095	377	,000	,970	377	,000	,341	-,449
Yaşamın İşe Olumsuz Etkisi	,152	377	,000	,919	377	,000	,961	,639
İşin Yaşama Olumlu Etkisi	,115	377	,000	,953	377	,000	-,256	-,894
Yaşamın İşe Olumlu Etkisi	,116	377	,000	,943	377	,000	-,479	-,399

Verilerin normal dağılımı parametrik testlerin kullanılmasını gerektirirken, verilerin normal dağılmaması ise non-parametrik testlerin kullanılmasını gerektirmektedir. Araştırmalarda yapılan istatistiksel testlerin, koşullar elverişli olduğu sürece parametrik test olması istenmektedir. Çünkü bu

testler araştırmanın sonuçlarının güvenilirliği ve genellenebilirliği açısından istenen bir durumu göstermektedir. Verilerin normal dağılıp dağılmadığına ilişkin genel olarak bakılan sonuçlar, normallik testleri (Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk) ve basıklık ve çarpıklık testleridir. Veri sayısı 30'un altında olduğunda Shapiro-Wilk, 30 ve üzerinde olduğunda ise Kolmogorov-Smirnov önerilmektedir. Ayrıca bu testlerde p (sig.) değerinin 0,05'ten büyük olması normalliğin sağlandığını göstermektedir (Can, 2017:81-89). Veriler 30'un üzerinde olduğu için Kolmogorov-Smirnov testine bakılmış ve $p < 0,05$ olduğu için verilerin normal dağılmadığı tespit edilmiştir. Normalliğin ölçülmesi için diğer testlere (basıklık ve çarpıklık) de bakılmıştır. Gürbüz ve Şahin (2018:217), normallik varsayımını çok fazla ihlal etmeyen (basıklık ve çarpıklık değerlerinin +1 ile -1 arasında olması) ve geniş örneklemi olan verilerin kullanılmasında bir sakınca olmadığını belirtmiştir. Bu nedenle, en az eşit aralıklı ölçüm seviyesine sahip ve geniş örneklemeye sahip veri setlerinde, normal dağılım varsayımının katı bir biçimde aranmaması kabul edilebilir bir yaklaşım olarak benimsenmiştir. Bu doğrultuda verilerin analizinde parametrik testler kullanılmıştır. Bu doğrultuda hipotezleri test etmek amacıyla korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır.

4. BULGULAR

Çalışmanın bu kısmında öncelikle demografik bulgular verilecek daha sonrasında hipotezlere ilişkin analizlere yer verilerek sonuçlar incelenecektir. Katılımcıların demografik bilgilerine ilişkin frekans ve yüzde dağılımları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Demografik Bilgilerine İlişkin Bulgular

Değişkenler	Gruplar	S	%
Cinsiyet	Kadın	96	25,5
	Erkek	281	74,5
Yaş	20-29	68	18,0
	30-39	170	45,1
	40-49	98	26,0
	50 ve üzeri	41	10,9
Medeni Hal	Bekâr	98	26,0
	Evli	279	74,0
Eğitim Seviyesi	İlköğretim	8	2,1
	Lise	115	30,5
	Ön Lisans	82	21,8
	Lisans	137	36,3
	Lisansüstü	35	9,3
Kıdem	1 yıldan az	19	5,0
	1-5 yıl arası	70	18,6
	6-10 yıl arası	86	22,8
	11-15 yıl arası	104	27,6
	16-20 yıl arası	57	15,1
	21 yıl ve daha çok	41	10,9
Çalışma Süresi	1 yıldan az	28	7,4
	1-5 yıl arası	119	31,6
	6-10 yıl arası	98	26,0
	11-15 yıl arası	72	19,1
	16-20 yıl arası	32	8,5
	21 yıl ve daha çok	28	7,4
Toplam		377	100

Tablo 4'e göre katılımcıların 281'i (%74,5) erkek ve 96'sı (%25,5) kadınlardan oluşmaktadır. Yaş aralığına bakıldığında 30-39 yaş aralığındaki katılımcı 170 (%45,1) olarak ilk sırada yer almaktadır. Bunu sırasıyla 40-49 yaş aralığında 98 (%26), 20-29 yaş aralığında 68 (%18) ve 50 ve üzeri yaş aralığında 41 (%10,9) katılımcı takip etmektedir. Katılımcıların 279'u (%74) evli iken, 98'i (%26)

bekârdır. Ayrıca bu katılımcıların 137'si (%36,3) lisans eğitimine sahipken, kıdem süresi arasında en fazla 11-15 yıl arası 104 (%27,6) katılımcı var iken, çalışma süresi en fazla olan katılımcı sayısı ise 1-5 yıl arası 119 (%31,6) dur.

Psikolojik sözleşme, kariyer başarısı ile iş yaşam dengesi arasındaki ilişkinin şiddetini, yönünü belirlemek ve hipotezleri test etmek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiştir. Ayrıca bulgular Gürbüz ve Şahin (2018:262) tarafından belirlenen katsayılar doğrultusunda yorumlanmıştır.

Tablo 5. Değişkenler Arası Korelasyon Analizi

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
(1) Psikolojik Sözleşme	1							
(2) İşlemsel Psikolojik Sözleşme	,872**	1						
(3) İlişkisel Psikolojik Sözleşme	,853**	,488**	1					
(4) Kariyer Başarısı	,559**	,364**	,609**	1				
(5) İş Yaşam Dengesi	,085	,015	,135**	,182**	1			
(6) İşin Yaşama Olumsuz Etkisi	-,030	,057	-,114*	-,211**	,552**	1		
(7) Yaşamın İşe Olumsuz Etkisi	-,120*	-,161**	-,042	,024	,788**	,312**	1	
(8) İşin Yaşama Olumlu Etkisi	,259**	,060	,398**	,538**	,478**	-,245**	,216**	1
(9) Yaşamın İşe Olumlu Etkisi	,254**	,177**	,264**	,305**	,522**	-,028	,116*	,497**

**p<0.01, * p<0.05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 5'te yer verilen sonuçlara göre; çalışanların psikolojik sözleşme algısı ile kariyer başarısı arasında pozitif yönde anlamlı ve orta düzeyde ilişki ($r=0,559$ $p<0,01$) bulunurken; psikolojik sözleşmenin alt boyutu işlemsel psikolojik sözleşme ile kariyer başarısı arasında pozitif yönde anlamlı ve orta düzeyde ilişki ($r=0,364$ $p<0,01$) tespit edilmiştir. Psikolojik sözleşme diğer alt boyutu olan ilişkisel sözleşme algısı ile kariyer başarısı arasında da ($r=0,609$ $p<0,01$) diğer alt boyuttan daha yüksek olmasıyla birlikte pozitif yönde anlamlı ve orta düzeyde ilişki bulunmuştur. Çalışanların örgütlerine karşı bağlılığı, güveni ve inançları ile kariyer başarısı arasında (maddi ödüllerden daha fazla) olumlu bir ilişkili vardır. Yani çalışanın örgütten beklentileri karşılandıkça kariyerindeki başarısı da artmakta, tersi durumda ise azalmaktadır. Ya da kişinin kariyer başarısı arttıkça örgütün beklentilerini karşıladığı algısı artmakta yani psikolojik sözleşme olumlu yönde olmaktadır. Bu sonuçlara göre birinci hipotez olan “Çalışanların psikolojik sözleşme algısı ile kariyer başarısı arasında ilişki vardır.” hipotezi kabul edilmiştir.

Çalışanların psikolojik sözleşme algısı ile iş yaşam dengesi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir ($p=0,100$). İş yaşam dengesinin alt boyutlarına bakıldığında ise; psikolojik sözleşme ile işin yaşama olumsuz etkisi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamışken ($p=0,563$); psikolojik sözleşme ile yaşamın işe olumsuz etkisi arasında negatif yönde anlamlı ve zayıf düzeyde ilişki ($r=-,120$ $p<0,05$); psikolojik sözleşme ile işin yaşama olumlu etkisi arasında pozitif yönde anlamlı ve zayıf düzeyde ilişki ($r=0,259$ $p<0,01$); psikolojik sözleşme ile yaşamın işe olumlu etkisi arasında pozitif yönde anlamlı ve zayıf düzeyde ilişki ($r=0,254$ $p<0,01$) bulunmuştur. Çalışanların özel hayatlarında yaşadığı durumlar işe karşı olumsuz şekilde daha fazla yansidikça, iş yerindeki psikolojik sözleşme algıları azalmakta ve çalışanlar beklentilerinin yerine getirilmediğini düşünebilmektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda çalışmanın üçüncü hipotez olan “Çalışanların psikolojik sözleşme algısı ile iş yaşam dengesi arasında ilişki vardır.” hipotezi reddedilmiştir.

İş yaşam dengesi ile kariyer başarısı arasında ise pozitif yönde anlamlı ve zayıf düzeyde bir ilişki ($r=0,182$ $p<0,01$) tespit edilmiştir. İş yaşam dengesinin alt boyutlarına bakıldığında ise; yaşamın işe olumsuz etkisi ile kariyer başarısı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamışken ($p=0,645$); işin yaşama olumsuz etkisi ile kariyer başarısı arasında negatif yönde anlamlı ve zayıf düzeyde bir ilişki ($r=-,211$ $p<0,01$); işin yaşama olumlu etkisi ile kariyer başarısı arasında pozitif yönde anlamlı ve orta düzeyde bir ilişki ($r=0,538$ $p<0,01$); yaşamın işe olumlu etkisi ile kariyer başarısı arasında ise pozitif yönde anlamlı ve orta düzeyde bir ilişki ($r=0,305$ $p<0,01$) bulunmuştur. Çalışanların özel hayatlarındaki gelişmeler işe olumlu şekilde yansıkça çalışanın kariyer başarısı da o oranda artmaktadır. Ya da çalışanların özel hayatlarında yaşadığı durumlar işe karşı olumsuz şekilde yansıkça, kariyer başarısı da azalmaktadır. Bu sonuçlara göre beşinci hipotez olan “İş yaşam dengesi ile kariyer başarısı arasında ilişki vardır.” hipotezi kabul edilmiştir.

Çalışanların psikolojik sözleşme ve alt boyutlarının kariyer başarısı üzerine etkisini tespit etmek amacıyla çoklu regresyon analizi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Psikolojik Sözleşme Algısının Kariyer Başarısı Üzerindeki Etkisine Yönelik Regresyon Analizi

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	t	Anlamlılık
	B	Standart Hata	Beta		
Kariyer Başarısı	Sabit	,629	,199	3,162	,002
	İşlemsel Psikolojik Sözleşme	,123	,066	,088	,062
	İlişkisel Psikolojik Sözleşme	,656	,054	,566	,000
				12,097	

R=0,614; R²=0,376; Düzeltilmiş R²=0,373; F=112,899; Sig=0,000

Tablo 6’da yer alan analiz sonuçlarına göre; işlemsel psikolojik sözleşme algısının kariyer başarısı üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı belirlenmiştir. Ancak, ilişkisel psikolojik sözleşme algısının kariyer başarısı üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Ayrıca ilişkisel psikolojik sözleşme algısı çalışanın kariyer başarısındaki değişimin %37,3’ünü açıklamaktadır. Örgüt ile çalışan arasında güven, bağlılık, inanç gibi unsurların yer alması çalışanın daha fazla kariyerinde başarı elde etmesine yardımcı olacağı söylenebilir. Dolayısıyla eğer işletmeler çalışanlar üzerinde manevi unsurlara daha fazla önem verirse, yani güven unsuru yaratırsa ya da çalışanla arasında bağlılık oluştursa, çalışanın kariyer başarısını pozitif yönde etkilemektedir. Çalışanın başarısı, işletme başarısına katkı sunacağından dolayı dikkate alınması gereken önemli bir bulgudur. Bu sonuçlara göre ikinci hipotez olan “Çalışanların psikolojik sözleşme algısının kariyer başarısı üzerine etkisi vardır.” hipotezi tüm alt boyutlarda etki tespit edilemediğinden dolayı reddedilmiştir.

Çalışanların iş yaşam dengesi algısı ve alt boyutlarının psikolojik sözleşme üzerine etkisini tespit etmek amacıyla çoklu regresyon analizi uygulanmış ve analiz sonuçları Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. İş Yaşam Dengesinin Psikolojik Sözleşme Algısı Üzerindeki Etkisine Yönelik Regresyon Analizi

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	t	Anlamlılık
	B	Standart Hata	Beta		
Psikolojik Sözleşme	Sabit	2,470	,172	14,321	,000
	İşin Yaşama Olumsuz Etkisi	,078	,039	,108	,047
	Yaşamın İşe Olumsuz Etkisi	-,173	,041	-,228	,000
	İşin Yaşama Olumlu Etkisi	,162	,038	,258	,000
	Yaşamın İşe Olumlu Etkisi	,101	,037	,155	,006

R=0,361; R²=0,130; Düzeltilmiş R²=0,121; F=13,934; Sig=0,000

Tablo 7’de yer alan analiz sonuçlarına göre; iş yaşam dengesinin alt boyutlarının psikolojik sözleşme algısı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır ($p<0.05$). İş yaşam dengesi alt boyutu olan yaşamın işe olumsuz etkisinin psikolojik sözleşme algısı üzerine negatif etkiye sahip olduğu bulunmuştur ($B=-,173$). Çalışanın özel hayatında yaşadığı olumsuz durumlar iş yerindeki beklentilerine ilişkin olumsuz bir algıya sebep olabileceği varsayılabilir. Diğer alt boyutların ise psikolojik sözleşme üzerine pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca iş yaşam dengesinin dört alt boyutu psikolojik sözleşmedeki değişimin %12,1’ünü açıklamaktadır. Düşük bir etkiye sahip olsa da iş yaşam dengesi çalışanların, işletmeden en önemli beklentileri arasında yer almaktadır. Bu yüzden işletmeler politikalarını düzenlerken çalışanlara daha fazla esnek çalışma imkanı tanınmalı, özel yaşantısına saygı göstermeli ve kendine ve ailesine zaman ayırmasında çalışanı teşvik etmelidir. Bu sonuçlara göre dördüncü hipotez olan “Çalışanların iş yaşam dengesinin psikolojik sözleşme algısı üzerinde etkisi vardır.” hipotezi tüm alt boyutlarda sağlandığından dolayı kabul edilmiştir. Ay ve Bostancı (2023:81), yaptıkları araştırmada da benzer sonuçlara ulaşarak, iş yaşam dengesi algılarının psikolojik sözleşmeye uyma düzeylerini yordadığı tespit etmişlerdir.

İş yaşam dengesi ve alt boyutlarının çalışanın kariyer başarısı üzerine etkisini tespit etmek amacıyla çoklu regresyon analizi uygulanmış ve analiz sonuçları Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. İş Yaşam Dengesinin Çalışanın Kariyer Başarısı Üzerindeki Etkisine Yönelik Regresyon Analizi

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	t	Anlamlılık
	B	Standart Hata	Beta		
Kariyer Başarısı	Sabit	1,791	,230	7,799	,000
	İşin Yaşama Olumsuz Etkisi	-,065	,052	-,061	,208
	Yaşamın İşe Olumsuz Etkisi	-,084	,054	-,074	,124
	İşin Yaşama Olumlu Etkisi	,477	,051	,510	,000
	Yaşamın İşe Olumlu Etkisi	,057	,049	,058	,245

R=0,551; R²=0,303; Düzeltilmiş R²=0,296; F=40,471; Sig=0,000

Tablo 8’de görüldüğü gibi iş yaşam dengesi alt boyutlarından sadece işin yaşama olumlu etkisinin kariyer başarısı üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir ($p<0.05$). Ayrıca bu alt boyutun kariyer başarısındaki değişimin %29,6’sını açıkladığı ortaya çıkmıştır. Çalışanın işinde mutlu, huzurlu ve güven dolu bir ortama sahip olması kişisel yaşantısına olumlu yansıdığı gibi işinde başarıya ulaşmasına da yardımcı olabileceği söylenebilir. Bu doğrultuda işletmeler iyi bir çalışma ortamı sunmalı, esnek çalışma imkanı tanımalı, zamanını yönetme konusunda destek olmalı ve gerekirse ailesiyle daha fazla vakit geçirmesi için çalışanı teşvik etmelidir. İş ve yaşam dengesi kurulmalı, çalışanın işinde daha iyi imkanlar dahilinde çalışması sağlanmalı ve kariyerinde daha yüksek başarılar elde etmesine destek olunmalıdır. Böylece işletmede en iyi şekilde çalışanından faydalanmış olur. Bu sonuçlara göre altıncı hipotez olan “İş yaşam dengesinin çalışanın kariyer başarısı üzerinde etkisi vardır” hipotezi tüm alt boyutlarda etki tespit edilemediğinden dolayı reddedilmiştir.

SONUÇ

Günümüzde işletmeler, insan sermayesinin daha fazla ön plana çıktığı ve rekabet aracı olarak kullanıldığı bir dönemde yer almaktadır. Bu yüzden en fazla yatırım yapılması ve desteklenmesi gereken kritik nokta olarak çalışanlara değer verilmesi gerekmektedir. Geçmişe oranla hem toplumsal açıdan hem de işletmelerin geçirdiği koşullar sonucunda çalışanların beklentilerinde değişimler yaşanmıştır. Bu değişim sonucu çalışanlar, daha fazla söz hakkının olduğu, kendi gelişimini destekleyen, iş dışında özel hayatına da zaman ayırabilmesine imkân tanıyan, sağlıklı bir çalışma ortamı gibi koşulları sağlayan işletmeleri tercih etme eğilimindedirler. Bu açıdan çalışanın psikolojik sözleşme algısına dikkat edilmesi önemlidir.

Bu çalışma, güncel anlamda her geçen gün önemi artan kavramlardan psikolojik sözleşme, iş yaşam dengesi ve kariyer başarısı arasındaki ilişkileri araştırmak amacıyla yürütülmüştür. Ulusal ve uluslararası literatürde çok az araştırma yapılan bu kavramlar güncel olarak çalışanların beklentilerinde ve çalışma şartlarındaki değişimler ile birlikte daha fazla araştırılmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu doğrultuda yapılan korelasyon analizi sonucunda psikolojik sözleşme ile kariyer başarısı arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. De Ruiter vd. (2016), Restubog vd. (2011), Robinson ve Rousseau (1994) da benzer sonuçlar elde etmişlerdir. Çalışanların işletme tarafından beklentilerinin karşılandığına dair algı oluşması kariyer başarısını artırdığı sonucu ortaya çıkmıştır. İşletmeler bu sonuçlara ilişkin çalışanın işletmeden beklentilerini iyi analiz ederek onlara cevap verebilmeli ve çalışanın başarısına katkı sunarak aslında kendi başarısına da katkı sunduğunun farkında olmalıdır. Özellikle analizler sonucunda ilişkisel sözleşme algısı ile kariyer başarısı arasında diğerlerine oranla daha yüksek bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre çalışan ve işveren arasında parasal konulardan ziyade daha fazla bağlılık, sadakat, güven gibi konularda ilişki kurulması çalışanların kariyer gelişimleri açısından olumlu şekilde yansıtacağı varsayılmaktadır.

Analizler sonucunda iş yaşam dengesi ile kariyer başarısı arasında da pozitif bir ilişki bulunmuştur. Gerçek vd. (2015), Öksüz (2020) de benzer sonuçlar elde ederek bulguları desteklemektedir. Çalışanın iş yaşam dengesi sağlanarak rahat bir nefes almasına izin verilmeli ve böylece ortaya çıkan başarıdan her iki tarafta faydalanarak ilerleme sağlanmalıdır. Diğer bir sonuçta ise psikolojik sözleşme ile iş yaşam dengesi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Ancak Kraak vd. (2018), Kaya ve Karatepe (2020) ve Ay ve Bostancı (2023) ise araştırma sonuçlarında farklı olarak iki kavram arasında anlamlı ilişkiler tespit etmişlerdir. Bu bulguların desteklenmesi için daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu görülmüştür.

Çalışmada kavramlar arasındaki etki düzeyini tespit etmek amacıyla yapılan regresyon analizi sonucunda ise, psikolojik sözleşmenin alt boyutlarından ilişkisel psikolojik sözleşme algısının kariyer

başarısı üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Örgüt ile çalışan arasında maddi unsurlardan daha çok manevi unsurların (güven, bağlılık, inanç vb.) çalışanlarda beklentilerin karşılandığına dair bir algı yaratacağı varsayılmaktadır. Sonuçta insanlar duygusal varlıklar olarak çalıştığı işyerinden daha fazla değer ve destek görmek istemektedir. Bu doğrultuda çalışanlar kendinde çalışma azmi ve motivasyonu bulacak ve kariyerinde daha anlamlı başarılar elde edecektir.

Diğer bir regresyon analizinde, iş yaşam dengesinin alt boyutlarının psikolojik sözleşme algısı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucu elde edilmiştir. Yaşamın işe olumsuz etkisi alt boyutunun psikolojik sözleşme algısı üzerine negatif etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Çalışanlar, iş dışı yaşamında mutlu ve huzurlu bir hayat sürmüyorsa işinde de bu duyguları sürdüreceğinden dolayı çalışanlarda işletmeden beklentilerinin karşılanmadığı veya karşılanmayacağına dair olumsuzluk düşüncesi oluşabilir. Yeni düzende işletmeler sadece çalışanın iş hayatında mutlu olması değil özel hayatında da mutlu olmasına ilişkin destek sağlamalıdır. Hatta hafta sonları kahvaltı, yemek gibi organizasyonlar veya yıllık tatil, gezi, sinema, tiyatro gibi kültürel etkinlikler düzenleyerek çalışanlarına ve ailelerine destek sağladığını açık bir şekilde göstermelidir. Diğer alt boyutların ise psikolojik sözleşme üzerine pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ay ve Bostancı (2023) benzer sonuçlara ulaşmıştır.

Diğer bir regresyon analizi sonucunda ise iş yaşam dengesi alt boyutlarından sadece işin yaşama olumlu etkisinin kariyer başarısı üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Çalışanın işinde rahat bir ortam sağlanarak işinden tatmin alması ve bunun yaşamına da yansımaları sonucunda başarı elde etmesi mümkün gözükmektedir. Diğer boyutlarda anlamlı bir etki tespit edilememiştir. Ancak iş yaşam dengesi güncel anlamda çalışanların en fazla talep ettiği yaşam tarzıdır. Bu yüzden işletmeler çalışanın hem iş hem de özel yaşamında denge kurmasını sağlayacak politikalar hazırlamalıdır. Çalışanların izinlerini kullanmasına, mesai saatlerinin uzamamasına, hafta sonları mail, telefon gibi iletişim araçlarıyla çalışana ulaşılmamasına, eve fazladan iş götürülmemesine ve özellikle ekonomik koşullarda işçi çıkararak diğer çalışanların üzerine daha fazla yük yüklenmemesine dikkat edilmelidir.

Çalışanların işletmelerden daha fazla iş güvencesi istemi, kariyer gelişimine destek, iyi yapılandırılmış çalışma koşulları, iş yaşam dengesi gibi söylemler psikolojik sözleşmelerin önemini daha fazla artırmıştır. Çalışan olarak hakkını aramak isteyen bireyler işletmeye daha fazla katkı sunmanın yanında beklentilerine de cevap verilmesini beklemektedir. Özellikle işletme yöneticileri işletmenin geleceğe yönelik adımlar atmasını istiyorsa çalışanların isteklerine karşılık vermelidir. Çalışan ile birlikte yeni bir sözleşme geliştirmek için toplantılar yapılmalıdır. Hem çalışandan ne beklediği (yüksek performans, sadakat vb.) hem de çalışanın işletmeden ne beklediği açık ve net olarak belirlenmelidir. Örgütler çalışanların beklentilerini iyi analiz ederek, onun kariyer ve iş yaşam dengesi ile ilgili beklentilerine yönelik cevap verebilmelidir. Ayrıca çalışanların iş yaşam dengesi sağlanarak kariyerinde başarı sağlayacağı unutulmamalıdır.

Bu çalışma yoğun çalışma temposuna sahip bir ildeki ve sadece üç ilçe belediye çalışanlarına yapılmış olduğundan genellenebilir olması açısından kısıtlıdır. Çalışanların anketlere verdiği cevaplar ile birlikte uygulanma zamanı da diğer kısıtlar arasında yer almaktadır. Çalışmanın kısıtları doğrultusunda farklı bir sektöre uygulama yapılabilir ve farklı bir araştırma yöntemi kullanılarak (nitel araştırma yöntemleri) sonuçlar ortaya çıkartılabilir. Ayrıca sonuçların tutarlılığını gösterecek çalışmaların çok az olması literatürdeki en büyük eksikliktir. Araştırmacılar bu kavramlar üzerinden daha fazla araştırma yaparak literatüre katkı sunabilir.

Etik Beyan

“Psikolojik Sözleşme, Kariyer Başarısı ve İş Yaşam Dengesine Dair Bir Saha Araştırması” başlıklı bu çalışma için Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’ndan 31.01.2023 tarih ve 2023/35 sayılı karar ile izin alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere eşit katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Abele, A. E. ve Spurk, D. (2009). The Longitudinal Impact of Self-Efficacy and Career Goals on Objective and Subjective Career Success. *Journal of Vocational Behavior*, 74(1), 53-62.
- Anderson, N. ve Schalk, R. (1998). The Psychological Contract in Retrospect and Prospect, Goldsmiths College. *University of London, Journal of Organizational Behavior*, 19, 637-647.
- Arnold, J. (1996). The Psychological Contract: A Concept in Need of Closer Scrutiny? *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(4), 511-520.
- Arthur, M. B., Khapova, S. N. ve Wilderom, C. P. (2005). Career Success in A Boundaryless Career World. *Journal of Organizational Behavior*, 26, 177-202.
- Atkinson, C. (2002). Career Management and The Changing Psychological Contract. *Career Development International*, 7(1), 14-23.
- Ayaz, E. ve Fettahlioğlu, Ö. O. (2024). Psikolojik Sözleşme İhlalinin Cam Tavan Sendromuna Etkisi. *Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences (Joshas)*, 4(10), 103-128.
- Ay, D. ve Bostancı, A. B. (2023). Öğretmenlerin İş Yaşam Dengesi Algılarının Psikolojik Sözleşmeye Uyuma Düzeylerindeki Rolü. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 81-96.
- Aytaç, S. (1997). *Çalışma Yaşamında Kariyer Yönetimi Planlaması Geliştirilmesi ve Sorunları*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Ballout, H. I. (2007). Career Success: The Effects of Human Capital, Personenvironment Fit and Organizational Support. *Journal of Managerial Psychology*, 22(8), 741-765.
- Borah, N. ve Bagla, N. (2016). Work-life Balance: Assessing Perceptions. *SCMS Journal of Indian Management*, 13(3), 112-119.
- Büyüköztürk, Ş. (2018). *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Can, A. (2017). *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Choudhary, N. ve Singh, N. K. (2016). Work-Family Balance as Per Life Stage and Total Experience: An Empirical Study Among Officers of Defense (Central Public Sector Enterprises) in Bangalore. *The IUP Journal of Organizational Behavior*, 15(1), 49-70.

- Sak, H. & Güler, M. (2023). Psikolojik Sözleşme, Kariyer Başarısı ve İş Yaşam Dengesine Dair Bir Saha Araştırması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 50-73.
- Clark, S. C. (2000). Work/Family Border Theory: A New Theory of Work/Family Balance. *Human Relations*, 53(6), 747-770.
- Conway, N. ve Briner, R. B. (2005). *Understanding Psychological Contracts at Work: A Critical Evaluation of Theory and Research*. Oxford: Oxford University Press.
- Cullinane, N. ve Dundon, T. (2006). The Psychological Contract: A Critical Review. *International Journal of Management Reviews*, 8(2), 113-129.
- Çelik, A. ve Yıldırım, Ş. S. (2024). Kişilik Tiplerinin Kariyer Başarısı Üzerindeki Etkisi: Havacılık Sektöründe Bir Uygulama. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 22(53), 824-851.
- Çiçeklioğlu, H. ve Taşlıyan, M. (2024). Psikolojik Sözleşme ve Presenteeism İlişkisi: Bir Alan Araştırması. *International Journal of Disciplines in Economics & Administrative Sciences Studies*, 4(9), 474-484.
- De Ruiter, M., Lub, X., Jansma, E. ve Blomme, R. J. (2016). Psychological Contract Fulfillment and Expatriate Intrinsic Career Success: The Mediating Role of Identification with The Multinational Corporation. *The International Journal of Human Resource Management*, 1-28.
- Doğrul, B. Ş. ve Tekeli, S. (2010). İş-Yaşam Dengesinin Sağlanmasında Esnek Çalışma. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(2), 11-18.
- Donnelly, R. (2009). Career Behavior in The Knowledge Economy: Experiences and Perceptions of Career Mobility among Management and IT Consultants in The UK and The USA. *Journal of Vocational Behavior*, 75(3), 319-328.
- Ekinci, H. ve Sabancı, A. (2021). İş-Yaşam Dengesi Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması. *Trakya Eğitim Dergisi*, 11(1), 151-163.
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS*. (3rd Ed.). London: Sage Publications.
- Gerçek, M., Atay, S. E. ve DüNDAR, G. (2015). Çalışanların İş - Yaşam Dengesi İle Kariyer Tatmininin, İşten Ayrılma Niyetine Etkisi. *Kafkas University. Faculty of Economics and Administrative Sciences. Journal*, 6(11), 67-85.
- Greenblatt, E. (2002). Work-Life Balance: Wisdom or Whining. *Organisational Dynamics*, 31(2), 177-193.
- Greenhaus, J. H., Parasuraman, S. ve Wormley, W. M. (1990). Effects of Race on Organizational Experiences, Job Performance Evaluations, and Career Outcomes. *Academy of Management Journal*, 33(1), 64-86.
- Gregory, A. ve Milner, S. (2009). Editorial: Work-Life Balance: A Matter of Choice? *Gender, Work and Organization*, 16(1), 1-13.
- Guest, D. (1998). Is The Psychological Contract Worth Taking Seriously? *Journal of Organizational Behaviour*, 19, 649-664.
- Guo, W., Xiao, H. ve Yang, X. (2012). An Empirical Research on The Correlation Between Human Capital and Career Success of Knowledge Workers in Enterprise. *Physics Procedia*, 25, 715-725.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hair, J., Anderson, F. M., Tahtam, E. ve Black, J. M. (1995). *Multivariate Data Analysis with Readings*. New York: Prentice- Hall.

- Sak, H. & Güler, M. (2023). Psikolojik Sözleşme, Kariyer Başarısı ve İş Yaşam Dengesine Dair Bir Saha Araştırması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 50-73.
- Hall, D. T. ve Moss, J. E. (1998). The New Protean Career Contract: Helping Organizations and Employees Adapt. *Organizational Dynamics*, 26(3), 22-37.
- Hall, D. T., Lee, M. D., Kossek, E. E. ve Heras, M. L. (2012). Pursuing Career Success While Sustaining Personal and Family Well-Being: A Study of Reducedload Professionals over Time. *Journal of Social Issues*, 68(4), 742-766.
- Has, A. F. ve Bal, Y. (2024). Uzaktan Çalışan Bireylerin İş Tatmini ve İş-Yaşam Dengesi Üzerinde Demografik Faktörlerin Etkisi. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 142-168.
- Heslin, P. A. (2003). Self- and Other-Referent Criteria of Career Success. *Journal of Career Assessment*, 11(3), 262-286.
- Inkson, K. ve King, Z. (2011). Contested Terrain in Careers: A Psychological Contract Model. *Human relations*, 64(1), 37-57.
- İyigün, N. Ö. ve Çetin, C. (2012). Psikolojik Kontratın Örgütsel Sapma Üzerindeki Etkisi ve İlaç Sektöründe Bir Araştırma. *Öneri Dergisi*, 10(37), 15-29.
- Judge, T. A., Higgins, C. A., Thorensen, C. J. ve Barrick, M. R. (1999). The Big Five Personality, Traits, General Mental Ability, and Career Success Across The Life Span. *Personnel Psychology*, 52(3), 621-652.
- Judge, T. A. ve Kammeyer-Mueller, J. D. (2007). Personality and Career Success. Hugh P. Gunz ve Maury Peiperl, (Ed.), *Handbook of Career Studies* içinde (ss. 59-78). Los Angeles: SAGE Publications.
- Kaliannan, M., Perumal, K. ve Dorasamy, M. (2016). Developing A Work-Life Balance Model Towards Improving Job Satisfaction Among Medical Doctors Across Different Generations. *The Journal of Developing Areas*, 50(5), 343-351.
- Kalliath, T. ve Brough, P. (2008). Work–Life Balance: A Review of The Meaning of The Balance Construct. *Journal of Management & Organization*, 14(03), 323-327.
- Kapız, S. (2002). İş-Aile Yaşamı Dengesi ve Dengeye Yönelik Yeni Bir Yaklaşım: Sınır Teorisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 139-153.
- Karavardar, G. (2015). İş Yaşamında Farkındalık: İş-Aile Dengesi ve İş Performansı ile İlişkisi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 186-199.
- Karani, A., Trivedi, P. ve Thanki, H. (2022). Psychological Contract And Work Outcomes During COVID-19 Pandemic. *Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance*, 9(1), 149-168.
- Karani Mehta, A., Thanki, H., Panda, R. ve Trivedi, P. (2024). Exploring The Psychological Contract During New Normal: Construction and Validation of The Revised Psychological Contract Scale. *International Journal of Manpower*. https://www.researchgate.net/publication/367587350_Exploring_the_psychological_contract_during_new_normal_construction_and_validation_of_the_revised_psychological_contract_scale, (31.10.2024)
- Kaya, B. ve Karatepe, O. M. (2020). Attitudinal and Behavioral Outcomes of Work-Life Balance Among Hotel Employees: The Mediating Role of Psychological Contract Breach. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 42, 199-209.

- Sak, H. & Güler, M. (2023). Psikolojik Sözleşme, Kariyer Başarısı ve İş Yaşam Dengesine Dair Bir Saha Araştırması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 50-73.
- Korkmaz, O. ve Erdoğan, E. (2014). İş Yaşam Dengesinin Örgütsel Bağlılık ve Çalışan Memnuniyetine Etkisi. *Ege Akademik Bakış*, 14(4), 541-557.
- Korkmaz, M. ve Altıntaş, M. (2024). Liderin Güç Kaynaklarının Psikolojik Sözleşme Üzerindeki Etkisinde İletişim Doyumunun Aracı Rolü. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 9(23), 133-153.
- Korucuk, N. (2024). Psikolojik Sözleşme Önemi ve Kuramsal Çerçevesi. *The Journal of Academic Social Science*, 95(95), 512-532.
- Kotter, J. P. (1973). The Psychological Contract: Managing The Joining-Up Process. *California Management Review*, 15(3), 91-99.
- Kraak, J. M., Russo, M. ve Jiménez, A. (2018). Work-Life Balance Psychological Contract Perceptions for Older Workers. *Personnel Review*, 47(6), 1198-1214.
- Kuen, C. M., Nesbit, P. L. ve Ahlstrom, D. (2013). The Boundaryless Career Form: Its Nature and Driving Forces. *Employment Relations Record*, 13(2), 44-55.
- Kuijpers, M., Schyns, B. ve Scheerens, J. (2006). Career Competencies for Career Success. *The Career Development Quarterly*, 55, 168-178.
- Kula Kartal, S. ve Mor Dirlik, E. (2016). Geçerlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Güvenirlikte En Çok Tercih Edilen Yöntem: Cronbach Alfa Katsayısı. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(4), 1865-1879.
- Küçükdeveci, C. ve Şantaş, G. (2024). Tükenmişlik ve İş Yaşam Dengesi: Engelli Bakım Merkezleri ve Huzurevlerinde Çalışan Bakım Personeline İlişkin Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 27(1), 203-224.
- Martin, G., Staines, H. ve Pate, J. (1998). Linking Job Security and Career Development in A New Psychological Contract. *Human Resource Management Journal*, 8(3), 20-40.
- Mirvis, P. H. ve Hall, D. T. (1994). Psychological Success and The Boundaryless Career. *Journal of Organizational Behavior*, 15(4), 365-380.
- Netemeyer, R. G., Boles, J. S. ve McMurrian, R. (1996). Development and Validation of Work Family Conflict and Family Work Conflict Scale. *Journal of Applied Psychology*, 81(4), 400-410.
- Ng, T. W., Eby, L. T., Sorensen, K. L. ve Feldman, D. C. (2005). Predictors of Objective and Subjective Career Success: A Meta-Analysis. *Personnel Psychology*, 58(2), 367-408.
- Nicholson, N. ve Johns, G. (1985). The Absence Culture and Psychological Contract—Who's in Control of Absence? *Academy of Management Review*, 10(3), 397-407.
- Noor, K. M. (2011). Work-Life Balance and Intention to Leave Among Academics in Malaysian Public Higher Education Institutions. *International Journal of Business and Social Science*, 2(11), 240-248.
- Nunnally, J. C. (1967). *Psychometric theory*. New York: McGraw Hill.
- Öksüz, B. (2020). İşveren Markası Açısından Kariyer Gelişimi ve İş-Yaşam Dengesi: Nitel Bir Çalışma. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 5(10), 87-101.
- Özkaynar, G. K. (2024). Bir Dijital Bağlılık Sendromu Phubbing: İşgören Kariyer Başarısı ve İş Tatminine Etkisi Açısından Araştırılması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 22(Özel Sayı: Endüstri 4.0 ve Dijitalleşmenin Sosyal Bilimlerde Yansımaları), 1807-1840.

- Sak, H. & Güler, M. (2023). Psikolojik Sözleşme, Kariyer Başarısı ve İş Yaşam Dengesine Dair Bir Saha Araştırması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 50-73.
- Pekdemir, I. ve Koçoğlu, M. (2014). İşkoliklik ile İş Yaşam Dengesi Arasındaki İlişkide Kişilik Özelliklerinin Aracılık Rolü Üzerine Bir Araştırma. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(14), 309-337.
- Rees, C. J., Järvalt, J. ve Metcalfe, B. (2005). Career Management in Transition: HRD Themes from The Estonian Civil Service. *Journal of European Industrial Training*, 29(7), 572-592.
- Restubog, S. L. D., Bordia, P. ve Bordia, S. (2011). Investigating The Role of Psychological Contract Breach on Career Success: Convergent Evidence from Two Longitudinal Studies. *Journal of Vocational Behavior*, 79(2), 428-437.
- Robinson, S. L., Kraatz, M. S. ve Rousseau, D. M. (1994). Changing Obligations and The Psychological Contract: A Longitudinal Study. *Academy of Management Journal*, 37(1), 137-152.
- Robinson, S. L. ve Rousseau, D. M. (1994). Violating The Psychological Contract: Not The Exception But The Norm. *Journal of Organisational Behaviour*, 15, 245-259.
- Roehling, M. V. (1996). The Origins and Early Development of The Psychological Contract Construct. *Academy of Management Proceedings*, (1), 202-206.
- Rousseau, D. M. (1990). New Hire Perceptions of Their Own and Their Employer's Obligations: A Study of Psychological Contracts. *Journal of Organizational Behavior*, 11(5), 389-400.
- Rousseau, D. M. (1989). Psychological and Implied Contracts in Organizations. *Employee Responsibilities And Rights Journal*, 2, 121-139.
- Rousseau, D. M. ve McLean-Parks, J. (1993). The Contracts of Individuals and Organizations. *Research in Organizational Behavior*, 15, 1-43.
- Sadullah, Ö. Z., Uyargil, C. B., Acar, A. C., Özçelik, A. O., Dünder, G. İ., Ataay, İ. D., Adal, Z. ve Tüzüner, V. L. (2015). Kariyer Geliştirme. *İnsan Kaynakları Yönetimi* içinde (ss.267-299). İstanbul: Beta Yayınları.
- Saif, M. I., Malik, M. I. ve Awan, M. Z. (2011). Employee Work Satisfaction and Work - Life Balance: A Pakistani Perspective. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 3(5), 606-617.
- Saleem, A. ve Abbasi, A. S. (2015). Impact of Life and Job Domain Characteristics on Work Life Balance of Textile Employees in Pakistan. *Sci.Int.(Lahore)*, 27(3), 2409-2416.
- Seibert, S. E., Crant, J. M. ve Kraimer, M. L. (1999). Proactive Personality and Career Success. *Journal of Applied Psychology*, 84(3), 416-427.
- Seibert, S., Akkermans, J. ve Liu, C. H. (2024). Understanding Contemporary Career Success: A Critical Review. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 11(1), 509-534.
- Sharma, N. ve P. Nayak, (2016). Study on Work Life Balance and Organisation Policy in IT Sector in NCR. *Amity Global Business Review*, 11, 115-122.
- Shylaja, P. ve Prasad, J. (2017). Emotional Intelligence and Work Life Balance. *Journal of Business and Management*, 19(5), 18-21.
- Shore, L. M. ve L. E. Tetrick (1994). The Psychological Contract As An Explanatory Framework in The Employment Relationship. *Trends in Organizational Behavior*, (Der: C.L. Cooper ve D.M. Rousseau), 1, 91-109.

- Sak, H. & Güler, M. (2023). Psikolojik Sözleşme, Kariyer Başarısı ve İş Yaşam Dengesine Dair Bir Saha Araştırması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 50-73.
- Smith, J. ve Gardner, D. (2007). Factors Affecting Employee Use of Work-Life Balance Initiatives. *New Zealand Journal of Psychology*, 36(1), 3-12.
- Sturges, J. ve Guest, D. (2004). Working to Live or Living to Work? Work/Life Balance Early in The Career. *Human Resource Management Journal*, 14(4), 5-20.
- Sullivan, S. E. ve Baruch, Y. (2009). Advances in Career Theory and Research: A Critical Review and Agenda for Future Exploration. *Journal of Management*, 35(6), 1542-1571.
- Todd, S. Y., Harris, K. J., Harris, R. B. ve Wheeler, A. R. (2009). Career Success Implications of Political Skill. *The Journal of Social Psychology*, 149(3), 179-204.
- Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük (2023). İş, Denge ve Kariyer. <https://sozluk.gov.tr/> (13.11.2023)
- Wang, J. ve Verma, A. (2012). Explaining Organizational Responsiveness to Work Life Balance Issues: The Role of Business Strategy and High Performance Work Systems. *Human Resource Management*, 51(3), 407-432.
- Ye, J., Cardon, M. S. ve Rivera, E. (2012). A Mutuality Perspective of Psychological Contracts Regarding Career Development and Job Security. *Journal of Business Research*, 65(3), 294-301.
- Yıldız, H., Yıldız, B. ve İyigün, N. Ö. (2016). Psikolojik Sözleşme Algısının Sanal Kaytarma Davranışları Üzerindeki Etkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (47), 147-165.

Extended Abstract

A Field Study On Psychological Contract, Career Success and Work Life Balance

Aim: Many events such as the Covid-19 period constitute the turning point of change. Some expectations of employees have emerged in the face of changing situations or they have started to attach more importance to some situations than before. Especially the psychological contract, which reflects the expectations of the employee and the employer from each other, has become more and more important. As well as the psychological contract, the balance between the work and private life of the employee and at the same time achieving success in his career are among the important issues currently discussed. The aim of this study is to measure the relationship between psychological contract, career success and work life balance through municipal employees. In addition, another aim is to reveal the expectations of employees based on the relationship between these concepts.

Design/Methodology/Approach: In this research, research and measurement method based on quantitative data was used. In this research, survey method was adopted as a data collection tool. Using convenience sampling method, the data collected from the employees of three district municipalities in Istanbul, one on the Anatolian side and two on the European side, were analysed using SPSS 24.0 software.

Findings and Conclusion: In the study, a positive relationship was found between psychological contract and career success and between work life balance and career success, while no significant relationship was found between psychological contract and work life balance. In particular, a higher relationship was found between the perception of relational contract and career success compared to the others. Accordingly, it is assumed that establishing a relationship between the employee and the employer on issues such as loyalty, commitment and trust rather than monetary issues will have a positive impact on the career development of employees. In addition, the regression analysis revealed that the perception of relational psychological contract has a significant and positive effect on career success.

According to the other results of the study, it was determined that the sub-dimensions of work-life balance have a significant effect on the perception of psychological contract; the negative effect of life on work, which is the sub-dimension of work-life balance, has a negative effect on the perception of psychological contract, and the other sub-dimensions have a positive effect on the psychological contract; among the sub-dimensions of work-life balance only the positive effect of work on life has a significant and positive effect on career success. In this context, the fact that employees cannot get a response to their requests to establish work-life balance may create the perception that the psychological contract is violated. On the other hand, the fact that employees have a healthy working environment at work may become meaningful in terms of career development.

Discourses such as employees' demand for more job security, support for career development, well-structured working conditions, work-life balance have increased the importance of psychological contracts. Individuals who want to claim their rights as employees expect their expectations to be met as well as contributing more to the business. Especially if business managers want the business to take steps towards the future, they should respond to the wishes of the employees. Meetings should be held with the employee to develop a new contract. Both what is expected from the employee (high performance, loyalty, etc.) and what the employee expects from the organisation should be determined clearly. Organisations should analyse employees' expectations well and respond to their expectations regarding career and work-life balance.

This study is limited in terms of being generalisable since it was conducted with municipality employees in only three districts of a province. The responses of the employees to the questionnaires and the time of implementation are among the other limitations. In line with the limitations of the study, an application can be made to a different sector and results can be revealed by using a different research method (qualitative research methods). In addition, the fact that there are very few studies to show the consistency of the results is the biggest deficiency in the literature. Researchers can contribute to the literature by conducting more research on these concepts.

DİJİTAL DÖNÜŞÜM PERSPEKTİFİNDEN E-BELEDİYE BİLGİ SİSTEMİ: EGE BÖLGESİ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİ İNCELEMESİ

Hatike KOÇAR UZAN¹

Öz

Günümüzde belediyeler nüfusun büyük çoğunluğunu barındırması sebebiyle vatandaşlara sunduğu hizmetlerin hacmi genişlemiştir. Bu sebeple belediyelerin e-Belediye uygulamaları ile hizmet sunma yöntemleri değişmiştir. E-Belediyecilik uygulamaları belediye hizmetlerinin şehir halkına ulaştırılması noktasında önemli hale gelmiştir. Türkiye’de e-Belediye Bilgi Sistemi(e-BBS), belediyelerdeki dijital dönüşüm süreciyle e-Belediyecilik faaliyetlerini düzenli ve sistemli olarak yönetmek amacıyla oluşturulmuştur. Bu amaçla çalışmada e-Belediye, dijital dönüşüm ve büyükşehir belediyesi kavramları ele alınmış, e-Belediye Bilgi Sistemi hakkında bilgi verildikten sonra Ege Bölgesinde e-Belediye Bilgi Sistemine dahil olan, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa büyükşehir belediyelerine ait web sayfalarındaki e-Belediye hizmetleri içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir.2012 yılında büyükşehir belediyesi olan bu dört büyükşehir belediyesinden Denizli Büyükşehir Belediyesinin daha fazla hizmeti dijital ortamda vatandaşlara sunduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple Denizli Büyükşehir Belediyesinin Aydın, Manisa ve Muğla Büyükşehir Belediyelerine kıyasla dijital dönüşüm ve alt yapıya daha fazla yatırım yaptığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: E-Belediye, Büyükşehir Belediyesi, E-Belediye Bilgi Sistemi

JEL Sınıflandırması: H79, O38, O39

E-MUNICIPALITY INFORMATION SYSTEM FROM THE PERSPECTIVE OF DIGITAL TRANSFORMATION: AN ANALYSIS OF METROPOLITAN MUNICIPALITIES IN THE AEGEAN REGION

Abstract

Today, municipalities have expanded the scope of services they provide due to hosting a large portion of the population. As a result, the methods by which municipalities deliver services have changed with the adoption of e-Municipality applications. E-Municipality practices have become significant in delivering municipal services to urban residents. In Turkey, the e-Municipality Information System (e-MIS) was established to manage e-Municipality activities in a systematic and organized manner within the digital transformation process of municipalities. For this purpose, this study addresses the concepts of e-Municipality, digital transformation, and metropolitan municipalities, provides information about the e-Municipality Information System, and analyzes the e-Municipality services on the websites of the metropolitan municipalities in the Aegean region—Aydın, Denizli, Muğla, and Manisa—using content analysis. Among these four metropolitan municipalities, which gained their status in 2012, it was determined that Denizli Metropolitan Municipality offers more services digitally to citizens. Therefore, it can be stated that Denizli Metropolitan Municipality has invested more in digital transformation and infrastructure compared to Aydın, Manisa, and Muğla metropolitan municipalities.

Keywords: E-Municipality, Metropolitan Municipalities, E-Municipality Information System

JEL Classification: H79, O38, O39

¹Hatike KOÇAR UZAN, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Eğirdir Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, hatikekocar@isparta.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1012-240X>.

1. GİRİŞ

Son zamanlarda teknolojik gelişmelerde hızla yaşanan değişim ve dönüşüm toplumsal hayatın her alanını etkilemiştir. Akıllı telefon ve internetin yaygınlaşmaya başlaması önemli teknolojik gelişmeler arasındadır. Yaşanan bu değişim ve dönüşüm kamu hizmetlerinin sunumu biçimlerinde de değişikliğe neden olmuştur. Kamu kurumları, vatandaşların hizmet sunma noktasında istek ve beklentilerini karşılamak amacıyla bazı adımlar atmaya başlamışlardır. Atılan bu adımlar ile hizmetlerin daha kolay, güvenli ve kesintisiz olarak vatandaşa sunulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda e-Devlet uygulamaları hizmet sunumunda yaşanan değişimi karşımıza çıkarmaktadır. E-Devlet uygulamaları ile sunulan hizmetlerin etkililiği ve verimliliği artmakta hizmetlerin sunumu için harcanan zaman kısaltmaktadır. Kamu kurumları arasında bu değişim ve dönüşümden en fazla etkilenen kurum olarak belediyeler ön plana çıkmaktadır.

Yerel yönetimler, halkın yerel nitelikteki ortak ihtiyaçlarının karşılanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Belediyelerin sundukları hizmetlerin vatandaşlar tarafından erişilebilir olması ve kısa sürede yerine getirilmesi amacıyla teknolojik imkanların kullanması gerekmektedir. Bu sebeple, yerel yönetimlerin teknolojiden imkânlardan faydalanmaya yönelik ilk adımı, kent bilgi sistemlerinin alt yapısını oluşturan e-Belediye hizmetlerinin uygulaması ile atılmıştır. (Bulut, 2002:2-5).

Yerel yönetimlerin çoğu hizmeti elektronik ortamda sunulması ile beraber, yerel yönetimlerine-Belediyecilik hizmetleri vardır. Sıklıkla kullanılan e-Belediyecilik hizmetleri arasında trafikten hava durumu bilgilerine erişime ve çevre temizliği vergisi takibine kadar geniş bir yelpazede sunulan hizmetler bulunmaktadır (Erdoğan, 2019:558). Bu çevrimiçi hizmetler, vatandaşların yaşam kalitesini artırmak ve belediyelerin hizmet sunumunu daha etkin ve verimli hale getirmek için önemli bir araç olarak kabul edilmektedir.

Yerel yönetimler vatandaşların kentteki hizmetlere daha kolay ulaşmasını, hizmetler hakkında vatandaşların bilgilendirilmesini ve vatandaşların idari süreçlere katılımını sağlamak için sundukları hizmetleri e-Belediyecilik anlayışı çerçevesinde yapılandırmaya çalışmaktadırlar (Şat, 2008). Dolayısıyla e-Belediyecilik uygulamalarının vatandaşlar ve yerel yönetimler açısından faydalı olduğu söylenebilir.

Bilgi çağının bir sonucu olarak Türkiye’de belediyelerde de dijital dönüşüm yaşanmaya başlamış ve bu kapsamda pek çok belediye altyapısını dijital dönüşüme uygun hale getirmiştir. Belediyelerin e-Belediyeciliğe doğru evrilmesi belediyelerin vatandaşa sundukları hizmetlerde değişime neden olmuştur. Her geçen gün artan teknoloji kullanımıyla birlikte belediyeler vatandaşa daha geniş bir yelpaze de e-hizmet sunmaya başlamışlardır. Bu nedenle dijital dönüşüm sürecinde e-Belediyecilik faaliyetlerini sistematik ve düzenli bir şekilde yönetmek amacıyla e-Belediyecilik yönetim sistemi oluşturulmuştur. Bu sistem, Türkiye’deki belediyelerine-Belediyecilik uygulamalarının takibini kolaylaştırmak ve geliştirmek için tasarlanmıştır. E-Belediyecilik uygulamalarının yaygınlaşmasıyla birlikte, belediyeler yeni modülleri kullanıma sunarak bu süreci desteklemiştir. E-Belediye Projesi kapsamında geliştirilen E-Belediye Bilgi Sistemi, yerel yönetim hizmetlerinin vatandaş odaklı, hızlı, güvenli ve kesintisiz bir şekilde sunulmasını amaçlamaktadır. “E-Belediye Bilgi Sistemi Projesi 2014 Yılında İçişleri Bakanlığınca, Mülga Kalkınma Bakanlığına Sunulmuş,13.11.2017 Tarihinde Onaylanmıştır” (<https://www.belediye.gov.tr/hakkimizda>). Yapılan bu çalışmada Ege Bölgesinde yer alan ve e-Belediye Bilgi Sistemine dâhil olan Aydın, Denizli, Muğla ve Manisa Büyükşehir Belediyelerinin e-Belediye hizmetleri ele alınmıştır. Söz konusu büyükşehir belediyeleri e-Belediyecilik faaliyetleri web siteleri ve e-Devlet Kapısı uygulamaları yardımıyla kapsamlı olarak incelenmiştir. Bu

bilgiler ışığında çalışmada amaç; Ege Bölgesinde e-BBS' ye dâhil olan Aydın, Denizli, Muğla ve Manisa Büyükşehir Belediyelerinin e-Belediye hizmetlerini bu kapsamda incelemektir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

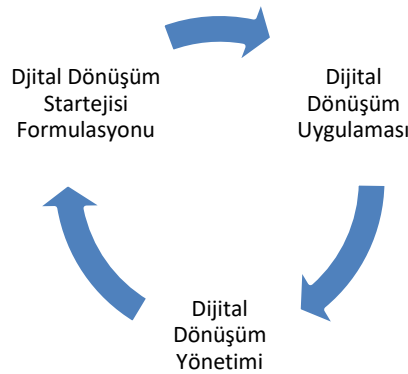
2.1. Dijital Dönüşüm

Son yıllarda hızlanan dijitalleştirme süreci kurumsal yapılar ve iş yapma şekillerinde köklü değişikliklere neden olmaktadır. Dijital teknolojilerle entegre edilen yeni kamu hizmetleri, vatandaşların günlük yaşamlarını daha erişilebilir, tatmin edici ve güvenli kılma potansiyeline sahiptir (Walcroft vd. 2019). Kamu sektöründe dijital dönüşüm, kamu kuruluşlarının hizmet sunumunu iyileştirme, vatandaşlara daha verimli ve erişilebilir hizmetler sunma, kurumsal süreçleri, yapıyı ve kültürü dönüştürmeye ortak üretim ile vatandaşları ve paydaşları sürece dâhil ederek değer yaratımını artırma amacıyla teknolojinin kullanımını içeren dinamik bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Cordella ve Palletti, 2018; Mergel vd. 2019; Gong vd. 2020).

Dijital teknolojik ürünler arasında robotlar, akıllı sistemler, e-ticaret, e-devlet ve mobil iletişim gibi uygulamalar bulunmaktadır. Bu değişim ve dönüşüm topluma hizmet sunulan her alanda büyük etki yaratmıştır. Bu değişimin temelinde, teknolojinin işleri daha hızlı, etkili ve maliyet açısından daha uygun bir şekilde yapabilme imkanları olduğu kadar, bilginin anında kaydedilmesi, hızlı bir şekilde işlenmesi ve iletilmesi, ayrıca karar süreçlerinde kullanılması gibi faktörler de yer almaktadır.

Dijital dönüşüm; *“hızla gelişen bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu imkanlar ve değişen toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda, organizasyonların daha etkin, verimli hizmet sunmak ve kullanıcı memnuniyeti sağlamak amacıyla insan, iş süreçleri ve teknoloji unsurlarında gerçekleştirdiği bütüncül dönüşümü”* ifade eder (Tübitak-Bilgem, Dijital Dönüşüm Portalı).

Dijital dönüşüm süreci geleceği ilgilendirdiği kadar geçmişi de ilgilendirmektedir. Dolayısıyla insan, süreç ve adaptasyon bu dönüşümün temel bileşenleridir. Farklı bileşenlerin olması dijital dönüşümün sistem yaklaşımıyla ele alınmasını ve tüm katmanların bu sürece dahil edilmesini gerektirmektedir. Dönüşüm eski sistemi tamamiyle bırakmak olmayıp yeni sürece ayak uydurma ve mevcut sistemin geliştirilmesidir (Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 2022).

Şekil 1. Dijital Dönüşümün Aşamaları

Kaynak: Korachi ve Bounabat, 2020:503

Şekil 1’de dijital dönüşümün aşamaları gösterilmektedir. Buna göre dijital dönüşüm uygulaması, dijital dönüşüm yönetimi ve dijital dönüşüm stratejisi formülasyonuna yer verilmiştir.

Li vd. (2017) dijital dönüşümü, kurumsal yapının, rutinlerin, bilgi akışının bilgi teknolojilerine uyum sağlaması olarak tanımlamaktadır. Bu süreçte, organizasyonel yeteneklerin etkilendiğine dikkat çekmektedirler. Bu nedenle, dijital dönüşüm sürecinde, bilgi teknolojilerinin kökenine ve işletmeler ile uyumuna daha fazla önem verilmesi gerektiğini vurgularlar. Dijital dönüşüm, bilgi ve iletişim teknolojilerinin sürekli olarak gelişen imkanlarıyla birlikte, işletmelerin daha etkin ve verimli hizmet sunabilmelerini sağlamak için değişen toplumsal gereksinimlere uyum sağlama sürecidir (Bohnsack vd., 2018, 197). Genel olarak, dijital dönüşüm, dijital teknolojilerin getirdiği değişim ve fırsatları stratejik bir şekilde güçlendirmek ve bunların toplum üzerindeki etkilerini artırmak için ticari faaliyetlerin, süreçlerin, yetkinliklerin ve modellerin hızlı ve derin bir şekilde dönüşümüdür (Demirkan vd., 2016).

Yerel yönetimler, internet ve bilgi iletişim teknolojilerini kullanarak yerel halka daha nitelikli, kaliteli ve verimli hizmet sunmayı amaçlayan çeşitli uygulamalar geliştirmişlerdir. Bu dijital dönüşüm uygulamalarıyla, halkın ihtiyaçlarına daha hızlı ve etkili bir şekilde yanıt verilebilmekte, günlük yaşamlarını kolaylaştırmaktadırlar.

Yerel yönetimlerde dijital dönüşümü teknolojiyi benimsemenin ötesinde kapsamlı bir perspektiften ele alan çalışmalar, genellikle karşılaşılan zorluklar ve bu zorluklara bağlı başarı faktörlerine odaklanmaktadır. Örneğin, Bousdekis ve Kardaras (2020), dijital dönüşüm sürecinde dört temel engeli belirlemektedir: vatandaş odaklı bir yaklaşım eksikliği, dijital dönüşüm için zamansız ve net bir vizyon eksikliği, sınırlı teknolojik altyapı ve çalışanların dijital becerilerinin düşük seviyede olmasıdır. Kuhlmann ve Heuberger (2021) ise Alman yerel yönetimlerinde dijital dönüşümün sınırlı başarısına dair tamamlayıcı açıklamalar sunmakta ve yönetim, hukuki, teknolojik ve kullanılabilirlik ile kaynaklarla ilgili kısıtlamalara dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, yazarlar özellikle sınırlı siyasi destek ve liderliğe vurgu yaparak, dijital dönüşüm konusunda stratejik bir yönelim veya hedeflerin genel olarak eksikliği ile sonuçlanan eylem baskısının düşük olmasına dikkat çekmektedirler. Dijital dönüşüm yolculuğunda birtakım olumsuzluklar olsa da karar alıcılar karar destek sistemlerini zamanla devreye alma hedefindedirler.

Gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri, belediyelerin çeşitli hizmet ihtiyaçlarına yönelik yenilikçi yaklaşımlar sunmakta ve sorunların çözümünde etkin çözümler sağlamaktadır. Özellikle bu hızla ilerleyen teknolojiler, kontrolsüz büyüyen şehirlerin izlenmesi ve denetlenmesi, rasyonel planlama süreçlerinin etkin bir şekilde yürütülmesi, yatırım ve bakım çalışmalarının optimize edilmesi ve hizmet kalitesinin artırılması gibi alanlarda belediyelere geniş olanaklar sunmaktadır (Mecek 2017:1834; Yıldız ve Gümüş, 2023:205).

Belediyelerde dijitalleşme süreci, son yıllarda büyük bir hız kazanmıştır. Nesnelerin interneti, blok zincir, yapay zekâ, bulut bilişim, büyük veri ve artırılmış gerçeklik gibi yenilikçi teknolojiler sayesinde belediyeler e-belediyeciliğin ötesine geçerek akıllı belediyecilik anlayışını benimsemeye başlamıştır. Bu kapsamda belediyeler, dijital dönüşümü misyon ve vizyonlarına dahil ederek hem yerel ekonomiyi güçlendirmekte hem de vatandaşlara daha hızlı hizmet sunmak amacıyla yeni teknolojilerden faydalanarak dijital çözümler geliştirmektedir. Bugün pek çok belediye, akıllı duraklar, otoparklar, kavşaklar, bilgilendirme kioskuları, akıllı aydınlatma sistemleri, coğrafi bilgi sistemleri, sensörlerle izlenen hava ve su kirliliği, akıllı atık yönetim sistemi gibi dijital uygulamaları hayata geçirmekte ve vatandaşlara büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Ayrıca birçok belediye, bu dijital çözümleri mobil bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla vatandaşların hizmetine sunmaktadır (Çelik ve Leblebici, 2023:610).

2.2. E-Belediyecilik

E-Devlet, e-Belediyecilik anlayışının başlangıcı olarak kabul edilir. E-Devlet; kamu kurumları, vatandaşlar ve ticari kurumlar arasında bilgi ve hizmet alışverişi esnasında teknolojinin kullanımıyla kalite ve performansta iyileşmenin meydana geldiği devlet modeli olarak tanımlanabilir (Henden ve Henden, 2005:53). E-Devlet, bilgi teknolojileriyle kamusal nitelikte hizmet sunumunda kalite ve verimliliğin sağlanması noktasında çeşitli fırsatlar sunmaktadır. Yerel yönetim kuruluşları ve diğer kamu kurumları ortaya çıkan bu fırsatlardan yararlanmaktadır (Erdoğan, 2019: 552).

E-Belediye yaklaşımı, e-Devlet yaklaşımının yerel yönetim düzeyine uygulanması olarak değerlendirilmektedir. E-Belediyecilik kavramı, belediyelerin vatandaşlara elektronik araçlar kullanarak sunduğu hizmetlerin esas alınmasına dayanır (Alodalı vd., 2012:88). E-Belediye ile E-Devlet Kapısı birbirine rakip uygulamalar olmaktan ziyade birbirinin tamamlayıcısı durumunda olan uygulamalardır (Bakırcıoğlu ve Ömürgönülşen, 2024:184). E-Belediye kavramına ilişkin çeşitli tanımlardan bazıları şunlardır:

E-Belediye; şehre dair verilerin çağdaş teknolojiyle desteklenen bilgi teknolojisi çalışmalarıyla yönetilerek, bu verilerden şehir ve toplum için faydalı bilgilerin elde edilmesi ve bu bilgilerin vatandaşların erişimine sunulması olarak açıklanabilir (Tosun, 2008:76).

E-Belediye çalışmaları, vatandaşların yönetim süreçlerine katılımını teşvik ederek şeffaflık ve hesap verebilirlik sağlamayı amaçlar. E-Belediye yaklaşımı, vatandaş odaklı hizmet anlayışını temel alır. Bununla birlikte, elektronik sistemler aracılığıyla demokratik katılımın artırılması, mekân ve zaman kısıtlamalarını ortadan kaldırarak doğrudan demokrasiyi güçlendirir ve demokratik katılım maliyetlerini azaltmada etkilidir (Tosun, 2008:76).

Daha geniş perspektiften bakıldığında e-Belediye, kente ait verilerin çağdaş teknolojiyle desteklenen bilişim teknoloji yardımıyla kent ve toplum faydasına çeşitli bilgilere dönüştürülerek vatandaşların hizmetine sunulmasıdır (Henden, 2005: 6). Bilgi teknolojilerinin kullanılmaya başlanmasıyla vatandaşa daha yakın, şeffaf ve katılımcı bir yapılanma ve hizmet sunumu da başlamıştır (Karakaya Polat, 2006:10). Bu yönleriyle e-Belediye yaklaşımı çevrimiçi hizmet sunumundan öte, yerel katılımlı, vatandaş odaklı karar süreçlerine ve dijital belediyeciliğe uyum sağlayan insanların ortaya çıkışına işaret etmektedir.

E-Belediyecilik anlayışı, yerel halkın yönetim süreçlerine katılımını teşvik ederek kamu kurumları arasındaki bürokratikleşmenin önüne geçmek ve aynı hizmetlerin tekrar edilmemesi noktasında önemlidir. Aynı zamanda, vatandaş odaklı hizmet sunma anlayışını da temsil eder (Henden ve Henden, 2005:57). E-Belediyecilik yaklaşımına geçiş, daha geniş bir kitleye ulaşmayı, belediye hizmetlerinin daha hızlı sunulmasını sağlar. İhale ilanları, meclis kararları, gelir-gider bilgileri gibi tüm belediye bilgileri web sitelerinde yayınlanarak, halkın günün her saatinde erişebileceği bir yapı oluşturulur (Alodalı vd., 2012:88).

E-Belediye sistemi, çeşitli araçlar aracılığıyla belediyelerin sağladığı hizmetlere vatandaşların daha kaliteli ve verimli bir şekilde erişmesine yardımcı olur. Kullanılan bu araçlar “Bilgi Sistemleri”, “Belediye Web Sayfaları” ve “WAP Uygulamaları” olarak ifade edilebilir (Çobanoğulları, 2013:43).

Bilgi Sistemleri: Kentin su havzalarından sınırlarına, nüfus hareketlerinden yapılarına ve katı atıklara kadar geniş bir yelpazede yer alan kent bilgisini içerir. Bu geniş alan, kent yönetimi için hayati önem taşır ve çeşitlilik ve yaşamsallığı nedeniyle önemlidir. Bilişim teknolojileri ile desteklenen çalışmalarla şehir ve toplum yararına bilgi üretilerek vatandaşlara sunulmaktadır. Şehir yönetimleri e-Belediye çalışmaları ile kurumlararası bilgi alışverişi sağlanmalı ve belediyelerde tüm veri ve uygulamaları kapsayan bütüncü bir yapı oluşturulmalıdır (Kaya Bensghir ve Akay, 2006: 33).

Kent bilgi sistemi yalnızca bilgi iletişim teknolojileri vasıtasıyla sunulan hizmetlerin web sitesine uyumu olmayıp genel dönüşüm süreci olarak ele alınmalıdır. Kent bilgi sistemi toplumun bilgilendirilmesi, yönlendirilmesi, bazı konularda eğitim verilmesi, şehir planlarının yapılması gibi alanlarda kullanılmaktadır (Özkara, 2010:63).

Belediye Web Sayfaları: E-Belediye uygulamalarının başarısı için kritik bir rol oynar. Vatandaşlar, belediyenin hizmetlerinden doğrudan faydalanabilmek için herhangi bir aracıya veya yardıma ihtiyaç duymadan belediyenin web sayfalarını kullanabilirler. Sistemin kullanımının kolay olması, sistemselsel bakımdan güvenilir olması belediye sınırlarında yaşayan vatandaşlar için dijital kültürün oluşması noktasında oldukça önemlidir. Web sayfasının başarılı bir hizmet olabilmesi diğer kurum ve kuruluşlarca sağlanan çok sayıda veri akışıyla belediyenin kendi içerisindeki veri akışına bağlıdır (Yolcu, 2019:18).

Kullanışlı ve başarılı bir belediye web sayfası her vatandaşla hızlı bir biçimde bilgi sunmalı ve bunun içinde bilgi teknolojilerinin iyi kullanıldığı bir platform olmalıdır. Belediyeler vatandaşla 7/24 kesintisiz hizmet anlayışı kapsamında canlı destek hizmetleri sunmalıdır. Bu sayede vatandaş ile belediye ilişkisi daha etkileşimli bir yapıya kavuşabilir. Bu düşünce geleneksel yönetim anlayışından uzaklaşarak yeni bir yerel yönetim yaklaşımının benimsenmesine de katkı sağlayacaktır (Çobanoğulları, 2013:47).

WAP Uygulamaları (Wireless Application Protocol): WAP servisi kablosuz şekilde iletişimin sağlanması için geliştirilmiştir. Lisanssız olarak çeşitli cihazları koordinasyonlu olarak kullanılmasına imkân sağlayan bir üründür. Belediye web sitesinde bulunan bilgilere bilgisayara gerek olmadan cep telefonundan çevrimiçi olarak ulaşılmak mümkündür. Bu sayede belediye birimlerinde işleri olan vatandaşlar belediyeye gitmeden kolaylıkla işlerini halledebilmektedirler (Şat, 2008: 235). WAP teknolojisinin kullanılması hem belediyeler hem de vatandaşlar açısından zaman tasarrufu sağlamaktadır.

E-Belediye uygulamasının tek yönlü bilgi verme, karşılıklı etkileşim ve çevrimiçi işlemler olarak aşamaları vardır. Bu kapsamda tabloda e-Belediye uygulama aşamalarına örnekleri ile birlikte yer verilecektir.

Tablo 1. E-Devlet Kapısı Gelişim Aşamaları

Bilgi Aşaması	İdarelerin sundukları hizmetler veya faaliyet alanları hakkında vatandaşlara, bilginin sağladığı ve genellikle tek yönlü bir iletişimin hâkim olduğu bir süreçtir (Güler ve Dövertaş, 2009).
Etkileşim Aşaması	Etkileşim imkânları artmış ve bilgi alışverişi başlamıştır. Bu aşamada vatandaşlar idareyle e-posta ya da bilgi formları yoluyla iletişim kurabilmekte, istedikleri işlemlere yönelik belge ve formlar çevrimiçi ulaşabilmektedirler (Çoban, 2006).
İşlem Aşaması	Kamu kurum ve kuruluşları çeşitli hizmetleri çevrimiçi olarak sunabilme kapasitesine erişmektedir. Fiziki temas olmadan işlemler görülebilmektedir (Delibaş ve Akgül, 2010).
Dönüşüm Aşaması	Tek portal üzerinden tüm hizmetlerin sunulduğu aşamadır. Türkiye’de özellikle 2015’ten sonra tüm verilerin ortak platformlarda paylaşıldığı, hizmetlerin otomleştirildiği, bütünleşik hizmet sunumlarıyla tüm iş ve işlemlerin hem hızlandığı hem kolaylaştığı bir aşamaya geçilmiş durumdadır (Babaoğlu ve Memiş, 2019).

Kaynak: Karasoy ve Babaoğlu, 2020.

E-Belediyecilik uygulamalarıyla yerel yönetim kuruluşları hizmetlerini elektronik ortamda vatandaşların kullanımına sunmaktadır (Güven,2019:154). E-Belediye uygulamalarının vatandaşla sunulabilmesi noktasında belirli altyapı öğeleri gereklidir. Gerekli olan bu unsurlar kısaca şunlardır (Odabaş, 2009: 390):

Teknolojik Altyapı: e-Belediye uygulamalarının temelidir. Bilgisayar ve internet gibi teknolojik araçlar vatandaşların e-Belediye uygulamalarına erişimi açısından oldukça önemlidir. Günümüzde e-Belediye uygulamalarının vatandaşlara etkin olarak sunulmamasının en önemli nedenlerinden birisi iletişim altyapısının yetersizliğidir.

Liderlik: e-Belediye uygulamalarının başarılı şekilde hayat geçirilmesi ve uygulanmasında liderlerin bu yaklaşımı benimsemiş olması oldukça önemlidir.

Standartlara Uygun Olma: e-Belediye uygulamasını kullanacak sistemlerin kendi arasında veri paylaşımında bulunabilmesi için diğer bütün sistemlerin buna uygun olarak inşa edilmesi gereklidir.

Hukuksal Düzenlemeler: e-Belediye uygulamalarının geçerli olması için bu noktada hukuksal düzenlemelerin olması gereklidir. Örneğin, e-Belediye uygulamalarının temel unsurlarından e-imza uygulaması için Elektronik İmza Kanunu gibi düzenlemeler yapılmıştır.

Vatandaşların ve Çalışanların Niteliği: Vatandaşların ve çalışanların niteliği ve bilgi teknolojilerine hakimiyetleri, e-Belediye uygulamalarının başarısında oldukça önemlidir.

Yerel yönetimlerde birçok hizmetin elektronik ortamda sunulmaya başlanmasıyla birlikte, farklı e-Belediyecilik hizmetleri de geliştirilmiştir. Belediyeler, trafik ve hava durumu bilgilerinden çevre temizlik vergilerinin takibine kadar pek çok hizmeti online olarak sunmaktadır (Erdoğan, 2019: 558).

E-Belediyecilik anlayışına geçiş, belediye hizmetlerinin daha geniş bir kitleye ulaşmasını sağlar ve bu hizmetler daha hızlı bir şekilde sunulabilir hale gelir. Ayrıca, ihale ilanları, meclis kararları, belediye gelir ve giderleri gibi belediyeye ait tüm bilgilerin web sitesinde yayınlanması sağlanarak, halkın her zaman erişebileceği bir yapı oluşturulur. Bu, vatandaşların hizmetlere daha kolay erişebilmelerini ve belediyenin faaliyetlerini daha şeffaf bir şekilde takip edebilmelerini sağlar. Araştırmalar, e-Belediyeciliğin yerel yönetimlerin katılımcılığını artırdığını ve toplumla ilişkilerini güçlendirdiğini göstermektedir (Alodalı vd., 2012: 88). Bu nedenle, e-Belediyecilik uygulamaları, yerel yönetimlerin daha etkin ve verimli bir şekilde çalışmasına ve halkın beklentilerine daha hızlı yanıt vermesine olanak sağlar.

2.3. Büyükşehir Belediyesi

Türkiye’de büyükşehir belediye yönetimi kentleşmenin hızlanması, mevcut kentsel alanların insanlara yetmemesi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan kentsel sorunlara çözüm bulmak amacıyla gündeme gelmiştir.

İstanbul ve diğer büyükşehirlerdeki sorunlar, özellikle göç ve göçe dayalı büyümeyle ilişkilendirilerek, akademik çevrelerin ve hükümetlerin gündemine gelmiştir. Göç ve buna bağlı büyüme, merkez kentin çevresinde yeni yerleşim alanlarının oluşmasına neden olmuştur. Ancak, bu yeni yerleşim alanları, nüfus arttıkça köylerden belediyelere dönüşen bir kentsel yayılma sürecine işaret etmiştir. Bu süreç sonucunda, sosyo-ekonomik açıdan bütünleşik ancak yönetsel açıdan parçalı kentsel alanlar ortaya çıkmıştır. Bu durum, belediyeler ve/veya köyler arasında koordinasyon, planlama, hizmet etkinliği, ölçek ekonomisi, bütünleşik kent yönetimi gibi bir dizi soruna yol açmıştır. Bu sorunlara ilişkin çözüm önerileri de gündeme getirilmiştir (Arıkoğlu, 2013: 52).

Hızlı kentleşme sonucu büyük kentlerde yaşanan ciddi kentleşme sorunları bu şehirler özelinde yeni yönetim arayışını hızlandırmış ve 1980’li yıllarla birlikte bu konu ile ilgili somut adımlar atılmaya başlanmıştır (Keleş, 2006, 274). 1982 Anayasası’nın 127. maddesinde “*Kanun, büyük yerleşim birimleri için özel yönetim biçimi getirebilir*” hükmünün yer aldığı görülmektedir. Bu doğrultuda “büyükşehir belediyesi” ilk olarak 1984 yılında 195 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameyle yasal

mevzuatta yerini almış ve sonrasında 9 Temmuz 1984 tarihinde 3030 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanun ile büyükşehir belediyelerinin kuruluşu, hukuki yapısı ve görevleri düzenlenmiştir. Söz konusu kanun büyükşehir belediyelerinde büyükşehir belediyesi ve ilçe belediyesi olmak üzere iki düzeyli bir yapı öngörmüştür (Ulusoy ve Akdemir, 2017: 332; Yetkin, 2020: 5). Bu kanunla İstanbul, Ankara ve İzmir il merkezlerinde büyükşehir belediyesi oluşturulmuştur.

3030 sayılı kanunla uygulamaya konulan büyükşehir belediye modeli, görev ve yetkilerin paylaşılması konusunda nesnel kriterlerin bulunmaması, büyükşehir özelinde planlama ve koordinasyonun yapılamaması, hizmetlerin sunumu ve kaynakların verimli kullanımı noktasında sorunların yaşanması sebebiyle 10.04.2004 tarihinde 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunun amacı, büyükşehir belediyesinin hukuki statüsünü düzenleyerek hizmetlerin nasıl yürütüleceğini belirlemektir. Söz konusu kanunla birlikte uygulamaya giren yeni kriterler önem kazanmaya başlamıştır. 3030 sayılı kanun döneminde büyükşehir belediyesi kurulması noktasında il sınırları içinde birden fazla ilçenin bulunması tek kriter olarak belirlenmiştir. Bu durum 5216 sayılı kanun ile değişmiş; büyükşehir belediyesi sınırları içerisinde en az üç ilçe belediyesi bulunması şartı getirilmiştir. Ekonomik gelişmişlik, nüfus ve fiziki yerleşim yeri gibi bazı kriterlerde getirilmiş ve illerde büyükşehir belediyesi oluşturulurken bu kriterler dikkate alınmıştır (Yetkin, 2019: 7).

5216 sayılı Kanun, günümüzde yürürlüktedir. Fakat kanunda 2008 ve 2012 yılında önemli değişiklikler yapılmıştır. 2012 yılında 6360 sayılı kanun ile büyükşehir belediye sayısı 30'a çıkmış ve pek çok köklü değişiklikler yapılmıştır. Bu doğrultuda bir yerde büyükşehir kurulabilmesi için o yerin fiziki yerleşim durumu, ekonomik gelişmişlik seviyesi, belediye sınırı ve o sınıra belirli uzaklıkta yer bulunup bulunmaması gibi ölçütler dikkate alınmayacaktır (Şahin, 2017: 156). 6360 sayılı kanun ile başta büyükşehir belediyeleri olmak üzere diğer yerel yönetim kuruluşlarıyla ilgili pek çok başka değişikliklere gidilmiştir. Fakat çalışmanın kapsamı gereği bu diğer alanları ilgilendiren değişikliklere yer verilmeyecektir.

Tablo 2. Büyükşehir Belediyelerinin Kuruluş Tarihleri

Kanunlar	Büyükşehir Belediyesi Kurulan İller
1984	İstanbul, Ankara, İzmir
1986	Adana
1987	Bursa, Gaziantep, Konya
1988	Kayseri
1993	Antalya, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, İzmit, Mersin ve Samsun
2000	Adapazarı
2012	Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Kahramanmaraş, Malatya, Manisa, Mardin, Muğla, Şanlıurfa, Tekirdağ, Trabzon ve Van
2013	Ordu

Kaynak: Polatoğlu, 2015.

Tablo 2'de Türkiye'de büyükşehir olan illerin hangi yılda büyükşehir belediyesi olduğuna yer verilmektedir. 1984 yılında başlayan büyükşehir belediye modeli uygulaması zaman içerisinde yaygınlık kazanmış ve büyükşehir belediyesi sayısı artmıştır. Günümüzde Türkiye'de 30 ilde büyükşehir belediyesi mevcuttur.

2.4. E-Belediye Bilgi Sistemi (e-BBS)

Türkiye'de belediyelerde, dijital dönüşüm sürecinde e-Belediyecilik faaliyetlerini sistematik ve düzenli bir şekilde yönetmek amacıyla e-Belediyecilik yönetim sistemi kurulmuştur. Bu sistem, e-Belediyecilik uygulamalarının takibini kolaylaştırmak ve geliştirmek için tasarlanmıştır. E-Belediyecilik uygulamalarının yaygınlaşmasıyla birlikte, belediyeler çeşitli yeni modülleri kullanıma

sunarak bu süreci desteklemişlerdir. E-Belediye projesi kapsamında geliştirilen e-BBS, yerel yönetim hizmetlerinin vatandaş odaklı, hızlı, güvenli ve kesintisiz bir şekilde sunulmasını amaçlanmaktadır. Bunun için İçişleri Bakanlığı, Kalkınma Bakanlığı ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 03.05.2017 tarihinde *E-Belediye Bilgi Sistemi* ile ilgili bir protokol imzalamışlardır. Bu bağlamda, e-BBS: “Belediyelerin tek veri tabanında ortak bir altyapıda, standart yazılımlarla tüm iş ve işlem süreçlerini elektronik ortamda yapabilmelerini ve yerel hizmetlerin elektronik ortamda vatandaşlara sunulmasını sağlayacak bir projedir”. e-BBS Türkiye’de dijital dönüşümün yerele yansımadır (e-Belediye Bilgi Sistemi, hakkımızda2024). Tüm bu yönleri e-BBS’ nin Türkiye’nin en büyük dijital dönüşüm projelerinden olduğu ifade edilebilir.

E-BBS’ nin temel amaçları arasında yerel yönetimlerin hizmet sunumunda vatandaş odaklı bir anlayışın benimsenmesi, hizmetlerin vatandaşlara hızlı, kaliteli ve güvenli bir şekilde sunulması bulunmaktadır. Bunun yanı sıra e-BBS, belediyecilik yazılımlarının geliştirilmesiyle Ortak Sistem Altyapısının kurulmasını hedeflemektedir. Bu altyapı sayesinde tüm belediyelerin iş ve işlemleri, ortak bir platform etrafında toplanarak daha etkin bir şekilde yönetilebilmektedir (e-Belediye, 2024). Bu amaçlar doğrultusunda e-BBS, belediyelerin hizmet sunumunda vatandaş memnuniyetini artırmayı, iş süreçlerini iyileştirmeyi ve verimliliği artırmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda, ortak sistem altyapısı sayesinde farklı belediyeler arasında bilgi paylaşımı ve iş birliği kolaylaşmaktadır. Bu da yerel yönetimlerin daha etkili ve koordineli bir şekilde hizmet sunmasına olanak sağlamaktadır.

5393 sayılı Belediye kanunun bazı maddelerine e-BBS ile ilgili eklemeler yapılmıştır. “7099 Sayılı Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Amacıyla Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile e-BBS kanunlaşmış ve tüm belediyelerin söz konusu sisteme dahil olmasının zorunlu olduğu hüküm altına alınmıştır. Bu bağlamda Madde 16- 3/7/2005 tarihli ve 5393 sayılı belediye kanununa “*Ek Madde 3- belediyeler, mevzuatla kendilerine verilen görev ve hizmetlerin yürütülmesi ve vatandaşlar tarafından yapılan başvuruların sonuçlandırılması amacıyla her türlü idari iş ve işlemin yürütüldüğü e-Belediye bilgi sistemini kullanır. E-Belediye bilgi sistemini kurmaya, işletmeye, veri saklama, veri iletimi ve veri paylaşımı ile ilgili politikaları tespit etmeye, çalışma usul ve esaslarını belirlemeye ve bu sistem ile ilgili merkezî bir hizmet standardizasyonu oluşturmaya işleri bakanlığı yetkilidir.*” maddesi eklenmiştir. Madde 17- 5393 sayılı kanuna aşağıdaki geçici madde eklenmiştir. “*Geçici Madde 10- belediyeler, e-Belediye bilgi sisteminin kurulduğuna dair bildirimin işleri bakanlığı tarafından yapılmasından itibaren e-Belediye bilgi sistemi ile ilgili çalışmaları bir yıl içinde tamamlar. Benzer sistemi kullanan belediyeler, sistemlerinde bulunan ve e-Belediye bilgi sistemi için gerekli olan verileri e-Belediye bilgi sistemini kullanmaya başladıkları tarihten itibaren bir yıl içinde e-Belediye bilgi sistemine aktarır. İçişleri bakanı, gerektiğinde bu süreyi bir katına kadar uzatabilir*” (<https://www.belediye.gov.tr/e-Belediye-mevzuati>).

Günümüzde e-BBS’ ye 20 büyükşehir belediyesi, 37 il belediyesi, 662 ilçe belediyesi, 219 belde belediyesi, 19 Su ve Kanalizasyon İdaresi Müdürlüğü, 24 de vatandaşlara hizmet sunan birlikler dâhil olmuştur. Çalışma kapsamında büyükşehir belediyeleri ele alındığı için büyükşehir belediyelerine yer verilmektedir. E-BBS’ ye dâhil olan büyükşehir belediyeleri şu şekildedir: Adana, Antalya, Balıkesir, Denizli, Diyarbakır, Erzurum, Gaziantep, Kahramanmaraş, Malatya, Manisa, Mardin, Mersin, Sakarya, Samsun, Trabzon, Van, Aydın, Eskişehir, Konya, Muğla’dır (<https://www.belediye.gov.tr/belediyeler>). E-BBS’ nde toplamda 67 modül bulunmaktadır. Bu modüllerin 45 tanesi İçişleri Bakanlığı, 22 tanesi Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından hazırlanacaktır (<https://www.belediye.gov.tr/hakkimizda>). Tabloda bu modüllerden bazılarına yer verilecektir.

Tablo 3. E-Belediye Bilgi Sistemi Modülleri

Modül Adı	Modül Adı	Modül Adı	Modül Adı

Elektronik Belge Yönetim Sistemi (EBYS) Modülü	Analitik Bütçe Modülü	Personel Kadro Modülü	Ruhsat Modülü
Gelir Modülü	Evlendirme Modülü	Araç Hak Mahrumiyeti Modülü	Performans Esaslı Bütçeleme Modülü
Muhtar Bilgi Sistemi Modülü	Doküman Yönetim Sistemi (DYS) Modülü	İstek/ Şikayet Modülü	Altyapı Modülü
Personel Alım İlanı Modülü	Personel Hizmet Alım Modülü	Ajanda Modülü	Varlık Muhasebesi (AMORTİSMAN) Modülü
Eğitim Takip Modülü	Kimlik Paylaşım Sistemi Modülü	Analitik Muhasebe Modülü	Personel Özlük Modülü
Makine İkmal Modülü	Bordro Modülü	Tapu ve Kadastro Paylaşım Sistemi (TAKPAS) Modülü	Taşınmaz Mal Modülü
Taşınır Mal Modülü	Harcama Modülü	Sosyal Yardım ve Takip Sistemi (SYTS) Modülü	Yetki Modülü
Stratejik Plan Modülü	Üst Yapı Modülü	Karar Organları Modülü	

Kaynak: <https://www.belediye.gov.tr/moduller-> adresindeki veriler doğrultusunda oluşturulmuştur.

Tablo 3’de e-BBS’ de yer alan modüllere yer verilmektedir. E-BBS modülleri sayesinde belediyelerin hizmetleri sunma noktasında ortak bir platform oluşturulmuştur. Bu modüller sayesinde belediyelerin iş takibi, hizmet sunumu hızlı, etkili olarak gerçekleştirilmektedir. Belediye hizmetlerinin eş zamanlı olarak vatandaşlara sunulması raporlanıp etkinliğinin görülmesinde söz konusu modüller önem taşımaktadır. Bu modüller belediyelere kaynak, zaman ve personel tasarrufu sağlamaktadır.

E-BBS’ nin vatandaşlara sağladığı faydalar şu şekildedir (E-Belediye Bilgi Sistemi, 2024):

- Hizmetlerin vatandaşlara hızlı, güvenilir ve aralıksız şekilde sunulması,
- Kişisel veri güvenliğinin ilgili yasal mevzuata göre sağlanması,
- Bilgi ve sistem güvenliğinin özenli olarak sunulması,
- Siber tehditlere yönelik “Endüstriyel Kontrol Sistemlerinin” güvenliğini sağlamak,
- Mekan ve zamana bağlı kalmaksızın belediye hizmetlerine erişim,
- Kesintisiz hizmet sunumu için güvenilir altyapı oluşturmak,
- Vatandaş odaklı online uygulamalar ile hizmet sunumunu gerçekleştirmektir.

E-BBS’ nin belediyelere sağladığı faydalar şu şekildedir (E-Belediye Bilgi Sistemi, 2024):

- Belediyeleri tek bir platformda bir araya getirmek,
- Tüm belediyelerin sisteme dahil olmasıyla bakanlığın tüm birimlerinin entegrasyonlara otomatik erişimini gerçekleştirme,
- Belediye başkanına alt birimleri yönetme noktasında kolaylık sağlamak,
- Kaynak, personel ve zaman tasarrufu sağlar,
- Kırtasiyecilik ve bürokrasiye azaltmak,
- Hizmetlerde belirli bir standart ve şeffaflık sağlamak,
- Yatırımları daha hızlı gerçekleştirmek,
- Belediye hizmet ve faaliyetlerinin anlık olarak raporlanabilmesine olanak sağlamak,

- Zaman ve mekândan bağımsız olarak yönetmek,
- Belediyelerin her türlü ihtiyaçları için gerekli yazılım güncellemelerini sağlamaktır.

E-BBS'nin sağladığı tüm fayda ve avantaj göz önünden bulundurulduğunda sisteme dahil olacak belediye ve diğer kamu kurumları ile vatandaşlara daha kaliteli, hızlı ve etkili bir şekilde kamusal hizmetlerin sunulacağı ifade edilebilir.

3. YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde Ege Bölgesinde e-BBS' ye dâhil olan, Aydın, Denizli, Muğla ve Manisa Büyükşehir Belediyelerinin web sitelerinde ve e-Devlet Kapısı üzerinde yer alan e-Belediye hizmetleri içerik analizi yöntemiyle ele alınacaktır. Bu amaç doğrultusunda söz konusu belediyelerin web sitelerinde bulunan tüm linkler detaylı olarak incelenecek ve hangi hizmetlerin sunulduğu tespit edilecektir. Bu doğrultuda aşağıda araştırma yöntemi, evren ve örneklem, veri toplama araçlarına aşağıda yer verilecektir. Bu bölümde araştırmanın amacı, yöntemi, örneklemi, sınırlılıkları ve araştırma soruları ele alınmıştır.

3.1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışma, Ege Bölgesi'nde e-BBS' ye dâhil olan Aydın Büyükşehir Belediyesi (BŞB), Denizli BŞB, Manisa BŞB ve Muğla BŞB tarafından vatandaşların kullanımına sunulan hizmetlerin web siteleri ve e-Devlet Kapısı üzerinden incelenmesini amaçlamaktadır.

3.2. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada içerik analizi yönteminden faydalanılmıştır. İçerik analizi yöntemi genel olarak belirli konu ya da alan hakkında birbirinden bağımsız şekilde gerçekleştirilen çalışmaların derinlemesine incelenen yapılarak düzenlemesi olarak ifade edilebilir (Ültay vd, 2021: 189). İçerik analizi, sözlü, yazılı veya diğer türdeki materyallerin içerdiği mesajları anlamak için nesnel ve sistematik bir yaklaşım kullanarak bu mesajları sınıflandırma, sayısal verilere dönüştürme ve çıkarımlar yapma yoluyla sosyal gerçeklikleri ortaya koymayı amaçlayan bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). İnternet sitesi inceleme alan yazınına bakıldığı zaman belediyenin büyüklüğü ile e-Devletin kullanılması, yaygınlaştırılması arasında sıklıkla bir ilişki olduğu belirtilmektedir (Norris ve Moon, 2005; Previtali ve Bof, 2009; Karkın ve Janssen, 2014). Belediye web sitelerinin geliştirilmesi konusunda da benzer bir durum söz konusudur (Previtali ve Bof, 2009; Karkın ve Janssen, 2014).

Çalışmaya dâhil edilen dört büyükşehir belediyesi, dijital hizmetlerini hem kendi web sitelerinde yer alan e-Belediye Bilgi Sistemi (e-BBS) üzerinden hem de e-Devlet Kapısı aracılığıyla vatandaşların kullanımına sunmaktadır. Bu sebeple çalışma kendi web sitelerinden ve e-Devlet Kapısı'ndan sunulan hizmetler olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. Büyükşehir Belediyelerinin kendi web siteleri üzerinden sundukları hizmetlere ulaşmak için internet tarayıcısının arama kısmına ilgili büyükşehir belediyesinin internet adresi girilmiş ve internet sitesinde “e-belediye”, “online işlemler”, “e-belediye uygulamaları” vs. gibi başlıklar altında vatandaşlara sunulan hizmetlere ulaşılmıştır. e-Devlet Kapısı üzerinden sunulan hizmetlere ulaşmak için ise; internet tarayıcısının arama kısmına <https://www.turkiye.gov.tr/> yazılmıştır. Ekrana gelen e-Devlet Kapısı arayüzünün arama kısmına ilgili büyükşehir belediyesinin adı yazılarak vatandaşlara sunulan çevrim içi hizmetlere ulaşılmıştır.

Tablo 4. Büyükşehir Belediyeleri Kurumsal Web Siteleri ve e-Devlet Kapısı Bağlantı Adresleri

Büyükşehir Belediyesi	Web Sitesi	e-Devlet Kapısı
Aydın BŞB	https://aydin.bel.tr/	https://www.turkiye.gov.tr/aydin-buyuksehir-belediyesi?belediye=TumHizmetler

Denizli BŞB	https://www.denizli.bel.tr/	https://www.turkiye.gov.tr/denizli-buyuksehir-belediyesi?belediye=TumHizmetler
Manisa BŞB	https://manisa.bel.tr/	https://www.turkiye.gov.tr/arama?aranan=Manisa%20B%C3%B Cy%C3%B Ck%C5%9Fehir%20Belediyesi
Muğla BŞB	https://www.mugla.bel.tr/	https://www.turkiye.gov.tr/mugla-buyuksehir-belediyesi?belediye=TumHizmetler

3.3. Çalışmanın Örneklemi

Ege Bölgesinde e-BBS' ye dâhil olan Aydın, Denizli, Manisa ve Muğla Büyükşehir Belediyeleridir.

3.4. Çalışmanın Sınırlıkları

Bu çalışmada elde edilen bulgular, çalışmanın yapıldığı döneme özgüdür. İlgili belediyeler, kendi web siteleri ve e-Devlet Kapısı üzerinden sundukları hizmetleri zamanla artırabilir, azaltabilir veya birleştirebilirler. Dolayısıyla, bu çalışmanın sınırlılıkları, verilerin toplandığı dönemle sınırlı olup sonraki dönemlerdeki değişiklikleri kapsamamaktadır. Bu makalede elde edilen bulgular 25 Nisan-5 Mayıs 2024 tarihleri arasında elde edilmiştir. Bu bulgular 10 Mayıs 2024 tarihi itibariyledir.

3.5. Araştırma Soruları

Çalışma kapsamında cevabı aranacak başlıca sorular:

Soru 1: Araştırmada incelenen büyükşehir belediyeleri web siteleri üzerinden sunulan çevrim içi hizmetlerde en fazla ve en az hizmet sunan büyükşehir belediyeleri hangileridir?

Soru2: Araştırma da e-Devlet Kapısı üzerinden sunulan çevrim içi hizmetler de en fazla ve en az hizmet sunan büyükşehir belediyeleri hangileridir?

Soru3: Büyükşehir belediyeleri web siteleri ve e-Devlet Kapısı üzerinden hangi hizmetleri sunmaktadırlar?

Soru 4: İlgili büyükşehir belediyeleri hem kendi web sitelerinde hem de e-Devlet Kapısı üzerinden aynı hizmetleri mi sunmaktadırlar?

4. BULGULAR

Aydın BŞB' nin web sitesinde sunmuş olduğu çevrim içi hizmetler 10 tane iken; e-Devlet Kapısı üzerinden sunduğu hizmetler 4 tanedir. Denizli BŞB' nin web sitesi üzerinden sunduğu çevrim içi hizmetler 19 tane iken; e-Devlet Kapısı üzerinden sunduğu hizmetler 9 tanedir. Manisa BŞB' nin web sitesi üzerinden vermiş olduğu çevrim içi hizmetler 2 tane iken; e-Devlet Kapısı üzerinden sunduğu hizmetler 7 tanedir. Muğla BŞB' nin web sitesinden sunduğu çevrim içi hizmetler 6 tane iken; e-Devlet Kapısı üzerinden sunduğu hizmet ise 4 tanedir. Görüldüğü üzere en fazla hizmeti hem kendi web sitesinden hem de e-Devlet Kapısı üzerinden sunan BŞB; Denizli BŞB' dir. Buna karşılık kendi web sitesi üzerinden en az çevrim içi hizmet sunan Manisa BŞB; e-Devlet Kapısı üzerinden en az çevrim içi hizmet sunan BŞB' nin ise Aydın BŞB olduğu Tablo 5 ve Tablo 6 üzerinden tespit edilmiştir.

Tablo 5. Büyükşehir Belediyelerinin Web Siteleri Üzerinden Sunulan E-Belediye Hizmetleri

Büyükşehir Belediyeleri	İşlem Yeri	Sağlanan Hizmetler

Aydın BŞB	Online İşlemler	İstek- Şikayet Bildirim Formu, Ödeme Bilgileri, Sicil Arama, İstek Şikayet Takip Formu, Nöbetçi Eczaneler, Kent Rehberi, Su Borcu Ödeme, Raporlar, Gerçek ve Tüzel Kişiler için Bilgi Edinme, İmar Planı Askı İlanları.
Denizli BŞB	e-Belediye	Borç Ödeme, Beyan Bilgileri Sorgulama, Sicil Bilgileri Sorgulama, Tahsilat Bilgileri Sorgulama, İstek, Şikayet ve Öneri, Elektronik Evrak Doğrulama, Ticari Araç Randevu Sistemi, İmar Planları, 18. Madde İlanları, UKOME Kararları, Meclis Kararları, Hal Fiyatları, Ücret Tarifeleri, Su kesintileri, Trafığa Kapalı Yollar, Bugün Defnedilenler, Nöbetçi Eczaneler, Yayınlar, Denizli Kent Arşivleri.
Manisa BŞB	Online İşlemler	Borç Bilgileri, Tahsilat Bilgileri.
Muğla BŞB	Online İşlemler	Borç Bilgileri, Tahsilat Bilgileri, Talep Başvuru Sorgula, Mobil İş Emri Sorgulama, İmza Sorgulama, Etkinlikler.

Kaynak: İlgili Belediyelerin e-Belediye web sitelerinde Online İşlemler Menüsü e-Belediye butonu üzerinden sağlanan hizmetlerden oluşturulmuştur.

Tablo 6. E-Devlet Kapısı Üzerinden Sunulan Hizmetler

Aydın BŞB	Beyan Bilgileri Sorgulama, Sicil Bilgileri Sorgulama, Tahakkuk Bilgileri Sorgulama, Tahsilat Bilgileri Sorgulama
Denizli BŞB	Belediye Kütüphanelerinde Katalog Tarama, Belediye Kütüphaneleri Üyelik Bilgileri Sorgulama ve Üyelik Başvurusu, Beyan Bilgileri Sorgulama, Borç Ödeme (Kendi Adınıza), Sicil Bilgileri Sorgulama, Tahakkuk Bilgileri Sorgulama, Tahakkuk Bilgileri Sorgulama ve Ödeme (Tüzel Kişi), Tahsilat Bilgileri Sorgulama, Vefat Bilgisi Sorgulama.
Manisa BŞB	Bakiye Kullanım Bilgileri Sorgulama, Bayi Listesi Sorgulama, Beyan Bilgileri Sorgulama, Borç İşlemleri, Hat Bilgileri Sorgulama, Kayıp Kartı Kullanıma Kapatma Başvurusu, Sicil Bilgileri Sorgulama.
Muğla BŞB	Barkodlu Belge Doğrulama, e-Bordro Sorgulama, Sicil Bilgileri Sorgulama, Tahakkuk Bilgileri Sorgulama

Kaynak: Yazar tarafından E-Devlet Kapısı üzerinden sunulan hizmetlerden derlenmiştir.

Tablo 5'te Aydın, Denizli, Manisa ve Muğla Büyükşehir Belediyeleri e-Belediye hizmetlerine yer verilmektedir. Buna göre;

Yukarıdaki Tablo 5'te yer alan hizmetler Aydın BŞB' ye ait belediyenin online İşlemler sekmesinde yer alan hizmetlerdir. Aydın BŞB' nine-Belediye hizmetleri e-BBS modülleri kapsamında incelediğinde; gelir, istek/şikayet, ajanda ve personel özlük hakları modülleri ile ilişkili olduğu ifade edilebilir. Bu noktada bu hizmetlere Tablo 6'da gösterildiği üzere e-Devlet Kapısından sunulan hizmetlere de bakılmış; Sicil, Ruhsat, Vergi ve Ödemelerle ilgili olarak dört hizmetin sunulduğu görülmektedir. Bu hizmetler, Beyan Bilgileri, Sicil Bilgileri Sorgulama, Tahakkuk Bilgileri Sorgulama, Tahsilat Bilgileri Sorgulamadır. Söz konusu hizmetler Aydın BŞB tarafından e-Devlet Kapısı üzerinden sunulan hizmetlerdir.

Yukarıdaki Tablo 5'te yer alan hizmetler Denizli BŞB' ye ait belediyenin Online İşlemler sekmesinde yer alan hizmetlerdir. Denizli BŞB' nine-Belediye hizmetleri e-BBS modülleri kapsamında incelediğinde; Tablo 3'te yer alan tüm modüller ile e-BBS' de olduğu tespit edilmiştir. Bu noktada bu hizmetlere ek olarak e-Devlet Kapısından sunulan hizmetlere Tablo 6'da Eğitim/ Kurs ve Kütüphane hizmetlerinde belediye kütüphanelerinde katalog tarama, belediye kütüphaneleri üyelik bilgileri sorgulama ve üyelik başvurusu olmak üzere iki hizmet; Defin hizmetlerinde Vefat Bilgisi Sorgulama olmak üzere bir hizmet; Sicil, Ruhsat, Vergi ve Ödemede Beyan Bilgileri Sorgulama, Borç Ödeme, Sicil Bilgileri Sorgulama, Tahakkuk Bilgileri Sorgulama, Tüzel Kişiler için Tahakkuk Bilgileri Sorgulama ve Ödeme, Tahsilat Bilgileri Sorgulama olarak hizmetlerin verildiği görülmektedir.

Yukarıdaki Tablo 5’te yer alan hizmetler Manisa BŞB’ ye ait belediyenin online işlemler sekmesinde yer alan hizmetlerdir. Manisa BŞB’ nine-Belediye hizmetleri e-BBS modülleri kapsamında incelediğinde; gelir modülünün aktif olarak kullanıldığı görülmüştür. Bu noktada bu hizmetlere ekTablo6’da görüldüğü üzere e-Devlet Kapısı’ndan sunulan hizmetlere de bakılmış; Etkinlikler ve Faaliyetlerle ilgili hat bilgileri sorgulama ve kayıp kart kullanıma kapatma başvuru olarak iki hizmetin sunulduğu görülmektedir. Su Aboneliği hizmetinde: bakiye ve kullanım Bilgileri Sorgulama, Sicil, Ruhsat, Vergi ve Ödemede Beyan bilgileri sorgulama, Sicil Bilgileri Sorgulama, Tahakkuk ve Tahsilat Bilgileri olarak dört hizmetin sunulduğu tespit edilmiştir.

Yukarıdaki Tablo 5’te yer alan hizmetler Muğla BŞB’ ye ait belediyenin online İşlemler sekmesinde yer alan hizmetlerdir. Muğla BŞB’ nine-Belediye hizmetleri e-BBS modülleri kapsamında incelediğinde; Gelir, personel hizmet alımı, istek/şikayet ve EBYS modüller ile ilişkilendirilebilir. Bu noktada bu hizmetlere ek olarak Tablo 6’da görüldüğü üzere e-Devlet Kapısı’ndan sunulan hizmetlere de bakılmış; Etkinlik ve Faaliyetlerle ilgili e-Bordro Sorgulama olarak bir hizmetin; EBYS Evrak İşlemleriyle ilgili Barkodlu Belge Doğrulama olarak bir hizmetin; Sorgulama, Sicil, Ruhsat, Vergi ve Ödemede Beyan Bilgileri Sorgulama ile ilgili Sicil Bilgileri Sorgulama, Tahakkuk Bilgileri Sorgulama olarak iki hizmetin sunulduğu görülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, Aydın, Denizli, Manisa ve Muğla Büyükşehir Belediyelerinin dijital hizmet sunumlarını e-BBS ve e-Devlet Kapısı üzerinden sundukları hizmetlere vatandaşların ulaşabileceği hizmetler açısından incelemiştir. Bu büyükşehir belediyelerinin e-BBS üzerinden faydalandığı diğer hizmetlere odaklanılmamıştır.

Aydın BŞB’ nin e-BBS sisteminde gelir, istek/şikayet, ajanda ve personel özlük hakları modüllerini aktif olarak kullanması, dijital dönüşümde belirli bir ilerleme kaydettiğini göstermektedir. Bununla birlikte, e-Devlet Kapısı üzerinden sundukları sicil, ruhsat, vergi ve ödeme hizmetleri, vatandaşlara sundukları hizmetlerin kapsamını genişletmekte ve erişilebilirliği artırmaktadır.

Denizli BŞB’ nin daha geniş bir modül kullanımı, dijital hizmetlerin çeşitliliğini ve kapsamını yansıtmaktadır. Eğitim/kurs, kütüphane, defin, sicil, ruhsat ve vergi hizmetleri gibi çeşitli alanlarda sundukları hizmetler, dijital hizmetlerin geniş bir yelpazede sunulduğunu göstermektedir. Bu geniş kapsam, Denizli Büyükşehir Belediyesinin dijital dönüşüm sürecinde önemli bir adım attığını ve vatandaşlara çeşitli hizmetleri erişilebilir hale getirdiğini işaret etmektedir.

Manisa BŞB’ nin e-BBS’ de yalnızca gelir modülüne odaklanması, dijital dönüşüm sürecinde belirli bir alanda ilerleme kaydettiğini, ancak daha geniş bir hizmet yelpazesi sunma potansiyelinin hala mevcut olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra, e-Devlet Kapısı üzerinden sunulan etkinlikler, su aboneliği ve diğer hizmetler, dijital hizmetlerin çeşitlendirilmesine yönelik çabaların olduğunu göstermektedir.

Muğla BŞB’ nin gelir, personel hizmet alımı, istek/şikayet ve EBYS modüllerini kullanması ve e-Devlet Kapısı üzerinden sunduğu hizmetler, dijital dönüşüm sürecinde belirli bir olgunluk seviyesine ulaştığını göstermektedir. Ancak, mevcut hizmetlerin kapsamı, belediyelerin dijital hizmet sunumlarının ne kadar genişletilebileceğine dair ipuçları sunmaktadır.

Bu dört büyükşehir belediyesi de 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı kanun ile BŞB olmuşlardır. Gerek web sitesi üzerinden gerekse de e-Devlet Kapısı üzerinden sundukları hizmetler vatandaşların dijital ortamda hizmet almalarını sağlamaktadır. Denizli BŞB’ nin diğer üç BŞB’ ye oranla daha fazla hizmeti dijital ortamda sunduğu bu çalışmayla tespit edilmiştir. Buradan hareketle Denizli BŞB dijital

dönüşüm ve alt yapıya daha fazla yatırım yapma konularında diğer üç BŞB' ye nazaran önde olduğu söylenebilir. Dijital dönüşümün başarıyla sağlanabilmesi için, çevrimiçi hizmetlerin yaygınlaştırılması büyük önem taşımaktadır. Bunun gerçekleşmesi için halkın dijital yeniliklere ilgi göstermesi ve talepte bulunması, yerel yöneticilerin bu dönüşümü öncelik haline getirerek teknolojik altyapıya yatırım yapmaları ayrıca hizmet sunucusu çalışanlarının da gerekli teknolojik eğitimleri almaları gerekmektedir.

E-Belediyecilik, belediyelerin işletme maliyetlerini azaltmalarına da olanak sağlar. Geleneksel belediyelerde, hizmet taleplerini karşılamak için personel ihtiyacı ve kâğıt işleri oldukça fazladır. Ancak e-Belediyecilik, hizmetlerin çevrimiçi olarak sunulmasıyla vatandaşların fiziksel olarak belediyeye gitmelerine gerek kalmaz. Bu da belediyelerin işletme maliyetlerini azaltır ve personel sayısını düşürerek daha verimli hizmet sunmalarına yardımcı olur. E-Belediyecilik belediyelerin hizmetlerini vatandaşlara daha iyi, daha hızlı ve daha verimli bir şekilde sunmalarını sağlar. E-Belediyeciliğe geçiş yaparak, belediyeler vatandaşların ihtiyaçlarına daha iyi yanıt verebilir, işlerini daha düşük maliyetle yürütebilir ve toplumun dijitalleşme trendine ayak uydurabilirler.

E-Belediye uygulamalarının etkin bir şekilde kullanılabilmesi için günümüzde gelişmiş birçok teknoloji bulunmaktadır. Belediyeler, bu teknolojileri en uygun şekilde seçerek ve kullanarak hizmetlerini vatandaşlara daha etkili bir şekilde sunabilirler. Bu seçimler, belediyenin mevcut kaynaklarına, ihtiyaçlarına, hedeflerine ve yerel toplumun sorunlarına ve isteklerine göre yapılmalıdır. Bu nedenle, belediyelerin teknolojik altyapılarını ve uygulamalarını geliştirirken, yerel ihtiyaçları ve koşulları dikkate almaları önemlidir. Bu şekilde, e-Belediye uygulamaları vatandaşlar için daha etkili ve verimli hale getirilebilir, belediyelerin hizmet kalitesi artırılabilir ve toplumun refahı için daha fazla katkı sağlanabilir.

E-Belediyecilik uygulamaları sayesinde e-BBS' ye dahil olan yerel yönetimler ve kamu kuruluşları daha geniş kitlelere erişim sağlamakta, hizmet sunumunu hızlandırmakta ve kolaylaştırmaktadır. Ayrıca, gerçekleştirilen tüm işlemler kamu kurumlarının web sitesi üzerinden yayınlanarak, daha şeffaf ve sürekli erişilebilir bir yönetim modeli oluşturulabilmektedir. Yerel yönetimlerin ve sisteme dahil olan kamu kuruluşlarının e-Belediyeciliğe geçişi gerçekleştirebilmesi için gerekli yönetim vizyonuna, bütçeye ve insan kaynağına sahip olmaları şarttır. Bu bağlamda, belediye başkanları ve üst düzey yöneticilerin e-Belediyecilik sürecine yönelik vizyon geliştirmeleri ve bu doğrultuda gereken bütçe ve insan kaynağını ayırmaları önem arz etmektedir.

E-BBS' nin sağladığı tüm fayda ve avantaj göz önünden bulundurulduğunda sisteme dâhil olacak belediye ve diğer kamu kurumları ile vatandaşlara daha kaliteli, hızlı ve etkili bir şekilde kamusal hizmetlerin sunulacağı ifade edilebilir.

Bu çalışmada elde edilen bulgular, çalışmanın yapıldığı döneme özgüdür. İlgili belediyeler, kendi web siteleri ve e-Devlet Kapısı üzerinden sundukları hizmetleri zamanla artırabilir, azaltabilir veya birleştirebilirler. Dolayısıyla, bu çalışmanın sınırlılıkları, verilerin toplandığı dönemle sınırlı olup sonraki dönemlerdeki değişiklikleri kapsamamaktadır.

Etik Beyan

“Dijital Dönüşüm Perspektifinden E-Belediye Bilgi Sistemi: Ege Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri İncelemesi” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Koçar Uzan, H. (2025). Dijital Dönüşüm Perspektifinden E-Belediye Bilgi Sistemi: Ege Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri İncelemesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 74-93.

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- 1982 Anayasası, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>. (26.04.2024).
- Alodalı, M. F. B., Tuncer, A., Usta, S. ve Halis, M. (2012). Yerel Yönetimlerde E-Belediyecilik Uygulamaları: Akdeniz Bölgesi Örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 83-95.
- Arıkboğa, E. (2013). Geçmişten Geleceğe Büyükşehir Belediye Modeli. *Yerel Politikalar Dergisi*, 1 (3), 48-95.
- Aydın Büyükşehir Belediyesi. (2024). <https://aydin.bel.tr/mobil/>. (Erişim Tarihi:26.04.2024).
- Babaoğlu C. ve Levent M. (2019). Akıllı Kentlerin Politika Üretme Aracı Olarak Yaşam Laboratuvarları: LivingLabs. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 28(4), 23-47.
- Bakırcıoğlu, İ. O., ve Ömürgönülşen, U. (2024). Bürokratik Duvarlardan Dijital Dönüşüme: Türkiye’de E-Devlet Kapısı ve E-Belediye Bilgi Sistemi’nin Serüveni. *Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi*, 6(2), 172-193. <https://doi.org/10.58307/kaytek.1501726>.
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (2022). <https://www.btk.gov.tr/uploads/pages/arastirma-raporlari/tu-rkiyede-dijital-do-nu-s-u-m-ve-dijital-okuryazarlik.pdf>. (Erişim Tarihi:23.04.2024)
- Bohnsack, R., Hanelt, A., Marz, D., ve Antunes, C. (2018). Old Wine in New Bottles? A Systematic Review of The Literature on Digital Transformation. *Academy of Management Global Proceedings*, 197.
- Bousdekis, A. ve Kardaras, D. (2020, June). Digital Transformation of Local Government: A Case Study from Greece. In *2020 IEEE 22nd conference on business informatics (CBI)*, 2, 131-140.
- Bulut, Y. (2002). Yerel Yönetimlerin Teknolojiye Entegrasyonu. *I. Uluslararası Yerel Yönetimler, Üniversite ve Sanayi İş birliği Sempozyumu, İş birliği Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 337-351.
- Cordella, A. ve Paletti, A. (2018). ICTs and Value Creation in Public Sector: Manufacturing Logic vs Service Logic. *Information Polity*, 23(2), 125-141.
- Çelik, D., ve Leblebici, D. N. (2023). Belediyelerde Dijital Olgunluğun Geliştirilmesinde Dijital Kültürün Etkisi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 601-621.
- Çoban, G. (2006). *E-devlet ve İstanbul Valiliği Uygulaması*, (Yayınlanmamış Tezli Yüksek Lisans), Yıldız Teknik Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Çobanoğulları, G. (2013). *Türkiye’deki E-Belediye Uygulamalarının Etkileri: Trabzon Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Trabzon.
- Delibaş, K., ve Akgül, A. E. (2010). Dünyada ve Türkiye’de E-devlet Uygulamaları: Türkiye’de E-demokrasi ve E-katılım Potansiyellerinin Harekete Geçirilmesi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 13 (1), 100-144.

- Koçar Uzan, H. (2025). Dijital Dönüşüm Perspektifinden E-Belediye Bilgi Sistemi: Ege Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri İncelemesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 74-93.
- Demirkan, H., Spohrer, J.C. ve Welser, J.J. (2016). Digital Innovation And Strategic Transformation. *IT Prof.* 18 (6), 14–18.
- Denizli Büyükşehir Belediyesi. (2024). <https://www.denizli.bel.tr/e-Belediye>. (28.04.2024).
- E-Belediye Bilgi Sistemi (2024). <https://www.belediye.gov.tr/belediyeler>. (26.04.2024).
- E-Belediye Bilgi Sistemi (2024). <https://www.belediye.gov.tr/e-Belediye-mevzuati>. (26.04.2024).
- E-Belediye Bilgi Sistemi (2024). <https://www.belediye.gov.tr/hakkimizda>. (26.04.2024)
- E-Belediye Bilgi Sistemi (2024). <https://www.belediye.gov.tr/moduller->. (27.04.2024)
- E-Devlet Kapısı Üzerinden Sunulan Hizmetler (2024). <https://www.turkiye.gov.tr/mugla-buyuksehir-belediyesi>. (26.04.2024)
- E-Devlet Kapısı Üzerinden Sunulan Hizmetler (2024). <https://www.turkiye.gov.tr/manisa-buyuksehir-belediyesi>. (27.04.2024)
- E-Devlet Kapısı Üzerinden Sunulan Hizmetler. (2024). <https://www.turkiye.gov.tr/aydin-buyuksehir-belediyesi>. (26.04.2024)
- E-Devlet Kapısı Üzerinden Sunulan Hizmetler. (2024). <https://www.turkiye.gov.tr/denizli-buyuksehir-belediyesi>. (26.04.2024)
- Erdoğan, O. (2019). Yerel Yönetimlerde E-Belediye Uygulamaları: İçişleri Bakanlığı E-Belediye Bilgi Sistemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(3), 551-566.
- Gong, Y., Yang, J. ve Shi, X. (2020). Towards A Comprehensive Understanding of Digital Transformation in Government: Analysis of Flexibility and Enterprise Architecture. *Government Information Quarterly*, 37(3), 101487.
- Güler, M., ve Dövertaş, E. (2009). Elektronik Devletten (e-devlet) Mobil Devlete (m-devlet) Geçişte Türkiye’de Yerel Yönetim Uygulamaları. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 25-49.
- Güven, A. (2022). Türkiye’de E-Belediyecilik Uygulamaları Çerçevesinde İl Belediyelerinin Analizi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 1621-1650.
- Henden, H. B. (2005). Katılımcı Yerel Yönetim Anlayışında E-Belediyeciliğin Yeri ve Önemi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 1,1-13.
- Henden, H. B. ve Henden, R. (2005). Yerel Yönetimlerin Hizmet Sunumlarındaki Değişim ve E-Belediyecilik. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(14), 48-66.
- Karakaya Polat, R. (2006). *E-Belediyecilik Kılavuzu Yerel Yönetim Vatandaş Etkileşimi*. İstanbul: Tasam Yayınları.
- Karasoy, H., ve Babaoğlu, P. (2020). Türkiye’de Elektronik Devletten Dijital Devlete Doğru. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 397-416. <https://doi.org/10.38155/ksbd.825899>.
- Karkın, N. & Janssen, M. (2014). Evaluating Websites From A Public Value Perspective: A Review of Turkish Local Government Websites. *International Journal of Information Management*, 34(3),351-363, <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2013.11.004>.

- Koçar Uzan, H. (2025). Dijital Dönüşüm Perspektifinden E-Belediye Bilgi Sistemi: Ege Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri İncelemesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 74-93.
- Kaya Bensghir, T. ve Akay, A. (2006). Bir Kamu Politika Aracı Olarak Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS): Türkiye’de Belediyelerin CBS Uygulamalarının Değerlendirilmesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 15 (1), 31-46.
- Keleş, R. (2006). *Kentleşme Politikası Gözden Geçirilmiş* (9. Baskı) İstanbul: İmge Kitabevi
- Korachi, Z. ve Bounabat, B. (2020). General Approach For Formulating A Digital Transformation Strategy. *Journal of Computer Science*, 16(4), 493-507.
- Kuhlmann, S. ve Heuberger, M. (2023). Digital Transformation Going Local: Implementation, Impacts and Constraints from a German Perspective. *Public Money & Management*, 43(2), 147-155.
- Li, L., Su, F., Zhang, W. & Mao, J. Y. (2018). Digital Transformation By Sme Entrepreneurs: A Capability Perspective. *Information Systems Journal*, 28(6), 1129–1157.
- Manisa Büyükşehir Belediyesi (2024). <https://ebld.manisa.bel.tr/Giris/Index/?returnURL=/Borc>. (26.04.2024).
- Mecek, M. (2017). E-Devlet ve E-Belediye: Kavramsal Çerçeve ve Türkiye’de Belediye Web Sitelerine Yönelik Yapılan Çalışmaların İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (Kayfor 15 Özel Sayısı), 1815-1851.
- Mergel, I., Edelman, N. ve Haug, N. (2019). Defining Digital Transformation: Results From Expert Interviews. *Government Information Quarterly*, 36(4), 101385.
- Muğla Büyükşehir Belediyesi (2024) <https://ebelediye.mugla.bel.tr/Giris/Index/?returnURL=/Borc>. (26.04.2024).
- Norris, D. F., & Moon, M. J. (2005). Advancing E-Government at the Grassroots: TortoiseOr Hare? *Public administration review*, 65(1), 64-75.
- Odabaş, H. (2009). *E-Devlet Sürecinde Elektronik Belge Yönetimi*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Özkara, N. (2010). *E-Belediye: Tarsus Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Mersin.
- Polatoğlu, A. (2015). Büyükşehir Belediye Modeli ve Türkiye’de Uygulanması Üzerine Düşünceler. *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3(1), 43-62.
- Previtali, P. ve Bof, F. (2009). E-Government Adoption in Small Italian Municipalities. *International Journal of Public Sector Management*, 22(4), 338-348.
- Şahin, Y. (2017). *Yerel Yönetimler Gözden Geçirilmiş* (3. Baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Şat, N. (2008). *Demokrasi İçin Bir Araç: E-Belediye*. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Tosun E. K. (2008). Türkiye’de E-Belediyecilik Uygulamaları: Bursa Nilüfer-Osmangazi-Yıldırım Belediyelerinin Web Sitelerinin Analizi. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 17(2).
- Tübitak-Bilgem. *Dijital Dönüşüm Nedir?* Dijital Dönüşüm Portalı. <https://www.dijitaldonusum.gov.tr/dijital-donusum-nedir/>. (Erişim Tarihi:22.04.2024)
- Ulusoy, A. ve Akdemir, T. (2017). *Mahalli İdareler: Teori-Uygulama-Maliye*. İstanbul: Seçkin Yayıncılık.
- Ültay, E., Akyurt, H. ve Ültay, N. (2021). Sosyal Bilimlerde Betimsel İçerik Analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 188-201. <https://doi.org/10.21733/ibad.871703>.

- Koçar Uzan, H. (2025). Dijital Dönüşüm Perspektifinden E-Belediye Bilgi Sistemi: Ege Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri İncelemesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 74-93.
- Walcroft, D., Chiasson, G. ve Murty, N. (2019). Creating The Smart Cities of The Future. A Three-tier Development Model For Digital Transformation of Citizen Services Saatavissa: <https://www.pwc.com/gx/en/sustainability/assets/creating-the-smart-cities-of-the-future.pdf>.
- Yetkin, O. (2019). Yerel kamu hizmetleri bağlamında 6360 sayılı yasanın değerlendirilmesi: Marmaris belediyesi örneği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(1), 158-191. <https://doi.org/10.33712/mana.541063>.
- Yetkin, O. (2020). Türkiye’de Büyükşehir Belediyelerinin Yapısı ve Geleceği. *Akademik Düşünce Dergisi* (1), 4-16.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (8.Baskı). İstanbul: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, M. ve Gümüş, E. (2023). Yerel Yönetimlerde Dijital Dönüşüm E-Belediye Uygulamaları. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(2-1), 201-221.
- Yolcu, H. (2019). *E-Belediyecilik Hizmetlerinin Teknoloji Kabul Modeli ile Değerlendirilmesi: Palandöken Belediyesi Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Extended Abstract

E-municipality Information System From The Perspective of Digital Transformation: An Analysis of Metropolitan Municipalities In The Aegean Region

The focus of this study is on the impact of technological developments on social life and the transformation in public services. With the widespread use of smartphones and the internet, changes have been experienced in public services, and e-Government applications have gained importance. These applications have enabled services to be provided more effectively, efficiently and quickly. In particular, municipalities use technology to make local services easily accessible to citizens. The objective of e-Municipality is to enhance the quality of life and facilitate service delivery through the provision of various online services. The digital transformation of municipalities in Turkey is progressing rapidly, with e-Municipality applications becoming increasingly prevalent. In this context, an e-Municipality management system was established and the process was monitored and improved. The e-municipalisation activities of Aydın, Denizli, Muğla and Manisa, which are metropolitan municipalities in the Aegean Region, have been subjected to analysis and this process has been discussed in detail. E-Government is regarded as the inaugural stage of e-Municipality comprehension. E-Government can be defined as a state model in which an increase in quality and performance occurs with the use of technology during the exchange of services and information between public institutions, citizens and commercial organisations. E-Municipality can be defined as the management of data related to the city, supported by information technology studies and modern technology, with the objective of obtaining useful information for the city and society from these data and making this information accessible to citizens.

In Turkey, an e-Municipality management system has been established with the objective of facilitating the digital transformation of municipalities. The system has been designed with the intention of facilitating and improving the monitoring of e-Municipality applications. As the number of e-Municipality applications continues to grow, municipalities are introducing a range of new modules to support this process. The objective of the E-Municipality Information System is to provide local government services that are citizen-oriented, fast, secure and uninterrupted. In order to achieve this objective, the Ministry of the Interior, the Ministry of Development and the Ministry of Environment and Urbanisation signed a protocol on the E-Municipality Information System on 3 May 2017. The protocol stipulates that a total of 67 modules will be prepared and made available to municipalities. The Ministry of Interior will prepare 45 of the modules, while the Ministry of Environment, Urbanisation and Climate Change will prepare 22. To date, 31 modules have been prepared and made available to municipalities. To date, 20 of the 30 metropolitan municipalities have been incorporated in to the e-Municipality information system. This study focuses on the e-Municipality modules offered to the public by the Aydın, Denizli, Manisa and Muğla metropolitan municipalities located in the Aegean Region, among the 20 metropolitan municipalities. The data for this study were collected via links and links on the websites of the relevant metropolitan municipalities and the e-Government application, which provides information on the services offered to the public by the four metropolitan municipalities included in the scope of the study. The data were then subjected to content analysis. Upon analysis of the data obtained, it can be observed that the online services provided by Denizli Metropolitan Municipality, among the four metropolitan municipalities, encompass all modules with in the e-Municipality system. It has been established that the Aydın Metropolitan Municipality utilises there venue module, request/complaint module, agenda module and modules related to personnel rights as online services. The online services provided by Muğla Metropolitan Municipality include there venue module, the personnel service procurement module, the request/complaint module, and the electronic document management system modules. It has been determined that the services offered online by Manisa Metropolitan Municipality are frequently related to there venue module. Furthermore, it has been determined that all four metropolitan municipalities offer a multitude of services online through the e-Government application, which facilitates the work of citizens and ensures accessibility to services.

The e-Municipality information system, which was established with the objective of Supporting the digital transformation of municipalities, offers a number of advantages to both citizens and municipalities in the irrespective roles as service providers and receivers. The most significant advantage for citizens is that it provides prompt, continuous, and uninterrupted service. The most significant advantages for municipalities include the provision of services online through a single platform in a prompt and dependable manner, the effective and efficient utilisation of municipal resources, the immediate reporting of data entered in to the system, and the capacity of municipal top managers to swiftly audit the services provided. It is anticipated that the e-Municipality information system will serve as a platform that facilitates the work of citizens and municipalities in the online environment, due to the introduction of new modules to the system over time.

MAKİNE ÖĞRENMESİ YÖNTEMLERİ İLE SERMAYE YAPISININ BELİRLENMESİ; BİST’TE UYGULAMA

Şafak Sönmez SOYDAŞ¹

Öz

Bu çalışma, firmaların fonlama kararlarını önemli ölçüde etkileyen firmaya özgü faktörleri belirlemek ve geliştirmek için makine öğrenmesi yöntemlerine dayalı bir model oluşturmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma, 2014-2023 yılları arasında Borsa İstanbul’da orman, kâğıt ve basım endeksinde sıralanan firmalardan oluşmakta olup makine öğrenmesi yöntemleri ile sermaye yapısı kararları analiz edilmiştir. Makine öğrenmesi yöntemleri kullanılarak yapılan analizler sonucunda oluşturulan modeller içerisinde özellikle XGBoost yöntemi ile oluşturulan model ve Random Forest modelinin performans değerlerinin AdaBoost ve SVM modeline göre daha iyi performans gösterdiği tespit edilmiştir. Özellikle XGBoost ve Random Forest yöntemi ile oluşturulan modellerin kurumsal sermaye yapılarının belirlenmesi için daha iyi bir seçenek olduğu görülmüştür. En kötü performansın ise SVM modeli olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sermaye Yapısı, Finansal Oran, Makine Öğrenmesi
JEL Sınıflandırması: B23, G17, G32

MACHINE LEARNING METHODS IN CAPITAL STRUCTURE DECISIONS; APPLICATION IN BIST

Abstract

This study was conducted to create a model based on machine learning methods to determine and develop firm-specific factors that significantly affect the funding decisions of firms. The study consists of firms listed in the forest, paper and printing index of Borsa İstanbul between 2014-2023, and their capital structure decisions were analyzed with machine learning methods. As a result of the analyzes made using machine learning methods, it was determined that the performance values of the model created with the XGBoost method and the Random Forest model, in particular, performed better than the AdaBoost and SVM models. It was seen that the models created with the XGBoost and Random Forest methods were a better option for determining corporate capital structures. It was understood that the SVM model had the worst performance value.

Keywords: Capital Structure, Financial Ratio, Machine Learning
JEL Classification: B23, G17, G32

¹ Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İrfan Can KÖSE MYO, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, e-posta: safaksoydas@gumushane.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-7174-8652>

1. GİRİŞ

Bir firmanın ihtiyaç duyduğu fonların finansmanında kullandığı vadesi bir yıldan az olan kaynakların devamlılık arz eden kısmı, vadesi bir yıldan fazla olan kaynakların ve özsermayenin beraber oluşturulduğu yapı sermaye yapısı olarak ifade edilmektedir. Bir başka deyişle sermaye yapısı, bir firmanın ana faaliyetlerinde kullanacağı kaynakları finanse etmede kullandığı menkul kıymetlerin (uzun vadeli borçlar, adi hisse senetleri, imtiyazlı hisse senetleri vb. gibi) bir arada kullanılmasıdır (Qian, Tian ve Wirjanto, 2007). Sermaye yapısının bileşiminde borçlanma ya da özsermaye yöntemlerinden hangisinin kullanılıp varlıkların fonlandığı konusu önem arz etmektedir. Bu fonların kullanımında çoğunlukla özsermaye kullanmanın maliyeti, dış kaynak kullanmanın maliyetinden yüksek olmaktadır (Terim ve Kayalı, 2009).

Firmaların aldıkları finansal kararlar ve belirledikleri politikalar kendi organizasyon kültürü için önemli bir rol oynamaktadır. Sermaye yapısı, bir firmanın varlıklarını finanse etmek için kullanılan fonların yapısını ifade eder. Ayrıca bir firmanın sermaye yapısı, organizasyon içinde karar alma sürecindeki birçok etkenin birleşimi ile şekillenmektedir.

Modigliani ve Miller (1958) 'ın, sermaye yapısının önemi hakkında öne sürdüğü fikirler hala tartışmalı olmasına rağmen kabul edilen bir olgudur. Bu tartışmanın temelinde piyasa sürüşmelerinde sermaye yapısının önemli bir konu olduğunu kabul edilmektedir (Modigliani ve Miller, 1963:433-443). Yaklaşık bir asra yakın zaman diliminde, sermaye yapısı kararlarının altında yatan kesin nedenler hâlâ tam olarak açıklanamamıştır (Graham, Leary ve Roberts, 2015:658-683).

Sermaye yapısı teorileri, bir işletmenin optimal sermaye yapısını belirlemeye çalışır ve hangi faktörlerin sermaye kararlarını etkilediğini açıklar. Firmaların sermaye yapısı tercihlerini açıklayan çeşitli teoriler önerilmiştir. Bu teoriler klasik teoriler ve modern teoriler olarak iki kısımda değerlendirilmektedir. Klasik teoriler sınıflandırmasında Modigliani-Miller teorisi (M&M) ve Trade-Off Teorisi (Takas teorisi), modern sermaye yapısı teorileri ise, Pecking Order Teorisi (Öncelik sırası teorisi), Ajans Teorisi (vekalet teorisi), Sinyal Teorisi ve Denge Teorisi şeklinde değerlendirilmektedir.

• Modigliani-Miller Teorisi (M&M)

Bu teori etkin bir piyasa varsayımında vergi etkisinin olmadığı durumlarda sermaye yapısının firma değeri üzerinde bir etkisinin olmadığını savunmaktadır (Modigliani ve Miller, 1958). Modigliani ve Miller (1963), çalışmalarında daha önceki teorilerine vergi faktörünü de dahil ederek teoriyi genişlettiler. Bu teoriye göre, vergi ilave edildiğinde firmaların dış kaynak kullanımı ile vergi avantajı ortaya çıkacağı ve bu avantaj ile firmanın değerinin artabileceği ifade edilmektedir. Kullanılan yabancı kaynaktan dolayı ödenen faiz giderleri, vergi matrahından azaltılacağı için firmalar bu durumu vergi avantajı olarak kullanabileceklerdir. Sonuç olarak bu teori ile sermaye maliyeti ve firma değeri arasındaki ilişki analiz edilmektedir (Modigliani ve Miller, 1963:433-443).

• Takas Teorisi

Bu teori dış kaynak kullanımının oluşturacağı vergi avantajları ile iflas maliyetleri arasındaki dengeyi oluşturarak en uygun sermaye yapısının belirlenebileceğini savunmaktadır. Ayrıca vergi avantajının bir noktaya kadar borçlanmayı tetiklediği, ancak dış kaynak kullanım oranı yükseldikçe iflas maliyetlerinin de ortaya çıkacağını öne sürmektedir. Bu teori, optimal sermaye yapısı oluşumunu ifade etmek için geniş kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Fakat bilgi asimetrisi, ajans maliyetleri gibi reel ekonomik kriterleri bir bütün olarak değerlendirmede için bazı kısıtlamaları bulunmaktadır (Kraus ve Litzenberger, 1973; Myers, 1984).

• Hiyerarşi Teorisi

Bu teori, firmalar sermaye yapısını oluştururken alınacak borçlanma kararlarını belirlemek için kaynak sıralamasını firmanın finansal durumuna göre belirlenen öncelik sırasına göre kararlar aldığını ve alınan kararların bilgi asimetrisinden dolayı oluştuğunu savunmaktadır. Yani temelde firmanın kullanacağı kaynaklarının firma içinden mi yoksa dışından mı karşılanacağı konusu üzerine tercih sırasını belirtmektedir. Maliyetleri azaltmak, iç kaynak finansman faydası, kullanılan borcun vergi yönünden faydası gibi avantajları bulunmakta iken yönetici ve pay sahipleri arası çatışmalar, piyasa koşullarındaki dalgalanmalar ve bunun sonucunda sıralamaların değişmesi ve firmaların karlılık oranlarındaki farklılıklar olması nedeniyle bu teorelin sınırlılıkları söz konusu olmaktadır (Myers ve Majluf, 1984; Leland ve Pyle, 1977; Bontempi, 2002).

• Vekalet Teorisi

Bu teori, firmaları idare edenler ve firma ortakları arasında menfaat sirtüşmesi olduğunu ve bu durumun da alınacak finansman kararında etkin bir şekilde faydalanılacağı yönünde görüşlerden oluşmaktadır. Kaynak kullanımının, firmaları idare edenler üzerinde düzenleyici etki unsuru oluşturmaları onları pay sahiplerinin menfaatleri lehine eylemlerde bulunmaya iteceğini ifade etmektedirler. Ayrıca özsermaye maliyetinin borç-özsermaye oranıyla doğrusal bir şekilde arttığını açıklamaktadır. Çünkü artan finansal kaldıracın sistematik riski yükselttiği varsayılır. Sermayenin ağırlıklı ortalama maliyeti sabit kaldığında borç-özsermaye oranından bağımsız olur. Yani artan özkaynak maliyeti, daha ucuz borç finansmanının artan payı ile dengelenmektedir. Bunun yanı sıra bu teori ajans giderlerini kısmak için çeşitli öneriler belirtse de bir takım bazı sınırlamalar söz konusudur. Bunlar ise yüksek dış kaynak kullanımının firmaları finansal sıkıntıya sokma ihtimali, firmaları idare edenler ve firma ortakları arasındaki sirtüşmenin tam olarak giderilememesi ve dış çevre faktörlerinde toplumsal sorumluluk gibi konuların kapsam dışında tutulması gibi sınırlamalardır (Jensen ve Meckling, 1976; Harris ve Raviv, 1991).

• Sinyal Teorisi

Bu teori, firmalar hakkında oluşan tüm gelişmelerin olumlu ya da olumsuz bir işaret olarak anlaşılması gerektiğini savunmaktadır. Bundan dolayı bilginin maliyetsiz bir şekilde firma paydaşlarına aktarılması sağlanmaktadır. Firmalar dış kaynak kullanarak ya da pay senedi üreterek firmaya yatırım yapanlara kendi sermaye yapısı hususunda ayrıntılı bilgi vermektedir. Dış kaynak kullanımı pozitif bir sinyal olarak değerlendirilirken pay senedi ihraçları genellikle negatif olarak değerlendirilmektedir. Bu teori, alınan finansal kararların sadece finansal bir karar olmadığını aynı zamanda oluşan bilgileri idare etme vasıtası olduğunu ifade etmektedir (Ross, 1977; Leland ve Pyle, 1977).

• Dengeleme Teorisi

Bu teoreli ise en uygun borç düzeyinde firmaların sermaye yapıları belirlenirken kullanılan borcun iflas maliyeti ve borçlanmanın sağladığı fırsatları dengeleyerek en uygun sermaye yapısını sağlamak için öne sürülmüştür (Kraus ve Litzenberger, 1973). En uygun finansal karar alma mekanizması, verginin sağladığı gelir avantajlarının finansal sıkıntı giderlerini telafi edecek düzeyde olduğu borç-özkaynak karışımı olarak ifade edilmektedir. Bundan dolayı dengeleme teoreli, dış kaynak kullanmanın sağladığı artıları en üst aşamaya yükseltmeyi planlarken iflasın oluşturduğu olumsuzlukları asgari seviyeye indirmeyi hedeflemektedir. Fakat bu teori, firma idarecileri ve yatırım yapanların aynı bilgi düzeyinde olmaması, piyasa koşullarında dalgalanmaların olması ve yatırımcıların karşılaştığı menfaat karmaşası, bilgi asimetrisi ve ajans maliyetlerini göz ardı etmesi ve büyüme olanaklarını göz ardı etmesi nedenlerinden dolayı bazı kısıtlamalar söz konusudur (Myers, 1984; Jensen, 1986).

Sermaye yapısı ile ilgili önceki çalışmalara bakıldığında, bir firmanın sermaye yapısının belirlenmesinde yalnızca firmaya özgü faktörlerin olmadığı, aynı zamanda ülkeye özgü faktörlerden de etkili olduğu görülmektedir (De Jong, Kabir ve Nguyen, 2008:1954-1969). Tek bir ülkedeki firmalar üzerine yapılan çalışmalar, çoğunlukla o ülkedeki firmalar arasındaki sermaye yapısında oluşan farklılıkları ifade etmek için firmaya has etmenleri kullanmaktadır. Eğer küresel temelde araştırma yapılmış ise, sermaye yapısındaki farklılıkları ifade etmek için hem firmaya hem de ülkeye özgü etmenleri kullanarak, farklı ülkelerdeki firmaların sermaye yapısı seçimindeki farklılıkları karşılaştırmak gerekir. Sonuç olarak, sermaye yapısının belirlenmesinde hem firmaya hem de ülkeye özgü faktörlerin önemli açıklayıcı güce sahip olduğu görüşü savunulmaktadır (Li ve Islam, 2019: 425-437).

Sermaye yapısı kararlarında yapılan çalışmalar genellikle geleneksel istatistiksel yöntemler ve basit regresyon modelleri şeklindedir. Bu yöntemler, belirli değişkenler arasındaki ilişkileri analiz etmek ve gelecekteki olayları tahmin etmek için kullanılmıştır. Ancak, sermaye piyasası kararlarında bu yaklaşımların bazı sınırlamaları bulunmaktadır. Bunlar, finansal piyasalar genellikle karmaşık ve dinamik yapıya sahip olduğundan basit regresyon modelleri ve geleneksel istatistiksel yöntemler, bu karmaşıklığı yeterince yönetmekte zorlanabilmektedir. Ayrıca geleneksel yöntemler genellikle büyük veri kümelerini etkili bir şekilde işleyemez. Sermaye piyasalarında artan miktarda veri bulunmaktadır ve bu verilerin etkili bir şekilde işlenmesi ve analiz edilmesi önemlidir. Makine öğrenmesi, karmaşık yapıları daha iyi yönetebilir ve finansal piyasalardaki çeşitli faktörler arasındaki etkileşimleri daha iyi anlayabilir. Bu etkenlerden dolayı firmaların fonlama kararlarını önemli ölçüde etkileyen firmaya özgü faktörleri belirlemek ve geliştirmek için makine öğrenme veri setine dayalı bir model oluşturmak amaçlanmıştır.

Yapılan bu çalışmada, 2014-2023 yılları arasında Borsa İstanbul’da orman, kâğıt ve basım endeksinde sıralanan 15 firma içinden bahse konu yıllar arasında, Kamuoyu Aydınlatma Platformu (KAP)’undan ulaşılan 9 firmaya ait veriler çalışılmıştır. Bu sektörün tercih edilmesinin temel nedenleri ise imalat sektöründe bulunması ve sektörde makine öğrenmesi yöntemleri ile çalışma yapılmamış olması, daha önce bu tür firmaların sermaye yapıları belirleyicileri üzerine bir çalışmanın olmamasından kaynaklanmaktadır. Çalışmanın, makine öğrenmesi tekniklerinin sermaye piyasası analizine yeni bir bakış açısı sağlaması anlamında literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Literatürdeki bilgiyi genişletmek, eksiklikleri gidermek ve gelecekteki araştırmalar için bir temel oluşturmak açısından önemli bir rol oynaması beklenmektedir. Ayrıca, makine öğrenmesinin sermaye piyasası kararlarının analizindeki kullanımının avantajlarını göstermek ve bu alandaki araştırmacıların ve profesyonellerin dikkatini çekmek amaçlanmıştır. Çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran özelliği, farklı bir sektörde sermaye yapısı kararları için ilk kez makine öğrenme yöntemleri kullanılmış ve sermaye yapısı kararlarında bu yöntemlerin kullanılabileceği ve bu yönüyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın diğer bölümlerinde literatür taraması, metodoloji ve çalışmanın sonuçları özetlenmiştir. Son bölümde ise araştırma sonuçlarının yorumlanmasına yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Yazında birçok ampirik çalışmanın büyüklük ve kârlılık gibi sermaye yapısının bir dizi kesitsel belirleyicisi üzerine yapıldığı görülmektedir (Lemmon, Roberts ve Zender, 2008; Dang, Kim ve Shin, 2012). Bu çalışmalarda, kaldıraç ve kârlılık arasındaki negatif ilişkinin olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Sermaye yapısı üzerine yapılan çalışmalarda kârlılık-kaldıraç ilişkisindeki doğrusal olmayan bir yapının olduğu ve bu durumun araştırılması gereken bir konu olduğu öne sürülmektedir (Katagiri, 2014:80).

Bir şirketin finansman tercihi üzerinde önemli etkisi olan bazı temel iç faktörler bulunmaktadır. Bu faktörlerin, şirket karlılığı, büyüklüğü, büyüme fırsatları, vergi dışı koruma ve varlık durumu olduğu öne sürülmüştür (Bauer, 2004; Bokpin, 2009; Frank and Goyal, 2009; Kouki and Said, 2012; Nguyen and Wu, 2011).

Booth, Aivazian, Demircuc-Kunt ve Maksimovic (2001), farklı kurumsal yapıya sahip ülkelerde sermaye yapısı teorilerinin değiştirilebilir olup olmadığını test etmek için 10 farklı gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerdeki gibi sermaye yapısı tercihlerinin benzer olduğu kanısına varmıştır.

Löf (2003), farklı firma büyüklüğü ve farklı ülkelerdeki firmaların kurumsal sermaye yapılarını etkileyen değişkenleri incelemiştir. Bulgular ülkelerde bulunan firmaların birbirinden bağımsız ekonomik şartlarda ve büyüklükte olsalar bile sermaye yapılarını belirleyen faktörlerin farklı olmayacağı sonucuna varmıştır.

Ulusoy (2008), finansal oranları kullanarak borsada işlem gören 30 firmanın finansal yapılarını ve sistematik riskini belirlemiştir. Çalışma sonucunda firmaların finansal oranları ile betaları arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı, ek olarak oranlar beta katsayısı arasında korelasyonun varlığı modelin anlamlılık seviyesini pozitif veya negatif olarak etkileyebileceğini ifade etmiştir.

Sufi (2009), sermaye yapısındaki artışın sermaye üzerinde ne gibi artışlar olduğunu incelemiştir. Firma özelliğinin karakteristik yapısı ve sermaye artış şartlarının kurumsal temelde borç kullanımı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu bulmuştur.

Terim ve Kayalı (2009), Aynı sektörde faaliyet gösteren firmaların sermaye yapısı belirleyicilerini, karlılık, net sabit varlıklar, büyüme fırsatları ve sermaye yapıları faktörlerinde incelemiş ve anlamlı ilişki tespit etmiştir.

Lemmon, Michael, Roberts ve Zender (2008), firmaların sermaye yapısı kararlarında firma büyüklüğü, varlık yapısı ve sermaye yapısı belirleyicileri üzerinden değerlendirmiştir. Karlılığın sermaye yapısını olumlu etkilediği fakat diğer değişkenlerin sermaye yapısını olumsuz etkilediği sonucuna varmıştır.

Sheikh ve Wang (2011) ve Anwar (2012), borsa şirketleri üzerinde sermaye yapısı kararlarını etkileyen etmenleri incelemişler. Finansal hiyerarşi kuramı ile firmalar sermaye yapılarını belirlediklerini ve karlılık, likidite ve borç oranlarının negatif ilişki içinde oldukları kanısına ulaşmıştır.

Pratheepkanth (2011), borsa dışı firmaların sermaye yapılarını incelemiş, bu firmaların sermayelerinin genellikle öz sermayeden oluştuğunu ve öz sermaye ve karlılık arasında ilişkinin negatif ve anlamlı olduğunu açıklamıştır.

Graham ve Leary (2011), firma idarecilerinin alınan finansal kararlar için firma içi, firma dışı ve sektörler arası boyutta değerlendirmiş geleneksel yaklaşım ile yapılan çalışmaların bu borç yapısını hangi ölçüde açıkladığını özetlemiş ve var olan eksikliklere dikkat çekmiştir.

Dang, Kim ve Shin (2012), dinamik panel eşik modeli ile dengeleme teorisini borçlanma hedeflerine doğru asimetrik ve borçlanma maliyetlerinin ayarlamasına olanak tanıyan, dinamik takas teorisini analiz etmek için yeni bir yaklaşım oluşturmayı amaçlamıştır. Büyük finansman açığı, büyük yatırımların olası volatilitesi veya düşük kazanç volatilitesi olan firmaların karşıt özelliklere sahip olanlardan daha hızlı finansmanları ayarladıklarını ifade etmişlerdir.

Gourio (2013), kurumsal sermaye yapısı tercihini kapsayan çalışmasında, firmaların kredi marjları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiye odaklanmıştır.

Asche, Sikveland ve Zhang (2018), firmaların büyüklük ve fiyat değişikliğinin karlılığa etkisini incelemişler. Firmaların toplam satışlarındaki artışın karlılık üzerinde olumlu bir etkiye sahip olmasına rağmen, toplam varlıkların karlılık üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğunu bulmuştur.

Saona, Martín ve Jara (2018), kaldıraç oranı, sahiplik yapısı, firma büyüklüğü, karlılık, varlık yapısı oranı, büyüme fırsatı, borç dışı vergi kalkanı gibi sermaye yapısı faktörlerini kullanarak sermaye kararlarının da hangi faktörlerle ilişkili olduğunu belirlemiştir. Çalışmada, sahiplik yapısı ile kaldıraç oranı ilişkisini negatif diğer değişkenlerin ise pozitif etkilediğini tespit etmiştir.

Akkaynak (2022), 14 bankanın 2002-2020 yılları arasındaki sermaye yapıları belirleyicilerini panel veri analiz ile test etmiştir. Analiz sonucunda bu bankaların sermaye yapılarını belirlemede hiyerarşi teorisinin daha uyumlu olduğu tespit etmiştir.

Son yıllarda makine öğrenme ve derin öğrenme konuları diğer disiplinlerde olduğu gibi finans alanında da sıklıkla kullanılmaktadır. Finans alanında genellikle iflas tahmini ve kredi riski değerlendirmesi, hisse senedi fiyatı tahmini, portföy yönetimi, oynaklık ve likidite, kara para aklamanın önlenmesi, dolandırıcılığın önlenmesi ve risk yönetimi gibi konular olduğu görülmektedir (Ahmed ve diğerleri, 2022).

Yurt içinde makine öğrenme yöntemleri ile yapılan çalışmalara bakıldığında bu çalışmaların ülke riski tahmini (Doğan ve Türe, 2022), Borsa endeksi hareketlerinin tahmini (Pabuçcu, 2019), makine öğrenme yöntemleri ile iflas risk tahmini (Shakeri ve diğerleri, 2019), makine öğrenmesi yöntemleri sigorta şirketlerinin derecelendirilmesi ve tahmin performansının karşılaştırılması (Aksoy, 2020), Karar Ağaçları Algoritması ile Modigliani-Miller Teorilerinin Testi (Şeyranlioğlu ve Karavardar, 2022) karşılaştırılması üzerine olduğu görülmektedir.

Yurt dışında yapılan çalışmalara bakıldığında ise, makine öğrenimi algoritmaları aracılığıyla tüketici kredi riski modelleri (Khandani ve diğerleri, 2010), döviz piyasasında algoritmik ticaret üzerine (Chaboud ve diğerleri, 2014), Chicago Board Options Exchange piyasa volatilite endeksinin modellenmesi ve tahmin edilmesi (Fernandes ve diğerleri, 2014), yapay sinir ağı kullanarak borsa endeksi tahmini (Moghaddam ve diğerleri, 2016), günlük ve anlık fiyatlara ilişkin destek vektör regresyonunu kullanarak hisse senedi fiyat tahmini (Henrique ve diğerleri, 2018) ve ağaç tabanlı sınıflandırıcılar kullanarak borsa fiyatlarının yönünü tahmini (Basak ve diğerleri, 2019) gibi çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Çalışmanın giriş bölümünde bahsedildiği üzere daha önce sermaye yapısı kararları ile ilgili makine öğrenimi yöntemlerinin kullanılmadığı görülmekte ve ilk kez bu çalışmada makine öğrenmesi yöntemleri kullanılarak test edilmektedir.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmanın veri seti 2014-2023 yılları arasında Borsa İstanbul’da orman, kâğıt ve basım endeksinde sıralanan 15 firma arasından bahse konu yıllar arasında bilançolarına ulaşılan 9 firmadan oluşmaktadır. 1 Ocak-31 Aralık tarihleri arasındaki bilanço, nakit akış ve gelir tablosu gibi finansal tablolardan faydalanılarak değişkenlere ait veriler Kamuyu Aydınlatma Platformu’ndan elde edilmiş ve Excel ortamında analize hazır hale getirilmiştir. Araştırmada veri setini oluşturan sektör ve tarih aralığının seçilmesinin ana nedeni öncelikle üretim firmalarının mali verilerinin finansal açıdan daha sağlıklı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu firmalar çoğunlukla kapsamlı bir varlık yapısına, sürekli nakit akışına ve ölçek ekonomilerine sahip oldukları için finansal olarak daha sağlam bir yapıya sahiptirler. Bu sektörde faaliyette bulunan 15 firmanın 6’sının yeni halka arz olmasından dolayı veri setinden çıkarılmıştır. Ayrıca seçilen firmalara ait 2014 yılı öncesi analiz edilebilir finansal verilere ulaşmada yaşanan zorluklardan dolayı tarih aralığı 2014-2023 olarak belirlenmiştir. Analizler, Python

tabanlı bir veri analiz aracı olan Orange yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan firma bilgileri tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Analizde Kullanılan Firma Bilgileri

Firma Adı	Borsa Kodu
Alkim Kağıt Sanayi Ve Ticaret A.Ş.	ALKA
Bak Ambalaj Sanayi Ve Ticaret A.Ş.	BAKAB
Duran Doğan Basım Ve Ambalaj Sanayi A.Ş.	DURDO
Kaplamın Ambalaj Sanayi Ve Ticaret A.Ş.	KAPLM
Kartonsan Karton Sanayi Ve Ticaret A.Ş.	KARTN
Mondi Turkey Oluklu Mukavva Kağıt Ve Ambalaj Sanayi A.Ş.	MNDTR
Prizma Pres Matbaacılık Yayıncılık Sanayi Ve Ticaret A.Ş.	PRZMA
Saray Matbaacılık Kağıtçılık Kırtasiyecilik Ticaret Ve Sanayi A.Ş.	SAMAT
Viking Kağıt Ve Selüloz A.Ş.	VKING

Değişkenler belirlenirken sermaye yapısı ile doğrudan bağlantılı olan literatürde de sıklıkla kullanılan ve çalışmada da kullanılan bağımlı değişken, kaldıraç oranı olarak belirlenmiştir. Bağımsız değişkenler ise firma büyüklüğü, karlılık, varlık yapısı, varlık likiditesi, büyüme, özkaynak karlılığı, varlık getirisi, borç dışı vergi kalkanı ve varlık devir hızı gibi değişkenlerdir. Kaldıraç oranı, bir şirketin finansal yapısını ve borç kullanımını yansıtmaktadır. Bu nedenle, kaldıraç oranı bağımlı değişken olarak kullanılarak, şirketin finansal performansının incelenmesi ve değerlendirilmesi sağlanır. Bağımlı değişken olarak kullanıldığında, kaldıraç oranındaki değişimlerin şirketin kararlar üzerindeki etkisi incelenmektedir.

Bağımsız değişkenlere bakıldığında, özkaynak karlılığı, satışların büyüklüğü gibi faktörler, şirketin finansal performansını yansıtan önemli göstergelerdir. Bu faktörlerin kaldıraç oranı üzerindeki etkisi, şirketin karlılık düzeyi ve büyüme potansiyeli ile sermaye yapısı arasındaki ilişkiyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Varlık yapısı, varlık likiditesi, varlık devir hızı gibi faktörler, şirketin risk profili ve finansal durumu hakkında bilgi sağlayarak kaldıraç oranını etkileyen risk unsurlarını belirlememize yardımcı olmaktadır. Firma büyüklüğü, vergi kalkanı gibi faktörler, şirketin özelliklerini ve iş yapısını temsil etmektedir. Bu faktörlerin kaldıraç oranı üzerindeki etkisi, şirketin finansal yapısını şekillendiren farklı dinamikleri anlamamıza yardımcı olabilir. Tablo 2’de değişkenlere ait bilgiler gösterilmiştir.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Bağımlı ve Bağımsız Değişken Bilgileri

Değişkenler	Oranlar	Formüller
Bağımlı Değişken	Kaldıraç Oranı	Toplam Borç/Özkaynak
	Varlık Getirisi	FAVÖK/Toplam Varlıklar
	Firma Büyüklüğü	Toplam Varlıkların Log.
	Varlık Yapısı	Toplam Satışlar/Toplam Varlıklar
Bağımsız Değişkenler	Varlık Likiditesi	Nakit ve Benzeri Değ./T. Varlıklar
	Vergi Kalkanı	Amortisman/ Toplam Varlıklar
	Varlık Devir Hızı	Toplam Satışlar/Duran Varlıklar
	Satışların Büyüklüğü	Toplam Satışların Log.
	Özkaynak Karlılığı	Net Kar/Özkaynak

Çalışmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenleri tespit etmek için sermaye yapısı üzerine yazında çoğunlukla kullanılan değişkenler seçilmiştir (Harris ve Raviv, 1991; Booth, Aivazian, Demirci-Kunt ve Maksimovic, 2001; Frank ve Goyal, 2009). Yapılan çalışmalarda değişkenlerin sermaye yapısı ile ilgili teorilerle sermaye yapısı belirleyicileri arasında ilişki ve öngörüler açıklanmıştır. Varlık getirisi oranı için hiyerarşi teorisi, bir şirketin önce iç finansman kaynaklarını kullandığı fikrine

dayanarak firmanın getirisi ile toplam borcu arasında negatif bir ilişkilidir (Myers ve Majluf, 1984). Firma büyüklüğü için takas teorisine göre, firmanın büyüklüğü ile borç oranı doğru orantılıdır (Gaud ve diğerleri, 2005). Hutchinson ve Hunter (1995) ve O'Brien ve Vanderheijden (1987), yapılan toplam varlık devir hızının borç oranı üzerinde etkisi bulunmaktadır. Sheikh ve Wang (2011), Ogiriki ve Werigbeleghe (2015), Arsov ve Naumoski (2016), çalışmalarında vergi kalkanı ile borç oranı, finansal hiyerarşi ve işaret teorisine göre negatif, temsil teorisine göre ise pozitif ilişkilidir. Büyüklük ile kaldıraç oranı, hiyerarşi teorisine göre negatif dengeleme, temsil ve işaret etkisi teorisine göre ise pozitif ilişkilidir. Varlık likiditesi oranı ile borç oranı, dengeleme, temsil ve işaret etkisi teorisine göre pozitif hiyerarşi teorisine göre ise negatif ilişkili olduğunu belirtmiştir.

Çalışmada öncelikle toplanan veriler Excel’de analize hazır hale getirilmiştir. Bahse konu yıllar için oluşturulan veri setinde toplam 90 gözlem bulunmaktadır. Bu gözlemler, 9 farklı firmadan 10 yıl boyunca toplanan verilerden oluşmaktadır. Eksik veya hatalı veri kontrolü ve verilerin analizi yapılmış olup, veri seti üzerindeki değişkenlerin sağlıklı ölçülebilmesi için normalizasyon işlemi yapılmıştır. Normalizasyon yapılmasındaki temel hedef, bir araya getirilen verileri, belli bir değer aralığına toplayarak bu sayısal değerler arasındaki farklılıkları değiştirmeden aynı ölçek haline getirmektir (Dondurmacı ve Çınar, 2014: 262). Ancak literatürde ağaç tabanlı algoritmalar kullanıldığında normalizasyonun bilgi kaybına yol açtığı bundan dolayı da veri setinde normalizasyon yapmanın çoğu zaman tavsiye edilmediği ifade edilmektedir (Breiman, 2001). Çalışmada SVM ve AdaBoost algoritmaları için normalizasyon işlemi yapılmış Random Forest ve XGBoost algoritmaları için ise normalizasyon yapılmamıştır. Normalizasyon işleminin ardından veri seti %70 eğitim ve %30 test setine ayrılmıştır. Yazında yaygın bir şekilde kullanılması sebebiyle bu oranlar tercih edilmiştir. Eğitim seti ile model eğitilirken, parametre optimizasyonu yapılmıştır. Parametre optimizasyonunda her bir yöntem için kullanılan aralıklar aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir. Bu süreç sayesinde modelin doğruluğu ve genelleme kabiliyetini en üst düzeye çıkararak aşırı öğrenme sorununu azaltmak hedeflenmiştir.

4. BULGULAR

BİST imalat sanayinde faaliyette bulunan orman, kağıt ve basım endeksinde sıralanan firmaların 2014-2023 yılları arasında kurumsal sermaye yapıları belirleyicileri ve makine öğrenmesi yöntemleri ile oluşturulan model önerisine ilişkin bulgular ve analiz sonuçları aşağıda gösterilmektedir. Tablo 3’te değişkenlerinin tanımlayıcı istatistikleri gösterilmiştir.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ortalama	Mod	Medyan	Dağılım	Minimum	Maksimum
Kaldıraç Oranı	0.4080	0.0004	0.0333	3.8389	0.0004	13.6427
Varlık Getirisi	3.0179	0.7809	2.2007	1.4222	0.00343	27.1411
Firma Büyüklüğü	0.8862	0.0070	0.0380	2.8230	0.0070	8.8819
Varlık Yapısı	8.4093	7.8756	8.4314	0.0539	6.9997	9.3076
Varlık Likiditesi	7.4748	7.5470	8.3167	0.3486	-1.1928	9.4109
Vergi Kalkanı	23.5653	-5.1826	0.1199	8.1902	-5.1826	1838.98
Varlık Devir Hızı	1.1830	0.4690	0.9940	0.8950	0.0010	8.320
Satışların Büyüklüğü	0.3433	-0.8339	0.1750	2.4087	-0.8339	5.5456
Özkaynak Karlılığı	1.4402	1.1495	1.3154	0.5284	-0.5409	3.5964

Makine öğrenmesi yöntemlerinde değerlendirme metrikleri olarak RMSE, MAE ve R2 değerleri dikkate alınmaktadır. RMSE metriği, tahmin edicinin verilere uyumunun kusur oranını göstermektedir. MAE metriği, modeldeki tahminlerin nihai sonuçlara ne kadar yakın olduğunu ölçmek için kullanılır. Yani, veri kümesinin tüm örneğinde, o örnek için gerçek değer ile öngörülen değer arasındaki her bir farkın mutlak değerinin ortalamasıdır. R2 metriği, bağımsız değişkenden tahmin edilebilen bağımlı değişkendeki varyansın oranı olarak yorumlanır. Kullanılan makine öğrenmesi yöntemlerinin model

anlamlılık değerini açıklayan R2 metriğinin değerine göre model değerlendirilmesi yapılmaktadır (Breiman, 2001; Ay, 2020).

Rastgele orman (RF) algoritması, çoklu regresyon ve sınıflandırma ağacı algoritmalarını birleştiren bir makine öğrenmesi modelidir. Bu algoritma, sağlam bir genelleme yeteneği, eğitim hızı ve yüksek hassasiyet avantajına sahiptir ve farklı özelliklerin önemini sağlayabilir. Rastgele orman algoritması, sınıflandırma ve regresyon için kullanılmaktadır (Breiman, 2001). Adaboost yöntemi, makine öğrenmesi yöntemlerinde perspektifinden ardışık topluluklar içerisinde tahmin hızı önemli bir rol oynayan bir yöntemdir. Bu yöntemin seçilmesinin nedeni ise birçok veri kümesini ve bellek alanını verimli kullanmasıdır (Basnet ve diğerleri, 2008).

SVM (Destek Vektör Yöntemi) algoritması, Cortes ve Vapnik (1995), tarafından ortaya atılan fazla ölçekli veri setinde verimli bir şekilde uygulama yapması ve doğrusal olmayan verileri işleyebilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Gelecekte yeni veri noktalarını verimli bir şekilde sınıflandırmak ve alanı n farklı sınıfa bölen en uygun çizgiyi veya karar sınırını bulmak için kullanılmaktadır (Yang ve diğerleri, 2023). Destek vektörleri, hiper düzleme en yakın veri noktalarıdır ve hiper düzlemin yerini tespit etmektedir. Diğer makine öğrenmesi yöntemlerinden farklı olarak, SVM sadece destek vektörlerini uygulayarak veriyi böler; bu özellik sayesinde, SVM’nin daha etkin bir model oluşturmayı başarır (Burges, 1998).

XGBoost algoritması, çoğunlukla kesinlik derecesi yüksek olan büyük veri setlerinde sıklıkla kullanılan bir makine öğrenmesi algoritmasıdır. Chen ve Guestrin (2016), çalışmalarında kullanarak bu algoritmayı geliştirilmiştir. Özellikle hızlı veri işleme yüksek performans oranı ve kesinlik bakımından kuvvetli bir algoritma olarak ifade edilmektedir. XGBoost, başka boosting yöntemlerinden farklı olarak yatay işleme özelliği ile dikkat çekmekte ve fazla hiperparametre özelliğini destekleyerek çalıştırılan modeli daha elastik ve optimize edilebilir kılmaktadır. XGBoost’un çok fazla parametre ayarı ile çalışması nedeniyle kullanımı fazlaca karmaşık olabilmektedir. Özellikle veri setinin küçük boyutta olması aşırı öğrenme sorunu ortaya çıkarabilmektedir (Chen ve Guestrin, 2016).

AdaBoost, Random Forest ve SVM gibi farklı makine öğrenimi yöntemleri farklı yaklaşımlara sahip olduğu için karşılaştırılabilirler. Her birinin avantajları, dezavantajları ve kullanım alanları farklı olduğundan, bu yöntemlerin karşılaştırılması, belirli bir problem bağlamında hangi yöntemin daha iyi performans gösterebileceğini anlamak için mantıklı olabilmektedir. AdaBoost genellikle yüksek varyanslı veri setlerinde iyi performans gösterirken, Random Forest daha karmaşık veri setlerinde ve yüksek boyutlu özellik uzaylarında etkili olabilmektedir. SVM ise daha küçük veri setleri ve boyut azaltma gerektiren durumlar için tercih edilmektedir. Veri setinin boyutu, karmaşıklığı, özellik sayısı ve sınıf dengesi gibi faktörler, hangi algoritmanın en uygun olduğunu belirler. SVM düşük boyutlu ve dengeli veri setlerinde daha iyi performans gösterebilirken, Random Forest büyük boyutlu ve dengesiz veri setlerinde daha etkili olabilmektedir. Her algoritmanın belirli hiperparametreleri vardır ve bu parametrelerin uygun şekilde ayarlanması önemlidir. AdaBoost’un sayıca zayıf öğrenicileri belirlemek için kullanılan tahmin ediciler ve Random Forest’in ağaç sayısı ve derinliği gibi parametreleri vardır. Bu parametrelerin optimal değerleri, genellikle çapraz doğrulama veya başka bir hiperparametre ayarlama tekniği kullanılarak belirlenir (Sakal, 2020). Çalışmada kullanılan program özelliklerinden en uygun sonucu veren hiperparametreler çapraz doğrulama tekniği kullanılarak belirlenmiştir.

Makine öğrenimi yöntemlerinden çalışmada kullanılan yöntemlerin seçimi, genellikle projenin hedefine ve veri setinin özelliklerine bağlıdır. Örneğin, lineer regresyon basit bir modeldir ve yorumlanabilmesi yüksektir, bu nedenle veri seti ve problem belirsizlikleri kolayca yorumlanabildiğinde tercih edilmektedir. Karar ağaçları ve rastgele ormanlar ise hem sınıflandırma hem de regresyon

problemlerinde geniş bir kullanım alanına sahiptir ve doğrusal olmayan ilişkileri modelleme yetenekleri vardır. Destek vektör makineleri (SVM) ise özellikle küçük veri setlerinde etkili olabilmekte ve çoklu boyutlarda karmaşık karar sınırları oluşturabilmektedir. Makine öğrenmesi yöntemlerinde parametre seçimi ve optimizasyonu için her bir makine öğrenimi algoritması için önemli olan parametreler vardır ve bu parametrelerin optimal değerleri genellikle deneme yanılma yoluyla belirlenir veya daha sofistike yöntemler kullanılarak otomatik olarak ayarlanır. Örneğin, destek vektör makinelerinde C parametresi, karar ağaçlarında ağaç derinliği veya düğüm bölünmelerinin en az örnek sayısı gibi parametreler bulunur. Bağlantı arama, rastgele arama veya daha gelişmiş teknikler, bu parametrelerin optimize edilmesine yardımcı olabilir. Çalışmada deneme yanılma yöntemi ile en uygun sonuçları veren parametreler tercih edilmiştir (Noyan, 2019).

RMSE (Root Mean Squared Error), MAE (Mean Absolute Error) ve R2 (R-kare) gibi değerlendirme metrikleri, modelin performansını ölçmek için kullanılır. RMSE ve MAE, modelin tahminlerinin gerçek değerlerden ne kadar uzak olduğunu ölçerken, R2 değeri tahmin edilen varyansın gerçek varyansa oranını ölçer. Bu metrikler, farklı açılardan model performansını değerlendirmeye yardımcı olur ve genellikle regresyon problemleri için kullanılmaktadır (Ay, 2020). Oluşturulan eğitim ve test setinin en uygun sonuçlara ulaştığı noktaya ait parametreler ile regresyon performansları aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 4. Model Optimizasyon Metrikleri

Model	N Estima.	Kern.	Max D.	C	Learn Rate	Eps.	Max-İter	Min Samp Split	Min SampLeaf
R.F	50-100-150	-	5-10-15	-	-	-		2-4-6-10	1-2-4-5
A.Bosst	10-50-100	-	-	-	0.01-0.1-1.0	-		-	-
XGB	30-50-100	-	2-3-5	-	0.01-0.03-0.05-0.1	-		-	-
SVM	-	Lin.-Rbf – Poly-Sig.	-	0.1-1-10	-	0.1-0.2	1000.0	-	-

Tablo 4’te kullanılan modellerin değerlendirme metrikleri ve en uygun değerlendirme metrikleri ile elde edilen en iyi performans metrikleri gösterilmektedir. Bu metrikler deneme yanılma yoluyla tespit edilmiştir. Random Forest modeli için en uygun performans metrikleri, N estimators (150), max depth (10), min samples split (4) ve min samples leaf (2) parametreleri ile en uyumlu sonuca ulaşılmış diğer parametreler default olarak tercih edilmiştir. AdaBoost modeli için en uygun performans metrikleri, N estimators (10) ve learning rate (0.01) parametreleri ile aşırı öğrenme sorununu en aza indirilmiş ve en uyumlu sonuca ulaşılmış diğer parametreler default olarak tercih edilmiştir. XGBoost modeli için en uygun performans metrikleri, N estimators (30), max depth (2) ve learning rate (0.03) parametreleri ile en uyumlu sonuca ulaşılmış diğer parametreler default olarak tercih edilmiştir. SVM modeli için en uygun performans metrikleri, kernel optimizasyonu ile yapılan denemeler sonucunda doğrusal kernel

(Linear), veri yapısına en uygun sonucu vermiştir. Diğer parametreler deneme yanılma yoluyla C (1), epsilon (0.1) ve Max-İter (1000.0) parametreleri ile en uyumlu sonuca ulaşılmış diğer parametreler default olarak tercih edilmiştir.

Tablo 5. Model Performans Sonuçları

Model	RMSE	MAE	Eğitim Perf. R ²	Test Perf. R ²
R.F	0.42	0.25	0.91	0.87
A.Bosst	0.46	0.27	0.89	0.86
XGB	0.42	0.24	0.95	0.88
SVM	0.45	0.35	0.88	0.84

Tablo 5’te modellerin model performans sonuçlarına bakıldığında Random Forest modeli, ağaç tabanlı yöntemlerin sağlamlığı sayesinde yüksek performans göstermiştir. Optimize edilmiş parametreler, aşırı öğrenme riskini kontrol altında tutmuştur. Test verisinde doğruluk yüksek çıkmış ancak hata metriklerinden MAE ve RMSE değerleri kabul edilebilir düzeyde kalmaktadır. Bu performans sonucu ile genel olarak dengeli ve güçlü bir model olarak değerlendirilebileceği anlaşılmaktadır. AdaBoost modeline ait performans sonuçları, eğitim ve test doğruluk oranları birbirine yakın ve yüksek (%89 ve %86). Bu, aşırı öğrenme riskinin düşük olduğunu ve modelin iyi genelleme yaptığını gösterir. RMSE ve MAE değerleri kabul edilebilir seviyede olup, modelin makul bir tahmin kapasitesine sahip olduğunu işaret etmektedir. AdaBoost modelinin hem eğitim performansı hem de test setinde doğruluk yüksek çıkmıştır. Random Forest’e göre test verisinde daha düşük bir performans sağlıyor ve bu modelin yeni verilere genellenebilirliğini sınırlandırmakta olduğu göstermektedir. XGBoost modeline ait performans sonuçları, eğitim ve test verilerinde dengeli bir performans sunmaktadır. Eğitim setinde yüksek doğruluk sağlarken (R2: 0.95), test verisinde de oldukça iyi bir doğruluğa sahip (R2: 0.88). Test ve eğitim sonuçları arasındaki farkın kabul edilebilir düzeyde kalması, modelin aşırı öğrenmeden kaçındığını ve genelleme yeteneğinin iyi olduğunu gösteriyor. Bu nedenle, XGBoost modeli güçlü bir performans sunan dengeli bir model olarak karşımıza çıkmaktadır. SVM modeline ait performans sonuçları, eğitim verisinde (%88) ve test verisinde (%84) doğruluğu, SVM modelinin dengeli bir performans sergilediğini göstermektedir. RMSE ve MAE değerleri, kabul edilebilir hata seviyelerini işaret etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, belirli kurumsal sermaye yapılarını belirleme sürecini ilk olarak regresyon analiz ve ikinci olarak makine öğrenmesi yöntemlerinin uygulanması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Kurumsal sermaye yapısının doğru bir şekilde hesaplanması, finansal kararların ve firmaların performansının bakış açısıyla değerlendirilmesi büyük bir değere sahiptir. Bu araştırma, 2014-2023 dönemi boyunca BİST’de halka açık orman, kâğıt ve basım endeksinde sıralanan 15 firma arasından bahse konu yıllar arasında bilançolarına ulaşılan 9 firmanın sermaye yapısının sektöre özgü belirleyicilerini incelemek ve makine öğrenmesi yöntemleri ile model oluşturduğu için oldukça kapsamlıdır.

Araştırmada, bir dizi makine öğrenmesi modelinin tipik kurumsal sermaye yapılarının belirlenmesine yönelik oluşturulan modelde, Random Forest, AdaBoost, XGBoost ve SVM algoritmaları kurumsal sermaye yapısının tahmin edilmesi için kullanılmıştır. Analiz sonucuna çalışmada kullanılan modellerin eğitim ve test performansları değerlendirildiğinde, XGBoost, eğitim sırasında güçlü öğrenme kapasitesi ve test verisinde sergilediği yüksek genelleme performansı ile öne çıkmaktadır. Random Forest, dengeli bir yapı sergilemiştir. AdaBoost, makul düzeyde dengeli sonuçlar sunmuş ancak tahmin hataları diğer modellere kıyasla biraz daha yüksek olduğu görülmektedir. SVM, diğer modellere kıyasla genelleme kapasitesinde sınırlı bir performans göstermiştir ve tahmin hatalarının daha büyük olduğu gözlemlenmiştir. Genel olarak, XGBoost, tüm modeller arasında genelleme

kapasitesi ve hata oranları açısından en iyi performansı sergileyerek önerilen yöntem olmuştur. Random Forest ve XGBoost en iyi sonuçları sağladığı görülmektedir. Her iki model de test verisinde dengeli ve yüksek doğruluk sağladığı anlaşılmaktadır. XGBoost yönteminin, aşırı öğrenme riski olmadan biraz daha dengeli performans sunmasıyla daha iyi performans sağladığını söyleyebiliriz. SVM modelinin ise model sonuçlarına bakıldığında diğer modellere göre daha düşük performans gösterdiği anlaşılmaktadır.

Bu araştırmanın, işletme ve finans yönetimi alanında çalışanlara, iş dünyası paydaşlarına ve politika yapıcılara, kurumsal sermaye yapısı yönetimi ve alınacak sermaye yapısı kararlarında tartışılan hususların anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışma kurumsal sermaye yapılarını analiz ve tahmin etmek için AdaBoost gibi makine öğrenmesi yöntemlerinin kullanılmasının firmalar ve paydaşları için faydalı olabileceğini göstermektedir. Ancak, makine öğrenmesi ile sermaye yapısı kararları üzerine gelecek çalışmalar için daha fazla veri ve değişkenlerin kullanılması ile yapılacak tahminlerin performansını arttırabileceği düşünülmektedir.

Etik Beyan

Çalışma Etik Kurul onayını gerektiren bir çalışma değildir.

Katkı Oranı Beyanı

Yazar çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlerde bulunmuş ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmed, S., Alshater, M. M., El Ammari, A. ve Hammami, H. (2022). Artificial Intelligence and Machine Learning in Finance: A Bibliometric Review. *Research in International Business and Finance*, 61, 101646.
- Akkaynak, B. (2022). Sermaye Yapısı Teorileri ve Türk bankacılık Sisteminin Sermaye Yapısı Belirleyicileri. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 22(1), 57-68.
- Aksoy, B. (2020). Sigorta Şirketlerinin Derecelendirilmesinde Makine Öğrenmesi Yöntemleri Tahmin Performansının Karşılaştırılması: Türkiye Örneği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 12(23), 579-597.
- Allen, D. E. (1991). The Determinants of Capital Structure of Listed Australian Companies: The Financial Manager’s Perspective. *Australian Journal of Management*, 16(2), 103-128.
- Anwar, W. (2012). Cross-Industry Determinants of Capital Structure: Evidence from Pakistani Data, *International Journal of Management and Innovation*, 4(1), 79-86.
- Arsov, S. ve Naumoski, A. (2016). Determinants of Capital Structure: An Empirical Study of Companies from Selected Post-Transition Economies. *Journal of Economics and Business*, 34(1), 119-146.
- Asche, F., Sikveland, M. ve Zhang D. (2018). Profitability in Norwegian Salmon Farming: The impact of Firm Size and Price variability, *Aquacult. Econ. Manag.*, 22 (3), 306-317.

- Soydaş, Ş. S. (2025). Makine Öğrenmesi Yöntemleri İle Sermaye Yapısının Belirlenmesi; BİST’TE Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 94-110.
- Ay, Ş. (2020, Nisan). Model Performansını Değerlendirmek–Metrikler. <https://medium.com/deep-learning-turkiye/model-performans%C4%B1n%C4%B1-de%C4%9Ferlendirmek-metrikler-cb6568705b1>.
- Basak, S., Kar, S., Saha, S., Khaidem, L. ve Dey, S. R. (2019). Predicting the Direction of Stock Market Prices Using Tree-Based Classifiers. *The North American Journal of Economics and Finance*, 47, 552-567.
- Basnet, R., Mukkamala, S. ve Sung, A. H. (2008). Detection of Phishing Attacks: A Machine Learning Approach. In *Soft Computing Applications in Industry* (ss. 373-383). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Bauer, P. (2004). Determinants of Capital Structure: Empirical Evidence from Czech Republic. *Czech Journal of Economics and Finance*, 54(1-2), 2–21.
- Bokpin, G. A. (2009). Macroeconomic Development and Capital Structure Decisions of Firms: Evidence from Emerging Market Economies. *Studies in Economics and Finance*, 26(2), 129–142. <http://dx.doi.org/10.1108/10867370910963055>.
- Bontempi, M. E. (2002). The Dynamic Specification of the Modified Pecking Order Theory: It’s Relevance to Italy. *Empirical Economics*, 27, 1- 22.
- Booth, L., Aivazian, V., Demircuc-Kunt, A., ve Maksimovic, V. (2001). Capital Structures in Developing Countries. *The Journal of Finance*, 56(1), 87-130.
- Breiman, L. (2001). Random Forest. *Machine Learning*, 45(1), 5- 32.
- Burges, C. J. C. (1998). A Tutorial on Support Vector Machines for Pattern Recognition. *Data Mining and Knowledge Discovery*, 2(2), 121–167. <https://doi.org/10.1023/A:1009715923555>.
- Chaboud, A. P., Chiquoine, B., Hjalmarsson, E. ve Vega, C. (2014). Rise of the Machines: Algorithmic Trading in the Foreign Exchange Market. *The Journal of Finance*, 69(5), 2045-2084.
- Chen, T. ve Guestrin, C. (2016). XGBoost: A Scalable Tree Boosting System. *Proceedings of the 22nd ACM SIGKDD International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining*, 785–794. <https://doi.org/10.1145/2939672.2939785>.
- Cortes, C. ve Vapnik, V. (1995). Support-Vector Networks. *Machine Learning*, 20(3), 273–297. <https://doi.org/10.1007/BF00994018>.
- Dang, V. A., Kim, M. ve Shin, Y. (2012). Asymmetric Capital Structure Adjustments: New Evidence From Dynamic Panel Threshold Models. *Journal of Empirical Finance*, 19(4), 465-482.
- De Jong, A., Kabir, R. ve Nguyen, T., T. (2008). Capital Structure Around the World: The Roles of Firm- and Country-Specific Determinants. *Journal of Banking & Finance*, 32 (2008), 1954-1969.
- Doğan, S. ve Türe, H. (2022). Makine Öğrenmesi Teknikleri ile Ülke Riski Tahmini. *Fiscaeconomia*, 6(3), 1126-1151.
- Dondurmacı, G. A. ve Çınar, A. (2014). Finans Sektöründe Veri Madenciliği Uygulaması. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 258-271.
- Fernandes, M., Medeiros, M. C. ve Scharth, M. (2014). Modeling and Predicting the CBOE Market Volatility Index. *Journal of Banking & Finance*, 40, 1-10.

- Soydaş, Ş. S. (2025). Makine Öğrenmesi Yöntemleri İle Sermaye Yapısının Belirlenmesi; BİST’TE Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 94-110.
- Frank, M. Z. ve Goyal, V. K. (2009). Capital Structure Decisions: Which Factors are Reliably Important? *Financial Management*, 38(1), 1–37. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1755-053X.2009.01026.x>.
- Gaud, P., Jani, E., Hoesli, M. ve Bender, A. (2005). The Capital Structure of Swiss Companies: An Empirical Analysis Using Dynamic Panel Data. *European Financial Management*, 11(1), 51-69.
- Gourio F. (2013). Credit Risk and Disaster Risk. *Am. Econ. J. Macroecon.*, 5(3), 1-34.
- Graham, J. R. ve Leary, M. T. (2011). A Review of Empirical Capital Structure Research and Directions for the Future. *Annu. Rev. Financ. Econ.*, 3(1), 309-345.
- Graham, J. R., Leary, M. T. ve Roberts, M., R. (2015). A Century of Capital Structure: The Leveraging of Corporate America. *Journal Of Financial Economics*, 118(3), 658-683.
- Harris, M. and Raviv, A. (1991). The Theory of Capital Structure. *The Journal of Finance*, 46(1), 297-355.
- Henrique, B. M., Sobreiro, V. A. ve Kimura, H. (2018). Stock Price Prediction Using Support Vector Regression on Daily and up to the Minute Prices. *The Journal of Finance and Data Science*, 4(3), 183-201.
- Hutchinson, R. ve Hunter, R. (1995). Determinants of Capital Structure in the Retailing Sector in the UK. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 5(1), 63-78.
- İskenderoğlu, Ö., Karadeniz, E. ve Atioğlu, E. (2012). Türk Bankacılık Sektöründe Büyüme, Büyüklük ve Sermaye Yapısı Kararlarının Kârlılığa Etkisinin Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), 291-311.
- Jensen, M. C. (1986). Agency Costs of Free Cash Flow, Corporate Finance and Takeovers. *The American Economic Review*, 76(2), 323-329.
- Jensen, M. C. ve Meckling, W. H., (1976). Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. *J. Financ. Econ.*, 3(4), 305-360.
- Katagiri, M., (2014). A Macroeconomic Approach to Corporate Capital Structure. *Journal of Monetary Economics*, 66, 79-94.
- Kesgin, H. T., Shakeri, S., Bulut, N., Yüzük, S., ve Aktaş, M. S. (2019). Bankruptcy Risk Forecast Based on Company Balance Sheet Data Using Machine Learning. In *2019 4th International Conference on Computer Science and Engineering (UBMK)* (ss. 195-200). IEEE.
- Khandani, A. E., Kim, A. J., ve Lo, A. W. (2010). Consumer Credit-Risk Models via Machine-Learning Algorithms. *Journal of Banking & Finance*, 34(11), 2767-2787.
- Kouki, M. ve Said, H. B. (2012). Capital Structure Determinants: New Evidence from French panel Data. *International Journal Of Business and Management*, 7(1), 214–229.
- Kraus, A. ve Litzenberger, R. H. (1973). A State-Preference Model of Optimal Financial Leverage. *The Journal of Finance*, 28(4), 911-922.
- Külter, B. ve Demirgüneş, K. (2007). Perakendeci Firmalarda Kârlılığı Etkileyen Değişkenler: Hisse Senetleri İMKB’de İşlem Gören Perakendeci Firmalar Üzerinde Ampirik Bir Çalışma. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 445-460.

- Soydaş, Ş. S. (2025). Makine Öğrenmesi Yöntemleri İle Sermaye Yapısının Belirlenmesi; BİST’TE Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 94-110.
- Leland, H. E. ve Pyle, D. H. (1977). Informational Asymmetries, Financial Structure and Financial Intermediation. *The Journal of Finance*, 32(2), 371-387.
- Lemmon, M. L., Roberts, M. R. ve Zender, J. F. (2008). Back to the Beginning: Persistence and the Cross-Section of Corporate Capital Structure. *The Journal of Finance*, 63(4), 1575-1608.
- Li, L. ve Islam, S., Z., (2019). Firm and Industry Specific Determinants of Capital Structure: Evidence from the Australian Market. *International Review of Economics & Finance*, 59, 425-437.
- Lööf, H. (2003). Dynamic Optimal Capital Structure and Technological Chang. *Center for European Economic Research*, Discussion Paper, 3 – 6.
- Modigliani, F. ve Miller, M., H. (1958). The Cost of Capital, Corporation Finance And The Theory Of Investment. *American Economic Review*, 48(3), 261-297.
- Modigliani, F. ve Miller, M., H., (1963). Corporate Income Taxes and the Cost of Capital: A correction. *The American Economic Review*, 53(3), 433-443.
- Moghaddam, A. H., Moghaddam, M. H. ve Esfandyari, M. (2016). Stock Market Index Prediction Using Artificial Neural Network. *Journal of Economics, Finance and Administrative Science*, 21(41), 89-93.
- Myers, S. ve Majluf N. (1984). Corporate Financing and Investment Decisions When Firms Have Information That Investors Do Not Have. *Journal of Financial Economics*, 13, 187-221.
- Myers, S., C. (1984). The Capital Structure Puzzle. *J. Finance*, 39(3), 574-592.
- Nguyen, T. ve Wu, J. (2011). Capital Structure Determinants and Convergence. *Bankers, Markets and Investors*. 111, 43-53.
- Nimalathasan, B. (2010). Capital Structure and Its İmpact on Profit Ability: A Study of Listed Manufacturing Companies in SRI Lanka. *Ekonomika, Journal for Economic Theory and Practice and Social Issues*, 56(4), 83-92.
- Noyan, M. (2019, Ekim). Yeni Başlayanlar için Makine Öğrenmesi Algoritmaları. <https://merveenoyan.medium.com/yeni-ba%C5%9Flayanlar-i%C3%A7in-makine-%C3%B6%C4%9Frenmesi-algoritmalar%C4%B1-6b89b3a67750>.
- O’Brien, T. ve Vanderheiden, P. (1987). Empirical Measurement of Operating Leverage for Growing Firms. *Financial Management*, 16(2), 45-53.
- Ogiriki, T. ve Werigbelegha, A. P. (2015). Determinants of Capital Structure and Firm’s Performance in Nigeria (1989-2014): An Empirical İnvestigation Approach. *International Journal of Management and Economics İntention*, 1(10), 471-479.
- Pabuççu, H. (2019). Borsa Endeksi Hareketlerinin Tahmini: Trend Belirleyici Veri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(1), 246-256.
- Pratheepkanth, P. (2011). Capital Structure and Financial Performance: Evidence from Selected Business Companies in Colombo Stock Exchange SRI Lanka. *Researchers World*, 2(2), 171-183.
- Qian, Y., Tian, Y. ve Wirjanto, T. N. (2007). An Empirical İnvestigation into the Capital-Structure Determinants of Publicly Listed Chinese Companies. *SSRN eLibrary*.
- Ross, S. A. (1977). The Determination of Financial Structure: The Incentive Signalling Approach. *The Bell Journal of Economics*, 8(1), 23- 40.

- Soydaş, Ş. S. (2025). Makine Öğrenmesi Yöntemleri İle Sermaye Yapısının Belirlenmesi; BİST’TE Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 94-110.
- Sakal, M. (2020, Haziran). Makine Öğrenmesi Algoritmaları Kısa Açıklamaları. <http://muratsakal.com/?p=230>.
- Saona, P., Martín, P. S. ve Jara, M. (2018). Group Affiliation and Ownership Concentration as Determinants of Capital Structure Decisions: Contextualizing the Facts for an Emerging Economy. *Emerging Markets Finance & Trade*, 54, 3312-3329.
- Sheikh, N., A. ve Wang, Z. (2011). Determinants Capital Structure, an Emprical Study of Firms in Manufacturing Industry of Pakistan. *Managerial Finance*, 37(2), 117-133.
- Shubita, M. F. ve Alsawalhah, J. M. (2012). The Relationship Between Capital Structure and Profitability. *International Journal of Business and Social Science*. 3(16), 104-112.
- Sufi, A. (2009). The Real Effects of Debt Certification: Evidence from the Introduction of Bank Loan Ratings. *Review of Financial Studies*, 22(4), 1659-1691.
- Şahin, O. (2011). KOBİ’lerde Finansal Performansı Belirleyen Faktörler. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 7(14), 183-200.
- Şeyranlıoğlu, O. ve Karavardar, A. (2022). Karar Ağaçları Algoritması ile Modigliani-Miller Teorilerinin Testi: Holding Şirketleri Üzerine Bir Uygulama. *Asya Studies*, 6(21), 303-316.
- Terim, B. ve Kayalı, C. (2009). Sermaye Yapısını Belirleyici Etmenler: Türkiye’de İmalat Sanayi Örneği. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1),125-154.
- Ulusoy, T. (2008). Systematic Risk and Firm Financial Structure: Evidence on Istanbul Stock Exchange. *The Business Review*, Cambridge, 11(2), 226-231.
- Yang, C. J., Huang, W. K. ve Lin, K. P. (2023). Three-Dimensional Printing Quality Inspection Based on Transfer Learning with Convolutional Neural Networks. *Sensors*, 23(1), 491.

Extended Abstract

Machine Learning Methods in Capital Structure Decisions; Application in BIST

This study was conducted to create a model based on machine learning management dataset to identify and develop firm-specific factors that significantly affect firms' funding decisions. The study consists of 9 firms whose balance sheets were accessed from the Public Disclosure Platform (KAP) between the years 2014-2023 among the 15 firms listed in the forest, paper and printing index of Borsa Istanbul. The main reasons for choosing this sector are that it is in the manufacturing sector, machine learning methods have not been used in this sector, and there is no previous study on the determinants of capital structures of such firms.

While determining the variables, the dependent variable, which is frequently used in the literature and is directly related to capital structure, was determined as the leverage ratio. The independent variables are variables such as firm size, profitability, asset structure, asset liquidity, growth, return on equity, asset return, non-debt tax shield and asset turnover. The leverage ratio reflects the financial structure and debt usage of a company. Therefore, by using the leverage ratio as a dependent variable, the financial performance of the company is examined and evaluated. When used as a dependent variable, the effect of changes in the leverage ratio on the company's decisions is examined. When looking at the independent variables, factors such as return on equity and sales volume are important indicators reflecting the company's financial performance. The effect of these factors on the leverage ratio helps us understand the relationship between the company's profitability level and growth potential and its capital structure. Factors such as asset structure, asset liquidity, and asset turnover provide information about the company's risk profile and financial situation, helping us determine the risk elements affecting the leverage ratio.

In the study, firstly the collected data was prepared for analysis in Excel. There are 90 observations in the data set created for the mentioned years. These observations consist of data collected from 9 different companies for 10 years. By checking for missing or incorrect data, the data is analyzed and normalization is performed in order to measure the variables on the data set healthily. The main goal of normalization is to collect the data brought together into a certain value range and to bring them to the same scale without changing the differences between these numerical values (Dondurmacı and Çınar, 2014: 262). However, it is stated in the literature that when tree-based algorithms are used, normalization causes loss of information and therefore normalization in the data set is often not recommended (Breiman, 2001). In the study, normalization was performed for SVM and AdaBoost algorithms, but no normalization was performed for Random Forest and XGBoost algorithms. After the normalization process, the data set was divided into 70% training and 30% test sets. These rates were used because they are widely used in the literature. While training the model with the training set, parameter optimization was performed. The ranges used for each attribute for parameter optimization are shown in the tables below for each method. With this process, it is aimed to reduce the over-learning problem by maximizing the accuracy and generalization ability of the model.

In the research, in the model created to determine the typical corporate capital structures of a series of machine learning models, Random Forest, AdaBoost, XGBoost and SVM methods were evaluated with comprehensive analyses and different methods for estimating the corporate capital structure. When the training and test performances of the models used in the study were evaluated as a result of the analysis, XGBoost stands out with its strong learning capacity during training and high generalization performance on the test data. Random Forest exhibited a balanced structure. AdaBoost provided reasonably balanced results, but it was seen that the prediction errors were slightly higher compared to the other models. SVM showed limited performance in generalization capacity compared to the other models and it was observed that the prediction errors were larger. In general, XGBoost was the recommended method by showing the best performance in terms of generalization capacity and error rates among all the models. It was seen that Random Forest and XGBoost provided the best results. It was understood that both models provided balanced and high accuracy on the test data. We can say that the XGBoost method provided better performance by providing a slightly more balanced performance without the risk of over-learning. When looking at the model results, it is understood that the SVM model shows lower performance than other models.

WHAT MATTERS FOR THE EFFICIENCY OF MICRO BUSINESS TAX COLLECTION? EVIDENCE FROM THE EASTERN PART OF ETHIOPIA

Anwar Adem SHIKUR¹, Salih ÜLEV², Sisay Redwan ABABIYA³

Abstract

The purpose of this study is to determine the variables affecting the microbusiness tax collection efficiency in Ethiopia. An ordered logistic regression model were used to analyze the efficiency of micro business tax collection as dependent variable and taxpayer tax knowledge, tax law enforcement, corruption, tax compliance resolution, and fairness of tax as independent variables, through a questionnaire by expending the stratified sampling technique. The study results show that efficiency of micro business tax collection in the eastern part of Ethiopia are significantly influenced by the (1) taxpayer tax knowledge, (2) tax law enforcement, (3) corruption control, and the (4) tax compliance resolution capacity of the tax authority. The study provides various insights to improve the efficiency of microbusiness tax collection in Ethiopia from the perspective of microbusiness taxpayers. The final results of this study are distinctive because they demonstrate how taxpayer awareness of taxes, the effectiveness of tax laws enforcement, the control of corruption, and the tax authority's ability to resolve noncompliance issues all impact the efficiency of microbusiness tax collection in Ethiopia.

Anahtar Kelimeler: Micro Businesses, Ordered Logit Model, Effectiveness, Ethiopia.

JEL Sınıflandırması: H10, H20, H21

MİKRO İŞLETMELERİN VERGİ TAHSİLATININ ETKİNLİĞİNDE ÖNEMLİ OLAN FAKTÖRLER: ETİYOPYA'NIN DOĞU BÖLGESİNDEN KANITLAR

Öz

Bu çalışmanın amacı Etiyopya'daki mikro işletmelerden vergi tahsilatını etkileyen değişkenleri tespit etmektedir. Mikro işletmelerden vergi tahsilatının etkinliği, sıralı lojistik regresyon modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada bağımlı değişken olarak mikro işletme vergi tahsilatı etkinliği, bağımsız değişkenler olarak vergi mükelleflerinin vergi bilgisi, vergi kanunlarının uygulanma durumu, yolsuzluk, vergi uyumu çözümleri ve vergi adaleti kullanılmıştır. Çalışmanın verileri tabakalı örnekleme tekniği kullanılarak anket aracılığıyla elde edilmiştir. Çalışma sonuçları, Etiyopya'nın doğu kesimindeki mikro işletme vergi tahsilatının etkinliğinin (1) mükelleflerin vergi bilgisi, (2) vergi kanunlarının uygulanma durumu, (3) yolsuzluk kontrolü ve (4) vergi dairesinin vergi uyumu çözümü kapasitesinden önemli ölçüde etkilendiğini göstermektedir. Çalışma, vergi mükellefi olan mikro işletmelerin bakış açısından Etiyopya'daki vergi tahsilatının etkinliğini artırmak için çeşitli bilgiler sunmaktadır. Bu çalışmanın nihai sonuçları, vergi mükelleflerinin vergiler konusundaki farkındalığının, vergi kanunlarının uygulanmasındaki etkinliğin yolsuzluğun kontrolünün ve vergi otoritesinin uyumsuzluk sorunlarını çözme kabiliyetinin Etiyopya'daki mikro işletme vergi tahsilatını nasıl etkilediğini göstermesi bakımından önemlidir.

Keywords: Mikro İşletmeler, Sıralı Logit modeli, Verimlilik, Etiyopya

JEL Classification: H10, H20, H21

¹ Phd Student, Sakarya University, Faculty of Political Science, Islamic Economics and Finance Department, e-posta: anwar.shikur@ogr.sakarya.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8738-098X>

² Associate Professor, Sakarya University, Faculty of Political Science, Islamic Economics and Finance Department, e-posta: salihulev@sakarya.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0653-6821>

³ MSc, Dire Dawa University, College of Business and Economics, Accounting and Finance Department, e-posta: Redwans@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0003-2620-4909>

1. INTRODUCTION

The very expansion of the microbusinesses in any developing countries has created a hope for the government to increase their income. It is so because of the scarcity in the books of account, the microbusinesses are subjected to tax as presumptive schemes. Resulting to introduce a presumptive tax which plays a good role in cutting back the tax hole particularly in emerging nations (Wei and Wen, 2023; Logue and Vettori, 2010).

The present study under exploration as Ethiopia, a country in Sub-Saharan African nations that is earning less revenue as against the average in the continent. To be more precise, the average tax income to gross domestic product ratio across 31 African countries in 2020 was 16.0%. In the same year, the tax-to-GDP ratio in Ethiopia was 6.2%, which is below the average of African countries (World Bank, 2020). The low tax to GDP ratio in Ethiopia implies that there is due scope of unaddressed taxes that should be paid by firms but are not collected by the concern tax authorities of the government. Like wise a lot of other emerging nations, microbusinesses in Ethiopia are subjected to a presumptive tax scheme to help the economy grow by making the tax base bigger and bringing in more money for the government (Benjamin and Mbaye, 2012).

Even though presumptive taxation remains the best alternative to taxing microbusinesses in Ethiopia, failing to have financial records. But its application faces different problems like it becomes very hard to get accurate information from microbusinesses about their income, expenses, and everything else that is needed. This subsequently forces them to collect taxes based on estimates, which would be more subjective in nature for tax authorities. Because of this misunderstanding, microbusiness taxpayers and the tax authorities frequently wrangle (Biniyam, 2017). According to Ethiopia's income tax regulation 410/2017, it is imperative for presumptive tax assessments for microbusinesses must be adjusted every three years. However, the next assessment was not completed until 2017 after the 2011 assessment. Microbusinesses using the presumptive taxation method caused a great deal of public outcry and protest when the tax authority announced the revised assessment results. There was also a lot of activity at tax authorities across the nation, with the highest number of microbusiness taxpayer complaints. (Workneh, Bayleyegn and Stewart, 2019). Actually, the revised tax assessment was unexpected for microbusinesses because what was estimated six years ago changed dramatically, which contributed to taxpayer confusion about the revised amount of tax liability (Getachew, 2019). The year 2022 microbusiness tax collection announcement also faced the aforementioned issues (World Bank, 2023).

A low tax to gross domestic product ratio in Ethiopia implies that there is a good proportion of taxes that should be paid by firms but same is not collected by the tax administration of the government. Much of the empirical study focused on microbusiness tax design, practice, and its implementation challenges (Asmare, 2019; Gebrie, 2020). But The majority of the related studies' methodology is descriptive or merely an assessment. However, for this study the objective was to distinguish the determinants of microbusiness tax collection efficiency by incorporating some factors, such as the resolution of taxpayer complaints. Methodologically, inferential statistics were further employed in this study to reach out accurately. Additionally, this study was carried out during a period of multiple socioeconomic problems like political instability. Plenty of studies were conducted on small and medium groups of taxpayers. However, this study will fill a gap in the literature on microbusiness taxation concepts in general and Ethiopia in particular. On top of the above facts, the largest contraband corridor is the eastern corridor, particularly the Ethio-Somali corridor of Togo-Wuchale city. In this corridor area, the center of the smuggling trade takes place, followed later by the cities of Jijjiga and Harar, and items are dumped out at Dire Dawa city. Therefore, the main aim of this study is to identify factors that influence efficiency of micro Business tax collection in the Eastern part of Ethiopia

2. LITERATURE REVIEW

This section presents different theoretical and empirical literature and hypothesis formulations related to microbusiness taxation under the presumptive system and its determinants for microbusiness tax collection.

2.1. Theoretical review

A microbusiness is a small business that employs a few individuals or family-run business and is administered by the proprietors (Santos and Neumeyer, 2021; Engelschalk and Loeprick, 2015). For taxation purposes, microbusinesses in Ethiopia are termed Category "C" taxpayers, whose revenue is under Birr 500,000 and who shall pay under Income Tax Regulation 410/2017 based on turnover or a presumptive indicator assessment (Getachew, 2019; GFDRE, 2011). The method of presumptive tax scheme is used as an alternative to conventional tax laws that base the obligation of tax on indirect methods or another indicator of economic activity used to determine taxable profits rather than the taxable earnings themselves (Thuronyi, 2004). In other words, the tax administration rejects indirect taxation under self-assessment of reports like sales or income by the taxpayer, especially when administrative resources are constrained (Bird and Wallace, 2004). Microbusiness taxation employs a presumptive tax system due to the characteristics of those taxpayers in microbusiness (Pashev, 2005).

The presumptive tax income tax method can be further classified into two; (1) standard and estimated assessment. The standard assessment method for taxing microbusinesses is a lump sum or fixed amount after determining taxable income based on a taxpayer's specific occupation or business. This method determines taxable income and tax liability objectively (Mengesha and Ashebir, 2013). On the other hand, (2) using indicators to estimate taxable income is the central characteristic of the estimated technique. The taxpayer's tax liability is assessed based on wealth-specific indicators or economic activity. This method uses a variety of ways to figure out a taxpayer's income, including simple methods based on a single factor like total assets of the taxpayers, business wealth value, business gross earnings, and visible indicators of wealth, as well as sophisticated methods based on at least two of the aforementioned indicators (Makedonskiy, 2005). The Ethiopian Revenue and Customs Authority used a microbusiness tax liability based on criteria stated in Regulation 410/2017.

Different studies were conducted in the area of microbusiness taxation, with different determining factors. Fairness is the major problem while determining tax liability, confirmed by (Gezahegn, Desta and Adage, 2016). According to Asmare (2019), lack of participation of taxpayers in the estimation process also affects the collection system. Furthermore, the lack of input from significant critical groups in the decision-making process for tax rates has led to strong opposition among taxpayers (Utaumire, Mashiri and Mazhidu, 2013). The study also demonstrates that the main obstacle to Zimbabwe's presumed tax system's effectiveness was inadequate awareness. Asmare's (2019) findings also show that taxpayer's tax knowledge highly influences Ethiopia's tax collection system. Kipilimba (2017) also confirm this result that local taxpayers' lack of tax knowledge is the challenge facing Tanzania's tax administration. On the other hand, being unfair to other taxpayers in the same business, overestimating daily sales at the time of assessment, refusing to give the assessment committee accurate information, and running a business without a license, which is typical for Sunday market vendors (Gebrie, 2020).

According to Abera (2019) among the major challenges, an inequitable tax estimation, the low tax evasion impression among taxpayers, the intricate nature of tax laws, dishonest as well as unethical actions by tax officers, a taxpayer's unfavorable sentiment towards the government, and inadequate social standards between the tax authorities and taxpayers remains foremost. While as statistical results showed on regression result shows that the participatory tax system, tax knowledge, corruption, and attitude significantly affect presumptive tax collection. However, the mode of payment, social norms, and taxpayer impression of tax evasion were found insignificant effects on the presumptive tax

collection. In a similar way, the legal system is so complex and unfair that it motivates tax officers to treat taxpayers unfairly. A lack of taxpayer knowledge about tax rules and regulations, a lack of taxpayer participation in the estimation, a lack of assessor experience, and problem with taxpayers saving money, nepotism, high rates, illegal businesses, and political influence were all named as significant problems (Asmare, 2019).

A study by Gezahegn, Desta and Adage (2016) reveals, that the hypothesis test showed that service provision, awareness raising, assessment fairness on the liability assessment, and tax law enforcement were significant; however, gender of taxpayers, honesty of tax collectors, assessment and collection trust, and taxpayer season convenience were found insignificant. Taxpayers were not given services that were designed to be efficient, and most of the tax authority's enforcement efforts were often ineffective. Most of the time, notice creation sessions were ineffective, which hurt the efficiency of collection, and most assessments were unfair.

In this connection, consequently, our study aims to identify determinants of microbusiness tax collection efficiency in the eastern part of Ethiopia and their implications as a way to improve government tax collection in general and to serve as an empirical reference for future studies in the area.

2.2. Hypothesis formulation

Taxpayer's tax knowledge measures taxpayers' understanding of the microbusiness tax laws in Ethiopia. One of the fundamental issues in achieving efficient tax collection in a given country is the degree of taxpayer knowledge about the tax system. The fewer people know about taxes, the more unlikely they are ready to voluntarily pay tax. This makes tax collection less efficient. Besides, most small and micro businesses find the tax rule complex to understand; thus, the complex assessment may lead to unintentional non-compliance. Understanding tax rules and regulations can be complex, which can have an adverse effect on revenue collection efficiency (Andreoni, Erard and Feinstein, 1998; Torgler, 2011; Abera, 2019; Kirchler, 2007).

H1: Good taxpayer's tax knowledge have a positive effect on microbusinesses tax collection efficiency.

Condition of tax fairness taxpayers' evaluation of presumptive tax liability, which is determined by the tax authority, as fair or not. Because microbusiness taxpayers do not keep accounts, their tax liability is computed based on administrative assessments. A poor tax assessment capacity scheme and a presumptive tax system may result in an overestimation or underestimation of tax liability, both of which are undesirable. The existence of a sustainable and fair tax assessment is one indicator of an efficient tax collection system. In order to maintain fairness, taxes must be levied equally on all taxpayers with the same income while also taking into account their financial situation. Additionally, fairness is reflected in capturing a capable trader who is not paying tax. Since fairness is a cornerstone of the tax system, an unfair tax system leads honest taxpayers to evade taxes, which leads to inefficient collection (Brooks, 2001; Mehari and Pasha, 2017; Gezahegn, Desta and Adage, 2014; Abera, 2019).

H2: Unfair tax estimation have a negative influence on microbusinesses tax collection efficiency.

Tax law enforcement assesses taxpayer view the way tax authorities apply and implement the law. Tax law enforcement should be put into practice to control those who are actively operating businesses but do not pay taxes, as well as those who repeatedly break tax laws and regulations. Some studies claim that the enforcement of tax laws is always problematic because the microbusiness tax system is primarily designed to lower compliance costs and provide incentives for the functioning of the informal economy. However, no tax will work efficiently without a combative attitude towards the legitimacy of the taxpayer's wrongdoing (Bird and Oldman, 2000; Thuronyi, 2004; Gezahegn, Desta and Adage, 2014).

H3: Strong tax law enforcement have a positive influence on microbusinesses tax collection efficiency.

Tax official corruption measures of taxpayers' trust in tax officials during presumptive tax liability estimation and payment. One of the greatest challenges with the presumptive tax system in most developing nations is the corruption of tax-collecting authorities. It is the most significant impediment to the tax administration's ability to collect adequate tax revenue. Some of the studies show that taxpayers in microbusinesses evade tax due to corrupt practices of the tax assessors, which in turn affects their tax income (Fjeldstad, 2003; Kasimbazi, 2004; Mtasiwa, 2013; Enahoro and Olabsisi, 2012;).

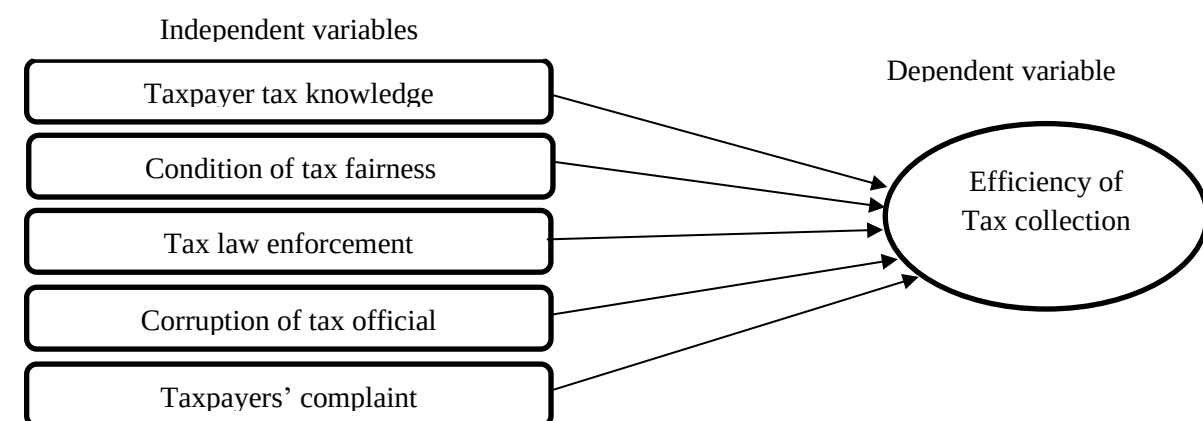
H4: Corruption control of tax authority have a positive influence on microbusinesses tax collection efficiency.

Taxpayer's complaint resolution measures taxpayers' evaluation of tax authority complaint resolution mechanisms. When taxpayers believe their tax, liabilities have been unfairly estimated, the tax authority in every tax system allows them to confront the assessed tax obligations. Due to the estimating process employed to determine taxable earnings, the tax authority receives several complaints. Proper complaint resolution requires that the tax authority examine the root cause of the complaint and make a decision based on it. While flaws in the tax authorities' complaint resolution process result in inefficient tax collection (Asmare, 2019; Ketema, 2016; Zeleke, 2013; Imam and Jacobs, 2007).

H5: Proper taxpayer's complaints resolution have a positive influence on microbusinesses tax collection efficiency.

After reviewing different empirical literature that shows factors that affect microbusiness tax collection, the conceptual framework model is created as follows:

Figure 1. Conceptual framework

Source: Researchers compilations

3. RESEARCH METHOD AND MATERIAL

3.1. Data

Using the information from the Dire Dawa, Harari, and Jigjiga tax authorities in February 2024, there are a total of 82,675 micro businesses taxpayers who are paying tax estimated liability based on their daily income. For the researcher this remained (82,675) as a target population (Universe). while applying below formula, the Sample size determined based on the following Yamane's (1967) formula is

$$n = \frac{N}{1+N(e)^2} = \frac{82.675}{1+82.675(0.05)^2} = 398$$

Where N= target population, n= sample size, e= error term

A stratified sampling strategy was employed to choose a representative sample for this study due to the characteristics of the respondents. Among clusters of the eastern Ethiopia, three (Dire Dawa, Harari, and Jigjiga) was selected based on geographical location and diverse business activity. Then, the sample size was assigned proportionally to selected cities based on their populations. Finally, from each cluster, a sample of respondents was chosen randomly using the lottery technique.

Table 1. Distribution of sample from the target population.

Region	Total number of micro businesses taxpayer	Sample size
Dire Dawa	44,305	213
Harari	16,537	80
Jigjiga	21,833	105
Total	82,675	398

During the survey, a total of 398 questionnaires were distributed to microbusiness tax payers, of which 370 were returned and nine were removed due to incomplete responses. Thus, the analysis was made based on the 368 (92.4%) valid returned questionnaires.

3.2. Variables and measurement

The dependent variable in this study is the microbusinesses' tax collection efficiency. It is measured against their tax burden, which means how much of their proper tax liability is paid by taxpayers to the tax authority. Based on different questions that measured the tax collection efficiency, the respondent's response was categorized as "0 = low efficiency; 1 = medium efficiency; 2 = high efficiency" (Gezahegn, Desta and Adage, 2014; Abera, 2019).

The explanatory variables are knowledge of taxpayers, condition of tax fairness, tax law enforcement, corruption control, and taxpayers' complaints.

Taxpayer' tax knowledge: it measures taxpayers' understanding and implementation of tax rules and regulations on the microbusiness tax system in Ethiopia. This variable was adopted from the study by (Abera, 2019; Simiyu, 2010) and later modified in given study.

Condition of tax fairness: This measures taxpayers' evaluation of the estimated tax liability of microbusinesses by the tax authority as fair or not. This variable was adopted from the study by Abera (2019) and has been modified as per given requirements.

Tax law enforcement: it assesses taxpayers' perceptions of how tax authorities applied and implemented tax law. This variable was adopted from Abera (2019; Tegegn and Kebede, 2016) but has been modified as per given requirements

Corruption control: measures of taxpayers' trust in tax officials at the time of estimating and paying presumptive tax liability. Simply put, it assesses the taxpayer's perception of the tax authority's ability to combat corruption. This variable was adopted from Abera (2019 and Gezahegn, Desta and Adage (2014) has been modified as per given requirements

Taxpayers' complaint: measures taxpayers' evaluation of tax authority complaint resolution mechanisms. When taxpayers believe their tax liabilities have been unfairly estimated, the tax authority in every tax system allows them to confront the assessed tax liability. This variable was adopted from Abera (2019 has been modified as per given requirements.

3.3. Analytical method

The ordinal logistic regression model employed for this research. The logit transformation of Pi given as follows:

$$\text{Logit} [Pi] = \log \frac{pi}{1 - pi} = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4 + \beta_5 X_5 + \beta_r X_r$$

$$\begin{aligned} \text{Logit} [\text{TAXCOEFF}] \\ = \log \frac{pi}{1 - pi} = \beta_0 + \beta_1 \text{KNOW} + \beta_2 \text{COFAIR} + \beta_3 \text{LAWEN} + \beta_4 \text{CORRUP} + \beta_5 \text{COMPRES} \end{aligned}$$

Where

Pi = the probability of microbusiness tax collection determinants on the efficiency of tax collection, β_0 is unknown coefficients, $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5$ are coefficients to be estimated for ordinal logistic regression model. KNOW is knowledge of taxpayer, FAIR is taxpayer tax fairness, LAWENF is tax law enforcement, CORR is corruption control, COMPRES is taxpayer compliance resolution.

3.4. Reliability and Validity

Nunnaly (1978) stated that reliability is the consistency of a test, survey, observation, or other measuring device. The level of reliability of the instrument indicates the consistency of the variables. Cronbach's alpha is an index used to measure reliability. Accordingly, 0.5 is a sufficient value, while 0.7 is a more reasonable value. The reliability of the questionnaire is analyzed using Cronbach's alpha statistics.

Table 2. Test of reliability

Variables	No of items	Cronbach's alpha	Decision
KNOW	4	0.876	More reasonable value
FAIR	4	0.900	More reasonable value
LAWENF	4	0.743	More reasonable value
CORR	3	0.873	More reasonable value
COMPRES	3	0.858	More reasonable value

Overall Reliability	18	0.959	More reasonable value

The precision of an instrument obtains the data it intends to collect determine its validity (Mugenda and Mugenda 2003). Validity describes how closely an instrument measures what it is intended to measure (Kothari, 2004). To ensure the precision, relevance, and content validity of the instrument, critical evaluation of questionnaire by the researcher was conducted. The questionnaire was standardized and adopted from previous literature with a few modifications.

4. RESULTS AND DISCUSSION

4.1. Descriptive Analysis

Table 3. Descriptive statistics

Variables	N	Mean	Std. Deviation
KNOW	368	1.77	1.010
FAIR	368	1.73	1.025
LAWENF	368	1.75	.916
CORR	368	1.78	1.144
COMPRES	368	1.75	1.080

The mean and group mean statistical values approaching 3.00 and less indicate poor perception, while 3.00 and above indicate the good perception of respondents on that particular variable. The standard deviation shows how different respondents' answers are for a given construct: whether data are likely to be widespread (high deviation) or whether respondents have similar opinions (low deviation).

The group means of taxpayer knowledge are 1.77, as shown in Table 3. This shows that the overall perception of the respondents on this particular dimension is low. Knowledge of taxpayer dimensions has a score of 1.77 grand mean and 1.010 standard deviation. The overall mean shows that most of the respondents have no knowledge about microbusiness tax assessment, calculation, or collection.

The group mean of microbusiness condition tax fairness is 1.73; according to Table 3, the group mean value indicates that respondents' overall perception of tax fairness is low. Tax fairness items have a grand mean of 1.73 and a standard deviation of 1.025. The overall mean shows the perception of respondents about the microbusiness condition of tax fairness is low. This shows that most respondents believe that the microbusiness tax liability payment is unfair.

As presented on the above table, the group mean of tax law enforcement is 1.75. The group mean value demonstrates that the respondents' general perceptions on this particular dimension are low. Tax law enforcement dimensions have a 1.75 grand mean and a 0.916 standard deviation. According to the respondents, this result indicates that the eastern Ethiopian tax authority lacks a strong tax law enforcement condition. The majority of respondents believe that strong tax law enforcement is required to improve the efficiency of tax collection by the tax authority.

The group means for official corruption are 1.78, which are the overall perceptions of the respondents on the dimension, which is low. Corruption of officials' dimensions has scored a 1.78 grand mean and a 1.144 standard deviation. The above result indicates that most of the respondents believe that the microbusiness tax assessment and collection process is not free from corruption and nepotism.

For tax complaint resolution, the group mean indicates that 1.75 is indicated on the above table. The overall mean value of the variable shows that the overall perception of the respondents on this particular dimension is low. The tax complaint resolution dimensions have a 1.75 grand mean and a 1.080 standard deviation. The mean results indicate that most of the people who answered the survey think that the tax authority does not deal with their microbusiness tax complaints in a timely and correct way.

Lastly, the group mean of microbusiness tax collection efficiency is 0.27. The group mean value shows that the overall perception of the respondents on this particular dimension is low. Microbusiness tax collection efficiency dimensions have a score of 0.27 grand mean and 0.558 standard deviation. The overall mean shows that most of the respondents believe that microbusiness tax collection efficiency is not good enough.

4.2. Result

Table 4 presents the ordinal logistic regression analysis examining the factors influencing the effectiveness of micro-business tax collection among respondents.

Table 4. Regression result

Parameter Estimates											
Parameter		B	Std . Error	95% Wald Confidence Interval		Hypothesis Test			Exp(B)	95% Wald Confidence Interval for Exp(B)	
				Lower	Upper	Wald Chi-Square	df	Sig.		Lower	Upper
Threshold	[TAXCOEFF=0]	9.882	1.0297	7.863	11.900	92.096	1	.000	19565.714	2600.309	147219.882
	[TAXCOEFF=1]	16.285	1.7658	12.824	19.746	85.051	1	.000	11815296.16	371003.543	376280027.2
KNOWLDEGE		1.248	.4647	.337	2.159	7.210	1	.007	3.483	1.401	8.659
FAIRNESS		-.810	.5364	-1.861	.242	2.278	1	.131	.445	.156	1.273
LAWENFORCEMENT		.667	.2634	.150	1.183	6.407	1	.011	1.948	1.162	3.264
CORRUPTION		.932	.4026	.043	1.721	5.355	1	.021	2.539	1.153	5.590
COMPLIANCE		2.029	.4213	1.203	2.855	23.198	1	.000	7.608	3.332	17.374

Dependent Variable: TAXCOEFF

Model: (Threshold), Knowledge, Fairness, Lawenforcemenet, Corruption, Compliance

The above ordinal regression coefficient indicates that good knowledge of taxpayers has positively influenced microbusiness tax collection efficiency with a P value of 0.007. Therefore, the revealed hypothesis (H1) on this variable is not rejected. The beta of this variable is 1.248; this result indicates that, as microbusiness taxpayer knowledge increases, there is a greater likelihood of greater microbusiness tax collection efficiency. The odds ratio indicates that the odds of being at a higher level of tax collection efficiency increase by a factor of 3.483 for every point increase in the knowledge of microbusiness taxpayers. Next to the knowledge of taxpayers, the above ordinal regression coefficient

indicates that the condition of tax fairness has an insignificant effect on microbusiness tax collection efficiency, with a $P = 0.131$. This result rejects the hypothesis (H2) of the study. Thus, the results of this research do not statistically confirm the effect of the condition of tax fairness on the efficiency of microbusiness tax collection.

Tax law enforcement has a positive influence on microbusiness tax collection efficiency ($p = 0.011$). Therefore, the revealed hypothesis (H3) on this variable is not rejected. The beta of this variable is 0.667, which indicates that as the microbusiness tax authority's tax law enforcement ability increases, it is more likely to indicate higher microbusiness tax collection efficiency. The odds ratio indicates that the odds of being at a higher level of efficiency increase by a factor of 1.948 for every scale increase in the tax authority's tax law enforcement ability. Given that the odds ratio is >1 , this indicates an increasing probability of being at a higher level of tax collection efficiency as scores increase on tax authority tax law enforcement. Additionally, the above ordinal regression coefficient indicates that corruption control influences microbusiness tax collection efficiency positively. The P value is 0.021, which is consistent with the research hypotheses (H4). The beta of this variable is 0.932, which indicates that as tax authority corruption control abilities increase, there is a greater likelihood of greater microbusiness tax collection efficiency. The odds ratio indicates that the odds of being at a higher level of efficiency increase by a factor of 2.539 for every scale increase in the control of corruption by the tax authority.

The final ordinal regression coefficient indicates that complaint resolution has a positive influence on microbusiness tax collection efficiency at $p = 0.000$. Therefore, the revealed hypothesis (H5) on this variable is not rejected. This variable's coefficient is 2.029, indicating that as the tax authority's efficiency in resolving microbusiness tax complaints increases, so does the likelihood of greater microbusiness tax collection efficiency. The odds ratio indicates that the odds of being at a higher level of tax collection efficiency increase by a factor of 7.608 for every scale increase in tax authority microbusiness tax complaint resolution efficiency.

4.2. DISCUSSION

Knowledge of taxpayer measures taxpayers' understanding and implementation of tax rules and regulations under the microbusiness tax system in Ethiopia. Most microbusiness taxpayers believe that the microbusiness tax rules, regulations, and computations are complex and hard to understand, and that complex assessment may lead to unintentional non-compliance. Studies have shown that a strong link exists between a taxpayers' tax knowledge and their ability to understand and follow tax laws and rules during the tax collection process (Asrinanda, 2018). A significant aspect of taxpayers' understanding of taxation depends particularly on the level of training they have received in relation to the tax laws and regulations (Oktaviani et al., 2020). Another variable discussed in the study was tax law enforcement, which evaluates taxpayer perceptions of how tax authorities apply and implement tax law. The regression result shows that a high level of microbusiness tax law enforcement increases the efficiency of tax collection. In the absence of legal enforcement, there is a chance that businesses may not pay tax on time. Rabiya, Suryani and Karim (2021) argue that no tax will function well unless its administrators continue to be vigorous in their assessment of the legitimacy of taxpayers' acts. Some taxpayers will make mistakes through ignorance, neglecting to file returns, or even purposefully cheating.

Corruption control measures taxpayers' evaluation of tax authority corruption control and to what extent tax officials have trust at the time of presumptive tax liability estimation and payment. As the regression results indicate, the implementation of corruption control in the presumptive tax system increases microbusiness tax collection efficiency because the tax assessor will underestimate the tax liability if the tax authority's corruption control mechanism is weak. Studies have shown that existence of corruption is a significant impediment to the efficiency of microbusiness tax collection. The study result is consistent with the studies of (Tjen and Evans, 2019; Vadde and Gundarapu, 2012). The final variable discussed under the study was tax complaint resolution, which measures taxpayers' evaluation of tax authority complaint resolution mechanisms. The regression result shows that as the microbusiness

tax complaint resolution capacity increases, microbusiness tax collection efficiency will be quite high. This result is similar to the findings of (Ligomeka, 2019; Asmare, 2019; Ketema, 2016; Zeleke, 2013).

5. CONCLUSION

This study aims at identifying the determinants of microbusiness tax collection efficiency in the eastern part of Ethiopia. The ordinal regression result indicates that taxpayers' knowledge influences microbusiness tax collection efficiency positively. The majority of microbusiness taxpayers perceive that microbusiness tax proclamations, regulations, and computations are complex and hard to comprehend, and therefore complex assessments may result in unintentional tax noncompliance. The result implies that in order to increase taxpayers' tax knowledge, tax authorities should prioritize continuous tax law education and training and computations applicable to the microbusiness tax system. This may enhance the efficiency of tax collection from microbusinesses in the country. Another variable discussed under the topic was microbusiness tax law enforcement, and the findings have positively influenced microbusiness tax collection efficiency. Therefore, it is clear that the government should have to work hard to create strong tax law enforcement institutions to increase the tax collection efficiency of tax authorities. This is due to the fact that if there is solid legal enforcement, there is a possibility that taxpayers will fulfill their obligations on time. The corruption control positively influences microbusiness tax collection efficiency in the ordinal regression result. This indicates that, in order to increase trust among tax administrators and taxpayers, the government should place a strong emphasis on combating corruption by bolstering the legal system. Therefore, to establish a stable and lawful environment, the Ethiopian government should prioritize anti-corruption efforts, such as institution building by specialized anti-corruption agencies, strengthening the judicial institutions, and preparing an anti-corruption action plan, code, and standard of conduct. Finally, tax authority microbusiness tax complaint resolution capacity on microbusiness tax collection efficiency was found to be a positive influence. This indicates that the respective tax authority complaint resolution committees should try to solve all complaints presented by taxpayers fairly, timely, and in a fair manner for all microbusiness taxpayers. This will all create a smooth relationship and agreement between taxpayers and tax authorities on tax liability and further improve tax collection efficiency.

REFERENCES

- Abera, A. (2012). Factors affecting the performance of micro and small enterprises in Arada and Lideta Sub-Cities, Addis Ababa. *MBA Thesis unpublished, School of Graduate Studies, Addis Ababa University, Ethiopia*.
- Abera, A. (2019). Factors Affecting Presumptive Tax Collection in Ethiopia. Evidence from Category "C" taxpayers in Bahir Dar City. *Journal of Tax Administration*, 5, 2.
- Andreoni, J., Erard, B., and Feinstein, J. (1998). Tax compliance. *Journal of economic literature*, 36(2), 818-860.
- Asrinanda, Y. D. (2018). The effect of tax knowledge, self assessment system, and tax awareness on taxpayer compliance. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 8(10), 539-550.
- Asmare G. (2019). Micro Business Taxation in Ethiopia; Practice, Perception and Challenges, Addis Ababa. *School of Graduate Studies, Addis Ababa University, Ethiopia*.
- Benjamin, N., and Mbaye, A. A. (2012). *The informal sector in Francophone Africa: firm size, productivity, and institutions*. The World Bank.
- Biniyam Hailemeskel. (July 2017). About tax and assessment in Ethiopia in elaborates the presumptive taxation methods held in 2009 in Addis Ababa: Fortune Magazine
- Bird, R. M., and Oldman, O. (2000). Improving taxpayer service and facilitating compliance in Singapore.
- Bird, R. M., and Wallace, S. (2004). Is it really so hard to tax the hard-to-tax? The context and role of presumptive taxes. *Contributions to Economic Analysis*, 268, 121-158.
- Brooks, N. (2001), "Key Issues in Income Tax: Challenges of Tax Administration and Compliance", Asian Development Bank Tax Conference, September 8, 2001.
- Enahoro, J. A., and Olabisi, J. (2012). Tax administration and revenue generation of Lagos State Government, Nigeria. *Research Journal of Research and Accounting*, 3(5), 133-139.
- Engelschalk, M., and Loeprick, J. (2015). *MSME taxation in transition economies: country experience on the costs and benefits of introducing special tax regimes*. The World Bank.
- FDRE (2002), Council of Ministers Income Tax Regulations 286/2002, *Federal Negarit Gazeta*. 8th year. No. 34
- Federal Negarit Gazette of the Federal Democratic Republic of Ethiopia, Council Of Ministers Federal Income Tax Regulation No. 410 /2017.
- Fjeldstad, O. H. (2003). Fighting fiscal corruption: lessons from the Tanzania Revenue Authority. *Public Administration and Development: The International Journal of Management Research and Practice*, 23(2), 165-175.
- Gebrie, A. (2020). Micro and Small Business Taxation in Ethiopia, Addis Ababa. *School of Graduate Studies, Addis Ababa University, Ethiopia*.
- Getachew, A. (2019). Turnover-Based Presumptive Taxation and Taxpayers' Perceptions in Ethiopia.

- Shikur, A. A., Ülev, S. & Arabiya, S. R (2025). What Matters for the Efficiency of Micro Business Tax Collection? Evidence from the Eastern Part of Ethiopia. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 111-124.
- Gezahegn, N. M., Desta, T. S., and Adage, Y. G. (2014). The consequences of tax assessment on tax collection of category 'C' taxpayers in Ethiopia. A case study in Mekelle city, Tigray. *International Journal of Research In Computer Application & Management*, 4(6), 4-12.
- GFDRE (2011). MSEs Development, support scheme, and implementation strategies. Addis Ababa, Ethiopia.
- Imam, P. A., and Jacobs, D. F. (2007). Effect of Corruption on Tax Revenues in the Middle East (IMF Working Paper No. 07/270). Washington, D.C., USA: International Monetary Fund.
- Kasimbazi, E. (2004). *Taxpayers' rights and obligations: Analysis of implementation and enforcement mechanisms in Uganda* (No. 2004: 12). DIIS Working Paper.
- Ketema, D. (2016). Factors affecting tax compliance of small and medium business profit taxpayers in Addis Ababa.
- Kipilimba, T. F. (2017). Impact of Tax Administration towards Government Revenue in Tanzania-Case of Dar-es Salaam Region. *Social sciences*, 7(1), 13.
- Kirchler, E. (2007). *The economic psychology of tax behavior*. Cambridge University Press.
- Kothari, C.R. (2004). *Quantitative Techniques*. New Delhi, Vikas Publishing House Pvt. Ltd., p.64, 1978.
- Ligomeka, W. (2019). Assessing the performance of African tax administrations: A Malawian puzzle.
- Logue, K. D. Vettori, Gustavo G (2010): Narrowing the Tax Gap through Presumptive Taxation. *Michigan Law, University of Michigan Law School. Empirical Legal Studies Center Working Paper*, (10-007).
- Makedonskiy, S. N. (2005). Taxation mechanisms based on simplified and indirect evaluation of tax liabilities. *Russian and European Centre for Economic Policy (RECEP)*.
- Mehari, A. D., and Pasha, S. A. M. (2017). Factor Affecting Voluntary Compliance of Category C tax Payers Attitude in Arbaminch, SNNPR, ETHIOPIA.
- Mengesha, Y., and Ashebir, Z. (2013). Assessing the Gaps and Problems That Exist Between the Business Community and Tax Authorities of Dire Dawa Administration. *Developing Country Studies*, 3(9), 167-173.
- Mtasiwa, A. (2013). *The Hindering Factors to Achieve Full Potentiality on Tax Revenue Collection in Tanzania, A Case of Tanzania Revenue Authority In Temeke Region* (Doctoral dissertation, The Open University of Tanzania).
- Mugenda, A. G. and Mugenda, O.M. (2003), *Research Methods; Qualitative and quantitative Approaches*. Nairobi: Kenya Acts Press.
- Oktaviani, R., Kurnia, H., Sunarto, S., and Udin, U. (2020). The effects of taxpayer knowledge and taxation socialization on taxpayer compliance: The role of taxpayer awareness in developing Indonesian economy. *Accounting*, 6(2), 89-96.
- Pashev, K. (2005). Presumptive taxation and gray economy: Lessons for Bulgaria. *Center for the study of democracy, Working paper WP*, 512(1).

- Shikur, A. A., Ülev, S. & Arabiya, S. R (2025). What Matters for the Efficiency of Micro Business Tax Collection? Evidence from the Eastern Part of Ethiopia. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 111-124.
- Rabiyah, U., Suryani, A., and Karim, A. (2021). The Effect of Awareness, Fiscus Services and Taxation Knowledge on Taxpayer Compliance At Madya Makassar Kpp. *International Journal of Innovation Scientific Research and Review*, 3(1), 797-799.
- Simiyu, D. A. V. I. D. (2010). Challenges affecting collection of turnover tax in Nairobi County–Kenya. *Unpublished MBA thesis. Kenyatta University, Kenya*.
- Tegegn, T., and Kebede, M. (2016). Problems Associated with Tax Payers and Revenue Authority in Case of Dessie Town, Northern Ethiopia. *Journal of Poverty, Investment and Development*, 56-63.
- Thuronyi, V. (2004). Presumptive taxation of the hard-to-tax. *Contributions to Economic Analysis*, 268, 101-120.
- Tjen, C., and Evans, C. (2019). Causes and consequences of corruption in tax administration: An Indonesian case study. Paper presented at the Tax & Corruption Symposium, Sydney, Australia.
- Torgler, B. (2011). *Tax morale and compliance: review of evidence and case studies for Europe*. The World Bank.
- Utaumire, B., Mashiri, E., and Mazhindu, K. (2013). Effectiveness of presumptive tax system in Zimbabwe: Case of ZIMRA Region one.
- Vadde, S., and Gundarapu, S. (2012). Factors that Influence Rental Tax Payers' Compliance With Tax System: An Empirical Study of Mekelle City, Ethiopia. *Researchers World-Journal of Arts, Science & Commerce*, 4(2), 41-49.
- Workneh, A. M., Baileyegn, E. M., and Stewart-Wilson, G. (2019). Where the Gap Lay: Presumptive Income Tax Assessment for Small and Micro Enterprises in Addis Ababa City Administration.
- World Bank (2007), Ethiopia. Accelerating Equitable Growth. Country Economic Memorandum. Part II. Thematic Chapters, Washington: World Bank.
- Yamane, T. (1967). *Statistics an Introductory Analysis*. 2nd Edition, New York, Harper and Row.
- Zekele, A. (2013). Assessment of Tax Administration focusing on Tax Assessment and Collection procedure in case of Nifas Silk Lafto Sub City Small Taxpayers Branch. School of Graduate Studies, St. Mary's University, Ethiopia.

Extended Abstract

What matters for the efficiency of Micro Business Tax Collection? Evidence from the Eastern Part of Ethiopia

Aim

The ability of the state to raise the resources necessary to finance its functions determines its effectiveness. Taxation effort is one performance indication of such capacity. Every country entrusts the state with the responsibility of serving the community's interests by providing public infrastructure after collecting taxes. Microbusiness taxpayers, who must generate domestic revenue to fill the budget deficits in each country, fall into this category. This study aims to identify factors that influence the efficiency of microbusiness tax collection in the eastern part of Ethiopia.

Method

Primary data for this study was collected using a structured five-point Likert scale questionnaire. Based on the geographical location and diverse business activity, the researchers employed a stratified sampling strategy to select the cities, and then randomly selected a sample respondent using the lottery technique. We distributed a total of 398 questionnaires to microbusiness taxpayers, of which 368 (92.4%) returned. Therefore, we conducted the analysis using the 368 valid questionnaires that we received back. We used an ordered logistic regression model to analyze the efficiency of microbusiness tax collection and taxpayer tax estimation in terms of fairness, tax knowledge, tax law enforcement, corruption, tax compliance resolution, and tax fairness, using a closed questionnaire and stratified sampling techniques.

Findings

The regression result indicates that estimation fairness has an insignificant influence on efficiency. The tax authority determines the presumptive tax liability, and the taxpayers use the variable to evaluate it as fair or not. The tax authority computes the tax liability of microbusiness taxpayers, who do not maintain accounts, using administrative assessments (estimations). According to the regression results, taxpayers' good knowledge of the microbusiness tax system influences collection efficiency positively. Microbusiness taxpayers' understanding and implementation of tax rules and regulations under Ethiopia's microbusiness tax system have a significant impact on the tax system's efficiency. The regression result shows that a high level of microbusiness tax law enforcement increases the efficiency of tax collection. Strong legal enforcement against microbusiness taxpayers who breach rules and regulations enhances the efficiency of tax collection for this group of taxpayers. Some taxpayers will make mistakes through ignorance, neglecting to file returns, or even purposefully cheating. Another variable was the perception of corruption by tax officials during the estimation and payment of presumptive tax liabilities. Corruption control positively influences microbusiness tax collection efficiency, according to the ordinal regression result. This indicates that, to increase trust among tax administrators and taxpayers, the government should place a strong emphasis on combating corruption by bolstering the legal system. Finally, the capacity of the tax authority to resolve microbusiness tax complaints positively influences the efficiency of microbusiness tax collection. Tax compliance measures: A proper complaint resolution necessitates that the tax authority examines the complaint's root cause and decide based on it.

Conclusion

Based on the above findings, this study suggests the government should work hard to create strong tax law enforcement institutions to increase the tax collection efficiency of tax authorities. Establishing a stable and lawful environment, the Ethiopian government should prioritise anti-corruption efforts, such as institution building by specialised anti-corruption agencies, strengthening the judicial institutions, and preparing an anti-corruption action plan, code, and standard of conduct. The respective tax authority complaint resolution committees should try to solve all complaints presented by taxpayers fairly, timely, and in a fair manner for all microbusiness taxpayers. This will all help to establish a smooth relationship and agreement between taxpayers and tax authorities on tax liability, as well as improve tax collection efficiency. The study's results are noteworthy as they demonstrate the impact of taxpayers' tax knowledge, the enforcement of tax laws, the control of corruption, and the tax authority's ability to resolve tax compliance issues on the efficiency of microbusiness tax collection in Ethiopia.

MEDIATING ROLE OF ORGANIZATIONAL SUPPORT IN THE IMPACT OF HEALTHCARE PROFESSIONALS' ORGANIZATIONAL TRUST PERCEPTIONS ON WARNING TENDENCIES*

Mustafa FİLİZ¹, Yalçın KARAGÖZ²

Abstract

This study explores the mediating role of organizational support in the effect of healthcare workers' perceptions of organizational trust on their whistleblowing tendencies. The sample consists of 337 healthcare workers from 18 JCI-accredited private hospitals in Istanbul. Data were collected using scales measuring whistleblowing, organizational trust, and organizational support. The findings confirm that organizational trust positively influences both organizational support and whistleblowing tendencies. Furthermore, the perception of organisational support plays a full mediating role in the impact of organisational trust on the propensity to whistleblow. In order for the culture of whistleblowing to become widespread in healthcare institutions, it is essential to satisfy healthcare workers' feelings of support and trust.

Keywords: Healthcare, Whistle, Unethical, Trust, Support.

Article Type: Research Article

JEL Classification: I12, J28, M54.

SAĞLIK ÇALIŞANLARININ ÖRGÜTSEL GÜVEN ALGILARININ İHBAR EĞİLİMLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİDE ÖRGÜTSEL DESTEĞİN ARACILIK ROLÜ

Öz

Bu çalışmada amaç, sağlık çalışanlarının örgütsel güven algılarının ihbar eğilimleri üzerindeki etkide örgütsel desteğin aracı rolünü belirlemektir. Çalışmanın örneklemini, İstanbul'da JCI kalite ve akreditasyon belgesine sahip 18 özel hastanede çalışan 337 sağlık çalışanı oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak ihbarcılık, örgütsel güven ve örgütsel destek ölçekleri kullanılmıştır. Çalışma modeli kapsamında geliştirilen dört adet hipotez kabul edilmiştir. Buna göre örgütsel güven düzeyi, örgütsel destek ve ihbar eğilimini pozitif yönde etkilemektedir. Yine örgütsel destek düzeyi ihbar eğilimini pozitif yönde etkilemektedir. Ayrıca örgütsel güvenin ihbar eğilimine etkide örgütsel destek algısı tam aracılık rolüne sahip olmaktadır. İhbar kültürünün sağlık kurumlarında yaygınlaşması için, sağlık çalışanlarının destek ve güven duygularının tatmin olması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Hizmetleri, İhbar, Etik Dışı, Güven, Destek.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

JEL Kodları: I12, J28, M54.

* Bu çalışma Prof. Dr. Yalçın KARAGÖZ danışmanlığında ve Düzce Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde birinci yazar tarafından hazırlanan “Sağlık çalışanlarının örgütsel güven ve örgütsel destek algılarının ihbarcılık eğilimi üzerindeki etkisini belirlemede etik kültür ve psikolojik güvenliğin aracı rolü” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sağlık Yönetimi. e-posta: mustafa2108@artvin.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-7445-5361>

² Prof. Dr. Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sağlık Yönetimi e-posta: yalcinkaragoz@duzce.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-5642-6498>

1. INTRODUCTION

Healthcare services are provided with a number of fundamental objectives, such as protecting public health, providing treatment, offering rehabilitative services and promoting health. While the primary focus of these services is to ensure benefit, the community can also suffer as a result of undesirable situations or negligence. Although it is not possible to completely eliminate administrative, financial and medical errors in healthcare institutions, various measures can be taken to reduce them, prevent many of them and impose sanctions on those responsible for causing problems. Among these measures, the whistleblowing mechanism is of great importance.

Park et al (2008) described the concept of whistleblowing as the act of whistleblowing crimes and mistakes within organisations to individuals who can prevent them. When employees report internally, it is referred to as internal whistleblowing, while whistleblowing to external authorities is referred to as external whistleblowing. However, external whistleblowing damages the image and brand of the institution and leads to serious mistrust (Park et al., 2008: 384). This applies to all institutions, including health care institutions. For example, if a medical error in a hospital is not resolved through internal whistleblowing, it is more likely to be resolved through external whistleblowing. Negative publicity can have a significant negative impact on healthcare institutions. Compared to other institutions, errors in healthcare institutions attract more attention and remain in the public eye for longer (Jackson et al., 2014: 242). Nonetheless, encouraging whistleblowing, especially internal whistleblowing, in healthcare has many benefits for the organisation in terms of improving quality and reducing errors (Park et al., 2008: 385).

In general, employees tend to address negative situations they witness within organisations internally first. If necessary action is not taken, employees will then report the problem to external authorities with some enforcement powers (Dworkin and Melissa, 1998: 1281). Whistleblowing to external authorities can be more effective and deterrent. However, the organisation's response to the employee is often much harsher for external whistleblowing than for internal whistleblowing, resulting in more retaliation. Therefore, it is important for organisations to consider whistleblowing actions from their employees and resolve issues internally before escalating to external channels (Dworkin and Melissa, 1998; Rothschild and Miethe, 1999; Apaza and Chang, 2011). According to Rothschild and Miethe (1999), 44% of unlawful practices changed as a result of external whistleblowing, compared to 27% as a result of internal whistleblowing (Rothschild and Miethe, 1999: 107). The literature generally shows that whistleblowers tend to be high achievers, highly educated, in senior positions, with long tenure and moral values (Miceli and Near, 1984; Near and Miceli, 1996; Sims and Keenan, 1998). In addition, factors such as organisational culture, support, trust and adherence to ethical rules also influence whistleblowing (Binikos, 2008: 50). In conclusion, it is logical to resort to internal whistleblowing when internal channels are open and effective, but to resort to external whistleblowing when internal channels are ineffective. Various factors guide and facilitate employees to internal whistleblowing. This study focuses on two concepts that influence employees' perceptions of the organisation: organisational trust and organisational support.

The concept of organisational trust can be defined as the perception of consistency between the promises made by the owner and managers of the organisation and their actions, especially when employees are faced with uncertain and dangerous situations (Matthai, 1989). Employees who trust their organisation tend to be more satisfied and committed to the organisation (Sezgin, 2005: 318). Aktan (2006) stated that an employee needs to trust their organisation in order to report unethical or illegal actions they encounter in the organisation to the management (Aktan, 2006: 7). Organisational trust has

been identified as an important factor in facilitating whistleblowing.

As organisational trust generally increases, so does whistleblowing activity. However, beyond a certain point, excessive perceptions of trust among employees tend to reduce whistleblowing activity. A study by Rothwell and Baldwin (2006) found that in organisations where camaraderie is strong, the incidence of whistleblowing is low (Rothwell and Baldwin, 2006: 343).

Another variable used in the study is the concept of organisational support. Organisational support can be defined as the continuous provision of useful contributions, recognition, information and emotional support to the employee. In other words, it involves the employee's belief that the organisation supports, appreciates and stands by them (Parasuraman et al., 1992: 340). When employees believe that their organisation is supportive, concerned about their welfare and considerate, they tend to perceive that their organisation also values their safety (Gakovic and Tetrick, 2003: 651). As long as the organisation meets employees' expectations, employees will strive to meet the organisation's expectations (Gyekye and Salminen, 2007: 191). Therefore, an employee with a high perception of organisational support is more likely to engage in whistleblowing.

Several studies have examined the relationship between organisational trust and organisational support. The perception of organisational trust can be a crucial factor in the support of employees by top management, the establishment of justice within the organisation, the satisfaction of employees' needs and the development of social relations among employees (Neves and Caetano, 2006: 353). Many studies have found that as trust in the organisation increases, so does organisational support (Chen and Francesco, 2003; DeConinck, 2010; Kurtessis, 2017; Narang and Singh, 2012).

This study is significant in that it examines the effects of perceptions of organisational trust and organisational support on the propensity to whistleblow, thereby contributing to the promotion of ethical behaviours within the healthcare sector. The act of whistleblowing is of paramount importance, particularly within the healthcare sector, in order to ensure the safety of patients and the maintenance of high standards of service quality. Nevertheless, the propensity of healthcare workers to engage in whistleblowing is frequently undermined by a dearth of organisational trust and an ostensible deficiency in adequate support.

The extant literature indicates that perceptions of organisational trust and support have a positive impact on individuals' whistleblowing behaviour. Organizational trust serves to reinforce employees' confidence in their organizations, whereas organizational support cultivates a sense of assurance among employees, thereby empowering them to take the courageous step to blow the whistle. In this context, the study's focus on the mediating role of organisational support in the relationship between healthcare workers' perceptions of organisational trust and their propensity to whistleblow will provide valuable insights for the development of health policies and practitioners.

Moreover, the study aims to contribute to the establishment of an ethical culture within healthcare services, thereby enabling healthcare workers to act more effectively in protecting both themselves and the individuals they serve. Ultimately, this research seeks to offer significant data that will assist in identifying strategies for building trust and strengthening support mechanisms in the healthcare field.

2.METHODOLOGY

2.1.Research Model

The study uses three variables: organisational trust as the independent variable, whistleblowing

as the dependent variable, and organisational support as the mediating variable. Various studies in the literature indicate that individuals' perceptions of organisational trust significantly influence their propensity to whistleblow (Binikos, 2008; Rothwell and Baldwin, 2006). Furthermore, several studies have found that organisational trust has a significant impact on organisational support (Neves and Caetano, 2006; Kurtessis et al., 2017; Narang and Singh, 2012). Finally, other research highlights the importance of perceived organisational support in determining perceptions of whistleblowing (Parasuraman et al., 1992; Gakovic and Tetrick, 2003; Gyekye and Salminen, 2007).

Based on these findings from the literature, it is hypothesised that perceptions of organisational support will mediate the effect of healthcare workers' perceptions of organisational trust on their propensity to whistleblow. To this end, the following research model was developed.

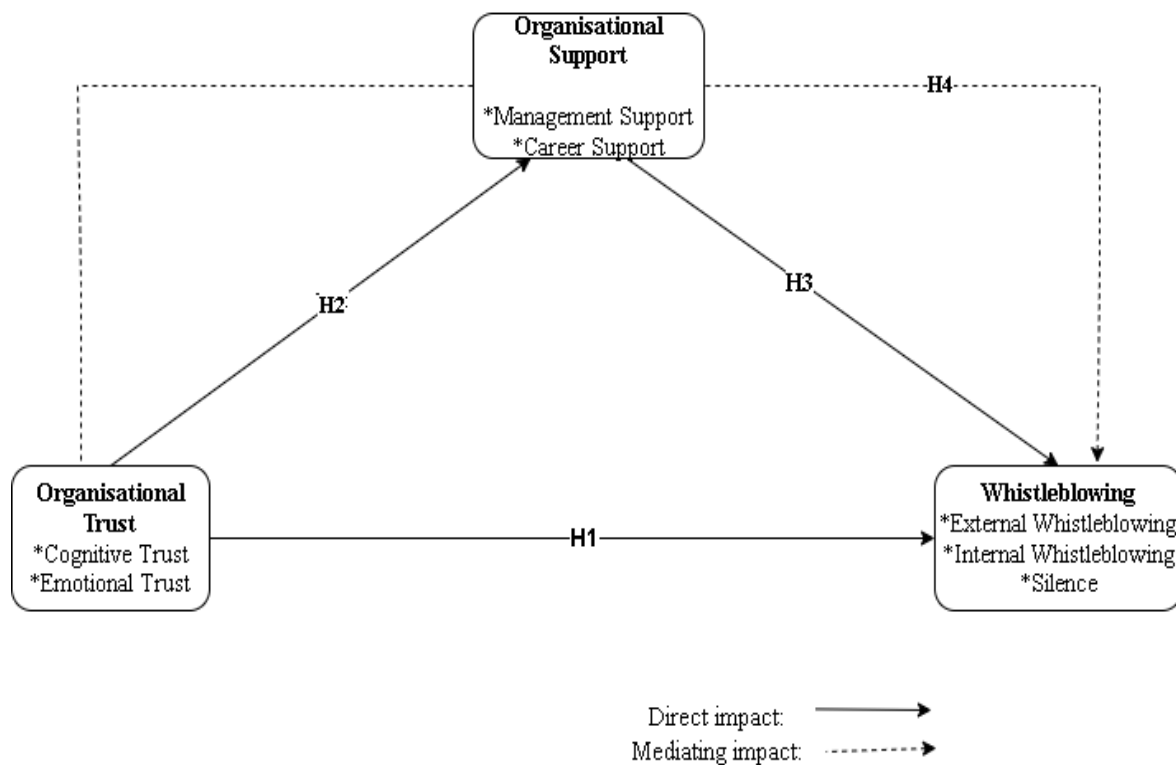

Figure 1. Research Model

Source: (Baron and Kenny, 1986).

Based on the research model, the following hypotheses have been developed:

H1: Healthcare workers' perceptions of organizational trust significantly influence their propensity to whistleblow.

H2: Healthcare workers' perceptions of organizational trust significantly influence their perceptions of organizational support.

H3: Healthcare workers' perceptions of organizational support significantly influence their propensity to whistleblow.

H4: The level of organizational support mediates the effect of healthcare workers' perceptions of organizational trust on whistleblowing.

In addition to these hypotheses, the effects and mediation relationships will be examined through

the sub-dimensions of the scales.

2.2.Sampling

Private hospitals were selected for the study population because of the lower propensity to report in the private sector (Lewis, 2006). Among the private hospitals, those with Joint Commission International (JCI) accreditation were selected. JCI is the international division of JCAHO (Joint Commission on Accreditation of Healthcare Organizations), which accredits approximately 18,000 healthcare organisations in the United States. It is expected that staff in accredited hospitals will be more qualified and provide more accurate responses. Consequently, the research population was defined as 12,669 employees working in 18 private hospitals in Istanbul with JCI quality and accreditation certification. According to Bryman and Cramer (2001), taking 5 to 10 times the number of scale questions is sufficient to calculate the sample size (Bryman and Cramer, 2001). Based on this criterion, the study used three scales with a total of 31 questions, so the minimum sample size required is $31 \times 10 = 310$. A total of 337 volunteers participated in the study, which was considered to be quantitatively sufficient. The convenience sampling technique was used for data collection as it allows for easier, cheaper and faster data collection compared to other sampling techniques (Gürbüz and Şahin, 2014). The below presents the demographic distribution related to the sample in Table 1.

Table 1. Demographic Distribution of the Sample.

Demographic Characteristics	Category	(%)	n	Demographic Characteristics	Category	(%)	n
Age	18-30 years	34.3	115	Profession	Doctors	15.6	53
	31-40 years	36.4	123		Nurses	29.2	98
	41-50 years	12.3	41		Midwives	11.0	37
	51 years and over	7.0	24		Administrative Staff	12.2	41
Gender	Female	63.0	212		Health Technicians	11.3	38
	Male	37.0	125		Patient Care Assistants	5.7	19
Educational Level	Primary or Secondary School	2.7	9	Marital Status	Other Professional Groups	15.0	51
	High School	12.4	42		Married	31.3	106
	University Degree	76.4	257		Single	68.7	231
	Postgraduate Degree	8.6	29		Public Hospitals	33.2	112
Work Experience	1-5 years	44.7	151	Type of Hospital	University Hospitals	12.4	42
	6-10 years	25.9	87		Private Hospitals	21.7	73
	11-15 years	17.0	57		Municipal Hospitals	8.1	27
	16 years or more	12.4	42		Other Health Care Institutions	34.6	117

2.3.Data Collection Instruments

The survey technique was used to obtain the research data. Three scales were utilized in the study. The survey consists of a total of 38 questions divided into four sections.

Demographic Information Form: This section was created by the researcher. It comprises seven items related to the participants' age, gender, education level, marital status, profession, type of healthcare institution, and length of professional experience.

Organizational Trust Inventory: This scale, developed by Cummings and Bromiley (1996), aims to measure employees' perceptions of organizational trust and consists of 12 items and 2 sub-dimensions. The original organizational trust scale includes 62 items, but the short form with 12 items was used in this study. Tüzün (2006) conducted the Turkish reliability and validity study of the organizational trust scale. Items 4, 5, 6, 10, and 12 represent emotional trust, while items 1, 2, 3, 7, 8, 9, and 11 represent

cognitive trust. All questions related to emotional trust are reverse coded.

Factor analysis confirmed that the scale aligns with its original form. The Cronbach's alpha values are 0.857 for the overall scale, 0.851 for emotional trust, and 0.875 for cognitive trust, indicating a high level of reliability (Karagöz, 2019).

Perceived Organizational Support Scale: This scale, developed by Eisenberger et al. (1986) to measure the level of support individuals perceive from their organization, was shortened to 10 items by Armstrong-Stassen and Ursel (2009). It is a unidimensional scale using a five-point Likert scale. Akkoç et al. (2012) conducted the Turkish reliability and validity study for the business context.

Factor analysis revealed two sub-dimensions, named managerial support and career support based on the items. Item D1 was excluded due to a low factor loading (<0.30). Analyses were conducted on 9 items. The Cronbach's alpha values are 0.828 for the overall scale, 0.866 for managerial support, and 0.819 for career support, indicating a high level of reliability (Karagöz, 2019).

Whistleblowing Scale: Developed by Park et al. (2005), this scale consists of 9 items and three sub-dimensions. Şekerli et al. (2016) conducted the Turkish reliability and validity study. The scale measures the tendency to report ethical or illegal events in the organization to relevant authorities. The first three items (1, 2, 3) represent the external whistleblowing dimension, four items (4, 5, 6, 7) represent the internal whistleblowing dimension, and the last two items (8, 9) represent the silence dimension. External whistleblowing indicates whistleblowing to external authorities, internal whistleblowing to internal authorities, and silence indicates remaining silent in the face of events. The scale uses a five-point Likert format.

Factor analysis confirmed the alignment with the original scale. The Cronbach's alpha values are 0.790 for the overall scale, 0.773 for the external whistleblowing dimension, 0.873 for the internal whistleblowing dimension, and 0.873 for the silence dimension. The scale's overall and external whistleblowing dimension reliability coefficients fall between $0.70 \leq r < 0.90$, indicating high reliability, while the internal whistleblowing and silence dimensions fall between $0.80 \leq \alpha < 1.00$, indicating a very high level of reliability (Karagöz, 2019).

2.4.Data Analysis

The collected data were coded using SPSS 25 software. The average scores for the sub-dimensions of the organizational trust, organizational support, and whistleblowing scales were calculated by taking the mean of the responses to the items within each relevant dimension. Responses to the scales were coded from 1 to 5, ranging from the most negative to the most positive option. Reverse-coded questions were coded accordingly. A missing data analysis was performed, resulting in the exclusion of seven questionnaires with incomplete responses. In the process of data analysis, the normality distribution was first examined to determine which methods would be used. In this context, it was assessed whether the mean scores of the scales and their subdimensions conformed to a normal distribution. The normality assessment was based on skewness and kurtosis coefficients. According to the results, the skewness and kurtosis values of both scales and their subdimensions were found to be within normal limits (+.715/-1.582) (Tabachnick and Fidell, 2001).

Factor analysis was conducted on the study data to verify the construct validity of the scales. Subsequently, Cronbach's alpha values were examined to assess the reliability of the scales. Additionally, CR (Composite Reliability) and AVE (Average Variance Extracted) values were calculated to further confirm the scales' construct reliability and validity. Before conducting the

regression analysis, a correlation analysis was performed to investigate potential multicollinearity issues among the study variables. Mediation analyses were conducted to test the research model, following the criteria established by Baron and Kenny (1986).

2.5.Implementation Process

After determining the research objectives and data collection instruments, an application for ethical approval was submitted to the Scientific Research and Publication Ethics Committee of Artvin Çoruh University. Ethical approval was obtained from the committee on 29.12.2022, under the reference number E-18457941-050.99-75976. Throughout the research process, adherence to the Helsinki Declaration's ethical guidelines was ensured, and participants' consent was obtained before completing the survey. Data for the study were collected from healthcare workers employed at 18 private hospitals in Istanbul with JCI quality and accreditation certification, through face-to-face and online methods, between 29.12.2022 and 11.03.2023.

3.RESULTS

This section presents the findings from the conducted analyses. Firstly, the KMO Bartlett test results for the scales were examined. The KMO values for the whistleblowing scale (0.772), the organizational support scale (0.886), and the organizational trust scale (0.872) were found to be at a good level ($KMO > 0.600$). Consequently, the sample was deemed sufficient for factor analysis, and the Bartlett test results were significant ($0.000 < 0.05$), indicating that the relationships in the correlation matrix were adequate for performing factor analysis (Gürbüz and Şahin, 2014). Table 2 shows the factor analysis results for the scales.

Table 2. Exploratory factor analysis

No	External whistleblowing	Internal whistleblowing	Silence	Cognitive trust	Emotional trust	Management Support	Career support
H1	,865						
H2	,851						
H3	,723						
H4		,806					
H5		,800					
H6		,863					
H7		,848					
H8			,923				
H9			,923				
G1				,696			
G2				,729			
G3				,705			
G7				,767			
G8				,792			
G9				,764			
G11				,768			
G4					,751		
G5					,752		
G6					,828		
G10					,756		
G12					,823		
D2						,757	
D3						,804	
D4						,809	
D5						,815	
D6						,658	
D7						,774	
D8							,672

D9	,934
D10	,934
Extraction Method: Principal Component Analysis. /Rotation Method: Varimax, Total Variance Explained: Whistleblowing:%75,623 Organisational Trust: %59,925 Organisational Support:%65,971	

It can be seen in Table 2 that the factor loadings of the scales range from 0.658 to 0.934 ($p < 0.01$). Accordingly, it was concluded that the items were correctly loaded onto the factors and that the scales were structurally valid. The explained variance ratio for the whistleblowing scale was 75.623%, for the organizational trust scale was 59.925%, and for the organizational support scale was 65.971%. These values were deemed sufficient for the scale variance explanation ratio (Gürbüz and Şahin, 2014). Table 3 provides the CR and AVE values of the scales.

Table 3. CR and AVE Values of Research Variables

Variables	CR (Composite Reliability)	AVE (Average Variance Extracted)
External whistleblowing	0,855	0,665
Internal whistleblowing	0,898	0,688
Silence	0,920	0,851
Cognitive trust	0,898	0,650
Emotional trust	0,888	0,613
Management Support	0,875	0,595
Career support	0,898	0,732

As shown in Table 3, since the calculated AVE values are greater than 0.50 and the CR values are greater than 0.70, the factors possess high construct reliability (Karagöz, 2019) and thus convergent validity.

A correlation analysis was conducted for the research variables. Accordingly, most of the relationships between the sub-dimensions were found to be statistically significant, with correlation coefficients ranging from 0.080 to 0.758. When evaluating the correlation coefficients, it can be said that there is no multicollinearity problem, as all tolerance values calculated for the variables are not below 0.10 and the VIF values are not above 10 (Pallant, 2005).

3.1. Mediation Analyses

Regression analyses were conducted to test the research model and to perform mediation analyses between the variables. In a mediation relationship, mediation is present if an independent variable requires the presence of another variable to affect a dependent variable. In other words, mediation occurs when the influence of one variable on another is determined and affected by a third variable (Şimşek, 2007). Different criteria for conducting mediation analyses exist in the literature. This study employs the most commonly used method by Baron and Kenny (1986). According to Baron and Kenny (1986), the following criteria must be met to assert mediation effects:

- The independent variable must have a significant effect on the dependent variable.
- The independent variable must have a significant effect on the mediator variable.
- The mediator variable must have a significant effect on the dependent variable.
- When the independent variable and the mediator variable are included in the analysis together, the effect of the independent variable on the dependent variable must disappear for full mediation; if the effect is reduced but still significant, partial mediation can be claimed.

The analyses in this study were carried out by following these steps. First, the mediation

relationships were examined on the sub-dimensions of the research variables, followed by an analysis of the entire model.

Table 4 presents the results of the regression analysis conducted for the sub-variables.

Table 4. Regression analysis (organisational trust, organisational support, whistleblowing)

Model	Independent Variable	Dependent Variable	β	t	p	R ²	F
1	Cognitive trust	External whistleblowing	,255	6,028	,000	,038	36,333
2	Cognitive trust	Internal whistleblowing	,311	9,051	,000	,083	81,927
3	Cognitive trust	Silence	,023	,520	,603	-,001	,271
4	Emotional trust	External whistleblowing	-,157	-4,299	,000	,019	18,479
5	Emotional trust	Internal whistleblowing	,074	2,415	,016	,005	5,830
6	Emotional trust	Silence	-,391	-10,981	,000	-,391	120,592
7	Cognitive trust	Management Support	,832	34,776	,000	,574	1209,352
8	Cognitive trust	Career support	,233	5,834	,000	,036	34,041
9	Emotional trust	Management Support	,240	7,955	,000	,065	63,289
10	Emotional trust	Career support	,621	22,285	,000	,356	496,620
11	Management Support	External whistleblowing	,227	5,871	,000	,036	34,474
12	Management Support	Internal whistleblowing	,236	7,436	,000	,057	55,287
13	Management Support	Silence	,039	,967	,334	,000	,935
14	Career support	External whistleblowing	-,131	-3,718	,000	,014	13,822
15	Career support	Internal whistleblowing	,031	1,070	,285	,000	1,145
16	Career support	Silence	-,300	-8,567	,000	,075	73,397

In Table 4, it is observed that the effects of cognitive trust on the level of silence, management support on the level of silence, and career support on internal whistleblowing are not significant ($p>0.05$). According to the mediation criteria set by Baron and Kenny (1986), since the fundamental conditions were not met, mediation analyses were not conducted for these relationships [28]. Mediation analyses were carried out for the other variables since their relationships were significant. The findings from these analyses are presented in Table 5.

Table 5. Mediation Analyses Related to Sub-Dimensions

Model	Independent Variable	Dependent Variable	β	t	p	R ²	F	All Model (p)
Model 1	Cognitive trust	External whistleblowing	0,157	2,416	0,016	0,041	20,248	0,000
	Management Support		0,119	2,010	0,045			
Model 2	Cognitive trust	Internal whistleblowing	0,269	5,116	0,000	0,083	41,509	0,000
	Management Support		0,050	1,041	0,298			
Model 3	Cognitive trust	External whistleblowing	0,297	6,969	0,000	0,064	36,991	0,000
	Career support		-0,177	-5,078	0,000			
Model 4	Emotional trust	External whistleblowing	-0,226	-6,171	0,000	0,074	27,797	0,000
	Management Support		0,289	7,376	0,000			
Model 5	Emotional trust	Internal whistleblowing	0,018	0,590	0,556	0,056	31,563	0,000
	Management Support		0,231	7,032	0,000			
Model 6	Emotional trust	External whistleblowing	-0,118	-2,586	0,010	0,020	10,298	0,000
	Career support		-0,063	-1,447	0,148			

Table 5 presents the regression analysis results conducted to determine the mediation

relationships among the study variables. To establish the mediation relationships, the independent variable and the mediator variable were included in the analysis together, and their effect on the dependent variable was examined. The findings from the analysis will be explained based on the hypotheses.

In Model 1, when the independent variable, cognitive trust, and the mediator variable, management support, were included in the analysis together, it was observed that they had a significant effect on the dependent variable ($p < 0.05$). While the significant effect of cognitive trust on external whistleblowing perception continued ($p < 0.05$), the effect size decreased ($\beta: 0.255/0.157$). Therefore, a partial mediation relationship was identified in the analysis.

In Model 2, when the independent variable, cognitive trust, and the mediator variable, management support, were included in the analysis together, it was observed that they had a significant effect on the dependent variable ($p < 0.05$). While the significant effect of cognitive trust on internal whistleblowing perception continued ($p < 0.05$), the effect size decreased ($\beta: 0.311/0.269$). Therefore, a partial mediation relationship was identified in the analysis.

In Model 3, when the independent variable, cognitive trust, and the mediator variable, career support, were included in the analysis together, it was observed that they had a significant effect on the dependent variable ($p < 0.05$). While the significant effect of cognitive trust on internal whistleblowing perception continued ($p < 0.05$), the effect size increased ($\beta: 0.255/0.297$). Therefore, no mediation relationship was identified in the analysis.

In Model 4, when the independent variable, emotional trust, and the mediator variable, management support, were included in the analysis together, it was observed that they had a significant effect on the dependent variable ($p < 0.05$). While the significant effect of emotional trust on external whistleblowing perception continued ($p < 0.05$), the effect size decreased ($\beta: -0.157/-0.226$). Therefore, a partial mediation relationship was identified in the analysis.

In Model 5, when the independent variable, emotional trust, and the mediator variable, management support, were included in the analysis together, it was observed that they had a significant effect on the dependent variable ($p < 0.05$). The significant effect of emotional trust on internal whistleblowing perception disappeared ($p > 0.05$). Therefore, a full mediation relationship was identified in the analysis.

In Model 6, when the independent variable, emotional trust, and the mediator variable, career support, were included in the analysis together, it was observed that they had a significant effect on the dependent variable ($p < 0.05$). While the significant effect of emotional trust on external whistleblowing perception continued ($p < 0.05$), the effect size increased ($\beta: -0.157/-0.118$). Therefore, no mediation relationship was identified in the analysis.

Table 6 presents the findings obtained by including the entire model of the study in the analyses.

Table 6. Mediation analyses for the whole model

Hypotheses	Independent Variable	Dependent Variable	β	t	p	R ²	F	All Model (p)
H1	Organisational Trust	Whistleblowing	,096	3,349	,001	,011	11,217	,001
H2	Organisational Trust	Organisational Support	,769	31,556	,000	,526	995,778	,000
H3	Organisational Support	Whistleblowing	,123	4,574	,000	,022	20,925	,000

H4	Organisational Trust	Whistleblowing	,003	,070	,944	,021	10,454	,000
	Organisational Support		,121	3,096	,002			

Table 6 examines the mediation relationship by including all the study variables in the regression analysis. It shows that the independent variable, organisational trust, has a significant effect on the dependent variable, whistleblowing (β : 0.96, $p < 0.05$). Furthermore, it is observed that organisational trust also has a significant effect on the mediator variable, perception of organisational support (β : 0.769, $p < 0.05$). Furthermore, the mediator variable, organisational support, has a significant effect on the dependent variable, whistleblowing (β : 0.123, $p < 0.05$). Finally, to determine the mediation relationship, the variables of organisational trust and organisational support were included in the analysis together to examine their effect on the perception of whistleblowing. It is found that the entire model is significant ($p < 0.05$) and the effect of the independent variable, perception of organisational trust, on the dependent variable, whistleblowing, disappears (β : 0.003, $p > 0.05$). Consequently, a full mediation is concluded. Hypotheses H1, H2, H3 and H4 are therefore accepted.

4.CONCLUSION, DISCUSSION AND RECOMMENDATIONS

This section discusses the results of the study by comparing them with the literature, focusing on the original data.

When the mediation relationship is examined in terms of the sub-dimensions of the main variables in the study, it is observed that the cognitive trust perception has a partial mediating role on external and internal whistleblowing behaviour with the level of managerial support. Similarly, it is observed that emotional trust perceptions also have a partial mediating role on external and internal whistleblowing behaviours, with the level of managerial support. Accordingly, when healthcare professionals trust their institution both logically and emotionally, their tendency to report ethical or illegal incidents to competent authorities, both within and outside the institution, increases. Moreover, this tendency will increase with management support. In other words, a healthcare professional who cognitively or emotionally trusts his or her organisation is more likely to engage in internal and external whistleblowing with management support. Internal whistleblowing generally benefits the institution and is an important factor in quality improvement. External whistleblowing, on the other hand, is not preferred because it puts the organisation in a difficult situation. This study suggests that the lack of similar attitudes among healthcare professionals towards external and internal whistleblowing is due to the variety and abundance of situations that could be the subject of whistleblowing in healthcare institutions. Unethical or illegal incidents arising from administrative, financial and medical errors in healthcare institutions fall within the scope of whistleblowing. Therefore, it can be said that healthcare professionals have similar attitudes towards internal and external whistleblowing due to the seriousness of the incident or the potential consequences it may have.

According to the results, healthcare professionals' perceptions of organisational trust significantly influence their whistleblowing tendencies. This finding is in line with the literature. Binikos (2008) found that perceptions of organisational trust have a positive effect on whistleblowing. King (1999) found that the perception of organisational trust must be at a sufficient level for the whistleblowing mechanism to function positively within the organisation. Seifert et al. (2014) found that employees who engage in whistleblowing within the organisation trust their organisation to a certain extent, which increases the tendency to report incidents. On the other hand, considering the significant effect of factors such as job satisfaction, compliance with organizational citizenship behavior, and lack of fear of retaliation on whistleblowing (Cassemetis and Wortley, 2012; Nayır, 2012), it can be said that

as the perception of organizational trust increases, whistleblowing actions also increase. Although the whistleblowing actions of healthcare professionals are influenced by many different factors, it can be perceived that the organizational trust perception, which is under the control of the organization, is considered as a priority for whistleblowing actions. This highlights the crucial requirement for healthcare organisations to cultivate a culture of trust and support. Such an environment not only encourages employees to report misconduct but also strengthens the ethical standards of the organisation, which in turn improves patient outcomes and organisational integrity.

This study finds that healthcare workers' perceptions of organisational trust significantly influence their perceptions of organisational support. This finding is supported by many studies in the literature. According to Gyekye and Salminen (2007), employee well-being, which is an indicator of organisational support, directly affects employee trust in the organisation. In other words, someone with a strong perception of organisational trust also develops a parallel perception of organisational support. Similarly, many studies have found that as trust in the organization increases, so does the perception of organizational support (Chen and Francesco, 2003; DeConinck, 2010; Kurtessis et al., 2017; Narang and Singh, 2012). An employee who trusts his or her organisation will respond positively. Positive factors such as job satisfaction, commitment and productivity will increase, while negative factors will decrease. An employee who makes a valuable contribution to the organisation will be valued and supported for career development. It is expected that healthcare managers who take this into account will create a synergy effect that will lead to significant developments for the healthcare institution. Therefore, cultivating a culture of trust and support is not merely an ethical imperative but also a strategic necessity that can drive organizational performance and enhance the overall effectiveness of healthcare delivery systems.

It is also found that healthcare workers' perceptions of organisational support significantly influence their whistleblowing tendencies. This finding is supported by several studies in the literature. According to Gyekye and Salminen (2007), when an employee's perception of organisational support is high, their commitment, effectiveness and productivity also increase. In this case, an employee is more likely to be committed to the legal and ethical values of the organisation compared to other employees, and such employees are more likely to whistleblow. Sims and Keenan (1998) found in their study that individuals who perceived sufficient support from their manager were more likely to whistleblow. King (1999) found in his study that nurses who felt close to their manager were more likely to whistleblow internally. Perks and Smith (2008) found that a supportive organisational structure is a prerequisite for whistleblowing. On the basis of this data, it can be said that the functioning of a whistleblowing mechanism in a healthcare institution is an important factor in reducing unethical and illegal behaviour, and it is expected that healthcare institutions that demonstrate and actively demonstrate their level of organisational support to their staff will achieve positive results in this regard. Ultimately, fostering an environment of support not only empowers employees to take ethical stands but also enhances the integrity and accountability of the entire healthcare system, leading to improved patient outcomes and organizational trust.

Finally, the study found that the level of organisational support acts as a full mediator in the effect of healthcare workers' perceptions of organisational trust on their perceptions of whistleblowing. In other words, if healthcare workers trust their organisations, their tendency to report ethical and illegal incidents within the institution will increase. Furthermore, if the level of support from the organisation also increases in this relationship, the likelihood of whistleblowing will be even higher. Therefore, healthcare institutions should instil trust in their employees. They should be reassured that they are committed to ethical standards, that they will administer justice, and that employees will not suffer as a

result of coming forward. Employees also need to feel supported. They should be assured that the healthcare organisation will contribute to their career development, defend them in difficult situations and not leave them alone. It can be said that an employee who feels this way is more likely to whistleblow. This dynamic underscores the critical role that organizational culture plays in fostering a safe reporting environment, where employees are not only encouraged to speak up but also perceive their voices as valuable contributions to the integrity and ethical framework of the institution.

In conclusion, healthcare workers' perceptions of organisational trust positively influence their whistleblowing tendencies, and the perception of organisational support plays a mediating role in this relationship. It is essential to consider trust and supportive behaviour towards the organisation in order to activate and functionalise the whistleblowing mechanism in healthcare institutions. It is expected that this fundamental finding of the study will contribute to the literature by providing evidence-based knowledge to healthcare institutions and insights to healthcare managers.

The findings and conclusions of the study are limited to the sample and method of the study, which included healthcare workers employed in 18 private hospitals in Istanbul with JCI quality and accreditation certificates, and the analyses conducted within the scope of the study. In this respect, it is expected that future studies involving hospital workers from different cities and across Turkey, as well as comparisons between public and private hospitals, will contribute significantly to the literature. In addition, conducting in-depth analyses with smaller samples through qualitative analysis is considered beneficial. Regarding the variables used in the study, the change and relationship of healthcare workers' whistleblowing tendencies with organisational trust and organisational support variables are limited. Therefore, it would be beneficial for future studies to examine the impact of other variables that influence whistleblowing tendencies, taking into account these limitations.

Ethical Statement

Throughout the writing and publication processes of the study titled "*The Mediating Role of Organizational Support in the Impact of Healthcare Professionals' Organizational Trust Perceptions on Warning Tendencies*," the principles of Research and Publication Ethics have been strictly adhered to, and no falsification or manipulation has been made in the data obtained for the study. Ethical approval was granted by the Scientific Research and Publication Ethics Committee of Artvin Çoruh University on 29.12.2022, under the reference number E-18457941-050.99-75976.

Author Contributions Statement

All authors have contributed to every stage of the study, from drafting to writing, and have reviewed and approved the final version of the manuscript.

Conflict of Interest Statement

This study has not led to any individual or institutional/organizational conflicts of interest.

REFERENCES

- Akkoç, İ., Çalışkan, A., and Turunç, Ö. (2012). Örgütlerde Gelişim Kültürü Ve Algılanan Örgütsel Desteğin İş Tatmini Ve İş Performansına Etkisi: Güvenin Aracılık Rolü. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi*, 19(1), 105-135.
- Aktan, C. C. (2006). Organizasyonlarda Yanlış Uygulamalara Karşı Bir Sivil Erdem, Ahlaki Tepki Ve Vicdani Red Davranışı: Whistleblowing. *Mercek Dergisi*, 10, 1-13.

- Filiz, M. & Karagöz, Y. (2025). Mediating Role of Organizational Support In The Impact of Healthcare Professionals' Organizational Trust Perceptions on Warning Tendencies. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 125-142.
- Apaza, C. R., and Chang, Y. (2011). What Makes Whistleblowing Effective: Whistleblowing in Peru And South Korea. *Public Integrity*, 13(2), 113-129.
- Armstrong-Stassen, M., and Ursel, N. D. (2009). Perceived Organizational Support, Career Satisfaction, And The Retention Of Older Workers. *Journal Of Occupational And Organizational Psychology*, 82(1), 201-220.
- Baron, R. M., and Kenny, D. A. (1986). The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic And Statistical Consideration. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 51, 1173-1182.
- Binikos, E. (2008). Sounds Of Silence: Organisational Trust And Decisions To Blow The Whistle. *SA Journal Of Industrial Psychology*, 34(3), 48-59.
- Bryman, A., and Cramer, D. (2001). *Quantitative Data Analysis With SPSS Release 10 For Windows*. New York: Routledge.
- Casematis, P. G., and Wortley, R. (2012). Prediction Of Whistleblowing Or Nonreporting Observation: The Role Of Personal And Situational Factors. *Journal of Business Ethics*, 117(3), 615–634.
- Chen, Z. X., and Francesco, A. M. (2003). The Relationship Between The Three Components Of Commitment And Employee Performance in China. *Journal of Vocational Behavior*, 62(3), 490-516.
- Cummings, L. L., and Bromiley, P. (1995). *Organizational Trust Inventory Development And Validation*. In R. Kramer and T. Tyler (Eds.), *Trust in organizations: Frontiers of theory and research* (pp. 302-330). London: Us: Sage.
- DeConinck, J. B. (2010). The Effect Of Organizational Justice, Perceived Organizational Support, And Perceived Supervisor Support On Marketing Employees' Level Of Trust. *Journal of Business Research*, 63(12), 1349-1355.
- Dworkin, T. M., and Baucus, M. S. (1998). Internal And External Whistleblowers: A Comparison Of Whistleblowing Processes. *Journal of Business Ethics*, 17(12), 1281-1298.
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S., and Sowa, D. (1986). Perceived Organizational Support. *Journal of Applied Psychology*, 71(3), 500-507.
- Gakovic, A., and Tetrick, L. E. (2003). Perceived Organizational Support And Work Status: A Comparison Of The Employment Relationships Of Part-Time And Full-Time Employees Attending University Classes. *Journal of Organizational Behavior*, 24, 649-666.
- Gürbüz, S., and Şahin, F. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Felsefe-Yöntem Analiz*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gyekye, S. A., and Salminen, S. (2007). Workplace Safety Perceptions And Perceived Organizational Support: Do Supportive Perceptions influence Safety Perceptions. *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics*, 13(2), 189-200.
- Jackson, D., Hickman, L. D., Andrew, S., et al. (2014). Whistleblowing: An Integrative Literature Review Of Data-Based Studies Involving Nurses. *Contemporary Nurse*, 48(2), 240-252.
- Karagöz, Y. (2019). *SPSS VE AMOS Uygulamalı Nicel-Nitel-Karma Bilimsel Araştırma Yöntemleri Ve Yayın Etiği* (2.Basım). Nobel Yayın Dağıtım.

- Filiz, M. & Karagöz, Y. (2025). Mediating Role of Organizational Support In The Impact of Healthcare Professionals' Organizational Trust Perceptions on Warning Tendencies. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 125-142.
- King G. (1999). The Implications Of An Organization's Structure On Whistleblowing. *Journal of Business Ethics*, 20(4), 316-326.
- Kurtessis J.N, Eisenberger R., and Ford, M.T. et al. (2017). Perceived Organizational Support: A Meta-Analytic Evaluation Of Organizational Support Theory. *Journal of Management*, 43(6),1854-1884.
- Lewis, D. (2006). The Contents Of Whistleblowing/Confidential Reporting Procedures in The UK: Some Lessons From Empirical Research. *Employee Relations*, 28(1), 76-86. <https://doi.org/10.1108/01425450610635427>.
- Matthai, J. M. (1989). *Employee Perceptions Of Trust, Satisfaction And Commitment, As Predictors Of Turnover Intentions in A Mental Health Setting*. George Peabody College for Teachers of Vanderbilt University.
- Miceli, M. P., and Near, J. P. (1984). The Relationships Among Beliefs, Organizational Position, And Whistle-Blowing Status: A Discriminant Analysis. *The Academy of Management Journal*, 27(4), 687-705.
- Narang, L., and Singh, L. (2012). Role Of Perceived Organizational Support in The Relationship Between HR Practices And Organizational Trust. *Global Business Review*, 13(2), 239-249.
- Nayır, D. Z. (2012). *Kurumsal Etik Ve Whistleblowing*. İstanbul: Pozitif Yayıncılık.
- Near, J. P., and Miceli, M. P. (1996). Whistleblowing: Myth And Reality. *Journal of Management*, 22(3), 507-526.
- Neves, P., and Caetano, A. (2006). Social Exchange Processes in Organizational Change: The Roles Of Trust And Control. *Journal of Change Management*, 6, 351-364.
- Pallant, J. (2005). *SPSS Survival Manual A Step By Step Guide To Data Analysis Using SPSS For Windows*. (Version 12). Sydney: Allen and Unwin.
- Parasuraman, S., Greenhaus, J. H., and Granrose, C. S. (1992). Role Stressors, Social Support, And Well-Being Among Two-Career Couples. *Journal of Organizational Behavior*, 13, 339-356.
- Park, H., Reh, M. T., and Lee, D. (2005). The Influence Of Confucian Ethics And Collectivism On Whistleblowing Intentions: A Study Of South Korean Public Employees. *Journal of Business Ethics*, 58(4), 387-403.
- Perks S., and Smith E.E. (2008). Employee Perceptions Regarding Whistle-Blowing In The Workplace: A South African Perspective. *South African Journal of Human Resource Management*, 6(2),15-24.
- Rothschild J., and Miethe T.D. (1999). Whistle-Blower Disclosures And Management Retaliation: The Battle To Control Information About Organizational Corruption. *Work and Occupations* 26(1),107-128.
- Rothwell G.R., and Baldwin N.J. (2006). Ethical Climate Theory, Whistleblowing, And The Code Of Silence in Police Agencies in The State Of Georgia. *Journal of Business Ethics*, 70, 341-361.
- Seifert, D. L., Stammerjohan, W., and Martin, R. B. (2014). Trust, Organizational Justice, And Whistleblowing: A Research Note. *Behavioral Research in Accounting*, 26(1), 157-168.
- Sezgin, F. (2005). Örgütsel Vatandaşlık Davranışları: Kavramsal Bir Çözümleme Ve Okul

Filiz, M. & Karagöz, Y. (2025). Mediating Role of Organizational Support In The Impact of Healthcare Professionals' Organizational Trust Perceptions on Warning Tendencies. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 125-142.

Açısından Bazı Çıkarımlar. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(1), 317-339.

Sims, R. L., and Keenan, J. P. (1998). Predictors Of External Whistleblowing: Organizational And Intrapersonal Variables. *Journal of Business Ethics*, 17(4), 411-421.

Şekerli, E. B., Taslak, S., and Çetinel, M. H. (2016). Mesleki Bağlılığın Çalışanların İhbarcılık Eğilimleri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesine Yönelik Görgül Bir Çalışma. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(25), 1-21.

Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş, Temel İlkeler Ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Ekinoks.

Tabachnick, B.G. and Fidell, L.S. (2001) *Using Multivariate Statistics*. 4th Edition, Allyn and Bacon, Boston.

Tüzün, İ. K. (2006). *Örgütsel Güven, Örgütsel Kimlik Ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkisi: Uygulamalı Bir Çalışma*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Extended Abstract

Mediating Role of Organizational Support in The Impact of Healthcare Professionals' Organizational Trust Perceptions On Warning Tendencies

Introduction The existing literature underscores the significant role that organizational trust and support play in influencing employees' whistleblowing tendencies. Organizational trust fosters employees' confidence in their institution, while organizational support assures them that they will be protected and valued for their ethical actions. This study investigates the mediating role of organizational support in the relationship between healthcare professionals' perceptions of organizational trust and their willingness to engage in whistleblowing. By analyzing these dynamics, the research provides crucial insights into health policy development and strategies for fostering ethical practices in healthcare institutions.

Methodology

Research Model The study employs a conceptual model where organizational trust is the independent variable, whistleblowing is the dependent variable, and organizational support acts as the mediating variable. Based on prior research (e.g., Binikos, 2008; Kurtessis et al., 2017), four key hypotheses were formulated:

1. Organizational trust positively influences whistleblowing tendencies.
2. Organizational trust positively affects perceptions of organizational support.
3. Organizational support positively influences whistleblowing tendencies.
4. Organizational support mediates the relationship between organizational trust and whistleblowing. The study also examines the mediation relationships through sub-dimensions of the variables.

Sampling and Data Collection The study was conducted in 18 private hospitals in Istanbul that hold Joint Commission International (JCI) accreditation, ensuring a qualified workforce and reliable responses. The study population comprised 12,669 healthcare employees. Using Bryman and Cramer's (2001) formula, a minimum sample size of 310 was required, but 337 healthcare professionals participated voluntarily. Convenience sampling was utilized due to its efficiency in data collection.

Data were gathered through a structured survey, consisting of 38 questions divided into four sections:

1. Demographics (age, gender, education, profession, experience, etc.)
2. Organizational Trust Inventory (Cummings and Bromiley, 1996)
3. Perceived Organizational Support Scale (Eisenberger et al., 1986)
4. Whistleblowing Scale (Park et al., 2005)

Factor analysis confirmed the validity of the scales, while reliability tests (Cronbach's alpha) demonstrated strong internal consistency across all variables.

Data Analysis Data were analyzed using SPSS 25. Descriptive statistics were calculated, and normality was assessed using skewness and kurtosis values. Factor analysis was conducted to ensure construct validity, while reliability was assessed via Cronbach's alpha, Composite Reliability (CR), and Average Variance Extracted (AVE). Correlation analysis examined multicollinearity among variables, and mediation analysis followed Baron and Kenny's (1986) approach to assess the indirect effects of organizational support. Additionally, a bootstrapping method (Preacher and Hayes, 2008) was used to confirm mediation effects, ensuring robustness in statistical findings.

Results and Discussion The findings indicate that healthcare professionals' perceptions of organizational trust significantly influence their whistleblowing tendencies, supporting previous research (Binikos, 2008; King, 1999; Seifert et al., 2014). Additionally, organizational trust positively affects perceptions of organizational support, aligning with studies demonstrating a strong link between trust and support (Gyekye and Salminen, 2007; DeConinck, 2010; Kurtessis et al., 2017).

Furthermore, organizational support significantly influences whistleblowing tendencies, reinforcing the notion that a supportive environment encourages employees to report ethical or legal violations (Sims and Keenan, 1998; King, 1999). Most importantly, organizational support acts as a mediator between organizational trust

and whistleblowing behavior. Employees who trust their organization are more likely to perceive high levels of support, which, in turn, enhances their willingness to report misconduct.

When examining sub-dimensions, both cognitive and emotional trust perceptions partially mediate the relationship between whistleblowing and managerial support. Healthcare professionals who experience both rational and emotional trust in their organization are more inclined to report ethical breaches, particularly when they perceive strong managerial support. Internal whistleblowing is generally preferred, as it aids organizational improvement, whereas external whistleblowing is less common due to its potential negative consequences for the institution.

Conclusion

This study highlights the importance of fostering an environment of trust and support within healthcare institutions. Healthcare managers should focus on building trust among employees by demonstrating fairness, ethical leadership, and commitment to justice. Additionally, organizations should ensure that employees feel supported in their career development and ethical decision-making processes. By strengthening these elements, institutions can enhance whistleblowing mechanisms, ensuring ethical integrity and improved healthcare outcomes.

Future research should explore whistleblowing tendencies across different healthcare settings, including public hospitals, and incorporate qualitative analyses for deeper insights. Examining additional influencing factors, such as job satisfaction and fear of retaliation, would also provide a more comprehensive understanding of whistleblowing behaviors in healthcare institutions.

DİJİTAL OKURYAZARLIK VE SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIK DÜZEYLERİNİN MESLEKİ BİLGİ EDİNİMİNE ETKİSİ*

Gülcan KARABAYIR¹, M. Cabir AKKOYUNLU², Serkan ADA³

Öz

Teknoloji ve dijital dünyanın sürekli olarak değişmesi ve gelişmesi, dijital okuryazar bireylerin sosyal medyayı mesleki bilgi edinimi bağlamında doğru kullanabilmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda; literatürde çalışmaları incelendiğinde; dijital okuryazarlık, sosyal medya bağımlılığı ve mesleki bilgi ediniminin birlikte yer aldığı araştırmalara rastlanmamıştır. İfade edilen kavramlardan iki tanesinin ilişkisinin irdelendiği çalışmalar bulunmakla beraber sınırlıdır. Bu çalışmayla literatürde bulunan bu eksikliğin tamamlanması amaçlanmaktadır. Bu makale, üniversiteye hazırlanan öğrencilerin dijital okuryazarlık, sosyal medya bağımlılığı ve mesleki bilgi edinimi arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Çalışma, Türkiye'nin batısındaki bir ilçede bulunan farklı lise türlerinden öğrencilerden veriler alınarak hazırlanmıştır. Dijital okuryazarlık düzeyleri, sosyal medya bağımlılığı ve mesleki bilgi edinimi üzerinde çeşitli faktörlerin etkisi araştırılmıştır. Bulgular, dijital okuryazarlığın mesleki bilgi edinimini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Ayrıca dijital okuryazarlığın sosyal medya bağımlılığı üzerinde de etkili olduğu belirtilmiş ancak sosyal medya bağımlılığının mesleki bilgi edinimini etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçlar, dijital okuryazarlık becerilerinin ve sosyal medya kullanımının mesleki bilgi edinimi açısından önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Okuryazarlık (DOY), Sosyal Medya Bağımlılığı (SMB), Mesleki Bilgi Edinimi (MBE), Yapısal Eşitlik Modeli (YEM)

JEL Sınıflandırması: I21, D83, O33.

THE IMPACT OF DIGITAL LITERACY AND SOCIAL MEDIA ADDICTION LEVELS ON PROFESSIONAL KNOWLEDGE ACQUISITION

Abstract

The continuous change and development of technology and the digital world requires digitally literate individuals to be able to use social media correctly in the context of professional knowledge acquisition. In this context, when the studies in the literature are examined; there are no studies in which digital literacy, social media addiction and professional knowledge acquisition are included together. Although there are studies examining the relationship between two of these concepts, they are limited. This study aims to fill this gap in the literature. This article examines the relationship between digital literacy, social media addiction and vocational knowledge acquisition of students preparing for university. The study was prepared by collecting data from students from different high school types in a district in western Turkey. The effect of various factors on digital literacy levels, social media addiction and vocational knowledge acquisition was investigated. The findings show that digital literacy positively affects vocational knowledge acquisition. In addition, it was also stated that digital literacy has an effect on social media addiction, but it was concluded that social media addiction does not affect professional knowledge acquisition. The results emphasize the importance of digital literacy skills and social media use in terms of professional knowledge acquisition.

Keywords: Digital Literacy (DOY), Social Media Addiction (SMB), Vocational Knowledge Acquisition (MBE), Structural Equation Model (SEM)

JEL Classification: I21, D83, O33.

* Bu çalışma Dr. Öğr. Üyesi M. Cabir AKKOYUNLU danışmanlığında ve Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde birinci yazar tarafından hazırlanan “Dijital Okuryazarlık ve Sosyal Medya Bağımlılık Düzeylerinin Mesleki Bilgi Edinimine Etkisi” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹Gülcan KARABAYIR, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri ABD, e-posta: gulcan.karabayir@gsb.gov.tr ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0001-1749-6052>

²Dr. Öğr. Üyesi M. Cabir AKKOYUNLU, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Makine ve Metal Teknolojileri Bölümü, e-posta: mcakkoyunlu@kmu.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9388-6554>

³Prof. Dr. Serkan ADA, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, e-posta: serkanada@kmu.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1654-024X>

1. GİRİŞ

Bilgi, geçmişten günümüze doğru tarihsel gelişim süreci içerisinde “okuryazarlık” kavramını da beraberinde getirmiştir (Kozan ve Özek, 2019). Okuryazarlık kavramı temel anlamda okuma yazma becerisi şeklinde ifade edilip algılanmış olmasıyla birlikte zaman içerisinde farklılaşma göstermiş ve dönemin beklentilerini karşılayabilmek için farklı tanımlamalar oluşmuştur (Coşkun vd., 2013). Bu bağlam içerisinde içinde bulunduğumuz yüzyılda değişen ve gelişen dijital teknolojilerle ilgili olarak dijital okuryazarlık kavramı ortaya çıkmaktadır. Paul Glistler; dijital okuryazarlık kavramını bilgisayar aracılığıyla insanların erişimine sunulan bilgiyi, değişik şekillerde anlamlandırma ve faydalanabilme şeklinde ifade etmektedir (Pool, 1997). Bilişim teknolojilerinin gelişimi beraberinde birçok değişiklik meydana getirmiştir. Değişen teknoloji; sosyalleşme unsurunda oluşturduğu değişikliklerle, sosyal medya kavramını iletişim kavramı için değerli öge haline getirmiştir. Sosyal medya; bireylerin fikir tartıştıkları ve her bireyin söz hakkının olduğu, kullanıcılar için iki yönlü iletişim ve içerik paylaşımı sağlandığı bir platformdur (Ceyhan, 2019).

Bir sosyal medya ajansının raporuna göre; sosyal medya sitelerinde harcanan zamanın sürekli olarak artış eğiliminde olduğu görülmüştür. Rapora göre; internet kullanıcılarının arama davranışlarının temel nedeni ‘bilgi bulmak’ olarak ifade edilmiştir. Bu bağlamda 2023 yılında her 10 kullanıcıdan 6’sı (%57,8) bilgi ararken, arkadaş ve aile ile iletişim için kullananlar %53,7, haber ve güncel olaylardan haberdar olmak için kullananlar %50,9 ve video izlemek için kullananlar %49,7’dir. Haberler ve güncel olaylardan haberdar olmanın görece düşük çıkmasının sebebi pandemi sürecinin getirdiği kapanma ve sokağa çıkma yasakları sürecinden kaynaklı olarak arkadaş ve aile ile geçirilen zamanın artmasına bağlı olarak iletişimin artması gösterilmiştir (We are social, 2023).

Dijital teknolojilerin gelişmesi ve günlük yaşamda daha fazla kullanılır olması, kullanıcılarda bir takım dijital hastalıkların ve bağımlılıkların oluşmasına sebebiyet verebilmektedir. Yengin (2019)’a göre; sosyal medya platformlarının zamanla artan kullanımı bağımlılığa sebebiyet vermektedir. Uzun süre bilişim teknolojileriyle zaman geçirmeye alışkın olan bireyler, zaman geçirmeleri engellendiğinde depresyon ve sinirli olma gibi davranışları gösterme eğilimindedirler (Küçükvardar, 2019). Dolayısıyla bilişim teknolojilerinin denetim ve sınır olmadan kullanılması kişinin psikolojik ve fiziksel anlamda sağlık sorunları yaşamasına yol açabilecektir.

Bu bağlamda; literatürde dijital okuryazarlık ve sosyal medya kavramlarının birlikte ele alındığı çalışmalar yer almakla birlikte sınırlı sayıda olduğu ve mesleki bilgi edinimi ile ele alınmasının literatüre katkı yapacağı düşünülerek ele alınmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmanın bu bölümünde araştırma kapsamındaki değişkenler, araştırmanın ilgili kavramsal çerçevesi, oluşturulan araştırma modeli ve hipotez geliştirme hususları yer almaktadır.

2.1. Dijital Okuryazarlık

Dijital okuryazarlık ifadesini yaygınlaştıran Paul Gilster; dijital okuryazarlığı, bilgisayarlar aracılığıyla aktarılan bilgileri geniş kaynaklardan, değişik şekillerde bilgilerden istifade edebilme yeteneği olarak ifade edilebilmektedir (Gilster, 1997). İnternet, özellikle günümüz sosyal hayatında en hızlı gelişen değişen ve dönüşümlere uyum sağlayan bilişim teknolojisinin ilk sıralarında sayılabilmektedir (Yüzer vd., 2018). Başka bir ifadeyle dijital okuryazarlık, kişinin bilgiye erişebilmesini sağlayan teknoloji ve ürünlerini güvenli ve faydalı şekilde kullanabilmesine imkân sağlamak olarak tanımlanabilmektedir (Hague ve Payton, 2010). Dijital okuryazarlık kavramını sadece

temel seviyede bilgisayar kullanımı veya kodlama bilmek şeklinde tanımlamak eksik bir ifadedir (Boyacı, 2019).

İnternet aracılığıyla aranılan her türlü bilgiye web tarayıcılarında kısa sürede ulaşılabilir. Geleneksel yöntemlerle saatlerce, günlerce hatta aylarca süren araştırmalar internet aracılığıyla daha kısa sürede yapılabilir ve ulaşılabilir hale gelmektedir. Her geçen zaman diliminde artan kullanıcı sayısı ve ihtiyaçlara hızlı cevap verme özelliği, sayısı artan internet ortamı kullanıcılarına çeşitli görev ve sorumluluklarda yüklemektedir. Dijital okuryazarlık; literatüre kazandırılmış, farklı bilim insanlarının üzerinde uzun süre tartışılmış, özellikle gelişmiş ülkelerde uygulanan ve uygulaması yapıldıkça fayda sağlayan bir kavramdır (Sağıroğlu, 2020).

2.2. Sosyal Medya Bağımlılığı

Sosyal medyanın başlangıcı ilk olarak Duke Üniversitesi'nde eğitim gören Tom Truscott ve Jim Ellis ile 1979'da başlamıştır (Kaya vd., 2022). Sosyal medya; sanal gruplar ve ağlar aracılığıyla bilgi, düşünce, mesleki ilerlemeye ilişkin ve diğer ifade biçimlerini oluşturmayı ve paylaşmayı kolay hale getirebilen interaktif bilgisayar vasıtalı teknoloji olarak tanımlanabilmektedir (Meerkerk vd., 2009). Literatürde yer alan Boyd ve Ellison'nun tanımlamalarına göre; sosyal medya, bireylerin kullanıcı olduğu platformda doğru ya da yanlış bilgilerle kısmen ya da tamamen açık olan profiller oluşturarak, tanıdıkları ya da tanımadıkları kişilerle iletişim kurmak istedikleri kişiler listesi oluşturarak bu kişilerin beğenisine sundukları bilgi, resim belge veya farklı içerikleri paylaştıkları sanal ortamlardır (Boyd ve Ellison, 2007).

2.3. Mesleki Bilgi Edinimi

Kariyer ifadesi kullanıldığında akla ilk iş ifadesi gelebilmektedir. Yapılan araştırmalarda iş hayatında başarı elde etmiş insanların ortak özellikleri olarak dengeli yaşamı gösterebilmektedir. Kariyer, bireyin kendini hayatında olduğu noktadan alıp nereye taşıdığıyla ilgili bir oluşumdur. Başka bir ifadeyle kariyer, bireyin hedeflenen ve ulaşmak istenen yere doğru giderken kendine yaptığı yatırımdır (Köse, 2013).

Son yıllarda ülkemizde kariyer kavramı, mesleki seçim konusunda sıkça kullanılan bir kavram olmuştur. Literatür araştırması yapıldığında meslek ve kariyer kavramlarının sık bir şekilde birbirlerinin yerine kullanılarak ifade edildikleri ve net bir kullanımının olmadığı görülebilmektedir (Duru, 2019). Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre; genellikle sadece bir iş kolunda, dikey şekilde ilerleme sağlanabilecek ve yapılan iş kolunda uzman haline gelinen işleri ifade etmekte ve dilimize “carrière” şeklinde Fransızca'dan geçen bir kelimedir. Kariyer kavramı, İngilizce'de; “Donanımı çok güvenli, polis veya asker taşıma aracı” gibi anlamlarda da kullanılmaktadır (TDK, 2022). Fransızca olarak ifade edildiğinde ise; “meslek, diplomatik kariyer, aşılması gereken mesleki bir pozisyon, yaşamda izlenen bir yol, araba yarışı için ayrılmış etrafı çevrili alan” şeklindeki kavramları karşılayabilmektedir (Şimşek, 2004).

3. ARAŞTIRMA MODELİ VE HİPOTEZ GELİŞTİRME

Martin (2005) dijital okuryazarlık ifadesini; dijital kaynakları belirlemek, ulaşmak, yönetebilmek ve tespit etmek, ulaşılan bilgiyi yapılandırmak; iletişim ortamı ifadeleri yaratmak, hayat döngüsü anlamında başka insanlarla etkileşime girmek, tüm bu imkanlara fırsat vermek ve son olarak her süreçte yansıtıcı düşünebilmek adına dijital vasıtaların ve imkanlarının bireyler tarafından amacına uygun olarak kullanma yeteneği, farkındalığı şeklinde tanımlanabilmektedir. Teknolojideki değişim, kişi yaşamında küçük ve büyük seviyelerde global anlamda değişimlere sebep olabilmektedir (Ormancı ve Kovan, 2021). Bu değişim bireylerin karar süreci etki edebilmektedir. Kullanıcılarına dijital ortamlarda sosyalleşme imkânı sağlayabilen sosyal medya, teknolojideki hızlı değişim ve gelişmelerle beraber hem toplumsal hem de bireysel iletişimde, doğasını değiştirebilmektedir (Polat, 2021). Dijital

okuryazar bireyler; sosyal medyayı verimli kullanarak bağımlılık sürecine girmeden mesleki bilgi edinimlerini olumlu anlamda neticelendirebilmektedir. Bu sonuçlardan hareketle literatürde sınırlı olan dijital okuryazarlık, sosyal medya bağımlılığı ve mesleki bilgi edinimi konularının birlikte ele alınmasının önem taşıdığı düşünülmektedir.

Belshaw (2012) dijital okuryazarlığı, dijital dünyada geçerli öğrenme sürecine destek veren çalışmalar olarak ifade etmiştir (Acar, 2015). Bu bağlamda dijital teknolojilerin, hızla değişen yaşam koşullarında eğitim alanında da yer alması kaçınılmaz bir hal alabilmektedir. Özellikle Covit-19 pandemi süreci, eğitimde dijital teknoloji kullanılması gerekliliğini hızlı bir şekilde göstermiştir. Bu sonuçlardan hareketle H1 geliştirilmiştir.

Hipotez 1: Dijital okuryazarlık, mesleki bilgi edinimini pozitif yönde etkiler.

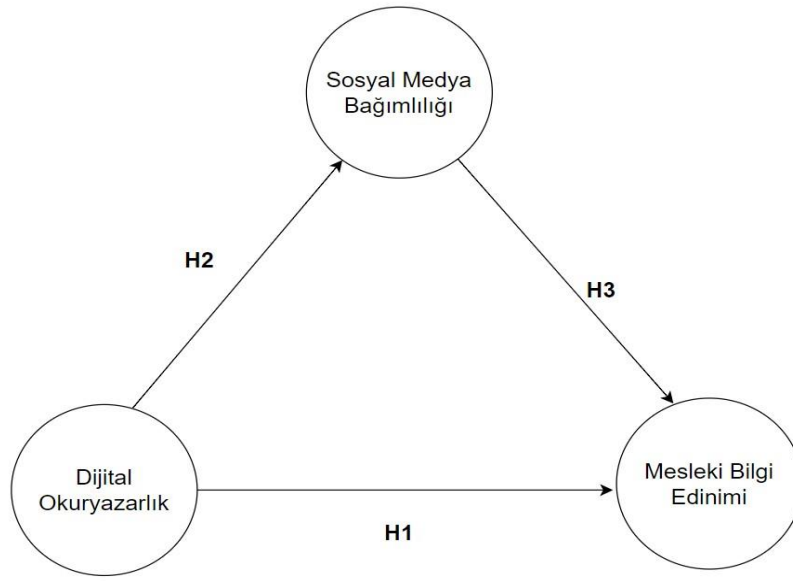
Kul (2020)'un, "Dijital okuryazarlık ve bunu dışında kalan değişkenlerle internet bağımlılığı ilişkisinin incelenmesi" isimli çalışmasında anketi cevaplayanların %5'inin internet bağımlısı oldukları sonucuna ulaşılırken, katılımcıların %70'inin de internete bağımlılıklarının olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. İnternete bağımlılığı olan bireylerin, 24 saat içerisinde 5.5 saate yakın bir süre zarfında internette zaman harcadığı bilgisine ulaşılmıştır. Dijital okuryazarlık seviyesi ile internetin kullanılma süresi arasında pozitif yönde ilişkiye ulaşılmıştır. Dijital okuryazarlık dersinin internet bağımlılığı ve dijital okuryazarlık seviyesi arasında istatistiksel anlamda bir etkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlardan hareketle H2 geliştirilmiştir.

Hipotez 2: Dijital okuryazarlık, sosyal medya bağımlılığını pozitif yönde etkiler.

Literatürde üniversiteye hazırlanan genç bireylerin internet ve sosyal medya kullanma alışkanlığı şeklindeki davranışlarını (Koçer, 2012; Köseoğlu, 2012; Solmaz vd., 2013; Tektaş, 2014; Küçükali, 2016) ve sosyal medya bağımlılık düzeylerini (Kırık vd., 2015; Şahin ve Yağcı, 2017; Çelik, 2017) farklı şekillerde ele alan araştırmalar; sosyal medya kullanımı ile sosyal medya bağımlılık bağlantısını teorik seviyede araştıran (Babacan, 2016) çalışmalarla birlikte, gençlerin sosyal medyayı hangi gerekçelerle kullandıklarıyla ve bağımlılık seviyeleri arasındaki ilişkiyi ampirik yöntemlerle inceleyen çok az sayıda araştırma mevcuttur (Çömlekçi ve Başol, 2019). Bu sonuçlardan hareketle H3 geliştirilmiştir.

Hipotez 3: Sosyal medya bağımlılığı, mesleki bilgi edinimi pozitif yönde etkiler.

Açıklamalardan yola çıkılarak geliştirilen kavramsal model Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırma modeli

4. YÖNTEM

Çalışma kapsamındaki bu bölümünde; araştırmanın yöntemi, amacı ve önemi, evren ve örneklem belirleme, öneriler ve çalışma kapsamındaki kısıtlar, veri toplama araçları ve ulaşılan bulgular verilmektedir.

Çalışmanın yöntemi, ampirik ve niceldir. Çalışmada yer alan hipotezlerin analizi amacıyla yapısal eşitlik modelinin tahmini Smart PLS (PLS-SEM) (Ringle vd., 2015) istatistik programından, kısmi en küçük kareler yöntemi ve SPSS 20.0 faydalanılarak yapılmıştır. Araştırmada öncelikle kullanılan ölçek için geçerlilik ve güvenilirlik testleri anlamında; iç tutarlılık güvenilirliği için Cronbach's Alpha değerleri ve birleşik güvenilirlik, birleşme geçerliliği için ifade edilen ortalama varyans değerleri ve ayrışma geçerliliği için çapraz yükleri incelenmiştir. Ayrıca kısmi en küçük kareler yöntemi kullanılarak yapısal eşitlik modelinin öngörülmuş modeli gerçekleştirilmiştir.

Çalışma kapsamında kullanılan ölçekler elektronik ortamda oluşturulup belirlenen anketörlere Google formlar üzerinden online olarak ulaştırılmıştır. İlk olarak otuz altı anket aracılığıyla pilot test uygulanarak analizler yapılmıştır. Çalışmadan yer alan tüm ölçeklerde faktör yüklerinin hem de uyum iyiliği değerlerinin tolerans değerlerle uyum halinde olduğu görülmüştür. Uygulanan pilot test sonuçlarının pozitif istatistiksel sonuçlar verdiği görülmüştür. Bu bağlamda, nihai şekliyle veri toplanmış ve veri analiz sürecine devam edilmiştir. Veri toplama sürecinde iki yüz seksen sekiz anket formu elde edilmiştir.

4.1. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı kapsamında; ifade edilen bilgiler ışığında, üniversiteye hazırlanan öğrencilerin dijital okuryazarlıklarının, mesleki bilgi edinimleri ve sosyal medya bağımlılık algılarını pozitif anlamda etki edip etmeyeceğini ve sosyal medya bağımlılık algılarının mesleki bilgi edinimlerine etki edip etmeyeceğini araştırılmıştır. Çalışmanın başka bir amacı bilgi teknolojilerinin varlığı ve kullanımına yönelik ifadeler aracılığıyla; dijital okuryazarlık, sosyal medya bağımlılığı ve mesleki bilgi

edinimleri arasında farklılık olup olmadığını tespit etmektir. Araştırma kapsamındaki diğer amaç ise öğrencilerin dijital okuryazarlık becerisinin geliştirilmesi, sosyal medya bağımlılıklarının oluşmasının engellenmesi, doğru ve isabetli mesleki kararlar alabilmeleri sağlamaya yardımcı olacak ve bilimsel çalışmalara farklı yollar gösterebileceği düşünülmektedir.

4.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini; Türkiye'nin batısında bulunan bir ilçedeki her okul türünden lise öğrencilerinden 200 kadın ve 88 erkek katılımcı olmak üzere toplam 288 kişi oluşturmaktadır. Araştırma verilerinin toplanması için anket uygulaması yapılmıştır. Ulaşılan nicel veriler ise SmartPLS ile Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) ve parametrik istatistiksel yöntemler kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma modeli kapsamında bulunan değişkenlerin daha kapsamlı aktarılması için SPSS 20.0 istatistiksel analiz programından faydalanılarak da frekans analizi, yüzde analizi, non-parametrik yöntemler kullanılarak fark testleri yapılmıştır.

Sosyal bilimlerde yapılan araştırmalar sonucunda genellikle tarama türü çalışmalarda, iki yüz-üç yüz arası örneklemin yeterli sayıyı ifade edildiği bilinmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2014). Bu çalışmalar göre, çalışma kapsamında ankete cevap veren 288 kişiyle gerekli görülen örneklem bağlamından yeterli bir katılımcı sayısı olduğu ifade edilebilmektedir.

4.3. Çalışmanın Kısıtları

Araştırmanın en önemli sınırlılığını anketin uygulandığı ilçenin büyük olması ve pandemi koşulları katılımcılara ulaşmayı zorlaştırmıştır. Araştırmanın kısıtlı zaman dilimiyle (pandemi) sınırlı olmasıyla birlikte bir ilçede uygulanması muhtemel bir sınırlılık olarak ifade edilmektedir.

4.4. Veri Toplama Araçları ve Ölçekler

Çalışma kapsamında veri toplama sürecinde araç olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama sürecinde; demografik özelliklerin yer aldığı bilgi formu haricinde, örneklem grubunun dijital okuryazarlık, sosyal medya bağımlılık düzeylerinin ve mesleki bilgi edinimine etkisini belirlemek amacıyla üç farklı ölçek kullanılmıştır. Veri toplama araçlarının uygun olduğuna dair bilimsel etik kurulu kararı Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu tarafından 10.12.2021 tarihinde 217-224 karar sayılı raporla alınmıştır. Anket formu üç farklı kısımdan oluşmaktadır. Bunlar, dijital okuryazarlık, sosyal medya bağımlılığı ve mesleki bilgi edinimine yönelik sorulardan oluşmaktadır. Ölçeklerden birincisi Dijital Okuryazarlık ölçeği Hamutoğlu vd. (2017)'ün Türkçeye uyarlanan, ilgili literatür Ng (2012)'ce geliştirilmiş olan ve 17 maddeli ölçektir. Ölçeğin Cronbach's Alpha değerinin $\alpha=0.915$ olduğu görülmüştür. Ölçeklerden ikincisi Ergenlerde Sosyal Medya Bağımlılığı ölçeği; Özgenel ve arkadaşları (2019) tarafından geliştirilmiş olan 9 önermeli ölçektir. Ölçeğin Cronbach's Alpha değerinin $\alpha=0.902$ olduğu görülmüştür. Ölçeklerden sonuncusu Meslek Kararı Verme Yetkinlik ölçeği Bozgeyikli (2004) tarafından geliştirilen ölçek 8 maddeli ölçektir. Ölçeğin Cronbach's Alpha değerinin $\alpha=0.863$ olduğu görülmüştür (Tablo 1).

Tablo 1. Birleşik Güvenilirlik ve Cronbach's Alpha Değerleri

	Cronbach's Alpha	Birleşik Güvenilirlik (rho-a)	Birleşik Güvenilirlik (rho-c)
DOY	0.915	0.930	0.923
MBE	0.863	0.863	0.893
SMB	0.902	0.979	0.897

Notlar: (i) $p < 0.01$; (ii) DOY=Dijital Okuryazarlık, MBE= Mesleki Bilgi Edinimi, SMB= Sosyal Medya Bağımlılığı.

Anket, 5’li likert ölçeğine göre oluşturulan sorulardan oluşmaktadır. Bu bağlamda söz konusu likert ölçeğine göre birinci kısımda dijital okuryazarlıkla ilgili önermeler: 1’den 5’e kadar kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum; ikinci kısımda sosyal medya bağımlılığıyla ilgili önermeler: 1’den 5’e kadar hiçbir zaman, nadiren, bazen, çoğunlukla, her zaman ve üçüncü kısımda mesleki bilgi edinimi ile ilgili önermeler 1’den 5’e kadar kendime hiç güvenmiyorum, kendime güvenmiyorum, kendime çok az güveniyorum, kendime güveniyorum, kendime çok güveniyorum şeklinde ölçeklendirilmiştir.

Araştırma kapsamında yer alan model geçerliliği analizinden öncelikle ölçek geçerlik testleri uygulanmıştır. Bu bağlamda; madde güvenilirliği, iç tutarlılık güvenilirliği, birleşme ve ayrışma geçerliği sonuçları tespit edilmiştir.

Tablo 2. Faktör Yüklemeleri (Discriminant Validity – Cross Loadings)

	DOY	MBE	SMB
DOY1	0.507	0.115	0.093
DOY2	0.600	0.259	0.080
DOY3	0.776	0.406	0.099
DOY4	0.512	0.229	0.139
DOY6	0.790	0.391	0.093
DOY7	0.734	0.387	0.147
DOY8	0.731	0.416	0.084
DOY9	0.704	0.332	-0.020
DOY10	0.694	0.316	0.099
DOY11	0.560	0.194	0.005
DOY12	0.615	0.142	0.076
DOY13	0.575	0.090	0.106
DOY14	0.583	0.068	0.176
DOY15	0.521	0.138	0.117
DOY16	0.719	0.388	0.087
MBE1	0.292	0.718	0.047
MBE2	0.350	0.677	0.055
MBE3	0.315	0.721	0.066
MBE4	0.272	0.738	-0.041
MBE5	0.259	0.718	-0.080
MBE6	0.372	0.727	0.005
MBE7	0.378	0.643	-0.048
MBE8	0.316	0.764	0.072

SMB1	0.106	0.015	0.780
SMB2	0.154	0.035	0.877
SMB3	-0.001	0.016	0.653
SMB4	0.071	0.005	0.711
SMB5	0.022	-0.041	0.656
SMB6	0.016	-0.034	0.665
SMB7	0.074	-0.018	0.754
SMB8	0.001	-0.009	0.600
SMB9	0.024	0.003	0.588

Notlar: DOY=Dijital Okuryazarlık / SMB=Sosyal Medya Bağımlılığı / MBE=Mesleki Bilgi Edinimi

Madde güvenilirliğinin analizlerinin yapılması için her önermenin standardize madde yüklerine bakılmıştır (Hair vd., 2010). İç tutarlılık güvenilirliği (Internal Consistency Reliability) için Cronbach Alpha ve birleşik güvenilirlik katsayıları (Composite Reliability-CR) değerlendirilmiştir (Hair vd., 2017). Analiz sonucu DOY5 maddesinin faktör yükü problemi sebebiyle analizden çıkarılmıştır. Bu madde dışında kalan tüm maddeler faktör yükleri 0.5 değerinden yüksek olduklarından güvenilirlik sağlanmaktadır.

Tablo 3. Ayırt Edicilik Geçerliliği için Heterotrait-Monotrait (HTMT) Oranı Değerleri

	DOY	MBE	SMB
DOY			
MBE	0.439		
SMB	0.137	0.094	

Notlar: DOY= Dijital Okuryazarlık, SMB= Sosyal Medya Bağımlılığı, MBE=Mesleki Bilgi Edinimi.

Yukarıda bulunan tablolarda değişkenlerin Birleşik Güvenilirlik değerleri 0.7 değerinden ve Cronbach's Alpha değerleri 0.7 değerinden büyük olmasından dolayı iç tutarlılık güvenilirliği sağlanmaktadır. Ayırt edicilik geçerliliği için tespit edilen sonuçlara göre, değişkenlerin aralarındaki HTMT değeri 0,90'da düşüktür. Sonuçlardan dolayı ayırt edicilik geçerlilikleri onaylanarak, araştırmanın modeli kapsamındaki her bir değişkenin ampirik şekilde birbirinden bağımsız olduklarına ulaşılmıştır.

5. BULGULAR

Üniversiteye hazırlanan öğrencilerin dijital okuryazarlık seviyelerinin ölçülmesi, sosyal medya bağımlılıklarının tespiti ve bunların mesleki bilgi edinimleriyle ilişkisini tespit etmek amacıyla çalışmadan elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

Araştırmaya %69,8 oranıyla kadın; %30,2'si ise erkeklerin katıldığı görülmüştür. Toplanan veriler sonucunda katılımcıların önemli bir kısmını genç yaş (17-19 yaş) grubu oldukları tespit edilmiştir. Araştırmada ankete katılan öğrencilerden en yüksek katılımı %26,0 oranıyla Anadolu İmam Hatip Lisesi öğrencileri oluştururken son sırada %1,0 oranıyla Sosyal Bilimler Lisesi öğrencileri oluşturmaktadır.

DOY algısı ve katılımcıların yaş grupları karşılaştırıldığında; 17-19 yaş aralığındakilerin (SSO=65,45), DOY'ları 22-23 yaş (SSO=96,74) aralığında bulunanların DOY'ları, 22-23 yaş aralığındaki öğrencilerin DOY'larının daha yüksek çıktığı ve en büyük fark bu yaş aralığında tespit edilmiştir. DOY algısı katılımcıların okul grupları karşılaştırıldığında; Anadolu Lisesi (SSO=37,26) ve Sosyal Bilimler Lisesi (SSO=7,50) öğrencilerinin DOY algıları karşılaştırıldığında, Anadolu Lisesi öğrencilerinin DOY algılarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

SMB'ları ve katılımcıların okul grupları karşılaştırıldığında; MTAL (SSO=47,55) öğrencilerinin SMB'larının AÖL (SSO=29,12) öğrencilerinden yüksek çıktığı tespit edilmiştir. 17-19 yaş (SSO=118,04) aralığındaki öğrencilerin SMB eğilimleri ile 26 yaş ve üstü (SSO=86,10) aralığındaki öğrencilerden yüksek çıktığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma kapsamında katılımcıların dijital okuryazarlıkları, sosyal medya bağımlılıkları ve mesleki bilgi edinimlerini ortaya çıkarmak amacıyla kullanılan ankete verdikleri cevapların aritmetik ortalama (A.O.) ve standart sapma (S.S.) değerleri hesaplanmış olup ilgili veriler Tablo 4'de verilmektedir.

Araştırmaya katılım sağlayan öğrencilerin “DOY Ölçeği” ile alakalı olarak toplanan cevaplar analiz edildiğinde; önerme 17'de katılımcıların en düşük (3,16) ortalamayla genel anlamda öğrencilerin internet tabanlı aktivitelerle ilgili konuları kısmen bildikleri görülebilmektedir. Ölçeğin dijital okuryazarlık boyutunun en yüksek ortalamaya sahip önerme 1'dir. Genel olarak öğrencilerin öğrenme ve eğitim süreci içerisinde bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanmaktan hoşlandıkları görülebilmektedir.

Araştırmaya katılım sağlayan öğrencilerin “SMB Ölçeği” ile alakalı olarak toplanan cevaplar analiz edildiğinde; Önerme 4'te katılımcıların en yüksek puanladığı (2,78) ortalamayla katılımcıların genel olarak, sosyal medya gezinirken bazılarının süreyi uzatabildikleri bazılarının da uzatmadıkları ve bir kararsızlığın hakim olduğu görülebilmektedirler. Önerme 9'da katılımcıların en düşük puanladığı madde (1,76) ortalamayla katılımcıların genel olarak sosyal medyada harcadıkları süre yüzünden insanlarla herhangi bir çatışma yaşamadıkları görülebilmektedir.

Araştırmaya katılım sağlayan öğrencilerin “MBE Ölçeği” ile alakalı olarak toplanan cevaplar analiz edildiğinde; Önerme 8'i katılımcıların en yüksek puanladığı (3,95) katılımcıların genel olarak ileride yapacakları mesleğin gerektirdiği iş becerilerini öğrenebilmek amacıyla iş yerlerinden bilgi toplayabildikleri görülebilmektedir.

Bu bağlamda; genel olarak üniversiteye hazırlanan öğrencilerin dijital okuryazar bireyler oldukları, sosyal medya bağımlısı olmadıkları ve dijital okuryazar olan bu bireyler mesleki karar verme ve yeterlilik anlamında da genel olarak yeterli bilgi beceriye sahip oldukları görülebilmektedir.

Tablo 4. Araştırma kapsamında kullanılan ölçekler

Dijital Okuryazarlık	A.O.	S.S.
DOY 1: Öğrenme sürecinde bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanmak hoşuma gider.	4,01	0,98
DOY 17: İnternet tabanlı aktivitelerle ilgili konuları (Örn; siber güvenlik, eser hırsızlığı, araştırma konuları vb.) bilirim.	3,16	1,13
Notlar: DOY= Dijital Okuryazarlık, AO=Aritmetik ortalama, SS=Standart Sapma		
Ergenler İçin Sosyal Medya Bağımlılığı	A.O.	S.S.
SMB 4: Sosyal medyada gezinirken “biraz daha” diyerek süreyi uzatırım.	2,78	1,21

SMB 9: Sosyal medyada harcadığım süre yüzünden insanlarla (aile, arkadaş ve sosyal çevre) ilişkilerimde ciddi çatışmalar yaşıyorum.	1,76	1,08

Notlar: SMB= Sosyal Medya Bağımlılığı, AO=Aritmetik ortalama, SS=Standart Sapma

Mesleki Bilgi Edinimi	A.O.	S.S.
MBE 2: Teknolojik gelişmeler sonucu Türkiye ve dünyada önem kazanan mesleklerle ilgili bilgi toplayabilme	3,70	0,91
MBE 5: Okulda öğretilen konuların çeşitli mesleklerde nasıl kullanıldığını açıklayabilme	3,70	0,94
MBE 8: Düşündüğünüz mesleğin gerektirdiği iş becerilerinin neler olduğunu öğrenmek için işyerlerinden bilgi toplayabilme	3,94	0,92

Notlar: MBE=Mesleki Bilgi Edinimi, AO=Aritmetik ortalama, SS=Standart Sapma

5.2. Hipotez Testleri

Araştırma bünyesinde bulunan hipotezlerin test sonuçları/yapısal model analizlerinin ortaya çıkardığı sonuçlar Şekil 2.'de yer almaktadır. Bağımsız olan değişkenin bağımlı olan değişken üzerinde yaptığı etki büyüklükleri (f^2 -effect size) de Tablo 5.'de yer almaktadır. f^2 değeri olarak ifade edilen değer, bağımsız olan her bir değişkenin bağımlı olan her bir değişkenle ilişkili düzeyini ifade eder. Bu değer 0 ile 1 arasında olmalıdır. f^2 değerleri etkileri bakımından, 0,02-0,15 arasında bulunan f^2 değer düşük düzey etki; 0,16-0,35 değeri arasında bulunan f^2 değer orta düzey etki; 0,35'den büyük olan f^2 değer de yüksek düzey etki göstereceğini ifade etmektedir (Cohen, 1997).

Tablo 5. Etki Büyüklüğü (f^2) Değerleri

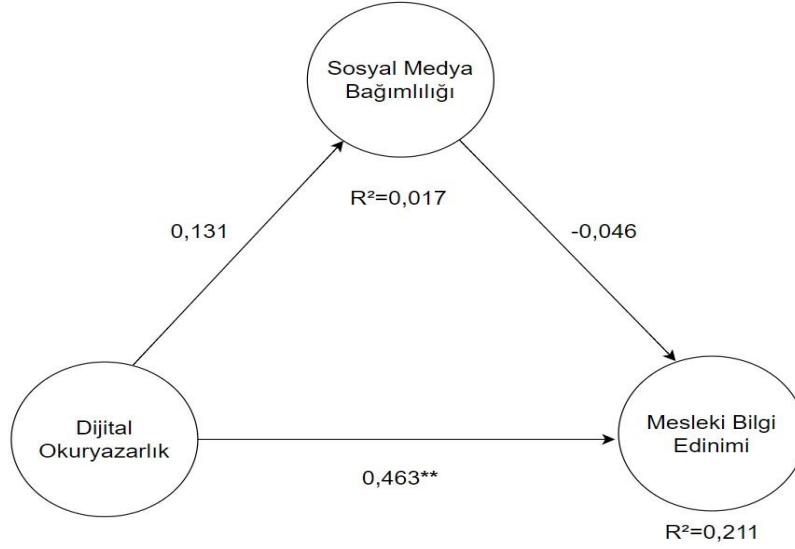
Değişkenler arası ilişki		f^2 değeri
DOY	→ MBE	0,267
DOY	→ SMB	0,017
SMB	→ MBE	0,003

Notlar: DOY= Dijital Okuryazarlık, SMB= Sosyal Medya Bağımlılığı, MBE=Mesleki Bilgi Edinimi.

H1'de sonuçlarına göre; DOY olan bireyin MBE üstünde pozitif ve istatistiksel şekilde anlamlı bir etki oluşturmuştur ($\beta = 0,46$; $**p < 0,01$). f^2 değeri orta düzey bir etki gösterdiğinden ($f^2 = 0,26$) H1 kabul edilmiştir.

H2'de PLS-SEM sonuçlarıncaya; DOY'un SMB üzerinde etkisinin olmadığı tespit edilmiştir ($\beta = 0,31$; $p > 0,05$). f^2 değeri ise düşük düzeyde bir etkinin olduğunu görüldüğünden ($f^2 = 0,01$) H2 reddedilmiştir.

H3’de ise PLS-SEM sonuçlarınca, SMB’nin MBE üzerinde etkisinin olmadığı tespit edilmiştir ($\beta=-0,46$; $p>0,05$). f^2 değerinin düşük düzeyde bir etkisi olduğundan ($f^2=0,00$). H3 reddedilmiştir.

Şekil 2. PLS-SEM Yapısal Model Analiz Sonuçları

Not: * $p<0,05$; ** $p < 0,01$

SONUÇ

Araştırma kapsamında üniversiteye hazırlanan öğrencilerin verdikleri cevaplar ışığında genel olarak katılımcıların dijital okuryazar bireyler oldukları sonucuna ulaşılmış ve alan yazında ön lisans öğrencileri üzerinde yapılan bir diğer çalışmada öğrencilerin dijital okuryazar oldukları görülmektedir (Kurt Demircan ve Katsöz, 2022). Çalışmanın bir başka sonucu, öğrencilerin sosyal medya bağımlısı olmadıkları ve bu öğrenciler mesleki bilgi edinimleri ve yeterlilik anlamında da genel olarak yeterli bilgi beceriye sahip oldukları görülmüştür. Bu bağlamda katılımcıların sosyal medya kullanımlarını kontrol edebildikleri ve genelde anlamda sadece ihtiyaç duydukları konularda; eğitim, haber alma ve gündemi takip etme vb. sosyal medya araçlarını kullandıkları düşünülmektedir. Çalışmada yer alan hipotez sonucuna göre; öğrencilerin dijital okuryazarlıklarının sosyal medya bağımlılığını etkilemediği tespit edilmiştir. Pamuk (2024)’un üniversite öğrencileri üzerinde yapmış olduğu çalışmaya göre ise dijital okuryazar ve sosyal medya bağımlılığı arasında pozitif yönlü ve zayıf ilişkisini varlığından söz etmenin mümkün olduğu görülmektedir. Kara ve Okul (2024)’un yaptıkları çalışmada bulunan okul öncesi öğretmen adaylarının sosyal medya bağımlılığının nispeten az olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Çalışmanın başka bir sonucu ise dijital okuryazar olan bireylerde yüksek farkındalık seviyesinin olması ve katılımcıların araştırmacı yapıya sahip oldukları için sosyal medya konusunda hassasiyet gösterebildikleri düşünülmektedir. Bu bağlamda Karadaş ve Korhan (2024)’ın yaptıkları çalışmaya göre, okul yöneticilerinin dijital okuryazarlık algıları ölçek toplam puanından daha yüksek seviyede olduğu görülmektedir. Dijital okuryazarlığı düşük olan bireylerin, bilgi ve yetkinlikleri noktasında eksikliklerinin olması ve dolayısıyla bağımlı bireyler olmalarına neden olabilmektedir. Sosyal medyada fazla zaman geçiren ve bağımlı hale gelen bireylerin amaçları; mesleki bilgi toplama veya mesleki karar verebilmek değil sadece eğlence, oyun veya zaman geçirmek olduğu düşünülmektedir.

Dijital okuryazarlık, bireyin mesleki kararlarını ve mesleki bilgi edinimi etkilediği görülmektedir. Dijital okuryazar birey, araştıran ve çeşitli anlamda bilgi ve yetkinliklere sahip olması

hasebiyle mesleki bilgi edinimine de katkısı olabilmektedir. Dijital okuryazar olan öğrenciler, bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla kişisel gelişimlerine katkıda bulunarak eğitim hayatının herhangi bir bağlamında yaşanması muhtemel sorunlarını çözecek, yaşadığı topluma katkı sağlayacak ve üretimini destekleyecek yeterliklere sahip olabilmektedir (Acar, 2015).

Etik Beyan

“Dijital Okuryazarlık ve Sosyal Medya Bağımlılık Düzeylerinin Mesleki Bilgi Edinimine Etkisi” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, Ç. Y. (2015). *Anne ve Babaların İlkokul Ortaokul ve Lise Öğrencisi Çocukları ile Kendilerinin Dijital Okuryazarlıklarına İlişkin Görüşleri* (Yüksel Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Anabilim Dalı Eğitim Teknolojisi Programı, Ankara.
- Babacan, M. E. (2016). Sosyal Medya Kullanım Alanları ve Bağımlılık İlişkisi. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 3(1), 7-28.
- Bawden, D. (2008). Origins and Concepts of Digital Literacy., *Digital Literacies: Concepts, Policies and Practices*, 30(2008), 17-32.
- Belshaw, D. (2012). *What is 'digital literacy'? A Pragmatic investigation* (Doctoral dissertation, Durham University).
- Boyacı, Z. (2019). *Öğretmen Adaylarının Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri ile Dijital Okuryazarlık Düzeyleri Arasındaki İlişki Düzce Üniversitesi Örneği* (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Boyd, D. M. ve Ellison, N. B. (2007). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer Mediated Communication*, 13(1), 210-230.
- Bozgeyikli, H. (2004). Meslek Kararı Verme Yetkinlik Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (11), 221-234.
- Ceyhan, S. (2019). *Sosyal Medya Kullanımının Çalışanlar Açısından Sonuçları: Bir Alan Araştırması*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kahramanmaraş.
- Cohen-Mansfield, J. (1997). Conceptualization of Agitation: Results Based on The Cohen-Mansfield Agitation Inventory and The Agitation Behavior Mapping Instrument. *International Psychogeriatrics*, 8(S3), 309-315.

- Karabayır, G., Akkoyunlu, C. & Ada, S. (2025). Dijital Okuryazarlık ve Sosyal Medya Bağımlılık Düzeylerinin Mesleki Bilgi Edinimine Etkisi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 143-158
- Coşkun, V., Özdenizci, B., ve Ok, K. (2013). Yakın Alan İletişimi (NFC) Teknolojisi Üzerine Bir Araştırma. *Kablosuz Kişisel İletişim*, 71, 2259-2294.
- Çelik, M. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Bağımlılık Düzeylerinin İncelenmesi: Kültür Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *1. Uluslararası İletişimde Yeni Yönelimler Konferansı*. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, İstanbul.
- Çömlekçi, M. F. ve Başol, O. (2019). Gençlerin Sosyal Medya Kullanım Amaçları ile Sosyal Medya Bağımlılığı İlişkisinin İncelenmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(4), 173-188.
- Duru, H. (2019). *Lise Öğrencilerinin Mesleki Olgunlukları, Kariyer Kararı Verme Güçlükleri ve Kariyer Kararı Verme Öz Yetkinlikleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Erdemir, N. (2022). *Ortaokul Öğrencilerinin Sosyal Medya Bağımlılığı, Yalnızlık ve İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Gilster, P. ve Glister, P. (1997). *Dijital okuryazarlık* (s. 1). New York: Wiley Computer Pub.
- Gürbüz, S., ve Şahin F. (2014). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hague, C. ve Payton, S. (2010). Digital literacy accross the curriculum. A Futurelab handbook. Retrieved from <https://www.nfer.ac.uk/publications/futl06/futl06.pdf>
- Hair, J. F., Black, W. C., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., ve Tatham, R. L. (2010). *Multivariate Data Analysis* (7th Ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Hair, J., Hult, G. T. M., Ringle, C., ve Sarstedt, M. (2017). *A Primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)* (2nd Ed.). Los Angeles: Sage.
- Hamutoğlu, N. B., Güngören, Ö. C., Uyanık, G. K. ve Erdoğan, D. G. (2017). Dijital Okuryazarlık Ölçeği: Türkçe'ye Uyarlama Çalışması. *Ege Eğitim Dergisi*, 18(1), 408-429.
- Kara, H. G. E. ve Okul. Ö. (2024). *Okul Öncesi Eğitimi Öğretmen Adaylarının Dikkat Kontrolü ve Duygu Düzenleme Becerileri ile Sosyal Medya Bağımlılıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Uluslararası Avrasya Eğitim Araştırmaları Kongresi. Kocaeli.
- Karadaş, H., ve Korhan, M. (2024). Okul Yöneticilerinin Dijital Okuryazarlık Düzeylerinin İncelenmesi. *Journal of History School*, 72, 2589-2608.
- Kaya, T., Mattugini, N., Liu, L., Ji, H., Cantuti-Castelvetri, L., Wu, J., ... ve Simons, M. (2022). CD8+ T Cells Induce Interferon-Responsive Oligodendrocytes and Microglia in White Matter Aging. *Nature Neuroscience*, 25(11), 1446-1457.
- Kırık, A., Arslan, A., Çetinkaya, A., ve Mehmet, G. Ü. (2015). Türkiye'de Gençler Arasında Sosyal Medya Bağımlılık Düzeyi Üzerine Nicel Bir Araştırma. *Uluslararası Spor Kültürü ve Bilimi Dergisi*, 3 (3), 108-122.
- Koçer, M. (2012). Erciyes Üniversitesi Öğrencilerinin İnternet ve Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 18, 70-85.
- Kovan, A., ve Ormancı, N. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medyadaki Gelişmeleri Kaçırma Korkusu ile Sosyal Medya Bağımlılığı Arasındaki İlişki: COVID-19 Pandemi Örneği. *Erciyes İletişim Dergisi*, (2), 125-145.

- Karabayır, G., Akkoyunlu, C. & Ada, S. (2025). Dijital Okuryazarlık ve Sosyal Medya Bağımlılık Düzeylerinin Mesleki Bilgi Edinimine Etkisi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 143-158
- Kozan, M., ve Özek, M. B. (2019). Böte Bölümü Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Düzeyleri ve Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılıklarının İncelenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(1), 107-120.
- Köseoğlu, Ö. (2012). Sosyal Ağ Sitesi Kullanıcılarının Motivasyonları: Facebook Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk İletişim*, 7(2), 58-81.
- Köse, T. A. (2013). *İlkokul ve Ortaokul Öğrencilerinin Bilimsel Kariyer İlgileri* (Yüksek Lisans Tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- Kul, C., Zhang, L. ve Solangi, YA (2020). Türkiye'de Sürdürülebilir Kalkınma için Yenilenebilir Enerji Yatırım Risk Faktörlerinin Değerlendirilmesi. *Temiz Üretim Dergisi*, 276, 124164.
- Kurt Demircan, G., ve Katisöz, Y. (2022). Ön Lisans Programı Öğrencilerinin Dijital Okuryazarlık Düzeyi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 23(51), 225-248.
- Küçükali, A. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımı: Atatürk Üniversitesi Örneği. *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(13), 531-546.
- Küçükvardar, M. (2019). *Bilişim Çağında Teknoloji Bağımlılığı ve Dijital İstila Üzerine Bir Araştırma* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Martin, A. (2005). Yüksek Bakımdan Yüksek Üretkenliğe: Yöneticilerin Y Kuşağı Hakkında Bilmesi Gerekenler. *Endüstriyel ve Ticari Eğitim*, 37(1), 39-44.
- Meerkerk, G. J., Van Den Eijnden, R. J. J. M., Vermulst, A. A. ve Garretsen, H. F. L. (2009). The Compulsive İnternet Use Scale (CIUS): Some Psychometric Properties. *Cyberpsychology and Behavior*, 12(1), 1-6. <https://doi.org/10.1089/cpb.2008.0181>.
- Ng, W. (2012). Can We Teach Digital Natives Digital Literacy. *Computers ve Education*, 59(3), 1065–1078.
- Özgenel, M., Canpolat, Ö. ve Ekşi, H. (2019). Ergenler İçin Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği (ESMBÖ): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*.
- Pamuk, Z. (2024). *Üniversite Öğrencilerinin Dijital Okuryazarlık Düzeyleri ile Sosyal Medya Bağımlılığı İlişkisinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Aksaray
- Polat, M., Dursun, B. A., Ergin, D. ve Osman, G. (2021). Lise Öğrencilerinin Meslek Seçimini Etkileyen Faktörler. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (39), 14-23.
- Pool, C. R. (1997). A New Digital Literacy a Conversation With Paul Gilster. *Educational Leadership*, 55, 6-11.
- Ringle, C. M, Wende, S., ve Becker, J-M. (2015). Smart PLS Release: 3. Germany Smart PLS GmbH:
- Şahin, C., ve Yağcı, M. (2017). Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği-Yetişkin Formu: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 523-538.
- Sağiroğlu, Ş., Bülbül, H. İ., Kılıç, A. ve Küçükali, M. (2020). *Dijital Okuryazarlık*. Nobel Yayın. Ankara.
- Şimşek, M., Çelik, A. ve Akgemci, T. (2004). *Kariyer Yönetimi*, Gazi Kitabevi, Ankara, 439s.
- Solmaz, B., Tekin, G., Herzem, Z., ve Demir, M. (2013). İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Uygulama. *Selçuk İletişim*, 7(4), 23-32.

- Karabayır, G., Akkoyunlu, C. & Ada, S. (2025). Dijital Okuryazarlık ve Sosyal Medya Bağımlılık Düzeylerinin Mesleki Bilgi Edinimine Etkisi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 143-158
- Tektaş, N. (2014). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Ağları Kullanımlarına Yönelik Bir Araştırma. *Tarih Okulu Dergisi*, 2014(XVII).
- Türk Dil Kurumu. (2022a, Şubat 22). Kariyer. İçinde Güncel Türkçe sözlük. <https://sozluk.gov.tr/>
- We are Social (2023, May 15). 2023'te Dijitalin Değişen Dünyası. <https://wearesocial.com/us/blog/2023/01/digital-2023>.
- Yengin, D. (2019). “Teknoloji Bağımlılığı Olarak Dijital Bağımlılık”, *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 9(2), s.130-144.
- Yüzer, G. F. N., Koyuncu, E., Çam, P., ve Özgirgin, N. (2018). The Regularity of Orthosis use and The Reasons for Disuse in Stroke Patients. *International Journal of Rehabilitation Research*, 41(3), 270-275.

Extended Abstract

The Impact of Digital Literacy and Social Media Addiction Levels on Professional Knowledge Acquisition

This study explores the relationship between digital literacy, social media addiction, and vocational knowledge acquisition. The rapid evolution of technology and the digital world necessitates that individuals with digital literacy effectively utilize social media for acquiring professional knowledge. Notably, existing literature lacks comprehensive research addressing these three interrelated dimensions simultaneously. While some studies examine the interaction between two of these concepts, they remain limited in scope. Consequently, this research aims to address a significant gap by investigating the combined effects of digital literacy and social media addiction on vocational knowledge acquisition among students preparing for university. Data were collected from students attending diverse high schools within a district in western Turkey.

This study distinguishes itself in the field by analyzing three crucial dimensions—digital literacy, social media addiction, and professional knowledge acquisition—within a unified framework. Employing quantitative methods, it utilized well-established scales to measure each variable. Smart PLS (PLS-SEM) software was employed for data analysis. A total of 288 students participated, representing a demographically diverse sample from various high school types. The research model hypothesized a positive relationship between digital literacy and vocational knowledge acquisition while also probing the interconnected dynamics of social media addiction.

Findings revealed a clear positive influence of digital literacy on vocational knowledge acquisition. Students with higher digital literacy levels demonstrated enhanced capabilities in acquiring professional knowledge. Furthermore, digital literacy exhibited a significant impact on social media addiction; however, no direct effect of social media addiction on vocational knowledge acquisition was observed. Social media addiction was primarily associated with recreational activities rather than educational or professional purposes. Additionally, the majority of participants utilized social media for constructive purposes such as education, staying informed, and accessing news. The results underscore the importance of fostering digital literacy and promoting responsible social media use to enhance vocational knowledge acquisition. Integrating digital literacy training into educational curriculums is recommended to maximize its benefits for professional growth. Moreover, raising awareness about the potential adverse effects of social media addiction on education and career development is crucial. In conclusion, the study highlights the significance of digital literacy in influencing professional knowledge acquisition and its limited interaction with social media addiction. By offering practical insights for educational policies and counseling services, this research makes a substantial contribution to the academic literature and practical application in the field.

TÜRK İDARİ TEŞKİLATINA HÂKİM OLAN TEMEL İLKELERE ETKİSİ BAKIMINDAN CUMHURBAŞKANLIĞI KARARNAMELERİ

Benazir ÖZTÜRK¹

Öz

Çalışmada yürütmenin gücünü yeniden şekillendiren bir hükûmet sistemi olarak nitelendirilebilecek Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi idari teşkilata hâkim olan temel ilkelere olan önemli etkileri açısından incelenmiştir. Hükûmet sistemi değişikliği ile idari teşkilat yapısındaki bürokratik işleyişe yönelik değişimler daha çok uyum ve uygulama birliği sağlaması, kanun maddelerindeki teknik hususların düzenlenmesi şeklindedir. Ancak idari teşkilata hâkim olan ilkelere yönelik farklı uygulamaları ortaya çıkartan bir etkinin olduğu, özellikle bürokratik işleyişte ve yasal süreçlerde söz konusu etkinin varlığı açıktır. Bu kapsamda mevzuat ve literatür incelemesi yapılmış, yeni hükûmet sistemin getirdiği yasal düzenlemelerin idari teşkilata hâkim olan temel ilkelere etkisi bürokratik ve yasal süreçler açısından değerlendirilmiştir. Çalışmanın temel bulgusu yürütmenin sahip olduğu asli nitelikte düzenleyici işlem yapma yetkisinin idari teşkilata hâkim olan temel ilkelerin işlevselliğini etkilediği ve yapılan değişimlerin doğrudan olmasa da dolaylı olarak işleyişte ikili uygulamalara neden olduğudur.

Anahtar Kelimeler: İdari Yapı, Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri, Vesayet Denetimi, Hiyerarşi, Kamu Tüzel Kişiliği, İdarenin Bütünlüğü, İdarenin Kanuniliği
JEL Sınıflandırması: D73, H11, H83, K23

PRESIDENTIAL DECREES IN TERMS OF THEIR OF THEIR IMPACT ON THE BASIC PRINCIPLES DOMINATING THE TURKISH ADMINISTRATIVE ORGANIZATION

Abstract

In this study, the Presidential Government System, which can be described as a government system that reshapes the power of the executive, is analysed in terms of its significant effects on the basic principles that dominate the administrative organisation. The changes in the bureaucratic functioning in the administrative organisation structure with the change in the government system are mostly in the form of harmonisation and unity of practice, and regulation of technical issues in the articles of law. However, it is clear that there is an effect that brings out different practices regarding the principles that dominate the administrative organisation, especially in bureaucratic functioning and legal processes. In this context, the legislation and literature were analysed and the impact of the legal regulations introduced by the new government system on the basic principles governing the administrative organisation was evaluated in terms of bureaucratic and legal processes. The main finding of the study is that the authority of the executive to make substantive regulatory acts affects the functionality of the basic principles that dominate the administrative organisation and that the changes made indirectly, if not directly, cause dual practices in the functioning.

Keywords: Administrative Structure, Presidential Decrees, Administrative Tutelage, Hierarchy, Public Legal Entity, The Integrity of the Administration, Legality of Administration
JEL Classification: D73, H11, H83, K23

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: benazirozturk@ardahan.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0003-2333-8509>

1. GİRİŞ

Türkiye'ye özgü Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemine 2017 yılında yapılan Anayasa Değişikliğini öngören referandum ile geçilmiş, 2018 seçimleriyle de Türk Tipi Başkanlık Sistemi (Çalışkan ve Önder, 2017:573) uygulanmaya başlamıştır. Yeni hükûmet sistemi özellikleri ve yapısı itibarıyla dünyadaki örneklerinden farklı niteliklere sahiptir (Öztürk, 2023). Yönetimde istikrar, bürokratik işleyişte verimliliğe sebep olacağı düşüncesiyle getirilen Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi yasama ve yürütme organlarının yapısında, hukuki statüsünde önemli değişiklikler getirmiştir (Kuzu, 2017; Akıncı, 2017; Gönenç, 2018). Yeni hükûmet sistemiyle birlikte devlet yönetiminin daha rasyonel olacağı, etkin bir yürütme organının oluşturulacağı vurgulanmıştır. Yürütme ve yasama erklerinin kendi çalışma kapsamlarında daha hızlı ve etkin kararlar alabilmesi ve aralarında uyum sağlanarak bir denge denetim mekanizmasının kurulması öngörülmüştür. (Bulut ve Duygulu, 2023:41) Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi ile birlikte sadece yürütme organına yönelik değil, yasama ve yargı organlarına yönelik önemli değişiklikler yapılmıştır. Anayasal organlara yönelik yapılan değişiklikler idari teşkilat yapısında da örgütsel işleyişin ve bürokratik yapının oluşturulmasında önemli değişimler getirmiştir. İdari teşkilat örgütlenmesindeki merkezi yönetimin başkent teşkilatı yeni hükûmet sistemi kapsamında yeniden yapılandırılmıştır (Öner, 2020). Başkent teşkilatı yeniden yapılandırılırken kamu politikası yapma ve yürütme sürecinde yeni kurumlar idari yapıda yerini almıştır. Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi ile yerel yönetim birimlerinde çok kapsamlı değişiklikler söz konusu olmayıp idari yapının mevcut bürokratik hafızasına yönelik değişimler ve yasal düzenlemeler söz konusudur. Yeni hükûmet sistemi idari teşkilat yapısını yeniden şekillendirmeye ve idari birimleri bu değişime uyum sağlamaya yönelik düzenlemelerle dönüştürmeyi hedeflemektedir. İl özel idaresi, belediye ve köy idarelerine yönelik çıkarılan Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile yerel yönetim birimlerinin kurumsal yapısında değişiklik söz konusu olmayıp, yasal mevzuat yeni sistem doğrultusunda şekillendirilmiş ve bürokratik işleyiş sağlanmıştır (Öner, 2019:307). Yeni hükûmet sistemi Türk İdari Teşkilat Yapısının işleyişine dair hukuki ve idari karar alma süreçlerini de değiştirmiş, mevzuat değişiklikleri ve teknik düzenlemeler söz konusu olmuştur.

Anayasalar, kanunlar, yönetim sistemleri, idari teşkilat yapısı, Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri, yönetmelikler, tüm bunlara ilişkin esaslar değiştirilemez metinler veya düzenlemeler elbette değildirler. Ülkeler ihtiyaca uygun zamanın gereklerine göre ifade edilen metinleri düzenleyebilir veya uygulamaları değiştirebilirler. Burada önemli olan husus değişim yapılırken yeni ile eski arasındaki farklılıkları gözeterek değişimi çatışmalara ve karmaşaya yol açmayacak şekilde yönetebilmektir. Anglo Amerikan Hukuk Sistemi'nin getirdiği olan hükûmet sistemi değişikliği yapılırken; Kıta Avrupası Hukuk Sistemi'nin kurucu role sahip olduğu idari teşkilat yapısı (Yıldız, 2018:198) ile uyumlu olacak düzenlemelerinde aynı anda düşünülmesi ve düzenlenmesi sistemin tutarlılığı açısından önem arz etmektedir. Hükûmet sisteminin getirdiği değişimin mevcut Anayasa ve idari teşkilat yapısında uyumun gözetilmesi gerekmektedir. Aksi halde uygulama farklılıkları nedeni ile parça, bütün ilişkisi bozulmakta idarenin bütünlüğü ilkesi tahrip olmaktadır. Hükûmet sistemi değişikliği yapılırken geçmişte idari teşkilat yapısını oluşturan yasal çerçeve gözetilmeden Anayasa değişikliği yapılması sistem sorununu sürekli gündemde tutmaktadır. Anayasa ve yasalar kapsamında hükûmet sisteminin idari teşkilata hâkim olan temel ilkelerle uyumlaştırılması şart olup, aksi halde idari teşkilat yapısında önemli bürokratik işleyiş sorunlarına yol açacağı düşünülmektedir.

Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi'ni Türk İdari Teşkilat yapısının belirli ilkeleri ile aslında çatışır kılan husus idari teşkilatlanmanın Kıta Avrupası Hukuk Sistemi çerçevesinde şekillendirilmesi, Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi'nin ise Anglo Amerikan Hukuk Sistemine göre şekillendirilmiş başkanlık sistemine benzer bir teşkilatlanma oluşturmaktır. Yapılması gereken Anayasal ve yasal düzenlemelerle yeni hükûmet sistemi ve idari teşkilat yapısının uyumu sağlanmalı, aksi halde mevzuat ve uygulama açısından uygulama farklılıkları hep tartışılmaya devam edecektir.

Yapılan literatür taramasında Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi'ni açıklayan, ülkedeki idari yapılara etkisinin neler olduğuna yönelik tespitler yapan, ofisler ve politika kurulları bağlamında açıklamalar içeren, sistem değişikliğinin idari teşkilata etkilerini ifade eden çalışmalar (Arslan, 2022; Akman Ç. , 2019; Batal ve Çakıcı, 2019; Bölükbaşı, 2020; Fanid ve Akman, 2021; Çalışkan ve Önder, 2017; Güler T. , 2018; Gürsel, 2019; İzci ve Sarıtürk, 2017) tespit edilmiştir. Ancak idari teşkilata hâkim olan kanuni idare ilkesi, merkezden yönetim ilkesi, yerinden yönetim ilkesi, kamu tüzel kişiliği ilkesi, idarenin bütünlüğü ilkesi şeklindeki beş temel ilkeye (Gözler, 2019:19) olan etkileri bağlamında Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerini değerlendiren, doğrudan bu konuyu odağına alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Literatür ve mevzuatın incelenmesine dayalı çalışmamızda hükûmet sistemi değişikliği ile Cumhurbaşkanlığı tarafından çıkartılan Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Türk İdari Teşkilatı'na hâkim olan temel ilkelerde yaptığı etki değerlendirilmektedir. Çalışmada hükûmet sistemi değişiminin Türk İdari Teşkilatı'na hâkim olan temel ilkeler üzerinde hukuki açıdan yarattığı sorunlar ele alınmıştır. Çalışma kapsamında yapılan mevzuat incelemeleri neticesinde temel bulgumuz; yürütmenin sahip olduğu asli nitelikte düzenleyici işlem yapma yetkisinin idari teşkilata hâkim olan temel ilkelerin işlevselliğini etkilediği ve yapılan değişimlerin doğrudan olmasa da dolaylı olarak işleyişte ikili uygulamalara ve bürokratik işleyişte kafa karışıklığına neden olduğudur. Bu durumun en belirgin örneği Cumhurbaşkanlığı Ofislerinin hizmet yönünden yerel yönetim birimlerinin niteliklerini taşımasına rağmen merkezi idare teşkilatında yer olmasıdır (Nacak, 2021). Bu ve bu duruma benzer durumların idari teşkilata hâkim olan temel ilkelerin yapısı ve işleyişinde aksaklıklara sebep olduğu açıktır. Söz konusu belirsizliğe netlik kazandırmak idari teşkilata hâkim olan temel ilkelerin işlevselliği açısından gerekmektedir.

Çalışmada öncelikle Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemine ilişkin genel hatlar ortaya koyularak, yeni hükûmet sisteminin temel niteliklerinden hareketle yürütmeye ilişkin nasıl bir değişimin gerçekleştiği betimlenmiştir. Hükûmet sisteminin bir getirisi olan Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerine ilişkin Anayasal çerçeve ifade edilmiştir. Yürütmenin ortaya koyduğu kamu politikalarının uygulayıcısı ve takipçisi olan Türk İdari Teşkilat yapısına ve bu yapıya hâkim olan temel ilkelere etkisi bakımından Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri değerlendirilmiştir. Çalışmada genel itibariyle Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi ve Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi mevzuattaki düzenlemeler açısından incelenmiştir. Yapılan literatür taramasında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin Anayasal dayanağı, yetki sınırları ve hukuki işlem niteliğinin idari teşkilata hâkim olan temel ilkelere etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi ve Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin idari teşkilata hâkim olan temel ilkelere etkisinin ne yönde olduğu mevzuat incelemesi yapılarak değerlendirilmiştir.

2. CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÛMET SİSTEMİ VE CUMHURBAŞKANLIĞI KARARNAMELERİ

Tarihsel süreç incelendiğinde Osmanlı Devleti'nden günümüze değin monarşi, meşrutî monarşi, meclis hükûmeti sistemi, parlamenter sistem gibi hükûmet sistemlerinde olduğu gibi Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi de Türkiye'nin hükûmet sistemine yön vermektedir (Fanid ve Akman, 2021:32). Osmanlı Devleti döneminde monarşi ve meşrutî monarşi hükûmet sistemleriyle, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile meclis hükûmeti sistemi ve parlamenter sistem hükûmet sistemleri ile yola devam edilmiştir. 1921 Anayasası ile sadece Meclis Hükûmet Sistemi, 1924 Anayasası ile Meclis Hükûmet Sistemi ve Parlamenter Sistem birlikte, 1961 Anayasası ile Parlamenter Sistem uygulanmıştır. Türkiye'de 1960'ların sonu itibariyle başkanlık sistemi tartışmaları yapılmaya başlanmıştır (Akman E., 2019). 1982 Anayasası'nda ise 2007 yılında yapılan referandum ile parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçişe yönelik bir değişim süreci başlatılmış, Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesi sağlanmıştır. 2017 yılı itibariyle de 1982 Anayasası'nda değişim yapılmış, referandum neticesinde Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemine geçilmiş, dünyadaki başkanlık sistemi örneklerine benzer bir hükûmet sistemi oluşturulmuştur (Akman Ç., 2019:660).

16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleştirilen halk oylaması ile Anayasa değişikliği kabul edilmiş, hükûmet sistemi Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi olarak değiştirilmiştir. 2018 yılında yapılan genel seçim neticesinde Türkiye’de yeni hükûmet sistemi olarak Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi uygulanmaya başlanmıştır (Turan, 2018:43). Yeni hükûmet sistemine geçişle, idari teşkilat yapısında önemli ve köklü değişimler söz konusu olmuş, yeni kurumsal yapılar ortaya çıkmıştır. Söz konusu hükûmet sistemi değişikliğinin odağında başkanlık sistemi olduğu, cumhurbaşkanlığı teşkilat yapısındaki yeni merkezi birimlerle Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Başkanın Yürütme Ofisine öykünüldüğü gözlemlenmektedir (Öztürk, 2023:167). Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi ABD’deki Başkanın Yürütme Ofisi’nin teşkilatlanmasına benzer nitelikler taşıyan fakat Türkiye’nin kendine özgülük olarak ifade ettiği birtakım özelliklere sahip ve siyasi kültürle uyumlu bir teşkilatlanma oluşturulmuştur (Güler, 2018:311). ABD’deki Başkanın Yürütme Ofisi yapılanmasına benzer bir Cumhurbaşkanlığı Teşkilat yapısı oluşturulmuş, bu teşkilat çerçevesinde idari yürütmeye ilişkin değişiklikler yapılmış, daha önce idari teşkilatta olmayan yeni örgütlenmeler oluşturulmuştur.

Başkanlık sistemi denildiği zaman klasik örneği olarak ABD’deki Başkanlık Sistemi akıllara gelmektedir. Zira ABD dışındaki başkanlık sistemleri kontrol ve denge mekanizması açısından başkanlık sistemi olarak kabul edilmeyecek uygulamalar barındırmaktadır. Söz konusu sistemlerin temel özelliği, sistemi domine eden başkanların bulunmasıdır. 2017 yılında Anayasa değişikliği ile kabul edilen hükûmet sistemi de ifade edilen modelde bir hükûmet sistemidir. Türkiye’deki hükûmet sisteminde Cumhurbaşkanı etkin bir aktör olarak Anayasal sistemi domine edebilecek yetkilere sahiptir (Tunç, 2019:555).

Türkiye Kıta Avrupası Hukuk Sistemi çerçevesinde idari teşkilatlanmasını oluşturmuş bir ülkedir. İdare hukuku Fransız Hukuku etkisi altında şekillendirilmiştir. (Yıldız, 2018:200) Türk idari hukuku ve idari teşkilat yapısı Fransız idari hukukundan yapılan politika transferi kapsamında oluşturulmuştur. Söz konusu yapıya yeni hükûmet sistemi değişimi ile ABD hükûmet sistemi modelinin kurumsal yapılarının eklenmesiyle idari teşkilat yapısında kavramsal, hukuki ve teşkilat yapısı açısından bir dönüşüm ve değişim söz konusudur. Anglo Amerikan Hukuk Sistemi ve Kıta Avrupası Hukuk Sistemi çerçevesinde oluşturulan yapılanmaların bir arada yürütülmesinin yarattığı kavram karmaşası sebebiyle uygulamada birtakım uyumsuzluklar, idari teşkilat yapısına hâkim olan ilkelere yönelik tartışmalı durumlar ve uygulamalar ortaya çıkarmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi parlamenter sistemden kaynaklanan krizlerin ve aksamaların önüne geçilmesi, siyasi istikrarsızlığın engellenmesi, yürütmenin hem cezai hem de siyasi sorumluluğunun bulunması, seçmenin yasama ve yürütme organlarını doğrudan seçmesi ve yönetimin hukuki çerçevesinin kuvvetler ayrılığı kapsamında oluşturulması bakımından rasyonel hale getirilmiş bir hükûmet sistemi olarak tanımlanmaktadır (Akıncı, 2017:7-8). Bir başka tanıma göre ise devlet başkanının halk tarafından seçildiği, siyasal anlamda bir sorumluluğu bulunan hükûmetin olmadığı, üniter devlet yapısına sahip bir hükûmet sistemidir (Turan, 2018:79). TBMM’nin yeni sisteme göre hazırlamış olduğu Yasama El Kitabı’nda ise Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi yürütme yetkisine sahip, doğrudan halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı’nın olduğu kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanan, yasama ve yürütmenin tam anlamı ile ayrıldığı hükûmet sistemidir. Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi kararname ve atamaların meclis onayı olmadan uygulanmasına dayanmaktadır (Akman E., 2019:43).

Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi Türk İdari Teşkilat yapısına yönelik bürokratik süreçlere ilişkin belirli düzenlemeler getirmiştir. İlk olarak Anayasa da yapılan değişikliklere uyum sağlamak amacıyla mevzuatta değişiklik yapılması hakkında yetki kanunu çıkartılmıştır. Sonrasında ise ilki 9 Temmuz 2018 tarihinde yayınlanan Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile yürütmeye ilişkin önemli değişimler yapılmış, yeni bir Cumhurbaşkanlığı teşkilat yapısı oluşturulmuştur. Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi ile 1982 Anayasası’nda geçerli olan yürütmenin cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu

şeklindeki iki başlı yapısı sona erdirilmiş, bakanlar kurulu kaldırılmıştır. Yürütme yetkisinin Cumhurbaşkanlığın da olduğu bir sistem oluşturulmuş, parlamenter sisteme son verilmiştir. Hükûmet sisteminde ve yürütmenin yapısındaki bu değişim, yürütmenin sahip olduğu düzenleme yetkisinde de bir dönüşüme sebep olmuştur. Bakanlar Kurulu'nun kaldırılmasıyla, kurul tarafından çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerin ve tüzüklerin Anayasal varlığı da son bulmuştur. Yeni hükûmet sisteminde yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanı, yürütmeye ilişkin konularda 'Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi', 'Olağanüstü Hal Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi' ve 'Cumhurbaşkanlığı Yönetmeliği' çıkarma yetkisine sahiptir (Gözler, 2019:105). Anayasa değişikliğiyle yürütme organının kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi kaldırılmış, buna karşılık Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri çıkarılması kabul edilmiştir (Atar, 2019:241). 'Olağanüstü Hal Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi' ise kanun hükmünde kabul edilmiştir. 2017 Anayasa değişikliğinin en önemli değişimlerinden biri olan Cumhurbaşkanlığı Kararnameleridir. Söz konusu Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri kanun hükmünde kararnamelere benzese de hukuki açıdan yürütmenin sahip olduğu yeni bir düzenleyici işlemdir.

Bakanlar Kurulu tarafından çıkartılan Kanun Hükmünde Kararnamelerden, yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanı tarafından çıkartılan Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerine geçilmiştir. Yasama organının takdirine bağlı olan yetki kanununa dayalı kararname uygulaması yerine doğrudan Anayasa'ya dayalı kararname uygulaması söz konusudur. (Eren, 2019:16) Anayasa Hukuku açısından bakıldığında yasama organının sahip olduğu düzenleme yetkisinin ilk elden veya asli olduğu kabul edilmektedir (Gürsel, 2019:393). Bu anlamda kural koyma, düzenleme yapma denildiği zaman ilk akla gelen hukuki düzenleme kanun olup, Anayasa da kanun yapma yetkisi yasama organına aittir (Tunç, 2018:113; Özbudun, 2018:209). Cumhurbaşkanlığının Anayasa'da belirtilen hususlarda Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkarması da sadece yürütme organına ait ilk elden düzenleme yetkisidir (Eren, 2019). Anayasası'nın 104. maddesinde ifade edilen Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, yürütmenin kanuna dayanmaksızın sahip olduğu, Anayasa'nın doğrudan vermiş olduğu yetkiyle ilk-elden düzenleme yetkisi özelliği olan düzenleyici bir işlem niteliğine sahiptir.

Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Anayasa'da kanunla düzenleneceği öngörülmemiş ve kanunda açıkça düzenlenmemiş konularda Anayasa'nın vermiş olduğu yetki çerçevesinde Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılan düzenleyici işlemdir (Atar, 2019:279). Kamu politikalarının yapım ve uygulama sürecinde yürütme organı en temel role sahipken; yürütmenin düzenleyici işlem yapabilmesi ile söz konusu rolünün önemi de artırmıştır. (Akman E., 2019:41) Kamu politikalarına ilişkin gündemin belirlenmesinde parlamenter sistemde en etkin aktörler yürütme ve yasama organları iken; kanun tasarısının kaldırılmasıyla yasamanın etkinliği zayıflamıştır. Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi ile yasama organı sadece kanun teklifi ile politika yapımına dahil olmaktadır. Yeni sistemde kanun teklifleri komisyonlarda görüşülmekte, sonrasında genel kurula getirilmektedir. Komisyon toplantılarında yürütmeyi temsilen Cumhurbaşkanı yardımcısı veya bir bakan bulunmakta; yürütme kanun teklifi yapım sürecine komisyon ve genel kurul aşamasında dahil olmaktadır. Bu minvalde yeni sistemde yürütmenin sahip olduğu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkartma yetkisinin varlığı yürütmeyi kanun teklifi mekanizmasının sık kullanılmasına yönlendirmemektedir. (Akman E., 2019:43) Yeni sistemde Cumhurbaşkanı önemli bir aktöre dönüştüren en önemli husus belirli bir politika yapım sürecinde kanun teklifi mekanizmasını işletmek yerine Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri çıkartabilmesidir. Yeni sistemdeki en önemli değişim olarak değerlendirilebilecek bu yetki ile cumhurbaşkanı görev ve yetkileri arasında ifade edilen alanlarda, yürütme yetkisi kapsamında cumhurbaşkanı kararnamesi çıkarmaktadır. Yürütme organı yasama faaliyetlerinin içerisinde işletilen kanun teklifi mekanizmasını kullanmadan da farklı bir mekanizma ile kamu politikalarını uygulamaktadır. Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sisteminde politika kurulları ve ofisler tarafından tasarlanan politikalar Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ya da yasama organı tarafından verilen kanun teklifleri ile hayata geçirilmektedir (Akman E., 2019:42).

Hükûmet sistemi değişikliğini getiren Anayasa değişikliği ile yasama organının sahip olduğu asli düzenleme yetkisine yürütme organı da sahip olmuş, kanunların yanında Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri de olan bir hükûmet sistemi oluşturulmuştur. Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerine Anayasa'nın 104. maddesinin 17. fıkrasında yürütmeye ilişkin konularda kararname çıkarılması ifadesi ile bir sınır oluşturulsa da yürütme yasama karşısında güçlü kılınmıştır. Yürütmeye ilişkin bir sistem değişimi öngören Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sisteminin odak noktası Anayasa değişiklikleri, KHK'lar ve Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri olmuştur (Turan, 2018:81). Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi yürütmeyi yeniden düzenleyen bir sistem olup, Cumhurbaşkanı yürütmeye ilişkin önemli yetkilere sahip olmuştur. Bu anlamda bakanların atanması, Cumhurbaşkanı yardımcıları ve üst düzey bürokratları atama ve görevine son verme yetkisi Cumhurbaşkanı'na aittir. Cumhurbaşkanı'na verilen en önemli yetki ise yürütmeye ilişkin konularda 'Cumhurbaşkanı Kararnamesi' çıkarma yetkisidir. Önemlidir zira kanuna gerek kalmaksızın bakanlıkların kaldırılması veya kurulması, yetki ve görevlerin belirlenmesi, yeni sisteme uygun cumhurbaşkanlığı teşkilatının oluşturulması ve idari teşkilat yapısındaki değişiklikler Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile yapılmaktadır. 6771 sayılı kanun ile gerçekleşen Anayasa değişikliği Türk İdari Teşkilat yapısında ve hâkim olan temel ilkelere önemli etkiler oluşturmuş, idari teşkilat mevzuatında dönüşüm başlamıştır. Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi örgütsel yapı açısından bir değişim olmayıp, özellikle Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile yeni sistemin yapılandırılması sürecinde cumhurbaşkanlığı teşkilat yapısı şekillendirilmiş ve idari teşkilat yapısında gerekli değişimler yapılmıştır.

Hükûmet sistemi değişikliğinin etkisinin en çok hissedildiği yapı kamu bürokrasisi, başkent örgütlenmesi ve değişimden doğrudan etkilenen kurumlar olmuştur. Söz konusu değişimi domine eden makam olarak Cumhurbaşkanlığı ise bürokratik atamaları, idari yapıyı ve işleyişi şekillendiren düzenlemeleri Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile gerçekleştirmektedir (Güler, 2018:299). İdari teşkilatta merkezi yönetimin başkent teşkilatı yeni hükûmet sistemi kapsamında yeniden yapılandırılmıştır (Özdemir, 2021:286). Yeni tip yapılanmadaki değişim sadece merkezi yapıyla sınırlı kalmamış, uzmanlık kurumları olan hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşları ayrı kamu tüzel kişilikleri bulunsun da işleyiş kapsamında cumhurbaşkanına bağlanmıştır (Zengin, 2019:21). Başkent örgütlenmesindeki değişim bakanlıklar ve taşra uzantılarının, il ve ilçe mülki idare örgütlenmelerinin doğrudan Cumhurbaşkanı'na bağlanmasıyla söz konusu kurumların Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı bünyesinde değerlendirilmesini beraberinde getirmiştir. Bakanlıklarla idari vesayet ilişkisinde olan hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşları Cumhurbaşkanlığı teşkilatı ile bağlı, ilgili ve ilişkili hale getirilmiştir. (Zengin, 2019:10)

Yerel yönetim birimlerinin varlık sebebi hükûmet sistemleri olmayıp, kamu hizmetinin verimli ve etkin sunumu, katılımcı yönetim anlayışı ve arayışıdır (Arslan ve Çiçek, 2018:711). Ancak hükûmet sistemleri yerel örgütlenmelerin yasal ve yapısal işleyişine yönelik değişimler ve dönüşümleri beraberinde getirebilmektedir. Yeni hükûmet sistemi ile yerel yönetimler örgütlenmesi açısından köklü bir değişimler olmadığı gözlemlense de (Güler ve Çiçek, 2023:442) etkin ve verimli bürokratik süreçler için yerel yönetimler açısından bürokratik süreçlerde önemli değişimler söz konusudur. Yerel yönetim örgütlenmesine ilişkin değişimler mevzuata dair teknik düzenlemeler ve idari karar alma süreçlerine ilişkindir. Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi ile yerel yönetimler mevzuatını uyumlu hale getirmek amacıyla yapılmış değişiklikler olduğu, yerel yönetimler işleyişine ilişkin karar alma süreçlerindeki bürokratik aksaklıkları gidermeyi hedeflediği ifade edilmektedir (Öner, 2019; Güler ve Çiçek, 2023).

Yerel yönetim birimlerine yönelik kuruluş ve görevleri bakımından kapsamlı bir düzenleme yapılmasa da kısmi özellikle de hükûmet sistemi ile uyumu sağlamaya yönelik düzenlemeler yapılmıştır. 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Yerel Yönetimler Politikaları Kurulu oluşturulmuş, yerel kamu hizmetlerine ilişkin karar verme, hizmet üretme ve yürütme hususlarında asli görevler Çevre Şehircilik Bakanlığı'na verilmiştir. Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü'nün adı değiştirilerek Yerel

Yönetimler Genel Müdürlüğü olmuş, İçişleri Bakanlığı bünyesinde iken Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na bağlanmıştır. İçişleri Bakanlığı'nın idari vesayet kapsamındaki görev ve yükümlülükleri devam etmektedir. Yerel yönetim birimleri idari ve mali özerkliklerini sınırlayıcı düzenlemelerden nasibini almış, 12 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile yerel yönetimlerin yatırım programlarının Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığınca orta vadeli programa ve mali plana uyumu noktasında kontrol edileceği ifade edilmiştir. 17 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile yerel yönetimler tek hazine kurumlar hesabına dahil edilmiş; harcama yapma, tahsilat tahminlerinin bildirimi, bütçe fazlasını kullanma borçlanma gibi hususlarda Hazine ve Maliye Bakanlığı'na bağlı kılınmış, izne tabi kaynak aktarımının bakanlık gözetiminde yapılması kararı alınmıştır (Zengin, 2019:21).

Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi'nin yerel yönetimler kapsamında en önemli değişimi ise Yerel Yönetimler Politika Kurulu olmuş, yerel yönetimlere ilişkin konularda kamu politikası oluşturulması, uygulanması hususunda merkezi yapıya yardımcı bir birim olarak yapılandırıldığı gözlemlenmektedir. Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı yapısındaki politika kurullarının her biri ilgili bakanlıklarla bağlantılı olup, ilişkili oldukları bakanlık için politika üretirken; sadece Yerel Yönetimler Politika Kurulu herhangi bir bakanlıkla doğrudan bağlantılı değildir (Batal ve Çakıcı, 2019:179). Bakanlıklar ile Politika Kurulları arasındaki ilişki düşünüldüğünde Politika Kurullarının politikayı üretmekle bakanlıkların ise uygulamakla görevlendirilmiştir. Bu anlamda Yerel Yönetimler Politika Kurulu'nun ürettiği politikaların uygulamadaki aracısının hangi bakanlık olduğu ya da hangi kurum olduğu konusu önemlidir. Ancak Yerel Yönetimler Politika Kurulu'nun görevleri incelendiğinde birçok bakanlıkla ilişkili politikalar üretebileceği ifade edilmiştir. Buradan hareketle tek bir bakanlıkla olmasa bile birden fazla bakanlık aracılığıyla ürettiği politikaları uygulamaya koyduğu ifade edilse bile yine de bu durumun netlik kazanması önemlidir. Yerel Yönetimler Politika Kurulu'nun herhangi bir bakanlık ile ilişkilendirilmemiş olması merkezi idarenin politika kurulundan yerine getirmesini beklediği görevleri gerçekleştirmede sorunlar yaşayacağı öngörülmektedir (Öner, 2020:1341).

Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi kapsamında yerel yönetim mevzuatında yapılan düzenlemeler neticesinde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın önemli bir aktör olduğu gözlenmektedir. Yerel yönetimler üzerinde denetim yetkisi bulunan İçişleri Bakanlığı'nın dışında bir bakanlık daha yerel yönetim örgütlenmesi üzerinde önemli yetkilere ve görevlere sahip olduğu gözlemlenmektedir. İdari vesayet denetimine ilişkin yetkiler İçişleri Bakanlığı'nda kalsa da (Arslan, 2022:173) İçişleri Bakanlığı'na ait bazı yetkiler Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na geçmiştir (Öner, 2020:1349). 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 97.maddesinde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın görevlerinden biri "mahalli idareleri ve bunların merkezi idare ile olan alaka ve münasebetlerini düzenlemek" şeklinde ifade edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi ile yerel yönetim örgütlenmesinde çok kapsamlı değişiklik olmadığı yönünde bir algı olsa da yerel yapının mevcut bürokratik hafızasına yönelik önemli değişimler ve yasal düzenlemeler söz konusudur. Yeni hükûmet sisteminin önemli etkilerinden biri idari teşkilata hâkim olan temel ilkeler üzerine olmuştur. Zira yeni sistemdeki Cumhurbaşkanlığı tarafından çıkartılan kararnameler idari teşkilata hâkim olan ilkelerde esnekliklere, uygulama farklılıklarına yol açmıştır. Anayasal düzen içerisinde bütüncül bir yaklaşımla idari teşkilattaki işleyiş gözetilerek değişimin tesisi gereklidir.

Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi kapsamında yapılan değişimler Türk İdari Teşkilatı yapısına ilişkin birtakım değişimler ve düzenlemeler gerektirmiştir. Söz konusu değişimlerin bazıları 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan referandum ile gerçekleşmiş, bazıları ise 24 Haziran 2018 tarihinde yapılan seçimler neticesinde sistemin uygulanmaya başlaması ile çıkartılan Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile gerçekleştirilmiştir. Yeni sistemin gerektirdiği düzenlemeler için Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile değişim süreci tamamlanmış olmayıp, süreç devam etmektedir. Yeni sistemin getirdiği ve gerektirdiği değişiklikler neticesinde Başbakanlık ve Bakanlar Kurulu kaldırılmış, söz konusu örgütlenmelerin Parlamento Sistemi'deki yetkileri Cumhurbaşkanı'na devredilmiştir. Sisteme ilişkin

yapılan düzenlemeler yürütmeye önemli ve köklü değişiklikler getirmiş, idari teşkilatlanma yeniden yapılandırılmıştır. 10 Temmuz 2018 tarihinde yayımlanan 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine göre, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde Cumhurbaşkanlığı merkez teşkilatı için yeni bir örgütlenme ve teşkilat yapısı öngörülmüştür. Bu kapsamda eski sistemdeki Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği kaldırılarak yerine İdari İşler Başkanlığı kurulmuş, Bakanlar Kurulu ise tamamen kaldırılmış Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı bünyesinde Bakanlıklar oluşturulmuş, Cumhurbaşkanlığı'na bağlı yeni kurumlar olan Ofisler ve Politika Kurulları kurulmuş ve Cumhurbaşkanlığı'na bağlı olan kamu kurum ve kuruluşları yeniden düzenlenmiştir (Turan, 2018). Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı'nda yapılan değişiklikler dışında idari teşkilat yapısında da birtakım değişiklikler gerçekleşmiş, merkezi idarenin taşra teşkilatında bulunan il ve ilçe idaresine ilişkin, yerinden yönetim birimlerine ilişkin birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Söz konusu düzenlemelerin idari teşkilatta yarattığı değişim idari teşkilata hâkim olan temel ilkeler açısından da birtakım etkilere yol açmıştır.

3. TÜRK İDARİ TEŞKİLATINA HAKİM OLAN TEMEL İLKELER

Türkiye'nin yönetimine hâkim olan Anayasal ilkeler olduğu gibi Anayasa'da ifade edilmiş Türk İdari Teşkilatı'na hâkim olan temel ilkelere bulunmaktadır (Gözler, 2019:19). İdari teşkilata hâkim olan temel ilkeler kanuni idare ilkesi, merkezden yönetim ilkesi, yerinden yönetim ilkesi, kamu tüzel kişiliği ilkesi, idarenin bütünlüğü ilkesi olup; ilkeler Anayasa'ya dayanmaktadır. İdarenin bütünlüğü ilkesi, kanuni idare ilkesi ve kamu tüzel kişiliği ilkesi Anayasa'da 123. maddede ifade edilirken; merkezden yönetim ilkesi ve yerinden yönetim ilkesi 123. 126. 127. maddelerinde ifade edilen Anayasal ilkeler olup idari teşkilata hâkim kılınmışlardır. Değişen hükümet sistemi kapsamında yapılan Anayasa değişikliği ve yürütmeye sağlanan ilk elden düzenleyici işlem (Can, 2020:148; Eren, 2019:27) yapma yetkisinin idari teşkilattaki hâkim olan ilkeleri ne derece etkilediği önemli olup incelenmesi gerekmektedir. İdari teşkilata hâkim olan temel ilkelere ve idari teşkilata yönelik değişimler yapıyı tamamen değiştiren köklü değişimler değildir. Hükümet Sistemi değişimi daha çok bürokratik işleyişte uyum ve uygulama birliği sağlamak (Dinç ve Yılmaz, 2022:176) kanunlarda geçen belirli ibareleri değiştirmek şeklindedir. Ancak idari teşkilata hâkim olan ilkelere yönelik farklı uygulamaları ortaya çıkartan bir etkinin olduğu, özellikle bürokratik işleyişte ve yasal süreçlerde söz konusu etkinin varlığı açıktır.

3.1. Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Kanuni İdare İlkesine Etkisi

Kanuni idare ilkesi, idarenin işlem ve eylemlerinde kanuna dayanması ve kanuna aykırı eylem ve işlemlerde bulunulmaması anlamına gelmektedir. Kanuna dayanma ilkesi idari işlemlerin kanuna dayanması, idarenin düzenleme yetkisinin kanundan kaynaklanması ve kanunun izlenmesidir. İdarenin kanuni dayanağı olmayan bir konuda genel düzenleme yapma yetkisi bulunmayıp, düzenleme yapma yetkisi kanuna dayanmak zorundadır. İdare inisiyatif kullanamaz ancak kanunları uygulamalıdır. Bu noktada idare yasama organının önceden düzenlediği konularda faaliyette bulunabilir. Yasama yetkisi asli bir yetki olup, ilk elden bir yetki anlamı taşımaktadır (Gözler, 2019:20-21).

Anayasa değişikliği ile yürütmeye verilen 'ilk-elden düzenleme yetkisi', Anayasal bir ilke olan kanuni idare ilkesi açısından önemlidir. Anayasa'nın 123. maddesinde belirtilen "İdare, kuruluş ve görevleriyle bir bütündür ve kanunla düzenlenir" ifadesinin teminat altına aldığı kanunilik ilkesi; idarenin kuruluşu, görev ve yetkileri bakımından kanuni güvence sağlamaktadır. Ancak 6771 sayılı Kanun kapsamında yapılan 2017 Anayasa değişikliği ile kanuni idare ilkesi esnetilmiş, yürütmeye ilk-elden düzenleme yetkisi verilmiştir. Anayasa'nın 106. maddesinde belirtilen "bakanlıkların kurulması, kaldırılması, görevleri ve yetkileri, teşkilat yapısı ile merkez ve taşra teşkilatlarının kurulması" süreçlerine ilişkin izlenecek usullerin Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile düzenleneceği ifade edilmiştir. Anayasa'nın 123. maddesinde ise kamu tüzel kişiliğinin kanunlar dışında Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile de kurulabileceği belirtilmiştir. Bu değişim kapsamında idarenin kuruluş ve

görevlerinin kanunla düzenlenmesini öngören kanuni idare ilkesine yönelik önemli bir düzenleme söz konusudur. Hükûmet sistemi öncesinde idarenin işlem ve eylemlerinin kanuna dayanması gerekli iken yeni hükûmet sistemi ile idarenin işlem ve eylemlerinin kanuna ve Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerine dayanabileceği Anayasa’da ifade edilmiştir. Kanunların idari eylem ve işlemlerin hem sınırı hem de dayanağı olması durumu Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri içinde geçerli olmuştur.

İdarenin kanuniliği ilkesi Anayasal ilke olup, Anayasanın 123. maddesinde “idare kuruluş ve görevleriyle bir bütündür ve kanunla düzenlenir” denilmektedir. Kanuni idare ilkesinin ilgili madde kapsamında iki farklı anlamı bulunmaktadır. İlk olarak idarenin işlem ve eylemleri kanuna dayanmalı, ikincisi de idarenin işlem ve eylemleri kanuna aykırılık barındırmamalıdır. (Gözler, 2019:20) Anayasa 123. maddenin devamında ise “Kamu tüzel kişiliği, kanunla veya Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle kurulur.” ibaresi yer almaktadır. Kanuni idare ilkesine istisna getirilmiş, Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile belirli konularda asli düzenleme yapılabileceği Anayasal güvence altına alınmıştır (Yıldırım, 2019:304).

Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile kanuni idare ilkesine iki istisna getirilmiştir (Gözler, 2019:21). İlk istisna Anayasa 104. madde uyarınca çıkartılan olağan dönem Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri iken ikinci istisna Anayasa 119. madde uyarınca çıkartılan olağanüstü hâl Cumhurbaşkanlığı Kararnameleridir. Cumhurbaşkanı her iki istisnai durumda kararname çıkartmak için kanuna dayanmak zorunda değildir. Yetkinin kaynağı doğrudan Anayasa olduğu için kanuna gerek kalmaksızın kararname çıkartabilmektedir. Olağan Dönem Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ve Olağanüstü Hal Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri yürütme organının istisnai olarak sahip olduğu asli düzenleme yetkileridir (Gözler, 2019:22). Olağan Dönem Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin yargısal denetimi Kanun Hükmünde Kararnamelerde olduğu gibi iptal ve itiraz davası yolu ile Anayasa Mahkemesi’ne bırakılmış, Olağanüstü Hal Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ise daha önce olduğu gibi yargı denetimine kapalıdır (Eren, 2019:16).

1982 Anayasası’nın 104. maddesi ve 119. maddesinde yapılan düzenlemeler Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerine ilişkin Anayasal dayanağı oluşturmaktadır. Söz konusu düzenlemelerden ilki 104. madde 17. fıkrada ifade edilen “Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkarabilir. Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleriyle dördüncü bölümde yer alan siyasi haklar ve ödevler Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle düzenlenemez. Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkarılamaz. Kanunda açıkça düzenlenen konularda Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkarılamaz. Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kanunlarda farklı hükümler bulunması halinde, kanun hükümleri uygulanır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin aynı konuda kanun çıkarması durumunda, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi hükümsüz hale gelir” şeklindedir. İkinci düzenleme olan Anayasa’nın 119. maddesinde ise hangi durumlarda olağan üstü hal ilan edilebileceği 1. fıkrada “Cumhurbaşkanı savaş, savaşı gerektirecek bir durumun baş göstermesi, seferberlik, ayaklanma, vatan veya Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma, ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren şiddet hareketlerinin yaygınlaşması, Anayasal düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerinin ortaya çıkması, şiddet olayları nedeniyle kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması, tabii afet veya tehlikeli salgın hastalık ya da ağır ekonomik bunalımın ortaya çıkması hallerinde yurdun tamamında veya bir bölgesinde, süresi altı ayı geçmemek üzere olağanüstü hal ilan edebilir” şeklinde belirtilmiştir. Anayasa’nın 119. maddesinin 6. fıkrasında ise “Olağanüstü hallerde Cumhurbaşkanı, olağanüstü halin gerekli kıldığı konularda 104.maddenin 17.fıkrasında belirtilen sınırlamalara tabi olmaksızın Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkarabilir. Kanun hükmündeki bu kararnameler Resmi Gazete’de yayımlanır, aynı gün Meclis onayına sunulur” şeklinde olağan üstü dönemlere ilişkin Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin çıkarılacağı ifade edilmiştir.

Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerine ilişkin ifade edilen Anayasa maddeleri kararnamelerin hukuki rejimini ortaya koyarken kararnamelerin yetki sınırlarını ve normlar hiyerarşisindeki yerini belirlemektedir. Ancak yürütme yetkisine ilişkin çıkartılacak olan kararnamelerin konuları ve kapsamı net değildir. Yürütmeye ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkarılabileceği hükmü, kararnamelerin konu ve kapsamının belirliliği olarak değerlendirilse de söz konusu sınırın belirsizliği de dikkat çekmektedir (Özbudun, 2018:251).

Parlamente sistemde Bakanlar Kurulu'nun karar alabilmesinin ve kararname çıkarabilmesinin şartı kanuna dayanması iken yeni hükümet sistemi Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin aynı konuyu düzenleyen bir kanun bulunmaması halinde çıkartılabileceğini düzenlemiştir (Bölükbaşı, 2020). Ancak kanunla da düzenleme mümkün, TBMM'nin aynı konuda kanun çıkarması durumunda ise Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri hükümsüz hale gelmektedir. Doğrudan Anayasa'ya dayanan olağanüstü hâl Kanun Hükmünde Kararnamelerinden farklı olarak olağan dönem Kanun Hükmünde Kararnamelerinin bir yetki kanununa dayandırılması zorunludur. Kanun Hükmünde Kararnameler ile dayandıkları yetki kanunu arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır (Zengin ve Altın, 1999:32). Kanun Hükmünde Kararname ile yetki kanunu arasındaki bağ Kanun Hükmünde Kararnameyi aynen ya da değiştirerek kabul eden kanun ile kesilmektedir. Kanun Hükmünde Kararnamenin Anayasa'ya uygunluğunun ön koşulu bir yetki kanununa dayanmasıdır. Bir yetki kanununa dayanmadan çıkartılan ya da yetki kanunu iptal edilen Kanun Hükmünde Kararnameler Anayasa'ya aykırı olmasa bile Anayasa'ya uygunluğu söz konusu değildir.(Anayasa Mahkemesi Kararı, 2024) Hükümet sistemi değişikliği ile kararname çıkarma yetkisi tek başına Cumhurbaşkanı'na geçmiş, sert kuvvetler ayrılığı anlayışı kapsamında yetki kanununa dayalı Kanun Hükmünde Kararname uygulamasından doğrudan Anayasaya dayalı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi uygulamasına geçilmiştir (Eren, 2019:1). Bu durum Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin güçlü niteliğine işaret etmektedir. İdari birimlerin kurulması konusunda Anayasa Cumhurbaşkanı'na Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkarma yetkisi vermiştir. Örneğin Milli Güvenli Kurulu Genel Sekreterliği'nin teşkilatı ve görevlerine ilişkin düzenlemelerin Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile yapılacağı Anayasa'nın 118. maddesinin 7. fıkrasında belirtilmiş, yine 123. maddenin son fıkrasında kamu tüzel kişiliğinin Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kurulabileceği ifade edilmiştir (Bölükbaşı, 2020:48).

Kanuna aykırı olmama idarenin eylem ve işlemlerinin kanunun belirlediği sınırlar içinde gerçekleştirilmesi kanuna uygun eylem ve işlemlerde bulunulmasıdır. Anayasa'nın 8. maddesinde “yürütme yetkisi ve görevi, Cumhurbaşkanı tarafından, Anayasaya ve kanunlara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir” şeklinde ifade edilmiştir. Kanunların uygulama aşaması olarak değerlendirilen yürütme yetkisinin yerine getirilmesinde yasalara uygun şekilde kullanılması anlamını taşımaktadır (Gözler, 2019:22). Olağan dönem ve olağanüstü hâl Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ayırımından kaynaklı olarak farklı sınırlara sahip olmaları kapsamında değerlendirildiğinde ise farklı bir bakış açısı ile Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin sınırları kanuni idare anlayışının bir gereği olarak değerlendirilmekte, yürütme yetkisinin yerine getirilmesinde kullanılan bu yetkinin Anayasaya dayandırılması anlamını taşımaktadır.

3.2. Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Merkezden Yönetim İlkesine Etkisi

Anayasa'nın 123. maddesinde “İdarenin kuruluş ve görevleri, merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanır” ibaresi kapsamında merkezden yönetim ilkesinin Anayasal bir ilke olduğu belirtilmektedir. Merkezden yönetim ilkesi kamu hizmetlerinin kamu tüzel kişilikleri olan yerel yönetim birimlerince yürütülmesi yerine, doğrudan devlet tüzel kişiliği tarafından yürütülmesini gerektiren bir ilkedir (Gözler, 2019:23). Bu ilke kapsamında vatandaşa sunulan hizmetin devlet tüzel kişiliğine sahip kurumlar tarafından yürütülmesi esastır. Merkezi yönetim kapsamında teşkilatlandırılmış hiçbir kurum devlet tüzel kişiliğinin dışında ayrı bir kamu tüzel kişiliğine sahip olmaması gerekmektedir. Merkezi

yönetim ilkesi kapsamında merkezi yönetimin niteliklerine bakıldığında merkezi idarededeki kurumların kamu hizmetinin yürütülmesinde tek bir tüzel kişiliği olan devlet tüzel kişiliğine sahip olması en belirgin niteliktir. Bu özelliğin bir getirisi olarak hiyerarşik bir düzen söz konusu olup, bu düzen hiyerarşik denetim mekanizmasını ortaya çıkarmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi merkezi yönetim ilkesini güçlendiren bir sistemdir. Merkezi idareyi güçlü kılmaya yönelik bir hükûmet sistemi amaçlanması bakımından Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi merkezi yönetim ilkesini güçlü kılmaya yönelik değişimler gerçekleştirmektedir.

6771 sayılı kanunla gerçekleştirilen Anayasa değişikliği neticesinde Cumhurbaşkanı yürütme yetkisi ve görevini doğrudan üstlenmiştir. Yeni hükûmet sistemi ile Cumhurbaşkanı hem kendi teşkilatının hem de genel idari teşkilatın en üst amiri olmuştur (Akyılmaz vd., 2019:201) yürütme organındaki değişim doğal olarak merkezi yapılanmayı da etkilemiş, merkezi idarenin başkent teşkilatı Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile şekillendirilmiştir (Koç, 2021:37). Cumhurbaşkanlığı Teşkilat Yapısı adı altında başkent teşkilatı yeniden hükûmet sisteminin bir gereği olarak yapılandırılmıştır. Cumhurbaşkanı'nın teşkilat yapısı ve yürütme için ne anlam taşıdığı 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin ilk maddesinde "Cumhurbaşkanı devletin başıdır. Yürütme yetkisi devletin başına aittir" şeklinde ifade edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 11. maddesinde teşkilat kadrolarının nasıl şekillendirileceği "Cumhurbaşkanlığı makamı, Cumhurbaşkanlığı idari işler başkanlığı, Cumhurbaşkanı yardımcılığı ve Cumhurbaşkanı politika kurullarından oluşan Cumhurbaşkanlığı merkez teşkilatının kadroları, Cumhurbaşkanı kararıyla belirlenir" şeklinde ifade edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi'nin getirdiği önemli bir yenilikte merkezi teşkilat içerisinde Cumhurbaşkanı'ndan sonra gelen Cumhurbaşkanı yardımcısıdır. Cumhurbaşkanı yardımcılığına ilişkin konular 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 17. ve 18. maddelerinde ifade edilmiştir. Söz konusu kararnamenin 17. maddesinde "Cumhurbaşkanı yardımcılarını Cumhurbaşkanı tarafından verilen görevleri yaparlar ve Cumhurbaşkanı'na karşı sorumludurlar" şeklinde ifade edilmiş, 18. maddesinde ise "Cumhurbaşkanlığı makamının herhangi bir nedenle boşalması halinde, yenisi seçilene kadar en yaşlı Cumhurbaşkanı yardımcısı Cumhurbaşkanlığına vekalet eder ve Cumhurbaşkanlığına ait yetkileri kullanır. Cumhurbaşkanı'nın hastalık ve yurtdışına çıkma gibi sebeplerle geçici olarak görevinden ayrılması halinde, Cumhurbaşkanı'nın görevlendirdiği yardımcısı Cumhurbaşkanı'na vekalet eder ve Cumhurbaşkanı'na ait yetkileri kullanır" hususları belirtilmiştir. Yeni sistemde Cumhurbaşkanı yardımcılarını doğrudan Cumhurbaşkanı'nın atamakta, Cumhurbaşkanı'na vekalet etmekte, Cumhurbaşkanı'na ait yetkileri kullanmaktadır. Cumhurbaşkanı yardımcılarının söz konusu yetkilere sahip olmaları atanmış bir yardımcı olarak seçilmiş bir Cumhurbaşkanı'nın sahip olduğu yetkilere sahip olması anlamını taşımaktadır. Dünyadaki başkanlık sistemleri örneklerine bakıldığında Cumhurbaşkanı yardımcılarını da seçim yoluyla iş başına gelmektedir. Türkiye'deki durum kendine özgü bir sistem oluşturulduğunun göstergesidir. Yeni sistem ile atanmışlar seçilmiş Cumhurbaşkanı'nın yerine vekalet etmekte Cumhurbaşkanı yardımcısı ve bakanlar atanmışlar olarak devlet tüzel kişiliğinin temsilcisi durumundadır.

Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi bünyesinde cumhurbaşkanı tarafından atanan bakanlar ise yürütmedeki etkinliklerini kaybetmiş, bakanlıklar artık icracı kararlar alamamaktadır (Bölükbaşı, 2020:49). Bakanlıklar ve bakanlar artık yasama üyelikleri olmayan, idari kimliğe sahip Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı'nda faaliyet yürüten birimlere dönüşmüştür. Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı içerisinde Cumhurbaşkanı'nın atamasıyla oluşturulmuş tüm birimlerdeki atanmış bakanların ve bürokratların meclise karşı bir sorumlulukları olmayıp, tüm sorumluluk Cumhurbaşkanı'na karşıdır (Bölükbaşı, 2020:52). Yeni sistem ile Anayasa'nın 113. maddesi mülga edilmiş, Bakanlıkların kurulması ve kaldırılmasına ilişkin düzenlemeler yapılmış, yürütmenin yeni yapısına uygun bir teşkilat yapısı oluşturulmuştur. Bu kapsamda Anayasa'nın 106. maddesinin son fıkrasında "Bakanlıklar kurulması, kaldırılması, görevleri ve yetkileri teşkilat yapısı ile merkez ve taşra teşkilatlarının kurulması

Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile düzenlenir” şeklindeki ifade ile bakanlıkların kurulması, kaldırılması ve teşkilat yapılarının oluşturulmasına ilişkin yeni usul belirtilmiştir. Bakanlıklar yeni sistem ile politika üreten değil, politika kurulları tarafından üretilen kamu politikalarını uygulayıcı işleve sahip yürütmenin idari organlarına dönüşmüştür.

Bakanlıkların statülerindeki bu değişim bir tür gerileme olarak değerlendirilebileceği gibi devlet yapılanması içerisindeki konumunu da etkilemektedir. Zira bakanlıklar artık yürütme yetkisini kullanan yapının tarafı veya ortağı değildir. Yalnızca Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı’nda idari bir kimliği bulunan bakanlıklar devlet tüzel kişiliğini temsil etmemekte, Cumhurbaşkanlığı makamı üzerinden devlet tüzel kişiliğinin içinde yer almaktadır. Söz konusu değişim 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nde bakanlıkların yeni rollerini içeren görev ve yetkileri kapsamında da ifade edilmiştir. (Zengin, 2019:12-13)

Parlamentar sistemde bakanlıklara ait olan politika oluşturma süreçleri Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi ile ofislere ve politika kurullarına devredilmiştir. Politika Kurulları ve Ofislerin Cumhurbaşkanı’na yardımcı olmak amacıyla kamu politikaları oluşturdukları, bakanlıklarında kamu politikalarının uygulanabilmesi açısından koordinasyon sağladıkları ifade edilebilir (Sobacı vd., 2018:2; Turan, 2018:63). Bakanlıklar kamu politikası oluşturma süreçlerinde pasif hale getirilirken; politikaların uygulanması noktasında koordinasyon sağlayıcı aktif birimlere dönüştürülmüşlerdir. Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı’nda yeni yapılara işaret eden ofislere bürokratik anlamda rahat hareket edebilmeleri açısından hizmet yönünden yerel yönetim birimlerinin sahip olduğu varlık şartları tanınmıştır (Sobacı vd., 2018:3).

Ofisler merkezi teşkilatta cumhurbaşkanlığı teşkilat yapısı içerisinde devlet tüzel kişiliği kapsamında değerlendirilen birimler olmalarına rağmen kamu tüzel kişiliğine sahip birimler olarak nitelendirilmeleri idari teşkilatlanma içerisinde istisnai bir durum olarak değerlendirilebilir. Kamu tüzel kişiliği tanınmış ofislerin devlet tüzel kişiliğini temsil eden merkezi teşkilat içerisinde yürütmeye yer alması ihtilafli bir duruma sebep olmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı bünyesinde kurulmuş olan ofislerin kamu tüzel kişiliğine haiz olmaları devlet tüzel kişiliği bünyesinde bulunan hiyerarşik denetime tabi teşkilat bünyesinde çalışmalarını farklılaştıran bir durum yaratmaktadır. Merkezi idarenin başkent teşkilatı içerisinde devlet tüzel kişiliği değil kamu tüzel kişiliği tanınmış olması denetim şeklinin idari vesayet olması anlamını taşıırken; merkezi yönetimle denetim ilişkisi hiyerarşik denetim şeklinde tayin edilmiştir. Bu durumda açıkça denetimin nasıl tayin edilmesi gerektiğini tartışmaya açmaktadır.

Yeni hükûmet sistemi ile merkezin taşra teşkilatında köklü değişimler olmamakla birlikte birtakım değişimler söz konusudur. Parlamentar sistemde İçişleri Bakanlığı’nın önerisi, Bakanlar Kurulu kararı, Cumhurbaşkanı’nın onayı bir diğer ifade ile üçlü kararname usulü ile atanan valiler 2018 yılında yeni sistem değişikliğinin bir gereği olarak 3 sayılı Üst Kademe Yöneticileri ile Kamu Kurumu ve Kuruluşlarında Atama Usullerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nin 2.maddesi çerçevesinde valilerin atama usulü ifade edilmiştir. I Sayılı Cetvel Atamaları kapsamında olan valilerin Cumhurbaşkanı kararıyla doğrudan atanacakları hükûm altına alınmıştır (Çağlayan, 2023:23). 5442 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu’nda yapılan değişiklik ile valiler için “Vali ilde Cumhurbaşkanının temsilcisi ve idari yürütme vasıtasıdır. Valiler, ilin genel idaresinden Cumhurbaşkanına karşı sorumludur” şeklinde tanımlama yapılmıştır. Parlamentar sistemde vali bulunduğu ilde devlete, hükûmete ve ayrı ayrı her bir bakanlığa karşı sorumlu ve temsilci olarak nitelendirilir iken; Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi ile vali bulunduğu ilde sadece Cumhurbaşkanının temsilcisi konumuna getirilmiştir (Koç, 2021:54-55). Değişiklik öncesinde valiler ilde devletin, hükûmetin ve ayrı ayrı bakanlıkların temsilcisi iken hükûmet sistemi değişikliği ile yapılan değişiklikler neticesinde kanunda sadece cumhurbaşkanının temsilcisi olarak tanımlanmaktadır. Bu duruma “Yetki Genişliği İlkesi” açısından bakıldığında yeni yapılanmada kamu politikalarının yürütülmesinde Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı’nın bir parçası olarak valilere kendiliğinden emir

ve talimat vermektedir. Bir diğer taşra teşkilatı olan ilçede ise ilçe genel idaresinin en büyük mülki idare amiri olan kaymakam ise ilçede Cumhurbaşkanının idari yürütme vasıtası olarak ifade edilmektedir. 3 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 2. maddesinde ifade edilen II sayılı Cetvel Atamaları kapsamındaki kaymakamlar Cumhurbaşkanı onayı İçişleri Bakanlığı kararı ile atanmaktadır (Çağlayan, 2023). Parlamenter sistemde İçişleri Bakanlığı önerisi, Başbakan'ın kararı, Cumhurbaşkanı onayı ile atanmaktaydı. Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sisteminde vali ve kaymakamların ataması yürütmenin tek yetkilisi olan Cumhurbaşkanı onayı ile olmaktadır. Vali ve kaymakam artık il ve ilçelerde hükûmet temsilcisi değil, cumhurbaşkanı temsilcisidir. (Gözler, 2019:144; Koç, 2021:60) Dolayısıyla Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi'nin merkezi idarenin başkent ve taşra teşkilatlarını şekillendirmesi merkezden yönetim ilkesini güçlendirmeye yönelik çabalar barındırmaktadır.

3.3. Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Yerinden Yönetim İlkesine Etkisi

Anayasa'nın 123. maddesinde "İdarenin kuruluş ve görevleri, merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanır" şeklinde ifade edilmiş, bu kapsamda yerinden yönetimde merkezi yönetim gibi Anayasal bir ilkedir. İdari teşkilata hâkim olan ilkelere yerinden yönetim ilkesi ile vatandaşlara sunulan kamu hizmetinin merkezi idare ve hiyerarşisi dışındaki kamu tüzel kişiliklerince yürütülmesi amaçlanmaktadır. Yerinden yönetim kuruluşlarını merkezi idareden farklılaştıran ve ayırtıran üç önemli varlık şartı bulunmaktadır (Gözler, 2019:27). Söz konusu varlık şartları kamu tüzel kişiliği, merkezi idare karşısında özerklik ve merkezi yönetimin vesayet denetimine tabi olmasıdır.

Yerinden yönetim ilkesinin varlık şartlarından biri olan kamu tüzel kişiliği kaldırılırsa o kuruluşun yerinden yönetim kuruluşu olma vasfı sona ermekte ya da merkezi idarenin bir birimi haline gelmektedir. Bir başka varlık şartı olan özerklikten bahsedebilmek içinde kendine ait kararlar alabilmesi ve yönetim organının olması gerekmektedir. Yerinden yönetim kuruluşlarının mali özerkliği ise kendine özgü gelir kaynağı ve bütçesinin bulunmasıdır. Merkezi idare tarafından atanan bir yerinden yönetim kuruluşunun karar ve yönetim organının özerkliği sözde kalmaktadır. Karar organlarının seçimle iş başına getirildiği yerinden yönetimler özerklik açısından gerekliliktir (Gözler, 2019:28). Bir diğer varlık şartı vesayet denetimi olup, söz konusu denetim merkezi idarenin yerel yönetim birimleri üzerinde sahip olduğu sınırlı denetimdir. Vesayet denetimi idarenin bütünlüğü ilkesinin de bir gereğidir (Günday, 2011:85). Söz konusu denetim yerinden yönetim kuruluşlarının merkezin denetimine tabi olduğunu ve merkez karşısında tam bir bağımsızlığın bulunmadığının göstergesidir.

Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi teşkilat yapısındaki ofislerin kamu tüzel kişiliği olması, hizmet yönünden yerel yönetim birimi nitelikleri taşımaları ve merkezi teşkilatta konumlandırılmaları hem tüzel kişilikleri konusunda hem de denetimi konusunda ihtilaflıdır. Ofislerin hizmet yönünden yerel yönetim birimlerinin varlık şartlarına sahip olmasına karşın merkezi teşkilatta Cumhurbaşkanlığı'nın emir ve talimatları kapsamında faaliyette bulunmaları, hiyerarşik denetime tabi kurumlar olarak konumlandırılmaları yerinden yönetim ilkesi ile çelişkiler barındıran bir durum ortaya çıkarmaktadır. Kamu tüzel kişiliğine sahip, idari ve bütçe özerkliği bulunan bir kamu kurumu hiyerarşik denetim kapsamında değerlendirilemez. Yerinden yönetim ilkesinin uygulanabilirliği açısından uygulama farklılıkları barındıran bu durumda tartışmaya açıktır.

Türkiye'nin üniter yapıya sahip bir devlet olması ve yerel yönetim birimlerinin de vesayet denetimine tabi olması bakımından Cumhurbaşkanlığı Ofisleri'nin nasıl denetlendiği önemli olup, bürokratik işleyişte merkezin emir ve talimatlarıyla iş ve işlemlerini yürütmesinde herhangi bir sakınca görünmese de tüzel kişiliğin devlet tüzel kişiliği mi kamu tüzel kişiliği mi olduğu konusunda ihtilaf oluşturmaktadır. Anayasa ve kanunların önem arz ettiği bir hukuk devletinde devlet tüzel kişiliği ve kamu tüzel kişiliği konusunda bir netlik ortaya konulması hukuk devleti ilkesinin bir gereğidir.

Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile Cumhurbaşkanlığı Teşkilat yapısı oluşturulurken ve işleyişine ilişkin hususlar düzenlenirken Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı'nda bulunana birçok kurumun ve kuruluşun yetkileri ve görev alanları belirlenmiştir. Bu durumda idari yapıda belirli değişikliklerin yapılmasını gerektirmiştir. Örneğin bakanlıkların görev alanlarının kararnamelerle belirlenmesi idari teşkilat bünyesindeki merkezi ve yerel birimlerle olan ilişkilerin yeniden düzenlenmesini ve mevzuatta değişikliklere neden olmuştur. Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi yerinden yönetim ilkesi açısından köklü bir değişim yaratmamış, ancak önemli birtakım değişimler olmuştur. Bu değişimler yerinden yönetimin varlık şartlarından olan kamu tüzel kişiliği ve vesayet denetimi hususlarına ilişkin olup daha çok merkezi teşkilat ile ilişkileri yeniden şekillendirmek adına yapılmış değişimlerdir. Yerinden yönetim ilkesine ilişkin en önemli değişim Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi ile 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun uyumlu hale getirilmesi amacıyla kanunda yapılan değişiklikler olmuştur. Yerinden yönetim birimi olan belediyelerin tüzel kişiliğinin kurulması ve kaldırılmasına yönelik 703 sayılı Kanun Hükûmde Kararname'nin 200. maddesinde 5393 sayılı kanunun 4. maddesinde yer alan Belediye kurulması için gerekli olan Danıştay görüşü kaldırılmış, "Danıştay görüşü alınarak, İçişleri Bakanlığının teklifi üzerine müşterek kararname" ibaresi "Cumhurbaşkanı kararı ile" ibaresiyle değiştirilmiştir. Parlamenter sistemde Danıştay görüşü alınmak suretiyle müşterek kararname ile belediye tüzel kişiliği sonlandırılmakta iken Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi ile müşterek kararname yerine Cumhurbaşkanlığı kararı getirilmiş, belediye tüzel kişiliğinin Cumhurbaşkanlığı kararı ile kaldırılması sağlanmıştır. 5393 sayılı kanun 4. maddesi "Köylerin veya muhtelif köy kısımlarının birleşerek belediye kurabilmeleri için meskun sahalarının, merkez kabul edilecek yerleşim yerinin meskun sahasına azami 5.000 metre mesafede bulunması ve nüfusları toplamının 5.000 ve üzerinde olması... Bir veya birden fazla köyün köy ihtiyar meclisinin kararı veya seçmenlerinin en az yarısından bir fazlasının mahallin en büyük mülki idare amirine yazılı başvurusu ya da valinin kendiliğinden buna gerek görmesi durumunda, valinin bildirimi üzerine... İşlem dosyası valinin görüşüyle birlikte Çevre ve Şehircilik Bakanlığına gönderilir. Cumhurbaşkanı kararı ile o yerde belediye kurulur. Yeni iskan nedeniyle oluşturulan ve nüfusu 5.000 ve üzerinde olan herhangi bir yerleşim yerinde, Cumhurbaşkanı kararı ile belediye kurulabilir" şeklinde düzenlenmiştir.

5393 sayılı Belediye Kanunu'nun tüzel kişiliğin sona erdirilmesini düzenleyen 11. maddesinde "Meskun sahası, bağlı olduğu il veya ilçe belediyesi ile nüfusu 50.000 ve üzerinde olan bir belediyenin sınırına, 5.000 metreden daha yakın duruma gelen belediye ve köylerin tüzel kişiliği, genel imar düzeni veya temel alt yapı hizmetlerinin gerekli kılması durumunda, Cumhurbaşkanı kararı ile kaldırılarak bu belediyeye katılır... Nüfusu 2.000'in altına düşen belediyeler, Cumhurbaşkanı kararı ile köye dönüştürülür." ifadelerine yer verilmiştir. Belediye tüzel kişiliğinin kaldırılmasına ilişkin "Danıştay"ın görüşü alınarak, İçişleri Bakanlığının teklifi üzerine müşterek kararname ile" ibaresi "Cumhurbaşkanı kararı" şeklinde, "Danıştay"ın görüşü alınarak, İçişleri Bakanlığının önerisi üzerine müşterek kararname ile" ibaresi "Cumhurbaşkanı kararı" şeklinde değiştirilmiştir.

5393 sayılı kanunun 12. maddesinin 3. fıkrasında "müşterek kararname" ibaresi "Cumhurbaşkanı kararı" ibaresiyle 68. madde 1. fıkrada "Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığının teklifi üzerine Bakanlar Kurulunca" ibaresi "Cumhurbaşkanınca" şeklinde değiştirilmiştir. 5393 sayılı kanunun 73. maddesi 1. fıkrada yer alan "Çevre ve Şehircilik Bakanlığının teklifi üzerine Bakanlar Kurulunca" ibaresi "Cumhurbaşkanınca" şeklinde değiştirilmiştir. Yine aynı maddenin ilk fıkrasında yer alan "Bakanlar Kurulunca" ibaresi "Cumhurbaşkanınca" şeklinde değiştirilmiştir. 5393 sayılı kanunda mahalli idarelerde görevden uzaklaştırma, soruşturma izninin verilmesi, inceleme, denetim, teftiş gibi hususlar ile izin ve onay gibi idari vesayet denetiminden kaynaklanan ve vesayet denetiminin gereklilikleri olan tüm yetkilerin İçişleri Bakanlığı tarafından kullanılacağı, İçişleri Bakanlığı yetki ve görev alanı dışındaki görevlerin Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na verileceği yönünde değişim gerçekleştirilmiştir. Yerel yönetim birimlerine ilişkin teknik konularda yetkili makam olarak

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı görevlendirilmiş iken, vesayet denetimi yetkisinin kullanımı ve gereklilikleri kapsamında İçişleri Bakanlığı'nın görev ve yetkileri korunmuştur. (Turan, 2018:77-78)

Belediyelerin faaliyet raporları yeni sistemle yapılan düzenlemelerle İçişleri Bakanlığı'na değil, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na gönderilmesi hükmü getirilmiştir. 5393 sayılı Belediye Kanunu 56. maddesinde faaliyet raporunun kamuoyuna bildirilmesi kısmında raporun bir örneğinin Çevre ve Şehircilik Bakanlığına gönderilerek kamuoyuna açıklanması gerektiği ibaresi bulunmaktadır. Önceki durumda İçişleri Bakanlığı'na gönderilmekteydi. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile 5393 sayılı kanunda İçişleri Bakanlığı'nın yetkili kılındığı birçok yetki Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na devredilmiştir. İçişleri Bakanlığı'nın mahalli idareler üzerindeki bir takım görev, yetki ve sorumluluğu Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na verilmiştir.

Belediye bütçesi kapsamında İçişleri Bakanlığı'na tanımlanmış olan görev ve yetkiler Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın görev ve yetki alanı olarak tanımlanmıştır. 5393 sayılı kanun gereği Kent Konseyi ve belediye hizmetlerine gönüllü katılıma ilişkin yönetmelik çıkarma yetkisi İçişleri Bakanlığı'ndan alınarak Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na verilmiştir. 5393 sayılı kanunun 76. maddesinde "Kent konseyinin çalışma usul ve esasları Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca hazırlanacak yönetmelikle..." belirleneceği, 77. maddesinde ise "Gönüllülerin nitelikleri ve çalıştırılmalarına ilişkin usul ve esaslar Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından çıkarılacak yönetmelikle..." belirleneceğine yer verilmiştir. 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu 4. maddeye göre "Birlik, birlik tüzüğünün kesinleşmesinden sonra Cumhurbaşkanının izni ile kurulur ve tüzel kişilik kazanır." Yapılan değişiklikler kapsamında yerel yönetim birliklerinin bakanlık iznine tabi olma durumu Cumhurbaşkanlığı iznine tabi olmuştur.

Hükümet sistemi değişimi kapsamında yapılan değişiklikler yeni yapılanmadaki yetkili makamlarla ilişkileri düzenlemek noktasında teknik düzenlemeler olarak değerlendirilebilir. Yerel yönetimler mevzuatındaki teknik düzenlemeler ve yapılan değişiklikler sistem değişiminde merkez ile yerel arasında uyum sağlamak, uygulama birliği oluşturmak amacıyla yapılmış değişikliklerdir. Ancak yapılan düzenlemelerin teknik boyuttan ziyade bürokratik ve yasal süreçlere yönelik değişimler içerdiği, Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile idari teşkilata hâkim olan temel ilkeler açısından istisnai uygulamaların olduğu, bürokratik hafızanın yeniden şekillendirildiği gözlenmektedir. Zira Cumhurbaşkanlığı Ofislerine hem yerel yönetimlerin varlık şartlarının tanınması hem de merkezi yönetimin hiyerarşisinde yapılandırılması yerinden yönetim ilkesini uygulamada zayıflatmakta, idari teşkilata hâkim olan temel ilkelerin bürokratik işleyişte esnetilebilir olduğuna yönelik algı oluşturmaktadır.

3.4. Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Kamu Tüzel Kişiliği İlkesine Etkisi

Anayasa'nın madde 29, madde 82, madde 128, madde 161'de devlet ve diğer kamu tüzel kişileri şeklinde ayırım yapılmış, Anayasa devleti bir kamu tüzel kişisi olarak kabul etmiştir. Devletin tüzel kişiliği tektir ve bir bütün olarak tek bir tüzel kişiliktir. Devlet bir diğer ifade ile merkezi idare dışında kalan kamu kuruluşlarını kamu tüzel kişiliği şeklinde ifade edilmektedir. Yapılan ayırımın sebebi kamu tüzel kişiliğine sahip olan kuruluşların merkezi idare dışında faaliyette bulunmaları, hak sahibi olabilmeleri, hukuki işlemler yapabilmeleri, borç altına girmeleri, mal varlığına sahip olmaları, personel çalıştırmaları, mahkemede davalı veya davacı olabilmeleridir (Öztaş, 2001:28). Kamu kurum ve kuruluşları kamu tüzel kişiliğini doğrudan Anayasadan aldığı gibi kanunla veya Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile de alabilmektedir. Merkezi idare tüzel kişiliğini Anayasa'dan almakta, yer yönünden yerinden yönetim birimlerinin her biri kamu tüzel kişiliğini doğrudan Anayasa'dan almaktadır. Son Anayasa değişikliğiyle kamu tüzel kişiliğinin sadece kanunla değil aynı zamanda Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'yle de alınabileceği Anayasa'da ifade edilmiştir.

Anayasa'nın 123. maddesi 3. fıkrası "Kamu tüzel kişiliği, kanunla veya Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle kurulur" şeklindedir. 21 Ocak 2017 tarihli ve 6771 sayılı Kanunun 16. maddesinde, kamu tüzel kişiliğinin kurulmasına ilişkin 123. maddedeki "kanunla veya kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanılarak" ibaresi "kanunla veya Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle" şeklinde değiştirilmiştir. İdari teşkilatta kamu tüzel kişiliğinin kanun dışında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile de verilebileceği Anayasal ilke olmuştur. Söz konusu yetki yasama ve yürütmeyi kamu tüzel kişiliğinin kurulması açısından karşı karşıya getirebilecek niteliktedir (Koç, 2021:570). Değişiklik kapsamında idarenin kanunla kurulması, işlemesi ve kaldırılması hükmü önemli ölçüde değişmiş, bakanlıkların merkezi ve taşra örgütlenmelerinin Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle düzenlenmesi sağlanmıştır (İzci ve Sarıtürk, 2017:527).

Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı'nda ofislere verilen kamu tüzel kişiliği söz konusu Cumhurbaşkanlığı Kararnameleriyle verilmiş olması sebebiyle bu durumun somut bir örneğidir. Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı'nı düzenleyen 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 525. maddesinde Ofisler "Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin bu kısmında; verilen görevleri yerine getirmek üzere Cumhurbaşkanlığına bağlı, özel bütçeli, kamu tüzel kişiliği haiz, idari ve mali özerkliğe sahip, Dijital Dönüşüm Ofisi, Finans Ofisi, İnsan Kaynakları Ofisi ve Yatırım Ofisi kurulmuştur" şeklinde ifade edilmiştir. Anayasa'da kamu tüzel kişiliğinin kanunla veya Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kurulacağı açıkça ifade edilmiş, idari teşkilata hâkim olan temel bir ilke olan kamu tüzel kişiliği ilkesi açısından bakıldığında kamu tüzel kişiliklerinin kurulması gibi önemli bir yetki Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile yürütme organının başına verilmiş, yasama organına ait olan bir yetki yürütme organı ile paylaşılmıştır (Yeniay ve Yeniay, 2019:129). Bu durum yürütmeyi önemli bir konuma getirirken önemli bir belirleyici haline de getirmiştir. Mevcut durumun mecliste çoğunluğu elinde bulunduran ittifak ile cumhurbaşkanının fikir birliği içerisinde olması sebebiyle sorun alanı yaratmadığı algısı oluşsa da yürütmenin ve yasamanın farklı düşünmesi durumunda (Koç, 2021:570) önemli bir sorun alanı yaratabilme potansiyelinin olduğu açıktır. Yasama tarafından çıkartılmış bir kanun ile kurulmuş olan bir kamu kurumu veya kuruluşunun kaldırılmasına ilişkin Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkartılamaz. Cumhurbaşkanı'nın kamu tüzel kişiliklerinin kurulması ile ilgili kararname çıkarması mümkündür. Kanunlar kurucu ve feshedici nitelikte iken Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri sadece kurucu niteliktedir (Koç, 2021:573).

Merkezi yönetim teşkilatlanmasında bulunan kuruluşlar devlet tüzel kişiliğinin bir parçasıdır. Devlet tüzel kişiliğinin dışında ayrı bir tüzel kişilikleri bulunmamaktadır. Yasama, yürütme ve yargı organlarının da devlet tüzel kişiliğinden ayrı bir tüzel kişilikleri bulunmamaktadır. Ancak bazı kuruluşlar açısından istisna olup, kamu tüzel kişiliği bulunmaktadır. Bağlı kuruluşlar olan hizmet bakımından yerinden yönetim kuruluşları Cumhurbaşkanı ve Bakanlıklarla ilgili ve ilişkili olan kuruluşlar ayrı bir kamu tüzel kişiliğine sahiptir. (Gözler, 2019:41) Yer yönünden yerinden yönetim birimlerinin her birinin kamu tüzel kişiliği bulunmaktadır. Hizmet yönünden yerinden yönetim birimlerinin de her biri kamu tüzel kişiliğine sahiptirler. Merkezi idare içerisindeki cumhurbaşkanlığı teşkilat yapısı bünyesindeki istisnai durum ise ofislere yöneliktir. Cumhurbaşkanlığı Ofisleri kamu tüzel kişiliğine sahip olup, devlet tüzel kişiliğine değil kamu tüzel kişiliğine sahip oldukları Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile ifade edilmiştir. Cumhurbaşkanlığına bağlı kuruluşlara kamu tüzel kişiliği verilmesi teşkilat bünyesinde devlet tüzel kişiliğine sahip kurumlar içerisinde bir istisnai durum ortaya çıkartmıştır (Yasin, 2019:326). Kamu tüzel kişiliğinin oluşmasının iki şartı bulunup; ilki "tüzel kişi devlet tarafından kanunla veya Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle kurulmuş olmalı", ikincisi "tüzel kişi kamu gücü ayrıcalıklarıyla donatılmış olmalı" şeklinde ifade edilebilir (Gözler, 2019:47). Söz konusu durum cumhurbaşkanlığı teşkilatında bulunana ofislerin denetiminin niteliğini de tartışmalı hale getirmekte zira hiyerarşik denetim kapsamında mı yoksa vesayet denetimi kapsamında mı değerlendirilmesi gerektiği tartışmalıdır.

10 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi idari teşkilat üzerinde Cumhurbaşkanlığı'na dolaylı olarak denetim yetkisini tanıyan bir düzenlemedir. 10 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 6. maddesinin ilk fıkrası "Bakanlıklar ile kamu kurumları tarafından hazırlanan ve Resmi Gazete'de yayımlanmak üzere gönderilen yönetmelik, tebliğ ve diğer düzenleyici idari işlemlere ilişkin taslaklar Anayasaya, kanunlara, Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerine, genel hukuk kurallarına, Cumhurbaşkanı programı ile kalkınma plan ve programlarına uygunluğu yönünden incelenir. Üniversiteler ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları tarafından hazırlanan ve Resmi Gazete'de yayımlanmak üzere gönderilen yönetmelik, tebliğ ve diğer düzenleyici idari işlemler ise Anayasa ve diğer mevzuata uygunluğu yönünden incelenir." Yine 6. maddenin 2. fıkrasında "Birinci fıkra kapsamında yapılan inceleme sonucunda uygun bulunmayan ve hukuka aykırı olduğu tespit edilen taslaklar kurumuna iade edilir." Söz konusu madde düzenleyici idari işlem yetkisi bulunan kurum ve kuruluşların idari özerkliğine aykırı bir durum ortaya çıkarmaktadır. Düzenleyici idari işlem yapma yetkisi bulunan kamu tüzel kişilerinin dolaylı bir şekilde engellenmesi söz konusu olmakta, bir belirsizlik ortaya çıkmaktadır. 10 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kamu kurum ve kuruluşlarına tanınan düzenleyici idari işlem yapma yetkisini bir diğer ifade ile idari özerkliği merkezi idarenin müdahalesine açık hale getirmektedir. Söz konusu müdahale idari işlem üzerinde yerindelik ve hukukilik denetimi yapılması anlamını taşımaktadır. Yapılan düzenlemede yerindelik ve hukukilik denetimi yapılması uygun bulunmaması halinde ret edilmesi anlamı taşımaktadır. Merkezi idare veya yürütmenin başı olarak Cumhurbaşkanlığı kamu kurumları üzerinde denetim yetkisine sahip olabilir ancak söz konusu yetkinin kapsamı Anayasa, Kanun veya Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile net bir şekilde ifade edilmeli, farklı uygulama durumları ortaya çıkarmamalıdır. Zira idari işlemlere yönelik hukuka uygunluk ve yerindelik denetimi içeren söz konusu madde Anayasa'ya aykırılık teşkil etmektedir.

Sınırları belirsiz olan "düzenleme yetkisini" Cumhurbaşkanı'nın onayına tabi tutan sınırsız denetim yetkisi idari ve mali özerklik kavramlarını işlevsiz kılmaktadır. 10 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 6. maddesinde ifade edilen hukukilik ve yerindelik denetiminin sınırının ne olduğu belirsiz olduğu için kamu tüzel kişiliklerinin sahip oldukları idari özerklik tahrip edilmekte, düzenleyici idari işlem yapma yetkileri sınırlandırılmakta, idari teşkilata hâkim olan temel ilkeler Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile işlevselliğini yitirmektedirler. Bu anlamda idari teşkilat yapısında idari teşkilata hâkim olan temel ilkelerin işlevselliği bakımından yasal düzenlemelerin yapılması hükümet sistemi kapsamında değişiklikler getirmiştir.

Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kamu tüzel kişiliği kurulması ve kaldırılması gibi önemli bir yetki yürütmeye tanınmıştır. Örneğin 10 Temmuz 2018 tarihli resmi gazetede yayınlanan 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 273. maddesi gereğince "Büyükşehir belediyelerinin bulunduğu illerde kamu kurum ve kuruluşlarının yatırım ve hizmetlerinin etkin olarak yapılması, izlenmesi ve koordinasyonu, acil çağrı, afet ve acil yardım hizmetlerinin koordinasyonu ve yürütülmesi, ilin tanıtımı, gerektiğinde merkezi idarenin taşrada yapacağı yatırımların yapılması ve koordine edilmesi, temsil, tören, ödüllendirme ve protokol hizmetlerinin yürütülmesi, ildeki kamu kurum ve kuruluşlarına rehberlik edilmesi ve bunların denetlenmesini gerçekleştirmek üzere valiye bağlı olarak kamu tüzel kişiliği haiz ve özel bütçeli Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı kurulmuştur." Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kamu tüzel kişiliği kurulmakta, idari teşkilat şekillendirilmektedir. Söz konusu şekillendirme idari teşkilata hâkim olan ilkelerin işlevselliği açısından tartışmalı bir durum oluşturmaktadır.

Anayasa'da kamu kurumlarının tüzel kişiliğinin kaldırılmasına ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak idari işlemler yerine getirilirken uygulanan yetki ve usulde paralellik ilkesi gereği kanunda aksi bir hüküm yok ise idari işlem o işlemi yapan makam tarafından, kuruluşun yapıldığı usulde kaldırılmalıdır. Bu anlamda bir kamu kurumu hangi usulde kuruldu ise o usulle de kaldırılmalıdır. Kanun ile kurulmuş bir kamu kurumu yetki ve usulde paralellik ilkesi gereği Cumhurbaşkanlığı

Kararnamesi ile kaldırılmamalıdır. (Gözler, 2019:247) Anayasa'nın 104. maddesine göre "Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkarılmaz. Kanunda açıkça düzenlenen konularda Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkarılamaz. Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kanunlarda farklı hükümler bulunması halinde, kanun hükümleri uygulanır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin aynı konuda kanun çıkarması durumunda, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi hükümsüz hale gelir". Hükümet sistemi değişikliğinin Cumhurbaşkanı'na ilk elden düzenleyici işlem yapma yetkisi getirmesiyle (Eren, 2019:27) kamu tüzel kişiliklerini kurması ve kaldırılması hususunda Cumhurbaşkanı'na önemli yetkiler vermektedir. Bu durum Anayasal bir ilke olan kamu tüzel kişiliğinin kanunla kurulması ve kaldırılması ilkesinde iki farklı uygulama oluşturmuştur. Zira Cumhurbaşkanlığı Teşkilat yapısı oluşturulurken kaldırılan, devredilen, tüzel kişiliğinde değişiklik olan kamu kurumlarının kanunla değil Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile düzenlendiği uygulamalar söz konusu olmuştur (Yeniay ve Yeniay, 2019:130).

6771 sayılı Kanun ile Anayasa'da yapılan değişiklikler kapsamında Türk İdari Teşkilatı açısından ve idari teşkilata hâkim olan ilkelere etkisi bakımından Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri önemli bir değişiklik olarak değerlendirilebilir. Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin hükümsüz hale gelmesi ancak yasama organının benzer konuda kanun yapmasıyla mümkün olduğu için bu durum Cumhurbaşkanı'nın mensup olduğu siyasi partinin meclis çoğunluğunu alması halinde kararnamelerin düzenlediği hususlarda yasamanın kanun çıkarmayacağı, büyük ölçüde Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile idari teşkilata yön verileceği yönünde yorumlanmıştır (Ocak, 2019:167).

Kamu tüzel kişiliği ilkesi kapsamında değerlendirildiğinde belediyelerin tüzel kişiliklerinin kurulması veya kaldırılması için gerekli olan 'Danıştay görüşü' yerine 'Cumhurbaşkanlığı kararı' yeterli kılınmıştır. Belediyelerin ve köylerin kamu tüzel kişiliğinin cumhurbaşkanı kararı ile kaldırılması sağlanmıştır. 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 4. maddesi 5. ve 6. fıkrada "İşlem dosyası valinin görüşüyle birlikte Çevre ve Şehircilik Bakanlığına gönderilir. Cumhurbaşkanı kararı ile o yerde belediye kurulur. Yeni iskan nedeniyle oluşturulan ve nüfusu 5.000 ve üzerinde olan herhangi bir yerleşim yerinde, Cumhurbaşkanı kararı ile belediye kurulabilir" şeklinde değişim söz konusu olmuştur.

Belediye tüzel kişiliğinin kaldırılmasına yönelik 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 11. maddesinin 1. fıkrasında "Meskun sahası, bağlı olduğu il veya ilçe belediyesi ile nüfusu 50.000 ve üzerinde olan bir belediyenin sınırına, 5.000 metreden daha yakın duruma gelen belediye tüzel kişiliği, genel imar düzeni veya temel alt yapı hizmetlerinin gerekli kılması durumunda, Cumhurbaşkanlığı kararı ile kaldırılarak bu belediyeye katılır." Aynı maddenin devam eden fıkrasında "Nüfusu 2.000'in altına düşen belediyeler, Cumhurbaşkanı kararı ile köye dönüştürülür" şeklinde değiştirilmiştir. Hükümet sistemi değişikliği öncesinde belediye tüzel kişiliğinin sona ermesi Danıştay görüşü alınmak şartıyla, müşterek kararname ile mümkün iken değişim sonrası 'Danıştay görüşünün alınması' şartı kaldırılmış, gerekli koşulların oluşması halinde belediye tüzel kişiliğinin 'Cumhurbaşkanı Kararıyla' kaldırılacağı hükme bağlanmıştır. Köylerin kurulması ve kaldırılması bakımından değerlendirildiğinde de köy tüzel kişiliğinin sona erdirilmesi sürecinde Danıştay görüşünün alınması hükmü kaldırılarak, köy tüzel kişiliğinin kaldırılması yönünde kanunda ifade edilen durumların oluşması halinde Cumhurbaşkanı kararı ile köy tüzel kişiliğinin kaldırılması mümkün hale gelmiştir. Kamu tüzel kişiliğinin kurulması ve kaldırılmasında kanun gerekli ve yeterli olacakken Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi de eklenmiştir.

3.5. Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin İdarenin Bütünlüğü İlkesine Etkisi

Türk İdari Teşkilat yapısı parçalı bir yapıya sahip olup, devlet tüzel kişiliğini temsil eden sayısız kuruluş, ayrı kamu tüzel kişiliklerine sahip birçok yerinden yönetim kuruluşunun bir bütün olarak algılanması ve işlevsel kılınması idarenin bütünlüğü ilkesi ile mümkündür. (Gözler ve Kaplan, 2016:46) İdarenin bütünlüğü ilkesi etkili yönetimin ve demokrasinin gereği olup, devleti tek bir organizma olarak görmekte, kamu görevlileri ve kurumları arasında birliği sağlamaktadır (Eryılmaz, 2017:217). İdarenin

bütünlüğü ilkesi etkili yönetimin ve eşyanın tabiatı gereğidir. Parçalı yapıda bulunan devlet örgütlenmesinin idarenin bütünlüğü ilkesine ihtiyacı bulunmaktadır. (Gözler ve Kaplan, 2016) Etkili yönetim ve demokrasinin gereği olarak söz konusu parçalı yapıda bir koordinasyona bir bütünlüğe ihtiyaç bulunmaktadır. Bu bütünlüğü sağlamanın yolu ise idari vesayet ve hiyerarşidir (Gözler, 2019:62; Gözler ve Kaplan, 2016:46). Bu anlamda hiyerarşi “tek bir tüzel kişilik içinde yer alan çeşitli makam ve birimler arasında idarenin bütünlüğünü” sağlarken; idari vesayet “merkezi idare ile yerinden yönetim kuruluşları veya mahalli idare ile mahalli idareye bağlı mahalli kamu kurumları arasında idarenin bütünlüğünü” sağlamaya yöneliktir (Gözler, 2019:62). Hiyerarşi ilişkisi tek bir tüzel kişilik içinde, idari vesayet denetimi ise iki ayrı tüzel kişilik arasında mümkündür (Gözler, 2019:63). Hiyerarşi ilişkisi merkezi idare bünyesinde ya da belirli bir kurumun kendi iç işleyişinde söz konusu olan denetim mekanizmasıdır. (Gözler ve Kaplan, 2016:46) İdari vesayet ilişkisi ise merkezi idare ile yer yönünden yerel yönetim birimleri, merkezi idare ile kamu kurumları, yer yönünden yerel yönetim birimleri ile yerel yönetim kamu kurumları arasında oluşan bir denetim mekanizmasıdır.

İdari vesayet idarenin bütünlüğünü sağlamaya yönelik merkezi idare ile yerinden yönetim kuruluşları arasında hukuki bir denetim aracıdır (Günday, 2011:71). Anayasa 127. madde 5. fıkra vesayet denetimi hakkında olup, “Merkezi idare, mahalli idareler üzerinde, mahalli hizmetlerin idarenin bütünlüğü ilkesine uygun şekilde yürütülmesi, kamu görevlerinde birliğin sağlanması, toplum yararının korunması ve mahalli ihtiyaçların gereği gibi karşılanması amacıyla, kanunda belirtilen esas ve usuller dairesinde idari vesayet yetkisine sahiptir” şeklinde ifade edilmiştir.

1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nde düzenlenmiş olan ofisler Dijital Dönüşüm Ofisi, Finans Ofisi, İnsan Kaynakları Ofisi, Yatırım Ofisi adı altında kurulmuştur. 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nin 525. maddesine göre “Cumhurbaşkanlığına bağlı, özel bütçeli, kamu tüzel kişiliği haiz, idari ve mali özerkliğe sahip...” ofislerin kurulduğu ifade edilmiştir. Ofislerin bütçesinin hangi kaynaklardan sağlandığını ifade eden 530. maddenin 1. fıkrasında ofis bütçesinin “Genel bütçeden Cumhurbaşkanlığı bütçesine konulacak ödenek, ofis tarafından ücret karşılığı sağlanabilecek çeşitli hizmetler karşılığında elde edilecek gelirler, gerçek ve tüzel kişilerden sağlanan yardım ve bağışlardan...” oluşacağı ifade edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nin 530. maddesinin 2. fıkrasında ise “Ofislerin bütçelerinin gelir, gider ve muhasebesine ve denetimine ilişkin usul ve esaslar cumhurbaşkanınca çıkarılacak yönetmelikle düzenleneceği...” ifade edilmiştir.

Ofislerin sorumluluk ve koordinasyonuna ilişkin düzenlenen 528. madde de “Başkan, ofisin en üst amiri olup, ofisin genel yönetim ve temsilinden Cumhurbaşkanına karşı sorumlu” olduğu ifade edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nin 533. maddesinde “Ofiste görev yapan her kademedeki yöneticiler yapmakla yükümlü bulundukları hizmet veya görevleri, cumhurbaşkanı tarafından verilecek emir ve direktifler ile sıralı yöneticiler tarafından verilecek emir ve talimatları mevzuata uygun olarak düzenlemek ve yürütmekten bir üst kademeye karşı sorumludur.” ibaresine yer verilerek, ofislerin doğrudan Cumhurbaşkanına karşı sorumlu oldukları ifade edilmiştir. Bu kapsamda ofisler ile cumhurbaşkanlığı arasında hiyerarşik ilişki söz konusudur. Bu anlamda ofislerin kamu tüzel kişilikleri sebebiyle vesayet denetimine değil devlet tüzel kişiliğinin bir gereği olan hiyerarşik denetime tabi tutulması idarenin bütünlüğü ilkesi açısından idari teşkilatta örneği olmayan bir uygulama ortaya çıkarmaktadır.

1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nin ofislere ilişkin maddeleri değerlendirildiğinde birer kamu kurumu niteliğinde olan ofislere kamu tüzel kişiliği, özel bütçe, idari ve mali özerklik gibi varlık şartları tanınması hizmet yönünden yerel yönetim birimi olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. İdari teşkilat içerisinde hizmet yönünden yerel yönetim birimlerinin merkezi idare ile arasında idarenin bütünlüğü ilkesi gereği bir denetim mekanizması işletilmelidir. Devlet tüzel kişiliği ile kamu tüzel kişiliği şeklinde iki ayrı tüzel kişiliğe sahip olmaları sebebiyle aralarında bir idari vesayet ilişkisi

mümkündür. Ancak kararnamedeki ilgili maddeler ışığında ofisler merkezi idarenin birer organı şeklinde cumhurbaşkanlığı teşkilatında konumlandırılmış, 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 533. maddesinde ifade edildiği üzere Cumhurbaşkanı'nın bu kurumlara emir ve talimat verme yetkisine sahip olduğu gözlemlenmektedir. Türk idari teşkilat yapılanmasında emir ve talimat verme hiyerarşik denetim kapsamında olup, aynı tüzel kişiliğin temsilcileri arasında mümkündür. Farklı tüzel kişiliklere sahip olan birimler arasında bu durum mümkün değildir.

İdarenin bütünlüğü ilkesi kapsamında idari vesayet denetiminin doğrudan olmasa da dolaylı olarak Cumhurbaşkanı'na tanındığı gözlenmektedir. Cumhurbaşkanı'nın yerel yönetim birimleri üzerinde doğrudan idari vesayet denetimi yetkisi bulunmayıp, dolaylı olarak bulunmaktadır. Yerel yönetimler üzerinde idari vesayet yetkisi bulunan bakan, vali ve kaymakam gibi üst düzey idari amirlerinin cumhurbaşkanı tarafından atanması ve Cumhurbaşkanı'na bağlı Devlet Denetleme Kurulu'nun yerel birimleri denetleme yetkisinin bulunması Cumhurbaşkanı'nın yerel birimler üzerinde adı vesayet olmasa da bir tür dolaylı denetim yetkisine sahip olduğu şeklinde nitelendirilebilir. (Küçük, 2020:107)

İdarenin bütünlüğü ilkesi açısından bakıldığında merkezi yapılanma ile ilişkileri düzenleyen denetim mekanizmasının tesisi noktasında net bir durum söz konusu değildir. Zira varlık şartları bakımından idari vesayet denetimi kapsamında merkezle ilişki içerisinde olması gereken ofisler Cumhurbaşkanlığı'ndan doğrudan emir ve talimat almaları, Cumhurbaşkanlığı Teşkilat yapısında konumlandırılmaları sebebiyle hiyerarşik denetimine tabi bir yapı ortaya koymaktadır. Ofislerin en yüksek hiyerarşik amire tabii olmaları ve vesayet denetimi gerektiren varlık şartları ve tüzel kişilikleri idarenin bütünlüğü ilkesini etkilemekte, iki farklı bakış açısı ile değerlendirilebilecek uygulamalar ortaya çıkarmaktadır. Hiyerarşi aynı tüzel kişilik içinde mümkündür, ayrı tüzel kişilikleri bulunan yapılar arasında hiyerarşik ilişki kurulamaz. Söz konusu durum ile bürokratik süreçlerde idari teşkilata hâkim olan temel ilkelerin etkisiz hale getirildiği, ilkelerin teoride ve pratikte uyum sağlamayan uygulamalar ile işletildiği düşünülmektedir.

Ofislerin idari teşkilattaki yerleri ve hukuki statüleri netleştirilerek, idari vesayet denetimine mi yoksa hiyerarşik denetime mi tabi oldukları belirlenmelidir. Aksi halde merkezi birimler olarak cumhurbaşkanlığından emir ve talimat olan hiyerarşik denetim mekanizmasının olduğu kamu tüzel kişiliğine sahip kurumlar olarak idari teşkilatta yeni bir yapılanma ortaya çıkmakta, tüzel kişiliklerin sahip oldukları özerklik kavramı pratikte anlamını kaybetmektedir. Söz konusu durum idari teşkilata hâkim olan temel ilkeleri hem yasal zeminde hem de uygulamada tartışılır kılmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı ofislerinin durumu sebebiyle kamu tüzel kişiliğine sahip olmaları bakımından idari vesayet yetkisi Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine dayanmaktadır. Kamu tüzel kişiliği bulunan kurumlar ile merkezin ilişkisinin denetimi idari vesayete dayanmakta, Anayasal bir ilke olan idarenin bütünlüğü ilkesinin bir gereği olan idari vesayet kararnameler ile ortaya çıkartılmaktadır. Anayasa ve kanun kapsamında ortaya çıkması gerekirken idari vesayet ilişkisi kararnamelerle ortaya çıkartılmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı'nda devlet tüzel kişiliğinin bir parçası olarak değil kamu tüzel kişiliğine sahip kurumlar olarak yapılandırılan ofisler Cumhurbaşkanı'nın hiyerarşisi altında emir ve talimatlar alması sebebiyle de farklı bir yapılanma oluşturmaktadır. Cumhurbaşkanı'na tanınan bu yetkilerin vesayet denetimi bakımından değerlendirilmesi, ofislerin kamu tüzel kişiliği kapsamında bir gereklilik gibi görülse de cumhurbaşkanlığı ile ofisler arasındaki ilişki ve kanuni dayanak iki denetim mekanizmasını da mümkün kılmaktadır. 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nde Cumhurbaşkanı'na farklı bir kamu tüzel kişiliği üzerinde hiyerarşik denetimi de gerektirecek nitelikte yetkiler verilmesi hukuka uygun olmadığı gibi önemli de bir tartışma konusudur (Ocak, 2019:169).

Kamu tüzel kişiliği haiz olan ofislerin idari ve mali anlamda özerk oldukları ifade edilerek hizmet yönünden yerel yönetim birimlerinin sahip oldukları varlık şartlarına sahip oldukları aynı

zamanda Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı içerisinde doğrudan Cumhurbaşkanı'ndan emir ve talimat almaları denetim türünün tayininde farklı bir durum yaratmaktadır. Ofislerin hiyerarşik denetime mi tabi oldukları, vesayet denetimine mi tabi oldukları sorularının cevabı iki denetim türüne de tabi olabileceğini göstermektedir. İdarenin bütünlüğü ilkesi gereği hizmet yönünden yerel yönetim biri olarak kabul edersek ofisler vesayet denetimine tabidir. Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı içerisinde doğrudan sorumlu olması ve emir talimat alması açısından hiyerarşik denetime tabidir. Ofisler Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı'nda olmaları sebebiyle hiyerarşik denetim hizmet yönünden yerel yönetim birimlerinin varlık şartlarına sahip olmaları sebebiyle vesayet denetim kapsamında değerlendirilmektedir. İdari teşkilata hâkim olan temel ilkeler açısından idarenin bütünlüğü ilkesinin tesisinde bu duruma netlik kazandırılması gerekmektedir. İdari teşkilatın geleceği ve hâkim olan ilkelerin uygulanabilirliği noktasında söz konusu netlik bir gerekliliktir.

SONUÇ

Çalışmada idari teşkilata hâkim olan ilkelerin idari örgütlenmedeki işlevsellikleri açısından ne derece önemli oldukları ve yeni hükûmet sistemi değişikliğinin söz konusu temel ilkelere olan etkisi değerlendirilmiş ve yapılması gerekenler ifade edilmiştir. Hükûmet sistemindeki söz konusu değişim idari teşkilat yapısında başkent teşkilatı dışında yapısal bir değişim olmasa da idari teşkilata hâkim olan temel ilkelere etkisi bakımından yasal anlamda değişimi kaçınılmaz kılmıştır. Söz konusu değişim yeni sisteme uyum sağlamak amacıyla idari teşkilatta teknik düzeyde olmakla birlikte eski-yeni çatışmasından kaynaklı belirli uygulama farklılıkları ortaya çıkarmıştır. İkili uygulamalar netlik kazanmamış, hukuki zeminde yer bulamamış farklı uygulamaların ve işlemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türk İdari Teşkilat yapısında teknik anlamda düzenlemeler yapılmış mevzuatta uyum sağlanmak istenmişse de idari teşkilata hâkim olan temel ilkeler açısından Cumhurbaşkanı Kararnameleri ile Cumhurbaşkanı'nın sahip olduğu yetkinin boyutu uygulamada netlik kazanmamış temel ilkeleri olumsuz etkileyen uygulamalar oluşmuştur. Fanid ve Akman (2021) Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi ile idari teşkilata ilişkin yapısal bir değişim yapılmadığı söz konusu değişimlerin teknik boyutta olduğunu, merkezi yönetim ve yerel yönetim birimlerini düzenleyen kanunlardaki değişimleri teknik düzenlemeler olarak değerlendirmektedirler. Ancak yapısal bir değişim olmasa da idari teşkilat yapısının ve idari teşkilata hâkim olan temel ilkelerin etkilendiği, yeni hükûmet sisteminin getirisi olarak ilkelerin uygulamasında belirli değişikliklerin, netlik kazanmamış uygulamaların olduğunu ifade etmek mümkündür.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi'nin getirisi olan Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri idari teşkilata hâkim olan temel ilkeler üzerinde etkiye sahip olduğu, ilkelerin nitelikleri ve uygulamaya yönelik etkide bulunduğu ifade edilebilir. Anayasa değişikliği ve mevzuat incelendiğinde dünyadaki örneklerinden farklı bir uygulama ortaya koyan Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi idari teşkilata hâkim olan ilkelere de etkide bulunmakta, dayandıkları hukuk rejimi açısından farklı olmaları bakımından belirsizlik taşıyan durumlar ortaya çıkmaktadır. Dünyadaki örneklerine birebir uymayan nevi şahsına münhasır bir hükûmet sistemi olarak Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi temelde Anglo Amerikan Hukuk Rejiminin bir getirisi olan başkanlık sisteminden etkilenecek oluşturulmuştur. İdari teşkilata hâkim olan temel ilkeler ise Kara Avrupası Hukuk Sistemi temel alınarak oluşturulmuştur. Özünde Anglo Amerikan ve Kara Avrupası Hukuk Sistemlerinin ilkeleri üzerinden ortaya çıkan bir çatışması neticesinde idari teşkilata hâkim olan temel ilkeler üzerinde Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin etkisi söz konusudur. Uygulamada netlik kazanmamış yetki sınırları dışında hükûmet sisteminin ve idari teşkilat yapısının dayandıkları hukuki sistemleri itibariyle de tartışılmasına neden olmaktadır.

Türk İdari Teşkilat yapısı parlamenter hükûmet sistemi kapsamında oluşturulmuş, söz konusu hükûmet sisteminin teamülleri gereği çerçevesi ve sınırlılıkları belirlenmiş bir idari teşkilat örgütlenmesidir. Dolayısıyla idari teşkilata hâkim olan temel ilkelere bu kapsamda yapılanmaya işlevsellik katmaktadır. Yeni hükûmet sisteminin dünyadaki başkanlık sistemlerinden öykünülerek oluşturulduğu ve başkanlık sistemi örneklerinin de dayanak aldıkları hukuk sistemi göz önüne alındığında idari teşkilat yapısı açısından tam anlamıyla birbirini tamamlayan mevzuat düzenlemelerinin bile yapılamadığı, yerleşmiş bürokratik hafızanın değişiminin kolay olmadığını veya olmayacağını göstermektedir.

Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi'nin ve Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin idari teşkilata hâkim olan temel ilkelere etkisine dair yapılan değerlendirmede yapılan literatür ve mevzuat incelemesi neticesinde farklı bir iddia ortaya koyan sistem değişimi söz konusudur. Dünyadaki örneklerinden farklı olarak kendine özgü nitelikler oluşturmuştur. Yasama, yürütme ve yargı organlarının yetkileri kuvvetler ayrılığı açısından bir denge oluşturamamış, yürütme önemli yetkilere sahip güçlü bir organ olarak tasarlanmıştır. Yürütme organını güçlü kılan en önemli yetki Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri olmuştur. İdari teşkilata hâkim ilkelere kanuni idare ilkesine dayalı yönetim anlayışında önemli bir yetki olan Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri yasamanın etkinliğini azaltması açısından da önem arz etmektedir. Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi'nin idari teşkilata hâkim olan temel ilkelere açısından mevzuata ilişkin düzenlemelerde teknik boyutta düzenlemeler dışında temel ilkelere etkisi bakımından önemli birtakım etkileri söz konusudur. Değişiklik yasal mevzuattaki değişimle sınırlı kalmamıştır. 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, 5393 sayılı Belediye Kanunu, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu olmak üzere idari teşkilat yapısını ilgilendiren birçok kanunda yeni sisteme uyum sağlamak kapsamında teknik düzenlemelerin dışında yasal süreçlerde ve bürokratik işleyişte değişim gerçekleştirilmiştir.

Beş yılı aşkın süredir uygulanan Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi geçen süreye rağmen idari örgütlenmedeki değişimi devam ettirmekte, yeni hükûmet sistemine ilişkin cumhurbaşkanlığı teşkilatı ve idari teşkilatta birtakım değişiklikler yapılmasının gerekliliği her fırsatta ifade edilmektedir. Geline nokta da yeni Anayasa tartışmaları da gündemdedir. Oysaki değişikliğin sadece hükûmet sistemi veya Anayasa değişikliği ile mümkün olmadığı; yeni sistemin gerekliliği olan ikincil mevzuatta ve bürokratik gelenekte değişikliklerle pekiştirilmedikçe değişen hükûmet sisteminden mucize beklemek anlamsızdır. Yapılması gereken idari teşkilatta ve Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı'nda topyekûn bir değişim yapılmalı, hızlı bir şekilde adımlar atılmalıdır. Aksi takdirde yeni sisteme ilişkin bir siyasi kültür oluşmamakta, idari yapıda bir teamül oluşmamakta, çalışmamız özelinde idari teşkilata hâkim olan temel ilkelere işlevsiz ve etkisiz kalmasına neden olmakta, yeni sisteme ilişkin bürokratik hafıza oluşturulamamaktadır. Netice itibarıyla Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile idari teşkilatın şekillendirildiği, Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile idari teşkilata hâkim olan temel ilkelere müdahalenin söz konusu olduğu, mevzuattaki teknik düzenlemelerin bir takım önemli değişiklikleri de içerdiği, bürokratik süreçlere Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile müdahale edildiği, bürokratik işleyişte yeni bir bilinç oluşturulduğu açıktır. Dolayısıyla Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerin idari teşkilattaki temel ilkelere olan etkisi bürokratik bilinci dönüştürücü niteliktedir.

Etik Beyan

“Türk İdari Teşkilatına Hâkim Olan Temel İlkelere Etkisi Bakımından Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiştir. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazar çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akıncı, B. (2017). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Olası Demokratik ve Ekonomik Etkileri. *Turkish Studies*, 1-16.
- Akman, Ç. (2019). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde politika kurulları: Sosyal politikalar kurulu üzerinden bir değerlendirme. *Route Educational and Social Science Journal*, 659-676.
- Akman, E. (2019). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Kamu Politikası Aktörleri. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 35-54.
- Akyılmaz, B., Sezginer, M., ve Kaya, C. (2019). *Türk İdare Hukuku*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Anayasa Mahkemesi Kararı, 2024/68 (Anayasa Mahkemesi Mayıs 16, 2024).
- Arslan, E. (2022). Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Denetimi ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Yerel Yönetimlerin Denetimine Yansımaları. K. A. Demir, ve A. Çiçek içinde, *Kamu Yönetimi* (ss. 151-180). Ankara: Orion Kitapevi.
- Arslan, E., ve Çiçek, A. (2018). Farklı hükümet sistemleri yerel yönetimlerde değişimi gerektirir mi? *12.Uluslararası Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (ss. 706-716). Kırıkkale.
- Atar, Y. (2019). Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukuki Rejimi ve Anayasallık Denetimi. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 36(1), 241-259.
- Atar, Y. (2019). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Batal, S., ve Çakıcı, K. (2019). Yerel Yönetimler Açısından Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi: Yerel Yönetim Politikaları Kurulu Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Kamu Yönetimi Formu 17. Bildiriler Kitabı*, (ss. 169-189). Karaman.
- Bölükbaşı, M. O. (2020). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Bakanlıkların Statüsü (Önceki Hükümet Sistemi ile Mukayeseli Olarak). *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 41-69.
- Bulut, Z. E., ve Duygulu, V. İ. (2023). Türk Tipi Başkanlık Sisteminde Denge ve Denetim Mekanizmaları. *Karatekin Hukuk Dergisi*, 41-59.
- Can, O. (2020). Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukuki Rejimi Anayasa Mahkemesi Yaklaşımı. *Anayasa Yargısı*, 37(1), 133-192.
- Çağlayan, R. (2023). Üst Kademe Kamu Yöneticilerinin Atanmasına İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararı Üzerine. *Karar İncelemeleri Dergisi*, 2(1), 23-48.
- Çalışkan, E., ve Önder, M. (2017). Başkanlık Sistemi ve Mevcut Kamu Kurumları Üzerine Olası Etkileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 570-578.
- Dinç, Y. D., ve Yılmaz, V. (2022). Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Yasama, Yürütme, Yargı Organları ile Taşra ve Yerel Yönetimlere Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Ombudsman Akademik*, 8(16), 167-213.

- Öztürk, B. (2025). Türk İdari Teşkilatına Hâkim Olan Temel İlkelere Etkisi Bakımından Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 159-184.
- Eren, A. (2019). Anayasa Mahkemesinin Kanun Hükmünde Kararnamelere İlişkin İçtihadı Doğrultusunda Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Değerlendirilmesi. *Anayasa Yargısı*, 1-72.
- Eryılmaz, B. (2017). *Kamu Yönetimi Düşünceler, Fonksiyonlar, Yapılar, Politikalar*. İstanbul: Umuttepe Yayınları.
- Fanid, N. A., ve Akman, F. (2021). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin İdari Teşkilatlanma Üzerine Etkisi. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 3151.
- Gönenç, M. L. (2018). Uygulamada Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi. *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)*, 1-6.
- Gözler, K. (2019). *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*. Bursa: Ekin Basım Yayın.
- Gözler, K., ve Kaplan, G. (2016). *İdare Hukukuna Giriş*. Bursa: Ekin Basım Yayın.
- Güler, E., ve Çiçek, A. (2023). Türkiye'de Hükümet Sistemlerinin Yerel Yönetimler Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 439-449.
- Güler, T. (2018). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Kamu Yönetimine Etkileri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 299-322.
- Günday, M. (2011). *İdare Hukuku*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Gürsel, E. (2019). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yürütmenin Düzenleme Yetkisi ve Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Anayasal Sınırları. *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, 391-424.
- İzci, F., ve Sarıtürk, M. (2017). Yeni Anayasa Değişikliği ile Getirilen Cumhurbaşkanlığı Sisteminin İdari Yapı ve İşleyiş Etkisi. *Journal of International Scientific Researches*, 517-532.
- Koç, E. (2021). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Taşra Teşkilatına Yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 35-68.
- Kuzu, B. (2017). *Her Yönü ile Başkanlık Sistemi*. İstanbul: Babıali Kültür Yayınları.
- Küçük, Ü. (2020). *Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Merkez Yerel İlişkileri ve Vesayet Denetimi*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Nacak, O. (2021). Cumhurbaşkanlığı Ofislerinin Yapısına İlişkin Değerlendirme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1023-1041.
- Ocak, K. (2019). Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile İdari Vesayet Yetkisi Düzenlenmesinin Bir Örneği Olarak Cumhurbaşkanlığı Ofisleri. *Anayasa Yargısı*, 163-193.
- Öner, Ş. (2019). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Yerel Yönetim Mevzuatına Etkileri. *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 303-332.
- Öner, Ş. (2020). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi: Merkez-Yerel İlişkilerinde Kurumsal Değişim ve Dönüşüm. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 1335-1353.
- Özbudun, E. (2018). *Türk Anayasa Hukuku "2017 Değişikliklerine Göre Gözden Geçirilmiş"*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özdemir, A. (2021). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Türkiye Cumhuriyeti İdari Teşkilatına Getirdiği Yenilikler. *Journal of Academic Value Studies*, 284-297.
- Öztan, B. (2001). *Tüzel Kişiler*. Ankara: Turhan Kitabevi.

- Öztürk, B. (2025). Türk İdari Teşkilatına Hâkim Olan Temel İlkelere Etkisi Bakımından Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 159-184.
- Öztürk, B. (2023). Bir politika transferi örneği: Cumhurbaşkanlığı politika kurulları ve ofisleri. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 163-172.
- Sobacı, M. Z., Miş, N., ve Köseoğlu, Ö. (2018). Türkiye'nin Yeni Yönetim Modeli ve Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı. *Seta Perspektif*, 1-6.
- Tunç, H. (2018). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Tunç, H. (2019). Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku Açısından Yasama ve Yürütme Organlarının Oluşumu ve Yetkileri Kapsamında Başkanlık Sistemi ve Türkiye. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 557-602.
- Turan, M. (2018). Türkiye'nin Yeni Yönetim Düzeni: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi. *Social Sciences Research Journal*, 42-91.
- Yasin, M. (2019). Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Türk İdari Teşkilat Hukukuna Etkileri. *Anayasa Yatgısı*, 315-333.
- Yeniay, L., ve Yeniay, G. (2019). Türk Hukukunda Yürütme Organının Düzenleme Yetkisi ve Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. *Anayasa Yargısı*, 36(1), 105-138.
- Yıldırım, T. (2019). İdarenin Kanuniliği İlkesi Bağlamında Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Anayasal Sınırı. *Anayasa Yargısı*, 36(1), 293-314.
- Yıldız, H. (2018). İdare Hukukunun Kısa Tarihçesi. *Ankara Hacı Bayramı Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 197-223.
- Zengin, E., ve Altın, S. (1999). Türk Hukukunda Kanun Hükmünde Kararname Uygulaması. *Sayıştay Dergisi*, 29-45.
- Zengin, O. (2019). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve İdari Yapıya Etkisi. *Emek Araştırma Dergisi*, 1-24.

Extended Abstract

Presidential Decrees in Terms of Their Impact on the Basic Principles Dominating the Turkish Administrative Organization

Turkish unique presidential system of government was introduced through a referendum on constitutional amendments in 2017, and the Turkish Type Presidential System was put into practice with the 2018 elections. The new government system is different from its global counterparts in terms of its features and structure. The presidential government system, which was introduced with the idea that it would lead to increased stability and efficiency, brought significant changes in the structure and legal status of the legislative and executive branches. With the new government system, it is emphasized that the state administration will be more rational and an effective executive body will be established. It is envisaged that the executive and legislative powers will be able to take faster and more effective decisions within their respective scopes of work and that a balance and control mechanism will be established by ensuring harmony between them. With the presidential government system, important changes have been made not only for the executive branch but also for the legislative and judicial branches. The changes in the constitutional bodies have also brought significant changes in the administrative organization structure, both in terms of organizational functioning and organizational structure.

In the administrative organization, the capital city organization of the central government was restructured under the new government system. While the capital organization was restructured, new institutions took their place in the administrative structure in the process of public policy making and execution. With the presidential government system, there are no comprehensive changes in local government units, but there are changes and legal arrangements for the existing bureaucratic memory of the administrative structure. The new government system aims to reshape the administrative organizational structure and transform administrative units through regulations to adapt to this change. With the Presidential Decrees issued for special provincial administrations, municipalities and village administrations, there is no change in the institutional structure of local government units, but the legal legislation has been shaped in line with the new system and bureaucratic functioning has been ensured. The new government system has also changed the legal and administrative decision-making processes regarding the functioning of the Turkish administrative organizational structure, resulting in legislative amendments and technical arrangements.

One of the important impacts of the new government system has been on the basic principles governing administrative organization. Presidential decrees issued by the President of the Republic have led to flexibilities in the principles governing administrative organization, differences in practice and the emergence of controversial situations. The changes are mostly in the form of harmonization and unity of practice, and changing certain phrases in the laws. However, it is clear that there is an effect on the principles that dominate the administrative organization, especially in bureaucratic functioning and legal processes. In this study, the Presidential Government System is evaluated in terms of its impact on the basic principles governing the administrative organization since it is a change in the government system that reshapes the power of the executive. In this context, a review of legislation and literature has been made, and the impact of the legal regulations brought by the new government system on the basic principles governing the administrative organization has been evaluated in terms of bureaucratic and legal processes.

This study analyses how the legislative amendments made within the framework of the government system affect the basic principles governing the administrative organisation. The main finding of the study is that the authority of the executive to make substantive regulatory acts affects the functionality of the basic principles governing the administrative organisation and the changes made indirectly, if not directly, cause dual practices in the functioning. As a result, it is concluded that the changes brought by the Presidential Government System in terms of the administrative organisation structure are contrary to the principle of separation of powers, the limits of the Presidential Decrees are unclear, the limits of the authority of the Presidential Decrees, which provide the authority to make regulatory acts on almost the entire administrative organisation, are unclear, and this situation causes disruptions in the structure and functioning of the basic principles that dominate the administrative organisation.

DOĞAL AFETLER SONRASI SÜRDÜRÜLEBİLİR BİR AKILLI KENT PLANLAMASINDA YEREL YÖNETİŞİMİN ROLÜ: TOKYO KENT ÖRNEĞİ VE MALATYA’NIN AKILLI KENT PLANLAMASINA ÖNERİLER

Mehmet ÖLMEZ¹, Bülent BAYRAK²

Öz

Doğal afetlerin zararlarını en aza indirgeyebilmek için dünya genelinde literatürde kabul edilmiş çalışmalardan birisi de “akıllı kent” uygulamasıdır. Akıllı kent yaşamında yönetişimin aktif kılınması, başarının ve sürekliliğin sağlanmasında en önemli faktörlerden birisi olacaktır. Akıllı kentleşmede, hem dünyada en akıllı ilk on kent arasında yer alan hem de en aktif fay hatları üzerinde bulunan Tokyo’nun uyguladığı depremle mücadele politikaları, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleriyle yapısal anlamda büyük zarar gören Malatya kenti için örnek alınabilecek düzeydedir. Bu bağlamda doğal afetlerin en çok yaşandığı Japonya’nın başkenti Tokyo’da akıllı kent uygulama örnekleri incelenmiştir. Bu örnekler doğrultusunda doğal afetler sonrası yerel yönetimlerin ve paydaş aktörlerin işbirliğinde Malatya’nın sürdürülebilir bir akıllı kent dönüşüm sürecine ve gelecekteki akıllı kent uygulamasına yönelik yapılacak çalışmalara katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bu çalışmada literatür taramasına dayalı nitel analiz çerçevesinde doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda doğal afetler sonrası Malatya kentindeki sürdürülebilir bir akıllı kent uygulamaları konusunda çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Doğal Afet, Yerel Yönetim, Akıllı Kent, Yönetişim, Yerel Yönetişim
JEL Sınıflandırması: Q54, H7, Q55

THE ROLE OF LOCAL GOVERNANCE IN PLANNING A SUSTAINABLE SMART CITY AFTER NATURAL DISASTERS: TOKYO CITY EXAMPLE AND SUGGESTIONS FOR MALATYA'S SMART CITY PLANNING

Abstract

In order to minimize the damages of natural disasters, one of the studies accepted in the literature worldwide is the “smart city” application. Activating governance in smart city life will be one of the most important factors in ensuring success and sustainability. In smart urbanization, the anti-earthquake policies implemented by Tokyo, which is both among the top ten smartest cities in the world and located on the most active fault lines, can be taken as an example for Malatya, which suffered major structural damage in the February 6, 2023 Kahramanmaraş earthquakes. In this context, examples of smart city applications in Tokyo, the capital of Japan, where natural disasters are most common, were examined. In line with these examples, it is aimed to contribute to the sustainable smart city transformation process of Malatya in cooperation with local governments and stakeholder actors after natural disasters and to the studies to be carried out for the future smart city application. In this study, document analysis method was used within the framework of qualitative analysis based on literature review. As a result of the study, solutions were proposed for sustainable smart city applications in Malatya city after natural disasters.

Keywords: Natural Disaster, Local Government, Smart City, Governance, Local Governance
JEL Classification: Q54, H7, Q55

¹Dr. Öğretim Görevlisi, Malatya İnönü Üniversitesi OSB MYO, olmez23@hotmail.com, Malatya, Türkiye, ORCID: 0000-0002-1462-1241

²Dr. Gelir Uzmanı, Malatya Vergi Dairesi Başkanlığı, ardadoruk3588@gmail.com, Malatya, Türkiye, ORCID: 0000-0003-1056-8866

1. GİRİŞ

Doğal afetlere sadece “yıkım ve felaket” açısından bakmak, günümüz teknolojisi ve fırsatları içerisinde eksik kalmakla birlikte kolaycı bir yaklaşım olmaktadır. Zarar gören yerlerde yeniden yapılaşma ve hayatı yeniden canlandırma zor olsa da, bu zorluklarla mücadele ederek yönetim ekseninde akıllı kent uygulamalarını yerleştirmek, kentin geleceği ve ömrü açısından daha olumlu etkiler yaratacaktır.

Bir afet sonrasında kentlerin yeniden tasarlanması, kent kimliğinin gelişimi ve geleceği açısından önem taşımaktadır. Kenti tasarlamaya yönelik planlamada kentin önceki durumundan daha akıllı bir kent haline gelmesi açısından tüm paydaşlarından faydalanılması ve kentin gelişiminin sürdürülebilir bir seyir izlemesi, gelecekte doğabilecek benzer sorunlar karşısında kentin savunma mekanizmalarını geliştirecektir.

Çalışmada öncelikle akıllı kent ve yönetişimin kavramsal çerçevesi hakkında bilgi verilmiş; ardından ise doğal afetler sonrasında Malatya kenti özelinde tüm illerde sürdürülebilir bir akıllı kent planlamasına yönelik yerel yönetim kapsamında yapılabilecek çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur. Bu çalışma yedi bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın amacının ortaya konulduğu giriş bölümünde gerekli bilgiler verildikten sonra, ikinci bölümde “Materyal, Metot ve literatür Taraması” hakkında açıklamalar yapılmıştır. Çalışmanın “Kavramsal Çerçeve: Doğal Afet, Akıllı Kent, Sürdürülebilirlik, Yönetişim ve Yerel Yönetişim” başlıklı üçüncü bölümünde çalışmanın temel kavramları hakkında bilgi verildikten sonra “Akıllı Kent Planlamasında Yerel Yönetişimin Rolü” başlıklı dördüncü bölümde Tokyo’da akıllı kent uygulamaları ve yerel yönetim hakkında bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölümün ardından dünyadan ve Türkiye’den akıllı kent örneklerinin ve Türkiye ile Japonya’nın akıllı kent karşılaştırmasının yer aldığı “Dünya’da ve Türkiye’de Akıllı Kent Planlaması” başlıklı beşinci bölüm bulunmaktadır. Altıncı bölümde ise “Malatya Akıllı Kent Planlaması Önerileri” başlığı altında Malatya kentinin doğal afet sonrası yapılaşmada akıllı kent planlaması hakkında yapabilecekleri hakkında öneriler yer almaktadır. Sonuç kısmında ise bulguların genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

2. AMAÇ, YÖNTEM VE LİTERATÜR TARAMASI

Bu çalışma, Türkiye’de doğal afetlerden önemli derecede hasar almış kentlerin, hızla yaygınlaşan akıllı kent uygulamaları konusunda aktif olarak yol almak ve bunu yerel yönetim ekseninde sürdürülebilir kılabilmek adına yapması gerekenleri açıklamayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda, dünyada öncü akıllı kentlerden olan Tokyo’nun doğal afetlerle mücadele edebilmek adına hayata geçirdiği akıllı kent uygulamalarının örnek alınarak 6 Şubat 2023 depremlerinde büyük zarar gören Malatya kentinin akıllı kent olabilmek adına yapması gerekenler önerilmiştir. Bu doğrultuda doğal afetler sonrası yerel yönetimlerin ve paydaş aktörlerin katılımıyla Malatya’nın sürdürülebilir bir akıllı kent dönüşüm sürecine ve gelecekteki akıllı kent uygulamasına yönelik yapılacak çalışmalara katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Bu çalışmada, tez, makale, bildiri ve web sitelerine yönelik çok yönlü bir literatür taramasına dayalı nitel analiz yöntemi çerçevesinde doküman analizi kullanılmıştır. Bu çalışma ile deprem afetinin en çok yaşandığı Japonya’nın Başkenti Tokyo’da akıllı kent uygulama örnekleri incelenmiştir. Nitel araştırmalar, olguların ardındaki anlamları araştırmayı amaçlayan ve ortaya çıkaran esnek bir yapıya sahiptir (Merriam, 2009:24). Bu kapsamda Tokyo kentinin büyük doğal afetleri algılayış biçimleri ile bu afetler karşısındaki deneyimlerini nasıl yönettikleri konusu doküman analizi yöntemi ile ele alınmıştır. Sosyal bilimlerde doküman analizi bilimsel bir yöntem olarak bütün araştırmacılar tarafından kullanılabilir yararlı bir yaklaşım (Mogalakwe, 2006:223) ve nitel araştırmacılar için en kıymetli bilgi kaynağı (Hoepfl, 1997:48) olarak belirtilmektedir. Belgesel tarama olarak da bilinen doküman

analizinde basılı ve elektronik materyallerin incelenmesi ve değerlendirilmesi yapılmaktadır (Bowen, 2009:28-29).

Literatüre dayalı akıllı kentlerle ilgili yapılan ulusal ve uluslararası araştırmalar nitel ve nicel analiz yöntemi ile yapılmıştır. Özellikle son beş yılda akıllı kentlere yönelik çalışmalarda artış görülmüştür. Akıllı kent çalışmalarının daha çok fen bilimlerinin mühendislik alanında olduğu; sosyal bilimler alanında yapılan çalışmaların ise daha çok güvenlik ve gizlilik konuları üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir (Pandya vd., 2023:11). Literatür taramasında akıllı kent uygulamalarında yönetim ve doğal afetler sonrası yerel yönetimlerde akıllı kent uygulamaları konusundaki çalışmaların yeterli düzeyde olmadığı tespit edilmiştir. Bu alanda çok az sayıda çalışma yapılmış olup bu yapılan çalışmalardan biri ise Bulut ve Aslan (2023:925) tarafından gerçekleştirilen “Akıllı Kent Uygulamalarının Yerel Yönetimlerin İhtiyaçlarının Karşılanmasında ve Dirençli Kentlerin Oluşmasındaki Rolü” adlı çalışmadır. Bu çalışmada yerel yönetimlerin akıllı kent uygulamalarının, Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisi doğrultusunda durum analizi yapılarak kent potansiyellerinin ortaya çıkarılmasının ardından stratejilerin ve paydaş kurumların belirlenmesi şeklinde gerçekleştirilmesi gerektiği önerilmiştir. Akıllı kent ve yönetim ile ilgili yapılan bir diğer araştırma, Ahmad vd., (2023:9-11) tarafından akıllı kent uygulamalarında çevresel, sosyal alanlarda yeniliğe yönelik yönetim ve performans konusunda olmuştur. Bu çalışmada ekonomik büyümenin sürdürülebilir kalkınma hedefleri ve sağlam bir yönetim ile desteklenmesi gerektiği belirtilmiştir. Ortaçesme vd., (2023:1) tarafından yapılan “Akıllı Kentlerde Akıllı Çevre Uygulamaları: Kashiwanoha (Japonya) ve Antalya” çalışmasında Japonya’nın Kashiwanoha kentindeki akıllı uygulamalar incelenmiştir. Bu çalışmada akıllı çevre uygulamalarının Kashiwanoha kenti özelinde Japonya’da en üst düzeyde olduğu ancak Antalya kenti için ise başlangıç seviyelerinde olduğu belirlenmiştir. Japonya’daki Kashiwanoha kentindeki akıllı kent uygulamalarının başarılı olmasının en önemli unsurlarından birinin kent içerisindeki yönetişimin olduğu tespit edilmiştir. Parlak ve Partigüç, (2022:321) tarafından yapılan “İklim Değişikliği ile Mücadelede Yerel Yönetimlerin Rolü: Yetki ve Sorumluluklar Üzerinden Bir İnceleme” adlı çalışmada sadece merkezi yönetim çalışmalarının yeterli olmadığı, yönetim kapsamında yerel yönetimin desteği ve katkısına ihtiyaç olduğu ve yerelin dâhil olmadığı bir iklim değişikliği çalışmasının söz konusu olamayacağı belirtilmiştir. Ayrıca aynı çalışmada iklim değişikliğiyle ilgili yönetim sürecinden daha iyi verim alınabilmesi için yerel ölçekte kent planlama disiplininin akıllı kent uygulamaları kapsamında enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji teknolojilerini teşvik etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Yıldırım (2022:98) tarafından yapılan “Kentlerin Sürdürülebilirliğinin Sağlanmasında Akıllı Kent Uygulamalarının Rolü” adlı çalışmada, yerel yönetimlerin uyguladıkları projeleri bütünleştirici bir yaklaşımla ortaya koymaları gerektiği ve yönetim kapsamında akıllı kentleri başarıya ulaştıracak bütünleştirici politika yoluyla akıllı kentsel hizmetlerin etkinliğinin arttırılacağı belirtilmiştir. Eren (2019:912) tarafından yapılan “Tokyo: Solaris-Güneş İmparatorluğu’nun Dirençli, Kırılgan ve Tehlikeli Kenti” çalışmasında, Japonya’nın başkenti Tokyo kentinin, ülke kentleşme ve kalkınma sistematğinde, makineleşmiş ve akıllı küresel bir megakent olduğu vurgulanmıştır. Japonya’da yıllık olarak ortalama yirmi tayfunun meydana geldiğini ve ülkenin deprem bölgesinde olduğunu ve bu olağanüstü durumlara rağmen Tokyo’nun dünyanın en dirençli kentlerinden biri olduğu belirtilmektedir. Meijer ve Bolivar (2016:395-399) tarafından “Akıllı Kentleri Yönetmek Ve Akıllı Kentsel Yönetişime İlişkin Alan Yazının İncelenmesi” konulu çalışmada elli bir makale incelenmiş ve bu incelemeler sonucunda bilgi iletişim teknolojileri yolu ile vatandaşların işbirliğinde yeni bir kentsel vizyonun oluşması gerektiği vurgulanmıştır. Chatfield ve Reddick, (2016:767-770) tarafından yapılan “Çevresel Sürdürülebilirlik İçin Sosyal Yenilik Hedefleri Boyunca Akıllı Şehir Uygulamaları: Japonya Kitakyushu Vaka Çalışması” ile vatandaş merkezli e-yönetişim tabanlı bir akıllı kent yaklaşımın gerekliliği belirtilmektedir. Bu çalışmada vatandaş katılımının etkili akıllı yönetim için önemli bir anahtar unsur olduğu gösterilmektedir.

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: DOĞAL AFET, AKILLI KENT VE YEREL YÖNETİŞİM

Sosyal bilimler açısından akıllı kent planlamasında yönetim faktörü ile ilgili literatür tarandığında öne çıkan başlıca kavramların akıllı kent, yönetim ve yerel yönetim kavramları olduğu görülmektedir. Parçadan bütüne düşüncesi doğrultusunda çalışmanın parçalarını oluşturan doğal afet, akıllı kent, sürdürülebilirlik, yönetim ve yerel yönetim kavramlarının tek tek ele alınması, çalışmanın daha iyi kavranması açısından olumlu sonuç doğuracaktır.

3.1. Doğal Afet Kavramı

Doğa, insanoğlunun evi olduğu kadar bazı dönemlerde insanoğlunu zorlayan bir mekân halini de almıştır. Doğal felaketler ise toplumun belli bir kesiminde ya da tamamında, başta fiziksel olmak üzere ekonomik ve sosyal açıdan kayıplara neden olan, normal yaşamı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan olaydır. Bu olaydan etkilenen toplum açısından ise doğal afetler, zorluklar ile baş etme kapasitesini aşan ve doğal kaynaklı olayın kendisinden ziyade yarattığı sonuç, olarak kısaca tanımlanmaktadır (AFAD, 2014:23). Bu tanım göstermektedir ki, doğal afetler önlenemese de vereceği olumsuz etkilerinin önlenmesi veya en aza indirgenmesi mümkün bulunmaktadır.

3.2. Akıllı Kent

Akıllı kent kavramının net ve tek bir tanımı bulunmamakla birlikte 1990'lı yıllarda ortaya çıkan ve gelişme aşamasında olan bir kavramdır. Ancak akıllı kent kavramının kökleri 1960'lardaki "cybernetically planned cities - sanal olarak planlanan şehirler" olarak bilinen kavrama kadar geri gitmektedir (Bibri ve Krogstie, 2017:188). Yeşil kent, teknoloji kent, smart kent, eko kent ve dijital kent gibi terimler ile birlikte kullanılan "Akıllı Kent", teknolojik altyapısı sayesinde dünya genelinde kısa sürede literatürde kendine yer edinmiş çok geniş kapsamlı bir kavramdır.

Hollands (2008:305) akıllı kent kavramını, bilgi iletişim teknolojisi bağlamında ekonomik ve politik etkinlikler, kentsel gelişme gerekliliği ve sosyal ve çevresel sürdürülebilirliğe bağlı ekolojik ve yeşil unsurların olduğu altyapılar olmak üzere üç unsur ile açıklamaktadır. Hu ve Tanaka (2019:2) akıllı kenti, temel altyapının ve sosyal hizmetlerin, çevreye uyumlu bir şekilde, yüksek teknoloji (IoT - nesnelerin interneti) içeriğiyle etkin bir şekilde yönetilerek yaşam kalitesinin artırılması ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanması için inşa edilmiş şehir olarak tanımlamaktadır. Lombardi vd., (2012:140), akıllı kentleri, akıllı çevre, akıllı yaşam, akıllı ekonomi, akıllı yönetim ve akıllı insan olmak üzere beş başlıktan oluşan bir sistem olarak açıklamıştır. Marciniak ve Owoc ise (2013:5) ulaştırma ve lojistik sistemlerinin teknolojik alt yapı ile güçlendirilerek akıllı hareketlilik kavramını eklemiş ve akıllı kent bileşenlerini akıllı çevre, akıllı yaşam, akıllı ekonomi, akıllı yönetim, akıllı insan ve akıllı hareketlilik olmak üzere altı başlıkta incelemiştir.

3.3. Yerel Yönetişim

Yönetişim, halkın ve sivil toplum kuruluşlarının siyaset, yönetim, ekonomi, iletişim ve birçok bilim alanında karar alma sürecine katılımı olarak kullanılmaktadır. Yerel yönetim ifadesi ise taşradaki kamu-özel ve gönüllü sivil toplum kuruluşlarının işbirliği içerisinde bir araya gelmesi ve ortak bir hedef doğrultusunda çalışmalar yapması anlamında tanımlanmıştır (Ölmez ve Karakılçık, 2023:189-190). Bu anlamda yerel taleplerin ve isteklerin artması doğrultusunda halkın yönetim içerisinde kendisine yer bulması ile yerel yönetişimin önemi artmıştır. Yerel kalkınma politikalarında yerel yöneticilerin ve halkın ön planda olduğu yerel yönetim, yöneticilerin çok aktörlü ve iş birlikçi bir şekilde karşılıklı etkileşimi olarak belirtilmektedir (Ölmez, 2022:17). Yerel yönetim, halkın özerkliğini ve bağımsızlığını oluşturan, karar verme gücünü sağlayan demokrasiye farklı bakış açısı ile yukarıdan aşağıya ya da aşağıdan yukarıya yönelik bir yönetim şekli olarak belirtilmiştir (Jun, 2002:305).

4. DOĞAL AFETLER VE AKILLI KENT PLANLAMASINDA YEREL YÖNETİŞİMİN ROLÜ

Kentsel gelişimde birçok ekonomik, toplumsal ve siyasal faktör etkili olmakla birlikte kentin yerleştiği alanın topoğrafik özellikleri de bu gelişimde önemli bir paya sahiptir. Kentsel yapısını topoğrafik özellikleriyle uyumsuz olarak şekillendiren kentler zaman içerisinde gelişimini ve sürdürülebilirliğini kaybetmişlerdir (Uyanık ve Hidişoğlu, 2023:649). Toprak ve yeryüzü yapısını yok sayarak yapılaşan kentler, bir doğal afet sonrasında tüm kazanımlarını ya da kazanımlarının önemli bir çoğunluğunu afete kurban verebilmektedir. Bu zararı en aza indirgeyebilmek adına kentsel yapılaşma ve tasarım, topoğrafik özellikler ve buna bağlı oluşabilecek yeryüzü olayları dikkate alınarak oluşturulmalıdır (Uyanık ve Hidişoğlu, 2023:650). Doğal afetlerin bu yıkıcı etkisinde, toprağın ve yeryüzünün yapısı kadar bu yapıyı dikkate almayan idari ve teknik birimlerin de önemli payı vardır. Yerel yönetim, kentlerin bu yapılaşmasında rolü olabilecek tüm paydaşların ilgili aşamalarda etkin olmaları ve kentlerin bilimsel gerçekler doğrultusunda tasarlanabilmesi açısından önem taşımaktadır.

Doğal afetler önlenemeyen doğa olaylarından olup zaman zaman birçok ülkenin yaşam koşullarını zorlamaktadır. Türkiye de bulunduğu coğrafi konum itibarı ile tarih boyunca birçok doğal afet yaşamıştır. Bu afetler sonucunda bu coğrafyada ciddi sayıda can ve mal kayıpları oluşmuştur (Göver, 2023:281-284). Türkiye için geçmişte ve günümüzde önemli bir sorun olan ve gelecekte de sorun olmaya devam edecek olan deprem, şehirleşmede bazı yanlışların düzeltilmesi ve bazı eksikliklerin giderilmesi açısından bir fırsat olabilmektedir. Depremle yaşamayı öğrenme konusunda önemli derecede yol kat eden ve teknolojik gelişmeleri kullanarak birçok sorunun üstesinden gelebilen Japonya, Türkiye'nin yakın gelecekte uygulayabileceği deprem sonrası birçok çalışma için güzel bir örnek teşkil etmektedir. 6 Şubat 2023 depremlerinin ağır yaralar açtığı Malatya da, dünyadaki en başarılı akıllı şehirlerden birisi olan Tokyo kentinin deprem hassasiyeti kapsamında nelere önem verdiğini ve ne gibi önlemler aldığını irdeleyerek bu konuda gerekli adımları atabilmelidir.

Doğal afetlerin öncesinde ve sonrasında kentsel kırılganlığın azaltılması ve afetlere karşı dirençli kentlerin oluşturulmasında gerekli görülen en temel çalışma, yerel yönetimler işbirliğinde sürdürülebilir ve bütünleşik risk ve afet yönetimi planlamasıdır. Afet öncesi olarak başta yerel düzeyde olmak üzere yetkili tüm kurum ve kuruluşlarca yerel yönetim bilinci doğrultusunda bir risk planı çıkartılması ve sonrasında afet yönetim işbirliklerinin yapılması, il ve bölge için önemli bir olgudur. Kentsel alanlarda merkezi ve yerel yönetim işbirliği ile yapılacak akıllı uygulamalar, meydana gelebilecek bir afetin zararını en aza indirecektir (Coşandal ve Partigöç, 2022:147-148).

Yönetişimin yerel boyutu, kentlerin evrim geçirmiş hali olan akıllı kentlerin yapılanmasında etkin olabilecek bir faktör olarak görülmektedir. Bazı araştırmacılar tarafından yerel yönetim, akıllı kentin tanımı içerisinde, akıllı kentin gereklerinden birisi olarak (Erdoğan, 2019:3-6) görülmekle birlikte yerel yönetişimin akıllı kent planlamasında bir öğeden çok, etkili bir faktör olduğu söylenebilir.

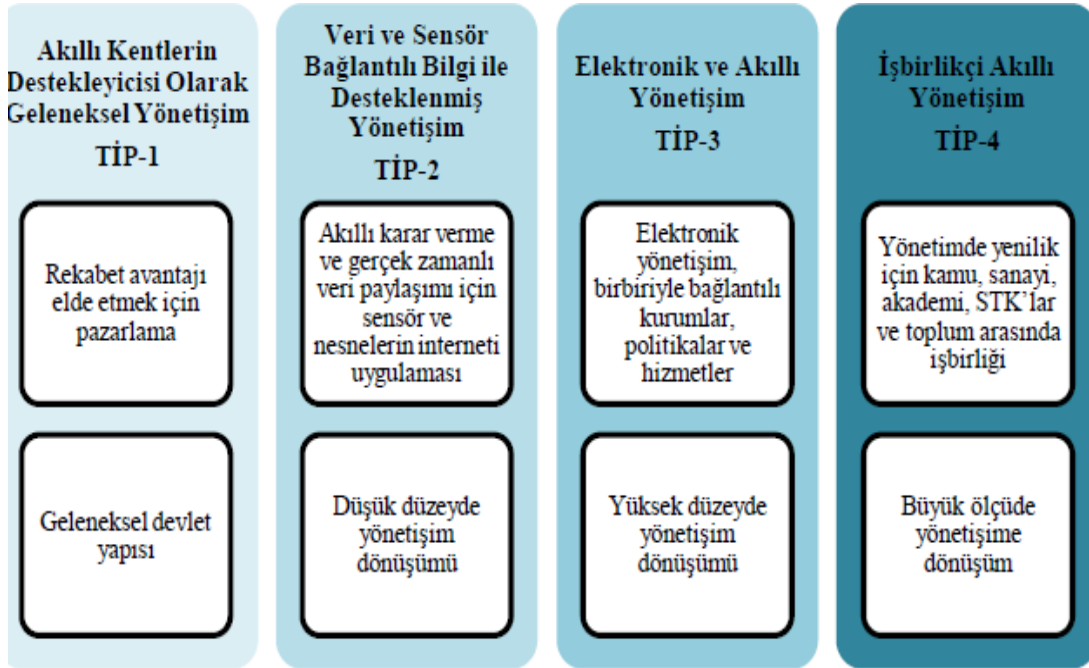
Kentlerin afet riskinin azaltılması ve önleyici tedbirlerin alınması açısından yenilikçi ve sürdürülebilir yaklaşımların başında akıllı kentler gelmektedir. Kentlerin direncinin artırılmasında da önemli rol oynayan akıllı uygulamalar vatandaşların sorun ve ihtiyaçlarına yenilikçi ve sürdürülebilir çözümler üretmektedir (Ateş, 2022:14). Akıllı kentler üzerine yapılan araştırmalarda, e-devlet ve e-yönetişimin dikkate alınması gereken en önemli unsurlar içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu tür şehirlerde e-yönetişim, bilgi toplumunun geliştirilmesine yönelik siyasi programların Bilgi İletişim Teknolojisi (BİT) altyapılarının ve bilgi hizmetlerinin gelişimini etkilediği ölçüde inovasyonun temellerinden birini oluşturmaktadır (Fietkiewicz vd., 2017:75).

Yerel halka sunulan kamusal hizmetlerin, çok aktörlü ve halkın karar alma süreçlerine katılımını içeren etkileşimli bir yapılanmayla etkin, verimli ve şeffaf bir şekilde sunulmasını içeren yerel yönetişim

(Bimay, 2021:214), teknolojik gelişmelere paralel olarak yerel birimlerde uygulanabilecek tüm dijital yeniliklerin kente ve halka uyumlaştırılması sürecinde dikkate alınmalıdır. O halde yönetişimin bilinen ilkelerini yerel yönetim için de savunmak mümkündür. Akıllı kentlere yönetim açısından bakıldığında, akıllı kent bileşenlerinden olan akıllı çevre, akıllı ekonomi, akıllı yönetim, akıllı yaşam, akıllı ulaşım ve akıllı toplum (Erdoğan, 2019:3-4) gibi bileşenlerin etkin bir yönetim uygulamasıyla geliştirilmesi, yerel başarıyı da beraberinde getirebilecektir.

Yerel yönetişimin akıllı kentlere uyarlanması anlayışı, kentlerdeki yönetişimin daha dijital ve dolayısıyla daha soyut bir yapı almasına neden olmaktadır. Getirilen yeniliklerin dijital ve soyut bir yapılanma içermesi, sonuçlarının da soyut olacağı anlamına gelmemelidir. Akıllı kent uygulaması ile getirilen yenilikler, kent halkının ruhsal ve fiziksel karmaşadan kurtulmasında önemli pay sahibi olmaktadır (Akbaş, 2018:380).

Yönetişime akıllı kentler açısından bakıldığında adillik, etkinlik, hesap verebilirlik, hukuka bağlılık, katılımcılık, ölçülülük, saydamlık, sorumluluk, tutarlılık ve yerindenlik gibi yönetim ilkelerinin uygulanması, toplumun ve bireyin sosyo-kültürel gelişimini ve yaratıcılığını destekleyen kentlerin planlanmasında başrolde olabilecek faktörlerdir. Bu faktörlerin vatandaş ve yerel aktörler arasında uyumunu sağlamak için de katılımcılığın ve iletişimin önemli olduğu bir yönetim uygulaması kaçınılmazdır (Henden Şolt, 2020:968-972).

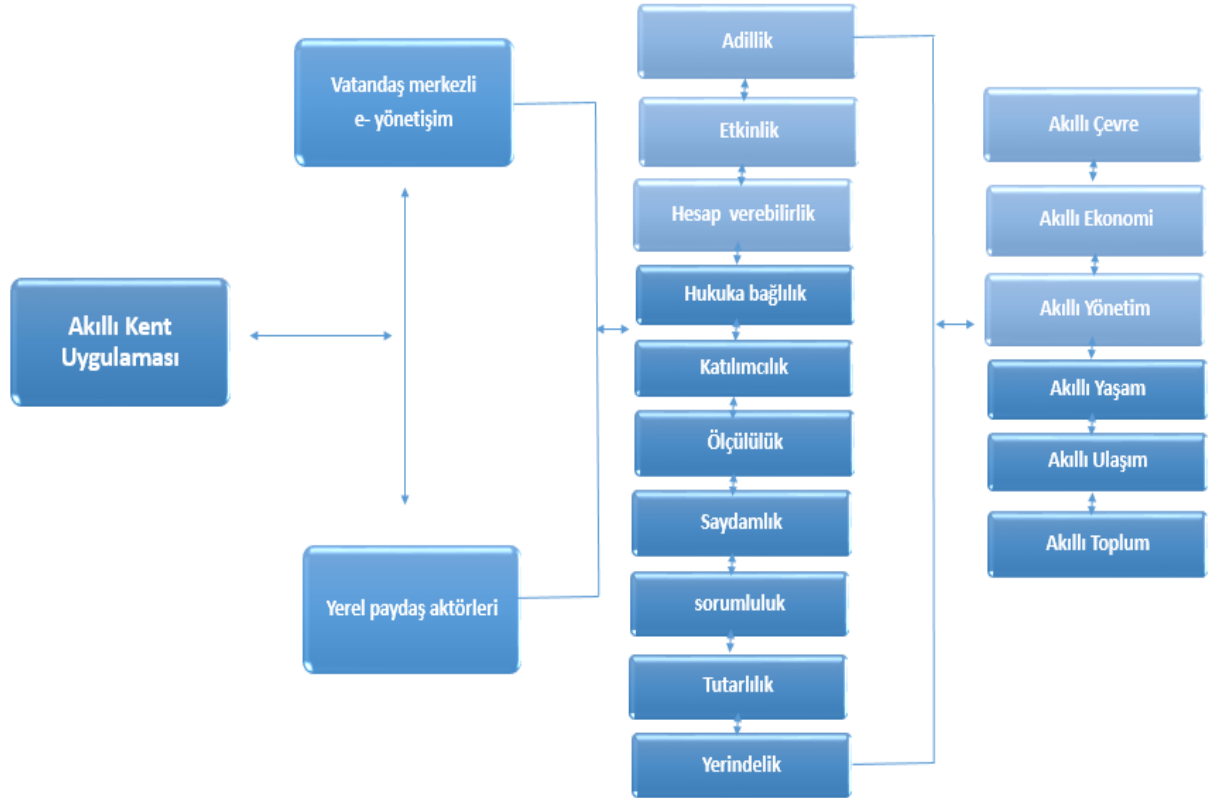
Şekil 1. Akıllı Kent Yönetişiminin Kavramlaştırılması

Kaynak: (Praharaç vd., 2018:5)

Şekil 1’de görüldüğü gibi Praharaç ve diğerleri (2018:5) tarafından akıllı yönetim kavramı oluşturulmuş ve bu kavram dört tip akıllı kent yönetişimi uygulaması ile belirtilmiştir. Bu uygulamalarda yönetişimin düzeyi ile işbirliği olguları arasındaki ilişki vurgulanmıştır. Geleneksel kentlerden akıllı kentlere dönüşüm süreci, ilgili aktörlerin imkânları ve işbirlikleri dâhilinde destek ve araçlara ihtiyaç duymaktadır.

Doğal afetlerden büyük zarar görmüş kentlerin yönetim kapsamında akıllı kentlere dönüşüm planlanması aşamasında yerel yönetimlerce dikkat edilmesi gereken noktalardan birisi de projelerin getireceği maliyet unsurudur. Bazı araştırmacılara göre sıfırdan yeni bir akıllı kent inşa etmek ve buralara gerekli altyapı yatırımlarını yapmak, var olan az gelişmiş bölgeleri akıllı kent hâline getirmeye çalışmaktan daha az maliyetli bir durumdur. Maliyet unsurları dikkate alındığında, sıfırdan yeni bir akıllı kent kurmak, akıllı kentleşmeye uygun stratejik yer seçimi yapılabilmesi, kentin hedefine ve amacına uygun manevra kabiliyeti yaratması, teknolojik olanakların kentle bütünleşebilecek şekilde konumlandırılabilmesi gibi avantajlara sahip olmaktadır. İster sıfırdan kurulsun, ister var olan kent dönüştürülsün, akıllı kent yaklaşımları, finansal destek yanında yerel yönetim uygulamalarına da ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada yerel makamlar, sürdürülebilir ve yaşanabilir akıllı kentler planlayabilmek için özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği kurmalı ve özellikle yerel halkın bu planlamaya katılımını sağlayacak altyapıyı oluşturmalıdır (Akbaş, 2018:380).

Akıllı şehri oluşturan pek çok farklı bileşeni koordine etmek için çok daha güçlü bir istihbarat işlevi gerekmektedir. Bunlar, hükümet ve iş dünyasının geleneksel işlevlerini bir araya getiren bir yapıya bağlı olacaktır. İş dünyası, şehirlerin daha akıllı olmasını sağlayan donanım, yazılım ve veri çözümleri sağlama konusunda uzmanlığa sahipken, hükümet de geleneksel odak noktası olan hizmet kullanıcıları, topluluklar ve vatandaşlarla ilgilenmektedir. Bu tür bir yönetim, AB ve tabii ki ulusal hükümetler gibi bölge dışı kurumlara kadar uzanan daha geniş bir bağlamda toplumu yönlendirme işlevi olan daha üst düzey STK'lara kadar uzanmaktadır (Batty vd., 2012:497).

Şekil 2. Yönetişim Tabanlı Akıllı Kent Uygulaması

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur

Nasıl ki şehirler giderek daha fazla aktif kurum ve grupların bir araya gelmesiyle oluşuyorsa, genel yönetim ve koordinasyon da aynı şekilde hem aşağıdan yukarıya hem de yukarıdan aşağıya

doğru oluşturulabilir. Böyle kapsamlı bir yönetim anlayışı çerçevesinde oluşturulan planlamanın da kentler yönelik geleneksel rolünün yanı sıra, kamu hizmetlerinin işleyişi, vatandaşların hizmetlere erişimi, sağlık, eğitim ve aslında şehir üzerinde konum ve hareket açısından mekânsal bir etkiye sahip olan tüm işlevlerle ilgili soruları içermesi gerekmektedir (Batty vd., 2012:497).

Yerel yönetim kapsamında geliştirilen yaşayan laboratuvarlar yaklaşımı akıllı kent yönetim modelinin uygulama araçlarından biridir. Bu yaklaşım çerçevesinde üniversitelerin, araştırma merkezlerinin ve teknoloji firmalarının daha iyi çözümler ve yenilikçi hizmetler sunmak adına işbirliği yapmalarının itici bir güç olacağı dikkate alınmalıdır (Karlı ve Açiksöz, 2021:336-345).

Akıllı kent stratejileri, yerel düzeyde yönetim uygulamalarına sahip olabileceği gibi ulus üstü veya ulus gibi daha geniş kapsamlı yönetim uygulamalarına da ev sahipliği yapabilmekte ve bu stratejilerin çoğunu yerel düzeyde kullanabilmektedir. Bu kapsamda her kentin kendi doğal dokusu, tarihsel gelişimi ve mevcut özellikleri paralelinde kendine özgü akıllı kent yapılaşmaları mevcut olabilmektedir. Bu durum, yerel düzeydeki coğrafi ve teknolojik yeniliklerin yerel düzeydeki ilerlemeleri destekleyeceğinin (Akbaş, 2018:383,384) ve böylece yerel düzeyde yönetişimin doğal afetler sonrasında oluşturulacak akıllı kent planlamasında ne kadar etkin rol alacağının göstergesi durumundadır.

Akıllı kent planlamasının yerel düzeyde tabana yayılabilmesinde yönetişimin etkisini akıllı kente uyumlu bir şekilde artırabilecek olan "*akıllı yönetim*" yaklaşımı, yönetimde dijital dünyanın etkisini ön plana çıkarmaktadır. Bilgi iletişim teknolojilerinin sunduğu çözümlerin farklı seviyedeki paydaşlar tarafından benimsenerek etkin bir iletişim ve etkili bir karar alma mekanizmasının işletildiği akıllı yönetim (Erdoğan, 2019:7), akıllı kent planlamasıyla ilgili süreçte yerel halkın fikir ve görüşlerinin daha hızlı tespit edilerek dikkate alınmasını sağlayacak bir ortam yaratmaktadır.

4.1. Tokyo'da Akıllı Kent Planlaması ve Yerel Yönetişim

Yönetişimin temellerinden olan işbirliği ve inovasyon Tokyo'da akıllı mobilitenin ana itici güçleridir. Hükümet ve ulaşım operatörleri ile araştırma kurumları, yeniliği teşvik etmek, ileri teknolojileri uygulamak ve ulaşım hizmetlerini sürekli olarak iyileştirmek için diğer paydaşlarla işbirliği yapmaktadır. Bu işbirlikçi yaklaşım, Tokyo'nun akıllı mobilite çözümlerinde ön planda kalmasını ve değişen ulaşım ihtiyaçlarına uyum sağlamasını kolaylaştırmaktadır (Wolniak ve Grebski, 2023:757). Bu kapsamda kurulan kamu-özel sektör ortaklıkları, Tokyo'nun banliyölerinde daha küçük ve yeni akıllı kentler kurulmasında ekonomik olarak önemli rol almaktadır (Veselitskaya vd., 2019:101).

Tokyo'da yönetim odaklı kentsel planlama sürecinin ana katılımcısı ve takipçisi olan Kentsel Gelişim Bürosu tarafından düzenlenen program hedefleri içerisinde,

- *Uluslararası rekabet gücü için kentsel dinamikleri korumak ve geliştirmek,
- *Küresel çevre ile bir arada yaşamayı sağlamak,
- *Kentsel alanları restore etmek,
- *Kültürel mirası korumak,
- *Konforlu ve güvenli bir şehir yaratmak, bulunmaktadır.

Programın hedeflerine ulaşma yolunda uygulanacak faaliyet alanları ise,

- *Bölgesel ulaşım altyapısını iyileştirmek,
- *Ekonomik canlılığı artıran merkezler kurmak,
- *"Düşük karbonlu" bir kente geçişi sağlamak,

- *Şehir peyzajını uyumlu hale getirmek,
- *Çekici kentsel alanları yaratmak,
- *Daha iyi çevresel koşullar sağlamak,
- *Güvenli, sürdürülebilir bir şehir oluşturmak, olarak belirlenmiştir.

Kentsel Gelişim Bürosunun koordinasyonundaki bu programın uygulanması aşamasına şehir yetkilileri, bölge sakinleri, enerji şirketleri, diğer şirketler ve sivil toplum kuruluşları katılarak yerel yönetim odaklı bu programı uygulamak durumundadırlar (Veselitskaya vd., 2019:97).

4.2. Tokyo'da Akıllı Kent Uygulamaları

Japonya'nın coğrafi konumu, Tokyo'yu Pasifik Okyanusu'nun kenarında yer alan bir dizi volkan ve sismik faaliyet alanı olan Ateş Çemberi'nin bir kısmının üzerinde savunmasız bir konuma getirmektedir. Tüm depremlerin yaklaşık %90'ı burada meydana gelmekte ve bu alan, Dünya'daki tüm aktif volkanların %75'ini barındırmaktadır. Ada ülkesi Japonya, Ateş Çemberi'nin batı kenarı boyunca uzanır ve Dünya'daki tektonik açıdan en aktif plakalardan biridir. Dünyadaki volkanik faaliyetlerin %10'u Japonya'da gerçekleşmektedir. Tokyo anakent bölgesinin altında yer alan Filipin Deniz Plakası, 1703 yılındaki 8,0 büyüklüğündeki Genroku depreminin ve 1923 yılındaki 7,9 büyüklüğündeki Kanto depreminin kaynağıdır. Bu durum Tokyo vatandaşları ve altyapısı için güvenliği birinci öncelik haline getirmektedir. Bu bölgede 7 veya daha büyük bir depremin yıkıcı can ve mal kayıplarına yol açma potansiyeli vardır ve bunun küresel ekonomik yansımaları daha da büyük olabilecektir (Tuna, 2023:597-612).

2022 yılı verilerine göre GSYH açısından dünyanın en büyük üçüncü ekonomisi durumundaki (Euronews, 2022) Japonya, karşılaştığı birçok doğal afete rağmen, ekonomik ve teknolojik açıdan gelişimini sürdürmektedir. Ülkenin jeolojik konumu ve toprak yapısını oluşturan fay kırıkları, tarih boyunca büyük depremlerin yaşanmasına neden olmuştur. Yakın zaman içerisinde Japonya'nın doğusunda 11.03.2011 tarihinde meydana gelen, 9,0 şiddetindeki deprem ve ardından oluşan 40 metre yüksekliğinde dalgalarla gelen tsunami ve beraberinde elektrik kesintisiyle gelen nükleer sızıntı nedeniyle tarihte 3/11 felaketleri olarak anılan bu üç felaket, depreme hazırlık ve deprem sonrası faaliyetler konusunda eksikliklerin görülmesine sebep olmuştur (Bayra, 2021:1193). Bu kapsamda kentlerin yapılaşmasında yönetim ve akıllı kent planlaması konularına önem verilmiş ve bu konuda başkent Tokyo birçok uygulamaya ön ayak olmuştur.

3/11 felaketleri sonrasında Tokyo Afet Yönetim Konseyi tarafından Afete Karşı Önlemler Temel Yasası'na dayanılarak Tokyo Anakent Alanı Afet Önleme Planı oluşturulmuştur. Bu planın amaçları içerisinde, acil durum müdahalesi, yeniden yapılanma önlemleri ve deprem tehlikesine karşı önlemler almanın yanında Tokyo halkının hayatlarını, sağlıklarını ve mülklerini korumak, Tokyo'nun dayanıklılığını geliştirmek ve kentsel işlevliğini koruyarak yeni afet önleme projeleri geliştirmek bulunmaktadır. Bu plan temelinde, kentte bulunan tüm yapılarıdaki riskler ve kentsel iş sürekliliğine yönelik donanımlar toplanarak Güvenli Şehir Planının Gerçekleştirilmesi, Korunmuş Ulaşım Ağlarının ve Kamu Hizmetlerinin Güvencesi ve Güvenli Bilgi ve İletişim Teknolojisi isimli üç ana başlık altında yapılması gerekenler, olumlu ve olumsuz durumlar, bir stratejik plan çerçevesinde ortaya konmuştur. Bu ana başlıklar, "Yeni Tokyo - Yeni Yarın - 2020 Eylem Planı" çerçevesinde dikkate alınarak gelecekteki olası risklerin belirlenmesinde ana ölçüt olmuştur. Ardından, Tokyo'da güvenlik önlemlerinin istikrarlı bir şekilde yürütüldüğü varsayımıyla mevcut afet önleme planı ile güvenlik ve iş sürekliliği perspektiflerinden "2050'de Tokyo'nun Şehir Manzaraları" öngörülmüştür. Son olarak, "2050 Tokyo Şehir Manzaraları" temel alınarak "Kalıcı Bölge Sürekliliği Yönetimi (DCM) ve İş Sürekliliği Yönetimi (BCM)" riskleri tahmin edilmiştir. Bu durum, mevcut afet önleme planına ve vizyona göre

önlemler alınsa bile 2050 yılına kadar ek stratejilerin gerekli olduğu ve bazı risklerin devam ettiğinin düşünüldüğü şeklinde yorumlanmaktadır (Hu ve Tanaka, 2019:3-5).

3/11 felaketleri sonrasında akıllı kent uygulamalarına hız veren ve çevreye duyarlı ve yenilenebilir enerji kaynaklarıyla sürdürülebilir bir büyüme hedefleyen Tokyo akıllı kenti, hükümet tarafından da desteklenen ve hızla gelişim gösteren güneş enerjisi üretim sektörünü yaygınlaştırmak adına kentsel alanlarda kurulum alanları açmıştır. Tokyo Büyükşehir Yönetiminin bu alanda yaptığı çalışmalar kapsamında, güneş enerjisi kurulumu için uygun binaları gösteren interaktif bir harita uygulaması bulunmaktadır (Pham, 2014:18).

Tokyo Büyükşehir Yönetimi Çevre Bürosu, 2012 yazında ve sonrasında sürdürülmesi gereken akıllı enerji tasarrufu girişimi için bir politika hedefi ve büyükşehir yönetiminin kenti gelecekte bir Akıllı Enerji Kentine dönüştürmek için alması gereken önlemleri belirleyen bir Akıllı Enerji Stratejisi ortaya koymuştur. Bu amaçla üç önemli husus vurgulanmıştır: Enerji tasarrufu teknolojilerinin ve teknik bilginin kullanımını en üst düzeye çıkaran akıllı enerji tasarrufu; düşük karbon kullanımı, dağıtılmış enerji kaynaklarının yaygınlaştırılması ve akıllı enerji yönetimi yoluyla kentsel enerji arz ve talebinin optimum kontrolü (Fietkiewicz ve Stock, 2015:2350).

Tokyo kenti, Akıllı Enerji Şehri stratejisi kapsamında “Tokyo Vizyonu 2020” hedeflerini belirlemiş ve buna yönelik çalışmalar yapmıştır. Tokyo Vizyonu 2020'nin genel hedefi olan “Verimli, bağımsız ve dağıtılmış enerji sistemlerine sahip düşük karbonlu bir toplum yaratmak” doğrultusunda,

- * Bir milyon KW kapasiteli, yüksek verimli, doğal gaz yakıtlı bir enerji santralinin inşasına başlanması,
- * Diğerlerinin yanı sıra kentsel gelişim planlarını kullanarak bağımsız ve dağıtılmış enerji kaynaklarının yaygınlaştırılması,
- * Evlerde güneş enerjisi sistemlerinin kurulmasını teşvik etmek,
- * Akıllı bir şehrin hayata geçirilmesi için örnek projeler uygulamak,
- * Büyük ölçekli kuruluşların toplam karbondioksit sürümünde %6 ile %8 zorunlu azaltımı gerçekleştirmelerini sağlamak,
- * 27.000 yeni nesil aracın ulaşım sahnesine sürmek, gibi alt hedefleri bulunmaktadır (Pham, 2014:44).

Tokyo'da akıllı mobilite, kentte ulaşım verimliliğini ve sürdürülebilirliği artırmak için ileri teknolojilerin ve yenilikçi çözümlerin uygulanmasını ifade eder. Tokyo, hareketli bir anakent olarak çeşitli ulaşım zorluklarıyla karşı karşıyadır ve akıllı mobilite girişimleri bu sorunları ele almayı amaçlamaktadır. Tokyo'daki akıllı mobilitenin önemli bir yönü, son derece uyumlu toplu taşıma sistemidir. Şehir, verimli ve geniş bir kapsama alanı sağlayan tren, metro ve otobüsten oluşan kapsamlı bir ağa sahiptir. Bu uyumlu sistem, birbirine iyi bağlanmış ulaşım merkezleri ve farklı ulaşım türleri arasında transferleri kolaylaştıran senkronize tarifeler ile yolcuların şehirde sorunsuz bir şekilde gezinmelerini sağlamaktadır. Gerçek zamanlı bilgi akışı Tokyo'nun akıllı mobilite altyapısında çok önemli bir rol oynamaktadır. Yolcular mobil uygulamalar ve anonslar aracılığıyla tren tarifeleri, gecikmeler ve platform değişiklikleri hakkında zamanında güncellemelere erişebilmektedir. Bu da onların yolculuklarını daha etkin bir şekilde planlamalarını ve bilinçli kararlar almalarını sağlayarak bekleme sürelerini azaltmakta ve genel seyahat deneyimlerini iyileştirmektedir. Şehrin ulaşım sisteminde, yolculara bir dizi ulaşım seçeneği sunan ve trenlerin, otobüslerin ve bisikletlerin etkin bir şekilde uyumunu içeren, yolcuların seyahatleri için en uygun ve elverişli modu seçmelerine olanak tanıyan çok modlu uyum sistemi uygulanmaktadır. İyi tasarlanmış ulaşım merkezleri ve senkronize

tarifeler, sorunsuz transferleri kolaylaştırarak sorunsuz bir yolculuk sağlamaktadır (Wolniak ve Grebski, 2023:756).

Sürdürülebilirlik, Tokyo'daki akıllı mobilitenin bir diğer önemli yönüdür. Şehir, elektrikli araçların kullanımını aktif olarak teşvik etmekte ve karbon sürümelerini ve hava kirliliğini azaltmak için elektrikli araç şarj altyapısını geliştirmektedir. Tokyo, elektrikli araçların benimsenmesini teşvik ederek daha temiz ve daha yeşil bir ulaşım sistemine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca Tokyo, sürücülerini mevcut park yerlerine yönlendirmek için sensörler ve dijital tabelalar kullanan akıllı park sistemlerini uygulamaktadır. Bu sistemler park kaynaklarının kullanımını optimize etmekte, park yeri aramak için harcanan zamanı azaltmakta ve trafik sıkışıklığını hafifletmektedir (Wolniak ve Grebski, 2023:757).

Tokyo'da akıllı mobilitenin ana faktörleri içerisinde, Entegre Toplu Taşıma, Gelişmiş Biletleme ve Ücret Sistemleri, Gerçek Zamanlı Bilgi ve Güncellemeler, Akıllı Ulaşım Sistemleri, Bisiklet Paylaşımı ve Mikromobilité Seçenekleri, Yürünebilirlik ve Yaya Altyapısı, Çok Modlu Entegrasyon, Sürdürülebilir Girişimler, Akıllı Park Sistemleri, İşbirliği ve İnovasyon uygulamaları bulunmaktadır (Wolniak ve Grebski, 2023:757-758). Sürdürülebilir girişimlerin öneminin farkında olan Tokyo'da elektrikli araçların benimsenmesi ve şarj altyapısının geliştirilmesi aktif olarak teşvik edilmektedir. Ayrıca, mobil uygulamalar, temassız ödeme sistemleri ve gerçek zamanlı bilgiler gibi teknolojilerin entegrasyonu, bu şehirde yaşayanlar ve ziyaretçiler için genel seyahat deneyimini geliştirmektedir (Wolniak ve Grebski, 2023:759).

Tokyo'da trenleri, metroları ve otobüsleri içeren son derece uyumlu bir toplu taşıma sistemi bulunmaktadır. Şehrin ulaşım ağı, milyonlarca yolcunun ihtiyaçlarını karşılayan geniş bir kapsama alanı ve verimli hizmetler sunmaktadır. Suica ve PASMO gibi temassız akıllı kartlar, yolcuların çeşitli ulaşım modlarında ücretleri sorunsuz bir şekilde ödemesine olanak tanır. Tren tarifeleri, gecikmeler ve platform değişikliklerine ilişkin gerçek zamanlı bilgilere mobil uygulamalar ve duyurular aracılığıyla kolayca ulaşılabilen, bu da daha sorunsuz ve daha bilinçli seyahati kolaylaştırmaktadır. Tokyo aynı zamanda çok modlu uyuma da vurgu yaparak iyi bağlanmış ulaşım merkezleri ve farklı ulaşım modları arasında rahat transferler için senkronize tarifeler sağlamaktadır. Şehir, yaya dostu altyapıya öncelik vererek ve yaya bölgeleri uygulayarak yürümeyi uygulanabilir bir ulaşım şekli olarak aktif bir şekilde teşvik etmektedir. Ayrıca, akıllı park sistemleri sürücülerini mevcut park yerlerine yönlendirerek park kaynaklarını optimize etmekte ve trafik sıkışıklığını azaltmaktadır (Wolniak ve Grebski, 2023:759).

5. DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE AKILLI KENT UYGULAMALARI

Küreselleşmenin etkisi ile teknolojiyi kent yaşamıyla birleştirebilen, onu adapte edebilen kentler hızla akıllı bir forma dönüşerek kentsel mekânlardaki yaşam kalitelerinin artmasına ve daha sürdürülebilir bir kent yaşamına imkân tanımaktadır. Bu doğrultuda dünyada birçok kentte akıllı uygulamalar hızla yaygınlaşmakta ve her geçen gün yeni projeler hayata geçirilmektedir. IESE Cities'in 9 ana başlıkta 114 göstergesi dikkate alarak hazırladığı "Motion Index 2023" sürdürülebilirlik ve yaşam kalitesine göre yaptığı akıllı kentler sıralamasında, Londra, New York ve Paris, 2022'de olduğu gibi ilk üç sırayı almışlardır. Listenin devamında Tokyo, Berlin, Singapur, Oslo, Amsterdam, San Francisco ve Chicago yer almış ve ilk on sıra belirlenmiştir (IESE Cities in Motion, 2024).

Uzak Doğu ülkeleri ve Avrupa şehirleri başta olmak üzere dünyadaki akıllı kent uygulamalarına yönelik birçok başarılı örnek bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin bazı anakentlerinde akıllı kent uygulamaları kent yaşamındaki yerini almaya başlamıştır.

5.1. Dünya'da Akıllı Kent Uygulama Örnekleri

Akıllı kent planlaması ile yerel halkın yaşam kalitesini önemli ölçüde arttırmak ve kentlerin sürdürülebilir bir çevre konusunda başarılı olmalarını sağlamak mümkün bulunmaktadır (Vasseur ve Dunkels, 2010:336). Akıllı kent planlamasında, stratejik planlamanın önemli öğeleri Kent Gelişim Stratejileri (KGS) ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) kapsamında gerçekleştirilmesi planlanan hedefler de dikkate alınmak durumundadır (Karlı ve Açıksöz, 2021:336).

Akıllı kent uygulamaları, yoğunluklu olarak Avrupa şehirlerinde olmak üzere teknoloji gelişim hızı bakımında ileri seviyede olan bazı uzak doğu şehirlerinde de görülmektedir. Başlangıçta akıllı kent uygulamalarının en iyi örnekleri, Paris, Londra, Berlin, Singapur, Barselona ve Amsterdam'da görülmekteyken (Caragliu ve Nijkamp, 2011:67) günümüzde ise Orta Doğu kentlerinde hızla geliştikleri görülmektedir. 2025 yılına gelindiğinde ise Asya-Pasifik kentlerinin akıllı kent konusunda öncü duruma gelecekleri beklenmektedir (IHS Markit, 2014).

Habitat ve Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan Dijital Kentler Endeksi kapsamında 500 kente yönelik sürdürülebilirlik, yönetim, inovasyon ekonomisi, yaşam standardı, uzmanlık algısı, dijitalleşme ve ulaşım gibi yedi kategoride ve on dokuz alt kategoride değerlendirme yapılmış olup bu değerlendirme sonucunda en yüksek puanı alan 100 kent sıralanmıştır. Bu değerlendirme yapılırken ulaşım (%25), yönetim (17,5), dijitalleşme (%17,5), uzmanlık algısı (%15), sürdürülebilirlik (%12,5), yaşam standardı (%10) ve inovasyon ekonomisi (%2,5) kategori puanlaması üzerinden değerlendirme yapılmıştır (Telecommunication Standardization Sector of ITU, 2018). Yapılan birçok araştırma ve endeks tespitlerine bağlı olarak dünya genelinde her zaman ilk 20 içerisinde yer alan akıllı kentler Amsterdam, Barselona, Berlin, Boston, Hong Kong, Kopenhag, Londra, New York, Oslo, Paris, Tokyo, Singapur, Stockholm ve Zürih olarak görülmektedir.

Akıllı kentlere yönelik 2017 yılında yapılan Smart Cities Index isimli çalışmada en başarılı akıllı kent sıralamasında Kopenhag, Singapur ve Stockholm yer almıştır. Avrupa'nın en büyük finans merkezlerinden birisi olan Kopenhag, 1970'li yıllardan beri bisikleti en kilit ulaşım aracı olarak kullanmaktadır. Avrupa'da iş yapmanın en kolay olduğu ülke olarak bilinen Kopenhag, Avrupa Yeşil Başkenti ve Dünya Akıllı Kent Ödülünü birkaç kez almakla beraber Dünyanın En Yaşanabilir Şehri ödülleri de kazanmış bir kenttir. Singapur'da ise akıllı kent uygulaması kapsamında toplu taşıtlarda kullanılacak sistem ile araçların dolu-boş olduğu belirlenmekte ve bekleme sürelerine ait veriler elde edilmektedir. Su tüketiminde yeni bir sistem olan akıllı sayaç denemeleri ile su tüketimi takip edilmektedir. Her zaman en başarılı akıllı kentler endeksinde ilk sıralarda yer alan Singapur'da, 2030 yılına kadar tüm binaların akıllı teknoloji ile geliştirilmesi hedeflenmektedir. Sağlık hizmetlerinde kullanılan yardımcı robotik sistem ile yaşam kalitesinin yükseltilmesi amaçlanmaktadır. İskandinavya'nın en gelişmiş kentlerinden birisi olan Stockholm'de vatandaşların yaşam koşullarının iyileştirilmesi temel amaç olarak görülmektedir. Bu amaç doğrultusunda "2040 Vizyonu" çalışması ile Stockholm'ün dünyadaki rekabet gücünün artırılması projesi yürütülmektedir (Gürsoy, 2019:119).

Londra'da yapılan akıllı kent uygulamasında 'Londra Çevre Stratejisi' ile yaşam alanlarının en az %50'sinin yeşil alan olması ve sıfır karbon salımı oluşması için projeler hazırlanmıştır. Bu projeler sonucunda karbondioksit sürümlü araçların sayıları azaltılmış ve elektrikli araçlara teşvik artırılmıştır. Kentteki güvenlik görevlileri başta olmak üzere personellerin kıyafetlerine takılan güvenlik kameraları ile şeffaf bir çalışma yöntemi izlenmektedir. Kentteki metro istasyonlarında yabancı kişilere yönelik yönlendirme (navigasyon) sistemi kurulmuştur. Vatandaşlara yönelik yapılan anketler ile kişilerin planlama sürecine dâhil edilmesi sağlanmıştır (Çetin ve Çiftçi, 2019:138-139). Ayrıca New York'da Citibike bisikletler ile aktif trafik yönetimi kapsamında akıllı ulaşım sistemi yapılmıştır. Paris'te, akıllı kent için akıllı şebeke araştırma ve geliştirme projesi tasarlanmıştır. San Francisco'da ise karbon salınımını azaltmak ve maliyetleri düşürmek amacıyla 3D ve 5D modelleri teknolojilerinden yararlanılmış ve yönetim kapsamında sorun giderilmiştir. Dubai, Berlin, Moskova ve Toronto'da akıllı çevre, enerji

ve ulaşım kapsamında uygulamalar bulunmakta ve farklı çalışmalar yürütülmektedir (Çetin ve Çiftçi, 2019:140). Dünyada akıllı kent örnekleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Türkiye’de ise akıllı kent uygulamaları başlangıç seviyede olup başta Kalkınma Planları aracılığıyla olmak üzere birçok proje ile merkezi ve yerel anlamda gelişim göstermektedir.

5.2. Japonya’da Akıllı Kent Uygulama Örnekleri

Japonya yaklaşık 125 milyon nüfusuyla dünyanın en kalabalık yedinci ülkesi konumunda olup nüfusun yaklaşık yüzde seksenden fazlası kentlerde ve kasabalarda yaşamaktadır (Türk Japon Vakfı, 2024). Bu yoğun kentleşme, Japon yerel yönetimleri için akıllı kent stratejilerinin gelişmesinde önemli bir tetikleyici unsur konumundadır.

Japonya, ülkelerin en önemli sanayi sektörlerinden olan otomotiv sektöründe dünyada en büyük paya sahip ikinci ülke konumundadır. Otomotivdeki bu gelişmişliği, Japonya’nın ulaşım sistemlerindeki gelişmişliğini ve yatırımlarını da etkilemektedir. Bu kapsamda Japonya, Akıllı Ulaşım Stratejilerini (AUS) geliştirmek üzere 1995 yılında 1995-2015 yıllarını içine alan bir eylem planı hazırlamıştır. 1996 ile 2004 yılları arasında kapsayan ilk dönem “Birinci Evre” olarak adlandırılan gelişim ve saha uygulamaları evresidir. Araç navigasyonlarının, elektronik ücret toplama sistemlerinin, sürüş güvenliğinin, trafik ve yol yönetiminin, kent içi ulaşımın, ticari araç uygulamalarının, yaya uygulamalarının ve acil durum araç uygulamalarının yürürlüğe girdiği bu evre, ulaşım sisteminin temel öğelerine odaklanmıştır. 2004-2013 yılları arasında “Bağlantılı Araç Sistemleri”nin entegrasyonu ve yaygınlaştırılması hedeflerinin yer aldığı “İkinci Evre” yer almaktadır. 2013-2017 yılları arasındaki dönemi içeren “Üçüncü Evre” ise “Sürdürülebilir Mobilité” olarak adlandırılmıştır ve bu dönem geniş kapsamlı entegrasyon sistemlerini, saha uygulamalarını, bilimsel faaliyetleri, veri toplamayı, Büyük Veri problemini ve gelişim projelerini kapsamaktadır. 2015 yılına kadar süren yirmi yıllık bir dönem kapsayan bu planın 2015 yılından sonra da plana bağlı olarak sürdürüldüğü görülmektedir (Tektaş ve Tektaş, 2019:198-200)..

Japonya’da Ekonomi, Ticaret ve Sanayi Bakanlığı (METI) 2010 yılından itibaren artan sayıda akıllı şehir projesine yatırım yapmış, bu kapsamda 2014 yılının Nisan ayında yayınlanan Dördüncü Enerji Stratejik Planıyla akıllı enerji girişimlerinin teşvik edilmesini hedefleri arasına koymuştur (Pham, 2014:6).

Akıllı kent bileşimlerinden akıllı çevre ve akıllı enerji anlayışını ön plana çıkaran Japonya, Kashiwanoha kentinde geliştirdiği akıllı sistemler ile geleceğin kentlerine yönelik bir vizyon oluşturmayı hedeflemiştir. Enerji verimliliğine uyum sağlayan, enerji tasarrufuna yönelik yaşam tarzlarını geliştiren, karbon azaltılmasını destekleyen, sürdürülebilir tasarıma önem veren, yenilenebilir ve kullanılmayan enerji kaynaklarından yararlanan bir kent olarak tasarlanmıştır. Enerji verimliliğine ve tasarrufuna önem verilen bu kentte, enerji kullanımını ve geri dönüşümünü sürekli kontrol eden alan enerji yönetim sistemi, akıllı uygulamalar merkezi ve afet durumunda akıllı enerji sistemi gibi akıllı enerji sistemleri bulunmaktadır. Gerçekleştirilmesi beklenen bu hedeflerin temelinde, güvenli yaşam alanlarını korumaya yönelik yeni nesil ulaşım sistemleri ve yeşil alan programlarını uygulamak, enerji tasarrufuna yönelik depolar yapmak ve doğal kaynaklardan yararlanmak, insanı ve çevreyi uyum içinde yaşatmak gibi ana hedefler yer almaktadır (Ortaçşme vd., 2023:7-10).

Bir diğer akıllı şehir projesi olan Yokohama Akıllı Şehir Projesi, Japonya Akıllı Şehir Ulusal Girişiminin bir parçasıdır ve bu girişim kapsamında bir akıllı şehir modeli geliştirme deneyleri yürütülmektedir. Bu kapsamdaki deneyler Yokohama kentinde üç bölge merkezli bir bütün olarak gerçekleştirilmektedir. Proje içerisinde çok sayıda konut alanı, ofis ve ticari binanın yanı sıra büyük ölçekli bir tesis de yer almaktadır. Odak noktasında, enerji yönetiminde kendi çevrelerini dikkate alan farklı enerji yönetim sistemleri bulunmaktadır. Topluluk enerji yönetim sistemi bu farklı sistemlerin

yanı sıra elektronik araç istasyonlarını ve şarj merkezlerini de kapsamaktadır. Amaç, yenilenebilir enerjilerin uygulanmasını sağlayan bir altyapı oluşturmak ve hava koşullarına duyarlı fotovoltaik üretimin dengesizliğini telafi etmenin yanı sıra sosyal talebi doğrulamaktır. Sonuç, düşük karbonlu bir şehir ve vatandaşların enerjiyle sürdürülebilir ilişkisi olacaktır (Fietkiewicz ve Stock, 2015:2351).

Japonya, dijital dünyada yarattığı önemli değişim ve gelişim stratejilerini destekleyecek şekilde, “Süper Akıllı Toplum” modelini kentlerine ve kırsal alanlarına yaymak üzere çalışmalar yürütmektedir. 2016-2021 yıllarını kapsayan ve Japonya tarafından geliştirilen “Toplum 5.0” kavramı, dijital hayatı gerçek hayata entegre etmek ve süper akıllı toplumlar yaratmak üzere stratejiler içermektedir. Japonya bu stratejiler içerisinde şehirler ve bölgeler, enerji, afet önleme ve azaltma, sağlık hizmetleri, tarım ve gıda, lojistik, üretim ve hizmetler, finans, kamu hizmetleri ve işbirliği gibi konularda atılması gereken “akıllı” adımlara yer vermiştir (Arı, 2021:464-468).

5.3. Türkiye’de Akıllı Kent Uygulama Örnekleri

Türkiye’de akıllı kent uygulamaları başlangıcının, 2000’li yılların başında Yalova’da kurulan ‘Bilişim Vadisi Projesi’ olduğu kabul edilmektedir (Alkan, 2015: 75). Aynı yıllarda, kalkınma planlarına ve Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları ile Vizyon 2023 politika belgelerine konu olan akıllı kent projeleri, süreç içerisinde Ankara, Bursa, Eskişehir, İstanbul, İzmir ve Kocaeli gibi kentlerde uygulanmaya başlamıştır. 2014-2018 yıllarını kapsayan 10’uncu Kalkınma Planı kapsamında sağlık, ulaştırma, bina, enerji ile afet ve su yönetimi ve programları alanında gerekli yatırımların oluşturulması hedeflenmiştir (Çetin ve Çiftçi, 2019:140).

Akıllı kent uygulaması kapsamında İstanbul anakentinde akıllı çevre, ekonomi, eğitim, güvenlik, iletişim, enerji, sulama, tarım, turizm, ulaşım ve yönetim alanlarında uygulamalar bulunmaktadır. “Akıllı Şehir İstanbul” projesi kapsamında Cep-Trafik, i-Taksi gibi mobil uygulamalar sayesinde yerel halkın ulaşım hizmetlerinden daha kolay faydalanması hedeflenmektedir. Ankara’daki akıllı kent uygulamaları ise akıllı yönetim, akıllı çevre, akıllı yaşam ve akıllı hareketlilik olmak üzere dört temel uygulamada şekillenmiştir. Akıllı yönetim kapsamında vatandaşlar mobil uygulamaları etkin bir şekilde kullanmaktadır. Akıllı çevre ile ilgili olarak ilçelerdeki vatandaşlar tarafından olumsuz görüş bildirilen çöp alanlarının “Ankara Katı Atık Projesi” kapsamında park alanlarına dönüştürüldükleri bilinmektedir. Akıllı yaşam ve hareketlilik kapsamında yapılan çalışmalar, kent içi ulaşım sisteminde park yönlendirme, akıllı kart yükleme, akıllı durak, otobüsüm nerede gibi mobil uygulamalar kullanılmaktadır. İzmir’de akıllı kent uygulaması kapsamında “İzmirNET” projesi gerçekleştirilmiştir. Bu proje ile fiber optik teknik altyapı ağı sayesinde Türkiye’nin en büyük kent içi e-belediye iletişim altyapısının güçlendirilmesi sağlanmıştır. Kent içi trafik kameralarının ve İZELMAN otoparklarının da uyumlu hâle getirildiği bu uygulama kapsamında kent içi trafik sistemi akıllı kent uygulamalarına dâhil edilmiştir. Bursa’da ise e-belediye güvenlik yapılanmasında zabıta güvenlik görevlilerinin yaka kameraları ile denetim işlemleri kayıt altına alınabilmektedir. Antalya’da akıllı kent uygulamaları konusunda yapılan çalışmaların başında “Yeni Kepez Akıllı Şehrinin Oluşturulması” projesi gelmektedir. Bu proje kapsamında şehrin birçok yerine kurulmuş olan kent içi bilgilendirme ekranları sayesinde vatandaşlar, kent hizmetleri ile ilgili ihtiyaç duydukları bilgilere hızlı bir şekilde ulaşabilmektedir (Çetin ve Çiftçi, 2019:140). Konya’da ise akıllı kent uygulamaları kapsamında temassız banka kartlarının toplu ulaşımında kullanımı, akıllı bisiklet sistemi, kavşak sistemleri, kent bilgi sistemi, mezarlık bilgi sistemi, toplu ulaşım ve akıllı kavramının başta kullanıldığı hayatı kolaylaştıran daha birçok uygulamalar yer almaktadır (Bilici ve Babahanoğlu 2018:127-129).

5.4. Türkiye ve Japonya Karşılaştırması

Türkiye ve Japonya'nın jeolojik açıdan benzer deprem kaderini paylaşımları ve Japonya'nın depremle mücadelede attığı başarılı adımlar, Türkiye'nin Japonya'yı örnek alabilmesi açısından oldukça etkili faktörlerdir. Ayrıca son çeyrek asırdır iki ülkede yaşanan 7 ve üzeri depremlerde, Japonya'nın daha fazla sayıda ve daha şiddetli depremlere maruz kalmasına rağmen resmi rakamlara göre yaklaşık 26 bin, ki bu sayının yaklaşık yüzde sekseni tsunami kaynaklıdır, Türkiye'nin ise yaklaşık 65 bin can kaybı yaşaması (Denge ve Denetleme Ağı, 2023:4,15) Japonya'nın Türkiye için bir rol model olarak alınmasını gerekli kılmaktadır. Bununla birlikte 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinden kentsel yapılaşma açısından en fazla zarar gören illerden birisi olan Malatya'nın, deprem sonrası akıllı kentleşme açısından, dünyadaki akıllı kentler sıralamasında ilk 10 kent içerisinde yer alan Tokyo'nun kentleşmede depremle mücadele politikalarını örnek alması, Malatya'yı akıllı kentler sınıflandırmasında üst kategorilere çıkarabilecektir.

Türkiye, Alp-Himalaya deprem kuşağında bulunan Doğu Anadolu fay hattı ve Kuzey Anadolu fay hattı olmak üzere iki ana fay hattı üzerinde yer almaktadır (Güner, 2020:144-146). Türkiye'de, bu coğrafi konum itibarı ile son 30 yıl içinde 6+ büyüklüğünde 14 deprem olmuş ve bu depremlerde 70.055 kişi hayatını kaybetmiştir (AFAD, 2023).

Japonya ise Avrasya, Kuzey Amerika, Pasifik ve Filipin denizinin birleştiği dört büyük tektonik plakanın yer aldığı Büyük Okyanus'ta bulunan ve adalardan oluşan bir ülkedir. Japonya'nın konumu sebebiyle sürekli hareketli olması bölgeyi, bu tektonik plakaların birbirlerini sıkıştırmaları sonucu sismik açıdan son derece hareketli bir bölge yapmaktadır. Japonya'nın, Tokyo başta olmak üzere, yerleşimin fazla olduğu kıyı bölgelerinin tsunaminin yıkıcı etkisinde kalmasının temel sebebi, büyüklükleri 9,0'a kadar çıkan depremlerin olmasıdır. Türkiye ile kıyaslandığında son 30 yıl içerisinde Japonya'da 6+ büyüklüğünde 24 deprem olmuş ve 29.623 kişi bu depremlerde hayatını kaybetmiştir (Göver, 2023:290-292).

Tablo 1. Coğrafi ve Beşerî Göstergelere Göre Japonya ve Türkiye

Ülke	Son 30 Yıldaki		Nüfus Yoğunluğu	
	6+ Büyüklüğündeki Deprem Sayısı	Depremlerdeki Can Kaybı	(km ² /kişi)	Kentleşme Oranı (%)
Türkiye	14	70.055	109	82,7
Japonya	24	29.623	332	91,9

Kaynak: (Göver, 2023:293)

Tablo 1'de görüldüğü üzere, coğrafi ve beşerî göstergeler açısından Türkiye'ye göre daha olumsuz özelliklere sahip olan Japonya, 6 ve 6+ depremlerde Türkiye'deki kadar can kaybına maruz kalmamıştır. Burada devletin, yerel yönetimlerin, konut üreticilerinin ve vatandaşların depreme yaklaşımları, belirleyici olarak ön plana çıkmaktadır.

Türkiye'de son yüzyıl içerisinde 10 deprem yönetmeliği çıkarılmış olup bu yönetmeliklerin ilki II. Dünya Savaşı'ndan önce yayınlanan Zelzele Mıntıklarında Yapılacak İnşaata Ait İtalyan Yapı Talimatnamesidir. Yakın zamanda çıkarılan ve son beş yılı kapsayan yönetmelik ise Türkiye Bina Deprem Yönetmeliğidir (Cansız, 2022:61-64). Türkiye'deki depremlerin yıkıcı etkisinin ve ölüm ile yaralanmaların fazla olmasında, ruhsatsız ve düzensiz yapılan kaçak yapılara bağlı olarak son yüzyıl içerisinde çıkarılan ve süreklilik arz eden 22 imar affı kanununun çok büyük etkisinin olduğunu söylemek mümkündür (Cengiz, 2022:68).

Japonya'da ise 1915 yılında başlayan deprem yönetmeliği ile ilgili çalışmalar günümüze kadar sert ve değişmez kanunlar ile devam etmektedir. Ayrıca imar affı uygulaması olmamakla birlikte kaçak yapılaşma konusunda kanunlar çok katı biçimde uygulanmaktadır. Japon İnşaat Yasasının 100/1949 maddesi gereğince yerli veya yabancı bir inşaat firmasının inşaat ruhsatı alabilmesi için bütün yasal şartları yerine getirmesi gerekmektedir (Göver, 2023:290-292).

Tablo 2. Ekonomik Göstergelere Göre Türkiye ve Japonya

Ülke	GSMH (USD)	Dünya Bankası GSYH Sıralaması	Afet Yönetimine Yıllık Bütçeden Ortalama Ayrılan Pay (%)	Dünya Bankası Yönetişim İndeksi (Küme Sıralaması)
Türkiye	9.661,2	19	01,6	2. Küme
Japonya	39.312,7	3	08	1. Küme

Kaynak: (Göver, 2023:307)

Tablo 2'de verilen ekonomik göstergelere göre, 2021 yılında kişi başı gelirden Türkiye 9.661,2 USD, Japonya 39.312,7 USD gayrisafi milli hasılaya sahiptir. Gayrisafi yurtiçi hasılası değeri ile Türkiye 207 ülke içinde dünyanın en büyük ekonomisi içinde 19. sırada, Japonya ise 3.sırada yer almıştır. Türkiye yıllık bütçesinden ortalama %01,6 oranında afet yönetimine bütçe ayırırken Japonya ise %0,8 oranında bütçe ayırmaktadır.

Türkiye'nin beş yıllık kalkınma planlarında akıllı kent ve kentleşmenin dijital uygulamalarına yönelik stratejiler geliştirilmiştir. Yakın zaman içerisinde gerçekleşen son 4 kalkınma planından; Dokuzuncu Kalkınma Planında, kentlerin sürdürülebilir bir yaşam ve refah seviyesinin yükseltilmesi hedeflenmiştir. Onuncu Kalkınma Planında, akıllı kent ve teknolojik alt yapıların gelişimine yönelik stratejiler yer almıştır. Bu stratejiler için öncelikli olarak ulaştırma, sağlık, enerji, su ve afet yönetimi alanlarında akıllı kentlerin gelişimi ve yerel yönetimlerin dönüşümü açısından akıllı uygulama çalışmalarının geliştirilmesine yönelik hedeflere yer verilmiştir. On Birinci Kalkınma Planında ise akıllı uygulamalara daha çok yer verilmiştir. Bu kapsamda ulusal önceliklere göre akıllı kent uygulamalarına yönelik projelerin desteklenmesi, yerli ve milli teknoloji üretiminin teşvik edilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca bu kalkınma planında, "Dijital Türkiye" başlığı altında projelerin geliştirilmesi ve teşvik edilmesi hedeflenmiştir. Yerel yönetimlerin akıllı ulaşım sistemlerinin yapılanmasına yönelik projelerin desteklenmesi amaçlanmıştır. Bu kalkınma planları dışında Akıllı Şehirler Beyaz Bülteni Projesi, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından hazırlanmıştır. Türkiye 2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı'nın hazırlanması 2019 yılında gerçekleşmiş ve bu eylem planı başarılı bir şekilde sonuçlanmıştır (Kriter Dergi, 2024).

Japonya, akıllı kentleşmede önemli bir milat olan 2011 yılındaki Büyük Doğu Japonya Depremi'nin üç yıl sonrasında 2014 yılında, Dünya Bankası "Büyük Afetlerden Öğrenmek: Büyük Doğu Japonya Depreminden Dersler Raporu"nu yayınlamıştır. Rapor, 11 Mart 2011 tarihi ve sonrasında yaşananları, bilgi notları şeklinde anlatan ve diğer ülkeler için dersler içeren bir derleme durumundadır. Birçok sektörde bir dizi önemli öğrenmeyi belirleyen ve hem yapısal olan hem de yapısal olmayan önlemlerin önemini vurgulayan bu rapor, afet öncesi ve sonrasında etkili stratejileri belirlemenin önemini belirtmektedir. Rapor, Büyük Doğu Japonya Depremi felaketi, müdahalesi ve ilk kurtarmaya ilişkin yoğun çalışmadan sonra dört ilkeyi vurgulamıştır:

- Afet risk yönetimine tek sektör yerine bütüncül bir yaklaşım, karmaşık afetlere hazırlık durumunu iyileştirir.

- Riski önlemeye yatırım yapmak önemlidir, ancak hazırlıklı olmanın yerine geçmez.
- Her felaket, öğrenmek ve uyum sağlamak için bir fırsattır.
- Etkili afet risk yönetimi, çeşitli seviyelerde hükümet, topluluk ve kar amacı gütmeyen aktörler ve özel sektör dâhil olmak üzere çeşitli paydaşları bir araya getirmeyi gerektirir (Akbulak, 2023).

Akıllı kent uygulamalarında ön planda bulunan Japonya, bu konudaki en önemli rakiplerinden olan Çin'den farklı olarak, akıllı şehir yapılaşmalarında özellikle risk azaltma ve deprem kaynaklı afetlerin önlenmesi hususlarına önem verilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu konuda Tokyo öncü alınarak yapılan çalışmalarda akıllı iş sürekliliği yönetimi (Smart Business Continuity Management - SBCM) kavramına önem verilmektedir. Pilot uygulama kapsamında Ekonomi, Ticaret ve Endüstri Bakanlığı'nın destekleriyle Tokyo'nun da içinde bulunduğu dört şehirde akıllı şehir tanıtımları yapılmaktadır (Hu ve Tanaka, 2019:2). Bununla birlikte, akıllı kentler içerisinde hayat bulan Akıllı Merkezler kavramı, Georgia Teknoloji Enstitüsü'nün Japonya'daki yıllık Akıllı Şehir Uluslararası Tasarım Stüdyosu'nda yüksek lisans öğrencilerine yardımcı olan Japonya Ulusal Çevre Çalışmaları Enstitüsü araştırmacılarından oluşan çekirdek ekip tarafından geliştirilmiştir. Akıllı Merkezler kavramı, geleceğin otonom, elektrikli ve talebe duyarlı mobil araç teknolojisinin gelişimine bir tepki olarak başlamış ancak aynı zamanda dünyanın dört bir yanındaki toplulukların karşılaştığı diğer zorlukların çoğunu da ele almaya yönelmiştir (Ortaçeşme vd., 2023:1-12).

Japonya'nın Kashiwanoha kentinde enerjinin verimli ve etkin bir şekilde kullanımına yönelik yenilenebilir enerji ve akülerden faydalanarak şehrin güvenlik ve aydınlanması sağlanmaktadır. Bu sistem ile bölgenin üç günlük elektrik kesintisi halinde iş ve günlük yaşamın % 60'ını karşılayabilecek güç sağlanabilmektedir. Ayrıca bu bölge içerisinde su sistemi yer altı pompalar ile gerçekleştirilmektedir (Ortaçeşme vd., 2023:9).

Türkiye'de ise en son yaşanan 6 Şubat depreminde belli bölgelerde enerji kesintisi yaşanmış ve deprem bölgesi illerinden Adıyaman'a belli bir süre ulaşmada sorun yaşanmıştır. Depremin 22. gününde Adıyaman'a giden Cumhurbaşkanı Erdoğan Adıyaman'da arzu edilen çalışmaların olumsuz hava şartları ve depremin yıkıcı etkisinden dolayı yeterli düzeyde gerçekleştirilemediklerini belirtmiştir (NTV; 2024).

Yönetişim planlaması ve uygulamaları açısından bakıldığında ise Dünya Bankası'nın 1996 yılında hazırladığı ve 200'den fazla ülkeyi ve bölgeyi içine alan Dünya Yönetişim Göstergeleri projesi altı temel boyuta göre yeniden düzenlenmiş ve sentetik indeks adıyla tek bir değere indirgenmiştir. Bu yazarların çalışmasında sentetik indeks değerlerine göre dört kümeye ayrılan ülkeler içerisinde Türkiye 0,33'lük bir skor ile 2. kümede, Japonya ise 0,89'luk skor ile 1. Kümede kendisine yer bulmuşlardır (Özer vd., 2020:50).

Japonya'nın ve Tokyo'nun akıllı kent uygulamaları incelendiğinde kurumlar arası işbirliği ve vatandaş merkezli yönetime dayalı bir sistem kurulduğu ve etkili akıllı şehir uygulamasının olduğu görülmektedir. Yapılan literatür taramasında Tokyo akıllı kent örneğinde vatandaş katılımının, etkili akıllı kent yönetimi için anahtar bir kavram olduğu sonucuna varılmıştır. Türkiye'de ise bu uygulamalar yeni yeni başlamakta çok az da olsa akıllı kent uygulamalarına bazı kentlerin daha çok yer verdiği görülmektedir. Özellikle akıllı trafik, akıllı park sistemleri, engellilere yönelik uygulamalar ve akıllı bilgilendirme servisleri gibi akıllı kent uygulamalarında anakentler bir adım daha önde olmaktadır. Türkiye'deki akıllı kent uygulamalarına sınırlı da olsa başlanmış olması gelecek adına ümit vaat etmektedir.

6. DEPREM AFETİ SONRASI MALATYA'DA AKILLI KENT PLANLAMASI ÖNERİLERİ

Türkiye'nin ve özelinde kentlerin, yapılaşma ve doğa ile ilgili kronik sorunlarından bazıları, kaçak yapılar, imar affı düzenlemeleri ve yapı denetim eksikliğidir. Özellikle yerel bölgedeki yapı denetim firmaları ile mal sahipleri arasında zaman içerisinde oluşan ticari bağ, denetim firmalarının mal sahibi üzerinde yaptırım gücünün zayıflamasına neden olmaktadır. Böylece kaçak yapıların sayısı artmakta, bu sayı da belli dönemlerde imar affı beklentisine neden olmaktadır. Bunun önüne geçebilmek için akıllı kent sisteminin kurulmasında çoğu zaman çatışan ve birleşen değerlere sahip farklı paydaşlardan oluşan geniş toplulukların katılımı gerekmektedir. Doğal afetler sonrasında sürdürülebilir bir akıllı kent planlamasına ulaşmak için çeşitli kuruluşlar arasında uyumlu çabalar gerekmektedir. Bu bağlamda bir kentin, akıllı kent olarak değerlendirilebilmesi için öncelikli olarak akıllı hareketlilik, akıllı vatandaş, akıllı çevre, akıllı altyapı, akıllı ulaşım, akıllı teknoloji ve en önemlisi tüm bu akıllı çözümleri bir arada tutup uygulayacak akıllı yönetim sisteminin oluşması gerekmektedir.

Devletin afet yönetimi konusunda oluşturduğu yasal düzenlemeler ve uygulamalarla beraber toplumsal ve kültürel yapının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Türkiye'nin 17 Ağustos 1999 ve 6 Şubat 2023 depremlerinde can ve mal kaybının en temel sebebinin kalitesiz inşaat anlayışından kaynaklandığı ve bu anlamda kalite kavramının arka plana atıldığı görülmüştür. Japonya'da kalite kavramının öncüleri olan Ishikawa, Taguchi, Demming, Juran ve Feigenbaum gibi bilim adamlarının kalite ile ilgili kitapları Türkiye'de ilköğretimden itibaren ders kitabı olarak yayınlanması ve en az bir seçmeli ders olarak MEB kaynaklarında yer alması önerilmektedir.

Türkiye'de afet ile mücadelede önemli bir kurum olan AFAD'a deprem kayıpları konusunda ayrılan pay ve AFAD'ın bu bütçeden yaptığı harcamalar çok sınırlıdır. AFAD'a genel bütçeden ayrılan pay binde 1,4 ile binde 1,8 arasında değişmektedir. Afetler karşısında risk önleme görevi de olan böyle bir kuruma ayrılan bütçenin, genel bütçedeki oranı %1 ile %5 gibi ciddi seviyelere çekilerek söz konusu kurumun hem maddi gücü hem de çalışma alanı genişletilmelidir.

6 Şubat Kahramanmaraş depremlerinden konut ve işyeri bakımından en fazla zarar gören kentlerden birisi olan Malatya, hali hazırda yeniden yapılaşma aşamasına başlamıştır. Bu yapılaşmanın ileride yaşanabilecek benzer afetler nedeniyle benzer sorunlara neden olmaması için her şeyden önce, doğal afetlerin yıkıcı etkisini azaltmak üzere geleneksel ve modern yapıların uyumlu olarak kullanıldığı, "Daha Çok Doğa, Daha Az Beton" ilkesini savunan yeni bir imar planı hazırlanmalıdır.

Malatya Belediye Meclisi ile yerel paydaşlar bir araya gelerek olası bir afet durumunda kentin tüm paydaşlarının katılımı ile afet sonrası yapılacakların belirtildiği "Afet Sonrası Akıllı Kent Yönetişim Planı" hazırlanmalıdır. Bu planlamada, bir afet durumunda kentin karşılaşılabileceği sorunlar öngörülerek bunları gidermeye yönelik fiziki ve teknolojik önlemler belirtilmelidir.

Doğal afet sonrası kentin yeniden yapılanması esnasında akıllı uygulamaların altyapısını hazırlamak üzere dijital teknolojilerde öncü kurum ve kuruluşlarla irtibata geçilmelidir. Akıllı kentleşme planları ve uygulamaları kapsamında bu konuyu başarılı bir şekilde uygulayan yerli veya yabancı yerel yönetimlerle iletişime geçilerek bu yerel yönetimlerle uzun soluklu bir ortaklık kurulmalıdır. Bu kapsamda Tokyo yerel yönetimi ile ilişkiler artırılarak Malatya-Tokyo "Akıllı Kent Kardeşliği" kurulması konusunda ciddi adımlar atılmalıdır. Bu uygulama, tüm kentler için de örnek model olarak düşünülmelidir.

Kenti dijital yönden daha güçlü kılabilmek için altyapı hizmetlerinde akıllı uygulamaları gerçekleştirmek üzere "Malatya Akıllı Kentleşme Uygulama Planı (MAKUP)" hazırlanarak bu yolda izlenecek stratejiler belirlenmelidir.

Türkiye'nin Büyükşehir belediyelerinden Malatya kenti içinde akıllı kent uygulaması kapsamında Malatya Belediye Meclisi ile yerel paydaşlar bir araya gelerek olası bir afet durumunda

kentin tüm paydaşlarının katılımı ile afet sonrası yapılacakların belirtildiği “Afet Sonrası Akıllı Kent Yönetişim Planı” hazırlanması önerilmektedir. Bu paydaş işbirliği sürdürülebilirlik açısından yerel yönetişimin en önemli çalışması olacaktır.

Malatya şehir planlaması kapsamında Tokyo kenti örnek alınarak çevreye duyarlı ve yenilenebilir enerji kaynaklarıyla sürdürülebilir bir büyüme hedefleyen akıllı kenti geliştirmek adına yerel yönetimler ve merkezi hükümet desteği ile güneş enerjisi üretimini yaygınlaştırmak adına kentsel alanlarda kurulum alanları açılmalı ve interaktif bir harita uygulaması çalışması başlatılmalıdır.

Kentin en önemli sorunları olan ulaşım, çevre kirliliği, çarpık ve düzensiz yapılaşma, tarım alanlarının imara açılması, yenilenemez enerji kullanımı gibi alanlardaki olumsuz durumların zararlarını en aza indirmek üzere alternatif çözümler içeren bilimsel ve modern çalışmalar yapılmalıdır. Malatya kenti özelinde Türkiye'nin tüm şehirlerinde elektrikli araçların kullanımının aktif olarak teşvik edilmesi ve karbon salınımının ve hava kirliliğinin azaltılması için elektrikli araç şarj altyapısı geliştirilmelidir.

Tokyo örneğinde olduğu gibi Malatya kenti için ulaşım merkezleri ve farklı ulaşım türleri arasında transferleri kolaylaştıran senkronize tarifeler ile yolcuların şehirde sorunsuz bir şekilde gezinmelerini sağlayacak projeler hayata geçirilmelidir. Araç sürücülerini park yerlerine yönlendirmek için güneş enerjisinden yararlanılarak sensör ve dijital tabelalar ile akıllı park sistemlerinin kurulması için altyapı hazırlanmalıdır.

Japonya'nın birçok kentinde bulunan ve afetler sırasında enerjiyi etkin bir şekilde yönetebilen bir sistem Malatya için de düşünülmeli ve doğal afetler sonrasında hayati ihtiyaçların giderilebileceği bir enerji deposu oluşturulmalıdır. Bu enerji deposu ile acil durumlarda asansörlerin, ışıklandırmaların ve binalardaki ortak alanların güç ihtiyacı karşılanmalıdır. 6 Şubat depremlerinde enerji kesintisi yaşanması nedeniyle deprem bölgesi illerinden Adıyaman'a belli bir süre ulaşmada sorun yaşanması, enerji depolama işinin ne kadar gerekli olduğunu ortaya koymuştur.

Dünyanın bilinen ilk sismik izolasyon sisteminin 1921 yılında kurulduğu Tokyo'da günümüzde, 10.000'e yakın binada sismik izolasyon sistemi kullanılmaktadır (Göver, 2023:296). Tokyo ile sismik yapılarının benzerlikleri dikkate alındığında, Malatya'nın 6 Şubat 2023 depremleri sonrası karşı karşıya kaldığı kentsel yapılaşmada, belli bir kat sayısını aşan binalar için sismik izolasyon sistemlerinin zorunlu kılınması, hayati önem taşımaktadır.

7. SONUÇ

Toplumlarda ve devletlerde doğal afetlere ve afet sonrası yapılaşmaya yaklaşım, insana ve doğaya verilen saygıyla gelişim göstermektedir. Karşılaşılan zorluklardan ve tespit edilen eksiklerden ders alan ülkelerin, yönetim ve teknoloji sayesinde doğal afetlerin yaratacağı olumsuz etkileri en alt seviyeye indirebilmesi mümkündür. Bu çalışma, deprem nedeniyle büyük yıkım yaşamış kentlerin Tokyo akıllı kent örneğinden yola çıkarak, yönetim odaklı akıllı kentleşme planları çerçevesinde yapacakları kent tasarımlarının, olası doğal afet zararlarını en aza indirmede en önemli aktör konumunda olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'nin temel problemlerinden biri olan doğal afetlerden sonra yerel yönetimlerce akıllı kent uygulamasının hayata geçirilmesi hususu, Japonya ve Tokyo örneği üzerinden karşılaştırmalı ve bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular, ileride yapılacak benzer çalışmalarla daha da derinleştirilmeye ve zenginleştirilmeye açık durumdadır. Sonuç olarak akıllı kentlerin, kendisini ve yerel halkını her türlü tehlike ve sorunlardan uzak tutabilecek “Süper-akıllı kentlere” açılan bir adım olabileceği öngörülmektedir.

Etik Beyan

“Doğal Afetler Sonrası Sürdürülebilir Bir Akıllı Kent Planlamasında Yerel Yönetişimin Rolü: Tokyo Kent Örneği Ve Malatya'nın Akıllı Kent Planlamasına Öneriler” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- AFAD. (2014). Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü, Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.
- AFAD. (2023). BÜ Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü, 16 Haziran 2023; Meclis Araştırması Komisyonu Raporu.
- Ahmad, A., Ahmad, T., Ahmad, M., Kumar, C., Alenezi, F. ve Nour, M. (2023). A complex network-Based Approach For Security And Governance İn The Smart Green City. *Expert Systems with Applications*. 214, 119094.
- Akbaş, İ. (2018). Kent Formunun Evrimi: Akıllı Kent. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (68), 375-390.
- Akbulak, Y. (2023). Büyük Afetlerden Bir Şeyler Öğrenmek: 'Büyük Doğu Japonya Depremi'nden Dersler. 06 Şubat 2024, <https://legal.com.tr/blog/genel/buyuk-afetlerden-bir-seyler-ogrenmek-buyuk-dogu-japonya-depreminden-dersler/>.
- Alkan, T. (2015). Akıllı Kentler ya da 21.Yy Şehirleri, *Bilişim Dergisi*, 43 (182), 70-77.
- Arı, E. S. (2021). Süper Akıllı Toplum: Toplum 5.0. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 455-479.
- Ateş, H. (2022). *Dirençli Şehirler İçin Vizyoner Yönetim*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Batty, M., Axhausen, K. W., Giannotti, F., Pozdnoukhov, A., Bazzani, A., Wachowicz, M., Ouzounis, G. ve Portugali, Y. (2012). Smart Cities of the Future. *The European Physical Journal Special Topics*, 214, 481-518.
- Bayra, E. (2021). Büyük Doğu Japonya Depremi Sonrası Japon Mevzuatında Görülen Eksikliklerin Düzeltmesi Bağlamında Deprem ve Hukuk. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 27 (2), 1191-1206.
- Bibri S. E. ve Krogstie J. (2017). Smart sustainable cities of the future: An extensive interdisciplinary literature review, *Sustainable Citiesand Societies*, Vol. 31, 183–212.
- Bilici, Z. ve Babahanoğlu, V. (2018). Akıllı Kent Uygulamaları ve Konya Örneği. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 9 (2), 124-139.
- Bimay, M. (2021). *Yerel Yönetimlerin Akıllı Kent Adaptasyonu*. Ekin Yayınevi.
- Bowen, G. A. (2009). Document Analysis As A Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Bulut, Y. ve Aslan, M. M. (2023). Akıllı Kent Uygulamalarının Yerel Yönetimlerin İhtiyaçlarının Karşılmasında ve Dirençli Kentlerin Oluşmasındaki Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 914-929.
- Cansız, S. (2022). Türkiye’de Kullanılan Deprem Yönetmeliklerinin Özellikleri ve Eşdeğer Yatay Deprem Yüğü Hesabının Değişimi. *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi*, 14(1) , 58-71.
- Caragliu, A., Del B. C. ve Nijkamp, P. (2011). Smart Cities in Europe. *Journal of Urban Technology*, 18(2), 65-82.
- Cengiz, E. (2022). Meclis Tutanaklarında İmar Affı Tartışmaları. *The Journal of International Scientific Researches* 7(Ek) (2022), 66-81.

Ölmez, M. & Bayrak, B. (2025). Doğal Afetler Sonrası Sürdürülebilir Bir Akıllı Kent Planlamasında Yerel Yönetişimin Rolü: Tokyo Kent Örneği ve Malatya'nın Akıllı Kent Planlamasına Öneriler. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 185-209.

Chatfield A.T. ve Reddick C.G. (2016). Smart City Implementation Through Shared Vision of Social Innovation for Environmental Sustainability: A Case Study of Kitakyushu, Japan. *Social Science Computer Review*, Vol 34(6) 757-773.

Çetin M. ve Çiftçi Ç. (2019). Literatüre Göre Dünya ve Ülkemizden Örneklerle Akıllı Kent Kavramının İrdelenmesi. *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi*, 2 (3), 134-143.

Coşandal, M. ve Partigöç, N. S. (2022). Risk Yönetiminde Bilgi Teknolojilerinin Rolü ve Önemi: Türkiye Örneği. *Resilience*, 6 (1), 141-165. <https://doi.org/10.32569/resilience.1033649>.

Denge ve Denetleme Ağı, (2023). Depremlere Karşı Kırılganlıkta Denge ve Denetleme Sisteminin Etkisi: Türkiye, Şili ve Japonya Örnekleri. Ankara: Denge ve Denetleme Ağı. 24.08.2024, . <https://www.dengedenetleme.org/dosyalar/file/Depremlere%20Karşı%20Kırılganlıkta%20Denge%20ve%20Denetleme%20Sisteminin%20Etkisi%20Türkiye%20Şili%20ve%20Japonya%20Örnekleri.pdf>.

Erdoğan, G. (2019). Akıllı Kent Göstergeleri ve Stratejileri. *Yönetim Bilişim Sistemleri Dergisi*, 4(2), s. 1-23.

Eren, Ş. G. (2019). Tokyo: Solaris-Güneş İmparatorluğu'nun Dirençli, Kırılgan ve Tehlikeli Kenti. *İdealkent*, 10 (28), 907-941. <https://doi.org/10.31198/idealkent.635099>.

Euronews. (2022). IMF verileri güncellendi: Türkiye dünyanın kaçınıcı büyük ekonomisi?. 10.02.2024, <https://tr.euronews.com/2022/11/22/imf-verileri-guncelledi-turkiye-2021-ve-2022de-dunyanin-en-buyuk-20-ekonomisi>.

Fietkiewicz, K. J. ve Stock, W. G. (2015, January). "How Smart" Are Japanese Cities? An Empirical Investigation of Infrastructures and Governmental Programs in Tokyo, Yokohama, Osaka, and Kyoto. In *2015 48th Hawaii International Conference on System Sciences* (pp. 2345-2354). IEEE.

Fietkiewicz, K. J., Mainka, A. ve Stock, W. G. (2017). E-Government in cities of the knowledge society. An empirical investigation of Smart Cities' governmental websites. *Government Information Quarterly*, 34 (1), 75-83.

Göver, İ. H. (2023). Türkiye ve Japonya'nın Deprem Gerçekliği: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 278-323. <https://doi.org/10.56720/mevzu.1319896>.

Güner, B. (2020). Türkiye'deki Deprem Hasarlarına Dönemsel Bir Yaklaşım; 3 Dönem 3 Deprem. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25/43, 139-152

Gürsoy, O. (2019). *Akıllı Kent Yaklaşımı ve Türkiye'deki Büyükşehirler İçin Uygulama İmkânları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Henden Şolt, B. (2020). Akıllı Kent Yaklaşımının Yönetişim Açısından Değerlendirilmesi. İçinde S. Baskın, F. Yamaner, H. F. Hanoo, A. Layed (Ed.), *12. Uluslararası Güncel Araştırmalarla Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metinleri*, 967-974

Hoepfl, M. C. (1997). Choosing Qualitative Research: A Primer For Technology Education Researchers. *Journal of Technology Education*, 9(1), 47-63.

Hollands, R. G. (2008). Will The Real Smart City Stand Up? Creative, Progressive, Or Just Entrepreneurial? *City: Analysis of Urban Trrends, Culture, Theory, Policy and Action*, 12 (3), 302–320.

Ölmez, M. & Bayrak, B. (2025). Doğal Afetler Sonrası Sürdürülebilir Bir Akıllı Kent Planlamasında Yerel Yönetişimin Rolü: Tokyo Kent Örneği ve Malatya'nın Akıllı Kent Planlamasına Öneriler. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 185-209.

- Hu, J. ve Tanaka, T. (2019). A Study on Smart Business Continuity Management for Near Future Cities “Differences between Chinese and Japanese Smart Cities as Regards Buildings/Facilities: A Case of Tokyo as the Representative of Japan”. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 330 (2), IOP Publishing.
- IESE Cities in Motion. (2024). London, New York and Paris top the ranking for smart and sustainable cities. 10 Mayıs 2024, <https://www.iese.edu/insight/articles/smart-sustainable-cities-in-motion/>.
- IHS Markit. (2014). Smart Cities to Rise Fourfold in Number from 2013 to 2025. 20 Kasım 2023, <https://news.ihsmarkit.com/press-release/design-supplychain-media/smart-cities-rise-fourfold-number-2013-2025>.
- Jun, J. S. (2002). New Governance in Civil Society Changing Responsibility of Public Administration. *Rethinking Administrative Theory: The Challenge of the New Century*, 289–307.
- Karlı R. G. ve Açıksoz S. (2021). Akıllı Kent Yönetişimi ve Yaşayan Laboratuvarlar. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (2), 335-350.
- Kriter Dergi. (2024). Türkiye’de Akıllı Şehirler Deneyimi ve Belediyeler-1. 11.02.2024, <https://kriterdergi.com/siyaset/turkiyede-akilli-sehirler-deneyimi-ve-belediyeler-i>.
- Lombardi, P., Giordano, S., Farouh, H. ve Yousef, W. (2012). Modelling The Smart City Performance. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 25 (2), 137–149.
- Marciniak, K. ve Owoc, M. L. (2013). Applying of Knowledge Grid Models In Smart City Concepts. 11 Kasım 2023, https://www.researchgate.net/publication/257352889_APPLYING_OF_KNOWLEDGE_GRID_MODELS_IN_SMART_CITY_CONCEPTS.
- Meijer A. ve Bolivar M. P. R. (2016). Governing The Smart City: A Review Of The Literature On Smart Urban Governance. *International Review of Administrative Sciences*, 82 (2), 392-408.
- Merriam, S. B. (2009). Qualitative research: A guide to design and implementation. Jossey-Bass.
- Mogalakwe, M. (2006). The use of documentary research methods in social research. *African Sociological Review*, 10(1), 221-230.
- NTV. (2024). Adıyaman Deprem Bölgesi, 24.01.2024, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-adiyamandan-helallik-istiyorum, MC3AUBf88EijIGYS8zdzMA>
- Ortaçesme, V., Atik, M. ve Muhammetoglu, H. (2023). Akıllı Kentlerde Akıllı Çevre Uygulamaları: Kashiwanoha (Japonya) ve Antalya. *Peyzaj Dergisi*, 5 (1), 1-17. <https://doi.org/10.53784/peyzaj.1284594>
- Ölmez, M. (2022). *Bölgesel Kalkınma Politikalarında Değişim: Organize Sanayi Bölgeleri için Yeni Bir “Yönetişim Modeli Önerisi”*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Ölmez, M. ve Karakılçık, Y. (2023). Organize Sanayi Bölgeleri İçin Çift Denetimli İyi Yönetişim Model Önerisi (Alan Araştırmasına Dayalı Bir Değerlendirme). *Journal of History School*, 62, 183-213.
- Özer, M. A., Koçak, D. ve Türe, H. (2020). Yönetişim Göstergeleri Doğrultusunda Ülkelerin Performanslarının Değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 25-53.
- Pandya, S., Srivastava, G., Jhaveri, R., Babu, S. P., Bhattacharya, S., Maddikunta, P. K. R., Mastorakis, S., Piran, M. J. ve Gadekallu, T. R. (2023). Federated learning for smart cities: A comprehensive survey. *Sustain. Energy Technol. Assess.*, 55, 102987.

- Ölmez, M. & Bayrak, B. (2025). Doğal Afetler Sonrası Sürdürülebilir Bir Akıllı Kent Planlamasında Yerel Yönetişimin Rolü: Tokyo Kent Örneği ve Malatya'nın Akıllı Kent Planlamasına Öneriler. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 185-209.
- Parlak, C. ve Partigöç, N. S. (2022). İklim Değişikliği ile Mücadelede Yerel Yönetimlerin Rolü: Yetki ve Sorumluluklar Üzerinden Bir İnceleme. *Resilience Journal*, 321-334
- Pham, C. (2014). Smart Cities İn Japan: An Assessment On The Potential For Eu-Japan Cooperation And Business Development. *Tokyo: EU-Japan Centre for Industrial Cooperation*, 67.
- Praharaj, S., Han, J. H. ve Hawken, S. (2018). Towards the right model of smart city governance in India, In C. A. Brebbia, J. Longhurst, E. Marco and C. Booth (Eds.), *Sustainable Development Studies* (pp. 1-16).
- Tektaş, N. ve Tektaş, M. (2019). Dünyada Akıllı Ulaşım Sistemlerinin Gelecek Hedefleri Japonya Örneğinin İncelenmesi. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 15(2), 189-210.
- Telecommunication Standardization Sector of ITU. (2018). Overview of key performance indicators in smart sustainable cities. International Telecommunication Union (ITU).
- Tuna, P. (2023). Türk Kamuoyunda Büyük Kanto Depremi (1923). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 22, 595-621.
- Türk Japon Vakfı. (2024). Nüfus. 24.08.2024, <https://www.tjv.org.tr/japonya/nufus/>.
- Uyanık, N. A. ve Hidişoğlu, N. S. (2023). Jeofizik ve Mimari Parametrelerin Akıllı Kentler ve Planlamadaki Önemi. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 11(2), 643-658.
- Vasseur, J. P. ve Dunkels, A. (2010). *Interconnecting Smart Objects with IP: The Next Internet*, Burlington, MA: Morgan Kaufman.
- Veselitskaya, N., Karasev, O. ve Beloshitskiy, A. (2019). Drivers and barriers for smart cities development. *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management*, 14 (1), 85-110.
- Wolniak, R. ve Grebski, W. (2023). Smart Mobility In Smart City–Singapore And Tokyo Comparison. *Scientific Papers of Silesian University of Technology. Organization & Management / Zeszyty Naukowe Politechniki Slaskiej. Seria Organizacji i Zarzadzanie*, (176). (751-770).
- Yıldırım, A. (2022). Kentlerin Sürdürülebilirliğinin Sağlanmasında Akıllı Kent Uygulamalarının Rolü. *YDÜ SOSBİLDİR*, 15(1), 97-123.

Extended Abstract

The Role of Local Governance in Planning a Sustainable Smart City After Natural Disasters: Tokyo City Example and Suggestions for Malatya's Smart City Planning

In order to minimize the damages of natural disasters, one of the studies that have entered the literature worldwide is the “smart city” application. Smart city, where the words information and technology are frequently used, is defined as a concept that aims sustainable development by supporting innovation, using existing resources and finding solutions to problems.

Türkiye has experienced many natural disasters throughout history due to its geographical location. As a result of these disasters, a significant number of lives and property losses have occurred in this geography. As in Türkiye, many countries of the world have experienced and will experience very destructive natural disasters in terms of power and impact. In this study, document scanning method was used within the framework of qualitative analysis method based on literature review. In this study, examples of smart city applications in Tokyo, the capital city of Japan, where natural disasters are most common, are analyzed.

In line with these examples, it is aimed to contribute to Malatya's sustainable smart city transformation process and future smart city applications in cooperation with local governments and stakeholder actors after natural disasters. As a result of this literature research, solutions have been proposed for sustainable smart city applications in Malatya after natural disasters. As a result, when the smart city applications of Japan and Tokyo are examined, it is seen that a system based on inter-institutional cooperation and citizen-centered governance has been established and an effective smart city application has been formed. In the literature review, it was concluded that citizen participation in the Tokyo smart city example is a key concept for effective smart city management. In Japan and the city of Tokyo, the implementation of smart city applications in line with governance also positively affects the level of development. Because smart cities need to be supported by a strong infrastructure with high costs in terms of information and technology.

In general, the share allocated to AFAD, which is an important institution in combating disasters in Türkiye, for earthquake losses and the expenditures made by AFAD from this budget are very limited. AFAD's share in the general budget should be increased to serious levels such as 1% to 5% and both the financial power and the working area of this institution should be expanded. The social and cultural structure should also be taken into consideration along with the legal regulations and practices established by the state on disaster management. It is suggested that the main reason for the loss of life and property in the earthquakes of August 17, 1999 and February 6, 2023 in Türkiye is the poor quality of construction and in this sense, concepts related to quality should be published as textbooks starting from primary education in Türkiye and should be included in the MoNE resources as at least one elective course.

For smart city implementation in Malatya, Malatya Municipality Council and local stakeholders should come together to prepare a “Post-Disaster Smart City Governance Plan” that specifies what will be done after the disaster with the participation of all stakeholders of the city in case of a possible disaster. This stakeholder cooperation will be the most important work of local governance in terms of sustainability. Within the scope of smart urbanization plans and practices, serious steps should be taken to establish Malatya-Tokyo “Smart City Brotherhood” by increasing relations with Tokyo local government. This practice should be considered as a model for all cities.

In this study, the implementation of smart city applications by local governments after natural disasters, which is one of the main problems of Türkiye, is discussed from a comparative and holistic perspective through the examples of Japan and Tokyo. It is foreseen that the findings obtained from the study will be further deepened and enriched by similar studies to be conducted in the future. In this context, smart cities will be a step towards “super-smart cities”.

SAHİPLİ KÖPEKLERE GEÇİŞ YÖNTEMLERİ: TÜRKİYE İÇİN BİR ÖNERİ*

Yusuf ŞAHİN¹, Oğuzhan ASLANTÜRK²

Öz

Bu çalışmanın amacı en az on beş bin yıl öncesinde evcilleştirilen, o zamandan bu zamana pek çok konuda insana yardımcı olan ve hatta insanın sadık dostu olarak adlandırılan köpeklerin, son yüzyılda sahipsiz köpeklere dönüşmesiyle ortaya çıkan çeşitli sorunların çözümüne yönelik seçenekleri ortaya çıkarmak, kısaca sahipsiz köpeklerden sahipli köpeklere geçiş aşamasında etkili yöntemlerin neler olabileceğini ifade etmektir. Çalışmada halihazırda sorunun çözümü adına ileri sürülen geçiş yöntemleri önce gruplandırılmış, ardından karşılaştırmalı olarak her bir yöntemin avantajları ve dezavantajları belirtilmiş, sonrasında 2004 yılında yürürlüğe girmiş ve 2021 yılında güncellenmiş olan 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu temelinde oluşturulan geçiş yöntemi üzerinden karşılaştırmalar yapılmıştır. Sonuç kısmında ise Hayvanları Koruma Kanunu kapsamında seçilen yöntemin sorunun çözümü adına ne kadar gerçekçi ve sürdürülebilir olduğu analiz edilmiş, nihayetinde ise alternatif çözüm yolları adına öneride bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: : Sahipsiz Köpekler, Sahipli Köpekler, 5199 Sayılı Hayvanları Koruma Kanunu
JEL Sınıflandırması: I18, K38, Q18

METHODS FOR TRANSITION TO OWNED DOGS: A SUGGESTION FOR TÜRKİYE

Abstract

The aim of this study is to reveal the ways of solving various problems arising from the transformation of dogs, which were domesticated at least fifteen thousand years ago, which have helped humans in many matters since then and have even been called man's loyal friend, into stray dogs in the last century, briefly to express what effective methods can be used in the transition from stray dogs to owned dogs. In the study, the transition methods currently suggested to solve the problem are firstly grouped, then the advantages and disadvantages of each method are comparatively stated, and then comparisons are made based on the transition method created basis of the Animal Protection Law No. 5199, which entered into force in 2004 and was updated in 2021. In the conclusion part, it is analyzed how realistic and sustainable the method chosen within the scope of the Animal Protection Law is for the solution of the problem and ultimately, suggestions are made for alternative solutions.

Keywords: between Stray Dogs, Owned Dogs, By the Law No. 5199 on the Animal Protection Law
JEL Classification: I18, K38, Q18

* Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihleri arasında, Munzur Üniversitesi bünyesinde gerçekleştirilen 24. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu'nda sunulan özet bildirinin geliştirilmiş ve güncellenmiş versiyonudur.

¹ Prof. Dr., Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: ysahin28@hotmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-7744-7113>

² Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: aslanturk@hotmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-9789-7202>

“Atın tepmezi, itin kapmazı olmaz.”

“Aç köpek fırın deler.”

“Ak köpeğin pamuk pazarına zararı vardır.”

“Köpekler istedi diye atlar ölmez.”

(Atasözü)

1. GİRİŞ

On binlerce yıl öncesinden beri bir şekilde insanlarla birlikte yaşayan köpekler (Darılmaz, 2023: 2) son zamanlarda sıklıkla insan ölümlerine yol açan şiddet haberleriyle gündeme gelmektedir. Üstelik söz konusu şiddetin, basına ve sosyal medyaya taşınamayan kısmı da sürece dahil edildiğinde köpeklerin yol açtıkları şiddetin görünenden daha fazla olduğu varsayılabilir. Bu noktada öncelikle cevaplanması gereken soru şudur: Köpekler niçin yakın zamanda şiddet haberleriyle kamuoyunun gündemine girmiştir? Bu sorunun birbirinden farklı pek çok cevabı olabileceği aşikârdır. Ancak çözüm odaklı iyi bir başlangıç noktası olması adına, denilebilir ki, köpeklerin bugün sorun teşkil etmelerinin en büyük sebebi, sahipsiz köpeklerle ilgili geçmişten gelen ve sağlıklı işleyen/sürdürülen bir rejimin/sistemin olmamasıdır.

En azından geçmişte bir dönem için sorun teşkil etmeyen sokak köpekleri ya da başıboş köpekler yani 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu’nda yer aldığı haliyle “sahipsiz köpekler” modern çağın büyüyen kentlerinde kontrolsüz bir biçimde çoğalıp bulundukları bölgeler için birer tehdit haline gelmişlerdir. Çalışmada bir anlam karmaşasını önlemek adına kısmen tekrara düşme riskini de göze alarak ifade edilirse, “sahipsiz köpekler” kavramı ile kastedilen günlük dildeki başıboş ve sokak köpeği iken “sahipli köpekler” kavramı ile ifade edilemeye çalışılan, sokakta bulunan bir hayvanın o hayvandan (barınma, korunma, beslenme ve sağlık gibi pek çok ihtiyacının karşılanmasından) sorumlu olan bir sahibinin olduğu yani başıboş ve/veya bir sokak köpeği yani sahipsiz olmadığıdır.

Osmanlı Devleti döneminde sahipsiz köpekler “mancacılar” olarak bilinen bir lonca vasıtasıyla (beslenme de dâhil) kontrol altına alınarak sorun olmaktan çıkarılmaya çalışılmıştır. Öyle ki Osmanlı Devleti’ni ziyaret eden Avrupalı seyyahların hemen hepsi, Osmanlı şehirlerindeki köpeklerin insanlarla birlikte sorunsuz yaşadıklarına işaret etmişlerdir (Erdoğan ve Savaş, 2023: 263; Kuzucu, 2023: 64). Bu da Osmanlı Devleti’nde şehirlerde insanlarla köpeklerin birlikte yaşamalarına imkân sağlayan bir sistemin kurulduğuna işaret etmektedir. Günümüzde ise ciddi sayılarda artış gösteren sahipsiz köpeklerin neden oldukları şiddet olaylarından hareketle bu sistemin sürdürülmediği, terk edildiği, günümüze ulaşmadığı ya da benzerleri olsa dahi çözüm adına yetersiz kaldıkları herkesin malûmudur. Peki bu durumun ardında yatan sebep(ler) ne(ler)dir? İlk akla gelen cevap kuşkusuz şehirlerde bulunan sahipsiz köpeklerin sayılarındaki ciddi artıştır. Köpek sayısının büyük oranda artmasının ise; kırdan şehre doğru artan göçler nedeniyle kırsalda yaşayan insan sayısındaki ciddi azalış (genellikle insana bağımlı olarak hayatta kalabilen köpeklerin de insanlarla birlikte göç etmesi), köpeklerin besine kırsal alana nispetle şehirlerde daha kolay ulaşması, sahipsiz köpek nüfusunu kontrol etmekle yükümlü idarelerin görevlerini tam olarak ifa etmemesi gibi pek çok nedeni vardır. Ancak demografik olarak bu vb. etmenlerin hangisinin ne kadar etkili olduğu sorusunun cevabına yönelik bilimsel çalışmalar bulunmamaktadır.

Avrupa ülkelerinin bir bölümünde uzunca bir süredir “sahipsiz köpekler”, “sahipsiz sokak köpekleri” veya “başıboş köpekler” gibi bir sorun kalmamıştır. Zira bu ülkelerde ya evlerde ya da

barınaklarda bakılan ve dolayısıyla sahiplendirilmemiş hiçbir hayvanın kalmayacağı bir sistem³ kurulmuştur. Yani sokakta bir hayvan ve özellikle de bir köpek görüldüğünde ilk akla gelen şey, köpeğin sahibinin de yanında ya da yakınlarda bir yerlerde olduğudur. Bununla birlikte bazen Bulgaristan, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Polonya, Romanya, Portekiz, İspanya gibi Avrupa ülkelerinde de sahipsiz köpeklerle ilgili sorunlar yaşanmakta ve Türkiye’dekine benzer tartışmalar devam etmektedir. Dolayısıyla her ne kadar “Avrupa bu işi çözdü” gibi cümleler sıklıkla kullanılsa da Avrupa’nın tamamı için bu durumun geçerli olmadığını belirtmek gerekmektedir.⁴ Öyle ki bugün dahi Avrupa’da (sokağa terk edilmiş hayvanlar da dahil olmak üzere) sokak hayvanı sayısı 100 milyonu bulmaktadır.⁵

Sahipsiz hayvanlara ilişkin olarak bugün Türkiye’de yaşanan tartışmalar, esasında, daha önce de yaşanmıştır. Örneğin, 1910’da İttihat ve Terakki yönetimi tarafından, sayıları 80 bini bulan İstanbul’daki sokak köpekleri toplatılmış, köpeklerin kozmetik sektöründe kullanılması amacıyla önce Fransa’ya satılması gündeme gelmiş, sonrasında bu işten vazgeçilmiş ve nihayetinde toplatılan köpekler “Hayırsız Ada” diye bilinen “Sivri Ada”da ölüme terk edilmiştir (Kuzucu, 2023: 86-89).

Yakın döneme kadar sahipsiz köpekler meselesi adeta el yordamıyla yönetilmeye çalışılmıştır. Konuyu denetim altına almak için ilk kez 2004 yılında 5199 sayılı Hayvan Hakları Kanunu (Hayvanları Koruma Kanunu 2004) çıkarılmıştır. Kanunda “başboş köpek” veya “sokak köpeği” ifadesi yerine “sahipsiz köpekler” ifadesi kullanılmıştır. (Çalışmada özellikle “sahipsiz köpekler” kavramının kullanılmasının sebebi de budur.) Kanunun ve yapılan diğer düzenlemelerin nihai amacı ise sokakta sahipsiz hayvanların olmadığı bir rejim oluşturmaktır. Bugün, sayıları milyonlarla ifade edilen sahipsiz köpeklerin nasıl sahiplendirileceği ve eğer sahiplendirilemeyeceklerse sahipsiz olanların akıbetinin ne olacağı, oldukça önemli bir sorun haline gelmiştir. İlgili Kanun mevcut sahipsiz köpeklerin kısırlaştırılmalarını, işaretlenip kimliklendirilerek kayıt altına alınmalarını (mikroçip uygulamaları, küpeleme)tekrardan alındıkları yere/bölgeye yani sokaklara bırakılmalarını öngörmektedir. Kanun belediyelerin aynı anda ve hızlı bir şekilde bu işlemleri gerçekleştireceklerini, alındıkları yere tekrar bırakılan sahipsiz köpeklerin (zamanla) öleceklerini ve kısırlaştırıldıkları için de çoğalamayacaklarını, dolayısıyla sayılarının azalacağını ve nihayetinde toplam köpek sayısı ile sahipli köpek sayısının eşitleneceğini varsaymıştır.

Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 17 yıl geçmiş olmasına rağmen beklentinin aksine sahipsiz köpek sayıları her geçen gün artmıştır. Sahipsiz köpeklerin sayısının azaltılması konusunda Kanunla yetkilendirilen belediyeler ise sahipsiz köpeklerle mücadele etmek için yeterli kaynakları olmadığından şikâyet etmişlerdir. Bunun üzerine 2021 yılında Kanun revizyona tabi tutulmuş ve belediyelerin bütçe gelirlerinden konuya ilişkin belli bir oranda kaynak ayırmaları zorunlu hale getirilmiştir.⁶

Türkiye’de sadece sahipsiz hayvanlarla ilgili bir sorun olduğu düşünülse de sahipli hayvanlarla ilgili de (sokakların hayvanlara da yönelik tasarımı, evcil hayvan parkı, trafik, temizlik, terk edilmeleri durumunda yapılması gerekenler gibi...) sorunların olduğu unutulmamalıdır. Köpeğini sokağa çıkaranların hangi şartlarda sokakları kullanacakları, örneğin, dışkısını bırakan köpeğin sahibinin ne yapacağı gibi konularda da bir sistemin kurulması gerekmektedir. Benzer sistemler batılı ülkelerin pek çoğunda kurulmuş hatta bazı filmlere bile konu olmuştur. Örneğin parkta tasmalı, iplikli ve ağızlık

³ Avrupa’da evcil hayvanlarla ilgili olarak ortak bir politika oluşturmayı amaçlayan “Evcil Hayvanların Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi” imzalanmış olsa da Sözleşme, her ülkenin kendi koşullarına göre önlem alabileceği şekilde düzenlenmiştir.

⁴ Avrupa tecrübesiyle ilgili detaylı bilgi için bkz. (Ardıç, 2023).

⁵ Detaylı bilgi için bkz. (European Society of Dog and Animal Welfare- European Union [ESDAW-EU] 2014).

⁶ Geçici Madde 4 – (Ek:9/7/2021-7332/16 md.) ...Belediyeler bu madde yürürlüğe girdikten sonra üç yıl süreyle birinci fıkra gereğince hayvan bakımevleri kurmak ve rehabilitasyon işlemlerini gerçekleştirmek için kesinleşmiş en son bütçe gelirlerinin binde beşi oranında kaynak ayırır. Bu oran büyükşehir belediyelerinde binde üç olarak uygulanır. Bu fıkra uyarınca ayrılan ödenekler başka bir amaç için kullanılamaz.

korumalı olarak köpeğini ellerinde dışkı poşetleriyle gezdiren insanların köpeklerinin dışkılarının dışkı poşetiyle alıp çöpe atıldığı sahneler yer verilmiştir. Bu ve benzeri sahnelerin bir nevi kamu spotu gibi olduğu, ayrıca bu uygulamalarla da sokaklarda ve parklarda halk sağlığı sorunlarının bir nebze de olsa önlenmesinin amaçlandığı aşikârdır. Çocuklarıyla birlikte dışarı çıkan insanlara ancak umumi tuvaletleri kullanabilecekleri söyleniyorsa; sahipli hayvanların sokaklara ya da parklara çıktıklarında ihtiyaçlarını nasıl gidereceklerini de bir sisteme bağlamak gerekmektedir. Özellikle çocukların parklarda oynadıkları, zaman geçirdikleri, bu ortamların temiz tutulmasının başta çocuklar olmak üzere insan sağlığı açısından ne kadar önem arz ettiği yadsınamaz bir gerçektir.

Yukarıda ifade edilenler ışığında çalışmada özellikle sahipsiz hayvanlar aşamasından sahipli hayvanlar aşamasına geçiş yöntemleri üzerinde durulacaktır. Her bir yöntemin beraberinde getireceği zorluklar karşılaştırmalı bir şekilde ortaya konulacak; ardından 5199 sayılı Kanunla oluşturulan ve halen yürürlükte olan geçiş rejimi üzerine de bir değerlendirme yapılacaktır. Bu doğrultuda çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde sahipsiz hayvanlardan sahipli hayvanlar aşamasına geçmekte kullanılabilecek yöntemler üzerinde durulmuş; daha sonra bu yöntemler birbiriyle karşılaştırılmıştır. İkinci bölümde ise Türkiye’deki geçiş rejimi değerlendirilmiştir. Sonuç kısmında ise Türkiye’nin seçtiği geçiş yönteminin sürdürülebilir ve gerçekçi olup olmadığına nihayetinde alternatif geçiş yöntemlerinin neler olabileceğine yer verilmiştir.

2. SAHİPLİ HAYVANLAR AŞAMASINA GEÇİŞ YÖNTEMLERİ

Köpekler hızla çoğalan hayvanlardır. Bu yüzden, doğurganlıklarının kontrol altında olması oldukça önemlidir. Bunun mümkün olabilmesi için de doğum sürecinin bir şekilde takibi gerekmektedir. Köpeklerin kendi doğalarıyla bunu yapabilmesi mümkün değildir. Zira sahipsiz köpekler (özellikle besine ulaşma sorununun olmadığı) uygun şartlar altında yılda iki veya üç defa doğum yapabilmekte ve bir batında 2 ila 12 yavru doğurabilmektedirler (American Kennel Club, 2021; Bulut, 2023: 13; Encyclopædia Britannica, 2024; Smith vd., 2019: 2). Köpeklerin bu demografik özellikleri, hızla çoğalmalarına yol açmakta ve sayıları gittikçe artan (sahipsiz) köpekler de bugünkü tartışmaları beraberinde getirmektedir.

Hemen herkesin üzerinde mutabık olduğu bir sayı olmasa da bir fikir vermesi adına Türkiye’deki köpek rejimine (nüfusuna) ilişkin olarak şöyle bir formülden söz edilebilir:

$$\text{Toplam Nüfus} = (\text{Yurt Dışı Girişler} + \text{Yurt İçi Üretimler} + \text{Doğumlar}) - (\text{Doğal Ölümler} + \text{Diğer Yollarla Ölümler}) = (\text{Bireysel Sahipli Hayvanlar}) + (\text{Kamusal Sahipli Hayvanlar}) + (\text{Sahipsiz Hayvanlar})$$

Sorunu nispeten kontrol altına almış ülkelerdeki ideal köpek rejiminin formülü ise kabaca şöyledir:

$$\text{Toplam Nüfus} = \text{Sahipli Hayvanlar}.$$

Formüldeki sahipli hayvanlar da ikiye ayrılabilir: “Hane halkları tarafından sahiplenilenler” ve “barınaklardakiler”. Ayrıca, barınaklardakiler de bazı ülkelerde kamu idarelerince bakılanlar ve sivil toplum kuruluşlarınca bakılanlar şeklinde ikiye ayrılabilir (Ardıç, 2023) Buna göre; kamu idareleri ve/veya sivil toplum kuruluşları tarafından barınaklarda da köpek bakımına izin verilen bir ülkedeki toplam köpek sayısı, sahipli köpeklerden elbette daha fazla olacaktır. Ancak kesin olan bir şey varsa, o da bu ülkelerde sahipsiz köpek, sokak köpeği veya başıboş köpek gibi kavramların karşılığının bulunmamasıdır.

Sahipsiz köpeklerin sayılarıyla orantılı olarak belli bazı sorunlarda da artış gözlenmektedir. Bu sorunlar⁷: halk sağlığı sorunları, güvenlik sorunları, çevre sorunları ve hayvan refahı sorunları olmak üzere dört ana başlık altında gruplandırılabilir.

Sahipsiz sokak köpeklerinin arızî bir durum olarak kabul edildiği rejimlerde sahipsiz köpeklerin olmadığı bir aşamaya geçiş süreci oldukça önemlidir. Geçiş sürecinin tahmini ise mevcut sahipsiz sokak köpeklerinin sayısı ve bunun azaltılmasına yönelik tedbirlerin etkinliği arasında kurulacak bağlantıyla yapılabilecektir. Bir başka ifadeyle, köpeklerin mevcut sayısı bilinirse, sahipli köpeklerin bu sayı içindeki oranı görülecek; günlük, haftalık, aylık veya yıllık bazda alınan tedbirlere dair daha doğru tahminler yapılacak ve sahipsiz köpeklere ilişkin sorunların ne kadar sürede üstesinden gelineceği konusunda öngörülerde bulunulacaktır.

2.1. Geçiş Yöntemleri

Sahipsiz köpeklerin olmadığı veya mevcut sahipsiz köpeklerin daha yönetilebilir bir sayıda olmalarına ilişkin olarak faydalanılabilecek pek çok yöntem (Abdulkarim, Goriman Khan, ve Aklilu 2021; Feiyang 2020; Hayvanları Koruma Kanunu 2004; Kartal ve Rowan 2018; Smith vd. 2019) olmakla birlikte bu yöntemler: (1) toplamak, kısırlaştırmak ve alınan yere bırakmak, (2) barınakta toplamak, (3) ihraç etmek ve (4) uyutmak/itlaf olmak üzere dört ana başlık altında toplanabilir.

2.1.1. Topla, Kısırlaştır ve Alınan Yere Bırak Yöntemi

Bu yöntemin uygulanması durumunda sahipsiz köpekler önce kamu idareleri tarafından toplanmakta, sonra kısırlaştırılmakta ve alındığı ortama/yere geri bırakılmaktadır. Bu yöntemin genellikle köpeklerin sahiplendirilmesini de teşvik ederek uygulanması beklenmektedir. Bu yöntemin en savunulabilecek yanı, -kısırlaştırma hariç- köpeklerin özgürlüklerini kısıtlamamasıdır. (Voslárová ve Passantino, 2012: 101-102) Kısırlaştırılarak alındığı ortama bırakılan köpeklerin belirli bir süre sonra azalacağı varsayılmaktadır. Bir noktadan sonra da sokakta sahipsiz köpeğin kalmayacağı, toplam köpek sayısının sahipli köpeklere eşitlenmesi beklenmektedir.

Bu yöntemin başarılı olabilmesi için, bir ülkedeki bütün sahipsiz sokak köpeklerinin aynı anda ve çok kısa bir sürede toplanması, kısırlaştırılması ve alındığı yere bırakılması; ayrıca, resmî veya gayri resmî yollarla köpek satışına izin verilmemesi gerekmektedir. Eğer bu yapılabılırsa, kısırlaştırılan ve alındığı ortama bırakılan köpeklerin ölmesini beklemek gerekecektir. Bu geçiş sürecinde de mutlaka halk sağlığı sorunları, çevre sorunları, sokak güvenliği sorunları, hayvanların diğer hayvanlara verdiği zararlar devam edecektir.

2.1.2. Barınakta Toplama Yöntemi

Topla, kısırlaştır ve aldığı yere bırak yönteminde karşılaşılmaması muhtemel sorunlar tümünden ortadan kaldırılmak istenirse sahipsiz sokak köpeklerinin tamamının aynı anda ve çok kısa bir sürede barınaklarda toplanması yöntemi tercih edilebilir (Dimitrova, 2022:1; Raudies, Waiblinger, ve Arhant 2021: 1-2). Ancak bu yöntemde barınakların bütün idareler tarafından aynı zaman diliminde yapılabilmesi ve (kontROLSÜZ olarak köpek popülasyonunun artmasına hizmet edebileceği için) -bir önceki yöntemde olduğu gibi- resmî veya gayri resmî yollarla köpek satışına izin verilmemesi gerekmektedir. Bir seferberlik ruhuyla hareket etmeli, bütün sahipsiz sokak köpekleri aynı anda toplanmalı ancak barınaklarda bakılmalıdır. Bunun ancak -başta veteriner hekimler olmak üzere- çok ciddi sayıda personel istihdamıyla yapılması mümkündür. Dolayısıyla bunu yönetirken önemli bir ekonomik külfetin ortaya çıkacağı aşikârdır. Barınaklardaki bakım maliyetlerini gidermek adına kamu idarelerinin yanı sıra sivil toplum kuruluşlarından da destek alınabilecektir. Ancak bu maliyetin büyük

⁷ Detaylı bilgi için bkz: (Beck, 1975; Eckert vd., 2001; Gompper, 2013; Kumar, 2002).

ölçüde kamu idareleri tarafından karşılanmak durumunda kalınacağı veya sivil toplum kuruluşlarının desteğinin çok sınırlı olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Barınakta toplama yöntemi de sorunsuz değildir. Türkiye gibi milyonlarla ifade edilen sahipsiz köpeklerin olduğu ülkelerde sahipsiz köpeklerle bu yöntemle mücadelede etmek gerektiğinde çok sayıda barınak inşa edilmesi gerekmektedir. Ayrıca, barınaklarda toplanan, kısırlaştırılan köpekler ancak belli bir süre sonra ömürlerini tamamlayacaklardır (Shelter Animals Count, 2023). Peki, sahipsiz köpeklerin kalmadığı veya ihmal edilebilir kadar az sayıda olduğu bir döneme gelince; daha önce sahipsiz sokak köpekleriyle ilgili sorunları bertaraf etmek için inşa edilen barınaklar ne olacaktır? Bu soru, oldukça önemlidir. Zira sahipsiz sokak köpekleriyle mücadele, orta ve uzun vadede büyük bir kamusal israfa dönüşmemelidir. Bu kamusal israfın yaşanmaması için, daha işe başlarken birtakım tedbirler alınabilir. Örneğin, işlevsiz kalan barınaklar hızla sökülebilecek ve barınaklara tahsis edilen alan daha sonra başka amaçlarla da kullanılabilir.

Bu yöntemin hayvanların refahını önemli ölçüde azalttığı, köpeklerin –bir bakıma- hapis hayatına mahkûm edildiği eleştirisi yapılmaktadır. Ama bu ve benzeri eleştirileri azaltıcı tedbirlerin alınması (Barnard vd., 2014), örneğin, barınakların kamuoyu denetimine açık bir şekilde dijital ortamda izlenmesi mümkündür. Bu yöntemde ayrıca, barınaktaki bakım sürecine sivil toplum kuruluşları da dâhil edilebilmekte, kamu-sivil birlikte iş yapma kültürü de gelişebilmektedir.

2.1.3. Sahipsiz Köpeklerin İhraç Edilmesi Yöntemi

Köpekleri gıda olarak tüketen ülkeler bulunmaktadır. Dolayısıyla, köpekler üzerinden ciddi bir ekonomik faaliyet alanı da ortaya çıkmaktadır (Aktuğ, 2023: 200-202; Bakırtaş ve Buluş, 2023: 210-213). Bir defaya mahsus, mevcut köpek stoku ihraç edilerek de geçiş süreci yönetilebilir. Ama böyle bir seçenekte her köpeğin tüketim için uygun olmayabileceği ve dolayısıyla ihraç edilemeyeceği de açıktır. Bu seçeneğin diğer seçeneklerle birlikte uygulanması kaçınılmaz olacak; ihraç edilemeyecek durumda olan sahipsiz köpeklerin ne olacağına dair bir cevap bulmak gerekecektir. Bu seçenekte de mevcut hayvan sayısının artmasına izin vermemek gerekir.

Bu yöntemin bir benzerinin 1910 yılı İttihat ve Terakki döneminde denenmiş olduğu ve köpeklerin feci bir biçimde can vermelerine yol açması nedeniyle de Hayırsız Ada vakası olarak adlandırıldığı unutulmamalıdır. Ayrıca, köpeklerin ihracı Türkiye’de psikolojik olarak da kabul edilmesi zor bir tartışma olacaktır. Kısa bir süre içinde ve üstelik de bir defa köpek ihraç edilecek bir ülke bulmak da kolay olmayacaktır. Nitekim köpekleri gıda olarak kullanan ülkelerde de kuduz vb. hastalıkların yaygınlaşması nedeniyle köpek etinin yasaklanmasına dair tartışmalar yaşanmaktadır.⁸ Dahası, geride kalacak sahipsiz köpeklerin daha çok olması durumunda ülkemizdeki sahipsiz köpekler sorunu da çözümsüz kalacaktır.

2.1.4. Uyutma/İtlaf Yöntemi

Uyutma, sahipsiz köpeklerin belirli usuller çerçevesinde hayatının sonlandırılmasıdır (Abdulkarim vd., 2021: 323-324; Underwood and Anthony, 2020). Geçiş sürecini kısaltan bu yöntemin toplumsal psikolojiyi iknada zorlukları bulunmaktadır. Mancacılar gibi bir geleneğe sahip Türk toplumu adına sayıları milyonları bulan köpeklerin itlaf edilmesi, bu sorundan şikâyetçi olanların bile kolayca onaylayamayacağı bir yöntemdir. Bu yöntemde de mevcut köpek sayısının artışına ilişkin gerekli tedbirlerin alınması şarttır.

Uyutma yönteminin en önemli maliyeti siyasî olacaktır. Demokratik sistemlerde insanların oy verme davranışı, yöneticilerin yapıp ettikleriyle yakından ilişkilidir. Milyonları bulan köpek itlafı,

⁸ Detaylı bilgi için bkz: (Czajkowski, 2014; Ekanem vd., 2013; Wiwanitkit, 2014)

seçmen davranışlarını da etkileyecektir. Hatta ülkemizde bu türden bir itlafın dinen uygun olup olmadığı gibi bir tartışmayı da beraberinde getirmesi ihtimali vardır.

2.2. Geçiş Yöntemlerin Karşılaştırılması

Yukarıda ifade edilenlerden de anlaşılacağı üzere hiçbir yöntem, tek başına, sorunsuz gözükmemektedir. Her yöntemin kendi içerisinde avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Dolayısıyla bu yöntemlerden herhangi birisini tek başına uygulama kararı alan yöneticilerin/siyasetçilerin, her durumda, bir maliyetle karşılaşması kaçınılmazdır (bkz. Tablo 1).

Hükümetler aldıkları bütün kararlarda bir dengeleme yaparlar. Örneğin; ilk bakışta, zengin olanların daha fazla vergi vermesi pek çok kişiye makul gelebilir. Zira hemen her toplumda zenginler, sınırlı sayıda olur ve oy verenler içinde küçük bir oranı temsil ederler. Buna rağmen bir hükümet, vergileri artırırken bunu bir noktada dengelemek durumunda kalır. Çünkü kazandığının her gün daha fazla kısmının vergi olarak elinden alınması nedeniyle insanların kazanma güdülerini de azalacaktır. Nihayetinde artan vergiler, bir yerden sonra vergi alınacak kazançların dolaylı olarak azalması anlamına da geleceği için hükümetler vergi oranlarını arttırırken ihtiyatlı davranırlar. Sıtmayla mücadele için bir dönem kurutulan sazlıkların çeşitli otoritelerce bugün biyoçeşitlilik için ne kadar önemli olduğu eleştirisi yapılmaktadır. Bir başka örnek olarak kapalı alanlarda sigara içmenin yasaklanması, başta tiryakiler olmak üzere pek çok sigara içen için özgürlükleri kısıtlayıcı bir düzenleme olarak değerlendirilmektedir. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Kısaca hükümetler, karar mekanizmalarını işletirken hemen her zaman bir tercih yapmak zorunda kalırlar. Bu tercihler bazen insanlar ile insanlar, bazen de insanlar, diğer canlılar ve çevre arasında bir denge kurmak şeklinde olabilmektedir. Sahipli köpeklere geçiş süreci için yukarıda ifade edilen yöntemlerin seçilmesini veya seçilmemesini de bu şekilde değerlendirmek gerekmektedir.

Tablo 1: Geçiş Yöntemlerinin Karşılaştırmalı Analizi

Yöntemler	Avantajları	Dezavantajları	Geçiş Süresi (*)
Topla, Kısırlaştır, Alınan Yere Bırak	Hayvanlar öldürülmemektedir.	İnsanlara, çevreye, hayvanlara verilen zararlar devam etmektedir.	Uzun Vade (15 yıldan fazla)
Barınakta Toplama	Hayvanlar öldürülmemektedir.	Hayvanların özgürlükleri azalmaktadır.	Orta Vade (1-5 yıl arası)
İhraç Etme	Hayvanlar kısmen öldürülmemektedir. İnsanlara, çevreye ve hayvanlara verilen zararlar	Hayvanların bir kısmı öldürülmektedir.	Orta Vade (1-5 yıl arası)
Uyutma/İtlaf	Hayvanlar kısmen öldürülmemektedir. İnsanlara, çevreye ve hayvanlara verilen zararlar durdurulmaktadır.	Hayvanlar öldürülmektedir.	Kısa Vade (1 yıldan az)

Sahipsiz köpek sorunuyla karşılaşan (özellikle gelişmiş) ülkeler de çözüm adına benzer şekilde tercihler yapmışlardır (Tasker, 2007). Bu tercihler o ülkelerde de tartışmaları beraberinde getirmiştir. Ancak bu tartışmaların hemen hepsinin nihai hedefi, sahipsiz köpeklerin yol açtığı sorunların ortadan kalkması adına, var olan köpeklerin sahipli hale geldiği ve sahipsiz köpeklerin de sokaklarda dolaşmadığı bir rejimin kurulması şeklinde olmuştur.

Türkiye'nin, üyesi olmak için uzun yıllardır çaba sarf ettiği Avrupa Birliği (AB)'nin kıdemli sayılabilecek ülkelerinde genel vaziyet şu şekildedir (Tasker, 2007): Hâlihazırda sokakta sahipsiz köpek bulunmamaktadır. Her ülkenin bu noktaya geliş hikâyesi farklıdır. Değişik sebeplerle sahipsiz kalan

köpekler bu ülkelerde ilgili kamu kurumları tarafından iki şekilde muameleye tâbi tutulmaktadır: Bazı ülkeler belirli bir süre sahiplendirmeyi beklemekte ve sonrasında itlaf etmektedir. Diğer bir grup ülke de bu hayvanları barınaklarda beslemeye devam etmektedir. Barınakların maliyetlerini kamu kaynaklarıyla sağlayan ülkeler olduğu gibi; bunu hayvan derneklerinden destekle sağlayan da vardır. Ama bu ikinci grup ülkelerde sahipsiz kalan hayvan sayısı sınırlı olduğundan; bunların barınaklardaki beslenme maliyetleri de çok sayıda sahipsiz köpeğe sahip ülkelere göre daha azdır.

3. TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Osmanlı Devleti'nde mancacılar aracılığıyla beslenen sahipsiz köpekler bir sorun olmamış, insanlarla birlikte varlıklarını sürdürmüşlerdir. Tanzimat sonrasında modernleşme çabalarıyla (şehirleşmenin de artmasıyla) sahipsiz köpekler bir halk sağlığı sorunu olarak görülmeye başlanmıştır; İttihat ve Terakki döneminde sahipsiz köpekler, önce Fransa'ya ihraç edilmek istenmiş, ancak ihraç edilemeyince de (daha sonra Hayırsız Ada olarak da anılan) Sivri Ada'ya gönderilmiştir. Ne yazık ki başlangıçta gıda ve su taşınması ile beslenen bu köpekler kısa bir süre sonra kaderlerine terk edilmiş, günlerce orada aç susuz bir şekilde ölüme terk edilmiştir. İlerleyen yıllarda sahipsiz köpeklerin zaman zaman toplandığı ve bir şekilde itlaf edildiği dönemler olmuştur. Ancak sorun, ilk defa, 2004 yılında çıkan 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu ile bir sisteme bağlanmaya çalışılmış ve 2021 yılında (sahipsiz köpeklerin yol açtığı olumsuz gelişmeler nedeniyle) bu Kanun güncellenmiştir. 2024 yılı mayıs ayının son haftasında Kanunun yeniden revize edileceğine ilişkin olarak sosyal medyada ve çeşitli haber sitelerinde bilgiler paylaşılmaya başlanmış, sonra da temmuz ayında 5199 sayılı Kanun bir kez daha değişikliğe uğramıştır.

3.1. Sahipsiz Köpeklerden Sahipli Köpeklere Geçiş Rejimi

5199 sayılı Kanun, geçiş süreci için topla, kısırlaştır ve alınan yere bırak yöntemini benimsemiştir. Sorumluluk da belediyelere bırakılmıştır.⁹ Ancak belediyeler, Kanunun yürürlükte olduğu 2004-2021 yılları arasında kayda değer bir çaba göstermemiştir. 2021 yılında yapılan değişikliklerle belediyelere sahipsiz sokak köpekleriyle daha etkin mücadele edebilmeleri için hem bütçe ayırmaları hem de bazı belediyelere barınak yapmaları zorunlu hale getirilmiştir¹⁰ (Hayvanları Koruma Kanunu 2004). Dışardan veya içerden sahipsiz köpek sayısını artıran faaliyetler de çekingen bir şekilde sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte, hâlihazırdaki geçiş rejimindeki temel sorun alanları aşağıdaki gibidir:

- Mevcut sahipsiz köpeklerin sayısı, ikna edici bir yöntemle verilememektedir. Yetkililerin yaptığı açıklamalardan hareketle 4 milyon rakamı zikredilmektedir. Ancak gerçek sayının bundan daha az veya fazla olma ihtimali bulunmaktadır. Sayının belirsizliği ise çözüm adına atılacak adımların ne büyüklükte olması gerektiği konusunda yanlış değerlendirmeler yapılmasına neden olacaktır.
- Her ne kadar pet shoplardaki satışlar yasaklanmışsa da internet üzerinden veya dışardan hayvan getirterek satışlar devam etmektedir. Bu da topla, kısırlaştır ve aldığın yere bırak politikasını bir ölçüde etkisizleştirmektedir.
- 2021 yılı sonrasında da (sahipsiz köpeklerin yol açtığı sorunların, özellikle de şiddet olaylarının yaşanmaya devam etmesinden dolayı) bazı belediyelerin konuya olan ilgileri istenilen düzeyde artmamış gözükmemektedir. Bu durumun kısırlaştırma çalışmalarını anlamsız hale getirmesi kaçınılmazdır. Mevcut sahipsiz köpekler aynı anda ve kısa bir sürede kısırlaştırılamadığı için rejim dışında kalan köpekler çoğalmaya devam etmektedir. Bir de

⁹ Türkiye'deki mevcut sistemde hangi kurumun neden sorumlu olduğuna dair detaylı bilgi için bkz. (Armağan, 2023).

¹⁰ Geçici Madde 4 – (Ek:9/7/2021-7332/16 md.) Büyükşehir belediyeleri, il belediyeleri ve nüfusu yetmiş beş bini aşan belediyeler 31/12/2022, diğer belediyeler ise 31/12/2024 tarihine kadar ...hayvan bakımevlerini kurmakla yükümlüdür.

belediyelerin kendi sorumluluk alanındaki sahipsiz köpekleri toplayıp başka belediyelerin veya orman ve mera gibi diğer kamu kurum ve kuruluşlarının sorumluluk alanına bıraktıkları yönünde ciddi eleştiriler varlığını korumaktadır. Bu tarz eylemde bulunan belediyeler, hem ilgili Kanunun kendilerine yükledikleri sorumlulukları yerine getirmemekte hem de başka belediyelerin yüklerini haksız olarak artırmaktadırlar. Dolayısıyla, bu tarz belediyeler iki türlü hukuksuz iş yapmaktadırlar.

- d) Mevcut geçiş yöntemiyle birlikte çevre kirliliği sorunları, halk sağlığı sorunları (Sürsal Şimşek, 2023: 157-158), kamu güvenliği sorunları (Yılmaz Aslantürk, 2023: 177-180) ve hayvan refahı sorunları devam etmektedir. Nitekim sahipsiz köpekler sokakları ve yanlış beslemelerden dolayı özellikle çocukların oyun alanı olan park ve bahçeleri kirlletmeye devam etmektedir. Ayrıca bu kirliliğin yol açacağı halk sağlığı sorunları da ortaya çıkacaktır. Sokaklarda grup halinde dolaşan köpeklerin çok sayıda insanın malına ve canına zarar verdikleri de bilinmektedir. İlave olarak sahipsiz köpekler sadece insanlar için değil hem kendi cinslerine hem de başta kediler olmak üzere diğer canlılara da zarar verdikleri, bu haliyle diğer hayvanların refahlarını da tehdit ettikleri bilinmektedir.
- e) Mevcut rejimle sahipsiz köpekler sorununun ne zaman ortadan kalkacağı kestirilememektedir. Geçiş sürecinin kaç yılda biteceğine dair bir öngöründe bulunmak neredeyse imkânsız gözükmemektedir. Köpek satışlarının devam etmesi, yurt dışından köpek getirilmesinin önünün açık olması, mevcut sahipsiz köpeklerin de ancak sınırlı bir kısmının kısırlaştırılması, kısırlaştırma işleminin ne ölçüde başarılı olduğunun takip edilememesi, belediyelerin konuya gerekli ilgiyi göstermemesi; geçiş sürecinin uzamasına ve hatta imkânsız hale gelmesine yol açmaktadır.
- f) Sahipsiz köpeklerle ilgili sivil toplum kuruluşlarının bir kısmının da hem mevcut geçiş yöntemini hem de iyi niyetli bir şekilde sokaktaki sahipsiz köpekleri beslemeye yönelik faaliyetleri desteklemeleri, mevcut sistemin değişimine karşı bir direnç oluşturmaktadır. Oysa bu beslemelerin önemlice bir bölümü bilinçli olmaktan uzaktır. Hatta bazı hayvan severler açısından bir duygu tatmini sağlamanın ötesinde bir fayda da üretmemektedir. Zira yapılan beslemeler park alanları, üniversite kampüsleri gibi insanların gün boyu yoğun bulunduğu alanlarda yapılmaktadır. Bir sistemden uzak yapılan bu faaliyetler, çevre kirliliğine, halk sağlığına ve hayvan refahına yönelik zararların yanı sıra insanların can güvenliği bakımından da ciddi bir tehdit oluşturmaktadır.
- g) Mevcut rejimin sokaklarda yapılan beslemeleri teşvik ettiği ve dolayısıyla bu besin maddelerini üreten firmalar açısından da istenebilecek bir durum olduğu ileri sürülmektedir.

Türkiye'deki mevcut sistemin açıkları giderilse, örneğin, dışardan köpek getirilmesi sıkı bir şekilde denetlense, yurt içindeki köpek satışları sıfırlansa, belediyelerin sahipsiz sokak köpeklerini toplamaları, kısırlaştırmaları ve aldıkları yerlere bırakmaları bir takvime bağlansa ve aksini yapanlara ciddi yaptırımlar uygulansa bile, yine de uzun bir geçiş sürecine ihtiyaç olacağı ve sokaklardaki (yukarıda ifade edilen) dört grup sorunun devam edeceği açıktır. Toplumsal hayat içinde hiçbir şeyin gizli kalmadığı, hemen her olayın kameraya alınıp sosyal medya mecralarıyla herkesle paylaşıldığı düşünülürse; sokaklardaki sorunların gizlenmesi mümkün gözükmemektedir. Parkların, bahçelerin sınırlı olduğu ve çoğu kere çarpık şehirleşme diye ifade edilebilecek bir sürecin sonunda şehirlerde yaşamak durumunda kalan bugünün insanların, ne zaman biteceği belli olmayan bir sorun alanından dolayı, çözüm adına siyasetçileri daha fazla zorlayacakları ileri sürülebilir. Dolayısıyla, Türkiye'de her geçen gün ya geçiş sürecinin kısaltılmasına ya da geçiş sürecinde sokakların daha kısa sürede güvenli hale gelmesine yönelik talepler yüksek sesle dile getirilecektir.

3.2. Diğer Geçiş Yöntemlerinin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi

Türkiye’de hangi geçiş yöntemi seçilirse seçilsin, yurtdışından köpek getirilmesi ve -internet ortamı da dâhil- yurt içindeki köpek satışları yasaklanmalıdır. Bu konuda sıfır tolerans gösterilmelidir. Görevini yerine getirmeyen belediyelere cezai yaptırım uygulanmalı, kusuru olan belediyelere karşı açılan tam yargı davalarında sorumluluğunu yerine getirmeyen yetkililere rücu da edilebilmelidir. Ancak bu iki konu çözülsün bile, çalışmanın öngörüsüne göre, geçiş sürecinin bir bütün olarak en kısa sürede aşılması sadece itlaf yöntemiyle mümkün görülmektedir. Fakat bu seçeneğin uygulamaya konulması durumunda ortaya çıkabilecek sorunlar aşağıdaki gibidir:

- a) Toplumsal infial oluşturma potansiyeli yüksek bir yöntemdir.
- b) Bu seçeneğin siyasî bir maliyeti de olacaktır. Özellikle genç seçmenler içinde hayvanlara karşı muamelenin nispeten yaşlı seçmenlere göre daha farklı değerlendirilebileceği ileri sürülebilir.
- c) Böyle bir seçeneğin gündeme gelmesi durumunda işin dini boyutları da tartışma konusu yapılacaktır.
- d) Öteden beri topla, kısırlaştır ve alınan yere bırak politikasını desteklemiş hayvan dernekleri bu yönetime karşı çıkacaktır.
- e) Köpek maması üreten firmaların da doğrudan veya dolaylı yollarla bu yöntemi desteklememe ihtimali yüksektir.
- f) İtlaf edilen hayvanların doğru gömülmemesi durumunda ortaya ciddi bir sağlık ve çevre sorunu da çıkacaktır.

Kısaca bir ve ikinci maddeler, uyutma/itlaf yönteminin uygulanmasını ciddi manada zorlaştırmaktadır. Türk toplumunun böylesine büyük bir hayvan itlafına rıza göstermesi (Hayırsız Ada örneğinden hareketle) oldukça zordur. İlave olarak belirli bir düzeyde bir kamuoyu oluşmadan da siyasetçilerin bu konuda çekingen davranışları ihtimali oldukça yüksek olacaktır. İlk etapta barınak seçeneği, geçiş sürecinde kullanılabilir olsa da bu yöntemde de doğabilecek olası sorunlar aşağıdaki gibidir:

- a) Sahipsiz köpeklerinin sayısı tam olarak bilinemediği için nerelerde ve ne kadar barınak yapılacağı ancak uygulama aşamasında görülebilecektir. Ortada sahipsiz hayvan kalmayana kadar barınak yapılmaya devam edilecektir.
- b) Belirli bir noktadan sonra barınaklarda bakılan sahipsiz köpeklerin sayısı azalacağı için bir süre sonra barınakların bir kısmı âtıl kalacaktır. Eğer bu seçenek üzerinden gidilirse, barınakların ileride âtıl kalma ihtimalleri de dikkate alınarak yapılmalıdır.
- c) Barınaklar hayvan refahı açısından bir hapishane gibi işlev görecektir. Zira köpekler insanlarla birlikte yaşamaya alışmış hayvanlardır. Buna yönelik sivil toplum kuruluşlarından da ciddi bir eleştiri gelecektir.
- d) Bu yöntemin belirli bir sürede ve aynı anda yapılması durumunda sonuç alınması mümkün olacaktır. Ancak bu kadar büyük sayıda hayvanı barınaklarda toplamak, kısırlaştırmak ve beslemek için güçlü bir organizasyon gereklidir. Merkezî hükümetin yönlendirmesiyle belediyelerin ciddi bir seferberlik yapması gerektiği açıktır.

Görüldüğü üzere barınak yöntemi de sihirli bir araç değildir. Bu yönetimin en büyük sorunu, çok sayıda barınak yapılacak olması ve köpeklerin ömrünü tamamladıktan sonra barınakların önemli bir kısmının âtıl kalmasıdır. Bununla birlikte barınaklar modüler sistemle yapılırsa yani ileride âtıl kalan bölümler sökülebilirse, bu yöntem uygulanabilir bir yöntem olabilir.

3.3. Tartışma

Türkiye’de ister mevcut geçiş yöntemi, isterse yukarıda tartışılan diğer geçiş yöntemleri kullanılsın; her hâlükârda yurt içi ve yurt dışı kaynaklı hayvan girişleri sıfır tolerans anlayışıyla sonlandırılmalı, belediyelere verilen sorumluluklara süre şartı getirilmeli, aksi durumda belediyeler sorumlu tutulmalı, tam yargı davalarında da zararların tazmini için yetkililere rücu edilmelidir. Bu genel şartlar yerine getirildikten sonra; topla, kısırlaştır ve aldığın yere bırak seçeneği, geçiş sürecini uzattığı için terk edilmelidir. İtlaf ve ihraç seçenekleri, Türk toplumunun rıza gösterebileceği seçenekler değildir. Barınak yapma seçeneği, mevcut tartışmaları en optimum düzeyde dengeleyen bir seçenek gibi dursa da bu geçiş yöntemi de sorunsuz değildir. Ancak siyasetçilerin önündeki hemen her toplumsal sorunda bir dengeleme yapıldığı unutulmamalıdır.¹¹ Bugünkü geçiş rejimi, insanların ölümlerine de yol açtığı için tartışmalı hale gelmekte ve her geçen gün meşruiyetini yitirmektedir. “Batılı ülkelerde” veya “AB ülkelerinde” veyahut da “ABD’de” şeklinde başlayan cümleler kurmak, bu türden sorunların çözümünde başvurulacak bir yol olmasına rağmen; sahipsiz köpekler konusunda bu yola da başvurmak mümkün gözükmemektedir. Onun için sahipsiz köpekler konusundaki tartışmaları gerçekçi bir zemine çekmek¹², ve duygusal çözümlerin bir sonuç üretmediğini görmek gerekmektedir.

Barınak seçeneğinin tercih edilmesi halinde aşağıdaki hususların dikkate alınması oldukça faydalı olacaktır:

- a) Merkezi hükümet: Yurt dışından hayvan getirmeyi, yurt içinde de hayvan satışlarını Ticaret Bakanlığı, Tarım ve Orman Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı koordinesinde sıfırlamalıdır. Hükümet aynı zamanda sahipsiz köpeklerle ilgili kısa, orta ve uzun vadeli bir plân hazırlamalı; aşağıda belirtilen hususları belediyelerin veya bireylerin insafına bırakmamalıdır. Zira kapalı alanlarda sigara yasağı, Engelliler Kanunu’nda öngörülen yükümlülükler gibi bir takvim çerçevesinde ilerlemek ve sürecin denetimini yapmak oldukça önemlidir.
- b) Belediyeler: Kendi sorumluluk alanındaki sahipsiz köpeklere yetecek kadar barınak yapmalıdır. Barınaklar, esnek bir plânlamayla inşa edilmeli, atıl kalan barınakların ileride başka amaçlarla kullanımı da sağlanmalıdır. Her belediyede aynı sayıda sahipsiz köpek olmayabilir. Dolayısıyla, o ildeki sahipsiz köpek sayısı kadar barınak yapması belediyeler için zorunlu hale getirilmelidir. Belediyeler bu konuda daha titiz olsunlar diye hem ödüllendirilmeli hem de cezalandırılmalıdır. İşini daha hızlı yapan belediyelere merkezi bütçeden aktarılan paylarda ileriki yıllarda jestler yapılmalı, işini savsaklayan (örneğin, kendi sınırlarındaki sahipsiz köpekleri başka belediye sınırlarına bırakanlara) caydırıcı cezalar verilmelidir. Belediyeler, barınaklardaki köpeklerin şartlarını kamuoyuna açabilir, bunun için dijital platformlar kurabilir. Süreç, herkesin gözetimine ve denetimine açık hale getirilebilir. Belediyeler, belirli aralıklarla kamuoyuna sosyal medya aracılığıyla bilgilendirmeler yapabilir. Belediyeler yer gösteren ve belirli şartları sağlayan (örneğin, veteriner fakültesi olan üniversiteler gibi) kamu kurum ve kuruluşlarına da butik barınaklar yapabilir ve bu barınakların işletilmesindeki sorumluluğu ilgili kurum ve kuruluş ile paylaşabilir.

¹¹ Siyasi partilerin bu konudaki önerileri, siyaset kurumun konuya bakışındaki farklılıkları görmek bakımından öğreticidir. Detaylı bilgi için bkz. (Aslantürk, 2023: 285-89).

¹² Örneğin, belediyelerin 2004’ten buyana daha cesur adımlar atmaları mümkün olsaydı bugün daha iyi bir noktada olurduk şeklindeki itirazlar sorunun çözümüne katkı sağlamamaktadır. Anadolu’da “olmuş ile ölmüş’e çare olmaz” denilir. Sahipsiz köpekler konusunun geçen yaklaşık yirmi yılını bu şekilde değerlendirmek gerekir.

Belediyeler barınaklarda hayvanları beslemek isteyenlere -ulaşım da dâhil- kolaylıklar sağlayabilir. Ancak bu süreç, belediyelerin genel gözetimi ve denetimi altında olmalıdır.

- c) Bireyler: Sahipli köpek sahipleri için konut dışına çıktıklarında uyacakları standartlar belirlenmeli ve bu standartların takibi de belediye zabıtası tarafından sıkı bir şekilde denetlenmelidir. Köpeklerin sahiplerine ilişkin standartlar ağırlaştırılmalı, köpek sahiplenme işinin geçici bir heves olarak görülmesinin önüne geçilmelidir. Aynı şekilde köpek sahiplerinin belirlenen standartlara uymadığı durumlarda caydırıcı yaptırımlar getirilmelidir.
- d) Sivil toplum kuruluşları (STK'lar): Barınaktaki her süreçte STK'ların desteği alınabilir. STK'lar köpeklerin sahiplendirilmesi konusunda toplumsal duyarlılık çalışmaları yapabilir. Barınaklarda besleme, kısırlaştırma ve diğer süreçlerde STK'lar da destek verebilir. Ama onların sürece dahil, belediyelerin gözetimi ve denetimi altında olmalıdır.
- e) Şirketler: Arazisi müsait olan şirketlerin kendi arazisi üzerinde barınak yapmalarına izin verilebilir. Ama bu barınakların yapımı ve işletilmesi de devletin koyduğu kurallar çerçevesinde olmalı, belediye zabıtalrı da bu standartların denetimini yapmalıdır. Barınaktaki hayvan sayısı üzerinden şirketlere vergi avantajları sağlanabilir. Şirketler belediyeler tarafından işletilen barınaklara da yardım yapabilirler. Bu yardımları yapan şirketlere de vergi avantajı sağlanabilir. Dolayısıyla barınakların maliyetleri şirketlerle paylaşılabilir.

COVID-19 Salgını süreci, insan hayatı ve sağlığı söz konusu olduğunda, kamu kurum ve kuruluşlarının, bireylerin, STK'ların ve şirketlerin kısa sürede yeni şartlara nasıl adapte olabildiklerine dair iyi bir örnektir. Dolayısıyla, yukarıdakine benzer bir geçiş rejimi oluşturmak ve sonrasında da sıkı bir denetim ve gözetimle sonuç almak ancak mümkün gözükmektedir.

3.4. Yeni Gelişmeler: 7527 Sayılı Kanun

Çalışma ilk kaleme alındığı tarihlerde Türkiye'de 5199 sayılı Kanunda değişikliğe gidilmesine yönelik bir tartışma başlamış hatta hükümetin bu konuda bir hazırlık içinde olduğu da kamuoyunda çokça dillendirilmiştir. Dolayısıyla çalışmanın ilk halinde hükümetin önerilerine veya Kanunda yapılacak değişikliklere yer vermek mümkün olmamıştı. Ne var ki, çalışma değerlendirme sürecindeyken hükümet tarafından TBMM'ne sunulan değişiklikler kabul edilmiş yapılan düzenlemelerle Türkiye'de sahipli köpeklere geçiş sürecine ilişkin yeni bir rejim ortaya çıkmıştır. Değerlendirme süreci başlamadan önce çalışmanın yazarlarının görüşleri, hiç değişikliğe uğramadan, yukarıda verilmiştir. Ancak değerlendirme süreci tamamlanmadan yaşanan gelişmelerin çalışmada - özetle de olsa- yer almasının yararlı olacağı düşünülmüş ve aşağıda, kısaca, 5199 sayılı Kanunda yapılan değişikliklere (7527 sayılı Kanuna) yer verilmiştir. Bu sayede, çalışmanın orijinal (değerlendirmeden önceki) hali ile hükümet tarafından yapılan değişiklikler arasındaki benzerlikler ve farklılıkların da görülmüş olması çalışmaya değer katmıştır.

Toplam 17 maddeden oluşan ve esas itibarıyla 5199 sayılı Kanundaki sahipli hayvanlara geçiş süreci düzenleyen 30.07.2024 tarihinde kabul edilen ve 02.08.2024 tarihinde Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 7527 sayılı Kanunla, 2004 yılında kabul edilen "topla, kısırlaştır, alınan yere bırak" şeklindeki geçiş yöntemini terk edilmekte, "barınakta toplama" yöntemine geçilmiştir. Bu yönüyle bakıldığında, sahipsiz hayvanlarla ilgili oluşturulan yeni rejimin bir önceki rejimden ciddi manada bir kopuşu ifade ettiği söylenebilir. 7527 sayılı Kanunun 13. Maddesine göre "Bakımevlerine alınan hayvanlar Bakanlık veri sistemine kaydedilir. Rehabilite edilen köpekler, sahiplendirilinceye kadar hayvan bakımevlerinde barındırılır". Bir başka ifadeyle, artık rehabilite edilen köpekler artık alındıkları yerlere bırakılmaması kararlaştırılmıştır. Belediyelere bakımevi yapmaları konusunda sorumluluklar yüklenmiş, bunun için yeni imkânlar sağlanmıştır. Bütün bu işlerin 2028 yılına kadar da

bitirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Dahası, yeni düzenlemelerle getirilen sorumluluklar yerel yöneticiler tarafından yerine getirilmezse cezai sorumluluk da öngörülmüştür.

Başta muhalefet partileri olmak üzere 7527 sayılı Kanunun çıkmasına karşı olanlar, bakımevlerindeki köpeklerin öldürüleceği veya ölüme terk edileceği ve 7527 sayılı Kanunun 5. Maddesindeki "ötenazi" ifadesinin tam da bu amaca hizmet edebileceği endişesini dile getirmişlerdir.

Yeni düzenlemelerle ilgili yönetmelikler henüz çıkmamıştır. Dolayısıyla da ilgili Kanunla yapılan düzenlemelerin detaylarını görmek için yönetmeliklerdeki detaylara bakmak gerekecektir. Nihayetinde, sahipli hayvanlara geçişle ilgili oluşturulan yeni rejimin amaçlanan noktaya varılmasına ne ölçüde katkıda bulunacağı, ileriki yıllarda görülecektir.

SONUÇ

Köpekler on binlerce yıldır insanlarla birlikte yaşayan, evcilleşme sürecini tamamlamış hayvanlardır. Sahipsiz köpekler Osmanlı Devleti döneminde mancacılar loncası tarafından beslenmiş, kayda değer bir sorun da yaşanmamıştır. Tanzimat'tan sonra şehirdeki sahipsiz köpeklere bakış da değişmiş, Hayırsız Ada örneği gibi değişik müdahaleler gündeme gelmiştir. Konunun ilk defa derli toplu bir düzenlemeye konu olması için ise 2004 yılını beklemek gerekmiştir. Yaklaşık 17 yıllık uygulama neticesinde sahipsiz köpeklerle ilgili sorunlar devam edince 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu, 2021 yılında revize edilmiştir. Ancak yapılan revizyon da yetersiz kalmış, sahipsiz köpeklerin sayısı ve dolayısıyla neden oldukları sorunlar artmaya devam etmiştir. Bu çalışmanın yayın için dergiye gönderildiği günlerde 5199 sayılı Kanunun tekrar gözden geçirileceğine dair bilgiler paylaşılmış, hakem süreci başladıktan sonra da 7527 sayılı Kanun çıkarılmıştır.

Sahipsiz köpekler, 5199 sayılı Kanunun da çözüme kavuşturmayı amaçladığı bir sorun alanıdır. Ama bu, bir geçiş sürecini gerektirmektedir. Sahipsiz köpekler aşamasına geçmek için müracaat edilebilecek dört yöntem bulunmaktadır: Topla, kısırlaştır ve aldığın yere bırak, barınakta toplama, ihraç etme ve itlaf etme. 5199 sayılı Kanunla getirilen (ilk) geçiş yöntemi, "topla, kısırlaştır ve aldığın yere bırak" yöntemidir. Ancak bu yöntemin her geçen gün tartışmalı hale geldiği ve meşruiyetini yitirdiği düşünüldükçe, hükümet tarafından 7527 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle, "barınakta toplama" yöntemine geçilmektedir.

Acil olarak varılması istenen nokta, sahipsiz köpekler aşamasını geçmektir. Bu çalışmada, ihraç ve itlaf etme seçeneklerinin Türkiye'nin şartlarına uygun olmayacağı ileri sürülmektedir. Geçiş sürecini hızla aşabilmek için (sorunsuz olmamakla birlikte) en makul seçeneğin barınakta toplamak olduğu savunulmaktadır.

Çalışma henüz değerlendirme aşamasındayken hükümetin yaptığı düzenlemenin de çalışmada belirtilen önerilere yakın bir rejim oluşturduğu görülmektedir. Ama gelinen noktada hâlâ bazı belirsizlikler bulunmaktadır. Örneğin; yurt dışından gerçekleştirilen hayvan ithalat(lar)ı ne olacak? Mevcut hayvan üretme çiftçilerindeki üretim devam edecek mi? 2028 yılına kadar öngörülen geçiş sürecinin detaylarında neler yer alacak? Geçiş sürecinde yaşanan sorunlarda yerel yöneticilerin cezai sorumlulukları nasıl tespit edilecek? Bu ve benzeri daha birçok soru halihazırda cevap beklemektedir. Öyle anlaşıyor ki, sahipli hayvanlara geçiş için öngörülen yeni rejim de ileriki yıllarda hem tartışılmaya hem de ortaya çıkan eksiklikler üzerinden tekrar revize edilmeye çalışılacaktır. Özetle, sahipsiz hayvanlarla ilgili tartışmaların daha uzunca bir süre hem ulusal hem de yerel düzeydeki siyasetin yakıcı gündem maddelerinden biri olacağı ileri sürülebilir.

Etik Beyan

“Sahipli Köpeklere Geçiş Yöntemleri: Türkiye İçin Bir Öneri” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Abdulkarim, A., Khan, M. A. K. B. G., and Aklilu, E. (2021). Stray Animal Population Control: Methods, Public Health Concern, Ethics, and Animal Welfare Issues. *World's Veterinary Journal*, 11(3), 319-26. Doi: <https://dx.doi.org/10.54203/scil.2021.wvj44>
- Aktuğ, M. (2023). Maliye Teorisi Perspektifinden Sahipsiz Köpek Sorunu ve Çözümü. Y. Şahin (Ed.). *Sahipsiz Köpekler* içinde (ss. 189-206). Ankara: Ekin Yayınevi.
- American Kennel Club. (2021). *Average Litter Sizes: How Many Dogs are Born in a Litter?*. <https://www.akc.org/expert-advice/dog-breeding/average-litter-size/>, (25.05.2024).
- Ardıç, Y. (2023). Sahipsiz Köpekler ile İlgili Türkiye ve AB Mevzuatı ve Uygulamaları. Y. Şahin (Ed.). *Sahipsiz Köpekler* içinde (ss. 119-38). Ankara: Ekin Yayınevi.
- Armağan, V. (2023). Türkiye’de Sahipsiz Köpeklerle İlgili Kamu Örgütlenmesi. Y. Şahin (Ed.). *Sahipsiz Köpekler* içinde (ss. 139-56). Ankara: Ekin Yayınevi.
- Aslantürk, O. (2023). Parti Programları ve 2023 Seçim Beyannamelerinde Sahipsiz Köpekler. Y. Şahin (Ed.). *Sahipsiz Köpekler* içinde (ss. 287-314). Ankara: Ekin Yayınevi.
- Bakırtaş, İ. ve Buluş, G. C. (2023). Sahipsiz Köpekler ve İktisadi Tartışmalar. Y. Şahin (Ed.). *Sahipsiz Köpekler* içinde (ss. 207-32). Ankara: Ekin Yayınevi.
- Barnard, S., Pedernera, C., Velarde, A., and Dalla Villa, P. (2014). Shelter Quality Welfare Assessment Protocol for Shelter Dogs. Istituto Zooprofilattico Sperimentale dell’Abruzzo e del Molise (IZSAM). <https://awpa.eu/wp-content/uploads/2014/05/Shelter-Quality-Protocol-2014.pdf>, (25.05.2024).
- Beck, A. M. (1975). The Public Health Implications of Urban Dogs. *American Journal of Public Health* 65(12), 1315-18. Doi: <https://doi.org/10.2105/ajph.65.12.1315>
- Bulut, G. (2023). Sahipsiz Köpeklerin Demografisi. Y. Şahin (Ed.). *Sahipsiz Köpekler* içinde (ss. 9-16). Ankara: Ekin Yayınevi.
- Czajkowski, C. (2014). Dog Meat Trade in South Korea: A Report on the Current State of the Trade and Efforts to Eliminate It. *Animal Law* 21(29), 29-64.
- Darılmaz, M. C. (2023). Kurttan Köpeğe: Ne zaman? Nasıl? Nerede?. Y. Şahin (Ed.). *Sahipsiz Köpekler* içinde (ss. 1-8). Ankara: Ekin Yayınevi.

- Şahin, Y. & Aslantürk, O. (2025). Sahipli Köpeklere Geçiş Yöntemleri: Türkiye İçin Bir Öneri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 210-226.
- Dimitrova, M. K. (2022). Assessment of the Control of the Stray Dog Population. *Knowledge - International Journal*. 52(4),615-19.
- Eckert, J., Gemmell, M. A., Meslin, F. X., Pawlowski, Z. S., (2001). WHO/OIE Manual on Echinococcosis in Humans and Animals : A Public Health Problem of Global Concern. Paris: World Organisation for Animal Health and World Health Organization. <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/42427/929044522X.pdf?sequence=1&isAllowed=y> , (25.05.2024).
- Ekanem, E. E., Eyong, K. I., Philip-Ephraim, E. E., Eyong, M. E., Adams, E. B., and Asindi, A. A. (2013). Stray Dog Trade Fuelled by Dog Meat Consumption as a Risk Factor for Rabies Infection in Calabar, Southern Nigeria. *African Health Sciences* 13(4),1170-73. Doi: <https://doi.org/10.4314/ahs.v13i4.44>
- Encyclopædia Britannica. (2024). Dog. *Britannica* inside. <https://www.britannica.com/animal/dog>
- Erdoğan, O. & Hakan S. (2023). Sokak Köpekleri ve Sivil Toplum Kuruluşları. Y. Şahin (Ed.). *Sahipsiz Köpekler* içinde (ss. 261-86). Ankara: Ekin Yayınevi.
- ESDAW-EU. (2014). *The Stray Dogs in Europe*. <https://www.esdaw-eu.eu/the-stray-dogs-in-europe.html>, (25.05.2024).
- Feiyang, L. (2020). Multi-Source Review on Domestic Stray-Animal Problems. E. Wang (Ed.), *2nd Scientific Workshop on Advanced in Social Sciences, Arts & Humanities (ASSAH 2020)* inside (pp.352-361). UK: Francis Academic Press.
- Gompper, M. E. (2013). The Dog–Human–Wildlife Interface: Assessing the Scope of the Problem. M. E. Gompper (Ed.). *Free-Ranging Dogs and Wildlife Conservation* inside (pp. 9-54). Newyork: Oxford University Press.
- Hayvanları Koruma Kanunu. (2004). Hayvanları Koruma Kanunu. (2024, 24 Haziran). Resmî Gazete (Sayı: 5199). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/07/20040701.html>, (25.05.2024).
- Kartal, T. and Rowan, A. N. (2018). Stray Dog Population Management. K. Polak and A. T. Kommedal (Ed.). *Field Manual for Small Animal Medicine* inside (pp. 15-28). NewJersey: Wiley Blackwell. Doi: <https://doi.org/10.1002/9781119380528.ch2>.
- Kumar, S. (2002). Stray Dogs are a Growing Threat to Public Health. *BMJ*. 325(66). Doi: <https://doi.org/10.1136/bmj.325.7355.66> / .
- Kuzucu, K. (2023). Türkiye’de Sokak Köpekleri Sorununun Kısa Tarihi. Y. Şahin (Ed.). *Sahipsiz Köpekler* içinde (ss. 59-96). Ankara: Ekin Yayınevi.
- Underwood, W., and Anthony, R. (2020). AVMA Guidelines for the Euthanasia of Animals: 2020 Edition. Chicago: American Veterinary Medical Association <https://www.avma.org/sites/default/files/2020-02/Guidelines-on-Euthanasia-2020.pdf> , (25.05.2024).
- Raudies, Christina, Susanne Waiblinger, and Christine Arhant. (2021). Characteristics and Welfare of Long-Term Shelter Dogs. *Animals* 11(194),1-21. Doi: <https://doi.org/10.3390/ani11010194>
- Shelter Animals Count. (2023). 2023 Annual Analysis Comparing 2023 to 2022, 2021, and 2019. <https://www.shelteranimalscount.org/wp-content/uploads/2024/01/Full-Year-2023-Report.pdf>, (25.05.2024).

- Şahin, Y. & Aslantürk, O. (2025). Sahipli Köpeklere Geçiş Yöntemleri: Türkiye İçin Bir Öneri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 210-226.
- Smith, L. M., Hartmann, S., Munteanu, A.M., Dalla Villa, P., Quinnell, R. J. and Collins, L. M. (2019). The Effectiveness of Dog Population Management: A Systematic Review. *Animals*. 9(1020), 1-30. Doi: <https://doi.org/10.3390/ani9121020>
- Sürsal Şimşek, N. (2023). Halk Sağlığı Açısından Sahipsiz Köpekler. Y. Şahin (Ed.). *Sahipsiz Köpekler* içinde (ss. 157-72). Ankara: Ekin Yayınevi.
- Tasker, L. (2007). Stray Animal Control Practices (Europe) An Investigation of Stray Dog and Cat Population Control. https://strays.in/wp-content/uploads/2011/07/Stray-dog-control-practices_RSPCA.pdf , (25.05.2024).
- Voslárová, E., and Passantino. A. (2012). Stray Dog and Cat Laws and Enforcement in Czech Republic and in Italy. *Annali Dell'Istituto Superiore Di Sanita* 48(1), 97-104. Doi: https://doi.org/10.4415/ann_12_01_16
- Wiwanitkit, V. (2014). Stray Dog Meat Consumption and Rabies. *African Health Sciences*, 14(3), 777-777. Doi: <https://doi.org/10.4314/ahs.v14i3.41>
- Yılmaz Aslantürk, Arzu. (2023). Sahipsiz Köpekler ve Kentsel Güvenlik. Y. Şahin (Ed.). *Sahipsiz Köpekler* içinde (ss. 173-88). Ankara: Ekin Yayınevi.

Extended Abstract

Methods for Transition to Owned Dogs: A Suggestion for Türkiye

The aim of this study is to reveal the ways of solving various problems arising from the transformation of dogs, which were domesticated at least fifteen thousand years ago, which have helped humans in many matters since then and have even been called man's loyal friend, into stray dogs in addition to these elements in the last century, briefly to express what effective methods can be used in the transition from stray dogs to owned dogs.

In the study, the transition methods currently suggested to solve the problem are first grouped, then the advantages and disadvantages of each method are stated comparatively, and then comparisons are made on the basis of the transition method established on the basis of the Law No. 5199 on the Protection of Animals, which entered into force in 2004.

Stray dogs have become a cause of fear, disease, violence and death for many people with their rapidly increasing numbers on the streets of Turkey. Moreover, if it is considered that only those incidents involving dogs with images or videos are reported, it will be more understandable that these incidents are not insignificant. Therefore, in order to create a safer and liveable city life for people, it has become inevitable that stray dogs should be adopted or controlled in such a way that they are not part of a problem.

In the aftermath of all these events, the government will have aimed to become a country without stray dogs, primarily through Law No. 5199 and other regulations. In short, the law stipulates that existing dogs must be sterilized, chipped and released back to the places from which they were taken. In addition, it assumes that all relevant municipalities will carry out these three procedures at the same time and quickly, and that the number of stray dogs will decrease after a while, eventually equalizing the total number of dogs and the number of owned dogs.

After nearly 17 years of implementation, the dog population has increased day by day. However, municipalities, which were authorized to solve the problem, complained that they did not have sufficient resources to combat stray dogs. Therefore, Law No. 5199 was subjected to revision in 2021. It was made obligatory for municipalities to allocate resources from their budgets on this issue. What is expected from Law No. 5199 in its new form is the establishment of a system where there are no stray dogs on the streets as in some European countries.

The methods that can be applied to rid the streets of stray dogs can be briefly listed as follows:

Collect, Neuter and Release Method: In this method, which means collecting and sterilizing all stray dogs at the same time and in short period and then releasing them back to the place where they were taken, the dogs must be expected to die spontaneously, and this process will take quite a long time.

Shelter Collection Method: Briefly defined as collecting all animals and placing them in shelters, this method is both problematic in terms of animal welfare, very costly and a long-term process.

Export of Stray Dogs: This method, which refers to the collection of dogs and exporting them to countries that consume these animals as food or use them as products in various sectors, is a difficult method to choose due to the difficulty of finding the country to be exported, the collection of dogs, the difficulty of society's acceptance of this situation, and the fact that it may take a long time.

Killing Methods: This method, which is the termination of the lives of stray dogs within the framework of certain procedures, seems to be the shortest way for a definitive solution, but it is the most difficult method to be accepted by the majority of the society.

When the methods listed above are compared, it is understood that each method has its own advantages and disadvantages, as well as the time it takes for stray dogs to reach an environment where they do not exist. It should not be overlooked that especially exportation and putting to sleep options would not be suitable for the Turkish social structure, which is kneaded with tolerance yeast. Although it will be costly in terms of both time and economy in order to overcome the transition process quickly, it is the most suitable option that is most likely to be widely accepted by the society is the option of collection in the shelter.

TÜRKİYE’NİN KALKINMA PLANLARINDA ŞEHİRLEŞMEYE DAİR POLİTİKA BAŞLIKLARININ KARŞILAŞTIRILMASI: ONUNCU, ON BİRİNCİ VE ON İKİNCİ KALKINMA PLANLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Tuna BATUHAN¹, Şuheda ALTUNOK²

Öz

Bu çalışmada, Türkiye’nin Onuncu, On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planları çerçevesinde şehirleşme politikaları incelenmiştir. Her üç plan da ülkenin kalkınmasında önemli rol oynamış, ancak hedeflere ulaşma oranlarında farklılıklar görülmüştür. Onuncu Kalkınma Planı, şehirleşmeyi sürdürülebilir ekonomik kalkınma aracı olarak ele alırken, On Birinci ve On İkinci Planlar çevre koruma, afet yönetimi ve kentsel dönüşüm gibi temalara odaklanmıştır. Özellikle, 2023 Kahramanmaraş depremleri sonrası afetlere dayanıklı yapılar inşa edilmesi ve risklerin azaltılması gerektiği vurgulanmıştır. Kentsel dönüşüm ve sosyal konut üretimi, her üç planda önemli yer tutmuş ancak uygulama ve finansal stratejiler farklılaşmıştır. Bölgesel gelişim ve kırsal kalkınma da önemli başlıklar olmasına rağmen, bölgesel gelişmişlik farkları artmış, kırsaldan kente göçün önlenmesi konusunda yeterli ilerleme sağlanamamıştır. Çalışmada elde edilen bulgular, kalkınma planlarında devamlılık sağlamadığını, belirlenen hedeflere ulaşmanın zorlaştığını ve planlar arasındaki uyum eksikliklerini ortaya koymuştur. Sonuç olarak, bu çalışmanın bulguları, Türkiye’nin şehirleşme politikalarını geliştirmek için yenilikçi, esnek ve toplumun farklı kesimlerini kapsayan yeni politikaların gerekliliğini ortaya koymaktadır. Gelecekteki kalkınma planlarında, afet yönetimi, sürdürülebilir altyapı ve bölgesel kalkınma gibi temel hedeflerin ön plana çıkarılması gerekir.

Ahtar Kelimeler: On İkinci Kalkınma Planı, On Birinci Kalkınma Planı, Onuncu Kalkınma Planı, Şehirleşme Politikası

JEL Sınıflandırması: H10, H11, O20, O21

COMPARISON OF POLICY TOPICS RELATED TO URBANIZATION IN TÜRKİYE'S DEVELOPMENT PLANS: AN EVALUATION OF THE TENTH, ELEVENTH, AND TWELFTH DEVELOPMENT PLANS

Abstract

In this study, urbanization policies within the framework of Türkiye's Tenth, Eleventh, and Twelfth Development Plans are examined. All three plans have played a significant role in the country's development; however, there have been differences in the rates of achieving the set goals. The Tenth Development Plan addressed urbanization as a tool for sustainable economic development, while the Eleventh and Twelfth Plans focused on themes such as environmental protection, disaster management, and urban transformation. Particularly, after the 2023 Kahramanmaraş earthquakes, the need to build disaster-resistant structures and reduce risks was emphasized. Urban transformation and the production of social housing have been central topics in all three plans, but the implementation and financial strategies have varied. Although regional development and rural development were also important areas, regional development disparities have increased, and insufficient progress has been made in preventing rural-to-urban migration. The findings of the study reveal that continuity could not be achieved in the development plans, making it difficult to reach the established goals, and highlight the lack of coordination between the plans. In conclusion, the findings of this study underscore the need for innovative, flexible, and inclusive policies that encompass various segments of society to improve Türkiye's urbanization policies. Future development plans should prioritize key goals such as disaster management, sustainable infrastructure, and regional development.

Keywords: Twelfth Development Plan, Eleventh Development Plan, Tenth Development Plan, Urbanization Policy

JEL Classification: H10, H11, O20, O21

¹ Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, e-mail: tuna.batuhan@atauni.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-7662-3405>

² Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, e-mail: suhedaaltunok@atauni.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-9989-2106>

1. GİRİŞ

Bu çalışma, Türkiye'nin ulusal kalkınma planlarını ve şehirleşmeye yönelik politikaları tarihsel ve stratejik bir bakış açısıyla ele almaktadır. Türkiye'nin kalkınma planları, ülkenin ekonomik ve toplumsal kalkınma hedeflerini belirleyen, strateji, ilke ve hedefler içeren belgeler olup, her biri dönemin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi koşullarını yansıtır. Türkiye'de bu kalkınma planları, 1961 Anayasası'nda yer alan planlı kalkınma ilkesine dayalı olarak hazırlanmış (9 Temmuz 1961 tarih ve 334 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 129) ve 1963'te ilk kalkınma planı uygulanmaya başlanmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 1963). Bugüne kadar toplamda On İki Kalkınma Planı hazırlanmıştır. Her bir plan, kaynakların en verimli şekilde kullanılmasını, toplumsal kalkınmayı ve ekonomik büyümeyi hedeflemiştir.

Kalkınma planları, aynı zamanda Türkiye'nin şehirleşme sürecinin yol haritası niteliğini taşır. Ancak, Türkiye'nin kalkınma planlarında şehirleşme konusu genellikle sorun çözme odaklı ele alınmış ve şehirleşme stratejileri daha çok mevcut problemlere çözüm getirmeye yönelik olmuştur. Şehirler, kalkınma planlarında yoğunlukla sorunların yoğunlaştığı yerler olarak görülmüş ve şehirleşme sürecindeki ana hedefler, bu sorunların çözülmesine yönelik olmuştur. Bu durum, kalkınma planlarında şehirleşmeye dair bütüncül ve sürdürülebilir stratejilerin geliştirilmesini engellemiştir. Ayrıca, Türkiye'de hükümetlerin kısa ömürlü olmasının etkisiyle şehirleşme üzerine uzun vadeli stratejiler oluşturulması zorluklarla karşılaşmıştır.

2002'de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) iktidara gelmesiyle bu durum değişmiştir. AK Parti'nin ilk yıllarında şehirleşme üzerine daha kapsamlı ve uzun vadeli politikalar geliştirilmiş, ancak 2001-2005 yılları arasında yürürlükte olan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda şehirleşme sürecinin başarısız olduğu ve bu başarısızlığın şehir hayatında önemli sorunlara yol açtığı vurgulanmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 2000). Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda ise şehirleşme ile ilgili doğrudan bir bölüm bulunmamaktadır (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 2006). Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018), şehirleşmeye dair önemli stratejiler geliştirilmiş ve Kentsel Gelişim Stratejisi (KENTGES) etkisiyle bütüncül kentleşme stratejilerine vurgu yapılmıştır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013). Bu planda, "Yaşanabilir Mekanlar, Sürdürülebilir Çevre" başlığı altında şehirleşmeye dair çeşitli hedefler ve politikalar belirlenmiştir. Bu hedefler arasında, mekânsal eşitsizliklerin azaltılması, şehirlerdeki risklerin yönetilmesi, marka kentler yaratılması ve bütüncül kentsel dönüşüm yer almaktadır.

On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) ise, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin ilk kalkınma planı olarak hazırlanmış ve 2053 vizyonunu temel alarak uzun vadeli bir perspektif geliştirilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019). Bu planda şehirleşme, "Sürdürülebilir Şehirler ve Yaşanabilir Çevre" başlığı altında doğrudan bir politika olarak benimsenmiştir. Şehirleşme, çevreyi koruma, afetlere dayanıklı yaşam alanları yaratma ve sosyal eşitlik gibi önemli unsurlar üzerinden ele alınmıştır. Son olarak, On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028), Türkiye'nin 2053 vizyonuna uygun olarak, 30 yıllık bir stratejiyle hazırlanmış ve şehirleşmeyi "Afetlere Dirençli Yaşam Alanları, Sürdürülebilir Çevre" başlığı altında ele almıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023). Bu plan, şehirleşme sürecinin daha sürdürülebilir, çevre dostu ve afetlere dayanıklı olmasına odaklanmaktadır.

Bu çalışma, Onuncu, On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planları'nı kıyaslayarak Türkiye'nin şehirleşme politikalarının gelişimini ve gelecekteki potansiyel başarılarını incelemektedir. Çalışmada, üç plan arasındaki değişiklikler, vizyonlar ve şehirleşmeye dair politika hedefleri detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Ayrıca, her bir planın şehirleşme hedeflerinin gerçekleştirilme olasılığı değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme, Türkiye'deki şehirleşme sürecinin geleceği hakkında önemli çıkarımlar yapmayı amaçlamaktadır.

2. ONUNCU, ON BİRİNCİ VE ON İKİNCİ KALKINMA PLANLARININ VİZYONU VE GELİŞME EKSENLERİ

Onuncu Kalkınma Planında net olarak ifade edilmiş bir vizyon cümlesi yer almamakla birlikte, planın temel amaçları ve ilkelerinin detaylandırıldığı bölümde uzun vadeli kalkınma amacının, “gerçekleştirilecek yapısal dönüşümlerle ülkemizin uluslararası konumunu yükseltmek ve halkımızın refahını artırmak” olduğu belirtilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013:27). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin ilk kalkınma planı olan On Birinci Planın vizyonu “daha fazla değer üreten, daha adil paylaştan, daha güçlü ve müreffeh Türkiye” olarak belirlenmişken (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019:2), On İkinci Plan daha kapsamlı bir tanım yaparak “Türkiye Yüzyılında çevreye duyarlı, afetlere dayanıklı, ileri teknolojiye dayalı yüksek katma değer üreten, geliri adil paylaştan, istikrarlı, güçlü ve müreffeh bir Türkiye” vizyonunu ortaya koymuştur (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023:51). Onuncu, On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planları genel çerçevede plan vizyonu kapsamında değerlendirildiğinde, On İkinci Planın daha kapsamlı bir vizyon cümlesine sahip olduğu söylenebilir.

Kalkınma planlarının belirlemiş olduğu vizyona ulaşmasını sağlayacak politika öncelikleri “gelişme eksenleri” olarak ifade edilmektedir. Gelişme eksenleri bağlamında da Onuncu Kalkınma Planının içeriği On Birinci ve On İkinci Plandan farklılık göstermektedir (Tablo 1). Onuncu Planın hedefleri ve politikaları “Nitelikli İnsan, Güçlü Toplum”, “Yenilikçi Üretim, İstikrarlı Yüksek Büyüme”, “Yaşanabilir Mekanlar, Sürdürülebilir Çevre” ve “Kalkınma İçin Uluslararası İşbirliği” şeklinde 4 alt başlıkta sıralanmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2013). On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planları gelişim eksenleri bağlamında değerlendirildiğinde ise benzerlikler göze çarpmakta, ancak On İkinci Planda vurgular ve öncelikler değişmektedir (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019 ve 2023). On Birinci Planın gelişim eksenlerinden biri “rekabetçi üretim ve verimlilik” iken, On İkinci Planda aynı eksen “yeşil ve dijital dönüşümle rekabetçi üretim” olarak güncellenmiş ve çevreci vurgular ön plana çıkmıştır. On Birinci Planın şehirleşme politikalarının temelini oluşturan eksen “yaşanabilir şehirler ve sürdürülebilir çevre” olarak tanımlanmışken, On İkinci Planda aynı eksen “afetlere dirençli yaşam alanları, sürdürülebilir çevre” şeklinde değişmiştir. Başka bir ifadeyle On İkinci Plan şehirler yerine yerleşimleri odağına almakta, yaşanabilirlik kriterinin yerine ise afet dirençli olma önceliği vurgulanmaktadır. On İkinci Planın vizyonunda ve gelişim eksenlerinde çevre duyarlılığı ve afet vurgusunun yer alması 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremlerinin plana yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Tablo 1. Kalkınma Planlarında Gelişme Eksenleri

Onuncu Kalkınma Planı	On Birinci Kalkınma Planı	On İkinci Kalkınma Planı
Nitelikli İnsan, Güçlü Toplum	Nitelikli insan ve güçlü toplum	Nitelikli insan, güçlü aile, sağlıklı toplum
Yenilikçi Üretim, İstikrarlı Yüksek Büyüme	İstikrarlı ve güçlü ekonomi	İstikrarlı büyüme, güçlü ekonomi
Yaşanabilir Mekanlar, Sürdürülebilir Çevre	Yaşanabilir şehirler ve sürdürülebilir çevre	Afetlere dirençli yaşam alanları, sürdürülebilir çevre
Kalkınma İçin Uluslararası İş birliği	Rekabetçi üretim ve verimlilik	Yeşil ve dijital dönüşümle rekabetçi üretim
	Hukuk devleti, demokratikleşme ve iyi yönetim	Adaleti esas alan demokratik iyi yönetim

Her üç plan, belirli benzerlikler taşıırken, öncelik ve vurgular açısından önemli farklılıklar da göstermektedir. Onuncu Plan'da "Yenilikçi Üretim, İstikrarlı Yüksek Büyüme" başlığı altında belirtilen üretim stratejisi, On İkinci Plan'da "Yeşil ve Dijital Dönüşümle Rekabetçi Üretim" olarak güncellenmiş ve çevre dostu (yeşil) ve teknoloji odaklı üretim ön plana çıkmıştır. Bu, küresel sürdürülebilirlik ve dijitalleşme trendlerine uyum sağlama amacını göstermektedir. Onuncu Plan'da şehirleşme ile ilgili

olarak "Yaşanabilir Mekânlar, Sürdürülebilir Çevre" vurgusu yapılırken, On İkinci Plan'da bu odak noktası "Afetlere Dirençli Yaşam Alanları, Sürdürülebilir Çevre" olarak değiştirilmiştir. Bu değişiklik, özellikle 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremlerinin ardından afetlere dayanıklı yapılaşma ihtiyacının arttığını gösterir. Bu bağlamda, şehirleşme politikalarına yönelik daha dirençli, çevre dostu ve güvenli yerleşim alanlarının önemi vurgulanmaktadır. Her üç planda da "nitelikli insan" ve "güçlü toplum" başlıkları yer alıyor, ancak On İkinci Plan'da buna "güçlü aile ve sağlıklı toplum" eklenmiştir. Bu, toplumun temelleri olarak ailenin güçlendirilmesini ve sağlık altyapısının iyileştirilmesini önceliklendiren bir anlayışı ortaya koymaktadır. Onuncu ve On Birinci Planlarda kalkınma için uluslararası iş birliği ve ekonomik kalkınma gibi başlıklar öne çıkarken, On İkinci Plan'da "Adaleti Esas Alan Demokratik İyi Yönetişim" başlığı eklenmiştir. Bu değişiklik, kalkınmanın sadece ekonomik büyüme değil, aynı zamanda demokratik ve adaletli bir yönetim anlayışına dayalı olarak yapılması gerektiğine dair bir vurgu yapmaktadır.

Sonuç olarak, Onuncu, On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planları arasında belirgin bir gelişim ve evrim gözlemlenmektedir. On İkinci Kalkınma Planı, çevresel ve afet odaklı vurguları, dijitalleşme ve yeşil dönüşüm stratejileri ile daha çağdaş ve sürdürülebilir bir kalkınma vizyonu ortaya koymuştur. Bu değişimler, özellikle çevresel faktörler ve afetlere karşı hazırlıklı yerleşimler konusundaki önemin arttığını göstermektedir. Ayrıca, adaletli ve demokratik bir kalkınma sürecinin altı çizilmiştir.

3. ONUNCU, ON BİRİNCİ VE ON İKİNCİ KALKINMA PLANLARININ ŞEHİRLEŞMEYE DAİR POLİTİKA ÖNCELİKLERİ

Onuncu, On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planlarının şehirleşmeye dair politika öncelikleri her bir planda yer alan ilgili eksenler incelenerek değerlendirilmiştir. Buna göre Onuncu Planda "Yaşanabilir Mekanlar, Sürdürülebilir Çevre", 11. Planda "Yaşanabilir şehirler ve sürdürülebilir çevre", 12. Planda ise "Afetlere dirençli yaşam alanları, sürdürülebilir çevre" eksenleri analiz edilmiştir. Kalkınma planlarında şehirleşmeye dair politika öncelikleri kıyaslandığında öncelik sırasının önemli oranda değiştiği, şehirleşmeye dair politika başlıklarında da farklılaşmaların ortaya çıktığı görülmektedir (Tablo 2).

Kalkınma planlarında şehirleşme politikalarının temel öncelikleri zaman içinde öncelik sıralaması ve alt başlık içeriği bakımından değişiklik göstermektedir. Planlar, şehirleşme ile ilgili olarak benzer temaları işlemekte ancak farklı vurgular yapmaktadır. Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018), "Yaşanabilir Mekânlar, Sürdürülebilir Çevre" eksenini altında şehirleşme ile ilgili 9 alt başlık belirlenmiştir. Bu planda şehirleşme politikaları, "Bölgesel Gelişme ve Bölgesel Rekabet Edebilirlik", "Mekânsal Gelişme ve Planlama" gibi başlıklar altında ele alınmıştır. Ayrıca, "Mahalli İdareler" ve "Toprak ve Su Kaynakları Yönetimi" gibi unsurlar da şehirleşme politikalarında vurgulanmıştır. On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), "Yaşanabilir Şehirler ve Sürdürülebilir Çevre" ekseninde şehirleşme, konut ve kentsel dönüşüm gibi politikalar ele alınmıştır. BU planda "Şehirleşme", "Kentsel Dönüşüm", "Kentsel Altyapı" gibi başlıklar öne çıkarken, "Bölgesel Gelişme" ve "Kırsal Kalkınma" gibi unsurlar da sırasıyla önemli başlıklar arasında yer almıştır. On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028) ise "Afetlere Dirençli Yaşam Alanları, Sürdürülebilir Çevre" eksenini altındaki başlıklar, şehirleşme politikalarına yönelik önemli bir dönüşüm göstermektedir. Bu planda, şehirleşme ve kentsel altyapıya dair öncelikler daha çok "Afet Yönetimi" ve "Çevrenin Korunması" gibi başlıklarla ön plana çıkarken, "Bölgesel Gelişme" ve "Kırsal Kalkınma" gibi unsurlar alt sıralarda yer almıştır.

Onuncu Plan'da yer alan alt başlıklar isimlendirme açısından On Birinci ve On İkinci Planlardan farklıdır. Örneğin, "Mekânsal Gelişme ve Planlama" başlığı doğrudan şehirleşmeye odaklanırken, diğer iki planda daha spesifik alt başlıklar olarak "Şehirleşme" ve "Kentsel Dönüşüm" yer almıştır. "Bölgesel Gelişme" her üç planda da yer almakla birlikte, Onuncu Plan'da bölgesel gelişme daha çok "Bölgesel

Rekabet Edebilirlik" vurgusu yapılarak ele alınmıştır. Onuncu Plan'da "Kentsel Dönüşüm ve Konut" başlıkları birleştirilmişken, On Birinci ve On İkinci Planlarda bunlar ayrı başlıklar olarak yer almıştır.

Tablo 2. Kalkınma Planlarında Şehirleşme Alt Başlıkları

	Onuncu Kalkınma Planı	On Birinci Kalkınma Planı	On İkinci Kalkınma Planı
Alt Başlık Sıralaması	“Yaşanabilir Mekânlar, Sürdürülebilir Çevre”	“Yaşanabilir Şehirler ve Sürdürülebilir Çevre”	“Afetlere Dirençli Yaşam Alanları, Sürdürülebilir Çevre”
1.	Bölgesel Gelişme ve Bölgesel Rekabet Edebilirlik	Bölgesel Gelişme	Afet Yönetimi
2.	Mekânsal Gelişme ve Planlama	Şehirleşme	Kentsel Dönüşüm
3.	Kentsel Dönüşüm ve Konut	Konut	Şehirleşme
4.	Kentsel Altyapı	Kentsel Dönüşüm	Konut
5.	Mahalli İdareler	Kentsel Altyapı	Çevrenin Korunması
6.	Kırsal Kalkınma	Kırsal Kalkınma	Kentsel Altyapı
7.	Çevrenin Korunması	Çevrenin Korunması	Bölgesel Gelişme
8.	Toprak ve Su Kaynakları Yönetimi	Afet Yönetimi	Kırsal Kalkınma
9.	Afet Yönetimi		

Şehirleşme ile ilgili alt başlıkların sıralamasında da belirgin değişiklikler görülmektedir. Onuncu ve On Birinci Planlarda ilk sırada yer alan "Bölgesel Gelişme", On İkinci Plan'da 7. sıraya gerilemiştir. Onuncu ve On Birinci Planlarda son sırada yer alan "Afet Yönetimi", On İkinci Plan'da ilk sıraya yerleştirilmiştir. Bu, 2023 Kahramanmaraş Depremleri ve Türkiye'nin afetlere yönelik duyarlılığının arttığı bir dönemde, afetlere dayanıklı yerleşim alanlarının öncelik haline geldiğini göstermektedir. Diğer başlıkların sıralaması da her üç planda farklılık göstermektedir, ancak genel olarak afet yönetimi ve sürdürülebilir çevre unsurları On İkinci Plan'da en üst sıralarda yer alırken, şehirleşme ve konut politikaları daha alt sıralarda kalmaktadır.

Özetle Onuncu, On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planlarının şehirleşmeye dair politika öncelikleri, her planın vizyonu ve stratejik öncelikleriyle paralel olarak evrim geçirmiştir. Onuncu Plan'da şehirleşme, bölgesel gelişme, mekânsal planlama ve yerel yönetimler gibi daha geniş bir çerçevede ele alınırken, On Birinci Plan'da şehirleşme, kentsel dönüşüm ve altyapı daha belirgin hale gelmiştir. On İkinci Plan ise afetlere dayanıklı yaşam alanları ve sürdürülebilir çevre öncelikleriyle, şehirleşme politikalarını daha çevresel ve dayanıklı bir perspektiften ele almaktadır. Bu dönüşüm, Türkiye'nin kalkınma stratejilerinde çevre duyarlılığının ve afetlere karşı dirençli yapılar inşa etmenin daha ön planda olduğunu göstermektedir.

4. ONUNCU, ON BİRİNCİ VE ON İKİNCİ KALKINMA PLANLARININ ALT POLİTİKA BAŞLIKLARINDA ŞEHİRLEŞME

Bu bölümde, Onuncu, On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planlarında şehirleşme ile ilgili belirlenen politikalar ve tedbirler karşılaştırılmaktadır. Her planın şehirleşmeye dair alt politika başlıkları incelenerek, politikaların sayısı, tedbirlerin sayısı ve içerikleri arasındaki farklılıklar analiz edilmiştir. Tablo 3'e göre, her üç kalkınma planında şehirleşme ile ilgili başlıklarda yer alan politikalar ve tedbirler sayısı zamanla değişmiştir. Kentsel dönüşüm başlığı dışındaki diğer tüm başlıklarda tedbir sayısı artmıştır. Kentsel dönüşüm başlığında On Birinci Planda on dört olan tedbir sayısı, On İkinci Planda on ikiye düşmüştür. Üç plan karşılaştırıldığında afet yönetimi ve kentsel dönüşüm başlıklarında politika sayısının arttığı görülmektedir. Konut, şehirleşme, çevrenin korunması ve kentsel altyapı başlıklarındaki politika sayısında ise önemli değişimler görülmemektedir. Bölgesel gelişme başlığında Onuncu Planda yirmi politika başlığı yer alırken, bu sayı On Birinci Planda altıya, On İkinci Planda ise beşe düşmüştür. Bu farkın temel nedeni Onuncu Planda “Bölgesel Gelişme ve Bölgesel Rekabet

Edebilirlik” başlığında daha kapsamlı politika önerilerinin sıralanmış olmasıdır. On İkinci Planda bölgesel gelişme başlığında politika sayısı düşmesine rağmen tedbir sayısı artmıştır; On Birinci Planda on altı tedbir sıralanmışken, On İkinci Planda tedbir sayısı on dokuza yükselmiştir.

Tablo 3. Kalkınma Planlarında Şehirleşme Ekseninde Yer Alan Politika ve Tedbirler

	10. PLAN		11. PLAN		12. PLAN	
	Politika Sayısı	Tedbir Sayısı*	Politika Sayısı	Tedbir Sayısı	Politika Sayısı	Tedbir Sayısı
Afet Yönetimi	6	-	7	19	13	49
Kentsel Dönüşüm	5	-	6	14	7	12
Şehirleşme	9	-	11	20	10	26
Konut	2	-	3	6	2	10
Çevrenin Korunması	9	-	8	18	9	29
Kentsel Altyapı	11	-	8	27	12	40
Bölgesel Gelişme	20	-	4	10	7	19
Kırsal Kalkınma	10	-	6	16	5	19

* Onuncu Planda sadece politikalar sıralanmış, ayrıca tedbirlere yer verilmemiştir.

Şehirleşme başlıkları ve bu başlıklar altındaki politikalar ve tedbirler incelendiğinde, Onuncu, On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planları arasında önemli değişiklikler görülmektedir. Özellikle, afet yönetimi, kentsel dönüşüm ve şehirleşme başlıklarında politika sayısındaki artışlar ve tedbir sayısındaki farklılıklar dikkat çekmektedir. On İkinci Plan’da afet yönetimi ve kentsel altyapı başlıklarına yönelik politikalarda belirgin bir artış görülürken, kentsel dönüşüm gibi konularda ise politika sayısındaki artışa rağmen tedbir sayısında bir azalma yaşanmıştır. Bu değişiklikler, Türkiye'nin şehirleşme ve afetlere karşı dayanıklılık stratejilerinde önemli bir dönüşümü ve uzun vadeli, sürdürülebilir şehirleşme hedeflerine doğru bir evrimi yansıtmaktadır.

Devam eden bölümde On İkinci Planda şehirleşmeye dair alt politika başlıklarının listelenme sırası takip edilerek, Onuncu, On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planlarında belirlenen amaçlar ve hedefler karşılaştırılacaktır.

4.1. Afet Yönetimi

Afet Yönetimi başlığındaki Onuncu, On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planlarının karşılaştırılması, afetlere karşı dayanıklılık ve risk azaltma stratejilerinin evrimini göstermektedir. Bu planlar arasında temel amaçlar benzerlik gösterse de, her planda yer alan politikalar ve tedbirler zamanla evrilmiş ve güncel ihtiyaçlara göre güncellenmiştir.

“Afetlere Dayanıklılık ve Güvenli Yerleşimler” bağlamında Onuncu (md. 1063) ve On Birinci Plan (721) “afetlere dayanıklı ve güvenli yerleşimlerin oluşturulması” temel amacını ifade etmektedir. Bu, afet riski altında olan yerleşim yerlerinin altyapı ve yapı standartları açısından güçlendirilmesini amaçlayan bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. On İkinci Plan ise afetlere karşı dirençliliğin artırılması vurgusunu yaparak, yerleşim yerlerinin sadece güvenli değil, aynı zamanda afetlere karşı dirençli hale getirilmesi gerektiğini (md. 828) belirtmektedir. Bu, daha proaktif bir yaklaşım olup, afetlerden önce yerleşimlerin dirençli olmasını sağlama amacı gütmektedir. Bu değişiklik, 2023 Kahramanmaraş depremleri sonrası yaşanan acı tecrübelerle doğrudan ilişkilidir.

“Afet Risk Azaltma ve Planlama” kapsamında ise Onuncu Plan afet risklerinin azaltılması, hazırlık, müdahale ve afet sonrası iyileştirme süreçlerini içeren bir Ulusal Afet Stratejisi geliştirilmesi hedeflenmiştir (md. 1061). Ayrıca, mikro bölgeleme çalışmalarının tamamlanması ve afet risklerinin imar planlarında dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır (md. 1065). On Birinci Planda İl Afet Risk Azaltma Planları (İRAP) hazırlama hedefi getirilmiştir (md. 722.2). Bu planlar (İRAP), yerel düzeyde

afet risklerini belirleyip, risk azaltma stratejilerini geliştirmek için gereklidir. On İkinci Plan ise IRAP'ların izlenmesi ve güncellenmesi gerektiği belirtilmiş ve mevcut İl Afet Risk Azaltma Planlarının eksikliklerinin giderilmesi hedeflenmiştir (md. 830.4). Bu, daha dinamik ve sürekli bir izleme süreci gerektiren bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Ayrıca, afet yönetiminin tüm süreçlerinin etkin bir şekilde yürütülmesi gerektiği vurgusu eklenmiştir.

“Afet Bilgi Yönetim Sistemi ve İletişim Altyapısı” ile ilgili olarak Onuncu Planda afet bilgi yönetim sisteminin kurulması ve kesintisiz haberleşme altyapısının güçlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir (md. 1068). Bu, afet anında hızlı, güvenli ve etkin bir veri paylaşımının sağlanması için kritik bir adımdır. On Birinci Planda afet bilgi yönetim sisteminin geliştirilmesi ve kesintisiz haberleşme altyapısının kurulması gerektiği belirtilmiştir (md. 727). Bu, afet sırasında iletişimde yaşanabilecek aksaklıkların önlenmesini amaçlamaktadır. On İkinci Planda ise afet bilgi yönetim sisteminin geliştirilmesi gerektiği ifade edilmiş ve alt-üst yapının güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (md. 831-832). Ayrıca, yeni teknolojilerin kullanılarak afet verilerinin daha verimli bir şekilde toplanması ve kullanılmasına dair bir vurgu yapılmıştır.

“Afetlere Dayanıklı Bina ve Altyapı” konusunda ise Onuncu Planda bina ve altyapı tesislerinin afetlere dayanıklı bir şekilde inşa edilmesi gerektiği belirtilmiştir (md. 1069). Bu hedef, yapıların yapısal dayanıklılığını artırmayı amaçlamaktadır. On Birinci Planda benzer şekilde, afetlere dayanıklı altyapı inşa edilmesi gerektiği ifade edilmiştir (md. 725). Bu, özellikle büyük afetlerde kritik öneme sahip olan altyapının sağlamlığını garanti altına almayı hedeflemektedir. On İkinci Planda ise altyapı ve binaların afetlere karşı dirençli olması gerektiği vurgusu eklenmiştir (md. 832). Bu, sadece dayanıklı değil, aynı zamanda afetlerin etkilerine karşı direnç gösterebilecek şekilde inşa edilen yapıları ifade etmektedir.

“Kurumsal Kapasite ve Afet Yönetimi Mevzuatı” kapsamında Onuncu Planda afet yönetimi ile ilgili kurumsal yetki ve sorumlulukların yeniden düzenlenmesi gerektiği ifade edilmiştir (md. 1064). Bu düzenleme, afet yönetiminde daha etkili ve hızlı bir müdahale sağlamak için gerekli görülmüştür. Bu hedef, 15 Temmuz 2018 tarihinde çıkan 4 Nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile uygulamaya konmuş ve Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı İçişleri Bakanlığı'na bağlanmıştır. On Birinci Plan afet ve acil durumlara karşı toplumsal duyarlılığın artırılması ve ilgili kurumların kapasitelerinin güçlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir (md. 728). On İkinci Planda ise afet yönetimi mevzuatı ile beşerî, kurumsal ve teknik kapasitenin güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (md. 830). Bu plan, afet yönetiminin daha kurumsal bir hale getirilmesi ve afet sonrası müdahalelerin daha hızlı ve etkin olmasını sağlamayı amaçlamaktadır.

“Afet Risk Azaltma ve İyileştirme Çalışmaları” ile ilgili olarak Onuncu Planda afet sonrası iyileştirme çalışmaları için kapasitenin güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (md. 1061). On Birinci Planda benzer şekilde, afet sonrası iyileştirme çalışmaları için kapasite artırılması gerektiği belirtilmiştir (md. 726). On İkinci Planda ise Kahramanmaraş ve Hatay depremleri gibi büyük afetlerin etkilerinin giderilmesi için özel iyileştirme çalışmaları yapılacağı ifade edilmiştir (md. 837). Ayrıca, afet sonrası müdahale süreçlerinde engelli, yaşlı, kadın ve çocukların farklılaşan ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması gerektiği vurgulanmıştır (md. 841).

Son olarak “Afet Risklerinin Belirlenmesi ve İmar Planlama” başlığında Onuncu Planda afet risklerinin belirlenmesi için mikro bölgeleme çalışmalarının tamamlanması ve afet risklerinin imar planlarında dikkate alınması gerektiği ifade edilmiştir (md. 1065). On İkinci Plan bu hedefi yeniden dile getirmiştir (md. 829.3), ancak bu hedefin daha önceki planda uygulamaya konulamamış olması, plandaki eksikliklerin doğruluğunu ortaya koymaktadır. Bu hedefin 2023 Kahramanmaraş depremleri sonrası daha da önemli hale geldiği söylenebilir.

Sonuç olarak Onuncu, On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planlarının afet yönetimi konusunda belirledikleri hedefler ve stratejiler, afet risklerini azaltmaya yönelik tutarlı bir yaklaşım sergilemektedir. Ancak, On İkinci Plan'da afetlere karşı daha kapsamlı bir dirençlilik yaklaşımı benimsenmiş, yerleşim yerlerinin afetlere karşı dirençli hale getirilmesi gerektiği vurgulanmış ve afet yönetimi süreçlerinin daha etkin hale getirilmesine yönelik somut adımlar ortaya konulmuştur. Kahramanmaraş depremleri sonrasında afet yönetimi stratejileri ve altyapı projeleri daha da önem kazanmış ve bu süreçlerin iyileştirilmesi gerektiği anlaşılmıştır.

4.2. Kentsel Dönüşüm

Kentsel Dönüşüm başlığı, Onuncu, On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planlarında kentsel gelişimi yönlendiren önemli bir eksen olmuştur. Bu planlarda kentsel dönüşümle ilgili temel hedefler benzer olsa da her bir planda yer alan yaklaşımlar, vurgular ve finansman modelleri zamanla evrilmiştir. Aşağıda, her bir planda kentsel dönüşümle ilgili belirlenen temel hedefler, vurgular ve finansal stratejiler detaylı bir şekilde karşılaştırılacaktır.

“Kentsel Dönüşümün Temel Amacı” bağlamında planlar farklılaşmaktadır. Onuncu Plan kentsel dönüşümü sosyal, ekonomik, çevresel ve estetik boyutlar dikkate alınarak gerçekleşen bir yenileme süreci olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşımda, dönüşümün sadece fiziksel yapılarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda sosyal ve çevresel faktörleri de göz önünde bulundurması gerektiği vurgulanmıştır (md. 958). On Birinci Planda kentsel dönüşümün amacı, afet tehlikesi altındaki alanlar ve riskli yapıların sağlıklı ve güvenli hale getirilmesi olarak ifade edilmektedir. Bu plan, kentsel dönüşümün öncelikle afet riski altındaki bölgelerde uygulanması gerektiğini vurgulamaktadır (md. 689). On İkinci Plan ise kentsel dönüşümle ilgili olarak, yalnızca afet riski altındaki bölgelerde değil, aynı zamanda tüm riskli yapıların güvenli yaşam alanlarına dönüştürülmesini hedefleyen bir anlayışı benimsemektedir (md. 842). Bu yaklaşım, daha geniş kapsamlı bir kentsel dönüşüm anlayışını ifade etmektedir.

Onuncu Plan kentsel dönüşüm projelerinin kent kimliği ve dokusuna uyumlu olmasına vurgu yapılırken, dönüşüm projelerinin yüksek fayda ve değer üreten projeler olması gerektiği belirtilmiştir. Bu projelerin, mekân ve yaşam kalitesini yaygın şekilde artırarak büyüme ve kalkınmaya katkı sağlaması gerektiği ifade edilmiştir (md. 960). On Birinci Planda kentsel dönüşüm projelerinin katılım esaslı, yerinde dönüşüm ve alan bazlı olmasına odaklanılmaktadır. Bu yaklaşımda, kentsel dönüşümün toplumun katılımıyla yapılması gerektiği vurgulanmıştır (md. 692). On İkinci Planda ise yerinde dönüşüm anlayışı yine önceliklendirilmektedir ve kentsel dönüşüm projelerinin bütüncül bir bakış açısıyla gerçekleştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir (md. 843). Bu, dönüşümün yalnızca fiziksel yapılarla sınırlı kalmaması, aynı zamanda çevresel ve sosyal boyutları da içeren bir yaklaşımı işaret etmektedir.

Onuncu Planda kentsel dönüşümle ilgili tüm süreçleri tanımlayan usul ve esasların geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir (md. 962). Bu, süreçlerin daha şeffaf ve düzenli bir şekilde yönetilmesi için bir temel oluşturmaktadır. On Birinci Planda ise kentsel dönüşümde, çok ölçütlü değerlendirme sistemiyle önceliklendirme yapılarak, yüksek öncelikli alanların hızlı bir şekilde dönüştürülmesi hedeflenmiştir (md. 693). Bu, dönüşümün daha stratejik ve verimli bir şekilde yürütülmesini amaçlamaktadır. On İkinci Planda kentsel dönüşüm alanlarının önceliklendirilmesinde birçok değişkeni dikkate alan bir değerlendirme sistemi kullanılacağını belirtmiştir (md. 844). Bu yaklaşım, kentsel dönüşüm süreçlerinin daha dinamik ve esnek bir şekilde yürütülmesini sağlamayı amaçlamaktadır.

On Birinci Planda il bazında kentsel dönüşüm stratejilerinin hazırlanması gerektiği vurgulanmıştır. Ancak, 2023 itibarıyla bu hedefin yalnızca 42 ilde gerçekleştirilmiş olması, plandaki hedefine tam olarak ulaşamadığını göstermektedir. Bu hedef, On İkinci Plan'da 2028 yılına kadar

zorunlu hale getirilen bir uygulama olarak yinelenmiştir. On İkinci Planda ayrıca yerel yönetimlerin kentsel dönüşüm projelerini daha sistematik bir şekilde planlaması gerektiği belirtilmiştir (md. 843.3). Bu, her il için dönüşüm stratejilerinin netleştirilmesini hedeflemektedir.

“Finansman Modelleri ve Kaynaklar” bağlamında planların öncelikleri farklılaşmaktadır. Onuncu Planda kentsel dönüşümde kamu harcamalarının asgariye indirileceği, kamu sektörünün konut piyasasında yönlendirici, düzenleyici, denetleyici ve destekleyici rolünün güçlendirileceği ifade edilmiştir (md. 963). Bu, kamu-özel sektör iş birliğinin önemli olduğu bir yaklaşımı benimsemektedir. On Birinci Planda ise kentsel dönüşüm için yerel yönetimlerle paylaşımlı finansman modeli oluşturulması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca, sanayi parsellerinin satışından elde edilecek gelirlerle finansman sağlanması öngörülmüştür (md. 693.4). On İkinci Planda kentsel dönüşümün yaygınlaştırılması için finansman modelleri ve araçlarının geliştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir (md. 845). Bu, dönüşüm süreçlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak için çeşitli finansal araçların kullanılması gerektiğine işaret etmektedir. Ancak, bu planda kamunun dönüşüm finansmanına katkısı daha az vurgulanmış, gayrimenkul değer artışları gibi alternatif finansman kaynaklarının önemi belirtilmiştir.

On İkinci Planda kentsel dönüşüm projelerinin sadece afete dirençli yerleşimler oluşturmakla kalmayıp, sosyal ihtiyaçlara ve sürdürülebilir şehirleşmeye uygun olması gerektiği vurgulanmıştır (md. 846). Bu, dönüşüm projelerinin çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirliği hedefleyen bir perspektife yönlendirilmesidir. On İkinci Planda ayrıca kentsel dönüşümde uzlaşma süreçlerinin geliştirilmesi (md. 847), bilgi sistemi altyapısının oluşturulması (md. 848) ve riskli yapı stokunun dönüşümünün hızlandırılması için mevzuat düzenlemelerinin yapılması gerektiği belirtilmiştir (md. 849.2). Bu unsurlar, dönüşüm süreçlerinin daha etkin ve verimli hale getirilmesine yönelik kritik düzenlemelerdir.

Sonuç olarak Kentsel Dönüşüm başlığı, her üç kalkınma planında da önemli bir yer tutmuş ve her plan, kentsel dönüşüm süreçlerini toplumun ihtiyaçlarına, çevresel faktörlere ve afet risklerine göre şekillendirmeye çalışmıştır. Ancak, Onuncu, On Birinci ve On İkinci Planlar arasındaki en önemli farklar, finansman modelleri, dönüşümün önceliklendirileceği alanlar ve stratejik belgelerin hazırlanması gibi unsurlar üzerine yoğunlaşmaktadır. Özellikle On İkinci Plan, dönüşümün sadece afet risklerine dayalı değil, sosyal ihtiyaçlara ve sürdürülebilir şehirleşmeye dayalı bir anlayışla gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

4.3. Şehirleşme

Şehirleşme başlığı, Onuncu, On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planlarında Türkiye'nin şehirleşme süreçlerini şekillendiren temel bir eksen olmuştur. Bu süreçte, her üç planda da şehirlerin daha yaşanabilir, sürdürülebilir, erişilebilir ve afetlere dayanıklı hale getirilmesi hedeflenmiş ancak her planın detayları ve vurguları, zamanla değişen ihtiyaçlar ve küresel gelişmeler ışığında farklılaşmıştır.

Onuncu Planda temel amaç, Türkiye'nin üst standartlarda yaşanabilir mekânlara kavuşturulmasıdır (md. 943). Bu hedef çok genel şekilde ifade edilmiştir ve şehirleşme sürecinin daha geniş çerçevelerine odaklanmıştır. On Birinci Planda şehirleşme hedefi daha insan odaklı hale getirilmiş, doğaya ve tarihi mirasa saygılı, erişilebilir, yaşam kalitesi yüksek şehirler ve yerleşimler oluşturulması hedeflenmiştir (md. 665). Ayrıca, afet riski, iklim değişikliği ve coğrafi özelliklerin şehirleşme süreçlerinde dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır (md. 674, 679). On İkinci Planda ise şehirleşmenin en önemli bileşenleri iklim değişikliği, afetlere karşı dirençlilik, sürdürülebilirlik ve erişilebilirlik olmuştur (md. 850). Ayrıca, yeşil ve dijital teknolojilere dayalı akıllı şehirler inşa edilmesi hedeflenmiştir. Şehirlerin planlanmasında kültürel ve doğal değerlerin gözetilmesi ve kamusal alanların erişilebilirliği ve kapsayıcılığının korunması gerektiği vurgulanmıştır.

Üç planda da şehirlerin kamusal alanlarının korunması, erişilebilir ve güvenli hale getirilmesi

gerektiği vurgulanmıştır. Bu, toplumsal katılımı ve eşit erişimi teşvik eden bir şehir anlayışını ifade etmektedir. Onuncu Planda kamusal alanların yanı sıra, kentsel hizmetlerin erişilebilirliğini sağlamaya yönelik genel bir çerçeve çizilmiştir. Şehirlerin planlamasında alt düzeydeki imar planlarının bütünlüğünün korunması gerektiği de ifade edilmiştir (md. 944, 947). On Birinci Planda ise topografyaya uyumlu planlama, mahalle kültürü, kent kültürünün geliştirilmesi ve yerel aidiyet gibi unsurlar öne çıkmaktadır. Yerinde uygulama anlayışının vurgulandığı bu planda, katılım süreçlerinin önemine de değinilmiştir (md. 677, 678). Topografyaya uyumlu planlama, mahalle kültürü ve kent kültürünün korunması da yine On İkinci Planda vurgulanan unsurlardır. On İkinci Planda ayrıca mekânsal planlamada merkez-yerel iş birliğinin artırılması gerektiği belirtilmiştir (md. 852).

Millet Bahçeleri kavramı, ilk kez On Birinci Planda ortaya çıkmış (md. 676), bu alanların yeşil şehir vizyonu çerçevesinde inşa edilmesi hedeflenmiştir. 2023 yılı itibarıyla, 17 milyon metrekare alanı kapsayan 151 millet bahçesi hizmete girmiştir, ancak planın 81 milyon metrekare hedefi gerçekleşmemiştir. On İkinci Planda “yeşil şehir” vizyonunun devamı olarak, millet bahçelerinin geliştirilmesine devam edileceği belirtilmiştir (md. 851). Bu, şehirlerde daha fazla yeşil alan yaratma hedefini sürdüren bir yaklaşımdır. Ancak hedeflerin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği ve bu projelerin sürdürülebilirliği önemli bir tartışma konusudur. .

Onuncu Planda akıllı şehir uygulamalarına dair belirli hedefler yer alırken, şehirleşme ile ilgili olarak alışveriş merkezlerinin ölçeği ve şehir genelindeki dağılımına dair ilke ve standartlar geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (md. 951). On Birinci ve On İkinci Planda akıllı şehirler ve dijitalleşme, özellikle kentsel yaşam kalitesinin ölçülmesi, haritacılık alanında dijitalleşme ve sayısal, güncel ve güvenilir kadastro verilerinin sağlanması gibi unsurlar önem kazanmıştır. Her iki planda ayrıca, akıllı şehir uygulamalarının gerçekleştirilmesi ve dijital dönüşüm ile kentsel hizmetlerde bilgi sistemlerinin geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (md. 683, 857; md. 856, 858).

Mekânsal planlamada merkez-yerel iş birliğinin artırılması gerektiği, katılım süreçlerinin geliştirilmesi gerektiği, her üç planda da sıkça belirtilmiştir. Bu vurgular, yerel yönetimlerin ve halkın şehirleşme sürecine daha fazla dâhil edilmesi gerektiği düşüncesini yansıtmaktadır. Onuncu Planda planlamanın mahalli idareler tarafından yerinde gerçekleştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir, ancak bu vurgu sonraki planlarda daha geniş bir katılım süreci anlayışına evrilmiştir. On İkinci Plan özelinde şehirleşme sürecinde, çevresel sürdürülebilirliğin yanı sıra, sosyal ihtiyaçlar ve sosyal kapsayıcılık önemli bir yer tutmaktadır. Kamusal alanların kapsayıcılığının korunması gerektiği, kültürel ve doğal değerlerin korunarak şehirlerin bu değerlerle uyumlu hale getirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, afetlere dayanıklı ve sürdürülebilir şehirler inşa etmek, her şehir için farklı stratejiler geliştirilmesini gerektiren bir hedef olarak ortaya çıkmıştır (md. 853, 854).

Her üç kalkınma planı, şehirleşme sürecinde farklı odaklarla şekillenen ancak ortak bazı temel hedeflere sahip bir yapı sunmaktadır. Onuncu Plan daha çok genel hedeflere odaklanırken, On Birinci Plan şehirleşme sürecine insan odaklı, yerel değerleri koruyarak ulaşmayı hedeflemiştir. On İkinci Plan ise, özellikle iklim değişikliği, afetlere dayanıklılık, yeşil şehirler ve dijital dönüşüm gibi küresel gelişmeleri göz önünde bulundurarak, sürdürülebilir şehirleşme hedeflerine daha fazla yer vermiştir. Bu gelişmeler, Türkiye'nin şehirleşme politikalarında daha sosyal, sürdürülebilir ve akıllı şehir projeleri ile katılımcı bir yaklaşımın önem kazandığını göstermektedir.

4.4. Konut

Konut başlığı, Onuncu, On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planlarında Türkiye'nin konut politikalarını şekillendiren temel unsurlardan biridir. Bu başlık altında her üç plan da dar gelirlilere öncelik verme ve barınma sorununu çözme gibi ortak hedeflere sahip olmakla birlikte, her planın konut politikaları ve stratejileri, zaman içinde değişen toplumsal ve ekonomik koşullar doğrultusunda farklılık

göstermektedir.

Onuncu Planda temel konut ihtiyacının yüksek oranda karşılanması hedeflenmiş ve konut başlığı, özellikle barınma sorununa sağlıklı ve alternatif çözümler geliştirilmesi gerektiğine odaklanmıştır (md. 965). Burada önemli bir vurgu, konut ihtiyacının karşılanmasının yanı sıra, barınma sorununa yönelik alternatif çözümler geliştirilmesidir. On Birinci Planda konutlara erişim sağlanması hedefi öne çıkmıştır (md. 685). Bu planda barınma sorununu doğrudan ifade etmektense, konut ihtiyacını karşılamak daha çok ön plana çıkmıştır. On Birinci Plan, konut arzı ve talep dengesini gözeterek, konut üretimi ve erişiminin düzenlenmesini hedeflemiştir (md. 686). On İkinci Planda ise konuta erişimin artırılması (md. 862) temel hedef olarak belirlenmiş, ancak konut ihtiyacını karşılamak hedefinden bir miktar uzaklaşmıştır. Burada odak, daha çok konut arzı ve talebi arasındaki dengeyi sağlamak, özellikle büyük şehirlerdeki barınma sorununu çözmek olmuştur. Konut erişimi ve sosyal konut projeleri üzerine vurgu yapılmıştır.

“Barınma Sorunu” Onuncu Planda açıkça ifade edilmiştir ve sağlıklı ve alternatif çözümler geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (md. 965). Bu, özellikle dar gelirli kesimlerin barınma ihtiyaçlarının karşılanmasında yeni yaklaşımlar geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. On Birinci Planda barınma sorununa dair doğrudan bir ifade bulunmamaktadır. Bunun yerine, konut ihtiyacının karşılanması (md. 686) üzerine odaklanılmıştır. Ayrıca, bu planda konut arz ve talep dengesi daha çok konut üretimine yönelik bir yaklaşımı ifade etmektedir. On İkinci Planda barınma sorunu yine ifade edilmiş, ancak çözüm önerisi konut arzı ve talep dengesi üzerine kurulmuştur. Plan özellikle büyük şehirlerdeki barınma sorununun çözülmesine odaklanılmıştır (md. 862).

Onuncu Planda “Kamunun Rolü”, konut piyasasında düzenleyici, denetleyici, yönlendirici ve destekleyici bir rol üstlenmek (md. 966) şeklinde tanımlanmıştır. Kamu müdahalesi, konut piyasasını daha dengeli ve erişilebilir hale getirmeyi amaçlamaktadır. Kamu sektörü, konut üretiminden finansman ve denetim süreçlerine kadar geniş bir alanda aktif bir rol almayı planlamaktadır. On Birinci Planda da kamunun rolü yine vurgulanmış, ancak daha çok denetleyici ve yönlendirici bir rol benimsenmiştir (md. 687). Kamunun, konut üretiminde doğrudan bir aktör olmasının yanı sıra, piyasayı düzenleyici bir yaklaşım sergilemesi gerektiği ifade edilmiştir. On İkinci Planda ise kamunun konut piyasasındaki rolü vurgulanmamıştır. Kamunun doğrudan müdahalesi yerine, piyasada oluşan doğal dengeye dayalı bir yaklaşım benimsenmiştir (md. 862).

“Konutun Nitelikleri” bağlamında Onuncu Planda konutların sağlıklı, yaşanabilir, dayanıklı, kapsayıcı ve temel altyapı hizmetlerine sahip olması gerektiği vurgulanmıştır (md. 966). Burada, konutların fiziksel özellikleri ve yaşam kalitesinin artırılması gerektiği ifade edilmektedir. On Birinci Planda da benzer şekilde konutun güvenli, ekonomik olarak karşılanabilir olması gerektiği belirtilmiştir. Ancak konutun yeterli, yaşanabilir ve temel altyapı hizmetlerine sahip olması gibi unsurlar daha detaylı şekilde vurgulanmıştır (md. 687). On İkinci Planda da konutun güvenli ve ekonomik olarak karşılanabilir olması yine bir temel gereklilik olarak kabul edilmiş, ancak konutun yaşanabilirlik ve altyapı hizmetleri gibi nitelikler bu planda yer almamıştır.

“Konut Arz ve Talep Dengesinin Gözetilmesi” konusunda Onuncu Planda fazla bir vurgu yapılmamıştır, ancak temel konut ihtiyacının karşılanması hedefi doğrultusunda, arz ve talep arasında bir denge kurulması gerektiği ima edilmiştir (md. 966). On Birinci Planda ise konut arz ve talep dengesi net bir şekilde belirtilmiş ve konut ihtiyacını karşılamak amacıyla bu dengeye odaklanılacağı ifade edilmiştir (md. 686). On İkinci Planda konut arz ve talebi arasında denge sağlanması, özellikle büyük şehirlerdeki barınma sorununun çözülmesi gerektiği vurgulanmıştır (md. 862). Bu planda, şehirlerdeki konut piyasasında denetim yerine, dengeyi sağlamak amacıyla doğal piyasa mekanizmalarına yönelme görülmektedir.

Konut politikası bağlamında her üç planda da dar gelirli gruplara öncelik verilmesi gerektiği vurgulanmış, ancak uygulama stratejileri zaman içinde değişmiştir. Onuncu Plan, daha çok temel konut ihtiyacının karşılanmasına odaklanırken, On Birinci Plan, konut arz ve talep dengesini gözetmeye yönelik bir yaklaşım benimsemiştir. On İkinci Plan, konut erişiminin artırılmasına ve büyük şehirlerdeki barınma sorununa çözüm üretmeye yönelik stratejiler geliştirmiştir. Kamunun rolü de Onuncu Plan ve On Birinci Plan'da güçlü bir şekilde yer alırken, On İkinci Plan'da piyasa mekanizmalarına daha fazla güvenilmiştir. Bu farklar, Türkiye'nin konut politikalarındaki evrimi ve her dönemde karşılaşılan ekonomik, sosyal ve demografik ihtiyaçların nasıl şekillendiğini göstermektedir.

4.5. Çevrenin Korunması

Çevrenin Korunması başlığı, her üç planın da ortak hedeflerinden birini oluşturan çevre politikalarıyla ilgili önemli vurguları içermektedir. Çevrenin korunması, biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilir bir şekilde muhafaza edilmesi ve çevre duyarlılığının artırılması hedefleri, Türkiye'nin kalkınma politikalarında giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Ancak her planın çevreyle ilgili stratejileri, zaman içinde değişen ekonomik, sosyal ve çevresel koşullara göre farklılaşmıştır.

“Temel Ortak Hedefler” bağlamında üç plan benzeşmektedir. Üç planda da çevrenin korunması, çevre bilincinin artırılması ve sürdürülebilir üretim ve tüketim ilkelerinin desteklenmesi vurgulanmaktadır. Bu hedefler, çevreye duyarlı toplumların oluşturulmasına yönelik ortak bir yaklaşımı ifade etmektedir. Tüm planlarda, sürdürülebilir üretim ve tüketimin desteklenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra, biyolojik çeşitliliğin korunması da her üç planda da benzer şekilde vurgulanan bir diğer önemli hedeftir. Benzer şekilde üç planda da çevre politikasının, "ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar" ilkesi çerçevesinde yürütülmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu ilke, çevre koruma sorumluluğunun küresel ölçekte paylaşılması gerektiğini, ancak her ülkenin ekonomik kapasitesine ve çevresel etkilerine göre farklı yükümlülöklere sahip olacağı anlamına gelmektedir.

Onuncu Plan diğer iki plandan farklı olarak, toprak ve su kaynaklarının korunması konusunda daha spesifik bir vurgu yapmaktadır. Bu planda, su kaynaklarının miktarının ve kalitesinin korunması özellikle tarım sektörüyle bağlantılı olarak ele alınmıştır (md. 966). Ayrıca, suyun sürdürülebilir kullanımını sağlamak için bir yönetim sistemi geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu hedef, suyun kıt ve değerli bir kaynak olarak korunmasına yönelik somut adımlar atılmasını amaçlamaktadır. Su ve toprak yönetimi, tarım sektörüne dair yapılan düzenlemelerle de bağlantılıdır. Planda tarımda kullanılan suyun sürdürülebilir kullanımı ön plana çıkmaktadır. Bu, özellikle suyun verimli bir şekilde kullanılması ve aşırı kullanımının önlenmesi amacı taşır.

On Birinci Plan ise, çevresel etkileri en aza indirecek şekilde kimyasalların etkin yönetimine dikkat çekmiştir (md. 718). Burada amaç, kimyasalların çevreye ve insan sağlığına olan olumsuz etkilerini minimuma indirmektir. Bu hedef, çevresel sağlık ve insan sağlığını koruma amacını taşır. Planda ayrıca çevresel veri setlerinin uluslararası standartlara uygun olarak düzenli şekilde üretilmesi ve paylaşılması gerektiği ifade edilmiştir (md. 720). Ayrıca, hava kalitesi yönetimi üzerine uygulamaların geliştirilmesi gerektiği de bir diğer önemli hedeftir (md. 715). On Birinci Planda tarımda rekabetçi üretim ve verimlilik hedeflenmiş, ancak çevre dostu ve verimli üretim tekniklerinin yaygınlaştırılması gerektiği de unutulmamıştır.

On İkinci Plan çevre politikalarına iklim değişikliği ile mücadeleyi ve düşük karbonlu bir ekonomiye geçişi dahil etmiştir. Bu plan, iklim değişikliğine karşı dirençli bir ekonomi oluşturma hedefini öne çıkarmaktadır (md. 867). Karbon salınımlarını azaltmak ve bu alandaki teknolojik dönüşümü hızlandırmak bu planın temel unsurlarındandır. On İkinci Plan ayrıca, çevre ve doğal kaynakların korunmasında sosyal adalet anlayışını benimsemiştir. Burada, çevreyle uyumlu kalkınmanın ve doğal kaynakların yönetiminin, toplumun her kesimine eşit şekilde fayda sağlaması

gerektiği vurgulanmaktadır. Çevreye ilişkin veri setlerinin uluslararası standartlara uygun olarak düzenlenmesi ve hava kalitesinin iyileştirilmesi gibi hedefler yine On İkinci Planda yer almaktadır (md. 871, md. 873). Bu uygulamalar, çevresel veri analizlerinin daha etkin bir şekilde yapılmasını ve hava kalitesinin artırılmasını hedeflemektedir. On İkinci Plan'da son olarak, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SDG) doğrultusunda çevre politikalarının şekillendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Özellikle iklim değişikliği ile mücadele, karbon salınımlarının azaltılması ve sosyal adaletle çevre yönetimi gibi unsurlar, çevre politikalarının merkezinde yer almıştır.

Her üç planda da çevre politikalarının, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine dayalı olarak şekillendirildiği görülmektedir. Ancak her plan, çevresel sorunları çözmeye yönelik farklı stratejiler sunmaktadır. Onuncu Plan su ve toprak yönetimi gibi spesifik alanlara odaklanırken, On Birinci Plan çevresel veriler ve hava kalitesi gibi teknik unsurlara vurgu yapmaktadır. On İkinci Plan ise iklim değişikliği, düşük karbonlu ekonomi ve sosyal adalet gibi daha global ölçekte çevre sorunlarına çözüm aramaktadır. Bu farklılaşmalar, Türkiye'nin çevre politikalarında zaman içinde değişen önceliklerin ve küresel çevresel sorunlarla uyumlu bir yaklaşım geliştirme çabalarının bir yansıması olarak görülebilir.

4.6. Kentsel Altyapı

Kentsel Altyapı başlığı, Türkiye'nin kalkınma planlarında sürekli olarak öncelikli alanlardan biri olmuştur. Üç plan da kentsel altyapı hizmetlerinin sağlanmasında ve iyileştirilmesinde önemli hedefler koymuş ve bu hedefleri benzer politikalarla desteklemiştir. Ancak, her planın belirli dönemsel öncelikleri ve uygulama stratejileri farklılık göstermektedir.

Üç plan da kentsel altyapının temel unsurlarından biri olarak içme ve kullanma suyuna erişimi ön plana çıkarmaktadır. Bu hizmetin erişilebilir, sağlıklı ve güvenilir olması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, atık su yönetiminin verimliliği artırılacak şekilde düzenlenmesi gerektiği üç planda da vurgulanmaktadır. Atık yönetimi, insan sağlığı ve çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin en aza indirilmesi için her üç planda da temel bir konu olarak işlenmiştir. Katı atıkların çevreye zarar vermemesi için etkin bir atık yönetim sistemi kurulması gerektiği vurgulanmaktadır. Ulaşım sistemlerinin sürdürülebilirliği de her üç planda ulaşım planlaması ve mekânsal planlama ile eşgüdüm içinde yapılacak yatırımların bir parçası olarak belirlenmiştir. Ulaşımda özellikle akıllı sistemler, raylı sistemler ve çevreci ulaşım modları ön plana çıkmaktadır.

Onuncu Plan, mekânsal planlama ve ulaşım planlaması arasında güçlü bir eşgüdüm kurulmasını vurgulamaktadır (md. 983). Bu hedef, şehirlerin altyapı yatırımlarının ve ulaşım sistemlerinin birbirini tamamlayacak şekilde tasarlanmasını sağlamayı amaçlamaktadır. İçme suyu ve atık su hizmetlerinde verimliliğin artırılması hedefi (md. 981) ve katı atık yönetiminin etkinleştirilmesi (md. 982) yine Onuncu Planın en temel hedeflerinden biridir. Bu, altyapı hizmetlerinin daha sürdürülebilir hale getirilmesini amaçlayan önemli bir yaklaşımdır. Akıllı ulaşım sistemlerinin yaygınlaştırılması (md. 987) Onuncu Plan'da öne çıkan bir diğer hedeftir. Bu, trafik yönetimini optimize etmek ve ulaşımın daha verimli hale getirilmesini sağlamak amacıyla dijital teknolojilerin kullanılması gerektiğini ifade etmektedir.

On Birinci Plan ise, kent içi ulaşım talebi yönlü politikaların uygulanması (md. 985) gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, ulaşım altyapısının talep doğrultusunda şekillendirilmesini ve ulaşım sistemlerinin daha verimli hale getirilmesini hedeflemektedir. Çevreci ulaşım modlarının geliştirilmesi ve motorsuz ulaşım türlerine yatırım yapılması (md. 984), On Birinci Planda şehir içindeki ulaşım sistemlerinin daha çevre dostu hale getirilmesine yönelik bir başka önemli hedefdir. Katı atık yönetiminin etkinleştirilmesi (md. 699) yine On Birinci Planda yer alan başlıca hedeflerden biridir. Atıkların yeniden kullanımı, geri dönüşüm ve atık azaltma gibi konular bu planda daha fazla önem kazanmaktadır.

Son olarak On İkinci Plan, kent içi ulaşım sistemlerinin afetlere karşı dirençli olmasının sağlanması (md. 886) gerektiğini belirtmektedir. Bu, şehirlerin karşılaşılabileceği doğal afetlere karşı dayanıklı ulaşım altyapılarının oluşturulması gerektiğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda ulaşım sistemlerinin afet sonrası hızlı toparlanma sağlayacak şekilde tasarlanması gerektiği de bu planın hedefleri arasındadır. Akıllı ulaşım sistemlerinin yanı sıra, dijital teknolojilerle desteklenen sürdürülebilir ulaşım altyapılarının geliştirilmesi (md. 885) On İkinci Plan'ın temel hedeflerinden biridir. Bu hedef, şehirlerdeki ulaşım ağlarının daha verimli, sürdürülebilir ve çevre dostu hale getirilmesini sağlamayı amaçlamaktadır. On İkinci Planda da içme suyu ve atık su hizmetlerinin verimliliği ve katı atık yönetimi (md. 881) vurgulanmaya devam edilmiştir. Bu hedef, önceki planlarla paralel bir şekilde, altyapı hizmetlerinin sürdürülebilirliği ve çevreye olan etkilerinin en aza indirilmesi amacını taşımaktadır.

Kentsel altyapı her üç planda da özellikle içme ve kullanma suyuna erişim, atık yönetimi, sürdürülebilir ulaşım ve akıllı ulaşım sistemlerinin geliştirilmesi gibi ortak hedeflerle ele alınmıştır. Bu başlık, planlar arasında sürekliliğin en üst düzeyde olduğu ve hedeflerin büyük oranda benzerlik gösterdiği bir alandır. Üç plan da kentsel altyapı yatırımlarının sadece mevcut altyapıyı iyileştirmekle kalmaması gerektiğini belirtip, geleceğe dönük sürdürülebilir, çevre dostu ve afetlere dayanıklı altyapı oluşturmayı hedeflemektedir. Onuncu Planın akıllı ulaşım sistemleri ve mekânsal planlama ile ulaşım planlaması arasındaki eşgüdüm hedefleri, On Birinci Planın talep yönlü politikalar ve çevreci ulaşım modları odaklı yaklaşımı, On İkinci Planın ise afet direnci ve sürdürülebilir dijital ulaşım altyapıları vurgusu, zaman içinde farklılaşan ancak sürekli gelişen stratejilerdir. Her plan, kentsel altyapıyı daha verimli ve sürdürülebilir hale getirmeyi amaçlarken, aynı zamanda çevresel, ekonomik ve toplumsal faydaların da gözetilmesini hedeflemektedir. Bu, kentsel altyapı politikalarının sosyal eşitlik, çevresel sürdürülebilirlik ve ekonomik verimlilik ilkeleri doğrultusunda şekillendiğini göstermektedir.

4.7. Bölgesel Gelişme

Bölgesel Gelişme başlığı, Türkiye'nin kalkınma planlarında önemli bir yer tutmuş ve her üç plan da ülke içindeki bölgesel gelişmişlik farklarını azaltma hedefini vurgulamıştır. Ancak her planda bu hedefe ulaşma stratejileri ve öncelikler farklılık göstermektedir. Her üç planda da bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması, daha dengeli bir kalkınma süreci oluşturulması ana hedef olarak yer almaktadır. Ancak her plan, bölgesel gelişmenin sağlanmasında farklı stratejiler önermektedir. Üç plan da bölgesel gelişmişlik farklarını gidermek ve toplam refahı ülke çapına dengeli bir şekilde yaymak amacı taşımaktadır. Ancak, bu hedefin gerçekleşmesinde önemli bir zorluk söz konusudur ve mevcut veriler, bölgesel gelişmişlik farklarının azalmak yerine daha da derinleştiğini göstermektedir.

Onuncu Plan, bölgesel kalkınmayı rekabet edebilirlik üzerinden tanımlayarak bu konuda bir dizi politika geliştirmiştir. Bu planda Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi'nin uygulanması gerektiği vurgulanmış ve bu strateji kapsamında bölgesel rekabetin artırılması için çeşitli önlemler belirlenmiştir. Bu strateji, sosyo-ekonomik ve mekânsal bütünleşmiş, rekabet gücü yüksek ve refah düzeyi yüksek bölgeler hedeflemektedir. Onuncu Plan'ın en önemli adımlarından biri, Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi'nin yürürlüğe konmasıdır. Bu belge, bölgesel kalkınmada bir yol haritası sunmuş ve bölgeler arası farkların azaltılması için 2014-2023 dönemi hedeflerini belirlemiştir. Onuncu Plan ayrıca, Kalkınma Ajanslarının bölgesel kalkınmadaki rolünü güçlendirmeyi hedeflemiş (md. 933), ajansların bölgesel kalkınma projelerine kaynak aktarımı ve yönlendirmesi konusunda daha etkin hale getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

On Birinci Plan ise, bölgesel kalkınmada yenilik temelli değil, daha çok yönetim temelli bir yaklaşım benimsemektedir. Planda bölgesel gelişme için yerel yönetimlerin ve bölgesel kalkınma aktörlerinin iş birliği ile toplumsal ve ekonomik potansiyellerin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir (md. 672). Bu planda ayrıca, her bölgenin kendine has özellikleri ve potansiyelleri göz önünde

bulundurularak, sosyal ve ekonomik kalkınmanın yerel dinamiklerle uyumlu şekilde desteklenmesi gerektiği vurgulanmıştır. On Birinci Plan da Kalkınma Ajanslarının daha etkin hale getirilmesini hedeflemiş, ancak Bölgesel Kalkınma Ulusal Stratejisi'ne yer vermemiştir. Plan bölgesel kalkınma idarelerinin kurumsal kapasitesinin artırılması gerektiğini ifade etmiştir (md. 669).

On İkinci Plan, bölgesel kalkınmayı yenilik temelli bir yaklaşımla ele almayı hedeflemektedir. Yenilikçi iş modelleri ve teknolojik gelişmeler ile bölgeler arası kalkınma fırsatları yaratılmaya çalışılacağı ifade edilmiştir. On İkinci Plan, özellikle afet sonrası iyileşme ve ekonomik dirençlilik üzerinde durarak, bölgesel kalkınma stratejilerinin afetlere karşı dayanıklı hale getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (md. 894). Özellikle deprem bölgesi olan illere yönelik kalkınma planları oluşturulacağı belirtilmiştir. Bu planda, sadece Kalkınma Ajanslarının değil, Bölge Kalkınma İdarelerinin de kurumsal kapasitelerinin artırılması gerektiği vurgulanmıştır (md. 888). Bu, yerel yönetimlerin ve merkezi hükümetin eşgüdümlü bir şekilde çalışması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bölgesel Gelişme konusunda her üç plan da dengeyi sağlamak ve bölgesel eşitsizlikleri azaltmak için farklı stratejiler önerse de bu hedefin gerçekleştirilmesinde önemli zorluklar bulunmaktadır. Onuncu Plan, bölgesel rekabetçiliği artırmaya yönelik kapsamlı bir strateji geliştirmişken, On Birinci Plan yönetim temelli bir yaklaşım sergilemiştir. On İkinci Plan ise yenilikçi ve afet dirençli kalkınma modelini önermiştir. Sonuç olarak, bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmak için her planın kendi dinamikleriyle farklı stratejiler geliştirmesi, ancak uygulamada yaşanan zorluklar, bu hedeflere ulaşılmasının halen karmaşık ve zaman alıcı bir süreç olduğunu göstermektedir.

4.8. Kırsal Kalkınma

Kırsal Kalkınma başlığında kırsal alanlarda yaşam kalitesinin artırılması ile ekonomik refahın yükseltilmesi, her üç planda da öncelikli hedeflerden biri olmuştur. Ancak, her planda bu hedeflere ulaşmak için önerilen stratejiler ve öncelikler zaman içinde evrilmiştir. Her üç planda da, kırsal toplumun yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve kırsalda yaşam kalitesinin artırılması ana hedefler arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, her planın hedefleri ve stratejileri, kırsalda sosyal ve ekonomik refahı artırma çabaları doğrultusunda farklılaşmaktadır. Onuncu Plan'da, kırsal kalkınmanın hedefi daha çok kırsal toplumun iş ve yaşam koşullarını iyileştirme olarak tanımlanmışken, On Birinci ve On İkinci Plan'da hedef, kırsalda yaşayan nüfusun daha sürdürülebilir bir şekilde tutulması, yani yoksulluğun azaltılması ve yaşam kalitesinin artırılması olarak belirlenmiştir. Kırsalda kamusal hizmetlerin iyileştirilmesi, yaşam kalitesinin artırılması ve kırsal alanların daha çekici hale getirilmesi her üç planda da vurgulanan ortak hedeflerdir. Bu hedefler doğrultusunda, kırsal kalkınmanın sosyal yönleri ön plana çıkarken, ekonomik kalkınma ile de desteklenmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Kırsal kalkınma desteklerinin nasıl kullanılacağı konusunda her üç planda farklı bir vurgu yapılmaktadır. Onuncu Plan'da kırsal kalkınma desteklerinin, tarımda rekabet gücünü artırmaya yönelik olarak kullanılacağı belirtilmiştir (md. 1019). Bu plan, kırsal kalkınmanın daha çok tarım sektörü üzerinden şekillendirileceğini ve tarımda rekabet gücünün artırılmasının kırsal kalkınmaya katkı sağlayacağını öngörmüştür. On Birinci Plan'da kırsal kalkınma desteklerinin çiftçi ve çevre odaklı olması gerektiği vurgulanmıştır (md. 707). Bu yaklaşım, sadece ekonomik faydayı değil, çevresel sürdürülebilirliği de göz önünde bulunduran bir destek modeline işaret etmektedir. Planda ayrıca tarımda çevre dostu ve sürdürülebilir üretim yöntemlerinin teşvik edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. On İkinci Plan'da ise kırsal kalkınma desteklerinin daha çok çiftçi ve üretkenlik odaklı olarak programlanacağı belirtilmiştir (md. 898). Bu planda, kırsal kalkınma hedeflerinin daha çok verimlilik artışı ve tarımsal üretim kapasitesinin güçlendirilmesi üzerine şekillendirileceği anlaşılmaktadır. Böylece kırsal alanda hem üretkenliğin artırılması hem de ekonomik değer yaratılması amaçlanmaktadır. Kırsal kalkınma

politikaları açısından önemli bir diğer alan da kırsala yönelik istatistiki altyapının güçlendirilmesi ve veri yönetiminin iyileştirilmesidir. Her üç planda da kırsal alanda istatistiksel altyapının geliştirilmesi, kırsal kalkınma ile ilgili doğru ve güncel verilerin sağlanması hedefi yer almıştır. Bu veriler, kırsal kalkınma projelerinin doğru şekilde planlanması ve izlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Kırsal kalkınma, her üç planda da yaşam kalitesinin artırılması ve yoksulluğun azaltılması gibi temel hedeflerle şekillendirilmiştir. Bununla birlikte, Onuncu Plan'da kırsal kalkınma daha çok tarıma dayalı üretim ve rekabet gücünü artırma üzerine odaklanmışken, On Birinci Plan'da çevresel sürdürülebilirlik ve çiftçi odaklı destekler öne çıkmıştır. On İkinci Plan ise kırsal kalkınmayı daha çok üretkenlik ve verimlilik temelli bir yaklaşımla ele almış, kırsal kalkınmada tarımın yanı sıra tarımsal teknolojilerin kullanımı ve yenilikçi üretim yöntemleri üzerinde durulmuştur. Bu, kırsal kalkınmanın sadece üretimle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda yenilikçi ve verimli sistemlerle şekillendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

5. KALKINMA PLANLARINDA YER ALAN GÖSTERGE VE HEDEFLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Onuncu, On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planlarının şehirleşmeye dair belirlediği hedefler, belirli alt başlıklar ve göstergeler üzerinden karşılaştırıldığında ciddi farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar, planların birbirleriyle kıyaslanmasını zorlaştırmakta ve kalkınma hedeflerinin takip edilmesini güçleştirmektedir. Ayrıca, her bir planın hedeflerinin birbirinden ayrışması, bu planlar arasında sürekliliği ve gelecekteki hedeflerin öngörülebilirliğini engellemektedir. Tablo 4'te yer alan veriler, kalkınma planlarında hedeflerin belirli alt başlıklar doğrultusunda nasıl farklılaştığını ortaya koymaktadır. Onuncu Plan, bölgesel gelişme, kentsel altyapı ve afet yönetimi gibi başlıklarda hedefler belirlerken, diğer başlıklarda belirgin hedefler yer almamaktadır. Buna karşın, On Birinci ve On İkinci Planlar, daha fazla başlık altında hedefler belirlemiş ancak bu hedeflerin sayısı zamanla azalmıştır.

Tablo 4. Kalkınma Planlarında Şehirleşmeye Dair Belirlenen Hedefler

	Planlarda Belirlenen Hedef Sayısı			3 Planda Ortak Olan Hedef Sayısı
	Onuncu PLAN	On Birinci PLAN	On İkinci PLAN	
Bölgesel Gelişme	8	3	2	1
Şehirleşme	0	3	2	0
Konut	0	1	1	0
Kentsel Dönüşüm	0	2	1	0
Kentsel Altyapı	6	11	8	4
Kırsal Kalkınma	0	2	2	0
Çevrenin Korunması	0	7	4	0
Afet Yönetimi	2	3	5	1
TOPLAM	16	32	25	6

Üç planda ortak hedefler genellikle sınırlı sayıda ve belirli başlıklarda yer almıştır. Bölgesel Gelişme başlığı altında Onuncu Planda 8 hedef yer alırken, On Birinci Planda 3 hedef ve On İkinci Planda 2 hedef belirlenmiştir. Ortak hedef sayısı yalnızca 1 olarak belirtilmiştir. Bu, bölgesel gelişme alanındaki planların birbirinden farklılaştığını ve ilerleyen yıllarda daha az hedefle sınırlı kaldığını göstermektedir. Afet Yönetimi başlığı altında ise Onuncu Planda 2 hedef belirlenirken, On Birinci Planda 3 hedef ve On İkinci Planda 5 hedef bulunmaktadır. Ortak hedef sayısı ise yalnızca 1'dir. Bu, afet yönetiminin öneminin arttığını ve afetlere yönelik hazırlıkların daha geniş bir çerçevede ele alındığını, ancak aynı zamanda planların birbirinden farklılaştığını göstermektedir. Kentsel Altyapı başlığında Onuncu Planda 6 hedef, On Birinci Planda 11 hedef ve On İkinci Planda 8 hedef bulunurken, ortak hedef sayısı 4'tür. Kentsel altyapı alanındaki hedeflerin daha fazla detaylandırıldığı ve ortak hedeflerin arttığı

gözlemlenmektedir. Kırsal Kalkınma alanda ise, Onuncu Planda herhangi bir hedef yer almazken, On Birinci ve On İkinci Planda 2 hedef bulunmaktadır. Kırsal kalkınmaya yönelik hedeflerin her planda benzer şekilde ele alındığı ancak önceki yıllarda kırsal kalkınma konusunda net bir hedef oluşturulmadığı gözlemlenmektedir. Çevrenin Korunmasına dair Onuncu Planda herhangi bir hedef belirlenmezken, On Birinci Planda 7 hedef ve On İkinci Planda 4 hedef yer almıştır. Bu, çevreyle ilgili hedeflerin her planda daha farklı bir biçimde ele alındığını ve çevre politikalarının her planla birlikte daha fazla çeşitlendiğini göstermektedir. Son olarak Şehirleşme başlığı altında Onuncu Planda belirlenmiş hedef yokken, On Birinci Planda 3 hedef, On İkinci Planda ise 2 hedef bulunmaktadır. Şehirleşme politikalarının her planda farklı yönlerden ele alındığı, özellikle kentsel yaşam kalitesinin artırılması ve şehirlerin sürdürülebilirliği ile ilgili stratejilerde farklılaşmalar görüldüğü söylenebilir.

Her üç planda da göstergelerin çeşitliliği ve bu göstergelerden yola çıkılarak belirlenen hedeflerin tutarlılığı önemli bir değerlendirme noktasıdır. Özellikle Onuncu Plan, çok sayıda hedef belirlerken, diğer iki plan daha odaklanmış ve sınırlı sayıda hedefle ilerlemiştir. Bu da, hedeflerin ölçülmesi ve izlenmesi açısından zorluklar doğurmuştur. Örneğin, bölgesel gelişme veya afet yönetimi gibi başlıklarda belirlenen fazla hedef, bu alanlardaki gelişmeleri takip etmeyi güçleştirmiştir. Hedeflerin daha az ve odaklanmış olması, özellikle On Birinci ve On İkinci Planlarda, daha sürdürülebilir bir izleme mekanizması oluşturulmasına olanak sağlamıştır. Kalkınma planları arasındaki bu farklılık, gelecekteki hedeflerin öngörülebilirliğini azaltmaktadır. Özellikle Onuncu Planda belirlenen hedeflerin ardından gelen On Birinci ve On İkinci Planlarda daha az hedef belirlenmesi, kalkınma süreçlerinde bir sürekliliğin ve devamlılığın sağlanmasının zorlaştığını göstermektedir. Bu durum, her yeni kalkınma planının, önceki planın hedeflerine dair yeterli analiz yapılmadan şekillendirildiğini ve yönetsel belirsizliklere yol açtığını ortaya koymaktadır.

Kalkınma planlarının gelecekteki başarısı için, belirlenen hedeflerin daha tutarlı ve birbirini tamamlayan bir yapıda olması önemlidir. Özellikle, her planın önceden belirlenen hedefler üzerinden ilerleyerek devamlılık sağlanması ve belirlenen göstergeler doğrultusunda hedeflerin izlenmesi gerekmektedir. Bu, planların birbirleriyle daha uyumlu ve karşılaştırılabilir olmasını sağlayarak, gelişmelerin izlenmesi ve hedeflere ne derece ulaşıldığının daha net bir şekilde belirlenmesini mümkün kılacaktır. Özetle, hedef sayısının azalması, göstergeler arasındaki farklılıklar ve ortak hedeflerin azlığı, kalkınma planları arasındaki sürekliliği zedelemekte ve bu planların uygulanabilirliğini kısıtlamaktadır. Kalkınma planlarının daha tutarlı ve uyumlu hale gelmesi, gelecekteki başarıyı artıracak ve politika yapıcılarının hedeflere ulaşma konusunda daha etkili kararlar almasına olanak tanıyacaktır.

Tablo 5, Onuncu, On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planları çerçevesinde yer alan şehirleşmeye dair hedeflerin gerçekleşme oranlarını göstermektedir. Bu veriler, hedeflerin ne ölçüde başarılı olduğunu ve planların şehirleşme stratejilerinin ne derece etkili olduğunu değerlendirmek için önemli bir gösterge sunmaktadır. Buna göre üç kalkınma planında bölgesel gelişme, kentsel altyapı ve afet yönetimi başlıklarında ortak olarak yer alan altı hedefin gerçekleşme oranlarını tespit etmek mümkündür.

İlk olarak üç planda dört ortak hedefin olduğu kentsel altyapı başlığı incelenebilir. Buna göre:

- “İçme ve Kullanma Suyu Şebekesi ile Hizmet Verilen Belediye Nüfusunun Toplam Belediye Nüfusuna Oranı” 2012 yılında %99 iken, 2018’de %98’e düşmüş, 2023 yılında ise %99’a çıkmıştır. Verilerdeki bu dalgalanmanın 2012 yılı sonunda 5216 sayılı büyükşehir belediyesi kanununda yapılan değişiklik ile ilgili olduğu söylenebilir.
- “Kanalizasyon Şebekesi ile Hizmet Verilen Belediye Nüfusunun Toplam Belediye Nüfusuna Oranı” 2012’de %88 iken, 2018’de %90’a, 2023 ise %95’e,

Batuhan, T. & Altunok, Ş. (2025). Türkiye'nin Kalkınma Planlarında Şehirleşmeye Dair Politika Başlıklarının Karşılaştırılması: Onuncu, On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planları Üzerine Bir Değerlendirme. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 227-250

- “Atık su Arıtma Tesisi ile Hizmet Verilen Belediye Nüfusunun Toplam Belediye Nüfusuna Oranı” 2012’de %62 iken, 2018’de %87’ye, 2023 ise %90’a,
- “Kentiçi Raylı Sistem Uzunluğu” 2012’de 455 km iken, 2018’de 747 km’ye, 2023 ise 925 km’ye yükselmiştir.

Tablo 5. Kalkınma Planlarında Şehirleşmeye Dair Hedeflerin Gerçekleşme Oranları

		Onuncu Kalkınma Planı			On Birinci Kalkınma Planı			On İkinci Kalkınma Planı	
		2012 Verisi	2018 Hedefi	2018 Hedefinin Gerçekleştirme Oranı	2018 Gerçekleşen	2023 Hedefi	2023 Hedefinin Gerçekleştirme Oranı	2023 Gerçekleşen*	2028 Hedefi
Afet Yönetimi	Zorunlu Deprem Sigortasına Dâhil Olan Konut ve İşyeri Sayısı	4,8	9,5	% 93,68	8,9	12,1	% 96,69	11,7	15,2
	Sayısal Telsiz Sistemine Dahil Edilen İl Sayısı	-	-	-	1	81	% 60,49	49	-
Kentsel Dönüşüm	Kentsel Dönüşüm Strateji Belgesi Hazırlanan İl Sayısı (Kümülatif)	-	-	-	2	81	% 55,55	45	81
Konut	Yıllık Üretilen Sosyal Konut Sayısı (Kümülatif)****	-	-	-	20802	270802	% 46,15	125000	500000
Şehirleşme	Kadastro Modernizasyonu Kapsamında Yenilenen-Sayısallaştırılan Parsel Sayısı	-	-	-	8750	26750	% 78,5	21000	29500
Çevrenin Korunması	Hava Kalitesi İzleme Ağındaki istasyon Sayısı (Kümülatif)	-	-	-	339	380	% 100	380	400
	Planlı Birleşik Çevre Denetimi Sayısı	-	-	-	1695	2165	% 100	2165	2630
Kentsel Altyapı	İçme ve Kullanma Suyu Şebekesi ile Hizmet Verilen Belediye Nüfusunun Toplam Belediye Nüfusuna Oranı	99	100	% 98	98	100	% 99	99,0	100
	Kanalizasyon Şebekesi ile Hizmet Verilen Belediye Nüfusunun Toplam Belediye Nüfusuna Oranı	88	95	% 94,73	90	95	% 100	95	100
	Atık su Arıtma Tesisi ile Hizmet Verilen Belediye Nüfusunun Toplam Belediye Nüfusuna Oranı	62	80	% 108	87	100	% 90	90	100
	Kentiçi Raylı Sistem Uzunluğu (Km, Kümülatif)	455	787	% 94,91	747	1154	% 80,15	925	1078
Bölgesel Gelişme	En Yüksek Gelirli Bölgenin Kişi Başı Gelirinin En Düşük Gelirli Bölgenin Kişi Başı Gelirine Oranı (%)	4,3	<4	% 0,47**	4,28	3,85	% - 0,47** *	4,30	3,85
	Eğitim Düzeyi EN Düşüm Beş Bölgede Yüksekokul ve Üzeri Mezunların Oranı (%)	6,3	>12	% 90,83	10,9	16			
Kırsal Kalkınma	KÖYDES ve KIRDES Kapsamında Yapılan Köy Yolu Uzunluğu (km, kümülatif)	-	-	-	125348	148490	% 92,31	137080	144580
	Köylerde İçme Suyu Tesisi Yapılan ve Yenilenen Ünite Sayısı (Kümülatif)	-	-	-	64700	69700	% 111,96	78040	84985

*On İkinci Kalkınma Planı Tahmini

** 2012 verisine göre ilerleme oranı

*** 2018 verisine göre ilerleme oranı

**** Bu hedef On Birinci Planda “Sosyal Konut”, On İkinci Planda “Dar ve Orta Gelirliye Yönelik Konut” şeklinde ifade edilmektedir

Kentsel altyapı başlığında sıralanan son üç ortak hedefte sürekli bir iyileşmenin yanı sıra, Onuncu ve On Birinci Kalkınma planlarının hedeflerinin büyük oranda gerçekleştiği ve bazı hedeflerin aşıldığı görülmektedir (Tablo 5). Bu durumun istisnası, On Birinci Kalkınma planının 1154 km kent içi raylı sistem uzunluğu hedefine ulaşamayarak 2023 tahminleriyle 925 km ile hedefi %80 oranında gerçekleştirmiş olmasıdır.

Afet yönetimi alt başlığında yer alan “Zorunlu Deprem Sigortasına Dâhil Olan Konut ve İşyeri Sayısı” Onuncu, On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planlarının ortak hedeflerinden bir diğeridir. Buna göre 2012’de 4,8 milyon olan sigortalı konut ve işyeri sayısı, 2018’de 8,9 milyona, 2022’de ise 10,9 milyona yükselmiştir. On İkinci Kalkınma Planının 2023 tahmini bu rakamın 11,7 milyon olacağı yönündedir. Başka bir ifadeyle Onuncu Kalkınma Planı %93,68 oranında, On Birinci Kalkınma Planı ise % 96,69 oranında hedefine ulaşmıştır. Bu başlıkta On İkinci Kalkınma Planının 2028 hedefi ise 15,2 milyon konut ve işyerinin zorunlu deprem sigortasına dâhil edilmesidir. 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremlerinin etkisiyle farkındalığın artması bu hedefe ulaşmayı hızlandıracaktır.

Üç Kalkınma Planında ortak olan son hedef ise “Bölgesel Gelişme” alt başlığında “En Yüksek Gelirli Bölgenin Kişi Başı Gelirinin En Düşük Gelirli Bölgenin Kişi Başı Gelirine Oranıdır.” Bu oran 2012 yılında 4,3 olarak hesaplanmış, Onuncu Planın hedefi ise bu oranı 4’ün altına düşürmek olmuştur. Ancak Onuncu Plan hedeflerine ulaşamamış ve bu oran 2018 yılında küçük bir azalışla 4,28 olmuştur. On Birinci Kalkınma Planı bölgesel gelişme hedefleri kapsamında bu oranı 4.28’den 3,85’e indirmeyi hedeflemiş, ancak 2022 yılı itibarıyla bu oran azalmamış aksine artmıştır. 2022 verilerine göre 4,59 olan oranın, 2023 tahminlerine göre 4.30 olacağı öngörülmektedir.

Üç kalkınma planında ortak olarak hedeflerin belirlendiği bölgesel gelişme, kentsel altyapı ve afet yönetimi dışında kalan alt başlıklarda On Birinci ve On İkinci Planın kıyaslanması mümkündür (Tablo 4 ve Tablo 5);

- On Birinci Kalkınma Planında çevrenin korunması alt başlığında yedi ayrı hedef sıralanmışken, On İkinci Kalkınma Planında aynı başlıktaki hedef sayısı dörde düşmüştür. On İkinci Plandaki bu dört hedeften sadece ikisi On Birinci Plandaki hedeflerle aynı ve kıyaslanabilir nitelikte iken, On Birinci Plandan farklı olarak iki yeni hedef eklenmiştir. Kıyaslanabilir olan “Hava Kalitesi İzleme Ağındaki istasyon Sayısı” ve “Planlı Birleşik Çevre Denetimi Sayısı” hedeflerine %100 oranında ulaşıldığı görülmektedir.
- Şehirleşme alt başlığında “Kadastro Modernizasyonu Kapsamında Yenilenen-Sayısallaştırılan Parsel Sayısı” iki planda da ortak belirlenen tek hedeftir. 2018 verilerine göre 8.750 olan parsel sayısı, 2022’de 17.650’ye çıkmıştır. 2023 hedefi olan 21.000 rakamına ulaşılması durumunda On Birinci Plan bu hedefte %78 oranında başarılı olmuş olacaktır. Şehirleşme alt başlığında On Birinci Planda yer alan “şehir beratı” ve “özgün mahalle sertifikası” hedefleri On İkinci Planda yer almamış, bu iki hedefin akıbeti belirsiz kalmıştır.
- On Birinci ve On İkinci Planlarda kırsal kalkınma alt başlığında “KÖYDES ve KIRDES Kapsamında Yapılan Köy Yolu Uzunluğu” ve “Köylerde İçme Suyu Tesisi Yapılan ve Yenilenen Ünite Sayısı” iki planın ortak hedefleri arasındadır. 2018’de 125348 km olan köy yolu uzunluğu, 2022’de 135.870 km’ye ulaşmış, ancak On Birinci Planın 2023 hedefi olan 148.490 km’nin altında kalmıştır. On İkinci Planın 2023 tahmini olan 137.080 km’lik yol uzunluğuna ulaşılmış olsa dahi hedefin tam olarak

gerçekleştirilemeyeceği görülmektedir. Hedefteki sapmaya istinaden 2028 hedefi 144.580 km olarak yenilenmiştir. 64.700 olan içme suyu tesisi sayısı ise, 2022 itibariyle 74.240 olmuş ve On Birinci Planın hedeflerinin ötesine geçilmiştir. On İkinci Planın 2023 tahmini olan 78.040 sayısına ulaşılması durumunda On Birinci Planın hedefinin gerçekleşme oranı %111,96 olacaktır.

- Konut başlığında On Birinci ve On İkinci Planı için kıyaslanabilir durumda olan “Yıllık Üretilen Sosyal Konut Sayısı” 2018 yılında 20802 olmuş, On Birinci Plan bu rakama 250.00 yeni konut ekleyerek 2023 hedefini 270.802 olarak belirlemiştir. Ancak, 2022 yılı verilerine göre bu hedefin çok gerisinde kalınmış ve üretilen konut sayısı 60.440 olmuştur. 2023 tahmini olan 125.000 rakamına ulaşılması durumunda dahi On Birinci Planın hedefinin %46,15 oranında gerçekleşmesi mümkün olacaktır. Hedefteki ciddi sapmaya rağmen, On İkinci Kalkınma planı 500.000 konutun üretilmesini 2028 hedefi olarak belirlemiştir. Bu hedefin belirlenmesinde yine 6 Şubat depremlerinin yaralarının sarılması amacı temel belirleyici olmuştur.
- Kentsel Dönüşüm başlığında da bir hedef kıyaslanabilir durumdadır. On Birinci Kalkınma Planının 81 ilin tamamında kentsel dönüşüm strateji belgesi hazırlanması hedefi gerçekleşmemiş, bu belgeyi hazırlayan il sayısı 2022 itibariyle 42’de kalmıştır. On Birinci Planda yer alan 81 ilde kentsel dönüşüm strateji belgesi hazırlanması hedefi On İkinci Planda için yinelenmiştir.

On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planında yer alan ve kıyaslanabilir nitelikteki hedefler dikkate alındığında, On Birinci Kalkınma Planının şehirleşmeye dair hedeflerinden 1 tanesinde %100’ü aşarak, 3 tanesinde %100 oranında ve 4 tanesinde %90’ın üzerinde hedefe ulaşarak başarılı olduğu görülmektedir. On Birinci Planın “Kentsel Dönüşüm Strateji Belgesi Hazırlanan İl Sayısı” (%55), “Sosyal Konut Sayısı” (%46) ve “Sayısal Telsiz Sistemine Dâhil Edilen İl Sayısı” (%60) gibi hedeflerine ulaşmada ise hedeflenen oranda başarılı olamadığı görülmektedir. Planın en önemli başarısızlığı ise bölgeler arası gelişmişlik farkını azaltma hedefine ulaşamamasıdır. On İkinci Kalkınma Planı, bölgeler arası gelişmişlik farkını azaltmada On Birinci Kalkınma Planının ulaşamadığı 3,85 hedefini yineleyerek 2028 hedefi olarak belirlemiştir.

On Birinci Kalkınma Planı ve On İkinci Kalkınma Planı arasında birçok alanda kıyaslanabilir hedefler bulunmakla birlikte, her iki planın hedeflerinin gerçekleştirilme oranları farklılık göstermektedir. Bu kıyaslama, özellikle çevre koruma, şehirleşme, kırsal kalkınma, konut ve kentsel dönüşüm gibi başlıklarda belirginleşmektedir. On Birinci Kalkınma Planı’nda yer alan şehirleşme, kırsal kalkınma ve çevre koruma gibi başlıklarda bazı hedefler başarıyla gerçekleşmiştir. Özellikle kırsal kalkınma başlığında, içme suyu tesisi sayısındaki başarı dikkat çekicidir. Ancak, konut üretimi ve kentsel dönüşüm stratejisi gibi hedeflerde büyük sapmalar yaşanmıştır. Ayrıca, bölgesel gelişmişlik farklarını azaltma hedefi, On Birinci Kalkınma Planı’nın en büyük başarısızlıklarından biri olarak öne çıkmaktadır. On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planları arasındaki farklar, her iki plandaki hedeflerin gerçekleşme oranlarının yanı sıra politikaların uygulanabilirliği ve yerel yönetimlerin kapasitesi ile de yakından ilişkilidir. On Birinci Plan, şehirleşme ve kırsal kalkınma alanlarında belli başarılar elde etmişken, konut üretimi ve kentsel dönüşümdeki hedeflerde geride kalmıştır.

Tablo 5’e göre, kentsel altyapı ve afet yönetimi alanlarında genellikle yüksek gerçekleşme oranları sağlanmış, ancak bölgesel gelişme ve şehirleşme gibi daha karmaşık sosyal göstergelerde hedeflerin ulaşılabilirliği daha düşük kalmıştır. Bu durum, şehirleşme ve kırsal kalkınma alanlarında daha fazla kaynak ve politika gereksinimlerini işaret etmektedir. Genel olarak, kentsel altyapı ve afet yönetimi gibi somut alt başlıklarda ilerleme kaydedilmiş olsa da, daha geniş kapsamlı bölgesel gelişme ve şehirleşme gibi hedefler, daha uzun vadeli bir çaba ve daha fazla stratejik planlama gerektirmektedir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, Onuncu, On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planları şehirleşmeye dair politika öncelikleri açısından karşılaştırılmıştır. Her üç plan arasında, özellikle şehirleşme ve kalkınma politikaları bağlamında önemli farklılıklar ve benzerlikler söz konusudur. On İkinci Kalkınma Planı'nın, diğer iki plana kıyasla daha kapsamlı ve çevre duyarlılığı ile afet öncesi ve sonrası yönetim konularına daha fazla vurgu yaptığı görülmüştür. On İkinci Plan, şehirleşme politikalarında öncelik sıralamasını, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri gibi önemli olayların ardından afet yönetimi ve kentsel dönüşüm gibi başlıklara kaydırmıştır. Bu durum, kalkınma planlarının güncel gelişmelere ve ülkenin karşılaştığı somut sorunlara yanıt verme çabasıyla şekillendiğini göstermektedir. Özellikle afetlere karşı dirençlilik ve kentsel dönüşüm politikaları, On İkinci Plan'ın en dikkat çeken unsurlarındandır. Önceki planların, Türkiye'nin karşılaştığı olaylara (örneğin, Suriye göçü, 15 Temmuz darbe girişimi, COVID-19 pandemisi) tepki olarak şekillenen politika öncelikleri, bu stratejik geçişlerin arkasındaki temel dinamiklerdir. Ancak, bu tür dışsal etkenlerin politika önceliklerini yönlendirmesi, uzun vadeli bir kalkınma perspektifinden ziyade, kısa vadeli kriz yönetimine odaklanılmasına neden olmuştur.

Üç kalkınma planında da şehirleşme politikalarına dair ortak bir vurgu yapılmıştır: kamusal alanların erişilebilir olması, tarihi ve kültürel değerlere duyarlılık ve yaşam kalitesinin artırılması gibi hedefler her üç planda da yer almıştır. Ancak, bu hedeflerin gerçekleştirilme düzeyinin büyük ölçüde ekonomik koşullar, yasal boşluklar ve kurumsal yapıdaki eksiklikler gibi faktörlerden etkilendiği anlaşılmaktadır. Kentsel dönüşüm bağlamında ise On İkinci Kalkınma Planı, özel sektörün ve finansman modellerinin daha fazla rol oynamasını vurgulamaktadır. Kamu kaynakları yerine, özel sektör iş birliği ve sürdürülebilir finansman mekanizmaları, kentsel dönüşüm projelerinin daha verimli hale getirilmesi açısından planın en önemli vurgularından biridir.

Afet yönetimi başlığında üç plan arasında belirgin benzerlikler bulunmaktadır. Her üç planda da afet risklerinin önceden değerlendirilmesi, yerleşimlerin afetlere dayanıklı hale getirilmesi ve toplumsal farkındalık gibi unsurlar ortak hedefler arasında yer almıştır. Ancak, bu hedeflerin gerçekleşmesi, yalnızca yasal düzenlemeler ve altyapı projeleri ile değil, aynı zamanda toplumsal bilinçlenme ve kültürel değişim ile de ilişkilidir. Zorunlu Deprem Sigortası (ZDS) ile ilgili hedeflerde belirgin bir ilerleme kaydedilmiş ve her üç planın da hedefleri doğrultusunda önemli başarılar sağlanmıştır. Örneğin, On Birinci Kalkınma Planı, sigortalı konut ve işyeri sayısındaki artış ile %96,69 oranında bir başarı sağlarken, bu oranın On İkinci Plan'da daha da artması beklenmektedir. Ancak, afet yönetimi anlayışının yalnızca sigortalı yapı sayısı ile ölçülmesi yanıltıcı olabilir. Afetlere karşı dayanıklı şehirler oluşturulabilmesi için, kentsel altyapı projelerinin yalnızca yapısal değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel yönlerinin de ele alınması gereklidir.

Her üç kalkınma planında da bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmak ve kırsal kalkınmayı teşvik etmek hedeflenmiştir. Ancak, mevcut verilere göre, bölgesel gelişmişlik farkları zaman içinde artmış ve bu hedeflere ulaşılamamıştır. On İkinci Plan, bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmakla ilgili aynı hedefi tekrar etmekte ve önceki planlarda uygulanan politikaların yetersizliğini vurgulamaktadır. Kırsal kalkınma ise, önceki planlardan farklı olarak, yalnızca kırsal yaşam koşullarının iyileştirilmesi değil, aynı zamanda yoksulluğun azaltılması ve nüfusun kırsalda tutundurulması hedefiyle şekillendirilmiştir. Bu hedef, kırsal alanlardaki ekonomik fırsatların artırılması gerektiğini ve kırsal kalkınmanın sürdürülebilirlik ilkesine dayalı olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu çalışmada elde edilen bir diğer önemli bulgu ise kalkınma planları arasındaki sürekliliğin sağlanamaması ve uygulama zorluklarıdır. Üç plan arasındaki hedef ayrışmaları, uygulamaların etkinliğini ve hedeflerin izlenebilirliğini zorlaştırmaktadır. Bu durum, kalkınma planlarının uygulama sürecindeki eksikliklerden, kurumsal uyumsuzluktan ve politikadaki değişikliklerden kaynaklanmaktadır.

Batuhan, T. & Altunok, Ş. (2025). Türkiye'nin Kalkınma Planlarında Şehirleşmeye Dair Politika Başlıklarının Karşılaştırılması: Onuncu, On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planları Üzerine Bir Değerlendirme. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 227-250

Onuncu, On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planları arasında şehirleşme politikalarının genel yönü tutarlı olmakla birlikte, her planın farklı dönemin ihtiyaçlarına ve gelişmelerine göre şekillendiği görülmektedir. Özellikle afet yönetimi ve kentsel dönüşüm gibi alanlarda, ülkedeki doğal felaketler ve sosyo-politik değişimlerin etkisiyle politika öncelikleri yeniden belirlenmiştir. Bununla birlikte, şehirleşmeye dair politikaların uygulama aşamasında karşılaşılan zorluklar, hedeflerin gerçekleştirilme oranlarının düşük kalmasına yol açmıştır. Kalkınma planlarının bir sonraki dönemde daha sürdürülebilir, yerel ihtiyaçlara duyarlı ve uzun vadeli bir şehirleşme stratejisi geliştirmesi gerektiği söylenebilir. On Üçüncü Kalkınma Planı, şehirleşme politikalarında sürdürülebilir, katılımcı ve esnek yaklaşımlar benimsemelidir. Her ne kadar 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinin etkisi şehirleşme politikalarını yeniden şekillendirse de uzun vadeli stratejiler, doğal afetler ve çevresel değişimlere karşı dirençli şehirler oluşturmayı hedeflemelidir. Bu bağlamda, afet yönetimi, sürdürülebilir altyapı, sosyal konut üretimi ve bölgesel kalkınma gibi temel hedeflerin ön plana çıkarılması gerektiği söylenebilir.

Etik Beyan

“Türkiye'nin Kalkınma Planlarında Şehirleşmeye Dair Politika Başlıklarının Karşılaştırılması: Onuncu, On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planları Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Batuhan, T. ve Kodaz, İ. (2020). On Birinci Kalkınma Planında Kentleşme ve Çevre Politikaları. *Şehir ve Medeniyet Dergisi*, 6(12), 75-94.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı [DPT]. (1963). Kalkınma planı (birinci beş yıl) 1963-1967. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf, (05.02.2024)
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı [DPT]. (2000). Uzun vadeli strateji ve sekizinci beş yıllık kalkınma planı 2001-2005. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf, (05.02.2024)
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı [DPT]. (2006). Dokuzuncu kalkınma planı 2007- 2013. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf, (05.02.2024)
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). On birinci kalkınma planı 2019- 2023. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf, (05.02.2024)

- Batuhan, T. & Altunok, Ş. (2025). Türkiye'nin Kalkınma Planlarında Şehirleşmeye Dair Politika Başlıklarının Karşılaştırılması: Onuncu, On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planları Üzerine Bir Değerlendirme. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 227-250
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). On İkinci Kalkınma Planı 2024-2028. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf, (05.02.2024)
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2013). Onuncu kalkınma planı 2014-2018. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf, (05.02.2024)
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1961). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (334). <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/>, (15.01.2024)
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. (2018). 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararnamesi. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180715-1.pdf>, (15.01.2024)

Extended Abstract

Comparison of Policy Topics Related to Urbanization in Türkiye's Development Plans: An Evaluation of The Tenth, Eleventh, and Twelfth Development Plans

Aim

In this study, urbanization policies within the framework of Türkiye's Tenth, Eleventh, and Twelfth Development Plans and the success of these policies have been examined. All three development plans have played a critical role in the country's progress, yet the success rates of the goals they set have varied. The aim of this study is to analyse these differences and develop recommendations for future development plans.

Method

In this study, firstly, the vision and development axes of the Tenth, Eleventh and Twelfth Development Plans were discussed in general terms, and then the policy priorities of all three plans regarding urbanization were examined under subheadings. In the last section, the policy targets of the three plans regarding urbanization were compared, the success rates of the plans were evaluated, and the realization rates of the targets of the Twelfth Development Plan were discussed.

Results

A noticeable development and evolution can be observed between the Tenth, Eleventh, and Twelfth Development Plans. The Twelfth Development Plan presents a more contemporary and sustainable development vision with its emphasis on environmental and disaster-focused issues, as well as strategies for digitalization and green transformation. These changes particularly highlight the increased importance of environmental factors and disaster-resilient settlements. Furthermore, the plan underscores the importance of a just and democratic development process.

All three development plans share a common focus on urbanization policies: goals such as ensuring the accessibility of public spaces, sensitivity to historical and cultural values, and improving quality of life are present in all three plans. However, it is clear that the level of achievement of these goals is significantly influenced by factors such as economic conditions, legal gaps, and institutional deficiencies. In the context of urban transformation, the Twelfth Development Plan emphasizes a greater role for the private sector and financing models. Instead of relying on public resources, collaboration with the private sector and sustainable financing mechanisms are highlighted as key factors for making urban transformation projects more efficient.

In the area of disaster management, there are notable similarities across all three plans. Each plan includes common goals such as the pre-emptive assessment of disaster risks, making settlements disaster-resistant, and increasing public awareness. However, the realization of these goals is not only linked to legal regulations and infrastructure projects but also to societal awareness and cultural change. Reducing regional development disparities and promoting rural development have been key objectives in all three plans. However, according to available data, regional development disparities have actually increased over time, and these goals have not been achieved. Rural development, unlike in previous plans, is now shaped not only by improving rural living conditions but also by aiming to reduce poverty and retain the population in rural areas. This objective emphasizes the need to increase economic opportunities in rural areas and ensures that rural development is based on the principle of sustainability. Another significant finding from this study is the failure to ensure continuity between the development plans and the difficulties in their implementation. The discrepancies between the goals of the three plans complicate the effectiveness of the implementation and the tracking of their objectives. This situation is due to shortcomings in the implementation process of the development plans, institutional mismatches, and changes in policy.

Conclusion

Although the general direction of urbanization policies in the Tenth, Eleventh, and Twelfth Development Plans is consistent, it can be observed that each plan has been shaped according to the needs and developments of its respective period. In particular, in areas such as disaster management and urban transformation, policy priorities have been reshaped under the influence of natural disasters and socio-political changes in the country. However, the challenges encountered during the implementation of urbanization policies have led to a low rate of achievement of the set goals. It can be argued that future development plans need to focus on more sustainable, locally sensitive, and long-term urbanization strategies. The Thirteenth Development Plan should adopt sustainable, participatory, and flexible approaches to urbanization policies. Although the effects of the February 6, 2023, Kahramanmaraş earthquakes have reshaped urbanization policies, long-term strategies should aim to create cities resilient to natural disasters and environmental changes. In this context, it can be said that key objectives such as disaster management, sustainable infrastructure, social housing production, and regional development should be given priority.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN TÜRKİYE’DE BELEDİYELERİN KURUMSAL YAPILARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ*

Selahattin KAVUT¹

Öz

Bu çalışmada Türkiye’deki büyükşehir ve il belediyelerinin iklim değişikliği ile mücadeledeki rolünün kurumsal yapılarına yansımaları incelenmektedir. İklim değişikliğinin etkileri, kentlerde yoğun nüfus ve sanayileşme sebebiyle daha belirgin hale gelmekte ve belediyelerin bu süreçte önemi artmaktadır. Belediyelerin iklim değişikliği birimleri kurarak yerel düzeyde iklim politikaları ve iklim eylem planları oluşturması ve geliştirmesi beklenmektedir. Çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılarak iklim değişikliğine ilişkin politikaların ve uygulamaların belediyelerin kurumsal yapıları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmada Türkiye’deki 30 büyükşehir ve 51 il belediyesi kapsam dâhilinde değerlendirilmiş ve bu belediyelerin iklim değişikliği ve sıfır atık birimlerini kurup kurmadıkları analiz edilmiştir. Sonuç olarak 30 büyükşehir belediyesinden 20’si, 51 il belediyesinden ise 31’i doğrudan iklim değişikliği ve sıfır atık birimini kurarak; bazı belediyeler ise çevre koruma ve kontrol birimleri bünyesinde yeniden yapılanmaya giderek iklim değişikliği ile mücadele sürecine eklenildiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, Belediyeler, İklim Değişikliği ve Sıfır Atık Birimi
JEL Sınıflandırması: Q54, Q56

THE IMPACT OF CLIMATE CHANGE ON ORGANISATIONAL STRUCTURES OF MUNICIPALITIES IN TÜRKİYE

Abstract

This study analyses the reflections of the role of metropolitan and provincial municipalities in combating climate change on their institutional structures in Türkiye. The impacts of climate change become more evident due to dense population and industrialisation in cities and the importance of municipalities increases in this process. Municipalities are expected to establish climate change units to formulate and develop climate policies and climate action plans at local level. In this study, the effects of policies and practices related to climate change on the institutional structures of municipalities are analysed by using the literature review method. In this study, 30 metropolitan and 51 provincial municipalities are evaluated within the scope, and it is analysed whether these municipalities have established climate change and zero waste units in Türkiye. As a result, not only 20 out of 30 metropolitan municipalities and 31 out of 51 provincial municipalities have directly established climate change and zero waste units, but also some municipalities have joined the process of combating climate change by restructuring within environmental protection and control units.

Keywords: Climate Change, Municipalities, Climate Change and Zero Waste Unit
JEL Classification: Q54, Q56

* Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihleri arasında Tunceli’de düzenlenen 24. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu - Munzur Üniversitesi adlı etkinlikte sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özeti kongre/konferans/sempozyum bildiri özet kitabında basılmış “İklim Değişikliğinin Türkiye’de Belediyelerin Kurumsal Yapıları Üzerindeki Etkileri” başlıklı bildirinin tamamlanmış halidir.
¹ Dr., Bingöl Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, e-posta: Kavut_s@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0003-3876-1203>

1. GİRİŞ

İklim değişikliği günümüzde ciddi bir tehdit olarak kabul edilmekte ve acil eylem gerektirmektedir. Özellikle kentler, iklim değişikliğinin etkilerinin en yoğun hissedildiği alanlar arasında yer alır. Kentlerde nüfus yoğunluğu, sanayi faaliyetleri, ulaşım, fosil enerji tüketimi, altyapı sistemleri gibi faktörlere bağlı olarak iklim değişikliğinin etkileri daha belirgin bir şekilde görülmektedir. Bu bağlamda, belediyelerin rolü ve kurumsal yapılanmaları iklim değişikliği ile mücadelede belirleyici bir öneme sahiptir.

İklim değişikliği, küresel bir sorun olarak tanımlanmıştır. İklim değişikliği konusu ulus üstü çeşitli kurumlar tarafından ele alınmış ve uluslararası çabalar ile küresel politikalar oluşturulmuştur. Bu bağlamda, kentlere de sorumluluklar yüklenmiş ve yerel yönetimlerin rolü önemli hale gelmiştir. Çünkü belediyeler, doğrudan vatandaşların yaşadığı yerlerde hizmet sunmakta ve çevresel politikaları uygulamaktadır. Türkiye gibi iklim değişikliğinin etkilerinin belirgin olduğu ülkelerde, belediyelerin bu konuda kurumsal yapılanmaları içerisinde iklim değişikliği birimlerini kurmaları önem kazanmaktadır.

Türkiye’de kentlerin iklim değişikliği ile mücadele edebilmeleri için yerel düzeyde azaltım ve uyum politikalarını oluşturmaları ve bu politikaların aracı olan iklim eylem planlarını hayata geçirmeleri beklenmektedir. Bu çalışmaların yapılabilmesi için kentlerde iklim mücadelesinin politik ayakları olan belediyelere önemli görevler düşmektedir. Bu anlamda Türkiye’de belediyelerin yerel iklim politikalarını oluşturabilmeleri, iklim eylem planlarını hazırlayabilmeleri ve iklim değişikliği ile mücadelede kamuoyu bilincini artırabilmeleri için bu alanda kurumsallaşmaları gerekir. Bu bağlamda belediyelerin yeni birimler kurmaları veya var olan birimleri iklim değişikliği ve sıfır atık konusunu da ele alacak şekilde yeniden yapılandırmaları gerekir. Türkiye’de iklim değişikliği konusu kentsel gündeme girdiği için belediyeler yeniden yapılanmakta ve iklim değişikliği ve sıfır atık birimlerini kurarak iklim değişikliğinin zararlı etkilerine karşı mücadele sürecine dâhil olmaktadır.

Bu çalışma, Türkiye’deki belediyelerin iklim değişikliği ile mücadeledeki rolünü ve kurumsal yapılarını ele almaktadır. Öncelikle iklim değişikliği sorunu ve küresel iklim politikaları ele alınmıştır. Kentlerin iklim değişikliği ile mücadelesine dair genel bir çerçeve çizilmiştir. Ardından iklim değişikliğinin belediyelerin kurumsal yapılanmaları ile bağlantısı üzerinde durulmuştur. Yöntem başlığı altında çalışmanın yöntemine ve kısıtlılığına yer verilmiştir. İklim değişikliği bağlamında Türkiye’deki belediyelerin kurumsal yapılanmaları başlığı altında belediyelerin özel birimler kurup kurmadığına dair detaylı bilgiler verilmiştir. Sonuç başlığı altında çalışmanın bulgularına dair genel bir değerlendirme yapılmıştır.

2. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ SORUNU VE POLİTİKALARIN OLUŞUMU

İklim, en genel anlamı ile her gün karşılaştığımız hava durumu ile hava olaylarının uzun yıllar boyunca yapılan ölçümlerin ortalaması olarak ifade edilebilir (Kurnaz, 2019:18). İklim değişikliği kavramı, “*karşılaştırılabilir zaman dilimlerinde gözlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan veya dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan faaliyetleri sonucunda iklimde oluşan bir değişiklik*” olarak tanımlanmaktadır (United Nations Framework Convention on Climate Change [UNFCCC], 1992:3). İklim değişikliği, genellikle onlarca yıl ve daha uzun süre devam eden ve istatistiksel açıdan anlamlı olan iklimin ortalama durumundaki değişimler olarak ifade edilmektedir. İklim değişikliği, doğal iç süreçlerden veya güneş döngülerindeki modülasyonlar, volkanik patlamalar ve atmosferin bileşimindeki veya arazi kullanımındaki kalıcı antropojenik değişiklikler gibi dış etkenlerden kaynaklanabilir (Intergovernmental Panel on Climate Change [IPCC], 2021:2222). Bu kapsamda günümüzde iklim değişikliği sorunu insan faaliyetleri kaynaklı antropojenik etkilere dayandırılmaktadır.

İklimdeki değişimi ortalama sıcaklığın yükselmesi, mevsimsel anomalilerin artışı ve uç hava olaylarının giderek artan sıklık ve şiddete karşımıza çıkmasıyla deneyimlemekteyiz. Mevcut iklime dair

bildiklerimiz anlamını hızla yitirmekte ve insanlar, alışık olmadıkları ve beklentilerin ötesinde gerçekleşen hava olaylarına maruz kalmaktadırlar. Bu durum bir taraftan su kıtlığı, hava kirliliği, sıcaklık artışları, kuraklık, soğuk dalgalar, taşkınlar gibi iklime bağlı riskleri çoğaltırken, diğer taraftan tarımsal üretimde verimliliği düşürüp gıda arzında daralmaya ve fiyat artışlarına yol açabilmektedir. Tüm bu olumsuzlukların kaynağı olan iklim değişikliği insanlığın geleceği için küresel bir tehdit oluşturmaktadır. Bu anlamda uluslararası toplum, merkezinde iklim sorununun yer aldığı bir kriz (Balaban vd., 2021:9-10) ile karşı karşıyadır.

İklim değişikliği sorununun çözümü için uluslararası toplumun çabaları ile politikalar şekillenmektedir. İklim değişikliği sorununa karşı küresel, ulusal ve yerel düzeyde etkin bir şekilde mücadele edebilmek için politika, strateji ve eylem planlarının hazırlanarak uygulanması gerekmektedir. Oluşturulan politikalarda ulus devletler, ulus üstü kent ağları, bölgesel yönetimler, yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri, özel sektör gibi değişik aktörlerin sorumluluk alması ile iklim değişikliği sorununun üstesinden gelinebileceği öngörülmektedir.

Küresel bir sorun olan iklim değişikliğine ilişkin somut adımlar 1980’li yılların ortasında atılmıştır. 1988 yılında Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) kurularak iklim değişikliği ile mücadelenin bilimsel temelleri oluşturulmaya çalışılmıştır. IPCC, iklim değişikliği ile mücadelede bu konuda yazılmış olan bilimsel çalışmaları incelemekte ve bunların bulgularını değerlendirme raporları haline getirerek kamuoyu ile paylaşmaktadır. IPCC’nin bünyesinde üç çalışma grubu vardır. Bilim insanları bu çalışma gruplarında iklim değişikliği sorununun farklı boyutlarını ele alarak IPCC’nin hazırlamış olduğu değerlendirme raporlarına katkı sağlamaktadırlar. Birinci çalışma grubu iklim değişikliğinin bilimsel temellerini; ikinci çalışma grubu iklim değişikliğinin etkilerini, uyum ve zarar görülebilirlik durumunu; üçüncü çalışma grubu ise iklim değişikliğini önleme konusunu ele almaktadır (IPCC, 2024).

IPCC’nin birinci değerlendirme raporunda iklim değişikliği ile mücadelede uluslararası bir anlaşmaya ihtiyaç olduğu ortaya konulmuştur. Bu önerinin hayata geçirilmesinde liderliği Birleşmiş Milletler (BM) üstlenmiştir. İki yıl süren hazırlık sürecinin ardından uluslararası iklim anlaşmasının ana sözleşmesi olan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi² (UNFCCC) 1992 yılında Brezilya’nın Rio kentinde toplanan zirvede kabul edilmiştir (Balaban vd., 2021:20-21). Sözleşme, 21 Mart 1994’te yürürlüğe girmiştir. Uluslararası çabaların gayreti ile ortaya çıkan bu sözleşme, küresel iklimi korumak için hükümetler arası seviyede iklim değişikliğine bağlı ilk çerçeve anlaşması olması açısından önemli bir adım olarak kabul edilmektedir (Kavut, 2023: 39). Çerçeve Sözleşmesinde bağlayıcılığı olmamakla birlikte “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar” ilkesi benimsenmiştir. Sözleşmeye taraf ülkeler iklim değişikliği sorunu ile mücadelede gelişmişlik düzeyleri, tarihsel sorumlulukları ve kalkınma önceliklerine göre farklı gruplara ayrılmış ve ülke grupları için farklı sorumluluklardan söz edilmiştir (UNFCCC, 1992). Sözleşme; sera gazı salımlarını azaltmaya ilişkin genel ilkeleri, eylem stratejilerini ve yükümlülükleri düzenler. Gelişmiş ülkelerin sözleşme kapsamındaki temel yükümlülüğü, sera gazı salımlarını 2000 yılına kadar 1990 yılındaki düzeyde tutmaktır (Türkeş, 2006:6).

Çerçeve Sözleşmenin ilkelerini bağlayıcı hale getiren 1997 yılında kabul edilen ve 2005 yılında yürürlüğe giren Kyoto Protokolü olmuştur. Kyoto Protokolünün iki taahhüt dönemi bulunmaktadır. 2008-2012 yıllarını kapsayan birinci taahhüt döneminde, Sözleşmenin Ek-I listesinde yer alan ülkelerin sera gazı salımlarını 1990 yılı seviyesine nazaran en az %5 oranında azaltma yükümlülüğü getirilmiştir. Söz konusu yükümlülükler Kyoto Protokolünün Ek-B listesinde yer verilmiştir. 2013-2020 yıllarını kapsayan ikinci taahhüt döneminde, Ek-B listesinde yer alan ülkeler için sera gazı salımlarını 1990 yılına

² Bundan sonraki kısımlarda Çerçeve Sözleşmesi veya Sözleşme olarak ifade edilecektir.

göre 2020 yılına kadar en az %18 oranında azaltma yükümlülüğü getirilmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2024).

Kyoto Protokolü sonrasında bağlayıcılığı olan uluslararası bir iklim anlaşması, ancak 2015 yılında çözüme kavuşabilmiştir. 2015 yılında Paris’te düzenlenen İklim Konferansında 196 ülkenin imzalamış olduğu Paris Anlaşması kabul edilmiştir. Söz konusu anlaşma 2016 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma küresel ısınmanın 2°C’nin altında tutulmasını ve mümkün oldukça 1,5°C ile sınırlandırılmasını öngörmektedir. Bunun için tüm ülkelerin sorumluluk alarak emisyon azaltım yükümlülüğünü kendilerinin belirleyip deklare etmeleri beklenmektedir (Balaban vd., 2021:22).

Paris Anlaşması, uluslararası çabalar ile yerel politika ve eylemleri buluşturmaya çalışmakta ve bu sebeple önceki girişimlerden daha etkili görünmektedir. Ülkeler iklim değişikliğine ilişkin olarak gönüllük esası çerçevesinde emisyon azaltım hedeflerini ortaya koymakta ve kendi koydukları hedefleri gerçekleştirmeye odaklanmaktadır. Bununla birlikte Paris Anlaşması gelişmiş ülkelerin, iklim değişikliği politikalarını oluşturmak için fon ve ekonomik teşviklerden yoksun olan ülkelere finansal ve teknolojik destekte bulunulmasını da kabul etmektedir (Öztürk ve İba Gürsoy, 2023:528).

Türkiye’de merkezi yönetim iklim değişikliği sorunu ile mücadele edebilmek için küresel iklim politikalarına taraf olmuştur. Bu kapsamda Türkiye 2004’te Çerçeve Sözleşmesine, 2009’da Kyoto Protokolüne ve 2021’de Paris Anlaşmasına taraf olmuştur. Türkiye’nin uluslararası sözleşmelerde öngörülen sorumlulukları yerine getirebilmesi için iklim değişikliğine ilişkin politikalar, stratejiler ve eylem planlarını oluşturması gerekmektedir. Bu doğrultuda 2010-2023 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye İklim Değişikliği Strateji Belgesi, 2011-2023 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye’nin İklim Değişikliği Eylem Planı, 2024-2030 yıllarını kapsayacak dönemde İklim Değişikliği Azaltım Stratejisi ve Eylem Planı ile İklim Değişikliğine Uyum Stratejisi ve Eylem Planı hazırlanarak uygulamaya konulmuştur. Türkiye’de iklim değişikliği ile mücadelede merkezi yönetimin oluşturduğu azaltım ve uyum politikalarının hayata geçirilmesinde kentlere (belediyelere) de sorumluluklar yüklenmiştir.

İklim değişikliği sorunu ile mücadelede Çerçeve Sözleşme ile Kyoto Protokolünün uygulandığı iki taahhüt döneminde genel olarak sorumlulukların yerine getirilmesinde devletler öne çıkmaktadır. Ancak, geçen süre zarfında devletlerin iklim değişikliği sorunu ile mücadelede başarılı olmadıkları görülmüştür. Bu kapsamda Paris Anlaşmasıyla birlikte kentlerin iklim değişikliği ile daha aktif mücadele etmesi öngörülmekte ve kentlere de önemli sorumluluklar düşmektedir. Bununla birlikte her yıl BM tarafından iklim zirveleri toplanmakta ve bu zirvelere kentlerin politik aktörleri olan belediyelerin katılımları gittikçe artmaktadır. Bu zirvelerde kentler arasında iş birliğinin artırılması, yerel yönetimler için fonlar ve teknik desteklerin tanımlanması, kentlerin sera gazı salımlarının ortak izlenmesi, deneyim paylaşımı, bilgi akışı, örnek uygulamaların izlenmesi gibi başlıkların öne çıktığı görülmektedir. Bu kapsamda kentlerin iklim değişikliği ile mücadele çabaları gittikçe artmaktadır.

3. KENTLERİN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE MÜCADELEDE ÇABALARI

İklim değişikliği ile yerel düzeyde mücadeleye ilişkin konular 1990’lı yıllardan itibaren kentsel gündemde yer almaya başlamıştır. İklim değişikliği sorununa karşı kentsel tepkinin dinamikleri iki aşamada ele alınabilir. Belediye gönüllülüğü olarak adlandırılabilir birinci aşamada (Bulkeley, 2013) ağırlıklı olarak bazı Kuzey Amerika ve Avrupa kentleri, iklim değişikliğinin potansiyel önemini kabul ederek yetki ve sorumlulukları çerçevesinde sera gazı emisyonlarını azaltacak çeşitli stratejiler ve politikalar uygulamışlardır. Bu aşamada iklim değişikliğine yönelik politikaların oluşturulmasında ulus üstü kent ağlarının etkisi büyüktür (Betsill ve Bulkeley, 2004:471-472; Talu, 2019:32). İklim

değişikliğine karşı kentsel tepkinin dinamikleri stratejik şehircilik olarak adlandırılan ikinci aşamada, 2000’li yıllardan itibaren daha da büyüyerek farklı coğrafyalardaki kentlere yayılmıştır. Bu aşamada da kent ağlarının yerel iklim politikalarının gelişiminde önemli katkıları olmuş ve iklim değişikliği birçok kentte yerel gündemin bir parçası haline gelmeye başlamıştır. Belediye gönüllülüğü döneminde uygulanan azaltım politikalarına uyum politikaları da eklenerek kentlerin dirençliliği artırılmaya çalışılmıştır (Bulkeley ve Betsill, 2013:140-141).

Dünya üzerindeki birçok kent, iklim değişikliğine karşı savunmasız durumdadır. Kentlerin iklim değişikliğine karşı direnç gösterebilmeleri ve dayanıklılıklarını artırabilmeleri için kapsamlı kamu politikaları ve ortak dayanışmayla dönüşüme ihtiyaçları vardır. Bu kapsamda kimi kentler başarılı örnek uygulamaları ile öne çıkmaktadır. Bu kentler, sera gazı envanterlerini hazırlayarak azaltım hedefleri doğrultusunda enerji, tarım ve su kaynaklarını planlamakta ve yaşam alanlarını yönetmektedir. Ayrıca bu kentler, yeni kentsel altyapı düzenlemesiyle birlikte sürdürülebilir, yaşanabilir ve dirençli kentler ve toplumlar oluşturmayı hedeflemektedir (Çolakoğlu, 2021:221). Bu bağlamda dünyadaki birçok metropol kent yönetimi, yerel iklim politikalarını oluşturarak 2030 yılına kadar sera gazı salımlarını azaltmaya çalışmakta ve 2050 yılında ise sıfır karbonlu kent olma hedefini gerçekleştirmek için çabalamaktadır (C40, 2024). Bu çerçevede iklim değişikliği ile mücadelede iyi uygulama örneği olarak New York, Hamburg ve Stockholm’un yerel iklim eylem planları verilebilir.

ABD’nin New York kentinde deniz seviyesindeki artışlar ve yüksek sıcaklıklar gibi çeşitli iklimsel tehlikeler ve ani hava olayları karşısında, kent yönetimi yerel iklim eylem planını geliştirmekte ve yeni politika ve stratejiler belirlemektedir. Kent yönetimi; PlanNYC (New York City - New York Şehri) kapsamında bina, enerji, ulaşım ve atık sektörlerinden kaynaklanan sera gazı emisyonlarını 2030 yılına kadar %30 seviyesinin altına indirmek için hedefler ortaya koymuştur. Bu doğrultuda kentin karbon ayak izini düşürmek için 2030’a kadar büyük azaltım potansiyeli ile 400.000 tCO_{2e}’den ve küçük azaltım potansiyeli ile de 400.000 tCO_{2e}’den fazla emisyon azaltımı öngörülmektedir (The NYC Mayor’s Office of Sustainability, 2017).

Almanya’nın Hamburg kenti, 1990 yılından bu yana iklim politikasında aktif rol oynamaktadır. Kent, iklim değişikliği ile mücadele etmek için “Hamburg İklim Eylem Planı 2007-2012” hazırlayarak faaliyetleri üst düzey yapıda birleşmiştir. Hamburg, 2050 yılına kadar karbon emisyonlarını 1990 yılına kıyasla kademeli olarak en az %80 oranında azaltmayı hedeflemektedir. 2030 yılına kadar ise kentin karbon emisyonlarının yarıya indirilmesi hedeflenmektedir. Bu nedenle kent, kendi yetki alanındaki önlemleri artırmakta ve ulusal politika eyleminin uygulanmasını tam olarak desteklemektedir. Azaltım hedefi tüm kent için görev kabul edilmektedir (Hamburg Climate Plan, 2013).

Avrupa’nın önemli çevre şehirlerinden biri olan İsveç’in Stockholm kenti, iklim ve çevresel sürdürülebilirliği politikaların ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir. Avrupa’nın önde gelen iklim şehirlerinden olan Stockholm’da 1990’dan bu yana kentin iklim etkisi ve sera gazı emisyonları yarıdan fazla azaltılmıştır. Kentin iklim ve çevre üzerindeki etkisini azaltmak için sürekli stratejiler geliştirilmekte ve uygulanmaktadır (Stockholm Stad, 2024). Stockholm, iklim eylem planını hazırlayarak 2040’ta fosil yakıtsız ve iklim dostu bir kent olmayı hedeflemektedir. Planda, emisyonların mümkün oldukça azaltma hedefiyle bir iklim bütçesi oluşturmakta ve bu bütçenin 2040 yılına kadar hem fosilden arınma hem de sıfır net sera gazı emisyonuna ulaşması amaçlanmaktadır. Plan, 2040 yılına kadar emisyonların azaltılmasına yönelik tedbirlerin ana hatlarını çizmektedir (Stockholm Stad, 2020).

Kentlerde sera gazı salımlarının azaltılması ve iklim değişikliğinin etkilerine uyum sağlanması için kentleri oluşturan sistemlere ve mekanlara dair ekonomik, sosyal ve ekolojik unsurlar ile geleceğe yönelik politika ve planlama kararlarına daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Kentsel planlama kararları iklimi etkilemekte ve iklim değişikliği de kentleri etkilemektedir. Bu bağlamda dünyada pek çok kent yönetimi iklim değişikliği ile mücadelede yerel politikalar oluşturarak yerel iklim değişikliği eylem

planlarını hazırlamaya ve uygulamaya başlamıştır. Bununla birlikte uluslararası camiada öteden beri yerel iklim eylem planlarının hazırlanmasına ilişkin olarak azaltım ve uyum politikaları kapsamında birçok çalışma yapılmakta ve bu faaliyetler geliştirilerek kentlerin yönetimine ışık tutmaya devam etmektedir (Talu, 2019:6).

Kentler iklim değişikliği ile mücadele ederken uluslararası ölçekte ortak platformlar ile birlikte hareket etmektedir. Ulus ötesi bu ağların kentlerin iklim değişikliği politikalarının şekillenmesi üzerinde önemli rolleri vardır (Broto, 2017:2). Küresel ölçekte Sürdürülebilir Kentler Birliği (*Local Governments for Sustainability - ICLEI*), Büyük Kentler İklim Liderlik Grubu (*C40 Cities Climate Leadership Group - C40*), Belediye Başkanları Küresel İklim ve Enerji Sözleşmesi (*Global Covenant of Mayors for Climate and Energy*) ve İklim Değişikliğiyle Mücadeleye Yönelik Devlet Dışı Aktörler Platformu (*Non-State Actor Zone for Climate Action - NAZCA*) kentlerin iklim değişikliği ile mücadelesinde uluslararası düzeyde en çok öne çıkan ağlar arasındadır (Çolakoğlu, 2019:25-26). Ulus üstü bu tür örgütlenmeler, iklim değişikliği eylemlerini hayata geçirmede kent yönetimlerine kılavuzluk yapmaktadır. Bu ağların politika planlanması, motivasyonu ve kolektif sorumluluğu artırmada belediyelere önemli destekleri olmaktadır (Talu, 2019:41).

Ulus üstü ağların yerel iklim politikalarının oluşmasında belediyelere önemli katkıları olmaktadır. C40, ICLEI vb. ulus üstü ağlar iklim değişikliği ile mücadelede sera gazı salımının azaltımında ve uyum politikalarının hayata geçirilmesinde üyelerini yönlendirmekte ve yardımcı olmaktadır. Ulus üstü ağlar, yerel iklim eylem planlarının hazırlanmasında tecrübe paylaşımı, uzmanlık, teknik destekte bulunma gibi konularda belediyelere katkı sağlamaktadırlar (Andonova vd., 2009). Bu süreçte Türkiye’de büyükşehir belediyeleri yerel iklim politikalarını geliştirmek için finans, bilgi ve veri temininde uluslararası kaynaklara yönelmeyi tercih etmektedirler. Ulusal düzeydeki destek ve yönlendirmeler yetersiz kaldığı için belediyeler ulus üstü kent ağları ile güçlü ilişkiler kurmaya çalışmaktadırlar (Balaban vd., 2021:26). Bununla birlikte iklim değişikliği ile mücadelede merkezi yönetimin oluşturmuş olduğu politikalar ve yönlendirmeler ile belediyelere rehberliği süreci kolaylaştıracaktır.

4. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE BELEDİYELERİN KURUMSAL YAPILANMA İLİŞKİSİ

Önceki iki başlıkta iklim değişikliği politikaları ile kentlerin iklim değişikliği ile mücadele çabaları ortaya konulmuştur. Bu başlıkta ise öncelikle kurumsallaşma kavramına değinilecek ve ardından iklim değişikliğinin belediyelerin kurumsal yapılanmaları ile bağlantısı ortaya konulacaktır.

Literatürde değişik şekillerde tanımlanan kurumsallaşma kavramını Broom ve Selznick (1955:238); “*istikrarsız, gevşek bir şekilde organize edilmiş veya dar teknik faaliyetlerden düzenli, istikrarlı, sosyal olarak bütünleştirici kalıpların ortaya çıkması*” olarak tanımlamaktadırlar. Bayer’e (2005:126) göre kurumsallaşma, kurumsal çevreye uyumun sağlanarak baskılara ve beklentilere cevap verilmesidir. Şahman vd.’a (2008:5) göre kurumsallaşma, en alt birimden en üst birime kadar tüm çalışanlar tarafından benimsenmiş ve kurumun kişiliğini yansıtan değer, kural ve standartların uygulanmasıdır.

Kurumsallaşma belli standartların uygulayamaya konulduğu bir yapıyı anlatmak için kullanılan bir kavram olarak değerlendirilebilir. Kurumda standart birtakım kuralların uygulanması ile işlerin düzenli yürütülmesinin önü açılmakta ve kurumların kendine özgü kültürleri oluşmaktadır. Böylece kurumdaki işlerin yürütülmesinde kişisel birtakım unsurlar yerine prosedür, standart ve kurallara göre işler yürütülerek kurumun şahsiliğinden uzaklaşması sağlanmış olmaktadır (Başköy ve Kızılboğa Özasan, 2021:1020). Bir kurumun kurumsallaşabilmesi için kurumsal yönetimi benimsemesi ve uygulaması gerekir. Literatürde kurumsal yönetim daha çok özel sektör işletmelerine mahsus bir anlayışı ifade

ederken, kamu örgütlerinde ise kamu kuruluşlarının yeniden yapılandırılması yaklaşımını ifade eder (Karaman, 2011:23).

Kurumsallaşma bir süreç olup, örgütsel etkileşim ve adaptasyon kalıplarından ortaya çıkan ayırt edici biçimlerin, stratejilerin, bakış açılarının ve yetkinliklerin ortaya çıkış izini sürmektir. Kurumsallaşma yeni koşullar veya talepler karşısında örgüt yapısında değişiklik yapma hazırlığıdır (Selznick, 1996:271). Dinamik bir süreç olan kurumsallaşma, değişen çevresel koşulların sürekli takip edilmesini ve kurumun örgütsel yapısı, hedefleri, iş gücü nitelikleri, kullanılan teknoloji, iş görme yöntemleri vb. değişim ve dönüşüme karşı uyarlanmasını gerektirir (Karpuzoğlu, 1999:66).

Değişim ve dönüşümün ön plana çıktığı bilgi çağında kurumların varlıklarını sürdürebilmeleri için kurumsallaşmaya ihtiyaçları vardır. Bu çerçevede yerel halkın mahalli müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan ve yerel özerkliğe sahip, halka yakın yönetim birimleri olan belediyeler; kurumsal yapılarındaki dönüşümler ile hizmet kalitelerini artırabilmektedirler. Belediyelerin bu süreçte başarılı olabilmelerinin temel şartı kurumsallaşma düzeyine katkı sağlayan sürdürülebilirlik ilişkili tedbirleri almalarıdır (Başköy ve Kızılboğa Özaslan, 2021:1020-1021).

Kamu kurumlarını kapsayan yeniden yapılandırma çalışmaları örgütlü yapıyı rasyonel hale getirerek kurumsal yapı içerisinde çözüm üretmekte ve dolayısıyla kurumsallaşmaya katkı sağlamaktadır (Sarica, 2015:321). Bu çerçevede kurumsallaşma hedefini benimseyen belediyeler çağın gerektirdiği hizmetleri sunabilmeleri için yüzlerinin yeniliklere dönük olması gerekir (Çalışkan, 2016:131). Çağımızın önemli sorunlarından biri olarak görülen iklim değişikliğinin etkilerine karşı yerel düzeyde mücadele edilebilmesi için belediyelere de önemli görevler düşmektedir. Belediyelerin iklim değişikliğine ilişkin faaliyetleri ve hizmetleri yürütebilmeleri için kurumsallaşmaları veya kurumsal yapıları içerisinde bu hizmetleri yürütebilecek birimleri kurmaları gerekmektedir.

Bu bağlamda Türkiye’deki belediyeler iklim değişikliği sorunu ile mücadele edebilmek için çeşitli kurumsal yapılanmalar oluşturmuşlardır. Bu yapılanmalar iklim değişikliği ve sıfır atık birimleri ile çevre koruma ve kontrol birimlerinden oluşmaktadır. Belediyeler yerel düzeyde iklim değişikliği ile ilgili politikaları oluşturmak, bilinçlendirme faaliyetlerini düzenlemek, çevresel sürdürülebilirlik projelerini hayata geçirmek ve yerel iklim eylem planlarını hazırlamak için bu birimlerden yararlanmaktadırlar.

5. YÖNTEM

Çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılarak iklim değişikliği konusunun belediyelerin kurumsal yapılanmaları üzerindeki etkilerini saptamak için daha önce yazılmış olan makale, kitap, bildiri, lisansüstü tezler vb. kaynaklardan yararlanılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler, Devlet Teşkilatı Merkezi Kayıt Sistemi ile belediyelerin web sayfaları incelenerek derlenmiştir. Bu verilerden istifade edilerek belediyelerin iklim değişikliği ve sıfır atık birimlerini kurup kurmadıkları saptanmıştır. Bu saptanmayla birlikte büyükşehir belediyeleri ile il belediyelerin kurumsallaşma düzeyleri ortaya konulmuştur. Çalışma Türkiye’deki tüm belediyeleri kapsamamakta, 30 büyükşehir ve 51 il belediyesi

ile sınırlandırılmıştır³. Bununla birlikte günümüzde öne çıkan iklim değişikliği olgusu bağlamında çalışmaya konu olan belediyelerin kurumsal yapılanmalarında sadece iklim değişikliği ve sıfır atık birimlerinin kurulup kurulmadığı da araştırmanın sınırlılığı arasında yer alır.

6. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE’DEKİ BELEDİYELERİN KURUMSAL YAPILANMALARI

Türkiye’de belediyeler, mahalli müşterek nitelikteki hizmetleri yerine getirmektedirler. Belediyelerin yapacakları görevler mevzuat ile düzenlenmiştir. Belediyelerin görev ve sorumlulukları liste usulü yöntemi ile ilgili kanunlarda sıralanmıştır. 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 14 inci maddesinde belediyelerin görev ve sorumluluklarına yer verilmiştir. 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanununun 7 ‘nci maddesinde büyükşehir ile büyükşehir ilçe belediyelerinin görev ve sorumluluklarına yer verilmiştir. Anılan kanunlar belediyelerin görev ve sorumluluklarına yer veren temel yasalardır. Bununla birlikte diğer kanunlarda da belediyelere ilişkin görev ve yükümlülükler rastlamak mümkündür. Örnek olarak 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun 11 inci maddesinde “.... Büyükşehir belediyeleri ve belediyeler evsel katı atık bertaraf tesislerini kurmak, kurdurmak, işletmek veya işletirmekle yükümlüdürler ...” hükmü gösterilebilir. Başka kanunlarda da bu türden örnekler gösterilebilir.

Belediyelerin yürütecekleri hizmetler ile görev, yetki ve sorumlulukları coğrafi alan ile sınırlandırılmıştır. Türkiye’de büyükşehir belediyelerinin sorumlulukları ve hizmet alanı il mülki sınırlarını, büyükşehir ilçe belediyelerinin ilçe mülki sınırları kapsarken diğer belediyelerde ise sadece belediye sınırlarını kapsamaktadır. Ayrıca mücavir alanlara da belediye hizmetleri götürülebilmektedir.

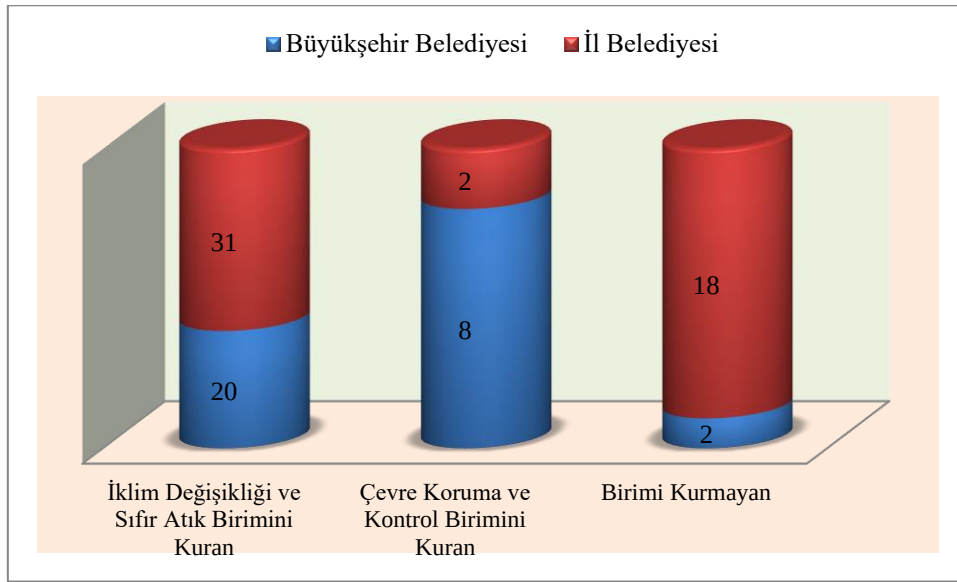
Belediyeler mahalli müşterek nitelikli hizmetleri yürütürken kurumsal yapıları içerisinde birimler kurmaktadır. 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 48 inci maddesinin birinci fıkrasına göre “*belediye teşkilatı, norm kadroya uygun olarak yazı işleri, mali hizmetler, fen işleri ve zabıta birimlerinden*” oluşmaktadır. Aynı maddenin ikinci fıkrasına göre “*beldenin nüfusu, fiziki ve coğrafi yapısı, ekonomik, sosyal ve kültürel özellikleri ile gelişme potansiyeli dikkate alınarak, norm kadro ilke ve standartlarına uygun olarak gerektiğinde sağlık, itfaiye, imar, insan kaynakları, hukuk işleri ve ihtiyaca göre diğer birimler*” kurulabilmektedir.

Türkiye’de belediyelerin iklim değişikliği ile mücadelede iyi hizmet sunabilmeleri için bu konuda kuracakları birimler yapacakları çalışmalara katkı sağlayacağı ve çalışmanın niteliğini artıracığı düşünülmektedir. Bu anlamda belediyelerin yerel düzeyde iklim değişikliği ile mücadele edebilmesi için kurumsallaşmaları önem arz etmektedir. Bu bakımdan iklim değişikliği, Türkiye’deki belediyelerin örgütsel yapıları üzerinde önemli etkilere sahiptir. Belediyelerin görev ve sorumluluklarına iklim değişikliği gibi yeni bir hizmet veya faaliyet alanı eklenmiş, belediyeler yeni politika ve stratejiler oluşturmak zorunda kalmışlardır. İklim değişikliğine ilişkin faaliyetlerin yürütülebilmesi için belediyeler örgütsel olarak yeniden yapılanmakta ve yeni birimler kurmaktadır.

³ Türkiye’de 30 büyükşehir, 51 il, 922 ilçe ve 390 belde belediyesi olmak üzere toplamda 1393 belediye vardır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2024). Elbette bazı büyükşehir ilçe belediyelerinin nüfusu il belediyelerinden daha fazla olabilmektedir. Bununla birlikte bazı ilçe belediyeleri de iklim değişikliğine ilişkin çalışmaları yürütmekte ve bu yönde kurumsallaşabilmektedirler. Ancak bu çalışmada iklim değişikliği olgusunun belediyelerin kurumsallaşmasına etkisi incelenirken il belediyeleri düzeyinde sınırlandırılmaya gidilmiştir. Türkiye’deki tüm belediyeleri incelemek, büyük bir veri seti ve detaylı analiz gerektirdiği için çalışma 30 büyükşehir ve 51 il belediyesi ile sınırlandırılarak araştırmanın kapsamı daha yönetilebilir ve odaklanabilir hale getirilmiştir. Büyükşehir ve il belediyeleri daha gelişmiş kurumsal yapılar ve kaynaklara sahip olabilmektedirler. Bu sebeple iklim değişikliği olgusuna ilişkin çalışmaları bu düzeyde incelemek daha anlamlı ve karşılaştırılabilir bulgular elde edilmesine katkı sağlayabilmektedir. Çalışmaya konu olan büyükşehir ve il belediyelerinin adlarına, “6. İklim Değişikliği Bağlamında Türkiye’deki Belediyelerin Kurumsal Yapılanmaları” başlığı altında yer alan farklı dipnotlarda yer verilmiştir.

Bu bağlamda, Belediye ve Bağlı Kuruluşları ile Mahalli İdare Birlikleri Norm Kadro İlke ve Standartlarına Dair Yönetmelikte 2020 yılında ve sonrasında yapılan değişikliklerle birlikte belediyeler iklim değişikliği ve geri dönüşüm kapsamında görev ve sorumluluklarını yerine getirebilmek yeni birimler kurabilmektedirler. Bu doğrultuda anılan yönetmelik gereği büyükşehir belediyelerinde iklim değişikliği ve sıfır atık daresi başkanlığı; il ve ilçe belediyelerinde ise iklim değişikliği ve sıfır atık müdürlüğü birimlerinin kurulması zorunlu hale getirilmiştir (Kavut, 2023:137).

Bu düzenlemeyle birlikte belediyelerin kurumsal yapısı içerisinde iklim değişikliği ve sıfır atık biriminin yer alması yerel düzeyde iklim politikalarının uygulanması ve iklim değişikliğinin daha etkin yönetimi açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda belediyelerin iklim eylem planlarını hazırlamaları ve bu doğrultuda kentin sera gazı salımlarının azaltılması, iklim değişikliğine uyum kapasitesinin artırılması, eylem planlarının uygulanması, izlenmesi ve sonuçlarının takip edilmesi aşamalarında iklim değişikliği ve sıfır atık birimlerine önemli görevler düşmektedir. Belediyelerin kurumsal yapısında bu şekilde bir yönetim biriminin oluşturulması, ayrıca yerel düzeyde iklim değişikliği faaliyetlerinin takip edilmesi ve kentlerin gerçekleştirmiş oldukları uygulamaların izlenmesine de katkı sağlamaktadır.

Şekil 1. Belediyelerin İklim Değişikliği ve Çevre Koruma Birim Sayısı

Kaynak⁴: (Yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Türkiye’de belediyeler iklim değişikliği ile yerel ölçekte mücadele etmek için yeni birimler kurmakta ve kurumsallaşmaya gitmektedirler. Grafik 1’de görüldüğü üzere 20 büyükşehir belediyesi⁵ doğrudan iklim değişikliği ve sıfır atık birimini kurarken, 8 büyükşehir belediyesi⁶ ise doğrudan birimi kurmayarak çevre koruma ve kontrol birimi bünyesinde iklim değişikliği ile mücadeleye ilişkin hizmetleri yürütmektedir. 2 büyükşehir belediyesinin⁷ iklim değişikliğine ilişkin herhangi bir birimi bulunmamaktadır. 51 il belediyesinden 31’i⁸ doğrudan iklim değişikliği ve sıfır atık birimini kurarken,

⁴ Grafikte kullanılan veriler Mayıs 2024 yılına aittir. Veriler, Devlet Teşkilatı Merkezi Kayıt Sistemi ile belediyelerin web sayfaları incelenerek derlenmiştir.

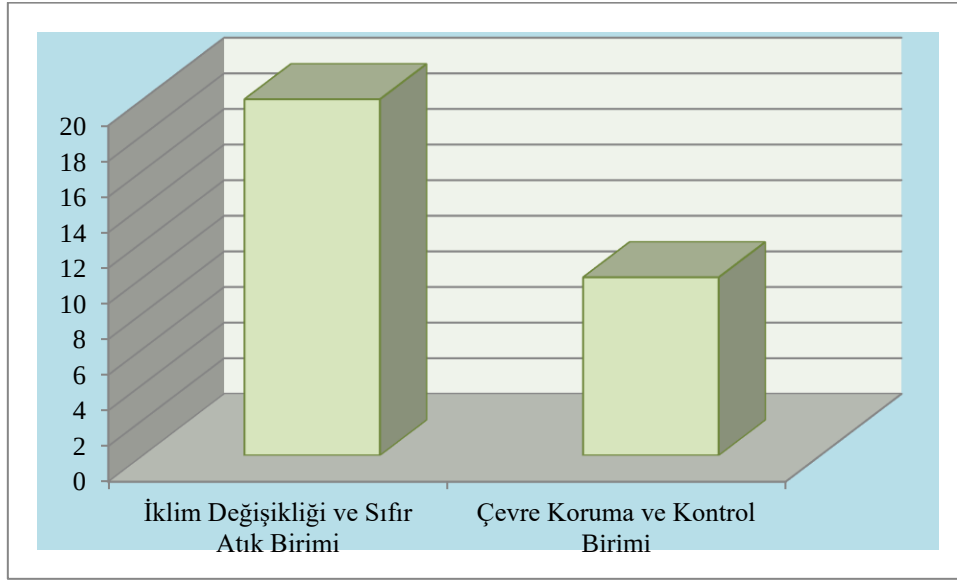
⁵ Adana, Ankara, Antalya, Balıkesir, Denizli, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, Hatay, Mersin, İzmir, Kayseri, Konya, Manisa, Mardin, Ordu, Sakarya, Samsun, Tekirdağ, Şanlıurfa

⁶ Bursa, Gaziantep, İstanbul, Kocaeli, Malatya, Muğla, Trabzon, Van

⁷ Aydın, Kahramanmaraş

⁸ Ağrı, Amasya, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Burdur, Çanakkale, Çankırı, Elazığ, Giresun, Hakkâri, Isparta, Kastamonu, Kırklareli, Kütahya, Nevşehir, Niğde, Rize, Siirt, Sivas, Tokat, Uşak, Yozgat, Aksaray, Karaman, Kırıkkale, Batman, Şırnak, Ardahan, Yalova, Karabük

2 belediye⁹ çevre koruma ve kontrol birimini kurmuş, 18 belediye¹⁰ ise bu yönde herhangi bir birim kurmamıştır.

Şekil 2. Büyükşehir Belediyelerinde Kurumsallaşma Düzeyi

Kaynak¹¹: (Yazar tarafından oluşturulmuştur.)

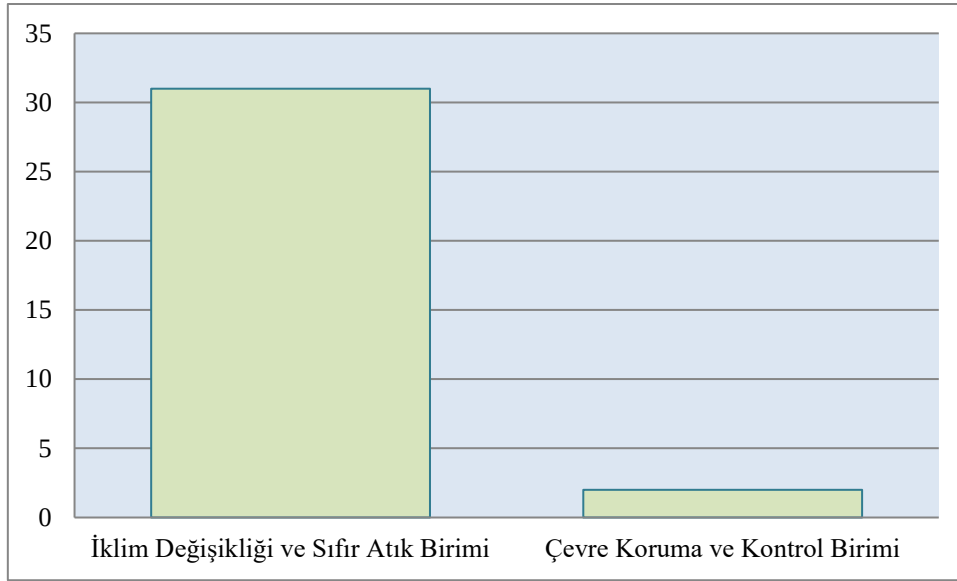
Türkiye’de 30 büyükşehir belediyesinden 20’si doğrudan iklim değişikliği ve sıfır atık birimini kurmuş, 8 büyükşehir belediyesi ise çevre koruma ve kontrol birimi bünyesinde atık yönetimi, sıfır atık, iklim değişikliği vb. şube müdürlüğü adı altında yapılanmaya gitmiştir (Grafik 2). Ancak 2 büyükşehir belediyesinde¹² çevre koruma ve kontrol birimi bünyesinde iklim değişikliğine ilişkin herhangi bir birim kurulmamıştır. Bu kapsamda büyükşehir belediyelerinde iklim değişikliği ve sıfır atık ile çevre koruma ve kontrol birimleri birlikte değerlendirildiğinden belediyelerin iklim değişikliği ile mücadelede yeni birim kurmada kurumsallaşma oranı %93 olarak gerçekleşmiştir.

⁹ Sinop, Osmaniye

¹⁰ Adıyaman, Afyonkarahisar, Artvin, Bolu, Çorum, Edirne, Erzincan, Gümüşhane, Kars, Kırşehir, Muş, Tunceli, Zonguldak, Bayburt, Bartın, Iğdır, Kilis, Düzce

¹¹ Grafikte kullanılan veriler Mayıs 2024 yılına aittir. Veriler, Devlet Teşkilatı Merkezi Kayıt Sistemi ile belediyelerin web sayfaları incelenerek derlenmiştir.

¹² Aydın, Kahramanmaraş

Şekil 3. İl Belediyelerinde Kurumsallaşma Düzeyi

Kaynak¹³: (Yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Türkiye’de 51 il belediyesinden 31’i doğrudan iklim değişikliği ve sıfır atık birimini kurmuş, 2 il belediyesi ise çevre koruma ve kontrol birimi bünyesinde yapılanmaya gitmiştir (Grafik 3). Ancak 18 il belediyesinde iklim değişikliğine yönelik herhangi bir birim kurulmamıştır. Bu kapsamda il belediyelerinde iklim değişikliği ve sıfır atık ile çevre koruma ve kontrol birimleri birlikte değerlendirildiğinden belediyelerin iklim değişikliği ile mücadelede yeni birim kurmada kurumsallaşma oranı %64 olarak gerçekleşmiştir.

7. SONUÇ

İklim değişikliği artan küresel bir endişe kaynağı olduğu için belediyelerin bu konuya daha fazla odaklanmaları ve gerekli yapılanmayı gerçekleştirmeleri önemli bir adım sayılır. Türkiye’de belediyelerin iklim değişikliği ile mücadele etmek için örgütsel yapıları içerisinde yeniden yapılanmaya gitmeleri, iklim değişikliği ve sıfır atık birimlerini kurmaları olumlu bir adım olarak değerlendirilebilir.

Büyükşehir ve il belediyeleri üzerinde bir değerlendirme yapıldığında; öncelikle 30 büyükşehir belediyesinden 20’sinin doğrudan iklim değişikliği ve sıfır atık birimini kurmuş olduğu, 8 büyükşehir belediyesinin ise çevre koruma ve kontrol birimi bünyesinde yeniden yapılanmaya gitmiş olduğu görülmektedir. İkinci olarak 51 il belediyesinden 31’inin doğrudan iklim değişikliği ve sıfır atık birimini kurmuş olduğu, 2’sinin ise çevre koruma ve kontrol birimi bünyesinde yeniden yapılanmaya gittiği görülmektedir. Belediyelerde iklim değişikliğine ilişkin yeni birimlerin kurulmasında küresel iklim değişikliği politikalarıyla birlikte merkezi yönetimin politika, strateji ve yönlendirmesinin etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte iklim değişikliğine yönelik faaliyetlerin yürütülmesinde yeniden yapılanma içerisinde olan belediyelerin yeniliklere açık oldukları, değişim ve dönüşüme ayak uydurdukları, kurumsallaşma düzeyine katkı sağlayan sürdürülebilirliğe dair tedbirler aldıkları söylenebilir.

Yeniden yapılanmaya giden belediyelerin çevresel sürdürülebilirlik konusunda artan bir farkındalığa sahip olduğu ve iklim değişikliği ile mücadelede adımlar atmaya istekli oldukları görülmektedir. Ancak yeniden yapılanmanın her belediyede aynı şekilde gerçekleşmediği görülmektedir. Yeniden yapılanmayla birlikte büyükşehir belediyeleri iklim değişikliğine ilişkin yerel

¹³ Grafikte kullanılan veriler Mayıs 2024 yılına aittir. Veriler, Devlet Teşkilatı Merkezi Kayıt Sistemi ile belediyelerin web sayfaları incelenerek derlenmiştir.

politika oluşturma, projeler geliştirme, toplumu bilinçlendirme, yerel iklim eylem planını hayata geçirme, ulus üstü kent ağları ile ilişki kurma, iklim zirvelerine katılma, tecrübe paylaşımı gibi faaliyetlerde daha etkin bir rol üstlenmekte ve başarımları düzeyleri daha yüksektir. İl belediyelerinin yarısından fazlasının yeniden yapılanma kapsamında iklim değişikliği ve sıfır atık birimlerini kurmaları önemli bir gelişmedir. Ancak bu belediyelerin yerel iklim eylem planını hayata geçirmede ve iklim değişikliği ile mücadeleye katkıları daha az ve başarımları düzeyleri daha düşüktür.

Sonuç olarak Türkiye’deki belediyelerin iklim değişikliği ile mücadelede kurumsal açıdan yeniden yapılanmaları olumlu bir gelişmedir. Ancak iklim değişikliği ile mücadelede kurumsallaşmaya giden büyükşehir belediyelerimizin yerel iklim politikalarını oluşturmada ve iklim eylem planlarını hayata geçirmede, bu çalışmada incelenen New York, Hamburg ve Stockholm kentlerinin eylem planları ile karşılaştırıldığında ortaya konulan hedeflerin gerçekleştirilmesinde ve uygulama sürecinde zorluklarla karşılaştıkları söylenebilir. Bu bağlamda büyükşehir ve il belediyelerimizin yerel iklim eylem planlarını geliştirirken dünya örneklerinden öğrenebilecekleri çok şey vardır. Bu süreçte tüm belediyelerin daha yüksek düzeyde ve tutarlılıkta çaba göstermeleri gerekir. Böylece yerel düzeydeki çabaların etkinliği artırılabilir ve iklim değişikliği ile mücadelede daha başarılı sonuçlar ortaya konulabilir.

Etik Beyan

“İklim Değişikliğinin Türkiye’de Belediyelerin Kurumsal Yapıları Üzerindeki Etkileri” başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazar çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Andonova, L. B., Betsill, M. M. ve Bulkeley, H. (2009). Transnational Climate Governance. *Global Environmental Politics*, 9(2), 52-73.
- Balaban, O., Özgür, B. ve Sakar, B. (2021). İklim Değişikliğinin Bilimsel Temelleri, Tarihsel Gelişimi ve Yönetişim Bağlamı. G. Tuçaltan (Ed.), *İklim Değişikliği, Göç ve Yerel Yönetimler* içinde (ss. 8-27), SKL International AB.
- Başköy, D., ve Kızılboğa-Özaslan, R. (2021). Kurumsallaşmaya Etki Eden Faktörlerin Belediye Özelinde Analizi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 1018-1037.
- Bayer, E. (2005). İşletmelerde Kurumsallaşmanın Sorunsal Haline Gelmesi ve Kurumsallaşamama Nedenlerinin Belirlenmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 125-142.
- Betsill, M. M. ve Bulkeley, H. (2004). Transnational Networks and Global Environmental Governance: The Cities for Climate Protection Program. *International Studies Quarterly*, 48(2), 471-493.

- Kavut, S. (2025). İklim Değişikliğinin Türkiye’de Belediyelerin Kurumsal Yapıları Üzerindeki Etkileri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 251-265
- Broom, L. ve Selznick, P. (1955). *Sociology: A Text with Adapted Readings*. New York: Row, Peterson.
- Bulkeley, H. (2013). *Climate Change and the City*. London: Routledge.
- Bulkeley, H. ve Betsill, M. M. (2013). Revisiting the Urban Politics of Climate Change. *Environmental Politics*, 22(1), 136-154.
- C40 (2024). *Key Components of Climate Action Planning*. <https://www.c40.org/what-we-do/raising-climate-ambition/1-5c-climate-action-plans/>
- Çalışkan, G. (2016). *Belediyelerde Kurumsal İletişimin Kurumsallaşmadaki Önemi, İzmir Belediyeleri Üzerine Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Yaşar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çolakoğlu, E. (2019). İklim Değişikliği, Sürdürülebilir Kentler ve Kentsel Planlama Etkileşimi. Serisi 11, İklim Değişikliği Alanında Ortak Çabaların Desteklenmesi Projesi (iklimİN). <https://www.iklimin.org/moduller/kentmodulu-surdurulebilirkentler.pdf>
- Çolakoğlu, E. (2021). Yerel Yönetimlerin İklim Değişikliğine Uyum: İklim Dirençli Kentler ve Topluluklar. İklim Değişikliğine Uyum Eğitimi, İklim Değişikliğine Uyum Konusunda Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi Eğitimi Projesi, Modül 2, (İklimi Duy). https://iklimiduy.org/modul/iklimiduy_modul_2.pdf
- Dışişleri Bakanlığı (2024). *Kyoto Protokolü*. <https://www.mfa.gov.tr/kyoto-protokolu.tr.mfa>
- Hamburg Climate Plan (2013). *Report by the Senate to the Hamburg Parliament Hamburg Climate Plan*. <https://www.hamburg.de/resource/blob/169838/2181d8808825e86b82cb70b84beb1dcd/d-21-2521-hamburg-climate-plan-data.pdf>
- IPCC (2021). *Climate Change 2021: The Physical Science Basis*. Cambridge University Press.
- IPCC (2024). *About the IPCC*. <https://www.ipcc.ch/about/>
- Karaman, Y. İ. (2011). *İl Özel İdarelerinin Kurumsallaşma Süreci (Batman İl Özel İdaresi)* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karpuzoğlu, E. (1999). *Aile Şirketlerinin Kurumsallaşma Düzeyini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kavut, S. (2023). *İklim Değişikliği Açısından Katı Atık Yönetim: Doğu Anadolu Bölgesi Belediyeleri Üzerine İnceleme* (Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Kurnaz, L. (2019). *Son Buzul Erimeden: İklim Değişikliği Hakkında Merak Ettiğiniz Her Şey*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Öztürk, D. ve İba Gürsoy, S. (2023). Ekofeminist Perspektiften Paris İklim Anlaşması’nın Eleştirel Bir Değerlendirmesi. *Alternatif Politika*, 15(3), 522-549.
- Sarıca, S. Ö. (2015). Türk Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılandırma Çalışmalarının Bireyselci ve Kurumsalcı Yaklaşımlar Açısından İncelenmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 319-338.
- Selznick, P. (1996). Institutionalism Old and New. *Administrative Science Quarterly*, (41), 270-277.
- Stockholm Stad (2020). *Climate Action Plan 2020-2023, For a fossil-free and Climate-positive Stockholm by 2040*. <https://start.stockholm/globalassets/start/om-stockholms-stad/sa-arbetar-staden/miljo-och-klimat/climate-action-plan-2020-2023.pdf>

- Kavut, S. (2025). İklim Değişikliğinin Türkiye’de Belediyelerin Kurumsal Yapıları Üzerindeki Etkileri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 251-265
- Stockholm Stad (2024). *Climate and Environment*. <https://start.stockholm/en/about-the-city-of-stockholm/how-the-city-is-governed/climate-and-environment/>
- Şahman, İ., Tengilimoğlu, D. ve Işık, O. (2008). Özel Hastanelerde Yönetimin Profesyonelleşmesinin, Kurumsallaşma Süreci Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Alan Çalışması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 1-23.
- Talu, N. (2019). Yerel İklim Eylem Planlanması ve Türkiye Pratikleri, İklim Değişikliği Eğitim Modülleri Serisi 10, İklim Değişikliği Alanında Ortak Çabaların Desteklenmesi Projesi (iklimİN). https://www.iklimin.org/wp-content/uploads/egitimler/seri_03.pdf
- The NYC Mayor’s Office of Sustainability (2017). 1.5°C Aligning New York City with the Paris Climate Agreement. <https://climate.cityofnewyork.us/wp-content/uploads/2022/10/1point5-AligningNYCwithParisAgrmtFORWEB.pdf>
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK]. (2024). İstatistik Konuları, Nüfus ve Demografi - Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2023 / Belediye Sayısı ve Nüfusu. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2023-49684>, (02.09.2024).
- Türkeş, M. (2006). Küresel İklimin Geleceği ve Kyoto Protokolü. *Jeopolitik*, (29), 99-107.
- UNFCCC (1992). *United Nations Framework Convention on Climate Change*. <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>

Extended Abstract

The Impact of Climate Change on Organisational Structures of Municipalities in Türkiye

The aim of this study is to reveal the effects of climate change on the institutional structures of municipalities in Türkiye. Fighting climate change has started to be on the urban agenda at the local level since the 1990s. In the 1990s, mainly North American and European cities recognized the potential importance of climate change and implemented various strategies and policies to reduce greenhouse gas emissions within the framework of their authority and responsibilities. The dynamics of urban response to climate change spread to cities in different geographies extending further in the 2000s. Thus, climate change has begun to become a part of the local agenda in many cities. Cities create local climate policies, aiming to both reduce greenhouse gas emissions and adapt within the scope of combating climate change. Similarly, municipalities in Türkiye have started to get involved in the process of combating climate change. The guidance of the central government and supranational city networks has been effective in starting this process.

In Türkiye, the involvement of municipalities in the fight against climate change began to take shape with the central government's formulation of policies in the 2010s. In this regard, along with the policies, strategies and action plans developed by the central government within the scope of combating climate change and its effects, municipalities have also been assigned duties and responsibilities at the local level in this topic. Municipalities have important duties to ensure that cities can resist climate change and increase their resilience. In Türkiye, municipalities, especially metropolitan municipalities, are expected to prepare local climate action plans. In this context, metropolitan municipalities are trying to control greenhouse gas emissions from energy, agriculture, transportation and waste sectors in line with their reduction targets by preparing the city's greenhouse gas inventory and to implement low-carbon city policies. Although it seems that provincial municipalities are reluctant to implement local climate action plans, they are willing to reduce waste-related greenhouse gas emissions and contribute to the fight against climate change through recycling activities and energy production services from domestic waste in solid waste landfills. Municipalities in Türkiye are institutionalizing and have to establish new units in order to fulfill their responsibilities in the context of combating climate change. In order for municipalities to provide good service in combating climate change on a local scale, it is envisaged that the units they will establish on this issue will contribute to the work they will do and increase the quality of the work.

In this study, previously written articles, books, papers, graduate theses, etc. were examined to determine the effects of climate change on the institutional structures of municipalities by using the literature review method. In the field research, the web pages of the municipalities were examined and the data in the State Organization Central Registry System was used to determine whether the municipalities had established climate change and zero waste units. The institutionalization levels of metropolitan municipalities and provincial municipalities have been revealed with this analysis.

In this study, the effects of climate change on the institutional structures of Türkiye's 30 metropolitan cities and 51 provincial municipalities were examined. 20 out of 30 metropolitan municipalities have directly established climate change and zero waste units, and 8 metropolitan municipalities have restructured within the environmental protection and control unit. 31 out of 51 provincial municipalities have directly established climate change and zero waste units, and 2 have restructured within the environmental protection and control unit. While the institutionalization rate in metropolitan municipalities is 93% in establishing climate change and zero waste units, the institutionalization rate in provincial municipalities is 64%. Metropolitan municipalities have higher performance levels in institutionalization. The policies, strategies and guidance of the central government, along with global climate change policies, have been effective in establishing new units regarding climate change in municipalities. In addition, it can be said that municipalities that are restructuring in the execution of activities related to climate change are open to innovations, keep up with change and transformation, and take sustainability measures that contribute to the level of institutionalization.

E-DEVLET UYGULAMALARININ YOLSUZLUĞU AZALTMA POTANSİYELİ: AMPİRİK BİR İNCELEME*

Vedat ALMALI¹, Abdülmecit YILDIRIM²

Öz

Bu çalışma, e-devlet gelişmişlik endeksinin yolsuzluk endeksi üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Bu ilişkiyi analiz etmek için 167 ülkeden elde edilen verilere Hansen'in (2000) eşik regresyon metodu uygulanmıştır. Çalışmada, e-devlet uygulamalarının yolsuzluğu hangi eşik seviyesinde ve ne ölçüde etkilediği incelenmiştir. Ampirik analiz sonuçları, e-devlet gelişmişlik endeksinin eşik değerinin 0.6285 olduğunu ve bu seviyenin üzerindeki her 0.1 birimlik artışın, yolsuzluk endeksini 0.15 birim artırdığını göstermektedir. Öte yandan, e-devlet gelişmişlik endeksi 0.6285 eşik değerinin altında istatistiksel olarak anlamlı bir etki göstermemektedir. Sonuç olarak, e-devlet uygulamalarının yaygınlaşması genel olarak yolsuzluğu azaltıcı bir etkiye sahiptir, ancak bu etkinin ortaya çıkması için belirli bir seviyenin aşılması gerekmektedir. Bu bağlamda, politika yapıcılar, e-devlet hizmetlerini yolsuzluğu kontrol etmek için etkili bir araç olarak kullanabilirler.

Anahtar Kelimeler: E-devlet, Yolsuzluk, Eşik Regresyon Analizi
JEL Sınıflandırması: C10, D73, H11, H83

THE POTENTIAL OF E-GOVERNMENT APPLICATIONS TO MITIGATE CORRUPTION: AN EMPIRICAL INVESTIGATION

Abstract

This study investigates the impact of the e-government development index on reducing corruption. To analyze this relationship, we apply Hansen's (2000) threshold regression technique to data from 167 countries. The study investigates at what threshold level and to what extent e-government practices affect corruption. The empirical analysis reveals that the threshold level of e-government is 0.628, and each 0.1 unit increase above this threshold level increases the corruption index by 0.15 units, which means a reduction in the corruption level. On the other hand, e-government is not statistically significantly below the threshold value of 0.6285. In conclusion, the spread of e-government applications generally has a corruption-reducing effect, but this effect requires a certain threshold to be exceeded. Policymakers can use e-government services as an effective tool to control corruption.

Keywords: E-government, Corruption, Threshold Regression Analysis
JEL Classification: C10, D73, H11, H83

* Bu çalışma KAYFOR24 forumunda sunulan “E-Devlet Uygulamalarının Yolsuzluğu Azaltma Potansiyeli: Ampirik Bir İnceleme” isimli bildirinin geliştirilmiş halidir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: v.almali@alparslan.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2124-703X>

² Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, e-posta: a.yildirim@alparslan.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6228-6601>

1. GİRİŞ

Teknolojinin hızla geliştiği, değişimin hızlı bir şekilde yaşandığı ve her zamankinden daha karmaşık bir hal aldığı günümüz dünyasında, hayatımızı değiştiren, iş yapma şeklimizi etkileyen ve devletle etkileşimimizi şekillendiren sayısız teknolojik araç bulunmaktadır. Bu bağlamda, devletlerin proaktif bir şekilde idari yük, yolsuzluk, yoksulluk ve bürokrasi sorunlarıyla mücadele etmesi gerekmektedir. Bu mücadele sürecinde karşımıza çıkan ve en önemli araçlardan biri olan e-devlet, vatandaşların devletle olan iletişimlerini kolaylaştıran ve hızlandıran, yolsuzlukla mücadele kapsamında yardımcı olabilecek bir araç olarak ifade edilebilir (Lee vd., 2018; Palvia vd., 2017).

Yolsuzluk hem tek tek ülkelerin hükümetlerine hem de vatandaşların kendilerine zarar veren, oldukça tartışılan bir konudur. Kamu sektöründeki yolsuzluk, kamu harcamalarının artmasına ve alınan vergi miktarının azalmasına, dolayısıyla mali açıkların artmasına ve makroekonomik istikrarsızlığa neden olabilir. Kamu sektöründe e-devlet uygulamalarının kullanılması yolsuzlukla mücadelede önemli bir araç olarak görülmektedir. E-yönetim, halka daha fazla bilginin daha basit, verimli ve hızlı bir şekilde sağlanmasını mümkün kılmakla kalmaz, aynı zamanda yetkililerin kişisel değerlendirmelerine dayalı olarak karar verme yetkisini ortadan kaldırmaya da yardımcı olabilir (Linhartová, 2019).

Yolsuzluk hem bürokratik hem de politik olarak çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Yolsuzluğun nedenleri ve etkileri farklı biçimlerde açıklanmaktadır. Ülkeler, çeşitli ekonomik, kültürel, sosyal ve düzenleyici faktörlerin neden olduğu yolsuzluklarla uğraşmakta ve yolsuzluğu kontrol etmek için çeşitli düzenlemeler ve değişiklikler yapmaktadırlar. Hükümetler, bilgi iletişim teknolojilerini kullanarak idari sistemlerini daha şeffaf hale getirmekte ve bu sayede kendilerini vatandaşlar tarafından daha fazla denetime tabi tutmaktadırlar.

Bu çalışmanın amacı, 2022 yılına ilişkin 167 ülkenin verilerini kullanarak e-devlet gelişmişlik endeksi ile yolsuzluk endeksi arasındaki ilişkiyi Hansel (2000) eşik değer analizi yöntemini kullanarak incelemektir. Araştırmanın temel hipotezi e-devlet gelişmişlik endeksinin belli bir eşik değere ulaştıncaya yolsuzluk düzeyini azalttığıdır. Bu çalışma, e-devlet uygulamalarının yolsuzluk üzerindeki etkisini Hansen (2000) eşik değer regresyon yöntemiyle inceleyen bir araştırma olarak öne çıkmaktadır. Bu özgün yaklaşımıyla literatüre önemli bir katkı sunmaktadır. Literatürde, e-devletin yolsuzluk üzerindeki etkisini inceleyen birçok çalışma bulunmakla birlikte, bu etkiyi eşik değer üzerinden inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bağlamda, bu araştırma, etkileri belirli bir eşik değer çerçevesinde ele alarak, e-devlet gelişmişlik endeksinin farklı düzeylerde yolsuzluk düzeyi üzerindeki etkilerini ayrı ayrı değerlendirecek literatüre yeni bir boyut kazandırmakta ve önemli bir katkı sunmaktadır.

Çalışmanın geri kalan kısmı şu şekilde sunulmuştur: İkinci bölümde yolsuzluk ve e-devlet kavramları açıklanmıştır. Üçüncü bölümde literatür özeti sunulmuştur. Dördüncü bölümde ampirik model ve veri seti ele alınmıştır. Beşinci bölümde ampirik bulgular ve bu bulgulara ilişkin tartışma yer almaktadır. Çalışma, sonuç ve değerlendirme bölümü ile sonlanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Yolsuzluk

Yolsuzluk olarak ifade edilen insan davranışları genellikle kurumlaşmış bir iktidar yapılanmasından kaynaklanmaktadır. Genel olarak yolsuzluk, elinde güç olan kişilerin bu gücü kendilerine veya istedikleri kişi veya gruplara belli bir çıkar sağlamak amacıyla kullanmalarınıdır. Yolsuzluk olarak ifade edilen bu süreç genellikle kamu gücünün kullanımı ile ortaya çıkmaktadır (Şaylan, 1995: 3). Yolsuzluk, “*kamu görevlilerinin yapılmaması gereken işlemleri yapmaları ya da yapmaları gereken işlemleri çabuklaştırmaları karşılığı çıkar sağlamaları*” olarak ifade edilebilir. Bu tanımlama, “*rüşvet, zimmete para geçirme, irtikap, memuriyet ve mevkiin nüfuzunu suistimal ve*

memuriyet vazifelerini yapmama gibi dürüstlük ve ahlak kurallarına aykırı davranışlar” için kullanılmaktadır (Çulpan, 1980: 34).

Yolsuzluk, ekonomik kalkınmayı engeller, sosyal hizmetleri azaltır ve altyapıya, kurumlara ve sosyal hizmetlere yapılan yatırımları yönlendirir. Ayrıca, belirsizlik, öngörülemezlik ve azalan ahlaki değerler ve anayasal kurumlara ve otoriteye saygısızlık ile karakterize edilen anti-demokratik bir ortamı teşvik eder. Bu nedenle yolsuzluk, yoksulluk ve insan güvenliğini olumsuz etkileyen bir demokrasi, insan hakları ve yönetim açığını yansıtır. Yolsuzluk, esas olarak, kurumların başarısızlığı ve bir sosyal, adli, siyasi ve ekonomik kontrol ve denge çerçevesi aracılığıyla toplumu yönetme kapasitesinin eksikliğinden kaynaklanan bir yönetim sorunudur. Bu resmi ve gayri resmi sistemler bozulduğunda, hesap verebilirliği ve şeffaflığı sağlayan yasaları ve politikaları uygulamak zorlaşır (United Nations Development Programme (UNDP), 2008). Yolsuzluk, hükümetlerin işlevlerini verimli bir şekilde yerine getirme yeteneklerini zayıflatır. Devlet hizmetlerinin sağlanmasındaki hakkaniyeti bozar ve böylece sosyal bütünlüğü zayıflatır (*Governance and Development*, 1992). Yolsuzluğun olmaması veya az olması durumunda, genellikle kamu ve özel teşebbüs verimliliğinin arttığı ve dolayısıyla ekonomik büyüme için elverişli koşulların ortaya çıktığı ifade edilmektedir (United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), 2017). Sonuç olarak yolsuzluk, bir ülkenin küresel ekonomide önemli bir oyuncu olma yeteneği üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır (DiRienzo vd., 2007).

2.2. E-devlet

E-devlet veya elektronik hükümet, kamu hizmetlerinin sunumunu geliştirmek, iç operasyonları iyileştirmek ve vatandaşların yönetim süreçlerine katılımını artırmak için dijital teknolojilerin, özellikle de İnternet'in devlet kurumları tarafından kullanılmasını ifade etmektedir. Dijitalleşmenin giderek arttığı günümüzde, dünyanın dört bir yanındaki hükümetler verimli, şeffaf ve erişilebilir kamu yönetimine yönelik artan beklentileri karşılamak için e-devlet girişimlerini benimsemekte ve kullanılmaktadırlar. E-devlet, sadece hizmet süreçlerinin iyileştirilmesini sağlamıyor aynı zamanda hükümetlerin vatandaşlarla, işletmelerle ve diğer paydaşlarla etkileşiminde dönüştürücü bir etki oluşturmaktadır.

E-devlet kavramı, literatürde farklı perspektiflerden ele alınmıştır. West (2004), e-devleti, devletin dijital dönüşümü olarak tanımlarken, bu dönüşümün devletin hizmet sunumunda radikal bir değişiklik yarattığını savunur. Yazar, e-devletin yalnızca hizmet sunumunu değil, aynı zamanda kamu yönetimi anlayışını da dönüştürdüğünü belirtir. Diğer yandan, Gil-García ve Pardo (2005), e-devleti, kamu yönetiminin verimliliğini artıran bir araç olarak ifade etmekte ve bu süreçte teknoloji, insan kaynakları ve örgütsel yapı arasındaki etkileşime dikkat çekmektedir.

E-devlet, kamu yönetiminde ve siyasi karar alma süreçlerinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin stratejik ve koordineli kullanımını (Von Haldenwang, 2004), vatandaşların devlet hizmetlerine daha hızlı ve daha şeffaf bir şekilde erişmelerini sağlamayı, vatandaşlara daha iyi hizmet sunmayı ve iç süreçleri düzene sokarak verimliliği artırmayı (Ndou, 2004) amaçlayan, kamu hizmetlerinin sunulmasını geliştirmek için idare tarafından her türlü bilgi ve iletişim teknolojisinin kullanılmasıdır (Curtin vd. 2003). E-devlet; kamuya açık bazı bilgileri ve belirli vatandaşlık hizmetlerini bir web portalı aracılığıyla erişilebilir kılmak olarak ifade edilebilir.

E-devlet daha fazla vatandaş katılımı, vatandaşa daha iyi hizmet sunma aracı olarak, idareye olan güveni artırabilir (Curtin vd., 2003), e-devlet keyfi insan müdahalesini azaltabilir ve kamu çalışanlarının davranışlarını izleyebilir. E-devlet vatandaşlarla ilişkileri geliştirebilir ve idari sürecin şeffaflığını artırabilir (Shim ve Eom, 2008), kamu şeffaflığını ve vatandaşlara kaliteli hizmetleri geliştirebilir (Sokim vd. 2015), vatandaşlarla etkileşimi ve yanıt verme algılarını geliştirerek sürece dayalı güveni artırabilir (Tolbert ve Mossberger, 2006). E-devlet, kamusal hizmetlerin vatandaşların

ihtiyaçlarına daha fazla odaklanacak şekilde dönüştürülmesini ve vatandaşların ihtiyaçlarına daha duyarlı bir idare yaratmayı hedefleyerek devlet hizmetlerinin internet aracılığıyla sürekli olarak sunulmasını ifade eder (Reddick, 2010).

3. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Yapılan birçok araştırma (Andersen, 2009; Kim, 2014; Lio vd., 2011; Kim vd., 2009; Kim, 2014; Yıldırım ve Almalı, 2024), e-devletin yolsuzluğu azaltabileceği fikrini desteklemektedir. Elbahnasawy (2014) ve Mistry ve Jalal (2012), e-devletin ve internetin benimsenmesinin yolsuzluğun azaltılması üzerinde önemli bir olumlu etkiye sahip olduğunu belirtmektedirler. Mistry ve Jalal (2012) bu etkinin gelişmekte olan ülkelerde daha da güçlü olduğunu ifade etmektedirler. Shim ve Eom (2008) E-devletin, iyi yönetişimi teşvik ederek ve reform odaklı aktörleri güçlendirerek yolsuzluğu azaltmada etkili bir araç olduğunu ileri sürmektedir. Von Haldenwang (2004) ise iyi yönetişimin teşvik edilmesi, siyasette ve sivil toplumda reform odaklı aktörlerin güçlendirilmesi için e-devletin bir araç olarak kullanılabileceğini belirtmektedir. E-Devlet, kamu çalışanlarının performansının izlenmesine yardımcı olur ve vatandaşlara devlet kurumlarıyla iletişim imkânı sağlar. E-devlet, kuralları daha basit ve şeffaf hale getirerek vatandaşların ve işletmelerin makul olmayan prosedürleri sorgulamasını sağlar (Zhao ve Xu, 2015). Sağlanan bu şeffaflık, hükümette veya herhangi bir kuruluştaki yolsuzluğu önlemek için güçlü bir araçtır (Cho ve Choi, 2004). E-devlet, kamu görevlilerinin rüşvet kabul etmesini veya talep etmesini sınırlayarak da şeffaflığa yol açabilir. Bilgi teknolojisinin kullanılması ve e-devletin geliştirilmesi, ülkedeki yolsuzluk düzeyinin azaltılmasına katkıda bulunmaktadır (Fan vd., 2009; Linhartová, 2017; Zhang ve Zhang, 2009). Vatandaşlara verilen hizmetlerin kalitesinin iyileştirilmesi kamu sektörünün şeffaflığını ve hesap verebilirliğini artıracaktır (Sokim, vd., 2015). E-devlet, yolsuzlukla mücadele ve ekonomik kalkınmayı teşvik etmenin yanı sıra vatandaşlara sağlanan hizmetlerin kalitesini artırma ve iyi yönetişimi geliştirme aracı olarak kullanılabilir (Elbahnasawy, 2014). Aynı zamanda, hükümetler, e-devlet aracılığıyla yeni iletişim kanalları ve katılım için yeni yöntemler yaratabilirler (Schelin, 2007).

Sonuç olarak, e-devlet yolsuzluğun kontrolüne iki şekilde katkıda bulunabilir. Birincisi, çalışanların takdir yetkisini ortadan kaldırarak yolsuzluğu azaltabilir, böylece keyfi eylem fırsatlarını azaltabilir. İş süreçlerinin bilgi sistemleri tarafından kaydedilebilir ve izlenebilir olması potansiyel yolsuzluk eylemlerinin takip edilebilir olmasını sağlayabilir. İkincisi, bilgi teknolojisi, idarenin, çalışanların iş süreçlerini izlemesini sağlayarak şeffaflığı artırır. Halk, yolsuz davranışları daha kolay tespit edip bildirebildiğinden, kamu çalışanları bu davranışa girme konusunda daha dikkatli hareket etmektedirler (Shim ve Eom, 2008).

4. AMPİRİK MODEL VE VERİ SETİ

4.1. Ampirik Model

Bu çalışmanın temel hedefi, e-devlet uygulamalarının yolsuzluğun azaltılmasındaki rolünü detaylı bir şekilde incelemektir. Araştırma kapsamında, e-devlet uygulamalarının yolsuzluğu hangi eşik düzeyde ve ne ölçüde etkilediği analiz edilmiştir. Bu bağlamda, eşik düzey değeri Denklem (1) kullanılarak hesaplanmıştır.

$$YS_i = \begin{cases} \beta_0 + \beta_1 ED_i + \beta_k X_{ki} + u_i & \text{eğer } ED \geq \tau \\ \gamma_0 + \gamma_1 ED_i + \gamma_k X_{ki} + \epsilon_i & \text{eğer } ED \leq \tau \end{cases} \quad (1)$$

Denklem (1)'de yer alan YS yolsuzluk endeksini, ED e-devlet gelişmişlik endeksini ifade etmektedir. X ise kontrol değişkenleri olan düzenlemelerin kalitesi, politik istikrar, çok seslilik ve hesap verebilirlik ve kişi başı GSYH'yi göstermektedir. τ ise bilinmeyen eşik parametresidir. Bu modelleme stratejisi, e-devlet gelişmişlik endeksinin ülkelerin belirli bir eşik değerin altında veya üstünde olmasına bağlı olarak değişmesine imkân tanımaktadır. Bu denklemde, e-devlet gelişmişlik endeksi, bir eşik veya

veri setini alt gruplara ayıran bir değişken olarak işlev görmektedir. Değişkenin eşik değerinin altında yer alması düşük rejim, üstünde yer alması ise yüksek rejim olarak tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda, Denklem (1)'de de gösterildiği gibi e-devlet gelişmişlik endeksinin yolsuzluk düzeyi üzerindeki etkisi, düşük veya yüksek rejime sahip ülkeler için sırasıyla β_1 ve γ_1 olmaktadır. $\beta_1 = \gamma_1$ olması durumunda, model doğrusal hale gelir ve Denklem (2)'deki gibi ifade edilir.

$$YS_i = \delta_0 + \delta_1 ED_i + \delta_k X_{ki} + \varepsilon_i \quad (2)$$

Eşik değer veya veri setini alt örneklemelere ayırma süreci aşağıdaki aşamalar takip edilerek yapılabilir.

Adım 1: Doğrusallık Testi: Bu adımda, (2) numaralı denklem kullanılarak eşik modele karşı doğrusal modelin varsayıldığı boş hipotez ($H_0: \beta_1 = \gamma_1$) test edilir.

Adım 2: Bootstrap Prosedürü: Hansen (1996, 2000) takip edilerek eşik (doğrusal olmayan) modele karşı doğrusal model test edilir. Bu prosedür, değişen varyansla tutarlı bir Lagrange Çarpanı (LM) bootstrap yöntemi gerektirir. Eşik parametresi (T) sıfır hipotezi altında tanımlanmadığından, p-değerleri sabit bir bootstrap yöntemi kullanılarak hesaplanır (bkz. Law et. al., 2014).

Adım 3: Eşik Değer Belirleme: Eğer $\beta_1 = \beta_2$ hipotezi reddedilirse bir eşik değer belirlenmiş olur.

Adım 4: Alt Örneklem Doğrusallık Testi: Adım 3'te belirlenen eşik değere göre her bir alt örnekte eşik model doğrusal bir spesifikasyona karşı test edilir.

Adım 5: Tekrarlı Süreç: $\beta_1 = \beta_2$ boş hipotezi alt örneklemelerde reddedilemeye kadar 1-4 adımlarını tekrarlanır.

4.2. Veri Seti ve Kaynaklar

Denklem (1)'i tahmin etmek için 167 ülkenin 2022 yılına ilişkin verileri kullanılmıştır. E-devlet gelişmişlik endeksi Birleşmiş Milletler e-devlet veri tabanından; yolsuzluk endeksi, politik istikrar, düzenlemelerin kalitesi, çok seslilik ve hesap verebilirlik, kişi başı GSYH, enflasyon ve işsizlik verileri ise Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon katsayıları sırasıyla Tablo 1 ve Tablo 2'de sunulmuştur. Yolsuzluk endeksi, politik istikrar, düzenlemelerin kalitesi ve çok seslilik ve hesap verebilirlik değişkenlerine ait veriler -2.5 ile 2.5 arasında dağılmakta ve daha büyük değerler ilgili değişkende ülkenin daha iyi bir konumda olduğunu göstermektedir. Örneğin, yolsuzluk endeksi arttıkça, ilgili ülkede yolsuzluk faaliyetlerinin daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. E-devlet gelişmişlik endeksi ise 0 ile 1 arasında değerler almaktadır. Bu değer 1'e yaklaştıkça e-devlet gelişmişlik endeksinin daha yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Çalışmada yer alan ülkeler arasında en düşük e-devlet gelişmişlik endeksi 0.13, en yüksek değer ise 0.97'dir. Diğer bir kontrol değişkeni olan sefalet endeksi, Arthur Okun tarafından oluşturulan ekonomik bir göstergedir. Bu endeks, ülkedeki işsizlik ile enflasyon oranının toplamı ile elde edilmekte ve ortalama bir vatandaşın ekonomik durumunu belirlemeye yardımcı olmaktadır.

Tablo 2'de gösterildiği üzere, açıklayıcı ve kontrol değişkenleri ile yolsuzluk endeksi arasında anlamlı bir korelasyon vardır. Örneğin, e-devlet gelişmişlik endeksi ile yolsuzluk endeksi arasındaki korelasyon yaklaşık 0.73 iken, sefalet endeksi ile yolsuzluk endeksi arasındaki korelasyon -0.23'tür.

Tablo 1. Değişkenler ve Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Kısaltma	Ölçüm Birimi	N	Ort.	Std. S.	Min	Max
Yolsuzluk Endeksi	YS	[-2.5, 2.5]	167	-.08	.981	-1.792	2.403
E-Devlet Gelişmişlik Endeksi	ED	[0, 1]	167	.627	.212	.134	.972
Politik İstikrar	PI	[-2.5, 2.5]	167	-.112	.882	-2.483	1.46
Düzenlemelerin Kalitesi	DK	[-2.5, 2.5]	167	-.041	.958	-2.089	2.214
Çok Seslilik ve Hesap Verebilirlik	CH	[-2.5, 2.5]	167	-.07	.963	-1.944	1.775
Kişi Başı GSYH	GSYHKB	2015 Sabit ABD \$	167	8.696	1.423	5.569	11.606
Sefalet Endeksi	SE	% (enflasyon +işsizlik)	167	2.77	.638	1.076	5.613

Tablo 2. Korelasyon Matrisi

Değişkenler	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
(1) Yolsuzluk Endeksi	1.000						
(2) E-Devlet Gelişmişlik Endeksi	0.727 (0.000)	1.000					
(3) Politik İstikrar	0.728 (0.000)	0.578 (0.000)	1.000				
(4) Düzenlemelerin Kalitesi	0.902 (0.000)	0.823 (0.000)	0.686 (0.000)	1.000			
(5) Çok Seslilik ve Hesap Verebilirlik	0.775 (0.000)	0.599 (0.000)	0.675 (0.000)	0.764 (0.000)	1.000		
(6) Kişi Başı GSYH	0.776 (0.000)	0.877 (0.000)	0.648 (0.000)	0.802 (0.000)	0.605 (0.000)	1.000	
(7) Sefalet Endeksi	-0.233 (0.002)	-0.160 (0.039)	-0.186 (0.016)	-0.283 (0.000)	-0.221 (0.004)	-0.108 (0.166)	1.000

Not: Olasılık değerleri parantez içerisinde verilmiştir.

5. AMPİRİK BULGULAR VE TARTIŞMA

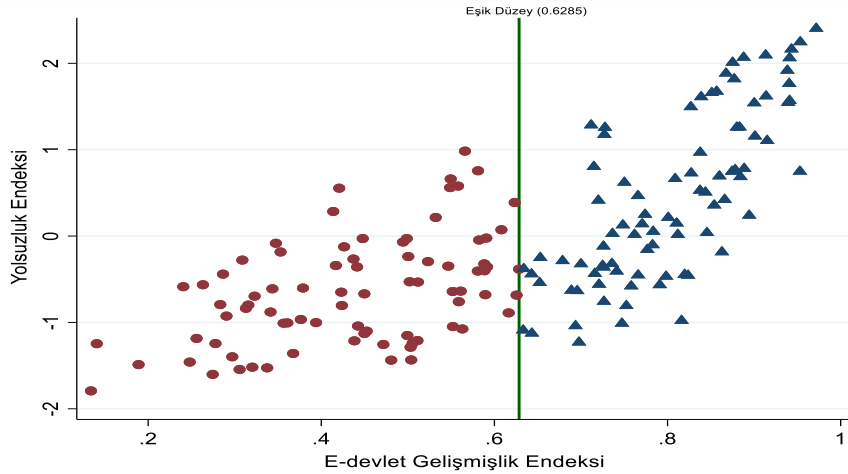
Bu çalışmada, e-devlet gelişmişlik endeksi ile yolsuzluk arasındaki ilişki Hansen (2000) tarafından önerilen örneklem bölme eşik yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Bu yöntemde, e-devlet gelişmişlik endeksi, ülkeleri farklı gruplara ayırmak için eşik değer değişkeni olarak kullanılmıştır.

Eşik değeri belirlemek için öncelikle değişen varyans dirençli Lagrange çarpanı (LM) testi uygulanmıştır. 5000 bootstrap tekrarı ve %15 kırpma ile yapılan LM testinin istatistik değeri 34.88 ve bootstrap olasılık değeri 0.00 olarak bulunmuştur. Bu sonuç, LM testinin "eşik yoktur" boş hipotezini güçlü bir şekilde reddettiğini ve örneklemde yer alan ülkelerin e-devlet gelişmişlik endeksine dayalı olarak alt gruplara bölünebileceğini göstermektedir. Buna göre, e-devlet gelişmişlik endeksi eşik değerinin nokta tahmini 0.6285'tir.³

0.6285 e-devlet gelişmişlik endeksi eşik değeri verideki 167 ülkeyi iki alt gruba ayırmıştır. İlk grupta yüksek düzeyde e-devlet gelişmişlik endeksine sahip 86, ikinci grupta ise nispeten düşük düzey e-devlet gelişmişlik endeksine sahip 81 ülke yer almaktadır. Bu iki alt grupta yer alan ülkeler arasında da benzer bir eşik değer varlığı incelenmiştir. Eşik değer üzerindeki ve altındaki ülke grupları için LM test istatistikleri değeri sırasıyla 11.30 (0.42) ve 14.79 (0.11)⁴ olarak hesaplanmıştır. Her iki alt ülke grubu için eşik değer yoktur boş hipotezi reddedilememiştir. Bu da denklem (1)'in tahmini için tek eşiğin yeterli olduğunu göstermektedir.

³ Bu nokta tahminin %95 güven aralığı [0.6285, 0.6285] olarak hesaplanmıştır.

⁴ Parantez içerisindeki değerler bootstrap olasılık değerleridir.

Şekil 1. E-devlet Gelişmişlik Endeksi ve Yolsuzluk Endeksi Serpilme Diyagramı

E-devlet gelişmişlik endeksinde bir eşik değerin varlığını tespit ettikten sonra, bir sonraki adım bu endeksin yolsuzluk düzeyini nasıl etkilediğini incelemektir. Tablo 3, bu ilişkiyi ifade eden Denklem (2)'nin ampirik sonuçlarını sunmaktadır.

0.6285 e-devlet eşik değeri, e-devlet-yolsuzluk ilişkisini iki farklı rejimde incelemenin daha isabetli olduğunu göstermektedir. E-devlet gelişmişlik endeksinin 0.6285 değeri ve altındaki ülkelerin yer aldığı ilk rejimde 81 ülke, 0.6285 değerinin üstünde yer aldığı ikinci rejimde ise 86 ülke yer almaktadır. Eşik değer regresyon analizinin ampirik sonuçları her iki rejim için Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3'in birinci sütununda e-devlet eşik değerinin dikkate alınmadığı, bir başka deyişle örnekleme yer alan tüm ülkelerin e-devlet gelişmişlik endeksi açısından homojen kabul edildiği lineer modelin ampirik sonuçları gösterilmiştir. Bu tahmin sonucuna göre, e-devlet gelişmişlik endeksi ile yolsuzluk endeksi arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Yani, e-devlet gelişmişlik endeksinin artması, ülkelerin yolsuzluk endekslerinde bir düşüşe sebep olmaktadır. Bu da ülkelerdeki yolsuzluk düzeyinin e-devlet gelişmişlik endeksinin artmasıyla artış gösterdiği anlamına gelmektedir. Bu durumun muhtemel sebeplerinden biri e-devlet gelişmişlik endeksinin belli bir düzeye ulaştıktan sonra yolsuzluğu azaltma potansiyeline sahip olabileceğidir.

Tablo 3'te gösterildiği üzere eşik değer altındaki ülkelerde e-devlet gelişmişlik endeksi ile yolsuzluk arasında istatistiksel anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu sonuç, düşük e-devlet gelişmişlik seviyelerinde e-devlet uygulamalarının yolsuzluğu anlamlı şekilde etkilemediğini göstermektedir. E-devlet gelişmişlik endeksi ile yolsuzluk arasındaki ilişkinin eşik değer altında anlamlı olmamasının muhtemel sebepleri ülkelerin yapısal, sosyo-politik ve ekonomik faktörlerinden kaynaklanabilmektedir. Bu faktörlerin başında, altyapının yetersizliği gelmektedir. E-devlet sistemlerinin etkin bir şekilde çalışabilmesi için gelişmiş ve güvenli teknolojilere ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak eşik değer altındaki kalan ülkelerde, güvenli veri paylaşımı, gelişmiş veri analitiği gibi teknolojik altyapı unsurları yeterince gelişmemiş olabilmektedir. Bu eksiklik, e-devlet sistemlerinin kapsamlı bir şekilde uygulanmasını zorlaştırarak yolsuzlukla mücadelede etkinliğini sınırlamaktadır. Dijital altyapının yanı sıra, dijital okuryazarlık düzeyinin düşük olması da önemli bir engel olarak görülmektedir. Halkın geniş kesimlerinin dijital platformları kullanma becerisinin sınırlı olması, e-devlet hizmetlerine erişim sağlansa dahi bu hizmetlerden etkin bir şekilde faydalanmayı engelleyebilmektedir.

E-devlet sistemlerinin yolsuzluk üzerindeki etkisini sınırlayan önemli bir unsurlardan biri de politik irade eksikliğidir. Hükümetlerin e-devlet uygulamalarını yeterince desteklememesi, bu sistemlerin reform amaçlı kullanımını zayıflatmakta ve reformların gerektiği şekilde uygulanamamasına

yol açmaktadır. Benzer şekilde, e-devlet hizmetlerinin sınırlı olması da bu ilişkiyi olumsuz etkilemektedir. Bazı ülkelerde e-devlet uygulamaları yalnızca belirli temel hizmetlerle sınırlı kalmakta, bu da yolsuzlukla mücadelede gereken sistemlerin eksikliğine neden olmaktadır. Bir diğer önemli etken ise vatandaşların devlete olan güven eksikliğidir. Bu güven eksikliği, e-devlet sistemlerine olan ilgiyi azaltarak bu sistemlerin etkili kullanılmasını engelleyebilir. Ayrıca, bazı ülkelerde yolsuzluğun sistematik hale gelmesi, e-devlet sistemlerinin bu soruna karşı tek başına yeterli olmamasına neden olabilmektedir. Yolsuzluğun toplumun tüm katmanlarına yayılması, bu ülkelerdeki e-devlet uygulamalarının etkisini büyük ölçüde sınırlayabilmektedir. Belirtilen bu faktörler bir araya geldiğinde, eşik değerin altında kalan ülkelerde e-devlet ve yolsuzluk ilişkisinde sınırlı etkinin ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır. Bu bağlamda hükümetler bu vb. faktörlere çözüm üreterek hem e-devletin gelişimine katkı sunabilir hem de yolsuzlukla mücadele konusunda etkili olabilirler.

Tablo 3'in üçüncü sütunu 0.6285 eşik değerin üzerinde e-devlet gelişmişlik endeksine sahip ülkeler için ampirik sonuçları göstermektedir. Bu ülkelerde e-devlet gelişmişlik endeksi ile yolsuzluk arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Bu da rejim 2'de yer alan 86 ülke arasında e-devlet gelişmişlik endeksinin nispeten yüksek olduğu ülkelerin daha düşük bir yolsuzluk düzeyine sahip olduğunu göstermektedir. Bu ülkelerde e-devlet gelişmişlik endeksinin 0.1 puan artması yolsuzluk endeksini yaklaşık olarak 0.15 puan artırmaktadır. Dolayısıyla, yüksek e-devlet gelişmişlik seviyelerinde e-devlet uygulamaları yolsuzluğu azaltmaktadır.

Tablo 3. Eşik Değer Regresyon Tahmin Sonuçları

	(1) Lineer Model (Eşik yok)	(2) ED ≤ 0.6285	(3) ED > 0.6285
E-Devlet Gelişmişlik Endeksi	-0.902*** (0.290)	-0.113 (0.339)	1.527** (0.746)
Politik İstikrar	0.140*** (0.047)	0.114* (0.059)	0.234*** (0.087)
Düzenlemelerin Kalitesi	0.692*** (0.082)	0.584*** (0.118)	0.482*** (0.123)
Çok Seslilik ve Hesap Verebilirlik	0.154*** (0.048)	0.257*** (0.077)	0.065 (0.049)
Kişi Başı GSYH	0.161*** (0.046)	0.029 (0.055)	0.282*** (0.077)
Sefalet Endeksi	0.013 (0.044)	0.068 (0.050)	0.009 (0.072)
Sabit	-0.894*** (0.301)	-0.386 (0.330)	-3.925*** (0.638)
R ²	0.855	0.759	0.866
Het. (p-value)	0.462	-	-
N	167	81	86

Not: Standart hatalar parantez içinde raporlanmıştır. White değişen varyans düzeltmesi kullanılmıştır. Sonuçlar %15'lik kırpmaya yüzdesine karşılık gelmektedir. *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Her iki rejimde yer alan ülkelerde, politik istikrar ve düzenlemelerin kalitesi yolsuzluk endeksi üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla, politik istikrar ve düzenlemelerin kalitesindeki iyileştirmeler yolsuzluğu azaltmaktadır. Çok seslilik ve hesap verebilirlik rejim 1'de yer alan ülkelerde yolsuzluk üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahipken, rejim 2'de yer alan ülkelerde ise istatistiksel olarak anlamlı bir etki göstermemektedir. Kişi başı gelir ise rejim 2 ülkelerinde yolsuzluk üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahipken, rejim 1'de yer alan ülkelerde bu etki istatistiksel olarak anlamlı değildir. Halkın yaşam kalitesini olumsuz yönde etkileyen iki ana ekonomik sorun olan işsizlik ve enflasyonun toplamı olarak tanımlanan Okun sefalet endeksi, bir ülkedeki ekonomik sıkıntıyı ve halkın refah düzeyini gösteren bir ölçüt olarak kullanılmaktadır. Sefalet

endeksinin yüksek olması halkın illegal davranışlara meyletmesine yol açabilir. Ancak, hem rejim 1 hem de rejim 2'de sefalet endeksi ile yolsuzluk endeksi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, e-devlet gelişmişlik endeksi ile yolsuzluk arasındaki ilişkiyi Hansen (2000) tarafından geliştirilen eşik değer regresyon tekniği ile incelemiştir. İlk olarak, e-devlet gelişmişlik endeksinin ülkeleri farklı gruplara ayırmak için uygun bir eşik değeri olup olmadığı, Lagrange çarpanı (LM) testi kullanılarak belirlenmiştir. 5000 bootstrap tekrarı ve %15 kırpma düzeyi ile yapılan testin sonuçları, e-devlet gelişmişlik endeksi için 0.6285 değerinde bir eşik değeri belirlemiştir. Bu eşik değeri, örneklemde yer alan 167 ülkeyi yüksek ve düşük e-devlet gelişmişlik endeksine sahip iki alt gruba ayırmaktadır.

Eşik değeri belirlemesinden sonra, e-devlet gelişmişlik endeksinin yolsuzluk üzerindeki etkisi incelenmiştir. Lineer modelin sonucuna göre, e-devlet gelişmişlik endeksi ile yolsuzluk arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu beklenmeyen sonucun temel sebebi farklı e-devlet gelişmişlik düzeyine sahip ülkeleri aynı örneklemde incelenmesi olarak gösterilebilir. E-devlet uygulamaları belli bir düzeye ulaşmadan ve toplum tarafından yeterince kabul görmeden yolsuzluk düzeyi üzerinde beklenen etkiyi göstermesi beklenemez. E-devlet gelişmişlik endeksi ile yolsuzluk arasındaki ilişkinin eşik değeri altında anlamlı olmamasının sebepleri, teknolojik altyapı eksiklikleri, düşük dijital okuryazarlık ve politik irade eksikliği gibi faktörlere dayanmaktadır. Ayrıca, bazı ülkelerde yolsuzluğun sistematik hale gelmesi, e-devlet sistemlerinin bu sorunu tek başına çözmesini zorlaştırmaktadır. Bu durum, eşik değeri altında kalan ülkelerde e-devlet gelişmişlik endeksi ile yolsuzluk endeksi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığını açıklamaktadır. Fakat, eşik değeri üzerinde kalan ülkelerde e-devlet gelişmişlik endeksi ile yolsuzluk endeksi arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Bu ilişki, e-devlet gelişmişlik endeksinin 0.1 birim artması durumunda yolsuzluk endeksinin 0.15 birim artacağını göstermektedir. Bu durum, e-devlet gelişmişlik seviyesinin belirli bir eşiğin üzerine çıktığında yolsuzluğu azaltma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

Bulgular, ayrıca politik istikrar ve düzenlemelerin kalitesinin yolsuzluk üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Çok seslilik ve hesap verebilirlik, sadece düşük e-devlet gelişmişlik endeksine sahip ülkelerde yolsuzluk üzerinde pozitif ve anlamlı bir etki göstermektedir. Kişi başı gelir ise sadece yüksek e-devlet gelişmişlik endeksine sahip ülkelerde yolsuzluk üzerinde anlamlı bir etki göstermektedir. Her iki ülke grubunda da sefalet endeksi ile yolsuzluk arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

E-devlet, kamu hizmetlerini daha verimli hale getirerek, yetkililerin takdir yetkisini azaltarak ve kamu yönetiminde genel şeffaflığı artırarak yolsuzluğun azaltılmasında önemli bir araç olarak kabul edilebilir (Castro ve Lopes, 2023). E-devlet daha fazla şeffaflık ve bilgiye kolay erişim sağlayabilir ve bu da daha fazla şeffaflık daha az yolsuzluk anlamına gelir. Ayrıca etkili kontrol ve izleme mekanizmaları yoluyla vatandaşlarla ilişkileri geliştirmeye de katkı sağlar (Hasani ve Beleraj, 2013). E-devlet, bürokrasi ve yolsuzluk olasılığını azaltarak hükümeti daha kapsayıcı, hesap verebilir ve şeffaf bir yapıya kavuşturabilir. Belirsizliklerin ve gizliliğin azalması, vatandaşlara hızlı yanıt verme yeteneğinin gelişmesi, hizmetlere ve süreçlere erişimin kolaylaşması, güncelleme ve değişimlerin hızlı bir şekilde yayılması e-devletin diğer faydaları olarak sayılabilir ve yolsuzluğu azaltıcı etkileri arasında gösterilebilir.

Bu bulgular, e-devlet gelişmişlik endeksinin düşük olduğu ülkelerde yalnızca e-devlet uygulamalarına odaklanmanın yolsuzluk düzeyini azaltmak için yeterli olmayabileceğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, bu ülkelerde sürdürülebilir bir büyüme, politik istikrar ve kurumsal yapı gibi yapısal iyileştirmelerin yapılması gerekmektedir. E-devlet uygulamaları, yolsuzluğu azaltma potansiyeline sahip olmakla birlikte, bu potansiyelin hayata geçirilebilmesi için ülke dinamiklerine uygun stratejilerin geliştirilmesi ve uygulanması önem arz etmektedir.

Bu çalışma şu yönlerden geliştirilebilir. Farklı ülkeler ve bölgeler arasında karşılaştırmalar yaparak e-devlet-yolsuzluk ilişkisi daha derinlemesine incelenebilir. Dengeli ve yeterince uzun bir e-devlet gelişmişlik endeksi verisi elde edilmesi durumunda daha ileri ekonometrik yöntemler kullanılarak panel veya zaman serisi analizleri ile eşik değer incelenebilir.

Etik Beyan

“E-Devlet Uygulamalarının Yolsuzluğu Azaltma Potansiyeli: Ampirik Bir İnceleme” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

[Yazar 1]: Araştırma konsepti ve tasarımı, literatür taraması, veri toplama, makale taslağının yazımı, makale taslağının gözden geçirilmesi ve son hali üzerinde düzeltmeler. Katkı Oranı: %50

[Yazar 2]: Araştırma konsepti ve tasarım, veri toplama, veri analizi, sonuçların yorumlanması, makale taslağının yazımı, makale taslağının gözden geçirilmesi ve son hali üzerinde düzeltmeler. Katkı Oranı: %50

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Andersen, T. B. (2009). E-Government as an anti-corruption strategy. *Information Economics and Policy*, 21(3), 201-210. <https://doi.org/10.1016/j.infoecopol.2008.11.003>
- Castro, C., ve Lopes, I. C. (2023). E-Government as a Tool in Controlling Corruption. *International Journal of Public Administration*, 46(16), 1137-1150. <https://doi.org/10.1080/01900692.2022.2076695>
- Cho, Y. H., ve Choi, B.-D. (2004). E-Government to Combat Corruption: The Case of Seoul Metropolitan Government. *International Journal of Public Administration*, 27(10), 719-735. <https://doi.org/10.1081/PAD-200029114>
- Curtin, G. G., Sommer, M. H., ve Vis-Sommer, V. (2003). The World of E-Government. *Journal of Political Marketing*, 2(3-4), 1-16. https://doi.org/10.1300/J199v02n03_01
- Çulpan, R. (1980). Bürokratik sistemin yozlaşması. *Amme İdaresi Dergisi*, 13(2), 31-45.

- Almalı, V. & Yıldırım, A. (2025). E-Devlet Uygulamalarının Yolsuzluğu Azaltma Potansiyeli: Ampirik Bir İnceleme. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 266-279.
- DiRienzo, C. E., Das, J., Cort, K. T., ve Burbidge, J. (2007). Corruption and the role of information. *Journal of International Business Studies*, 38(2), 320-332. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8400262>
- Elbahnasawy, N. G. (2014). E-Government, Internet Adoption, and Corruption: An Empirical Investigation. *World Development*, 57, 114-126. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2013.12.005>
- Fan, Y., Zhang, Z., ve Yue, Q. (2009). E-Government, Transparency and Anti-corruption. *2009 International Conference on Management of e-Commerce and e-Government*, 101-104. <https://doi.org/10.1109/ICMeCG.2009.39>
- Gil-García, J. R., ve Pardo, T. A. (2005). E-government success factors: Mapping practical tools to theoretical foundations. *Government Information Quarterly*, 22(2), 187-216.
- Governance and development (English)* (1992). Washington, DC: The World Bank. <http://documents.worldbank.org/curated/en/604951468739447676/Governance-and-development>
- Hansen, B.E. (2000). Sample splitting and threshold estimation. *Econometrica*, 68, 575–603.
- Hasani, N., ve Beleraj, B. (2013). E-Government as an anti corruption tool: The case of Albania. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 2(8), 712-716.
- Kim, C.-K. (2014). Anti-Corruption Initiatives and E-Government: A Cross-National Study. *Public Organization Review*, 14(3), 385-396. <https://doi.org/10.1007/s11115-013-0223-1>
- Kim, S., Kim, H. J., ve Lee, H. (2009). An institutional analysis of an e-government system for anti-corruption: The case of OPEN. *Government Information Quarterly*, 26(1), 42-50. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2008.09.002>
- Lee, E. (2017). The Impact of E government on Corruption Control, MARTIN School of Public Policy ve Administration Graduate Capstone. https://uknowledge.uky.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1274&context=mpampp_etds
- Lee, K., Choi, S., Kim, J., ve Jung, M. (2018). A Study on the Factors Affecting Decrease in the Government Corruption and Mediating Effects of the Development of ICT and E-Government—A Cross-Country Analysis. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 4(3), 41. <https://doi.org/10.3390/joitmc4030041>
- Linhartová, V. (2017). *The role of e-government in mitigating corruption*. <https://dk.upce.cz/handle/10195/67932>
- Linhartová, V. (2019). Curbing Corruption in the Public Sector by Utilizing Electronic Public Administration. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 67(4), 1039-1048. <https://doi.org/10.11118/actaun201967041039>
- Lio, M.-C., Liu, M.-C., ve Ou, Y.-P. (2011). Can the internet reduce corruption? A cross-country study based on dynamic panel data models. *Government Information Quarterly*, 28(1), 47-53. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2010.01.005>
- Mistry, J. J., ve Jalal, A. (2012). An Empirical Analysis of the Relationship between e-government and Corruption. *The International Journal of Digital Accounting Research*, 12. https://doi.org/10.4192/1577-8517-v12_6

- Almalı, V. & Yıldırım, A. (2025). E-Devlet Uygulamalarının Yolsuzluğu Azaltma Potansiyeli: Ampirik Bir İnceleme. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 266-279.
- Ndou, V. (2004). E – government for developing countries: Opportunities and challenges. *Ejisdc*, 1-24.
- Palvia, S., Anand, A., Seetharaman, P., ve Verma, S. (2017). Imperatives and Challenges in using E-Government to Combat Corruption: A Systematic Review of Literature and a Holistic Model. *AMCIS 2017 Proceedings*. <https://aisel.aisnet.org/amcis2017/eGovernment/Presentations/9>
- C. Reddick (2010). Citizen-Centric E-Government. IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-60566-834-5.ch002>
- Schelin, S. H. (2007). E-Government: An Overview. In G. Garson (Ed.), *Modern Public Information Technology Systems: Issues and Challenges* (pp. 110-126). IGI Global Scientific Publishing. <https://doi.org/10.4018/978-1-59904-051-6.ch006>
- Shim, D. C., ve Eom, T. H. (2008). E-Government and Anti-Corruption: Empirical Analysis of International Data. *International Journal of Public Administration*, 31(3), 298-316. <https://doi.org/10.1080/01900690701590553>
- Sokim, T., X. Xiaolin ve H. Dong. (2015). E-Government: Combatting Corruption and Contribute to Good Governance, *European Journal of Research in Social Sciences*, 3(6), 42-47
- Şaylan, G. (1995). Değişim ve yolsuzluk. *Amme İdaresi Dergisi*, 28(3), 3-18.
- Tolbert, C. J., ve Mossberger, K. (2006). The Effects of E-Government on Trust and Confidence in Government. *Public Administration Review*, 66(3), 354-369. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2006.00594.x>
- United Nations Development Programme (UNDP), (2008). *Corruption and Development*. https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/Corruption_and_Development_Primer_2008.pdf
- United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), (2017). *Anti-Corruption Module 2 Key Issues: What is good Governance?* https://grace.unodc.org/grace/uploads/documents/academics/Anti-Corruption_Module_2_Corruption_and_Good_Governance.pdf
- West, D. M. (2004). E-government and the transformation of service delivery and citizen attitudes. *Public Administration Review*, 64(1), 15-27.
- Von Haldenwang, C. (2004). Electronic Government (E-Government) and Development. *The European Journal of Development Research*, 16(2), 417-432. <https://doi.org/10.1080/0957881042000220886>
- Yıldırım, A., ve Almalı, V. (2024). Does E-Government Foster Welfare? An Empirical Investigation for Developing Countries. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (67), 177-182. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.1371913>
- Zhang, J., ve Zhang, Z. (2009). Applying E-Government Information System for Anti-corruption Strategy. *2009 International Conference on Management of e-Commerce and e-Government*, 112-115. <https://doi.org/10.1109/ICMeCG.2009.40>

Extended Abstract

The Potential of E-Government Applications to Mitigate Corruption: An Empirical Investigation

In today's rapidly changing and advancing technological landscape, it is inevitable for states to adapt their operational processes to this transformation. States must proactively address issues such as administrative burden, corruption, and bureaucracy. E-government has become one of the most crucial tools in this struggle. E-government refers to the provision of government services and institutions to citizens in an electronic environment and the management of these processes through digital technologies. E-government applications enable public services to be delivered in a more accessible, effective, efficient, and transparent manner, allowing citizens to save time and costs. In this context, e-government applications typically offer services through various websites, mobile applications, and other digital platforms, facilitating interactions between citizens and public institutions. In this regard, e-government is considered a component of the governance model. Consequently, e-government emerges as a tool that simplifies and accelerates citizens' communication with the state and can aid in combating corruption.

Corruption is a highly contentious issue that harms both the governments of countries and their citizens. It is closely associated with the quality of public institutions, as states lacking robust and efficient institutions are more likely to experience frequent instances of corruption. Corruption within the public sector can lead to increased public expenditure and decreased tax revenues, thereby exacerbating fiscal deficits and causing macroeconomic instability. Corruption can be manifested in various forms, both bureaucratic and political. The causes and effects of corruption are explained in different ways. Countries grapple with corruption driven by various economic, cultural, social, and regulatory factors, and they implement various regulations and reforms to control it.

E-government applications can be considered innovations that significantly reduce corruption. Numerous studies reveal that e-government applications have a positive impact on reducing corruption. By utilizing information and communication technologies, governments make their administrative systems more transparent, thereby subjecting themselves to greater scrutiny by citizens. The use of e-government applications in the public sector not only enables the provision of more information to the public in a simpler, more efficient, and faster manner but also helps eliminate decision-making based on the personal relationships of officials. In this context, it is evident that e-government applications play a crucial role in combating corruption and that by employing these technological tools, governments can achieve more transparent, accountable, and reliable governance. Therefore, the development and widespread implementation of e-government applications should be considered an effective strategy in the fight against corruption.

E-government can contribute to the control of corruption in two ways. First, it can reduce corruption by eliminating employees' discretionary power, thereby decreasing opportunities for arbitrary actions. Business processes can be monitored by the information system; the system then enhances the chance of detecting corrupt behavior by maintaining detailed data. Second, information technology increases transparency by allowing the public to monitor the business processes of public employees. As the public can more easily detect and report corrupt activities, public employees are more cautious about engaging in such behavior (Shim ve Eom, 2008).

The primary objective of this study is to examine in detail the role of e-government applications in reducing corruption. Within the scope of the research, the threshold level at which e-government applications impact corruption and the extent of this impact have been analyzed. In this context, the threshold level value has been calculated using Equation (1).

$$YS_i = \begin{cases} \beta_0 + \beta_1 ED_i + \beta_k X_{ki} + u_i & \text{eğer } ED \geq \tau \\ \gamma_0 + \gamma_1 ED_i + \gamma_k X_{ki} + \epsilon_i & \text{eğer } ED \leq \tau \end{cases} \quad (1)$$

In Equation (1), YS represents the corruption index, and ED represents the e-government development index. X denotes the control variables, including regulatory quality, political stability, voice and accountability, and GDP per capita.

The e-government threshold level has been determined using Hansen's (2000) threshold regression method for cross-sectional data. The study sampled 167 countries for which data were available in 2022. The

corruption index data was obtained from Transparency International, while the e-government development index was sourced from the United Nations e-government database. The other control variables were retrieved from the World Bank's World Development Indicators database.

The empirical analysis found that the threshold value for the e-government index is 0.6285. Above this threshold, a 0.1 unit increase in the e-government index results in a 0.15 unit increase in the corruption index. Consequently, the proliferation of e-government applications demonstrates a corruption-reducing effect. Below the threshold value of 0.6285, the e-government development index is not statistically significant.

For e-government applications to have a corruption-reducing effect, they must surpass a certain threshold level. Therefore, policymakers aiming to control corruption by increasing e-government applications need to provide more services within the scope of e-government.

Keywords: E-government, Corruption, Threshold Regression Analysis

MÜHİMME DEFTERLERİ IŞIĞINDA 18.YÜZYILDA SAKIZ ADASINDA SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT*

Mehmet TAŞ¹

Öz

Türkler ve Rumlar, 1071 Malazgirt Savaşından sonra aynı topraklarını paylaşmaya başlamışlardır. Devlet yerine toplum düzeyinde yaklaşıldığında bu iki toplum, 19.yüzyıla kadar genelde barış ve huzuru korumuş ve bu iklimi daha geniş bir coğrafyada yaşatmıştır. Anadolu Selçukluları ve beylikler döneminden sonra Osmanlı Devleti de bu iklimi korumuş ve daha geniş bir coğrafyada geliştirerek yaşatmıştır. Osmanlı Devleti Türkler tarafından kurulmasına rağmen dayanmış olduğu dini ve insani ilke ya da erdemlerin de etkisiyle sadece Türklerin ya da Müslümanların değil sınırları içinde yaşayan Rum, Ermeni, Sırp, Romen ya da benzeri farklı etnik ya da dinsel toplulukların da devleti olma iddiası ve gayreti içinde olmuştur. Sakız Adası, Osmanlı Devleti yönetiminde Türklerin ve Rumların 347 yıl kadar genelde barış ve huzur içinde yaşadığı bir ada olmuştur. Osmanlı Devleti, burada resmi kurumlarını meydana getirirken ada sakinlerinin geleneksel kurumlarına ve uygulamalarına müdahale etmeyerek onların kendi iç işleyişlerine saygı göstermeyi tercih etmiştir. Böylece onların yeni yönetime uyum sağlamalarını kolaylaştırırken onlarla onların temsilcisi olan kişi ve kurumlar üzerinden iletişim kurmayı seçmiştir. Dolayısıyla Sakız Adası, Osmanlı Devleti döneminde devlet-toplum ilişkilerine güzel bir örnek teşkil eder.

Anahtar Kelimeler: Sakız Adası, Osmanlı Devleti, 18.yüzyıl, Anadolu, Rumlar.

Jel Sınıflandırması: B 10, B 20, D 60, D 69.

SOCIAL AND ECONOMIC LIFE IN CHIOS IN THE 18TH CENTURY IN THE LIGHT OF THE MÜHİMME REGISTERS

Abstract

Turks and Greeks began to share their lands after the Battle of Manzikert in 1071. When approached at the level of society rather than the state, these two societies generally maintained peace and tranquility until the 19th century and maintained this climate in a wider geography. After the Anatolian Seljuks and the principalities, the Ottoman State also maintained this climate and developed it in a wider geography. Although the Ottoman State was founded by Turks, it claimed and strived to be the state not only of Turks or Muslims but also of Greeks, Armenians, Serbians, Romanians or similar different ethnic or religious communities living within its borders, due to the influence of the religious and humanitarian principles or virtues it was based on. Chios Island was an island where Turks and Greeks lived in peace and tranquility for 347 years under the rule of the Ottoman State. While establishing its official institutions here, the Ottoman State preferred to respect the internal functioning of the islanders by not intervening in their traditional institutions and practices. Thus, while facilitating their adaptation to the new administration, it chose to communicate with them through the people and institutions that were their representatives. Therefore, Chios Island constitutes a good example of state-society relations during the Ottoman State period.

Keywords: Chios, Ottoman Empire, 18th century, Anatolia, Greeks.

JEL Classification: B 10, B 20, D 60, D 69.

*İşbu makale, 12-13 Haziran 2023 tarihinde Ege Üniversitesi tarafından İzmir’de gerçekleştirilen Ege 2nd. International Congress On Social Sciences&Humanities İsimli Kongrede Aynı İsimle Sunulan Özet Bildiriden Türetilmiştir.

¹ Dr, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Bakım Bölümü, mehmet.tas@ozal.edu.tr, orcid:0000-0003-1794-9629.

1. GİRİŞ

İzmir Körfezi'nin hemen karşısında yer alan Sakız Adası, Adalar Denizi'ndeki en büyük adalardan birisidir. Türkiye'ye uzaklığı 8 kilometre olup kuzeyden güneye 50 kilometre uzunluğunda ve doğudan batıya 13 ile 24 kilometre genişliğindedir. (<https://www.britannica.com/place/Chios-island-Greece/31/05/2023>). Yüzölçümü 841 kilometrekaredir (Örenç 2009:6). Adanın kuzey kısmı verimsiz olup dağ kütleleriyle çevirili olduğu için nüfusu güney kesimine göre seyrek. Adanın güney kesimi ise düz ve verimli olup çok sayıda yerleşim yerine sahiptir. Tarih boyunca mastika üretimi yapılan yerleşim yerleri adanın bu kesimindedir. Günümüzde adanın merkezi olan “Chora” şehri adanın doğu kıyısında yer alırken, “Kampos” şehri Chora şehrinin güneyinde yer alır. Kampos şehri, günümüzde Sakız Adası'nın en zengin ve en verimli bölgesidir.(Γούμενος vd.2006:29).

Resim 1. Sakız Adası'nın Günüzdeki Hali. (Kaynak:<https://www.wts.com.tr/sakiz-adasi-turlari.html>.)

Adanın tarihinde Bizans döneminin ayrı bir yeri vardır. Çünkü Kuzey Sakız'da yer alan Volissos, Neamoni ve Anavatos gibi üç önemli şehir bu dönemde kurulduğu gibi imparatorluk adaya yerleşen aristokratların ailelerine topraklar vermiştir. Bu durum yüzyıllar boyunca ada sürececek olan sosyal ve ekonomik yapının oluşumuna katkı sağlamıştır. Esasında Bizans İmparatorluğu'nun ekonomi sistemi Batı Avrupa'nın ekonomik sisteminden oldukça farklı olup feodalitenin temelini oluşturan “fief” olarak isimlendirilen toprak bölümlerine dayanmıyordu. Bizanslılar toprakların mülkiyetini yeniden bölüştürmek yerine bu toprakları geniş bir vergilendirme sistemine dahil etmişlerdir. Sakız Kalesi ile sahil ve iç kesimlerde çok sayıda kale inşa ederek korsan saldırıları ve eşkıyalığa karşı adanın güvenliğini

önemli ölçüde sağladılar. Bu gibi güvenlik önlemlerinin sonucunda korsanlık önemli ölçüde gerilerken adada ticari faaliyet ve buna bağlı olarak da refah seviyesi arttı. Bu ise nüfusun artmasına neden oldu. Bu dönemde oluşan olumlu tablonun yansıması ada genelinde birçok kilise ve manastırın inşa edilmesi idi.(Γούμενος vd. 2006:30).

Latin İmparatorluğu 1204 yılında IV. Haçlı Seferi sonrasında kurulduktan bir süre sonra Adalar Denizi'ne yönelerek burayı kontrolü altına aldı. Bu durum 1261 yılında İznik Rum İmparatorluğu'nun İstanbul'u ele geçirip Bizans İmparatorluğunu yeniden kurmasına kadar devam etti. Buna rağmen, yeniden kurulan Bizans İmparatorluğu'nun Bizans topraklarına yerleşmiş olan Latinleri bu topraklardan atacak güce kavuşamaması nedeniyle Latinlerin Adalar Denizi'nde Bizans'a daima bir tehdit unsuru olarak kalmasına neden oldu. (Dal, 2009:54).

1346 yılından itibaren aşama aşama 1566 yılına kadar sürecek olan Ceneviz hakimiyeti başladı. Adanın ticari ve iktisadi değeriyle daha çok ilgilenen Cenevizliler 14. yüzyılın ortalarından Sakız Adası'ndaki hakimiyetlerini sağlamlaştırmaya başladılar.Adayı kontrolleri altına almak amacıyla buraya deniz seferi düzenleyen kaptanlara, kendi masraflarını Sakız Adası'nın mülkiyetine sahip olmak suretiyle karşılama imkanı verdiler. Böylece her gemi kaptanı adanın gelirinden kendisine hisse sağlayan bir unvana sahip oldu.(Γούμενος vd. 2006:34-35). Bunun sonucunda adanın yeni sahipleri, “Maone” veya “Mahone” adı verilen bir şirket halini aldılar. Bu şirket adanın sahibi olan kaptanların her birinin sahip olduğu kişisel hissesinden oluşmaktaydı.Hisse sahiplerine “mahon” adını verilirken adadaki idari ve mali işleri görmesi için görevlendirilen kişiye ise “*podesta*” adını vermişlerdir. (Dal, 2009:54-55).

Mahone isimli şirketin ana ilgisi, belli bir din ya da kültürü halka dayatmak değil bilakis adanın yer altı ve yer üstü zenginlik kaynaklarını işletmektir. Onlar ticaret öncelikli düşünüyordu. İtalyan asıllı Giustiniani ile birlikte adayı on iki bölgeye ayırarak yönettiler. Giustiniani'nin bu isimle anılan şirketi ve Mahone isimli diğer İtalyan şirketin ada yönetimini elinde tuttuğu bu dönemde, adada ipek üreten el sanatları gelişmiş ve sakız maddesinin ihracatı artmıştı. (Dal, 2009:54-55).

Sakız Adası'nda turuncgiltarımı bu dönemde başlamıştır. Adanın en değerli zenginlik kaynağı “mastika” adı verilen bir tür reçine sakızıydı. Bu sakız, sağlık, tıp, parfümeri ve gıda gibi geniş bir alanda kullanılmaktaydı. Sakızın imal edildiği köyler, tarıma nispeten daha uygun olan adanın güney kısmında yer almaktaydı. “*Masticochoria*” olarak isimlendirilen bu bölgedeGiustinianiŞirketi bir tür serflik rejimi uyguladı. Bu rejim, her ne kadar Avrupa'daki serflik sistemi gibi halkı ağır vergi yükü altına ezmiyor ise de onları düşük bir ücret düzeyinde ya da karşılıksız olarak çalıştırmak suretiyle yoğun bir emek sömürüsüne dayanıyordu. Adanın tarıma elverişli tüm arazileri Giustiniani ve Mahone Şirketi'ne aitti. Bunlar, köylüleri çalışmaya zorluyordu.Osmanlı Devleti, 1566'da adayı fethettiğinde bu şirketi ve hissedarlarını dağıtarak köylüleri angarya yükünden kurtarmıştı. Mahone Şirketi, ticari önemi yüksek

olduğu için sakız maddesinin üretimini korumak ve artırmak amacıyla özel yasalar koymuş ve bu yasaların ihlalini sert yaptırımlarla cezalandırmıştır. Bu yaptırımlardan bir tanesisağız ağacını kesen kişinin ceza olarak elinin kesilmesi idi. (Γούμενος vd. 2006:36).

Bu şirketler, iş gücünü sürekli kontrol altında tutmak amacıyla adanın iç bölgelerine çok sayıda kale inşa ettiler.İşgücü üzerine kurdukları sömürü rejimi,vergilendirme ölçeğinin ve vergi gelirlerinin düşük kalmasına neden oldu.(Γούμενος vd. 2006:36).Aynı dönemde daha 1299 yıllarında Kuzeybatı Anadolu'nun Söğüt ve Domaniç havalisinde kurularak Anadolu ve Rumeli'de hızla büyüyen Osmanlı Devleti, Sakız Adası için Cenevizliler ile rekabete başlamıştı. Cenevizliler, bu adayı Osmanlılara karşı koruyabilmek için bazen vergi vermek bazen de talep üzerine gemileriyle yardım etmek gibi yükümlülükleri kabul etmek zorunda kaldılar. Bu esnek politikanın bir sonucu olarak, Osmanlı Devleti, adadaki Ceneviz yönetiminin vergi ödeyerek varlığını sürdürmesine izin vermiştir. Bu şekilde varlığını 200 yıldan fazla bir süre devam ettiren Cenevizliler, yıllık vergiyi 3 yıl üst üste ödemedikleri ve Türklerle mücadele halindeki düşman devletlerle ittifak yaptıkları için Osmanlı Devleti'nin hedefi haline gelmiş ve 1566 tarihinde Kapudanıderya Piyale Paşa tarafından Sakız Adası, fethedilerek Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir. (Dal, 2009:54-55).

Osmanlı yönetimi, diğer bölgelerde olduğu burada da iklim ve coğrafi elverişsizliği dikkate alarak halka ekonomik alanda kolaylıklar sağlamaya ve özellikle fakir bölgelerde yaşayan insanlara yeni birtakım vergi kolaylıkları sağlamaya çalışmıştır. Bu şekilde davranılmasının nedeni ise adadaki nüfusun ekonomik yetersizliklerden dolayı göç etmesini önlemek ve adanın ekonomik gelişim için pek elzem olan iş gücünü muhafaza etmesini sağlamaktır. Yeni getirilen vergi düzeni, anlaşma şartlarıyla belirlenmiş sabit bir oran ve gayrimüslim cemaatten alınan toplu bir vergi miktarına dayanmakta ve “maktu” olarak isimlendirilmektedir. 1691 tarihli cizye reformunun ardından vergi toplama usulü değiştirilmiş ve maktu sistem terk edilerek evrak dağıtımı yoluyla cizye toplama usulüne geçilmiştir. (Dal, 2008:29).

Resim 2. Sakız Adası'nın Τοπογραφίας (Καυνακ: Γούμενος, Νικόλαος , διδάσκων, Μπελαβίλας, 2006)

Sakız üreticisinin Türk yönetimindeki konumu Ceneviz yönetimindeki konumundan daha olumluydu. Türkler Ceneviz yönetiminde geçerli olan serf rejimine son vererek arazi mülkiyetini iyileştirmelerinin yanında, topluluk kavramını güçlendirerek çiftçilerin kendi özerk sistemlerinde çalışmasını sağladılar. (Γούμενος,2006:37).

2. LİTERATÜR TARAMASI

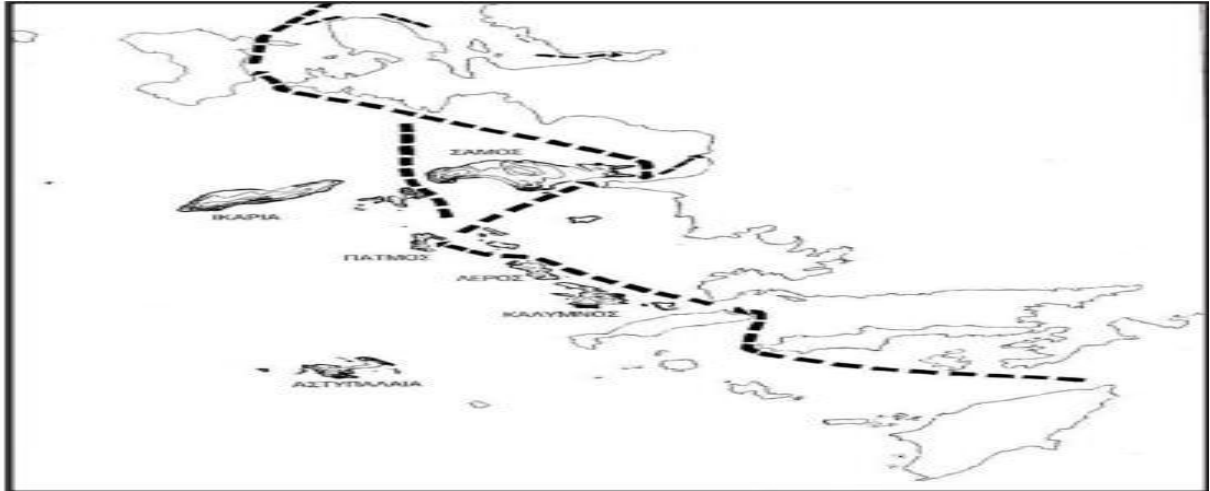
Sakız Adası'nın tarihi geçmişiyle ilgili birçok eser kaleme alınmıştır. Bunların başında Murat Tezcan'ın, *Fethinden Mübadeleye Sakız Adası*, İsmail Şükret Günyer'in, *Sakız Adası'nda Osmanlı İzleri*, Bülent Çelik'in, *XVIII. Yüzyıl'da Sakız Adası'nda Muhassıllık İdaresine Dair Bazı Bilgiler*, Feridun Emecen'in *Sakız Adası'nın Sakızları: Küçük Bir Osmanlı Tarım İşletmesi*, Selim Parlaç'ın *Osmanlı Ceneviz Ticaretinde Sakız Adasının Yeri Ve Önemi (1346-1566)* ile Emre Kolay'ın *Osmanlı Kentinde Kamu Sitesinin Oluşumu: Sakız Adası Örneği* isimli eser ve makaleleri örnek olarak verilebilir. Filiz Yaşar'ın, *Yunanistan'ın Kuruluşu Sürecinde Sakız Adası (1821-1829)*, isimli eseri ile Dilara Dal'ın, *XVIII. Yüzyılda Sakız Adası*, bu konuda oldukça etraflı bilgiler içermektedir. Ayrıca Γούμενος Κωνσταντίνος ve Νίκος Μπελαβίλας ile Παπαρούνας Νικόλαος'ın, *Τα Καστροχώρια Της Χίου, Η Δημιουργία Τους Και Η Δομή Τους* ya da Panoraia Poulaki'nin "*The Monuments Of The Ottoman Empire In Chios Island And Tourism Development*" isimli eserleri konuyu geniş yönleriyle ele alması açısından önemlidir. Yine Osmanlı arşiv kaynaklarının *Cevdet*, *Ali Emiri*, *Bâb- Asaî* ve *Hatt-ı Hümayun* tasniflerinde bu konuya dair dağınık biçimde bilgi ve belgeler bulunmaktadır.

3.YÖNTEM

Çalışmada yerli veyabancı kaynaklara aynı ölçüde yer verilmeye çalışılmıştır. Osmanlıca eserlere yer verilirken aynı zamanda konuyla ilgili Rumca kaynaklara da yer verilmiş ve farklı bakış açılarının ortaya çıkmasına dikkat edilmiştir.Bu bağlamda transkripsiyon ve çeviri faaliyeti yürütülmüş, bazı internet kaynakları da kullanılarak güncellik göz önünde tutulmuştur.

4.SAKIZ ADASI'NIN KONUMU VE ÖNEMİ

Sakız Adası, Anadolu'ya ulaşan ticaret yolları açısından önemli bir noktada bulunmaktaydı. Anadolu ticaret rotası, Rodos'tan başlayarak güneyden kuzeye doğru yöneliyor ve bu yol üzerindeki adalar ise doğal biçimde onun Akdeniz'e açılan kapıları olarak işlev görüyordu. Rodos'tan Anadolu'nun sahili boyunca doğuya yöneliyor ve buradan Sakız Adası'na ulaşıyordu. Sakız Adası dışında Midilli de onun ulaştığı noktalar içinde yer almaktaydı. Bu rota, Adalar Denizi'nin en tehlikeli rotalarından birisiydi. Çünkü bu rota Anadolu'nun kayalık sahilleri ve çorak terk edilmiş küçük adaları içinden geçiyordu. Bu deniz rotasının en önemli noktası Sakız ve Rodos Adası limanlarıydı. Rodos Adası coğrafi konumu itibarıyla doğunun ticaret rotasında bulunan merkezi bir konumu elinde tutuyordu. Sakız Limanı ise İzmir Körfezi'yle uyumlu biçimde doğrudan İstanbul rotası üzerinde yer almaktaydı. Sakız Adası, bu rota üzerinde yol alan gemiler için merkezi bir istasyon konumundaydı. (Γούμενος, 2006:22). Sakız Adası'nın İstanbul'a giden deniz rotasının üzerinde bulunması burasını Osmanlı Devleti açısından askeri, siyasi ve ekonomik yönlerden önemli bir mevki haline getirmiştir.

Resim 3.Anadolu Rotası (Kaynak: Γούμενος, Νικόλαος , διδάσκων, Μελαβίλας, 2006:23)

Daniel Panzac'ın 1756-1772 yılları arasını kapsayan bir dönemde Sakız Adası'nın Akdeniz'deki ticari konumuna dair yapmış olduğu bir araştırmaya göre burası denizciler açısından konaklama anlamında Adalar Denizi'ndeki en yoğun adadır.Adalar Denizi'nden geçen gemilerin %30 ile %40'ı konaklama için burayı kullanmaktadır. (Panzac, 1985:543). Suriye'den gelen gemiler de uğrak yeri

olarak bu adayı kullanmaktadır.Diğer gemiler seyir durumlarına göre Kos, Rodos,Mtylene,Kimolos ve Siroz gibi adaları kullanmaktadır.(Panzac, 1985:543). Bu durum Sakız Adası'nın iyi ve işlevsel bir iskele ya da limana sahip olmasından daha ziyade onun coğrafi ve stratejik konumundan kaynaklanmaktadır

Sakız Adası'na 1756 yılından 1772 yılına kadar yaklaşan 1606 gemiden 31'i savaş gemisi iken 1575 kadarı yalnızca ekonomik faaliyete katılan ticaret gemileriydi. (Panzac, 1985:545). Bu durum adanın ticari önemini gösteren önemli bir ayrıntıdır. Ada coğrafi konumu dolayısıyla Batı Anadolu'nun Avrupa'ya açılan en büyük kapısıydı. İzmir, gelişip onun yerini alıncıya kadar Batı Anadolu'da yetiştirilen tarım ürünleri ile imal edilen pamuklu ve yünlü dokumalar bu adanın limanı vasıtasıyla Avrupa'ya nakledildi. Daha derin ve elverişli bir limana sahip olması, limanın güçlü rüzgârlara karşı korunaklı olması ya da korsan baskınlarına karşı daha güvenli bir yer olması gibi nedenlerle İzmir limanı 17. Yüzyıl boyunca gelişerek zaman içinde onun yerini aldı.

Sakız Adası'nı Osmanlı Devleti açısından önemli kılan özellik yukarıda belirtildiği üzere onun ticaret ve hac yolları üzerine yer almasıydı. Onun coğrafi konumu, İstanbul'dan Girit, Rodos ya da Kıbrıs gibi diğer adalara gidecek olan memur ve gemiler için burasını bir istasyon haline getiriyordu. Mısır valisine tebligat için yola çıkarılan ulaklar görev yerlerine giderken buradan gidiyor ve burada bulunan Sakız muhafızı ve kadısı ona nakliye gemisi sağlamaya çalışıyordu². Ayrıca Mısır'dan buğday ve tahıl taşıyan gemiler yine burayı kullanmak zorunda kalıyordu. Aynı şekilde kış ve sonbahar mevsiminde Girid, Rodos ya da Kıbrıs gibi adalardaki kalelere ve askeri birliklere mühimmat nakleden gemilerin uğrak noktası yine Sakız Adası limanlarıydı³. Sakız Adası, bunun haricinde devlet ricali gözünde bir serhad şehri olarak görülüyordu. Ona atanan valilerin daha sonra Seddülbahir Kalesi, Azak Kalesi, Kale-i Cedid (Yenikale) ya da Sofya gibi yerlere yönetici olarak atanması buna işaret etmektedir⁴. Bazen de bahsedilen bu kaza ve kalelerdeki yöneticiler, Sakız Adası'na muhafız olarak

² Sakız muhafızına 1130 (1718) yılında gönderilen bir hükümde önemli bir husus için Osman isminde bir saray görevlisinin Mısır valisine gönderildiği bildirildikten sonra Rodos'tan Mısır'a giden tüccar gemileri ya da İstanköy'deki ocaklık firkatelerinden birisi vasıtasıyla onun gönderilmesi emredilmişti. Konuyla ilgili EvahirCemaziyülevvel 1130 (Nisan/Mayıs 1718) tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.127.40.

³ Gemi reislerinden Ahmet isimli bir kaptan, kış mevsiminde Girit Adası'nda bulunan Suda Kalesi'ne İstanbul'dan top ve cephe taşıırken Sakız Adası'na gelmişti. Sakız Limanı'nda demirli iken geminin mürettebatı firar edince gemide reisten başka kimse kalmayınca bu mühimmatın vaktinde Suda Kalesine ulaşması gecikmişti. Bunun üzerine Tersane-i Amire emini Mehmet Efendi'nin talebi üzerine bu mühimmatın bir an önce yerine ulaştırılması için Sakız muhafızı Abdullah Paşa'ya hüküm yazılmıştı. Konuyla ilgili EvailZilhicce 1128(Ekim/Kasım 1716) tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.124.2.

⁴ Sakız muhafızı olan Abdullah Paşa 1128 (1716)yılında Rumeli eyaletinin merkezi olan Sofya'ya yönetici olarak atanmıştı. Konuyla ilgili Evasıt Ramazan 1128 (Ağustos/Eylül 1716)tarihli hüküm sureti için bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.125.19., Sakız Adası muhafızı İsmail Paşa 1130 yılında Seddülbahir Kalesi muhafızlığına atanırken bu kalenin muhafızı olan Mustafa Paşa da Sakız Adası muhafızlığına atanmıştı. Konuyla ilgili EvahirCemaziyülahir 1130 (Mayıs 1718)tarihli hüküm sureti için bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.127.60., Sakız muhafızı Vezir Hasan Paşa EvasıtRebiyülevvel 1126'da(Mart/Nisan 1714) Kale-i Cedid muhafızlığına atanmıştı. Konuyla ilgili kendisine yazılan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.120.84.

atanmaktaydı ki bu durum devletin önem yönünden bu şehirler arasında bir fark görmediğini göstermektedir⁵. Öyle anlaşıyor ki devlet tarafından burada görev yapmanın ağır bir sorumluluk gerektirdiği takdir ediliyor ve burada iyice tecrübe kazanan başarılı yöneticiler, daha büyük yerlere atanıyordu.

Sakız sancağı şehir merkezine bağlı kaza ve köylerden oluşmaktaydı. Ada ile aynı isimdeki Sakız şehri sancak merkeziydi. İpsara, Nikarya, Patnas, Arki, Lipsos, Leryos, Kalimnos ve Astropalya adaları Sakız sancağına bağlı kazalardı. Adaya bağlı köyler dağ köyleri ve mastaki köyleri olmak üzere iki gruptu. Evliya Çelebinin 25 adet olduklarını söylediği dağ köyleri geliri hazineye ait olan has köyleriydi. Bunlar mirliva hassıydı. 1821 isyanında bunların sayısı 24 idi. Evliya Çelebi ayrıca birkaç katlı kargir binalardan oluşan 9 ova köyünden bahsetmektedir. Bunların dışında şehrin etrafındaki köyler de Molla nahiyesi olarak sınıflandırılmıştı. Çeşme Kasabası ve köyleri de idari açıdan Sakız Adası'na bağlıydı. (Yaşar, 2004:44).

Sakız Adası'nı devlet nezdinde önemli kılan bir diğer husus ise sahip olduğu nitelikli iş gücü yani insan sermayesiydi. Burada gemi inşaatında uzmanlaşmış çok sayıda marangoz, burgucu ve oymacının bulunması Osmanlı donanmasının inşasında ihtiyaç duyulan iş gücünün karşılanması konusunda burayı önemli bir merkez haline getiriyordu. Devlet çeşitli tarihlerde yaptığı tahrirlerle bu ustaların bir defterini oluşturmuştu. Adalar Denizi'nde bulunan Midilli ve diğer adalardaki iş gücünün de bu amaçla seferber edildiği vaki ise de buradaki usta ve kalfaların yeri bir başkaydı. Sakız Adası'nda bulunan Fransız Konsolos Louis Jouvin, 19 Eylül 1774 tarihinde Fransız Deniz Bakanlığı'na gönderdiği bir rapora göre, 1777-1785 döneminde adada 500 civarında marangoz ile yine o kadar sayıda bıçkıcı bulunmakta ve bu adamların kendi mesleklerinde çok maharetli oldukları ifade edilmektedir. Dolayısıyla 1701 yılında 40 marangoz; 1704/1705 yılında 30 marangoz ve 10 burgucu ile 10 oymacı İstanbul'a gönderilirken, 1709-1716 yılları arasında ise 40 marangoz ve 5 oymacı Tersane-i Amireye bu adadan gönderilmişti. (Başarılı, 2012:28-29). Yine 1716 yılında Tersane Emini Mehmet Efendi'nin talebi üzerine Tersane-i Âmirede inşa edilen üç adet kalyon için bu adadan çok sayıda oymacı, marangoz ve burgucu İstanbul'a gönderilmişti⁶. 1741 yılında ise Sakız kadısı ve nazırına 30 marangoz ile 20 burgucunun İstanbul'a gönderilmesi emredilmişti⁷. Eylül/Ekim 1741 tarihinde Sakız Adası naibine de

⁵ Azak kalesi muhafızı Yusuf Paşa Ramazan 1126 (Eylül/Ekim 1714) yılında Sakız Adası'na muhafız atanırken bu adanın muhafızı olan Mehmet Paşa da aynı yıl Azak Kalesine muhafız atanmıştı. Onlara ayrı ayrı gönderilen hükümlerde yanlarına kendi kapı halkları haricinde hiçbir muhafız almadan yeni görev yerlerine hareket etmeleri emredilmişti. Konuyla ilgili Evasıt Ramazan 1126 (Eylül/Ekim 1714)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.122.80.

⁶ Konuyla ilgili olarak Sakız Muhafızı Vezir Abdullah Paşa'ya EvasıtŞaban 1128 (Temmuz/Ağustos 1716)tarihinde yazılmış olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.124.10.

⁷ Bu işgücüne ihtiyaç duyulmasının sebebi 1154 (1741) yılının Ramazan ayı sonuna kadar iki kalyonun yetiştirilmesi gerekirken artık buna imkân olmadığının anlaşılmasıydı. Bunun için Tersane-i Âmiredeflandre yerinde bulunan işgücünün kullanılması düşünülmüş ancak bu takdirde İstanbul'a zahire taşıyan gemilerin şehre girişinde sorun yaşanacağı fark edilmişti. Bunu çözmenin yolu olarak ise Sakız Adası ve Midilli Adası'ndan işgücü

gönderilen bir hüküm suretinde geçen; “...böyle acâleten Tersane-i Âmiremde kalyonlar inşası vaktinde Akdeniz adalarından ustalar getirilmek olageldiğini bildirip...” ibaresi, devlet açısından aciliyet ve önem arz eden zamanlarda bu yola başvurulduğunu göstermektedir. Gemicilik ile inşaat sektörü arasında emek ve bilgi açısından geçişkenlik fazla olduğu için bu alandaki iş gücü kolayca resmi ya da sivil inşaat faaliyetleri için de seferber edilebiliyordu. Sakız Adası’nın bu konuda şöhret bulmuş olan iş gücü sadece gemi inşaatlarında değil fakat İstanbul’da ebniye-i hümayun olarak isimlendirilen saray inşaatlarında da istihdam edilmekteydi. Nitekim 1750 yılında Sakız Adası’nda ikamet eden Gaylandi, İstemad, Sakızlı Yorgi, Kambur Anton, Elçi Yakamo, Canioğlu Dimitri, CanioğluLaberlü ve Altıparmak Dimitri ile onun kardeşi Altıparmak Yanni ve Anton gibi isimlerin de aralarında bulunduğu 21 adet oymacı Ebniye-i Hümayunda çalıştırılmak üzere menzil kayıklarıyla İstanbul’a sevk edilmişlerdi⁸.

Diğer taraftan Sakız Adası üst düzey kamu yöneticileri ile merkez ve taşradaki askeri ya da ilmiye sınıfı mensupları için doğal bir sürgün yeri işlevi görmekteydi. Çeşitli suçlardan mahkûm olan bu kişiler Sakız Adası’nda veya bu adada bulunan Sakız Kalesi’nde belli bir süre yaşamak zorunda bırakılıyordu⁹. Bunun sebebi adanın dört bir yanı suyla çevrili olduğu için buradan firar etmenin kolay olmaması ve adanın sahip olduğu coğrafi, bitkisel ya da iklimsel faktörlerin genelde olumsuz olmasıydı. Belli bir süre burada zorunlu ikamete tabi tutulan bu kişilerin önemli bir kısmı daha sonra affedilerek ya da ceza süresini doldurmasının ardından serbest bırakılıyordu. Ancak bu uygulama, özellikle Sakız Adası ile Anadolu, İstanbul ya da devletin diğer yerlerinde yaşayan Müslümanlar için adanın olumsuz bir anlama bürünmesine ve dolayısıyla adadaki Türk nüfusun hiçbir zaman Rum nüfusun seviyesine çıkamamasında etkili olmuştu. Bu minvalde Sarban Ali Ağa, (İlgürel, 1978:288) 1705/1706 yılında Defterdar Mehmet Paşa, (Özcan vd. 2013:763),1701/1702 yılında Hac Emiri Vezir Hasan Paşa (Özcan vd. 2013:603) ile 1719/1720 yılında Kırım Hanlığına mensup Safa Giray Sultan, Sakız Adası’na sürgün edilmişlerdi ¹⁰ . 1694 yılında ada Venedikliler tarafından işgal edilmeye başlanırken eski şeyhülislamıardan Ebu Saidzade Feyzullah Efendi bu adada sürgün bulunmaktaydı. (Özcan vd. ,2013:471).İran’la savaşın sürdüğü 1735 yılında ise İran’dan İstanbul’a gönderilen Acem elçisi bu adada

İstanbul’a getirilmesi görülmüştür. Konuyla ilgili olarak Sakız ve Midilli Adası’ndaki naipler ve nazırlara yazılmış olan EvailRecep 1154 (Eylül/Ekim 1741)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.148.49.

⁸ Sakız naibine ve muhassılına EvailCemaziyyülahir 1163 (Mayıs/Haziran 1750)yılında gönderilmiş olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.154.186.

⁹ Adaya çeşitli tarihlerde kişiler sürgün edilmişti.Bunlardan birisi 1130 (1718) yılında Risaleci Ali adında birisiydi. Bu kişi Ahi Çelebi ve Kara Hasan isimli kişilerle birlikte İstanbul’da yaşarken;“harfeyn-i şerifeyni tahrif ve tebdil etmek” suçlamasıyla itham edilmişler ve Şeyhülislam Abdullah Efendi’nin girişimi üzerine Sakız Adası’na sürgün edilmişti.Bu iş için İstanbul kaymakamı Mustafa Paşa’ya aynı yıl içinde ferman gönderilmişti. Konuyla ilgili EvahirCemaziyyülahir 1130 (Mayıs 1718)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.124.45.

¹⁰ Safa Giray Sultan’ın yakalanması Kırım Hanı Mengli Giray Han’ın talebi üzerine gerçekleşmişti.1139(1726/1727) yılında hem görevinden azledilmiş hem de 12 adamıyla Tebriz’den alınarak Sakız Adası’na iskan edilmişti.(bkz.Raşid Mehmet Efendi-Çelebizade İsmail Asım Efendi, Cilt II., s. 1460.)

zorunlu ikamete tabi tutulmuştu¹¹. Ancak adanın iklimi nispeten farklı yerlerden gelmiş insanlar için uygun değildi¹². Sıcak ve nemli mevsimi, dışardan gelen bu insanlar için adayı yaşanması zor bir hale getiriyordu. Nitekim Safa Giray Sultan'ın sağlığına adanın su ve havasının uygun olmadığına anlaşılmaması üzerine Rumeli'de bulunan Yanbolu kazasındaki çiftliğinde ikamet etmesine izin verilmişti. (Özcan vd., 2013:1516).

Adanın devlet nezdinde taşımış olduğu önem, 1733 tarihli bir hüküm suretinde; “*Sakız adası Bahr-i Sefîd'in muazzam iskelesi olduğundan nâşi*” cümlesiyle ifade edilmişti¹³. Bu öneme binaen buradaki Sakız Adası'nda bir tane Yeniçeri ortası görev yapmaktaydı. Bunların sayısı muhtelif olmakla birlikte 1714 yılında 626 kişiydi¹⁴. Bu ortalar tek bir yeniçeri cemaatine mensup olmayıp farklı yeniçeri cemaatlerinden gelmişti. Dolayısıyla bunlar 19., 73., 74., 78. ve 87. Cemaatin ortalarıydı¹⁵. Bunlardan 78. Cemaatin Bozcaada, Limni ve Midilli Kalesi'nde görev yapan başka ortaları da bulunmaktaydı¹⁶. Esasında Adalar Denizi'nin birçok bölgesinde yeniçeri ortaları görev yapmaktaydı ki örneğin Bozcaada'da 53. Cemaatin, Limni Adası'nda 89.'ncü cemaatin, Midilli Adası'nda 43. Cemaatin ortası görev yapmaktaydı¹⁷. Yeniçerilerin devlet açısından stratejik yerlerde özellikle görev yaptığı dikkate alınacak olursa bu durum, Adalar Denizi'nde bulunan adalara devletin askeri açıdan vermiş olduğu önemi göstermektedir. 1733 yılında Sakız Kalesi'ndeki Yeniçeri zabiti Haseki Murtaza ile Mustafa'ya yazılan hükümlerden anlaşıldığı kadarıyla bunlar İstanbul'daki “*edep görmüş ve terbiye olmuş dergah-ı mualla(m) yeniçeri ortaları*” içinden seçilmekteydi ki bu durum onların rastgele değil özel olarak bu görev için seçilmiş olduğunu göstermektedir. Bu iş için görevlendirilen yeniçeri ortası bayrağı, kazanıyla ve bütün personeliyle adaya hareket ederek kaleye yerleşirdi¹⁸. Artan tehdit ve ihtiyaçlara

¹¹ Sakız naibi ve Sakız dizdarına Recep 1148(1735) tarihinde gönderilen hükümde Acem elçisinin şark canibi seraskeri Ahmet Paşa yanına gönderilmesi emredilmişti. Konuyla ilgili EvahirRecep 1148 (Kasım/Aralık 1735)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.148.15.

¹² Buna karşılık Evliya Çelebi, Sakız Adası'nda Ceneviz yönetiminin kuruluşunu anlatırken Ceneviz kralının kardeşinin 100 parça gemi ile Akdeniz'de gezerken; “*Cezire-i Sakız'ın âb u havası ve hâkk-ı anber-i pâkın beğenip Sakız'ı tahtgâh eder.*” der.(bkz. Evliya Çelebi bin Derviş Mehmet Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Robert Dankoff-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, VII. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 330).

¹³BOA.A.DVNS.MHM.d.139.160./EvahirRebiyülevvel 1146. (Ağustos/Eylül 1733).

¹⁴BOA.A.DVNS.MHM.d.122.87./EvailRebiyülevvel 1126(Mart/Nisan 1714).

¹⁵ 19. cemaatin yeniçeri ortası esasen Şam şehrinin muhafazası ile görevli olmasına rağmen askeri ihtiyaçlar nedeniyle 1159 (1746) yılında Sakız Adası'nda görev yapmaktaydı. Bu yıl Şam Valisi el-Hac Esad Paşa'nın arz yazısı üzerine tekrar Şam şehrine gönderilmişti. Konuyla ilgili EvahirRebiyülevvel 1159 (Mart/Nisan 1746)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.152.86.

¹⁶Sakız Adası yanında Bozcaada, Midilli ve Limni Adası'nda görev yapan 78. cemaate bağlı ortalar 1149 (1737)yılında sefere katılmaları için İstanbul'a çağırılmışlardı.Bu ortalar, bayrak, kazan ve bütün mensupları ile ordudaki yerlerini almaları maksadıyla İstanbul'a gitme emri almışlardı. Konuyla ilgili olarak Sakız Kalesi muhafazasında görev alan yeniçeri zabıtine hitaben EvasıtŞevval 1149 (Şubat/Mart 1737)tarihinde yazılmış olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.142.87.

¹⁷BOA.A.DVNS.MHM.d.142.87./EvasıtŞevval 1149. (Şubat/Mart 1149).

¹⁸ Adada yer alan yeniçeri ortalarının görev yerinin değiştirilmesi ya da devletin savaş halinde olduğu bir devlete karşı orduyla birlikte hareket etmek için İstanbul'a getirilmesi İstanbul'daki yeniçeri ağasının girişimiyle gerçekleşirdi. Konuyla ilgili EvahirRebiyülevvel 1146(Ağustos/Eylül 1733) tarihli hüküm sureti için BOA.A.DVNS.MHM.d.139.160.

paralel şekilde Kandiye ve Hanya gibi Girit Adası şehirlerinden farklı tarihlerde buraya yeniçeri ortası transferleri gerçekleştirilmekteydi. Bunun sebebi adayı hem devletle savaş halindeki Venedikliler ya da onların hesabına çalışan korsanların saldırılarına karşı korumak hem de adı sürgünlerle anılan bu adada çıkması muhtemel isyan ve eşkıyalık olaylarına karşı iç düzeni tesis etmekte. Burada görev yapan askerlerin sayısına ve devletin bu konuya vermiş olduğu öneme rağmen yine de asker sayısı yetersiz kalıyordu. Bu durum 1694 yılında Venedikliler adayı işgal etmeye başladığında kesin olarak ortaya çıkmıştı. Çünkü Venedikliler Papa ve Malta gemileriyle birlikte Çömlek Burnu olarak isimlendirilen yerden Sakız Adası'na ayak bastığı zaman ada muhafızı Silahtar Hasan Paşa, kumandanlarına alınacak tedbirler konusunda danıştığı zaman onlar; *"bu cezirede düşman-ı dini sefinelerinden taşra çıkartmamaya kâdir olacak mertebe asker olmamakla âlâ münasib olan bi'l-cümle ehl-i İslam olanlar derun-ı kal'aya girmeye isti'cal..."* diyerek düşmanla bir meydan savaşı yerine kaleye çekilerek savunma yapmaya karar vermişlerd. (Özcan,Uğur ve İzgören, 2013:401). Burada personel açığına sebep olan hususların başında ise adada görev yapan yeniçeri ortalarının sık sık İstanbul'a geri çağırılması ya da devletin güvenlik riskiyle karşılaştığı başka yerlere sevk edilmesi idi. Nitekim 1735 yılında 73. Cemaatin ortası İskenderiye Kalesi'nin korunması için Mısır'a sevk edilmişti¹⁹. İstanbul'a geri çağırma olayı daha çok düşman bir devlete karşı savaş açılması üzerine, ordunun İstanbul'dan sefere çıkarak cepheye hareket etmesi üzerine ya da İstanbul'un güvenliği için gerekli olduğu durumlarda gerçekleşiyordu. Nitekim Yeniçeri Ağası Abdullah Ağa'nın talebi üzerine buradaki 87. cemaate bağlı olan yeniçeri ortası, *"...Asitane-i saadetimde olan dergâh-ı mualla(m) yeniçerileri ortaları karar-ı kifâyede noksan olduğu için..."* İstanbul'a geri çağırılmıştı²⁰.

Bizans döneminde ve 10. yüzyılda inşa edilen Sakız Kalesi adanın savunulması ve yönetiminde önemli bir işleve sahipti. Kalenin etrafı, yöneticiler tarafından kale meydanı olarak isimlendirilmekteydi. Güvenlik ve savunma endişeleriyle kalenin meydan ve çevresinin boş kalmasına ada yönetimi tarafından büyük bir önem verilmekteyken, 1742/1743 yılına kadar yamaklar tayfası buralarda çok sayıda ahşap barakalar inşa etmişti. Bu durum kalenin teknik işlerini gören ve kaleyi besleyen vakıf dükkânlarının kapanmasına ve bu vakıf mallarını işleten vakıf mütevellisinin zarar etmesine neden olmuştu. Esasen bu vakıf, Darü's-sa'ade Ağası Evkafı'na bağlıydı. Bu tahta barakalar çıkan bir yangında kolayca tutuşunca yangın hızla büyümüş ve kalenin bitişiğinde yer alan Salih Paşa Camisi ile vakıf dükkânlarının tamamının yanmasına neden olmuştu²¹. 1694 yılında gerçekleşen Venedik istilasası sırasında Venedikliler Sakız Kalesi'nin çevresindeki bazı yapılar ortadan kaldırılarak genişletmişlerdi. Osmanlı Devleti, burada yeniden hâkimiyetini tesis ettikten sonra onların meydana

¹⁹ Sakız Kalesi muhafazasında görev alan Yeniçeri Zabiti Haseki el-Hac Hasan'a EvailRebiyülahir 1147 (1734/1735)tarihinde gönderilen hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.140.79.

²⁰ Konuyla ilgili olarak Sakız Kalesi muhafazasında yer alan yeniçeri zabiti haseki el-Hac Hasana EvahirŞevval 1147'de (Şubat/Mart 1735)gönderilmiş olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.140.161.

²¹ Sakız naibine ve muhassılına, Sakız Kalesi zabitlerine konuyla ilgili olarak EvahirZilkade 1155 (Aralık/Ocak 1742/1743)tarihinde gönderilmiş olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.149.66.

getirmiş olduğu boş alana bina inşasını yasaklayarak kalenin güvenliğini güçlendirmeye çalışmıştı. Buna rağmen kale çevresindeki bu alana ahaliden bazılarının yeni yapı inşa etmeye çalıştığı ve bunun üzerine Sakız muhafızına ve Sakız mollasına hitaben hüküm gönderilerek buna engel olunmaya çalışıldığı görülmektedir²². Evliya Çelebi'nin kendi döneminde naklettiğine göre, Kaptan Paşa eyaleti valisi olan paşaların görevlerinden birisi, içinde Sakız Adası'nın da bulunduğu Midilli ve Bozcaada gibi adaların kalelerini tamir ederek içine 1000 adam koymak ve tüm cephanesini tam ve en iyi hale getirmek idi. (Kurşun vd. ,1998:81). Eyalet valileri bu görevi bizzat ya da Sakız muhafızı vasıtasıyla yerine getiriyordu.

5. SAKIZ ADASI'NDA SOSYAL YAŞAM

Sakız Adası'nda yaşayan nüfus, Osmanlı yönetim terminolojisi ile sınıflandırılacak olursa askeriler ve ahali olmak üzere iki sınıfa ayrılabilir. Ahaliyi Müslüman olan reaya ve Müslüman olmayan berâyâ oluşturmaktaydı. Adanın reayasını Türkler ve berâyâsını ise Rumlar ile Yahudiler oluşturmaktaydı. Rumlar adanın en eski halkını oluştururken Yahudilerin önemli bir kısmı 1492 sonrası İspanya'dan göç edip gelen kimselerdi. Türkler ise 1566'daki fetihten sonra buraya gönüllü ya da iskân politikasının bir sonucu olarak zorunlu biçimde gelip yerleşmiş olan kimselerdi. Nüfusu oluşturan resmi görevlilerinin meydana getirdiği askeri zümrenin görevi, adanın yönetimi, kanunların uygulaması, güvenliğin tesisi ve adaletin teminiydi. Askeri nüfusu oluşturan kimseler ise resmi sıfatı haiz kamu görevlileri olup bunların başında vezir rütbesini taşıyan ada muhafızı, yeniçeriler, kadılar ve onların naipleri, gümrük eminleri ile varsa voyvodalar ve muhassıllar idi. Yeniçeriler ve ada muhafızı Sakız Kalesi'nde ikamet ederken kadı ve naipleri sancak içindeki kazalarda görev yapmaktaydı²³.

İstanbul'dan gönderilen emir ve hükümlerin uygulanması askeri zümrenin öncelikli görevidi. Bunlar içinde yeniçerilerin bu görevlerin ifasında önemli bir yeri vardı. Başlarında turnacıbaşı ve çorbacıbaşı gibi komutanların bulunduğu yeniçeriler kendi ocak kanunlarına bağlı olarak görev yaparlar ve içlerinden birisi herhangi bir suç işlerse kendi subayları tarafından derdest edilerek kendi iç işleyişlerine göre yargılaması ve tecziyesi gerçekleştirilirdi. 1737 yılında Sakız Adası muhafızlığında görev yapan Yeniçeri Zabiti Turnacıbaşı Süleyman'a gönderilen bir hükümde, onların görevi; "...yeniçeri zabitleri memur oldukları serhad-i mansureyevardıkta gerek vali-i vilayet ve gerek hakim-i şer' olanlarıyla ve gerek ahali-i vilayet vesaire zabitan ve yerli ağalarıyla hüsn-i zindegâne üzere geçinip ve cümlesi kendülerinden hoşnut ve şâkir olduklarından..." şeklinde ifade edilmiştir ki burada onların adanın yönetici ve ahalisiyle olan ilişkilerine atıf yapılmıştır. Bu hükmün gönderilmesinin sebebi Turnacıbaşı Süleyman isimli yeniçeri zabitinin adada kanuna aykırı biçimde adam darp etmesiydi.

²² Konuyla ilgili Sakız muhafızı ve Sakız mollasına hitaben yazılmış olan EvailRebiyülevvel 1132 (Ocak/Şubat 1720)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.129.93.

²³BOA.A.DVNS.MHM.d.106/50.

İstanbul'daki sekbanbaşı Mehmet Ağa'nın isteği üzerine, “*edebâne ve âkılâne*” hareket etmesi konusunda padişah tarafından ikaz edilmişti²⁴.

Adada yaşayan nüfusa ilişkin en erken bilgiler 17. yüzyıla rastlamaktadır. Bu dönemde ada nüfusunun 25.000'i Rum, 8000'i İtalyan ve 6000'i Türk olmak üzere toplam 40.000 kişi Sakız Adası'nda yaşamaktaydı. (Yaşar, 2004:45). Adadaki nüfusun büyük çoğunluğunu Rumlar oluşturmaktaydı. Bu Rumlar Miken Çağı'ndan itibaren Atina ve Mora yarımadasından göç edip gelmiş Yunanca konuşan insanlardı. Attika ve Peloponnes Yarımadası'nda hiçbir yer, mevki olarak denize 60 km'den daha uzak olmadığı gibi kıyılardaki dik tepeler ve dar düzlükler bu insanların atalarını denize açılmaya zorluyordu. Artan nüfus baskısı da kuşkusuz bunda önemli bir rol oynamaktaydı. İnsan sayısının çoğalması, su kaynaklarının yetersizliği ve tarımsal arazilerin sınırlılığı yetiştirilen tarımsal ürünler üzerinde büyük bir baskı oluşturarak Antik Yunanların başka yerlere göç edip yerleşmesini hızlandırmıştı. Yunanlar önce Ege civarına, ardından Karadeniz ve Batı Akdeniz'e göç ettiler. Sonunda Akdeniz ve Karadeniz havzasında binden fazla Yunan kolonisi kuruldu. (Roberts, 2015:50). Bunlardan birisi de Sakız Adası idi.

Rumlar kasaba ve şehirlerde genelde iki katlı evlerde yaşamaktaydı. Evleri imparatorluğun diğer yerlerinde bulunan evlere kıyasla daha büyük ve sağlamdı. Evliya Çelebi kendi adıyla anılan seyahatnamesinde Rey şehrini anlatırken; “...*şehr-i Rey'in her hânesi Cezire-i Sakız hâneleri ve HalebKal'aları gibi kale-misal...*” diyerek Sakız Adası'ndaki evlerin bu özelliğine dikkat çekmiştir. (Sezgin, Dağlı ve Kahraman, 2001:157). Evler iki veya üç katlı olarak tasarlanmakta, zemin ile üst katta bir veya iki odanın bulunduğu küp şeklinde yapılar olarak inşa edilmekteydi. Zemin katlar hayvanların barınması için kullanılırken çatı katı yiyeceklerin saklanması için kullanılmaktaydı. Tüm evler yerel olarak sert, açık renkli bir taştan inşa edilmiş olup çatılar ve balkonlar kemerli tonozlarla yapılmıştır. Evler yan yana, arka arkaya veya üst üste yerleştirilmiş gibi bir görünüme sahip olup bunların arasında gelişigüzel uzanan yollar ve çıkmaz sokaklar geçmektedir. Yollar en az bir buçuk metre genişliğindedir. (Taş, 2024:169).

²⁴BOA.A.DVNS.MHM.d.144.37./Evasıt Ramazan 1149 (Ocak/Şubat 1737) ve BOA.A.DVNS.MHM.d.143.110/EvasıtŞevval 1149. (Şubat/Mart 1737)

Resim 4. Vessa'dan Bir Görünüm. (Kaynak: Γούμενος, Νικόλαος , διδάσκων, Μπελαβίλας, 2006)

Osmanlı Devleti, bu adanın Türkleşmesine diğer fethettiği yerlerde olduğu gibi özen gösteriyor ve bunu birtakım iktisadi ve mali kolaylıklar sağlayarak teşvik ediyordu. Nitekim, Sakız Adası'nın Türkler tarafından fethedildiği 1566'dan sonra buraya Anadolu'dan önemli bir Türk nüfus iskân edildiyse de adadaki demografik çoğunluk sürekli Rumların elinde kaldı. Bunun en önemli sebebi bu adaya yerleşen Rumların burayı anavatanlarının bir parçası olarak görmeleri nedeniyle bu adayı kitlesel nüfus hareketleri yoluyla terk etmemesi ve Türklerden buraya iskân edilenlerin genelde konargöçer aşiretlerden seçilmesi nedeniyle adanın hayvancılığa elverişli verimli otlak ve mera ile su kaynaklarına sahip olmaması karşısında onların buradan geldikleri yere geri dönmek istemesi etkili olmuştur. (Taş, 2024: 169). Buna rağmen bu adada bugün bile ayakta olan Osmanlı eserleri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır;

1. Sultan Metzit Camisi (Günümüzde arkeoloji müzesi olarak kullanılmaktadır)
2. Bayraklı Camisi (Sakız Kalesi'nde bulunmaktadır.)
3. Hamidiye Camisi
4. Sakız Kalesi'nde bulunan Osmanlı hamamları
5. Sakız Kalesi'nde içinde Kaptan-ı derya Kara Ali Paşa'nın da bulunduğu Osmanlı Mezarlığı.
6. Sakız Kalesi'ndeki St. George Kilisesi'nin bahçesinde bulunan Osmanlı medresesi
7. Vounaki Meydanı'nda bulunan Abdülhamit Paşa Çeşmesi.
8. Sakız Kalesi içinde bulunan Salih Paşa Medresesi²⁵
9. 1768'de inşa edilen Melek Paşa Çeşmesi.(Poulaki-Candidate, 2016:9).

²⁵ Medrese, 1883 depreminde büyük zarar görmüştü. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 15, Sayfa 1, 10 Mayıs 1883.

Resim 5. Günümüzde Sakız Kalesi'nden Bir Kesit. (Kaynak:<http://www.sakizadasi.org/sakiz-adasi-kalesi/30/05/2023>).

Bu eserlerin büyük kısmı vakıflar tarafında korunuyor ve işletiliyordu. Ancak vakıf eserleri sadece Sakız Adası'nda değil Türklerin yaşadığı her yerde vardı ve devlete ait eğitim, ulaşım, bayındırlık, sağlık, barınma gibi birçok hizmeti üstlenerek devlet ile toplum arasındaki ilişkileri güçlendiriyordu. Çünkü vakıfların birçoğunun sahibi ve kurucusu devlet adamıydı. Bu dönemde Sakız Adası'nın doğu komşusu olan İzmir'de inşa edilen Mısır Çarşısı da bir vakıf eseri idi. İbrahim Paşa Evkafına bağlı olan bu çarşı deniz kenarında bir mevkiye bulunmaktaydı. 1694 yılında Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ndeki vakıfları gösteren bir defterde; Midilli, Kuşadası, Sakız, Rodos, İstanköy, Girit, Hanya, Resmo ve Kandiye'de mevcut vakıfların isimleri belirtilmiştir. Buna göre aynı tarihte Midilli, Kuşadası ve Hanya'da 8, Rodos'ta 13, İstanköy'de 5, Girit'te 17, Resmo'da 9, Kandiye'de 15 ve Sakız'da 12 adet vakıf bulunmaktadır. Sakız'da bulunan vakıfların isimleri; Piyale Paşa Vakfı, Veziriazam Mehmed Paşa Vakfı, Süleyman Paşa Vakfı, Polad Bey Vakfı, Abdülaziz Efendi Vakfı, Cafer Paşa Vakfı, Hacı Çavuş Vakfı, MekkiSâmi Çavuş Vakfı, Mehmed Paşa Vakfı, Güzelce Mehmed Paşa Vakfı, Ali Paşa Vakfı ve Abdurrahman Paşa Vakfı olarak sıralanmıştır. Defterde Sakız'daki vakıfların toplam geliri 34.560 akçe olarak gösterilmiştir.(Dal,2008:74-75).

Sakız Adası'nda bahse konu Rumlar ve Türklerin dışında Latinler ve Yahudiler de bulunmaktaydı. Rumlardan sonra önemli bir topluluk olduğu görülen Latinler, Hristiyanlığın Katolik mezhebine bağlı olup fetihten 12 yıl sonra 1578 yılında Sakız Adası'nda Katolik piskoposluğu

oluşturularak buradaki Katolikler devletçe resmen tanınmıştı. Cizvit ve Dominikenlerin etkin olduğu bu sosyal hayatta Katolik nüfus 17.yüzyıl'da yaklaşık 8000 civarındaydı. Buna karşılık 19.yüzyılda Sakız Adası'ndaki Katolik nüfus 11.000 kişiye ulaşmıştı.(Yaşar, 2004:46).Ceneviz döneminde kalma Latin kökenli bu nüfusu Osmanlılar, “*Efrenç*” ya da “*Frenk*” olarak isimlendiriyordu. Katolik mezhebinden olan Latinlerin Rumlar ile aynı elbiseleri giymesi yasak olmasına rağmen kendilerine ait kilise ve manastırlarda dini ayinlerini gerçekleştirmelerine devletçe izin verililiyordu²⁶. 1694 yılında gerçekleşen Venedik istilasını sonrası adada üstün bir statü kazanmışlarsa da adanın 1695 yılında yeniden Osmanlı hâkimiyetine geçişle birlikte adada bulunan çok sayıda Latin kökenli nüfus Venediklilerle birlikte adadan ayrılmıştı. Bunların Venediklilerle ortak hareket ettiği için cezalandırılma kaygısı nedeniyle adadan firar etmeleri muhtemeldir. Onlardan geriye çok sayıda manastır, kilise, mal ya da arazi geride kaldığında bunlar devlet tarafından kamulaştırılmıştı²⁷. Ancak bu mülk ve mallar geride kalan Latinler ile başta Rumlar olmak üzere adanın gayrimüslim ahalisine toptan 470 kese akçeye satıldı. Bunları satın alanlar daha önceki sahiplerinin ödemekle yükümlü olduğu vergileri aynı şekilde ödemekle yükümlüydü. Çalışmayan yaşlı rahiplerden vergi alınmaması dışında bu nüfusun senede sadece bir kere cizye vergisi ödemesi kararlaştırıldı. Rumlar, Venedik istilasını adada yaşayan Latinlerin kışkırttığını ileri sürmekte ve bu malları satın almaya öncelikli olarak hakları olduğunu düşünmekteydi. Ayrıca Katolik Latinlerin cenaze, ibadet ve diğer dini ayinlerine engel olmaya çalışmaktaydılar. Bu durum Katoliklerin de Rumlar gibi giyinmesine ve yaşamasına neden olunca devlet bunun yasak olduğunu belirten hükümler yayınlamak zorunda kalmıştı²⁸. Onların koruyucusu olan ve Sakız Adası'nda ikamet etmekte olan Fransız konsolosu ile onun kapıcısı Sakız kadısına başvurarak bu mal ve arazilerin asıl sahiplerine iadesini talep etmişse de bu talebi kadı tarafından İstanbul'a iletilmiş ve padişah tarafından uygun görülmemiştir²⁹.

Aya Nikola Kilisesi, Latinlerin ibadet ve ayinler için kullanageldikleri en büyük kiliseydi. 1695 yılında ada Venedik istilasından kurtarıldıktan sonra bile bu kilise dini ibadet ve ayinler için Katolik Latinlere bırakılmıştı. Bu kilise Aşağı Barikin mahallesinde bulunmakta olup 1720 yıllarında çatısı yıkılmaya yüz tutmuş bir vaziyetteydi. Kilisenin içinde bulunan mezarlık Latinlerin defin ve cenaze

²⁶Sakız Adası'nın Rum reayası Ordu-yu Hümayuna gelerek ada halkından olan Rumların Frenklere mensup elbise giymediklerini Rum kıyafetinde olduklarını ve bütün işlerini yine Rum reayasından seçtikleri kimseler vasıtasıyla gördüklerinden bahsetmişlerdi. Konuyla ilgili EvailRecep 1125 (Temmuz/Ağustos 1713)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.120.15.

²⁷ Bu uygulama devlete isyan edenler için devletin öngördüğü cezanın bir parçasıydı. Devlete isyan suçu sabit olanlar idam, hapis ya da sürgün ile cezalandırılırken malvarlıklarına da devletçe el konulmaktaydı. Böyle bir uygulama sonraki dönemlerde örneğin 1821 Mora İsyanı sırasında da yaşanmıştı. Bu isyan sırasında Sakız Adası ve Çeşme kasabasında isyan ettiği için idam edilen ya da firar eden Rumların ev, dükkan, mahzen bağ ve bahçeler dahil bütün mal varlıklarına devletçe el konularak yazımı yapılmıştı. Konuyla ilgili 9 Rebiyülahir 1238 (24 Aralık 1822)tarihli hüküm sureti için bkz. BOA.C.ML.212.8734.1.

²⁸ Sakız muhafızı Hasan ile Sakız kadısına hitaben EvahirCemaziyülevvel 1132 (Mart/Nisan 1720)tarihinde yazılmış olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.129.124.

²⁹ Konuyla ilgili olarak Sakız naibine ve Sakız muhassılına hitaben 1134 (1721/1722)yılında yazılmış olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.130.156.

işleri için kullanılan en büyük mezarlık idi. Venedik istilasını davet ettikleri gerekçesiyle Rumların onların bu kiliseyi kullanmasına ya da mezarlığa ölülerini defnetmelerine engel olmaya çalıştıkları görülmektedir. Rumların yanında onlara engel çıkaranlar arasında adada bulunan ve “*ehl-i örf*” olarak isimlendirilen merkezi yönetimin taşradaki görevlileri de bulunmaktaydı. Bunun önünü almak için 1722 yılında Latinlere 1566 yılından beri ölülerini hangi mezara defnediyorlarsa yine aynı şekilde defnetmeleri için izin verildi³⁰. Bu izni müteakip aynı yıl içinde onlara bu kilisede paskalya ayinlerini düzenleme izni de verildi. (BOA.A.DVNS.MHM.d.130.180./EvailŞaban 1134. (Mayıs-Haziran 1722). Bahse konu Aya Nikola Kilisesi, cemaat mimarbaşları vasıtasıyla tamirat için ölçüldüğünde duvarının uzunluğu 20 buçuk ziraat (15.5 metre) iken genişliği duvarlarla birlikte 21 buçuk ziraatı (16.2 metre) bulduğu görülmüştü. Çatısı ayak hizasıyla 16 buçuk ziraat (12.5 metre) uzunluğunda olup poyraz yönünde bir büyük kapı içinde kiliseye varıncaya kadar uzunluk olarak 9 ziraat (6.8 metre) ve genişlik olarak 6 buçuk ziraat (4.9 metre) uzunluğunda bir tünele sahipti. Kilise olarak kullanılan kısmın üzerinde tahtadan yapılmış olan ve rahiplerin kalmasına tahsis edilmiş ayrı bir kat daha vardı. Kilisenin dört duvarı ve ana binası sağlam olduğu için tamir edilmesi gündeme gelmişti. Rumların muhalefetine rağmen devlet bu adanın savaş yoluyla değil vire ya da anlaşma yoluyla teslim alındığını dikkate alarak İslam savaş hukukunun hükümlerine tatbik etmek suretiyle adı geçen kilisenin tamirine izin vermişti. (BOA.A.DVNS.MHM.d.129.192./Evahir Cemaziyülevvel 1132./Mart-Nisan 1720)

Adadaki Latinlere kıyasla sayıları daha fazla olan Rumların adadaki kilise ve manastırlarının sayısı Olivier’e göre 700’ün üzerindeydi. Cenaze merasimleri ayrı bir manzaradır. Latin rahipler ve Rum papazlar dini dinî giysiler içinde önlerinde büyük bir haç ile yürürken hemen arkalarında ellerinde mumlar olduğu hal hâlde yürüyen çok kalabalık bir Hristiyan topluluğu dini dinî şarkılar söyleyerek sokaklardan geçirdi. Müslümanların en taassubu sahibi olanı bile bu manzarayı herhangi bir karşı reaksiyon göstermeden seyretmekle yetinirdi. Buna karşılık bu çeşit Hristiyan topluluklar, bir caminin önünden geçerken ilahi ya da şarkı okumayı bırakır önde giden haç, sırtından çıkarılıp eller üzerine indirilirdi. Buna karşılık kiliselerde çan bulundurma ve çan çalma imtiyazı sadece sakız yetiştirilen hazine-i hassa köylerine bağışlanmıştı. (Olivier, 2024:273-274).

Normal koşullarda ister Rumlara ve isterse Katolıklara ait olsun adada bulunan kilise ya da manastırların ferman olmadıkça tamir edilmesi yasaktı. Bunların tamiri için adada görev yapan kadıların vermiş olduğu ve izin ve belgelerin geçerli olmadığı ve ada naibi ile muhassılının ellerinde ferman olmadan buna izin vermeleri halinde cezalandırılacaklarına dair hükümler gönderilmekteydi³¹. Bunun

³⁰ Sakız naibi ve Sakız muhassılına konuyla ilgili olarak EvailŞaban 1134 (Mayıs/Haziran 1722)tarihinde gönderilmiş olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.130.180.

³¹ Sakız naibi ve muhassılına 1134 (1722)yılında gönderilen bir hükümde Sakız Adası’ndaki Hristiyanların ellerinde bulunan kiliselerden tamiri gerekenleri kadı tarafından düzenlenmiş bir belge ile tamir etmeye cesaret ettikleri bildirildikten sonra fermansız kilise tamirine izin vermemeleri konusunda uyarılmakta ve aksi ortaya çıkarsa izin ve ruhsat veren ya da tamire cesaret edenlerin amansız biçimde cezalandırılacağı bildirilmekteydi.

nedeni bazı yerel ve merkezi kamu otoritelerinin onlara bu konuda izin vermesiydi ki bu durum devlet tarafından bir güvenlik sorunu olarak görülüyordu. Nitekim 1722 yıllarında Kaptan-ı derya İbrahim Paşa buraya geldiğinde ücret karşılığında onlara bu izni vermişti. Devlet bu duruma biraz da adada yaşayan mezhepsel ve dinsel unsurlar arasındaki dengenin bozulup bozulmaması noktasında bakmaktaydı. Bu izinlere dayanarak fermansız biçimde kilise inşa eden kişiler cezalandırılırken yapılan kiliseler de yıkılıyordu. Örneğin Dometkamo, YanniAstorminna ve CorciKoryo isimli Rumların da aralarında bulunduğu 15 kadar gayrimüslim, izinsiz kilise inşa ettikleri gerekçesiyle Sakız Adası dizdarı Abdurrahman Reis ve bu iş için mübaşir tayin edilen Mustafa ve Süleyman Ağalar tarafından 1722 yılında yakalanarak hapsedilmiş ve bunların inşa etmiş oldukları 3-4 kadar kilise de yıkılmıştı. (BOA.A.DVNS.MHM.d.130.165./EvahirCemaziyülahir 1134. /Mart-Nisan 1722).

Devletin izin verdiği mabetler dışında Latinlerin başka mabetlerde ayin yapması da yasaklanmıştı. Esasen Latinlerin özellikle 1695 yılında adanın Venediklilerden geri alınmasını müteakip mevcut kiliselerini büyütmeleri, genişletmeleri ya da tamir etmeleri yasaklanmıştı. 1744 yılında adada Avusturya kapı kethüdasının gayretleriyle inşa edilen ve Latin rahiplerin ikamet ettikleri bir kapılı ahşap bir yapı bulunmaktaydı. Katolik mezhebinden olanların burada İncil okuyarak dini ayinlerini düzenlediklerinde bunlara engel olunmaması için ferman yayınlanmıştı. Ancak miri fırkateler kaptanı Emeksiz Kaptan adaya geldiği zaman buraya gelmiş ve buradaki odada bulunan tasvir ve kandilleri bahane ederek burayı mühürlemek suretiyle Katolikleri burada ibadet yapmaktan men etmişti. Bunun üzerine işin iç yüzünün araştırılması amacıyla kaptan-ı derya, donanma kadısı ve Sakız naibine 1744 yılında hüküm yazılmıştı³².

Devlet açısından önemli olan husus yeni kiliselerin açılmaması ve mevcutların ise olduğu gibi kalmasıydı. Yeni kiliselerin açılması Latin cemaatin büyümesine bu ise adadaki dini, sosyal ve demografik dengenin bozulması anlamına gelebilirdi. Dengelerin olduğu gibi korunması kurulu mevcut düzenin askeri, siyasi sosyal ve ekonomik kurumlarıyla sürdürülebilmesi için hayli bir önem arz etmekteydi. Buna rağmen bu uygulama mutlak ve kesin bir uygulama olmayıp zaman zaman esnek bir tutum izlenmiştir. Bu durum özellikle diplomatik ilişkilerin geçerli olduğu dost ve müttefik ülkelerin görevlileri ve vatandaşları söz konusu olduğunda daha çok geçerli olan bir husustu. Nitekim 1722 yılında Sakız Adası'nda bulunan Fransız konsolosu kendi ikameti için inşa ettiği binanın üst katına bir kapılı ve 14 odalı bir kat daha inşa etmişti. Limni konsolosunun ihbarına göre bu odalar tahtadan inşa

Konuyla ilgili EvahirCemaziyülahir 1134 (Mart/Nisan 1722)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.130.165.

³² Hükmün sonunda; "...vakıa mahal-ı merkur kapı kethüdası mumaileyhin takrir-i meşruhasına mutabık mıdır yoksa mahal-i merkumeninmazamini üzere ahir mahal kilise hayatına ifrağ ve kilise itihaz olunduğu muhakkak mıdır?" şeklinde sorular soruluyordu. Bu durum devletin meseleye yeni bir kilise açılıp açılmadığını sorgulama noktasından yaklaştığını göstermektedir. Konuyla ilgili EvailCemaziyülevvel 1157 (Haziran/Temmuz 1744)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.150.148.

edilmiş olup bina adeta bir kiliseye benzemektedir. Dolayısıyla buna izin verilmemesini istemekteydi. Fransa kralının İstanbul'daki elçisi bu yapının bir kilise olmadığını bildirmesi yanında bu yapıyı inşa eden Sakız Adası'ndaki Fransız konsolosu da bahsedilen odaları kilise ya da manastır amacıyla inşa etmediğini ve buraya hiçbir surette dışardan rahip ya da papaz gibi ruhban sınıfından birinin gelmediğini bildirmişti. Padişah ikna olmuş olacak ki Sakız'daki naip ve mübaşire bu yapıda devlete karşı tuzak ya da tertip kurulacak olursa bu yapının yıkılacağına adı geçen konsolosa nazikçe ifade edilmesini ve yapının kendi haline bırakılmasını emretmiştir³³.

Türkler ise yönetici zümre olarak daha çok şehir merkezlerinde yaşıyordu. Sayıca Rumlardan daha az olmalarına rağmen bu iki toplum arasında sosyal ve ekonomik ilişkiler yönünden keskin çizgiler ya da aşılmaz duvarlar yoktu. Ailevi, dini veya akrabalık hukukunun getirdiği sınırlamalar istisna tutulacak olursa yeri geldiğinde bu iki etnik unsura mensup insanlar ticari işletmelerde ortaklık kurabilir, birbirini vekil atayabilir ya da biri diğerine kefil olabilir. İlişkiler menfaat, akıl ve karşılıklı ihtiyaçlar temelinde şekilleniyordu. 19. yüzyıl başlarında Filik-i Eterya Cemiyetinin gayretleriyle ayrılıkçı hareketleri başlamadan önce Rumlar ile Türkler arasında toplumsal yönden önemli bir çatışma ya da anlaşmazlık yoktu. Hatta rahatlıkla iddia edilebilir ki adadaki yaşayan Rumlar ile Türkler arasındaki toplumsal münasebetler Rumlar ile Latinler arasındaki toplumsal münasebetlerden daha ileri bir düzeydeydi. Türkler tarafından kurulan vakıflara ait dükkân ve iş yerlerinin kirasını toplama yetkisi vakıf mütevellisi tarafından rahatça bir Rum'a verilebiliyordu. Nitekim 1736 yılında ise Sakız Adası'nda bulunan HatbuTanbo(?) isimli yerdeki vakıf odalarının kiralarını toplama yetkisi Arisiltos isminde bir papazın elindeydi. (BOA.A.DVNS.MHM.d.144.19./Evahir Rebiyülahir 1149/Ağustos-Eylül 1736). Aynı şekilde 1713 yılında mastika kitabeti Pasti ve Koto isminde iki Rum'un elindeydi. (BOA.A.DVNS.MHM.d.120.15./Evail Recep 1125./Temmuz-Ağustos 1713). Bu durum bahse konu vakıf mallarından yararlananların daha çok Rumlar olduğu düşünülecek olursa kiraların daha iyi toplanmasını sağlayacağı için menfaate daha uygundur. Ayrıca Rumlar kendi aralarındaki anlaşmazlıklarda dilerlerse bir Türk kadısının yönetiminde bulunan mahkemeye başvurabiliyordu³⁴. Bunların dışında Türk idaresinde Rumlar ana dilleri olan Rumcayı özgürce konuşabildiği gibi kendi okullarında yine özgürce öğrenebiliyorlardı. Bu durum 19. yüzyıl sonlara doğru örneğin 1883 yılında da geçerliydi. Çünkü bu dönemde Sakız Adası'nda açılan resmi okullarda bile Rumca dersi verilmekte ve bunun için öğretmen ataması yapılmaktaydı. 1883 yılında Cezayir-i Bahri Sefid eyaleti valiliğine

³³ Sakız naibine, mübaşir tayin olunan Mustafa ve Süleyman'a ve Sakız'da bulunan muhassıl vekiline hitaben Evahir Cemaziyülahir 1134 (Mart/Nisan 1722) tarihli hüküm sureti için bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.130.166.

³⁴ Örneğin 1142 (1730) yılında Sakız Adası'nın varoş tabir olunan mahallelerinde yaşayan İsmati oğlu Acı Yogi, kendisine babalarından kalan miras mallarını kullanmasına engel olan kardeşlerini şikâyet ederek onların vaki saldırısının men edilmesini ve onların açacağı davaların kötü niyetli olması münasebetiyle İstanbul'dan başka yerde görülmesinin yasaklanması için padişaha talebinin iletilmesini istemişti. Bu talebi alan Sakız kadısı naibi olan Mehmet Sadık Efendi bunu padişaha iletmiş ve isteği uygun bulunarak onun talebini karşılayan bir ferman çıkarılmıştır. Konuyla ilgili olarak Sakız kazası naibine hitaben Evası Şevval 1142 (Nisan/Mayıs 1730) tarihinde yazılmış olan hüküm sureti için bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.137.33.

Sakız Maarif Cemiyeti tarafından gönderilen bir dilekçe ile Rüştîye mektebi öğrencilerine Rumca öğrenmeleri için haftada üç gün bir buçuk saat Rumca dersi verilmesi maksadıyla bir Rumca öğretmenin atanması talep edilmişti. Böyle bir öğretmenin atanması için aylık bir buçuk lira maaş ödeneceği öngörülmüş ancak valilik bu ücretin 5-6 lirayı bulacağını ileri sürerek bu maaşa karşılık gelir bulunmadığı gerekçesiyle bu teklifi nazikçe reddetmişti. (Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 6, Sayfa 1, 24 Şubat 1298/ 5 Mart 1883).Ancak Rumların kendi azınlık okullarında ya da misyoner okullarında Rumcayı öğrenmelerinde bir engel bulunmuyordu.

Sakızlılar ister Rum olsun isterse Türk olsun devlet bürokrasisi içinde kendilerine önemli mevkilerde yer bulmuşlar ve diploması, askerlik, maliye ve yönetim gibi birçok alanda devlet tarafından istihdam edilmişlerdir. İngiliz yazar Sir Charles Eliot'a göre onların devlet bürokrasisinde önemli mevkilere gelmeleri Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa döneminde başlamıştır. Köprülü Mehmet Paşa, bu adadan Panayoti isimli bir Rum'u kendisine özel kâtip olarak seçmiştir. Panayoti böylece divan tercümanı olmuş ve Girit Adası'nda önemli mevkilerde bulunmuştur. Adı geçen yazarın belirttiğine göre bu zamanlarda; "*Sakız'dan adam çıkmaz.*" diye bir söz toplum nezdinde önemli bir şöhrete sahipti. Panayot'un bu görevden ayrılmasından sonra ise yerine yine Sakız Adası'ndan AleksandrMavrakordoto isminde bir Rum atanmıştır. Bu kişi, diplomaside yükselerek 1699'da imzalanan Karlofça Anlaşması'nın görüşme ve hazırlık sürecinde yer almıştır. (Eliot, Tarihsiz Baskı:222). 1746 yılında ise donanma kalyonlarından birisinin kaptanı Sakızlı Ahmet Kaptan olup bu kişi İskenderiye'den Mısır hazinesini alarak İstanbul'a getirmekle görevlendirilmişti. (BOA.A.DVNS.MHM.d152.140./Evasıt Şaban 1159/Ağustos-Eylül 1746).Aynı yıl Özi Kalesi'nin binası için Karadeniz'e açılan üç kıta kalyon ve iki kıta aktarma gemisine kumandan olarak atanmıştı. (BOA.A.DVNS.MHM.d.149.81./Evail Rebiyülevvel 1159./Mart-Nisan 1746).O, 18. yüzyılın tanınmış kalyonlarından Şahbaz-ı Bahri kalyonuna kaptanlık etmekteydi. (BOA.A.DVNS.MHM.d.150.30./Evahir Cemaziyülevvel 1156./Mayıs-Haziran 1746).

Resim 6.Pirgi'deki Tonoğlu Sokak. (Kaynak: Γούμενος, Νικόλαος , διδάσκων, Μπελαβίλας, 2006)

Osmanlı Devleti, gayrimüslim nüfusun iç örgütlenmesine gerekmedikçe müdahale etmemiş, onlarla kendi temsilcileri üzerinden ilişki kurmayı tercih etmiştir. Bu husus özellikle ada nüfusunun büyük bir kısmını teşkil eden Rum nüfusun yönetiminde dikkat çekiciydi. Dolayısıyla Adalar Denizi'ndeki diğer adalarda halk tarafından seçilen ve genelde 12 kişiden oluşan “*Dimogerontia*” isimli meclislere Sakız Adası'nda da rastlanmaktaydı. Bu meclisin üyeleri adanın ileri gelenleri arasından seçilmekteydi. Osmanlılar 1566 yılındaki fetihten sonra Bizans ve şövalyeler tarafından başlatılan dimogerontia uygulamasını devam ettirdiler. Halk tarafından bir yıl için oluşturulan bu idari yapı bir tür yerel meclis niteliğindeydi. Üyeleri seçimle işbaşına geliyordu. Bu meclislerin başkanı bir tür belediye başkanıydı. Mülk işletimi, hukuk, eğitim gibi birçok alanda yetki sahibi olan bu kurum özellikle vergi sistemi konusunda etkinlik göstermekteydi. (Yaşar, 2004:44). Dimogerontia Meclisi'nin başlıca görevi de bu vergileri tek elde toplayarak, bunu merkeze iletecek olan müsellime vermektir.

Dimogerontia Meclisi'nin etki alanı dışında kalan tek bölge mastaki köylerinin bulunduğu adanın güney bölümü olmuştur. 1566'da Sakız Adası'nın fethinden hemen sonra bu köylerin idaresi için merkezden atanan ağanın yanı sıra, bu ağa ile mastaki köyleri arasındaki ilişkileri düzenlemek için her köyden iki adet temsilci (*Epitropoi*) seçme hakkı da bu köylerin ahalisine verilmiştir. Ancak sonraki dönemde devletin hakkını toplamak için köylere gönderilen görevliler hakkında dükkânların artması sonucu, mastaki köylerinin tümünü temsil eden ve Türk yönetimi tarafından tayin edilen on iki kişinin oluşturduğu Vekilides Meclisi meydana getirilmiştir. (Dal,2008:88).

Resim 7.Mesta Şehrinde Evler ve Galeriler Kompleksi. (Kaynak: Γούμενος, Νικόλαος , διδάσκων, Μπελαβίλας, 2006:42)

Ada tarihinde zaman zaman görülen eşkıyalık olayları önemli bir güvenlik sorunu teşkil ederek sosyal yaşamı etkileyen olgulardan bir tanesi halini almıştır. Eşkıyalık sivil ahaliden gelebildiği gibi adanın resmi yöneticilerinden de gelebilmekteydi³⁵. Eşkıyalık olgusunun kökeninde ise sınırlı ada kaynaklarının paylaşımı, kişisel husumetler ve şahsi menfaat çatışmaları vs. nedenler etkili olmaktaydı. Rum, Latin ya da Türkler bu olgunun aktörü haline gelebilip bunları belli bir etnik ya da mezhepsel zümreye hasretmek mümkün değildir. Eşkıyalar içinden geldikleri aynı etnik unsurun mensuplarına karşı eşkıyalık yapabildiği gibi farklı etnik unsurun mensuplarına da eşkıyalık yapabilmekteydi. Nitekim 1786 yılında İstimati oğlu Franko, Papa Nikola oğlu Nikola Galiçya isminde Rumlar fakir Rumlara zulmettikleri iddiasıyla kendi kocabaşları tarafından Sakız kadısına şikayet edilmişti³⁶. Katolik Latin cemaatine mensup kişiler de eşkıyalık yapabilmekteydi. Örneğin 1713 yılında adanın Latin cemaatine mensup RahifCafi oğlu Miştaci yanına aldığı 3 adet izbandit ile mistaki mukataasının işleyişine

³⁵ Örneğin Antaş isimli bir gayrimüslim 1120 (1708/1709) senesinde gemisiyle İzmir’den gelirken şiddetli bir fırtınaya yakalanması üzerine Yund Adası’nın Köprüaltı isimli mahallinde bulunan limana sığınmak zorunda kalmıştı.Burada demirlemiş vaziyette beklerken Sakız firkateleri kaptanlarından Yahya Kaptan isminde bir Türk kaptan, emri altındakifirkatesiyle buraya gelmiş ve gemisini incelemeye almıştı.Gemisindeki buğdayı görünce de; “*sen harbi kefereye huntafüruht eder imişsin?*” diyerek gemisini yakmış ancak Antaş Reis’in feryadı üzerine; “*yüz kuruş verirsen sefinen halas olur.*” diyerek ondan bu parayı almıştı. Sakız muhafızı ve kadısından onun aldığı parayı geri vermesinisağlanması istenmişti. Konuyla ilgili adı geçen kişilere hitaben EvailCemaziyülahir 1126 (Haziran/Temmuz 1714)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.121.189.

³⁶ Onları Sakız kadısına şikâyet eden Rum kocabaşları Petro Kokino, MikmeTerizona, Todori ve Batı Köstanya ismindeki kişilerdi. Sakız kadısından eşkıyalık olayına karışan soydaşlarının Sakız muhassılı tarafından tedib edilmesi için bir kıta fermanın çıkarılması taleplerinin padişaha iletilmesini istemişlerdi. Bu talep uygun bulunmuş olacak ki 10 Recep 1200 (9 Mayıs 1786)tarihinde konuyla ilgili olarak kadı tarafından kaleme alınan yazı İstanbul’a ulaştırılmıştı.(bkz.BOA.AE.SABH.I.75.5273.1.)

müdahale ederek adada kargaşaya sebep olmuştu³⁷. 1722 yılında Katolik Latin cemaatinin 15 mensubu, “töhmət-i azime” suçlamasıyla çeşitli suçlardaki rolleri dolayısıyla yakalanarak Tersane Zindanı’na hapsedilmişti³⁸. Ayrıca İzmir, Manisa ya da Aydın bölgelerinde eşkıyalık olaylarına karışan kişilerin zaman zaman Sakız Adası’na geçerek burada kendilerini gizleyebildikleri görülmekteydi³⁹. İstanbul’dan dahi kaçarak bu adaya sığınan kanun kaçakları vardı⁴⁰. Bu durum adada asayişsizlik ve güvensizlik olgusunu artırırken devlet otoritesinin zayıflamasına da neden oluyordu⁴¹.

Meydana gelen eşkıyalık olaylarının faili bazen voyvoda, muhafız, yeniçeri ya da levent gibi resmi sıfatı haiz kişiler de olabiliyordu. Örneğin 1708/1709 yıllarında Sisam Adası Metropolit Gregorya Efendi’den Papa Anderye isimli bir başka gayrimüslim 5 altın kuruşunu baskı ve tehdit yoluyla almıştı. O, bununla da yetinmeyerek adada bulunan voyvodaya hitaben; “...senden Devlet-i Âliye ’yevarupıştika edecektir.” diye onu ihbar etmiştir. Bunun üzerine voyvoda geceleyin onun evini basarak onu zincire vurmuş ve 3 kuruşunu almıştı. Bunun üzerine devlet tarafından bu metropolitin haklarının geri alınması için 1713 yılında Sakız muhafızına ve Sakız naibine hüküm yazılarak adı geçen metropolit ile voyvodanın davasının Sakız Adası’na görülmesi emredilmiştir. Bu davanın Sisam yerine Sakız Adası’nda görülmesi Metropolit Gregoryos Efendi’nin Sakız Adası’nda davaya konu taşınmaz varlıklarının bulunmasıydı⁴².

Sakız Adası’na komşu olan İzmir sancağı ve civarı da aynı dönemde eşkıyalık olaylarından epey zarar görmüştü. İzmir’in Sakız’a kıyasla daha fazla gelir ve daha büyük gelir kaynağına sahip olması

³⁷ Sakız muhafızı ve Sakız naibine konuyla ilgili olarak gönderilen hükümde Latinlerin reyanın işine karışmayıp kendi içlerinde temayüz etmiş kililer huzurunda görmesi emredilmişti. Bu konuda EvailRecep 1125 (Temmuz/Ağustos 1713) tarihinde yazılmış olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.120.15.

³⁸ Bahse konu 15 Latin daha sonra suçlarına göre cezalandırılıp kendi hallerinde olmaları ve fermana aykırı hareket etmemeleri şartıyla kalan cezaları affedilmişti. Affedilen bu Sakızlı Latinler adaya döndükten sonra ehl-i örf olarak isimlendirilen yerel kamu görevlileri tarafından; “Siz Efrenc reayasısınız.” diyerek küçük düşürülmemesi için Sakız naib ve muhassılına hitaben hüküm gönderilmişti. Konuyla ilgili EvailŞaban 1134 (Mayıs/Haziran 1722)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.130.180.

³⁹ Aydın Muhassılı Abdullah Paşa’nın İzmir’de takip ettiği eşkıyadan bazıları 1135 (1723) yılından Sakız Adası’na geçmişti. Bunlardan bazıları Barsalı Ahmet Çelebi’nin katili BarsalıVelioğlu, İzmirli Mahmut Ağazade Mahmut Ağazade’nin katili Kozikoğlu ve Kalyoncu Süleyman, Cinli Halil kafadarı Sarı Bostan isimli eşkıyalardı. Konuyla ilgili olarak bu eşkıyaların yakalanması hakkında Sakız naibi, Sakız muhassılı ve yeniçeri zabıtine hitaben EvasıŞaban 1135 (Mayıs/Haziran 1723)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.131.77.

⁴⁰ Böyle bir örnek 1126 (1714) yılında yaşanmıştı. Bu yıllarda İstanbul’da buluna Yedikule’de hapis hayatı yaşayan Eflak voyvodası Konstantin’in oğlu elinden Yedikule’de Kuloğlu ve Bekir isimli kişiler emanet yoluyla 500 adet Macar altını, bir tane ham mücevher ve bir adet pantol saat alarak Sakız Adası’na kaçmıştı. Konuyla ilgili EvahirCemaziyülahir 1126 (Haziran/Temmuz 1714)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.122.42.

⁴¹ Sakız Adası’na 1135 yılında (1722/1723) 1500 kadar Cezayirli olarak isimlendirilen denizci bulunmaktaydı. Bunlardan üç tanesi adadaki eşkıya ile ortak hareket edince bunların yakalanmasının buradaki Cezayirlilerin tepkisine neden olacağı düşüncesiyle Cezayir-i Garb Ocağı kaptanlarından ve kapudane gemisi kaptanı Ebu Bekir tarafından Sakız Adası’ndaki Cezayirlilerin bölükbaşlarına mektup ile adamlar gönderilmişti. Bunların görevi Sakız naibi ve yeniçeri zabiti ile ortak hareket ederek bu eşkıyaları yakalayarak İstanbul’a sevk etmeleri istenmişti. Konuyla ilgili EvasıŞaban 1135 (Mayıs/Haziran 1723)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.131.77.

⁴² Sakız muhafızı ve Sakız naibine hitaben EvailŞevval 1125 (Ekim/Kasım 1713)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.121.111.

burasını eşkıyalar için önemli bir hedef haline getirmişti. Daha 1713/1714 yılında Karaburun nahiyesi sakinlerinden Tuğlu isimli bir kişi 180 kadar eşkıyayı başına toplayarak havass-ı hümayun içinde yer alan Karaburun hassı ahalisinden çok sayıda kimseye karşı katl-i nüfus, gasb-ı emval ve hetk-i ırz gibi suçlar işleyerek onların perişan olmasına sebep olarak göç etmesine neden olmuştu⁴³. 18. yüzyılda Sakız Adası'na bağlı olan ve adeta adanın iskelesi işlevi görev Çeşme kasabası da adadaki eşkıyalık olaylarından etkilenen yerlerin başında gelmekteydi. 1748 yılında bu kasabanın sakinlerinden olan İsmailoğlu Mehmet isimli bir eşkıya başına bir miktar daha eşkıya toplayarak 2-3 sene kadar bu kasabada katliam, yol kesme, gasp ve ahaliye zarar verme gibi suçlar işlemişti. Çeşme'de bulunan ve Sakız Adası'nı koruyan askerlere ait olan tımarları ele geçirmesi buradaki askerleri ekonomik açıdan zor bir durumda bırakmıştı. Sakız gümrüğü bölgesinde bulunan mukataayı zapt etmek maksadıyla Sakız voyvodasını katletmeye kalktığında Sakız kadısı, Sakız muhassılı, yeniçeri zabiti, Sakız Kalesi dizdarı ve Sığlacık dizdarına hüküm gönderilerek bu eşkıya grubunu dağıtmaları, eşkıya başı olan Mehmet'i yakalamaları ve cezasını vermeleri emredilmiştir⁴⁴. Ancak bu olgu 18. yüzyıl geneline bakıldığında 19. yüzyıl başında olduğu kadar yoğun değildi. Özellikle 1821 Rum İsyanı'nın başlaması eşkıyalık olaylarına kitlesel bir boyut katarak reaya ve devlet ilişkisini önemli ölçüde ortadan kaldırmıştı.

Sakız Adası'nın eşkıyalık olaylarından en çok zarar gördüğü dönem bahsedildiği üzere 1821 Rum İsyanı dönemidir. Bu dönemde Sisam Adası'ndan gelen 400 kadar eşkıya Sakız Adası'nda katliamlar gerçekleştirerek üç dört sene kadar adayı karışıklık ve düzensizlik içinde bırakmıştır. Osmanlı Devleti'nin almış olduğu askeri tedbirlerin sonucunda isyancılar dağıtılırken isyanın liderleri Yunanistan'a firar etmiştir. (BOA.A.MKT.20.24./29 Zilhicce 1260./9 Ocak 1845). İsyanın zarar gördüğü ya da bir şekilde etkilendiği anlaşılan Rumların bir kısmı ise İstanbul'a göç ederek adayı terk etmiştir ki 1821 yılında bunlardan 571 kadarı meslek sahibi 846'sı ise işsiz ve güçsüz kimselerdi. Devlet bunlardan 841 kişiyi Sakız Adası'na geri göndermeyi kararlaştırmışsa da bundan bir sonuç alınamamıştır. (BOA.HAT.884.39087./29 Zilhicce 1236. /27 Eylül 1821).

6. SAKIZ ADASI'NDA EKONOMİK YAŞAM

Sakız Adası 1566 yılında Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra Balkan Savaşlarının sonunda elden çıktığı 1913 yılına kadar yaklaşık 347 yıl kadar Türk hâkimiyeti altında kalmıştır. Bu süre 200 yılı bulan Ceneviz hâkimiyetinden daha uzun bir süredir. Bu süre boyunca Türkler, bu adayı Kaptan Paşa eyaleti olarak bilinen Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaleti içinde sancak düzeyinde örgütleyerek ve adada Bizans ve Ceneviz döneminde oluşan gelenek ve uygulamaları büyük ölçüde muhafaza etmek suretiyle

⁴³ Tuğlu isyan ettikten sonra pişman olduğunu söyleyerek 20-30 kadar adamıyla Edirne'ye geldiği zaman tutuklanarak Limni Adası'na sürgüne gönderilmişti. Konuyla ilgili İzmir mollasına, Karaburun nahiyesi naibine ve Sığla sancağı mütesellimine hitaben EvasıtZilhicce 1125 (Aralık/Ocak 1713/1714)tarihinde yazılmış olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.120.46.

⁴⁴ Konuyla ilgili EvasıtZilkade 1161 (Ekim/Kasım 1748)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.153.127.

onların yerel teşkilatlanmalarına resmi bir kimlik kazandırmışlardır. Adanın iklim ve yeryüzü şekilleri yönünden tarıma elverişsizliğini de dikkate alarak ada sakinlerine mali ve ekonomik ayrıcalıklar sağlamak yoluyla yeni duruma onların uyum sağlamasını kolaylaştırdılar. Örneğin “*Dimogerontia*” isimli kuruluşlarını muhafaza etmelerine izin verirken onların kilise ve mabetlerinde kendi dilleriyle ibadet etmelerine de izin verdiler. Ayrıca diğer birçok Osmanlı sancağının aksine buradaki ahaliden cizye ve haraç vergisi dışında diğer vergi ve resimleri almadılar. Ada sakinleri 1719 yılında şer’i bir vergi olan cizye vergisi dışında avarız ve nüzul gibi vergilerden muaftı. Sonraki yıllarda avarız ve nüzul tahsil edilmişse de bu tarihte bu vergiler adayı ekonomik olarak geliştirmek düşüncesiyle tahsil edilmiyordu. Bu durum Sakız Muhafızı Mehmet Paşa’ya gönderilen aynı tarihli bir hüküm suretinde geçen “...muzaâfât-ı memalik-i mahruseden Sakız ceziresinin hâsılatı sair cezair ve bilad için ekser reayasının keزالik temevvül ve servetleri ezyed iken ehl-i zimmet reayası cizyeden maada sair memalik-i mahrusede cari olan avarız ve nüzul ve rüsumat-ı saireden bir gûne tekalif ile mükellef olmamakla...” ibaresiyle ifade edilmişti. Bu durumun merkez bürokrasi içinde tepkiye neden olduğu ise aynı hükümde geçen; “...beytülmal-ı müsliminee’fa’ bu misüllü bazı rüsumat vaz’ ve tahsisi labüd ve lazım olmakla...” denerek bu işi için İstanbul şehremini olup Sakız Adası’nda cizye vergisi tahsiline memur edilen Osman Efendi’nin görevlendirildiği bildiriliyor ve kendisinden bu emrin uygulanması için ada sakinlerinden belli başlı kimseleri yakalayarak hapsedmesi emrediliyordu. (BOA.A.DVNS.MHM.d.129.16./Evahir Recep 1131. /Mayıs-Haziran 1719).

Adanın vergi muafiyeti konusunda sahip olduğu bu ayrıcalıklı konumun nedeni, tarihçi Mehmet Raşid Efendi’ye göre devlet adamlarının para hırsı ve rüşvetçiliği idi. Buna göre devlet birkaç kere adayı vergilendirmeye çalışmışsa da ada sâkinlerinin, “*vükelâ-yi devlete*” 100’er ya da 150’şer kese akçe vererek onları bu fikirden vazgeçirmişlerdi. (Uğur, 2013:1158). 1719 tarihinde yazılan bir hükümde donanma seraskeri olan Mısırlıoğlu İbrahim Paşa ve Mezemorto Hüseyin Paşa ile donanma reisleri “*tamâh-ı hâm*”a izin vermelerinden dolayı adada bulunan bütün mal ve araziler toptan 470 kese akçe teslimi karşılığında ada ahalisine satıldığı bildirilmektedir. Emlak, bahçe, bağlar ve araziler cizye ahalisine hasredilerek cizyeden başka vergilerden muaf hale getirilmişti. İşlerini görmeleri için 4 botattan⁴⁵ oluşan bir yürütme konseyleri bulunmaktaydı. Bu konsey her sene ada sakinlerinden 500 kese akçe kadar bir mal tahsil ederek vergi olarak devlete ödemekteydi. Bunlar defterhane olarak gördükleri yerde saklamış oldukları ciltli defterlere diledikleri gibi gelir ve masrafları ekliyorlardı.. (BOA.A.DVNS.MHM.d.129.16./Evail Cemaziyühahir 1131./Nisan-Mayıs 1719). Ada muhafızlarından bazıları botatların bu keyfi yönetimine son vermek istediği zaman ise bunlar devlet ricalinden bazılarına değerli hediyeler sunmak suretiyle buna engel oluyordu. Bir defasında Mezemorto Hüseyin Paşa

⁴⁵Botat, vergi işlerini görmesi için ada Rumlarının seçmiş olduğu kimselere verilen isimdi. Botatların karışmış olduğu çeşitli yolsuzluklardan dolayı botatlık müessesesi 1718/1719 yıllarında yasaklanmıştı. (Bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.129.16.)

kendine ve adamlarına 150 kese akçe hediye alırken başka bir seferde Vezir Abdullah Paşa Sakız Adası'na muhafız olarak atandığı zaman botatları ortadan kaldırmaya teşebbüs ettiğinde, hem bazı devlet adamları bunlara sahip çıkmış hem de Abdullah Paşa ve maiyetine 115 kese akçe vermek suretiyle onu bundan vazgeçirmişlerdi. Silahtar İbrahim Paşa, adaya muhafız olarak atandığında ise bu defa ona 45 kese akçe vermişlerdi. Ancak İbrahim Paşa bunu az bulmuş ve daha fazlasını istemişti. Görevden azledildikten sonra ise yerine yeni muhafız atanıncaya kadar kaptan-ı derya olanlar botatlara hitaben; “*sizin hesabınızı görürüm*” diye tehdit ederek onlardan birmiktar daha hediye almaya devam ettiler. Sultan II.Mustafa (1695-1703) döneminde cizyeden başka vergilerden azade tutuldukları gibi tahrirden de muaf hale getirildiler. (BOA.A.DVNS.MHM.d.129.16./Evail Cemaziyülahir 1131. /Nisan-Mayıs 1719).

1719/1720 yılında bu defa dergah-ı ali kapıcıbaşlarından Mehmet Bey ile eski Tophane Nazırı Süleyman Efendizade Mehmet Efendi vasıtasıyla adanın genel bir yazımı gerçekleştirilmeye çalışılarak adada bulunan kasaba ve köylerde imal edilen malzeme ve eşyaların defteri oluşturulmuştu. Yeni düzenleme ile botatların her sene reayadan aldıkları akçenin miktarı tespit edildikten sonra Nefs-i Sakız'da bulunan hane, dükkân, mahzen ve diğer mallar için ödeme güçlerine göre avarız ve muktaa-ı zemin tahsil edilmesi buna karşılık köylerin tarla ve bahçe ve bostanları için aşar vergisi, adanın bahçelerinden resm-i cerib ve rayadan resm-i ispenç ve resm-i asiyab vergilerinin botatlar yerine doğrudan devlet tarafından tahsil edilmesi kararlaştırılmıştı. (BOA.A.DVNS.MHM.d.129.16./Evail Cemaziyülahir 1131./Nisan-Mayıs 1719).Bu yazımın devletçe yapılması düşünülen yeni vergilendirme işleminine temel teşkil etmesi ümit edilmişti. Gerek bu yazım ve gerekse daha sonra değişik tarihlerde yapılan yazımlarda Sakız Adası'nın Akdeniz'de bulunan adalar içinde gereği kadar kalkınmış ve zenginleşmiş bir ada olduğuna kanaat getirilerek burada imal edilen ürünler ile gerçekleşen ticari faaliyetler vergilendirilmişti.

Bu vergilendirme işlemine göre adada tarımsal üretimin yanında tekstil imalatı da gerçekleşmekteydi. Kuşak, şal, harir kuşak, hatai⁴⁶, kırmızı eldiven, taraklı atlas, büyük şal kuşak, yadızlı ve sade akmişe⁴⁷ gibi dokuma ürünleri imal edilmekteydi. 1719/1720 yılında zenne kuşağının iyi, orta ve aşağı kalitelisinden 10 para damga vergisi tahsil edilmesi kararlaştırılmıştı. Telli hatanın iyisinin her bir ziraaı (0.7 metre) için 8 akçe, orta kalitelisinin her bir ziraaından 6 akçe ve düşük kalitelisinin her bir ziraaından 4 akçe vergi tahsil edilecekti. Bunun yanında diğer hatai kumaşın iyi, orta ve düşük kaliteli olanlarının her bir ziraaından 3 akçe, sandaldan 2 akçe, şala benzeyen harir kuşağın iyi kalitelisinin her bir ziraaından 30 akçe, orta kalitelisindenin her bir ziraaından 20 akçe ve düşük akçe

⁴⁶Hatai ya da hatayı bir tür kumaşı ifade ettiği gibi süslemede açılmış lotüs çiçeğini andıran bir çiçek motifi anlamına da gelir. (bkz.FeridDevellioğlu,*Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 25. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara, 2008, s.339.)

⁴⁷Yünden veya pamuktan yapılmış bezler,dokumalar. (bkz.Ferit Devellioğlu,*age.*, s. 23.)

olanın her bir zirandan 12 akçe tahsil edilmesi kararlaştırılmıştı. Aynı şekilde ticarete konu olması halinde bac ve gümrük vergileri de bu tarihten önceki uygulamanın aksine artık tahsil edilecekti. (Uğur, 2013:1171).

Bütün bunlar Sakız Adası'nda el sanatları ve tekstil dokumacılığının gelişmiş olduğunu göstermektedir. Buranın hâre denen ince ipeklileri ve sandal isimli pamuklu dokumaları meşhurdu. (D'Ohsson, Tarihsiz Baskı: 122). Ayrıca zenne kuşağı, mutalla peşkir ve yastık, hatai, telli hatai, seccade ve perde, cumbalık, kese, kumaş akçe kesesi, saat kesesi, destvan olarak bilinen eldiven ve cüzdan kesesi gibi tekstil ürünleri imal edilmekteydi. (BOA.A.DVNS.MHM.d.129.38./Evail Ramazan 1131./Temmuz-Ağustos 1719).Adanın birçok köyünde değişik türlerde ipek ve bez imal edilmekteydi. (BOA.A.DVNS.MHM.d.129.38./Evail Ramazan 1131./Temmuz-Ağustos 1719).Bu ürünler sadece bireysel ya da ailevi tüketim için değil piyasa için de üretiliyor ve ticarete konu oluyordu. Bu yüzden 1719 yılında kendilerinden damga vergisi (*resm-i tamga*) tahsil edilmesi kararlaştırılmıştı. (BOA.A.DVNS.MHM.d.129.38./Evail Ramazan 1131. /Temmuz-Ağustos 1719).18. yüzyıl başlarında adada üretilen ipek miktarı 300 kantar olup, tümü yerel dokumacılığın kullanımına ayrılmıştır. 18. yüzyılın ortalarında adada yaklaşık 200 tezgâh ve şehre kumaş satan 50-60 kadar depo mevcuttur. Yerel imalatın ihtiyacı karşılayamadığı zamanlarda Güney Makedonya, Tesalya ve Tino Adası'nın üretiminden faydalanılmış adada yüzyıl boyunca artan ham ipek ihtiyacı Tino, Zagora ve Selanik'ten karşılanmıştır. (Dal,2008:94-95).

Çok sayıda tezgâhta imal edilen ipekli ve pamuklu kumaşlar Enos, İstanbul, Rodos, Selanik, İzmir ve Kahire'ye dağıtılmaktaydı. Ayrıca bu mallar Edirne'den geçmek suretiyle Eflak ve Macaristan piyasasına ve Karadeniz yoluyla da Boğdan ve Kırım piyasalarına çıkarılmaktaydı. (Başarılı, 2012:29). İmalathane anlamında deri imal edilen işletmeler ile dericilik bir meslek olarak vardı. Çünkü 19. yüzyıl sonlarına doğru Sakız şehrinin üç ayrı noktası bulunmakta olup bunlar Bellavista, Aplurtarya ve Debbağhane'ydi. Debbağhanelerde ham madde olarak elde edilen deriden kemer, semer, koşum takımları, ayakkabı vs. ürünler imal edilmekteydi. (Başarılı,2012:29).

Mastika olarak isimlendirilen damla sakızı imalatının ada ekonomisinde önemli bir yeri vardı. Rumca çiğnemek anlamına gelen "*mastazo*" fiilinden türediği sanılan mastika, genelde sakız ağacını tanımlamak için de kullanılmıştır. Sakız ağacı yapraklarını dökmeyen bir ağaç olup temmuz ve ağustos ayında gövdesinden reçineli öz suyu çıkarılır. Bu salgı ağacın gövdesine açılan bir oyuk vasıtasıyla dışarıya akar. Sakız ağacı Akdeniz bitki örtüsünün karakteristik bitkilerinden birisi olmasına rağmen sadece Sakız Adası'ndaki sakız ağaçlarından bu reçine akar. Bunun sebebinin ada çevresindeki volkanik yapılar olduğu düşünülmektedir. (Γούμενος, 2006:29).

Tarihçi D'ohsson, İstanbul'da sakızın özellikle kadınlar arasında önemli bir tüketim maddesi olduğuna işaret eder. Vermiş olduğu bilgiye göre, kadınlar arasında sakız çiğneme çok yaygındır.

Hemen hemen bütün kadınlar günün her saatinde sakız çiğnemektedir. Sakız çiğneyerek çalışmakta, sakız çiğneyerek sokağa çıkmakta, gezinmekte ve sakız ağızlarında olduğu halde konuşmaktadır. Yine onun verdiği bilgilere göre sakız maddesi Adalar Denizi'nde ki Sakız Adası'nda yetiştirilen bir çeşit ağaç reçinesi olup damlalar halinde ve bezelye iriliğinde olan bu reçine, çok güzel kokulu sert bir maddedir. Rengi çok açık sarıdır. Diş etlerini kuvvetlendirdiği, diş ve mide rahatsızlıklarına iyi geldiği hatta kanamaları durdurduğu söylenmektedir. Bu yüzden birçok hekimler yaptıkları ilaçların karışımına bundan katmaktadır..(D'ohsson, Tarihsiz Baskı: 59). Bütün bu bilgiler, sakızın eğlence, parfümeri, gıda, kimya ve tıp gibi çok farklı sektörlerde geniş bir kullanım alanı olduğunu göstermektedir.

Sakız ağacından elde edilen damla sakızı Osmanlılardan çok önce daha Bizans döneminde imal edilip ihracata konu olmaya başlamıştı. Cenevizliler bu ürünün imal ve satışını 12 aile arasında hisselerle ayırırken Osmanlılar mukataa haline getirerek üretim, dağıtım ve satış konusunda tam bir tekel oluşturmuştur. Toplam 22 kadar köy, her sene 303 vukiyye (388,4 kilogram) ağırlığında damla sakızını devlete teslim etmekle yükümlüydü. Bu ürünün en büyük müşterisi devlet olduğu için İstanbul gümrüğüne bağlı olarak çalışan Sakız gümrük emini tarafından tahsil edilmekteydi. Tahsil edildikten sonra ise Matbah-ı Amirede, parfüm imalatında, şekerlemelerde ve kimyevi ilaçların hazırlanmasına kullanılmaktaydı.

Damla sakızı imalatından başka adada gemi inşa ve tamir mesleği de gelişmişti. Burada bulunan marangoz, oymacı ve burgucuların mesleki yetkinliği ve uzmanlığı devlet tarafından kabul ediliyor ve Tersane-i Âmireye buradan iş gücü transfer ediliyordu. Ada nüfusu daha çok Rumlardan oluştuğu için Rum iş gücü bu noktada devletin dikkatini çekmişti. Nitekim 1733 yılında marangoz taifesinden EsfaloAnton, Acı Dimitri, Acı Yandalı, Hastori Nikola, Yakomi, Kafadosa, Martal, Farkali gibi ustalar Sakız naipi ve muhassılı vasıtasıyla İstanbul'a sevk edilmişti⁴⁸. Bu mesleğin gelişmesi diğer adalarda olduğu gibi burada da denizcilik faaliyetlerin gelişmiş olmasıyla ilgiliydi. Burada denizcilik balıkçılıktan daha ziyade taşımacılık üzerinden gelişmişti. Sakızlı gemi tüccarları Karadeniz, Marmara ve Akdeniz havzasında faaliyet gösteriyor gerek iç ticaret ve gerekse dış ticarete önemli işlevleri yerine getiriyordu. Bu durum Sakızlı gemi reislerinin sivil ya da resmi mal ve insan naklinde birçok yerde faaliyet gösterdiğini kanıtlamaktadır. Hatta onlar bu işlevlerini 19. yüzyıl sonlarında bile sürdürmekteydiler.(Bahr-i Sefid Gazetesi, 2 Ocak 1884, Sayı 49, Sayfa 2).Öyle anlaşıyor ki Sakızlılar deniz ticaretinde oldukça gelişmişti. Fransız Konsolos Louis Jouvin'nin 1774 yılında Fransa'ya gönderdiği raporuna göre Sakızlıların İstanbul Boğazı'na gidip gelen 80'den fazla büyük gemisi bulunmaktaydı. Bu gemiciler, denizcilik işinde en büyük engellerden biri sayılan akıntılar hakkında bilgi ve yeteneğe de sahiptiler. Fakat savaş sebebiyle yapmakta oldukları taşımacılık sektöre uğramıştı. Bu yeteneklerinin sayesinde bilhassa Avrupa'nın önemli limanlarında temsilcileri bulunan zengin Sakızlı

⁴⁸ Konuyla ilgili EvailZilkade 1145 (Nisan/Mayıs 1733) tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.139.94.

tüccarlar ilerleyen yıllarda Rusya üzerinden servetlerini daha da artıracaklardır. Öyle ki, 1826 senesine gelindiğinde Avrupa'nın tahıl ambarı görevini üstlenecek olan Odessa'nın ihracatı Sakızlı tüccar ailelerinin eline geçecekti. (Başarılı, 2012:30).

Adanın iklimi uygun olduğu için adada sınırlı ölçüde narenciye tarımı yapılmaktaydı. Limon, portakal ve turunç en çok yetiştirilen narenciye ürünleriydi. Ayrıca üzüm ve incir istihsal edilmekteydi. Adanın iklimi ve imbat rüzgârı bunu mümkün kılmaktaydı. Bunlar iç ve dış tüketim için ticarete konu olmaktaydı. Bu husus 19. yüzyılın gazetelerinden birisi olan Bahr-i Sefid Gazetesi'nde; "...Sakız ceziresi bağ yetiştirmeye sâlih ve elverişli olmasına binaen mevkiin kuvve-i imbatıyece olan şu istidadından istifade ile mümkün olduğu kadar bağ çubuğu gars olunmasının..." cümlesiyle ifade edilmişti. (Bahr-i Sefid Gazetesi, 4 Eylül 1883, Sayı 2, Sayfa 2). Bunların ada dışına nakli birçok yelken gemisi için önemli bir kazanç kaynağıydı⁴⁹. Ancak Akdeniz ikliminin bir sonucu olarak zaman zaman şiddetli fırtınaların ve yoğun yağışların narenciye üretimine ve narenciye tüccarlarına zarar verdiği görülmekteydi. Örneğin 1754/1755 yılında yaşanan şiddetli kışta adada bulunan limon, portakal, turunç ve mastika ağaçlarının çoğunun zeytin ve incir ağaçlarının ise bazısının telef olduğu görülmüştü. Bu ağaçların eski haline gelinceye kadar vergilerinin üçte birinin ertelenmesine devletçe karar verilmişse de ada ahali ağaçların yeniden ürün vereceği tarihe kadar geçen zaman içinde birikecek vergi borucunu ödemek için arazilerini satmak zorunda kalacaklarını beyan ederek vergiden tamamen aflarını talep etmişlerdi. Devletse buna razı olmamıştı. (BOA.C.ML.689.28251.1.).

Adanın tarıma elverişli arazilerinde yetiştirilen buğday, arpa ve çavdar gibi ürünler ada nüfusunu beslemeye yetmediği için ada ekonomisi tarım yönünden dışa bağlı bir görünüm sergiliyordu. Seyyah Pococke, adanın büyük bölümünün kayalık ve toprağın fakir olduğunu kaydetmiş ve adada görülebilecek ağaçları yeşil meşe, çam, yabancı sakız ağacı ve keçiboynuzu olarak sıralamıştır. (Dal,2008:90). Bu bilgiler adanın doğal kaynaklar açısından üzerinde yaşayan nüfusu beslemeye yetmeyecek kadar fakir olduğunu göstermektedir. Bazı hüküm suretlerinde geçen, "...Bahr-i Sefid'de vaki Sakız ceziresi sengistan bir mahal olup" ibaresi bu adanın topraktan ziyade taşlık arazi yapısıyla ön plana çıktığını göstermektedir. 1734/1735 yılında yazılan bir hükümde geçen "...filhakika cezire-i merkumesengistan bir mahal olup hububata ziraat olunmaya şâyan arazisi olmadığı cihetten..." ibaresi burada tarımsal imkânların son derece sınırlı olduğuna işaret ediyor⁵⁰. Fakat bu durum sadece Sakız Adası'na mahsus bir olgu değildi. Aynı durum diğer komşu ada ve kazalar için de mesela Sığla sancağında bulunan Karaburun kazası için de geçerliydi. Burası da "sengistan" ya da taşlık bir araziye sahip olduğu için tarımsal üretimi ada halkının ihtiyacını karşılamaya yetmiyor ve çoğu zaman

⁴⁹ "...Sakız ceziresinin en büyük servet-i berriyesieşcar-ı mütenevviasının adar-ı nefise ve mer'iyesi ve ticaret-i bahriyesi birçok yelken sefayinin menafi-i nakliyesi olduğu halde..." (bkz. Bahr-i Sefid Gazetesi, 7 Eylül 1883, Sayı 32, Sayfa 1).

⁵⁰ Konuyla ilgili olarak Sakız, Çandarlı, İrmiye ve Kuşadası naiplerine hitaben 1147 (1734/1735) yılında yazılmış olan hüküm sureti için bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.140.53.

Rumeli’de bulunan Keşan, İpsala ve Ferecik kazaları ile Anadolu’da bulunan Çandarlı ve Biga kazalarından buraya buğday naklediliyordu⁵¹. Aynı şekilde Midilli Adası’nın ahalisi de buğday yönünden Anadolu’ya bağımlıydı. Birçok zaman İpsala ve Keşan iskelesi üzerinden buraya buğday nakledilmekteydi. Nitekim 1734/1735 yılında bu adanın kıtlık çektiği ve ekmek fiyatlarının yükseldiği gerekçesiyle ada ahalisi 30.000 kile buğdayın adaya Anadolu’dan naklini talep etmişlerse de devlet ancak 6.000 kilesine izin vermişti. Çünkü emtia piyasasında bulunan buğday, devletin diğer ihtiyaçları için lüzumlu olmakla bu ihtiyaçların giderilmesine öncelik verilmesi düşüncesiyle talep olunan buğday miktarı 6.000 kileye düşürülmüştü⁵². Bu miktar buğday, adada yaşanan kıtlığı biraz hafifletse de tamamen ortadan kaldırmaya yetmiyordu.

Sakız Adası’nın su kaynakları yönünden de fakir olduğu dikkate alınacak olursa ada tarımı iklim koşullarına aşırı bağımlı bir görünüm arz ediyordu. Adanın tüm tarım arazileri tam kapasite buğday üretimi yapsa bile bu mahsul ada halkının ancak 15 gün kadarlık bir ihtiyacını karşılayabiliyordu. Bu durumda Çeşme, Ayazmend, Menemen, Milahic, İrmiye, Kuşadası ve Çandarlı gibi komşu ya da yakın kazalardan buğday satın alınarak bu adaya taşınıyordu. Adaya 600 km kadar uzak olmasına rağmen bazı dönemler Selanik’ten de buraya buğday nakledildiği vakiydi. (BOA.A.DVNS.MHM.d.135.229./Evail Rebiyülevvel 1142./Eylül-Ekim 1729). Ancak buğday ticareti gibi devlet için hayati öneme sahip mal ve hizmetler üzerinde kurulan kontrol sistemi, bu kazalardan da Sakız Adası’na tahıl ürünü naklini zaman zaman güçleştirmektedir. Devlet bu kontrolü narh usulüyle sağlıyor ve ortaya çıkan kayıt dışı buğday ya da tahıl ticaretine cezai yaptırımlar uyguluyordu. Adanın yeterli miktarda tahıl ürünlerine sahip olamaması kıtlık ve açlığa yol açarak ada içinde nüfus hareketlerine sebep oluyor ve adanın iç kesimlerindeki nüfusun Ceneviz dönemindeki aksine adanın iç kesimlerine değil adanın iskeleye yakın ya da bir iskeleye sahip yerleşim yerlerine doğru göç etmesine neden oluyordu. Çünkü bazı dönemler beş altı ay kadar adaya yeterli miktarda tahıl ürününün gelmediği ve bunun ekmek dâhil birçok ürünün fiyatını aşırı yükselterek fakir olan ada sakinlerinin bu temel tüketim maddesine erişimini güç bir hale getirdiği görülmektedir⁵³.

⁵¹ Çandarlı ve Biga iskelelerinden buraya 1147 (1734/1735) yılında 6000 kile buğday nakledilmesi için ferman çıkarılmıştı. Konuyla ilgili olarak Çandarlı, Biga ve Karaburun kazaları naiplerine ve iskele eminlerine hitaben Evail Rebiyülahir 1147 (1734/1735) tarihinde yazılmış olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.140.79.

⁵² Konuyla ilgili olarak Midilli, Canik ve Biga naiplerine ve iskele eminlerine hitaben EvailRecep 1147’de (Kasım/Aralık 1734) gönderilen hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.140.79.

⁵³ Bu sorun Sakız, Ayazmend ve İrmienableri ile Sakız muhassılına gönderilen bir hüküm suretinde, “...müddet-i medidenberü ol havaliden zahayir gelmediğine binaen cezire-i merkumeyekaht-u gıla müstevli olub ayan ve fukarasının ızdırab-ı azimeariz olduğu bundan akdem arz ve mahzarlar ile istirham ve keyfiyetleri ilam olundukta...” şeklindeki cümlelerle ifade edilmişti. Buna çözüm olarak Çandarlı ve İrmiye gibi kazalardan Sakızlıların belli koşullarda buğday satın almasına izin verilmesine karar verilmişti. Konuyla ilgili Sakız, Ayazmend ve İrmienableri ve Selanik muhassılına gönderilen EvailRebiyülevvel 1142 (Eylül/Ekim 1729) tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.135.229.

Buğday temininde yaşanan sorunun temelinde bu ürünün iç piyasanın ihtiyaçlarına tahsis edilmesi ve iç talep karşılanmadan bunun ihracata konu olmasının devletçe yasaklanması yatmaktaydı. Çünkü buğday Osmanlı ordusu ve Osmanlı reayasının temel tüketim maddelerinden birisi olan ekmek ve unlu mamullerin ham maddesiydi. Bu ürünün Avrupa’da yaşanan savaşlar dolayısıyla uluslararası piyasalarda fiyatının yükselmesi yabancı tüccarın fiyat avantajını kullanarak Osmanlı pazarlarından bunu kaçak yollardan temin etmeye yönelmesine neden olmaktaydı. Devlet ise bunun önünü kesmek için özellikle Akdeniz tarafında Rumeli kıyısında bulunan iskelelerden Avrupalı olup “müstemen” olarak isimlendirilen yabancı tüccara zahire satışını yasaklama yoluna gitti. Bu ise kıyıdan daha içeride bulunan köy ve kasabalarda yaşayan çiftçilerin yetiştirmiş olduğu buğdayı satamayıp ambarlarda biriktirmesine yol açtı. Uzun süre saklamaya uygun olmayan bu ürün iklim koşullarının da etkisiyle buralarda çürüyünce birçok çiftçi tarımsal üretimi terk ederek bulunduğu yeri terk etme ya da başka bir işkoluna yönelmeyi tercih etti. Bu da Sakız ve diğer adalara buğday teminini zorlaştırdı. Devlet bunun önünü almak için İnöz İskeleyi’nden İskenderiye sancağına varıncaya kadar fakir çiftçilerin ürünlerini iskelelere taşıyarak diledikleri kimselere satma izni verdi. Ancak bu satış için satılan buğdayın her bir İstanbul kilesinden 15 akçe ile arpa ve diğer tahıl ürünlerinin her bir kilesinden 12 sağ akçe vergi ödemeleri yanında bunun; “...reaya fukarasının refah hallerine baisolmama”sı şartını da getirdi⁵⁴.

Sakız Adası’ndaki kıtlığı yenmek için diğer kazalardan buğday temini sıkı bürokratik süreçlere tabiydi. Bu konuda yapılan başvuru padişah tarafından kabul edilmişse buğday temin edilecek kazanın kadısına bir hüküm gönderilerek konu hakkında bilgi veriliyor ve gerekli emirler hemen gönderiliyordu. Ancak bu süreçler o kadar fazlaydı ki hem söz konusu nakliyat çoğu zaman gecikmekte hem de bu işin maliyeti artmaktaydı. Buna bir örnek 1733 yılında yaşanmıştı. 1733 yılında Kuşadası kadısına bilgi verildikten sonra Sakız kadısına gönderilen hükümde yapılması gerekenler ayrıntılı biçimde anlatılmıştı. Buna göre Sakızlılar tarafından zahire nakli için tutulan gemiye ne miktar buğday yüklemek mümkünse yüklenmesi, bu iş için görevlendirilen gemi kaptanının isminin Kuşadası kadısı ya naibi tarafına bildirilmesi, bu kaptanın Sakız Adası’na buğday nakli için görevlendirilmiş olduğuna dair yazının kadıya ibraz edilmesi, gemi kaptanının isminin mahkeme siciline kaydedilmesi, gemi kaptanlarının yarar kefillerinin tutulması⁵⁵, yüklenen buğdayın kadı nezaretinde gemiye yüklenmesi, defter ve hüccet haline getirilmesi, kaptanın Sakız Adası’na döndüğünde buradaki defter ve hüccet ile karşılaştırılarak buğdayın Sakızlılar tarafından teslim alınması, Sakızlılar tarafından gönderilen gemiden başka bir gemiye buğdayın yüklenmemesi gerekiyordu⁵⁶. Ayrıca miktarı önceden belirlenmiş miktardan daha fazla

⁵⁴ Konuyla ilgili olarak Midilli, Bozcaada ve diğer civar iskelelere zahire satın almak için gönderilmiş olan mübaşire hitaben EvailMuharrem 1135 (Ekim/Kasım 1722) tarihinde gönderilmiş olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.131.45.

⁵⁵ Kuşadası ve Sakız naibleri ve iskele emirlerine hitaben EvahirMuharrem 1153 (Mart/Nisan 1740) yılında yazılmış olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.147.59.

⁵⁶ Konuyla ilgili olarak Sakız ve Kuşadası kazası naibleri ve Sakız muhassılına hitaben EvahirZilkade 1145 (Nisan/Mayıs 1733) tarihinde yazılmış olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.139.102.

buğdayın adaya nakli yasaktı. (BOA.A.DVNS.MHM.d.147.59./Evahir Muharrem 1153./Mart-Nisan 1740).Sürecin kontrolü kadıların ve onların naiplerinin elindeydi. Bu şartlar karşılandığında taşradaki kamu görevlilerinin Sakıza buğday nakline engel olması onlar açısından bir suçtu. Vilayet vekilleri olarak isimlendirilen ve Sakızlıları temsil eden kişiler miktarı devletçe belirlenmiş ücreti bu iş için görevlendirilmiş mübaşire teslim eder o da ilgili kaza ya da sancaktan satın alma işlemini gerçekleştirirdi. Bu tür büyük satın alımlar genelde “*miri hinta*” olarak tanımlanan ve ocaklık usulüyle devletin her sene ahaliden satın aldığı buğdaylar için yapıldı. Ancak bütün buğday alımlarının miri fiyat rejimine göre gerçekleştiğini söylemek güçtür. Bazen de piyasa fiyatı düzeyinden bu satın alımlar gerçekleşirdi. Nitekim 1734 yılında Mihalic, Bergama ve Kuşadası bölgesinden 20.000 kile kadar buğday piyasa rayici üzerinden satın alınmıştı⁵⁷. Bu durum ada sakinleri için satın alma işleminin maliyetini artıran bir husustu. Ancak devletten temin ettikleri buğdaydan daha kaliteli ve daha fazla buğdaya bu şekilde sahip olabilmekteydiler. Miri fiyat düzeyinden buğday temin etmek devlet ve ahali açısından daha ekonomik bir usuldü. Çünkü ocaklık usulüne tabi olan tüketim maddelerinin temininde miri fiyat rejimi geçerli olup bu rejime göre belirlenen fiyat normal piyasa fiyatının altında bir fiyattı. Bu da devlete ihtiyaç duyduğu malzemeleri daha düşük bir fiyat düzeyinden sürekli olarak temin etme imkânı sağlıyordu. Vilayet vekillerinin mübaşire vermiş olduğu ücret ise ahaliden buğday için toplanmış olan paralardan oluşuyordu. Nitekim sürecin sonunda mübaşir satın almış olduğu buğdayı vilayet vekillerine teslim ediyor onlar da ellerindeki defterlere göre kasaba ve köy ahalisine tevzi ve taksim ediyordu. (BOA.A.DVNS.MHM.d.140.100./Evahir Cemaziyülevvel 1147./Eylül-Ekim 1734).

Sakız Adası’nda belli dönemlerde ortaya çıkan açlık ve kıtlık sorunu hiç şüphesiz mastika köylerindeki sakız üreticilerini de etkiliyordu. Bu ürünün devlet için taşımış olduğu önemin farkında olan merkezi yönetim, onların talebi üzerine ada dışından buğday satın almalarına belli usuller çerçevesinde izin veriyordu. Örneğin 1734 yılında, onların talebi üzerine Biga kazası ve Karesi sancağından 10.000 kile buğday, bu iş için görevlendirilmiş olan mübaşir Ebu Bekir PaşakethüdasıAhmet vasıtasıyla satın alınmıştı. Bu satın alma işlemi için gerekli olan 8333 kuruş ücret vilayet vekilleri tarafından ona teslim edilmiş o da bu parayla her bir İstanbuli kilesine 100’er sağ akçe ücret ödeyerek 10.000 kile buğdayı Karesi sancağındaki miri buğdaydan satın almıştı. Bahsedilen 8333 kuruş ücretin içinde buğday masrafı yanında gemi kaptanına ödenen navlun ve mübaşir ücreti de dâhildi. Biga kazası kadısına ve Biga iskelesi eminine bu transfere engel olmamaları için ferman gönderildikten sonra tek seferde adaya taşınarak mastika köylerinin ahalisine hisselerine göre dağıtılması sağlanmıştır. (BOA.A.DVNS.MHM.d.140.100./Evahir Cemaziyülevvel 1147./Eylül-Ekim 1734).

⁵⁷Mihalic, Bergame ve Kuşadası kadılarına Sakızlıların kendi paralarıyla 20.000 kile buğdayı satın alarak Sakız mahkemesinden hüccet-i şer’iye almaları şartıyla adalarına götürmelerine engel olmamaları hususunda ilgili kazaların yöneticilerine hitaben EvahirCemaziyülahir 1147 (Ekim/Kasım 1734) tarihinde yazılmış olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.140.112.

Sakız Adası'na dışardan buğday satın alınmasının buğdayın satın alındığı yerler ve buğdayı satın alan kişiler açısından önemli sonuçları olmuştur. Buğday satın alınan yerlerde mukataa yönetimi olduğu için bu durum mukataa gelirlerinde azalmaya neden olması nedeniyle mukataa yöneticilerinin itirazına neden olmuştur⁵⁸. Ada sakinleri ise açlık riski ortaya çıktığında buğdayı daha kolay temin edebilecekleri adanın çeşitli noktalarındaki iskelelere yakın yerlere göç etmeye yönelmiş bu ise deniz kıyısında bir yandan yeni yerleşimlerin kurulmasına neden olurken diğer taraftan sahildeki mevcut yerleşimlerin daha çok büyümesine neden olmuştur.

Adada imal edilen tarım, hayvancılık, balıkçılık, sınai ya da el sanatları ürünlerinin en önemli ihraç yeri Sakız Limanı'ydı. Burası adaya dışardan gelenlerin ilk uğrak yerlerinden birisiydi. Derinliği 17 ayağı bulduğu için ağır tonajlı gemiler rahatça yanaşıp yükleme ve boşaltma yapabiliyordu. Ancak bu liman gerekli bakımın yapılmaması nedeniyle 19. yüzyıl sonlarına denk düşen 1883 yılında hafriyat, toprak ya da çöp ile dolduğu için gemilerin giriş çıkış yaparken zorlandığı bir liman haline gelmişti. (Bahr-i Sefid Gazetesi, 19 Temmuz 1883, Sayı 25, Sayfa 1). Bu tarihte bile adaya gelip giden yolcular için ayrı bir iskele olmadığı için yolcular gümrük iskelesini kullanıyordu. Bu durum gümrük dairesinin darlığı ile birleşince vapurların yolcu indirdikleri anlarda izdiham yaşanmasına bu ise gümrük idaresi açısından çeşitli mahzurlara neden oldu. Bunun üzerine bir rıhtım inşa edilmesi için eyalet yöneticilerinden ada yöneticilerine emirler yazıldı. (Bahr-i Sefid Gazetesi, 14 Kasım 1883, Sayı 42, Sayfa 2).

Sakız Adası'nın ekonomisini etkileyen faktörlerden birisi de kaçakçılıktı. Ada, deniz rotası yönünden İstanbul yolu üzerinde bulunduğu için İstanbul'a Mısır, Suriye ya da diğer eyaletlerden kahve, buğday, arpa, darı ve pirinç gibi yiyecek maddeleri taşıyan gemi kaptanları için bu maddelerin kaçakçılığının yapıldığı yerlerden birisi halini almıştı. İstanbul'a yiyecek nakleden gemiler yasak olmasına rağmen Sakız ve İzmir Limanı'na ya da buralarda bulunan diğer iskelelere yanaşarak yükünü boşaltıyor, yerli ya da yabancı tüccara daha yüksek fiyatta satıyordu. Bunu satın alan yabancı tüccar malını kendi ülkesine götürerek burada daha yüksek bir fiyattan satıyor ya da ülke içinde ahali ya da başka tüccarlara rayiç fiyat üzerinde bir fiyatla satma yoluna gidiyordu. Bu durum tahıl ürünlerinin piyasada azalmasına ve dolayısıyla temel tüketim maddelerinde kontrol edilmeyen fiyat artışlarına neden oluyordu. 1719 yılında Mısırlı kahve tüccarlarından bazılarının Mısır Kahire'den aldıkları 2000 torba kahveyi İstanbul'a götürmek yerine İzmir ve Sakız Adası'na çıkaracakları haberi alınınca Sakız muhafızına ve İzmir voyvodasına, görev yerlerinden hiçbir yere kahve çıkarılmaması konusunda tedbir

⁵⁸Sakız Adası'na 5 bin kile kadar buğday Mihalic ve Çalık tarafından satın alınarak getirildiğinde mukataa malına 7-8 kese kadar bir azalmaya neden olacağı gerekçesiyle itiraz ve eleştiriye neden olmuştur. Konuyla ilgili olarak Sakız mollasına yazılan EvahirŞevval 1148(Şubat/Mart 1736) tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.142.34.

almaları istenmişti⁵⁹. Yerli tüccar yanında “*Efrenç*” tabir edilen yabancı ülke tüccarları bu olgunun önemli bir parçasını teşkil etmekteydi. Devletçe belirlenmiş iskelelerden başka iskelelerde yükleme ve boşaltma yapılması devletin gümrük gelirlerinde eksilmeye yol açtığı gibi kaçakçılığın yaygınlaşmasına da neden oluyordu. Ayrıca iç ve dış ticaret üzerinde devletin kontrolünü zayıflatırken ülkeye zararlı malzeme ve eşyaların da sokulmasına ve dolayısıyla asayişin zayıflamasına da neden oluyordu. Örneğin 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyıl başlarında Anadolu’da bulunan birçok Ermeni ve Rum çetesinin sahip olduğu silah ve mühimmat ülkeye kaçak sokularak temin edilmisti. Kaçak malzeme indirme ve yükleme yapma konusunda mağdur olan limanlardan birisi İzmir limanıydı. Avrupalı tüccar gemilerinin Akdeniz’de İzmir iskelesinden başka bir iskeleden mal almaları ya da mal boşaltmaları eskiden beri yasaktı. Buna rağmen birçok Avrupalı gemi tüccarı başka bir iskeleye yanaşıyor mal indirip mal yüklüyordu. İzmir iskelesine geldiği zaman kendisinden gümrük vergisi talep edildiğinde ise bunu yükleme iskelesinde ödediğini söyleyerek ellerindeki eda tezkiresini ibraz ediyorlardı. Bu durumun İzmir gümrüğünün iltizamını almış olan gümrük emininin dükkânine neden olması üzerine bu sorun bu tür gemi tüccarlarının İzmir iskelesine yanaştıkları zaman İzmir gümrük idaresi tarafından adam ve bir kâtip verilmedikçe yükleme ve boşaltma yapmaması yönünde bir hüküm çıkarılmak suretiyle çözülmeye çalışılmıştı⁶⁰. Ancak kaçakçılığın ortaya çıkardığı rantın büyüklüğü ve rantı bölüşen paydaşların çokluğu karşısında bu hüküm fazla bir işe yaramamıştır.

İzmir bu dönemde tüccarların ilgisi ve ticaret hacmi yönünden Sakız Adası’nın önüne geçmişti. İzmir’in hem Batı Anadolu gibi geniş bir hinterlanta sahip olması hem daha elverişli bir ticaret limanına sahip bulunması ve hem de Sakız Adası’na kıyasla korsan saldırılarına karşı daha güvenli bir konumda yer alması burasının ticaret yönünden daha gelişmiş yer haline gelmesine neden olmuştur. Tavernier burasını, Avrupa’dan gelen seyyahlar için doğunun ilk basamağı olarak nitelerken Avrupa’dan Asya’ya, Asya’dan Avrupa’ya giden bütün malların başlıca ambarı olduğunu belirtir. İzmir’den belirli zamanlarda çok sayıda kervanın hareket ettiğini de ekler. (Tavernier, 1980:49). Sakız Adası’nın ticari işlevinin İzmir’e geçmesinin bir başka nedeni ise salgın hastalıklardı. Çünkü 1741’de ada nüfusunun üçte birini yok eden veba salgını, 1762 tarihinde adanın ticari durgunluk yaşamasına sebep olmuştur. 1765’te görülen salgın iklimsel koşulların da etkisiyle Mart ayında başlamış, Nisa-Mayıs aylarında

⁵⁹ Sakız ve İzmir voyvodasına EvailŞevval 1131 (Ağustos/Eylül 1719) tarihinde yazılan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.129.49.

⁶⁰ Çıkarılan hüküm sureti 1135 (1722/1723) yılına aittir. İzmir gümrük emini Yeğen Mehmet Ağa’nın arzuhalı ve baş defterdar el-Hac İbrahim Efendi’nin ilamı üzerine 1135 (1722/1723) yılında çıkarılmıştır. Hükümün çıkarılmasına sebep olan somut olay ise Venedik kalyonları kaptanlarından Beliz Gardo isimli kaptanın Midilli ve Kemer’den topladığı palamutu İzmir’e getirdiği sırada kendisinden gümrük vergisi talep edilmesi üzerine çıkmıştır. Gümrük vergisi talep edildiğinde bu kaptan; “...biz palamudu yüklediğimiz mahalde gümrüğünü verdik.” diyerek eda tezkiresini ibraz etmesi üzerine bu durum diğer kaptanlara da sirayet etmiş ve İzmir gümrük nizamında kargaşa çıkmıştır. Konuyla ilgili olarak yazılmış olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.130.245.Başka bir Venedikli tüccar olan TebellüGrudba isimli ticcara ait 3000 kantar palamudun vergisi talep edildiğinde de aynı cevap verilmişti. Konuyla ilgili Evahir Safer 1135 (Kasım/Aralık 1722) tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.130.243.

artmış, Haziran’da zirve yapmış, Ağustos ayında azalmış ve Eylül-Ekim aylarında yok olmuştur. (Panzac, 1985:558). Bunların sonucu adadaki ticaret hacminin düşmesi ve iktisadi faaliyetlerin gerilemesiydi. Nitekim 1761’de limana uğrayan gemi sayısı 137 iken bu oran 1762’de 91’e düşecektir. 1765 tarihli salgın ise, ticaret gemilerinin Nisan ayından Ağustos’a kadar Sakız Adası’na uğramamasına yol açmıştır. (Dal, 2008:119.)

SONUÇ

Anadolu’nun batısında bulunan Adalar denizinde bir ada olan Sakız Adası, 1566’dan 1913 yılında kadar 347 yıl süreyle Osmanlı hâkimiyetinde kalmış bir toprak parçasıdır. Burada heterojen bir nüfus barınmakta ve Rumların dışında Türkler, Latinler ve Yahudiler de ada sakinlerini oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti daha kuruluş döneminde varlığını üzerine bina etmiş olduğu çoğulculuk, hoşgörü, dinsel ve mezhepsel farklılıklara tahammül ve azınlık haklarına saygı gibi ilke ve erdemleri Sakız Adasında da tatbik ederek bu etnik unsurları barış içinde bir arada tutmayı başarmıştır. Zaman zaman genel güvenliği tehdit eden eşkıyalık olayları yaşansa da 18.yüzyıl boyunca adanın geneline barış ve istikrar hâkimdir. Bu ortamda Rumlar kendi azınlık örgütlenmelerini ve dini ya da kültürel değerlerini muhafaza ederek günümüze aktarmışlardır. Bugün adada bulunan kilise ve manastırlar bunun kanıtıdır.

Sakız Adasında nüfusun çoğunluğu Rumlardan oluşmasına rağmen devlet onları diğer reayasından ayırmamış ve onların her türlü şikayet ve taleplerine imkanlar ölçüsünde olumlu cevap vermeye çalışmıştır. Adanın sınırlı ekonomik kaynaklarını da dikkate alarak onlardan genelde senede bir defa vergi alarak mali yüklerini hafif tutmuştur. Sakız kökenli kişilerin bürokraside yükselmeleri diplomat, maliyeci ve devlet adamı olarak birçok yerde hizmet vermeleri liyakat ve becerileri ölçüsünde kariyer basamaklarının onlara açık olduğunu göstermektedir. Devletin sunduğu imkânları kullanan Sakızlılar deniz ticaretine yönelmişler ve devletin birçok yerinden mal alıp birçok liman ve iskeleye mal taşımışlardır. Osmanlı Devleti ile Sakızlıların kurmuş olduğu devlet-toplum ilişkisinde her iki taraf da kazan kazan ilkesine göre hareket etmişse de bu ilişkiden Sakız toplumu daha kazançlı çıkmıştır. Çünkü hem devletin sağlamış olduğu istikrar ve güvenlik ortamından sadece senede bir defa vergi vererek yararlanmışlar hem de devletin diğer liman ve şehirleriyle ticari bağlar kurarak varlıklarını geliştirme şansı elde etmişlerdir.

Sakız Adası, iklim ve yeryüzü şekilleri itibarıyla tarıma fazla elverişli bir ada değildir. Adada sürekli su kaynağı teşkil edecek bir göl ya da akarsu veya akarsu ağı mevcut değildir. Bu da tarımı olağanüstü şekilde iklim koşullarına bağımlı hale getirmiştir. Bunun bir sonucu olarak bazı dönemlerde adada açlık ve kıtlık sorunu ortaya çıkmış bu ise adanın nüfus ve yerleşim şekillerine etki etmiştir. Bu sorunu çözmek için ise Bergama, Biga, Kuşadası, Karesi ya da Çandarlı gibi kazalardan adaya buğday ve tahıl transferi yapılmıştır. Böylece bu sorun ortadan kaldırılarak ada sakinlerinin varlığını adada koruması sağlanmıştır. Adanın Anadolu’ya coğrafi yakınlığı bir tarafa ekonomik olarak bağlı olması

adadaki Rum nüfusun günümüze kadar gelmesinin nedenlerinden bir tanesidir. Bu sebeple günümüzde Sakız Adası halkının yaşamış olduğu sadece tarımsal kökenli değil aynı zamanda çevresel, ekolojik, ekonomik ya da altyapı gibi sorunların çözümünde Türkiye ile işbirliği yapılması her iki taraf için de olumlu ve kazançlı bir ilişki biçimini ortaya çıkaracaktır. Kıbrıs'ın kuzey kısmına Anadolu'daki Anamur ilçesi sınırları içinde kalan Alaköprü Barajı vasıtasıyla su nakledilmesi suretiyle adanın içe suyu ve tarımsal sulama için ihtiyaç duymuş olduğu suyun karşılanması bunun somut bir örneğidir.

Etik Beyan

“Mühimme Defterleri Işığında 18.Yüzyılda Sakız Adasında Sosyal Ve Ekonomik Hayat” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmaya başka bir yazarın herhangi bir katkısı yoktur.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

1.Başkanlık Osmanlı Arşiv Vesikaları (BOA)

Ali Emiri Tasnifi Sultan I.Abdülhamit Fonu (AE.SABH I): 75.

Bab-ı Asafî Tasnifi Mühimme Defterleri Fonu (A.DVNS.MHM.d.):

120,121,122,124,125,127,129,130,131,135,137,138,139,140,142,144,147,148,149,150,152,153,154.

Cevdet Tasnifi Maliye Fonu (C.ML.): 212, 689.

Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT.): 884.

Sadaret Tasnifi Mektubi Kalemî Evrakı Fonu (A.MKT.): 20.

2. Araştırma-İnceleme Eserleri

Başarılı, H., (2012),*XIX. Yüzyılda Sakız Adası Ticareti*,(Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Akdeniz Dünyası Araştırmaları Bilim Dalı, İstanbul.

Dal, D. , (2009), *XVIII. Yüzyılda Sakız Adası'nın Etnik Yapısı Ve Ortodoks Katolik Reaya Arasındaki İlişkiler*, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,(1), 51-70.

Taş, M. (2025). Mühimme Defterleri Işığında 18.Yüzyılda Sakız Adasında Sosyal ve Ekonomik Hayat. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 280-319.

- Dal, D. , (2008), *XVIII. Yüzyılda Sakız Adası*, (Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Devellioğlu, F., (2008), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 25. Baskı, Ankara:Aydın Kitabevi,
- Eliot, Sir Charles, (Tarihsiz Baskı), *Avrupa'daki Türkiye*, Cilt 1, Tercüman 1001 Temel Eser, Çeviren: Adnan Sınar, Şevket Serdar Türet, İstanbul:Kervan Kitapçılık.
- İlgürel, M. (Yayınlayan) (1978), Ahmet Vasıf Efendi, *Mahasinü'l-Asar ve Hakaikü'l-Ahbar*, Cild I, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Κωνσταντίνος Γ., Διδάσκων Υ. , Μπελαβίλας, Ν. , (2006), *Τα Καστροχώρια Της Χίου, Η Δημιουργία Τους Και Η Δομή Τους*. Αθήνα.
- Kurşun Z. , Kahraman S.A. ve Dağlı, Y. , (Hazırlayan), (1998), Evliya Çelebi bin Derviş Mehmet Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, VII. Kitap, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.
- Olivier, G. A. , (2024), *Türkiye Seyahatnamesi (18.Yüzyılda İstanbul ve Türkiye)*, Çeviren: Oğuz Gökmen, I. Baskı, İstanbul: Kronik Kitap.
- Örenç, A. F. (2009), “Sakız Adası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, İstanbul:TDV Yayınları, 6-10. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/sakiz-adasi>)
- Özcan A., Uğur Y., İzgöer A.Z., (Hazırlayan) (2013) Raşid Mehmet Efendi-Çelebizade İsmail Asım Efendi, (2013), *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, Cilt II-III. , I. Baskı, İstanbul.
- Panzac, D. , (1985), “L’ escale de Chio: un Observatoire Privele’ gie’ de l’ activite Maritime en Mer Ege’ eau XVIII’ e Sie’ cle”, *Histoire, E’ conomie et Socie’ te’*, N.4, 4 Anne. 541-561.
- Poulaki P. , (2016), “The Monuments Of The Ottoman Empire İn Chios Island And Tourism Development”, *III. Çeşme-Chios History, Culture and Tourism Symposium*, (3 Kasım 2016 - 5 Kasım 2016), Ege University School of Tourism and Hotel Management, University of Aegean Department of Business Administration, İzmir, 1-22.
- Roberts, J.M. , (2015), *Avrupa Tarihi*, Çeviren: Fethi Aytuna, İstanbul: İnkılab Kitabevi.
- Sezgin İ.- Kahraman S. Ve A.- Dağlı Y., (Hazırlayan) (2001), *Evliya Çelebi bin Derviş Mehmet Zilli, Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, V. Kitap, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.
- Taş, M. , (2024), “Social and Economic Life in Cyprus İn the 17 th and 18 th Centuries in the Light of Mühimme Registers,” *12. International Conference On Social Sciences & Humanities (June 1-2 Haziran 2024)*, (ss.159-186), Girne/Kıbrıs.
- Tavernier, J.B. , (1980), *XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran’a Seyahat*, Çeviren: Ertuğrul Gültekin, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul:Kervan Kitapçılık.
- Yaşar, F., (2004), *Yunanistan’ın Kuruluşu Sürecinde Sakız Adası (1821-1829)*, (Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

3. Gazeteler

Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 15, 10 Mayıs 1883.

Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 6, 24 Şubat 1298/ 5 Mart 1883.

Taş, M. (2025). Mühimme Defterleri Işığında 18.Yüzyılda Sakız Adasında Sosyal ve Ekonomik Hayat. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 280-319.

Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 45, 5 Aralık 1883.

Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 49, 2 Ocak 1884.

Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 2, 4 Eylül 1883.

Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 32, 7 Eylül 1883.

Bahr-i Sefid, Sayı 48, 26 Aralık 1883.

Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 25, 19 Temmuz 1883.

Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 42, 14 Kasım 1883.

4.İnternet Kaynakları

1.<http://www.sakizadasi.org/sakiz-adasi-kalesi/30/05/2023>.

2.<https://www.wts.com.tr/sakiz-adasi-turlari.html>.,06/09/2024.

3.<https://www.britannica.com/place/Chios-island-Greece>/31/05/2023.

Extended Summary

(Social And Economic Life In Chios In The 18th Century In The Light Of The Mühimme Registers)

The aim of this study is to shed light on the living practices of the Turkish and Greek communities with different cultural characteristics on the island of Chios, which was under Ottoman rule for a long time. Thus, it is aimed to better understand the elements and dynamics that make common life possible in a way that will shed light on the solution of today's problems.

The study, includes domestic and foreign sources to the same extent. It has been tried to be given. While Ottoman works are included, at the same time, the subject Greek sources are also included and different perspectives are presented. In this context, the transcription and translation activity and some internet sources were also utilized, keeping the timeliness in mind has been kept.

Chios Island is one of the largest islands in the Sea of Islands, located just across the Gulf of Izmir. It is 8 kilometers from Turkey, 50 kilometers long from North to south, and 13 to 24 kilometers wide from east to west. Its surface area is 841 square kilometers. The northern part of the island is barren and surrounded by mountains, so its population is sparse compared to the southern part. The southern part of the island is flat and fertile and has many settlements. Throughout history, the settlements where mastic production was carried out were in this part of the island.

Chios Island was located at an important point in terms of trade routes reaching Anatolia. The Anatolian trade route started from Rhodes and went from south to north and the islands on this route naturally served as its gate ways to the Mediterranean. From Rhodes, it headed east along the coast of Anatolia and from there reached Chios Island. In addition to Chios Island, Midilli was also among the points it reached. This route was one of the most dangerous routes in the Sea of Islands. Because this route passed through the rocky coasts of Anatolia and the barren, abandoned small islands. The most important point of this sea route was the ports of Chios and Rhodes Island. If the population living on Chios Island is classified with the terminology of the Ottoman administration, it can be divided into two classes: military and common people. The population consisted of Muslim subjects and non-Muslim people. The subjects of the island were Turks and the people were Greeks and Jews. While the Greeks were the oldest population of the island, a significant portion of the Jews were people who immigrated from Spain after 1492. The Turks, on the other hand were people who came here voluntarily or as a result of the settlement policy and settled there after the conquest in 1566. The duty of the military group, formed by the officials who made up the population, was to govern the island, enforce the laws, establish security and ensure justice.

The people who made up the military population were public officials with official titles, and the island guards who held the rank of vizier, janissaries, judges and their deputies, customs officers, voivodes and tax collectors. The Church of St. Nicholas was the largest church that the Latins used for worship and rituals. Even after the island was saved from the Venetian invasion in 1695, this church was left to the Catholic Latins for religious worship and rituals. Since the products such as wheat, barley grown on the island's arable lands were not enough to feed the island's population, the island's economy displayed an external dependency in terms of agriculture. Traveler Pococke noted that most of the island was rocky and the soil was poor, and listed the trees that could be seen on the island as green oak, pine, wildgum tree and carob. This information shows that the island was too poor in terms of natural resources to feed the population living on it.

Chios is not a very suitable island for agriculture due to its climate and landforms. There are no lakes or rivers or a network of streams that would constitute a continuous water source on the island. This made agriculture extraordinarily dependent on climatic conditions. As a result, the island suffered from hunger and famine in some periods, which affected the population and settlement patterns of the island. In order to solve this problem, wheat and grain were transferred to the island from other provinces such as Bergama, Biga, Kuşadası, Karesi or Çandarlı. Thus, this problem was eliminated and the inhabitants of the island were able to maintain their existence on the island. Apart from the geographical proximity of the island to Anatolia, its economic dependence is one of the reasons why the Greek population on the island has survived to the present day. For this reason, cooperation with Turkey in solving the problems experienced by the people of Chios today, not only of agricultural origin, but also environmental, ecological, economic or infrastructural problems, will reveal a positive and profitable relationship for both sides. A concrete example of this is the transfer of water to the northern part of Cyprus through the Alaköprü Dam, which is located within the borders of Anamur district in Anatolia, to meet the island's water needs for domestic water and agricultural irrigation.

TÜRKİYE’DE MÜLKİ İDARENİN SİYASET-YÖNETİM DİKOTOMİSİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Oral KARAKAYA¹

Öz

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’na göre kamu idaresi merkezden ve yerinden yönetim ilkelerine dayanmaktadır. Merkezi idarenin yönetsel kademesi olan il idaresi 1876 tarihli Kanunu Esasi’den buyana yetki genişliği yöntemiyle yürütülmektedir. İl yönetimin başı olan valiler iktidar aygıtının, başka bir ifadeyle yürütme organının temsilcisi ve siyasi-idari icra vasıtası olarak görev yapmışlardır. 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümeti sistemine geçişle birlikte valiler, yürütme organının idari vasıtası olarak tanımlanmış, siyasi fonksiyonlarına son verilmiştir. Bu çalışmada, valilerin yürütme organının siyasi icra vasıtası olma rollerinin sona erdirilmesinin ne anlama geldiği ve hangi sonuçları doğurduğu ya da doğuracağı tartışılacaktır. Konu irdelenirken, kamu yönetimi disiplinin kurucu paradigması olan siyaset-yönetim dikotomisinden ve bürokrasi kuramının araçlarından yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Siyaset-Yönetim Dikotomisi, İl İdaresi, Vali, Yetki Genişliği.

JEL Sınıflandırması: H-11, H-19

EVALUATION OF CIVIL ADMINISTRATION IN TURKEY WITHIN THE FRAMEWORK OF POLITICS-ADMINISTRATION DICHOTOMY

Abstract

According to the Constitution of the Republic of Turkey, public administration is based on the principles of centralized and decentralized administration. Provincial administration, which is the administrative level of the central administration, has been carried out with the method of deconcentration since the Law of 1876. Prefects, who are the head of the provincial administration, have served as the representative of the power apparatus, in other words, the executive branch, and as the instrument of political-administrative execution. In 2018, with the transition to the Presidential Government System, prefects were defined as the administrative instrument of the executive branch, their political functions were terminated. This study will discuss what the termination of the role of governors as the political executive instrument of the executive branch means and what consequences it has had or will have. While analyzing the issue, the founding paradigm of the public administration discipline, the politics-administration dichotomy and the tools of bureaucracy theory will be utilised.

Keywords: Political-Administrative Dichotomy, Provincial Administration, Prefect, Deconcentration.

JEL Classification: H-11, H-19

¹ Dr., Mülkiye Başmüfettişi, İçişleri Bakanlığı, e-posta: karakayaoral@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0378-2146.

1. GİRİŞ

Osmanlı’nın merkezileşme süreci kapsamında, 1864 tarihli Tuna Vilayet Nizamnamesiyle eyaletten vilayet yönetimi modeline geçilmiş, Cumhuriyet döneminde de il sistemi sürdürülmüştür. 1876 tarihli Kanun-u Esasi’den bu yana² illerin idaresi yetki genişliği yöntemiyle yürütülmektedir. Devletin taşra idaresine ilişkin Cumhuriyet döneminin temel düzenlemesi önce 1929 tarihli Vilayet İdaresi Kanunu, ardından da bunun yerine 1949 yılında yürürlüğe giren İl İdaresi Kanunu olmuştur. İl İdaresi Kanunu’yla valilere ilde devletin, hükümetin ve bakanların temsilciliği görevi verilmiş; ayrıca valiler bakanların idari ve siyasi yürütme aracı olarak yetkilendirilmiştir. Cumhuriyet döneminde 1937 yılında kısa bir süre yürürlükte kalan siyasi müsteşarlık³ uygulaması dışında *siyasi* nitelemesi yapılan tek kamu görevlisi grubu valiler olmuştur.⁴ 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümeti Sistemine geçişle birlikte vali, ilde Cumhurbaşkanının temsilcisi ve idari yürütme aracı olarak işlevlendirilmiş, valinin *siyasi* yönü hukuken sona erdirilmiştir.

Kamu yönetiminin özü, siyaset ve yönetim arasındaki ilişkinin çözülmesine dayanmaktadır. Kökeni daha eskiye gitmekle birlikte özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan siyaset ve yönetim arasındaki ilişkiyi ayrılık ya da bütünleşiklik zeminine oturtma çabası devletin yönetimine ilişkin güncel tartışmaların da kaynağını oluşturmaktadır. Türkiye’de valilerin konumu, siyaset ve yönetim ilişkisinin kesiştiği bir alanda yer aldığından, *siyaset-yönetim dikotomisi*, valilik statüsünün analizinde geçerli bir araç olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, merkezi iktidarın kendi ajanları arasında yetki paylaşımı bakımından önemli bir araç olan ve sadece il idaresine tanımlanmış olan yetki genişliği yöntemi Türkiye’de mülki idarenin analizinde anlamlı olacaktır. Çünkü yetki genişliğiyle mülki idare ya da mülki idareyle yetki genişliği özdeşleşmiştir. Devlet idaresi içinde siyasi sorumluluğa sahip yürütme organı dışında *kendiliğinden yetki kullanabilme* otoritesi sadece il idaresine verilmiştir. Yetki genişliği tanımında yer alan yetkilerin merkez adına kullanımı ise demokratik toplum düzeninin ve üniter devlet sisteminin gereğidir. Ancak yetkinin kim adına kullanıldığı kadar kim tarafından kullanıldığı da önemlidir.

Bu çalışmada, valilerin, devletin yürütme organının siyasi icra vasıtası olmalarının nedenleri ve sonuçları, kamu yönetimi disiplinin kurucu paradigması olan siyaset-yönetim ilişkisi çerçevesinde incelenmiştir. Temel amaç, valilere yüklenen *siyasi* fonksiyonun çözülmesi ve tanımlanmasıdır. Böylece, 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümeti Sistemine geçişle birlikte valilerin *siyasi yürütme aracı olma* niteliklerine son verilmesinin gerekçesi de ortaya konulmuştur. Bu amaçla özellikle *yönetimde merkezileşme* konusuna odaklanılmış, ayrıca 1980’lerle ülkede başlayan neoliberal politikaların kamu yönetimine etkileri de değerlendirilmiştir.

² Kâğıt üzerinde kalan 1921 Anayasası dönemi hariç olmak üzere.

³ Devlet Dairelerinin Vekâletlere Tefriki ve Siyasî Müsteşarların Vazifeleri Hakkında 1937 tarih ve 3117 Sayılı Kanun’un 6. maddesi gereğince, “siyasî müsteşarların görevleri genel olarak ve sorumlu bakanın talimatı çerçevesinde; bakanın bizzat yapacağı bütün işlerde bakana yardım etmek, idaresi kendilerine verilen belli bakanlık hizmetleri hakkında gereken kararları vermek, bakanlığın, Büyük Millet Meclisindeki işlerini bakanlar adına takip etmek ve sonuçlandırmak, bakanların karşılaştıkları soruları bakan adına cevaplamaktır” Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (1937a). “Devlet Dairelerinin Vekâletlere Tefriki ve Siyasî Müsteşarların Vazifeleri Hakkında 3117 Sayılı Kanun”, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc017/kanuntbmmc017/kanuntbmmc01703117.pdf, (24.03.2024).

“Parlamentar müsteşarlık müessesenin amaç ve hedefi, devlet, millet işlerinin düzenli şekilde ve hızla yürütülmesi konusunda siyasî görev ve sorumluluk almış olan bakanlara faydalı ve güvenilir mesai arkadaşları oluşturmaktır” Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (1937b). “Trabzon Mebusu Hasan Sakanın Devlet Dairelerinin Vekâletlere Tefriki ve Siyasî Müsteşarlıklar Teşkili Hakkında Kanun Teklifi ve Siyasî Müsteşarlıklar Teşkili Hakkında Kanun Teklifi ve Teşkilatı Esasiye ve Bütçe Encümenleri Mazbataları (2/46)”, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c016/tbmm05016034ss0095.pdf>, (24.03.2024).

⁴ Valilerin görev tanımlarının siyasetle ilişkilendirilmesine ilişkin ilk mevzuat metinleri, 1864 Vilayet Nizamnamesi ve aynı tarihli Tuna Vilayet Nizamnamesinin 6. maddesidir. Bu maddeye göre, “Vilayetin umur-ı mülkiyye ve maliyye ve zabtiyye ve politikasının nezareti bir valiye havale edilmiştir...” Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü [TODAİE]. (2015). *1864 Vilayet Nizamnamesi*. E. Tural, S. Çapar (Ed). Ekler içinde (ss 374-393), Ankara. TODAİE Yayını.

Çalışmanın ilk bölümünde kamu yönetimi disiplinin kurucu paradigması olan siyaset-yönetim ilişkisi tanımlanmış, ardından siyaset-yönetim ilişkisinin kamunun örgütlenmesine etkileri incelenmiş; son bölümde de Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümeti Sistemine geçişle birlikte valilerin iktidarın siyasi yürütme aracı vasıflarına son verilerek *yönetmel bir araç* haline getirilmelerinin nedenleri ve muhtemel sonuçları tartışılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Mülki idareye ilişkin çok sayıda bilimsel çalışma bulunmaktadır. Ancak, mülki idareyi siyaset-yönetim ilişkisi bağlamında değerlendiren yayın sayısı sınırlıdır. “*Vali Siyasi Yürütme Vasıtası Mıdır?*” sorusunu 1973 yılında Sürbehan gündeme taşımış, valinin pozisyonunu “idari siyaset” olarak tanımlamış, İl İdaresi Kanunu’nda valiye verilen siyasi icra vasıtası vasfının nedeninin açıklanamadığını belirtmiş, valiye yasalarla tanımlanmış herhangi bir siyasi görev olmadan siyasi sıfatının verilmesinin mümkün olmadığı, valinin görevlerinin idari nitelikte olduğu, dolayısıyla siyasi yürütme vasıtası sıfatının hukuken geçerli bir tanımlama olmadığı değerlendirmesini yapmıştır. Yazar, bu gerekçeyle de hükümet değişikliklerinde valilerin değiştirilmesinin hukuk devleti anlayışına aykırı olduğunu belirtmiştir (Sürbehan, 1973:52). “*Valilerin “Siyasi Yürütme Sıfatı” ve Bu Çerçeve de Bürokrat-Siyasetçi İlişkisi Üzerine Bir Analiz*” başlıklı çalışmada, valiye siyasi yürütme vasıtası sıfatının iktidarın programının il düzeyinde uygulanması amacıyla verildiği belirtilmiş, siyasetçi vali ilişkisi de konunun bir boyutu olarak ele alınmıştır (Boztepe, 2014: 67). Valinin siyasi yürütme aracı niteliğine literatürde farklı bir yaklaşım Çiner ve Yıldızcan’dan gelmiştir. Yazarlara göre valinin siyasi niteliğini sadece merkezi yönetimin içinde aramak yeterli değildir. Yerel siyasetteki etkinliği de valinin siyasi olarak tanımlanmasının gerekçeleri arasındadır. Vali, yerelle merkezin, siyasetle yönetimin kesişim noktalarında yer almaktadır (Çiner ve Yıldızcan, 2018: 14-15).

“*T.C. Devletin Genel Yönetim Sisteminde Taşra Yönetiminin Karşılaştığı Karar Alma Sorunları ve Bunların İyileştirilmesine İlişkin Bazı Öneriler*” (Özgen ve Erbay, 1993) ve “*Yetki Genişliği Yerinden Yönetim Sisteminin Bir Uygulaması Sayılır mı?*” (Kalabalık, 1996) başlıklı çalışmalarda karar alma iktidarıyla yetki genişliği yöntemi arasında, başka bir ifadeyle valilerin siyasi yürütme aracı olmalarıyla yetki genişliği yöntemi arasında bir ilişki kurulmadığı görülmektedir. Benzer bir durum “*1982 Anayasası ve Merkezi İdarenin Taşra Yönetiminde Yetki Genişliği İlkesi*” (Akalin, 1986) ve “*Yetki Genişliği*” Üzerine Bir İnceleme (Yılmaz, 2007) başlıklı çalışmalar için de söz konusudur.

Diğer yandan, Valinin bakanların siyasi ve idari yürütme vasıtası olmalarıyla yetki genişliği yöntemi arasında doğrudan ilişkinin Günday, Eroğlu ve Onar tarafından kurulduğu görülmektedir (Derdiman, 1995: 71). “*Türkiye’de Alan (Taşra) Yönetimi, İçinde Bulunduğu Sorunlar ve Çözüm Önerileri*” başlıklı makalesinde Karabalık, B. C. Smith’in Field Administration (1967) adlı kitabına atıfta bulunarak, kapsayıcı valilik sistemiyle amaç ve hedeflere ulaşma şeklinde tanımlanabilecek olan siyaset kavramı arasında ilişki kurmaktadır (Karabalık, 1999). Başka bir makalede yetki genişliğiyle devletin siyasi görevleri arasındaki bağlantıya değinilerek valilerin siyasi yürütme aracı işlevi, siyasi görev tanımlarıyla bağdaştırılmaya çalışılmıştır (Cangir, 2011: 42). Benzer bir yaklaşım, “*Taşra Düzeyinde Devlet ve İçişleri Bakanlığı*” başlıklı makalede İçişleri Bakanlığının ana hizmet birimlerinden olan İller İdaresi Genel Müdürlüğü’nün Siyasi İşler ve Mülki İdare Genel Müdürlüğü olarak örgütlenmesi önerisi getirilmesinde yer almaktadır. Bu makalede İçişleri Bakanlığının sadece teknik yönünün olmadığı belirtilerek, işlevinin “*yönetmel ve siyasal sentez*” olduğuna değinilmiştir (Naliş, 1981: 86).

Parlamente sistemde Cumhurbaşkanının siyasi sorumluluğunun bulunmadığı, bu sorumluluğun başbakan ve bakanlar kuruluna ait olduğu, Cumhurbaşkanlığı Hükümeti Sistemine geçişle birlikte devletin siyasi yönünü temsil eden başbakan ve bakanlar kurulunun varlığının son bulduğu, yetkilerinin Cumhurbaşkanına verildiği, Cumhurbaşkanının devletin ve hükümetin başı olduğu, yürütme organı içindeki siyaset ve yönetim sorumluluğu ayrımının kalktığı, bu nedenle de valiler için idari ve siyasi icra vasıtası olma vasfının sona erdiği yorumu da yapılmıştır (Mecek, 2020:303). Yazarın düşüncesi, valinin siyasal kimliğinin hükümeti temsilden kaynaklandığına (Çoker, 2000:2) ilişkin değerlendirmeye benzeşmektedir. “*Parlamente Sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine Geçiş Sürecinde Türkiye’de Mülki İdare Sisteminin Dönüşümü*”nü değerlendiren yeni tarihli bir çalışmada (Yılmaz,

Güler ve Güven, 2020) valilerin siyasi yürütme aracı işlevine son verilmesine hiç değinilmemiş olması da çarpıcıdır.

Dolayısıyla literatürde valinin iktidarın siyasi yürütme vasıtası işlevinin tanımlanması konusunda bir oydaşma söz konusu değildir. Bazı akademisyenler bu sıfat ile valinin devletin siyasi görevlerini üstlendiğinin anlaşılması gerektiğini, bazıları da bunun hükümet politikalarını uygulama işlevinden kaynaklandığını belirtmektedir. Farklı bir açıklama Sürbehan’dan gelmekte, yazar valinin iktidarın siyasi yürütme aracı olmasının hukuki temelini bulunmadığına ilişkin bir değerlendirme yapmaktadır. Bunun dışında bazı akademisyenler de siyaseti dar anlamda parti politikası olarak yorumlayıp, valinin siyasal iktidarların ideolojilerine yakın bir duruş sergilemeleri gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Genel kabul gören yaklaşım ise valilerin siyasal rolünün il düzeyindeki geniş kapsamlı yetkilere ve bunları kullanırken *karar alma gücüne* sahip olmalarına, başka bir ifadeyle yetki genişliği ayrıcalığıyla donatılmalarına bağlanmasıdır.

3. YÖNTEM

Makale, 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümeti Sistemine geçişle birlikte valilerin iktidarın siyasi yürütme aracı olma işlevine son verilmesinin nedenlerini sorgulamak amacıyla hazırlanmıştır. Konuya ilişkin alanyazın taranmış, Türkiye’deki uygulama örneği olarak da 3 adet Danıştay Kararı, İçişleri Bakanlığı arşivinde elde edilen ve bir valinin Kurucu Meclis’e vermiş olduğu, emeklilik işlemine itirazı içeren dilekçesine binaen, İçişleri Bakanlığı’nın Kurucu Meclis Dilekçe Komisyonu’na gönderdiği 18/08/1961 tarihli, 521/4701 sayılı yazıyla eylemli bir valinin merkeze alınma talepli olarak İçişleri Bakanlığına gönderdiği 18/05/1992 tarihli dilekçe, barındırdıkları tespitler ve kuramsal karşılıkları nedeniyle irdelenmiştir. Ayrıca İdare Hukukunun merkezileşme ve yetki genişliği kavramları yönetim bilimsel bakış açısıyla yorumlanarak makalenin temel sorusuna cevap bulunmaya çalışılmıştır.

Valilerin iktidarın icrai işlerini yürütürken sahip olduğu siyasal niteliğin sonlandırılmasına ilişkin süreç, kamu yönetimi disiplininin kurucu paradigması olarak kabul edilen *siyaset-yönetim ayrımı* ve *Weberyen yasal-ussal bürokrasi yaklaşımı* araçlarıyla çözümlenmeye çalışılmıştır. Bunun sebebi, valilerin siyasi yürütme vasıtası niteliklerinin, siyaset ve yönetim arasındaki ilişkinin bir yansıması olmasından kaynaklanmaktadır.

Çalışmanın amacı, Cumhurbaşkanlığı Hükümeti Sistemiyle Türkiye’de valilerin karar alma iktidarının parçası olmaktan çıkarılmasının neden ve sonuçlarının ortaya konulmasıdır. Çalışmanın önemi, Cumhurbaşkanlığı Hükümeti Sistemi sonrasında mülki idaredeki değişimi inceleyen alanyazında, valilerin iktidarın siyasi icra vasıtası niteliğine son verilmesi konusunun ayrıntılı bir şekilde incelenmemiş olmasından, konuya ilişkin çalışmalarda ağırlıklı olarak mülki idarenin görev, yetki, sorumluluklarında, atanma ve görevden alınma yönteminde, temsil rolünde meydana gelen değişikliklerin yer almasından kaynaklanmaktadır. Makale, Cumhurbaşkanlığı Hükümeti Sistemine geçiş sonrası mülki yönetimdeki değişimi inceleyen çalışmalarda valilerin siyasi rollerinin sona erdirilmesinin irdelenmemiş olmasından kaynaklanan eksikliği gidermeyi amaçlamaktadır.

4. SİYASET-YÖNETİM İLİŞKİSİ

Siyasetin tanımı konusunda temelde iki anlayış söz konusudur⁵. İlki, ülke yönetiminde ulaşılmak istenen amaçlar (Mihçıoğlu, 1985-1986: 19) ve yöntemler (Eyüboğlu, 2004: 603), diğeri de iktidarın paylaşımı veya bu paylaşım etki edebilme çabasıdır (Weber, 2011:141). Yönetim ise, siyasetin günlük yaşama yansımaları sağlayan araçtır. Siyaset-yönetim ilişkisinde tanımlanan siyaset, karar vermedir. Temsili demokratik rejim karar vermeyi, *seçilmiş-siyasi* organlara özgülemiştir. Yönetim ise, en kolay görülebilir yüzüyle kamu örgütlenmesidir. Yönetimle siyaset arasındaki bağ, karar veren ve kararı uygulayan ilişkisine dayanmaktadır. Dolayısıyla, siyasetle yönetim ilişkisinin hangi esaslar çerçevesinde kurulacağı, siyasetin örgütlenmesinde olmasa da kamunun örgütlenmesinde önemli sonuçlar doğurmaktadır.

⁵ Dar anlamdaki bu siyaset tanımı, sadece politikacıların örgütsel faaliyetlerini içermektedir. Chapman, B. (1970). *İdare Mesleği*. C. Tutum (Çev.). Ankara: TODAİE Yayını.

Her ne kadar kendisi, disiplinin Alman ve Fransız düşünürler tarafından geliştirildiğini belirtse de Woodrow Wilson’ın 1887 tarihli *İdarenin İncelenmesi* başlıklı makalesi, Kamu Yönetimi Disiplinin kurucu metni olarak kabul edilmektedir. Wilson’a göre idarenin incelenmesinin temel amacı, öncelikle devletin yürütmesi gereken hizmetlerin tespiti, ardından da bu hizmetlerin etkin ve verimli şekilde sunulmasının yöntemlerinin bulunmasıdır. Wilson bu yöntemler bulunurken, Alman ve Fransız filozoflarının geliştirdiği idare ilminin Amerikan ihtiyaçlarına göre biçimlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Wilson’a göre bu uyarılama, Avrupalıların geliştirdikleri teorinin temelinde yer alan “*bürokratik ateşi*” temizlemek suretiyle Amerika’nın özgürlük ortamına uygun şekilde yapılmalıdır (Wilson, 1961: 53, 57).

Makine metaforu idare incelemelerinde sıklıkla kullanılmakta, bürokrasinin varlığı makineli üretimin mekanik olmayana üstünlüğüne benzetilmektedir (Weber, 2011:322). Wilson, bir makinenin ürettiği ürünün parçası olmasına benzer ilişkinin, siyaset ve yönetim arasında da olduğunu, ürün olmadan makinenin, makine olmadan da ürünün varlığını sürdüremeyeceğini belirterek, aslında siyaset ve yönetim arasındaki bütünleşmeyi kabul etmektedir. Buna rağmen, diğer yandan da yönetimi “*siyasetin telaş ve heyecanından uzak bir iş alanı*” olarak tanımlayıp “*idari meselelerin siyasi meseleler olmadığını*” belirterek kendi kurduğu *makine ve ürün* ilişkisini parçalamaktadır.

Siyaset ve yönetim ilişkisine yönelik açıklamalarda bürokrasi terimi yönetimle eşdeğer olarak yaygın şekilde kullanılmaktadır. Bu çerçevede Wilson, devlet memurlarının partizan amaçlarla hareket etmelerinin önlenmesini siyaset-yönetim ayrımının bir parçası olarak değerlendirmiş, böylece memurların özel sektör çalışanlarının hedeflerine benzer şekilde davranacaklarını, başka bir ifadeyle verimli olacaklarını belirtmiştir (Wilson, 1961: 63-64). Yönetim düşüncesi ve Amerikan sürümü olan Kamu Yönetimi Disiplini, örgütlenmenin yasalarının hem özel işletmelerin hem de *bir iş alanı* olan kamunun yönetilmesi için geçerli olduğu, evrensel nitelik taşıdığı iddiası üzerine inşa edilmiştir. Kamunun örgütlenmesinin, özel işletmelerinkinden farklı kural ve ilkelere sahip olamayacağı yönündeki düşünce, siyaset-yönetim ayrılığı paradigmasıyla temellendirilmiş, siyaset karar alma sürecine, yönetim de alınan kararların uygulanmasına özgülenmiştir.

Weber, bürokrasinin insanlıktan ve duygularından uzaklaşması gerektiğini savunmakta, hatta bir adım daha ileriye giderek, siyasal düşünceden ahlaki öğelerin çıkarılarak, siyaseti duygu, öfke ve sevgiden arındırarak gerçekçi hale getirmeyi, başka bir ifadeyle siyasetin rasyonalizasyonunu önermektedir. Böylece, sadece yönetimi akılcıl işleyen verimli bir makineye dönüştürmekle kalmamakta, siyaseti de mekanikleştirerek toplumsal alandan iktisadi alana kaydırmayı hedeflemekte, iktidar ilişkisinin korunması için sadece yönetimin değil siyasetin de bürokratikleşmesi gerekliliğini savunmaktadır (Weber, 2011:332, 334).

Siyasetle yönetim arasında bir sınır çizmek kolay değildir (Chapman, 1970: 265). Bu nedenle siyaset-yönetim ayrımı yaklaşımı eleştiriler almış (Ergun, 1997: 3), politika üreten yapılar içinde yönetimin de bulunduğu belirtilerek söz konusu ayrım reddedilmiş (Denhardt ve Denhardt, 2006: 17), yönetimin politikayla ilişkisinin demokratik düzenin gereği olduğu (White, 1954: 22, 24; Simon, Smithburg ve Thompson, 1985: 40) dolayısıyla yaklaşımın, belli bir dönemin şartlarında ortaya çıktığı, koşulların artık değiştiği ve ayrımın anlamsızlaştığı ileri sürülmüştür (Güler, 1994: 10). Kamu yönetiminin, iktidarın edilgen bir aracı olmadığı (Angus, 1957: 13), sorunları siyasi ve idari şeklinde bölümlenmenin mümkün olmadığı (Güven, 1976:53), yönetimle siyaset arasındaki karşılıklı ilişkinin her örgütte mevcut olduğu savunulmuştur (Litchfield, 1969: 95). Kamu yönetimini diğer yönetim türlerinden ayıran temel etmenin siyasi niteliğinde saklı olduğu (Simon, vd., 1985: 333), siyaset ve yönetim ayrımının çağdaş devlet düzeninin gerçekliğiyle bağdaşmadığı, yönetimin, amaçların saptanması sürecinin de bir parçası olduğu belirtilmiştir (Simon, vd., 1985: 338-339).

1970’lere gelindiğinde, siyaset-yönetim ayrılığı düşüncesi *yeni kamu yönetimi yaklaşımı* tarafından da sorgulanmış (Emre, 2003: 71), ayrıca Eleştirel Kuramı temsilcilerinden Box ve Denhardt yönetim-siyaset ayrılığı fikrine, demokratik yönetime, yurttaşlık bilincine ve katılıma zarar verdiği gerekçesiyle karşı çıkmış, bürokrasinin nötr bir aygıt olarak görülemeyeceğini belirtmişlerdir (Zengin, 2008: 35). Siyaset-yönetim ayrılığı düşüncesi, hem işlevsel olarak kamu yönetiminde işletmecilik ilkelerinin uygulanmasını gerektirmekte, hem de yapısal olarak siyaset ve yönetim arasında dışlanma ilişkisi öngörmektedir. Buradan siyasetin yönetsel verimliliği azalttığı, dolayısıyla da yönetimin

işletmecilik ilkeleri doğrultusunda yapılandırılması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır (Akbulut, 2009: 77, 101).

Siyasetle yönetimin ilişkisi *karşıtlık* kavramıyla da açıklanmaya çalışılmış; karşıtlıklar, kutupsal, ilişkisel ve dereceli olarak sınıflandırılmıştır. *Kutupsallık*, siyasetle yönetimin tamamıyla birbirinden kopuk olduğu, bir arada düşünülemediği, ayrı dünyaları temsil ettikleri; *ilişkisel* siyasetle yönetimin birbirini tamamladığı, *derecelilik* ise siyaset ve yönetim arasında ölçüm ve kıyaslama, karşılaştırma yapma imkânı veren bir ilişkiyi ifade etmektedir. Siyaset ve yönetim arasında Weber ve Wilson’un belirttiği ayrım, kutupsal karşıtlığı, siyaset ve yönetimin birbirinden ayrılamayacağı yönünde Klasik Kamu Yönetimi düşüncesine getirilen eleştiriler ilişkisel karşıtlığı ifade etmektedir. Siyaset ve yönetim arasındaki ilişkiyi dar anlamda yorumlayan siyasal parti-bürokrat ilişkisi olarak değerlendiren ve bürokrasinin siyasallaşmasına eleştiri getiren yaklaşımlar dereceli karşıtlık kavramına dayandırılmaktadır. Ayrıca, idari meselelerin uzmanlık gerektirmesi nedeniyle bürokrasinin güçlenmesi ve iktidarın bürokrasiye kayması, devletin bürokratikleşmesi de bu kapsamda değerlendirilmektedir (Demirelli, 2021: 6-8). Ancak, bürokrasiyi siyasetten kesin çizgilerle ayırmaya çalışan Wilson’un, bir makinenin ürettiği ürünün parçası olmasına benzer ilişkinin, siyaset ve yönetim arasında da olduğunu belirtmesi, benzer şekilde Weber’in uzmanlık bilgisi nedeniyle bürokrasinin siyasetin emrinde teknik bir araç olmanın ötesinde güce sahip olduğu yönündeki düşünceleri, kutupsal karşıtlığın *ne kadar kutupsal* olduğunun tartışılmasını gerektirmektedir. Çünkü Demirelli (2021) tarafından zorlayıcı ve dışlayıcı olduğu iddia edilen bu ilişki, bir iş bölümünden, görev paylaşımından ibarettir. Örneğin kuvvetler ayrılığı ilkesi, yasama, yürütme ve yargının kutupsal olarak ayrışması gibi görülsede bu üç erk arasında kaçınılmaz ilişkiler, iş birlikleri hatta çatışma alanları mevcuttur. Kuvvetler arasında aslında ayrım olarak kastedilen ilişki, iş bölümü, görev ayrımı ve bunlara dayalı bir *dengedir*. Dengeyi sağlayan yapısal ayrılmaya rağmen işlevsel iş bölümüdür. Bürokratik özerkliğin, Demirelli (2021) tarafından kutupsal ilişkinin göstergesi olarak değerlendirilmesi, özerklik kavramının anlamında yer alan başka bir otoriteye bağlı olmaksızın hareket edebilme imkanının gözden kaçırılmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü özerklik, ancak başka bir otoriteye karşıdır ve konumuz bakımından da siyasetin dışında hareket alanına ilişkindir. Bürokrasiyle siyaset arasındaki ilişkinin özerkliğe dayanması, siyasetin bir otorite olarak varlığına, bunun yanında ise bürokrasiye serbest alan tanımına ilişkindir. Bu serbest alanın sınırlarını belirleme gücü ise siyasettedir. Bu durumda kutupsal ilişkiden değil, yapısal ayrılmadan ve görev bölüşümünden bahsetmek daha anlamlı olacaktır.

Ayrılık ya da *bütünlük*, hangi şekilde tanımlanırsa tanımlansın, siyaset ve yönetim arasındaki ilişki devlet örgütlenmesinde belirleyici bir role sahiptir. Hukuk devletinin ilkeleri arasında sayılan kuvvetler ayrılığı prensibi, ulusal karar alma mekanizmasıyla, yani yasa yapıcılarla alınan kararları uygulayanların, başka bir ifadeyle yürütme gücünün ayrı ayrı örgütlenmesine dayanmaktadır. Yürütme gücü içinde siyaset ve yönetim ilişkisi çerçevesinde geniş bir alana yayılmış çok sayıda kamu örgütü mevcuttur.

5. SİYASET-YÖNETİM İLİŞKİSİNİN KAMU ÖRGÜTLENMESİNE ETKİLERİ

Kamu örgütü, yasama ve yürütmeye ilişkin ilişkisi bağlamında özel örgütlerden ayrılır. Yasama ve yürütmeye yani siyasetle, kamu örgütlenmesi arasındaki ilişki *kuruluş* ve *işleyiş* olmak üzere iki zeminde ele alınabilir. Toplumsal ihtiyaçların, kamu hizmetine, dolayısıyla da onu üstlenecek kamu örgütüne dönüştürülmesi, temsili demokratik rejimlerde halk iradesini yansıtan parlamentolar aracılığıyla gerçekleşir. Kamu örgütlerinin kuruluşunun *yasallık* ilkesine bağlanmasının gerekçesi de buna dayanmaktadır. Siyaset, kamu örgütlenmesinin kurucu unsuru işlevi görmektedir. Ancak, kamu örgütleri bir defa kurulduktan sonra, siyasetle ilişkileri sona ermemektedir. Kamu örgütlerinin faaliyetlerini yürütebilmesi iki temel araçla mümkündür: Bunlardan birincisi bütçe, ikincisi de yasayla belirlenmiş kuruluş amaçlarına uygun politikaların saptanmasıdır. Her iki araç da temsili demokratik rejimin gereği olarak siyasetin tekelindedir.

Siyasetin, kamu örgütlenmesi açısından *kuruculuk işlevi*, yasama süreci aracılığıyla gerçekleştirilirken, *işleyiş işlevi* değişik yönetsel araçlar gerektirmektedir. Bu araçlar, idari ve mali olmak üzere iki başlık altında ele alınabilir. Kamu örgütlerinin faaliyetlerini sürdürebilmeleri için mali kaynağa ihtiyaç bulunmaktadır. Bu kaynağın tahsisini sağlayan yönetsel araç bütçedir. Kamu örgütlerinin bütçeleri yasama sürecinden geçmekle birlikte, bütçenin uygulanmasında siyasal otoritenin

müdahale imkânının bulunup bulunmaması, siyasetle kamu örgütleri arasındaki ilişkiyi belirleyen önemli etkenlerdendir. Kurum bütçeleri onaylandıktan sonra, siyasal otoritenin bütçenin uygulanmasına karışmasını engelleyen sistem, *mali özerkliktir*. Başka bir ifadeyle, mali özerklik bir kamu örgütünün bütçesini harcarken, siyaset kurumundan etkilenme derecesidir. Siyasal otoriteyle kamu örgütünün bütçe uygulamasındaki benzer diğer bir ilişki biçimi de idari özerklik kavramıyla açıklanabilir. İdari özerklik bir kamu örgütünün yasalarla belirlenmiş temel amaçlar doğrultusunda, politika oluşturma sürecinde siyaset kurumundan etkilenme derecesidir. Ayrıca, kamu örgütünün faaliyetlerinin, politika hedeflerine uygunluğunun izlenmesi de idari özerklik kapsamında değerlendirilebilir. Bunun sağlayan en temel araç ise denetim mekanizmasıdır.

Siyaset-yönetim ilişkisi, bütüncül bir anlayışla, yani siyasetin yönetimin bir parçası, yönetimin de siyasetin bir unsuru olarak görülmesi şeklinde kurulursa, kamunun örgütlenmesinde de siyasetin yönetimle yapısal olarak ilişki kurması söz konusu olacaktır. Siyaset-yönetim ilişkisi, bir zıtlasma ya da ayrışma olarak tanımlanırsa, siyasetle kamu örgütleri arasındaki yapısal ilişki zayıflayacaktır. Bu zayıflama ise, yönetimin kamusalılığıyla ilgili olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Siyasetin yönetimden ayrıştırılarak, yönetimin işletmecilik ilkeleri çerçevesinde örgütlenmesi sağlanabileceği gibi, siyaset ve yönetim arasındaki ilişki, demokratik rejimin bir sonucu olarak, birliktelik, ortaklık ve bütünlük çerçevesinde tanımlanırsa, kamu kurumları işletmecilik ilkelerinden daha çok *kamusal usul ve esaslar* çerçevesinde örgütlenilecektir.

Konu Türkiye açısından incelendiğinde, Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte, Osmanlı’dan kalma nazır tipi merkezi örgütlenme, bakanlıklara dönüştürülmüştür. Bu nedenle temel devlet fonksiyonlarının üretildiği, devletin işlevlerinin yerine getirildiği merkezi yönetim birimleri bakanlıklar olmuştur. Türk kamu örgütlenmesinde parlamenter sistemin uygulandığı 2018 yılına kadarki dönemde, devlet tüzel kişiliği, somut olarak bakanlıklar ve onun taşradaki yansıması olan mülki yönetim olmuştur (Güler, 2004: 70). Siyaset ve yönetim işlevlerinin kesiştiği örgütlenme şekli (Karaer, 1990: 48) olarak bakanlıklar hem politika belirleme hem de hizmet sunma işlevinin (işlevsel bütünleşme) aynı çatıda örgütlenmesine dayanmaktadır (Karasu, 2004: 208). Mülki yönetim de aynı anlayış ve gerekçelerle siyaset-yönetim bütünleşmesinin yansımasıdır. Mülki makamlar hem siyasetin üretimine hem de uygulanmasına katılmaktadır. Siyasal iktidar karşısında özerkliğin en az olduğu alan olan mülki idare sisteminde, siyaset-yönetim bütünleşmesi en yüksek düzeydedir (Şaylan, 1976:51). Yönetimin siyasetten özerkliğiyle siyaset-yönetim bütünleşmesi ters orantılıdır.

Dünyadaki refah devleti uygulamalarına paralel olarak, devletin işlevlerindeki, ekonomik ve sosyal hayata müdahalesindeki genişleme, bakanlık modeli yanında, bakanlıklara bağlı ya da bakanlıklarla ilgili kamu kurumu tipi, yarı-özerk birimler oluşturulmasına neden olmuştur. Bakanlık modelinden bu kopuş, daha çok yönetsel-teknik gerekçelere dayanmış, bakanlık-kamu kurumu bağı bir şekilde devam ettirilerek, siyasetle yönetim arasındaki ilişki varlığını korumuştur. 1980’lerde, bakanlıklarla kamu kurumları arasındaki ilişki, ilgililik-bağılılıktan, ilişkililik-bağımsızlık şekline dönmüştür. Bu dönemde yeni kamu örgütlenme tipi olarak yaygınlaşan bağımsız idari otoriteler, siyaset (politika belirleme) ile yönetim (hizmet sunma) işlevlerinin ayrılması fikrine dayandırılmıştır (Karasu, 2004: 276). Bağımsız idari otoritelerle bakanlık arasındaki ilişki, yönetsel işleyişe yönelik olmuş, bu kurumlar, kural koyma yetkileriyle siyaset üreten, hem de bunları uygulayan, hatta denetleyen birimler olarak dizayn edilmiştir (Sezen, 2003: 163, 182). Bağımsızlıkları, organik ve işlevsel anlamda siyasete (Tan, 2002: 14), halktan yetki almış politikacılara karşı kurgulanmıştır (Şaylan, 2003: 311).

1990’ların devlet-piyasa dostluğuna dayalı girişimci-yönetişimci devlet modelinde, siyaset-yönetim ayrılığının anlamını ve zeminini yitirdiği, siyasetin tekelinde bulunan karar alma mekanizmasının, yönetimin emrine verilerek, yönetimin de piyasa aktörlerinin ortaklığına bırakılmasıyla siyasetin yönetme ayrıcalığının piyasaya devredildiği savunulmuştur. Yönetişim modeli, siyaseti bir yönetsel faaliyete (Günlü, 2009: 256), yönetimi de siyasi faaliyete dönüştürmüş, toplumun karar verme yetkisi, kamusal alandan, özel alana çekilmiş, siyasetin yerini sivil toplum olarak formüle edilen piyasa aktörleri almıştır. Başka bir ifadeyle, toplumsal karar alma mekanizması olan siyasetin siyasa üretme tekeli ve gücü, yönetimle kaynaştırılmış, bu kaynaşma sivil toplumun katılımı söylemiyle “demokratikleştirilerek” ve piyasa aktörlerine açılarak gerçekleştirilmiştir.

Yönetişim anlayışının ürünü olan bağımsız idari otoritelerin kurulması, ekonominin dolayısıyla da yönetimin siyasetten arındırılarak, belli devlet işlevlerinin rasyonel ve verimli bir şekilde örgütlenmesi gerekçesine dayandırılmıştır. Çünkü bu anlayışa göre, siyasetçiler, seçilme kaygısıyla kamu kaynaklarının kötü kullanmaktadır. Ancak, bu örgütlenme modelinde belli devlet işlevleri siyasetten arındırılmakla kalmamış, bürokratların da kendi kurumlarının bütçelerini ve egemenlik alanlarını genişletme amacıyla kamu kaynaklarını israf edebileceği gerekçesiyle, piyasa aktörleri yönetime ortak edilmiştir.

Siyasetin alternatifi (Tan, 2003: 520) olarak geliştirilen bağımsız idari otoriteler, kurumsal (yapısal) olarak siyaset-yönetim ayrılığını temsil ediyor görünse de işlevsel olarak siyasetle yönetimin bütünleştiği yapılardır. Bağımsız idari otoriteler, merkeziyetçilikten uzaklaşmayı değil, gerçekte politika oluşturma ve uygulama yetkilerinin bir araya toplanarak güç yoğunlaşması sağlaması nedeniyle, merkeziyetçiliği temsil etmektedir. Merkeziyetçilik, kamusal karar mekanizmasının ve yönetsel işlevlerin bir arada bulunması olarak değerlendirildiğinde, bunun düzeyinin bakanlık çerçevesinde olmasının ya da genel yönetim dışında oluşturulmasının farkı bulunmamaktadır.

Temsili demokratik rejimin sonucu olarak, toplumsal ihtiyaçların siyaset kanalıyla kamu hizmetine ve bu hizmeti yerine getirecek örgütlenmeye dönüştüğü düşünüldüğünde, kamu örgütlerinin gerek kuruluş gerekse de işleyiş açısından, siyasal otoriteden etkilenme derecesinin minimize edilmesi çabası, örgütlerin kamusal niteliğini zayıflatmaktadır. Özel sektör yönetim tekniklerinin, kamuya uygulanması nedeniyle, verimliliği temel alan kamu işletmeciliği yaklaşımında siyaset, “keyfi-duygusal” bir faaliyet olmaktan çıkarılarak, “doğru tekniği bulma” amacına dönüştürülmektedir (Akdoğan, 2007: 37).

1990’larla birlikte Neoliberal yönetim anlayışının yansıması olan piyasa dostu özerk kamu örgütlerinin oluşturulması dışında 2000’lerin başında da yerel yönetimler alanında yapısal dönüşümler gerçekleştirilmiştir. Yerel Yönetimler Reformu kapsamında hazırlanan ve 2004 yılında uygulamaya konulan Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 2005 yılında yürürlüğe giren İl Özel İdaresi Kanunu, Mahalli İdare Birlikleri Kanunu ve Belediye Kanunu, 2014’te Büyükşehir Modelini revize eden mevzuat değişikliği siyaset-yönetim ilişkisi açısından sonuç doğuran düzenlemeler olmuştur. 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Yasası’nın gerekçesinde, kentlerin küresel ekonomideki rolüne yapılan vurgu, kentlerin pazar olarak görülmesinin (TBMM, 2004) işareti olmuştur. Bu çerçevede kentlerdeki imar planlama faaliyetleri de yurttaş ihtiyaçlarından daha çok sermayenin gereklerine göre biçimlenecektir (Şahin, 2018b:9). 2005 tarihli İl Özel İdaresi Kanunuyla, valinin il özel idaresinin genel karar organı olan il genel meclisinin başkanlığı görevine son verilmiş olsa da valilerin hem il özel idarelerinin hem de il genel idaresinin başı olması nedeniyle, uygulamada bu alandaki reform girişimi hedefine ulaşamamış (Karakaya, 2024:22), 2012 yılında büyükşehirlerde il özel idarelerinin tüzel kişiliklerine son verilerek “reform açığı” kapatılmaya çalışmıştır. Oysa, 2004 yılında hazırlanan kamuoyunda Kamu Yönetimi Temel Kanunu olarak bilinen ve yürürlüğe girme olanağı bulamayan düzenlemeyle bakanlıkların il düzeyindeki örgütlenmesinin bir yerel yönetim birimi olan il özel idarelerine devri amaçlanarak, merkezi-yerel yönetim ilişkisi yetki genişliği yerine görev ayırımına dayandırmaya çalışılmıştır (Güler, 2003:17-18). Reform sürecinin başlangıcında il özel idareleri merkezi yönetim görevlerinin devredileceği temel yerel yönetim birimi olarak değerlendirilirken, reform sürecinin sonunda il özel idareleri kapatılarak reformun yörüngesi değiştirilmiştir.

2005 tarihli Belediye Yasasıyla da önemli bölümü mülki yönetimlerce kullanılan vesayet yetkilerinin bir kısmı kaldırılmış, 2014 yılında yürürlüğe giren büyükşehir modeliyle ilçe-büyükşehir belediyesi arasında vesayet ilişkisi kurularak “vesayet boşluğu” doldurulmuş, bu yerel ölçeklendirmeye birlikte il düzeyinde yeni bir merkeziyetçi yapı doğurmuştur (Şahin, 2018a:3-4). 2014 yılında yürürlüğe giren il sınırında büyükşehir belediye modeli ölçek ekonomisi ve kişi başına hizmet maliyetinin düşürülmesi gibi ekonomik gerekçelere dayandırılmıştır (TBMM, 2012). Belirtilen yerel yönetim düzenlemelerinin, yerel yönetimlerin idari kapasitelerinin artırılması, görev, yetki ve sorumluluklarının gözden geçirilmesi amacından öteye görev ayırımını esas alan siyasi bir nitelik taşıdığı savunulmuştur (Güler, 2000: 29). Ancak, başta Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığına verilen olağanüstü şehircilik yetkileri olmak üzere, yerel yönetimler reformunun daha çok merkezileşme getirdiğini ileri sürmek de mümkündür. Artık tartışma noktasının merkezileşme-yerelleşme ekseninden kayarak, piyasanın ihtiyaçları bağlamına geldiği görülmektedir (Şahin, 2018a:19,27). Nitekim, yerel yönetim

reformunun son çıktısı olan il sınırında büyükşehir modelinin “merkeziyetçi yerelleşme” (Arıkbağa, 2013: 71) şeklinde nitelendirilmesi de bu bağlamın sonucudur.

Tüm neoliberal gelişme ve uygulamalara rağmen 2018 yılına kadar siyasetle yönetimin bütünleştiği bakanlık ve mülki idare örgütlenmesi hem siyasal hem de yönetsel karaktere sahip olmuştur. 1980 sonrası yaşanan ve yukarda açıklanan değişimler, bazı kırılmalara neden olmuşsa da bakanlıkların ve mülki yönetimin devletin merkezi yönetim mekanizmasını oluşturmasını engellemiştir. Cumhurbaşkanlığı Hükümeti Sistemine geçişle birlikte mülki yönetimin siyasi sıfatının sona erdirilmesi, yeni bir yönetim anlayışına geçilmesine neden olmuştur.

6. MÜLKİ YÖNETİMİN SİYASETSİZLEŞTİRİLMESİ

Osmanlı’da taşra idaresinde eyaletten vilayet sistemine geçişi sağlayan 1864 tarihli Tuna Vilayet Nizamnamesinde valiye *vilayetin politikasına nezaret etme* görevi verilmiştir. Aynı tarihli Vilayet Nizamnamesinde de benzer bir düzenleme yer almıştır. 1867 tarihli Vilayet Nizamnamesi ve ardından 1871 tarihli İdare-i Umumiyye-i Vilayat Nizamnamesiyle valilerin görev, yetki ve sorumlulukları düzenlenmiştir.⁶ 1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu Muvakkatla vali, vilayette yürütme gücünün en yüksek memuru, her bakanlığın vekili ve temsilcisi olarak vilayetin genel idaresinden sorumlu makam şeklinde tanımlanmıştır (Tek, 2009: 81). 1913 tarihli düzenlemede yer alan valinin yürütme gücü temsilciliği *yönetsel* düzeydedir.

Cumhuriyet dönemi incelendiğinde⁷, 1929 tarih ve 1426 sayılı Vilayet İdaresi Kanunu’na göre vilayetler yetki genişliği esasına göre yönetilir.⁸ Vali vilâyette Devletin ve bakanlıkların temsilcisi ve bakanlıkların idarî ve siyasî yürütme aracı⁹, vilâyetin genel idaresinin sorumlusudur (TBMM, 1929a). Kanun’un gerekçesinde yetki genişliği, vilayetlerin talî işleri hakkında bakanlıklar adına karar verebilme olanağı olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, gerekçede valilerin devletin manevi tüzel kişiliğini temsil etmelerinden dolayı devletin genel siyasetiyle ve hükümetin çizdiği temel politikalarla uyumlu çalışması gerekliliğine değinilmiştir (TBMM, 1929b). 1426 sayılı Kanun’da bakanlıkların idarî ve siyasî yazışmaları ve Devlete ait işlerin yürütümünü doğrudan valilere iletecekleri hükmü yer almıştır. Bu düzenlemede yer alan *siyasi yazışmanın* içeriğine ilişkin herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. 1930 yılında yürürlüğe giren Dahiliye Memurları Kanunu’nun gerekçesinde dahiliye memurlarının tayinlerinde öngörülen koşulların valiler için geçerli olmaması, valilerin memleketin genel siyasetiyle ilgili olmalarına bağlanmıştır (TBMM, 1928).

Valilere belli ölçüde “*siyasi sıfat*” verilmesi, hükümetin siyasi programına uygun olarak taşra birimlerinin yönetilmesi ve hükümetin genel siyasetinin uygulanması ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Valiler, bakanlar kadar siyasi olmamakla birlikte memurlar gibi de tamamen siyasi alanın dışında değildirler (Onar, 1952: 588). Valilerin yerel siyasetteki konum ve etkinliğinin “*siyasi sıfatları*”

⁶ 14.04.1909 tarihli Mülkiye Mecmuasında yer alan bir yazıda valiler için yapılan “kelle kesecek kadar iktidar sahibi oldukları”, “bazen merkezin emirlerini dahi dinlemedikleri”, “gemsiz aslan” olarak nitelendirildikleri yönündeki değerlendirmeler, valilerin Osmanlı bürokrasindeki gücünü göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Hamid, H. (2024). İdare- Vilayat. A. Tetik (Ed.). V. F. Urhan (Yayına Hazırlayan), *Mülkiye Mecmuası* içinde (ss 1-9), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, No: 824).

⁷ Cumhuriyet dönemi, yönetim siyaset ilişkisine ait değerlendirmelerde, 1936-1939 yılları arasında Türkiye’deki valilerin, CHP il başkanlıklarını üstlenmeleri, devlet-parti bütünleşmesinin göstergesi olarak nitelendirilmektedir. Oysa bu uygulamayla Parti devleti değil, devlet partiyi yutmuştur. Uyar, H. (2000). “1923’ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, İstanbul: TÜSES Yayını, https://kutuphane.tbmm.gov.tr/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=261357&shelfbrowse_itemnumber=249417, 02.03.2024).

⁸ Osmanlı-Türk geleneğinde, yetki genişliği yönteminin hukuka girişini sağlayan ilk mevzuat, 1876 tarihli Kanunu Esasi olmuştur.

⁹ Aynı yıl yürürlüğe giren Devlet Memurları Maaşatının Tevhid ve Teadülüne Dair Kanun’da “umumi müfettişlik, valilik ve elçiliklerle Riyaseticümhur dairesi memurini, hukuk müşavirleri, Kalemi mahsus müdürleri, mütercimler bu kayıtlardan müstesna oldukları gibi fevkalâde mahiyette siyasî sebeplere veya idari zaruretlere veyahut meslekî ihtisaslara mebni (B ve C) serilerindeki her dereceye İcra Vekilleri Heyeti kararı ile bidayeten memur alınabilir.” hükmü yer almış, vali atamasında siyasi sebeplerden bahsedilmiştir (30/06/1929 tarih ve 1229 sayılı Resmi Gazete).

kapsamında değerlendirilmesi gerektiği (Çiner ve Yıldızcan, 2018: 14-15) yönünde görüşler de bulunmaktadır.

Valilere verilen siyasi rol, hükümet politikalarıyla uyumlu çalışmalarını sağlamak amaçlıdır. Bu rolün parti siyasetini aşan bir yönü vardır. Çünkü vali gibi siyasal yöneticiler de yansız bir şekilde görev yapmak zorundadır (Weber, 2011:159). Valilerin siyasi fonksiyonu, tarafsız bir idare aracı olarak yasalarla belirlenmiş sınırlar içinde iktidarın politikasına uygun karar alabilmeleri anlamına gelmektedir (Köksal, 1969: 110). Bu anlamda devlet memurlarının tarafsızlığıyla valinin tarafsızlığı arasında herhangi bir fark yoktur. Valiyi diğer memurlardan ayıran hükümet politikalarının yürütümündeki sorumluluğudur. Bu durum valiyi hükümetin tarafı değil, politika uygulama aygıtı yapar ki, gerçekte diğer memurlar da aynı işleve sahiptir.

Parti siyaseti ancak hukuki metinlere dönüştüğünde diğer kamu görevlileri gibi valileri de bağlar. *Siyasi yürütme vasıtası* tanımlaması, hükümeti oluşturan siyasi partilerin politikalarının parlamentodan geçerek pozitif hukuk metni haline dönüşmesi veya emir ve karar haline gelmesi sonrasında valiler tarafından il düzeyinde hayata geçirilmesini ifade etmektedir (Naliş, 1981:84; Gönül, 1992:55). Bu nedenle valiler de diğer devlet memurları gibi parti siyasetinden uzak durmak zorundadır. 1926 tarihli Memurin Kanunu’nun 9. maddesiyle valilerin de siyasi dernek ve kulüplere üye olmaları, her türlü seçime müdahaleleri yasaklanmıştır. Ancak, diğer memurların siyasi yayında ve beyanatta bulunmaları yasaklanırken, valilerin *siyasi beyanatta* bulunmasına imkan verilmiştir (TBMM, 1926).1965 tarihli 657 sayılı Devlet Memurları Kanunuyla valiler dahil devlet memurlarının siyasi partilere üye olmaları, herhangi bir siyasi parti yararına ya da zararına faaliyette bulunmaları, görevlerini yerine getirirken siyasi düşünce ayrımı yapmaları yasaklanmıştır.¹⁰ 657 sayılı Kanun’da memurların basına bilgi ve demeç vermelerinin yöntemi düzenlenmiş, valilere bu konuda yetki verilmiştir. 657 sayılı Kanun’da, 1926 tarihli düzenlemede yer alan siyasi beyanatın yerini, basın bilgi ve demeç verme ifadesi almıştır.

1949 tarih ve 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu’nda da 1426 sayılı Vilayet İdaresi Kanunu’nda yer alan hüküm aynen korunarak valinin, ilde Devletin, Hükümetin, bakanların temsilcisi ve bakanların idari ve siyasi yürütme vasıtası olduğu yinelenmiştir. İl İdaresi Kanunu’nun gerekçesinde, valilerin siyasi yönleri nedeniyle görev güvencelerinin bulunmadığına değinilmiş; ayrıca valinin temsil ve yürütme vasıtası niteliklerinin müessesenin varlığının temel gerekçesi olduğu değerlendirilmesi yapılmıştır (TBMM, 1948). Hükümeti temsili yetkisiyle valinin siyasi rolü madalyonun iki yüzü gibidir. Temsil yetkisi, valiye politika üretme mekanizmasının da parçası olma avantajı sağlamaktadır (Çiner, Karakaya, 2024:235).

Siyasetle yönetim ilişkisindeki açmazları gidermek için bazı kamu görevleri, güven makamları olarak değerlendirilmiştir. Siyasi makam olarak da nitelendirilebilecek bu görevlerde, memur güvencesinin bulunmadığı bir statü oluşturulmuş ve kanunlarla tanımlanmıştır (Chapman, 1970: 268). Mevcut iktidar ilişkilerini sürdürme amacıyla valilerin üstlendiği siyasi görev, hükümet değişimlerinde valilerin görevlerine son verilmesinin de gerekçesi olarak değerlendirilmektedir (Weber, 2011:159). Valilerin güven makamı olmaları ve siyasal iktidarların istedikleri valiyi görevden alma ve atama takdirine sahip olmalarına ilişkin literatürde yer alan tartışmalara katkı yapmak amacıyla Türkiye’de yönetim pratiği bakımından da konunun değerlendirilmesi yararlı olacaktır. Bu amaçla, bazı yargı kararlarıyla İçişleri Bakanlığı arşivinde yer alan bazı belgeler incelenmiştir. İlk olarak, 1934 tarihli bir Danıştay Kararı’na değinmek gerekmektedir. Danıştay, Siverek Valisinin vekalet emrine alınması

¹⁰ Yapılan saha çalışmalarında yurttaşların valilerden beklentilerinin % 56,80’lik oranla tarafsızlık ve adalet (Türk İdari Araştırmalar Vakfı [TİAV]. (2013). Toplumda İçişleri Bakanlığı ve Mülki İdare Amirleri Algısı, Rapor I, Vatandaş Algısı, Ankara: Pozitif Matbaa, 64-65); eski belediye başkanlarının valilerden beklentilerinin % 60,30’luk oranla tarafsızlık ve adalet (Türk İdari Araştırmalar Vakfı [TİAV]. (2014a). Toplumda İçişleri Bakanlığı ve Mülki İdare Amirleri Algısı, Rapor III, Toplumun Farklı Kesimlerinin Algısı. Ankara: Pozitif Matbaa 122), eski milletvekillerinin valilerden beklentilerinin % 80,40’lık oranla tarafsızlık ve adalet olduğu Türk İdari Araştırmalar Vakfı [TİAV]. (2014a). Toplumda İçişleri Bakanlığı ve Mülki İdare Amirleri Algısı, Rapor III, Toplumun Farklı Kesimlerinin Algısı. Ankara: Pozitif Matbaa, 153-154), mülki idare amirlerinin %86,20’sinin en iyi ve en başarılı yönetim kriteri olarak tarafsızlığı seçtiği görülmektedir (Türk İdari Araştırmalar Vakfı [TİAV]. (2014b). Toplumda İçişleri Bakanlığı ve Mülki İdare Amirleri Algısı, Rapor IV, Mülki İdare Amirlerinin Algısı. Ankara: Pozitif Matbaa, 63).

işlemine karşı açtığı davada “valilerin tayin keyfiyeti takdiri mesailden (mesele) olup idari davaya zemin teşkil etmeyeceği” yönünde karar vermiştir. Yüksek Mahkeme, valilerin tayinini “takdiri bir mesele” olarak görmüş, başka bir ifadeyle Hükümetin takdir yetkisi kapsamında değerlendirmiştir. Böylece Mahkeme, valilerin vekalet emrine alınmasına ilişkin idari işlemlerin dava konusu yapılamayacağı sonucuna ulaşmıştır (Danıştay Hususi Heyeti’nin 34/358 Sayılı Kararı).

Bir valinin Kurucu Meclis’e vermiş olduğu, emeklilik işlemine itirazı içeren dilekçesine İçişleri Bakanlığı’nın Kurucu Meclis Dilekçe Komisyonu’na gönderdiği 18/08/1961 tarihli, 521/4701 sayılı cevabi yazıda “valilik müessesesinin memuriyetten tamamen tefrik edilmesi gerektiği, valiliğin devletin temsilciliği, hükümetin ve ayrı ayrı bakanların idari ve siyasi icra vasıtası olma vasfı nedeniyle istisnai bir makam olduğu, valiliğin talep edilemeyeceği, ancak tevcih edilebileceği, valiliğin hususiyeti icabı masa başında gelen giden evrakla meşgul olan günlük basit kalem muameleleri veya dosya tetkiki işleriyle uğraşan sabit bir büro vazifesi olmadığı” belirtilmektedir. İçişleri Bakanlığı, valilerin görevden alınması konusuna ilişkin olarak “valiliğin talep edilemeyeceği, ancak tevcih edilebileceği” yönündeki görüşüyle, Danıştay’ın yukarıda belirtilen 1934 tarihli Kararı’na benzer bir yorum getirmiştir.

İçişleri Bakanlığı’na hitaben bir il valisi tarafından merkeze alınma talepli olarak yazılan ve İçişleri Bakanlığı arşivinden temin edilen 18/05/1992 tarihli dilekçeden alınan aşağıdaki bölüm valilerin bakanların siyasi yürütme vasıtası olmalarının taşrada nasıl algılandığına ilişkin önemli tespitleri içermektedir:

“...“Vali her bakanın idari ve siyasi icra vasıtasıdır” hükmü siyasal iktidara güvendikleri kişileri vali olarak çalıştırma hakkı bahşetmektedir. Valiler siyasal iktidar karşıtlarına da güven telkin etmelidir. Valilerin devleti gerçek kimliği ile temsil etme çabası içinde olmaları gerek taşra bazında gerekse de merkezi otorite nezdinde bazı hoşnutsuzluklara neden olmaktadır. Bu hoşnutsuzluk 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu’nun 9. maddesinin yorumundan kaynaklanmaktadır. Vali önce devleti ve hükümeti temsil eder, ardından bakanların siyasi yürütme vasıtası vasfı gelir. Vali görevli olduğu ilde siyasal iktidarın parlamentodan güvenoyu almış programının uygulayıcısıdır ve bu bağlamda her bakanın idari ve siyasi yürütme vasıtasıdır. Bu madde valilerin iktidardaki partilerin bir üyesi gibi davranacağı şeklinde yorumlanamaz. Siyasi partiler muhalefetteyken valinin devleti temsil tavrını sergilemesini, iktidarda da kendi partilerinin üyesi gibi davranmalarını beklemektedirler...”

Vali tarafından İçişleri Bakanlığı’na yazılan mektup, Türkiye’de yönetim ve siyaset ilişkisine ilişkin olarak siyasetçilerin bakış açılarına yönelik değerlendirmeleri, eleştirileri içermekte; ayrıca İl İdaresi Kanunu’nda yer alan valilerin bakanların siyasi icra vasıtası niteliğinin uygulamada nasıl yorumlandığına ilişkin bakış açısını ortaya koymaktadır. Mektuptan, taşra uygulamasında valilerin siyasi yürütme aracı işlevinin parti siyasetiyle, başka bir ifadeyle dar anlamda siyasetle ilişkili görüldüğü anlaşılmaktadır.

Danıştay 5. Dairesi’nin 30.03.2005 tarihli, 2003/2031 Esas, 2005/1786 Karar Sayılı Kararı’nda,

“Merkezdeki bir bakan sıfatından ve mevzuatla tanınan yetkilerden hareketle yönetsel kararlar alabilen, politikalar geliştirebilen, kamu güç ve yetkilerini kullanabilen valilere tanınan siyasal yürütme aracı niteliği mevzuatımızda başka hiçbir kamu görevlisine tanınmamıştır. Siyasal otoriteye en yakın çalışan devlet memuru olan ve örtülü bir siyasal kimlik taşıyan Başbakanlık müsteşarı ve bakanlık müsteşarlarına bile yasal olarak siyasal yürütme aracı niteliği verilmemiştir. Bakanlar Kurulu kararnamesiyle atanmaları da bu niteliğin sonucudur. Türk İdare Teşkilatı içinde asli görev ve işlevi

merkezi idarenin (devletin) temsilcisi olarak illeri yönetmek olan valilik makamına yönetim yapımız içinde belirleyici niteliği veren bu görev ve işler olduğu içindir ki, söz konusu makam güvene dayalı stratejik ve siyasal bir konumdadır. Valilik kurumunun hem yönetsel hem de siyasal işlevinin bulunması nedeniyle bu göreve atamada ve bu görevden almada bu hususların göz önüne alınacağı doğaldır. Bu bağlamda genel seçimlerden sonra TBMM’den güvenoyu alan bakanlar kurulunun açıklayacağı programı uygulayacak il valilerini, gerek görmesi halinde toplu kararnameyle değiştirebileceği, yeni valiler atayabileceği açıktır.” ifadeleri yer almıştır.

Danıştay’ın 2005 tarihli Kararı’nda valilik güven makamı olarak tanımlanmış ve stratejik siyasal bir görev olarak nitelenmiş, “siyasi yürütme aracı” vasfının vali dışında başka hiçbir kamu görevlisine tanınmadığına vurgu yapılmıştır. Ayrıca, müsteşarların uygulamada örtülü bir siyasal kimlik taşıdıkları halde valilere tanınan siyasi sıfatla nitelendirilmediklerine de dikkat çekilmiştir. Danıştay 5. Dairesi, 04.11.2009 tarihli, 2007/7941 Esas, 2009/5943 Karar sayılı Kararı’nda, valilerin devleti temsil etmeleriyle tarafsızlıkları ve yetki genişliği arasında bir ilişki kurulmuştur. Danıştay 5. Dairesi’nin 21.11.2019 tarihli, 2018/4297 Esas, 2019/6144 Karar sayılı Kararı’nda,

“Valileri diğer memurlardan ayıran statünün kaynağı, hükümetin temsilcisi ve bakanlıkların siyasi yürütme aracı olma vasfıdır. Bu nedenle vali atamasında idareye verilen geniş takdir yetkisi, görevden alınmaları için de geçerlidir. Aksinin kabulü valilerin genel memur statüsü içinde değerlendirilmesi sonucunu doğuracak, bu da hükümeti temsil görevleri ve bakanların siyasi yürütme aracı olma vasfı ile bağdaşmayacaktır.” şeklinde açıklamalar yer almıştır.

2019 Kararı’nda, valiyi diğer memurlardan farklı kılan unsurun siyasi yürütme aracı vasfından kaynaklandığı belirtilmektedir. Dolayısıyla Türk Kamu Yönetiminde valilerin diğer memurlardan farklı özel bir yeri olduğu, bunun siyasi yürütme aracı vasıflarından kaynaklandığı, bu nedenle de atama ve görevden alma konularında güven makamları için öngörülen usullerin, başka bir ifadeyle yürütme organının takdirinin esas alınması gerektiği genel kabul görmektedir.

1980’de başlayan neoliberal politikalar, mülki yönetimi de dönüştürmüştür. İlk olarak, bu politikaların geniş kitlelerde yarattığı yoksulluğun yönetimi, ardından liberalizmin gereği olarak görülen sivilleşme, yeni kamu işletmeciliğinin ilkeleri arasında yer alan etik kültürü ve bilgi edinme hakkının tanınması, yerel yönetimlerle merkezi yönetim ilişkisinin “demokratikleştirilmesi” temel hedef olmuştur. Yoksulluğun yönetimi, başkanlığını mülki idare amirlerinin üstlendiği sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıflarına görev olarak verilmiş; asker-sivil ilişkileri mülki idarenin etkinliğini kısmen arttıracak şekilde düzenlenmiş, mülki idare amirlerinin kolluk birimleri üzerindeki etkisi arttırılmış; kamuda etik kültürünün oluşturulması, yurttaşlara bilgi edinme hakkının sağlanması da mülki yönetimin yetkisine bırakılmıştır (Çiner, Karakaya, 2013: 68-88). Bu düzenlemelerde Türkiye’nin Avrupa Birliğine üye olma çabalarının da etkisi büyük olmuştur.

Mülki yönetime ilişkin dönüşüm 2014 yılından itibaren de devam etmiştir. 15 Temmuz darbe girişimi devletin kriz yönetimi çerçevesinde yeniden örgütlenmesine, merkezileşmesine ve hızlı karar alma mekanizmalarının kurulmasına neden olmuştur. Son aşaması Cumhurbaşkanlığı Hükümeti sistemine geçiş olan kriz yönetimi süreci mülki yönetimi bazen güçlendirmiş, bazen de merkezi yönetimin mülki idare üzerinde ağır hiyerarşik kontrolünü getirmiştir. Covid-19 pandemisiyle mücadele de bu şartlar altında yapılmıştır. Sivil otoritelerle askeri birimler arasındaki ilişkilerin sivil yapıların egemenliğine bağlı olarak biçimlendirilmesi, 15 Temmuz darbe girişimine refleks olarak gerçekleştirilmiştir. Covid-19 salgını ve 2023 yılında ülkenin önemli bölümünü etkileyen depremler, devletin normal yönetim modelinden kriz yönetimine geçmesine neden olmuştur. Gerek pandeminin gerekse de depremlerin yönetimi İçişleri Bakanlığının “merkezi” kontrolünde gerçekleşmiş,

uygulamada İl İdaresi Kanunu’nun mülki idare amirlerine vermiş olduğu yetkiler “kontrollü” bir kullanım alanı bulabilmiştir. Bu çerçevede pandemiyle mücadelede İçişleri Bakanlığı genelgeleriyle il ve ilçe hıfzısıhha kurullarının gündeminin belirlenmesi, il yönetiminde “yetki genişliğinin” askıya alındığının göstergeleri arasındadır (Çiner, Karakaya, 2024: 226, 229).

Suriye’de başlayan iç savaş nedeniyle 2011 yılından itibaren Türkiye’ye yönelik göç akını başlamıştır. Ülkede göçün yönetimi bir güvenlik sorunu olarak değerlendirilip kolluk işlevi olarak görülürken, Suriye’den gelen yoğun göç sonrasında 2013 yılında yapılan mevzuat düzenlemeleriyle bütüncül bir göç politikası oluşturulması ve yönetimin de sivilleştirilmesi sağlanmıştır. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen, yönetimde mülki idarenin by-pass edildiği konular da artmıştır. Özellikle, yeni bir alan yönetimi modeli kurularak Çanakkale Savaşları ve Gelibolu Tarihi Bölgesinin, Kapadokya ve Uludağ’ın idaresinin Kültür ve Turizm Bakanlığı kontrolüne geçmesi merkezden yönetimin il sistemine dayandırılmasının istisnaları olarak geliştirilmiştir (Çiner, Karakaya, 2024: 223, 228, 229, 233).

Mülki yönetimi de ilgilendiren bir diğer düzenleme, il özel idarelerinin merkezi yönetim görevlerini yürütmek üzere kurulan yatırım izleme ve koordinasyon başkanlıklarının kurulmasıyla gerçekleştirilmiştir. Valilere bağlı olarak kurulan ve valinin görevlendirdiği bir vali yardımcısının başkanlığını yürüttüğü tüzel kişilikler olarak yatırım izleme ve koordinasyon başkanlıkları Türk yönetim sisteminin alışık olmadığı bir yapılanmadır. Devlet tüzel kişiliği dışındaki hukuki statüler genelde yerinden yönetim ilkesinin ürünüken, bu başkanlıkların kuruluşu “devlet içinde devlet” şeklinde tanımlanabilecek bir statünün doğmasına neden olmuştur. Başkanlıkların halen kurumsal statüleri sınıflandırılmamış, bazen kendine özgü (Koç ve Arap 2019: 91), bazen valiliğin bağlı kuruluşu (Dağlı ve Özgül, 2019:16, 29-30), bazen de kamu tüzel kişilikleri nedeniyle merkezin dışındaki merkezi yapı (Koç ve Arap, 2019: 96-97) olarak tanımlanmıştır. Başkanlıkların mülki idarenin etkinliğini arttırdığı (Güler, 2021: 427; Taş ve Altınbaş, 2013: 570; Koç ve Arap, 2019: 95), valileri güçlendirdiği (Dağlı ve Özgül, 2019:34; Baharçiçek, 2013: 223-224) görüşleri yanında, “alternatif” bir yapı olarak mülki idarenin by-pass edilmesine neden olduğu yönünde düşünceler de bulunmaktadır (TBMM, 2012:40; TBMM 2012a: 163). Aslında YİKOB’larla birlikte ne mülki idare güçlenmiş ne de zayıflamıştır. Valilerle yatırım izleme ve koordinasyon başkanlıklarının kuruluşu ile birlikte verilen görevler, mülki idarenin gelenekselleşmiş, kökleşmiş işlevleri olup yeni tanımlanmış bir yetki söz konusu değildir. Yatırım izleme ve koordinasyon başkanlıkları valiye hiyerarşik olarak bağlı olduğundan, mülki yapının altında alternatif bir mülki yapı iddiası da gerçekçi değildir (Karakaya, 2023: 280).

2018 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümeti Sistemine geçinceye kadar valiler, ilde Devletin, Hükümetin, bakanların temsilcisi ve bakanların idari ve siyasi yürütme vasıtası olma işlevini sürdürmüş, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nda da istisnai memur olarak tanımlanmıştır. 2006 yılına kadar vali atamalarında devlet memurları için öngörülen genel şartlar yeterli sayılmış, öğrenim durumu bakımından memurlar için genel koşul, ortaokul mezuniyeti olarak belirlenmiştir. 2006 yılında yürürlüğe giren 5540 sayılı Kanun’la, mülki idare amirleri arasından yapılan vali atamalarında birinci sınıfa yükselmiş olma koşulu getirilmiş ve 2018 yılına kadar bu düzenleme uygulamada kalmıştır. Vali atamalarında birinci sınıf mülki idare amirliği koşulunun getirilmesi, “*kayıрма içinde liyakat*” (Güran, 1980: 110-111) olarak nitelendirilebilecek bir gelişme olmuştur. 2018 yılında yapılan mevzuat değişikliğiyle¹¹ mülki idare amirliği hizmeti sınıfından valiliğe atanacaklar için birinci sınıfa yükselme koşulu kaldırılmıştır. Yine aynı yıl yapılan düzenlemeyle¹² vali atamalarında lisans mezuniyeti, bunun yanında kamuda, özel sektörde, serbest olarak veya uluslararası kuruluşlarda en az beş yıl çalışmış olma kaydı getirilmiş, kendilerini atayan Cumhurbaşkanının görev süresiyle valilerin görev süreleri eşleştirilmiştir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümeti sistemine geçişle birlikte valilerin yürütme organının siyasi icra vasıtası olma işlevi sona erdirilmiş, valiler Cumhurbaşkanının idari yürütme vasıtası olarak tanımlanmıştır. Böylece, 1929 tarihli Vilayet İdaresi Kanunuyla başlayan valinin siyasi yürütme aracı

¹¹ Anayasa’da Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname.

¹² Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usullerine Dair 3 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi.

olma işlevi, başka bir ifadeyle “ayrıcılığı” kaldırılmıştır. Böylece vali yönetsel bir araç haline getirilip *memurlaştırılmıştır*. Vali atamaları Bakanlar Kurulu Kararı ve Cumhurbaşkanı onayıyla yapılırken, yürütme erkinin sadece Cumhurbaşkanı tarafından temsili nedeniyle Cumhurbaşkanı kararına bağlanmış, bakanlıkların il müdürlerinin atanmasına ilişkin prosedürle vali atamalarına ilişkin süreç eşleştirilmiştir. Valinin yeni rolü, Weber’in yasal-ussal bürokrasi tanımına uymaktadır. Ancak, valiler siyasi niteliklerinden arındırılarak nesnel bir aygıt haline getirilirken, görev süreleri kendilerini atayan Cumhurbaşkanının görev süresine bağlanarak görevden alımlarına ilişkin süreç ise *siyasallaşmıştır*. Oysa, valilerin görev güvencelerinden yoksun bırakılmalarının sebebi, siyasi yürütme aygıtı niteliklerinde saklıdır (Weber, 2017:27-28). Valiler bir yandan teknik bir memuriyete, *üst düzey yöneticiliğe* dönüştürülürken diğer yandan da görev süreleri yürütme organınıninkine bağlanarak siyasetin tam egemenliğine sokulmaktadır. Weber’in tarif ettiği ideal tip olan yasal-ussal bürokrasi, duygularından, hırs ve düşüncelerinden sıyrılmış, siyaset tarafından tanımlanan politikaları sadakatle uygulayan ve otoritesinin kaynağı yönetim kademeleri dışında olan yapıdır. Oysa bürokratların da siyasi düşünceleri vardır ve bunları yönetsel yaşamlarında tamamıyla bir kenarda bırakamazlar. Ayrıca, yüksek kademelere bürokratik atamaların politikacıların tercihlerine göre yapılması nedeniyle de bu atamalarda kendilerine yer bulmak isteyen bürokratlar doğal olarak politikleşmektedir (Şaylan, 1986: 34).

Cumhurbaşkanlığı Hükümeti sisteminde valiler, siyaset-yönetim ayrımı paradigmasına uygun bir şekilde karar alma mekanizmasının dışına çıkarılarak, yürütme organının kararlarını uygulayan yöneticiler konumuna getirilmiştir. Nitekim, valilerin de atanma ve görevden alınmalarını düzenleyen 2018 tarihli 3 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde valilerin *üst kademe kamu yöneticisi* olarak tanımlandığı görülmektedir. Cumhurbaşkanlığı Hükümeti Sisteminde valiler bir yandan *memurlaştırılırken* diğer yandan da görev güvencelerinin diğer memurlara paralel şekilde düzenlenmediği görülmektedir. Valiler, bir yandan atamaları siyasete bağlı olduğu için politikleşecek, diğer yandan da yürütme organının siyasi yürütücüsü rolleri olmayacaktır. Bu çelişkinin nedenini Weber’in açıklamalarında bulmak mümkündür. Weber’e göre bürokrasinin siyasete (karar verme imtiyazına) ortak olma çabasını sona erdirmenin yollarından biri yüksek memurların ihtiyaç halinde görevlerine son verilebilmesidir (San, 1971:137). Bu durumda bürokrasinin iktidar alanı dışına çıkarılması mümkün hale gelmektedir. Ayrıca, *valilerin memurlaştırılması*, bürokrasi kültürüne bir tepki olarak da değerlendirilebilir. Çünkü yöneticiler, statükoyu temsil ederken, siyaset değişim yanlısıdır. Yüksek memurlar, kendilerini devleti temsilcisi olarak görerek politikacılara göre daha kutsal bir amaca hizmet ettiklerine inanmakta, politikacıların toplumsal birliği tahrip ettiğini düşünmektedirler. Bu anlayışa göre yönetim, kamu hizmetlerinin yürütülmesi gibi saygın bir görevi, siyaset de parti faaliyetlerini kapsamaktadır (Chapman, 1970: 266).

Valilerin siyasi rollerine son verilirken görev güvencelerinin de azaltılması, *bürokrasinin göreceli özerkliği* kavramıyla da açıklanabilir. Weber’e göre yasal-ussal otorite kategorisinde uzmanlık bilgisi, siyasi iktidar sahipleri karşısında bürokratları daha güçlü kılmaktadır. Marx da bürokrasinin göreceli özerkliğini kabul etmekte, ancak bunu bürokrasinin kapitalist sınıfın bir parçası olmamasına bağlamaktadır. Bu çerçevede bürokrasiyi, meşru otoritenin uzmanlık bilgisine sahip memurlara kayması şeklinde tanımlayanlar da bulunmaktadır (Mouzelis, 2003: 11, 23,35). Yönetim ve siyasetin birbirinden ayrılması düşüncesi aslında bürokrasinin göreceli özerkliğine karşı geliştirilmiş bir tedbir olarak yorumlanabilir.

Valilerin siyasi rollerine son verilmesiyle devlet yönetiminde merkezileşme arasında da ilişki bulunmaktadır. Valilerin merkezi yönetimin bir aracı olarak il yönetiminde yetki genişliğini kullanması “merkezileşme”nin göstergesidir. 2011 yılı sonrasında gerçekleştirilen reformlarla merkezileşme karşısında yerelleşme hedefi öne sürülmüşse de (Övgün, 2016: 174) 2024 yılı itibarıyla geline nokta yönetim gücü başta mülki idare olmak üzere kamu bürokrasisinden siyaset alanına kaydırılmıştır. Nitekim yerel yönetimler reformunun gerek merkezi yönetim-yerel yönetimler gerekse de yerel yönetimlerin kendi organları arasındaki ilişkide demokratik bir zemini yakalayamaması, 2000 sonrası yönetim anlayışında “yerellik” açısından herhangi bir değişimin söz konusu olmadığını göstermektedir. Nitekim, bu gerekçeyle yerel yönetim reformu “sahte” (Aydın, 2019: 58, 67) nitelenmesine maruz kalmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümeti Sisteminde valiler dışında kalan mülki idare amirlerini ve çok sayıda üst düzey yöneticiyi kapsayan listede¹³ yer alan kamu görevlilerinin atanma ve görevden alınmaları konusunda Anayasa Mahkemesi Kararı¹⁴ doğrultusunda Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle 2024 yılında bir düzenleme yapılmıştır. Anayasa Mahkemesi, Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usûllerine Dair 3 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin II Sayılı Cetvelinde yer alan görevlere atamanın Cumhurbaşkanı onayıyla yapılmasını Anayasaya aykırı bulmuştur. 3 Sayılı Kararnamenin I sayılı cetvelinde¹⁵ yer alan görevlere yapılan atamalar Cumhurbaşkanı *kararıyla* yapılırken, II sayılı cetveldeki görevlere atamalarda Cumhurbaşkanı *onayı* gerekmektedir. Anayasa Mahkemesi üst yönetici atamalarında Cumhurbaşkanının kararı yerine onayının esas alınmasını, yürütme iktidarının bölünmezliğine aykırı bulmuştur. Yüksek Mahkeme Anayasa’nın 104. maddesinde yer alan, Cumhurbaşkanının görev ve yetkileri arasında sayılan “üst kademe yöneticileri atama ve görevlerine son verme” iktidarının II sayılı cetvelde yer alan görevliler bakımından geçerli olduğunu belirtmektedir. Anayasa Mahkemesi Cumhurbaşkanlığı Hükümeti sisteminde Cumhurbaşkanının üst yöneticilere yönelik atama onayı yetkisini, atama teklifinde bulunan makamlarla yetki paylaşımı olarak yorumladığı görülmektedir. Bu yorum, Cumhurbaşkanlığı Hükümeti sisteminde merkezi yönetimde bir merkezileşmenin önünü açmış, ya da başka bir ifadeyle bu eğilimi hukuksallaştırmıştır.

SONUÇ

Siyaseti yönetimden ya da yönetimi siyasetten ayırma çabası kamu yönetiminin en kritik tartışmaları arasındadır. Siyaset, ekonomik ve toplumsal kararları alma gücünü bünyesinde barındırırken, alınan kararların uygulanmasının yönetimin işi olduğu yönündeki görüşler tartışmaya açık olmakla birlikte, siyaset ve yönetim arasındaki ilişki kamu yönetiminin işleyişine yön vermektedir. Nitekim Weber’in bürokrasi kuramı da *siysetsiz bir yönetim düzeni* kurmayı amaçlamıştır.

Siyasetle yönetim ilişkisinin kamu yönetiminde en belirgin izlendiği kurumsal yapılar Cumhurbaşkanlığı Hükümeti Sistemine geçilen 2018 yılına kadar bakanlıklar ve mülki yönetim olmuştur. Parlamenter sistemde bakanlar çoğunlukla parti mensubu milletvekilleri arasından atanırken, liderliğini yaptıkları bakanlığın da en üst amiri konumdadırlar. Bakanların hem karar alıcı, ya da karar verme mekanizmasının üyesi hem de uygulayıcı nitelikleri bulunmaktadır. 2018 yılından sonra bakanlar yürütme erkinin dışına çıkarılmış, başka bir ifadeyle siyasetten dışlanmış, idareci konumuna gelmiştir.

Merkezi yönetimin il sistemine dayanması nedeniyle mülki idarenin temel aktörü olan valiler de 2018 yılına kadar siyasetin, karar alma mekanizmasının parçası olmuştur. Bu dönemde valileri bakanlardan ayıran seçimle gelmemiş olmaları, yürütme erkinin parçası değil temsilcisi olmalarıdır. Cumhurbaşkanlığı Hükümeti Sistemiyle *bakanların memurlaştırılmasına* benzer şekilde, valilerin de *siysetsizleştirildiği* görülmektedir. 2018 yılına kadar valileri diğer üst düzey kamu yöneticilerinden ayıran iki temel unsur bulunmaktaydı: İlki, 1876 Anayasasından bu yana illerin yetki genişliğiyle yönetilmesidir. Yetki genişliği, seçimle gelmemiş olmalarına rağmen valilerin yürütme iktidarının bir parçası olmalarını sağlamaktadır. İkincisi de valilerin yürütme iktidarının siyasi icra vasıtası olmalarıdır. 1929 tarihli Vilayet İdaresi Kanunu’nun yürürlüğe girişinden 2018 yılına kadar valilerin iktidarın siyasi icra vasıtası olma nitelikleri korunmuştur.

Valilerin yürütme organının siyasi icra aracı olma işleviyle, illerin idaresinin yetki genişliği yöntemine dayanması arasında doğrusal bir ilişki mevcuttur. Vali, merkezi iktidar organına danışmadan,

¹³ Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usûllerine Dair 3 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin II Sayılı Cetvelinde yer alan bazı görevler: Sayıştay Savcıları, Polis Akademisi Başkanı, Bakanlık Müfettişleri, Genel Müdür Yardımcıları, Defterdarlar, Bakanlık İl Müdürleri, İl Emniyet Müdürleri, İl Müftüleri, Vali Yardımcıları, Kaymakamlar.

¹⁴ Anayasa Mahkemesinin 11/10/2023 tarihli, 2018/120 Esas, 2023/171 Karar sayılı Kararı (Yayınlandığı Resmî Gazete: 01/12/2023 – 32386)

¹⁵ I sayılı cetvelde yer alan bazı görevler: Diyanet İşleri Başkanı, Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanı, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri, Devlet Denetleme Kurulu Başkan ve Üyeleri, Savunma Sanayii Başkanı, Bakan Yardımcıları, TRT Genel Müdürü, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Başkanı, Özelleştirme İdaresi Başkanı, Sayıştay Başsavcısı, Valiler, Büyükelçiler, YÖK Üyeleri, Gelir İdaresi Başkanı, Toplu Konut İdaresi Başkanı, Genel Müdürler, İller Bankası Genel Müdürü, Göç İdaresi Başkanı.

merkez adına kendiliğinden karar alabilmektedir. Çünkü vali sadece bir üst düzey yönetici değil, aynı zamanda karar alma erkinin, siyasetin de yürütme aracıdır. Tersinden de konu yorumlanabilir. Vali iktidarın siyasi yürütme aracı olduğu için iktidarın karar alma tekeline ortak olmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümeti Sistemiyle valilerin de siyasi sıfatlarına son verilmiş, ancak Anayasa’da ve İl İdaresi Kanunu’nda yer alan illerin idaresinin yetki genişliğine dayandığına ilişkin hükme dokunulmamıştır. Yetki genişliğinin gereği olan siyasi yürütme aracı işlevine son verilmesiyle, zaten uzun zamandır uygulama kabiliyeti kalmayan yetki genişliği yöntemi, fiilen kamu yönetiminin gündeminden çıkmıştır. 2018 sonrasında valiler, siyasi yönü olmayan üst düzey kamu görevlisi olarak tanımlanmış, yürütme gücüyle ilişkileri yönetsel boyuta indirgenmiştir. Karar alma mekanizmasının dışına çıkarılarak, sadece alınan kararları uygulayan yöneticiler pozisyonuyla valilerin konumu, Weber’in kategorize ettiği yasal-ussal bürokrasi tanımına uygun hale getirilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Hükümeti Sistemiyle birlikte geleneksel olarak Türk Kamu Yönetiminin en önemli merkezileşme aracı olan valilik kurumunun varlığı, yeni kurulan sistemin mantığında yer alan “tek merkezlilik” karşısında çok uzun ömürlü olmayacağı benzetilmektedir.

Etik Beyan

“Türkiye’de Mülki İdarenin Siyaset-Yönetim Dikotomisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi” başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazar çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akalın, T. (1982). 1982 Anayasası ve Merkezi İdarenin Taşra Yönetiminde Yetki Genişliği İlkesi. *Türk İdare Dergisi*, 1982(371), 109-118.
- Akbulut, Ö. (2009). *Siyaset ve Yönetim İlişkisi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Akdoğan, A. (2007). Habermas’ın Sistem Kuramı Eleştirisi Çerçevesinde Yeni Kamu İşletmeciliği ve Müzakereci Demokrasi, *Amme İdaresi Dergisi*, 2007(40/4), 21-44.
- Angus C. N. (1957). Amme İdaresi Hakkında Yeni Düşünceler. N. Abadan (Çev.). *Türk İdare Dergisi*, 1957(28/ 245), 109–119.
- Arıkboğa, E. (2013). Geçmişten Geleceğe Büyükşehir Belediye Modeli, *Yerel Politikalar*, 2013(1), 48-96.
- Aydiner, T. (2019). Pseudo Bir Kavram Olarak Yerel. *Memleket Siyaset Yönetim*, 2019(31), 53-92.
- Baharçipek, A. (2013). 6360 Sayılı Büyükşehir Belediye Yasası ile Yerel Yönetimlerin Yapısında Yapılan Değişikliklerin Türkiye’nin Demokratikleşme Süreci Üzerindeki Etkileri. (Ed. Y. Bulut, vd.). *KAYSEM-8 Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar Bildiri Kitabı*, s. 789-802, Ankara: Pegem Akademi Yayını.
- Boztepe, M. (2014). Valilerin “Siyasi Yürütme Sıfatı” ve Bu Çerçeve de Bürokrat-Siyasetçi İlişkisi Üzerine Bir Analiz, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2014(4/2), 57-69.
- Cangir, M. (2011). *Merkeziyetçilik ve Ademi Merkeziyetçilik Sarmalında Yetki Genişliği*. (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Karakaya, O. (2025). Türkiye’de Mülki İdarenin Siyaset-Yönetim Dikotomisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 320-340
- Chapman, B. (1970). *İdare Mesleği*. C. Tutum (Çev.). Ankara: TODAİE Yayını.
- Çiner, C. U. ve Karakaya, O. (2013). Merkez- Yerel İlişkileri ve Mülki İdarenin Dönüşümü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2013 (68/02), 63-93.
- Çiner, C. U. ve Yıldızcan, C. (2018). Yönetimin Nesnesi Olarak Vali, *Memleket, Siyaset Yönetim Dergisi*, 2018(13/29), 1-30.
- Çiner, C. U. ve Karakaya, O. (2024). Merkeziyetçiliğin Yeni Biçimi: Yetki Genişliği İlkesinin Değişen Uygulaması. *Memleket Siyaset Yönetim*, 2024 (19/42), 215-242.
- Çoker, Z. 2000. Fransa’da Vali ve Kaymakamların Görev ve Statüleri, *Türk İdare Dergisi*, 2000(72/429), 1-20.
- Dağlı, Z. ve C. G. Özgül. (2019). Kamu Yönetimi Sistemi İçinde Yeni Bir Birim Olarak Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığının İşlevi: İzmir Örneği. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 28(1-2), 25-44.
- Demirelli, L. (2021). Bürokrasinin Siyasallaşması Kavramının Farklı Anlamları: Dilbilim Temelinde Bir Çözümleme Önerisi, *Amme İdaresi Dergisi*, 2021(54/ 4), 1-31.
- Denhardt, R. B. ve J. V. Denhardt. (2006). *Public Administration*, Fifth Edition. Thomsan Wadsworth: USA.
- Derdiman, R. C. (1995). Kamu Yönetiminde Yetki Genişliği. *Amme İdaresi Dergisi*, 1995(28/4), 65-80
- Emre, C. (2003). *Yönetim Bilimi Yazıları*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Ergun, T. (1997). Postmodernizm ve Kamu Yönetimi, *Amme İdaresi Dergisi*, 1997(30/4), 3-15.
- Eyüboğlu, İ. Z. (2004). *Türk Dilinin Etimolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Gönül, M. (1992). Seçimli Valilik Üzerine Düşünceler, *Amme İdaresi Dergisi*, 1992(25/3), 51-70.
- Güler, B. A. (1994). Nesnesini Arayan Disiplin. *Amme İdaresi Dergisi*, 1994(27/4), 3-19.
- Güler, B. A. (2000). Yerel Yönetimleri Güçlendirmek mi? Ademi Merkeziyetçilik mi? *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 2000(9/2), 14-29.
- Güler, B. A. (2004). Değişme ve Disiplin. U. Ömürgönülşen ve K. Öktem (Yayına Hazırlayanlar), *Dünyada Kamu Yönetimindeki Dönüşüm ve Türkiye’de Kamu Yönetimi Öğretimine Yansımaları*, II. Kamu Yönetimi Forumu Bildiriler Kitabı içinde (ss 65-85), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Güler, B. A. (2003). İkinci Dalga: Siyasal ve Yönetimsel Liberalizasyon (Kamu Yönetimi Temel Kanunu). *Kamu Yönetimi Reformu İncelemeleri: Mülkiye’den Perspektifler*. M. Özügürlü (Yayın Sekreteri), (ss 1-34), Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Güler, B. A. (2021). Küreselci Reformların Sonrası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2021(76/2), 413-436.
- Günlü, R. (2009). Siyaset ve Yönetişim, Tarihsel Bir Bakış. *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 2009(33/264), 147-276.
- Güran, S. (1980). *Memur Hukukunda Kayırma ve Liyakat Sistemi*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Güven, H. S. (1976). İdare Siyaset İlişkileri ve Personel Yönetimi Açısından Önemi, *Amme İdaresi Dergisi*, 1976(6/1), 50-70.
- Hamid, H. (2024). İdare- Vilayat. A. Tetik (Ed.). V. F. Urhan (Yayına Hazırlayan), *Mülkiye Mecmuası* içinde (ss 1-9), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, No: 824.
- Kalabalık, H. (1996). Yetki Genişliği Yerinden Yönetim Sisteminin Bir Uygulaması Sayılır mı? *Türk İdare Dergisi*, 1996(68/413), 129-146.
- Kalabalık, H. (1999). Türkiye’de Alan (Taşra) Yönetimi, İçinde Bulunduğu Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Türk İdare Dergisi*, 1999(71/425), 61-104.

- Karakaya, O. (2025). Türkiye’de Mülki İdarenin Siyaset-Yönetim Dikotomisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 320-340
- Karaer, T. (1990). Türk Kamu Yönetiminde Devlet Bakanlığı Sorunu, *Amme İdaresi Dergisi*, 1990(23/2), 47-74.
- Karakaya, O. (2023). Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıklarının Etkinliğinin Ölçümü. *Ekonomi ve Politikada 100 Yıllık Miras ve Gelecek Perspektifi*. F. Purtaş, F. H. Dikmen. (Edt.), (ss 277-300), Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Karakaya, O. (2024). İl Özel İdarelerinin “Özel”liği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2024 (Erken Görünüm), 1-25.
- Karasu, K. (2004). *Kuram ve Uygulamada Kamu Örgütleri. (Doktora Tezi)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Koç, E. ve İ. Arap. (2019). Türk İdare Teşkilatında Atipik Yeni Bir Örgütlenme: Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 28(4), 91-123.
- Köksal, E. (1969). Türkiye’de Vali ve Kaymakamların Fonksiyon ve Yetkileri, *Amme İdaresi Dergisi*, 1969(2/1), 108-124.
- Litchfield, H. E. (1969). Genel Bir Yönetim Teorisi Üzerine Notlar. S. Yalçındağ (Çev.). *Amme İdaresi Dergisi*, 1969(2/1), 80-103.
- Mecek, M. (2020). Bir Mülki (Taşra) İdare Birimi Olarak Türkiye’de İl Yönetimleri ve Hukuki -Örgütsel Yapıları, *Ekonomi, İşletme, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2020(6/2), 296-325.
- Mıhçıoğlu, C. (1986). *Yönetim Bilimi Ders Notları*, Ankara: AÜSBF Yayını.
- Mouzelis, N.P. (2003). *Örgüt ve Bürokrasi*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Nalış, S., (1981). Taşra Düzeyinde Devlet ve İçişleri Bakanlığı. *Amme İdaresi Dergisi*, 1981(XIV/3), 83-86.
- Onar, S. S. (1952). *İdare Hukukunun Umumi Esasları*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Övgün, B. (2016). Kamu Yönetimi Reformunda Bir Açmaz Yerelleşme mi Merkezileşme mi, *Mülkiye*, 2016, (40/3), 159-179.
- Özgen, H. ve Erbay, Y. (1993). T.C. Devletin Genel Yönetim Sisteminde Taşra Yönetiminin Karşılaştığı Karar Alma Sorunları ve Bunların İyileştirilmesine İlişkin Bazı Öneriler, *Türk İdare Dergisi*, 1993 (65/398), 95-108.
- San, C. (1971). *Max Weber’de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi*. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, No: 47.
- Sezen, S. (2003). *Kamu Yönetiminde Kurullar*. Ankara: TODAİE Yayını.
- Simon, Herbert A., Donald W. Smithburg ve Victor A. Thompson. (1985). *Kamu Yönetimi*. C. Mıhçıoğlu (Çev.). Ankara: AÜSBF Yayını.
- Sürbehan, S. (1973). Vali Siyasi Yürütme Vasıtası Mıdır? *Türk İdare Dergisi*, 1973(44/340), 40-63.
- Şahin, S. Z. (2018a). Neoliberal Yeniden Ölçeklenme Etkisi Altında Türkiye’de Kentleşme Politikasının Dönüşümü, *Alternatif Politika*, 2018(10/0), 1-30.
- Şahin, S. Z. (2018b). Kent Planlama ve Kentsel Altyapı İlişkisinin Evrimi, *Planlama*, 2018(28/1), s. 6-11.
- Şaylan, G. (1976). Günümüz Mülki Amirlik Sisteminin Nitelendiren Eğilim: Siyasal-Yönetimsel Yapı Bütünleşmesi. K. Fişek (Ed.), Türkiye’de Mülki İdare Amirliği içinde (ss 38-54), Ankara: Türk İdareciler Derneği Yayını.
- Şaylan, G. (1980). Türkiye’de Devlet Kapitalizminin Bunalımı ve KİT’ler Sorunu. *Amme İdaresi Dergisi*, 1980(13/3), 79-94.
- Şaylan, G. (1986). *Türkiye’de Kapitalizm Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji*. Ankara: V Yayınları.

- Karakaya, O. (2025). Türkiye’de Mülki İdarenin Siyaset-Yönetim Dikotomisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 320-340
- Şaylan, G. (2003). *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Tan, T. (2003). Bağımsız İdari Otoriteler veya Düzenleyici Kurullar. B. Aykaç, Ş. Durgun, H. Yayman (Ed.). *Türkiye’de Kamu Yönetimi içinde* (ss 497-523), Ankara: Yargı Yayınevi.
- Tan, T. (2002). Bağımsız İdari Otoriteler ve Düzenleyici Kurullar. *Amme İdaresi Dergisi*, 2002(35/2), 11-37.
- Taş, İ. E. ve S. Altınbaş. (2013). Büyükşehir Belediyelerine İlişkin Yeni Düzenlemenin Yerelleşmeye Etkileri. *Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar*, s. 565-571, (Ed. Y. Bulut, vd.), Ankara: Pegem Akademi.
- Tek, A. F. (2009). İdare-yi Umumiye-yi Vilayet ve İdare-yi Hususiye-yi Vilayet Kanunları. *Tarih Okulu Dergisi*, Y. Ünal (Çev.). 2009(IV), 77-101.
- Türk İdari Araştırmalar Vakfı [TİAV]. (2013). *Toplumda İçişleri Bakanlığı ve Mülki İdare Amirleri Algısı, Rapor I, Vatandaş Algısı*, Ankara: Pozitif Matbaa.
- Türk İdari Araştırmalar Vakfı [TİAV]. (2014a). *Toplumda İçişleri Bakanlığı ve Mülki İdare Amirleri Algısı, Rapor III, Toplumun Farklı Kesimlerinin Algısı*. Ankara: Pozitif Matbaa.
- Türk İdari Araştırmalar Vakfı [TİAV]. (2014b). *Toplumda İçişleri Bakanlığı ve Mülki İdare Amirleri Algısı, Rapor IV, Mülki İdare Amirlerinin Algısı*. Ankara: Pozitif Matbaa.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (1926). “Memurin Kanunu”, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400788.pdf, (24.03.2024).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (1928). “1/132 Numaralı Dahiliye Memurini Kanunu Lâyihası ve Dahiliye, Memurin Kanunu Muvakkat ve Bütçe Encümenleri Mazbataları”, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c020/tbmm03020073ss0215.pdf>, (24.03.2024).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (1929a). “1426 sayılı Vilayet İdaresi Kanunu”, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc007/kanuntbmmc007/kanuntbmmc00701426.pdf, (24.03.2024).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (1929b). “Vilâyetlerin Umumî İdaresi Hakkında 1/352 Numaralı Kanun Lâyihası ve Muhtelit ve Bütçe Encümenleri Mazbataları”, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c010/tbmm03010054ss0134.pdf>, (24.03.2024).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (1937a). “Devlet Dairelerinin Vekâletlere Tefriki ve Siyasî Müsteşarların Vazifeleri Hakkında 3117 Sayılı Kanun”, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc017/kanuntbmmc017/kanuntbmmc01703117.pdf, (24.03.2024).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (1937b). “Trabzon Mebusu Hasan Sakanın Devlet Dairelerinin Vekâletlere Tefriki ve Siyasî Müsteşarlıklar Teşkilî Hakkında Kanun Teklifi ve Siyasî Müsteşarlıklar Teşkilî Hakkında Kanun Teklifi ve Teşkilatı Esasiye ve Bütçe Encümenleri Mazbataları (2/46)”, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c016/tbmm05016034ss0095.pdf>, (24.03.2024).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (1948). “İller Kanunu Tasarısı ve Adalet, Bayındırlık, Çalışma, Dışişleri, Ekonomi, Gümrük ve Tekel, Maliye, Millî Eğitim, Millî Savunma, Sağlık ve Sosyal Yardım, Tarım ve Ulaştırma Komisyonlarının Düşünceleri Hakkındaki Raporlarla İçişleri Komisyonu Raporu (1/340)”, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c019/tbmm08019094ss0208.pdf>, (24.03.2024).

Karakaya, O. (2025). Türkiye’de Mülki İdarenin Siyaset-Yönetim Dikotomisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 320-340

- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (2004). “Büyükşehir Belediyeleri Kanunu Tasarısı ile İçişleri, Avrupa Birliği Uyum ve Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları”, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss619m.htm>. (29.09.2024).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (2012). “Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı”, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss338.pdf>. (29.09.2024).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (2012a). Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı Muhalefet Şerhi <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d24/c032/tbmm24032016ss0338.pdf> (11.08.2024).
- Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü [TODAİE]. (2015). *1864 Vilayet Nizamnamesi*. E. Tural, S. Çapar (Ed). Ekler içinde (ss 374-393), Ankara. TODAİE Yayını.
- Uyar, H. (2000). “1923’ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, İstanbul: TÜSES Yayını, https://kutuphane.tbmm.gov.tr/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=261357&shelfbrowse_itemnumber=249417, 02.03.2024.
- Weber, M., (2017). *Meslek Olarak Siyaset*. L. Özşar (Çev.). Bursa: Biblos Yayınevi.
- Weber, M. (2011). *Sosyoloji Yazıları*. T. Parla (Çev.). İstanbul: Deniz Yayınları.
- White, D., L. (1954). *Amme İdaresine Giriş*. R. Toluner ve A. Payaslıoğlu (Çev.). Ankara: AÜSBF, TODAİE, New York Üniversitesi Ortak Yayını.
- Wilson, W. (1961). *İdarenin İncelenmesi, Woodrow Wilson’dan Seçme Parçalar*. N. Abadan (Çev.). İstanbul: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını.
- Yılmaz, D. (2007). “Yetki Genişliği” Üzerine Bir İnceleme, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2007(XI/1-2), 1245-154.
- Yılmaz, A., Güler, T. ve Güven, Y. (2020). Parlamenter Sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine Geçiş Sürecinde Türkiye’de Mülki İdare Sisteminin Dönüşümü, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 2020(29/4), 45-71.
- Zengin, O. (2008). Kamu Yönetimi Disiplininde Eleştirel Kuram: Box ve Denhardt Üzerine Bir İnceleme. *Amme İdaresi Dergisi*, 2008(41/3), 1-39.

Extended Abstract

The Evaluation of Territorial Administration in Turkey Within the Framework of Politics-Governance Dichotomy

The essence of public administration is based on analyzing the relationship between politics and administration. Although its origins go back much further, the effort to ground the relationship between politics and administration on the basis of separation or integration, which started especially in the second half of the 19th century, also forms the basis of current debates on the administration of the state. Since the position of governors in Turkey is located at the intersection of politics and administration, the politics-administration dichotomy has been considered as a valid tool for analyzing the status. In addition, the method of the deconcentration principle, which is an important tool for the distribution of central power among its agents and which is defined only for the provincial administration, is also important for the analysis of the central administration in Turkey. This is because the extension of authority and the provincial administration, or the provincial administration and the extension of authority have become identical. Within the state administration, only the provincial administration has been granted the authority to exercise authority spontaneously, apart from the executive body with political responsibility.

In this study, the reasons and consequences of governors being the political executive instrument of the executive branch of the state will be analyzed within the framework of the politics-administration relationship, which is the founding paradigm of the public administration discipline. The main objective is to analyze and define the political function attributed to governors. Thus, with the transition to the Presidential Government System in 2018, the rationale for the termination of the governors' qualifications as a political executive instrument will be revealed. While presenting this justification, the focus will be on the centralization of governance. In the first part of the study, the politics-administration relationship, which is the founding paradigm of the public administration discipline, will be defined; then the effects of the politics-administration relationship on the organization of the public sector will be examined; and in the last part, the reasons for the transition to the Presidential Government System in Turkey will be discussed.

In the literature, there is no consensus on the political role that the governor assumes while functioning as the executive instrument of the government. Some scholars argue that this role should be understood to mean that the governor assumes the political functions of the state, while others argue that it stems from the function of implementing government policies. There is also an assessment that there is no legal basis for the governor to be the political executive instrument of the government.

The process regarding the termination of the political nature of governors in the execution of the executive functions of the government has been analyzed with the tools of the politics-administration distinction and the Weberian legal-legal bureaucracy approach, which are accepted as the founding paradigm of the public administration discipline. This is because the qualifications of governors as political executive agents are a reflection of the relationship between politics and administration.

With the transition to the Presidential Government system, the function of governors as the political executive apparatus of the executive branch was abolished and governors were defined as the administrative executive apparatus of the President. Thus, the function of the governor as a political executive instrument, which started with the 1929 Vilayet Nizamnamesi, was terminated. In this way, the governor was ‘civil servantized’ by being functionalized as an administrative instrument. The new role of the governor has become in line with Weber's definition of legal-legal bureaucracy. However, while the governors were depoliticised and turned into an objective apparatus, the process of their dismissal was fully politicised by linking their term of office to the term of office of the President. However, the reason why governors are deprived of their job security lies in their nature as a political executive apparatus. On the one hand, governors are transformed into a technical civil servant, and on the other hand, their term of office is linked to the term of office of the executive branch and thus they are fully dominated by politics.

KOBİ'LERİN FİNANSAL BAŞARISIZLIK RİSKİ VE COVID-19 PANDEMİSİ: BİST KOBİ SANAYİ ENDEKSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Hilal OK ERGÜN¹, Zekiye AKTAŞ²

Öz

Bu çalışmada genel itibarıyla, KOBİ'lerin finansal başarısızlık riski ile COVID-19 pandemisinin KOBİ'lerin finansal başarı durumuna etkisi incelenmiştir. Çalışmada, BIST KOBİ sanayi endeksinde işlem gören 46 firmanın 2019-2022 dönem verileri kullanılmıştır. Altman Z, Springate S, Taffler T, Fulmer H ve Zmijewski X skor modellerinden faydalanılmıştır. Altman Z modeline göre, 2019 yılında firmaların %54,3'ü, 2020 yılında %39,1'i, 2021 yılında %30,4'ü ve 2022 yılında %28,2'si başarısızdır. Springate S modeline göre, 2019 yılında firmaların %36,9'u, 2020 yılında %21,7'si, 2021 yılında %17,3'ü ve 2022 yılında ise %13'ü başarısızdır. Fulmer H modeline göre, 2019 yılında firmaların %26'sı, 2020 yılında %23,9'u, 2021 yılında %15,2'si ve 2022 yılında ise %6,5'i başarısızdır. Zmijewski X modeline göre 2019 yılında %17,3'ü, 2020 yılında %6,5'i, 2021 ve 2022 yılında %2,1'i başarısızdır. Taffler T modeline göre 2019 yılında %26'sı 2020 yılında %13'ü, 2021 yılında %8,6'sı, 2022 yılında ise %6,5'i başarısızdır. Çalışmada, COVID-19 pandemisinin endeksindeki firmaların başarısını olumsuz yönde etkilemediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Başarısızlık, COVID-19 Pandemisi, BIST KOBİ Sanayi Endeksi
JEL Sınıflandırması: G0, G3, G32

FINANCIAL FAILURE RISK OF SME'S AND COVID-19 PANDEMİC: A STUDY ON BIST SME INDUSTRIAL INDEX

Abstract

This study aims to estimate risk of financial failure for SMEs and the impact of COVID-19 pandemic on financial success of SMEs was also addressed. The sample of the study consists of 2019-2022 data of 46 firms traded in the BIST SME Industry index. Altman-Z, Springate S, Taffler T, Fulmer H and Zmijewski X models were used. For Altman Z, 54.3% of companies failed in 2019, 39.1% in 2020, 30.4% in 2021, 28.2% in 2022. For Springate, 36.9% failed in 2019, 21.7% in 2020, 17.3% in 2021, 13% in 2022. For Fulmer, 26% failed in 2019, 23.9% in 2020, 15.2% in 2021, 6.5% in 2022. For Zmijewski, 17.3% failed in 2019, 6.5% failed in 2020, 2.1% failed in 2021 and 2022. For Taffler model, 26% failed in 2019, 13% in 2020, 8.6% in 2021, 6.5% in 2022. Consequently, COVID-19 pandemic did not negatively affect success of firms in index.

Keywords: Financial Failure, COVID-19 Pandemic, BIST SME Industry Index
JEL Classification: G0, G3, G32

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, Beşikdüzü Meslek Yüksek Okulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, e-posta: hilalok@trabzon.edu.tr, ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-1454-3677>

² Arş. Gör. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, e-posta: zekiyetemizer@ktu.edu.tr, ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-4912-0412>

1. GİRİŞ

Finansal küreselleşme ile birlikte iş ortamındaki değişikliklerin karmaşık ve hızlı hale gelmesi, şirketlerin hayatta kalabilmek için çevrelerindeki değişimlere uyum sağlamalarını ve etkin bir şekilde rekabet edebilmelerini gerekli kılmaktadır. Sosyal, ekonomik ve teknolojik değişimlerin gereksinimlerini karşılayan şirketler ulusal ve uluslararası pazarlarda öne çıkarken, bu gereksinimleri karşılamayanların ayakta kalması pek mümkün değildir. İş ortamlarındaki değişikliklere karşı gerekli önlemleri almayan ve ekonomik alandaki gelişmelere tepki veremeyen şirketlerin finansal başarısızlıkla yüzleşmeleri kaçınılmazdır (Jawabreh, 2017:141-142).

Finansal başarısızlık en geniş anlamda; firmaların borç ödeme, kredibilite ve likidite konularında sıkıntı yaşamaları durumudur. Finansal başarısızlık firmaların finansal ve operasyonel faaliyetlerini kesintiye uğratan ciddi bir sorundur. Finansal başarısızlıkla karşılaşmanın arkasında birçok neden vardır. Bunlara iç ve dış kaynaklı olarak ortaya çıkabilir. İç nedenler arasında; üretim, satın alma, depolama, fiyatlandırma, borç tahsilatı vb. operasyonel kararlarda firma yöneticilerinin aldıkları kararların verimsizliği ile teknolojik gelişmelere ayak uydurmama gösterilebilir. Dış nedenlere ise; rekabetin artması, uygun fon kaynaklarının bulunmaması, maliyetlerin yüksekliği, siyasi, politik vb. olgular örnek verilebilir. Söz konusu olan iç ve dış olgular kontrol edilemediğinde, firmanın tasfiyesi ve iflası olasıdır (Al Lozi vd., 2024:335). Finansal başarısızlığın sonuçları sadece firmaları değil, onların ilişki içerisinde olduğu alacaklıları, hissedarları ve diğer paydaş gruplarını da etkiler. Bu sinyallerin önceden fark edilip, gerekli önlemlerin alınması firmaların iflasa sürüklenmesini önleyebilir.

Finansal başarısızlık riskini tahmin etme noktasında literatürde, geniş kabul görmüş modeller bulunmaktadır. Bu çalışmada, KOBİ'lerde finansal başarısızlık riskinin tahmini Altman Z, Springate S, Fulmer H, Zmijewski X ve Taffler T modelleri ile yapılmıştır. Çalışmada örneklem olarak, BIST KOBİ Sanayi endeksinde yer alan firmalar seçilmiştir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde KOBİ'ler istihdam sağlama, işsizliği azaltma ve ekonomik gelişmeye destek olma gibi birçok fonksiyona sahiptirler. Ayrıca, Türkiye'deki tüm işletmelerin %99.8'i KOBİ'lerden oluşmakta, bu işletmeler toplam istihdamın yaklaşık %80'ini sağlamakta ve üretilen katma değer de %38'ini gerçekleştirmektedirler (Özdemir vd., 2011:175). Bu değerler, KOBİ'lerin özellikle Türkiye ekonomisindeki yerini ve önemini açık bir şekilde göstermektedir. Bu bağlamda, ekonomik kalkınmada önemli rol oynayan KOBİ'lerin, finansal başarı durumlarının ortaya konulması önem arz etmektedir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında öncelikle, yerli ve yabancı literatürde finansal başarısızlık tahmini üzerine yapılan araştırmalara değinilmiştir. Daha sonra, veri seti ile çalışmada kullanılan modeller özet tablolar aracılığı ile sunulmuş ve model çıktıları ayrıntılı bir şekilde yorumlanmıştır. Sonuçların özetlenmesi ve gelecek çalışmalar için önerilerde bulunulması ile yazın kısmı tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Yerli ve yabancı literatürde, firmaların finansal başarısızlık tahminlerinin çeşitli yöntemlerle yapıldığı birçok çalışmaya ulaşmak mümkündür. Bu çalışmaların örneklemine genel olarak imalat firmaları, imalat dışı firmalar, finansal kurumlar ve endeksler oluşturmaktadır.

İmalat ve alt sektörlerinin finansal başarısızlık riskini araştıran çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Panigrahi (2019), Hindistan'da faaliyette bulunan ilaç firmalarının finansal durumunu Altman Z'' versiyonu ile araştırmıştır. Çalışmada 4 Hint ilaç firmasının 2012-2017 zaman aralığındaki verileri kullanılmıştır. Model sonuçlarına göre, Aurobindo Pharma firması sadece 2012-2014 yılları arasında finansal olarak sıkıntılı bir süreç yaşamış ancak daha sonraki yıllarda bu sıkıntılı pozisyonu başarılı bir

performansa dönüştürmüştür. Genel olarak çalışma bulguları, tüm ilaç firmalarının sağlıklı bir finansal yapıya sahip olduğunu göstermiştir.

Akyüz (2020) çalışmasında, BIST'te taş ve toprağa dayalı sektörde faaliyette bulunan 25 firmanın finansal başarısızlık riskini 2014-2018 dönemi için değerlendirmiştir. Değerlendirme, Altman Z, Springate S ve Fulmer modelleri ile yapılmıştır. Her üç yöntemle göre de başarılı olan ortak firmalar olmamasına rağmen, genel itibariyle Denizli Cam, Doğusan Boru ve Uşak Seramik tüm yıllarda başarısız bulunmuştur. Ayrıca, diğer yöntemlerin aksine Fulmer modeline göre, iki firma dışındaki tüm firmalar finansal açıdan başarılıdır.

Tan ve Wibisana (2020) yaptıkları çalışmada, Endonezya Borsası'nda işlem gören 173 imalat firmasından, verilerine 2014-2018 dönemi için kesintisiz ulaşabildikleri 24 firmanın finansal durumunu Altman Z ve Springate S modelleri ile araştırmışlardır. Amaçlanan, her iki yöntemin hesaplanmasında kullanılan değişkenlerin, skorlara olan etki düzeyinin belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda lojistik regresyon analizinden yararlanılmıştır. Çıktılara göre, özsermayenin defter değeri/toplam varlıklar ile satışlar /toplam varlıklar Z skorunu anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir. S skoru ile ilişkisi istatistiki olarak anlamlı olan iki değişken ise çalışma sermayesi/toplam varlıklar ile faiz ve vergi öncesi kar/toplam varlıklardır. Etkileme şekli ise negatif yönlüdür.

Toly vd. (2020) yaptıkları çalışmada, Endonezya'da faaliyette bulunan ve halka açık olan 139 imalat sanayi firmasının 2016-2018 zaman aralığındaki verilerini kullanmışlardır. Çalışmada, hem ilgili firmaların finansal başarısızlıkları Altman Z modeli ile tahmin edilmiş, hem de modeli oluşturan her bir değişkenin finansal başarısızlığı etkileme şekli lojistik regresyon ortaya koyulmuştur. Altman Z modeli sonuçlarına göre, 2016 ve 2017 yıllarında 55 firma, 2018 yılında ise 56 firmanın finansal başarısızlık riski taşıdığı belirlenmiştir. Lojistik regresyon analiz sonuçları, Altman Z modelini oluşturan ve bu analiz için bağımsız değişken olarak kullanılan dört oranda (net çalışma sermayesi/toplam varlıklar, dağıtılmayan karlar/toplam varlıklar, fvök/toplam varlıklar, özsermaye/toplam borçlar) meydana gelen artışların, firmaların finansal başarısızlık risklerini azalttığını göstermiştir. En fazla etki ise dağıtılmamış kar/toplam aktifler ile fvök/toplam aktifler oran gruplarına aittir.

Fidan (2021) çalışmasında, öncelikle BIST'te işlem gören tekstil, giyim eşyası ve deri sektöründe faaliyette bulunan 22 firmanın 2017-2019 dönemine ilişkin finansal başarısızlık tahminini Altman Z skoru ile bağımsız denetim raporlarındaki kilit denetim konularını kıyaslayarak yapmıştır. Altman Z skoru sonuçları, her üç dönemde de sektörde yer alan firmaların çoğunluğunun finansal açıdan başarısız olduklarını ve iflas riski taşıdıklarını ortaya koymuştur. Diğer bir bulgu ise, ilgili zaman aralığındaki kilit denetim konusunun "hasılatın muhasebeleştirilmesi" ve şartı denetçi görüşünün de %10-%30 arasında olduğudur.

Marginingsih (2022) çalışmasında, COVID-19 pandemi döneminde, perakende firmalarının finansal başarısızlık riskini araştırmışlardır. Endonezya borsasında işlem gören 6 perakende firmasının 2017-2020 dönemine ait verileri kullanılmış olup, finansal başarı durumu Altman Z modeli ile test edilmiştir. Model sonuçlarına göre, MPPA, RANC ve AMRT firmaları tüm yıllarda finansal açıdan sağlıklı durumdadırlar. HERO firması ise 2017-2019 yıllarında finansal risk açısından gri bölgede yer alırken 2020 yılında iflas riski ile karşı karşıya kalmıştır.

Kendirli ve Çıtak (2022), BIST orman, kağıt ve basım endeksinde işlem gören 15 firmanın finansal başarısızlık riskini 2016-2020 dönemi için araştırmışlardır. Riskin tahmin edilmesinde Altman Z modeli kullanılmıştır. Model sonuçlarına göre, Alkim Kimya, Gentaş, İhlas Gazetecilik, Kartonsan ve

Prizma Press tüm yıllarda finansal açıdan başarılıdır. Ayrıca, geriye kalan 7 firma iflas riski taşırken, 3 firmanın da iflas durumunun belirsiz olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

BIST imalat sektöründe faaliyette bulunan firmaların finansal başarı durumlarını Altman Z'' modeli ile araştıran Tanç vd. (2022), yaptıkları çalışmada 175 firmanın 2019-2020 çeyrek dönem verilerini kullanmışlardır. Firmaların iflas risklerinin tahmin edildiği yazında, sektörün COVID-19 salgınından etkilenme durumu da ortaya koyulmuştur. Yapılan hesaplamalar, salgından etkilenme durumunun imalat alt sektörlerine göre değişkenlik gösterdiğini ancak salgından en fazla etkilenen sektörün inşaat olduğunu göstermiştir.

Akdeniz ve Güven (2023) yaptıkları çalışmada, BIST taş ve toprağa dayalı sektörde faaliyette bulunan çimento firmalarının finansal başarısızlık risklerini Altman Z ve Springate S modelleri ile tahmin etmişlerdir. Ele alınan dönem 2017-2021 yılları arasındır. Altman Z modeline göre, Bursa Çimento tüm yıllarda başarılı bir performans sergilerken, Batı Anadolu Çimento ile Söke tüm yıllarda başarısız bulunmuştur. Sektörün ortalama Z değeri 2.16'dır ve sektör için risk belirsizdir. Altman Z modelinin aksine Springate S modeline göre, Akçansa, Bursa Çimento, Göltaş ve Konya Çimento tüm yıllarda finansal açıdan başarılı bir performans sergilemişlerdir. Tüm yıllarda başarısız olan ve gelecekte iflas riski var olan iki firma, Altman Z modelinde olduğu gibi Batı Anadolu Çimento ile Söke'dir. İlgili sektörün ortalama Springate değeri 0,988 olup, sektör finansal açıdan bir risk taşımamaktadır. Ayrıca, yazarlar her iki yönteminde benzer sonuçlar verdiğini çalışmalarında ifade etmişlerdir.

Yetik ve Uygurtürk (2023), BIST-100 endeksinde işlem gören 15 çimento işletmesinin finansal başarısızlık riskini Altman Z', Altman Z'', Springate ve Fulmer olmak üzere dört farklı yöntemle hesaplamışlardır. Altman Z' modeline göre, firmaların çoğunluğu finansal risk açısından belirsiz bölgede yer alırken, Altman Z'' ve Fulmer modelleri sektörde faaliyet gösteren çoğu firmanın finansal performansının iyi olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Springate S modeline göre firmaların çoğu finansal başarısızlık riski taşımaktadır.

Literatürde imalat dışı sektörlerin finansal başarısızlık riskini araştıran çalışmalar mevcut olup, bu çalışmalardan bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

Mammadli ve Helhel (2017), Fortune 100 listesinde yer alan turizm şirketlerinin iflas riskini Altman Z''skoru ile incelemişlerdir. 6 turizm firmasından verilerine ulaşılabilen 3 firma çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Ele alınan dönem 2013-2016 zaman aralığıdır. Analiz sonuçlarına göre, finansal açıdan tüm yıllarda en başarılı olan şirket The Cheesecake Factory iken; Marriott International güvenli bölgede olmamakla birlikte iflas riski de taşımaktadır.

S. AlAli (2018) çalışmasında, Kuveyt Borsası'nda işlem göre 3 mobil telekomünikasyon firmasının finansal başarısızlık riskini, 2013-2016 dönemleri için araştırmıştır. Elde edilen bulgulara göre, genel olarak VIVA, OOREDOO, ZAIN firmaları iflas riski taşımaktadır. Mahato ve Yadav (2020), Ulusal ve Bombay Borsalarında işlem gören havayolu firmalarının finansal durumunu Altman Z'' modeli ile araştırmışlardır. Çalışma örneklemini 4 havayolu firmasının 2010-2019 dönem verileri oluşturmaktadır. Elde edilen bulgular, Inter Globe firması dışındaki havayolu firmalarının iflas riski taşıdığını ortaya koymuştur.

Bağcı ve Sağlam (2020) yaptıkları çalışmada, BIST'te işlem gören sağlık ve spor işletmelerinin finansal başarısızlık risklerini araştırmışlardır. Toplam 6 firmanın 2014-2018 yıllarına ait verilerinin kullanıldığı çalışmada, risk tahmini Altman Z', Springate S ve Fulmer H modelleri ile yapılmıştır. Bağcı

ve Sağlam (2020)'nın çalışmalarından elde ettikleri genel sonuç, üç yöntemle göre de spor işletmelerinin iflas riski taşıdığı ancak sağlık işletmelerinin finansal başarı performanslarının iyi olduğu şeklindedir.

Köse (2020), BIST'te işlem gören ve Türkiye'de havacılık sektörünün önde gelen havayolu şirketlerinden Türk Hava Yolları ile Pegasus'un finansal başarı durumunu Altman Z, Springate S ve Fulmer H modelleri ile araştırmıştır. Ele alınan dönem 2014-2018 yılları arasındır. Altman Z modeline göre, Türk Hava Yolları 2014-2018 zaman aralığında zayıf bir finansal performansa sahip iken, Pegasus finansal açıdan başarılı olmuştur. Springate S skor çıktıları, her iki havayolu şirketinin iflas riski taşıdığını göstermiştir. Söz konusu modellerin aksine Fulmer H modeline göre, her iki şirket de tüm dönemlerde finansal açıdan güçlüdür ve iflas riski taşımamaktadır.

Lestari vd. (2021) yaptıkları çalışmada, Endonezya Borsası'nda Turizm, Otelcilik ve Restoran sektöründe işlem gören ve verilerine tam olarak ulaşılabilen 16 firmanın finansal başarısızlık riskini, Altman Z, Springate S, Zmijewski X ve Grover G modelleri ile araştırmışlardır. Altman Z model sonuçlarına göre, 8 firma finansal açıdan sıkıntılı, 27 firma gri bölgede, 45 firma da başarılı durumdadır. Springate S, Zmijewski X ve Grover G modellerine ait ortak sonuç finansal açıdan risk durumu belirsiz olan firma bulunmadığıdır. Springate modeline göre 55 firma başarısız iken, Zmijewski X modeline göre bu sayısı sadece 1'dir. Genel olarak yazarlar çalışmalarında, Springate modelinin (S-Score), finansal sıkıntıyı tahmin etmede %68,75 daha yüksek doğruluk düzeyine sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. En az doğruluk payı ise Zmijewski X ve Grover G modellerine aittir.

Yıldız ve Gürkan (2022), BIST'te işlem gören turizm işletmelerinin finansal başarı durumlarını 2011-2020 dönemi için araştırmışlardır. Verisine ulaşılabilen 10 firmanın iflas riskinin tahmin edilmesinde Altman Z Skor Modeli, Altman Z' Skor Modeli, Altman Z'' Skor Modeli, Springate Modeli ve Fulmer Modeli olmak üzere beş ayrı model kullanmışlardır. Genel itibariyle yöntem tahminleri birbirlerinden farklı bulunmasına rağmen, Martı Otel tüm yöntemlerde 2011-2020 zaman aralığı için güvensiz bölgede yer almıştır.

Finansal sistem içerisinde faaliyette bulunan kurumların finansal başarısızlık riskini tahmin etmeye yönelik çeşitli çalışmalar yapılmış olup, ilgili yazınlardan bazıları aşağıda özetlenmiştir.

Hamid vd. tarafından 2016 yılında yapılan çalışmada, Dhaka Borsası'nda işlem gören 15 banka dışı finansal kurumun finansal başarı durumu Altman Z modeli ile araştırılmıştır. Çalışmada ele alınan dönem 2011-2025 yılları arasındır. Model sonuçlarına göre, 2011 ve 2013 yıllarında ele alınan firmaların %87'si, 2014 ve 2015 yıllarında %93'ü, 2012 yılında ise ilgili firmaların tamamı finansal açıdan başarısız bulunmuştur. Ayrıca, 2023 yılında 1 firma finansal açıdan başarılı olmakla beraber, geriye kalan firmalar finansal açıdan belirsiz bölgede kalmıştır.

Al-Manaseer ve Al-Oshaibat, 2018 yılında yaptıkları çalışmada, Amman Borsası'nda işlem gören 21 sigorta firmasının finansal başarısızlık riskini araştırmışlardır. Ele alınan dönem 2011-2016 yılları arasını kapsamaktadır. Z skoruna ait ortalama değer 2.96'dır. Örneklemeye dahil edilen firmaların %57.13'ü ele alınan dönemlerde finansal anlamda sağlıklı bölgede yer alırken, %38.09'u belirsiz ve riski bölgede bulunmaktadır.

Elia vd. (2021), yaptıkları çalışmada Lebanese Alpha bankalarının finansal başarısızlık risklerini Altman Z'' modeli ile araştırmışlardır. Çalışma 10 bankanın 2009-2018 yıllarına ait verileri kullanmıştır. Çalışmada yöntem açısından iki aşamalı bir süreç takip edilmiştir. Önce ilgili bankaların Z'' skorları hesaplanmış daha sonra Altman Z'' modelini oluşturan her bir değişken grubunun skor ile olan ilişkisi pearson korelasyon analizi ile ortaya koyulmuştur. Bankaların Z'' Skor değerlerinin

ortalaması 0.70'dir ve bankalar gelecekte iflas etme riski ile karşı karşıyadır. Bunu yanı sıra Z'' skoru ile çalışma sermayesi/toplam varlıklar arasında güçlü pozitif ilişki, dağıtılmayan karlar/toplam varlıklar arasında zayıf negatif bir ilişki saptanmıştır. Faiz ve vergi öncesi kar/toplam varlıklar ile özsermaye/toplam borçların Z skoru ile arasındaki ilişkinin zayıf olduğu elde edilen diğer bir bulgudur.

Tekin ve Gör (2022), finansal kurumların önemli yapı taşlarından biri olan bankaların finansal başarısızlıkları üzerine çalışma yapmışlardır. Çalışma, Türk Bankacılık Sektöründe faaliyette bulunan 16 bankanın 2010:1Ç-2019-4Ç zaman aralığındaki verilerini kapsamaktadır. Başarısızlık riski Altman Z ve Springate S modelleri ile araştırılmıştır. Bulgular, Altman Z skorunun bankaların başarısızlıklarının tahmin edilmesine uygun olmadığını göstermekle beraber, Springate S modeline göre, bankaların finansal başarısızlık riski oldukça düşük seviyededir.

Yaman ve Şakar (2022), çalışmalarında 2016-2021 yılları arasında BIST'te işlem gören sigorta şirketlerinin finansal başarısızlık risklerini Altman Z modeli ile incelemişlerdir. Elde edilen bulgular, analize dahil edilen sigorta şirketlerinin genel olarak riskli alanda olduğunu göstermiştir. Anadolu Hayat Emeklilik ile Hayat Emeklilik ise tüm yıllarda finansal açıdan başarısız olmuşlardır.

Asmadi vd. (2023) çalışmasında, COVID- 19 pandemi sürecinde Jakarta İslami Endeksi'nin Sharia kategorisi altında faaliyetlerini sürdüren 30 firmanın 2020 yılındaki finansal başarısızlık riskini, Altman Z modeli ile tahmin etmiştir. Model sonuçlarına göre, örnekleme oluşturan firmalardan finansal risk durumu belirsizken; 3'ü iflas riski ile karşı karşıyadır. Geriye kalan 24 firmanın finansal durumu iyi olmakla beraber finansal açıdan en başarılı olan firma Vale Indonesia Tbk.'dır.

Türkiye'de özellikle endekslerin finansal başarısızlık riskini araştıran çalışmalar mevcut olup, bunlardan bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

Örneklem olarak BIST endeks firmalarının finansal başarısızlık risklerini konu alan çalışmalardan biri Dizgil (2018)'e aittir. Dizgil (2018) çalışmasında, BIST ticaret endeksinde işlem gören 18 firmanın finansal başarı durumunu Springate S modeli ile araştırmıştır. Çalışılan dönem 2012-2017 yılları arasındır. Modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişki ve oranların skor üzerindeki etkisi sırasıyla korelasyon ve panel veri analizi ile araştırılmıştır. S skoruna göre, genel itibariyle endekste yer alan firmaların iflas riskleri düşük ve finansal performansları iyidir. Korelasyon analizi sonuçları, faiz ve vergi öncesi kar ve satışlar ile skor arasındaki ilişkinin orta derecede pozitif olduğunu göstermiştir. Panel veri analiz bulgularına göre, faiz ve vergi öncesi kar S skorunu anlamlı ve negatif yönde etkilerken; satışlar ve aktifler anlamlı pozitif yönde etkilemektedir.

Bardi ve Can (2021), BIST KOBİ Sanayi Endeksi'nde işlem gören firmaların finansal başarısızlıklarını diskriminant analizi ve C5.0 algoritması ile tahmin etmişlerdir. Analiz için öncelikle endekste yer alan firmalar, kar zarar durumlarına göre başarılı ve başarısız olarak kategorize edilmiş, sonrasında 2014-2020 dönemleri için 26 adet finansal oran belirlenmiştir. Diskriminant analizine göre, finansal başarısızlığın tahmin edilmesinde pozitif katkıyı sağlayan göstergeler brüt kar marjı ile aktif devir hızı olurken, kaldıraç oranı ile yaş değişkenleri negatif etkide bulunmaktadırlar. C5.0 karar ağacı modeline göre, finansal anlamda başarısız olan firmaların brüt kar marjı düşük, borçlanma oranları ile finansal giderlerin satışların içerisindeki payı yüksektir, tersi durumda ise söz konusu firmalar finansal açıdan başarılıdır.

Güçlü (2021), BIST endeksi üzerinde çalışan diğer bir yazardır. Yazar çalışmasında, Katılım 50 endeksinde yer alan firmaların finansal başarısızlık riskini 2016-2020 dönemi için araştırmıştır. Ele alınan firma sayısı 14'tür. Başarısızlığın tespit edilmesinde imalat firmaları için Altman Z', endekste

yer alan tüm firmalar için de hem Altman Z'' hem de Springate S skorları hesaplanmıştır. Her üç model birbirine benzer sonuçlar vermekle birlikte tüm yıllarda başarılı olan firmalar Alkim Kimya, Ege Gübre ve Kartonsan Karton olmuştur. İmalat dışında faaliyette bulunan Teknosa hem Altman Z'' hem de Springate modellerine göre 2014-2020 zaman aralığında riskli bölgede yer almıştır. Genel itibariyle, Güçlü (2021), Katılım 50 endeksinde işlem gören firmaların finansal sağlamlığa sahip olduğunu çalışmasında ortaya koymuştur.

Aker ve Karavardar (2022), çalışmalarında Türkiye'de faaliyette bulunan 328 KOBİ işletmesinin finansal başarısızlık tahminini 1, 2 ve 3 yıl öncesinden tahmin eden en başarılı modeli (Altman, Springate ve yapay sinir ağları) belirlemeyi amaçlamışlardır. Ele alınan dönem 2015-2028 yılları arası olup, KOBİ'ler başarılı (150) ve başarısız (178) olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Yapılan değerlendirmeler özellikle yapay sinir ağları modelinin diğer iki modele kıyasla başarısızlığı tahmin etme yüzdesi daha fazla bulunmuştur. Yazarlar, çalışma sonucunda özellikle, kullanılan oran sayısındaki fazlalığın finansal başarısızlığın doğru tahmin edilmesinde önemli bir etken olduğunu belirtmişlerdir.

Yerli ve yabancı literatürde, farklı sektörlerin ve firmaların finansal başarısızlık riskinin çeşitli yöntemler aracılığı ile değerlendirildiği görülmektedir. KOBİ'lerin finansal başarısızlık riskini araştıran çalışmalara yabancı literatürde rastlanılmamakla beraber, Türkiye'deki çalışma (Bardi ve Can, 2021; Aker ve Karavardar, 2022) sayısı da oldukça sınırlı kalmıştır. İki çalışmadan farklı olarak, bu çalışmada KOBİ'lerin finansal başarı durumları Altman Z, Springate S, Fulmer H, Taffler T ve Zmijewski X olmak üzere beş ayrı modelle tahmin edilmiş, model sonuçları karşılaştırmalı olarak ele alınmış ve yorumlanmıştır. Diğer önemli bir farklılık ise, çalışmada endeks firmalarının finansal başarı durumları COVID- 19 pandemi öncesi (2019), dönemi (2020-2021) ve sonrası (2022) için ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Ayrıca, çalışmada BIST KOBİ Sanayi Endeksi'nde işlem gören firmaların başarı durumları faaliyet gösterdikleri alt sektörler açısından da incelenmiştir. Yöntem çeşitliliği, pandemi etkisi, alt sektör ayrımı ve güncel bir veri setinin kullanılmış olması, bu çalışmanın teorik katkısını oluşturmaktadır. Pratik katkısı ise yatırımcı boyutuyla ilgilidir. Model kriterleri çerçevesinde endekste işlem gören firmaların 2019-2022 dönemleri için finansal başarı durumları ortaya koyulmuş, başarılı, başarısız ve gelecekte finansal sıkıntıyla karşılaşp karşılaşmayacağı belli olmayan yani durumu belirsiz olanlar tespit edilmiş ve tablolar yardımıyla sunulmuştur. Çalışmadan elde edilen bulguların, potansiyel yatırımcıların BIST KOBİ Sanayi endeksinde işlem gören firma pay senetlerinden hangisi ya da hangilerine yatırım yapmaları gerektiği konusunda bir fikir sağlaması beklenmektedir.

3. VERİ SETİ

Çalışma, 2024 Şubat ayı itibariyle BIST KOBİ Sanayi endeksinde işlem gören firmaların 2019-2022 zaman aralığındaki verilerini kapsamaktadır. Çalışma örneklemini oluşturan firmalar, BIST'te yer alan kodları ile birlikte Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Firmalar ve Kodları

Kodu	Firma Adı	Sektör/Alt Sektör	Kodu	Firma Adı	Sektör/Alt Sektör
ACSEL	Acıselsan Acıpayam Selüloz	İmalat / Kimya İlaç Petrol Lastik Ve Plastik Ürünler	MAKTK	Makina Takım Endüstrisi	İmalat / Metal Eşya Makine Elektrikli Cihazlar Ve Ulaşım Araçları
ALMAD	Altınyag Madencilik.	Madencilik ve Taş Ocakçılığı / Kömür Ve Linyit Madenciliği	MERKO	Merko Gıda Sanayi	İmalat / Gıda, İçecek Ve Tütün
ANGEN	Anatolia Tanı ve Biyoteknoloji Ürünleri	İmalat / Kimya İlaç Petrol Lastik Ve Plastik Ürünler	NIBAS	Niğbaş Niğde Beton Sanayi Ve Ticaret A.Ş.	İmalat / Taş Ve Toprağa Dayalı

BAYRK	Bayrak Ebt Taban	İmalat / Kimya İlaç Petrol Lastik Ve Plastik Ürünler	ONCSM	Oncosem Onkolojik Sistemler	İmalat / Kimya İlaç Petrol Lastik Ve Plastik Ürünler
BRKSN	Berkosan Yalıtım ve Tecrit.	İmalat / Kimya İlaç Petrol Lastik Ve Plastik Ürünler	ORCAY	Orçay Ortaköy Çay	İmalat / Gıda, İçecek Ve Tütün
BFREN	Bosch Fren Sistemleri	İmalat / Metal Eşya Makine Elektrikli Cihazlar Ve Ulaşım Araçları	OYLUM	Oylum Sınai Yatırımlar	İmalat / Gıda, İçecek Ve Tütün
BURCE	Burçelik Bursa Çelik Döküm	İmalat / Ana Metal Sanayi	OZRDN	Özerden Ambalaj	İmalat / Kimya İlaç Petrol Lastik Ve Plastik Ürünler
BURVA	Burçelik Vana	İmalat / Ana Metal Sanayi	PRKME	Park Elektrik Üretim Madencilik	Madencilik Ve Taş Ocakçılığı / Kömür Ve Linyit Madenciliği
DNISI	Dinamik Isı Makina Yalıtım Malzemeleri	İmalat / Metal Eşya Makine Elektrikli Cihazlar Ve Ulaşım Araçları	POLTK	Politeknik Metal	İmalat / Kimya İlaç Petrol Lastik Ve Plastik Ürünler
DOGUB	Doğusan Boru	İmalat / Taş Ve Toprağa Dayalı	PRZMA	Prizma Pres Matbaacılık	İmalat / Kağıt Ve Kağıt Ürünleri Bası
EMKEL	Emek Elektrik	İmalat / Metal Eşya Makine Elektrikli Cihazlar Ve Ulaşım Araçları	RNPOL	Rainbow Polikarbonat Sanayi	İmalat / Kimya İlaç Petrol Lastik Ve Plastik Ürünle
ENSRI	Ensari Deri Gıda	İmalat / Tekstil, Giyim Eşyası ve Deri	RODRG	Rodrigo Tekstil.	İmalat / Kimya İlaç Petrol Lastik Ve Plastik Ürünler
ERSU	Ersu Meyve ve Gıda	İmalat / Gıda, İçecek ve Tütün	RTALB	Rta Laboratuvarları Biyolojik Ürünler İlaç ve Makine	İmalat / Kimya İlaç Petrol Lastik Ve Plastik Ürünler
FADE	Fade Gıda Yatırım	İmalat / Gıda, İçecek Ve Tütün	SAFKR	Safkar Ege Soğutmacılık Klima	İmalat / Metal Eşya Makine Elektrikli Cihazlar Ve Ulaşım Araçları
FMIZP	Federal-Mogul İzmit Piston ve Pim Üretim Tesisleri	İmalat / Metal Eşya Makine Elektrikli Cihazlar Ve Ulaşım Araçlar	SANFM	Sanifoam Endüstri ve Tüketim Ürünleri	İmalat / Kimya İlaç Petrol Lastik Ve Plastik Ürünler
FORMT	Formet Metal ve Cam	İmalat / Metal Eşya Makine Elektrikli Cihazlar ve Ulaşım Araçları	SAMAT	Saray Matbaacılık Kağıtçılık Kırtasiyecilik	İmalat / Kağıt Ve Kağıt Ürünleri Basım
FRIGO	Frigo-Pak Gıda Maddeleri	İmalat / Gıda, İçecek Ve Tütün	SAYAS	Say Yenilenebilir Enerji Ekipmanları	İmalat / Metal Eşya Makine Elektrikli Cihazlar Ve Ulaşım Araçları
GEDZA	Gediz Ambalaj.	İmalat / Kimya İlaç Petrol Lastik Ve Plastik Ürünler	SELGD	Selçuk Gıda Endüstri İhracat İthalat	İmalat / Gıda, İçecek Ve Tütün
HKTM	Hidropar Hareket Kontrol Teknolojileri Merkezi	İmalat / Metal Eşya Makine Elektrikli Cihazlar Ve Ulaşım Araçları	SEYKM	Seyitler Kimya.	İmalat / Kimya İlaç Petrol Lastik Ve Plastik Ürünler
IZINV	İz Yatırım Holding	Tarım, Ormancılık Ve Balıkçılık / Tarım Ve Hayvancılık Avcılık Ve İlgili Hizmet Faaliyetleri	TMPOL	Temapol Polimer Plastik	İmalat / Kimya İlaç Petrol Lastik Ve Plastik Ürünler
IZFAS	İzmir Fırça	İmalat / Kimya İlaç Petrol Lastik Ve Plastik Ürünler	TETMT	Tetamat Gıda Yatırımları	İmalat / Gıda, İçecek Ve Tütün
LUKSK	Lüks Kadife	İmalat / Tekstil, Giyim Eşyası Ve Deri	VANGD	Vanet Gıda Sanayi	İmalat / Gıda, İçecek Ve Tütün

MAKİM	Makim Makina Teknolojileri	İmalat / Metal Eşya Makine Elektrikli Cihazlar Ve Ulaşım Araçları	YAPRK	Yaprak Süt ve Besi Çiftlikleri	Tarım, Ormancılık Ve Balıkçılık/ Tarım Ve Hayvancılık Avcılık Ve İlgili Hizmet Faaliyetleri

Tablo 1’de görüldüğü üzere, çalışmada BIST KOBİ Sanayi endeksinde işlem gören 46 firma incelenmekte olup, bu firmalardan %91’i imalat alt sektörlerinde, %9’u ise imalat dışı sektörlerde faaliyette bulunmaktadır. Firmalar alt sektörleri açısından incelendiğinde metal eşya makine elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları sektöründe 10, ana metal sanayinde 2, kimya ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektöründe 15, gıda, içecek ve tütün sektöründe 9, tekstil, giyim eşyası ve deri sektöründe 2, kağıt ve kağıt ürünleri basım sektöründe 2 firma yer almaktadır. İmalat dışı sektörler açısından ise; taş ve toprağa dayalı imalat sektöründe 2, kömür ve linyit madenciliği sektöründe 2, tarım ve hayvancılık avcılık ve ilgili hizmet faaliyetleri sektöründe 2 firma bulunmaktadır.

4. YÖNTEM

Firmaların finansal başarısızlık riskinin tahmininde, literatürde çok çeşitli yöntemlerin kullanıldığı tespit edilmiştir (Beaver Modeli, Ohlson O Skor Modeli, Grover G modeli gibi). Bu çalışmada, KOBİ’lerin finansal başarısızlık riskinin tahmininde literatürde en çok kullanılan Altman Z, Springate S, Taffler T, Zmijewski X ve Fulmer H skor modelleri tercih edilmiştir. Çalışmada farklı modellerin kullanılması, finansal başarısızlık riskinin farklı finansal rasyolar kullanılarak çeşitli modeller ile değerlendirilebilmesine ve karşılaştırma yapılabilmesine olanak sunmaktadır. Ayrıca çalışmada incelenen örneklem ve ilgili yıllar itibarıyla erişilebilen veriler kapsamında da kullanılan modeller tercih edilmiştir. Modellerin uygulama aşamasında, Tablo 2’de yer alan hesaplama şekilleri kullanılmış olup, firmaların finansal rasyo verilerinden faydalanılmıştır.

Modeller, hesaplama şekilleri ve karar verme kriterleri Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Modeller, Hesaplama Şekilleri ve Karar Verme Kriterleri

Modeller	Hesaplama Şekli	Karar Verme Kriterleri
Altman Z	X1: Net Çalışma Sermayesi / Toplam Varlıklar X2: Geçmiş Yıllar Kar (Zararları) / Toplam Varlıklar X3: Faaliyet Karı (Zararı) / Toplam Varlıklar X4: Piyasa Değeri / Toplam Yükümlülükler X5: Satış Gelirleri / Toplam Varlıklar Z = 0,012X1 + 0,014X2 + 0,033X3 + 0,006X4 + 0,999X5	Z < 1,81 (Başarısızlık riski var) 1,81 < Z < 2,99 (Belirsiz) Z > 2,99 (Başarılı)
Springate S	X1: Net Çalışma Sermayesi / Toplam Varlıklar X2: Faaliyet Karı (Zararı) / Toplam Varlıklar X3: Vergi Öncesi Kar / Cari Borçlar X4: Satış Gelirleri / Toplam Varlıklar S = 1,03X1 + 3,07X2 + 0,66X3 + 0,4X4	S < 0,862 (Başarısızlık riski var) S > 0,862 (Başarılı)
Taffler T	X1: Vergi Öncesi Kar / Kısa Vadeli Yükümlülükler X2: Dönen Varlıklar / Toplam Yükümlülükler X3: Kısa Vadeli Yükümlülükler / Toplam Varlıklar X4: (Dönen Varlıklar-Stoklar-Kısa Vadeli Yükümlülükler) / (Satış Gelirleri-Vergi Öncesi Kar + Amortisman Giderleri) T = 3,20 + 12,18X1 + 2,5X2 - 10,68X3 + 0,029X4	T < 0 (Başarısızlık riski var) T > 0 (Başarılı)
Zmijewski X	X1: Dönem Karı (Zararı) / Toplam Varlıklar X2: Toplam Yükümlülükler / Toplam Varlıklar X3: Dönen Varlıklar / Kısa Vadeli Yükümlülükler X = -4,336 - 4,513X1 + 5,679X2 + 0,004X3	X > 0 (Başarısızlık riski var) X < 0 (Başarılı)
Fulmer H	X1 = Dağıtılmamış Karlar/Aktif Toplamı X2 = Satışlar/ Aktif Toplamı X3 = VÖK/Öz sermaye X4 = Nakit/(KVYK+UVYK) X5 = (KVYK+UVYK)/Aktif Toplamı X6 = KVYK/Aktif Toplamı X7 = Maddi Duran Varlıklar (Log)	H < 0 (Başarısızlık riski var) H > 0 (Başarılı)

$$\begin{aligned} X8 &= \text{Çalışma Sermayesi}/(\text{KVYK}+\text{UVYK}) \\ X9 &= \text{FVÖK}/\text{Faiz} \\ H &= (5.528 \cdot X1) + (0.212 \cdot X2) + (0.073 \cdot X3) + (1.270 \cdot X4) \\ &\quad (0.120 \cdot X5) + (2.335 \cdot X6) + (0.575 \cdot X7) + (1.083 \cdot X8) + (0.894 \cdot X9) - 6.075 \end{aligned}$$

Çalışmada, Altman Z, Springate S, Taffler T, Zmijewski X ve Fulmer H modellerinin tahmin edilmesinde kullanılan oranlarda yer alan finansal veriler yıllık olarak, Stockeys Pro veri tabanından elde edilmiştir.

5. BULGULAR

Çalışmada, 2019-2022 yılları arasında KOBİ’lerin finansal başarısızlık riskinin tahmin edilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca çalışmada COVID-19 pandemisinin KOBİ’lerin finansal başarı durumuna etkisini değerlendirmek üzere, 2019 yılı pandemi öncesi, 2020 ve 2021 yılı pandemi dönemi, 2022 yılı ise pandemi sonrası dönem olarak ele alınmıştır.

Pandemi sürecinin kapanma, kısıtlama ve aşılama süreci gibi dönemleri verilerin kapsamı dolayısıyla ayrı bir biçimde değerlendirilmemiştir. Bu dönemlerin firmaların finansal başarı durumlarını etkileyebileceği göz önünde bulundurularak, çalışmanın kısıtı olarak değerlendirilmelidir.

KOBİ Sanayi endeksinde yer alan firmaların finansal başarı durum tespiti Altman Z, Springate S, Fulmer H, Zmijewski X ve Taffler T skor modelleri ile yapılmıştır. Modellere ait skorlar, Tablo 3, Tablo 4, Tablo 5, Tablo 6 ve Tablo 7’de sunulmuştur.

İlk olarak BIST KOBİ Sanayi endeksinde işlem gören firmaların Altman Z skor modeline göre finansal başarı durumları hesaplanmış Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3. Altman Z Modeli Bulguları

Firma/Yıl	2019	2020	2021	2022	Firma/Yıl	2019	2020	2021	2022
ACSEL	5.52	5.59	4.04	4.48	MAKTK	1.11	0.95	0.60	1.57
ALMAD	-0.40	1.01	9.22	7.39	MERKO	-1.89	2.34	1.43	1.70
ANGEN	2.52	8.23	17.77	14.68	NIBAS	2.91	1.98	3.37	7.34
BAYRK	2.25	2.11	1.88	2.04	ONCSM	1.38	2.28	4.42	2.92
BRKSN	1.49	2.21	2.04	2.45	ORCAY	1.22	1.01	1.39	2.04
BFREN	4.36	3.28	4.09	2.54	OYLUM	1.38	1.97	1.91	2.01
BURCE	0.79	0.93	1.02	1.72	OZRDN	0.76	1.16	2.26	3.67
BURVA	1.08	2.14	1.09	1.17	PRKME	4.95	6.53	5.58	5.52
DNISI	3.30	4.17	4.99	2.74	POLTK	5.61	4.67	4.57	6.89
DOGUB	0.68	-0.37	1.90	1.26	PRZMA	3.83	3.00	2.47	1.99
EMKEL	0.33	0.48	1.27	1.06	RNPOL	1.97	2.02	2.71	2.21
ENSRI	1.02	1.09	0.96	1.69	RODRG	1.63	0.92	1.20	1.18
ERSU	1.51	1.83	1.83	1.61	RTALB	5.54	3.61	3.15	5.68
FADE	2.02	3.05	2.83	3.64	SAFKR	3.13	3.07	2.90	2.98
FMIZP	7.98	6.32	7.51	6.79	SANFM	1.23	1.20	1.69	2.07
FORMT	0.71	1.27	2.16	1.36	SAMAT	0.81	1.36	0.36	2.19
FRIGO	1.79	1.77	1.51	2.40	SAYAS	1.60	1.88	4.43	4.81
GEDZA	3.45	3.40	4.52	5.41	SELGD	2.99	5.14	5.25	4.70
HKTM	0.97	1.62	1.90	1.54	SEYKM	3.81	3.60	4.21	4.34
IZINV	0.91	0.65	0.11	3.42	TMPOL	1.71	1.44	2.08	1.42
IZFAS	1.58	1.64	1.61	2.81	TETMT	-0.20	-3.29	3.30	-1.27
LUKSK	2.05	1.87	1.69	2.04	VANGD	3.15	4.33	4.87	4.87
MAKIM	5.74	5.59	5.59	5.50	YAPRK	1.96	1.90	2.25	3.15

Tablo 3’e göre, pandemi öncesi dönemi temsil eden 2019 yılında ACSEL, BFREN, DNISI, FMIZP, GEDZA, MAKIM, PRKME, POLTK, PRZMA, RTALB, SAFKR, SEYKM ve VANGD olmak üzere 13 firma başarılıdır. Bu firmaların dışında kalan 25 firma “başarısızlık riski taşımakta”, 8 firmanın da finansal başarı durumu “belirsiz”dir.

Pandemi dönemini temsil eden 2020 yılında, ACSEL, ANGEN, BFREN, DNISI, FADE, FMIZP, GEDZA, MAKIM, PRKME, POLTK, PRZMA, RTALB, SAFKR, SELGD, SEYKM ve VANGD olmak üzere 16 firma finansal açıdan iyi bir performans sergilemiştir. Geriye kalan 18 firma finansal anlamda” başarısızlık riski” taşımakta iken, 12 firmanın finansal başarı durumu “belirsizdir”.

Pandemi dönemini temsil eden 2021 yılında, ACSEL, ALMAD, ANGEN, BFREN, DNISI, FMIZP, GEDZA, MAKIM, NIBAS, ONCSM, PRKME, POLTK, RTALB, SAYAS, SELGD, SEYKM, TETMT ve VANGD olmak üzere 18 firmanın finansal olarak “başarılı” olduğu saptanmıştır. Bu firmaların dışında kalan 14 firmanın finansal olarak “başarısızlık riski” taşıdığı ve aynı şekilde 14 firmanın da finansal başarı durumunun “belirsiz” olduğu sonucuna varılmıştır.

Pandemi sonrası dönemi temsil eden 2022 yılında 18 firma finansal açıdan sağlıklı durumdadır. Bu firmalar; ACSEL, ALMAD, ANGEN, FADE, FMIZP, GEDZA, IZINV, MAKIM, NIBAS, OZRDN, PRKME, POLTK, RTALB, SAYAS, SELGD, SEYKM, VANGD ve YAPRK’ tır. Finansal açıdan başarısızlık riski taşıyan firma sayısı 13 iken, başarı durumu belirsiz olan firma sayısı 15’dir.

BIST KOBİ Sanayi endeksinde işlem gören firmaların başarı durumlarına genel olarak yukarıdaki kısımlarda değinilmiştir. Ayrıca, Altman Z modelinde olduğu gibi diğer tüm modellerde başarı durum değerlendirmesi firmaların faaliyet gösterdiği imalat alt sektörler ile imalat dışı sektörler bağlamından da yapılmıştır.

İmalat alt sektörlerinden, metal eşya makine elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları alt sektöründe faaliyet gösteren FMIZP ve MAKIM firmalarının, ilgili yılların tümünde finansal açıdan başarılı olduğu; EMKEL ve MAKTK firmalarının ise finansal açıdan başarısızlık riski taşıdığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak metal eşya makine elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları sektöründe faaliyet gösteren 10 firmadan 2019, 2020 ve 2021 yıllarında toplamda 5 firmanın, 2022 yılında ise toplamda 7 firmanın finansal açıdan başarısızlık riski taşıdığı saptanmıştır.

Kimya ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektöründe yer alan firmalardan ACSEL, GEDZA, POLTK, RTA ve SEYKM ilgili yılların tamamında finansal açıdan başarılı bir performans sergilemiştir. RODRG firması ise ilgili yılların tümünde başarısızlık riski taşımaktadır. Sonuç olarak, kimya ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektöründe faaliyet gösteren 15 firmadan 2019 yılında 7’sinin, 2020 yılında 5’inin, 2021 yılında 3’ünün, 2022 yılında ise 2’sinin finansal olarak başarısızlık riski taşıdığı tespit edilmiştir. RTALB firmasının ise ilgili yılların tümünde finansal olarak başarılı bulunmuştur.

Gıda, içecek ve tütün alt sektöründe faaliyet gösteren 9 firmadan 2019 yılında 6, 2020 ve 2021 yılında 3, 2022 yılında 4’ünün finansal açıdan başarısızlık riski taşıdığı saptanmıştır. VANGD ise 2019-2022 yılları arasında finansal olarak başarılıdır.

Diğer bir imalat alt sektörü ana metal sanayidir. Bu sektörde faaliyetlerini sürdüren BURCE’ nin ilgili yılların tümünde finansal olarak başarısızlık riskinin olduğu, BURVA’nın ise 2020 yılı dışında finansal açıdan başarısızlık riskinin olduğu tespit edilmiştir.

Tekstil, giyim eşyası ve deri sektöründe faaliyetlerine devam eden ENSRI pandemi öncesi, süreci ve sonrasında da finansal açıdan sağlıklı bir performans gösterememiştir. LUKSK ise sadece 2021 yılında finansal açıdan sıkıntılı bir süreçten geçmiştir.

Taş ve toprağa dayalı sektörde faaliyet gösteren DOGUB’un 2019, 2020 ve 2022 yıllarında finansal olarak başarısızlık riski içerisinde olduğu saptanmıştır. NIBAS firmasında ise finansal olarak başarısızlık riski tespit edilmemiştir.

Endekste işlem gören ve imalat alt sektörlerinden sonuncusu olan kağıt ve kağıt ürünleri sektöründe faaliyet gösteren 2 firmadan birisi olan SAMAT’ın 2019, 2020 ve 2021 yıllarında finansal olarak başarısızlık riski saptanmıştır.

İmalat dışı sektörlerden biri, madencilik ve taş ocakçılığı sektörünün kömür ve linyit madenciliği alt sektörüdür. Bu sektörde faaliyet gösteren ALMAD firmasının 2019 ve 2020 yıllarında finansal olarak başarısızlık riski taşıdığı; PRKME’nin ise ilgili yılların tümünde, finansal olarak başarılı olduğu tespit edilmiştir. İmalat dışı sektörlerden bir diğeri tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörünün tarım ve hayvancılık avcılık ve ilgili hizmet faaliyetleridir. Bu sektörde faaliyet gösteren IZINV’ in 2019, 2020 ve 2021 yıllarında finansal olarak başarısızlık riski taşıdığı sonucuna varılmıştır. 2022 yılında ise IZINV ve YAPRK firmalarının finansal durumunun başarılı durumunda olduğu tespit edilmiştir.

İkinci olarak BIST KOBİ sanayi endeksinde işlem gören firmaların finansal başarı durumları Springate S modeline göre tahmin edilmiş ve bulgular Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Springate Modeli Bulguları

Firma /Yıl	2019	2020	2021	2022	Firma/Yıl	2019	2020	2021	2022
ACSEL	3.11	2.96	2.87	3.58	MAKTK	1.30	1.07	1.10	1.22
ALMAD	0.81	1.49	3.02	5.68	MERKO	-0.28	0.70	0.33	1.13
ANGEN	1.90	8.37	13.58	14.29	NIBAS	0.55	-0.18	1.94	5.31
BAYRK	1.55	1.17	1.19	1.41	ONCSM	0.58	1.63	4.18	2.00
BRKSN	0.91	1.73	1.65	2.02	ORCAY	1.24	0.95	1.13	1.70
BFREN	3.04	2.39	3.03	1.60	OYLUM	0.97	1.20	1.31	1.18
BURCE	0.29	0.58	0.73	0.85	OZRDN	0.28	0.90	1.72	2.72
BURVA	1.04	1.59	1.25	1.22	PRKME	0.24	1.52	3.26	4.83
DNISI	1.94	1.85	2.32	1.15	POLTK	2.34	3.16	3.16	3.98
DOGUB	-0.93	-0.05	0.56	0.74	PRZMA	0.75	1.41	0.72	1.09
EMKEL	0.68	0.75	1.10	0.75	RNPOL	1.29	1.38	1.49	1.40
ENSRI	0.76	0.89	1.11	1.19	RODRG	1.26	0.60	0.70	0.93
ERSU	0.98	0.67	0.26	0.60	RTALB	0.89	2.69	2.26	3.97
FADE	1.53	1.17	1.43	3.89	SAFKR	1.57	1.93	1.40	2.03
FMIZP	6.41	5.19	6.60	6.59	SANFM	1.17	1.18	1.67	1.74
FORMT	0.34	1.34	1.02	0.55	SAMAT	0.56	1.28	0.72	1.89
FRIGO	1.54	1.67	0.87	1.76	SAYAS	1.28	2.01	3.71	3.98
GEDZA	1.92	2.26	3.03	3.19	SELGD	1.59	1.07	2.73	2.45
HKTM	1.14	1.57	1.74	1.12	SEYKM	1.98	2.90	2.95	3.81
IZINV	0.13	0.15	0.09	1.78	TMPOL	1.57	1.33	1.81	-0.29
IZFAS	1.20	1.48	1.49	1.47	TETMT	-0.13	-2.92	-3.04	1.06
LUKSK	1.05	0.86	1.22	1.60	VANGD	-5.64	4.76	20.31	37.69
MAKIM	3.54	3.43	4.10	3.54	YAPRK	0.80	1.08	1.53	3.04

Tablo 4’e göre 2019 yılında 17; 2020 yılında 10; 2021 yılında 8; 2022 yılında da 6 firmanın finansal başarısızlık riski içerisinde olduğu sonucuna varılmıştır.

İmalat alt sektörlerinden ilki metal eşya makine elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları sektörüdür. Bu sektörde faaliyet gösteren BFREN, DNISI, FMIZP, HKTM, MAKIM, MAKTK, SAFKR, SAYAS firmalarının, ilgili yılların tümünde finansal durumunun başarılı olduğu tespit edilmiştir. Sektörde faaliyet gösteren KOBİ’lerden 2019 yılında 2; 2020 yılında 1; 2022 yılında ise 2’sinin başarısızlık riski taşıdığı saptanmıştır.

Kimya ilaç petrol lastik ve plastik ürünler alt sektöründe faaliyet gösteren ACSEL, ANGEN, BAYRK, BRKSN, GEDZA, IZFAS, POLTK, RNPOL, RTALB SANFM, SEYKM ve TMPOL firmalar ilgili yılların tümünde finansal açıdan başarılı durumdadır. 2019 yılında 2; 2020 ve 2021 yılında 1 firmanın finansal durumu sağlıklı değildir. 2022 yılında ise sektörde finansal açıdan başarısız firma saptanmamıştır.

Gıda, içecek ve tütün sektöründe faaliyet gösteren 9 firmadan 2019, 2020 ve 2021 yıllarında 3, 2022 yılında ise 2 firmanın finansal durumunda başarısızlık riskinin varlığı belirlenmiştir. Bununla

birlikte, FADE, FRIGO, ORCAY ve OYLUM firmaları ilgili yılların tümünde başarılı durumda iken; TETMT firması finansal açıdan başarısızlık riski altındadır.

Ana metal sanayi alt sektöründe faaliyet gösteren BURCE’nin ilgili yılların tümünde finansal durumunda başarısız riskinin varlığı tespit edilirken, BURVA’nın ise başarılı olduğu tespit edilmiştir.

Tekstil, giyim eşyası ve deri alt sektöründe faaliyet gösteren ENSRI’nin finansal durumunun 2019 yılında, LUKSK’in ise 2020 yılında başarısızlık riskinin varlığı sonucuna varılmıştır.

Taş ve toprağa dayalı alt sektöründe faaliyet gösteren DOGUB’un ilgili yılların tümünde finansal olarak başarısızlık riski altında olduğu sonucuna varılmıştır. NIBAS firmasında ise 2019 ve 2020 yıllarında finansal açıdan başarısızlık riski tespit edilmemiştir.

İmalat alt sektörlerinden sonuncusu, kağıt ve kağıt ürünleri basımıdır. Bu sektörde faaliyet gösteren PRZMA ve SAMAT firmaları 2019 ve 2021 yıllarında finansal anlamda başarısızlık riski ile karşı karşıya kalmışlardır.

KOBİ Sanayi endeksinde işlem gören bir imalat dışı sektör olan madencilik ve taş ocaklığı sektörünün kömür ve linyit madenciliği alt sektöründe faaliyet gösteren ALMAD ve PRKME firmalarında 2019 yılında finansal başarısızlık riskinin varlığı belirlenmiştir. Diğer bir imalat dışı sektör tarım, ormancılık ve balıkçılıktır. Tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörünün tarım ve hayvancılık avcılık ve ilgili hizmet faaliyetlerinin alt sektöründe faaliyet gösteren IZINV’ in 2019, 2020 ve 2021 yıllarında finansal olarak başarısız riski olduğu saptanmıştır. YAPRK ise 2019 yılında finansal olarak başarısızlık riski ile karşılaşmıştır.

Üçüncü olarak BIST KOBİ Sanayi endeksinde işlem gören firmaların Fulmer H modeline göre finansal başarı durumları tahmin edilmiş ve Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5: Fulmer Modeli Bulguları

Firma/Yıl	2019	2020	2021	2022	Firma/Yıl	2019	2020	2021	2022
ACSEL	2.41	3.75	2.40	1.72	MAKTK	-4.82	-4.13	-2.28	-1.13
ALMAD	-4.46	-0.34	17.83	9.02	MERKO	-	-1.34	-1.07	0.73
ANGEN	1.19	7.64	38.59	26.10	NIBAS	-1.10	-	-0.59	0.22
BAYRK	0.76	1.45	1.63	1.47	ONCSM	0.04	0.47	1.54	1.71
BRKSN	0.80	0.84	1.19	1.63	ORCAY	0.63	0.87	1.41	1.45
BFREN	2.00	2.05	2.18	1.13	OYLUM	-0.79	0.34	0.91	1.03
BURCE	-0.70	-0.50	-0.39	0.35	OZRDN	-0.47	-0.60	0.18	1.42
BURVA	-0.85	-0.27	-0.02	0.48	PRKME	3.51	3.96	2.02	3.29
DNISI	2.61	5.25	4.91	1.81	POLTK	5.58	3.47	3.27	6.01
DOGUB	-	-	-3.30	-2.76	PRZMA	1.54	0.49	0.98	0.81
EMKEL	-0.09	-0.19	0.47	0.65	RNPOL	1.03	1.21	2.34	1.73
ENSRI	0.59	0.49	0.40	1.29	RODRG	0.07	-0.04	0.30	0.03
ERSU	-1.91	-1.57	-	-	RTALB	4.38	1.82	3.11	3.42
FADE	-0.46	0.67	0.63	0.80	SAFKR	1.52	2.12	2.38	1.94
FMIZP	9.89	6.63	6.35	2.87	SANFM	-0.44	0.32	0.70	0.94
FORMT	-	0.09	1.83	0.86	SAMAT	0.07	-0.62	0.29	0.73
FRIGO	0.16	1.48	1.75	1.66	SAYAS	-1.35	0.37	1.69	2.65
GEDZA	3.82	4.31	5.58	5.03	SELGD	0.10	4.24	2.38	1.23
HKTM	0.96	0.92	1.06	1.92	SEYKM	2.27	1.59	3.36	3.10
IZINV	-	-	-	-0.59	TMPOL	0.67	1.08	1.78	1.40
IZFAS	0.27	0.50	0.98	1.53	TETMT	-	-	-	-
LUKSK	1.44	1.78	1.42	1.14	VANGD	-	-2.06	-1.69	-1.26
MAKIM	6.49	7.03	4.44	4.50	YAPRK	0.86	1.11	0.97	0.98

Tablo 5’e göre 2019 12; 2020 yılında 11; 2021 yılında 7; 2022 yılında 3 firmanın ise finansal olarak başarısızlık riski olduğu tespit edilmiştir.

Endekste işlem gören imalat sektöründe faaliyet gösteren KOBİ’lerin alt sektörler açısından da finansal başarı durumu aşağıdaki değerlendirilmiştir.

Metal eşya makine elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları alt sektöründe faaliyet gösteren BFREN, DNISI, HKTM, MAKIM ve SAFKR firmalarının, ilgili yılların tümünde finansal durumunun başarılı olduğu tespit edilmiştir. Sektörde faaliyet gösteren KOBİ'lerin 2019 yılında 3'ü, 2020 de 2'si, 2021 ve 2022 yıllarında ise 1'i başarısızlık riski tespit edilmiştir.

Kimya ilaç petrol lastik ve plastik ürünler alt sektöründe faaliyet gösteren ACSEL, ANGEN, BAYRK, BRKSN, GEDZA, IZFAS, ONCSM, POLTK, RNPOL, RTALB, SEYKM ve TMPOL firmaları ilgili yılların tümünde finansal olarak başarılı bir performans sergilemiştir. 2019 ve 2020 yılında 2 firmada başarısızlık riski tespit edilirken, 2021 ve 2022 yıllarında sektörde başarısızlık riski olan firma saptanmamıştır.

Gıda, içecek ve tütün alt sektöründe faaliyet gösteren FRIGO, ORCAY ve SELGD firmalarının ilgili yılların tümünde finansal durumunun başarılı olduğu saptanmıştır. 2019 ve 2020 yılında 3, 2021 yılında 2, 2022 yılında ise 1 firmada finansal olarak başarısızlık riski belirlenmiştir.

Ana metal sanayi alt sektöründe faaliyet gösteren BURCE ve BURVA firmaları 2022 yılı hariç diğer tüm yıllarda finansal açıdan sıkıntılı bir süreçten geçmiştir.

Tekstil, giyim eşyası ve deri alt sektöründe faaliyet gösteren ENSRI ve LUKSK'in ilgili yılların tümünde finansal açıdan başarılı olduğu tespit edilmiştir.

Taş ve toprağa dayalı alt sektöründe faaliyet gösteren DOGUB firmasının 2019 ve 2020 yılı ile NIGBAS firmasının 2020 yılı için Fulmer H skoru hesaplanamadığından finansal başarı durumu tespit edilememiştir. Bunun yanı sıra, 2021 yılında hem DOGUB hem de NIGBAS firmalarında finansal başarısızlık riski saptanmıştır.

Kağıt ve kağıt ürünleri basım alt sektöründe faaliyet gösteren PRZMA'nın ilgili yılların tümünde başarılı olduğu, SAMAT firmasının ise 2020 yılında başarısızlık riski tespit edilmiştir.

Endekste işlem gören imalat dışı KOBİ'lerin finansal başarı durumu aşağıdaki değerlendirilmiştir.

Madencilik ve taş ocaklığı sektörünün kömür ve linyit madenciliği alt sektöründe faaliyet gösteren PRKME firmasının ilgili yılların tümünde finansal olarak başarılı olduğu, ALMAD firmasının ise 2019 ve 2020 yıllarında finansal başarısızlık riski taşıdığı belirlenmiştir.

Tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörünün tarım ve hayvancılık avcılık ve ilgili hizmet faaliyetlerinin alt sektöründe faaliyet gösteren IZINV'in 2019,2020 ve 2021 yıllarında H skoru hesaplanamadığından (negatif değerlerin logaritması alınamadığından), finansal başarı durumu tespit edilememiş, 2022 yılında ise finansal başarısızlık riski tespit edilmiştir. YAPRK ise tüm yıllarda finansal olarak iyi durumdadır.

Dördüncü olarak BIST KOBİ Sanayi endeksinde işlem gören firmaların Zmijewski (1984) X modeline göre finansal başarı durumları tahmin edilmiş ve skorlar Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Zmijewski (1984) Modeli Bulguları

Firma/Yıl	2019	2020	2021	2022	Firma/Yıl	2019	2020	2021	2022
ACSEL	-4,29	-4,2	-3,8	-4,04	MAKTK	-2,88	-2,47	-1,68	-2,72
ALMAD	-1,5	-2,4	-4,53	-5,15	MERKO	0,99	-3,22	-2,6	-1,48
ANGEN	-2,41	-6,79	-6,28	-5,67	NIBAS	-3,42	-2,75	-3,93	-5,31
BAYRK	-2,06	-2,32	-1,77	-1,21	ONCSM	-1,9	-2,52	-4,57	-2,83
BRKSN	-0,69	-1,34	-1,07	-1,71	ORCAY	0,29	-0,57	-1,04	-1,61
BFREN	-3,22	-2,17	-2,62	-1,58	OYLUM	-1,2	-1,92	-1,53	-2,21
BURCE	-1,42	-1,35	-1,2	-2,4	ÖZRDN	0,23	-0,04	-1,09	-2,13
BURVA	-0,57	-0,46	-0,18	-0,21	PRKME	-3,59	-4,08	-4,61	-4,7
DNISI	-2,84	-3,49	-4,17	-3,36	POLTK	-3,66	-3,55	-3,56	-4,72
DOGUB	-2,66	-2,01	-3,23	-2,64	PRZMA	-3,44	-3,53	-2,66	-2,75

EMKEL	0,27	0,41	-1	-1,22	RNPOL	-0,42	-1,03	-2,44	-1,71
ENSRI	-0,69	-1,09	-0,87	-2,2	RODRG	-1,24	-0,59	-1,17	-0,99
ERSU	-2,82	-2,87	-2,88	-2,28	RTALB	-3,85	-3,41	-3,08	-5,2
FADE	-2,96	-3,32	-3,36	-4,22	SAFKR	-2,62	-2,66	-2,87	-2,97
FMIZP	-5,52	-5,12	-5,92	-5,49	SANFM	0,04	-0,02	-1,04	-1,32
FORMT	-0,18	-0,45	-2,36	-1,99	SAMAT	1,5	-0,78	0,2	-0,4
FRIGO	-1,19	-1,11	-1,82	-2,34	SAYAS	-0,53	-0,51	-2,99	-3,76
GEDZA	-3,05	-3,08	-4,13	-4,31	SELGD	-3,37	-3,64	-4,21	-4,18
HKTM	0,5	0,07	-1,72	-1,29	SEYKM	-3,44	-3,66	-4,11	-4,33
IZINV	-1,69	-1,57	-0,74	-3,94	TMPOL	-1,1	-0,44	-0,69	-1,06
IZFAS	-0,79	-0,61	-0,39	-2,13	TETMT	1,27	5,82	-1,54	2,67
LUKSK	-1,85	-1,59	-1,61	-2,37	VANGD	-2,25	-4,2	-4,6	-4,92
MAKIM	-4,3	-4,28	-5,05	-5,06	YAPRK	-2,1	-1,98	-2,44	-3,52

Tablo 6'ya göre 2019 yılında 8, 2020 yılında 3, 2021 ve 2022 yılında 1 firmanın başarısızlık riski taşıdığı saptanmıştır.

BIST KOBİ Sanayi endeksinde işlem gören ve imalat alt sektörlerinde faaliyetlerini devam ettiren KOBİ'lerin başarı durum değerlemesi aşağıda yapılmıştır.

Metal eşya makine elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları alt sektöründe faaliyet gösteren BFREN, DNISI, FMIZP, FORMT, MAKIM, MAKTK, SAFKR ve SAYAS firmalarının ilgili yılların tümünde finansal durumunun başarılı olduğu tespit edilmiştir. Sektörde faaliyette bulunan KOBİ'lerden 2'sinin 2019 ve 2020 yıllarında başarısızlık riski taşıdığı; , 2021 ve 2022 yıllarında başarısızlık riski taşıyan firma olmadığı görülmüştür.

Kimya ilaç petrol lastik ve plastik ürünler alt sektöründe faaliyet gösteren ACSEL, ANGEN, BAYRK, BRKSN, GEDZA, IZFAS, ONCSM, POLTK, RNPOL, RODRG, RTALB, SEYKM ve TMPOL firmaları 2019-2022 yılları boyunca finansal olarak başarılı bir performans sergilemiştir. Ayrıca, 2019 yılındaki 2 firma hariç, diğer yıllarda başarısızlık riski olan firma yoktur.

Gıda, içecek ve tütün alt sektöründe faaliyet gösteren ERSU, FADE, FRIGO, OYLUM, SELGD ve VANGD firmalarının ilgili yılların tümünde finansal durumunun başarılı olduğu saptanmıştır. 2019 yılında 3, 2020 ve 2022 yılında ise 1 firmada finansal başarısızlık riski saptanmıştır. 2021 yılında ise finansal durumu sağlıklı olmayan firma yoktur.

İmalat sektörünün ana metal sanayi alt sektöründe faaliyet gösteren BURCE ve BURVA, tekstil, giyim eşyası ve deri alt sektöründe faaliyet gösteren ENSRI ve LUKSK, taş ve toprağa dayalı alt sektöründe faaliyet gösteren DOGUB ve NIGBAS'ın ilgili yılların tümünde finansal durumunun başarılı olduğu tespit edilmiştir.

Son olarak imalat kağıt ve kağıt ürünleri basım alt sektöründe faaliyet gösteren PRZMA'nın ilgili yılların tümünde finansal olarak başarılı olduğu, SAMAT firmasının ise 2019 ve 2021 yıllarında ise finansal başarısızlık riski taşıdığı saptanmıştır.

KOBİ'lerin faaliyetlerini devam ettirdikleri diğer bir alan, imalat dışı sektörlerdir. Bunlardan ilki madencilik ve taş ocakçılığı sektörüdür. Madencilik ve taş ocakçılığı sektörünün kömür ve linyit madenciliği alt sektöründe faaliyet gösteren ALMAD ve PRKME firmalarının ilgili yılların tümünde finansal durumunun başarılı olduğu tespit edilmiştir. İkincisi, tarım, ormancılık ve balıkçılıktır. Tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörünün tarım ve hayvancılık avcılık ve ilgili hizmet faaliyetlerinin alt sektöründe faaliyet gösteren IZINV ve YAPRK'ın ilgili yılların tümünde finansal olarak başarılı olduğu tespit edilmiştir.

Beşinci olarak BIST KOBİ endeksinde işlem gören firmaların Taffler T modeline göre tahmin edilmiş ve finansal başarı durumları Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Taffler Modeli Bulguları

Firma/Yıl	2019	2020	2021	2022	Firma/Yıl	2019	2020	2021	2022
ACSEL	39.59	38.09	21.52	31.33	MAKTK	11.24	8.32	3.94	9.07
ALMAD	1.65	6.59	59.26	85.55	MERKO	-6.85	8.31	2.56	3.70
ANGEN	11.51	94.89	255.58	266.30	NIBAS	8.04	-1.42	24.34	81.88
BAYRK	6.24	6.73	3.95	4.17	ONCSM	3.31	10.24	26.00	10.70
BRKSN	-0.20	5.14	3.18	4.37	ORCAY	-1.77	0.47	1.16	4.55
BFREN	17.24	8.53	11.87	5.37	OYLUM	2.78	5.61	3.45	5.84
BURCE	0.16	1.74	1.18	5.79	OZRDN	-2.62	0.08	4.49	10.68
BURVA	1.37	1.30	-0.15	-0.35	PRKME	5.84	25.14	44.96	56.46
DNISI	12.65	20.33	28.56	11.14	POLTK	21.65	23.55	19.02	41.46
DOGUB	-10.64	-1.10	7.38	4.83	PRZMA	10.82	13.15	4.89	7.29
EMKEL	-1.70	-0.64	1.76	1.07	RNPOL	2.57	3.50	8.76	5.96
ENSRI	0.05	1.91	2.20	4.47	RODRG	2.36	-0.43	0.68	1.39
ERSU	8.78	6.50	2.86	2.58	RTALB	16.10	16.79	12.43	50.48
FADE	14.23	16.30	16.89	47.00	SAFKR	7.59	12.93	9.27	12.55
FMIZP	74.26	52.62	67.48	65.46	SANFM	0.71	0.89	4.18	5.42
FORMT	-2.76	1.26	5.72	1.75	SAMAT	-4.86	1.15	-3.23	-1.36
FRIGO	4.53	3.87	3.28	7.90	SAYAS	0.64	1.80	16.48	22.96
GEDZA	13.70	14.54	27.25	30.58	SELGD	15.97	16.73	37.32	33.88
HKTM	-2.30	0.49	4.59	1.81	SEYKM	15.65	23.75	29.76	35.77
IZINV	-0.55	-0.82	-2.85	18.13	TMPOL	4.13	1.25	2.47	3.14
IZFAS	1.43	1.15	0.37	7.00	TETMT	-5.81	-21.61	-31.88	-9.61
LUKSK	8.77	5.61	8.47	12.47	VANGD	-90.32	79.28	358.18	671.08
MAKIM	32.53	32.02	41.59	34.78	YAPRK	4.06	5.07	8.59	21.70

Tablo 7'ye göre 2019 yılında 12; 2020 yılında 6; 2021 yılında 4; 2022 yılında 3 firmanın finansal başarısızlık riski olduğu saptanmıştır. İmalat ve imalat dışı alt sektörlerinin başarı durum değerlemesi sırasıyla aşağıda yapılmıştır.

İmalat sektörünün metal eşya makine elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları alt sektöründe faaliyet gösteren BFREN, DNISI, FMIZP, MAKIM, MAKTK, SAFKR ve SAYAS firmalarının, ilgili yılların tümünde finansal durumunun başarılı olduğu tespit edilmiştir. Sektörde faaliyet gösteren KOBİ'lerde 2019 yılında 3, 2020 yılında 1 firmanın başarısızlık riski içerisinde olduğu saptanmıştır. 2021 ve 2022 yıllarında finansal olarak başarısızlık riski olan firma olmadığı tespit edilmiştir.

Kimya ilaç petrol lastik ve plastik ürünler alt sektöründe faaliyet gösteren ACSEL, ANGEN, BAYRK, GEDZA, IZFAS, ONCSM, POLTK, RNPOL, RTALB, SANFM, SEYKM ve TMPOL firmalarının ilgili yılların tümünde finansal durumunun başarılı olduğu tespit edilmiştir. 2019 yılında 2, 2020 yılında 1 firmanın finansal olarak başarısız riski taşıdığı tespit edilmiştir. 2021 ve 2022 yıllarında sektörde finansal başarısızlık riski olan firma saptanmamıştır.

Gıda, içecek ve tütün sektöründe faaliyet gösteren ERSU, FADE, FRIGO, OYLUM ve SELGD firmalarının ilgili yılların tümünde finansal olarak başarılı olduğu saptanmıştır. 2019 yılında 4, 2020, 2021 ve 2022 yılında 1 firmanın finansal başarısızlık riski olduğu saptanmıştır.

Ana metal sanayi alt sektöründe faaliyet gösteren BURCE'nin ilgili yılların tümünde finansal olarak başarılı olduğu; BURVA'nın ise 2021 ve 2022 yıllarında finansal başarısızlık riski ile karşı karşıya olduğu saptanmıştır.

Tekstil, giyim eşyası ve deri alt sektöründe faaliyet gösteren ENSRI ve LUKSK' in ilgili yılların tümünde finansal olarak başarılı olduğu tespit edilmiştir.

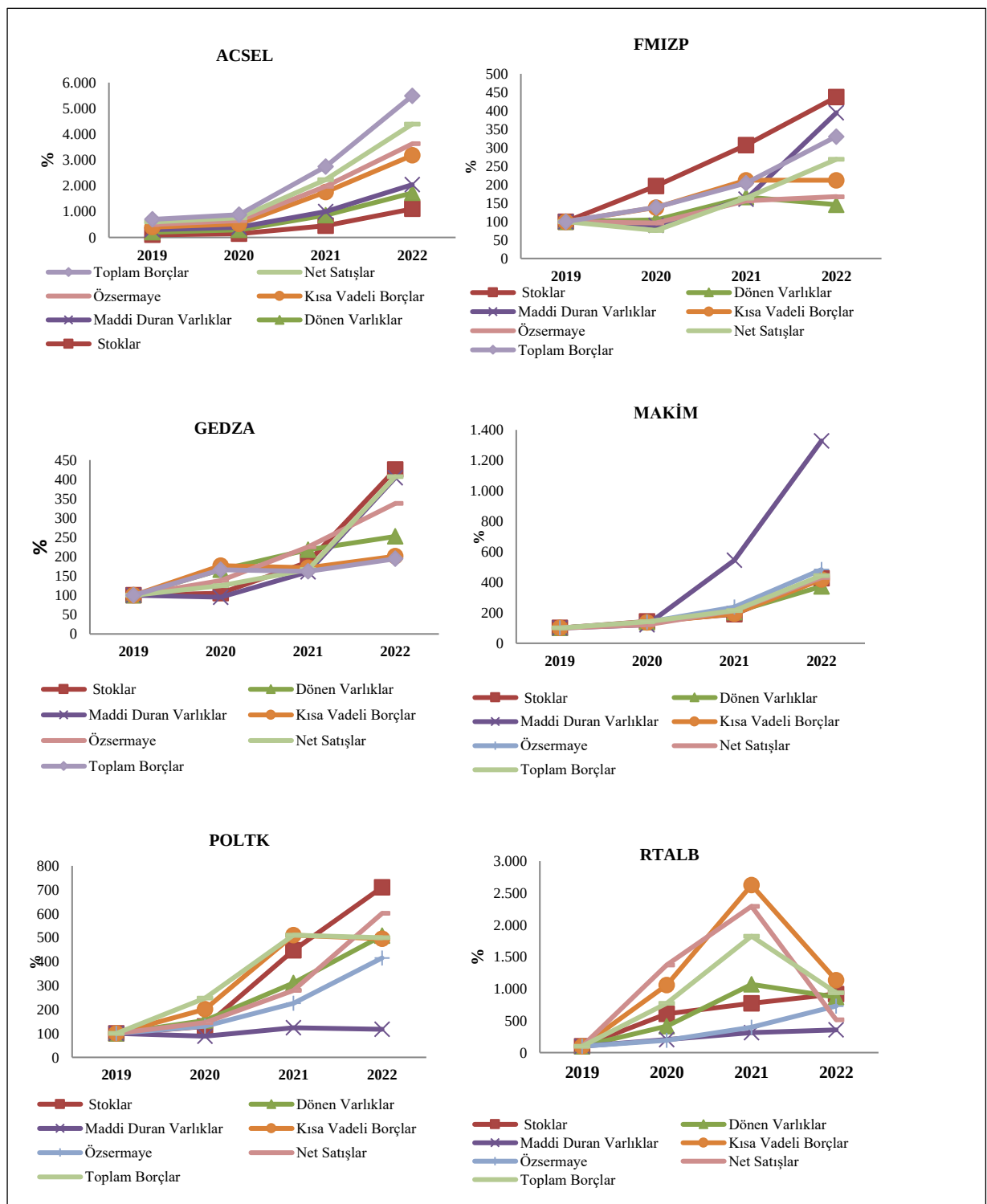
Taş ve toprağa dayalı alt sektöründe faaliyet gösteren DOGUB' un 2019 ve 2020 yıllarında finansal açıdan başarısızlık riski içerisinde olduğu; NIBAS firmasının da 2020 yılında finansal başarısızlık riski taşıdığı saptanmıştır.

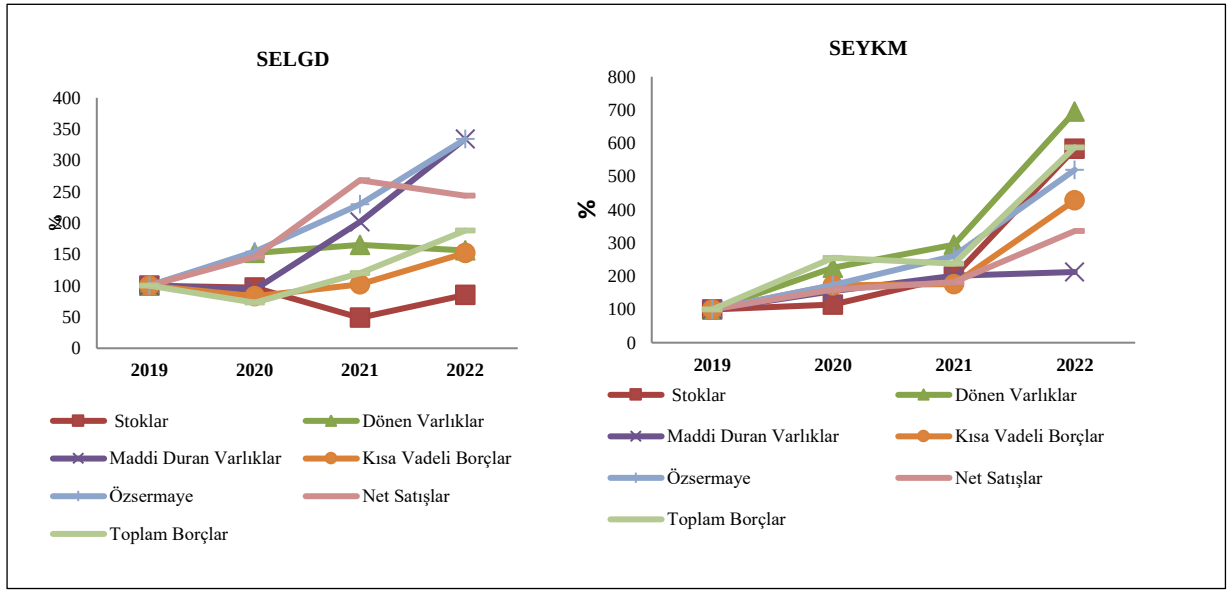
Kağıt ve kağıt ürünleri basım alt sektöründe faaliyet gösteren PRZMA'nın ilgili yılların tümünde finansal düzeyde başarılı olduğu, SAMAT firmasının ise 2019,2021 ve 2022 yıllarında finansal başarısızlık riskinin varlığı saptanmıştır.

İmalat dışı sektörlerdeki finansal başarı durumuna bakıldığında, madencilik ve taş ocaklığı sektörünün kömür ve linyit madenciliği alt sektöründe faaliyet gösteren ALMAD ve PRKME firmalarının ilgili yılların tümünde finansal durumunun başarılı olduğu tespit edilmiştir.

Tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörünün tarım ve hayvancılık avcılık ve ilgili hizmet faaliyetlerinin alt sektöründe faaliyet gösteren IZINV firması 2019,2020 ve 2021 yıllarında finansal başarısızlık riskinin varlığı ve YAPRK'nın ilgili yılların tümünde finansal olarak başarılı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3, Tablo 4, Tablo 5, Tablo 6 ve Tablo 7 incelendiğinde genel itibariyle hem model hem de yıl açısından değişkenlik göstermeyen bulgular elde edilmiştir. Buna göre ACSEL, FMIZP, GEDZA, MAKIM, POLTK, RTALB, SELGD ve SEYKM firmalarının Altman Z, Springate S, Fulmer H, Zmijewski X ve Taffler T modellerine göre 2019-2022 yıllarında finansal açıdan başarılı olduğu sonucuna varılmıştır. Bu firmaların finansal tablo verileri trend analizi ile incelenmiş ve bulgular Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. ACSEL, FMIZP, GEDZA, MAKIM, POLTK, RTALB, SELGD ve SEYKM Firmalarının Trend Analizi

Şekil 1’de 2019-2022 yıllarında ACSEL, FMIZP, GEDZA, MAKIM, POLTK, RTALB, SELGD ve SEYKM firmalarının 2019 yılı baz alınarak trend analizinden elde edilen bulgular grafikleştirilmiştir.

ACSEL firması incelendiğinde tüm finansal kalemlerde ilgili yıllar itibariyle artış eğilimi olduğu görülmektedir. 2019 yılına göre 2020, 2021 ve 2022 yıllarında stoklar artış eğilimi gösterirken net satışların da artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Firmadaki bu durum olumsuz olarak değerlendirilmese de beklenen durum stokların azalırken net satışların artmasıdır. Diğer bir bulgu, ilgili yılların tümünde firmanın net satışlarının artış eğilimiyle birlikte dönen varlıklarının ve maddi duran varlıklarının artış eğiliminde olduğudur. Bu durum da firmalar için arzu edilen bir durumdur. Firmanın dönen varlıklarının artış eğilimiyle birlikte kısa vadeli borçlarının da azalma eğiliminde olması beklenen bir durum iken, artış eğilimi göstermiştir. Olumsuz olarak kabul edilmese de olumlu bir durum olduğunu da ifade etmek güçtür. Ayrıca firmanın maddi duran varlıkları artış eğilimi gösterirken özkaynaklarının da artış eğiliminde olması istenen bir durumdur. Aynı zamanda firmada özkaynak ve toplam borçlar yıllar itibariyle artış eğilimi gösterirken özellikle 2022 yılında borçlardaki artış eğiliminin özkaynak artış eğilimine göre daha fazla olduğu görülmektedir. Özkaynak artış hızının da toplam borçlardaki artış hızından daha yüksek olması istenen bir durum iken, mevcut durumda özkaynakların da artış gösteriyor olması, olumsuzluğun şiddetini azaltan bir unsur olarak kabul edilebilir.

FMIZP firmasının trend analizi bulguları incelendiğinde, ilgili yıllarda stoklar, dönen varlıklar, kısa vadeli yabancı kaynaklar ve toplam borçların artış eğilimi gösterdiği görülmektedir. Firmanın stoklarında düzenli bir artış eğilimi varken, 2020 yılında net satışları azalış trendi göstermiş ve sonraki yıllarda tekrar artış eğilimi göstermiştir. Bu durum 2021 ve 2022 yılları için olumlu bir gösterge niteliğindedir. Dönen varlıkları ise 2020 yılında artış göstermişken net satışlarının azalış göstermesi istenmeyen bir duruma işaret ederken, sonraki yıllarda her iki kaleminde de gerçekleşen artışlar firmanın ödeme gücünün pozitif olduğuna işaret etmektedir. Benzer biçimde 2020 yılında net satışlarla birlikte maddi duran varlıklar da azalış eğilimi göstermiştir. Ancak 2021 ve 2022 yıllarında bu kalemlerdeki birlikte artış eğilimi, üretimin arttığını ve üretilen ürünlerin satılabildiğine işaret eder. Ayrıca maddi duran varlıklar ile özkaynaklar için de benzer durum söz konusudur. Her iki kalemin de birlikte artışı beklenen bir durum iken, her iki kaleminde 2020 yılında azalış, sonraki yıllarda artış eğiliminin varlığı saptanmıştır.

Bu durum duran varlıkların özkaynakla finanse edildiğine işaret etmektedir. Borç ödeme kabiliyetinin ölçümünde değerlendirilen dönen varlıklar ile kısa vadeli borçların ilişkisi incelendiğinde ise, firmanın ilgili yıllarda hem dönen varlıklarında hem de kısa vadeli borçlarında artış eğiliminin söz konusu olduğu görülmektedir. Firmanın borç ve özkaynak ilişkisi incelendiğinde ise, 2020 yılında toplam borçları artarken, özkaynağında meydana gelen azalış eğilimi firma için olumsuz bir durum iken sonraki yıllarda hem özkaynağındaki hem de toplam borçlarındaki artış eğilimi devam etmiştir.

GEDZA firmasına ilişkin bulgular incelendiğinde maddi duran varlıklar hariç olmak üzere ilgili yılların tümünde incelenen tüm kalemler için artış eğiliminin varlığı görülmektedir. Firmanın stoklar ve net satışlar kalemlerinin ilişkisi incelendiğinde her iki kalemde de yıllar itibariyle artış trendinin varlığı görülmektedir. Bu durum, stokların elde birikme riskine ve stoklama maliyetine de işaret edebilmektedir. Bununla birlikte firmanın dönen varlıkları ile net satışlarının birlikte artış eğilimi göstermesi arzu edilen bir durum olmakla birlikte işletmenin ödeme gücünün de pozitif yönlü olduğunu da göstermektedir. Firmanın net satışlar ile maddi duran varlık ilişkisi ele alındığında ise, 2020 yılında maddi duran varlıklardaki azalış trendi haricinde diğer yıllarda beklenen şekilde her iki kalemde de artış eğiliminin olduğu görülmektedir. Benzer durum maddi durum varlık ve özkaynakların ilişkisi açısından da düşünülecek olursa, 2020 yılında her iki kalemdeki artış eğiliminin varlığı görülmektedir. Beklenen bir durum olmakla birlikte, duran varlıkların özkaynaklarla alındığına işaret edebilmektedir. Dönen varlık ve kısa vadeli borçların ilişkisine bakıldığında, her iki kalemde de yıllar itibariyle artış eğiliminin varlığı görülmekte, halbuki arzulanan durumun kısa vadeli borçların azalmasına yönelik olduğu durumdur. Firmanın borç ve özkaynak ilişkisi incelendiğinde ise beklenen durumdan farklı olarak, hem borçların hem de özkaynak kalemlerinde ilgili yılların tümünde artış eğiliminin varlığı söz konusudur.

MAKİM firması için bulgular incelendiğinde 2019 yılına göre ilgili yılların tümünde azalış eğilimine rastlanılmazken, incelenen tüm finansal kalemlerde artış eğiliminin varlığı tespit edilmiştir. Özellikle 2022 yılındaki maddi duran varlıklarındaki artış hızı dikkat çekmektedir. Firmanın stok ve net satışları birlikte artış eğilimi göstermiş olup bu durum stokların elde kalabilme riskini ortaya koyabilmektedir. Ayrıca net satışlar ile dönen varlıkların ve maddi duran varlıkların da artış eğiliminde olması da arzu edilen durumlara işaret etmektedir. Dönen varlıkların artarken kısa vadeli borçların azalması istenilen bir durum iken, firmanın kısa vadeli borçları da artış eğilimindedir. Ayrıca maddi duran varlık ve özkaynak ilişkisinde; her iki kalemde de artış eğiliminin varlığı firma için pozitif bir durumdur. Özkaynakların borçlar ile ilişkisi incelendiğinde ise mevcut durumda beklenilenden farklı olarak özkaynaklar artış gösterirken borç kalemi de artış göstermiştir.

POLTK firmasının trend analizi bulgularında, maddi duran varlık kalemindeki 2020 yılı dışında bir azalış eğilimine rastlanılmamıştır. Bu doğrultuda, net satışlar ile dönen varlıkların ve maddi duran varlıkların artış eğilimi göstermesi arzulanan bir durumdur. Ayrıca maddi duran varlıklar ile özkaynakların birlikte artış eğiliminde olması da duran varlıkların finansmanın sağlıklı kanallarla gerçekleştirildiğine işaret ettiğinden pozitif bir duruma işaret etmektedir.

RTALB firması incelendiğinde, firmanın tüm kalemlerinde artış eğiliminin varlığı görülmektedir. Özellikle 2021 yılında kısa vadeli borçlar ile net satışlar kalemlerindeki artış eğilimi dikkat çekmektedir. Firmanın stokları ve net satışları birlikte artış eğilimi gösterirken, net satışların artış hızının stokların artış hızının üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bu durum firma açısından pozitif olarak kabul edilebilir. Ayrıca net satışlar ile dönen varlıkların ve maddi duran varlık kalemlerinin artış eğiliminde olması istenilen bir durumdur. Dönen varlık ile kısa vadeli borç ilişkisi incelendiğinde; firmanın kısa vadeli borçlarının artış hızının özellikle 2021 yılında yüksek düzeyde olduğu ve dönen varlık artış eğilim düzeyinden yüksek olmadığı ifade edilebilir. Bununla birlikte maddi duran varlık ve özkaynak kalemlerindeki artış eğilimi de firma için arzu edilen bir durumdur. Ancak toplam borçlardaki

artış eğilimi özkaynaklardaki artış eğiliminden yüksek düzeyde olup 2021 yılındaki toplam borçlardaki artış eğilimi dikkat çekecek düzeydedir.

SELGD firmasının trend analizi bulguları incelendiğinde ilk olarak stok kalemindeki azalış trendi göze çarpmaktadır. Dönen varlıklar, özsermaye ve net satışlarda baz alınan 2019 yılına göre artış trendi gözlenmiştir. Firmada stoklar azalış seyri gösterirken, net satışların artış trendi göstermesi stokların satıldığını ve stoklama maliyetlerin az olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca dönen varlıklar ile net satış kalemlerindeki birlikte artış trendi de firma açısından arzu edilen bir durumdur. Arzu edilen bir diğer durum olan net satışlar ile maddi duran varlık kalemlerinin birlikte artış göstermesi durumu maddi duran varlıklardaki 2020 yılındaki azalma seyri dışında firma açısından olumlu bir duruma işaret etmektedir. Dönen varlıklar ile kısa vadeli borçların ilişkisi incelendiğinde ise, 2020 yılında kısa vadeli borçları azalırken dönen varlıkların artışı olumlu bir durumu ortaya koyarken 2021 ve 2022 yıllarında her iki kalem de birlikte artış eğilimi göstermiştir. Maddi duran varlıkların özkaynak ilişkisi ise 2020 yılı dışında istenilen düzeyde seyretmiştir. Toplam borç ve özkaynaklar arasındaki ilişki açısından incelendiğinde, firmanın toplam borçlarının 2020 yılında azalış seyri göstermesi dolayısıyla özkaynaklarının da artışı ile birlikte istenilen durum ortaya çıkmıştır. Ancak 2021 ve 2022 yıllarında toplam borçların artış eğiliminin devam ettiği görülmektedir.

SEYKM firması incelendiğinde, 2019 yılı baz alındığında incelenen tüm kalemler ve yıllarda artış trendinin varlığı tespit edilmemiştir. Bu bağlamda firma açısından olumlu tespit edilen durumlar dönen varlıklar ile net satışların; net satışlar ile maddi duran varlıkların ve maddi duran varlıkların özkaynaklar ile birlikte artış eğilimi göstermesidir.

Sonuç itibarıyla BIST KOBİ Sanayi endeksinde işlem gören, incelenen modeller ve yıllar bağlamında başarılı olarak tespit edilen firmaların finansal kalemleri trend analizi ile incelenmiş ve performanslarını başarılı kılan nedenler ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Tablo 8'de BIST KOBİ Sanayi endeksinde işlem gören firmaların Altman Z, Taffler T, Springate S, Fulmer H ve Zmijewski X skor modelleri ile tahmin edilen skor değerlerinin firmalara göre ortalama değerleri sunulmaktadır.

Tablo 8. 2019-2022 Dönemi Model Ortalamaları

Firma	Altman Z	Taffler	Springate	Fulmer	Zmijewski
ACSEL	4.91	32.63	3.13	2.57	-4.08
ALMAD	4.30	38.26	2.75	5.51	-3.40
ANGEN	10.80	157.07	9.53	18.38	-5.29
BAYRK	2.07	5.27	1.33	1.33	-1.84
BRKSN	2.05	3.12	1.58	1.11	-1.20
BFREN	3.57	10.75	2.51	1.84	-2.40
BURCE	1.12	2.22	0.61	-0.31	-1.59
BURVA	1.37	0.54	1.27	-0.16	-0.36
DNISI	3.80	18.17	1.81	3.64	-3.46
DOGUB	0.87	0.12	0.08	-3.03	-2.63
EMKEL	0.78	0.12	0.82	0.21	-0.39
ENSRI	1.19	2.16	0.99	0.69	-1.22
ERSU	1.69	5.18	0.63	-1.74	-2.71
FADE	2.89	23.61	2.00	0.41	-3.47
FMIZP	7.15	64.96	6.20	6.43	-5.51
FORMT	1.37	1.49	0.81	0.93	-1.25
FRIGO	1.87	4.89	1.46	1.26	-1.62
GEDZA	4.20	21.52	2.60	4.69	-3.64
HKTM	1.51	1.15	1.39	1.22	-0.61
IZINV	1.27	3.48	0.54	-0.59	-1.99
IZFAS	1.91	2.49	1.41	0.82	-0.98
LUKSK	1.91	8.83	1.18	1.45	-1.86
MAKIM	5.61	35.23	3.65	5.61	-4.67
MAKTK	1.06	8.14	1.17	-3.09	-2.44

MERKO	0.90	1.93	0.47	-0.56	-1.58
NIBAS	3.90	28.21	1.91	-0.49	-3.85
ONCSM	2.75	12.56	2.10	0.94	-2.96
ORCAY	1.42	1.10	1.25	1.09	-0.73
OYLUM	1.82	4.42	1.16	0.37	-1.71
OZRDN	1.96	3.16	1.41	0.13	-0.76
PRKME	5.65	33.10	2.46	3.20	-4.25
POLTK	5.44	26.42	3.16	4.58	-3.87
PRZMA	2.82	9.04	0.99	0.96	-3.09
RNPOL	2.23	5.20	1.39	1.58	-1.40
RODRG	1.23	1.00	0.87	0.09	-1.00
RTALB	4.50	23.95	2.45	3.18	-3.88
SAFKR	3.02	10.59	1.73	1.99	-2.78
SANFM	1.55	2.80	1.44	0.38	-0.58
SAMAT	1.18	-2.07	1.11	0.12	0.13
SAYAS	3.18	10.47	2.75	0.84	-1.95
SELGD	4.52	25.98	1.96	1.99	-3.85
SEYKM	3.99	26.23	2.91	2.58	-3.88
TMPOL	1.66	2.75	1.10	1.23	-0.82
TETMT	-0.36	-17.23	-1.26	-	2.06
VANGD	4.31	254.55	14.28	-1.67	-3.99
YAPRK	2.31	9.86	1.61	0.98	-2.51
Ortalama	2.81	20.12	2.10	1.62	-2.30

Tablo 8’de, Altman Z, Springate S, Fulmer H, Zmijewski-X ve Taffler-T skor ortalamalarına göre, 2019-2022 yılları itibariyle finansal performans açısından başarılı olmuş 15 firma bulunmaktadır. Bu firmalar, ASCEL, ALMAD, ANGEN, BRFEN, DNISI, FMIZP, GEDZA, MAKIN, PRKM, POLTK, RTALB, SAFKR, SAYAS, SELGD, SEYKM’dir. Tüm modeller açısından ele alınan yıllar itibariyle finansal başarısızlık riski olan ortak bir firma yoktur. Ancak, TETMT, Fulmer skoru hesaplanamamış olmasına rağmen, diğer modeller tarafından finansal olarak başarısızlık riskinin varlığı saptanmıştır. Ayrıca, BURCE, ERSU, IZINVE, MERKO firmaları için Altman Z, Springate S ve Fulmer H modelleri kapsamında finansal başarısızlık riski tespit edilmiştir. Bu firmaların finansal belirsizlik durumu ise sadece Altman Z modelinde görülmüştür.

Genel itibariyle Taffler T ve Zmijewski X modellerinden elde edilen ortalama skorlara göre firmaların %96’sı başarılı bir performans sergilemiştir.

Tablo 9’da BIST KOBİ Sanayi endeksinde işlem gören firmaların Altman Z, Taffler T, Springate S, Fulmer H ve Zmijewski X modellerinden elde edilen skorlarının yıllara göre ortalamaları yer almaktadır.

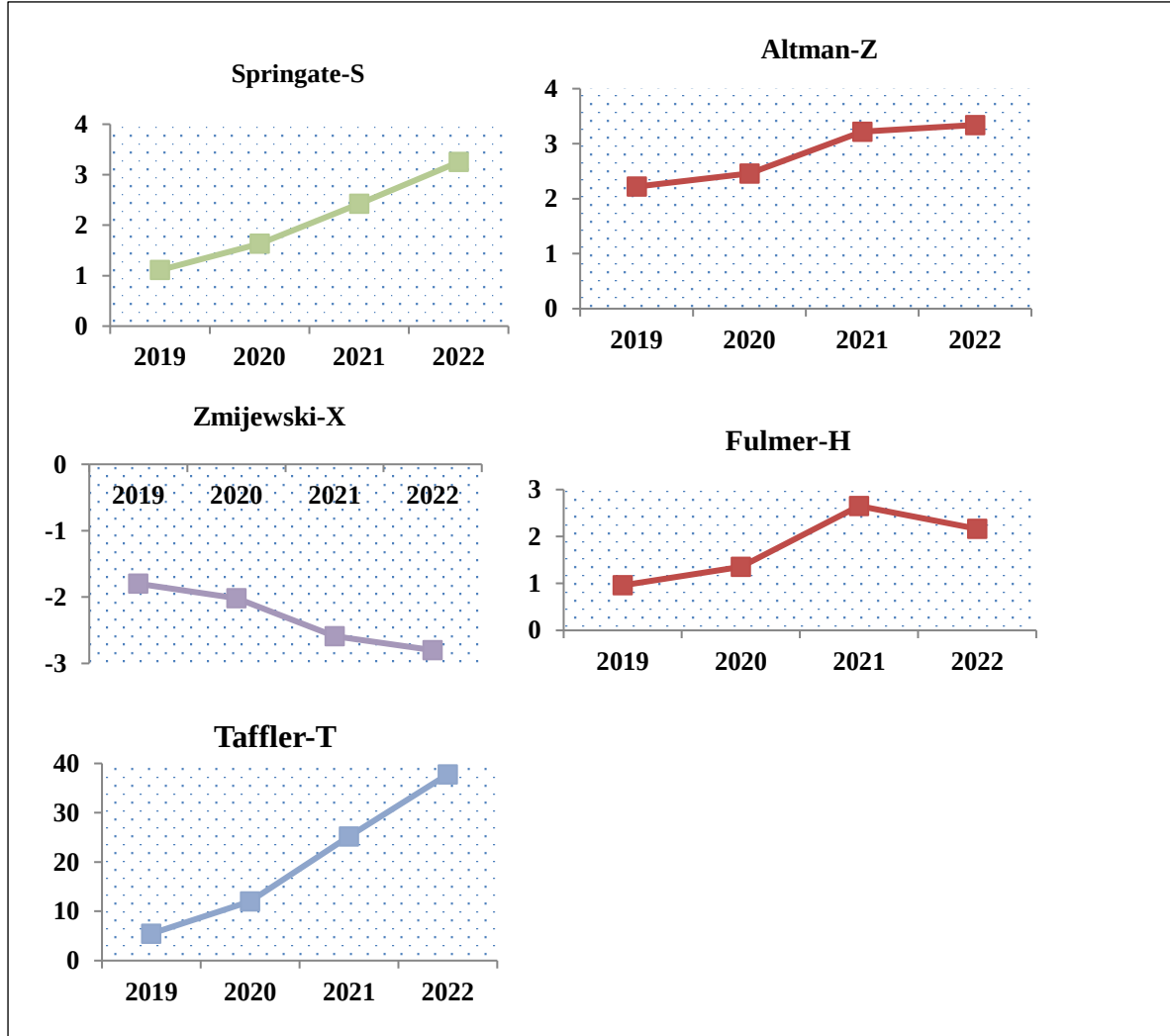
Tablo 9. Modellere Göre Firmaların Finansal Başarı Ortalama Değerleri (2019-2022)

Skor/Yıl	Altman-Z	Taffler-T	Springate-S	Fulmer-H	Zmijewski-X
2019	2.22	5.47	1.11	0.96	-1.80
2020	2.46	11.99	1.63	1.35	-2.02
2021	3.22	25.21	2.42	2.65	-2.59
2022	3.34	37.79	3.25	2.16	-2.80

Tablo 9’da, Altman Z, Taffler T ve Springate S skor modellerinin ortalama değerlerinin pandemi öncesi dönemi temsil eden 2019 yılında en düşük olduğu, pandemi döneminde (2020 ve 2021 yılında) artış gösterdiği ve pandemi sonrasını temsil eden 2022 yılında ise en yüksek değere ulaştığı görülmektedir. Dolayısıyla firmaların finansal başarı durumlarında yıllar itibariyle artış söz konusudur. Fulmer H modelinde, ortalama değerler 2019 yılından 2021 yılına kadar artış trendinde iken, 2022 yılında bir önceki yıla nazaran düşüş yaşanmıştır. Zmijewski X modeli skorları incelendiğinde ise ilgili yılların tamamında finansal yıllar itibariyle finansal başarı performansında artış olduğu görülmektedir.

Tablo 9'dan elde edilen bulgular doğrultusunda, genel itibariyle (Altman Z, Taffler T, Springate S ve Zmijewski X modellerinin ortalama değerlerine göre) BIST KOBİ Sanayi endeksinde yer alan firmaların başarı skorlarının pandemi dönemi öncesi dönemi temsil eden 2019 yılında en düşük değerde olduğu, pandemi dönemini temsil eden 2020 ve 2021 yılında artış gösterdiği ve pandemi sonrası dönemde de en yüksek değerde olduğu görülmektedir. Bu sonuç, BIST KOBİ Sanayi endeksinde işlem gören firmaların finansal başarı durumunun COVID-19 pandemi döneminden etkilenmediğine işaret edebilir.

2019-2022 yılları arasında modellere göre finansal başarı ortalama değerleri grafikleştirilerek Şekil 2'de sunulmuştur.

Şekil 2. Modellere Göre Finansal Başarı Ortalama Değerleri

Tablo 10'da BIST KOBİ Sanayi endeksinde yer alan firmaların faaliyet gösterdiği alt sektöre göre başarısız olarak tespit edilen firma sayıları yıl ve modellere göre sunulmaktadır.

Tablo 10: Sektörlere Göre Değerlendirme

Sektör /Yıl	Altman Z	Springate S	Fulmer H	Zmijewski X	Taffler T
2019	5	2	3	2	3

MET	2020	4	1	2	2	1
	2021	3	0	1	0	0
	2022	4	2	1	0	0
ANA METAL	2019	2	1	2	0	0
	2020	1	1	2	0	0
	2021	2	1	1	0	1
	2022	2	1	0	0	1
KİMYA	2019	7	2	2	2	2
	2020	5	1	2	0	1
	2021	3	1	0	0	0
	2022	2	1	0	0	0
GIDA	2019	6	3	3	3	4
	2020	4	3	3	0	1
	2021	3	3	2	0	1
	2022	3	1	1	2	1
TEKSTİL	2019	1	1	0	0	0
	2020	1	1	0	0	0
	2021	2	0	0	0	0
	2022	1	0	0	0	0
TAŞ	2019	1	2	1	0	1
	2020	1	2	0	0	2
	2021	0	1	2	0	0
	2022	1	1	1	0	0
KÖMÜR	2019	1	2	1	0	0
	2020	1	0	1	0	0
	2021	0	0	0	0	0
	2022	0	0	0	0	0
KAGIT	2019	1	2	0	1	1
	2020	1	0	1	0	0
	2021	1	2	0	1	1
	2022	0	0	0	0	1
TARIM	2019	1	2	0	0	1
	2020	1	1	0	0	0
	2021	1	1	0	0	1
	2022	0	0	1	1	0

Tablo 10’da yer alan METAL; metal eşya makine elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları sektörünü; ANA METAL; ana metal sanayini; KİMYA; kimya ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektörünü; GIDA; gıda, içecek ve tütün sektörünü; TEKSTİL; tekstil, giyim eşyası ve deri sektörünü; TAŞ; taş ve toprağa dayalı imalat sektörünü; KÖMÜR; kömür ve linyit madenciliği sektörünü; KAGIT; kağıt ve kağıt ürünleri basım sektörünü; TARIM; tarım ve hayvancılık avcılık ve ilgili hizmet faaliyetleri sektörünü temsil etmektedir. Buna göre örneğin; METAL sektöründe yer alan 10 firmadan Altman Z modeline göre 2019 yılında 5, 2020 yılında 4, 2021 yılında 3, 2022 yılında 4’ünün finansal başarısızlık riski taşıdığı tespit edilmiştir. Springate S modeline göre 2019 yılında 2, 2020 yılında 1 ve 2022 yılında 2 firmada finansal başarısızlık riski saptanmıştır. Fulmer H modeline göre 2019 yılında 3, 2020 yılında 2, 2021 yılında 1 ve 2022 yılında 1 firmada finansal başarısızlık riskinin varlığı saptanmıştır. Zmijewski X modeline göre 2019 yılında 2 ve 2020 yılında 2 firmanın finansal başarısızlık riski içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Taffler T modeline göre 2019 yılında 3 ve 2020 yılında 1 firmanın finansal başarısızlık riski ile karşı karşıya olduğu saptanmıştır. Diğer sektörler için de benzer yorumların yapılması mümkündür.

TARTIŞMA

Literatürde finansal başarısızlık riskini farklı sektörler (imalat, finans, turizm vb.) üzerinde çalışmış çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Ayrıca, sektörden ziyade çeşitli endekslerde (katılım,

ticaret, KOBİ vb.) yer alan firmaların finansal başarısızlık riski de değerlendirilmiştir. Türkiye'de BIST KOBİ Sanayi Endeksi'nin başarısızlık riskini araştıran çalışma sayısı (Bardi ve Can, 2021; Aker ve Karavardar, 2022) ise sınırlı sayıda kalmıştır. Bardi ve Can (2021) yaptıkları çalışmada, endekste yer alan firmaların finansal başarısızlıklarını diskriminant analizi ve C5.0 algoritması ile tahmin etmişler ve başarısızlığın tahmininde pozitif ve negatif katkıyı veren değişkenleri belirlemişlerdir. Aker ve Karavardar (2022) ise araştırmalarında, Türkiye'de faaliyette bulunan KOBİ'lerin başarısızlık durumlarını tahmin eden en başarılı modelleri belirlemeyi amaçlamışlardır. Bu çalışmanın içeriği (yöntem çeşitliliği, alt sektör ayrımı ve pandemi etkisi) Türkiye'de KOBİ'lerin finansal başarısızlığı üzerine yapılan diğer iki çalışmadan farklılık göstermekte ve bu yönü ile özgünlük taşımaktadır.

Çalışmada, BIST KOBİ Sanayi Endeksi'nde işlem gören KOBİ'lerin 2019-2022 dönemine ait finansal başarı durumları Altman Z, Springate S, Fulmer H, Taffler T, Zmijewski X model çıktıları ile değerlendirilmiştir. Tüm modellere göre 2019 (pandemi öncesi) yılında finansal başarısızlık riski taşıyan firma sayısı en fazla iken, bu rakam 2020-2021 (pandemi döneminde) azalmıştır. Analiz kapsamında ele alınan 2022 pandemi sonrası dönemde ise bu sayı daha da düşmüştür. Başka bir ifade ile, pandemi öncesinden, pandemi dönemine, pandemi döneminden de pandemi sonrasına finansal başarısızlık riski taşıyan KOBİ sayısında azalma yaşanmıştır. Bu değerler, KOBİ'lerin kriz (COVID-19) sürecini doğru bir şekilde yönettiklerini ve krizden fazla etkilenmediklerini göstermektedir. Küçük ölçekli yapılara sahip olmaları ile değişime ve dönüşüme uyum sağma noktasında sıkıntı yaşamamaları, esnek üretim tarzını benimsemeleri sebebiyle çeşitliliği fazla, kalitesi yüksek ve ucuz ürünler üretebilmeleri, KOBİ'lerin krizlere karşı dayanıklı hale getirmektedir. 2019 pandemi öncesi dönemde ise model tahminlerine göre finansal başarısızlık riski taşıyan KOBİ sayısının diğer yıllara nazaran daha yüksek olması, KOBİ'lerin sadece kriz zamanlarında değil diğer zamanlarda da söz konusu avantajlardan yeterince yararlanmaları gerektiğine işaret etmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada KOBİ'lerin finansal başarısızlık risk durumu tahmin edilmiştir. Bu bağlamda, BIST KOBİ Sanayi endeksinde yer alan 46 firmanın finansal başarı durumu ele alınmıştır. 2019-2022 döneminin incelendiği çalışmada, COVID-19 pandemisinin firmaların başarı durumuna etkisi de araştırılmıştır. Pandemi öncesi dönem olarak 2019 yılı, pandemi dönemi olarak 2020 ve 2021 yılı, pandemi sonrası dönem olarak ise 2022 yılı belirlenmiştir. Çalışmada ele alınan firmaların %91'i (42'si) imalat sektöründe, %9'u (6'sı) ise imalat dışı sektörlerde faaliyet göstermektedir. Bu bağlamda, BIST KOBİ Sanayi endeksindeki firmalar faaliyet gösterdikleri sektörler kapsamında da değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Firmaların finansal başarısızlık riskinin tahmininde, literatürde sıklıkla kullanılan 5 farklı model kullanılmıştır. Bunlar; Altman Z, Springate S, Fulmer H, Taffler T, Zmijewski X skor modelleridir.

Altman Z modelinden elde edilen bulgulara göre 2019 yılında firmaların 25'inin, 2020 yılında 18'inin, 2021 yılında 14'ünün ve 2022 yılında 13'ünün finansal başarısızlık riski taşıdığı tespit edilmiştir. Springate S modelinden elde edilen bulgulara göre, 2019 yılında firmaların 17'sinin, 2020 yılında 10'unun, 2021 yılında 8'inin, 2022 yılında ise 6'sının finansal başarısızlık riskinin olduğu tespit edilmiştir. Fulmer H modeline göre, 2019 yılında firmaların 12'sinin, 2020 yılında 11'inin, 2021 yılında 7'sinin ve 2022 yılında ise 3'ünün finansal başarısızlık riskinin varlığı belirlenmiştir. Zmijewski X modeline göre; 2019 yılında firmaların 8'sinin, 2020 yılında 3'ünün, 2021 ve 2022 yılında ise 1 firmanın finansal olarak başarısızlık riski ile karşı karşıya olduğu sonucuna varılmıştır. Taffler T modeli bulgularına göre, 2019 yılında 12, 2020 yılında 6, 2021 yılında 4 ve 2022 yılında 3 firma finansal başarısızlık riski taşımaktadır. Tüm modellerden elde edilen bulgular doğrultusunda, pandemi dönemini temsil eden 2019 yılında, finansal açıdan başarısızlık riski olan firma sayısı en fazla iken; bu sayı pandemi dönemi olan 2020 ve 2021 yıllarında azalma göstermiş, pandemi sonrası dönem olan 2022

yılında ise en aza düşmüştür. Bu bağlamda COVID-19 döneminin firmalara finansal başarı açısından olumsuz etkisinin olmadığını ifade etmek mümkündür.

Firma bazında elde edilen bulgular modeller ve yıllara göre farklılık arz etmektedir. Örneğin; Rodrigo Tekstil Sanayi ve Ticaret A.Ş. firması 2019-2022 yılları arasında Altman Z modeline göre finansal açıdan başarısızlık riski taşımakta iken; Springate S modeline göre 2019 ve 2022 yıllarında finansal açıdan başarılı, 2020 ve 2021 yıllarında başarısızlık riskinin varlığı saptanmıştır. Fulmer H ve Taffler modellerine göre 2019, 2021 ve 2022 yıllarında başarılı iken 2020 yılında finansal durumunun başarısızlık riski içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu firma, Zmijewski X skorlarına göre de ilgili yılların tümünde finansal olarak başarılıdır. Dolayısıyla firmaların finansal başarı açısından COVID-19 pandemisinden etkilenme durumu, kullanılan modellere göre değişkenlik göstermektedir.

Çalışmada incelenen bazı firmalarda ise, model ve yıl açısından farklılık göstermeyen bulgular da elde edilmiştir. Buna göre; imalat alt sektöründe yer alan Acıselsan Acıpayam Selüloz Sanayi ve Ticaret A.Ş., Federal-Mogul İzmit Piston ve Pim Üretim Tesisleri A.Ş., Gediz Ambalaj Sanayi Ve Ticaret A.Ş., Makim Makina Teknolojileri Sanayi ve Ticaret A.Ş., Politeknik Metal Sanayi Ve Ticaret A.Ş., Rta Laboratuvarları Biyolojik Ürünler İlaç ve Makine Sanayi Ticaret A.Ş., Selçuk Gıda Endüstri İhracat İthalat A.Ş. ve Seyitler Kimya Sanayi A.Ş. firmalarının Altman Z, Springate S, Fulmer H, Zmijewski X ve Taffler T modellerine göre 2019-2022 yıllarında finansal açıdan başarılı olduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen bu 8 firma alt sektörler açısından incelendiğinde, 4'ünün kimya ilaç petrol lastik ve plastik ürünler; 3'ünün metal eşya makine elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları ve 1'inin de gıda, içecek ve tütün sektöründe faaliyet gösterdiği sonucuna varılmıştır. Buna göre COVID-19 pandemi dönemi de olmak üzere ilgili yıllarda kimya ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektöründe faaliyet gösteren firmaların finansal performans açısından başarılı olduğu görülmekte ve bunu metal eşya makine elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları sektörü takip etmektedir. Özellikle kimya ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektöründeki pandemi süreci dahil olmak üzere firmaların başarı durumları başta temizlik ürünleri olmak üzere sektörde üretilen ürünlere olan talepteki artışın etkisi olduğu ifade edilebilir. Bu sonucun Ersoy ve Orçun (2022)'un çalışmasını destekler nitelikte olabileceğini ifade etmek mümkündür.

Yıllara göre firma bazlı ortalama skorlar incelendiğinde Altman Z'ye göre; %36,9'u, Springate S'ye göre %17,3'ü, Fulmer H'ye göre %19,5'i, Taffler T ve Zmijewski X 'e göre %4,3'ü finansal başarısızlık riski taşımaktadır. Dolayısıyla BIST KOBİ Sanayi endeksinde yer alan firmaların 2019-2022 yılları ortalamaları itibarıyla, en fazla başarısızlık riski taşıyan firma sayısı, Altman Z modeli skorlarına ilişkindir.

Firmaların Altman Z, Springate S, Fulmer H, Zmijewski X ve Taffler T modellerinden elde edilen skor değerleri yıllar itibarıyla incelendiğinde 2019 yılından 2022 yılına kadar olan süreçte artış eğiliminin varlığı tespit edilmiştir. Genel itibarıyla BIST KOBİ Sanayi endeksinde yer alan firmaların finansal başarı durumlarına ilişkin skorların artışı, finansal başarı durumlarında iyileşmenin varlığına işaret etmektedir.

Çalışmanın pandemi dönemini dikkate alması, kullanılan modellerin çeşitliliği, alt sektör ayrımı gözetilerek değerlendirme yapılması ve incelenen yıllar itibarıyla diğer çalışmalardan ayrılmakta ve bu faktörler çalışmanın özgün tarafını ortaya koymaktadır.

Çalışmanın sonuçları, ilgili örneklem doğrultusunda ve kullanılan modeller bağlamında olup, 2019-2022 yıllarını kapsamaktadır. Dolayısıyla çalışmanın sonuçları Türkiye'de faaliyet gösteren tüm KOBİ'leri içermemektedir. Bu sınırlandırmalar, çalışmanın kısıtlarını oluşturmaktadır. Ayrıca, çalışmanın bulguları, farklı finansal başarı modelleri ve yöntemlerinin ya da farklı yıl ve değişkenlerin ele alınması ile farklılık gösterebilir.

Etik Beyan

“KOBİ’lerin Finansal Başarısızlık Riski Ve Covid-19 Pandemisi: BIST KOBİ Sanayi Endeksi Üzerine Bir İnceleme” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, F. & Güven, B. (2023). Altman Z Ve Springate S Skor Modelleri İle Finansal Başarısızlık Tahmini: Çimento Sektörü Üzerine Borsa İstanbul’da Bir Araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 14(2), 728-738. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gumus/issue/77936/1269369>
- Aker, Y. & Karavardar, A. (2022). Türkiye’deki Kobilerin Finansal Başarılı Ve Başarısız Olma Durumlarının Altman, Springate Ve Yapay Sinir Ağları Modeli İle Tahmin Edilebilirliği. *Mali Çözüm*, 32(169), 151-169. Erişim adresi: <https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/530610/turkiyedeki-kobilerin-finansal-basarili-ve-basarisiz-olma-durumlarinin-altman-springate-ve-yapay-sinir-aglari-modeli-ile-tahmin-edilebilirligi>
- Akyüz, F. (2020). Taş Ve Toprağa Dayalı Sektörde Faaliyet Gösteren Şirketlerin Finansal Başarısızlık Risklerinin Tahmin Edilmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 40-51. doi: 10.25287/ohuiibf.652278
- Al Lozi, M. A., Shammout, B. R. T. & Al Dabbas, M. M. (2024). Predicting Financial Failure and its Impact on Reducing Financial Risks the Mediating Role of the Financial Analysis Models. *Migration Letters*, 21(4), 334-344. Erişim adresi: <https://migrationletters.com/index.php/ml/article/view/7331>
- Al Manaseer, S. R. & Suleiman Daood Al Oshaibat, S. D. (2018). Validity Of Altman Z Score Model To Predict Financial Failure: Evidence From Jordan. *International Journal of Economics and Finance*, 10(8), 181-189. doi:10.5539/ijef.v10n8p181
- Altman, E. I. (1968). Financial Ratios Discriminant Analysis and The Prediction Of Corporate Bankruptcy. *The Journal of Finance*, 23(4), 589–609. <https://doi.org/10.2307/2978933>
- Asmadi, D., Rahmawati, S. & Ihsan, M. (2023). Performance Of Sharia Public Companies During The Covid-19: An Altman Z-Score Analysis. *Share Jurnal Ekonomi dan Keuangan Islam*, 12(1), 27-43. doi: 10.22373/share.v12i1.14884
- Bağcı, H. & Sağlam, Ş. (2020). Sağlık Ve Spor Kuruluşlarında Finansal Başarısızlık Tahmini: Altman, Springate Ve Fulmer Modeli Uygulaması. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 23(1), 149-164. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hacettepesid/issue/53213/706489>
- Bardi, Ş. & Can, A.V. (2021). Diskriminant Analizi Ve C5.0 Algoritması İle Finansal Başarısızlığın Tahmini: BIST Kobi Sanayi Endeksi’ndeki İşletmeler Örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 1071-1090. doi: 10.25287/ohuiibf.925344

- Ergün Ok, H. & Aktaş Z., (2025). KOBİ'lerin Finansal Başarısızlık Riski ve Covid-19 Pandemisi: BIST KOBİ Sanayi Endeksi Üzerine Bir İnceleme. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 341-370.
- Dizgil, E. (2018). BIST Ticaret Endeksinde Yer Alan Şirketlerin Springate Finansal Başarısızlık Modeli İle İncelenmesi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 248-267. <https://doi.org/10.33905/bseusbed.462059>
- Elia, J., Toros, E., Sawaya, C., Balouza, M. (2021). Using Altman Z"- Score To Predict Financial Distress: Evidence From Lebanese Alpha Banks. *Management Studies and Economic Systems (MSES)*, 6(1/2), 47-57. Erişim adresi: https://www.msas.org/article_128646.html
- Ersoy, M. & Orçun, Ç. (2022). COVID-19 Pandemisi Etkisinde Entropi Tabanlı TOPSIS ile Finansal Performans Analizi: BIST Üzerinde Bir Uygulama. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 4(2), s. 32-55. doi: 10.47138/jeaa.1187426
- Fidan, M. E. (2021). BIST'te İşlem Gören Tekstil, Giyim Eşyası Ve Deri Sektörü İşletmelerinin Altman-Z Skor Yöntemi İle Finansal Başarısızlık Tahmini. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 1945-1969. <https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1239>
- Fulmer, J. G., Moon, J. E., Gavin, T. A., Erwin, M. (1984). A Bankruptcy Classification Model For Small Firms. *Journal of Commercial Bank Lending*, 66(11), 25-37
- Güçlü, F. (2021). İslami Hisse Senedi Piyasalarında Finansal Sıkıntı Riskinin Altman-Z Ve Springate Modelleri İle İncelenmesi: Katılım 50 Endeksi Örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 3667-3684. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1002058>
- Hamid, T., Akter, F. & Rab, N. B. (2016). Prediction Of Financial Distress Of Non-Bank Financial Institutions Of Bangladesh Using Altman's Z Score Model. *International Journal of Business and Management*, 11(12), 261-270. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/310601433_Prediction_of_Financial_Distress_of_Non-Bank_Financial_Institutions_of_Bangladesh_using_Altman's_Z_Score_Model
- Jawabreh, O. A. A. & Alsinglawi, O. (2017). Using Altman's Z-Score Model To Predict The Financial Failure Of Hospitality Companies-Case Of Jordan. *International Journal of Information, Business and Management*, 9(2), 141-157. Erişim adresi: <https://www.proquest.com/openview/75c86b4b78219163cc2cb1bdd8c64ad0/1.pdf?pq-origsite=gscholar&cbl=2032142>
- Kendirli, S. & Çıtak, F. (2022). Altman Modeli ile Finansal Başarısızlık Tahmini: BIST Orman, Kağıt Ve Basım Endeksinde Faaliyet Gösteren Şirketlerde Bir Uygulama. *Econder International Academic Journal*, 6 (1), 86-97. doi:10.35342/econder.1077823
- Köse, Y. (2020). Türk Havayolu Sektöründeki Önde Gelen Havayolu Şirketlerinin Finansal Başarısızlık Tahmini: Analitik Bir İnceleme. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(4), 329-346. <http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v8i4.1718>
- Lestari, R. M. E., Situmorang, M. & Pratama, M. I. P. (2021). Financial Distress Analysis Using Altman (Z-Score), Springate (S-Score), Zmijewski (X-Score), And Grover (G-Score) Models In The Tourism, Hospitality And Restaurant Subsectors Listed On The Indonesia Stock Exchange Period 2015-2019. *Proceedings of the 11th Annual International Conference on Industrial Engineering and Operations Management*, 7-11. Erişim adresi: <http://www.ieomsociety.org/singapore2021/papers/755.pdf>
- Mahato, A. P. & Yadav, A. K. (2020). A Study On The Analysis Of Altman Z - Score Model On Listed Indian Airline Companies To Measure Financial Distress. *International Journal of Multidisciplinary Research and Modern Education (IJMRME)*, 6(2), 13-22. Erişim adresi: <https://zenodo.org/records/4013971>
- Mammadli, A. & Helhel, Y. (2017). Fortune100 Listesinde Yer Alan Turizm Şirketleri İçin Altman Z'' Skor Modeli Kullanılarak İflas Tahmini. *1. Uluslararası Turizmin Geleceği Kongresi: İnovasyon, Girişimcilik ve Sürdürülebilirlik Kongresi (Futourism 2017)*, ME.Ü. Turizm Fakültesi Yayınları, 1, 1219-1226. Erişim adresi: <https://avesis.akdeniz.edu.tr/yayin/25d61c40-2028->

- 4439-9773-07baa31bc3cc/fortune100-listesinde-yer-alan-turizm-sirketleri-icin-altman-z-skor-modeli-kullanilarak-iflas-tahmini
- Marginingsih, R. (2022). Financial Distress Analysis Using The Altman Z-Score Method For Retail Companies During The COVID-19 Pandemic. *Enrichment: Journal of Management*, 12(2), 1796-1803. Erişim adresi: <https://enrichment.iocspublisher.org/index.php/enrichment/article/view/456>
- Özdemir, S., Ersöz, H., & Sarioğlu, H. (2011). Küçük Girişimciliğin Artan Önemi Ve Kobi'lerin Türkiye Ekonomisindeki Yeri. *Journal of Social Policy Conferences*, (53), 173-230. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/898/10078>
- Panigrahi, A. (2019). Validity Of Altman's "Z" Score Model In Predicting Financial Distress Of Pharmaceutical Companies. *Nmums Journal Of Economics And Public Policy*. 4(1), 65-73. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/330752468_VValidity_of_Altman's_Z_Score_Model_in_Predicting_Financial_Distress_of_Pharmaceutical_Companies
- S.Ali, M. (2018). Predicting Financial Distress For Mobile Telecommunication Companies Listed in Kuwait Stock Exchange Using Altman's Model. *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 5(3), 242-248. doi: 10.17261/Pressacademia.2018.933
- Springate, G. L. V. (1978). Predicting The Possibility Of Failure in A Canadian Firm. Unpublished M.B.A Thesis, Simon Eraser University. Burnaby
- Taffler, R. J. (1982). Forecasting Company Failure In The UK Using Discriminant Analysis And Financial Ratio Data. *Journal of The Royal Statistical Society: Series A (General)*, 145(3), 342–358. <https://doi.org/10.2307/2981867>
- Tan, E. & Wibisana, T. A. (2020). A Comparative Analysis Altman (Z-Score) Revision And Springate (S-Score) Model In Predicting Financial Distress In The Manufacturing Company - Indonesia Stock Exchange. *Journal of Research in Business, Economics, and Education*, 2 (4), 831-841. Erişim adresi: <https://www.semanticscholar.org/paper/A-comparative-Analysis-Altman-%28Z-Score%29-Revision-in-Tan-Wibisana/d52831ec45237d5e8b95c2e93ea945fb44e4af42>
- Tanç, A., Çardak, D. & Canlitepe, F. (2022). COVID-19 salgınının İşletmelerin Finansal Başarısızlığı Üzerine Etkileri: BIST İmalat Sektöründe Yer Alan İşletmelerin Altman Z-Skor Yöntemi Kullanılarak İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25, 288-301. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.1125891>
- Tekin, B. & Gör, Y. (2022). Finansal Başarısızlık Tahmin Modelleri Ve Bankacılık Sektörü Mali Tabloları Üzerinden Bir Uygulama: Altman Ve Springate Modelleri. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 373-404. : <https://doi.org/10.14520/adyusbd.992296>
- Toly, A.A., Permatasari, R. & Wiranata, E. (2020). The Effect Of Financial Ratio (Altman Z-Score) On Financial Distress Prediction In Manufacturing Sector in Indonesia 2016-2018. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 44, 47-53. doi: 10.2991/aebmr.k.200606.008
- Yaman, K. & Şakar, T. (2022). Borsa'da İşlem Gören Sigorta Şirketlerinin İflas Riskini Tahmin Etmede Altman Modeli Uygulaması. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(17), 28-41. <https://doi.org/10.54709/iisbf.1205809>
- Yetik, H. & Uygurtürk, H. (2023). Finansal Başarısızlık Risk Tahmini: Çimento Sektörü İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma. *Journal Of International Banking Economy And Management Studies*, 6(2), 67-87. doi: 10.52736/ubeyad.1299522
- Yıldız, Ş. & Gürkan, S. (2022). Finansal Başarısızlık Tahmin Modellerinin Karşılaştırılması: Borsa İstanbul Turizm Şirketlerinde Bir Araştırma. *Ekonomi, İşletme ve Yönetim Dergisi*, 6(2), 235-262 doi: 10.7596/jebm.31122022.005

Ergün Ok, H. & Aktaş Z., (2025). KOBİ’lerin Finansal Başarısızlık Riski ve Covid-19 Pandemisi: BIST KOBİ Sanayi Endeksi Üzerine Bir İnceleme. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 341-370.

Zmijewski, M. E.(1984). Methodological Issues Related To The Estimation Of Financial Distress Prediction Models. *Journal of Accounting Research*, 22, 59–82. doi: <http://hdl.handle.net/10.2307/2490859>.

Extended Abstract

Evaluating The Risk Of Financial Failure Of SMEs: An Analysis In BIST SME Industrial Index

Aim: In this study evaluates the risk of financial failure of SMEs operating in Turkey. The risk of financial failure of SMEs was investigated for the 2019-2022 period, including the COVID-19 pandemic period.

Design/Methodology/Approach:The sample of the study consists of 46 firms in the Borsa İstanbul (BIST) SME Industry index. While a significant portion of the firms are in the manufacturing sector, there are also firms in the non-manufacturing sector. In addition, the study evaluates the success of the firms according to the sub-sectors in which they are located. The risk of financial failure of SMEs in the BIST SME industry index has been evaluated using five different models frequently used in the literature, namely Altman Z, Springate S, Fulmer H, Taffler T and Zmijewski X. The variables related to the firms in the models are as follows: net working capital, total assets, retained earnings, operating profit/loss, operating profit/loss, profit/loss for the period, market capitalization, sales revenues, profit before tax, total liabilities, short-term liabilities, inventories, depreciation expense, retained earnings, current assets, interest, earnings before interest and tax, equity, cash and equivalents, tangible fixed assets, working capital, market capitalization. Data on the variables in the models were obtained from Stockkeys Pro database. With the calculations made based on the models, the success and failure risks of the companies were evaluated within the scope of the criteria.

Findings: The results differ according to the models. Accordingly, the findings of the study were first evaluated according to the models. According to the Altman Z scores of the firms, 25 firms in 2019, 18 in 2020, 14 in 2021 and 13 in 2022 are in financial failure risk. According to the Springate S score, 7 for 2019, 10; for 2020, 8; for 2021 6; for 2022 firms in financial failure risk. According to the Fulmer H score, 12 for 2019; 11 for 2020, 7 for 2021 and 3 for 2022 in financial failure risk. Based on the Zmijewski X score; 8 for 2019; 3 for 2020; 1 for 2021 and 1 for 2022 in financial failure risk. According to the Taffler T score, 12 for 2019; 6 for 2020; 4 for 2021 and 3 for 2022 in financial failure risk. As a result, while the number of financial failure risk firms was the highest in 2019, this number decreased in 2020 and 2021, the pandemic period, and decreased to the minimum in 2022, the post-pandemic period. In this regard, it is possible to state that the COVID-19 period did not have a negative impact on firms in terms of financial failure. Firm-level findings vary across models and years. Therefore, as a result of the firm-based analysis, it was concluded that the impact of the COVID-19 pandemic on the financial success situation of firms varies according to the models used. Findings that do not differ in terms of model and year in some of the firms analyzed in the study. Therefore; Acıselsan Acıpayam Selüloz Sanayi ve Ticaret A.Ş., Federal-Mogul İzmit Piston and Pin Production Facilities A.Ş., Gediz Ambalaj Sanayi Ve Ticaret A.Ş., Makim Makina Teknolojileri Sanayi ve Ticaret A.Ş., Politeknik Metal Sanayi Ve Ticaret A.Ş. in the manufacturing sub-sector, Rta Laboratuvarları Biyolojik Ürünler İlaç ve Makine Sanayi Ticaret A.Ş., Selçuk Gıda Endüstri İhracat İthalat A.Ş. and Seyitler Kimya Sanayi A.Ş. were found to be financially successful in 2019-2022 according to Altman Z, Springate S, Fulmer H, Zmijewski X and Taffler T models. When mean firm-based scores by year are analyzed, 36.9% according to Altman Z, 17.3% according to Springate S, 19.5% according to Fulmer H, 4.3% according to Taffler T and Zmijewski X are in financially failure risk. Thus, the number of firms in the BIST SME Industry index that are identified as in financial failure risk the most is related to the Altman Z model scores as of the mean of 2019-2022. When the scores from Altman Z, Springate S, Fulmer H, Zmijewski X and Taffler T models are analyzed by years, it is determined that there is an increasing trend from 2019 to 2022. In general, the increase in the financial success scores of the firms in the BIST SME Industry index indicates an improvement in their financial success situation. The fact that the study takes into account the pandemic period, the diversity of the models used, the evaluation by considering the sub-sector distinction and the years analyzed differentiate it from other studies and these factors reveal the originality of the study.

AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNİN İŞ YAPABİLME KOLAYLIĞININ ÇOK BOYUTLU ÖLÇEKLEME ANALİZİ İLE İNCELENMESİ

Sibel ÖRK ÖZEL¹, Dilek VEYSİKARAN²

Öz

İş yapabilme, küresel ekonomiye sağlayacağı olumlu etkiler nedeniyle politika yapıcılar için öncelikli bir konu haline gelmektedir. Yatırım sermayeleri ve girişimcilerin artan hareketliliği de bu önceliğin önemini daha da artırmaktadır. Bu bağlamda yapılan çalışmada, Avrupa Birliği üyesi ülkelerin iş yapabilme seviyelerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada, 2021 yılına ait İş Yapma Kolaylığı Endeksi verileri Dünya Bankası'ndan alınarak kullanılmıştır. Çalışmada, AB üyesi ülkelerin İş Yapma Kolaylığı Endeksi'nin alt boyutlarına göre benzerlikleri ve farklılıklarını belirlemek amacıyla Çok Boyutlu Ölçekleme analizi yapılmıştır. Bu analiz sonucunda, endekse göre en çok homojenlik gösteren değişkenlerin "İşe Başlama" ve "Vergi Ödemesi" olduğu belirlenmiştir. Ülkeler arasında ise en çok benzerlik gösterenlerin Almanya, Danimarka, Estonya ve Litvanya olduğu saptanmıştır. Bu bulgular, AB üyesi ülkelerin iş yapabilme kolaylığı açısından bazı ortak özelliklere sahip olduğunu, ancak yine de belirli farklılıkların mevcut olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Küresel Ekonomi, İş Yapabilme Kolaylığı Endeksi, Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi.
JEL Sınıflandırması: C10, F43, M20

EXAMINING THE EASE OF DOING BUSINESS IN EUROPEAN UNION COUNTRIES THROUGH MULTIDIMENSIONAL SCALING ANALYSIS

Abstract

The ability to do business is becoming a priority for policymakers due to its positive impacts on the global economy. The increasing mobility of investment capital and entrepreneurs further emphasizes this priority's importance. This study aimed to examine the ease of doing business levels in European Union member countries. Data from the World Bank's 2021 Ease of Doing Business Index were utilized. A Multidimensional Scaling analysis was conducted to determine the similarities and differences among EU member countries based on the index's sub-dimensions. The analysis revealed that the most homogeneous variables were "Starting a Business" and "Paying Taxes." Among the countries, Germany, Denmark, Estonia, and Lithuania showed the greatest similarities. These findings indicate that while EU member countries share common characteristics in terms of ease of doing business, notable differences also exist. This study is an important step in understanding the impact of EU membership on business operations.

Keywords: Global Economy, Ease of Doing Business Index, Multidimensional Scaling Analysis
JEL Classification: C10, F43, M20

¹ Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, e-mail: sork@cu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-7030-3512

² Arş. Gör. Dr., Munzur Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, e-mail: dilekveysikarani@munzur.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-8071-0720

1. GİRİŞ

Günümüzde yatırımlar, hızlı büyüyen ve sanayileşen yükselen ekonomilere yönelmiştir. İşgücü fazlalığı ve büyük pazarlar bu eğilimi belirlerken, pazarlara yakınlık, kaliteli altyapı, mülkiyet güvenliği ve ekonomik istikrar da yatırım kararlarını etkilemektedir. Yatırım ortamının uygunluğu yatırımcıların tercihlerini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca ülkelerin yatırım ortamını ölçen endeksler, günümüzde yabancı yatırımların yönünü belirlemede önemli rol oynamaktadır.

Dünya ekonomisinin giderek daha karmaşık ve birbirine bağlı hale gelmesiyle birlikte yatırımcılar ve girişimciler için ülkeler gittikçe artan bir cazip yatırıma dönüşmüş, böylece bu durum büyük önem kazanmıştır (Koç vd., 2017:18). Diğer yandan yeni bir işletme kurmanın prosedürlerinin çok fazla olması, vergi oranlarının aşırı yüksek olması, alacak ve borçluların korunmasının yetersiz olması ve yatırımcı-hissedar haklarının güvence altında olmaması gibi durumların söz konusu olması durumunda yerli/yabancı yatırımcıların, yatırım konusunda çekingen olabilmektedirler (Bozkurt ve Akçacı, 2023). Bu bağlamda, Dünya Bankası tarafından oluşturulan İş Yapabilme Kolaylığı Endeksi (Ease of Doing Business Index- EDBI), ülkelerin iş yapma süreçlerindeki kolaylık ve zorlukları ölçen önemli bir araç haline gelmiştir. Bu endeks, bir ülkede iş kurmanın, işi yürütmenin işletmenin ve büyütmenin ne kadar kolay olduğunu değerlendirmek için 10 temel kriteri kullanarak kapsamlı bir analiz sunmaktadır (Altıntaş, 2023).

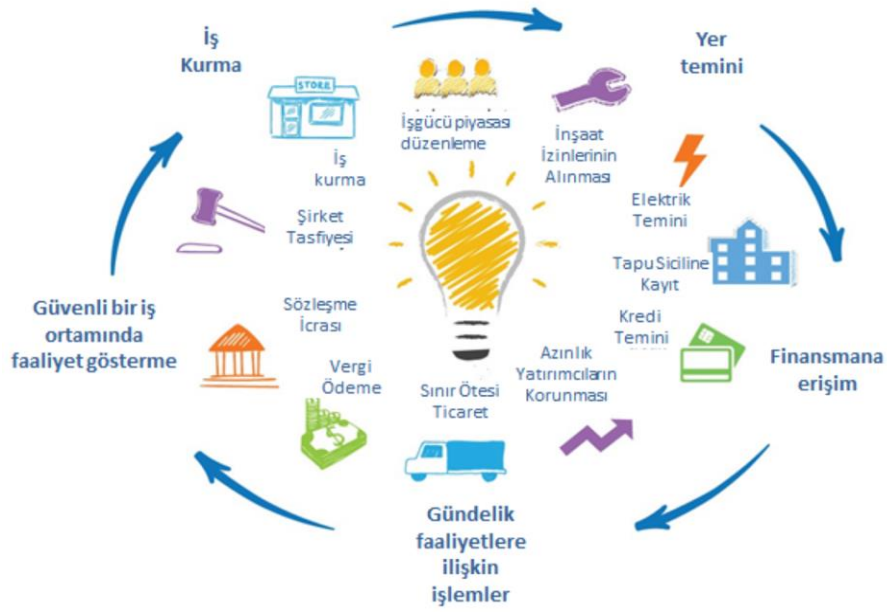
İş yapma kolaylığı, bir ülkenin ekonomik kalkınma potansiyelini ve yabancı yatırım çekebilme kapasitesini doğrudan etkilemektedir. Dünya Bankası, bu endeksi yayımlayarak ülkelerin iş ortamlarını iyileştirmek için gerekli reformları gerçekleştirmelerine yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda EDBI, yatırımcılar ve girişimciler için hangi ülkelerde iş yapmanın daha avantajlı olduğunu belirlemede rehberlik etmektedir.

Dünya Bankası tarafından hazırlanan EDBI, bir ülkenin iş ortamının ne kadar girişimci dostu olduğunu ölçen bir endeks özelliğine sahiptir. EDBI, ülkelerin iş yapma süreçlerindeki düzenlemeleri, işleyişleri ve ekonomik ortamları analiz ederek ülkeleri bu kategorilere göre sıralamaktadır. Hazine ve Maliye Bakanlığı (2024), EDBI'yi, Dünya Bankası tarafından 2004 yılından beri her yıl düzenli olarak ilgili üye ülkelerde yatırım ortamını etkileyen iş düzenlemelerini analiz eden bir kavram olarak tanımlamıştır.

Dünya Bankası'nın 1990'lardaki temel hedefi, kredileri güvence altına alarak ve özel finansmanı destekleyerek yatırımı teşvik etmektir. Daha sonra Dünya Bankası yatırımları olumsuz etkileyen temel nedenlerden olan aşırı yüklenilmiş iş düzenlemeleri olduğunu saptayarak bu konuya odaklanmaya başlamıştır (Rogge ve Archer, 2021). Bu amaç doğrultusunda Dünya Bankası, EDBI'yi 2000'lerden bu yana başlayarak her yıl yayınlamaktadır. EDBI, bir ülkenin iş ortamını teşvik etmedeki etkinliğini ölçmek için bir referans olarak kurumsal kalite ölçüsü sağlamaktadır ve küresel ölçekte küçük yerel işletmeleri etkileyen iş düzenlemesi faktörlerini incelemektedir.

EDBI, Dünya Bankası grubunun önde gelen ekonomistleri Simeon Djankov, Michael Klein ve Caralee McLiesh tarafından 2004 yılından itibaren düzenli olarak yayımlanan bir çalışmadır. İlk endeks çalışmasında, 85 ülkedeki girişimci ve yatırımcı firmalar incelenmiştir. Bu inceleme kapsamında, firmaların yasal olarak yatırım gerçekleştirebilmesi için karşılanması gereken prosedür sayısı, resmi işlemlerin süresi ve maliyetler dikkate alınmıştır. İlk araştırmalar sonucunda, iş yapma sürecindeki zorlukların yüksek olduğu ülkelerde yolsuzluk, kayırma, haksız uygulamalar, kayıt dışılık, yasadışı ve şeffaf olmayan tutumlar gibi olumsuz durumların yaygın olduğu tespit edilmiştir (Fibra, 2018:34; Bozkurt ve Akçacı, 2023:100).

İş yapma kolaylığında neler ölçülürün gösterimi Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1. İş Yapma Kolaylığında neler ölçülür?

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (<https://www.hmb.gov.tr/is-yapma-kolayligi-nedir>)

Endeksin amacı, ülkelerin iş ortamlarını iyileştirmek için gerekli reformları yapmalarına yardımcı olmak ve yatırımcıların hangi ülkelerde iş yapmanın daha avantajlı olduğunu belirlemelerine yardımcı olmaktır. Dünya Bankası, bu endeksi yayınlarken ülkelerin reform çabalarını da teşvik etmeyi amaçlamıştır.

EDBI'nin alt boyutları ve alt boyutlara yönelik açıklamaları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. İş Yapma Kolaylığı Endeksi Alt Boyutları ve Açıklamaları

Sıra	Alt Boyut	Açıklama
1	İşe Başlama	Yeni bir işletme kurmanın kolaylığı, maliyeti ve gereken süreyi açıklamaktadır.
2	İnşaat İzinlerinin Alınması	İnşaat izinlerinin alınması için gereken süreçler, maliyetler ve süreleri açıklamaktadır.
3	Elektrik Temini	Elektrik bağlantısı almanın kolaylığı, maliyeti ve süresini açıklamaktadır.
4	Tapu Kaydı	Mülkiyet haklarının tescili, mülkiyetin devri süreçleri ve maliyetini hesaplayarak açıklamaktadır.
5	Kredi Temini	Krediye erişim kolaylığı ve kredi bilgilerinin şeffaflığını ifade etmektedir.
6	Küçük Yatırımcıların Korunması	Azınlık yatırımcılarının korunma düzeyini göstermektedir.
7	Vergi Ödemesi	Vergi ödeme süreci, vergilerin sayısı ve ödenmesi gereken zamanları açıklamaktadır.
8	Dış Ticaret	İhracat ve ithalat işlemlerinin kolaylığı ve maliyetini hesaplayarak göstermektedir.
9	Sözleşmenin İcrası	Ticari sözleşmelerin uygulanma sürecini ve maliyetini göstermektedir.
10	Şirket Tasfiyesi	İşletmelerin iflas süreçleri ve bu süreçlerin etkinliği hakkında bilgi vermektedir.

Kaynak: (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2024; doingbusiness.org).

Tablo 1'de belirtildiği gibi EDBI'de yatırımcıların kararlarında etkili olan endeksin alt boyutlarında; İşe Başlama, İnşaat İzinlerinin Alınması, Elektrik Temini, Tapu Kaydı, Kredi Temini, Küçük Yatırımcıların Korunması, Vergi Ödemesi, Dış Ticaret, Sözleşmelerin İcrası ve Şirket Tasfiyesi'ne ilişkin nicel göstergeleri ortaya koymaktadır. İlgili göstergelerin, iş yapabilirlik endeks hesaplamasında seçilmesinde literatürden derlenen teorik bilgilerden yararlanılmış ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde kurumların rolüne ilişkin kapsamlı araştırmalar yapılmıştır (Saygılıoğlu, 2016; Kangal vd., 2018; Bozkurt ve Akçacı, 2023). EDBI hesaplamasında kullanılan bu

boyutların her biri, bir ülkenin iş ortamının farklı yönlerini değerlendirmektedir. Ayrıca genel iş ortamının rekabet seviyesini de gözler önüne sermektedir. EDBI, ülkelerin bu konularda performanslarını geliştirmelerine rehberlik etmekte ve küresel ekonomik büyümenin kritik bir unsuru olarak öne çıkmaktadır. Bu göstergeler, işletmelerin günlük faaliyetlerine nasıl yansıdığı ve bir ülkenin iş ortamının rekabetçiliği hakkında değerli bilgiler sunmaktadır.

EDBI puanları ve sıralamaları, ülkelerin reel sektörde kurumsal politikalar oluşturma yetkinliğini ve bu politikaların etkinliğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda EDBI, düzenleyici performansın bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. En yüksek ve en düşük sıralamalar ve puanlar arasındaki karşılaştırmalar, politika yapıcılar için mevcut durumu değerlendirmede önemli bir araç olmaktadır. Konu başlıklarındaki puanlar ve sıralamalar, bileşen göstergelerini ağırlıklandırarak ve basit bir ortalama alma yöntemi kullanılarak hesaplanmaktadır (Malik ve Jyoti, 2018:78). Bir ekonominin bazı göstergelerde düşük puan alması, diğer göstergelerde yüksek puan alarak genel sıralamasını artırabilir veya düşürebilir. Bu nedenle, yatırımcılar genellikle en kritik olan ağırlıklı puana odaklanmayı tercih etmektedirler. Hukuki konularla ilgili puanlar ise genellikle en önemli olanlardır (Tan vd., 2018). Dünya Bankası, 2021'de bazı veri manipülasyonları ve etik sorunlar nedeniyle İş Yapabilme Kolaylığı Endeksi'ni durdurma kararı almıştır (Worldbank.org, 2021).

İlgili çalışmada, ülkelerin iş sektöründe yetkinliklerini ve reel sektöre yönelik politikalarının etkinliğini ortaya koymayı amaçlayan EDBI'yi çok değişkenli istatistiksel analiz yöntemlerinden biri olan Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi ile değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda, çalışmada ilk olarak giriş bölümünde teorik çerçeve çizilmiştir. İkinci kısımda EDBI ile ilgili yapılmış çalışmaların derlendiği literatür kısmına yer verilecektir. Üçüncü bölümde çalışmanın veri seti ve yöntem hakkında bilgi verilecek, dördüncü bölümde ise amprik bulgular sunulacaktır. Beşinci ve son bölümde ise, elde edilen amprik bulgular tartışılarak çeşitli önerilerde bulunulan sonuç kısmı yer alacaktır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmanın bu bölümünde yerli ve yabancı yazında iş yapabilme kolaylığı endeksi ile ilgili yapılmış olan çeşitli çalışmalardan kronolojik sıraya göre hazırlanan literatür kısmı yer almaktadır.

Pinheiro-Alves ve Zambujal-Oliveira (2012), iş yapma kolaylığı için hesaplanan endeksin, tutarlılık ve betimleyici güç açısından zayıf olduğunu belirterek, karar verme sürecinde kullanılmaması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Çok uluslu şirketler tarafından yatırım yeri kararlarında yaygın olarak kullanılan endeks, faktör analizi ve Cronbach alfa sonuçlarına göre iş ortamını, sınırlı tutarlılık ve betimleyici analizle değerlendirmektedir. Sonuç olarak, bazı değişkenlerin sonuçlara istatistiksel olarak anlamsız katkısı, bu değişkenlerin değiştirilmesi gerektiğini ve endeksin yeniden formüle edilerek güvenilirliğinin önemli ölçüde artırılabilceği ifade edilmiştir.

Yardımcıoğlu'nun (2015) çalışması, yükselen piyasa ekonomileri olarak kabul edilen Türkiye, Çin, Brezilya, Hindistan, Rusya ve Meksika'nın EDBI bakımından incelenmesini içermektedir. Bu çalışma, Dünya Bankası'nın 2014 Mart ayı verilerine (Doing Business) dayanarak, bu ülkelerin endeks açısından avantajlı ve dezavantajlı yönlerini karşılaştırmaktadır. Bulgular, Türkiye ve Çin'in iş yapma kolaylığı açısından diğer ülkelerden daha avantajlı bir konumda olduğunu ortaya koymuştur.

Tan vd. (2017), yatırımcılar için çekicilik, iş dostu olma ve rekabetçi politikalar olmak üzere üç farklı ortamı içeren bütünsel bir yaklaşım benimseyen iş yapma kolaylığı endeksine yeni bir çerçeve önermişlerdir. Önerilen endeks sayesinde, iş yapma ile yatırımlar arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Hossain vd. (2018), 2011-2015 dönemi için iş yapabilme kolaylığı ile doğrudan yabancı

sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışma, bir iş kurma, kredi alma, mülk kaydetme, vergi ödeme ve sözleşmeleri yürürlüğe koyma yoluyla iş yapma kolaylığını ölçmeyi hedeflemektedir. Analiz sonucunda, iş yapabilme kolaylığı endeksinin göstergelerinden olan “Sözleşmeleri Uygulama”nın doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu ancak “Kredi Alma” ve “Mülk Kaydetme”nin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Doshi vd.’nin (2019) çalışması, Dünya Bankası’nın iş yapma kolaylığı için hazırladıkları endeksin, küresel iş düzenlemeleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Elde edilen bulgular neticesinde EDBI, devletlerin sıralanarak, yabancı yatırımcılar ve seçmenler gibi önemli kitlelerin görüşlerini etkilediği ve devletlerin düzenleyici politikalarında değişiklik yapmalarına yol açan bir olgu olduğu belirlenmiştir.

Sayekti vd. (2019), Asya ve Avrupa bölgelerindeki 42 ülkenin İş Yapma Kolaylığı ile En İyi Ülkeler Sıralaması arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi hedefledikleri çalışmalarında regresyon analizini kullanmışlardır. Çalışmada ülkenin En İyi Ülkeler Sıralaması ne kadar yüksek ise EDBI puanının da o kadar yüksek olduğu ve Avrupa ülkelerinin Asya ülkelerine nazaran daha yüksek EDBI skorları olduğunu ortaya çıkarmışlardır.

Acar ve Çetinceli’nin (2020) çalışması, EDBI raporlarında yer alan başlıklar ile yatırım ortamı arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Bu bağlamda, raporlardaki çeşitli başlıkların, özellikle "Sınır Ötesi Ticaret" başlığının, uluslararası ticaret üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada yapılan tanımlayıcı istatistikler yardımıyla EDBI’nin lojistik performans üzerinde etkisi olduğu saptanmıştır.

Rogge ve Archer (2020) çalışmalarında, daha esnek bir ağırlıklandırma yöntemi kullanarak iş yapabilme endeksinin yeniden hesaplamıştır. Bu yöntemin farklı versiyonlarını kullanarak, 2010-2019 dönemi için EDBI’deki değişiklikler incelenmiş ve Dünya Bankası tarafından belirlenen bölgesel sınıflandırmalara göre ülkeler gruplandırılmıştır.

Coşkun vd. (2021), ülkelerin girişimcilik ve finansal serbestlik özelliklerine göre kümelenmesi için ekonomik özgürlük endeksi ve EDBI’yi kullandıkları çalışmalarında bulanık k-ortalamalar yöntemini kullanmışlardır. Çalışmanın sonucunda, iş yapma kolaylığı ile ekonomik özgürlükler ve her iki endeks ile gelir grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Finansal serbestliğin, iş yapma kolaylığın artırdığını ve iş yapma kolaylığı ve ekonomik özgürlüğü yüksek seviyede olan ülkelerin gelir düzeylerinin de yükseldiği sonucuna ulaşılmıştır.

Babatunde vd. (2021), EDBI’nin yatırım getirisi üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmada, tanımlayıcı ve doğrusal regresyon analizini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda, Hükümet politikasının sürekliliğinin istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, trafik ve ulaşım yönetimi, güç kaynağı ve güvenlik altyapısının, yatırım getirisi üzerinde herhangi etkiye sahip olmadığı saptanmıştır.

Pala (2022), Türkiye ve Vişegrad ülkelerinin yatırım ortamlarının beraber değerlendirilmesini amaçladığı çalışmada çok kriterli karar verme tekniklerinden olan MEREC ve TRUST yöntemlerini kullanarak analizi gerçekleştirmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, Türkiye, 2020 yılı verileri için beş ülke arasından dördüncü olmuştur. Ayrıca Türkiye’nin söz konusu ülkeler arasında öncü sırada olması için “iflas hallerinin sonuçlanması” alt boyutunda önemli reformlar gerçekleştirmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bozkurt ve Akçacı (2023), 2019 ve 2020 yılında yayınlanan EDBI verilerini ele alarak Türkiye

ve AB üyesi ülkelerin endekste yer alan kriterlere göre kıyaslamasını yapmışlardır. Değerlendirme sonucunda vergi oranlarının mevcut imkanlar dahilinde azaltılması, ihracat işlem ve süreçlerinde kolaylaştırıcı önlemler alınması ve iflas süreçlerinde iyileştirmeler yapılması kriterlerinde ilerleme kaydetmesi gerektiği sonucu elde edilmiştir.

Gürler (2023), AB'ye üye olmanın, ülkelerin iş yapabilmeleri üzerinde bir etkisinin olup olmadığını araştırmayı hedefleyen çalışmada MANOVA ve diskriminant analizinden faydalanmıştır. Elde edilen sonuçlar, AB'ye üyelik durumunun sadece elektriğe ulaşma, kredi alma ve iflasın çözülmesi faktörlerinde farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Ayrıca AB üyeliği üzerinde en etkili faktörler arasında iş kurma olduğunu göstermiştir.

Literatürdeki çalışmaların incelenmesi ve derlenmesi sonucunda, iş yapabilme kolaylığı endeksi için Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi kullanılarak daha önce bir araştırma yapılmamış olması ve endeksi oluşturan alt boyutlar arasından hangisinin daha öncü olduğunun belirlenmesine yönelik bir çalışmanın eksikliği, bu çalışmanın özgünlüğünü vurgulamaktadır.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çok boyutlu ölçekleme (Multidimensional Scaling Analysis – MDS), nesneler arasındaki yakınlıkları düşük boyutlu bir uzayda noktalar arasındaki mesafeler olarak temsil eden bir tekniktir (Kruskal 1964; Mair vd., 2022). MDS analizi, psikolojik ölçümden türetilmiş olup, ilk kez 1952'de Torgerson tarafından önerilmiştir (Torgerson, 1952). Temel ilke, belirli bir algoritma aracılığıyla nesnelerin daha düşük boyutlu bir r-uzayında gösterilebilmesidir. Genellikle, görselleştirme açısından $r = 2$ ve $r = 3$ yaygın olarak kullanılmaktadır. Analizde faydalanan farklılık veya mesafe ölçümüne bağlı olarak, MDS, metrik MDS ve non-metrik MDS olarak ikiye ayrılabilir. Eğer farklılık veya mesafe matrisleri, aralık ölçeği veya oran ölçeğinin gerçek değerleriyle elde ediliyorsa, buna metrik MDS denir. Aksi takdirde, farklılık veya mesafe matrisleri sıralı sayılarla ifade ediliyorsa, buna non-metrik MDS denir (He ve Shang, 2018).

MDS analizi, benzerlik yargılarını nicelleştirmek için kullanılan etkili bir araçtır. Bu teknik, keşifsel veri analizi ve boyut azaltma amacıyla kullanılan çeşitli istatistiksel prosedürleri kapsamaktadır. MDS analizi, bir grup öge arasındaki benzerlik tahminlerini girdi olarak alır; bu tahminler, doğrudan derecelendirmeler veya çeşitli dolaylı ölçümler şeklinde olabilir.

MDS analizinin çıktısı, ögeler arasındaki ilişkileri mekansal olarak gösteren bir haritadır. Bu haritada, benzer ögeler birbirine yakın, farklı ögeler ise orantılı olarak daha uzak konumlandırılmaktadır. Bu sayede, ögeler arasındaki benzerlik ve farklılıklar görsel olarak kolayca anlaşılabilir. Harita üzerinden, veri setinin altında yatan boyutlar çıkarılabilir veya önceden belirlenmiş hipotezler doğrulanabilir. Bu süreç, uzayın organizasyonunun öznel olarak incelenmesiyle gerçekleştirilir ve böylece verinin yapısal özellikleri hakkında derinlemesine içgörüler elde edilebilmektedir (Ding, 2006; Hout vd., 2013).

MDS analizi, benzerlik veya farklılık verilerini analiz etmek için kullanılan bir dizi veri analiz yöntemidir. MDS, nesneler arasındaki (benzerlik) farklılık verilerini çeşitli mesafe modelleriyle temsil eder. Benzerlik terimi, iki nesne arasındaki "benzerlik" derecesini ifade ederken, farklılık terimi "benzer olmama" derecesini ifade eder. MDS, bir dizi nesneyi çok boyutlu bir uzayda noktalar olarak temsil eder, böylece benzer nesnelere karşılık gelen noktalar birbirine yakın, farklı nesnelere karşılık gelen noktalar ise birbirinden uzak yerleştirilir. Araştırmacı, bu nesne konfigürasyonunu anlamlandırarak uzaydaki anlamlı bölgeleri ve/veya yönleri tanımlamaya çalışır.

n farklı nesnelerin sayılarını göstermek üzere i ve j için nesneler arasındaki farklılığın δ_{ij} tarafından verildiğini varsayalım. Koordinatlar, çözümün boyutu olan p tarafından önceden belirlenmiş bir $n \times p$ matris X içinde toplanır. Bu nedenle, X 'in i satırı, nesne i için koordinatları vermektedir. X 'in i ve j satırları arasındaki Öklid mesafesi d_{ij} olarak tanımlanmak üzere:

$$d_{ij} = \sqrt{\sum_{s=1}^p (x_{is} - x_{js})^2} \quad (1)$$

Eşitlik1, i ve j noktalarını birleştiren en kısa çizginin uzunluğunu göstermektedir. MDS'nin amacı d_{ij} mümkün olduğunca yakın bir şekilde δ_{ij} 'ye eşleştiği bir X matrisi bulmaktır. Bu amaç çeşitli şekillerde formüle edilebilir ancak burada raw-Stres σ^2 'nin tanımını kullanılmaktadır, yani:

$$\sigma^2 = \sum_{i=2}^n \sum_{j=1}^{i-1} w_{ij} (\delta_{ij} - d_{ij})^2 \quad (2)$$

MDS analizini değerlendirmek için resmi bir ölçüm öneren ilk kişi Kruskal'dır. Bu ölçüm aynı zamanda en küçük kareler MDS modeli olarak da adlandırılır. Benzerliklerin ve mesafelerin simetrisi nedeniyle, toplam yalnızca $i > j$ olan çiftleri içerir. Burada, w_{ij} kullanıcı tanımlı bir ağırlıktır ve pozitif değere sahiptir. Örneğin, birçok MDS programı, eksik olan benzerlikler için $w_{ij} = 0$ 'ı varsayılan olarak seçer. σ^2 'nin en aza indirgenmesi karmaşık bir problemdir. Bu nedenle, MDS programları, σ^2 'nin minimum olduğu bir X matrisini bulmak için iteratif sayısal algoritmalar kullanır. Ham Stress ölçüsünün yanı sıra, Stress'i yapmak için diğer ölçümler de vardır. Bunlardan biri, basitçe karelerin toplamına bölünmüş ham Stress olan normalize edilmiş raw-Stress'tir. Bu ölçümün raw-Stress'e göre avantajı, değerinin ölçekten ve benzerliklerin sayısından bağımsız olmasıdır. İkinci ölçüm, Kruskal'ın Stress-1'idir, bu da karelerin toplamına bölünmüş raw-Stress'in kareköküdür. Üçüncü bir ölçüm ise Kruskal'ın Stress-2'sidir, bu da Stress-1'e benzer ancak payda karelerin toplamı yerine mesafelerin varyansına dayanmaktadır (Machado vd., 2011).

Literatürde sıklıkla kullanılan ve oldukça popüler olan bir diğer MDS ölçüsü ise S-Stress değeridir ve kare mesafeler ile kare farklılıklar arasındaki kare hatanın toplamını ölçer. Öklid mesafeleri, döndürme, çevirme ve yansıma altında değişmez olduğundan, bu işlemler MDS çözümüne etki etmeden serbestçe uygulanabilir. Birçok MDS programı, koordinatları boyutsal olarak sıfıra toplamak için bu belirsizliği kullanır. Çok boyutlu gerçek form ile azaltılmış m -boyutlu uzayda kesilen form arasındaki farkı ifade etmek için STRESS (Standartlaştırılmış Artık Karelerin Toplamı) indeksi kullanılır:

$$Stress = \left[\frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=i+1}^n (\delta_{ij} - d_{ij})^2}{\sum_{i=1}^n \sum_{j=i+1}^n d_{ij}^2} \right]^{1/2} \quad (3)$$

Burada, n veri kümesindeki nesne veya birimlerin sayısını temsil etmektedir. Ayrıca eşitlik 3'te yer alan δ_{ij} , gözlemlenen mesafelerin geometrik gösteriminde optimal uyumunu temsil etmektedir. Elde edilen stres değerlerinin küçük olması (0'a yakın) arzu edilen bir durum iken yüksek bir stres değeri kötü bir uyumun göstergesi olarak kabul edilir (Wickelmaier, 2003). Ayrıca, 0,025'e kadar olan stres değerleri mükemmel uyumu gösterirken, 0,05'e kadar olan stres değerleri iyi uyumu, 0,10'a kadar olan stres değerleri düşük uyumu göstermektedir. Ancak, 0,20'nin üzerinde olan stres değerleri uyumsuzluk durumunun olduğunu göstermektedir. Reel mesafeleri ile hesaplanan mesafeler arasındaki uyumu ifade eden stress değeri ve eşik sınırı yorumları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Stres Değerleri ile Uyum Derecesinin Belirlenmesi

Stress Değeri	Uyum Göstergesi
0,000	Tam uyum
0,025	Mükemmel uyum
0,050	İyi uyum

0,100 0,200	Düşük Zayıf uyum

Tablo 2’den elde edilen değerler, MDS analizinin uyum iyiliğinin değerlendirilmesi için kriter olarak kullanılmaktadır. Diğer yandan MDS analizinin güvenilirliğini sınamak için R^2 değerinden faydalanılmaktadır. Söz konusu değer 0,60’tan yüksek olması MDS analizinin güvenilir sonuçlar verdiğini doğrulamaktadır.

4. BULGULAR

Söz konusu çalışmada Avrupa Birliğine kayıtlı olan ülkelerin iş yapabilirlik durumlarının değerlendirilmesi için 2021 yılına ait verileri kullanarak MDS analizi gerçekleştirilmiştir. MDS analizinin ilk adımında endeksi oluşturan değişkenlerin birbirlerine göre konumları hesaplanarak verilmektedir.

MDS analizinde, EDBI değişkenlerine göre ülkelerin birbirlerine olan uzaklıklarından iki boyutlu uzayda yer alan konumları araştırılmış ve Euclidian Uzaklık ile değişkenlerde z standartlaştırması kullanılmıştır. MDS analizinde iterasyon sayısının belirlemek için ve analizinin güvenilirliğini hesaplamak için Stress istatistiğinden ve R^2 değerinden faydalanılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Stress Bulguları - EDBI Değişkenleri İçin

Stres Değeri = 0,021284		
$R^2 = 0,65$		
Young S-stress değeri formül 1		
İterasyon	S-stress	Gelişme
1	0,33598	
2	0,29622	0,03976
3	0,29475	0,00147
4	0,29382	0,00093

Tablo 3 değerlendirildiğinde; iki boyutlu uzay için (k=2) iterasyon işlemi Young’ın Stress istatistiğinin 0’a yakın (0,001’den küçük) olduğu değere kadar devam etmiş ve 4. iterasyonda işlem durdurulmuştur. MDS analizinin uygunluğunu ve geçerliliğini belirlemek için Stress değeri 0,021 ve veri setindeki değişimin göstermek için hesaplanan R^2 değeri ise %65 olarak elde edilmiştir.

EDBI’ya ait değişkenler için belirlenen koordinatlar k=2 için hesaplanmıştır. Koordinatlara ilişkin sonuçlar Tablo 4’te yer almaktadır. Değişkenlere ait koordinat yüklerinin büyüklük ve işaretlerine bakılarak değişken konumları hakkında tahminler ileri sürülmektedir. Diğer yandan, söz konusu konumlara ait grafiklerin elde edilmesi yapılacak yorumların kolaylaşmasını sağlamaktadır.

Tablo 4. EDBI Değişkenlerine İlişkin Koordinatlar

Sıra No	Değişkenler	Boyutlar	
		1	2
1	İşe Başlama	1,1580	-0,9145
2	İnşaat İzinlerinin Alınması	0,2901	-1,2165
3	Elektrik Temini	1,0757	-0,1449
4	Tapu Kaydı	-1,0262	0,1146
5	Kredi Temini	-0,7714	1,2213
6	Küçük Yatırımcıların Korunması	1,6240	0,8922
7	Vergi Ödemesi	0,2699	-0,7649
8	Dış Ticaret	-1,8295	0,3775
9	Sözleşmenin İcrası	-1,2805	-0,8715
10	Şirket Tasfiyesi	0,4899	1,3067

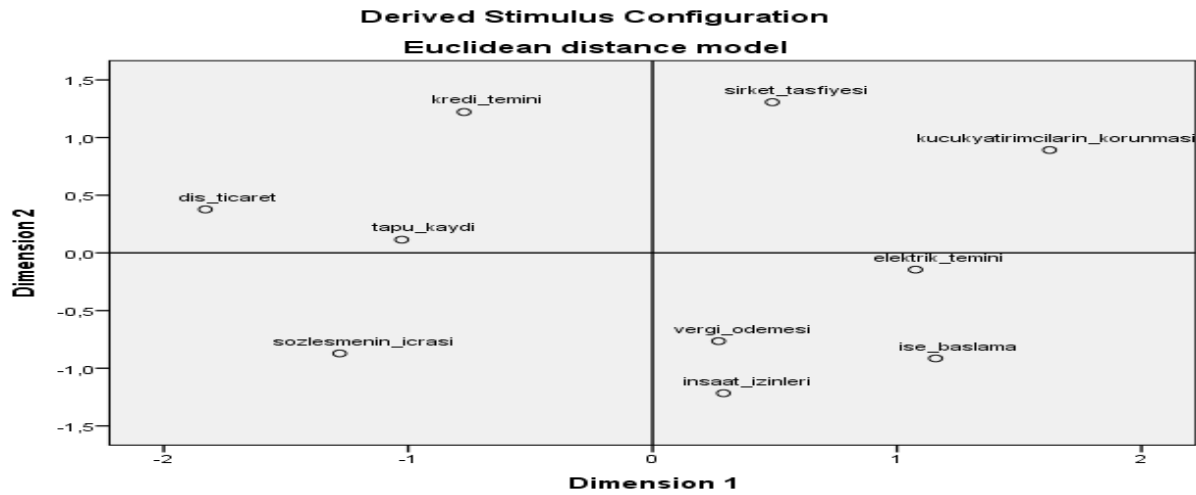
EDBI değişkenlerine ait koordinatların gösterildiği Tablo 4 değerlendirildiğinde, birincil boyutta yer alan “İşe Başlama, Elektrik Temini ve Küçük Yatırımcıların Korunması” değişkenleri pozitif yüklü olmakla beraber 1’in üzerinde değerler almış değişkenlerdir. Söz konusu bu değişkenlerin birincil boyutta EDBI bakımından birbirine en benzer değişkenler olduğu saptanmıştır. “Tapu Kaydı, Dış Ticaret ve Sözleşmenin İcrası” değişkenleri negatif yüklü olmakla beraber 1’in üzerinde değer aldıkları için EDBI açısından endeksin oluşumunu sağlayan diğer alt boyutlardan ayrılmış olduğu gözlemlenmiştir. Diğer yandan, EDBI’yi oluşturan değişkenlerin ikincil boyutu ele alındığında “Kredi Temini ve Şirket Tasfiyesi” değişkenleri 1’in üzerinde pozitif yüklüdür. Ancak, “İnşaat İzinlerinin Alınması” değişkeni negatif yüklü ve 1’in üzerinde değer alarak ikinci boyutta diğer değişkenler arasında EDBI açısından en farklı değişken olduğu saptanmıştır.

Koordinatların hesaplanmasından sonra MDS analizi ile EDBI’yi oluşturan değişkenlerin birbirlerine olan uzaklıklarını gösteren farklılıklar matrisi elde edilmiştir. Farklılıklar matrisi değişkenlerin birbirlerine göre homojenlik ve heterojenlik kısımlarını göstermektedir. Farklılıklar matrisinde sıfıra yakın değerler benzerliğin yüksek olduğunu ifade ederken, 1’in üzerindeki matris değerleri değişkenler arasında farklılığın çok yüksek olduğunu ifade etmektedir. Elde edilen farklılık matrisi sonuçları Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5. Farklılıklar Matrisi- EDBI Değişkenleri İçin

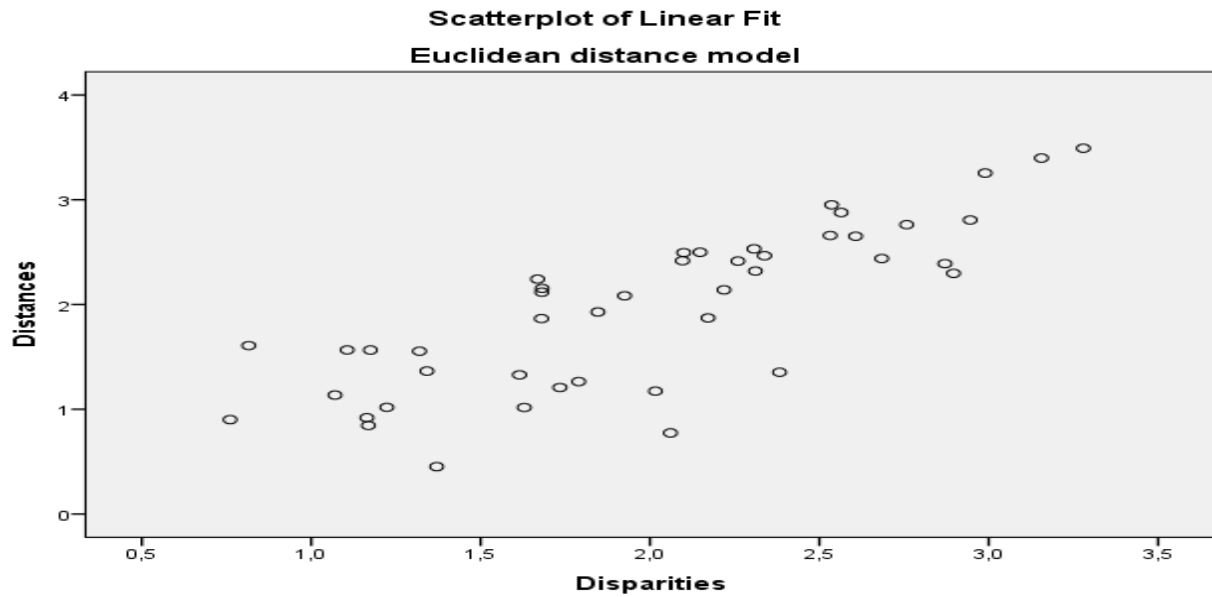
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	0,000									
2	1,164	0,000								
3	2,060	1,615	0,000							
4	2,260	2,171	1,681	0,000						
5	2,564	2,532	2,896	1,070	0,000					
6	1,680	2,100	2,016	2,758	2,096	0,000				
7	0,760	1,370	1,629	1,106	1,668	2,219	0,000			
8	2,989	2,607	2,536	1,169	2,383	3,279	2,871	0,000		
9	2,684	0,815	2,338	1,223	1,681	3,155	1,320	1,341	0,000	
10	2,311	2,307	1,174	1,846	1,789	1,734	1,925	2,148	2,945	0,000

Tablo 5’te yer alan farklılık matrisi değerlendirildiğinde EDBI’ya göre birbirine en çok homojenlik gösteren değişkenler, 0,760 matris değeri ile “İşe Başlama” ve “Vergi Ödemesi”; 0,815 matris değeri ile “İnşaat İzinlerinin Alınması” ve “Sözleşmenin İcrası” olarak belirlenmiştir. Diğer yandan birbirilerine karşı heterojenlik seviyeleri yüksek olan değişkenler 3,279 matris değeri ile “Küçük Yatırımcıların Korunması” ve “Dış Ticaret”; 3,155 matris değeri ile “Küçük Yatırımcıların Korunması” ve “Sözleşmenin İcrası”; 2,989 matris değeri ile “İşe Başlama” ve “Dış Ticaret” ve 2,945 matris değeri ile “Sözleşmenin İcrası” ve “Şirket Tasfiyesi” olarak belirlenmiştir. EDBI’daki değişkenlerin ifade ettiği anlamlar göz önüne alındığında, analiz sonuçlarının tutarlı olduğu ifade edilebilir. Farklılıklar matrisinin verilmesinden sonra MDS analizi ile EDBI’da yer alan değişkenlerin birbirlerine göre konumlarının grafiksel gösterimi elde edilmiştir. Söz konusu sonuçlar Şekil 2’de yer almaktadır.

Şekil 2. EDBI'ye ait Değişkenlere İlişkin Öklid Mesafesi Modeli

Ülkelerin iş yapabilme durumlarını hesaplamak için kullanılan EDBI'ya göre birbirine en çok benzerlik gösteren değişkenler “İşe Başlama”, “Vergi Ödemesi”, İnşaat İzinlerinin Alınması” ve “Elektrik Temini”dir. Ayrıca, “Sözleşmenin İcrası” değişkeninin diğer değişkenlere göre daha farklı konumlandığı görülmektedir. Değişkenlere ilişkin elde edilen Öklid Mesafeli Modelin serpilme diyagramı da elde edilerek Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3. Değişkenlere İlişkin Öklid Mesafesi Modeli Serpilme Diyagramı

Değişkenlere ilişkin Öklid mesafesi modeli serpilme diyagramının yer aldığı Şekil 3 incelendiğinde değişkenlerin uzaklıklara göre farklılıklarının doğrusal bir düzen içerisinde olduğu görülmektedir. Bu durumda, gözlemsel uzaklıklar ile farklılıkların doğrusal bir ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır.

EDBI'yi oluşturan değişkenlere uygulanan MDS analizi aynı şekilde araştırmanın evrenini oluşturan AB ülkelerine de uygulanarak, söz konusu ülkelerin EDBI açısından birbirlerine göre benzerlikleri ve farklılıkları elde edilmiştir. Ülkelere uygulanan MDS analizine ait hesaplanan iterasyon ve stres bulguları Tablo6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Stress Bulguları - AB Ülkeleri İçin

Stres Değeri = 0,024780		
$R^2 = 0,66$		
Young S-stress değeri formül 1		
İterasyon	S-stress	Gelişme
1	0,46056	
2	0,37434	0,08621
3	0,36421	0,01013
4	0,36305	0,00116
5	0,36287	0,00018

Tablo 6'ya göre, iki boyutlu uzayda (k=2) Young'ın Stress istatistiği 0'a yakın (0,001'den küçük) bir değere ulaşana kadar iterasyon işlemi sürdürülmüş ve bu işlem 5. iterasyonda sona erdirilmiştir. MDS analizinin uygunluğu ve geçerliliği için Stress değeri 0,025, veri setindeki değişimi göstermek amacıyla hesaplanan R^2 değeri ise %66 olarak elde edilmiştir.

MDS analizinin uygunluğunun değerlendirilmesinden sonra araştırmanın örneklemini oluşturan AB ülkelerine göre hesaplanan koordinatlara Tablo 7'de özetlenmiştir.

Tablo 7. AB Ülkelerine İlişkin Koordinatlar

Sıra No	Değişkenler	Boyutlar		Sıra No	Değişkenler	Boyutlar	
		1	2			1	2
Var1	Avusturya	0,5238	0,629	Var15	İtalya	-1,758	0,1794
Var2	Belçika	-0,7722	-0,6007	Var16	Letonya	0,9714	-0,2436
Var3	Bulgaristan	-1,5965	0,5509	Var17	Litvanya	1,7098	0,1111
Var4	Hırvatistan	-0,5963	0,8014	Var18	Lüksemburg	0,8223	1,8871
Var5	Kıbrıs	-0,7906	-1,6725	Var19	Malta	-1,7803	-0,843
Var6	Çek Cumhuriyeti	-1,1524	0,9803	Var20	Hollanda	0,5289	-0,0624
Var7	Danimarka	1,6805	-0,275	Var21	Polonya	-0,5949	0,3784
Var8	Estonya	1,5157	0,5852	Var22	Portekiz	0,2239	0,1506
Var9	Finlandiya	0,981	-0,7494	Var23	Romanya	-0,6591	1,5934
Var10	Fransa	0,2688	-0,2605	Var24	Slovakya	-0,1883	1,2496
Var11	Almanya	1,0718	-0,7002	Var25	Slovenya	-0,3568	-1,1216
Var12	Yunanistan	-1,3581	-1,5447	Var26	İspanya	0,0823	0,0073
Var13	Macaristan	-0,2399	1,4741	Var27	İsveç	0,8187	-0,4483
Var14	İrlanda	0,6445	-2,0559				

Araştırmanın örneklemini oluşturan AB ülkelerinin koordinatlarının yer aldığı Tablo 7 değerlendirildiğinde, birincil boyutta, Almanya, Danimarka, Estonya ve Litvanya ülkeleri pozitif yüklü ve 1'in üzerinde değer almışlardır. Diğer bir ifade ile EDBI bakımından birincil boyutta birbirine benzerlik oranı en yüksek olan ülkeler olarak belirlenmiştir. Benzerlik oranı düşük olan ülkeler ise negatif yüklü olup 1'in üzerinde değer almaları gerekmektedir. Bu bağlamda birincil boyutta, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, İtalya, Malta ve Yunanistan en farklı üç ülke oldukları gözlemlenmiştir. AB ülkelerinin koordinatlarında ikincil boyut değerlendirildiğinde Lüksemburg, Romanya, Macaristan ve Slovakya pozitif yüklü ve 1'in üzerinde değer aldıkları gözlemlenmektedir. İkincil boyut için söz konusu ülkeler en benzer ülkeler olarak kabul edilmektedir. İrlanda, Kıbrıs, Slovenya ve Yunanistan ikincil boyutta negatif yüklü olmakla beraber 1'in üzerinde değer almışlardır. En çok heterojen ülke özelliği gösterdikleri kabul edilir. Birincil ve ikincil boyut ele alındığında Yunanistan'ın birincil ve ikincil boyutta iş yapabilirlik açısından AB ülkelerinden farklılık göstermektedir. Diğer yandan İrlanda birincil boyutta pozitif yüklü olsa da ikincil boyutta (-2,0559) yüksek negatif değeri ile diğer AB ülkelerinden ayrılmaktadır.

AB ülkelerinin koordinatlarının hesaplanmasının ardından farklılık matrisi hesaplanmıştır. İlgili ülkelerin birbirlerine olan uzaklıklarının ifade edildiği farklılık matrisi Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8. Farklılıklar Matrisi- Ülkeler İçin

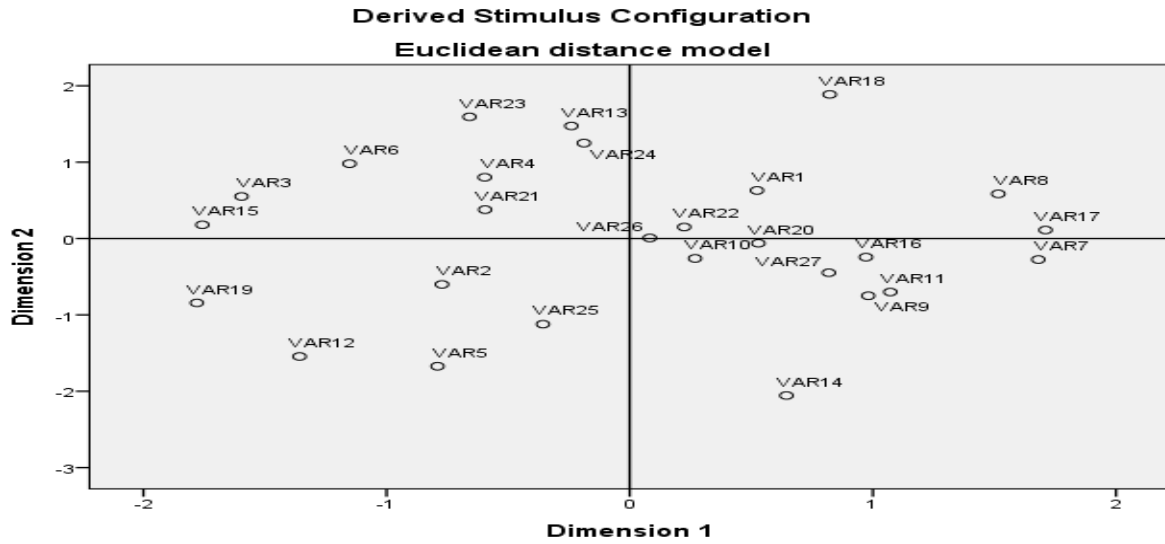
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	0,000									
2	1,607	0,000								
3	1,741	1,321	0,000							
4	0,801	1,918	1,807	0,000						
5	2,454	1,894	2,262	2,107	0,000					
6	1,446	2,228	2,654	1,087	2,242	0,000				
7	1,192	2,027	2,725	2,347	2,759	2,683	0,000			
8	1,685	2,172	2,660	2,173	3,001	2,729	0,926	0,000		
9	1,519	1,688	2,790	2,129	1,666	2,078	1,107	1,356	0,000	
10	0,897	0,816	1,992	1,187	2,177	1,988	1,440	1,548	1,303	0,000
11	1,053	1,901	2,595	2,023	2,405	1,776	1,832	2,225	1,142	1,428
12	2,862	1,622	2,399	2,299	1,249	2,780	3,305	3,125	2,449	1,742
13	1,763	1,735	1,491	1,535	2,758	1,973	2,527	1,458	2,225	1,944
14	2,495	2,283	2,878	2,772	0,802	3,024	1,953	2,619	1,270	2,322
15	1,869	1,910	1,951	1,700	2,404	1,557	2,979	3,038	2,603	1,742
16	1,518	1,760	2,093	1,686	1,952	2,278	1,086	0,672	1,143	1,416
17	1,561	2,594	2,628	2,036	2,932	2,956	0,886	0,550	1,842	1,646
18	2,120	2,584	2,945	2,256	3,482	3,265	2,823	2,102	2,554	1,807
19	2,464	2,189	1,980	2,056	2,118	3,122	3,496	3,072	2,716	1,926
20	1,571	1,426	2,578	1,640	1,983	1,687	1,680	1,377	0,766	1,104
21	0,768	0,868	1,223	1,395	2,233	1,232	1,967	2,188	1,912	1,179
22	0,650	1,065	1,945	1,064	2,040	1,533	1,247	1,134	0,791	0,399
23	2,043	1,826	1,477	1,591	2,611	2,197	2,842	2,152	2,557	2,339
24	1,289	2,174	2,169	0,857	2,552	0,589	2,420	1,810	1,967	1,849
25	1,592	1,388	2,354	1,398	1,267	1,716	1,954	2,555	1,610	1,086
26	0,001	0,883	1,474	0,651	1,820	1,302	1,159	1,637	1,213	0,515
27	0,908	1,772	2,440	1,560	1,971	1,917	0,335	1,113	0,752	0,838

	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
11	0,000									
12	2,889	0,000								
13	2,393	2,861	0,000							
14	2,275	2,270	3,277	0,000						
15	2,446	2,160	2,325	3,432	0,000					
16	1,816	2,552	1,435	1,558	2,889	0,000				
17	2,260	3,143	2,202	2,350	3,182	0,675	0,000			
18	2,747	2,711	2,435	3,674	3,022	2,803	2,412	0,000		
19	2,433	1,345	2,544	2,807	2,617	2,598	2,880	1,916	0,000	
20	2,075	2,112	1,689	2,339	1,884	1,666	2,209	1,995	2,745	0,000
21	1,095	2,316	1,475	2,658	1,440	1,773	2,324	2,623	2,285	1,843
22	1,479	2,110	1,391	2,301	1,524	1,371	1,692	1,567	2,259	0,007
23	2,837	3,082	0,360	3,154	2,869	1,614	2,691	3,136	2,881	2,130
24	1,933	2,949	0,714	3,200	1,703	1,663	2,278	2,701	2,856	1,418
25	2,695	1,137	2,364	1,571	2,708	1,832	1,602	2,045	2,545	2,922
26	1,210	2,253	1,571	1,967	1,785	1,141	1,661	2,265	2,278	1,166
27	1,547	2,471	2,280	1,639	2,041	0,942	0,941	2,567	2,851	1,084

	21	22	23	24	25	26	27
21	0,000						
22	1,187	0,000					
23	1,851	1,892	0,000				
24	1,330	1,158	1,289	0,000			
25	1,811	1,065	2,691	2,191	0,000		
26	0,607	0,416	1,607	1,288	0,931	0,000	
27	1,655	0,673	2,655	1,804	1,046	0,762	0,000

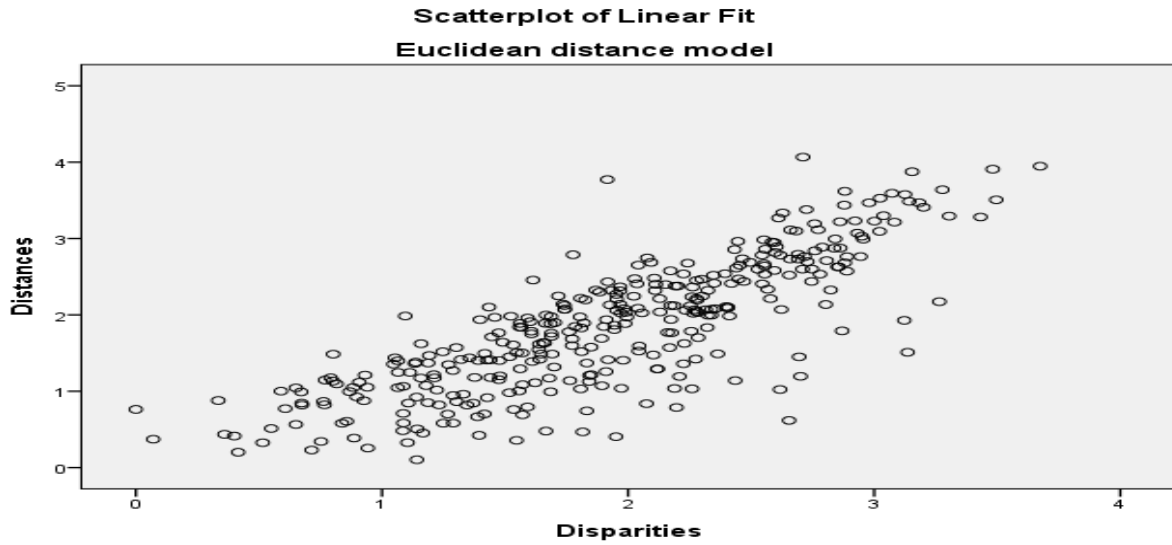
Ülkelere göre farklılık matrisinin yer aldığı Tablo 10'a göre, EDBI açısından birbirine en çok benzerlik gösteren ülkeler 0,001 matris değeri ile İspanya ile Avusturya; 0,007 matris değeri ile Hollanda ve Portekiz; 0,335 matris değeri ile Danimarka ve İsveç; 0,360 matris değeri ile Macaristan ve Romanya; 0,399 matris değeri ile Fransa ve Portekiz; 0,416 matris değeri ile İspanya ve Portekiz; 0,515 matris değeri ile İspanya ve Fransa; 0,550 matris değeri ile Litvanya ve Estonya; 0,589 matris değeri ile Çek Cumhuriyeti ve Slovakya; 0,607 matris değeri ile İspanya ve Polonya; 0,650 matris değeri ile Avusturya ve Portekiz; 0,672 matris değeri ile Estonya ve Letonya olduğu gözlemlenmiştir. Avrupa Birliği ülkeleri içerisinde EDBI bakımından birbirine en az benzeyen ülkeler ise 3,674 matris değeri ile İrlanda ve Lüksemburg; 3,496 matris değeri ile Danimarka ve Malta; 3,482 matris değeri ile Kıbrıs ve Lüksemburg; 3,305 matris değeri ile Danimarka ve Yunanistan; 3,265 matris değeri ile Çek Cumhuriyeti ve Lüksemburg; 3,136 Lüksemburg ve Romanya; 2,856 matris değeri ile Malta ve Slovakya şeklinde belirlenmiştir.

Şekil 4'te AB ülkelerinin birbirlerine göre konumlarının grafiksel gösterimi verilmiştir.

Şekil 4. AB Ülkelerine İlişkin Öklid Mesafesi Modeli

Şekil 4'e göre EDBI'ya göre birbirine en çok benzerlik gösteren AB ülkelerinin orijin etrafında toplanan İspanya, Portekiz, Fransa ve Austurya olduğu gözlemlenmiştir. Diğer yandan, EDBI'ya göre heterojen özellik göstererek farklı konumlanan ülkelerde bulunmaktadır. Söz konusu bu ülkeler Lüksemburg, Malta, İrlanda ve Kıbrıs'tır. Ülkelerle ilişkin öklid mesafe modelinin hesaplanmasından sonra örnekleme oluşturan ülkelerin Öklid mesafesi modeli serpilme diyagramı oluşturulmuştur. İlgili diyagrama Şekil 5'te yer verilmiştir. .

Şekil 5. AB Ülkelerine İlişkin Öklid Mesafesi Modeli Serpilme Diyagramı

Şekil 5'e bakıldığında, ülkelere ilişkin elde edilen Öklid mesafesi modeli serpilme diyagramında farklılıkların doğrusal olarak ilerlediği ve bir uyum gösterdiği saptanmıştır. Bu bağlamda, hesaplanan gözlenen uzaklıkların, farklılıklar ile doğrusal bir ilişki gösterdiği söylenebilir.

5. SONUÇ

Günümüzde hızla büyüyen ve sanayileşen ekonomiler, yatırımcılar için büyük bir çekim merkezi haline gelmiştir. Gelişen ve küreselleşen dünyada sadece ülkeler arası ticaret artmamakta, aynı zamanda yatırım sermayelerinin ve girişimcilerin dolaşımı da çoğalmaktadır. Bu çerçevede, Dünya Bankası tarafından yayınlanan, ülkelerin yatırım ortamını ölçen ve iş yapma süreçlerindeki kolaylık ve zorlukları değerlendiren EDBI, ülkelerin ekonomik kalkınma potansiyelini ve yabancı yatırım çekebilme kapasitelerini ölçmekte önemli bir referans noktası olarak kabul edilmektedir. Özellikle yatırım ortamının uygunluğu, yatırımcıların tercihlerinde belirleyici bir faktör olup, ülkelerin iş yapma kolaylığını iyileştirmeleri ekonomik büyüme ve istihdam artışı açısından kritik öneme sahiptir.

İlgili çalışmada, AB ülkelerini ve EDBI'yi oluşturan 10 değişkeni çok değişkenli istatistiksel analiz tekniklerinden olan MDS analizi ile değerlendirerek ülkeler arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya konulması amaçlanmıştır. EDBI değişkenlerine göre yapılan MDS analizinde iterasyon işlemleri, 4. iterasyonda tamamlanmıştır ve MDS analizinin uygunluğunu ve geçerliliğini belirlemek için yapılan Stress değeri 0,021 ve veri setindeki değişimi göstermek için hesaplanan R^2 değeri %65 olarak elde edilmiştir. "İşe Başlama", "Elektrik Temini" ve "Küçük Yatırımcıların Korunması" değişkenleri birincil boyutta, EDBI bakımından birbirine en benzer değişkenler olarak saptanmıştır. "Tapu Kaydı", "Dış Ticaret" ve "Sözleşmenin İcrası" değişkenleri ise diğer alt boyutlardan ayrılmışlardır. İkincil boyutta "Kredi Temini" ve "Şirket Tasfiyesi" değişkenleri en benzer değişken olarak kabul edilirken, "İnşaat İzinlerinin Alınması" değişkeni ikinci boyutta diğer değişkenler arasında EDBI açısından en farklı değişken olduğu saptanmıştır.

Değişkenlerin birbirlerine göre homojenlik ve heterojenlik kısımlarını gösteren farklılık matrisinde ise EDBI'ye göre birbirine en çok homojenlik gösteren değişkenler "İşe Başlama" ve "Vergi Ödemesi"; "İnşaat İzinlerinin Alınması" ve "Sözleşmenin İcrası" olarak belirlenmiştir. Diğer yandan, birbirlerine karşı heterojenlik seviyeleri yüksek olan değişkenler "Küçük Yatırımcıların Korunması" ve "Dış Ticaret"; "Küçük Yatırımcıların Korunması" ve "Sözleşmenin İcrası"; "İşe Başlama" ve "Dış Ticaret" ve "Sözleşmenin İcrası" ve "Şirket Tasfiyesi" olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın evrenini oluşturan AB ülkelerine de uygulanan MDS analizi 5. iterasyonda sona erdirilmiştir. MDS analizinin uygunluğu ve geçerliliği için Stress değeri 0,025, veri setindeki değişimi göstermek amacıyla hesaplanan R^2 değeri ise %66 olarak elde edilmiştir. AB ülkelerine göre hesaplanan koordinatlara bakıldığında, birincil boyutta Almanya, Danimarka, Estonya ve Litvanya ülkeleri EDBI bakımından birbirine benzerlik oranı en yüksek ülkeler olarak elde edilmiştir. Benzerlik oranı düşük olan ülkeler ise birincil boyutta Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, İtalya, Malta ve Yunanistan en farklı ülkeler olarak gözlemlenmiştir. AB ülkelerinin koordinatlarında ikincil boyut değerlendirildiğinde, Lüksemburg, Romanya, Macaristan ve Slovakya, en benzer ülkeler olarak kabul edilmiştir. İrlanda, Kıbrıs, Slovenya ve Yunanistan ikincil boyutta, en çok heterojen ülke özelliği gösteren ülkeler olmuşlardır. Birincil ve ikincil boyut ele alındığında, Yunanistan'ın iş yapabilirlik açısından AB ülkelerinden farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Diğer yandan, İrlanda birincil boyutta pozitif yüklü olsa da ikincil boyutta yüksek negatif değeri ile diğer AB ülkelerinden ayrılmaktadır.

Ülkelere göre farklılık matrisinin yer aldığı değerlendirmelere göre, EDBI açısından birbirine en çok benzerlik gösteren ülkeler İspanya ve Avusturya; Hollanda ve Portekiz; Danimarka ve İsveç; Macaristan ve Romanya; Fransa ve Portekiz olarak belirlenmiştir. AB ülkeleri içerisinde EDBI bakımından birbirine en az benzeyen ülkeler ise İrlanda ve Lüksemburg; Danimarka ve Malta; Kıbrıs ve Lüksemburg; Danimarka ve Yunanistan olarak saptanmıştır.

Almanya, Danimarka, Estonya ve Litvanya'nın EDBI analizinde benzer özellikler göstermesinin nedenleri incelendiğinde, iş yapma kolaylığı açısından benzer politika ve uygulamalara sahip olmaları gelmektedir. Bu ülkeler, iş kurma ve yürütme süreçlerini iyileştiren yasal çerçevelere, şeffaf ve etkin kamu kurumlarına, modern altyapıya, yüksek eğitim seviyesine sahip işgücüne ve inovasyon odaklı girişimcilik ekosistemlerine sahip olan dünyanın öncü ülkeleri arasında yer almaktadır. Ayrıca, rekabetçi pazar yapıları, ekonomik istikrar ve açık ticaret politikaları ile yatırımcılar için rant sağlayan cazip ülkeler haline gelmektedir (Yılmaz ve Nuhoğlu, 2021; Aliu vd., 2021).

İspanya ve Portekiz, Hollanda ve Danimarka gibi ülkelerin EDBI açısından benzerlik göstermelerinin nedenleri arasında ekonomik büyüklükleri ve makroekonomik istikrarları yer almaktadır (Paksoy, 2015). Örneğin, İspanya ve Portekiz gibi ülkeler, Avrupa'nın güney kesiminde yer alıp, benzer işsizlik oranları ve benzer dış ticaret dengeleri ile dikkat çeken gelişmiş ülkeler arasında yer almaktadır. Bu durum, iş kurma ve yürütme süreçlerinde daha fazla benzerlik göstermelerine neden olabilir. Benzer şekilde, Danimarka ve İsveç'in düşük enflasyon oranları, güçlü ekonomik büyüme performansları ve kamu yönetiminde sağladıkları istikrar, iş yapma kolaylığında yüksek skorlar elde etmelerini sağlamaktadır (Yılmaz, 2008). Bu ülkelerde yatırımcı güvenini artıran makroekonomik politikaların iş yapma kolaylığı endeksine katkısı önemli bir yere sahiptir.

İş yapma kolaylığı açısından ülkeler arasında farklılıklar, aynı zamanda EDBI alt endekslerinde de kendini göstermektedir. Almanya, Danimarka, Estonya ve Litvanya gibi ülkeler, iş kurma süreçlerinde bürokratik engelleri azaltan politikalarıyla öne çıkarken, Yunanistan ve İtalya gibi ülkeler, karmaşık idari süreçler ve zayıf yasal destek nedeniyle daha düşük performans sergilemektedir. Özellikle Almanya ve Estonya, dijital hizmetlerin yaygın kullanımı ve inovasyon odaklı girişimcilik ekosistemleri sayesinde iş yapma süreçlerini daha kolay hale getirmiştir (Doru ve Balku, 2023). Buna karşın, Yunanistan ve İtalya gibi ülkeler, idari zorluklar ve yetersiz inovasyon yapıları nedeniyle iş yapma ortamında geride kalmaktadır (Yılmaz, 2008).

Çalışma bulgularında AB ülkelerinden farklılık gösteren Çek Cumhuriyeti, İtalya, Malta ve Yunanistan ülkelerinin iş yapabilirlik açısından diğer ülkelerden ayrıştığını gösteren çalışmaların da olması analiz sonuçlarını destekler nitelikte olmaktadır. Hamplová ve Provazníková (2014)

çalışmalarında, Çek Cumhuriyeti'nde iş yapma koşullarını olumsuz etkileyen uzun ve karmaşık idari prosedürler, zayıf yasal destek ve mevcut kültürel boyutlar nedeniyle ülke, AB ülkeleriyle kıyaslandığında rekabet gücünü kaybettikleri sonucuna ulaşmışlardır. Aralarında İtalya, Malta ve Yunanistan'ın yer aldığı 6 AB ülkesini farklı ulusal modellere dayalı olarak sosyal girişimciliğin rekabet üzerindeki durumunu ve gelişimini inceledikleri çalışmalarında Terziev vd. (2020), sosyal girişimlerin yeniden canlandırma ve ekonomik kalkınmada önemli rol oynadığını ve söz konusu ülkelerin bu alanlarda ilerlemeleri gerektiğini vurgulamışlardır.

Bu bulgular, EDBI'nın ülkelerin iş yapma kolaylığını değerlendirirken güvenilir ve geçerli bir ölçüm aracı olduğunu ve yatırımcılar için ülkelerin iş yapma ortamlarını kıyaslamada etkili bir rehber olmaya devam ettiğini göstermektedir (Pala, 2022). AB ülkeleri arasında iş yapma kolaylığı açısından belirgin benzerlikler ve farklılıklar tespit edilerek, bu bulguların ülkelerin ekonomik reform ve iyileştirme süreçlerinde önemli birer referans olabileceği sonucuna varılmıştır.

Etik Beyan

“Avrupa Birliği Ülkelerinin İş Yapabilme Kolaylığının Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi İle İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, Ö. F., ve Çetinceli, K. (2020). Uluslararası Ticarete Taşıma Türlerinin Türkiye'nin Lojistik Performans Endeksine Etkisi ve İş Yapma Kolaylığı Endeksi İlişkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 887-905.
- Aliu, A., Aliu, D. ve Çılınoğlu, H. (2021). Etkili Turizm Diplomasisi, Aşı Turizmi ve Üçlü-Sarmal Modeli: Baltık Ülkeleri Araştırması. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 16(2), 743-762.
- Altıntaş, F.F. (2023). G20 Grubu Ülkelerin İş Yapma Kolaylığı Performanslarının Analizi: Standart Sapma Tabanlı Aras Yöntemi ile Bir Uygulama. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 1-21.
- Babatunde, S. A., Ajape, M. K., Isa, K. D., Kuye, O., Omolehinwa, E. O. ve Muritala, S. A. (2021). Ease of Doing Business Index: An Analysis of Investors Practical View. *Jurnal Economia*, 17(1), 101-123.
- Bozkurt, M. ve Akçacı, T. (2023). İş Yapma Kolaylığı: Türkiye ve Avrupa Birliği Karşılaştırması. *Econder International Academic Journal*, 7(2), 97-120.
- Coşkun, A., Rençber, Ö. F. ve Bağcı, H. (2021). Ülkelerin Girişimcilik ve Ekonomik Özgürlük Özelliklerinin Karşılaştırılması: Bulanık K-Ortalamalar Yöntemi ile Örnek Bir Uygulama. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 16(1).
- Ding, C. S. (2006). Multidimensional Scaling Modeling Approach To Latent Profile Analysis in Psychological Research. *Int. J. Psychol.* 41, 226-238.

Örk Özel, S. & Veysikarani, D. (2025). Avrupa Birliği Ülkelerinin İş Yapabilme Kolaylığının Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi ile İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 371-389.

- Doru, S. ve Balku, Y. (2023). Dijitalleşen Kamu Hizmetlerinde E-demokrasi ve Vatandaşlık Anlayışı: Entropi Temelli MABAC Uygulaması AB Ülkeleri Örneği. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 10(1), 580-605.
- Doshi, R., Kelley, J. G. ve Simmons, B. A. (2019). The Power of Ranking: The Ease of Doing Business Indicator and Global Regulatory Behavior. *International Organization*, 73(3), 611-643.
- Gürler, C. (2023). Ease of Doing Business in European Union Countries and Candidates. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, 57, 81-93.
- Hamplová, E. ve Provazníková, K. (2014). Assessment of The Business Environment Competitiveness in The Czech Republic and EU. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 109, 1225-1229.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı (2024), <https://www.hmb.gov.tr/is-yapma-kolayligi-nedir>, Erişim Tarihi: 04.05.2024.
- He, J. ve Shang, P. (2018). Multidimensional Scaling Analysis of Financial Stocks Based on Kronecker-Delta Dissimilarity. *Communications in Nonlinear Science and Numerical Simulation*, 63, 186-201.
- Hossain, M. T., Hassan, Z., Shafiq, S. ve Basit, A. (2018). Ease of Doing Business and Its Impact on Inward FDI. *Indonesian Journal of Management and Business Economics*, 1(1). 52–65.
- Hout, M. C., Papesh, M. H. ve Goldinger, S. D. (2013). Multidimensional Scaling. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, 4(1), 93-103.
- Kangal, N., Eroğlu, İ. ve Çoban, M.N. (2018). İş Yapabilme Kolaylığı Kapsamında MINT Üyesi Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 13 (2).
- Koç, E., Kaya, K. ve Şenel, M. C. (2017). Dünyada ve Türkiye’de Ekonomik Göstergeler-İş Yapma/İş Kurma Kolaylığı Endeksi. *Engineer & the Machinery Magazine*, 58(685), 1-22.
- Kruskal J. B. (1964). Multidimensional Scaling by Optimizing Goodness of Fit to a Nonmetric Hypothesis. *Psychometrika*, 29, 1–27.
- Machado, J. T., Duarte, G. M. ve Duarte, F. B. (2011). Identifying Economic Periods and Crisis With The Multidimensional Scaling. *Nonlinear Dynamics*, 63, 611-622.
- Mair, P., Groenen, P. J. ve de Leeuw, J. (2022). More on Multidimensional Scaling And Unfolding in R: Smacof Version 2. *Journal of Statistical Software*, 102, 1-47.
- Malik, S. ve Jyoti, S. (2018). Ease of Doing Business and Foreign Direct Investment: A Review Paper. *Pacific Business Review International*, 10(12), 76-84.
- Paksoy, S. (2015). Ülke Göstergelerinin VİKOR Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 153-169.
- Pala, O. (2022). İş Yapma Kolaylığı Açısından Ülkelerin Performanslarının Karşılaştırılması: Türkiye ve Vişegrad Örneği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 14(27), 411-422.
- Pinheiro-Alves, R. ve Zambujal-Oliveira, J. (2012). The Ease of Doing Business Index As A Tool for Investment Location Decisions. *Economics Letters*, 117(1), 66-70.
- Rogge, N. ve Archer, G. (2021). Measuring and Analyzing Country Change in Establishing Ease of Doing Business Using A Revised Version of World Bank’s Ease Of Doing Business Index. *European Journal of Operational Research*, 290(1), 373-385.
- Sayekti, F., Gunarsih, T. ve Dewanti, R. L. (2019). Ease of Doing Business and Best Countries Rank in Asia and Europe. *International Journal of Economics, Business and Management Research*, 3(7), 192-201.
- Saygılıoğlu, N. 2016. İş Yapma Konusunda Dünyanın Neresindeyiz. *İş Makinaları Mühendisleri Birliği Dergisi*, (54): 56-58.

Örk Özel, S. & Veysikarani, D. (2025). Avrupa Birliği Ülkelerinin İş Yapabilme Kolaylığının Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi ile İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 371-389.

Tan, K. G., Amri, M. ve Merdikawati, N. (2018). A New Index to Measure Ease of Doing Business at The Sub-National Level: Empirical Findings From Indonesia. *Cross Cultural & Strategic Management*, 25 (3), 515–537.

Terziev, V., Bencheva, N., Stoeva, T. ve Georgiev, M. (2020). *Developing Social Entrepreneurship in The EU: A Cross-Country Analysis*. // Proceedings of INTCESS 2020- 7th International Conference on Education and Social Sciences 20-22 January, 2020 - DUBAI (UAE), International Organization Center of Academic Research, Istanbul, Turkey, 2020, pp. 746-753, ISBN: 978-605-82433-8-5

Torgerson WS. (1952). Multidimensional Scaling: Theory and Method. *Psychometrika*, 17(4), 401–19.

Wickelmaier F. (2003). *An Introduction to MDS*. Denmark: Aalborg Universitetsforlag.

World Bank, 2021, <https://www.worldbank.org/en/news/statement/2021/09/16/world-bank-group-to-discontinue-doing-business-report>, Erişim Tarihi: 01.05.2024.

Yardımcıoğlu, M. (2015). Yükselen Piyasa Ekonomileri ve İş Yapabilirlik Endeksi Karşılaştırması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 279-294.

Yılmaz, B. (2008). Foreign Trade Specialization and International Competitiveness of Greece, Portugal, Spain, Turkey and the EU 12. *Center for European Studies Working Paper Series* 166.

Yılmazer, M. ve Nuhoglu, B. (2021). Türkiye’de Ticaret Sürecinde Yer Alan Tarafların Ticaretin Kolaylaştırılması Üzerine Karşılıklı Beklentileri. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 171-190.

Extended Abstract

Examining The Ease of Doing Business in European Union Countries Through Multidimensional Scaling Analysis

In today's interconnected global economy, investments have gravitated towards rapidly growing and industrializing emerging economies. Factors such as labor abundance and large markets influence this trend, while proximity to markets, quality infrastructure, property security, and economic stability also impact investment decisions. The suitability of the investment environment facilitates investors' preferences. Moreover, indices measuring countries' investment environments play a significant role in determining the direction of foreign investments in today's world.

The Ease of Doing Business Index (EDBI), developed by the World Bank, has become a crucial tool for measuring the ease and difficulty of doing business processes in countries. This index provides a comprehensive analysis by evaluating how easy it is to start, run, and expand a business in a country using 10 key criteria. These criteria include starting a business, dealing with construction permits, getting electricity, registering property, getting credit, protecting minority investors, paying taxes, trading across borders, enforcing contracts, and resolving insolvency. Each of these factors plays a pivotal role in creating an environment conducive to business operations and growth.

EDBI scores and rankings reflect countries' corporate sector competence and policy effectiveness. They are also indicators of regulatory performance. Policymakers use comparisons of top and bottom rankings to assess situations. Scores in subcategories are averaged by weighting component indicators. For example, a country with a high ranking in starting a business but a low ranking in enforcing contracts indicates areas for regulatory improvement.

In the study, the evaluation of EDBI, aiming to demonstrate countries' competencies in the business sector and the effectiveness of their policies, was conducted using Multidimensional Scaling Analysis (MDS), a multivariate statistical analysis method. MDS is a technique that represents similarities between objects as distances in a low-dimensional space, enabling visualization and interpretation of complex data. MDS analysis takes similarity judgments between items as input, which can be direct rankings or various indirect measurements.

MDS analysis outputs a map that spatially represents relationships between items. In this map, similar items are positioned close to each other, while dissimilar items are proportionally distant. This enables easy visualization and understanding of similarities and differences between items. For example, countries with similar scores in starting a business and protecting minority investors would appear close to each other on the MDS map, indicating comparable business environments in those respects.

The results of the MDS analysis applied to EDBI variables revealed the positioning of variables relative to each other. Key findings included the identification of clusters of variables that tend to score similarly across countries, such as the correlation between high scores in getting electricity and registering property. Furthermore, the analysis was extended to EU countries to assess similarities and differences in terms of EDBI. The coordinates calculated for EU countries were analyzed to determine their positions relative to each other.

Based on the analysis, countries with the highest similarity in terms of EDBI were identified, along with those exhibiting the most significant differences. This analysis provides insights into the competencies and policies of countries in the business sector and contributes to understanding the investment landscape in both global and EU contexts. For instance, Germany, Denmark, Estonia, and Lithuania showed high similarity in their EDBI scores, reflecting their efficient business environments. On the other hand, countries like Greece and Malta demonstrated significant differences, indicating areas where business regulations might be more challenging.

The MDS analysis of EDBI variables not only highlights the strengths and weaknesses of different countries but also offers a visual representation of how closely related or divergent their business environments are. This can be particularly useful for investors seeking to compare potential investment destinations or for policymakers aiming to benchmark their country's performance against others.

Overall, the study demonstrates the importance of EDBI in assessing countries' investment environments and provides valuable insights for policymakers and investors alike. By understanding the detailed components of business ease and regulatory performance, stakeholders can make more informed decisions, fostering an environment that supports economic growth and attracts foreign investment. This comprehensive approach to evaluating business environments underscores the dynamic interplay between policy, regulation, and economic performance in the global marketplace.

TÜRKİYE'DEKİ GÖÇMENLERİN SAĞLIK HİZMETİNE ERİŞİM VE KULLANIM SÜRECİNİ ETKİLEYEN SORUNLARIN BELİRLENMESİ VE AHP ANALİZİ İLE ÖNCELİKLENDİRİLMESİ

Yeter USLU¹, Sefer AYĞÜN², Salih ONARAN³, Selenay KOÇ⁴

Öz

İnsanlar savaş, ekonomi, işsizlik gibi nedenlerden dolayı yaşadıkları yerden başka ülkelere göç etmek zorunda kalmaktadır. Göç eden insan sayısı belirtilen nedenlerden dolayı son yıllarda ciddi oranda artış göstermektedir. Bu süreçte göçmenler ve ev sahibi ülkelerde çeşitli sorunlar meydana gelmektedir. Özellikle göçmen sağlığı hem bireyin kendisini hem de ülkelerin halk sağlığını doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle göçmenlerin sağlık problemi dikkate alınması gereken bir husustur. Bu çalışma ile göçmenlerin sağlık hizmetlerine erişimi önündeki en kritik engellerin ve bu engellerin önem sıralamasının belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında uluslararası literatürdeki çalışmalar referans alınarak 5 ana engel belirlenmiştir. Bu engellerin önem sıralamasını belirlemek için çok kriterli karar verme yöntemlerinden Analitik Hiyerarşi Prosesi uygulanmıştır. Analiz sonucunda tespit edilen engeller önem sırasıyla belirtilmiştir. Uygulanacak politikalar bu önem sırasına odaklanarak belirlenmelidir. Bu sayede her insanın temel hakkı olan sağlıklı yaşam hakkı göçmenlere de sunulmuş olacak, hem de halk sağlığı açısından meydana gelebilecek sorunlar ortadan kaldırılmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Göçmen Sağlığı, Halk Sağlığı, AHP
JEL Sınıflandırması: I13, I14

IDENTIFICATION AND PRIORITIZATION OF PROBLEMS AFFECTING THE PROCESS OF ACCESS AND USE OF HEALTH CARE SERVICES BY MIGRANTS IN TURKEY USING AHP ANALYSIS

Abstract

People are forced to migrate from their hometowns to other countries due to reasons such as war, economy, unemployment. The number of people migrating has increased significantly in recent years due to the reasons mentioned. During this process, various problems occur in migrants and host countries. In particular, migrant health directly affects both the individual and the public health of the countries. Therefore, the health problem of migrants is an issue that should be taken into consideration. This study aims to determine the most critical obstacles to migrants' access to health services and the order of importance of these obstacles. Within the scope of the research, 5 main obstacles were determined by referencing studies in the international literature. The Analytical Hierarchy Process, a multi-criteria decision-making method, was applied to determine the order of importance of these obstacles. The obstacles identified as a result of the analysis are indicated in order of importance. The policies to be implemented should be determined by focusing on this order of importance. In this way, the right to a healthy life, which is the fundamental right of every person, will be offered to migrants, and problems that may arise in terms of public health will be eliminated.

Keywords: Migrant Health, Public Health, AHP
JEL Classification: I13, I14

¹ Prof. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, e-posta: yuslu@medipol.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8529-6466>

² Arş. Gör., İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, e-posta: saygun@medipol.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9999-3983>

³ Öğr. Gör., İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, e-posta: salih.onaran@medipol.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1310-7910>

⁴ Lisans Öğrencisi., İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, e-posta: selenaykoc@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-7766-5309>

1. GİRİŞ

Bireylerin yaşadıkları bölgeden çeşitli sebeplerle ayrılıp başka bir yere kalıcı veya geçici olarak yerleşmesine göç denilmektedir. Başka bir ülkeye daha iyi bir gelecek amacıyla göçmenlere 'Göçmen' (migrant), zorunlu olarak ülkesini terk edip sığındığı ülkede iltica talebi kabul edilenlere 'Mülteci' (refugee), mülteci statüsünü almak için bekleyenlere ise 'Sığınmacı' (asylum-seeker) denir (Ahmedinia, vd., 2022: 18, 41). Son yıllarda çeşitli nedenlerle ülkesini terk eden insanların en az dörtte biri "zorla yerlerinden edilmiş" durumdadır ve her gün binlerce kişi göçmen veya mülteci olmaya devam etmektedir (Sanchez vd., 2023). Kendi sınırları içerisinde bu bireylere yaşam sunan ülkeler de bireyler için farklı sınıflandırmalar yapmıştır. Bu bağlamda Avrupa ve Asya arasında bir köprü niteliği taşıyan Türkiye, tarih boyunca göçmenler için bir bağlantı ve sonuç ülkesi olmuştur fakat karadan ve denizden gelen düzensiz göçlerle birlikte son yıllarda ciddi sorunlarla karşı karşıyadır. Konumu, ülke politikaları ve sınırlar arasındaki çeşitli çatışmalar sonucu Türkiye dünyanın en büyük göçmen nüfusundan birine ev sahipliği yapmaktadır (Fansa, 2021: 289, 306). Göç İdaresi tarafından elde edilen bilgiye göre Türkiye'de son 10 yıldaki düzensiz göçmen sayısının 2.180.546 olduğu belirtilmiştir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2024). Bu veriye geçici koruma statüsündekiler, oturma izni alanlar, vatandaşlık sahibi ve düzensiz göçler dahil değildir. Düzensiz göçmen terimi ise, göç ettiği ülkeye o ülkenin yasalarını ihlal ederek giriş yapan, ülkede kalmak için yasal hakkı bulunmayan ve hukuki sürece uygun hareket etmeden çıkış yapan kişiler için kullanılır. Bir göçmenin statüsü birkaç şekilde düzensiz hale gelebilir (Infante vd., 2022). Savaşlar, kıtlıklar, iklim şartları gibi çeşitli nedenlerin ortaya çıkardığı düzensiz göç dalgaları; ülkelerin siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve demografik alanlarına uzun vadede büyük düzeyde zarar verir.

Artan kontrolsüz ve yasa dışı düzensiz göçlerin önüne geçilmesi, ve Türkiye'de göçü sürdürülebilir bir şekilde yönetmek için hükümet, uluslararası kuruluşlar ve insani yardım kuruluşları kapsamlı politikalar ve eylemler geliştirmek için birlikte çalışmalıdır. Bu çalışmalar başlangıçta temel yaşam hakları üzerine odaklanmalıdır. Ülkede bulunan tüm bireyler gibi göçmen ve mültecilerin de eşit ve ulaşılabilir temel yaşam haklarına sahip olması büyük önem arz eder (Dourgnon vd., 2023: 38). Göçmenlerin en temel yaşam haklarından biri olan sağlığa erişiminde maruz kaldığı eşitsizlik, ayrımcılık gibi çeşitli problemlere dikkat çekmek ve olası çözümleri vurgulamak üzere göç, üzerine kapsamlı ve derinlikli bilgi üretilmesi elzemdir. Zira, yeni bir ülkeye gelen göçmenler beraberinde çeşitli halk sağlığı problemlerini getirebilir. Göç koşulları, hijyen eksikliği, sağlıksız yaşam şartları nedeniyle göçmenler arasında bulaşıcı ve kronik hastalıklar, anne-çocuk sağlığı problemleri ve mental zorluklar gibi halk sağlığı sorunları artar. Bu bulaşıcı hastalıklara menenjit, tüberküloz ve HIV/AIDS; kronik hastalıklara ise kalp hastalığı, diyabet ve kanser örnek verilebilir (Baggaley vd., 2022: 880). Bu hastalıklar, sadece göçmenleri değil, toplumun tamamını ilgilendirmektedir. Dolayısıyla ev sahibi ülkelerin, göçmenlerin sağlık sonuçlarını iyileştirmek ve halk sağlığı risklerini azaltmak için göçmenlere yönelik sağlık hizmetlerine erişim ve entegrasyona yönelik planlar ve politikalar üretmesi önemlidir. Ancak literatürde bu konuya odaklanan yeterli sayıda çalışma olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmada göçmenlerin sağlık hizmetlerine erişimi önündeki en kritik engellerin ve bu engellerin önem sıralamasının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Bu çalışmanın bazı teorik katkıları bulunmaktadır. Bu çerçevede, problemleri alanlar için değerlendirme yapmak bazı avantajlar sağlamaktadır. Sürdürülebilir ve kapsayıcı politikalar sağlığa erişimde analizi yapılan başlıca engelleri azaltabilir. Bu da söz konusu ülkelerde toplumsal refahı ve kalkınmayı artırır. Bir ülkenin bütünlüğü, içinde yaşayan bireylerin ve ülke sisteminin uyumlu entegrasyonu ile mümkündür. Bu çalışmanın ışık tuttuğu alanlardaki öncelikli çözümleme ve iyileştirmeler, göçmenler ve bağlantılı olarak ülkenin halk sağlığını da pozitif anlamda etkiler.

Makalenin ikinci bölümü literatür taramasından oluşmaktadır. Üçüncü bölüm önerilen metodoloji ile ilgilidir. Analiz sonuçları dördüncü bölümde belirtilmiştir. Son bölümler tartışma ve sonuç hakkında bilgi vermektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Göçmenlerin sağlık hizmetine erişim ve kullanım sürecini etkileyen başlıca sorunlardan biri dil ve iletişimdeki bariyerlerdir. Bir toplulukta yer alabilmek gibi sağlık hizmetinin iyi sunulmasında da aynı şekilde iletişim kilit rolü üstlenmektedir. Bu rol kültürel ve dilsel yönleri kapsamaktadır (Puthooppambal vd., 2021: 1086). Göçmenler, ana dil ve kültür farklılıkları nedeniyle sağlık sorunlarını anlatmakta zorluk yaşayabilir ve tercümana ihtiyaç duyabilmektedir. Adil ve kapsamlı sağlık hizmeti sunabilmek için sağlık çalışanı ve hasta arasındaki iletişim açık ve belirgin olmak durumundadır, zira hastanın tüm geçmiş vakaları ve sağlık sorunları hakkında bilgi alabilmek büyük önem taşır (Turhan vd., 2021: 286, 294). Filmer vd. (2023), PRISMA-ScR bildirimi rehberliğinde çeşitli veri tabanlarında yaptıkları kapsamlı araştırmada göçmenlerin ve mültecilerin farmasötik bakıma erişiminin önündeki engellere bakılmıştır. Bu engellerin dil, sağlık okuryazarlığı, sağlık sistemlerine aşina olmama ve kültürel inanç ve uygulamaları içerdiğini ifade etmişlerdir. DeSa vd. (2022), Kritik Değerlendirme Becerileri Programı (CASP) niteliksel kontrol listesi kullanarak temel ve anlatı sentezi yöntemiyle göçmen ve mültecilere yönelik çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmalara katılanlar, tercümanlara büyük ölçüde bağımlı olduklarını ifade etmiş olup özellikle dil hizmetlerinin finansmanı eksikliği ve sağlık sistemindeki tercüman eksikliği konusundaki endişelerini dile getirmektedirler. Araştırmaları, dilin sınırlı olması nedeniyle katılımcıların sağlık sistemini ve tıbbi terminolojiyi anlamada zorluk yaşadıklarını göstermiş; bu faktörler randevu planlamasını engellemiş, klinik randevuların kaçırılmasına ve tedavinin yarıda kalmasına yol açmıştır. Krystallidou vd. (2024), 2011-2022 yılları arasındaki makalelere dair yaptıkları sistematik araştırma sonucu, ruh sağlığı hizmetlerinde dil desteğine güçlü bir ihtiyaç olduğunu belirtmişlerdir, bu nedenle dil engellerini aşmak için iyi eğitilmiş profesyonel tercümanlar tarafından sağlanan tercüme hizmetlerine erişimleri gerektiğinin önemini vurgulamaktadırlar.

Göçmenlerin sağlık hizmetlerine erişimini güçleştiren diğer bir etken ise finansal ve toplumsal bileşenleri içeren sosyo-ekonomik sorunlardır. Bir ülkede bulunan çeşitli göçmen ve mülteci gruplarının yaşadığı sosyo-ekonomik sorunlar arasında, gelir eksikliği; baskı ve güç yaşam koşulları, ilaç ve tedavi için payına düşen harcamaları yapamama, yardım politikalarının eksikliği ve hasta bakım maliyetlerinin yüksekliği bulunmaktadır (Hill vd., 2021; Di Napoli vd., 2022). Dawkins vd. (2021), yaptıkları sistematik araştırmayla sağlık hizmetine erişimde hangi faktörlerin sağlayıcı hangilerinin ise bariyer olduğunu açıklamayı amaçlamışlardır. Yazarların ulaştığı sonuçlar, mali kaynaklı problemlerin ülkeler dahilinde sağlığa erişimde büyük bir bariyer olduğunu göstermiştir. Göçmenler, dil becerilerinin eksikliği veya yabancı dilde iş ilanlarını ve gereklilikleri anlama zorluğu nedeniyle iş bulmakta zorlanmaktadırlar. Buldukları işler düşük bütçeli ve güvencesiz çalışma koşullarına sahip olabilmektedir. Bunlara ek olarak, yetersiz tanınma, adaptasyon ve uyum eksikliği, yapısal eşitsizlikler gibi nedenler de ekonomik entegrasyona engel olmaktadır (Ekhtiari vd., 2023: 225, 253). Peng vd. (2023), Yang ve Hwang, 'ın (2016) oluşturduğu göçmen sağlık davranışı modellerini temel alan bir çalışma yürütmüşlerdir. Bu çalışma sonucu, yerel sakinlerle karşılaştırıldığında göçmenlerin sağlık erişiminin daha zayıf olduğunu incelemiş ve bu durumun belirleyicilerini makro-yapısal faktörler, sağlık hizmeti sunum sisteminin özellikleri ve risk altındaki popülasyonların özellikleri olmak üzere üç boyuta ayırmıştır. Bu çalışmaya göre makro-yapısal/bağlamsal faktörler, sağlık bakımına erişimde en önemli etkenlerden biri olarak değerlendirilmektedir.

Göç sürecinde en çok aksayan alanlardan bir diğeri de eğitimidir. Eğitim ve bilgi eksikliği, zayıf sağlık okuryazarlığına sahip olma noktasında da kritik bir rol oynar (Molla, 2021: 902, 923). Şahin vd., (2021) anlatsal bir inceleme ile işledikleri çalışmada, Türkiye'deki Suriyeli mülteci çocukların sağlık ve refah açısından zayıf yönlerini ele almayı hedeflemişlerdir. Çalışma, göçmen ve mülteci çocukların yabancı dilleri yetişkinlere göre daha hızlı öğrendiğini ve bu nedenle çocukların iş bulmasını ebeveynlerine kıyasla genellikle daha kolay olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla geçim için çalışmak zorunda kalan çocuk işçiler de okula gidememekte ve yaşatları gibi oyun oynayamamakta, fiziksel ve ekonomik yüklerle başa çıkmaktadır. Yeter vd. (2024), yerinden edilme travmasına sahip Suriyeli mülteci ve göçmen çocukların bilişsel ve dilsel yetenekleri üzerindeki etkisini araştırmayı amaçladıkları çalışmada göçmen ve mülteci çocukların daha fazla travmatik deneyime maruz kalmış, daha fazla yoksulluk çekmiş ve eğitim açısından daha dezavantajlı durumda olduklarını belirtmişlerdir. Eğitim eksikliği çeken bu dezavantajlı gruptaki çocuklar daha az anaokuluna ve ilkokula gitmektedir, ek olarak kontrol grubundaki akranlarından daha düşük notlara sahip oldukları ifade edilmiştir. Turnball vd. (2022), Fransa, Türkiye ve ABD'deki öğretmenlerle eş zamansız yapılan tele-iş birliğine dayanan bir çalışma sonucu tartışma verilerini incelemişlerdir. Çalışmanın amacı öğretmenlerin mülteci çocuklarla çalışacak şekilde eğitilmesine yönelik çıkarımlar sağlamaktır. Yazarlar, çalışma sonucu öğretmenlerin, dil, etnik ve ideolojik yapı fark etmeksizin duyarlı ve çok kültürlü iletişime dayalı bir eğitim alması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Hukuki ve politik sorunlar, göçmen ve mültecilerin sağlık hizmetlerine erişimini güçleştiren en temel etmenlerdendir. Toplumdaki vatandaşlar, uluslararası hukuk çerçevesinde kendi devletinden korunma güvencesi alma hakkına sahiptirler. Olağanüstü durumlara sahip ülke vatandaşları ise bu haklarını diğer devletlerden talep edebilirler. Göç alan ülke tarafından bu hakkın verilebilmesi için öncelikli olarak talep eden kişilerin yasal statüsünün belirlenmesi gerekmektedir (Altındış vd., 2023: 113, 118). Sınır dışı edilme korkusu, hukuki belirsizlik ve dil engelleri, uyum sağlama sürecini uzatmakta ve ruhsal sağlık durumlarını da etkilemektedir (Özvarış vd., 2020: 1). O'Brien vd. (2023), nitel çalışmalarında, uluslararası hukuk çerçevesinde koruma altına alınmış olan temel insan haklarının göçmen, mülteci ve sığınmacı bağlamında; güvenlik, sağlık, eğitim, sosyal hizmetler ve adalet alanlarında sıkı mekanizmalarla izlenebilir ve korunabilir politikalara sahip olunması gerektiğini ifade etmişlerdir. Yazarlar, ev sahibi ülkeye varan bireylerin statüsünün belirlenmesi ile ilgili yaklaşımların yerel mevzuatla uyumlaştırılması ve tamamlayıcı koruma türlerinin tüm devletlerce kullanılması gerektiğini vurgulamışlardır. Marchetti vd. (2023), mülteci ve sığınmacılar arasındaki sağlık erişimini araştırdıkları nitel çalışmada; bürokratik prosedürlerin, görüşülen göçmen ve mültecilerin sağlık hizmetlerine erişimi üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Yazarlar katılımcıların, standart prosedürler ile ikamet izinleri, kimlik kartları, muafiyet belgeleri gibi kişisel belgelerini alma veya yenileme sorunları arasındaki ilişkiden kaynaklanan bürokratik karmaşadan şikayetçi olduklarını ifade etmişlerdir. Asif vd. (2022), çalışmalarında göçmenler üzerine var olan politikaların yetersiz olduğunu, bu dezavantajı ortadan kaldırmak için ek kapsamlı ve adil uygulamalar üretilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Kültürel sorunlar ve adaptasyon, göçmenlerin sağlığa erişimindeki kesintilerden bir diğeridir. Göçmen sağlığı önemli bir halk sağlığı sorunudur; ancak başka kökenlerden gelen göçmenler arasındaki farklılıklar yeterince anlaşılamamıştır. Göçmen sağlığındaki farklılıklar hem ana ülkenin hem de varış ülkesinin sosyoekonomik ve kültürel özelliklerine bağlı olup, göçmenler arasında önemli sağlık eşitsizliklerine yol açmaktadır (Khatri vd., 2023: 880). Uyum süreci sırasında karşı karşıya kaldıkları işsizlik, dil ve kültür problemleri, ayrımcılık ve ötekileştirme gibi problemler göçmenleri kendi içinde gruplaşmaya iter, sağlık gibi hizmetlere ulaşımı ve toplumla bütüncül yaşamalarını daha da zorlaştırır

(Cabieses vd., 2024). Huang vd. (2023), göçmenleri inceledikleri çalışmada, menşe ülkesindeki nüfusun genel sağlığı, o ülkeye hâkim dini inançlar, geleneksel beslenme uygulamaları, siyasi istikrar dahil olmak sosyokültürel ve yapısal özelliklerin, göçmen sağlığı sonuçları üzerinde sonuçlar doğurduğunu ifade etmişlerdir. Yazarlara göre menşe ülkelerinin kültürel normları ve değerlerinin yanı sıra sosyalleştirilmiş sağlık davranışları da göçmen sağlığı sonuçlarına katkıda bulunan önemli faktörlerdir. Hu vd. (2024), ampirik kanıtlarla destekledikleri araştırmasında, göçmenlerin tıbbi sisteme dahil edildiğini ve korunduğunu hissettiğinde, bir aidiyet duygusu geliştirme olasılıkları yükseldiğini ve sağlık entegrasyonunun halkın tıbbi katılımı ve tıbbi hizmetlerin kolaylığı gibi aracılık mekanizmalar yoluyla göçmen düşünceleri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu vurgulamıştır. Raza vd. (2024) farmasötik tabanlı çalışmalarında dil engelleri, kültürel farklılıklar ve yerel sağlık sisteminin anlaşılmasında, çoğu zaman göçmen nüfuslar arasında ilaçların etkin yönetimini ve sağlık hizmetlerine erişimi engellediğini ifade etmiştir. Bu yorumlayıcı makale, göçmen hastalar için kültürel açıdan yetkin ilaç bakımının kritik önemini ve eczacıların bu çabada oynayabileceği merkezi rolü vurgulamaktadır.

Yapılan literatür incelemesi sonucunda şu sonuçlara ulaşılmıştır;

- Göçmenlerin sağlık hizmetlerine erişimi, ev sahibi ülkeye ve topluma daha iyi uyum sağlayabilmeleri için kritik bir öneme sahiptir.
- Ancak göçmenlerin sağlığa erişim noktasında karşılaştığı birtakım sorunlar vardır. Bunlar, iletişim sorunları, sosyo-ekonomik sorunlar, eğitim ve bilgi eksikliği sorunları, hukuki ve politik sorunlar, kültürel sorunlardır.
- Göçmenlerin sağlık bakım ve hizmetlerine ulaşmasına engel olan hususların hepsine müdahil olmak mümkün olmayabilir. Bu nedenle, belirlenen engellerin önem ağırlıklarının ve önceliklerin tespit edilmesi gerekmektedir.
- Fakat mevcut literatürler incelendiğinde bu konudaki çalışmaların, sorunları vurgulama ve çözüm yollarını destekleme noktasında yetersiz olduğu görülmüştür.

Bu çalışma ile göçmenlerin sağlık hizmetine ulaşmasının önündeki engeller kategorize edilerek kriter seti haline getirilmiştir. Bu sayede literatürdeki önemli bir boşluk doldurulmuştur.

3. YÖNTEM

Araştırma Türkiye'de yaşayan göçmenlerin sağlık hizmeti alım sürecinde yaşadıkları sorunların belirlenmesi ve bu sorunların önceliklendirilmesi çerçevesinde tasarlanmıştır. Bu doğrultuda oluşturulan sorun kategorileri 4 uzman görüşü alınarak analiz edilmiştir.

3.1. Risk Kategorileri ve Uzman Seçimi

Araştırma tasarımı kapsamında konu ile ilgili daha önceden yapılan çalışmalar incelenerek elde edilen sorun kategorileri belirlenmiş ve değerlendirmeye alınmıştır. Değerlendirmeye dahil edilen sorunların açıklaması ve referansları tablo 1'de gösterilmiştir. Literatürdeki benzer çalışmalarda, değerlendirme yapacak uzmanların en az 5 yıllık bir tecrübeye sahip olması ve en az 3-6 uzmana değerlendirme yaptırılması gerektiğini söylemektedir (Uslu vd., 2023; Çalık, 2022; Uslu vd., 2024).

Tablo 1. Sağlık Hizmeti Alma Sürecinde Karşılaşılan Riskler

Kategoriler	Açıklamalar	Kaynaklar
İletişim Sorunları	Ana dil farkı, yetersiz tercüman hizmeti	Puthoopparambil vd., 2021; Turhan vd., 2021; Filmer vd., 2023; DeSa vd., 2022; Hill vd.,2021; Huang vd., 2023; Altındış vd., 2023; Cabieses vd., 2024; Krystallidou vd., 2024.
Sosyo-Ekonomik Sorunlar	Gelir eksikliği; baskı ve güç yaşam koşulları, ilaç ve tedavi için payına düşen harcamaları yapamama ve hasta bakım maliyetlerinin yüksekliği	Hill vd.,2021; Di Napoli vd.,2022; Dawkins vd., 2021; Ekhtiari vd., 2023; Peng vd.,2023; Özvarış vd., 2020; Khatri vd., 2023; Huang vd., 2023; Yeter vd., 2024; Asif vd., 2022.
Eğitim ve Bilgi Eksikliği	Düşük sağlık okuryazarlığı; sağlık hizmetlerine ulaşımında veya sağlık sorunlarıyla başa çıkma konusunda bilgi eksikliği	Molla, 2021; Şahin vd., 2021; Filmer vd., 2023; Yeter vd., 2024; Turnbull vd., 2022; Marchetti vd., 2023; Khatri vd., 2023; Hu vd., 2024.
Hukuki-Politik Sorunlar	Yasal statü, göçmen grubu özelinde yetersiz politikalar ve eşitsizlikler	Altındış vd., 2023; Di Napoli vd.,2022; Puthoopparambil vd., 2021; Potter vd., 2023; Dourgnon vd., 2023; Özvarış vd., 2020; O’Brien vd.,2023; Marchetti vd., 2023; Turnbull vd., 2022; Infante vd., 2022; Sanchez vd., 2023; Fansa vd., 2021; Asif vd., 2022.
Kültürel Sorunlar	Göç edilen ülkeye adapte olamama, ayrımcılık ve entegrasyon şikayetleri	Khatri vd., 2023; Cabieses vd., 2024; Dawkins vd., 2021; Huang vd., 2023; DeSa vd., 2022; Filmer vd., 2023; Hill vd.,2021; O’Brien vd.,2023; Krystallidou vd., 2024; Hu vd., 2024; Raza vd., 2024.

Araştırmada belirlenen kriterlerin AHP yöntemi ile değerlendirilebilmesi için dört farklı uzmandan görüş alınmıştır. Uzman seçiminde alanında en az 5-10 yıllık tecrübeye (Sosyal hizmet uzmanı, hasta hakları yetkilisi vb.) olma kriterleri belirlenmiştir. Uzmanlar hakkındaki bilgiler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Uzman Bilgileri

	Tecrübe (Departman)	Tecrübe (yıl)	Eğitim düzeyi
Uzman 1	Hasta Hakları Sorumlusu	7	Lisans
Uzman 2	Sosyal Hizmet Uzmanı	5	Lisans
Uzman 3	Hasta Hakları Sorumlusu	6	Yüksek Lisans
Uzman 4	Sosyal Hizmet Uzmanı	8	Yüksek Lisans

3.2. Araştırmamanın Sınırlılıkları

Bir ülkede o ülkenin vatandaşı olmayan birçok insan yaşamaktadır. Bunların bazıları göçmen, bazıları mülteci sıfatıyla yer alırken bazıları da başka sıfatlarla bulunmaktadır. Her birinin farklı hakları ve yasal yükümlülükleri bulunmaktadır. Bu çalışma da sadece göçmen statüsündeki insanlara odaklanılmıştır. Ülkede yaşayan ama vatandaş olmayan diğer bireyler için bir çalışma yapılamamıştır. Bu durum çalışmanın önemli bir kısıtını oluşturmaktadır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veriler, literatürden yararlanarak oluşturulan sorunların çeşitli özelliklere sahip uzmanlardan alınan değerlendirilmeler sonucu elde edilmiştir. Bu aşamada uzmanlar araştırma hakkında, doğru değerlendirmeyi elde edebilmek adına değerlendirme araçları ve değerlendirme tarzı hakkında araştırmacı tarafından bilgilendirilmiştir.

3.4. Verilerin Analizi

Çalışmada veriler analiz edilirken seçilen uzmanlar, literatürdeki önceki çalışmalara referansla belirlenen 5 sorun kategorisini değerlendirmiştir. Değerlendirme, her bir kriterin diğer kriterlere göre önem derecesini içermektedir. Uzmanlardan elde edilen veriler çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan AHP ile analiz edilmiştir. AHP analizi ve sürecine ilişkin genel bilgiler aşağıdaki gibidir:

3.4.1. AHP

Çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan AHP yöntemi, ilk olarak Saaty tarafından geliştirilmiş ve çok kriterli karar verme problemlerinin veya kriterlerinin seçimi ve önceliklendirilmesinde kullanılan önemli bir yaklaşım olarak tanımlanmıştır (Saaty, 1980; Saaty, 1986).

AHP yöntemi ile kriterlerin önceliklerinin belirlenmesi sürecinde; ilgili konuya ilişkin belirli koşulları sağlayan uzmanların görüşleri alınır. Uzmanlardan alınan geri bildirimler doğrultusunda elde edilen veriler AHP yöntemiyle analiz edilmektedir. Analiz sonucunda önceden belirlenen kriterlerin önem sırasına göre sıralanması amaçlanmaktadır. Bu sayede hangi kriterlerin öncelikli olduğu, hangisine daha fazla dikkat ve özen gösterilmesi gerektiği tespit edilecektir.

Yöntemin uygulama aşamaları 6 adımdan oluşmaktadır (Dağdeviren vd., 2001):

Adım 1: Karar vericinin amacı doğrultusunda kriterlerin ve alt kriterlerin belirlenmesi ve hiyerarşik yapının oluşturulması

Adım 2: Her bir kriter için alternatiflerin karşılaştırılması ve kriterlerin kendi aralarında karşılaştırılması (Bu karşılaştırmayı yapmak için Tablo 4'de verilen Önem Derecesi Ölçeği kullanılmıştır).

İkili karar matrisi aşağıdaki gibidir.

$$A = \begin{bmatrix} 1 & \cdots & a_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} = 1/a_{1n} & \cdots & 1 \end{bmatrix} \quad (1)$$

Adım 3: İlişki matrislerinin normalleştirilmesinin gerçekleştirilmesi

Matristeki her değer, kendi sütun toplamına bölünerek normalize edilir.

$$a'_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^n a_{ij}}, i, j = 1, 2, \dots, n \quad (2)$$

Adım 4: Kriterlerin önem ağırlıkları ile alternatiflerin önem ağırlıklarının çarpılması ve her alternatifin öncelik değerinin bulunması

Normalize edilmiş matrisin her bir satır toplamı, matrisin boyutuna bölünerek ortalaması alınır.

Bulunan bu değerler her bir ölçüt için hesaplanan önem ağırlıklarıdır. Bu ağırlıklar, öncelik vektörünü oluşturur.

$$w_i = \left(\frac{1}{n}\right) \sum_{j=1}^n a'_{ij} \quad i, j = 1, 2, \dots, n \quad (3)$$

eşitliği kullanılır. Böylece, ölçütlerin birbirlerine göre önem değerlerini gösteren yüzde önem dağılımları elde edilir.

Adım 5: Tutarlılık analizinin gerçekleştirilmesi

Tutarlılık oranı, CI katsayısı ile ifade edilir.

$$CI = \frac{\lambda_{max} - n}{n - 1} \quad (4)$$

$$\lambda_{max} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left(\frac{\sum_{j=1}^n a_{ij} w_j}{w_i} \right) \quad (5)$$

$$AxW = \begin{bmatrix} 1 & \dots & a_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} = 1/a_{1n} & \dots & 1 \end{bmatrix} x \begin{bmatrix} w_1 \\ \vdots \\ w_n \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} x_1 \\ \vdots \\ x_n \end{bmatrix} \quad (6)$$

$$d_i = \frac{x_i}{w_i}, \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (7)$$

$$\lambda_{max} = \frac{\sum_{i=1}^n d_i}{n} \quad (8)$$

Tutarlılığı oranını değerlendirebilmek için RI değerinin bilinmesi gerekir. RI değerleri de aşağıda verilmiştir.

Tablo 3. RI Değeri

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
RI	0	0	0.58	0.90	1.12	1.24	1.32	1.41	1.45	1.49	1.51	1.53	1.56	1.57	1.59

CI ve RI değerleri hesaplandıktan sonra tutarlılık oranı hesaplanır.

$$CR = \frac{CI}{RI} \quad (9)$$

CR değerinin 0.10'dan küçük olması durumunda tutarlı olduğu söylenebilir.

Adım 6: Alternatiflerin genel puanlarının elde edilmesi

Tablo 4. Önem Derecesi Ölçeği

Önem Derecesi	Tanımı
1	Eşit önemli
3	Orta derecede önemli
5	Kuvvetli derecede önemli
7	Çok kuvvetli derecede önemli
9	Kesin önemli

4. BULGULAR

Analiz sonucunda AHP yönteminin güvenilirliğini ifade eden CR (tutarlılık) değeri 0,09 olarak bulunmuştur. Bu değerin 0,10’dan küçük olması beklenmektedir. Elde edilen sonucun çalışmanın güvenilir olduğunu ifade etmektedir. AHP yöntemi gereği uzmanlardan alınan görüşler entegre matris ile birleştirilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Entegre Matris

	S1	S2	S3	S4	S5
S1	1	0,497	3,708	0,467	3,708
S2	2,010	1	1,134	1,495	5,544
S3	0,269	0,882	1	0,402	2,817
S4	2,140	0,669	2,485	1	2,817
S5	0,269	0,180	0,333	0,355	1
TOPLAM	5,690	3,228	8,660	3,720	15,890

Verilerin standardizasyonu sağlanabilmesi için öncelikli olarak normalize matris oluşturulmuştur. Takiben nihai ağırlıkların elde edilebilmesi için ağırlıklandırılmış normalize matris tasarlanmıştır (Tablo 6).

Tablo 6. Ağırlıklandırılmış Normalize Matris

	S1	S2	S3	S4	S5
S1	0,175	0,154	0,428	0,126	0,233
S2	0,353	0,310	0,130	0,402	0,349
S3	0,047	0,273	0,115	0,108	0,177
S4	0,376	0,207	0,286	0,269	0,177
S5	0,047	0,056	0,038	0,095	0,063

Ağırlıklandırılmış normalize matris çerçevesinde normalleştirilmiş ağırlıklar ve risklerin sıralamaları Tablo 7’de belirtilmiştir.

Tablo 7. Sorunların Normalize Ağırlıkları ve Sıralamaları

Sorun Türü	Normalize Ağırlık	Sıralama
S1	0,224	3
S2	0,309	1
S3	0,144	4
S4	0,263	2
S5	0,060	5

Tablo 7’e göre Türkiye’de göçmenlerin sağlık hizmeti alımı sürecinde karşılaştıkları sorunlardan en önemlisi %30,9 normalize ağırlık puanı ile “Sosyo-Ekonomik” sorunlar tespit edilmiştir. İkinci önemli sorun %26,3 normalize ağırlık puanı ile “Hukuki ve Politik” sorunlar olurken üçüncü sırada ise %22,4 normalize ağırlık puanı ile “İletişim” sorunları yer almaktadır. “Eğitim ve Bilgi Eksikliği” sorununun ise %14,4 normalize ağırlık puanı ile diğer sorunlardan daha az öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. “Kültürel” sorunlar ise %0,06 normalize ağırlık puanı ile en az önemli sorun olarak

bulunmuştur.

5. TARTIŞMA

Yapılan analizler sonucunda, Türkiye'de göçmenlerin sağlık hizmeti alımı sürecinde karşılaştıkları sorunlardan en önemlisinin “Sosyo-Ekonomik” sorunlar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Lebano vd. (2020) yaptıkları çalışmada “Sosyo-Ekonomik” sorunların; gelir eksikliği, zor yaşam koşulları, ilaç ve tedavi için yeterli mali gücün olmaması, yardım politikalarının eksikliği ve hasta bakım maliyetlerinin yüksek olması sonuçlarına ulaşmışlardır. Moonen vd. (2023) sağlık hizmetine erişimde hangi faktörlerin destekleyici hangilerinin engelleyici olduğunu belirlemeyi amaçlamışlardır ve elde ettikleri sonuçlar, mali kaynak eksikliğinin sağlık erişiminde önemli bir engel olduğunu göstermiştir. Schweyher (2023) yapmış olduğu çalışmada göçmenlerin, dil becerileri yetersizliği ve yabancı dilde iş gerekliliklerini anlamada zorluk çekmeleri nedeniyle iş bulma konusunda güçlük yaşamakta olduklarını, buldukları işlerin ise genellikle düşük ücretli ve sağlık sigortasız olduklarını tespit etmiştir. Silchenko ve Murray (2023) ise çalışmalarında ekonomik entegrasyona engel olan diğer faktörleri tespit etmiş olup bu faktörlerin; yetersiz tanınma, adaptasyon ve uyum sorunları ile yapısal eşitsizlikler olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Jagroep vd. (2022) göçmen sağlık davranışı modelleri üzerine kurulu çalışmalar yapmış ve göçmenlerin ülke vatandaşlarına kıyasla daha zayıf sağlık erişimlerine sahip olduklarını ve bu durumun ana sebebinin makro-yapısal faktörler, sağlık hizmeti sunum sisteminin özelliklerinden kaynakladığını tespit etmişlerdir.

Çalışmanın sonuçlarına göre; Türkiye'de göçmenlerin sağlık hizmeti alımı sürecinde karşılaştıkları sorunlardan en önemli ikinci faktörün Hukuki ve Politik Sorunlar olduğu tespit edilmiştir. Hukuksal ve politika eksikliği nedeniyle göçmenlerin nerede, ne zaman sağlık hizmeti alması belirsizdir. Angeleri ve Murphy (2023) yapmış olduğu araştırmada, uluslararası hukuk çerçevesinde temel insan haklarının korunmasının önemini vurgulamış olup göçmenler için sağlık, eğitim, sosyal hizmetler gibi alanlarda sürdürülebilir politikaların olması gerektiği sonucuna varmışlardır. Peñuela-O'Brien vd. (2023) sağlık hizmetlerine erişimle ilgili yapmış oldukları çalışmada göçmenlerin yasal statülerinin belirsiz olmasının sağlık hizmetlerine erişimde önemli bir engel olduğunu vurgulamışlardır. Bu bilgiye Türkiye'den örnek olarak Suriye vatandaşları ile ikamet izni almış diğer uluslararası göçmenler arasındaki sağlık hizmetlerine erişim farklılıkları gösterilebilir. Guadagno (2020) yapmış olduğu çalışmada bürokratik engeller, gerekli evrakların tamamlanması veya sağlık kuruluşlarına yapılan başvuruların işleme alınmasında yaşanan gecikmelerden kaynaklanan problemler göçmenlerin tedavi olma sürecini yavaşlatabileceği sonucuna varmıştır. Chiarenza vd. (2019) ise göçmenlerin sağlık erişim engellerinden biri olarak mevcut göçmen politikalarının yetersiz olduğunu ve daha adil ve kapsamlı uygulamaların geliştirilmesi gerektiği sonucuna varmıştır.

Çalışmaya göre, Türkiye'deki göçmenlerin sağlık hizmeti alımında karşılaştıkları üçüncü önemli sorun iletişim sorunları olarak belirlenmiştir. Olani vd. (2023) dil ve iletişim engellerinin sağlık hizmetlerinin kaliteli sunumunda önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Czapka vd. (2019) göçmenler ile ilgili çalışmasında göçmenlerin ana dilleri ve kültürel farklılıkları nedeniyle sağlık sorunlarını iletmede zorlandıklarını ve tercümana ihtiyaç duydukları sonucuna ulaşmıştır. FAMILONI vd. (2024) ayrıca göçmenlerin sağlık hizmetleri ve tedaviler hakkında yeterli bilgiye sahip olmama durumu, sağlık okuryazarlığının düşük olması dolayısıyla sağlık durumlarını net olarak anlamamaları ve tedavi seçenekleri hakkında doğru karar verememelerine sebep olduğunu tespit etmiştir. Renzaho (2023) ise yapmış olduğu araştırmada göçmenlerin kültürel ve inanç sistemleri, ülkedeki sağlık hizmeti sunumları ile uyumlayabileceğini, bu tür kültürel ve inanç farklılıklarının da sunulan sağlık hizmetlerini reddetmelerine neden olduğunu vurgulamıştır.

SONUÇ

Belirtilen durumlardan da anlaşılacağı üzere Türkiye’de göçmenlerin sağlık hizmeti alımı sürecinde karşılaştıkları sorunların çözümü için sağlık hizmetlerine tam ve eşit erişimi sağlamak amacıyla özellikle sosyo-ekonomik sorunlara yönelik olarak göçmenlere ekonomik destek sağlama, sağlık hizmetlerindeki mali engelleri azaltma, ulaşım imkanlarının geliştirilmesi gibi iyileştirilmelerin yapılması gerekmektedir. Hukuki ve politik sorunların çözümü için ilgili düzenlemelerin gözden geçirilerek iyileştirilmesi büyük önem taşır. İletişim engellerinin en aza indirilmesi veya ortadan kaldırılması için ise yeterli eğitime sahip tercümanların sağlamış olduğu tercüme hizmetlerinden yararlanılabilir bunun yanı sıra göçmenlere Türkçe dilini geliştirmeleri için eğitimler verilebilir. Bir ülkede bulunan yabancı uyrukluların statüsü farklılık göstermektedir. Bu farklılıklardan dolayı da yasal süreçler de değişmektedir bu nedenle bundan sonra yapılacak bilimsel çalışmalara mülteci vb. gibi yabancı uyrukluların sağlık hizmetlerine erişim sorunlarının ayrı olarak araştırılması önerilmektedir.

Etik Beyan

“Türkiye’deki Göçmenlerin Sağlık Hizmetine Erişim Ve Kullanım Sürecini Etkileyen Sorunların Belirlenmesi Ve Ahp Analizi İle Önceliklendirilmesi” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için İstanbul Medipol Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu’ndan E-10840098-202.3.02-3006 sayı ile 17/05/2024 tarihinde etik onay alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmadinia, H., Eriksson-Backa, K. ve Nikou, S. (2022). Health-seeking behaviours of immigrants, asylum seekers and refugees in Europe: a systematic review of peer-reviewed articles, *Journal of Documentation*, Vol. 78 No. 7, pp. 18-41.
- Altındış, S., İnci, MB. ve Erkorkmaz, Ü. (2023). Mültecilerde Sağlık Hizmetlerine Erişim. *SABD*,13(1):113-118.
- Angeleri, S. ve Murphy, T. (2023). Parsing human rights, promoting health equity: reflections on Colombia’s response to Venezuelan migration. *Medical Law Review*, 31(2), 187-204.
- Asif, Z. ve Kienzler, H. (2022). Structural barriers to refugee, asylum seeker and undocumented migrant healthcare access. *Perceptions of Doctors of the World caseworkers in the UK*, SSM - Mental Health, Volume 2, 100088,
- Baggaley, R. F., Zenner, D., Bird, P., Hargreaves, S., Griffiths, C., Noori, T. ve Pareek, M. (2022). Prevention and treatment of infectious diseases in migrants in Europe in the era of universal health coverage. *The Lancet Public Health*, 7(10), e876-e884.

Uslu, Y., Aygün, S., Onaran, S. & Koç, S. (2025). Türkiye'deki Göçmenlerin Sağlık Hizmetine Erişim ve Kullanım Sürecini Etkileyen Sorunların Belirlenmesi ve AHP Analizi ile Önceliklendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 390-404

- Cabieses, B., Belo, K., Calderón, A. C., Rada, I., Rojas, K., Araoz, C. ve Knipper, M. (2024). The impact of stigma and discrimination-based narratives in the health of migrants in Latin America and the Caribbean: a scoping review. *The Lancet Regional Health - Americas*, 100660.
- Chiarenza, A., Dauvrin, M., Chiesa, V., Baatout, S. ve Verrept, H. (2019). Supporting access to healthcare for refugees and migrants in European countries under particular migratory pressure. *BMC health services research*, 19, 1-14.
- Czapka, E. A., Gerwing, J. ve Sagbakken, M. (2019). Invisible rights: Barriers and facilitators to access and use of interpreter services in health care settings by Polish migrants in Norway. *Scandinavian journal of public health*, 47(7), 755-764.
- Çalık, A. (2022). Bulanık AHP-Bulanık ARAS Yöntemlerine Dayalı Dayanıklı Tedarikçi Seçimi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 275-296.
- Dawkins, B., Renwick, C., Ensor, T., Shinkins, B., Jayne, D. ve Meads, D. (2021). What factors affect patients' ability to access healthcare? *An overview of systematic reviews. Tropical Medicine ve International Health*, 26(10), 1177-1188.
- DeSa, S., Gebremeskel, A. T., Omonaiye, O. ve Yaya, S. (2022). Barriers and facilitators to access mental health services among refugee women in high-income countries: a systematic review. *Systematic reviews*, 11(1), 62.
- Di Napoli, A., Ventura, M., Spadea, T., Giorgi Rossi, P., Bartolini, L., Battisti, L. ve Petrelli, A. (2022). Barriers to accessing primary care and appropriateness of healthcare among immigrants in Italy. *Frontiers in Public Health*, 10, 817696.
- Dourgnon, P., Pourat, N. ve Rocco, L. (2023). European immigrant health policies, immigrants' health, and immigrants' access to healthcare. *Health policy (Amsterdam, Netherlands)*, 127, 37-43.
- Ekhtiari, M. ve Aysan, M. F. (2023). Günümüz Türkiye'sinde İranlı Göçmenlerin Sosyoekonomik Entegrasyonu. *İnsan Ve Toplum*, 13(1), 225-253.
- Familoni, B. T. ve Babatunde, S. O. (2024). User experience (UX) design in medical products: theoretical foundations and development best practices. *Engineering Science ve Technology Journal*, 5(3), 1125-1148.
- Fansa, M. (2021). Kimim Ben? Göçmen, Sığınmacı, Mülteci, Yabancı, Vatansız ve Geçici Koruma: Türkiye'deki Suriyeliler. *Antakiyat*, 4(2), 289-306.
- Filmer, T., Ray, R. ve Glass, B. D. (2023). Barriers and facilitators experienced by migrants and refugees when accessing pharmaceutical care: A scoping review. *Research in social ve administrative pharmacy : RSAP*, 19(7), 977-988.
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2024). Düzensiz Göç Verileri. <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler>. (05.05.2024)
- Guadagno, L. (2020). Migrants and the COVID-19 pandemic: An initial analysis.
- Hill, J., Rodriguez, D. X. ve McDaniel, P. N. (2021). Immigration status as a health care barrier in the USA during COVID-19. *Journal of Migration and Health*, 4, 100036.
- Hu, Y., Hao, Y., Li, X., Luan, J. ve Liu, P. (2024). The impact of urban integration on the intention of settlement and residence among migrants: The empirical evidence from China. *Heliyon*, 10(4), e26541.
- Huang, G., Guo, F., Cheng, Z., Liu, L., Zimmermann, K. F., Taksa, L., Tani, M. ve Franklin, M. (2023). Nativity in the healthy migrant effect: Evidence from Australia. *SSM - population health*, 23, 101457.

Uslu, Y., Aygün, S., Onaran, S. & Koç, S. (2025). Türkiye'deki Göçmenlerin Sağlık Hizmetine Erişim ve Kullanım Sürecini Etkileyen Sorunların Belirlenmesi ve AHP Analizi ile Önceliklendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 390-404

- Infante, C., Vieitez-Martinez, I., Rodríguez-Chávez, C., Nápoles, G., Larrea-Schiavon, S. ve Bojorquez, I. (2022). Access to Health Care for Migrants Along the Mexico-United States Border: Applying a Framework to Assess Barriers to Care in Mexico. *Frontiers in public*.
- Jagroep, W., Cramm, J. M., Denktaş, S. ve Nieboer, A. P. (2022). Behaviour change interventions to promote health and well-being among older migrants: A systematic review. *PloS one*, 17(6), e0269778.
- Khatri, R. B. ve Assefa, Y. (2022). Access to health services among culturally and linguistically diverse populations in the Australian universal health care system: issues and challenges. *BMC public health*, 22(1), 880.
- Krystallidou, D., Temizöz, Ö., Wang, F., de Looper, M., Di Maria, E., Gattiglia, N., Giani, S., Hieke, G., Morganti, W., Pace, C. S., Schouten, B. ve Braun, S. (2024). Communication in refugee and migrant mental healthcare: A systematic rapid review on the needs, barriers and strategies of seekers and providers of mental health services. *Health policy* (Amsterdam, Netherlands), 139, 104949.
- Lebano, A., Hamed, S., Bradby, H., Gil-Salmerón, A., Durá-Ferrandis, E., Garcés-Ferrer, J. ve Linos, A. (2020). Migrants' and refugees' health status and healthcare in Europe: a scoping literature review. *BMC public health*, 20, 1-22.
- Marchetti, F., Preziosi, J., Zambri, F., Tambascia, G., Di Nolfi, A., Scardetta, P. ve Giusti, A. (2023). Health needs and perception of health care quality among Asylum Seekers and Refugees in an Italian local health authority: A qualitative study. *Frontiers in public health*, 11, 1125125.
- Molla, T. (2023). Refugee education: homogenized policy provisions and overlooked factors of disadvantage. *International Studies in Sociology of Education*, 32(4), 902–923.
- Moonen, C. P., Den Heijer, C. D., Dukers-Muijters, N. H., Van Dreumel, R., Steins, S. C. ve Hoebe, C. J. (2023). A systematic review of barriers and facilitators for hepatitis B and C screening among migrants in the EU/EEA region. *Frontiers in Public Health*, 11, 1118227.
- Olani, A. B., Olani, A. B., Muleta, T. B., Rikitu, D. H. ve Disassa, K. G. (2023). Impacts of language barriers on healthcare access and quality among Afaan Oromoo-speaking patients in Addis Ababa, Ethiopia. *BMC Health Services Research*, 23(1), 39.
- Özvarış, Ş.B., Kayı, İ., Mardin, D., Sakarya, S., Ekzayez, A., Meagher, K. ve Patel, P. (2020). COVID-19 barriers and response strategies for refugees and undocumented migrants in Turkey. *Journal of migration and health*, 1-2, 100012.
- Peng, B. Ve Ling, L. (2023). Health service behaviors of migrants: A conceptual framework. *Frontiers in public health*, 11, 1043135.
- Peñuela-O'Brien, E., Wan, M. W., Edge, D. ve Berry, K. (2023). Health professionals' experiences of and attitudes towards mental healthcare for migrants and refugees in Europe: A qualitative systematic review. *Transcultural psychiatry*, 60(1), 176–198.
- Potter, F., Zehb, M., Dohrmann, K., Müller-Bamouh, V., Rockstroh, B. ve Crombach, A. (2023). "It is worth hanging in there"- Psychotherapeutic experiences shaping future motivation for outpatient psychotherapy with refugee clients in Germany. *BMC psychiatry*, 23(1), 503.
- Puthooppambal, S. J., Phelan, M. ve MacFarlane, A. (2021). Migrant health and language barriers: Uncovering macro level influences on the implementation of trained interpreters in healthcare settings. *Health policy* (Amsterdam, Netherlands), 125(8), 1085–1091.
- Raza, M. A., Aziz, S., Iftikhar, D., Anjum, I. ve Fialova, D. (2024). Addressing quality medication use among migrant patients: Establishment of an organization to provide culturally competent medication care. *Saudi Pharmaceutical Journal*, 32(3), 101922.

Uslu, Y., Aygün, S., Onaran, S. & Koç, S. (2025). Türkiye’deki Göçmenlerin Sağlık Hizmetine Erişim ve Kullanım Sürecini Etkileyen Sorunların Belirlenmesi ve AHP Analizi ile Önceliklendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 390-404

- Renzaho, A. M. (2023). The lack of race and ethnicity data in Australia—a threat to achieving health equity. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(8), 5530.
- Saaty, T. L. (1980). The analytic hierarchy process, New York: McGraw-Hill.
- Saaty, T. L. (1986). Axiomatic foundation of the analytic hierarchy process. *Management Science*, 32(7), 841–855. <https://doi.org/10.1287/mnsc.32.7.841>
- Sahin, E., Dagli, T. E., Acarturk, C. ve Sahin Dagli, F. (2021). Vulnerabilities of Syrian refugee children in Turkey and actions taken for prevention and management in terms of health and wellbeing. *Child Abuse & Neglect*, 119(Pt 1), 104628.
- Sanchez, M. C., Nyarko, D., Mulji, J., Džunić, A., Surti, M., Mangat, A., Mainali, D. ve Spitzer, D. L. (2023). Health Care for All: Undocumented Migrants and the COVID-19 Pandemic in Alberta, Canada-A Scoping Review. *Journal of migration and health*, 7, 100192.
- Schweyher, M. (2023). Precarity, work exploitation and inferior social rights: EU citizenship of Polish labour migrants in Norway. *Journal of ethnic and migration studies*, 49(5), 1292-1310.
- Silchenko, D. ve Murray, U. (2023). Migration and climate change–The role of social protection. *Climate Risk Management*, 39, 100472.
- Turhan, S., Gürsoy, S. ve Karakullukçu, S. (2021). Türkiye’de Göçmenlere Sunulan Sağlık Hizmetleri İçin Yürütülen İletişim Çalışmaları. *Turkish Journal of Public Health*, 19(3), 286-294.
- Turnbull, J., Yazan, B., Akayoglu, S., Uzum, B. Ve Mary, L. (2022). Teacher candidates’ ideological tensions and covert metaphors about Syrian refugees in Turkey: Critical discourse analysis of telecollaboration. *Linguistics and Education*, Volume 69, 101053.
- Uslu, Y., Şahin, K., Aygün, S. ve Tuna, M. (2023). OECD Ülkeleri ve Türkiye’nin Sağlık Harcamalarının TOPSIS Yöntemi ile İncelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(2), 386-395.
- Uslu, Y., Artan, T., Aygün, S., Özkan, A. O. ve Oğuz, T. N. (2024). A Study on Location Selection For Private Disabled Care Center Using Ahp And Topsis Methods: The Case of Istanbul Province. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33(1), 203-221.
- Yang, P. Q. Ve Hwang, S. H. (2016). Explaining immigrant health service utilization: a theoretical framework. *Sage Open*, 6(2), 2158244016648137.
- Yeter, Ö., Evcen, E., Rabagliati, H. ve Özge, D. (2024). Understanding cognitive and language development in refugees: Evidence from displaced syrian children in Turkey, *Cognitive Development*, Volume 69, 101412.

Extended Abstract

Identification and Prioritization of Problems Affecting the Process of Access and Use of Health Care Services by Migrants in Turkey Using AHP Analysis

Aim: Societies all over the world are compelled to migrate to other nations owing to factors such as conflict, economic hardship, and unemployment. These factors have contributed to a significant surge in migration in recent years. Many issues arise in both the host nation and the migrant country during this procedure. In instance, migrant health has a direct impact on national public health as well as individual health. The government, international organizations, and humanitarian agencies should collaborate to create comprehensive policies and initiatives in order to stop the increase of uncontrolled and unlawful irregular migration and to manage migration in Turkey in an environmentally sustainable way. The fundamental right to life should be the first target of these efforts. As such, the health issue facing migrants is one that must be taken into account. The purpose of this study is to identify the most significant hurdles to migrants' access to health care, as well as rate their relevance.

Method: The study was conducted with a view of identifying and prioritizing the challenges that migrants living in Turkey face when seeking health care. Four expert opinions were obtained in order to examine the problem categories that were developed in this manner. One of the multi-criteria decision-making techniques, the Analytic Hierarchy Process, was used to rank the significance of these barriers. Experts were chosen based on a set of criteria, including a minimum of 5–10 years of expertise in the relevant subject (social work, patient rights, etc.). The analysis is intended to produce a priority ranking for the predefined criteria. This will help establish which criteria are most important and which ones need further thought and consideration.

Findings: Five primary obstacles were found within the research's purview by consulting papers found in the worldwide literature. Following examination, the reliability of the AHP approach was expressed by the CR (consistency) value, which came out to be 0.09. This paper indicates that this number will be smaller than 0.10. It suggests that the outcome shows how trustworthy the study is. The study's findings showed that "Socio-Economic" issues, which had a normalized weight score of 30.9%, were the most significant issue that immigrants in Turkey had when trying to obtain health care. "Legal and Political" ranks second in importance with a normalized weight score of 26.3%, followed by "Communication" at number three with a normalized weight score of 22.4%. With a normalized weight score of 14.4%, the issue of "Lack of Education and Information" is perceived as being less significant than the other issues. With a normalized weight score of 0.06%, "cultural" difficulties were determined to be the least significant issue. The first two infirmities have a more than 50% effect on the health of migrants. Thus, the two obstacles should be the main targets of any policies that are put into place. In this way, migrants will be granted their fundamental human right to a healthy life, and any potential risks to public health will be eliminated.

Conclusion: Enhancements like giving migrants financial support, lowering financial barriers to healthcare, and upgrading transportation options—especially for those with socioeconomic challenges—should be made to guarantee full and equal access to healthcare in order to address the issues faced by migrants while seeking care in Turkey. In order to address legal and political issues, it is crucial to examine and enhance pertinent rules. Translation services offered by suitably qualified interpreters can be used to reduce or eliminate communication barriers, as can migrant groups' efforts to enhance their Turkish language proficiency. A nation's policies regarding foreign nationals differ. Future research should look into the issues with foreign nationals' access to health services, including refugees and other foreign nationals.

ELEŞTİREL AÇIDAN AKILLI KENTLER: BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİ ÜZERİNE BİR FARKINDALIK ARAŞTIRMASI

Doğan BIÇKI¹, Selin EYİUSLU²

Öz

2008 mali krizinin ardından kentlerin ekonomik ve ekolojik krizine teknoloji marifetiyle çare üreteceği varsayılan akıllı kent konusu, günümüzde akıllı kentin iktisadi ve sosyal maliyetlerinin dikkate alındığı bir bağlam içinde değil; aksine maliyet azaltıcı teknolojik avantajların tek yanlı ve abartılı biçimde ön plana çıkarıldığı bir çerçevede tartışılmaktadır. Bu çalışmada ise akıllı kentin, tarafsız-nesnel bir kent politikası olamadığı, teknoloji üreticileri ve teknolojik yatırımları yoluyla marka değeri edinmek isteyen yönetimler tarafından desteklendiği; akıllı kent teknolojilerinin sürdürülebilirliği otomatik biçimde destekleme yeterliliği bulunmadığı; dijital bölünme başta olmak üzere çeşitli rizikolar ürettiği ileri sürülmektedir. Bu bağlamda, ülkemizdeki kent yönetimlerinin akıllı kente yaklaşımlarını değerlendirebilmek amacıyla, 30 büyük şehir belediyesinin web siteleri, portalları, strateji planları incelenmiştir. Yapılan taramayla büyükşehir belediyelerinin akıllı kentin muhtemel riskleri ile ilgili farkındalıkları incelenmiş ve netice olarak 2 büyük kent (İstanbul ve Konya) dışında belirgin bir farkındalığa sahip olunmadığı bulgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Kent, Bilgi İletişim Teknolojileri, Eleştirel Yaklaşımlar, Büyükşehir Belediyeleri, Risk Farkındalığı

JEL Sınıflandırması: O33, H72, R58

SMART CITIES FROM A CRITICAL PERSPECTIVE: AN AWARENESS RESEARCH ON METROPOLITAN MUNICIPALITIES

Abstract

The smart city issue, which is assumed to provide a solution to the economic and ecological crisis of cities through technology after the 2008 financial crisis, is not in a context where the economic and social costs of the smart city are taken into consideration today; On the contrary, it is discussed in a framework where cost-cutting technological advantages are highlighted in a one-sided and exaggerated manner. In this study, it is stated that smart city cannot be a neutral-objective city policy and is supported by technology producers and governments that want to gain brand value through technological investments; smart city technologies are not capable of automatically supporting sustainability; It is claimed that it creates various risks, especially the digital divide. In this context, the websites, portals and strategy plans of 30 metropolitan municipalities were examined in order to evaluate the approaches of city administrations in our country to the smart city. With the screening, the awareness of metropolitan municipalities about the possible risks of the smart city was examined and as a result, it has been found that there is no significant awareness except for 2 big cities (Istanbul and Konya).

Keywords: Smart City, Information Communication Technologies, Critical Approaches, Metropolitan Municipalities, Risk Awareness

JEL Classification: O33, H72, R58

¹ Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi, Kentleşme ve Çevre Sorunları ABD, e-posta: doganbicki@mu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-1503-4575

² Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ABD Tezli Yüksek Lisans Programı, e-posta: selineyuslu@gmail.com, ORCID iD: 0009-0006-9422-900X

1. GİRİŞ

Çağımızın önemli kent sosyologlarından birisi olan Richard Sennet akıllı kentlerle ilgili kaygısını bir vesileyle şöyle dile getirir:

“Akıllı şehrin bilgisayarları, işyerlerinin ve ofislerin en yüksek etkinlik açısından nereye yerleştirileceğini ve insanların nerede uyumaları gerektiğini hesaplayacaklar... Dijital devrim sağ olsun, nihayet şehirler kontrol altına alınacak? Acaba bu iyi bir şey mi? Şu anki tehlike, bu bilgi zengini şehrin, insanların kendi başlarına düşünmelerine ve birbirleriyle iyi iletişim kurmalarına yardımcı olacak hiçbir şey vadetmemesidir” (Sennet, 2012).

Sennet’in ironisi insanlığın geleceği adına daha iyi şeylerin olacağını varsaydığımız bir ortamda, ilerleme olarak kabul ettiğimiz pek çok gelişmenin mevcut sorunlarımızı gidermediği gibi mevcutları da kötüleştirebileceğini ima etmektedir. Elimizde iletişime yarayacak pek çok teknolojinin bulunması, gerçek insani iletişimi arttırmak bir kenara mevcut olanı da ortadan kaldırma veya içini boşaltma sonucunu doğurmuştur. Bu bağlamda kriz içinde olan ekonomi ve ekolojinin kurtarıcısı olarak takdim edilen “akıllı kent” acaba tüm insanlık için kapsayıcı gerçek çözümlere sahip midir? Yoksa öncelikle teknoloji devlerinin azalan karlarını ikame eden, bu arada dijital yetkinliği olan küçük bir azınlığa ilave kazanımlar sağlayan yeni bir araç mıdır? soruları cevap beklemektedir. Bu çalışmada, akıllı kentle ilgili göz ardı edilen bu tür soru ve sorunların kuramsal açıdan irdelenmesi ve ülkemizin en önemli yerel yönetim otoriteleri olan büyükşehir belediyelerinin akıllı kent yatırımlarının/uygulamalarının getirebileceği risklerle ilgili farkındalıklarının ortaya konması hedeflenmektedir.

2. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Akıllı kent kavramını eleştirel bir sorgulamaya tabi tutan bu çalışma, birisi kuramsal ve diğeri örnekleme dayalı ampirik bir bölüm olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Teorik kısımda akıllı kente yönelik eleştirel yaklaşımlar, makale, kitap ve tez çalışmaları gibi literatürü oluşturan kaynaklardan ve yazılı medya gibi kısmen popüler kaynaklarından yararlanılarak ele alınmıştır. Bu bölümde akıllı kentin nasıl tanımlandığı; bu tanımlamalar içerisinde teknoloji değişkeninin başatlığı, teknoloji temelli yatırımların Bilgi İletişim Teknolojisi (BİT) ile ilgili firmalara sağladığı büyük karlar ve akıllı kent uygulamalarının getirebileceği rizikolar ele alınmaktadır. Örneklem bölümünde ise ülkemizdeki 30 büyükşehir belediyesinin web sayfalarında yapılan tarama ile büyükşehir belediyelerinin akıllı kente bakış açıları, hazırlık süreçleri ve akıllı kentle ilgili riskler konusundaki farkındalıkları analiz edilmiştir.

3. AKILLI KENT NEDİR?

Akıllı kent kavramı, son 20 yıl içerisinde kentlerin bilgi iletişim teknolojileri vasıtasıyla rekabet profillerini arttırdıkları ve modern kentin üretim faktörlerini kuşatan stratejik bir araç olarak tanıtılmıştır (Caragliu vd., 2009: 45). Akıllı kentlerin, farklı disiplinlerin kendi bakış açılarına göre geliştirdikleri pek çok tanımlama/model önerisi bulunmaktadır. Bu tanımların hemen hemen tümünde BİT’in yaratacağı imkanların kullanılması ile yeni bir ekonomi ve ekoloji yaratılabileceği iddiası bulunmaktadır. Bu tezin en hararetli savunucuları, kolaylıkla tahmin edilebileceği gibi, bilgi iletişim sektöründe boy gösteren IBM, Cisco, ITU, Deloitte gibi dev teknoloji firmaları veya teknolojiyle ilgili kurumlardır.

Akıllı kent, dar anlamada her tür teknolojinin seferber edilmesiyle daha çevreci, enerji etkin, sürdürülebilir bir kentsel ekoloji yaratılmasıdır. Geniş anlamda ise bilgi ve iletişim teknolojileri vasıtasıyla daha “yaşanabilir bir kentsel ortam sağlayan”, karbon emisyonları en aza indirilmiş, “şoklara

ve uç iklimsel olaylara karşı dayanıklı, sosyoekonomik eşitsizlikleri azaltılmış bir kenti” ifade etmektedir (Balaban, 2020: 50).

Nasıl ki sanayi devrimi sanayi kentini doğurdu ise dijital devrimin de akıllı kentin altyapısını hazırladığı ileri sürülebilir. Yaygın görüşe göre, akıllı kent girişimlerinin arkasında yatan temel motivasyon kentlerin ekonomik kalkınma arzusudur. 2008 ekonomik krizi sonrasında birbirleriyle yaratıcı sınıfları ve yatırımları çekmek için yarışan kentler, akıllı kent imajı ile bunu başarabileceklerini düşünmüşlerdir. Yaygın internet ağı, ofis ortamı yerine vatandaşla iletişimi sağlayan dijital vasıtalar bu maksatla kurulmuştur (Harrison ve Donnelly, 2011: 4-8; Meijer ve Bolivar, 2015: 7).

Konuya yerleşmeler ve çevre açısından bakan Sınmaz’a göre (2013: 78) akıllı kent, ağırlıklı olarak enerji verimliliğinin gözetildiği ve bilgi teknolojilerinin kent hayatına aktarıldığı yerleşmelere işaret etmektedir.

Akıllı kent tanımlamalarında sıklıkla referans noktası olan çevre/sürdürülebilirlik vurgusu, sürdürülebilir akıllı kentler tanımının ortaya çıkışını hazırlamıştır. Nitekim, Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu’nun Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU) ile birlikte oluşturduğu “sürdürülebilir akıllı kentler” tanıma göre, sürdürülebilir akıllı kentler, “bir yandan mevcut ve gelecek kuşakların ekonomik, sosyal, çevresel ve kültürel ihtiyaçlarını karşılarken; diğer yandan, bilgi ve iletişim teknolojilerini ve diğer araçları kullanarak rekabetçiliği, kentsel işlem ve hizmetlerde etkinliği ve yaşam kalitesini geliştiren yenilikçi kentlerdir” (<https://unece.org/housing/smart-sustainable-cities>).

Bahsi geçen akıllı kent tanımlamaları dışında en çok referans gösterilen akıllı kent tanımlaması, Giffinger ve arkadaşları tarafından geliştirilmiştir. Giffinger vd. (2007: 10)’ne göre, akıllı kent, akıllı ekonomiye dayanan; bilgi ve iletişim teknolojilerinin üretim sürecinde kullanıldığı; e-yönetişim, e-demokrasi gibi yöntemlerle vatandaşla iletişim kanallarının oluşturulduğu; akıllı bir yönetimin göstergesi olan iyi yönetişime sahip ve gündelik hayatta **modern teknolojinin kullanıldığı** bir kenti tanımlamaktadır.

Akıllı kentin tüm boyutlarını çaprazlama kesen unsur ise genelde **teknoloji ve özelde bilgi ve iletişim teknolojileri** ile akıllı kent performansının açığa çıkmasıdır. Bu bağlamda akıllı kent teknolojileri ve bunların potansiyel kullanım alanlarına kısaca göz atmakta yarar bulunmaktadır.

3.1. Akıllı Kent Teknolojileri ve Kullanım Alanları

Akıllı kentle ilgili teknolojilerin çeşitliliği günden güne artmakla beraber başlıcaları şöyle sıralanabilir: Bulut(cloud), sosyal medya ve dijital platformlar, büyük veri (big data), yapay zekâ, nesnelerin interneti (IoT-Internet of Things), Robotik ve dronlar, 3 boyutlu yazıcılar, blokzincir, yenilenbilir enerji, birlikte yaratma, kitle kaynak (crowd sourcing), paylaşım ekonomisi ve oyunlaştırma.

Bahsi geçen teknolojiler içerisinde kısaca sensörlerle donatılmış nesnelerin birbirleriyle iletişimi anlamına gelen nesnelerin interneti en sık yararlanılan akıllı kent teknolojisidir. Sensörlerin kullanım alanlarından bazıları şunlardır: Hava kirliliğinin tespiti ve gereken önlemlerin alınması; bina, köprü ve tarihi yapılarındaki sarsıntıların izlenerek erken uyarı saptanması; araçların coğrafi lokasyonunun tespit edilmesi, en iyi rotalarının belirlenmesi ve teslimat zamanlamasının daha gerçekçi yapılması; yeşil binaların enerji verimliliklerinin izlenmesi; eğlence mekanlarının gürültü düzeylerinin izlenerek gereğinde hızlıca müdahale edilebilmesi; boşalan park yerlerinin tespit edilerek park yeri arayan kullanıcılara en yakındaki boş park yerinin bildirilmesi; insan ve araç trafiğine duyarlı sokak aydınlatması ile gereksiz enerji sarfiyatının engellenmesi; yollarda ısı kontrolü sağlanarak kaygan yol durumlarının sürücülere ikaz edilmesi; trafikte seyir halinde olan araç sayısı ve bunların hızlarının

ölçülerek trafik tıkanıklığı olan yerler ve alternatif rotalarla ilgili sürücülerin uyarılması; dolmuş olan veya henüz dolmamış olan çöp konteynırlarının tespiti, su kaçaklarının tespit edilerek su kayıplarının hızlıca engellenmesi gibi uygulamalar sensörler yardımıyla gerçekleştirilmektedir (Deloitte, 2015: 45). Akıllı kent uygulamalarını oluşturan unsurlara yakından bakıldığında, bunların enerji, binalar, su, atık, güvenlik ve sağlık konularında yoğunlaştıkları görölmektedir.

Diğer yandan, bilgi ve iletişim teknolojileri, sürdürülebilir kentler için kritik bir bilgi derleme platformu olarak yaşam biçimi, hizmetler ve kaynak tüketimi bağlamında kentin nasıl işlediğinin anlaşılması konusunda veri sağlamaktadır. Veri tahmini, analitik, büyük veri, açık veri, nesnelerin interneti, veriye ulaşım ve yönetimi, veri güvenliği, mobil genişbant, sensör ağları gibi teknolojiler, akıllı kentlerde kullanılan temel teknolojiler (ITU-T, 2015: 11) arasında sayılmaktadır. Bahsi geçen teknolojilere her geçen gün yenileri eklenmektedir. Bu noktada esas problem bu ve benzeri teknolojilerin mevzi yararlar sağlamanın ötesinde kentsel çevre üzerinde kapsayıcı ve sürdürülebilir yararlar ortaya çıkarıp çıkaramayacağıdır.

3.2. Sürdürülebilirlik için Daha Fazla Teknoloji Kullanımı Yeterli midir?

Dünya tarihinde ilk kez içinde bulunduğumuz 21. yüzyılın başında kentte yaşayanların sayısı kırdı yaşayanları aşmıştır. 2008 mali krizi sonrasında, kentlerde yoğunlaşan nüfusun su, elektrik, atık yönetimi gibi temel hizmetlere getirdiği yükler dolayısıyla, birçok ülkede sıkı bütçe uygulamalarına gidilmiştir. Bundan dolayı, yeni teknolojilerin devreye sokulmasının daha az girdi ile daha verimli çıktılar üreteceği konusunda beklentiler oluşmuştur (Collins, 2021: 3). Ancak, mevcut tüketim araçlarının yeni bir teknoloji sayesinde daha verimli olmaları; örneğin, geçmişte kullanılan akkor ampuller yerine bugün çok daha az enerji tüketen LED ampullerin kullanılıyor olması acaba gerçek bir enerji tasarrufu meydana getirmekte midir? Yoksa aksine enerji maliyetlerini azalttıklarını düşünen tüketiciler enerji tüketimi konusunda daha mı kaygısız davranmaktadır?

Neo Klasik iktisat bu tür soruları henüz 19. Yüzyılın sonlarında cevaplamaya girişmiştir. İktisatçıların “Jevons Paradoksu” olarak adlandırdıkları kavramlaştırma, teknolojik yeniliklerle tüketim artışı arasında doğrusal bir ilişki ortaya koymaktadır. Nitekim, İktisatçı William Stanley Jevons, teknolojik ilerlemeler nedeniyle buharlı kazanların giderek daha az kömür tükettiklerini, ancak kazanların sayısının artmasından ötürü küresel ölçekte kömür tüketiminin arttığını gözlemlemiştir. Benzer şekilde teknolojik yeniliklerin yarattığı talep patlamasının psikolojik altyapısını tahlil eden François Schneider’in de belirttiği gibi;

“Yüksek hızlı tren daha hızlı gidiyor; öyleyse daha uzağa ve daha sık yolculuk ediyoruz. Evimiz daha iyi izole edilmiş durumda: para biriktirip ikinci bir araba alıyoruz. Kompakt floresan ampuller daha az elektrik tüketiyor: o halde onları açık bırakıyoruz. İnternet bilgiye erişimi materyal olmaktan çıkarıyor: daha çok çıktı alıyoruz. Nitekim, hep daha fazla otoyol, yüksek hızlı tren var; trafik artıyor ve kâğıt tüketimi düşmüyor...” (Latouche, 2018: 119)

Schneider’in verdiği bağlamda örnekleri çok değişik açılardan arttırma imkânı bulunmaktadır. Nitekim, Aşıcı’nın (2012: 115) da belirttiği gibi, gündelik hayatta kullanıma sokulan her biri daha az enerji tüketen çok sayıda cihaz toplam enerji tüketimini sorumsuzca arttırmaktadır. Enerji yalıtımı yapılmış olan ancak daha büyük metrekarelerde inşa edilen evler, verimli olmalarına karşın daha çok enerji tüketimine yol açmaktadır. Benzer şekilde, sürekli kentsel mekânı büyüten, yayılmacı kentleşme politikaları sonucu her geçen gün daha fazla yol kat etmek durumunda kalınıyorsa, yakıt ekonomisi sağlayan teknolojilerden sağlanacak fayda çevre açısından yetersiz kalacaktır.

Diğer yandan, pek çok konuda kendisine kurtarıcı rolü biçilen Bilgi İletişim Teknolojileri (BİT) de peşinen varsayılanın aksine, çevre sorunlarına her zaman destek sağlamamaktadır. Masa başında kâğıt kalemle çalışmak yerine ağ ortamında ve dolayısıyla daha az kâğıt harcamak ekolojik ayak izlerimizi ortadan kaldırmamaktadır. Ağ yapısının arkasında sunucular ve her bir dijital dosyanın gerisinde bilgisayarlar bulunmaktadır. Her ikisi de enerji tüketerek karbon salınımı meydana getirmektedirler. Özellikle de kullanım ömürleri giderek kısalan bilgi iletişim teknolojileri meydana getirdikleri atıklar dolayısıyla da masum sayılmazlar (Avrupa Parlamentosu Yeşiller Grubu, 2012: 144,145).

Latouche (2018: 117)'un bilişsel kapitalizm olarak adlandırdığı, günümüz bilgi ekonomisinin maddi girdileri ve dolayısıyla atıkları sanıldığından daha fazladır. Örneğin, bir bilgisayarın üretilmesi için, 240 kilogramı fosil enerji olmak üzere 1.8 ton malzeme gerekmektedir. Benzer şekilde, iki gramlık bir mikroçipin üretiminde 1,7 kilo enerji kullanılmaktadır. Konu su ayak izine geldiğinde durum daha da vahim hale gelmektedir. World Watch Institute' a göre, 32 megabaytlık bir mikro çipin üretimi için 1,2 kg fosil yakıt ve 32 litre suya ihtiyaç bulunmaktadır. Çipin üretimi için kullanılan diğer girdilerle beraber çipin ağırlığının 17.000 katına eşit malzeme kütlesi kullanılmış olmaktadır.

Genel olarak teknolojinin ve özellikle de BİT'lerin akıllı kent kavramının da kurucu unsurları olduğu tartışma götürmez bir gerçekliktir. Ancak BİT'in, akıllı kaynak yönetimi için bir araç olmakla beraber, gerçekten akıllı ve sürdürülebilir bir kentin teminatı olup olmadıkları tartışmaya açıktır (Elgazzar ve El-Gazzar, 2017: 250). Nitekim, bu çalışmada akıllı kentin yeni teknolojilere ev sahipliği anlamında mümbit bir platform olmakla beraber; sürdürülebilirlik ideallerini realize edecek ölçüde tasarruflu, kapsayıcı, adil, eşitlikçi bir kent için yeterli olmayabileceği ileri sürülmektedir. Bu bağlamda, akıllı kentin riskleri olarak ifade edilebilecek eleştirel görüşler dikkate değerdir.

3.3. Akıllı Kentlerin Riskleri: Eleştirel Açıdan Akıllı Kentler

Akıllı kentlerin risklerini ortaya koyan çalışmalar, bir yandan akıllı kentin çevresel açıdan umulan faydaları sağlama konusundaki yeterliliğini sorgulamakta; diğer yandan akıllı kenti kuran teknoloji ve uygulamaların meydana getirebileceği çok çeşitli risklere işaret etmektedirler. Bu bağlamda ilerleyen süreçte ve uygulama içerisinde bu çalışmada ifade edilenler dışında yeni risklerin ortaya çıkması da muhtemel görülmelidir.

3.3.1. Akıllı Kentin Maliyeti ve Teknoloji Firmalarının Artan Karları

Akıllı kentlerle ilgili temel kaygılardan birisi akıllı kentin maliyetinin hayli yüksek olması; bu yüksek maliyetin kimler tarafından karşılanacağı ve bu yatırımlardan daha çok kimlerin yararlanabileceği meselesidir. Dünya Kentleri Raporu'na göre, akıllı kent sistemlerine olan talep yıllık olarak yüzde 25 oranında artmakta ve bunun pazar değerinin de yaklaşık olarak 517 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir. Bu harcamayı önemli ölçüde teknolojiye yatırım yapan kent yönetimleri karşılamaktadır. Bu gelişme gündelik hayata sokulan dijitalleşme ve bununla bağlantılı teknolojilerle de desteklenmektedir. Örneğin nesnelerin internetine olan talep yılda yüzde 20 oranında artmaktadır. Benzer şekilde, blokzincir teknolojisinin önümüzdeki birkaç yılda yüzde 30'un üzerinde büyüyeceği tahmin edilmektedir (WCR, 2022: xxix).

Nasıl ki; 90'lı yılların politikacıları yüksek teknoloji merkezlerini iş ve yenilikçilik için uygun ortamlar olarak gördüler ise akıllı kent teknolojilerinin üreticileri de kent yönetimlerini son 40 yılda geliştirilen teknoloji ürünlerinin pazarı olarak görmektedirler. Akıllı kent olabilme yarışı, kent yöneticilerinin teknoloji yönelimli büyüme sürecini içselleştirmelerini teşvik ederek belediye bütçelerini akıllı kent statüsü elde etmeye yönelik yatırımlara yönlendirmiştir (Glasmeier ve Christophersen, 2015: 4). Başka bir deyişle, teknoloji firmaları ve yerel yönetimler, akıllı kent yatırımları konusunda iş birliği

halindedir. Akıllı kentler kendilerine yeni pazarlar arayan teknoloji şirketlerinin hedefinde oldukları gibi; bu kentlerin kendileri de “akıllı” statüsü edinerek yatırım çekme beklentisi taşımaktadırlar (Glasmeier ve Nebiol, 2016). Kent yönetimlerinin, marka kent olma adına geçmişte kentin kimliğine dair tarihi, turistik, otantik öğeleri ön plana çıkarma stratejileri bugün yavaş yavaş yerini yeni teknolojileri yakından takip eden ve uygulamaya sokan öncü kentler olma stratejisine bırakmaktadır. Akıllı kent bir bakıma kentin eskiyen imajına cazibe katabilecek yeni bir imkân olarak da itibar görmektedir. Kent yönetimlerinin akıllı teknolojilere giderek daha çok yatırımda bulunması, konusunda uzmanlaşmış teknoloji firmaları için yeni bir fırsat alanı açmaktadır.

Nitekim, bankacılık krizinin ortalarına tekabül eden 2008 yılında, bir yüksek teknoloji devi olan IBM, büyüme stratejisini değiştirerek 2000 civarında akıllı kent projesine dahil olmuştur. Bu strateji firmanın 6000 müşteriden 3 milyar dolar gelir elde etmesini sağlamıştır. Şu anda IBM’in operasyonlarının yüzde 25’i akıllı kent işlerinde sürmektedir. Bu rakamın önümüzdeki birkaç yıl içerisinde ikiye katlanması beklenmektedir (Hollands, 2014: 7). Nitekim, teknoloji firmalarının akıllı kent çalışmalarında başat rolde olmalarını endişeyle karşılayan Hollands (2008: 306), akıllı kenti tarafsız bir olgu olarak kabul edenlere karşı şu soruyu yöneltmektedir: Eğer toplumun çıkarları ile firmaların çıkarları karşı karşıya gelirse ihtilaf nasıl giderilecektir? Veya sermaye birikimi, çevre ve sosyal sürdürülebilirlikle çeliştiği takdirde denge nasıl sağlanacaktır? Sermayenin önüne çıkan her türlü engeli kolaylıkla aşabildiği göz önüne alındığında, Hollands’ın sorularının ne denli yerinde olduğu görülecektir.

3.3.2. Akıllı Kentte Ekonomik Hedefler Sosyal Hedeflerin Önünde

Akıllı kente ciddi sorgulamalarla yaklaşan Glasmeier ve Christopherson’a göre (2015: 5-6), akıllı kent uygulamalarıyla ilgili temel sorunlardan birisi de tek bir kalkınma modelini benimsemeleridir. Birçok farklı boyutun ötesinde tüm akıllı kent gelişimlerinin ortak yönü kentsel rekabetçiliğin ve ekonomik hedeflerin ayrıcalığının kabul görmesidir. Bu yaklaşım biçiminde sosyal hedefler ekonomik hedeflerin gerisinde kalmaktadır. Örneğin, yoksulluk konusu akıllı kent plancılarının gündeminde değildir. Hakeza aksayan eğitimi nasıl düzeltecekleri veya gerileyen semtleri içermek için ne tip çareler üretecekleri belli değildir. Akıllı kentlerin vaat ettikleri ile gerçekleşenler arasındaki tenakuz kendisini Rio de Janerio kentinde açıkça göstermektedir. Kentin duvar büyüklüğünde bilgisayarlarla donanmış olan kontrol merkezi belki riskli hava olaylarında kentin daha hızlı tahliyesi için işe yarayacaktır; ancak bu insanların niçin yüksek riskli çevrelerde yerleşim yaptıklarını ve bu davranış biçiminin nasıl değiştirilebileceğini açıklamamaktadır. Buna göre, akıllı kent teknolojilerinin sosyal/ekonomik hastalıklardan ziyade semptomlarla ilgilendiği söylenebilir.

3.3.3. Mahremiyet Sorunu

Kentlilerin gelecekte nasıl yaşayacağı, nasıl çalışacağı, nasıl öğreneceği bir dijitalleşme dalgası içinde yeniden şekillenmektedir. Teknolojinin kent yaşamının geliştirilmesine katkı sağlayacağı alanlar olmakla beraber özellikle akıllı kent teknolojilerinin mahremiyeti ihlal etme riski de barındırdığı söylenmelidir (WCR, 2022: xxviii). Gün boyu kayıt yapan kameralar, sensörler güvenlik için olduğu kadar başka amaçlar için de kullanılabilme riski taşıyacaktır. Örneğin, Çin gibi otoriter yönetimlere sahip olan ülkelerde kırmızı ışık ihlali sırasında kameralara yakalanan bir vatandaşın, daha önceden kayda geçirilmiş pek çok kişisel verinin de desteğiyle, finans sisteminden toplu ulaşım hizmetlerine değin pek çok sahada sosyal dışlanmaya uğratılabileceği ileri sürülmektedir.

3.3.4. Yapay Zekâ Kaynaklı Riskler

Diğer yandan gerek kamusal işlerde gerekse akıllı kent uygulamalarında kullanılan yapay zekâ uygulamaları çeşitli risklerle karşı karşıyadır. Bunlardan birisi verilerin gizliliğinin ihlal edilebilmesi

riski; diğeri ise siber saldırılarla³ önemli verilerin ele geçirilmesi veya kullanılamaz hale getirilmesi riskleridir. Bilindiği gibi yapay zekaya dayalı tahmin analizleri için çeşitli kaynaklardan toplanan önemli miktarda veri gerekmektedir. Kişisel bilgiler çoğu kez açık rıza olmadan toplanmakta ve bu verilerin analiz edilmesi gizlilik ihlaline yol açmaktadır. Daha da önemlisi, tahmine dayalı modeller cinsel yönelim, etnik kimlik, siyasi görüş gibi mahrem bilgileri tahmin etme imkânı vermektedir. Kişilerle ilgili bu tür bilgilerin toplanabilmesi ayrımcılık ve damgalanma riski taşımaktadır (Geyikçi, 2024).

Bir başka sorun alan da yapay zekaya dayalı akıllı kentsel teknolojilerin uygulamaya sokulmasında kültürel farklılıkların dikkate alınması meselesidir. Bir toplumda güzel işleyen bir uygulamanın başka bir toplumda işleyeceğinin garantisi yoktur. Örneğin, sürücüsüz seyir için üretilmiş olan otonom bir araç, “yayaların beklenmedik şekilde karşıdan karşıya geçtiği ‘kaotik’ bir şehir ortamında” hayati riskler doğuracaktır. Sürecin daha çok teknik ayağına aşına geliştirici ve yazılımcılar, verileri hesap edilmeden yaratılan modeller, çoğulcu ve eşitlikçi vizyondan uzak olacağından”, yapay zekadan beklenenin aksine sonuçlar doğuracaklardır. Ayrıca yapay zekâ geliştiricilerinin kendi dünya görüşlerine göre yarattıkları kategorik ayrımları veri yönetimine yansıtma riskleri de bulunmaktadır. Böylesi bir senaryoda, kapsayıcılıktan uzak ve mevcut adaletsizlikleri yeniden üreten durumlar ortaya çıkabilecektir (Tozlu, 2024: 54,57). Bu konuda verilebilecek en çarpıcı örnek vakalardan bir tanesi yakın zaman önce Hollanda da yaşanmıştır. Hollanda vergi idaresinin kullandığı yapay zekâ teknolojisinde ortaya çıkan bir hata dolayısıyla binlerce göçmenin mağdur edildiği ortaya çıkmıştır. Mahkemelerce yapılan inceleme neticesinde çocuk yardımı konusunda usulsüzlük tespiti için kullanılan sistemin göçmenlere karşı önyargılı olduğu ve dolayısıyla 26.000 ailenin haksız olarak ceza aldığı tespit edilmiştir. Yardım alan kimseler bu yardımları iade ettikleri gibi, bu iadeyi gerçekleştirebilmek için kimilerinin evlerini kaybettikleri ve hatta intihar dahi ettikleri bildirilmiştir (Geyikçi, 2024). Yapay zekâ sistemlerinin sehven veya kasıtlı belirli gruplara karşı ayrımcılık yapması olarak tanımlanan algoritmik önyargının etik bir yaklaşımla ele alınmaksızın düzeltilmesi mümkün değildir. Bu bağlamda kentsel çeşitlilik ve eşitliğin korunması için yapay zekâ sistemlerinin de adil, şeffaf ve kapsayıcı biçimde tasarlanması gerekmektedir (Bircan, 2024: 33). Ezcümle, teknolojilerin tasarımcı ve uygulayıcıları insanlar olduğu sürece, teknolojinin bizatihi kendisi değil ancak dürüst, insani ve adil kullanımı ile gelişme sağlanacaktır. Bu bağlamda, akıllı kentlerden daha çok eşitlikçi, adil ve erdemli kentlere ihtiyacımız olduğu söylenmelidir.

3.3.5. Dijital Bölünme

Akıllı kentlerle ilgili bir başka endişe kaynağı da artan dijitalleşmenin mevcut eşitsizlikleri daha da arttırması riskidir. Bu bağlamda dijital bölünme/ dijital eşitsizlik konusuna değinilmelidir. Dijital eşitsizliğin üç boyutu bulunmaktadır: birinci düzey eşitsizlik, teknolojik araçlara ve internet gibi ortamlara sahip olmamaktan; ikincil düzey eşitsizlik, araçlara ve ortama sahip olursa dahi kullanım becerisine sahip olmamaktan; üçüncü düzey eşitsizlik ise kullanılan araçların ve ortamların kullanıcılara ne düzeyde fayda sağladığıyla ilgilidir (Binark, 2024:42). Kişiler sınıfsal konumlarına göre, bu eşitsizliklerden birine veya tümüne aynı anda muhatap olabilirler. Dijital bölünme en çok kadınları, yaşlıları, etnik azınlıkları ve göçmenleri etkilemektedir (WCR,2022: xxix). Bazı şehirler, azınlık

³ 2023 yılında Türkiye Tayvan, Yunanistan, Belarus ve Cezayir’in ardından en fazla siber saldırı riski taşıyan beşinci ülke olmuştur. Yine 2023 yılında siber saldırıların %120 artış gösterdiği Türkiye, Orta Doğuda en çok siber saldırıya uğrayan ülke olarak gösterilmiştir. Bir siber güvenlik firması olan Kaspersky, Türkiye’de bir yılda 85 milyon siber saldırıyı engellediklerini kaydetmiştir (Boşnak, 2024). Tüm ülkelerde kişisel bilgilerin ele geçirilmesinden kaynaklanan istismlara sıklıkla rastlanmaktadır.

gruplarının dijital olarak dışlanmasını engellemek için halihazırda stratejik yatırımlar yapmaktadır. Örneğin, Toronto Bölge Okul Kurulu, 2020 yılında uzaktan öğrenmeye geçiş sürecinde öğrencilerine 60.000 cihaz dağıtmıştır (WCR, 2022: 28). Ancak görece geniş imkanlara sahip olmayan kentlerin bu eşitsizliği nasıl giderebilecekleri belli değildir.

Diğer yandan, Glasmeier ve Christophersen'a (2015: 8,10) göre, pek çok yeniliğin sempatiyle karşılanmasının arkasında herkesin bir akıllı telefona sahip olduğu ve onu azami verimlilikte kullanabildiği varsayımı yatmaktadır. Peki, yaşlı, engelli, ekonomik veya sosyal açıdan dışlanmış kimseler açısından durum nedir? Boston merkezli bir araştırmaya göre kentin en düşük gelirli kesiminden telefon sinyali alınmamıştır. Birleşik Devletlerde vatandaşların geniş bantlı internet bağlantısına erişememelerinin sebebi teknolojik yetersizlikler değil, toplumun bir kesiminin bu teknolojiden yararlanma kapasitesinin ve ödeme gücünün düşük olmasıdır. Akıllı kent olma hedefi güden kent yöneticileri, eğer sadece en yetenekli, en teknoloji meraklısı hemşerileri dikkate alıp yeterli teknolojik imkana sahip olmayanları görmezden gelecekler ise bunun sorumluluğunu taşıyacaklardır. Hollands'a göre (2014: 17), akıllı kent modelleri, vatandaşları akıllı teknolojilerin uygulanması konusunda (eğitimsizlik, dijital yetersiz vb. nedeniyle) engel olarak görmektedirler.

Yapılan araştırmalarda dijital yetkinlik açısından gençlerle yaşlılar ve hatta kadınlar ile erkekler arasında da farklılıkların olduğu görülmektedir. Örneğin, 2017 yılında yapılan bir araştırmaya göre, 70 yaş ve üzerindeki Japon nüfusunun yarısından azı interneti kullanırken, 13 -59 yaş arasındaki kişilerde bu oran % 90'nın üzerine çıkmaktadır (<https://www2.deloitte.com/jp/en/pages/life-sciences-and-healthcare/articles/hc/en-hc-covid19-02.html>) kaynağından (aktaran Binark, 2024: 42). Bu durum yaşlıların ve diğer dezavantajlı kategorilerin dijitalleşmeden eşit ölçüde yarar sağlamadıklarını göstermektedir. Nitekim dijital okur yazarlık konusundaki eksiklik nedeniyle, özellikle yaşlılar olmak üzere pek çok insanın e-devlet hizmetlerinden, randevulu sağlık sisteminden⁴ yararlanmada sorun yaşadıkları izlenmektedir. Öte yandan, dijital eşitsizler kır ve kentte yaşayan insanlar arasında da bölünmelere yol açmaktadır. Gerek yaşlı nüfus birikimi gerekse internet altyapısında yaşanan sorunlar dolayısıyla kırsal kesimde yaşayan kimselerin kentte yaşayanlara göre dezavantajlı konumda oldukları görülmektedir.

Dijital bölünme sorunu, teknoloji seviyesi düşük yoksul ülkelerle sınırlı değildir. Nitekim, gelişkin bir teknolojik altyapıya sahip zengin bir ülke olmasına rağmen Singapur'da yoksulluk oranı yüzde 25'leri bulmaktadır. Enformasyon teknolojilerinin patlama gösterdiği bir dönemde kent/ülke daha fazlasıyla kutuplaşmıştır. Benzer şekilde, yüksek istihdam ve düşük işsizlik verilerine rağmen, San Diego'daki yoksulluk oranları, yüksek teknoloji patlamasının yaşandığı söylenen bir dönemde yükseliş göstermiştir. Bu durum dijital devrimin herkese ulaştığı söyleminin hayli iyimser olduğunu göstermektedir. Gerçekten de akıllı kent söylemi, herkesin eğitime, yönetim imkanlarına, bilgi teknolojilerine rahatça erişim sağladığı akıllı bir topluluğun meydana getirilmesine vurgu yapmaktadır. Ancak herkesin içerilmesi bir kenara, akıllı kentin ironik bir biçimde, "ikili kente" dönüşmesi işten bile değildir (Hollands, 2008: 311, 312, 315). Diğer yandan, bazıları tarafından gelişmekte olan toplumlara yeni fırsat kapıları açacağı iddia edilen yapay zekâ uygulamalarının da "eşitsizliği azaltacağına ve ücret artışı getireceğine dair" herhangi bir delil bulunmamaktadır. Genele bakıldığında sermayenin yine emekten daha çok kazanacağı görünmektedir (Acemoğlu, 2024: 13).

⁴ Bu konudaki veri, 16 Ağustos 2023 tarihinde Korkuteli Devlet Hastanesinin Göz Hastalıkları, Üroloji ve İç Hastalıkları polikliniklerinde yapmış olduğum gözlemlere dayanmaktadır. Randevu sistemini kullanamayan yaşlı hastalar, sabah erken saatlerde muayene olmak istedikleri hekimlerin kapılarında birikerek gerek randevulu hastalarla gerekse hekimlerle gerginlik yaşamakta ve sağlık hizmetlerinde gecikmelere yol açmaktadırlar. Böylelikle vatandaşa kolaylık ve sağlık hizmetinde zaman tasarrufu getirmesi beklenen sistem beklenen yararları üretmekte zorlanmaktadır.

3.3.6. Küresel Teknoloji Şirketlerinin Hegemonyası

İkili kent bilindiği gibi kentin içinde kentler yani farklı yaşam kalitesine sahip adaların teşekkülüdür. Görünen o ki teknoloji, dijitalleşme, inovasyonun artışı yalnızca ikili kentleri değil, topyekün olarak ikili bir küresel dünyayı da teşvik etmektedir. Doğan'ın (2024) da işaret ettiği gibi, Big Tech olarak isimlendirilen küresel teknoloji şirketlerinin sahip oldukları bilgi ve kitlelere erişim gücü, yeni sosyal ve siyasi riskler (kamuoyu yaratma, siyasi manipülasyonları destekleme gibi) barındırmaktadır. Yapay zekaya dayalı büyük dil modellerinin çok yüksek yatırımlar gerektirmesi nedeniyle önümüzdeki dönemde büyük teknoloji şirketlerinin güçlerini daha da arttırması beklenebilir. Küresel avantajları ve finansal güçleri dolayısıyla bu büyük teknoloji firmaları diğer ülkelerdeki yerli teknoloji şirketlerinin gelişmesini ve küresel ekonomi ile bütünleşmelerini engellemektedir. Çağımızın en zorlu mücadele konusu, teknolojinin getirdiği kazanımların hem ülkeler arasında hem de ülke içinde adil biçimde nasıl paylaştırılacağı olacaktır.

3.3.7. Akıllı Kent Uygulamalarıyla İlgili Kararlarda Hemşehriler Yok

Akıllı kentlerle ilgi başka bir endişe kaynağı da bu kentlerin kuruluşunda ve işleyişinde demokrasinin işlemiyor olmasıdır. Glasmeier ve Nebiol (2016: 7) akıllı kent uygulamaları için alınması gereken kararları kimler almaktadır? diye sormaktadır. Merkezi yönetim mi? Yerel yöneticiler mi? Yoksa teknoloji firmaları mı? Akıllı kentin demokrasi sorununa işaret eden Hollands'a göre (2014: 18) pek çok akıllı kent tartışmasında, kentli haklarına ve demokrasi tartışmasına pek az yer tanınmaktadır. Başka bir deyişle, akıllı kent, teknokratik bir meşruiyet biçimi olarak, kendisini tartışma götürmez pozitivist bir gerçeklik olarak vaz etmektedir. Nitekim küresel bir değer haline gelen akıllı kent, ülkemizde de merkezi yönetim, yerel yönetimler ve özel sektör tarafından kararlı bir biçimde kabul görmektedir.

4. TÜRKİYE'DE AKILLI KENT POLİTİKASI

Akıllı kent politikasını, bir ülkede veya kentte akıllı kentlerin taşınması gereken özelliklerin bir vizyon çerçevesinde belirlendiği ve bu vizyona uygun strateji planlarıyla yönetildiği bir dönüşüm süreci olarak tanımlayabiliriz. Akıllı kent politikalarını ülkeler, kendi yönetim geleneklerine göre, merkezi yönetim, yerel yönetim ve özel sektör merkezli ya da sivil inisiyatifleri de içeren yönetim mekanizmalarıyla belirlemekte ve yürütmektedirler. Ülkemizde akıllı kent politikalarının oluşumunda daha çok kamunun belirleyici pozisyonunda olduğu söylenebilir.

4.1. Merkezi Yönetim Düzeyinde Akıllı Kent Politikaları

Türkiye'de son 5 yıl içerisinde merkezi yönetim düzeyinde akıllı kent politikaların yürütülmesine yönelik bazı düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Nitekim, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanan 11.Kalkınma Planında akıllı kentlerle ilgili ilk makro politikaların ifade edilmesinden sonra; 2019 yılında 2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı yayınlanmıştır. Bu iki belgenin yayınlanmasının akabinde 2021 tarihinde yayınlanan Akıllı Mekân Yönetimi Uygulama ve Rehberlik Kılavuzu ile akıllı kent konusundaki düzenlemeler sürdürülmüştür. 2024 yılında devreye giren 12. Kalkınma Planı'nda ise akıllı kent ifadesinden daha çok dijital ve yeşil dönüşüm ifadelerine yer verildiği görülmektedir.

4.1.1. 11. Kalkınma Planında Akıllı Kent

Akıllı kent yerine akıllı şehir ifadesinin tercih edildiği 11.Kalkınma Planı'nda, yerel yönetimlerin kendi akıllı şehir stratejilerini hazırlamalarının teşvik edileceği; akıllı şehir projelerinin “ulusal katmanda önceliklendirilen alanlar ve kabiliyetler” (md.683) dikkate alınarak seçilmesinin sağlanacağı; “akıllı şehir uygulamalarına yönelik yerli üretimin” in destekleneceği belirtilmiştir.

İlgili düzenlemede iki husus ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi akıllı şehir projelerinin merkezi yönetimce belirlenmiş önceliklere göre yürütüleceği; ikincisi de akıllı şehirler için gereksinim duyulan teknolojilerin yerli üretimi meselesidir. Yine Md. 683.2'de akıllı şehir projelerinde önceliğin büyükşehir belediyeleri ve 51 il belediyesine verileceği ve bu projelerin “kaynak tahsis kısıtları göz önünde bulundurularak” önceliklendirileceği ifade edilmiştir. Düzenlemede hayli büyük yatırımlar gerektiren akıllı şehir projelerinin yerel yönetimlere yaratacağı yüklerin denetlenmesinin hedeflendiği ve nispeten daha mütevazı imkanlara sahip olan ilçe belediyelerinin akıllı şehir projelerinden muaf tutulduğu anlaşılmaktadır. Son olarak md.683.4'te ise “Akıllı şehir ekosistemi analiz edilerek girişimciler, sistem geliştiriciler, teknoloji sağlayıcıları gibi sektörün tüm paydaşları oluşturulacak dijital platformda buluşturulacaktır” ifadesine yer verilmiştir. Pek çok ülkede bahsi geçen akıllı kent platformları merkezi yönetimin yanı sıra, özel sektör, teknoloji firmaları, yerel yönetimler ve sivil toplum örgütleri tarafından oluşturulmaktadır. Ülkemizde görece yeni bir kavram olması ve hatırı sayılır teknolojik bir alt yapıyı gerektirmesi dolayısıyla, akıllı kent uygulamalarının, yerel yönetimler eliyle ancak merkezi yönetimin himayesinde yürütülmek istendiği anlaşılmaktadır.

4.1.2. Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı (UAŞSEP)

Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı'nda *teknolojik ve yenilikçi bir dönüşüm* olarak görülen akıllı şehirlerin, amacının “ekosistem paydaşlarının işbirliğinde şehirde yer alan varlıklar arasında güçlü ağlar kurarak ve birlikte çalışabilirliğini sağlayarak; *insan müdahalesine gerek duyulmadan şehrin veri ve uzmanlığa dayalı olarak gelecek öngörülerıyla kendi kendini yönetebilmesi*” olarak ifade edilmiştir. Akıllı şehir vizyonunun desteklendiği belgede, akıllı şehirlerin “sunduğu bilgiyi ekonomik, sosyal ve çevresel faydaya dönüştürebilme kabiliyeti ile sürdürülebilir kalkınma, rekabet gücü ve çevresel sürdürülebilirlik alanlarında kazanımlar oluşturduğu” belirtilmiştir. Eylem Planının hazırlanma gerekçesi olarak ise “akıllı şehir politikalarına ulusal katmanda bütüncül bir bakış açısı getirilerek birlikte çalışabilme yetisi kazanmak ve belirlenen politikalarla uyumlu yatırımlar önceliklendirilerek yetkin ve üreten Akıllı Şehir Ekosistemi tarafından yatırımların doğru proje ve faaliyetlerle” uygulanmasının güvence altına alınması olarak açıklanmıştır (UAŞSEP, 2019: 6).

Eylem planında akıllı şehir: “Paydaşlar arası iş birliği ile hayata geçirilen, yeni teknolojileri ve yenilikçi yaklaşımları kullanan, veri ve uzmanlığa dayalı olarak gerekçelendirilen ve gelecekteki problem ve ihtiyaçları öngörerek hayata değer katan çözümler üreten daha yaşanabilir ve sürdürülebilir şehirler” olarak tanımlanmıştır (UAŞSEP, 2019: 20).

Eylem planında akıllı şehrin bileşenleri, literatüre oldukça benzer şekilde, akıllı çevre, akıllı güvenlik, akıllı insan, akıllı yapılar, akıllı ekonomi, akıllı mekân yönetimi, akıllı sağlık, akıllı yönetim, bilgi teknolojileri, akıllı ulaşım, akıllı enerji, iletişim teknolojileri, bilgi güvenliği, akıllı yapılar, afet ve acil durum yönetimi ve coğrafi bilgi sistemleri olarak belirlenmiştir (UAŞSEP, 2019: 24, 25). İçerik açısından bir değerlendirme yapılması gerekirse, ele alınan hemen hemen tüm bileşenler, teknolojik yeniliklerin sağlayacağı ekonomik ve çevresel getiriler yönünden değerlendirilmiştir.

4.1.3. Akıllı Mekân Yönetimi Uygulama ve Rehberlik Kılavuzu

Ülkemizde akıllı kent politikalarının izinin sürülebileceği başka bir belge de Akıllı Mekân Yönetimi Uygulama ve Rehberlik Kılavuzu'dur. Burada Akıllı Mekân Yönetimi, "Şehirlerin deprem, sel, heyelan gibi can ve mal kaybına sebebiyet verecek doğal afetler karşısında dayanıklı olabilmesi; sosyal, kültürel ve ekonomik olarak yaşanabilir ve sürdürülebilir olması ile kentleşme ilkelerine uygun şekilde gelişmesi konularını ifade eder" şeklinde tanımlanmıştır (s.12). Kılavuzda modern kent teknolojilerinin hangi amaçlarla kullanıldığı ve bunların imar kanununda idareye verilen görevlerin yerine getirilmesinde ne denli işlevsel oldukları açıklanmıştır. Buna göre, "şehir bilgi sistemi, kentsel dönüşüm, mikromobilité çözümleri, imar otomasyon sistemleri, açık veri platformu, LİDAR ve jeoradar taramaları, insansız hava aracılığıyla haritalama ve görüntüleme ile Alo 153 gibi akıllı şehir uygulamaları" bakanlığın ilgili birimlerinin ve yerel yönetimlerin yaygın biçimde kullandıkları uygulamalar olarak sayılmıştır.

4.1.4. 12. Kalkınma Planında Akıllı kent

Akıllı kent konusunda en yeni/genel kamusal politika belgesinin 2024-2028 yıllarını kapsayan 12. Kalkınma Planı olduğu söyleyebilir. 12.Planın genelinde dijital ve yeşil dönüşüm gibi akıllı kentle ilişkili kavramlar bulunmakla beraber; yalnızca dört maddede doğrudan ve bir maddede ise dolaylı şekilde akıllı kentlerden söz edilmiştir. Bunları sırasıyla ele alacak olursak; 91.maddede "küresel düzeyde, **akıllı**, sürdürülebilir, çevre dostu, sakin ve dirençli kentler gibi yaklaşımlar önemini korumaktadır" ifadesiyle akıllı kent söyleminin aktüalitesini koruduğundan bahsedilmiştir. 256.maddede ise "2053 dünyasında şehirleşmenin ve 10 milyon üzeri nüfusa sahip kentlerin artması beklenirken çevre dostu ve **akıllı kentlerde ulaşım otonom araçlarla sağlanacak**" denmiştir. Plandaki 637. maddede ise "**nesnelerin internetini kullanan teknolojilerin** inşaatlara entegre edilmesi teşvik edilecektir" ifadesi ile akıllı kent kavramına doğrudan başvurulmaksızın akıllı kentin önemli unsurlarından birisine göndermede bulunulmuş olmaktadır.

Son olarak, planın **şehirleşme** başlığını taşıyan kısmında yer alan 850. ve 857. maddelerinde akıllı kent kavramına atıfta bulunmaktadır: 850.maddede "İklim değişikliği ve afetlere karşı dirençli, tarihi ve kültürel birikimi ile uyumlu nitelikli yerleşim alanlarına sahip herkes için erişilebilir kentsel hizmetler sunan, yaşam kalitesi yüksek, yeşil ve dijital teknolojilere dayalı **akıllı, güvenli, sürdürülebilir şehir ve yerleşimler oluşturmak** temel amaçtır" ifadesiyle akıllı kente atıfta bulunulmuştur. 857. maddede ise "yerel yönetimlerin akıllı şehir uygulamaları yerel ihtiyaçlara göre belirlenen öncelikler ve geliştirilen standartlar çerçevesinde gerçekleştirilecek, uygulamalarda yerli ürünlerin kullanımı yaygınlaştırılacaktır" ifadesi ile bir önceki kalkınma planındaki yerlilik ve yerel ihtiyaç vurgusu tekrarlanmıştır.

4.2. Büyükşehir Belediyelerinde Akıllı Kente Yaklaşım

Ülkemizde bilindiği gibi 30 Büyükşehir Belediyesi bulunmaktadır. Bu belediyelerin bulunduğu kentler ülkemizin nüfusunun yaklaşık olarak yüzde 78'ini barındırmaktadır. Çalışma kapsamında büyükşehir belediyelerinin hem yetki sınırları hem de sahip oldukları imkanlar yönünden akıllı kent politikaları konusunda da en önemli yerel otoriteler oldukları değerlendirilerek; bir yandan, kendi web sitelerinde akıllı kentle ilgili projelerini/uygulamalarını/hedeflerini kamuoyu ile nasıl paylaştıkları; diğer yandan, akıllı kent politikaları ile ilgili muhtemel riskler konusunda farkındalıklarının olup olmadığı araştırılmıştır.

4.2.1. Büyükşehir Belediyelerinin Web Üzerinden Görünümleri ve Hizmet Alanları

Büyükşehir belediyelerinin kendi web siteleri üzerinden incelenmesi, yalnızca pratik bir kolaylık olması amacıyla değil aynı zamanda akıllı kent uygulamalarının önemli bir bileşeninin de dijital uygulamalar, arayüzler ve platformlar olması nedeniyledir. Bu bağlamda, yerel yönetimlerin “akıllı” hizmetlerini takdim biçimi bir yönüyle kendi teknolojik “akıllarını” da ortaya koymaya yarayan dolaylı bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Nitekim büyükşehir belediyelerinin akıllı kente ilişkin haber, bilgilendirme, duyuru ve görüşlerine farklı şekillerde ulaşılabilmektedir: Araştırma kapsamında 5 büyükşehir belediyesinin (Antalya, Denizli, Mersin, Adana, Ordu,) bir akıllı kent portalına sahip oldukları ve akıllı kente ilişkin hizmet, politika veya uygulamalarını bu portal üzerinden paylaştıkları; 7 büyük şehir belediyesinin (Bursa, Eskişehir, Kayseri, Gaziantep, İstanbul ve Konya) ise bir akıllı kent portalı ile beraber akıllı kent uygulamaları ile hizmet sunduğu tespit edilmiştir. Bu sayılanlar dışında, 13 büyük şehir belediyesinde (Sakarya, Balıkesir, Manisa, İzmir, Muğla, Ankara, Samsun, Kahramanmaraş, Hatay, Şanlıurfa, Trabzon, Erzurum, Diyarbakır) akıllı kent hizmetlerine, bir portal veya uygulama ile değil; Eylem Planı, Stratejik Plan veya bir rapor üzerinden erişilmektedir. Geriye kalan 5 kent yönetiminde (Aydın, Tekirdağ, Malatya, Mardin, Van) ise akıllı kent ile ilgili hiçbir paylaşımda bulunulmamaktadır. Akıllı kentin belirtildiği gibi, dijital uygulamalar üzerinden ön plana çıkarılan bir akım olduğu değerlendirilecek olursa, 30 büyükşehir yönetiminden ancak 18’inin bir portal veya uygulamaya sahip olmaması dikkate değerdir. Elbette bir akıllı kent portalına sahip olunması, akıllı kent politikaları konusunda çok başarılı ve etkin bulunduğu anlamına da gelmemektedir. Aşağıda verilen tabloda belediye yönetimlerinin akıllı kent hizmetlerini hangi yolla paylaştıkları ve bu hizmet ve uygulamaların neler olduğu sunulmaktadır:

Tablo 1. Büyükşehir Belediyeleri ve Akıllı Şehir Uygulamaları

No	Belediye	Akıllı Şehir Portalı	Mobil Uygulama	Akıllı Kent Uygulamaları
1	Adana	Akıllı Şehir Portalı	Adana Akıllı Kent Uygulaması	Akıllı şehir başlığı altında uygulanan hizmetlerden bahsedilmemektedir. Fakat planlanan projeler mevcuttur.
2	Ankara	-	Başkent Mobil, Başkent Kart, EGO Cep’te, ABB internet, ABB Mezarlık Bilgi Sistemi	ASKİ, Akıllı Sayaç Uygulaması, Atık Yönetiminde Entegre Atık Yönetim Sistemi, Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından sunulan e-çevre uygulamalarının Entegre Çevre Bilgi Sistemi adlı sistem altında entegrasyonu, Şeffaf Ankara, Kent Rehberi, Başkent Wifi, Kent Rehberi, Okutan Ankara, Başkent Tarım Destek, Saydamlık ve Hesap Verebilirlik, Kadın Çalışmaları, Sma Yalı Çocuklarımıza Destek Sayfası, E Pati, Yeşilin Başkenti, Ankara Tek Yürek.
3	Antalya	MAThUP Akıllı Şehir Projesi Portalı	Antalyakart Mobil	Sesli Adımlar, Akıllı Aydınlatma, Akıllı Sulama, Elektronik Denetleme Sistemleri, Ulaşımında Temassız Ödeme, Kronik Hasta Takibi, Tarımda Güneş Enerjisi Santraller, Antalya Stadyumu: Elektrik Üreten Stadyum, Temiz Enerji Tesisleri,
4	Aydın	-	-	Akıllı şehir başlığı altında uygulanan hizmetlerden bahsedilmemektedir.
5	Balıkesir	-	Balıkesir Belediyesi, Balıkesir Ulaşım, Baçem Online	Açık Veri Portalı, Canlı Yayın Şehir Kameraları, Karizma Kapalı Pazar Yeri Güneş Enerji Santrali,

6	Bursa	Akıllı Şehir Bursa Portalı	Bursa Cepte, Bursa Büyükşehir Kadınlar Kulübü, BursaKart Mobil, Büyükşehir Gençlik Kulübü, İnteraktif SMS Sistemi, GOBursa Turizm Uygulaması, E- Buski	E-Belediye, Kişiselleştirilmiş Seyahat Kart Yönetim Sistemi, Akıllı Baskı Kontrol Sistemi, Kameralı Araç Takip Sistemi, Zabıta Yaka kamera Sistemi, Tıbbi Atık Toplama Yönetim Sistemi, Turistik Canlı Yayın Kameraları, Müzeler Sesli Rehber Sistemi, Otobüs Durak Bilgilendirme, Otomatik Ödeme Sistemleri, Buski Mobil Hizmetler, Güneş Enerji Santralleri, Butandep, Harfiyat Takip Sistemi, Rüzgar Enerji Santralleri, HidroElektrik Santraller, Çamur Yakma ve Enerji Elde Etme Tesisi, Elektronik Ortamda Sunulan Hizmetleri, Canlı Yayın Kameraları, Araç Takip Sistemi, Gelişmiş İnternet Ağı, Bilim ve Teknoloji Merkezi Bilgi Yönetim Sistemi, Sesli Rehber Sistemi, Deniz Süpürgelerinin Takibi, Hızlı Geçiş Sistemi, Buski Scada Merkezi, Metan Gazından Enerji Üretimi, Buski Sabit GPS Ağı Projesi, Toplu Ulaşım Rehberi, Trafik Yoğunluğu Uygulaması, Otomatik Kart Dolum ve Bilet Satış, Tramvay Geçiş Öncelikli Sinyalize Kavşaklar, HRS İstasyon yolcu Bilgilendirme, Mezarlık Bilgi Sorgulama Sistemi, İlan Reklam Online Denetleme Sistemi, Halka Açık Güvenli Kablosuz İnternet, Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı Veri Merkezi, Araç İçi Güvenli İnternet Hizmeti, Tıbbi Atık Toplama Yönetim Sistemi, Sevgi Çipi, Bursa Cepte, Akıllı Şehircilik ve İnovasyon Merkezi, Proje Bilgi Sistemi, Altyapı Ruhsat ve Denetim Programı, Üç Boyutlu Bina Modeli Üretim.
7	Denizli	Akıllı Şehir Denizli Portalı	Denizli Büyükşehir Belediyesi	Denizli Kart Akıllı Dolum Noktaları, Otobüslerde Akıllı Kart ve Ücretsiz Wi-fi Hizmeti, Cep Otopark Yönetim Sistemi, İlan/Reklam Mobil Denetim Sistemi, Görüntüle Gönder Uygulama, Mobil Saha Denetim Projesi, Şehir Kameraları, Ücretsiz İnternet ve Cep Telefonu Şarj İstasyonu, Su Sayaçlarının Online Sistem Üzerinden Okunması, Ulaşım Portalı, Araç Takip Sistemi, E-İmza Projesi, 112'nin Tek Numarada Toplanması, Akıllı Damla Sulama Sistemi, Kent Güvenlik Yönetim Sistemi, Biyogazdan Enerji Üretimi, Okul Servisleri Takip sistemi, Atıksu Arıtma Tesisleri, Yeşil Dalga Sistemi, Gücümüzü Güneşten Alıyoruz Projesi, Coğrafi Bilgi Sistemleri, Afet Bilgi Sistemi, Nasıl Giderim, Toplu Taşıma denetim Sistemi, Scada Sistemi, Akıllı Durak Projesi, Trafik Yönetim Sistemi Projesi.
8	Diyarbakır	-	-	Mezarlık Bilgi Sistemi, Kent Rehberi, Hizmet Haritası, E-İmar Sistemi, Aykome Sistemi.
9	Erzurum	-	Erzurum Büyükşehir Belediyesi,	Akıllı şehir başlığı altında uygulanan hizmetlerden bahsedilmemektedir. Fakat planlanan projeler mevcuttur.
10	Eskişehir	Akıllı Şehir Eskişehir Portalı	Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Mobil, Ulaşım Mobil	Kent Bilgi Sitemi, E-Belediye E-Devlet Entegrasyonu, Mezarlık Bilgi sitemi, Akıllı Kavşak sistemi, Akıllı durak yolcu Bilgilendirme Sitemi, Mobil Eğitim Otobüsü, Fiberoptik Altyapı ve Ücretsiz Wi-Fi, Çöplerden elektrik enerjisi Üretimi ve Katı Atık Geri Dönüşüm Tesisi, Güneş Enerji Panelleri, Akıllı Aydınlatma ve sulama Sitemleri, Hafriyat yönetim Bilgi Sistemi, altyapı Bilgi Sistemi, elektronik Karthı Sayaç, Su Matik Kredi Yükleme Noktası, Scada Sistemi, Atık Su Yönetimi,
11	Gaziantep	Akıllı Şehirler Arge İnovasyon Şube	Genç Gaziantep Mobil, Alo 153 GBB, Kadın Dostu Kent Gaziantep, Emekli Kart	Sıfır Karbon Destek Programı, Çevre Dostu Kamu Binası Projesi, sürdürülebilir Enerji İklim ve Eylem Planı, Biyogaz Enerji Santrali, Haşere İle Mücadele ve İlaçlama Hizmetleri CBS Saha Otomasyon Sistemi İş Takip Programı, Akıllı Medikal Malzemeler, Hastanelerde

		Müdürlüğü Web Sayfası	Gaziantep, Evim Dünyalara Bedel	Engelli Birey SMS Yönlendirme Sistemi, Hafriyat Araç Takip, Veri Koordinasyon Merkezi, Akıllı Ulaşım Hizmetleri Üyelik ve Ödülleri, sistem Entegrasyonları, Loop İmalatı, Kesintisiz Güç Kaynağı, Erişilebilir Yaya Butonu, Yeşil Dalga, Değişken Mesaj İşareti, Bluetooth Sensörler, Bağlarbaşı 1-2 Güneş Enerji Santrali, Görev Yönetimi, Sinyalizasyon Trafik Yönetim Merkezi, Şoför Kartı, Belediye Tesislerinde Gaziantep Kart, Yolcu Bilgilendirme Sistemi ve Akıllı Duraklar, Mezarlık Kioksu, Alzheimer Merkezi-Moral Evi Hasta Takip Cihazı, Getem E-Kütüphane, Glutensiz Bir Başka Kafe Online Satış, Görme Engelli Bireyler İçin Sesli Uyarı sistemi, Mobil Mamografi Aracı, Anneler Üzülmeyin Bebekler Ağlamasın Projesi, Engelsiz Yaşam Merkezi, İş Kariyer Merkezi, Deprem Master Planı, Ekolojik Bina, Scada, Düzbağ İçme Suyu, Gaski E-Devlet, Dijital Kütüphane, Açık Veri, Ücretsiz Wi-Fi Noktası, E-Belediye, Akıllı Şehir Yol Haritası, Güvenli Park, Coğrafi Bilgi Sistemi, Çiftçi Kart, Dondurarak Kurutma Tesis, Ağız ve Diş Sağlığı Teşhis-Tedavi Aracı, Elektronik Denetleme Sistemi, Panik Butonu, GAZİBİS Bisiklet Kiralama Sistemi, Tek Kartla Ödeme Sistemi, Akü Şarj İstasyonları, Environment-IOT.
12	Hatay	-	Hatay Kart, EXPO 2021	Akıllı şehir başlığı altında uygulanan hizmetlerden bahsedilmemektedir. Fakat planlanan projeler mevcuttur.
13	İstanbul	2030 İstanbul Akıllı Şehir Stratejik Planı Web Sayfası	İBB Şehir Tiyatrosu, İBB İmar Sor, İBB Sempatı, İSEM İBB Engelliler Müdürlüğü, İstanbul Eczaneleri, İBB CepTrafik, İBB Karekod, isbike, İspark Mobil, İstanbul Şehir Haritası, İstanbul Sensin, Mobil İski, TUDES, Miniatürk, Sesli Kütüphane, Yürü Be İstanbul	Muhtardan Al Haberi, Bütçe Senin, Söz Senin, Hızlı Çözüm Hattı, İBB Bilgi İşlem Kurumsal Barlık Yönetimi, Akıllı Şehir Yönetişim Yapısı, Dijital Hizmet Yönetim Sistemi, B40 Açık Veri Portalı, Yeni Nesil Veri Odaklı Belediyecilik, Açık Veri Platformunun Veri Analitiği Özelliği ile Zenginleştirilmesi, Veri Analitiği Birim, İstanbul Yenileniyor, Bayrampaşa Bölgesi Şehir Dijital İkiz Pilot Projesi, Sempatı, Yetersiz Bakiye, İstanbul Sensin, BusForus Turistik Güzergah İşletmeciliği, İyilik Pınarı, Turistik Kart, Turizm Danışma Büroları, Trafik Mükemmeliyet Projesi, Yürü Be İstanbul, 34 Dakika İstanbul, Bicification, Toplu Taşımada Dinamik Varlık Planlama, Yapay Zeka Tabanlı Şoför Davranış Analizleri, Deniz Taksi, Toplu Taşımada Dinamik Yolcu Yönlendirme, Toplu Ulaşım Denetim ve Yönetim Merkezi Yazılımı, Engelsiz Yaşam Merkezi, Tech İstanbul İnovasyon Platformu, Tech İstanbul, Bilişim Teknolojileri Okulu, Atatürk Kitaplığı Dijital Koleksiyon, İBB Tech Gelecek, Kreş, Yurt ve Kütüphane Eğitimi Destekleyici İBB Wİ-Fİ, Öğrenen İstanbul, Yapı Sağlığı Sistemleri İle Bina İncelemesi, Hızlı Tarama Yöntemleri ile Binaların Deprem Risk Tespitinin Yapılması, Görüntü İşleme ile Sel/ Taşkın Tespit ve Erken Uyarı Sistemi, Afet Koordinasyon Merkezi'nin Modernizasyonu, Siber Güvenlik Merkezi, Görüntü İşleme ve Yangın Duman Tespiti, Doğal Afet ve acil Durum Bilgilendirme Sistemi, Güvenlik Direği, Yapay Zeka Tabanlı Otopark Yönetim sistemi, Video Analiz Platformu, İETT Filosundaki Bir Otobüsün Elektrikli Araca Dönüştürülmesi, Arıtma Çamurlarının Termal Kurutma Sonrasında Çimento Fabrikalarında Ek Yakıt Olarak Kullanımı, İBB'ye ait Alan ve Binalarda Yenilenebilir Enerji Kullanılması, Enerji Verimliliği Farkındalığını Artırma Eğitimleri, Akıllı Aydınlatma Sistemlerinin Takibi ve Yönetimi, İBB Binalarında Akıllı Enerji Yönetimi, Mesleki Yetkinlik Okulu, İBB ile Harekete Geçir, İstanbul Akıllı Şehir Test Alanı, Kamuda Staj Programı (İstanbulSenin StajSenin), İstanbul'un Açık/Yeşil Alan Yaklaşımının Oluşturulması ve Yeşil

				Alan Yönetim Sistemi'nin (YAYSİS) Geliştirilmesi, Geleceğin Cesur Çevreci Çocukları, Temiz Toplum Etkinlikleri, Hava-Cep Mobil Uygulaması, Görüntü İşleme ile Deniz Yüzey Kirliliği Tespiti, Çöp Kapar Cihazları ile Denizdeki Yüzer Atıkların Temizliği, Tarımda IoT Sistemler, Hal ve Pazar Yeri Atıklarından Elektrik Enerjisi ve Kompost Üretilmesi, Akıllı Su Pınarı, Su Kalite İzleme Portalı, İBB Wi-Fi, Ortak Sayaç Altyapısının Tasarlanması ve Pilot Uygulama Yapılması, Ana Veri Yönetimi (MDM), Büyük Veri Platformunun Zenginleştirilmesi, Akıllı Şehir Platformunun Mimari Tasarımı ve Uyarlanması, Rum Yetimhanesi ve Okul yapısının Hibrit Yöntemlerle Üretilmiş Dijital İkizi, Blokzincir - Dijital Kimlik Yönetimi, 3D Mobil Robotik Beton Yazıcı, Robotik Süreç Otomasyon (RSO/RPA) Teknolojisi Projesi.
14	İzmir	-	Bizİzmir, ESHOT Mobil, İZUM, Pako, İzmir Art, Spor İzmir, WizmirNet, Visit İzmir	Güneş Enerjisi Santrali, İzmir'in 30 İlçesinde Çocuklara Yönelik Tablet Dağıtımı, İzmir Jeotermal Balçova BT-3 Reenjeksiyon Kuyu Projesi, Halk Park, Bölgesel Otopark Envanteri, İzmir Net Projesi, İzmir Kültür Park Alanındaki Bitkisel Materyallerin Tanımlanması Korunması Sürdürülebilirlik Açısından Önerilerin Hazırlanması, Akıllı Acil Yardım Butonu Güvenlik Sistemi, Akıllı İlhar Sistemi, Engelsiz Çeviri, Eşrefpaşa Mobil.
15	Kahramanmaraş	-	K. Maraş Büyükşehir Belediyesi, Kurban Uygulaması, Kahramankart	Akıllı Yaşlı Bakım ve Koordinasyon Merkezi, Trafik Yönetim Sistemi, Bluetooth Sensörler, Trafik bilgilendirme Sistemi, Sanal Gerçeklik sistemi, Fiber Optik Altyapı, Kahramanmaraş Büyükşehir Wi-Fi, E-Belediye Ödeme Sistemleri, E-Devlet İle Entegre Sistem, Ekip Takip Sistemi, Web Sayfası, Milli İşletim Sistemi Pardus'a Geçiş, Akıllı Kavşaklar, Butonlu Kavşaklar, Kent Bilgi sistemi, Engelli Kişi Talep Takip sitemi, Araç İçi Yolcu Bilgilendirme Servisi, Araç İçi Kamera Sistemi, Kart Dolum Makinesi, Akıllı Durak Sistemi, Çözüm Masası ve Bilgilendirme Başvurusu, Elektronik Belge Yönetim Sistemi, Güvenlik Sistemleri, buyuksehirheryerde.com, Şehir Kameraları, Yedikuyular Kayak Merkezi Web Sayfası, Şehir Rehberi, Belediye Otomasyonu, Araç Takip sistemi, Yaz Spor Okulları, Sunucu Sistem Odası, Belediye İş Takip sistemi, Mobil CRM Uygulaması, Dermankart, nöbetçi Eczaneler Entegrasyonu, Araç Talep sistemi, Depo Takip Sistemi, Şehir İçi Bilgilendirme Ekranları, Karekod Uygulaması, Cenaze Hizmetleri Bilgi Sistemi, Atık Su Artıma Tesisleri, Akıllı Sayaç, Online Arıza Süreç Takibi, Altyapı Bilgi Sistemi, İçme Suyu Kalitesi ve Online Raporlama.
16	Kayseri	Akıllı Şehir Kayseri Portalı	Akıllı Şehir Kayseri,	Akıllı Durak, Akıllı Aydınlatma vs.
17	Kocaeli	Akıllı Şehir Kocaeli Portalı	E-Kocaeli, E-Komobil, Kocaeli Kart, Kobis Akıllı bisiklet, Kocaeli Otopark, Ormanya, Kocaeli'yi Seyret, Kocaeli'yi Keşfet, Çek-İlet Kocaeli, Sevdamız Kocaeli, Anne Şehir, Sekapark, Kocaeli Gönüllüsü,	Kartpostal.net, Şehir Tiyatroları Bilgilendirme ve Online Bilet Sistemi, Ko-Mek Uzaktan Eğitim Platformu, Ko-MEK Online Başvuru Sitemi, Kocaeli İllüstratif Turizm Haritası, Doğa Parkurlarının Wikiloc'a Aktarılması, Depo Gazından Enerji Üretimi,VR Sanal Gerçeklik Atık Ayrıştırma Oyunu, VR Sanal Gerçeklik Çevre Temalı İnteraktif Film, Atıklardaa Biyogaz Eldesi ve Entegre Enerji Üretim Tesisi, Akademi Lise Çevrim İçi Ders Uygulaması, Kentsel Dönüşüm Yönetim Sitemi, Şura Akademi Kent Araştırmaları Dergisi, Hizmet İçi Eğitim Başvuru Sistemi, İtfaiye Bilgi Sistemi, akıllı kütüphanecilik, konservatuvar Bilişim Sistemi, Kocaeli Atık Su Transfer İzleme Sistemi, Mobil Atık Getirme

			Engelsiz Ulaşım, Sivil Dünya Kocaeli, Kocaeli Mezarlık Bilgilendirme, Sekapark	Merkezleri, Memnuniyet Karekod Sistemi, Yüksek Tüketim Abone Yönetim Sistemi, Mobil Çevre Denetim Sistemi, Genel Durum Analizi Raporu, Online Staj Başvuru Sistemi, Abone Bilgi Yönetim Sistemi, E-Bordro, Çalışan Portalı, BES Elektrik Üretim Tesisi, Trafik Görüntüleme Sistemleri, Elektronik Azami Hız Uyarı Sistemi, Yolcu Bilgilendirme Sistemi, İKABİS, Çocuklar İçin Trafik Eğitimi, Akıllı Ulaşım Sistemleri Birimi, Toplu Taşıma Kullanımının Teşviki Ve Emisyon Azaltma, Ulaşım Planlama Proje Takip Ve Arşiv Yönetim Bilgi Sistemi, Ukome Coğrafi Yönetim Bilgi Sistemi, Kocaeli Açık Veri Platformu, Havadan Kocaeli Web Sitesi, Kocaeli Marka Ulaşıyor Web Sitesi, Kocaeli Platformu, Atık Su Scada Sistemi, Mekânsal Adres Kayıt Sistemi Enerji İzleme Sistemi, Otopark Yönlendirme Ekranları, Hafriyat Yönetim Bilgi Sistemi, E-Kütüphane
18	Konya	Akıllı Şehir Konya Konya Uygulamaları Portalı	Konya, Engelsiz Konya, Konya Benim Ailem, Konya Şehir Tiyatrosu, Genç Komek, Kültür Sanat Konya, Sıfır Atık, Bir Bilenle, Mevlâna&Mesnevi	Tarımsal Alan Analiz Ve Raporlama Uygulaması, Koski E Devlet Entegrasyonu, Koski Güvenlik Kamera Sistemleri, Koski Felaket Kurtarma Merkezi, Yaya Alt Ve Üst Geçitleri Asansörlerinde Konyakart Kullanımı, Turizm Zabıtası Elektrikli Araçları, Ücretsiz Wifi Hizmeti, KOSKİ Kanalizasyon İçin Mobil Görüntüleme Aracı, Kurumlar Arası Entegrasyon, Koski Mavi Hes, Koski Merkezi Elektronik Sıra Çağrı Merkezi, Koski Akıllı Sayaç Koski Araç Takip Sistemi KOSKİ Bilgi Edinme Ve Alo 185, Koski Bio Gazdan Elektrik Üretimi, Coğrafi Bilgi Sistemi, Güneş Enerjisiyle Koski Su Kaynaklarının İşletilmesi, Park Bahçeler Su Kuyuları Otomasyonu, Alo Atus, Gürültü Denetim Takip Ve Uyarı Sistemi Rüzgar Enerji Santrali, Araç Takip Sistemi, Akıllı Toplu Ulaşım Sistemi, Sayısal Telsiz Haberleşme Sistemi, Hafriyat Araçları Takip Sistemi, Hava Kalitesi İzleme Sistemi, İlçeler Bilgi Sistemi, Akıllı Kavşaklar, Muhtarlık Bilgi Sistemi, vs.
19	Malatya	-	-	Büyükşehir Belediyesi Dinamik Kavşak Kontrol Sistemi, Felaket Kurtarma Merkezi, Malatya Kent Bilgi Sistemi, Büyükşehir Belediyesi Akıllı Bisiklet Paylaşım Sistemi, Büyükşehir Belediyesi Trafik Kontrol Merkezi.
20	Manisa	-	Manisa Kart	Toplu Taşıma Mobil Uygulaması, Maski Ges-2 840 Kwe Güneş Enerji Santrali, Maski Ges1 990 Kw Güneş Enerji Santrali, Manisa İli Saruhanlı İlçesi Azimli Mahallesi'nde Kanalizasyon ve İçme Suyu İnşaatı, Kablolu Haberleşme Altyapısı, Elektrikli Otobüs, Akıllı Trafik Sistemleri, Akıllı Durak Sistemi.
21	Mardin	-	Mardin Kart	-
22	Mersin	Akıllı Şehir Platformu Portalı	Teksin, Mersin33 Kart, E-Muhtarım, Mahalle Bizim, Tesellüm, Kaptan Köşkü Mersin, Adres Dijital Kütüphane	Akıllı Toplu Ulaşım Sistemi, Akıllı Durak sistemi, Sevgi Katlı Kavşağı, Göçmen Katlı Kavşağı, CNG'li Limon Otobüsler, Katı Atık Vahşi Depolamaya Son Verilmesi, Sıfır Atık Çalışmaları, Tıbbi Atık Bertaraf Çalışmaları, Türkiye ve Polonya Arasında Çevre Ortaklığı Projesi, vs.
23	Muğla	-	Muğla Kart	Toprak Verimlilik Haritası Cbs Uygulaması.
24	Ordu	Akıllı Kent Rehberi Portalı	Ordu Büyükşehir Belediyesi, Ordum Kart, OBB Devriye Takip, Ordu+	Akıllı şehir başlığı altında uygulanan hizmetlerden bahsedilmemektedir. Fakat planlanan projeler mevcuttur.

25	Sakarya	-	SBB Kurumsal, Sakar Ulaşım-Sakus, Spor Şehri Sakarya, LetCycle, SBB Çözüm Masası	Sakarya Entegre Sürdürülebilir Ulaşım Yönetim Sistemi, Adaptif Trafik Uyarmalı Trafik Yönetim Sistemi, Seracılık Mükemmeliyet Merkezi, Sürdürülebilir Kentsel Hareketlilik Stratejisi ve Yol Haritası Hazırlanması, Kent Rehberi, Mezarlık Bilgi Sistemi, Turuncu Bisiklet.
26	Samsun	-	Samsun Mobil,	Akıllı Şehir Trafik Güvenliği Projesi.
27	Şanlıurfa	-	Urfa Ulaşım	Görev Yönetim Sistemi, Urfabis, Güneş Enerjili Sinyalizasyon, Mobil Sinyalizasyon Araç Sayım Kameraları Trafik Kontrol Merkezi.
28	Tekirdağ	-	Tekirdağ Kart	Akıllı şehir başlığı altında uygulanan hizmetlerden bahsedilmemektedir. Fakat planlanan projeler mevcuttur.
29	Trabzon	-	Trabzon Büyükşehir, Trabzon Ulaşım, TBB Kurumsal, Engelsiz Trabzon	Büyükşehir Belediyesi Trabzon İçin Bir Fikrim Var, Engelli Aracı Şarj İstasyonu, Ulaşım Ana Planı, Trafik Kontrol Merkezi Yapımı Dinamik Kavşak Kontrol ve Filo Yönetim Sistemi
30	Van	-	Van Büyükşehir	Akıllı şehir başlığı altında uygulanan hizmetlerden bahsedilmemektedir. Fakat planlanan projeler mevcuttur.

Büyükşehir belediyelerinin akıllı kent uygulamalarının konuları itibariyle trafik yönetiminden kent bilgi sistemine kadar oldukça değişken olduğu görülmekle beraber; tüm hizmet ve uygulamaların ortak özelliğinin çoğu kez yeni teknolojilere dayandığı söylenebilir. Bunlardan bir kısmı doğrudan vatandaşın kullanıma yönelik (akıllı kart gibi) olduğu gibi önemli bir bölümü de yerel yönetimlerin kendi iç işleyişleriyle ilgilidir.

4.2.2. Büyükşehir Belediyelerinin Akıllı Kentin Muhtemel Riskleri Konusundaki Farkındalıkları

Çalışmanın ana problematiği olan akıllı kentin muhtemel riskleri konusundaki farkındalık açısından kent yönetimlerine bakıldığında, büyükşehir belediyelerinden yalnızca ikisinin: İstanbul ve Konya Büyükşehir belediyelerinin akıllı kentin muhtemel risk alanları/sosyal maliyetleri konusunda farkındalıklarının olduğu tespit edilmiştir. Bu iki kent yönetimi dışında Ankara Büyükşehir Belediyesi ve Sakarya Büyükşehir Belediyesinin eylem planlarında da birtakım güçlüklerden bahsedilmektedir. Ancak bunlar akıllı kentin getirebileceği sosyal riskleri sorgulayan nitelikte güçlükler değil; yalnızca akıllı kent uygulamalarının hayata geçirilmesini zorlaştıran/geciktiren engellere işaret etmektedir.

Nitekim, Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin Ankara Yeşil Şehir Eylem Planı (<https://www.ankara.bel.tr/ankara-yesil-sehir-eylem-planı>)'nda akıllı şehir uygulamalarına ilişkin güçlükler değinilmektedir. Bu güçlüklerin değişik açılardan veri toplama ve paylaşmayla ilgili olduğu görülmektedir:

- Veri toplama ve verinin algılanışı konularında yaşanan güçlükler,
- Kent hizmetini ifa eden paydaşların veri toplama konusunda farklı olgunluk seviyelerinde olması,
- Belediye bünyesindeki birimlerin verinin önemi (teknoloji ve dijitalleşme) konusunda farklı farkındalıklara sahip olması,
- Kapsamlı ve açık bir akıllı şehir eylem planı ve veri yönetimi stratejisine duyulan ihtiyaç,
- Özel sektörün kamu verilerine sahip olamaması (Ankara B.B, Temmuz 2022'den bu yana açık bir veri platformu sunmaktadır),

- Kentte veri kullanımını arttırmak ve bu verileri etkili şekilde değerlendirmek için işbirlikçi yöntemlere duyulan ihtiyaç,
- Kent yönetiminin, kenti anlamak, kentli ihtiyaçlarını analiz etmek, karşılaştırmak ve iyileştirme yapmak için daha fazla veri ihtiyacıdır.

Sakarya Büyükşehir Belediyesi’ndeki duruma bakıldığında ise, kentin Akıllı Şehir Stratejisi ve Eylem Planı’nda (<https://www.sakarya.bel.tr/uploads/stratejik/Lm9uovzWve.pdf>) bir akıllı şehir tanımına, Dünya ve Türkiye’den örneklere; akıllı kent konusundaki güçlü-zayıf yönler ve muhtemel tehditlere yer verildiği görülmektedir. Konumuz açısından daha önemli olan zayıf yönler ve tehdit değerlendirmeleri şöyledir:

Zayıf yönlerden bazıları, yeni teknolojilerin bütçeyi zorlaması; mekânsal veri tabanı yönetimin olmaması, şehrin çok hızlı büyümesi nedeniyle *akıllı şehir altyapısının eksik olması* biçiminde listelenmiştir. **Tehditler** ise akıllı kent uygulamalarıyla ilgili daha zorlayıcı etkenlere işaret etmektedir. Bunlardan birisi, Sakarya’nın birinci derece deprem bölgesi olması nedeniyle olası bir deprem yaşanması durumunda *altyapının zarar görebilme olasılığı*; diğer ise akıllı kent uygulamalarının hayata geçirilmesinde *kaynak yetersizliği* probleminin ortaya çıkmasıdır.

Sakarya Büyükşehir yönetimin kendi bünyesinde yaptığı değerlendirmeye göre, kent yönetiminin akıllı kenti, kentin refahını yükseltici bir araç olarak benimsediği; bu konudaki isteklilik ve altyapıyı bir avantaj olarak gördüğü; ancak kaynak yetersizliğini ve yüksek depremsellik riskini bir tehdit olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Buna göre, kent yönetimin akıllı kentin risklerini, fiziksel riskler ve mali kısıtlar yönünden değerlendirdiği ancak akıllı kentin sosyal maliyetleriyle ilgili bir değerlendirmesinin bulunmadığı söylenebilir.

Akıllı kentin sosyal maliyetleri ve bu anlamda risk alanları ile ilgili farklı seviyelerde de olsa farkındalıklarının bulunduğu görülen iki belediyeden birisi olan İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin 2030 İstanbul Akıllı Şehir Stratejik Planı’nda akıllı şehir uygulama hedeflerine yer verilmiştir. Stratejik Planda

ayrıca,

(https://www.akillisehir.istanbul/Uploads/2030_Istanbul_Akilli_Sehir_Stratejik_Plani.pdf);

“Teknoloji, bilgi ve veriyi kullanarak İstanbulluların yaşam kalitesini iyileştirmek; güvenli ve yaşanabilir bir çevrede, kapsayıcı ve güçlü bir kent ekonomisi inşa etmek” amacı zikredilerek; “kapsayıcı” kavramı ile; *dijital kapsayıcılığa, eğitim ve ulaşımda kapsayıcılığa ve sosyal kapsayıcılığa* atıfta bulunulmuştur. Akıllı Şehir bu bağlamda “sakinlerinin yaşam kalitesini yükseltmek, kaynakları etkin ve verimli kullanmak amacı ile teknolojik imkânlardan ve verilerden en ileri seviyede yararlanan, şehrin tüm paydaşlarının şehir yönetimi ile entegre olduğu, *dijital kapsayıcılığı hedefleyen* sürdürülebilir şehirdir” biçiminde tanımlanmıştır. Planda ayrıca, dijitalleşmeyle ilgili endişe kaynaklarından birisi olan *siber güvenliğin* sağlanmasının önemli bir gereklilik olduğu ifade edilmiştir. Sonuç olarak, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi’nin, akıllı kentle ilgili olarak, her tür dışlanmanın aksini ifade eden bir kavram olarak *kapsayıcılık* ve *siber güvenlik* kavramları çerçevesinde bir farkındalığa sahip olduğu söylenebilir.

Diğer yandan, akıllı kent politikalarıyla ilgili muhtemel riskler konusunda en yüksek farkındalığa sahip kent yönetiminin Konya Büyükşehir yönetimi olduğu görülmektedir. Nitekim, Konya Büyükşehir Belediyesi’nin Akıllı Şehir Konya Uygulamaları Portalı’nda (<https://akillisehir.konya.bel.tr/>); akıllı kentin tanımı, Konya’nın akıllı kent olma süreci, akıllı kent politikası, amaç, vizyon ve misyonu yer almaktadır. Ayrıca yine portalda yer alan Konya Akıllı Şehir Stratejisi ve Yol Haritası 2022-2030’da (<https://akillisehir.konya.bel.tr/strateji-ve-yol-haritasi-belgesi>) akıllı kent hakkında detaylı bilgiye yer verilmektedir. Konya Büyükşehir yönetimi “akıllı şehirlerin en

1nemli paydaşları” şeklinde tanımladığı vatandaşların g1r1şlerinden yararlanmak amacıyla anket 1alışması ger1ekleştirmiştir. Kent y1netiminin ger1ekleştirdiği anket 1alışmasından elde edilen verilere g1re, akıllı kent uygulamalarının hayata ge1irilmesinde meydana gelebilecek g11l1kler/engeller başlıklar halinde ifade edilmiştir:

Eğitim: Akıllı kent hizmetlerinin ***vatandaşların eğitim seviyeleri, dijital yetkinlikleri, beceri*** ve talepleri doğrultusunda tasarlanması gerekmektedir.

Ekonomi: Teknolojik 1r1nlerin fiyatlarında hızlı artışların yaşanması nedeniyle bu 1r1nlere ***erişim imk1n1*** zorlaşmaktadır.

Erişim: Ankete katılanlardan; ***bilgisayar sahibi olanların oranının %50, akıllı cep telefonu ve internet erişimine birlikte sahip olanların %68,5, bilgisayar ve internet erişimine sahip olanların oranının ise %48,3 olduğu tespit edilmiştir.*** Bu sonu1lardan hareketle, vatandaşların teknolojik cihazlara sahip olsalar dahi internet erişimine olan sınırlılığın, akıllı kent hizmetlerine ulaşım noktasında zorluk yaratacağı değerlendirilmiştir.

Yaşlı N1fus Artışı: Konya’da yaşlı n1fusunun gen1 n1fusa oranla fazla olması nedeniyle dijital yetkinlik problemi ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle yaşlı dostu, anlaşılır, basit ve b1y1k ikonlara sahip uygulamaların yapılması gereğine işaret edilmiştir.

Akıllı şehir: Kent y1netimin anketine g1re, katılımcıların yarısından 1oğu akıllı kent ile teknolojiyi 1zdeş saymaktadır. Kent y1netimine g1re, akıllı kent uygulamalarının yaygınlaştırılması i1in, halka akıllı kentin vatandaş odaklı olduğu; yalnızca teknoloji temelli olmadığı konusunda bilgilendirme yapılmalıdır.

Veri Paylaşımı: Vatandaşların kişisel verilerini paylaşmaktan endişe duymaları akıllı kent uygulamalarında kullanılan teknolojilere karşı da 1ekimser olmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle siber g1venlik ve kişisel verilerin korunması konularında stratejiler belirlenerek halkla paylaşılmalıdır.

Nitelikli iş G1c1: Konya nitelikli iş g1c1n1 elinde tutamamakta ve bu iş g1c1n1n Konya’ya 1ekilmesini sağlayamamaktadır.

Farkındalık ve Benimseme: Akıllı şehir uygulamalarının benimsenmesi konusu ve bu uygulamalar hakkında farkındalık d1zeyi istenilen seviyede değildir.

Konya kent y1netimin akıllı kent politikalarını hayata ge1irme konusunda g11l1 bir iradesi olmakla beraber, dijital yetkinlik, teknolojik 1r1nlerin maliyeti, internet erişim ve veri g1venliği gibi konularda akıllı kent uygulamalarının getirebileceği bazı riskler konusunda farkındalığının olduğu g1r1lmektedir.

5. SONU1 YERİNE: TEKNOLOJİK AKIL YETMEZ DEMOKRATİK AKILA İHTİYACIMIZ VAR

Ekonomik ve ekolojik krize 11z1m olarak d1ř1n1len akıllı kentlerin, s1rd1r1lebilirliğe yardımcı olabilecek teknolojik uygulamalar konusunda potansiyel taşıdıkları kabul edilse bile bunlardan kimlerin nasıl yararlanacağı; herkesin eşit yarar elde edip edemeyeceği, mevcut t1ketim alışkanlıklarından vazge1ilmeksizin salt bu teknolojiler ile s1rd1r1lebilirliğin sağlanıp sağlanamayacağı konusunda haklı endişeler yarattığı ifade edilmiştir. Kaldı ki; teknolojik 11z1mlerin kendilerinin de tartışmasız bi1imde 1evreci olduklarını varsaymak m1mk1n değildir. D1nya Kentleri Raporu’nda (2022: XXIX) da işaret edildiği gibi, şehir y1netimlerinin, d1ř1k karbon hedefiyle yatırım yaptıkları teknolojilerin bazıları (1rneğin lityum piller gibi toksik elektronik atıklar) ve akıllı şehir uygulamaları i1inde 1nemli yeri olan

blockchain gibi dijital teknolojilerin yüksek enerji tüketimleri nedeniyle yol açtıkları olumsuz çevresel dışsallıkları dikkate almaları gerekir.

Diğer yandan, akıllı kenti kurmak için öncelikle atılması gereken ilk adım, kentleri otomatik biçimde geliştireceği ve dönüştüreceğine körü körüne inanılan bilişim teknolojileri değil; beşerî sermayeleri geliştirilmiş insanlardır (Hollands, 2008: 315). Başka bir deyişle, akıllı kenti, altyapılar, ithal teknolojiler veya sensörler değil; iyi eğitilmiş insanlar kurup yönetecektir. Beşerî sermayenin gelişmediği bir vasatta akıllı altyapılardan akıllıca yararlanma imkânı da olmayacaktır. Bu durumda halkın tümüne hizmet vermesi gereken yatırımların maliyetleri, yoksul- zengin ayrımı gözetilmeksizin tüm hemşehrilere yüklenirken; bu teknolojilerin getirilerinden ancak yeterli yetkinliğe sahip olanlar yararlanabilecektir.

Diğer yandan, vatandaşların alternatifsiz biçimde sadece dijital vasıtalarla işlem yapabilecekleri bir kamusal/ kentsel hizmet ekolojisi yaratılması, dijital yetkinliği/imkanları olmayan veya olma şansı da olmayan (örn., aşırı yoksul, düşük eğitimli, yaşlı, mülteci vb. kimseler) yurttaşlar için yeni külfetler ve bağımlılıklar doğuracaktır. Örneğin bir kamu kurumunun kendisinden dijital ortamda talep ettiği belgeleri temin edemeyen veya bunları sisteme yükleyemeyen kimseler ya tamamen hizmetten dışlanacaklar ya da bunları yapacak araçlara ücret ödemek zorunda bırakılarak daha da mağdur edileceklerdir. Çoğu durumda akıllı uygulamaların yararı vatandaşın çok -teknoloji satan yabancı firmalarla beraber- kendi operasyon maliyetini aşağı çeken kurumlara olmaktadır. Oysaki akıllı kentleri meşrulaştıran hâkim söylem vatandaşın hayatını kolaylaştırmaktır. Nitekim 2016 yılında aralarında büyükşehir belediyelerinin de bulunduğu geniş çaplı bir araştırmanın sonucuna göre, büyükşehir belediyeleri akıllı kenti öncelikle vatandaşın hayatını kolaylaştıracığı için; ondan sonra da markalaşmaya hizmet edeceği için istemektedirler (Türkiye Akıllı Şehirler Değerlendirme Raporu, 2016).

Akıllı kentin markalaşmaya hizmet edeceği beklentisi ise ayrı bir tartışma konusudur. Acaba kent yönetimleri için öncelikli amaç hemşehrilerin yaşam kalitesinin artırılması mı yoksa kentteki sermayenin sorumsuzca memnun edilmesi mi olmalıdır? Kapitalist söylem, damlama(sızma) teorisi ile zenginlere ödeyecekleri vergiler dolayısıyla ihtimam gösterilmesini öğütlerken, meydana gelen gelir dağılımı eşitsizliklerini ise yoksulların beceriksizliklerine bağlamaktadır. Kapitalist ekonominin önemli gelir kalemlerinden birisi markalaşma dolayısıyla artan turizm gelirleri olmasına rağmen, bazı Avrupa ülkeleri koşulsuz bir misafirperverliği değil; yerli halkın yaşam kalitesini gözetken kent politikalarını yeğlemektedirler. Örneğin, bugün Hollanda ve İtalya gibi ülkelerde yeni otel yapımını veya kente girecek olan ziyaretçi sayısını kısıtlayan uygulamalara gidilmektedir. Bunun önde gelen nedenleri yerel değerlerin korunması ve yerel halkın yaşam kalitesini azaltan hareketliliklerin kontrol altına alınması isteğidir.

Akıllı kentler konusu yerel bağlamın ötesinde aslında bir kentleşme stratejisi olarak küresel bilgi kapitalizminin bir alt bileşenidir. Bu bağlamda, gelişkin teknoloji uygulamalarının kentler için gerekli olduğu kabul edilse bile, bu ihtiyaç küresel güneyin kentsel yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve enerji kaynaklarının korunması ihtiyacından daha öncelikli değildir (Glasmeier ve Nebiol, 2016). Veri uygulamaları ve teknolojik yeniliklerin başarısı, esasen altyapısı olmayan ve yönetim kapasitesi asgari seviyede olan kentlerde ölçülecektir (Glasmeier ve Christophersen, 2015: 7). Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkelerin kentsel krizi, az gelişmişlik sorunun bir yan ürünü olduğu için, bu krizin bertaraf edilmesi de teknolojik girişimcilikten fazlasını gerektirmektedir. Bu nedenle, tüm kentlerin tek tip/teknoloji merkezli modelleri taklit etmeleri yerine, ülkelerin kendi potansiyelleri çerçevesinde yerel çözümler üretmeleri maceracı olmayan daha akıllıca sonuçlar üretecektir.

Gerçekten akıllı bir kentte, bilgi iletişim teknolojilerinden insanların ne t1r bir kentte yaşamak istediklerine dair demokratik tartışmaların geliştirilmesi için yararlanılabilir. Bilgi iletişim teknolojilerinin sanal bir kamusal alan yaratma potansiyeli olmakla beraber politik açıdan b1yle bir istekliliğin ve dijital b1l1nme ilgili bir dikkatin de bulunması gerekir. *Gerçek akıllı kent, demokrasi ve eşitsizlikle m1cadele konusuna daha çok eğilmelidir* (Hollands, 2008: 316). Aksi taktirde özellikle yapay zekaya teslim edilen kamusal işlerde toplumsal açıdan vahim hataların yapılmasının işten bile olmadığı Hollanda 1rneğinde g1sterilmiştir.

Son tahlilde, akıllı kentin salt bilgi iletişim teknolojisi platformu olma dışında yoksullukla m1cadele, eşitlik, içirme, demokratikleşme ve katılım gibi konularda geliştirilmesi durumunda yararlarından bahsedilebilecektir. Bu ise ancak akıllı kentin maliyeti, getirileri ve muhtemel riskleri konusunda edinilecek y1ksek bir farkındalıkla sağlanabilecektir. Bu bağlamda, çalışmada 1lkemizin akıllı kent uygulamaları konusunda en 1nemli uygulayıcı otoriteler olan b1y1kşehir belediyelerinin bir iki istisna dışında s1z konusu risklerle ilgili bir farkındalığının bulunmadığı ortaya konmuştur. 1lkemizde y1r1t1len akıllı kent çalışmalarına bakıldığında, hen1z sivil toplumun akıllı kentler konusunda g1çl1 bir tartışma 1retebildiğinden bahsetmek de m1mk1n değildir. Bu nedenle, kent hakkının temini için hemşerilerin dahil edileceğı bir çerçevede akıllı kentlerin tartışılması, akıllı kent politikasının seyrini ve **yerel demokrasiye** muhtemel katkısını arttıracaktır.

Etik Beyan

“Eleştirel Aç1dan Akıllı Kentler: B1y1kşehir Belediyeleri 1zerine Bir Farkındalık Araştırması” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması s1reçlerinde Araştırma ve Yayın Etiğı kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların t1m1 çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar t1m s1reçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/1rg1tsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Acemoğlu, D. (2024). Yapay Zekâ R1zgarına Kapılmayın. *Gazete Oksijen*. <https://gazeteoksijen.com/yazarlar/daron-acemoglu/yapay-zeka-ruzgarina-kapilmayin-212075>
- Akıllı Mekân Y1netimi Uygulama ve Rehberlik Kılavuzu, [https://www.akillisehirler.gov.tr/wp-content/uploads/KapasiteGelistirme/Uygulama Pdf/akilli mekan_yonetimi_uygulama_rehberlik_klavuzu.pdf](https://www.akillisehirler.gov.tr/wp-content/uploads/KapasiteGelistirme/Uygulama_Pdf/akilli_mekan_yonetimi_uygulama_rehberlik_klavuzu.pdf), (05.05.2023).
- Aş1c1, A.A. (2017) İklım İçin Yeşil Ekonomi Politikaları, https://www.researchgate.net/publication/317304373_IKLIM_ICIN_YESIL_EKONOMI_POLITIKALARI?enrichId=rgreq-3773a1da97587078490f81805d6dcd3c-XXX&enrichSource=Y292ZXJQYWdlOzMxNzMwNDM3MztBUzo1MDA3MjE1Mjg3ODI4NDhAMTQ5NjM5MjcYmzEyNQ%3D%3D&el=1_x_2&esc=publicationCoverPdf, (03.05.2023).

- Bıçk, D. & Eyiuslu, S. (2025). Eleştirel Açidan Akıllı Kentler: Büyükşehir Belediyeleri Üzerine Bir Farkındalık Araştırması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 405-430.
- Avrupa Parlementosu Yeşiller Grubu. (2012). *Yeşil Yeni Düzene Neden İhtiyaç Duyuyoruz*. A.A. Aşıcı ve Ü. Şahin (Ed.), *Yeşil Ekonomi içinde* (İ.M. Aru, Çev., ss.133-149). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Balaban, O. (2020). Yeşil Ekonomi ve Akıllı Kent Tartışmaları Ekseninde Yeni Kentsel Gelecek, Gelecek, Teknoloji ve Mimarlık, *Dosya* 45, 47-5.
- Boşnak, T. (2024, 1 Mart). Türkiye'de siber saldırılara karşı kapı pencere açık. *Gazete Oksijen*. <https://gazeteoksijen.com/bilim-ve-teknoloji/turkiyede-siber-saldirilara-karsi-kapi-pencere-acik-204358>.
- Binark, M. Dijital Eşitsizliklerden Dijital Kapsamaya: Yaşlıların Dijital Dünya ve Toplumsal Yaşama Davet Edilmesi, *Kent*, Sayı12/2024, ISSN: 2717-7343 MBB Yayını, İstanbul.
- Bircan, T. (2024). Kentsel Gelişim Sürecinde Yapay Zekâ ile Bütünleşme: Katılımcı ve Kanıta Dayalı Bir Yaklaşım. *Kent*, Sayı 12, İstanbul: MBB Yayını.
- Caragliu, A., Del Bo, C. ve Nijkamp, P. (2009). Smart Cities in Europe. *Journal of Urban Technology*, 45-59.
- Collins, A., Cox, A. ve Torrisi, G. (2021). Searching For A Smart City: A Bibliographic Analysis Of 'Public Facing' Eu Smart City Projects. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 112: 549-565. DOI:10.1111/tesg.12476
- Deloitte, Smart Cities, How Rapid Advances in Technology are Reshaping our Economy and Society Version 1.0, November 2015, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/public-sector/deloitte-nl-ps-smart-cities-report.pdf>, (03.05.2023).
- Doğan, H. (2024, 15 Mart). Büyük Şirketlerin Gölgesinde Küresel Ticaret ve Teknoloji, *Gazete Oksijen*. <https://gazeteoksijen.com/ekonomi/buyuk-sirketlerin-golgesinde-kuresel-ticaret-ve-teknoloji-205635>.
- Elgazzar R. ve El-Gazzar R. (2017) .Smart Cities, Sustainable Cities, or Both? A Critical Review and Synthesis of Success and Failure Factors *Proceedings of the 6th International Conference on Smart Cities and Green ICT Systems (SMARTGREENS)*: 250-257.
- Geyikçi Yardımcı, Ş. (2024, 1 Mart). Yapay Zekâ Devlet-Toplum İlişkisi İçin Risk Yaratıyor, *Gazete Oksijen*. <https://gazeteoksijen.com/bilim-ve-teknoloji/yapay-zeka-devlet-toplum-iliskisi-icin-risk-yaratiyor-204357>.
- Giffinger, R., Fertner, C., Kramar, H., Kalasek, R., Milanovic, N.P. ve Meijers, E. (2007). Smart Cities: Ranking Of European Medium-Sized Cities. *Final Report Edited by the Centre of Regional Science*, Vienna UT.
- Glasmeier, A. ve Christopherson, S. (2015). Thinking About Smart Cities. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 8, 3–12.
- Glasmeier, A. ve Nebiol, M. (2016). "Thinking About Smart Cities: The Travels Of A Policy Idea That Promises A Great Deal, But So Far Has Delivered Modest Results." *Sustainability* 8, 11:1122.
- Harrison, C. ve Donnelly, I. A. (2011). A Theory of Smart Cities. *Proceedings of the 55th Annual Meeting of the ISSS - 2011, Hull, UK*, 55(1). <https://journals.iss.org/index.php/proceedings55th/article/view/1703/572>, (16.08.2023).

- Bıçk1, D. & Eyiuslu, S. (2025). Eleştirel Açıdan Akıllı Kentler: B1y1kşehir Belediyeleri 1zerine Bir Farkındalık Araştırması. *KM1 Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 405-430.
- Hollands, R. (2008). 'Will The Real Smart City Please Stand Up?', *City*,12:3, 303-320.
- Hollands, R. (2014). Critical Interventions Into The Corporate Smart City, *Cambridge Journal of Regions Economy and Society* · February 2014
- ITU-T's Technical Reports and Specifications, Shaping Smarter And More Sustainable Cities, https://www.itu.int/dms_pub/itu-t/oth/0b/1f/T0B1F0000033301PDFE.pdf, (25.04.2024).
- Latouche, S. (2018). *Kanaatkâr Bolluk Toplumuna Doğru*. T. Karakaş (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meijer,A. ve Bol'ıvar, M. (2015). Governing The Smart City: A Review Of The Literature On Smart Urban Governance, *International Review of Administrative Sciences*, (0): 1-17
- On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). T1rkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve B1tçe Başkanlığı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf, (25.04.2024).
- Onikinci Kalkınma Planı (2024-2028). https://onikinciplan.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/11/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028.pdf, (25.04.2024).
- Sennett, R. (2012). No One Likes A City That's Too Smart, *The Guardian*, 4 December. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2012/dec/04/smart-city-río-songdo-masdar>, (18.04.2024).
- Sınmaz, S. (2013). Yeni Gelişen Planlama Yaklaşımları Çerçevesinde Akıllı Yerleşme Kavramı ve Temel İlkeleri, *MEGARON* 2013;8(2): 76-86.
- Tozlu, M. (2024). şehir Planlama ve Yapay Zekâ: Uygulamalı Bir Bakış Açısı, *Kent*, Sayı 12, İstanbul: MBB Yayını.
- The UNECE-ITU Smart Sustainable Cities Indicators. <https://unece.org/housing/smart-sustainable-cities>, (20.04.2024).
- T1rkiye Akıllı şehirler Değerlendirme Raporu, 2016, https://www.novusens.com/s/2462/i/Turkiye_Akilli_Sehirler_Degerlendirme_Raporu-WEB_TR_FINAL.pdf, (18.04.2024).
- Ulusal Akıllı şehirler Stratejisi ve Eylem Planı (2020-2023). <https://www.akillisehirler.gov.tr/wp-content/uploads/EylemPlani.pdf>, (E 25.04.2024).
- World Cities Report 2022, <https://unhabitat.org/wcr/>, (15.08.2023).
- İnternet Kaynakları**
- Adana B1y1kşehir Belediyesi. (t.y.). *Adana B1y1kşehir Belediyesi*. <https://www.adana.bel.tr/>, (Erişim: 18 Nisan 2024).
- Akıllı şehirler Portalı (t.y.). *Akıllı şehir Nedir?* <https://www.akillisehirler.gov.tr/akilli-sehir-nedir/>, (Erişim: 18 Nisan 2024).
- Ankara B1y1kşehir Belediyesi. (t.y.). *Ankara B1y1kşehir Belediyesi* <https://www.ankara.bel.tr/>, (Erişim: 25 Nisan 2024).
- Antalya B1y1kşehir Belediyesi. (t.y.). *Antalya B1y1kşehir Belediyesi*. <https://www.antalya.bel.tr/>, (Erişim: 25 Nisan 2024).

- Bıçkılı, D. & Eyişlu, S. (2025). Eleştirel Açıdan Akıllı Kentler: B y k    r Belediyeleri  zerine Bir Farkındalık Araştırması. *KM  Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 405-430.
- Aydın B y k    r Belediyesi. (t.y.). *Aydın B y k    r Belediyesi*. <https://aydin.bel.tr/>. (Erişim: 25 Nisan 2024).
- Balıkesir B y k    r Belediyesi. (t.y.). *Balıkesir B y k    r Belediyesi*. <https://www.balikesir.bel.tr/>. (Erişim: 25 Nisan 2024).
- Bursa B y k    r Belediyesi. (t.y.). *Bursa B y k    r Belediyesi*. <https://www.bursa.bel.tr/>. (Erişim: 25 Nisan 2024).
- Denizli B y k    r Belediyesi. (t.y.). *Denizli B y k    r Belediyesi*. <https://www.denizli.bel.tr/>. (Erişim: 25 Nisan 2024).
- Diyarbakır B y k    r Belediyesi. (t.y.). *Diyarbakır B y k    r Belediyesi*. <https://www.diyarbakir.bel.tr/>. (Erişim: 25 Nisan 2024).
- Erzurum B y k    r Belediyesi. (t.y.). *Erzurum B y k    r Belediyesi*. <https://www.erkurum.bel.tr/>. (Erişim: 25 Nisan 2024).
- Eskişehir B y k    r Belediyesi. (t.y.). *Eskişehir B y k    r Belediyesi*. <https://www.eskisehir.bel.tr/>. (Erişim: 25 Nisan 2024).
- Gaziantep B y k    r Belediyesi. (t.y.). *Gaziantep B y k    r Belediyesi*. <https://www.gaziantep.bel.tr/>. (Erişim: 25 Nisan 2024).
- Hatay B y k    r Belediyesi. (t.y.). *Hatay B y k    r Belediyesi*. <https://hatay.bel.tr/>. (Erişim: 25 Nisan 2024).
- İstanbul B y k    r Belediyesi. (t.y.). *İstanbul B y k    r Belediyesi*. <https://www.ibb.istanbul/>. (Erişim: 25 Nisan 2024).
- İzmir B y k    r Belediyesi. (t.y.). *İzmir B y k    r Belediyesi*. <https://www.izmir.bel.tr/>. (Erişim: 25 Nisan 2024).
- Kahramanmaraş B y k    r Belediyesi. (t.y.). *Kahramanmaraş B y k    r Belediyesi*. <https://kahramanmaras.bel.tr/>. (Erişim: 25 Nisan 2024).
- Kayseri B y k    r Belediyesi. (t.y.). *Kayseri B y k    r Belediyesi*. <https://www.kayseri.bel.tr/>. (Erişim: 25 Nisan 2024).
- Kocaeli B y k    r Belediyesi. (t.y.). *Kocaeli B y k    r Belediyesi*. <https://www.kocaeli.bel.tr/>. (Erişim: 25 Nisan 2024).
- Konya B y k    r Belediyesi. (t.y.). *Konya B y k    r Belediyesi*. <https://www.konya.bel.tr/>. (Erişim: 25 Nisan 2024).
- Malatya B y k    r Belediyesi. (t.y.). *Malatya B y k    r Belediyesi*. <https://www.malatya.bel.tr/>. (Erişim: 25 Nisan 2024).
- Manisa B y k    r Belediyesi. (t.y.). *Manisa B y k    r Belediyesi*. <https://www.manisa.bel.tr/>. (Erişim: 25 Nisan 2024).
- Mardin B y k    r Belediyesi. (t.y.). *Mardin B y k    r Belediyesi*. <http://www.mardin.bel.tr/>. (Erişim: 25 Nisan 2024).
- Mersin B y k    r Belediyesi. (t.y.). *Mersin B y k    r Belediyesi*. <https://www.mersin.bel.tr/>. (Erişim: 25 Nisan 2024).

Bıçk1, D. & Eyiuslu, S. (2025). Eleştirel Açıdan Akıllı Kentler: Büyükşehir Belediyeleri Üzerine Bir Farkındalık Araştırması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 405-430.

Muğla Büyükşehir Belediyesi. (t.y.). *Muğla Büyükşehir Belediyesi*. <https://www.mugla.bel.tr/>. (Erişim: 25 Nisan 2024).

Ordu Büyükşehir Belediyesi. (t.y.). *Ordu Büyükşehir Belediyesi*. <https://www.ordu.bel.tr/>. (Erişim: 25 Nisan 2024).

Sakarya Büyükşehir Belediyesi. (t.y.). *Sakarya Büyükşehir Belediyesi*. <https://www.sakarya.bel.tr/>. (Erişim: 25 Nisan 2024).

Samsun Büyükşehir Belediyesi. (t.y.). *Samsun Büyükşehir Belediyesi*. <https://samsun.bel.tr/> (Erişim: 25 Nisan 2024).

Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi. (t.y.). *Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi*. <https://www.sanlıurfa.bel.tr/>. (Erişim: 25 Nisan 2024).

Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi. (t.y.). *Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi*. <https://www.tekirdag.bel.tr/>. (Erişim: 25 Nisan 2024).

Trabzon Büyükşehir Belediyesi. (t.y.). *Trabzon Büyükşehir Belediyesi*. <https://www.trabzon.bel.tr/>. (Erişim: 25 Nisan 2024).

Van Büyükşehir Belediyesi. (t.y.). *Van Büyükşehir Belediyesi*. <https://van.bel.tr/>. (Erişim: 25 Nisan 2024).

Extended Abstract

Smart Cities From A Critical Perspective: An Awareness Research On Metropolitan Municipalities

The concept of smart city has come to the agenda in the last 20 years with the impact of digital transformation. The theme of the discussions on the smart city concept is technological advantages. This is because, especially after the 2008 financial crisis, there is a consensus that more efficient output can be produced with less input if new technologies are activated.

While smart cities have beneficial effects in terms of policy, urban development, and environmental issues, a review of the relevant literature reveals that dimensions such as awareness, risk, threat, and feasibility are often overlooked in smart city studies. In this critical examination of smart cities, potential risks can be categorized under the following headings: cost and the increasing profits of technology companies, economic goals overshadowing social objectives, privacy concerns, risks associated with artificial intelligence, digital divide, the hegemony established by global corporations, and the exclusion of urban residents from decision-making processes related to the city.

The study seeks answers to the following questions and investigates the awareness of Metropolitan Municipalities in Turkey about the possible risks of smart cities: The first question is, is it possible to ensure the well-being of the environment/cities with pure technological innovations without moving away from consumerist lifestyles? The second question is, is it possible for all citizens to benefit equally from applications based on smart technologies? Also, do technology producers or ordinary people benefit more from these large-budget investments? The third question is, what are the possible risks associated with smart city applications?

This study, which seeks answers to these questions, consists of a theoretical section and a sample section. Firstly, in the theoretical part, articles, books, theses, critical approaches to smart cities and written media sources were utilized. In the sample section, the analysis was carried out by scanning the web pages of 30 metropolitan municipalities in Turkey. In the analysis, the awareness of metropolitan municipalities about “smart cities” was examined with a critical approach.

In addition to presenting the potential benefits of the smart city concept and the problematic areas that need to be addressed, the following findings were obtained from the analysis of 30 metropolitan municipalities: According to the web pages of the relevant metropolitan municipalities, 5 out of 30 metropolitan governments did not make any statements about smart cities, while 25 metropolitan governments included projects, services or targets related to smart cities. However, only 2 metropolitan municipalities (Istanbul and Konya) were found to be aware of the potential risks that constitute the main problematic of the research. Among these metropolitan municipalities, Konya and Istanbul metropolitan municipalities have more awareness than other metropolitan municipality administrations about the potential risks that the smart city may bring, its applicability, the strengths and weaknesses of the city, preparation and current situation analysis. However, it is noteworthy that only 2 out of 30 metropolitan municipalities have this awareness and 18 of them do not have any smart city portal and application.

In the creation of smart cities, the human factor, i.e. the urban population, is more important than technological development. Therefore, technological entrepreneurship alone is not enough to solve urban crises in developing countries; solutions should also be developed by taking into account local dynamics. Therefore, in addition to the physical infrastructure required for a smart city, social and political dimensions should also be addressed. In this context, phenomena such as democracy, equality, inclusiveness and poverty alleviation need to be developed in smart cities. Considering the current situation of metropolitan municipalities in Turkey, the fact that there is no awareness about risks of smart cities except İstanbul and Konya metropolitan municipalities. This situation reveals that most metropolitan municipalities have a significant lack of awareness and integration towards smart city initiatives.

GÜNDEM BELİRLEME KURAMI BAĞLAMINDA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ SİYASAL İLETİŞİMDEKİ ROLÜ*

Ömer Cenan ÖZDEMİR¹

Öz

Sivil Toplum Kuruluşları (STK) varoluş amaçları doğrultusunda, üyelerinin çıkarlarına yönelik kamuoyu gündeminde yer almak veya yeni gündemler oluşturmak için çeşitli siyasal iletişim faaliyetleri yürütmektedirler. STK'lar bu amaçla gündem belirleme kuramına bağlı olarak, çeşitli enformasyon araçlarını kullanmaktadırlar. STK'ların siyasal iletişim açısından gündem yönetimlerinde medya, internet ve özellikle sosyal medya önemli bir konumdayken, Gündem 21, Yerel Gündem 21 veya Kent Konseyleri sayesinde ise doğrudan gündem oluşturabilmektedirler. Diğer yandan STK'lar da gündem belirleme ve gündem yönetimi konusunda, tercih ettikleri siyasal iletişim araçlarının türü ile çeşidine göre başarılı ya da başarısız olabilmektedirler. STK'ların gündem oluşturma kuramı çerçevesinde, medyayı özellikle internet ve sosyal medyayı kullanması ise onları siyasal iletişim bağlamında gündem yönetimi konusunda daha başarılı yapabilmektedir. Üye sayısı ve destekçisi milyonları bulan STK'lar ise özellikle seçim dönemlerinde siyasi aktörlerin her zaman dikkati ve ilgisini çekmiştir. Bu bağlamda siyasi aktörler siyasal iletişim uygulamalarına STK'ları dahil etmektedirler. STK'larda destekleyecekleri siyasi aktörlerin lehine gündem oluşturup, bu gündemleri yönetebilmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Siyasal İletişim, Sivil Toplum Kuruluşu, Gündem Belirleme Kuramı, Gündem 21, Yerel Gündem 21, Kent Konseyi

JEL Sınıflandırması: J51, J58, L31, L63

THE ROLE OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN POLITICAL COMMUNICATION IN THE CONTEXT OF AGENDA-SETTING THEORY

Abstract

Non-Governmental Organizations (NGOs) carry out various political communication activities in line with their purpose of existence, to be on the public agenda or to create new agendas for the interests of their members. For this purpose, NGOs use various information tools in accordance with the agenda setting theory. While media, internet and especially social media are important in agenda management of NGOs in terms of political communication, they can directly create the agenda thanks to Agenda 21, Local Agenda 21 or City Councils. On the other hand, NGOs can be successful or unsuccessful in terms of agenda setting and agenda management depending on the type and variety of political communication tools they prefer. In the framework of agenda setting theory, NGOs use of media, especially internet and social media, can make them more successful in agenda management in the context of political communication. NGOs with millions of members and supporters have always attracted the attention and interest of political actors, especially during election periods. In this context, political actors include NGOs in their political communication practices. NGOs can also create and manage agendas in favor of the political actors they will support.

Keywords: Political Communication, Non-Governmental Organization, Agenda Setting Theory, Agenda 21, Local Agenda 21, City Council

JEL Classification: J51, J58, L31, L63

* Bu çalışma 24. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, Çıldır Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmetler Bölümü, e-posta: omercenapozdemir@ardahan.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8051-9894>

1. GİRİŞ

Örgütlenmeler konusunda sivil toplumun somut bir göstergesi olan Sivil Toplum Kuruluşları (STK), sosyal süreçlerin sivilleşmesini sağlayan ve onların güvencesi olan yapılardır. STK'lar, kamuoyu oluşturma ve çoğulcu, katılımcı bir toplum yapısının oluşmasını sağlayabilmek için çoğu zaman egemen piyasa değerlerine karşı dengeleyici bir unsur olmaktadır. STK'lar tarafından yapılan faaliyetler, yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde önemli noktalara ulaşmıştır. Yaşanan hızlı gelişimle birlikte yeni bir sektör haline gelen STK'lar, kamu sektörü ve özel sektörün yanında üçüncü sektör adıyla zaman içerisinde daha önemli işlevleri yerine getirecektir (Kaypak, 2012, s. 53).

STK'lar her ne kadar devletin dışında üçüncü bir sektör, yani devletten bağımsız görünse de günümüz toplumlarında devlete karşı olmayan kamusal alanların birer paydaşı ve bulundukları toplumlara faydalar sağlayan, insani değerler ile yasalara saygılı olmakla birlikte, onları çağdaş normlar seviyesine getirmeyi kendilerine hedef edinen önemli kuruluşlardır. Öte yandan STK'lar siyasi, sosyal ve ekonomik faktörlere göre gruplanmakta, herhangi bir kar amacı da gütmemektedirler (Yavuz ve Kaynar, 2015, s. 190). Özellikle maddi bir kar amacı gütmemelerine rağmen STK'lar; özellikle seçim dönemlerinde kuruluş amaçlarını tam olarak yerine getirebilmek adına, çeşitli siyasi parti veya siyasi adaylarla temasa geçerek onların siyasal iletişim süreçlerinde yer alabilmektedirler. Bu bağlamda STK'lara siyasi aktörler tarafından maddi ve manevi destekler verilebilmektedir.

STK'lar da iç çevrelerini olduğu gibi dış çevrelerini etkileyen, bir yandan da onlardan etkilenen kurum ve kuruluşlardan bir tanesidir. Bu bağlamda etkileme, STK'ların oluşturdukları gündemler yoluyla olurken, etkilenme de yine iç ve dış çevreler tarafından oluşturulan gündemler sayesinde olur. STK'ların gündemlere dahil olmaları, onları benimsemeleri ya da yönlendirmeleri ve gündem yönetimi çerçevesinde etkileme ve etkilenme seviyeleri, onların yaptıkları faaliyetlere göre artıp azalabilmektedir.

Diğer yandan STK'ların önemli bir kısmı içsel faaliyetler olarak; üyelerine hizmet ve bilgi vermelerinin yanında onların ekonomik çıkarlarını düşünmekte, hayat standartlarını yükselterek onların haklarını savunmayı temel prensip olarak benimsemişlerdir. Dışsal faaliyet amaçları ise kamu yararına ve toplumlara yani geniş kitlelere hizmet etmekte, onları bilinçlendirerek gündem yaratıp, bir nevi kamuoyu oluşturmaktadırlar (Hirai, 2007, s. 117). STK'lar gündem oluşturma kuramı çerçevesinde kamuoyu oluşturularak kendilerine yakın gördükleri siyasi aktörler lehine hareket edebilmektedirler.

STK'lar hangi amaçla kurulurlarsa kurulsunlar, hedeflerini tam olarak yerine getirmek için birçok alanda, konuda ve türde çeşitli faaliyetler yürütmektedir. Bu faaliyetleri yürütürken de bazen görev- hizmet alanlarına giren ve kendiliğinden oluşan ya da başkaları tarafından oluşturulan gündemlere dahil olurlarken, bazen de kendileri gündem oluşturarak kuruluş hedef ve amaçlarını yerine getirmek için bu yönde çaba gösterirler. Gündem oluşturma ve gündem yönetimi bu doğrultuda, STK'ların diğer kurum ve kuruluşlar üzerindeki etkisini arttırıp azaltabilmektedir. Şayet gündem konuları STK'ların kontrolünde oluşup yönetilirse, STK'ların etkinliği, hareket kabiliyeti ve başarıları o denli yüksek olacaktır.

STK'ların gündem oluşturma kuramı çerçevesindeki faaliyetleri; sosyal medya ile internetin gündem yönetimine etkileri dahilinde, özellikle dış politikadaki gündem yönetimleri Gündem 21, Yerel Gündem 21 ve Kent Konseyleri konusunda başarılı faaliyetler yürütmelerine doğrudan etki etmektedir. Ayrıca STK'lar özellikle seçim dönemlerinde üye sayılarına paralel olarak birçok siyasi aktörün dikkatini çekmektedir.

Bu çalışma ile STK'ların siyasi aktörlerle olan yakın ilişkileri, bu ilişkilerin karşılıklı çıkar bağlamında iki tarafı da etkileyen fayda ve zararları açıklanacaktır. Ayrıca gündem belirleme kuramı

çerçevesinde; yeni medya uygulamalarının daha çok sosyal medyanın kullanılarak, özellikle seçim dönemlerindeki etkileri siyasal iletişim açısından ortaya koyulacaktır.

2. SİYASAL İLETİŞİM

Siyasal iletişim, profesyonel anlamda İkinci Dünya Savaşından sonra kullanılmış olup, disiplinler arası bir kavram olarak kabul edilmektedir. Aristoteles'in Retorik adlı eseri ise bu kavramın ilk örneklerinden birisi sayılmaktadır (İnanç Demir, 2018, s. 100).

Siyasal iletişim insanlığın güç dengelerini yönetme iradesini kullanabilmesi için izlenen politikaların yanı sıra, haber medyasının siyasal yapılarla ilişkilerini kapsamakta ve halkın siyasal kurumlarla irtibatını sağlamaktadır. Siyasal iletişim kavramı siyasal amaç ve isteklerin yanında ideolojik gayelerin toplumun belli guruplarına, kitlelerine kabul ettirilmesiyle bu fikirlerin eyleme dönüştürülmesi çabasıdır. Kısaca siyasi aktörlerce uygulanan ve çeşitli iletişim araçlarının kullanılmasıyla yapılan bir iletişim faaliyetidir (Toy, 2021, s. 2). Ayrıca siyasal iletişim bir süreç olarak genel iletişimin yöntem ve tekniklerini kullanmakta ve temel öğelerini içerisinde barındırmaktadır. Mesajları gönderen aktörlerin siyasi birer kimliğe sahip olmaları ise aralarındaki en büyük farktır. Kitlelere seslerini duyurabilmeleri ise siyasi örgütlerin toplumda karşılık bulabilmelerini sağlamaktadır. Siyasal iletişimde amaç sadece mesajları üretip aktarmak değil, mesajların kalıcı olmasının yanında etkililiğinin de sürekli olmasıdır (Atılğan, 2018, s. 179). Siyasi partiler ülke yönetiminde söz sahibi olmak için siyasi iktidarı kazanabilmek adına seçim çalışmaları yürüterek kendi proje ve vaatlerini vatandaşlara anlatırlar. Kitle iletişim araçları vasıtasıyla da seçmen kitlelerine mesajlarını ileterek, vatandaşlar üzerinde etki oluşturmak isterler. Bu durum sadece seçim zamanlarında değil, süreklilik sağlanması için ara dönemlerde de bunu yaparlar (Eraslan ve Küçük Durur, 2018, s. 203).

Seçim zamanlarında siyasi aktörlerin başarılı olma istekleri doğrultusunda diğer aktörlerle rekabet edebilmeleri, seçmen tiplerine yönelik kullanılacak olan etkin siyasi mesaj stratejilerine bağlıdır. Seçim bölgelerinin sorunlarının ve seçmen tiplerinin belirlenmesi ise siyasi mesaj stratejilerinin oluşturulmasında önemlidir (Taşmurat, 2019, s. 74). Diğer yandan siyasi sistemlerin demokratik bir sonucu olarak ortaya çıkardığı STK'lar, seçim bölgelerinde siyasal iktidarlara denetleyici birer rol üstlenerek çoğu olay karşısında ortak hareket eden önemli kuruluşlardır. Dernekler, vakıflar, sendikalar vb. gibi STK'lar siyasi kurum ve siyasi iktidarlara faaliyetlerinde olumlu veya olumsuz tutumlara sahip olarak görüşlerini ilgililerine, hedef kitlelerine ve üyelerine iletme süreçleri de aslında bir siyasal iletişim süreci olmaktadır (Aziz, 2014, s. 24).

Siyasal iletişim süreçlerinde siyasi aktörlerin her zaman dikkatini çeken STK'lar, her geçen gün kıymetleri daha iyi anlaşılan ve özellikle seçim dönemlerinde kendileriyle yakın ilişkilerin kurulduğu önemli topluluklardır. STK'lar; seçim zamanlarında karşılıklı çıkar ve beklentilerin neticesinde, üye sayılarının çokluğuna bağlı olarak birçok siyasi parti ve liderlerin doğrudan hedef kitleleri haline gelirken, bazıları ise siyasi aktörlerin doğrudan egemenlikleri altına girebilmektedirler. Ayrıca siyasi aktörler üzerinde özellikle etkin ve etkili olmak isteyen STK'lar, siyasi aktörlerin siyasal iletişim süreçlerine dahil olmaktadır.

3. GÜNDEM BELİRLEME KURAMI

Dünya ve ülke problemleri konusunda yaşanan olayların büyük bir kısmı çok uzaklarda gerçekleştiği için, bunları insanlar daha çok medyada yer alan haberler ile öğrenmektedirler. Medyadaki haberler ise yaşanan olaylar arasından özenle seçilip, basın kuralları çerçevesinde tanımlanarak yayımlanmaktadır. Bu noktada medya izleyicilerinin daha çok hangi konulara ilgi gösterecekleri ise bu haberler vasıtasıyla belirlenmektedir (Atabek, 2012, s. 156).

Bilindiği üzere yasama, yürütme ve yargının ardından dördüncü büyük güç olarak kabul edilen medya, dünyadaki gelişmeleri haber yaparken bir çalışma prensibi olarak halkın özellikle dikkatini çekecek konuları seçmektedir. Bunun yanında medya, insanların belli konulara dikkatlerinin çekilmesi için özel haberler de yapmaktadır. Bu haberler sayesinde insanların dikkatleri medyanın istediği yöne ve konuya doğru çekilmektedir. Netice itibarıyla medya gündemi kendi istediği yönde belirleyerek, vatandaşların bu gündem üzerinde düşüncelerini de sağlamaktadır.

Gündem belirleme kuramı McCombs ve Shaw tarafından ilk defa 1972’de sistematik olarak çalışılmış olup, medya ile kamu gündemlerinin birbirlerine etkileri ortaya koyulmuştur (Terkan, 2005, s. 1). Bu yaklaşıma göre; toplumun gündemini oluşturması istenen bazı konuları kitle iletişim araçları vasıtasıyla izleyici kitlelere aktarır, onların ilgisini kısa zamanda o konuya çekmektir. İzleyici kitleler konuya yeterli düzeyde ilgi ve alaka gösterdiğinde, toplumda kısa zamanda o konu ile ilgili bazı kanaat ve düşüncelerin ortaya çıktığı ve bunların neticesinde bir kamuoyunun oluştuğu gözlemlenmektedir (Güngör, 2013, s. 113).

Şekil 1. Gündem Belirleme Modeli

Kaynak: (Mcquail ve Windahl, 1997, s.132)

Modelden de anlaşıldığı üzere herhangi bir konuya medyanın ilgi düzeyi arttıkça, o konunun kamu tarafından algılanma düzeyi de artmaktadır. Aksine bir konuya medyanın ilgisi azaldıkça, kamunun algılaması ve ilgisi de azalmaktadır. Sonuçta medya bir konuyla ne kadar ilgili olursa, kamu da o konu üzerine doğrudan ilgili olmaktadır.

Ayrıca kitle iletişim araçlarının medyanın dünyayı tanımlama gibi bazı yeteneklere sahip olmaları kitlelerin haberleşmelerinin de birer tanımı olmaktadır. Gündem belirleme yaklaşımı modern olarak kitle haberleşmesini de yansıtmaktadır. Böylelikle gündem belirleme yaklaşımı kitle iletişim araçlarının özellikle kamuoylarını meşgul edecek problemleri ortaya koyma işlevlerini toplumun tartışmasını ve eyleme geçmelerine işaret etmektedir (Tokgöz, 1978, s. 89). Diğer yandan gündem belirleme kuramında dikkat çekme kavramı önemli bir anahtar kavramdır. Bir konunun gündemde daha önemli olduğu ve kamuyu ilgilendiren bu konunun en çok dikkat çeken konu olduğunun bir göstergesidir (Dearing ve Rogers, 1996, s. 8). Medyanın ilgi düzeyine örnek olarak bir gazetede önemli görülen herhangi bir konuyu doğrudan manşet haber olmakta, televizyon da ise ilk yayınlanan haber en önemli haber sayılmaktadır. Televizyonda veya gazetede önemli görülen konulara daha çok yer ve zaman ayrılırken, daha önemsiz görülen haberlere ise daha az yer verilir veya hiç yer verilmez. Medya

gündeminin göstergesi ise hangi konulara ağırlık verildiğini gösteren listeden ibarettir. İnsanlara kamuoyunda hangi konuların daha çok önemli olduğu sorulduğunda, verilen cevaplar medyanın en çok yer verdiği konularla hemen hemen aynı olmaktadır (Yüksel, 2007, s. 578). Yine medya; gündem olacak haberlerin üretimi ve verilmiş biçimlerini belli sınırlar dahilinde değerlendirerek, egemen bir ideolojinin yayılarak dayatılmasını sağlayabilen önemli bir aygıttır (Althusser, 2006, s. 64).

Medyanın gündem belirlemesindeki asıl amacı birçok konuya göre değişiklik göstermektedir. Bazı durumlarda medya kendi çıkarları doğrultusunda gündem belirlerken, bazı durumlarda ise toplum yararına veya belli kişi ya da kurumların çıkarlarına yönelik gündem oluşturmaktadır. Medyanın çıkarlarına yönelik gündem konularına örnek olarak; medya araçlarının izlenme (televizyon, internet vb.), dinlenme (radyo vb.) ya da okunma (gazete, dergi vb.) oranlarını artırmaya yönelik konular, reklam, reyting, satış ve pazarlama veya medya piyasasında tutunma, söz sahibi olma gibi amaçlar olarak sıralanabilir. Bunlar medyanın kendi lehine yönelik belirlenen gündem oluşturma amaçlarıdır. Bazı durumlarda ise medya bazı kişi ya da kurumların etkisinde kalarak veya yönlendirmesi altına girerek, bu kişi ya da kurumların faydasına yönelik gündem konularını belirleyebilmektedir. Buna özellikle seçim dönemlerinde medya araçlarının bazı siyasi partilerin propagandasına yönelik belirlediği gündem konuları, ücret karşılığında reklam yapma amacındaki konuları veya medya patronları diye adlandırılan kişilerin kendi çıkar ve tercihleri doğrultusunda belirlenen gündem konuları örnek olarak verilebilir. Bazen ise gündem konuları medyanın tamamen kontrolü dışında olabilmektedir. Bunlar daha çok doğa olayları, afet, deprem sel ya da tamamen kendiliğinden oluşan durumlardaki gündem konularıdır. Bu konuların medyada gündem olması tamamen medyanın inisiyatifi ve kontrolü dışındadır. Bunlara zorunlu gündem konusu ya da kendiliğinden oluşan gündem konuları da denilebilir.

Sonuç olarak gündem belirleme kuramı çerçevesinde medyanın gündem belirlemesine birçok etken etki etmektedir. Gündemin herhangi bir kişi ya da kurumun etkisi altında olmadan belirlenmesi ise basın özgürlüğünde doğruluk, adalet, eşitlik ve hiçbir çıkar beklemeden tamamen toplum yararının gözetilmesine bağlı olan gündemleri yaratmaktadır.

4. SOSYAL MEDYA VE İNTERNETİN GÜNDEM BELİRLEME KURAMINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

İnternetin gelişimine paralel bir seyirde ilerleyen yeni iletişim teknolojileri, geleneksel medyaya özgü kimi kısıtlılıkların üstesinden gelebilecek şekilde bireylere ve kurumlara önemli avantajlar sağlamaktadır. İnternet ve yeni iletişim teknolojileri bilgiye erişimi kolaylaştırıcı yönüyle bir yandan yurttaşlar arası iletişim ve etkileşimi artırıcı bir etkide bulunurken, öte yandan yurttaşların siyasal sistem ve siyasal kadrolarla etkileşiminde de yeni boyutlar kazandırmıştır (Değirmenci, 2020, s. 282). Bu kapsamda sosyal medya özellikle son yıllarda sosyal bilimlerin, en önemlisi iletişim alanının üzerinde durduğu önemli alanlardan biri olmuştur. İnsanlar sosyal medya ile sadece birbirleriyle iletişim kurmamakta, bunun yanında bilgilene, etkileşim ve eğlenme etkinliklerini de yapabilmektedirler (Arklan, 2016, s. 619).

Özellikle 2000'lerden sonra hızlı bir şekilde gelişen sosyal medya, 21.yy. da iletişim ve medya çalışmaları içerisinde çok fazla yer kaplayan bir alan haline gelmiştir. Bu gelişmeler dahilinde gündem yönetimi de sosyal medyanın önemli bir konusu olmuştur. Çünkü sosyal medyada karşılıklı etkileşimin varlığından dolayı geleneksel medyadan daha avantajlı olması, özgür ifade ortamının varlığı ve bilgiye hızlı erişim sayesinde bir haber üretme potansiyeline sahip olması, onun gündem oluşturmadaki önemini ortaya çıkarmıştır (Demirkol, 2017, s. 153).

Geleneksel medyanın birçok kalıbı sosyal medya sayesinde yıkılmış olup, monolog olan iletişim süreci artık diyalog temelinde yürütülmektedir. Paylaşımlarda bulunma yoluyla iletişime yeni boyutlar

kazandırılmış ve yeni iletişim fırsat ve imkanları doğmuştur. Kitle iletişim araçlarının görevlerini üstlenen web 2.0 teknolojisi ile sadece gazete ve televizyonların değil, artık sosyal medyanın da bir gündemi olmuştur. Aralarındaki en büyük fark ise gündemin belirlenmesindeki eşik bekçileri geleneksel medya da varken, sosyal medya da buna rastlanmamasıdır. Sosyal medyada geleneksel medyanın aksine gündem, yüzbinlerce insan tarafından belirlenmektedir. Onlar sadece gündemi belirlemekle yetinmeyip, o gündemin ne kadar sürede kalacağına da çoğu zaman karar vermektedirler (Aslan, 2014, s. 193). Ayrıca Facebook, Twitter ve Instagram gibi sosyal medya uygulamaları ile insanlar fikir ve düşüncelerini çok kısa sürelerde diğer insanlarla paylaşabilmekte, yeni fikirler edinmekte ve belli konularda kamuoyu oluşturulmasını sağlayabilmektedirler. Son zamanlarda görülmektedir ki, dünyanın birçok yerinde yaşanan önemli gelişmeler birer toplumsal harekete dönüşmekte ve buda yine yeni medya araçlarından olan sosyal medya sayesinde olmaktadır. Geleneksel medyadaki gibi tek taraflı bilgi akışının aksine, insanlar sosyal medya sayesinde kendilerini ifade etme şansına sahip olarak çeşitli hakları talep etmektedirler (Sayar ve Sayar, 2018, s. 53). İnsanların bu olanaklara sahip olmalarıyla birlikte medyada bireyselleşmiş olup, gündemler tek düzelikten sıyrılmıştır. Gazete, radyo ve televizyonun tek kaynaklar olduğu dönemler geride kalmış, pasifleşmiş olan bireyler yeni medya sayesinde aktif bireyler seviyesine ulaşmıştır (Berger ve Freeman, 2011, s. 3). Bu bağlamda internet ve sosyal medya yani yeni medya olanakları sayesinde, bireylerin toplumsallaşması mesafelere bağlı olmadan gerçekleşmektedir. Bu sayede zamana ve mekana bağlı olmadan farklı kültürlerin, yaşam tarzları ve değerlerinin birleşmesiyle farklı bir toplumsal yapı ortaya çıkar. Oluşan bu yeni toplumsal yapıya ise dünyanın her yerinden bireylerin katılması mümkündür (Doğan vd, 2021, s. 192-193). Bu açıdan bakıldığında; internet ve sosyal medya sayesinde oluşacak yeni toplumsal yapı ve guruplar, aynı amaç ve hedefler üzerinde birleşerek düşünce ve fikirlerini savunan yeni STK'lar kurabilmekte veya var olan STK'lara dünyanın her yerinden üye olarak dahil olabilmektedirler. Böylelikle internet ve sosyal medya aracılığıyla STK'ların üye ve faaliyetleri yerelden ulusala hatta uluslararası seviyelere çıkarak, evrensel bir konuma ulaşmaktadır.

Sosyal medya ve internet siyasi alanlarda da kullanılmakta ve insanlar ilgi duydukları konularda siyasi gündemi bu platformlardan takip etmektedirler. Bunlar daha çok ulusal ve uluslararası siyaseti, siyasi liderleri takip etme, siyasi içerikli yazıları okuma vb. şeklinde olmaktadır. Bununla birlikte kullanıcılar siyasi yasal düzenlemeleri öğrenmekte, siyasi anlamda kendilerini geliştirmekte benzer siyasi guruplara dahil olmakta ve taraf toplayıp siyasi gündemlere katılabilmektedirler (Arklan, 2016, s. 623-624).

Sosyal medyanın siyasi alanda kullanımı siyasi partilerin resmi sosyal medya hesapları aracılığıyla ya da siyasi parti üye veya taraftarlarının kendi oluşturdukları ve yönettiği gurup ve sayfalar ile gerçekleşmektedir. Sosyal medyadaki siyasi paylaşımlar özellikle seçim zamanlarında propaganda, bir duyurma ve taraftar toplama amacıyla daha yoğun olurken, onun dışındaki zamanlarda gündeme ilişkin siyasi partilerin düşünce, fikir, tavır ve yaklaşımlarını içermektedir. STK'lar ise bu noktada siyasi gündem konularına, sosyal medya ve internet aracılığıyla etkin bir şekilde dahil olabilmektedir. Bu bağlamda sadece siyasi konular değil, onların görev alanlarına giren her konuda başarıları olabilmeleri STK'ların sosyal medya ve internet kullanımlarıyla ve bu alanlardaki etkinlikleriyle yakinen ilişkili olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Sonuçta sosyal medya ve internet gündem oluşturma kuramı kapsamında ele alındığında bağımsız bir yayıncılığın öncüsü olmakta, bu sayede olay ve bilgilerin herhangi bir kişi ya da kurumların süzgeçlerinden geçmeden ilk elden yayılması sağlanabilmektedir. (Sayar ve Sayar, 2018, s. 53). Bundan dolayı sosyal medya internetten daha spesifik bir şekilde etkileşimli bir iletişim aracı olarak, gündem oluşturma belki de en önemli araçlarından birisi olmaktadır (Aslan, 2014, s. 193). Ayrıca yeni medya

gündemi ağ gündem belirleme modeli sayesinde sosyal medya platformlarından veriler toplayarak, bunu ne şekilde etkilediğini belirleme şansını vererek gündemi kimin yada kimlerin belirlediğini ortaya koyulabilmektedir (Guo, 2012, s. 628). Ayrıca sosyal medya, kurumsal iletişim konusunda da önemlidir. Çünkü günümüzde kurumlar hedef kitlelerine yönelik yürütecekleri çoğu faaliyetlerinde, sosyal medyayı kullanma zorunluluğu içerisine girmişlerdir. Bu yüzden sosyal medya; kurumlara hız ve zaman açısından etkinlik kazandırdığı için, çoğu kurum tarafından teknoloji çağının bir gereği hatta olmazsa olmazı olarak tercih edilmektedir (Özdemir ve Taşcıoğlu, 2022, s. 75-76). STK'lar açısından ise sosyal medya ve internet sayesinde tek yönlü iletişim STK'larında içerisine alan bir etkileşimli iletişime dönüşebilmektedir. Bu sayede STK'lar hedef kitleleri ile etkileşim içerisine girip geri bildirimler almakta, etkin ve hızlı iletişim süreçlerini rahatlıkla kullanmaktadırlar (Cılızoğlu ve Çetinkaya, 2017, s. 265).

Nihayetinde sosyal medya ve internetin gündem oluşturma ve gündem yönetimine etkisi doğrudan olmakta, bu mecralarda insanlar kendi istekleriyle gündem oluşturabilmekte ya da gündemi rahatlıkla takip edip, gündeme hemen dahil olabilmektedirler. Sosyal medya ve internet sayesinde gündem oluşturulması bir yandan daha hızlı, pratik ve kolay olurken, diğer yandan oluşan gündemlerin süresi ve kapsamı da yine kullanıcıların tercihlerine ve yoğunluklarına göre belirlenebilmektedir. Bu sayede artık gündem oluşturma ve gündem yönetimi görevi belli kişi veya kurumların kontrolünden çıkarak, tamamen özgür ortamlara aktarılmıştır. Bu yönden STK'larında rahatlıkla, kolay ve hızlı bir şekilde gündem oluşturmaları ve bu gündemleri doğru yönetmelerine sosyal medya ve internetin etkisi çok fazla olmaktadır. STK'ların sosyal medyada ki varlıkları ve hareketlilikleri ile onların gündemlere dahil olmaları, yeni gündem oluşturmaları ve oluşan gündemleri yönetmeleri arasında, çok sıkı bir ilişki olduğu ortadadır. Bu bağlamda STK'lar sosyal medya uygulamaları dahilinde siyasi aktörlerin siyasal iletişim süreçlerinde doğrudan yer almaktadırlar.

5. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI (STK)

Sivil toplum anlayışı her ülkede her millette aynı olmayıp, toplumdan topluma, siyasi geleneklere ve ideolojilere göre değişiklik göstermektedir. Toplumların liberal, muhafazakar, demokratik ve sosyalist olmalarına bağlı olarak sivil toplum anlayışları da farklıdır. Bu farklılıklar sivil toplumların varoluş gayelerine, sınırlarına, hareket alanlarına, kültürlerine ve çeşitliliklerine de etki eder. Demokrasi kültürünün ve geleneklerinin etkili olduğu toplumlar da sivil toplum anlayışı daha yaygın ve etkili iken, otokratik kültür ve geleneklerin benimsendiği toplumlarda sivil toplum anlayışı daha pasif ve sınırlı olmaktadır (Doğan ve Özdemir, 2020, s. 155-156).

STK'lar, toplumda beklenti, istek ve ihtiyaçlar doğrultusunda, belli talepleri dile getirmek için örgütlenmiş birer devlet dışı yapılar olarak kabul edilmektedir. Diğer yandan STK'lar, günümüz modern dünyasında insanların yönetimlere ve siyasi süreçlere katılımının bir aracı olan yapılardan birisidir (Güran Yiğitbaşı, 2016, s. 56). Sivil toplum demokratikleşmenin yerleşmesine katkıda bulunarak kitlelerin katılımlarıyla beraber yönetimler üzerinde ekonomik ve toplumsal baskılar yaratabilmektedir (Alison, 1994, s. 9).

STK'lar; gönüllülük esasını benimseme, kar amacı gütmeme, esnek yapıda olma, katılımcılığı benimseme, siyasi otoritelerle yakın ilişkide olma, üyelerine ve topluma faydalı faaliyetlerde bulunma gibi genel özelliklere sahiptirler (Kahraman ve Tamer, 2016, s. 174). Diğer yandan STK'lar demokratikleşme konusunda insan hakları, barış, çevre sorunları, yoksulluk, adalet ile kültürel ve dini özgürlüklerle birlikte toplumsal cinsiyet gibi önemli alanlarda savunuculuk yaparak, lobi faaliyetleri sürdürmekte ve kamuoyu oluşturmaktadırlar. Ayrıca kamusal sorunların da çözüme kavuşturulabilmesi adına yeni düşünce, fikir ve yaklaşımların ortaya çıkması için uygun ortamları oluşturma gibi işlevlere

sahiptirler (Akbulut, 2011, s. 2). Ek olarak sivil toplumun kavramsal açıklamaları; demokratik sistemin özelliklerinden olan kendi kendine oluşum yani gönüllülük, öz kaynaklarla ayakta kalabilmesi ve özerk yapısıyla da örtüşmektedir (Karadağ ve Usta, 2011, s. 32). Politika belirleme süreçlerine STK'ların katılımları ise kamuoyu oluşturma, bilgi verme ve yönlendirme şeklindedir. Fakat bu gibi faaliyetler neticesinde beklentilerin karşılanamaması ya da ortak bir noktada uzlaşamaması durumları da olabilmektedir. Bu durumda STK'lar boykot-grev eylemleri, kitlesel eylemler, mitingler, yürüyüşler, protesto gösterileri, tehdit etme, imza toplama, şiddet içerikli veya itaatsizlik gibi direniş eylemleri ile seslerini duyurmaya çalışabilmektedirler (Emini, 2013, s. 48). Bu şekilde faaliyette bulunan STK'lar bir baskı gurubu olarak görev yapmakta, siyasi otoritelerin aldığı veya alacağı kararları halkoylaması yaparak ya da çeşitli raporlar hazırlayarak yönlendirmeye çalışmaktadırlar. Böylece kitlesel eylem yöntemleri kullanılarak ikna etmek için siyasi yönetimler üzerinde baskı kurulmuş olunur (Çelik ve Aykanat, 2006, s. 225).

STK'ların herhangi bir baskı gurubu şeklinde işlevlerini yerine getirmeleri ise onların yönetim yapılarına, etkinliklerine ve üye sayılarına da bağlıdır. Özellikle üye sayısı bakımından büyük bir çoğunluğa sahip STK'lar, bir baskı gurubu olarak yönetimler üzerinde daha etkili olabilmektedirler. Sadece yönetimler değil, seçim dönemlerinin öncesi ve sonrasında da siyasi aktörler üzerinde etkilidirler.

Baskı gurupları biçiminde siyasal sistemleri etkileme gibi bir amacı olmayan STK'ların, toplum nezdinde işlevselliği ve aktiviteleri o derece düşük seviyede olmaktadır. Çünkü toplumsal açıdan çeşitli kurum ve kuruluşları etkisi altına alamayan STK'ların toplum gözünde farkındalığı az olacağı için, bu bağlamda üye sayıları da kısıtlı kalacaktır. Bir STK kuruluş amacı ne olursa olsun, devlet düzeyinde toplumun ne kadar büyük bir kısmını etkisi altına alırsa o kadar toplumdan destek görecektir, bir o kadar da güçlü olup, ömrü de gücü oranında uzun olacaktır. STK'ların gördüğü destekler toplumsal düzeyle sınırlı kalmayıp, bu destek seçim zamanları siyasi partiler, siyasi liderler ve adaylara kadar uzanabilmektedir.

5.1. Sivil Toplum Kuruluşlarının Gündem 21, Yerel Gündem 21 ve Kent Konseylerinde Gündem Yönetimi

Brezilya'nın Rio kentinde 1992 yılında toplanan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı neticesinde 5 temel belge sonuç olarak çıkmıştır. Gündem 21, Rio Bildirgesi, İklim Değişikliği Sözleşmesi, Orman İlkeleri ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi şeklindeki belgeler "Yeryüzü Zirvesi" olarak adlandırılmaktadır. Bunların içerisinde en önemlisi Gündem 21'dir. Gündem 21 özellikle 21 yy.'ın gündemini oluşturmak için belirlenen ilkeleri kapsayan bir plandır (Koç, 2009, s. 126).

Gündem 21, sivil toplumlara bir rol tanımlama, ulusal stratejilerin sürdürülebilir olabilmesi için devletlere açıkça çağrıda bulunma ve halk ile gönüllü kuruluşların ortaklaşa hareket etmelerini belirten belgedir. Devletler bu Gündem 21'in uygulanması için temel aktörler kabul edilmekte ve çok aktörlülük kapsamında küresel ortaklıklar benimsenmektedir (Bozkurt, 2015, s. 233). Diğer yandan gündem 21 ile eşitsizlik, yoksulluk ve ekosistemlerdeki kötüleşmeye dikkat çekip, temel ihtiyaçların karşılanması yaşam standartlarının iyileştirilerek daha güvenli bir gelecek için küresel düzeyde ortaklıkların benimsenmesidir. Böylelikle başarının sağlanabilmesi için çok aktörlülük ve toplumsal uzlaş, sürdürülebilirlik ve kalkınmanın ön koşulu olarak kabul edilmektedir (Henden, 2007, s. 18-19).

Yerel Gündem 21 ise yönetim kavramının daha yaygınlaşmasıyla birlikte, 1990'larda kurumsal ve kurumsal yönlerin tamamını içerisinde barındıran bir uygulama olarak gündemde yerini almıştır. Aslında bu küreselden yerele doğru yönetişimin katılım mekanizması olup, sürdürülebilir bir

kalkınma sürecidir (Koç, 2009, s. 125). Standart bir uygulama tipi Yerel Gündem 21 süreçlerinde olmayıp, sivil toplum hareketlerini destekleme, toplumların farklı kesimlerinin de seslerini duyurmalarına imkan tanıma ile birlikte yerel yönetimlerin temsilcileriyle toplumun kaynaşmasını sağlayarak karar süreçlerinde toplumsal uzlaşının sağlanması isteğidir (Henden, 2007, s. 93). Yerel Gündem 21 süreci diyalog, katılım ve dayanışma esasına bağlıdır. Burada toplumdaki bütün grupların bu sürdürülebilir kalkınma sürecine dahil edilmesi, yerel yönetimlerin hemşerilerinin ve diğer paydaşların sürece katılımları için daha geniş bir alan yaratmak önemlidir (Batat, 2010, s. 20).

İster “Gündem 21” ister “Yerel Gündem 21” olsun, her iki süreçte de STK’lar çok önemli bir konumdadırlar. Özellikle STK’ların toplumsal uzlaşma konusunda bu süreçlere dikkate değer katılımları olmaktadır. STK’lar temsil ettikleri kitlelerin görüş, düşünce ve fikirlerini bu süreçlere aktarmakta, oluşan gündemlere doğrudan etki etmektedirler. Hatta ileri boyutta yeni gündemler belirlemiş bir şekilde gündem yönetimi süreçlerini, temsil edilen katılımcılar zemininde yürütmektedirler. Küresel düzeydeki yönetişimin tam olarak yerine getirilebilmesi için ise STK’ların hedef ve görevleri kapsamında gündemlere dahil edilmesi aslında zorunludur. Bu zorunluluğun bilincinde olan STK’lar, kendi istekleri doğrultusunda gündem oluşturmakta, talep ve isteklerini bu gündemler içerisinde yönetimlere iletmektedir. STK’ların hem Gündem 21 hem de Yerel Gündem 21 süreçlerinin vazgeçilmez bir katılımcısı olmaları, gündem oluşturma ve gündem yönetimi konusunda onları her zaman daha da güçlendirmiştir.

Diğer yandan kavram olarak “Yerel Gündem 21” yerine artık “Kent Konseyi” kavramı kullanılmakta ve bunun sonucunda belediyelerin çoğunda Kent Konseyleri oluşturulmaktadır. Kent konseylerinin yasal dayanakları ise 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 76. Maddesi ile;

“Kent konseyi, kent yaşamında; kent vizyonunun ve hemşehrlik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme, katılım ve yerinden yönetim ilkelerini hayata geçirmeye çalışır. Belediyeler kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, noterlerin, varsa üniversitelerin, ilgili sivil toplum örgütlerinin, siyasi partilerin, kamu kurum ve kuruluşlarının ve mahalle muhtarlarının temsilcileri ile diğer ilgililerin katılımıyla oluşan kent konseyinin faaliyetlerinin etkili ve verimli yürütülmesi konusunda yardım ve destek sağlar”

şeklinde açıklanmıştır. Buna göre yönetim yaklaşımı ile birlikte 5393 sayılı Belediye Kanunu STK’ların, meslek gruplarının ve diğer aktörlerin alınacak karar ve uygulamalar içerisinde yer alması için “Kent Konseyleri” uygulamasını hizmete sunmuştur (Bozkurt, 2015, s. 235-236). Kent konseyleri, kentlerin sorun ve problemlerinin çözümü için STK’ların yerel ve merkezi yönetimlerin, özel veya kamu sektörünün meslek kuruluşlarının katılımlarıyla oluşan bir ortak akıl anlayışı ile çözüm önerilerinin tartışıldığı demokratik yapıdır. Bu yöntem ise özellikle yerel demokrasilerin kurumsallaşması için benimsenen önemli yollardan birisidir (Kara ve Şimşek, 2016, s. 245).

Öncelikle kentlerin sürdürülebilir hedef ve önceliklerinin saptanması işlevi olan kent konseylerinin, temel stratejilerin belirlenmesi, ortak kent vizyonlarının oluşturularak tavsiye şeklindeki kararların toplumsal uzlaşma sağlanıp belediye ve ilgili kurumlarca benimsenerek kabullenilmesini sağlamaktır. Ayrıca yerel eylem planlarının başlatılarak yürütülmesi ile yerel politikalar arasında tutarlılığın sağlanması için kent konseyleri çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır (Kestellioğlu, 2014, s. 131).

Kent konseyleri gibi organizasyonlar sayesinde STK'lar, gündem oluşturma ve gündemi yönlendirme konusunda doğrudan karar vericilerden birisi haline gelmişlerdir. STK'ların özellikle yönetimi etkileme ya da yönetime katılımları, kent konseyleri sayesinde çok ileri seviyelere ulaşmıştır.

Kent konseyleri aslında başta STK'lar ve kamu özel sektör temsilcileri olmak üzere daha örgütlenmemiş hemşerilerin katılımlarıyla oluşmaktadır. Kent konseyleri fikir ve düşüncelerini meclislere aktararak, yeni görüşlerinde getirilmesini hedefler. Belediyelerde bu kent konseylerinin daha verimli ve etkili olabilmeleri için çeşitli destekler sağlar (Bozkurt, 2015, s. 235). Ayrıca yerel yönetimler karar alma süreçlerine vatandaşların yanında STK'ları da dahil ederler. Böylelikle ortak alınan kararlar ile toplumun büyük bir kesimi dahil olmuş olur ve kararların uygulanması da bu denli kolaylaşır (Kara ve Şimşek, 2016, s. 251).

Sonuç olarak; Gündem 21, Yerel Gündem 21 ve Kent Konseyleri sayesinde STK'lar, sadece yönetimi etkilemek bir yana, birçok konuda yönetimin tamamen içerisinde yer alma fırsatı elde etmişlerdir. STK'lar kent konseylerine katılımlarıyla birlikte, etkileme ve yönlendirme faaliyetlerinde doğrudan karar verici ve uygulayıcı bir unsur haline gelmişlerdir. Bununla birlikte gündem yönetimi konusunda STK'lar Gündem 21, Yerel Gündem 21 ve Kent Konseyleri 'ne doğrudan katılarak gündem belirlemekte, var olan gündemi etkilemektedirler. Ayrıca bu sayede gündemleri de değiştirebilme güç ve kudretine sahip olmuşlardır. Bu yüzden STK'ların gündem yönetimi konusundaki etkilerinin küresel düzeyde olduğu rahatlıkla söylenebilir. Diğer yandan STK'lar siyasal iletişim faaliyet ve uygulamaları çerçevesinde pozisyon aldığı, seçimlerde siyasi aktörleri doğrudan destekleyerek yönetimlerde yer aldığı hatta STK'ların yönetici ve üyelerinin de seçimlerde aday olduğu bilinmektedir. Zaten bir STK yöneticisinin seçim dönemlerinde aday olması ve seçilmesiyle birlikte bağlı olduğu STK da doğrudan siyasetin içerisine girmiş olmaktadır.

5.2. Sivil Toplum Kuruluşlarının Dış Politikadaki Gündem Yönetimleri

İnsan hakları, barış, çevre ve kadın hakları gibi bazı temel ortak değerlerin dünyada herkes tarafından kabullenilmesinin konusunda, küresel sivil toplum ve sivil toplum kuruluşları etkin rol oynar. Özellikle uluslararası STK'lar küresel siyasete etki edebilecek potansiyele sahip olarak, demokratikleşme ve birçok konuda dönüşüm yaratma faaliyetleri yürütmektedirler (Yavuz ve Kaynar, 2015, s. 192).

STK'lar birer kapatma rolü üstlenerek hem iç ve de dış politikada yönetimlerin yetersiz kalabildiği uygulama alanlarında, hem de görevleri çerçevesinde gönüllülük esasına bağlı olarak açığı kapatma rolü üstlenmiş önemli kuruluşlardır. STK'lar bu rolleriyle politikacıların, bürokratların ve iş adamlarının hatta devletlerin almış oldukları ya da alacakları kararları etkilemek adına kanaatleri değiştirmek için onlara baskı yaparlar. STK'lar diplomasinin temel aktörlerinden biri olarak geleneksel diplomasinin aksine, devletlerin dış politika plan ve uygulama süreçlerine de dahil olarak çeşitli görevleri yürütürler. Bu noktada STK'ların etki alanlarından birisinin de devletlerin dış politika süreçlerindeki kamu diplomasisi faaliyetleri olduğu söylenebilir (Eren, 2017, s. 42-43).

STK'lar özellikle 1980'lerden sonra kolay kurulmaları, etkinlikleri ve daha az masraflı olmalarından dolayı uluslararası politikaların belirlenip şekillenmesi noktasında, küresel güçler tarafından daha çok tercih edilerek, kullanılmaya başlamıştır. Örnek olarak Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya'da halkın otoriteye yani iktidarlara karşı toplumsal olaylarında STK'lar kullanılmış ve bu ülkelerde onlar küresel güçlerin istediği yönde hareket ederek, beklenen değişimlerin sağlayıcıları olmuşlardır. Yine Ukrayna'daki Pembe Devrim, Gürcistan'daki Kadife Devrim adlarıyla STK'lar, yönetimlere karşı rol oynayarak istenilen değişimleri sağlamıştır. Arap Baharı da yine STK'lar nezdinde, muhaliflerin toplumsal hareketlerine örnek olarak verilebilir (Yavuz ve Kaynar, 2015, s. 194).

STK'lar çatısı altında yürütülen toplumsal baş kaldırılar, isyan veya muhalefet denilebilecek eylemler ile ülke yönetimlerine yapılan baş kaldırılar, gündemlerin önemli birer parçasıdır. Bu sayede STK'lar vasıtasıyla gündem oluşturulmakta ve oluşturulan bu gündemlerin yönetimi ve kontrolü dış paydaşlarla birlikte yürütülmektedir. Bu bağlamda STK'lar sadece iç yönetim ve politikalarda değil, dış politikaların belirlenip yürütülmesinde de aktif bir şekilde tercih edilerek kullanılmaktadır. Dış politikada bazı STK'ların gündem yönetiminde kullandıkları kaynakların çoğu ise gündemi oluşturanlar tarafından finanse edilmektedir.

Öte yandan dünyanın çeşitli ülkelerinde görülen sorunların giderilmesinde, o ülkedeki insanların oluşturduğu STK'ların dışında yabancı ülkelerin destek verdiği STK'lar da kullanılmaktadır. Örneğin yeşil barış örgütü olan Greenpeace hemen hemen dünyanın her yerinde çevre kirliliği konusunda gündem oluşturup, bu gündem zemininde protestolar düzenlemektedir. Yine IMF'nin ve Dünya Bankası 2000 yılında yaptığı toplantısında yaşanan STK protestoları buna örnektir. Bu protestolar büyük ses getirmiş ve Dünya Bankası Başkanı James Wolfenson STK'ların temsilcileriyle görüşüp, kendilerine bir şansın daha verilmesini istemiştir. Bu örnekler STK'ların uluslararası arena da dış politikada etkilerinin bir göstergesidir (Şenkal, 2012, s. 102). Yine STK'lar çeşitli zamanlarda Birleşmiş Milletler konferanslarına katılıp, devletlere baskı yaparak lobicilik faaliyeti sürdürmekte ve küresel plan ve politikaların uygulanmasına önemli katkılar bulunan aktörlerin başında gelmektedir (Yavuz ve Kaynar, 2015, s. 193). STK'ların küresel sivil toplum boyutu, demokratik değişim ve dönüşüm potansiyeline sahip bir şekilde dünya siyasetine dış politika konusunda etki etmekte ve gündemleri yönetmektedirler (Paker, 2012, s. 154).

Genelde çoğu STK dış politikada gündem oluşturma ve yönetimi konusunda hem kendi ülkelerine yönelik olumlu yönde faaliyetler yürütmekte hem de mensubu oldukları ülkenin çıkarları doğrultusunda başka ülkelerde faaliyetler sürdürmektedir. Bunun aksine bazı STK'lar ise o ülkenin yönetimini etkileme, kontrol altına alma, toplumu siyasal oluşumlara karşı şekillendirme ve yönlendirme hatta ülkenin bütünlüğüne zarar verici faaliyet ve organizasyonları gizli ya da açık bir şekilde yapabilmektedirler. Bu durumda birçok ülke, devlet yönetimine ve bütünlüğüne zarar veren ya da zarar verme ihtimali olan sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerine son vererek, ilgili STK'ları kapatma yoluna da gitmektedirler. Her ne kadar kapatılan STK'lar olsa da görevlerine yasalar çerçevesinde devam edenler, özellikle dış politika konusunda gündem oluşturmada veya oluşan gündemin yönetilmesinde aktif görev almaktadırlar.

SONUÇ

STK'lar hangi konuya, alana veya sektöre hizmet ederse etsinler kuruluş amacı olarak, özellikle üyelerinin çıkarları ya da varoluş gayeleri amacıyla kamuoyu gündeminde yer almak veya yeni gündemler oluşturmak adına çeşitli faaliyetler yürütmektedirler. STK'lar bu faaliyetlerini yerine getirirken çeşitli halkla ilişkiler uygulamalarını kullanmakta, ek olarak doğrudan siyasal iletişim teknik, araç ve uygulamalarını tercih etmektedirler. Bu iletişim araçları içerisinde medya en çok tercih edilenlerden birisidir.

Günümüzde özellikle gündem oluşturma konusunda, medyanın etkisi ise çok büyüktür. Bu bağlamda medya birçok noktada gündem belirleme, gündemi yönlendirme ve kamuoyu oluşturmada çok önemli bir güce sahiptir. Medya, gündem belirlemede bazen bazı kişi ve kurumların çıkarları doğrultusunda hareket ederken, bazı durumlarda ise kendi çıkar ve menfaatlerine yönelik hareket etmektedir. Bu çıkar ve menfaatlara yönelik belirlenen gündem konuları yine medyanın kontrolünde ilerlemekte olup, gündemde kalma süresi ve zamanı da yine medyanın inisiyatifinde olmaktadır. Medyanın belirlemiş olduğu gündem, çoğu zaman kamuoyunun da gündemi olmaktadır. Bir haber olay

ya da olgunun medya tarafından kamuoyuna aktarılması, toplumu doğrudan etkilemektedir. Bireylerin yanında toplum belirlenmiş olan gündeme ilişkin davranışlar sergilemekte, gündemi yine medya sayesinde öğrenmekte ve takip etmektedir. Medya böylelikle seçim zamanlarında bilhassa siyasal iletişimin en önemli bir aracı olmaktadır.

Öte yandan medyanın gündem etkisi, internet sayesinde özellikle sosyal medya ile biraz daha azalmıştır. Sosyal medya aracılığıyla insanlar kendi istekleriyle gündem belirleyebilirken, yine kendi istekleriyle gündeme doğrudan katılabilmekte, gündemi etkileyip hatta yeni gündemler oluşturabilmektedirler. İnsanlar sosyal medya sayesinde bazı konularda gündeme dair yaptıkları yorum, eleştiri ve paylaşımlarla gündemin tamamen içerisinde yönlendirici ya da etkileyici olurlar. Örneğin insanlar herhangi bir sosyal, siyasal ve ekonomik olayda sosyal medya vasıtasıyla tepkilerini dile getirmekte, bu tepkilerini daha gür bir sesle duyurmak için de aynı fikirde olanlara daha kısa sürede ulaşp, örgütlü bir yapıya dönüşebilmektedirler. Bu örgütlü yapılara kendiliğinden oluşan ve ömürleri gündemle doğru orantıda olan sivil toplumlar denilebilir. Bunlar bir süreliğine ya da belli bir zaman aralığında faaliyette bulunan ve bir araya gelme amacını gerçekleştirdikten sonra yok olan örgütler olabilirken, bunun dışında oluşan örgütler ise faaliyet sırasında veya sonrasında hukuki bir zemine oturtulup kurumsallaşarak resmi bir STK'ya da dönüşebilmektedir. Kuruluşu ne şekilde ve ne amaçla olursa olsun herhangi bir STK, gündem belirleme ve gündem yönetimi noktasında gerek medya, internet ve sosyal medya gerekse Gündem 21, Yerel gündem 21 veya Kent Konseyleri gibi yapılarda ve oluşumlarda faaliyetlerde bulunurlar. Bu faaliyetler ile STK'lar gündem için bazen etkileme ve yönlendirme noktasında doğrudan belirleyici olabilirken, bazen de doğrudan gündem oluşturan bir konumda olabilirler. İster etkileyici veya yönlendirici olsun, isterse belirleyici olsun STK'lar da gündem yönetimi, özellikle gündem oluşturma faaliyetleriyle gündemde kalarak üye sayılarını artırabilmekte ve kendilerini meşru kılmak adına kamuoyu oluşturmaktadırlar. Siyasal iletişim yöntem ve araçlarıyla oluşturulan kamuoyları ile seçim dönemlerinde siyasi aday ve partilere desteklerini açıkça gösterebilmektedirler.

STK'ların gündem adına faaliyetleri, kuruldukları ya da hizmet ettikleri ülke alanıyla sınırlı kalmayıp bazı durumlarda ve zamanlarda ülke dışına kadar yayılmaktadır. Özellikle dış politika konusunda gerek kendi ülkesi lehine tutum sergileyen gerekse aksine faaliyetlerde bulunan STK'lar mevcuttur. Daha çok kendi ülkesi aleyhine faaliyet gösteren STK'lar yabancı güçlerden destek almakta ve gündemlerini de onların etkisinde belirlemektedirler. Buradaki gündem yönetimi süreçleri de destek verenlerin kontrolünde ilerlemektedir. Nihayetinde ister ülke içi olsun ister ülke dışı olsun STK'lar bazı durumlarda, belli kişi ya da kurumların etkisi altında kalarak faaliyetlerde bulunurlar. Bu etki daha çok siyasal iktidarlar, oluşumlar, muhalefetler veya yabancı güçlerdir. Bu durum sivil toplumun oluşum kültürüne ters olup, STK'ların bağımsızlık veya kar amacı gütmeme kuralına aykırı bir durumdur. Bu bağlamda özellikle herhangi bir STK'nın bir yabancı güçten, kaynak veya doğrudan destek alması doğru kabul edilemez bir durumdur.

Bu çalışma ile STK'ların gündem yönetimi başarı ya da başarısızlıkları; gündem oluşturma, gündemi yönlendirme veya kamuoyunu etkileme noktasında tercih ettikleri ya da kullanmış oldukları iletişim araçlarının türü ve çeşidine göre değişkenlik gösterdiği ortaya koyulmuştur. Medyayı, iletişim kanallarını özellikle internet ve sosyal medyayı tercih edip kullanan, bu alanlarda daha aktif olan STK'lar gündem yönetimi konularında daha başarılı olmaktadır. Başarılı olan STK'lar siyasi aktörlerin her zaman dikkati ve ilgisini çekmiştir. Üye sayısı olarak ülke genelinde ya da bir bölgede büyük bir çoğunluğa sahip olan bir STK'nın seçimlerde destek vereceği aday ya da partinin başarılı olacağı kaçınılmazdır. Bu noktada siyasal iletişim araç ve uygulamalarına STK'lar dahil olmakta, bu minvalde kendileri siyasetin merkezine konumlanarak, siyasi aday ve partilerin siyasal iletişim

uygulamalarının başrolünde yer alabilmektedirler. Üye sayısının milyonları bulduğu bir STK'nın desteklediği siyasi aday veya partiyi iletişim araçları vasıtasıyla duyurması neticesinde, üyelerinin dışında sempatanlar, gönül destekçileri ve diğer kitleler de bu durumdan etkilenmekte, bu durum onların oy verme tercihlerini de dolaylı olarak belirleyebilmektedir. Herhangi bir STK'nın siyasal iletişim araç ve yöntemlerini kullanarak gündem oluşturmakta, siyasi aktörlerin gündemlerinde yer alarak gündem yönetimi konusunda başrol oynayıp, onların seçimlerde başarılı olup olmayacaklarını doğrudan etkilemektedir.

Etik Beyan

“Gündem Belirleme Kuramı Bağlamında Sivil Toplum Kuruluşlarının Siyasal İletişimdeki Rolü” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, E. (2011). *Sivil Toplum Kuruluşlarının Kurumsal İtibar Yönetimi Sürecinde Halkla İlişkiler Uygulamalarının Rolü* (Doktora tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Allison, L. (1994). On the Gap Between Theories of Democracy and Theories of Democratization. *Democratization*, Vol:1 Issue:1, 1994, p. 8-26.
- Althusser, L. (2006). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Alp Tümerterkin (Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Arklan, Ü. (2016). Sosyal Medyanın Siyasal Amaçlı Kullanımı: Ağ Kuşağının Kullanım Alışkanlıkları Üzerine Bir Araştırma, *Gümüşhane Üniversitesi, İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, Gifder*, Cilt 4, Sayı 2, 618-657.
- Aslan, E. Ş. (2014) *Marka 2.0 Stratejileri Bağlamında Global Markaların Sosyal Medyada Gündem Belirlemesi: Markaların 2.0 Gündemi* (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Atabek, N. (2012). Gündem Belirleme Yaklaşımı. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 0(7).
- Atılğan, S. S. (2018). *Siyasal Kampanyalarda Kullanılan Yöntem ve Teknikler*, Siyasal İletişim (ss.176-195), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.
- Aziz, A. (2014). *Siyasal iletişim*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Batat, A. (2010). *Türkiye Yerel Gündem 21 Uygulamalarının Kent Konseyleri'ne Dönüşüm Sürecinin Analizi* (Doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Berger, L. ve Freeman, M. (2011). The issue of relevance of agendasetting theory to the online community, *Meta-Communicate*, 1(1), 1-22.
- Bozkurt, Y. (2015). Yerel Demokrasi Aracı Olarak Türkiye’de Kent Konseyleri: Yapı, İşleyiş ve Sorunlar, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 40. 0-0, 229-240.
- Cılızoğlu, G. Y. ve Çetinkaya, A. (2017). Toplumsal Yarar Amaçlı Örgütlerin Yeni Medya Aracılığıyla Baskı Grubu Olma Süreci, *Global Media Journal Tr Edition*, 8(15), 259-275.
- Çelik, A. ve Aykanat, Ş. (2006). Sivil Toplum Örgütlerinin Siyasal İktidarı Etkileme Yöntemleri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2): 215-226.
- Dearing, J. ve Rogers, E. (1996). *Agenda Setting*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Değirmenci, F. (2020). *The Digitalization Of Politics: The New Communication Devices And The Issue Of Political Partticipation. New Communication Approaches In The Digitalized World*, M. Serdar Erciş and E. Emre Başar (Ed.), (pp.273-288), Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Demirkol, O. (2017). Sosyal Medya Gündeminin Algılanışı Üzerine Niteliksel Bir Kullanıcı Araştırması, *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 129-159.
- Doğan, A, Değirmenci F, Atılğan S. S, Okumuş M, Subaşı H, Özdemir Ö. C, Selçuk H. (2021). *Dijital Halkla İlişkilerde Güncel Konular*, Konya: Literatürk Academia.
- Doğan, A. ve Özdemir Ö. C. (2020). *İnsani ve Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar*, Cetinje: İVPE. ss. 144-158.
- Emini, F. T. (2013). Sivil Toplum Kuruluşlarının Politika Belirleme Sürecindeki Rolü: TÜSİAD Örneği, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 36, 43-46.
- Eraslan, M. C., ve Küçük Durur, E. (2018). Siyasal İletişim ve Medya Bağlamında Siyasal Reklam Aracı Olarak Propaganda, *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 193-204.
- Eren, E. (2017). Sivil Toplumun Dış Politika İnşasındaki Rolü: Türk Kamu Diplomasisi Örneği, *Ekonomi, Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 2(1): 36-49.
- Guo, L. (2012). The application of social network analysis in agenda setting research: a methodological exploration, *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 56, 4,616-631.
- Güngör, N. (2013). *İletişim Kuramlar ve Yaklaşımlar*. 2. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Güran Yiğitbaşı, K. (2016). Medya ve Mültecileri Sivil Toplum Üzerinden Okumak: Mülteci-Der Örneği, *Marmara İletişim Dergisi*, (25), 53-76.
- Henden, H. B. (2007). *Yönetişimin Kentli Memnuniyetine Etkisi Gündem 21 Çerçevesinde Değerlendirme: Karadeniz Ereğli ve Nilüfer Belediyeleri* (Doktora tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Hirai, Y. (2007). Japon Perspektifinden Türkiye’de Sivil Toplumun Yapısı: Sivil Toplum Araştırmaları Çerçevesinde Türk Sivil Toplum Kuruluşlarının Ana Hatları ve Faaliyetleri, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Cilt 3, No:9, 101-129.
- İnanç Demir, M. (2018). Siyasal İletişim: Kavramsal Bir Derleme, *Uluslararası Sanat Kültür ve İletişim Dergisi*, 1(1), 79-104.

- Kahraman, M. ve Tamer, M. (2016). Bölgesel Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü, *International Journal of Academic Value Studies*, (4), 170-178.
- Kara, H. ve Şimşek, S. (2016). Kent Konseylerinin İşlevselliği ve Sürdürülebilirliği: Kadıköy Kent Konseyi Örneği, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(15), 245-269.
- Karadağ, D., ve Usta, A. (2011). Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Türkiye'de Demokratikleşme, Sivil Toplum ve Sendikalar. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 29-52.
- Kaypak, Ş. (2012). Devletten Yerel Yönetime Değişim Sürecinde Sivil Toplumun Yeni Yüzü, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 34-57.
- Kestellioğlu, G. (2014). Yerel Demokrasi ve Kent Konseyleri: Kahramanmaraş Örneği, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 121-140.
- Koç, T. (2009). *Yerel Demokrasi, Katılım ve Yönetişim: Adana Örneği* (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Mcquail, D., ve Windahl, S. (1997). *Kitle İletişim Modelleri*. K. Yumlu (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Özdemir, Ö. C. ve Taşcıoğlu, R. (2022). Kurumsal İletişimde Sosyal Medya Kullanımı: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Üzerine Bir İnceleme. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(53), 65-81.
- Paker, H. (2012). Çevre Rejimleri ve Türkiye'de Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü: Akdeniz'de Sürdürülebilirlik, *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 20, Sayı:1, 151-175.
- Sayar, T. E. ve Sayar, B. (2018). Black Mirror Dizisi The National Anthem Bölümü'nün Gündem Belirleme Kuramı Üzerinden İncelenmesi. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 49-60.
- Şenkal, A. (2012). Küreselleşme, Sosyal Politikanın Dönüşümü ve Sivil Toplum Örgütleri, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 0(45), 97-126.
- Taşmurat, T. (2019). Siyasal iletişim süreci ve siyasal mesaj stratejileri. *NOSYON: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, (2), 64-79.
- Terkan, B. (2005). *Türkiye'de Basın ve Siyaset İlişkisi: Basın Gündem ve Siyasal Gündemin Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Gündem Belirleme Çalışması* (Doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Tokgöz, O. (1978). Siyasal Toplumsallaşmada Kitle Haberleşme Araçlarının Rolü ve Önemi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 33(03).
- Toy, M. E. (2021). Sosyal Medyada Siyasal İletişim: 31 Mart 2019 Yerel Seçimlerinde Ak Parti ve CHP'nin Twitter Kullanımı, *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, (6), 1-26.
- Yavuz, C. ve Kaynar, İ. (2015). Kamuoyu Oluşumunda Stratejik Bir Araç Olarak Sivil Toplum Kuruluşları, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 183-196.
- Yüksel, E. (2007). Kamuoyu Oluşturma" ve "Gündem Belirleme" Kavramları Nerede Kesişmekte, Nerede Ayrılmaktadır?, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 07 Sayı 1, 571-586.

Extended Abstract

The Role of Non-Governmental Organizations in Political Communication in The Context of Agenda-Setting Theory

Non-Governmental Organizations (NGOs) are one of the institutions and organizations that affect their external environment as well as their internal environment and are also affected by them. In this context, influencing occurs through the agendas created by NGOs, while being affected occurs through the agendas created by internal and external environments. The level of NGOs inclusion in the agendas, their adoption or direction of them, and their level of influencing and being affected within the framework of agenda management may increase or decrease according to the activities they carry out. Within the framework of agenda setting theory, NGOs can act in favour of political actors they see as close to them by creating public opinion.

NGOs, which always attract the attention of political actors in political communication processes, are important communities whose value is better understood every passing day and with whom close relations are established, especially during election periods. While NGOs become the direct target audience of many political parties and leaders due to the large number of their members as a result of mutual interests and expectations during election times, some can come under the direct domination of political actors. In addition, NGOs that want to be particularly effective and influential on political actors are involved in the political communication processes of political actors.

The impact of social media and the internet on agenda setting and agenda management is direct, and people can set the agenda on their own accord in these media or easily follow the agenda and join the agenda immediately. While agenda setting has become faster, more practical and easier thanks to social media and the internet, the duration and scope of the agendas can also be determined according to the preferences and intensity of the users. In this way, the task of agenda setting and agenda management has been transferred to completely free environments, out of the control of certain individuals or institutions. In this respect, the impact of social media and the internet on NGOs easy, fast and comfortable agenda setting and correct management of these agendas is very significant. It is obvious that there is a very close relationship between the presence and mobility of NGOs on social media and their inclusion in the agendas, setting new agendas and managing the agendas that are formed. In this context, NGOs are directly involved in the political communication processes of political actors within the scope of social media applications.

Nowadays, the media has a great influence, especially in terms of agenda setting. In this context, the media has a very important power in determining the agenda, directing the agenda and forming public opinion at many points. The agenda determined by the media is often also the agenda of the public. The transmission of a news event or phenomenon to the public by the media directly affects society. In addition to individuals, the society exhibits behaviours related to the determined agenda, learns and follows the agenda again thanks to the media. Thus, the media becomes the most important tool of political communication, especially during election times.

This study has shown that the success or failure of NGOs in agenda management varies according to the type and variety of communication tools they prefer or use in terms of creating the agenda, directing the agenda or influencing the public opinion. NGOs that prefer and use the media, communication channels, especially the internet and social media, and are more active in these areas are more successful in agenda management. Successful NGOs have always attracted the attention and interest of political actors. It is inevitable that the candidate or party that an NGO with a large majority in terms of number of members will support in the elections will be successful. At this point, NGOs are included in political communication tools and practices, and in this sense, they can position themselves at the centre of politics and play the leading role in the political communication practices of political candidates and parties. As a result of an NGO with millions of members announcing the political candidate or party it supports through communication tools, sympathizers, supporters and other groups are also affected by this situation, and this situation can indirectly determine their voting preferences. It creates the agenda by using political communication tools and methods of any NGO, plays a leading role in agenda management by taking place on the agendas of political actors and directly affects whether they will be successful in elections.

TÜRKİYE’DE İNSANA YAKIŞIR İŞ VE EKONOMİK BÜYÜMENİN GÖRÜNÜMÜ

Bahar YOLVERMEZ¹

Öz

Sürdürülebilir kalkınmanın temel hedeflerinden biri olan insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanması, tam ve verimli istihdamın teşvik edilmesi, herkes için adil ve insana onuruna yakışır iş fırsatlarının istikrarlı bir şekilde gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır. ILO'nun 2024 raporuna göre, iş arayan sayısının 2 milyon artması ve küresel işsizlik oranının %5,2'ye yükselmesi beklenmektedir. Küresel düzeyde, çalışan yoksullar, kayıt dışı istihdam ve gelir eşitsizliği artmıştır. İnsana yakışır iş, üretken iş, adil ücret, iş sağlığı ve güvenliği, sosyal koruma ve sosyal diyalog unsurlarını içeren iş fırsatlarını ifade etmektedir. İnsana yakışır işler, adil bir küreselleşme ve yoksullukla mücadele için kritik öneme sahiptir. İşgücü piyasalarında insana yakışır işlerin var olması ve sayısının artırılması ile sürdürülebilir ekonomik büyüme hedefine ulaşabilmektedir. Çalışmada, TÜİK SKA verileri esas alınarak Türkiye’de insana yakışır ve ekonomik büyümenin görünümünün ortaya konulması amaçlanmıştır. Türkiye’de sürdürülebilirlik bilincinin artmasıyla üretim ve tüketim anlayışlarında değişim yaşandığı ancak insana yakışır iş açığının devam ettiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsana Yakışır İş, Ekonomik Büyüme, Sürdürülebilir Kalkınma
JEL Sınıflandırması: Q0, 047

OUTLOOK FOR DECENT WORK AND ECONOMIC GROWTH IN TURKEY

Abstract

Decent work and economic growth, one of the fundamental goals of sustainable development, aims to ensure sustainable economic growth, promote full and productive employment, and ensure that fair and dignified work opportunities are consistently provided for everyone. According to the ILO's 2024 report, the number of job seekers is expected to increase by 2 million and the global unemployment rate is expected to rise to 5.2%. At the global level, the working poor, informal employment, and income inequality have increased. Decent work refers to job opportunities that include productive work, fair wages, occupational health and safety, social protection, and social dialogue. Decent work is of critical importance for a fair globalization and the fight against poverty. Sustainable economic growth can be achieved by having decent jobs in labor markets and increasing their numbers. The study aims to reveal the outlook of decent and economic growth in Turkey based on TÜİK SDG data. It is observed that with the increase in sustainability awareness in Turkey, there has been a change in production and consumption approaches, but the decent work deficit continues.

Keywords: Decent Work, Economic Growth, Sustainable Development
JEL Classification: Q0, 047

¹ Öğr. Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Rektörlük, e-posta: bahar.yolvermez@dpu.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-7688-8582>

1. GİRİŞ

Günümüzde yaşanan ekonomik, çevresel ve sosyal huzursuzluk sürdürülebilirlik kavramını gündeme getirmiştir. Sürdürülebilirlik kavramının ön plana çıkmasıyla birlikte, ülkeler toplumsal kalkınma stratejileri oluşturmaya ve geliştirmeye başlamıştır. Sürdürülebilir kalkınma diğer bir adıyla Brundtland-sürdürülebilirlik, “bugünün kaynaklarını gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yetisinden yoksun bırakmamak şartıyla tüketme” olarak tanımlanmaktadır (Bourdeau, 1999). Sürdürülebilir kalkınma adı altında, ilk olarak çevresel kaygılara çözüm bulma anlayışı, çevresel kaygıların ekonomik ve sosyal kaygılar giderilmeden sağlanamayacağı ve tüm bu faktörlerin sistemsel olarak birbirine bağlı olduğu anlayışıyla değişime uğramıştır (Gedik, 2020: 197). Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 2030 sürdürülebilir kalkınma gündeminin temelini oluşturan Dünyamızı Dönüştürmek: 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi’ni (Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development) 2015’te onaylamıştır. Böylelikle, 2015’te sonra eren Milenyum Kalkınma Hedeflerinin yerini sürdürülebilir kalkınma amaçları olarak tanımlanan 17 amaç ve 169 alt hedefler almıştır. Kurumlar Arası ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedef Göstergeleri Uzman Grubu (IAEG-SDG), 169 amaçlara ulaşılmasını ölçmek amacıyla 230 gösterge açıklamıştır (GBD 2015 SDG Collaborators, 2016: 1813).

İlk kez Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından gündeme getirilen insana yakışır iş kavramı, sürdürülebilir kalkınma amaçları arasında yer almaktadır. İnsan onuruna yakışır iş, adil ücret ve çalışma koşullarının, eşit işe eşit ücretin, iş sağlığı güvenliğinin, sosyal güvenlik ve çalışma haklarının var olduğu işleri ifade etmektedir. G20 ülkelerinde enflasyona bağlı olarak net gelirden ve yaşam standartlarında düşme gerçekleşmiştir. Aşırı yoksulların sayısında 1 milyon, orta düzeyde yoksul çalışanların sayısı 8,4 milyon oranında artış göstermiştir. Günümüzde, yaklaşık 2,2 milyar insan 2 ABD Doları olarak belirlenen aşırı yoksulluk sınırının altında gelir elde etmektedir (ILO, 2024). Adil ücret ve istikrarlı bir istihdamın olduğu ekonomilerde yoksulluğun üstesinden gelinebilir. Bununla birlikte, 2016-2030 arasında küresel işgücü piyasasına yeni girecekler için ilave 470 milyon işe ihtiyaç bulunmaktadır. Bu durum, her yıl 30 milyon yeni iş imkânı yaratılması gerektiği anlamına gelmektedir (UNDP, 2024). Yoksulluk ve işsizliğin fazla olması sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanmasında engel teşkil etmektedir. İnsana yakışır işlerin yer aldığı bir işgücü piyasasında istikrarlı, kapsayıcı bir sürdürülebilir ekonomik büyüme sağlanabilir. Çalışmada, sürdürülebilir kalkınmanın temel amaçlarından biri olan insana yakışır iş ve ekonomik büyüme hedefine ulaşılması hususunda Türkiye’nin mevcut durumunun analiz edilmesi amaçlanmıştır. Ülkeler, mevcut kaynakların tamamını tüketmeden gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakma hedefini taşıyan sürdürülebilir kalkınma amaçlarına 2030’a kadar ulaşmayı hedeflemektedir. Küresel olarak yaşanan işsizlik ve yoksulluk sorunun çözme de insana yakışır iş ve ekonomik büyüme amacı önem arz etmektedir. Türkiye’de insana yakışır iş ve ekonomik büyüme amacının mevcut durumunun analizi, toplumsal refah ve sürdürülebilir kalkınma bağlamında alınacak sosyal politikalar açısından öngörü elde edilmesine yardımcı olmaktadır. Çalışmanın amacı doğrultusunda, araştırmada Türkiye’nin insana yakışır iş ve ekonomik büyüme amacına ulaşmada hangi aşamada olduğu sorusuna yanıt aranmaktadır. Araştırma probleminin cevaplanabilmesi için amacın göstergelerinden elde edilen verilerle Türkiye’nin mevcut durumu ortaya konulmuştur.

Çalışmada, öncelikle insana yakışır iş kavramı ele alınmış, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme amacı ve alt amaçları açıklanmıştır. Sonrasında, Türkiye’nin insana yakışır iş ve ekonomik büyümenin görünümü TÜİK SKA verileri esas alınarak analiz edilmiştir. Son olarak elde edilen verilerle Türkiye’nin insana yakışır iş ve ekonomik büyüme görünümünün genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

2. İNSANA YAKIŞIR İŞ KAVRAMI

İnsana yakışır iş kavramına ilişkin ilk tartışmalar, 1960’lardan sonrası ortaya çıkan yaşam kalitesinin yalnızca ekonomik büyüme, enflasyon ve işsizlik gibi ekonomik parametreler üzerinden tanımlanmasını eleştiren Sosyal Göstergeler hareketi içerisinde tanımlanan yaşam kalitesi kavramına dayanmaktadır (Burchell vd., 2014: 461; Yücel ve İzdeş, 2017: 6). 1980 sonrası Keynesyen politikaların terk edildiği ve ihracata dayalı büyüme modeliyle neoliberal politikalara dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu model, ekonomik büyüme ve kalkınmanın rekabet gücü ile sağlandığı düşüncesine dayandığından işgücü piyasalarının esnekleştirilmesini zorunlu kılmıştır. İşgücü piyasalarında esnekleşme, çalışma hayatında çeşitli riskleri ve güvencesizlikleri ortaya çıkararak gelir eşitsizliğini giderek artmasına neden olmuştur (Standing, 2011: 1-6; Gönerigök ve Oğur, 2018: 140-141). Munck’a göre küreselleşme süreciyle yaşanan ekonomik ve sosyal dönüşümler, sermaye birikiminin hızlı bir şekilde yayılmasına ve kapitalist olmayan alanların kapitalist sisteme eklenmesi sonucunda yeni küresel bir işçi sınıfı yaratmıştır (Munck, 2013: 747). Tüm bu gelişmelerle birlikte, gelişmiş ülkelerde çalışanlar yasal düzenlemeler ile koruma altına alınmıştır. Ancak işçi sınıfının büyük bir çoğunluğu neredeyse tüm ülkelerde özellikle kırılgan gruplar arasında yer alan kadınlar çalışma yaşamında ayrımcılığa maruz kalmış, bazı ülkelerde de zorla çalıştırılma, kölelik ve çocuk işçiliğinin yaygınlığı söz konusu hale gelmiştir (Günaydın, 2015: 124). 1990’lardan itibaren küreselleşmenin getirdiği yoksulluk ve işsizlik sorunları uluslararası kuruluşlar, ulusal kurumlar ve örgütlerin gündeminde yer almaya başlamış ve bu sonuçlara yönelik itirazlar da artmıştır. Bu itirazlar, ILO’nun insana yakışır iş programının temelini oluşturmuştur (Erdoğan ve Kutlu, 2014: 81). Bu dönemde, İngiltere ve ABD’de ikili (dual) emek piyasaları teorisi çerçevesinde “iyi işler, kötü işler” olarak adlandırılan sınıflandırmalarla çalışma yaşamının kalitesi kavramı ön plana çıkmıştır (Işığışık, 2018: 303).

İlk defa 1999’da 87. Uluslararası Çalışma Konferansı’nda, ILO Genel Müdürü Juan Somavia tarafından “Decent Work/İnsana Yakışır İş” adlı rapor aracılığıyla gündeme getirilen insana yakışır iş kavramı, işgücü piyasasında yer alan kişilerin adil ve yeterli bir gelire sahip olduğu, çalışma haklarının koruma altına alındığı, sosyal güvencesi olan ve üretken çalışma şeklinde tanımlanmaktadır. Kavram, İngilizce’de “decent work” olarak ifade edilirken, “düzgün iş”, “insan onuruna yakışır iş”, “insancıl iş” ve “saygın iş” olarak adlandırılmaktadır. Tüm çalışanlar kapsama alınmakla birlikte, özellikle adil olmayan çalışma koşullarında insan onuruna yakışır olmayan ücretlerde çalışanların korunmasına odaklanılmıştır (Çetinkaya ve Yıldırım, 2012: 154-155; Günaydın, 2015: 125; Işığışık, 2018: 304; Kapar, 2007: 2; Tınar ve Ulusoy, 2017: 116; Çolak, 2019: 78-79; Palaz, 2005: 480; Çetin Aydın, 2021: 19). Sürdürülebilirlik ve yoksulluğun azaltılması bağlamında kadın ve erkek çalışanların eşit çalışma koşullarından faydalanılması üzerinde durulmaktadır (Günaydın, 2015: 123). İnsana yakışır iş göstergelerinin mevcut durumun iyileştirilmesine yönelik gerçekçi, ölçülebilir ve güncel verilerden oluşması gerekmektedir. Göstergelerin, yoksulluk ve ekonomik büyüme ile ilişkisinin ortaya konulması önem arz etmektedir. Göstergelerde, ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre önemli farklılıklar gözlemlenmektedir (Anker vd., 2002: 3-4).

İnsana yakışır iş, kişilerin iş sağlığı ve güvenliği koşullarına uygun, sosyal güvenlik haklarını içeren, çalışma haklarına sahip olduğu ve sendika vb. temsilci araçlarla kararlara katılabilme ve söz sahibi olabilme imkânı sağlayan iş olarak tanımlanmaktadır (Işığışık, 2018: 303-304). Kavram, cinsiyet eşitliğine dayalı iş bulabilme fırsatını, zorla çalıştırmanın olmadığı, adil ücret anlayışının hâkim olduğu, istihdam eden işyerlerinin sürdürülebilir kalkınma hedeflerini esas aldığı ve iş-yaşam dengesinin kurulabildiği boyutlara sahiptir (Anker vd., 2002: 2-3). Böylelikle, çalışanların kariyer gelişimleri olumlu yönde etkilerken firmaların sürdürülebilir kalkınma amaçları kapsamında rekabet edilebilirliğini arttırmaktadır (Çetin Aydın, 2021: 21). Yoksulluğun azaltılması yönünde insana yakışır işlerin en büyük

katkısı istihdamı yalnızca niceliksel olarak değil niteliksel olarak da ele almasıdır (Kaya, 2020: 69). İstihdam fırsatlarının artırılmasının yanı sıra işlerin kabul edilebilir niteliklere sahip olması gerekmektedir (Çetinkaya ve Yıldırım, 2012: 155; Günaydın, 2015: 125).

İnsana yakışır iş kavramını kapsamlı bir bakış açısıyla değerlendirmek en doğru yaklaşım olacaktır. İnsana yakışır iş kapsamlı bir bakış açısıyla ele alındığında (Erdut, 2003: 148); ILO’nun işlevleri olarak “evrensel bir hedef”, ekonomik büyüme ve kalkınma açısından bir “çerçeve”, bu çerçeveyi dolduracak program ve faaliyetlerin organize edilmesi için bir “yöntem”, ILO’nun dış diyalog ve ortaklığını sağlayan bir “platform” niteliği taşıdığı söylenebilir (Işığık, 2018: 304).

ILO’nun insana yakışır işe dair hukuki düzenlemeleri ve politikaları bulunmaktadır. Bireylerin çalışma haklarını özgürce kullanabilmesine ilişkin ILO’nun 122 Sayılı İstihdam Politikası Sözleşmesi bulunmaktadır. Temel haklar boyutu ilk olarak İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde ele alınmış, 1998’de Çalışma Yaşamının Temel Hakları ve Prensipleri Bildirgesi ile birlikte kapsamlı bir düzenleme getirilmiştir. Sosyal adalet ile kalıcı evrensel ve kalıcı barışın sağlanabileceğine vurgu yapılmaktadır. Zorla çalıştırmanın ve çocuk işçiliğinin engellenebilmesi ve tüm önlemlerin alınabilmesi adına 105 sayılı Zorla Çalıştırmanın Kaldırılması, 138 sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi, 182 sayılı En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi kabul edilmiştir. Bu sözleşmeler, bireylerin ve çocukların yasadışı zorla çalıştırılmasını, çocukların çalışma yaşına sınır koyarak çocuk ticaretini ve köleliğini engellemektedir (Çetin Aydın, 2021: 22).

Sosyal koruma ve sosyal güvenlik haklarına ilişkin ILO’nun 102 sayılı Sosyal Güvenliğin Asgari Standartları Sözleşmesi ve 202 sayılı Sosyal Koruma Önerisi bulunmaktadır. 102 sayılı sözleşmede, dokuz sosyal güvenlik alanı da kapsama alınmaktadır. Sosyal koruma, eğitim, sağlık, asgari gelir güvencesi, temel sağlık hizmetlerine erişim, beslenme, bakım vb. alanları kapsamında oldukça geniş bir çerçevede ele alınmaktadır (Dur, 2015: 147). Diğer yandan, örgütlenme özgürlüğü ve sosyal diyalog insana iş yakışır iş kavramının en önemli boyutlarından biridir. Çalışanların kendi örgütlerini kurabilmesine veya mevcut örgütlere üye olabilmesine olanak sağlayan ILO’nun 87 sayılı Örgütlenme Özgürlüğü ve Örgütlenme Hakkının Korunması Sözleşmesi ve işverenlerin sendikalara müdahalede bulunamayacağı, çalışanların istedikleri sendikaya üye olabilmesine ve üye olduklarında da işverenleri tarafından herhangi bir yaptırım uygulanmasına engel olan ILO’nun 98 sayılı Örgütlenme ve Toplu Pazarlık Sözleşmesi bulunmaktadır. Bununla birlikte, eşit işe eşit ücret kavramının vurgulandığı cinsiyete dayalı ücret eşitliğini esas alan 100 sayılı Eşit Ücret Sözleşmesi ve eşitlik kavramı çerçevesinde iş ve meslek edinmede ayrımcılığın sona erdirilmesini ve tüm önlemlerin alınmasını vurgulayan 111 sayılı Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi bulunmaktadır (Çetin Aydın, 2021: 22).

ILO, ülkelerin zaman içerisindeki gelişimlerini takip edebilmek ve karşılaştırma yapabilmek amacıyla kapsamlı bir endeks oluşturma girişiminde bulunmuştur. Ancak bu girişim, çok boyutlu bir kavramın basitleştirilmesine yol açacağı iddiası ile eleştirilmiştir. Bu eleştiriler sonrasında ILO, bir endeks oluşturmak yerine kavramın her boyutunu kapsayan yeni göstergelerin geliştirilerek ülkelerin benzer bir metodoloji kullanmasını desteklemeye karar vermiştir (Yücel ve İzdeş, 2017: 7). ILO, insana yakışır iş amacına erişilebilmesi amacıyla küresel ve bölgeler olarak birçok faaliyet yürütmüştür. İlk olarak 2000’de İnsana Yakışır İş Kılavuz Programı uygulanmaya başlanmıştır. Bunu takiben, 2005’te gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Zirvesi ile 150 ülke lideri bir araya gelerek insana yakışır iş ile ilgili ulusal ve uluslararası politikaların bütünleştirilmesi yönünde karar alınmıştır. Bununla birlikte, 2007’de Adil Küreselleşme Forumu’nda, dünya çapında bir dille kampanyası başlatılarak başta sendikalar, sivil toplum örgütleri, siyasiler, çeşitli kuruluşlar ve insan onuruna yakışır iş koşullarının desteklenmesini isteyen binlerce kişiden toplanan imzalarla insan onuruna yakışır bir iş ve yaşam için ortak talepler ortaya konmuştur. Günümüzde ILO, faaliyetlerini İnsana Yakışır İş Gündemi çerçevesinde

İnsana Yakışır İş Ülke Programları aracılığıyla yürütmektedir. Bu programlar öncelikleri ve hedefleri ulusal kalkınma çerçeveleri içinde tanımlamaktadır (Işığışok, 2018: 308).

3. İNSANA YAKIŞIR İŞ VE EKONOMİK BÜYÜME AMACI VE ALT AMAÇLARI

2015’te insana yakışır iş kavramı sürdürülebilir kalkınma amaçlarına dahil edilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma amaçlarının sekizinci amacı insana yakışır iş ve ekonomik büyümenin sağlanmasıdır. Kadınlar, çocuklar, yoksullar ve marjinal grupları temel hedef alan insana yakışır iş kavramının ekonomi politikalarına entegre edilmesi vurgulanmaktadır (Aca ve Akdamar, 2022: 272).

Sürdürülebilir kalkınmanın temel hedeflerinden biri olan insana yakışır iş ve ekonomik büyüme amacı, sürdürülebilir, dengeli ve kapsamlı ekonomik büyümeyi gerçekleştirmeyi, tüm bireyler için adil iş olanaklarını desteklemeyi, üretken ve ekonomideki mevcut faktörlerin tümünün kullanıldığı tam istihdamı teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bu hedefe ulaşmaya yönelik belirlenen yönlendirici unsurları içeren on iki alt amaç bulunmaktadır. Bu alt amaçlar, sürdürülebilir ve kapsamlı bir ekonomik büyümeyi sağlamayı, işsizliğin azaltılması ve istihdamın artırılması, çalışma şartlarının iyileştirilmesi, gelir eşitsizliğinin azaltılması ve kayıt dışı istihdamı önleme gibi hedefleri içermektedir. Alt amaçlar, küresel olarak ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanmasına yönelik stratejik bir kılavuz sunmaktadır (UN Türkiye, 2024).

3.1.Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme

Sürdürülebilir ekonomik büyüme hedefi, ulusal şartlar doğrultusunda kişi başına düşen gelir artışının sürekliliğinin sağlanması ve özellikle gelişmemiş ülkelerde gayri safi yurt içi hasılanın yıl bazında en az %7 oranında büyümesini amaçlamaktadır. Bununla birlikte, kapsamlı ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanmasını, adil gelir dağılımını ve ekonomik fırsatlara erişimin artmasını hedeflemektedir. Bu hedefin ölçüm göstergesi, kişi başına düşen reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla’nın yıllık büyüme hızıdır (UN Türkiye, 2024). Reel Gayrisafi Yurt İçi Hasıla’daki artış ve üretim imkânları eğrisinin sağa kayması ekonomik büyümenin sağlandığını göstermektedir (Kartal ve Mütefekkir, 2020: 2). Bu gösterge, bir ülkenin ekonomik büyüme performansını değerlendirirken gelirin gerçek değerinin ve vatandaşların yaşam standartlarının artışını gözlemlemeye yöneliktir. Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) da uzun dönemde istikrarlı artış sağlanmışsa sürdürülebilir ekonomik büyüme hedefine ulaşılmıştır (Dübüş, 2017: 89). Bu bağlamda, sürdürülebilir ekonomik büyümenin gerçekleşmesi, uluslararası kalkınma çabalarının önemli bir bileşenini oluşturmaktadır.

3.2. Ekonomik Üretkenlik için Çeşitlendirme, Yenilikçilik ve İyileştirme

Ekonomik üretkenlik için çeşitlendirme, yenilikçilik ve iyileştirme hedefi, ekonomik verimliliğin ve çeşitliliğin artırılması yönelik ekonomiye önemli derecede katkı sunan yüksek değer üreten ve emek-yoğun sektörleri teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Böylelikle, sürdürülebilir büyümenin sağlanabilmesi için ekonomi daha dinamik ve rekabetçi hale gelmiş olacaktır. Gelir düzeyinin ve işgücü verimliliğin artırılabilmesi için teknolojiye ileriye, yenilikçi adımlar ve çeşitlendirmenin olması gerekmektedir. Bu hedef, çalışan kişi başına reel GSYİH yıllık büyüme hızı ile ölçülmektedir (UN Türkiye, 2024). Kişi başına reel GSYİH, üretken ve verimli ekonominin en önemli değerlendirme araçlarından biridir. Bu gösterge, bir ülkedeki işgücünün ekonomik katkısını ölçerek ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı analiz etmek için kullanılmaktadır (Peçe, Ceyhan ve Akpolat, 2016: 138). Bu çerçevede, ekonomik çeşitlendirme ve yenilikçilik politikalarının uygulanması, ekonomik büyüme ve refahın artırılmasında kilit öneme sahiptir. Yenilik kavramının en yaygın kabul gören tanımı, OECD Oslo Kılavuzu’nda yer almaktadır. Bu kılavuza göre, yenilik, “işletme içi organizasyonda, uygulamada ve dış ilişkide ileri derecede iyileştirilmiş ya da yeni bir mal veya hizmetin, işleyişin, pazarlama yönteminin ve organizasyonel yöntemin gerçekleştirilmesidir” (OECD ve EUROSTAT, 2005: 50). Yenilik,

sürdürülebilir ulusal ve uluslararası rekabet gücünün ve uzun vadeli ekonomik büyümenin anahtarı olarak nitelendirilmektedir (Shefer ve Frenkel, 1998: 187).

3.3. İş Yaratmayı ve İşletmelerin Büyümesini Destekleyen Politikaların Artırılması

İş yaratmayı ve işletmelerin büyümesini destekleyen politikaların güçlendirilmesi amacı, insana yakışır işlerin yaratıldığı, girişimciliğin, yenilikçiliğin, yaratıcılığın, üretim faaliyetlerinin arttırıldığı ve teşvik edildiği kalkınma odaklı politikaların desteklenmesini ve mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelerin finansal erişim desteğiyle birlikte, kurumsal ve resmi bir yapıya geçiş yapmasını ve büyümesini sağlamaktır (UN Türkiye, 2024). Böylelikle, işletmeler büyüme potansiyellerini gerçekleştirebileceği kaynaklara kolaylıkla erişebilecek ve işgücü piyasasında güvenceli bir şekilde yer alabilecektir. Ölçüm göstergesi olarak, cinsiyete göre tarım dışı sektörde sosyal güvenlik kapsamında kayıtlı olmayan istihdam oranı kullanılmaktadır. Bu oran, işletmelerin resmiyet düzeylerini ve iş güvencesini değerlendirmek için önemli bir kriterdir. Ekonomide yer alan sektörlerin tarihsel dönüşümüne bakıldığında, tarım sektörü ekonomiye en hâkim sektörken Sanayi Devrimiyle birlikte, yerini hizmet ve sanayi sektörüne devretmiştir (Us ve Akbıyık, 2023: 26). Marjinal ve atipik olarak da adlandırılan standart dışı çalışma biçimleri, tam süreli işler dışında yer alan istihdam biçimlerini ifade etmektedir. Geçici, kısa süreli, gündelik ve mevsimlik vb. bu çalışma biçimleri arasında yer almaktadır. Atipik çalışma biçimi genellikle hizmet sektöründe yer almaktadır (Güloğlu, Korkmaz ve Kip, 2003: 77). Günümüzde istihdam oranında en büyük pay hizmet sektöründe olduğundan kayıt dışı çalışma biçimlerinin en fazla hizmet sektöründe ve atipik çalışma biçimlerinde olduğu görülmektedir. Gelişmişlik düzeyi fark etmeksizin tüm ülkelerde sermaye birikimine bağlı olarak enformel işgücü piyasasında mutlak ve göreceli olarak büyüme gerçekleşmiştir. Özellikle de gelişmekte olan ülkeler de enformel işgücü bir istihdam kaynağı olarak kullanılmıştır (Erdut, 2005: 13). Bu alt amaç, işletmelerin resmi olarak tanınması, kayıt altında faaliyet göstermesi ve istihdamın güvenceli ve korumalı bir şekilde sağlanması gerekliliğini vurgulamaktadır.

3.4. Tüketimde ve Üretimde Kaynak Verimliliğinin Artırılması

Tüketim ve üretimde kaynak verimliliğinin artırılması hedefi, 2030'a kadar küresel düzeyde tüketim ve üretim süreçlerinin daha etkin bir şekilde yönetilmesini ve kaynakların verimli bir biçimde kullanılmasını sağlamaktır. Bu bağlamda, ekonomik büyümenin çevresel etkilere olan bağımlılığının azaltılması ve çevre dostu üretim yöntemlerinin benimsenmesi teşvik edilmektedir. Sürdürülebilir Tüketim ve Üretim İçin 10 Yıllık Çerçeve Programı kapsamında, özellikle gelişmiş ülkelerin liderliğinde, ekonomik büyümenin doğal kaynak tüketimiyle ilişkisini zayıflatmak için çeşitli önlemler alınmaktadır. Bu kapsamda, madde ayak izi, kişi başına düşen madde ayak izi ve GSYİH başına madde ayak izi gibi ölçüm göstergeleri, tüketim ve üretimdeki kaynak verimliliğinin izlenmesinde kullanılmaktadır. Ayrıca, yurt içi madde tüketimi, kişi başına düşen yurt içi madde tüketimi ve GSYİH başına yurt içi madde tüketimi gibi göstergeler de bu sürecin değerlendirilmesinde önemli rol oynamaktadır (UN Türkiye, 2024). Bu göstergeler, ekonomik faaliyetlerin doğal kaynak kullanımı üzerindeki etkilerini analiz ederek sürdürülebilir tüketim ve üretimin teşvik edilmesine katkıda bulunmaktadır (Sustainable Development Report, 2020).

3.5. Tam İstihdam ve Eşit Ücretli, İnsana Yakışır İş

Tam istihdam ve eşit ücretli, insana yakışır iş hedefi, 2030'a kadar gençler ve engelliler de dahil olmak üzere tüm kadın ve erkeklerin istihdam olanaklarına adil ve eşit şekilde erişim sağlamasını ve iş dünyasında eşitlik ilkesinin tam anlamıyla benimsenmesini amaçlamaktadır. Bu hedefin başarılmasıyla işgücü piyasasında yer alan her bireyin yetkinlikleri doğrultusunda değerlendirilmesi ve ücretlendirilmesi beklenmektedir. Ölçüm göstergeleri arasında, cinsiyet, yaş ve engellilik durumuna

göre kadın ve erkek çalışanların ortalama saatlik kazançları ile cinsiyet, yaş ve engellilik durumuna göre işsizlik oranı yer almaktadır. Bu göstergeler, iş dünyasında fırsat eşitliği ve adil istihdamın sağlanması yönündeki ilerlemeyi izlemek ve değerlendirmek için kullanılmaktadır (UN Türkiye, 2024). II. Dünya Savaşı sonrası, Altın Çağ olarak da adlandırılan dönemde, ekonomik büyüme tam istihdam politikalarıyla ve sosyal güvencelerle özdeşleşmiştir. 1970’li yıllarda küreselleşme sürecinin etkisiyle, bu model köklü bir değişime uğramış ve neoliberal politikalara geçiş yapılmıştır. Bu dönemde uygulanan neoliberal politikalar, işsizlik ve eksik istihdam ile ilgili daha önceki dönemlerde devletin üstlendiği yükümlülükleri ortadan kaldırarak esnek emek piyasaları ile tam istihdamın kendiliğinden sağlanacağını öngörmektedir (Göker ve Dane, 2013: 104). 1980 sonrası istihdamın arttırılmasına yönelik çözüm arayışlarında en fazla tercih edilen yaklaşım, işgücü piyasasının yeniden yapılandırılması anlayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. IMF ve Dünya Bankası bu yapılandırmayı ikinci jenerasyon reformlar olarak nitelendirmektedir (Selamoğlu, 2002: 34). Diğer yandan, Post-Keynesyen yaklaşıma göre, piyasa tam istihdamı sağlayamayacağından devletin aktif müdahalede bulunması gerekmektedir. Devlet, toplam talep yönetimiyle yatırımları, sermaye birikimini ve ekonomik büyümeyi artıran ya da işveren rolü üstlenmiştir. Fakat sermaye yoğun teknolojilerin varlığı veya ithal girdi oranlarının artmasıyla ekonomik büyüme sürekli istihdam yaratamayabilir. Devletin işveren rolünün hâkim olduğu anlayışa göre, tam istihdam konusunda netlik söz konusuysen toplam talep yaklaşımında böyle bir durum söz konusu değildir (Göker ve Dane, 2013: 111). İnsana yakışır iş ve ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için tam istihdama dayalı ekonomik kalkınma anlayışının yeniden var olması gerektiği görülmektedir.

3.6. Gençlerin İstihdamı ile Genel ve Mesleki Eğitimlerinin Desteklenmesi

Gençlerin istihdamı ve mesleki eğitimlerinin desteklenmesi hedefi, 2020’ye kadar işsiz ya da eğitim görmeyen gençlerin oranının belirgin bir şekilde azaltılmasını amaçlamaktadır (UN Türkiye, 2024). Böylelikle, genç nüfusun işgücüne katılımının artması ve mesleki becerilerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Ölçüm göstergesi olarak istihdamda, eğitim ve öğretim sistemine dahil olmayan gençlerin oranı (15-24 yaş), gençlerin istihdam ve eğitim fırsatlarına erişimindeki eşitsizlikleri analiz etmemize olanak sağlamaktadır (UNDP, 2024). Bu gösterge, gençlerin iş piyasasına katılımı ve eğitim sistemine entegrasyonu konusundaki ilerlemeyi izlemek ve değerlendirmek için önemli bir araçtır. Bu çerçevede, gençlerin istihdam ve eğitim olanaklarının artırılması, toplumsal kalkınma ve ekonomik büyümenin sağlanmasına önemli katkılar sağlamaktadır.

3.7. Günümüz Köleliğinin, İnsan Ticaretinin ve Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi

Günümüzdeki kölelik, insan ticareti ve çocuk işçiliği gibi insan hakları ihlallerinin sona erdirilmesine yönelik hedef, 2025’e kadar tüm çocuk işçiliği biçimlerinin sona ermesidir. Bununla birlikte, zorla çalıştırmanın ortadan kaldırılması, modern köleliğin ve insan ticaretinin sonlandırılması, çocukların askere alınması gibi en ağır çocuk işçiliği biçimlerinin yasaklanması ve sona erdirilmesini amaçlamaktadır. Ölçüm göstergesi olarak, cinsiyet ve yaşa göre 5-17 yaş arası çalışan çocukların sayısı ve oranı kullanılmaktadır (UN Türkiye, 2024). Bu gösterge, çocukların işgücü piyasasındaki durumu ve çocuk işçiliğinin boyutlarını analiz etmemizi sağlamaktadır. UNICEF-ILO ortak yayınlanan raporunda, Dünya’da 2016’dan bu yana çocuk işçiliği ile mücadelede herhangi bir ilerleme sağlanmadığı, 2020’de çocuk işçi sayısının 160 milyona ulaştığı ve gerekli tedbirler alınmadığı takdirde bu sayıya 2022’de 8,9 milyon çocuk işçinin daha ekleneceği belirtilmektedir. Bu durum, Dünya’da çocuk işçiliğinin boyutlarını göstermektedir (UNICEF ve ILO, 2020).

3.8. Çalışan Haklarının Korunması ve Güvenli Çalışma Ortamlarının Desteklenmesi

Çalışan haklarının korunması ve güvenli çalışma ortamlarının desteklenmesi, tüm çalışan kesimlerin haklarının gözetilmesi, özellikle kadın göçmenler gibi kırılgan gruplar, göçmen işçiler ve güvencesiz işlerde çalışan bireyler için güvenli çalışma koşullarının geliştirilmesini amaçlamaktadır. Bu hedefin gerçekleştirilmesi, iş dünyasında adalet ve eşitlik sağlanması ve dezavantajlı grupların iş gücü piyasasında korunması için hayati bir önem taşımaktadır. Bu çerçevede, cinsiyet ve göçmenlik durumuna göre iş kazalarının insidansı ile işçi hakları mevzuatının uyumlulaştırılmasındaki ilerlemeyi değerlendirmeye yönelik ölçüm göstergeleri kullanılmaktadır (UN Türkiye, 2024). İş kazalarının insidansı, işçilerin iş yerlerinde maruz kaldığı riskleri ve güvenlik önlemlerinin etkinliğini değerlendirmek için kullanılmaktadır. Bu göstergeler, iş yerlerinde güvenlik ve sağlık standartlarının iyileştirilmesi ve işçi haklarının korunmasına yönelik politika ve yasal düzenlemelerin etkinliğinin izlenmesine olanak tanımaktadır. İş kazası insidans oranı, tam zamanlı çalışanlarda meydana gelen iş kazalarının ölçümüne yönelik kullanılmaktadır. Çalışma süreleri ülkelere göre değişiklik gösterdiğinden bu oranın hesaplanmasında hesaplama yapılacak olan ülkenin genel vardiya saati esas alınmaktadır. Örneğin; Türkiye’de haftalık çalışma saati (45 saat), ABD’de 40 saat üzerinden hesaplama yapılmaktadır (Koçali, 2021: 312).

3.9. Faydalı ve Sürdürülebilir Turizmin Desteklenmesi

Faydalı ve sürdürülebilir turizmin desteklenmesi, 2030’a kadar yerel kültür ve ürünleri destekleyen, istihdam yaratan sürdürülebilir turizmi teşvik etmeye yönelik politikaların geliştirilmesi ve uygulanmasını hedeflemektedir. Bu hedefin ölçümü için turizmin toplam GSYİH üzerindeki etkisinin yanı sıra cinsiyete göre iş sayısındaki artış göstergeleri kullanılmaktadır (UNDP, 2024). Bu göstergeler, turizm sektöründeki istihdam oranlarının analiz edilmesi, turizmin ekonomik büyümeye katkı oranını ve sürdürülebilir turizmin ekonomik ve sosyal etkilerini değerlendirmemizi sağlamaktadır. Bu çerçevede, yerel kültür ve ürünleri korunması, yerel topluluklara katkı sağlanması turizmin sürdürülebilirliğini artırılabilir ve turizm endüstrisi daha dengeli ve kapsayıcı hale getirilebilir.

3.10. Banka, Sigorta ve Finansal Hizmetlere Evrensel Erişim

Evrensel bankacılık, sigorta ve finansal hizmetlere erişim hedefi, her bireyin bu hizmetlere ulaşımını güçlendirmeyi ve teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, yerel finansal kurumların kapasitelerinin artırılması önem taşımaktadır. Ölçüm göstergeleri arasında, her 100.000 yetişkin başına düşen ticari banka şubesi ve bankamatik sayısı ile yetişkinlerin bankacılık, diğer finansal kurumlar veya mobil para hizmet sağlayıcılarına erişim oranı yer almaktadır (UNDP, 2024). Bu göstergeler, finansal hizmetlere erişimdeki yaygınlığı ve kapsayıcılığı analiz etmemizi sağlamaktadır. Bu hedefin başarılması, toplumsal ve ekonomik kalkınmaya katkıda bulunarak finansal kapsayıcılığı artırma potansiyeline sahiptir.

3.11. Ticari Destek Amaçlı Yardımların Artırılması

Ticari destek amaçlı yardımların artırılması hedefi, başta en az gelişmiş ülkeler olmak üzere gelişmekte olan ülkeler için de ticari yardımların artırılmasını öngörmektedir. Bu hedefin gerçekleştirilmesi için En Az Gelişmiş Ülkelere Ticaretle Bağlantılı Teknik Destek İçin Entegre Edilmiş Çerçeve Dayanışma Fonu gibi mekanizmalar aracılığıyla ticaret yardımlarının miktarı ve etkinliğinin artırılması gerekmektedir. Ölçüm göstergesi olarak, ticari taahhütlerin ve yardım ödemelerinin miktarı kullanılmaktadır. Bu gösterge, ticaret yardımlarının genişlemesi ve etkinliğinin değerlendirilmesini sağlamaktadır (UNDP, 2024). Bu bağlamda, ticari desteklerin artırılması, en az gelişmiş ülkelerin

ekonomik kalkınmasına katkı sağlayarak küresel ticaretin ve ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini desteklemeyi amaçlamaktadır.

3.12. Küresel Bir Genç İstihdamı Stratejisi Geliştirilmesi

Küresel genç istihdamı stratejisinin oluşturulması amacı, 2020'ye kadar genç istihdamı için kapsayıcı bir küresel planın tasarlanması ve hayata geçirilmesini öngörmektedir. Bu hedefin gerçekleştirilmesi için öncelikle Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Küresel İstihdam Pakti'nin etkin bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Ölçüm göstergesi olarak toplam kamu harcamalarının Gayri Safi Yurt İçi Hasıla ve ulusal bütçelerle orantılanması ile belirlenen sosyal koruma ve istihdam programlarına yönelik kamu harcamaları değerlendirilmektedir (UNDP, 2024). Bu gösterge, sosyal koruma ve istihdam alanındaki kamu harcamalarının ekonomik büyüme ve istihdam üzerindeki etkisini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, küresel genç istihdamı stratejisinin geliştirilmesi ve uygulanması, genç nüfusun işgücü piyasasına entegrasyonunu artırarak genç işsizliği azaltma ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi desteklemeye yardımcı olacaktır.

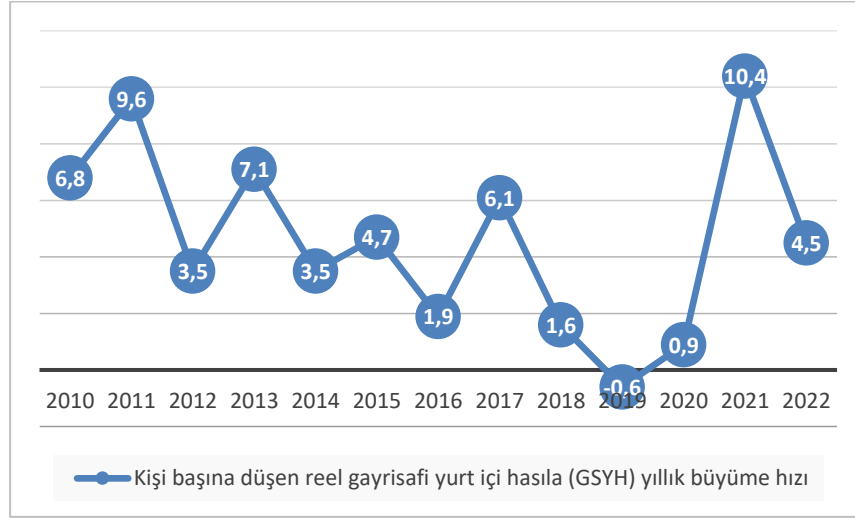
4. TÜRKİYE’DE İNSANA YAKIŞIR İŞ VE EKONOMİK BÜYÜME AMACININ GÖRÜNÜMÜ

Bu bölümde, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme amacının veri analizi yapılmıştır. Çalışmada, Türkiye’de insana yakışır iş ve ekonomik büyümenin görünümünün ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda, veri analizinde TÜİK göstergelerinden yararlanılmıştır. Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen sürdürülebilir kalkınma göstergeleri, her ülkenin özgün koşulları çerçevesinde ayrı ayrı incelenmekte ve yorumlanmaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ve sürdürülebilir kalkınma amaçları kapsamında gerçekleştirdiği faaliyetler amaçlara ulaşma noktasında etkin bir rol oynamaktadır. Türkiye’nin sürdürülebilir kalkınma göstergeleri TÜİK tarafından her bir amaç için detaylı bir şekilde yayımlanmaktadır ve sürekli olarak güncellenmektedir. Bununla birlikte, verileri toplarken ve raporlarken hem ulusal hem de uluslararası kaynaklardan yararlanmaktadır. TÜİK, küresel metaveri standartlarına uygun olarak veri toplama ve işleme süreçlerini yürütmektedir. Bu, verilerin uluslararası karşılaştırılabilirliğini sağlamak amacıyla yapılmaktadır. TÜİK Sürdürülebilir Kalkınma Göstergeleri Web Portalı, Türkiye’ye özgü sürdürülebilir kalkınma göstergeleri verilerini içermektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, TÜİK SKA verilerinden yararlanılmıştır. İnsana yakışır iş ve ekonomik büyüme amacıyla yer alan alt göstergelerin %81’i yayımlanmıştır. Alt amaçlar arasında yer alan “Madde ayak izi, kişi başına düşen madde ayak izi ve GSYİH başına madde ayak izi (8.4.1)” göstergesinin verisi araştırılmaya devam etmektedir. “Cinsiyet ve göçmenlik statüsüne göre, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) metin kaynaklarına ve ulusal mevzuata dayalı olarak işçi haklarına (örgütlenme özgürlüğü ve toplu pazarlık) ulusal uyum düzeyi (8.8.2)” ve “Ayrı bir strateji veya ulusal istihdam stratejisinin bir parçası olarak, gençlerin istihdamı için geliştirilmiş ve faaliyete geçirilmiş bir ulusal stratejinin varlığı (8.b.1)” alt amaçları istatistiki olmayan göstergeler arasında yer almaktadır. Bu nedenle çalışmada, belirtilen alt amaçların analizi yapılamamıştır. Bu durum, araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

4.1. Türkiye’de Sürdürülebilir Ekonomik Büyümenin Görünümü

Bir ülke ekonomisinde üretim kapasitesindeki artış ekonomik büyüme olarak tanımlanmaktadır. Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH), Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), kişi başına düşen GSMH ve GSYİH ekonomik büyümedeki artışın ölçütlerini oluşturmaktadır. GSMH, ekonomide ülkedeki vatandaşların bir yılda ürettiği nihai mal ve hizmetlerin piyasa değerlerinin toplamını, GSYİH, yalnızca ülke sınırları içerisinde üretilen mal ve hizmet toplamını ifade etmektedir. GSYİH’de belirli bir süre içerisinde önceki döneme göre artış yaşanmışsa bu durum ekonomik büyümenin gerçekleştiği anlamına gelmektedir. Ancak

bu noktada, nominal ve reel ekonomik büyüme arasındaki farkı incelemek gerekmektedir. Nominal değer artan fiyatlar sonucunda elde edilmektedir. Reel büyüme mal ve hizmet üretimindeki artış ile sağlanmaktadır. Gerçek bir ekonomik büyümeden söz edebilmek için reel GSYİH’nin yıllar itibariyle istikrarlı bir şekilde artış göstermesi beklenmektedir (Petek, Doğaner ve Altun, 2022: 1589). Bir ülke için GSYİH’de istenen optimal durum, üretim artışları sonucunda elde edilen çıktının, fiyat artışlarından yüksek düzeyde olmasıdır. Örneğin, enflasyonun yüksek olduğu ülkelerde gerçekleşen fiyat artışları GSYİH’nin gerçek artış oranlarını yansıtmamaktadır (Eğilmez, 2012).

Şekil 1. Türkiye’de Kişi Başına Düşen Reel Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) Yıllık Büyüme Hızı

Kaynak: (TÜİK, 2024)

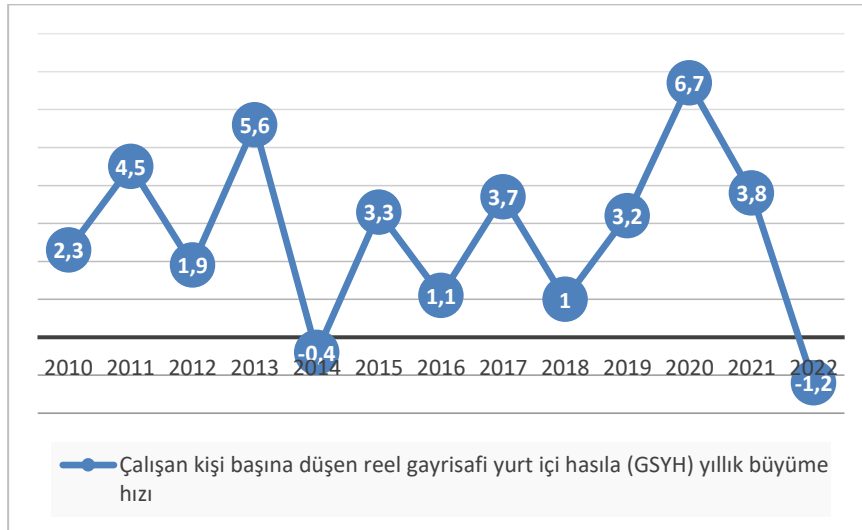
Reel GSYİH, zaman içerisinde gerçekleşen üretim eğilimlerinden enflasyonun veya deflasyonun etkisini ayırmak için fiyatların yıldan yıla sabit tutulduğu, bir ekonomi tarafından belirli bir yılda üretilen mal ve hizmet sayısını yansıtan enflasyona göre düzeltilmiş bir orandır. Kamu ve özel sektör üretimlerinin reel olarak artmasıyla ekonomik büyüme gerçekleşebilmektedir. Yatırımların ve karlılığın arttığı dönemler, firmaların üretim artışının oldukça yükseldiği dönemlerdir. Dolayısıyla firmanın karlılığının artması, pay sahiplerinin ve çalışanlarında gelirlerini artıracaktır. Bu bağlamda, reel büyüme oranı ile piyasalar arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Ekonomide, Reel GSYİH’de yaşanan önemli düşüşler durgunluk olarak tanımlanmaktadır. Bu durumun uzun sürmesi ise bunalım dönemlerinin yaşandığını göstermektedir. Reel GSYİH, istihdam ve işsizlik gibi göstergelerle yakından ilişkilidir. Reel GSYİH arttığında, istihdam da artışlar yaşanmaktadır (Yüceol, 2006). Reel GSYİH’nin kişi başına düşen değer bazında ele alınması bir ülkede zaman içerisinde nüfus değişimlerinden kaynaklanabilecek yanlıgıları önlemektedir. Üretim miktarındaki artışların artan nüfusu besleyememesi, refahta azalma anlamına gelmektedir. Bu nedenle, ülkeler yalnızca ekonomik büyümeye odaklanmayıp bireylerin kişi başına düşen maddi refah düzeylerini arttırmayı amaçlamaktadır.

Türkiye’nin kişi başına düşen Reel GSYİH’ne bakıldığında, 2011’de üst seviyelerdeyken 2012’de %6,1’lik düşüş yaşanmıştır. 2013-2017 arasında dalgalanmalar gerçekleşmiştir. 2017’de %4,2’lik yükseliş yaşanmasına rağmen 2011’deki kişi başına düşen reel GSYİH seviyesinin altında kalmıştır. 2019’da kişi başına düşen reel GSYİH oldukça gerileyerek eksi seviyelere inmiştir. 2019’da ekonomi yalnızca %0,9 büyümüştür. Bu büyüme oranı, kişi başına düşen GSYİH oranındaki artışın da yetersiz olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, 2018 ve 2019’da Türk lirasının dolar ve euro karşısında değer kaybetmesi, enflasyonun artmasına neden olduğundan alım gücünün azalma

gerçekleşmiş, kişi başına düşen reel GSYİH’i negatif yönde etkilemiştir. 2019’da Pandemi döneminde işten çıkarmaların artması vb. sorunların yaşanması da aktif işgücünün azalmasına yol açtığından kişi başına düşen reel GSYİH düşüş gözlemlenmiştir. 2021’de reel GSYİH oranı %9,5 artışla yükselişe geçmiştir. 2021’de tarım sektöründe %3,3, sanayi sektöründe %10,7 ve hizmet sektöründe (inşaat dâhil) %11,7 oranında gerçekleşen büyüme ve sermaye yatırımlarının artması kişi başına düşen GSYİH’i olumlu yönde etkilemiştir (<https://www.sbb.gov.tr/2021-buyume-dorduncu-ceyrek/>). Ancak kişi başına düşen reel GSYİH’nin 2022’de tekrar düşüşe geçtiği, istihdamda daralmaların yaşandığı görülmektedir. Reel GSYİH’deki dalgalanmalar ve düşüşler, yalnızca ekonomik krizlere değil toplumsal huzursuzluklara da yol açmaktadır. İstihdamda yaşanan daralmalar sonucunda işsizlik oranlarının artması, bireylerin yaşam standartlarının düşmesine yol açarak toplumsal huzursuzluklar yaratabilir. Toplumsal huzursuzlukların artması, suç oranlarının yükselmesine ve sosyal güvenlik sistemleri üzerinde baskı oluşmasına yol açabilir. Belirli bir bölgede gerçekleşen istihdamda daralma, insanların daha iyi yaşam koşulları arayışıyla göç etmelerine neden olabilir. Bu durum göç edilen bölgelerde toplumsal gerilimleri beraberinde getirebilir (Şekil 1).

4.2. Ekonomik Üretkenlik için Çeşitlendirme, Yenilikçilik ve İyileştirmenin Görünümü

Ekonomik verimliliğin artırılması, genellikle rekabeti ve çeşitliliği teşvik eden yüksek katma değerli ve emek-yoğun sektörlerin geliştirilmesiyle ilişkilendirilmektedir. Bu sektörler hem teknolojik yeniliklerin hem de işgücü verimliliğinin artmasına katkıda bulunmaktadır. Yüksek katma değerli ve emek-yoğun sektörler, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahip olmakla birlikte, genellikle daha yüksek teknoloji kullanımı ve inovasyon kapasitesi gerektirmektedir. Ayrıca, bu sektörlerde, daha yüksek eğitim ve beceri seviyelerine sahip işgücünün yer alması gerekmektedir. Türkiye’de bu sektörlerle yapılan yatırımların artması, ekonomik verimliliğin ve rekabet gücünün artmasını sağlayacaktır.

Şekil 2. Türkiye’de Çalışan Kişi Başına Düşen Reel Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) Yıllık Büyüme Hızı

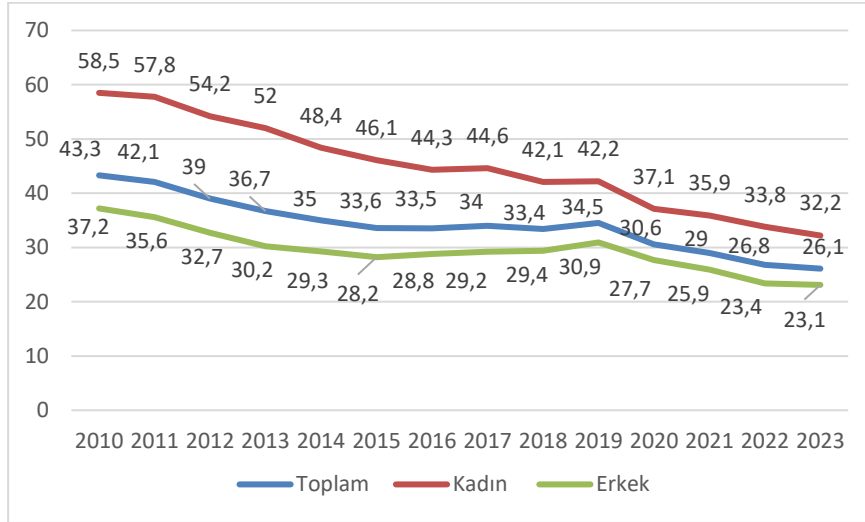
Kaynak: (TÜİK, 2024)

Türkiye’de 2010-2022 arasında çalışan kişi başına düşen reel GSYİH en çok 2014 ve 2022’de azaldığı görülmektedir. Bu düşüşler, çeşitli makroekonomik ve sektörel dinamiklerle ilişkilendirilebilir. 2014-2022 arasında yaşanan ekonomik belirsizlikler, enflasyon oranlarındaki artış ve döviz kurlarındaki dalgalanmalar, reel GSYİH’nin düşmesine neden olmuştur. Özellikle 2022’de küresel ekonomik

koşulların da etkisiyle, Türkiye ekonomisi ciddi dalgalanmalar yaşamıştır. Yüksek katma değerli ve emek-yoğun sektörlerdeki yatırımların yetersiz kalması, verimlilik artışını sınırlamıştır. Bu sektörlerdeki sermaye yatırımlarının ve işgücünün ekonomiye katkı oranlarının 2020’de artmasına rağmen, sürdürülebilir olmaması, uzun vadede verimlilik düşüşlerine yol açmıştır (Sunal ve Sezgin Alp, 2015). Türkiye’de yüksek katma değerli ve emek-yoğun sektörlerdeki sermaye yatırımlarının ve bu sektördeki işgücünün ekonomiye katkı oranlarının en fazla 2020’de arttığı görülmektedir. Bu artış, büyük ölçüde pandemi döneminde dijitalleşme ve teknoloji kullanımının hızlanmasıyla ilişkilendirilebilir. Ayrıca, tarım, sanayi ve hizmet sektörlerindeki büyüme oranlarının yüksek olması, genel ekonomik verimliliği olumlu yönde etkilemiştir (Şekil 2).

4.3. İş Yaratmayı ve İşletmelerin Büyümesini Destekleyen Politikaların Etkisinin Görünümü

Mikro, küçük ölçekli ve henüz resmiyete erişememiş işletmelerin, resmiyet kazanması ve finansal yatırım destekleriyle büyümesini destekleyen politikaların etkisi tarım sektöründe ve tarım dışı sektörde kayıt dışı istihdamın toplam istihdamdaki oranıyla ölçülebilmektedir. Henüz resmiyete erişememiş KOBİ’lerde kayıt dışı çalıştırma oranı diğer firmalara göre daha fazla olmaktadır. Kayıt dışı çalışanların oranıyla mevcut durum ölçülerek alınabilecek önlemlerin etki düzeyi tespit edilebilir.

Şekil 3. Sektöre ve Cinsiyete Göre Sosyal Güvenlik Kuruluşuna Kayıtlı Olmadan Çalışanların Toplam İstihdamdaki Oranı

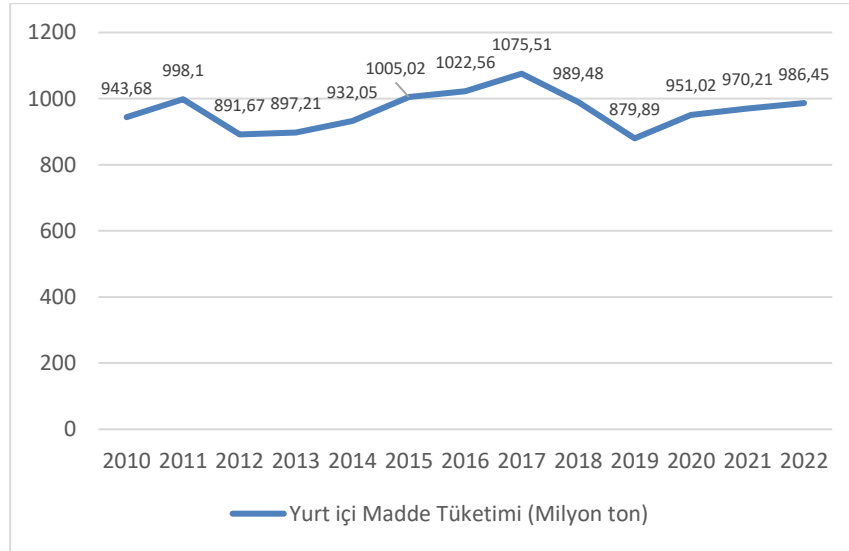
Kaynak: (TÜİK, 2024)

Türkiye’de sektöre ve cinsiyete göre tarım dışı sektörde kayıt dışı çalışanların oranının en fazla 2011 ve 2019’da olduğu görülmektedir. KOBİ’lerin kurumsallaşması, kayıt dışı istihdamın azalmasında önemli bir rol oynamaktadır. 2019’dan 2023’e kadar tarım dışı sektörde kayıt dışı çalışanların oranı giderek azalmıştır. Bu azalma, KOBİ niteliğindeki firmaların çoğunun resmiyete kavuştuğunu ve bu firmalarda çalışanların sosyal güvenlik kuruluşuna kaydının yapıldığını göstermektedir. Artan finansal yatırımların, KOBİ’lerin kurumsallaşmasını destekler nitelikte olduğu söylenebilir. Cinsiyete göre, kadınların kayıt dışılık oranının erkeklere göre daha fazla olduğu görülmektedir. 2023’te toplam kayıt dışı çalışan kadın oranı %32,2, erkek oranı %23,1’dir. Bu durum, kadınların işgücü piyasasında karşılaştıkları yapısal ve toplumsal engellerin bir yansımasıdır. Kadınların kayıt dışı çalışmasının yaygın olması, sosyal güvenlik haklarından mahrum kalmalarına ve ekonomik güvencesizlik yaşamalarına neden olmaktadır. Tarım sektörü ve tarım dışı sektör olarak karşılaştırdığımızda da kadınların kayıt dışılık oranının her iki sektörde de erkeklerden fazla olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, tarım

sektöründe kadın emeğinin genellikle aile işgücü olarak değerlendirilmesi ve resmi kayıtlara geçmemesi ile ilişkilendirilebilir. Tarım dışı sektörlerde ise, kadınların düşük ücretli ve güvencesiz işlerde çalışması, kayıt dışı istihdam oranlarının yüksek olmasına neden olmaktadır (Şekil 3).

4.4. Tüketim ve Üretimde Kaynak Verimliliğin Görünümü

Kaynak verimliliği, ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada kritik bir rol oynamaktadır. Tüketimde ve üretimde kaynak verimliliğinin görünümü, madde tüketim oranları ile ölçülebilmektedir. Madde tüketiminin azalması, daha az hammadde ve enerji kullanarak hedeflenen üretim çıktısının elde edilmesini ifade etmektedir. Madde tüketiminin az olması, sürdürülebilir üretim ve tüketim yöntemleriyle yakından ilişkilidir. Atıkların azaltılması ve atıkların geri dönüştürülebilir olması, geri dönüştürülebilir malzemelerin üretimi ve tüketimi madde tüketimini daha etkili ve verimli hale getirmektedir. Daha dayanıklı ve geri dönüştürülebilir ürünler üretmek madde ayak izinin azaltılmasına yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması üretimde ve tüketimde kaynak verimliliğini sağlamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’deki yurtiçi madde tüketim oranlarına genel bakıldığında, 2012’de en az seviyede olup 2012’den sonra önce artış sonrasında azalışlarla devam etmiş ve 2017’de en üst seviyesine ulaşmıştır. 2017’den 2021’e kadar yurtiçi madde tüketiminde azalmalar görülmektedir. 2017 sonrası gerçekleşen azalmalar, sürdürülebilir üretim yöntemlerine dönüşüm ve farkındalık oluşan tüketim bilicinin bir yansımasını göstermektedir. Değişen üretim ve tüketim anlayışı kaynak verimliliğinin artmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda, atık yönetimi, geri dönüşüm ve yenilenebilir enerji kullanımı gibi sürdürülebilir uygulamalar, madde tüketimini azaltmada önemli rol oynamaktadır. Kaynak verimliliğini artırmak için, sürdürülebilir üretim ve tüketim politikalarının daha da güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu politikalar hem ekonomik büyümeyi desteklemeli hem de çevresel sürdürülebilirliği sağlamalıdır. Özellikle KOBİ’lerin sürdürülebilir üretim yöntemlerine geçişini teşvik eden finansal destekler ve eğitim programları, kaynak verimliliğini artırmada etkili olabilir (Şekil 4).

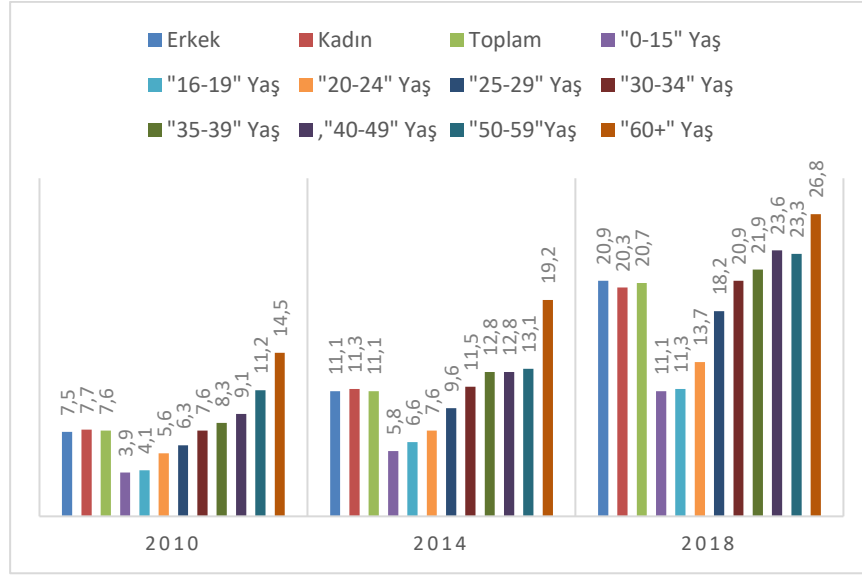
Şekil 4. Yurt içi Madde Tüketimi

Kaynak: (TÜİK, 2024)

4.5. Tam İstihdam ve Eşit Ücretli, İnsana Yakışır İşin Görünümü

Eşit işe eşit ücret ve insana yakışır iş koşulları, işgücü piyasasında adaletin sağlanması ve dezavantajlı grupların korunması açısından kritik öneme sahiptir. Dezavantajlı gruplar da dahil olmak

üzere cinsiyete ve yaŖa göre eŖit iŖe eŖit ücret anlayıŖıyla insana yakıŖır iŖ koŖullarının sağlandığı iŖlerin mevcut durumu cinsiyete ve yaŖ ve meslek grubuna göre saatlik ortalama brüt ücret, cinsiyet ve yaŖ grubuna göre iŖsizlik oranları üzerinden ölçülebilmektedir. Bu göstergeler, iŖgücü piyasasındaki eŖitsizliklerin boyutlarını ortaya koymaktadır.

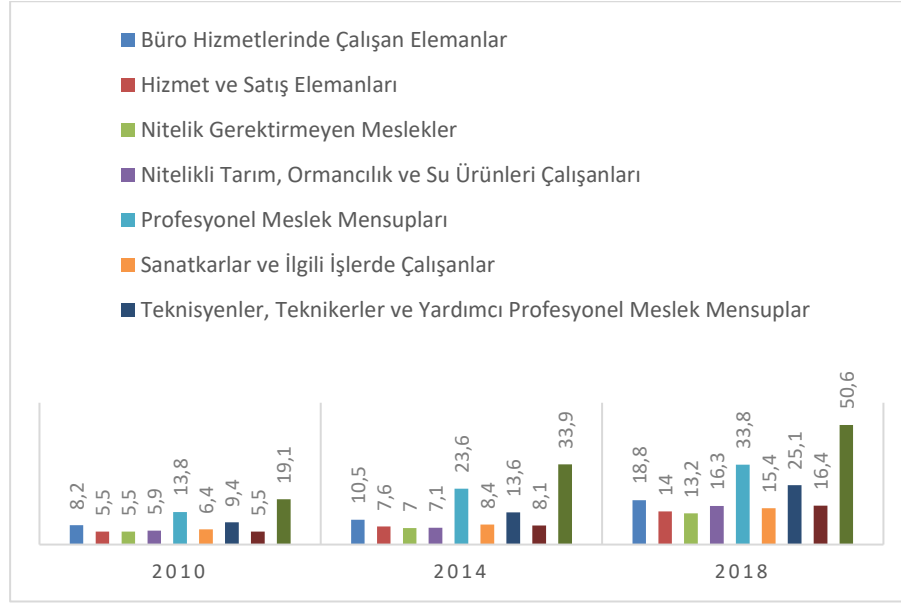
Şekil 5. Cinsiyete ve Yaş Grubuna Göre Saatlik Ortalama Brüt Ücret

Kaynak: (TÜİK, 2024)

Cinsiyete ve yaŖ grubuna göre saatlik ortalama brüt ücretlerin 2018’de en düşük 0-15 yaŖ grubunda ve kadınlarda olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, çocuk iŖçiliėinin ve kadın emeğinin düşük ücretlerle değerlendirildiğini göstermektedir. 2010 ve 2014’te kadınlarda saatlik ortalama brüt ücret erkeklerden fazla olmakla birlikte, 2018’de erkeklerden az olduğu görülmektedir. Bu deėiŖim, iŖgücü piyasalarında cinsiyet temelli ücret eŖitsizliklerinin artış yaŖandığını ortaya koymaktadır. Saatlik ortalama brüt ücretlerin yıllara paralel olarak yükseldiği görülmektedir. Ancak, bu artış tüm yaŖ gruplarında eŖit Ŗekilde gerçekleŖmemiŖtir. Özellikle 60 yaŖ ve üzeri grupta saatlik ortalama brüt ücretlerin en yüksek seviyelerde olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, yaŖlı iŖgücünün deneyim ve bilgi birikimi nedeniyle daha yüksek ücretlerle istihdam edildiğini göstermektedir (Şekil 5).

Meslek gruplarına göre saatlik ortalama brüt ücretler, iŖgücü piyasasındaki ücret eŖitsizliklerini ve mesleklerin ekonomik değerini anlamak için önemli bir göstergedir. Meslek grubuna göre saatlik ortalama brüt ücretin en fazla yöneticilerde ve profesyonel meslek gruplarında olduğu gözlemlenmektedir. Saatlik ortalama brüt ücretin en düşük olduğu meslek grupları; nitelik gerektirmeyen meslekler, hizmet ve satıŖ elemanları ve sanatkârlar ve ilgili iŖlerde çalışanlardır (Şekil 6). Yöneticiler ve profesyonel meslek grupları, genellikle yüksek eğitim ve uzmanlık gerektiren pozisyonlardan oluŖmaktadır. Bu meslek gruplarında çalışanlar, stratejik kararlar alarak ve karmaŖık problemleri çözerek iŖletmelerin başarısına doğrudan katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle, bu gruplarda saatlik ortalama brüt ücretler diğer meslek gruplarına göre daha yüksektir. Yöneticilerin ve profesyonellerin yüksek ücretleri, onların sahip olduğu bilgi, beceri ve deneyimin ekonomik değerini yansıtmaktadır. Nitelik gerektirmeyen meslekler, hizmet ve satıŖ elemanları ile sanatkârlar ve ilgili iŖlerde çalışanlar, genellikle daha düşük eğitim ve uzmanlık gerektiren pozisyonlardan oluŖmaktadır. Bu meslek gruplarında çalışanlar, rutin ve tekrarlayan görevleri yerine getirir ve iŖgücü piyasalarında daha

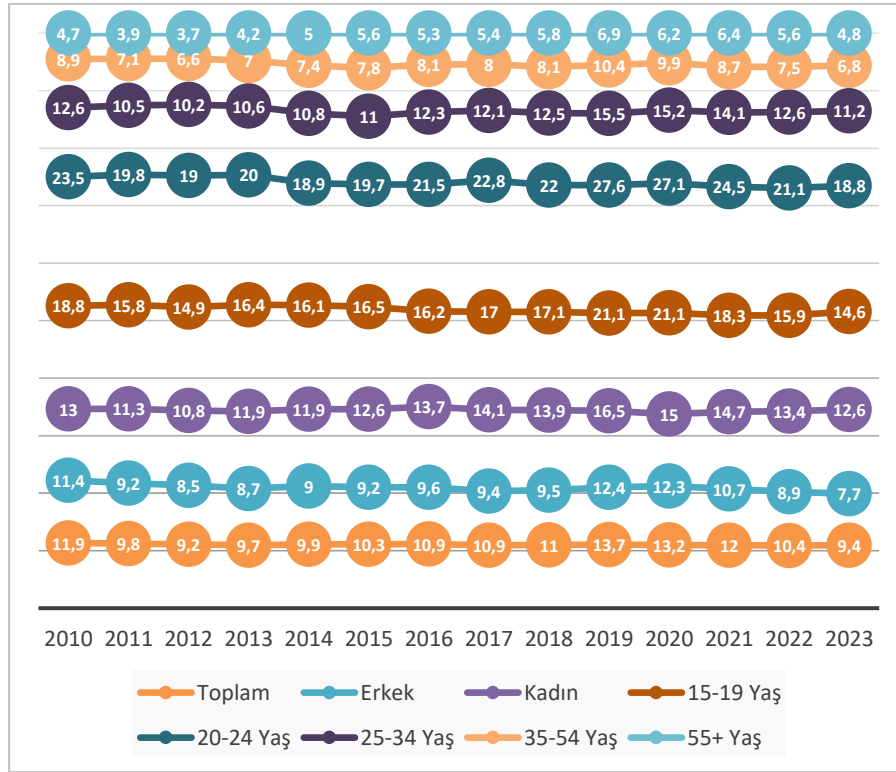
fazla rekabetle karşı karşıya kalır. Bu durum, saatlik ortalama brüt ücretlerin düşük olmasına neden olmaktadır. Ayrıca, bu meslek gruplarında iş güvencesi ve sosyal haklar genellikle daha sınırlıdır (Şekil 6).

Şekil 6. Meslek Grubuna Göre Saatlik Ortalama Brüt Ücret

Kaynak: (TÜİK, 2024)

Cinsiyet ve yaş grubuna göre, en yüksek işsizlik oranının 20-24 yaş grubu kadınlarda olduğu görülmektedir. 20-24 yaş grubu kadınlarda işsizlik oranının yüksek olması, genç kadınların işgücü piyasalarına girişte karşılaştıkları zorlukları yansıtmaktadır. Bu yaş grubundaki kadınlar, genellikle eğitimlerini yeni tamamlamış olup, iş deneyimi eksikliği ve işverenlerin genç kadınlara yönelik önyargıları nedeniyle iş bulmakta zorlanmaktadır. Ayrıca, toplumsal cinsiyet rolleri ve ailevi sorumluluklar da genç kadınların işgücü piyasalarına katılımını sınırlayabilmektedir. Kadınların işsizlik oranının erkeklerden daha fazla olduğu görülmekle birlikte, toplam işsizlik oranının yıllara göre dalgalanmalar yaşansa da 2023’te 2010’a göre azaldığı görülmektedir. Kadınların işsizlik oranının erkeklerden daha yüksek olması, işgücü piyasasındaki cinsiyet temelli eşitsizliklerin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar, işgücü piyasalarında daha az temsil edilmekte ve genellikle daha düşük ücretli ve güvencesiz işlerde istihdam edilmektedir. Bu durum, kadınların işsizlik oranlarının yüksek olmasına neden olmaktadır. Ayrıca, kadınların işgücü piyasalarına katılım oranları da erkeklere göre daha düşüktür. Bu durum da işsizlik oranlarının cinsiyetler arasında farklılık göstermesine neden olmaktadır. En yüksek işsizlik oranı 2019’da gerçekleşmiştir. 2019’da işsizlik oranlarının en yüksek seviyeye ulaşması, pandemi döneminde gerçekleşen işten çıkarmalar ve ekonomik durgunlukla ilişkilidir. Pandemi, birçok sektörde iş kayıplarına ve ekonomik belirsizliklere yol açmıştır. Özellikle hizmet sektörü ve küçük işletmeler bu süreçten en çok etkilenenlerdir. Ayrıca, pandemi döneminde kadınların işgücü piyasasından çekilme oranları da erkeklere göre daha yüksek olmuştur. Bu durum, kadın işsizliğinin artmasına yol açmıştır. Genç kadınların büyük bir çoğunluğunun pandemi döneminden en çok etkilenen konaklama sektöründe yer alması bu süreçte onları kırılganlaştıran en önemli etkidir. Pandemi dönemindeki yüksek işsizlik oranlarının ve istihdam kayıplarının büyük bir nedeni çalıştığı sektörden kaynaklanmaktadır (Şekil 7).

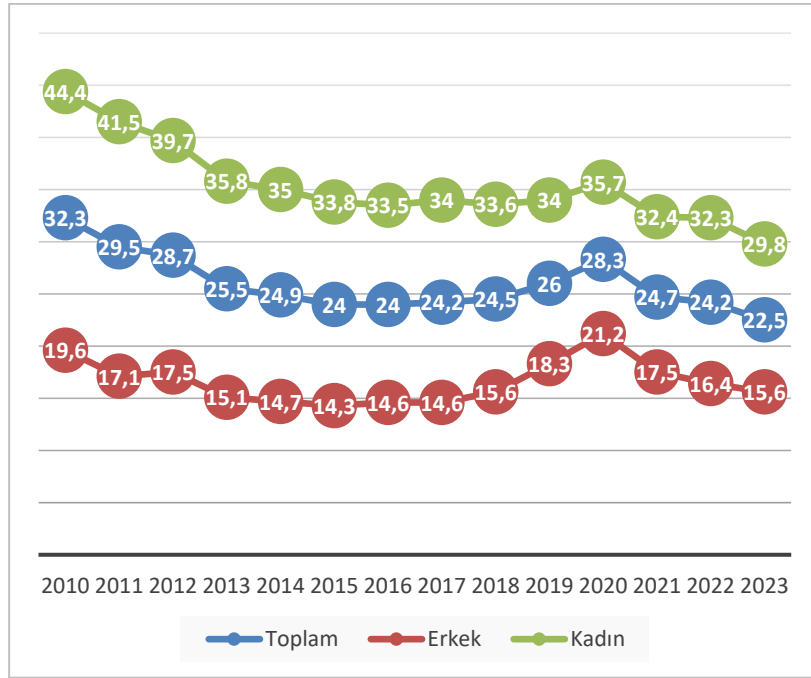

Şekil 7. Cinsiyet ve Yaş Grubuna Göre İşsizlik Oranı

Kaynak: (TÜİK, 2024)

4.6. Gençlerin İstihdamı ile Genel ve Mesleki Eğitimlerin Görünümü

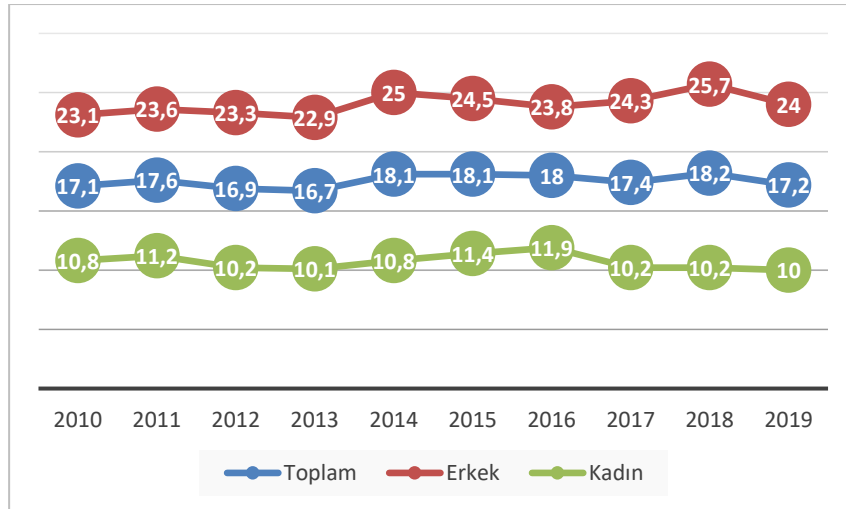
Genel ve mesleki eğitimlerin genç istihdamı üzerindeki etkisi ne eğitimde ne istihdamda olan gençlerin oranı (15-24 yaş) ile ölçülebilmektedir. Ne eğitimde ne istihdamda olan gençlerin sayısı 2014-2018 arasında azalmıştır. Ancak 2019 pandemi döneminin etkisiyle ne eğitimde ne istihdamda olan gençlerin oranı oldukça yükselmiş, 2020’de daha da artış göstermiştir. 2020’den sonra ne eğitimde ne istihdamda olan gençlerinin oranında tekrardan azalma gerçekleşmiştir. Türkiye’de de pandemi döneminde işten çıkarmalar ve ekonomik durgunluk, NEET oranının yükselmesine yol açmıştır. Pandemi sürecinde eğitim ve iş fırsatlarının kısıtlanması, gençlerin eğitim ve istihdamdan uzaklaşmasına neden olmuştur. 2020 sonrası dönemde NEET oranında gözlemlenen azalma, eğitim ve istihdam politikalarının etkinliğini göstermektedir. Eğitim kalitesinin ve mesleki uygulamaya dönük eğitimlerin sayısının artması ne eğitimde ne istihdamda olan gençlerin istihdam oranında olumlu etki yarattığı görülmektedir. İşgücü açığına yönelik yapılan yeni düzenlemelerle birlikte gençlerin uygulamalı eğitime yönlendirilmesi ve yaygınlaştırılması verilen eğitimlerin katkısını artırarak ne eğitimde ne istihdamda olan gençlerin işsizlik oranları üzerinde oldukça etkili olmuştur Yüksek kaliteli eğitim, gençlerin işgücü piyasasında daha rekabetçi hale gelmelerini sağlamaktadır. Mesleki eğitimler ise gençlerin belirli bir alanda uzmanlaşmasını ve iş bulma şanslarını artırmakla birlikte, işgücü piyasalarına daha hızlı ve etkili bir şekilde entegre olmalarını sağlamaktadır (Şekil 8).

Şekil 8. Ne Eğitimde Ne İstihdamda Olan Gençlerin Oranı (15-24 Yaş)

Kaynak: (TÜİK, 2024)

4.7. Günümüz Köleliğinin, İnsan Ticaretinin ve Çocuk İşçiliğinin Görünümü

Şekil 9. Cinsiyet ve Yaşa Göre Çalışan Çocukların Oranı (15-17 yaş)

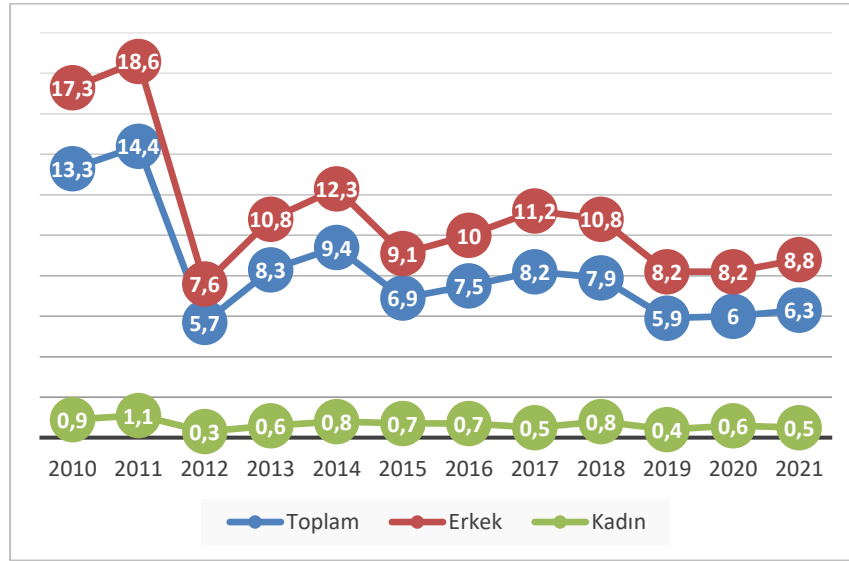
Kaynak: (TÜİK, 2024)

Çocuk işçiliği, küresel ölçekte önemli bir insan hakları sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde köleliğin ve insan ticaretinin en fazla savunmasız gruplar olduğu için çocuklarda yaygın olduğu gözlemlenmektedir. Mevcut durumun değerlendirilebilmesi için cinsiyet ve yaşa göre çalışan çocukların oranının (15-17 yaş) incelenmesi gerekmektedir. Türkiye’de cinsiyete ve yaşa göre çocukların oranının en fazla erkeklerde olduğu görülmektedir. En düşük çalışan çocuk sayısı 2013’te, en fazla çalışan çocuk sayısı 2018’dedir. 2013-2018 döneminde çocuk işçiliğinde gözlemlenen artış, çeşitli sosyo-ekonomik faktörlerle ilişkilendirilebilir. Bu dönemde, ekonomik zorluklar ve ailelerin geçim sıkıntıları, çocukların işgücü piyasasına katılımını artırmıştır. Ayrıca, eğitim sistemindeki eksiklikler ve çocukların

okula devam etme oranlarının düşüklüğü de çocuk işçiliğinin artmasına katkıda bulunmuştur. 2019’da çalışan toplam çocuk sayısında azalma gerçekleşmiştir. Ancak çalışan çocuk sayısında düşüş yaşanmasına rağmen %17,2 oranıyla yüksek düzeydedir (Şekil 9).

4.8. Çalışan Haklarının Korunması ve Güvenli Çalışma Ortamlarının Görünümü

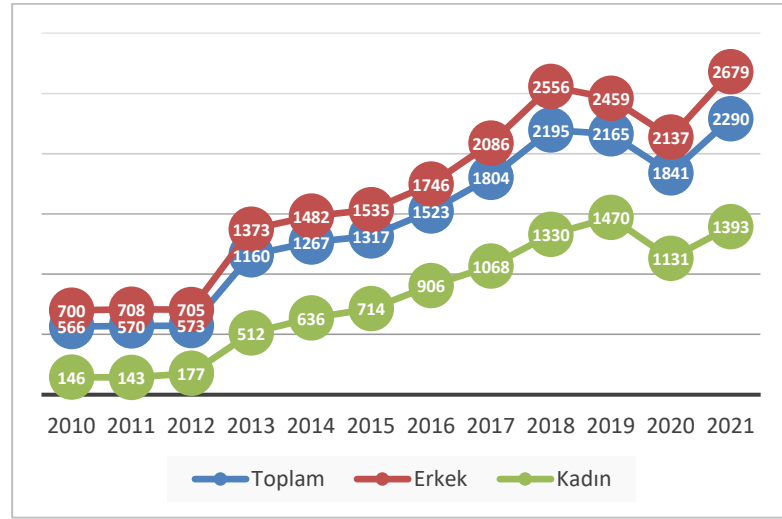
Ölümcül veya ölümcül olmayan iş kazalarının sıklık oranları, güvenli çalışma ortamlarının oluşturulup oluşturulmadığını değerlendirmemize olanak tanımaktadır. Cinsiyete göre ölümcül iş kazalarının sıklık oranlarına bakıldığında, erkeklerde daha fazla olduğu görülmektedir. Kadınların ölümcül iş kazası oranı erkeklere kıyasla oldukça düşüktür. Bu durum, kadınların genellikle daha az tehlikeli ve riskli işlerde çalışması ve işgücü piyasasında daha az temsil edilmesiyle açıklanabilir. Cinsiyete göre ölümcül iş kazalarının sıklık oranlarında 2010’den itibaren dalgalanmalar yaşanmıştır. Ancak çok fazla değişimin olmadığı gözlemlenmektedir. Bu dalgalanmalar, iş sağlığı ve güvenliği politikalarındaki değişiklikler, ekonomik dalgalanmalar ve sektörel farklılıklar gibi çeşitli faktörlerle ilişkilendirilebilir. Ancak, genel olarak bu oranlarda belirgin değişimler olmadığı gözlemlenmektedir. 2020 ve 2021’de ölümcül iş kazalarının sıklık oranlarında artışlar yaşanmıştır. Pandemi sürecinde işyerlerinde alınan önlemlerin yetersiz kalması, çalışanların sağlık ve güvenlik risklerini artırmıştır. Ayrıca, ekonomik durgunluk ve iş kayıpları, işçilerin daha tehlikeli ve güvencesiz işlerde çalışmasına neden olmuştur (Şekil 10).

Şekil 10. Cinsiyete Göre Ölümcül İş Kazalarının Sıklık Oranları (100.000 Çalışan Başına)

Kaynak: (TÜİK, 2024)

Türkiye’de ölümcül olmayan iş kazalarının sıklık oranları, iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının etkinliğini değerlendirmek için önemli bir göstergedir. Cinsiyete göre ölümcül olmayan iş kazalarının sıklık oranına bakıldığında, ölümcül iş kazalarından daha fazla olduğu gözlemlenmektedir. Cinsiyete göre ölümcül olmayan iş kazaları en çok erkeklerde olmakla birlikte, yıllara göre sürekli artarak devam etmiştir. Bu artış, iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin yetersizliği, iş yerlerindeki denetim eksiklikleri ve işçilerin bilinçsizliği gibi çeşitli faktörlerle ilişkilendirilebilir. 2020’de ölümcül olmayan iş kazalarında bir azalma gerçekleşmiş ancak 2021’de tekrardan artışa geçmiştir. Bu azalma, pandemi döneminde işyerlerinin kapanmasıyla çalışan sayısında azalmaların olması ölümcül olmayan iş kazalarında bir azalma yaratmıştır. Ancak iş yerlerinde gerekli tedbirlerin alınmamasının mevcut çalışanlarda hastalık riskinin artırması ile ilişkilendirebilir (Şekil 11).

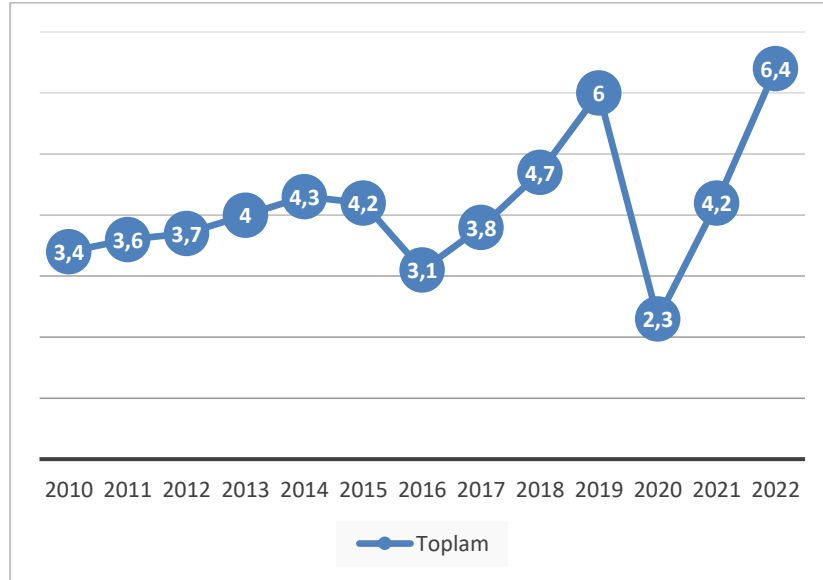

Şekil 11. Cinsiyete Göre Ölümcül Olmayan İş Kazalarının Sıklık Oranları (100.000 Çalışan Başına)

Kaynak: (TÜİK, 2024)

4.9. Faydalı ve Sürdürülebilir Turizmin Görünümü

Faydalı ve sürdürülebilir turizm, istihdam yaratan, kültürel mirası destekleyen aynı zamanda turizmi besleyen çevresel ve fiziksel faktörleri zayıflatmayacak şekilde geliştirmeye yönelik bir anlayışı ifade etmektedir. Bu bağlamda, turizm gelirlerinin GSYİH içindeki payı, turizm sektörünün milli ekonomiye katkısını ölçmek için önemli bir göstergedir. Turizm gelirinin GSYİH’deki payı, turizm sektöründen elde ettiği gelirin milli ekonominin toplam büyüklüğüne oranını ifade etmektedir. Bu oran, turizm gelirlerinin ekonominin ne kadarını oluşturduğunu göstermektedir.

Şekil 12. Turizm Gelirinin GSYİH'deki Payı

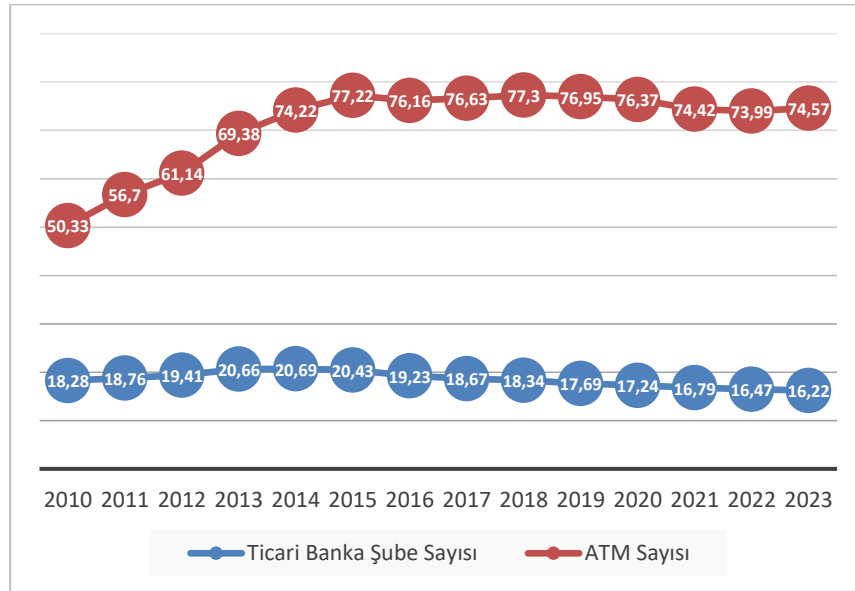
Kaynak: (TÜİK, 2024)

Türkiye’de turizmin GSYİH içindeki payı, yıllar içinde değişimler göstermiştir. 2019’da Türkiye’de turizmin GSYİH içindeki payının %6 olduğu görülmektedir. Ancak bu oran, 2020 ve 2021’de azalarak %4,2’lere gerilemiştir. Pandemi sürecinde seyahat kısıtlamaları ve turizm

faaliyetlerindeki azalma, turizm gelirlerinin düşmesine neden olmuştur. Turizmin GSYİH’deki payı 2022’de tekrar yükselişe geçerek %6,4’e ulaşmıştır. Bu artış, pandemi sonrası dönemde turizm sektörünün toparlanma sürecine girdiğini göstermektedir. 2022’de turizm sektörünün ekonomik büyümeye katkısı artmıştır. Ancak bu oranın daha da arttırılabilmesi için turizm sektöründeki istihdamı arttıran ve kaliteli insan kaynağının geliştirilmesine yönelik politikaların arttırılması gerekmektedir (Şekil 12).

4.10. Banka, Sigorta ve Finansal Hizmetlere Erişimin Görünümü

Banka, sigorta ve finansal hizmetlere erişimin yaygınlaştırılması için ticari banka şubelerinin ve ATM sayılarının nüfusa oranla dağılımının arttırılması gerekmektedir. Daha kolay bir finansal erişim, insanların güvenli, kolay ve erişilebilir ödeme ve diğer finansal hizmetlere ulaşabildiğini, günlük ihtiyaçları ve uzun vadeli hedefleri için kullanabildiğini göstermektedir. Finansal hizmetlere erişimle, iş fırsatlarının geliştirilmesinde ve üretken bireylerin sayısında artış sağlanarak ekonomik büyümeye katkı sunulmaktadır. Türkiye’de ATM sayısının, ticari banka şube sayısına göre fazla olduğu görülmektedir. 2023’te Türkiye’de ATM sayısında artış, ticari banka şube sayısında düşüş yaşanmıştır. ATM sayısının artması, bireylerin günlük ihtiyaçlarını güvenli, kolay ve erişilebilir şekilde gidermesine olanak sağlamaktadır. Ticari banka şube sayısında yaşanan düşüş, iş fırsatlarının geliştirilmesine yönelik fırsatların daha da arttırılması gerektiğini göstermektedir. Ticari banka şubelerinin sayısındaki azalma, bankaların dijital dönüşüm stratejilerinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Dijital bankacılık hizmetlerinin yaygınlaşması, müşterilerin fiziksel şubelere olan bağımlılığını azaltmıştır. Ancak, bu durumun bazı olumsuz etkileri de olabilir. Özellikle, dijital bankacılık hizmetlerine erişimi olmayan veya bu hizmetleri kullanmakta zorlanan bireyler için finansal hizmetlere erişim zorlaşabilir. Ayrıca, ticari banka şubelerinin azalması, yerel ekonomilerde iş fırsatlarının azalmasına ve bankacılık sektöründe istihdamın düşmesine neden olabilir (Şekil 13).

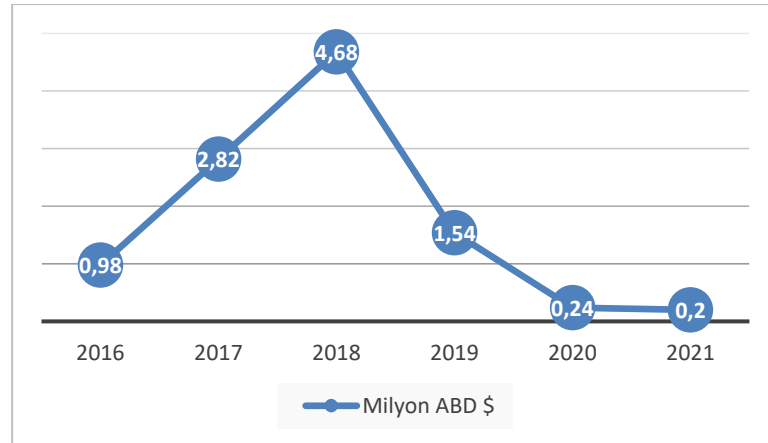
Şekil 13. 100.000 Yetişkin Başına Ticari Banka Şube ve ATM Sayısı

Kaynak: (TÜİK, 2024)

4.11. Ticari Destek Amaçlı Yardımların Görünümü

Ticaret taahhütler ve ödemeler için yardım, ticaret yardımında bulunan toplam Resmi Kalkınma Yardımı taahhütlerini ve brüt ödemelerini göstermektedir. Gösterge, ticaret yardımında

bulunan ülkelerin gelişmekte olan ülkelere yaptığı Resmi Kalkınma Yardımlarının ve diğer resmi para akışlarının toplamından oluşmaktadır. 2016’dan 2018’e kadar Türkiye’ye yapılan ticari taahhütler ve ödemelerin fazla olduğu görülmektedir. Ancak 2018’den sonra yapılan ticari taahhütlerin ve ödemeler için yardımlar azalmıştır. En düşük yapılan ticari taahhütler ve ödemeler için yardım 2021’de gerçekleşmiştir. Türkiye’ye yönelik yapılan ticari taahhütlerin ve ödemeler için yardımın azalması, gelişmiş ülkelerin ve iş dünyasının Türkiye ile ticaret ve iş birliği konusundaki taahhütlerinin azaldığı anlamına gelmektedir. Bu durum, ekonomik, siyasi veya diğer faktörlerden kaynaklanabilmektedir. Dış ticarete yaşanan dengesizlikler, politik gerginlikler veya küresel ekonomik dalgalanmalar bu azalmaya neden olabilmektedir. 2018 sonrası dönemde küresel ekonomik belirsizlikler ve dalgalanmalar, gelişmekte olan ülkelere yapılan yardımları olumsuz etkileyebilir. Özellikle ticaret alanındaki gerilimler (ABD-Çin, ABD-Avrupa Birliği), Brexit ve COVID-19 pandemisi gibi küresel olaylar, gelişmiş ülkelerin dış yardımlarını kısıtlamalarına neden olmuştur. Türkiye’nin ekonomik büyüme hızındaki dalgalanmalar, yüksek enflasyon oranları ve döviz kurlarındaki değişimler, yabancı yatırımcıların ve gelişmiş ülkelerin Türkiye’ye yönelik ticaret taahhütlerini azaltmalarına yol açmış olabilir. Bu durumda, Türkiye’nin uluslararası ticaret ve iş birliği stratejilerini yeniden değerlendirmesi ve yatırım ortamını iyileştirmesi gerektiği sonucuna varılmaktadır. Bu durum, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği ve küresel rekabet gücünün artırılması açısından kritik öneme sahiptir. Ayrıca, yatırım ortamının iyileştirilmesi, yabancı sermaye girişlerini teşvik ederek ekonomik kalkınmayı destekleyecek ve istihdam olanaklarını artıracaktır (Şekil 14).

Şekil 14. Ticari Taahhütler ve Ödemeler İçin Yardım

Kaynak: (TÜİK, 2024)

5. SONUÇ

İlk kez ILO tarafından gündeme getirilen insana yakışır iş kavramı, sürdürülebilir kalkınma amaçlarının sekizinci hedefini oluşturmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma hedefi olarak insana yakışır iş ve ekonomik büyüme birlikte ele alınmıştır. İşgücü piyasalarında insana yakışır işlerin var olması ve sayısının artırılması ile sürdürülebilir ekonomik büyüme hedefine ulaşabilmektedir. Bu nedenle, insana yakışır iş kavramını ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi bir bütün olarak incelemek gerekmektedir. ILO raporuna göre, küresel işsizliğin, çalışan yoksulların ve kayıt dışı istihdamın daha da artması beklenmektedir. Özellikle G20 ülkelerinde enflasyon artışlarına bağlı olarak net gelirden ve yaşam standartlarında düşüş olduğu görülmektedir. Türkiye’nin mevcut durumu, insana yakışır işlerle birlikte kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyüme hedefine ulaşılması noktasında on iki alt gösterge üzerinden genel olarak değerlendirildiğinde, sürdürülebilirlik bilincinin artmasıyla üretim ve tüketim anlayışlarında değişim yaşandığı görülmektedir. Öte yandan, kişi başına ve çalışan başına düşen reel

GSYİH’nin düştüğü gözlemlenmektedir. Reel GSYİH’deki düşüşler, istihdam da daralma yaşandığının bir göstergesidir. Türkiye’de işsizlik oranlarında azalmalar gerçekleşse bile gerçekleşen üretim artışlarının ve ihracatın katma değeri düşük sektörlerde (otomotiv ve dayanıklı tüketim malları vb.) yoğunlaşması nedeniyle istihdam artışları sınırlı kalmaktadır. Sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için katma değeri yüksek ileri teknolojiye sahip nitelikli işgücünün var olduğu sektörlerin sayısının ve ihracat payının artırılması gerekmektedir. Bunun yanı sıra, enflasyona bağlı olarak satın alma gücünde yaşanan düşüşler net gelir düzeyinde azalmaya yol açmakta ve çalışan yoksul sayısını artırmaktadır. Bir ekonomide insana yakışır işler, adil ücret koşullarını sağlayarak yoksulluğun azaltılmasında, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliğin sağlanmasında kilit bir rol oynamaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi doğrultusunda Türkiye’de insana yakışır işler yeterli sayıda yaratılamamaktadır. ILO’nun “insana yakışır iş açığı” olarak nitelendirdiğini bu durum çalışma haklarının, istihdam fırsatlarının, sosyal korumanın ve sosyal diyalogun istenilen düzeyde sağlanmadığını ifade etmektedir. Türkiye’de cinsiyet ve yaşa göre en fazla işsizliğin 20-24 yaş arasında ve kadınlarda olduğu görülmektedir. İşgücü piyasalarında en kırılgan gruplar, genç kadınlardır. Artan finansal yatırımlarla KOBİ’lerin çoğunun resmiyete kavuştuğu ve kayıt dışı çalışanların sayısında azalmalar gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Kadınların kayıt dışı çalışma oranları, erkeklere göre oldukça fazladır. Kayıt dışı çalışanların oranıyla mevcut durum ölçülerek alınabilecek önlemlerin etki düzeyi tespit edilebilir. Bu bağlamda, KOBİ’lerin resmiyet kazanmasını teşvik eden politikaların yanı sıra, kadınların işgücü piyasasında daha güvenceli ve kayıtlı işlerde istihdam edilmesini sağlayacak önlemler alınmalıdır. Ayrıca, tarım ve tarım dışı sektörlerde kayıt dışı istihdamın azaltılması için sektörel bazda özel politikalar geliştirilmelidir. Çalışan çocuk sayısında dönemsel azalmalar yaşansa da hala üst seviyelerdedir. Ortalama saatlik brüt ücretler, genç çalışanlarda daha düşüktür. Ölümcül ve ölümcül olmayan iş kazalarında yaşanan artışlar, çalışma koşullarının hala istenilen uygunlukta olmadığını yansıtmaktadır. Cinsiyete göre bakıldığında, ölümcül ve ölümcül olmayan iş kazalarının en fazla erkeklerde gerçekleştiği görülmektedir. Diğer yandan, eğitim kalitesinde değişiklikler yapılarak uygulamalı eğitim sistemine geçiş yapılması ve mesleki eğitimlerin desteklenmesi ne eğitimde ne istihdamda olanların istihdam oranlarına olumlu etki yapmıştır. Eşit işe eşit ücret ve insana yakışır iş koşullarının sağlanması için çeşitli politika önerileri geliştirilebilir. Kadınlar ve gençler için özel eğitim ve mesleki eğitim programları düzenlenerek işgücü piyasasında daha rekabetçi hale gelmeleri sağlanabilir. Cinsiyet temelli ücret eşitsizliklerini azaltmak için yasal düzenlemeler yapılmalı ve işverenler bu konuda teşvik edilmelidir. Kadınların işgücü piyasasına katılımını artırmak için esnek çalışma saatleri, çocuk bakım hizmetleri ve işyerinde cinsiyet eşitliği politikaları gibi önlemler alınmalıdır. Gençlerin işgücü piyasasına geçişini kolaylaştıran staj ve çıraklık programları gibi uygulamalar yaygınlaştırılmalıdır. Dezavantajlı grupların sosyal güvenlik haklarının korunması ve iş güvencesinin sağlanması için politikalar geliştirilmelidir. Ücret eşitsizliklerini azaltmak ve düşük ücretli meslek gruplarının yaşam standartlarını iyileştirmek için düşük ücretli meslek gruplarındaki bireylerin eğitim ve mesleki eğitim olanaklarına erişimini artırarak onların işgücü piyasasında daha rekabetçi hale gelmeleri sağlanabilir. Asgari ücretin artırılması ve düzenli olarak güncellenmesi, düşük ücretli çalışanların yaşam standartlarını iyileştirebilir. Gençlerin iş bulma şanslarını artırmak için ekonomik destek paketleri ve teşvikler uygulanmalıdır. Çocuk işçiliğini azaltmak için eğitim, sosyal destek ve farkındalık kampanyaları gibi politika önlemleri alınmalıdır. İş kazalarının azaltılması ve güvenli çalışma ortamlarının sağlanması için (iş sağlığı ve güvenliği) İSG eğitimleri (işçilerin ve işverenlerin İSG konusunda bilinçlendirilmesi ve düzenli eğitimlerin verilmesi), denetimler (işyerlerinde İSG denetimlerinin sıklaştırılması ve ihlallerin caydırıcı yaptırımlarla cezalandırılması) ve teknolojik yatırımlar (işyerlerinde güvenlik teknolojilerinin kullanılması ve iş süreçlerinin otomasyonu) gibi politika tedbirleri uygulanmalıdır.

İstihdam yaratan ve kültürel mirası destekleyen sürdürülebilir turizmin GSYİH’deki payı artmıştır. Sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için mevcut payın daha da artırılması ve turizm sektöründeki nitelikli insan kaynağını geliştirilmesine yönelik politikaların uygulanması gerekmektedir. Turizm sektöründe çalışanların eğitim düzeyini artırmak ve mesleki becerilerini geliştirmek için eğitim ve mesleki eğitim programları yaygınlaştırılmalıdır. Çevresel ve kültürel değerleri koruyan sürdürülebilir turizm uygulamaları teşvik edilmelidir. Turizm sektörüne yönelik yatırımların artırılması için teşvikler sağlanmalıdır. Türkiye’nin turizm potansiyelini uluslararası alanda tanıtmak için pazarlama ve tanıtım faaliyetleri artırılmalıdır. Kaynak verimliliğini artırmak için, sürdürülebilir üretim ve tüketim politikalarının daha da güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu politikalar hem ekonomik büyümeyi desteklemeli hem de çevresel sürdürülebilirliği sağlamalıdır. Özellikle KOBİ’lerin sürdürülebilir üretim yöntemlerine geçişini teşvik eden finansal destekler ve eğitim programları, kaynak verimliliğini artırmada etkili olabilir. Türkiye’de ATM sayısının artması, bireylerin günlük ihtiyaçlarını güvenli, kolay ve erişilebilir şekilde gidermesine olanak sağlarken ticari banka şube sayısında yaşanan düşüş, iş fırsatlarının geliştirilmesinin önünde engel teşkil etmektedir. Bu durum, finansal erişimin istenilen düzeyde sağlanmadığını göstermektedir. Türkiye’ye yönelik yapılan ticari taahhütlerin ve ödemeler için yardımların azaldığı görülmektedir. Bu azalmalar, ekonomik, siyasi vb. diğer faktörlerden, dış ticaret hacminde ve küresel ekonomide yaşanan dalgalanmalardan ve politik huzursuzluklardan kaynaklanmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınmanın temel hedeflerinden biri olan insana yakısr iş ve ekonomik büyüme hedefi, küresel işsizlik ve yoksulluk sorunun çözümünde önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye’deki insana yakısr iş açığının kapatılabilmesi için ekonomik, sosyal ve çevresel politikaların eşgüdömlü bir şekilde hareket etmesi gerekmektedir. Eğitim ve istihdam politikalarının bütünleştirilmesi yönünde yapılan çalışmalar istihdam oranlarını olumlu yönde etkilemektedir. Sürdürülebilir ekonomik büyüme, bir ekonomide gelişmişliği ifade eden bir durumdur. Üretim artışları, sermaye yatırımları ve istihdamda insana yakısr işlerin varlığı ile sürdürülebilir bir ekonomik büyüme mümkün olabilmektedir.

Etik Beyan

“Türkiye’de İnsana Yakısr İş ve Ekonomik Büyümenin Görünümü” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiğı kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

Aca, Z. ve Akdamar, E. (2022). Türkiye’de İnsana Yakısr İş: Bağlam, Kavramsallaştırma ve Değerlendirme: Bir Alan Araştırması. *Journal of Management and Economics Research*, 20(1), 271-291.

Anker, R., Chernyshev, I., Egger, P., Mehran, F. ve Andritter, A.J. (2002). Measuring Decent Work with Statistical Indicators, Working Paper No: 2, *Policy Integration Department Statistical*

Yolvermez, B. (2025). Türkiye’de İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyümenin Görünümü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 447-473

Development and Analysis Group International Labor Office, Geneva, 1-83. (https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@integration/documents/publication/wcms_079089.pdf) (05.07.2024)

Bourdeau, L. (1999). National Report: Sustainable Development and Future of Construction In France. France: Centre Scientifique Et Technique Du Bâtiment.

Burchell, B., Kirsten, S., Agnieszka, P. ve Agloni, N. (2014). The Quality of Employment and Decent Work: Definitions, Methodologies and Ongoing Debates. *Cambridge Journal of Economics*, 38, 459-477.

Çetin Aydın, G. (2021). İnsana Yakışır İş ve Çalışan Yoksullar: İşgücü Piyasası Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 4 (1), 18-36.

Çetinkaya, E. ve Yıldırım alp, S. (2012). İnsana Yakışır İş Bağlamında Türkiye İşgücü Piyasasında Kadınların Durumu. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 153-172.

Çolak, A. (2019). Sosyal Politikanın Uluslararası Taraftarlarından Uluslararası Çalışma Örgütü ve Küreselleşme. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 73-84.

Dur, V. (2015). Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) Sosyal Güvenlik Politikalarındaki Dönüşüm. *Karatahta İş Yazıları Dergisi*, 3, 127-154.

Dübüş, U. (2017). *Wagner ve Keynes Hipotezlerinin Test Edilmesi: Türkiye Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ.

Eğilmez, M. (2012). Kendime Yazılar, “Bir Sayfada GSYH Dersi”. (<https://www.mahfiegilmez.com/2012/01/bir-sayfada-gsyh-dersi.html>). (02.07.2024)

Erdinç, Z. (2013). *İktisadi Büyüme Kavramı*. Günsoy, G. ve Erdinç, Z. (Ed.). *İktisadi Büyüme içinde (Ünite 1)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Erdoğan, S. ve Kutlu, D. (2014). Dünyada ve Türkiye’de Çalışan Yoksulluğu: İşgücü Piyasası ve Sosyal Koruma Politikaları Bağlamında Bir Değerlendirme. *Çalışma ve Toplum*, 2(41), 63-114.

Erdut, Z. (2003). *Küreselleşme Bağlamında Uluslararası Sosyal Politika ve Türkiye*. 2. Baskı. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Erdut, T. (2005). İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü. *Çalışma ve Toplum*, 3(6), 11-49.

GBD 2015 SDG Collaborators. (2016). Measuring The Health-Related Sustainable Development Goals in 188 countries: A Baseline Analysis From The Global Burden of Disease Study 2015, *The Lancet*, 388 (10053), 1813-1850.

Gedik, Y. (2020). Sosyal, Ekonomik ve Çevresel Boyutlarıyla Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma. *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 3 (3), 196-215.

Göker, Z. ve Dane, K. (2013). Tam İstihdamın Sağlanmasında Maliye Politikasının Rolü ve Postkeynesyen Çözüm Önerileri. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 13 (26), 103-119.

Gönerigök, M. ve Oğur, K. (2018). Prekarya Sosyolojisi: Ücretli Öğretmenler Örneği. *Dil ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 138-156.

Güloğlu, T., Korkmaz, A. ve Kip, M. (2003). Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam Gerçeğine Bir Bakış. *Sosyal Siyaset Konferansları*, 51-95.

- Yolvermez, B. (2025). Türkiye’de İnsana YakıŖır İŖ ve Ekonomik Büyümenin Görünümü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik AraŖtırmalar Dergisi*, 27(48): 447-473
- Günaydın, D. (2015). İnsana YakıŖır İŖ: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. *International Journal of Social Science*, 37, 123-148.
- ILO (International Labour Organization). (2024). World Employment and Social Outlook: Trends 2024. (<https://www.ilo.org/publications/flagship-reports/world-employment-and-social-outlook-trends-2024>). (03.07.2024)
- IŖıęıçok, Ö. (2018). ÇalıŖma YaŖamının Kalitesinin Arttırılmasında İnsana YakıŖır İŖ. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 6, 302-311.
- Kapar, R. (2007). Uygun İŖ Açığı: İnsana YaraŖmayan İŖler. *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 29 (Ocak-Ŗubat-Mart), 2-10.
- Kartal, C. ve Mütefekkir, B. (2020). İran Ekonomisinde Reel Efektif Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İliŖki (1979-2017). *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 1-14.
- Kaya, S. (2020). İnsana YakıŖır İŖ Açığı: ÇalıŖan Yoksulluğu Açısından Bir Değerlendirme. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 79, 55-106.
- Koçali, K. (2021). Sosyal Güvenlik Kurumu’nun 2012-2020 Yılları Arasında İŖ Kazaları Göstergelerinin Standardizasyonu. *Akademik YaklaŖımlar Dergisi*, 12 (2), 302-327.
- Munck, R. (2013). The Precariat: A View From the South. *Third World Quarterly*, 34(5), 747-762.
- OECD ve EUROSTAT (2005). *Oslo Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data*, 3rd Edition. (https://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/oslo-manual_9789264013100-en). (04.07.2024)
- Palaz, S. (2005). Düzgün İŖ (Decent Work) Kavramı ve Ölçümü: Türkiye ve OECD Ülkelerinin Bir KarŖılaŖtırması. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 50: 479-505.
- Peçe, M. A., Ceyhan, M. S. ve Akpolat, A. (2016). Türkiye’de Gelir Dağılımının Ekonomik Büyümeye Etkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *International Journal of Cultural and Social Studies (Int-JCSS)*, 135-148.
- Petek, A., Doğaner, M.B. ve Altun, C. (2022). BİST-100’ü Etkileyen Reel Efektif Döviz Kuru, Cds,Politika Faizi ve Reel Gsyih İliŖkisinin Asimetrik Nedensellik Analizi. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 8(63), 1585-1597.
- Selamoğlu, A. (2002). GeliŖmiŖ Ülkelerde İstihdam Politikaları, Esneklik Arayışı ve Etkileri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (4), 33-63.
- Shefer, D. ve Frenkel, A. (1998). Local Milieu and Innovations: Some Empirical Results. *The Annals of Regional Science*, 32(1), 185-200.
- Standing, G. (2011). *The Precariat - The New Dangerous Class*, Bloomsbury Academic, Newyork, USA.
- Sustainable Development Report (2020). *The Sustainable Development Goals and Covid-19*. (<https://www.sustainabledevelopment.report/reports/sustainable-development-report-2020/>) (01.07.2024)
- Tınar, M. Y. ve Ulusoy, T. (2017). ÇalıŖma KoŖullarının İnsancalaŖtırılmasında ÇalıŖan Memnuniyet Anketinin Rolü – Uygulamadan Bir Örnek Analizi. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, Özel Sayı: 22, 115-125.

Yolvermez, B. (2025). Türkiye’de İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyümenin Görünümü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 447-473

UN (United Nations) Türkiye. (2024). *Sürdürülebilir Kalkınma Amacı 8: İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme*. (<https://turkiye.un.org/tr/sdgs/8>) (03.07.2024)

UNDP (United Nations Development Programme). (2024). *Sürdürülebilir Kalkınma için Amaçlar*. (<https://www.kureselamaclar.org/amaclar/insana-yakisir-is-ve-ekonomik-buyume/>) (04.07.2024)

UNICEF ve ILO. (2020). *Çocuk İşçiliği 2020 Küresel Tahminler, Eğilimler ve Önümüzdeki Yol*. (<https://www.ilo.org/tr/publications/cocuk-isciligi-2020-kuresel-tahminler-egilimler-ve-onumuzdeki-yol>) (08.07.2024)

Us, K. ve Akbıyık, N. (2023). Tarım Sektöründe İstihdam ve Çalışanların Sosyal Güvenliği. *Econharran*, 7(12), 25-36.

Yücel, Y. ve İzdeş, Ö. (2017). Gelişmekte olan Ülkelerde “İnsana Yakışır İş”i Ölçmek: Türkiye için Öneriler. *Ekonomik Yaklaşım*, 28(104), 1-37.

Yüceol, H.M. (2006). Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve İşsizlik İlişkisinin Dinamikleri. *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 21(243), 81-95.

Extended Abstract

Outlook for Decent Work and Economic Growth in Turkey

Aim

The economic, environmental and social unrest experienced today has brought the concept of sustainability to the agenda. With the concept of sustainability coming to the fore, countries have begun to create and develop social development strategies. Under the name of sustainable development, the understanding of finding solutions to environmental concerns has changed with the understanding that environmental concerns cannot be achieved without addressing economic and social concerns and that all these factors are systematically interconnected. The concept of decent work, first brought to the agenda by the International Labor Organization (ILO), is among the sustainable development goals. Decent work refers to jobs that have fair wages and working conditions, equal pay for equal work, occupational health and safety, social security and labor rights. Poverty and high unemployment constitute obstacles to achieving sustainable economic growth. A stable, inclusive sustainable economic growth can be achieved in a labor market where decent work is available. The study aims to analyze Turkey’s current situation in achieving the goal of decent work and economic growth, which is one of the fundamental goals of sustainable development.

Method

In the study, the concept of decent work is first addressed, and the goals and sub-goals of decent work and economic growth are explained. Then, Turkey’s decent work and economic growth outlook is analyzed based on TÜİK SDG data. Finally, a general assessment of Turkey’s decent work and economic growth outlook is made with the obtained data. Turkey’s current situation has been evaluated in general terms based on twelve sub-indicators in terms of achieving the goal of inclusive and sustainable economic growth with decent jobs.

Findings

With the increase in sustainability awareness in Turkey, it is observed that there is a change in production and consumption approaches. On the other hand, it is observed that real GDP per capita and per employee has decreased. Decreases in real GDP are an indication of a decrease in employment. Even if unemployment rates decrease in Turkey, employment increases remain limited due to the concentration of production increases and exports in low value-added sectors (automotive and durable consumer goods, etc.). In Turkey, the highest unemployment rate by gender and age is observed to be between the ages of 20-24 and among women. The most vulnerable groups in labor markets are young women. It is observed that with increasing financial investments, most SMEs have become official and the number of unregistered employees has decreased. The unregistered employment rates of women are considerably higher than those of men. Although there have been periodic decreases in the number of working children, they are still at high levels. Average hourly gross wages are lower among young employees. The increases in fatal and non-fatal work accidents reflect that working conditions are still not at the desired level. When examined by gender, it is seen that fatal and non-fatal work accidents occur most among men. On the other hand, making changes in the quality of education, switching to an applied education system and supporting vocational training have had a positive effect on the employment rates of those who are neither in education nor in employment. The share of sustainable tourism in GDP has increased, creating employment and supporting cultural heritage. While the increase in the number of ATMs in Turkey allows individuals to meet their daily needs in a safe, easy and accessible way, the decrease in the number of commercial bank branches poses an obstacle to the development of business opportunities. Aid for commercial commitments and payments to Turkey has decreased.

Conclusion

In order to achieve sustainable economic growth, the number of sectors with high value-added, high-tech, and qualified workforce and their export share must be increased. In line with the realization of sustainable development goals, decent jobs cannot be created in Turkey in sufficient numbers. This situation, which the ILO describes as a "decent work deficit", indicates that labor rights, employment opportunities, social protection and social dialogue cannot be provided at the desired level. In addition, decreases in purchasing power due to inflation lead to a decrease in net income and increase the number of working poor. The goal of decent work and economic growth, one of the fundamental goals of sustainable development, plays an important role in solving the global unemployment and poverty problem. It is important for economic and social policies to act in a coordinated manner in order to close the decent work gap in Turkey.

TAX INCENTIVES FOR RENEWABLE ENERGY IN TURKEY AND THE EU-27*

İclal DAĞLIOĞLU ŞANLI¹

Abstract

While increasing energy use has negative impacts on the environment and life, renewable energy (RES) sources have the potential to reduce these impacts. In this study, tax incentives in increasing renewable energy investments and consumption are compared on the basis of Turkey and EU-27 practices. The literature and the legal legislation in Turkey are analysed and the practices are supported with numerical data. In EU-27 countries, it is observed that incentives related to different taxes are used together and advantages are provided to small-scale investments. In Turkey, there is a need for simplification of the legislation, balancing of supply and demand side incentives and regulations covering small-scale investments. The aim of the study is to show how tax incentives can be structured in YEN support mechanisms with examples from EU-27. Thus, it is aimed to contribute to both the literature and the development of innovation incentives in Turkey.

Keywords: Renewable Energy, Public Economics, Tax Policies, Tax Incentives.

JEL Classification: K32, H2, H23, H71

TÜRKİYE VE AB-27’DE YENİLENEBİLİR ENERJİYE YÖNELİK VERGİ TEŞVİKLERİ

Öz

Artan enerji kullanımı, çevre ve yaşam üzerinde olumsuz etkiler yaratırken, yenilenebilir enerji (YEN) kaynakları bu etkileri azaltma potansiyeline sahiptir. Bu çalışmada, YEN yatırımları ve tüketiminin artırılmasında vergi teşvikleri, Türkiye ve AB-27 uygulamaları temelinde karşılaştırılmıştır. Literatür ve Türkiye’deki yasal mevzuat incelenerek uygulamalar sayısal verilerle desteklenmiştir. AB-27 ülkelerinde, farklı vergilere ilişkin teşviklerin birlikte kullanıldığı ve küçük ölçekli yatırımlara da avantajlar sağlandığı görülmektedir. Türkiye’de ise mevzuatın sadeleştirilmesi, arz ve talep yanlı teşviklerin dengelenmesi ve küçük ölçekli yatırımları da kapsayan düzenlemelere ihtiyaç vardır. Çalışmanın amacı, AB-27’den örneklerle YEN destek mekanizmalarında vergi teşviklerinin nasıl yapılandırılabilirliğini göstermektir. Böylece hem literatüre hem de Türkiye’deki YEN teşviklerinin gelişimine katkıda bulunulması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir Enerji, Kamu Ekonomisi, Vergi Politikaları, Vergi Teşvikleri.

JEL Sınıflandırması: K32, H2, H23, H71, Q56

* Bu çalışma Prof. Dr. Ramazan ARMAĞAN danışmanlığında ve Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı SDÜÖYP-05240-DR-12 nolu proje kapsamında yazar tarafından hazırlanan “Sürdürülebilir Kalkınma Perspektifinden Yenilenebilir Enerjiye Yönelik Vergisel Teşvikler: Türkiye ve Avrupa Birliği Karşılaştırması” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, e-posta: iclaldaglioglu@sdu.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0841-4158>.

1. INTRODUCTION

The increasing use of energy in the world forces many problems and many actors, especially states, to cooperate in finding solutions to these problems. On the one hand, the danger of depletion of energy resources, on the other hand, the negative effects of fossil fuels, which are called traditional fuels, on life, especially on the environment, have led to an increase in the importance of RE resources.

Supporting the transition from traditional to RE sources remains crucial under current conditions. The long payback periods of RE investments and other financial barriers adversely affect progress in this sector. Despite its high social benefits, RE is financially more costly compared to conventional energy sources. For this reason, although developments in the field of RE continue rapidly, they are still at a low level compared to traditional energy technology investments. This situation hinders the realization of sustainable development and the reduction of the negative impacts caused by fossil fuels. For these reasons, states play a regulatory, supervisory, and supportive role in the development and dissemination of RE resources.

This study is structured as follows: The first section explores the relationship between sustainable development, RE and tax incentives. The second section analyzes the legal framework in Turkey. The third section presents the practices in EU-27 countries. The final section offers a comprehensive comparison of tax incentives between Turkey and the EU-27. This study employs a literature review and practical analysis to examine the subject. The primary objective is to demonstrate how tax incentives can be designed within the RE support mechanism, drawing on examples from the EU-27. The study aims to contribute both to the academic literature and to the development of tax incentives in Turkey, thereby accelerating advancements in the RE sector.

2. SUSTAINABLE DEVELOPMENT, RE AND TAX INCENTIVES

2.1. Sustainable Development and RE

With globalization, borders become increasingly porous, and environmental and economic conditions arising even at the local level can have far-reaching impacts on other regions. Environmental costs are externalized and may affect distant locations and ecosystems (Najam et al., 2007: 5-6). The danger of depletion of non-renewable energy resources forces countries to produce policies in this field. For a long time, the importance given by states to economic growth and development has prevented them from taking necessary steps on issues such as natural resource utilization and environmental pollution (Özdemir, 2009:3). Today, environmental problems and sustainability of resources are addressed together within the framework of sustainable development.

According to Townsend (2007:9), while there is an urgent need for solutions to environmental problems such as global warming, the existing economic structure is one of the biggest obstacles to this realization, therefore states need to play a decisive role in investment decisions and guide this process.

RE production costs have been declining sharply over the last decade due to continuously improving technologies, economies of scale, competitive supply chains. Between 2010 and 2019, the cost of electricity from utility-scale solar photovoltaics (PV) decreased by 82%. Replacing 500 gigawatts (GW) of existing coal-fired power plants with newly installed solar photovoltaic (PV) and onshore wind energy systems is projected to result in an annual reduction of approximately 1.8 gigatonnes of CO₂ emissions. This reduction equates to a 5% decrease in global CO₂ emissions when compared to the total emissions from the preceding year (International Renewable Energy Agency [IRENA], 2020:11).

Energy policies in the world are evolving towards cleaner and more secure energy technologies. In addition, EU-27 countries and some developed economies are trying to reduce energy-intensive

industries and shape their economies under the leadership of sectors that require lower energy use (Tonus, 2004:10). Despite the COVID-19 pandemic, RE production continued to grow with new capacity additions even in 2020, albeit below previous forecasts. The modularity of RE sources, their rapid scalability, job creation potential, and their ability to enhance competitiveness are increasingly appealing due to the economic incentives provided by various countries (IRENA, 2020:13). The contribution of RE sources to electricity generation is growing due to new investments. By the end of 2022, RE accounted for 40% of global installed capacity. In 2022, the largest increase in RE capacity to date was observed, with year-on-year additions totaling approximately 295 GW and a 9.6% increase in the total RE capacity. Solar power alone contributed nearly two-thirds of these additions, with an increase of 192 GW, while wind power added 75 GW (IRENA, 2023a). Advances in RE technologies and incentive mechanisms have significantly reduced the cost of RE, thereby accelerating the sector's development.

2.2. Tax Incentives and RE

Tax incentives are a key support mechanism employed in the RE sector to stimulate production, consumption, and technological advancement. An increasing number of states are implementing tax reductions to support RE sources in energy production, with the aim of reducing carbon emissions and ensuring energy security. Various tax incentives are being introduced to promote the use of RE sources (KPMG, 2011:1).

Bahar et al. (2013:43) state that investment-based tax incentives can be granted to investors in the field of RE, either partially or fully exempt from tax obligations, for both commercial and household applications, and these applications may vary from country to country. For commercial applications, some countries provide Value-added taxes (VAT) deductions or exemptions for investments in electricity generation facilities generated from RE sources, while others provide VAT deductions for services and materials used in similar commercial investments.

In addition to investment-based tax incentives, another support instrument is production-based tax incentives. Various tax facilities and advantages are provided to both producers and consumers in order to increase RE production. According to Clement et al. (2005:3), production tax incentives are the provision of tax deductions or tax credits at an agreed rate per kilowatt hour produced by RE facilities.

Heshmati et al. (2015:91) state that tax incentives are applied to consumers as well as producers and investments in the support of RE resources. Tax credits, which are used among policies targeting consumption, are also used in the installation and purchase of RE investments. Uluatam (2010:37) at the same time, these incentives are not only for large-scale investments but also for small-scale individual installations. Faber et al. (2001:25) consider various tax incentives, such as income tax deductions as well as electricity production tax exemptions, as complementary to other support mechanisms (such as subsidies and rebates), and state that the practices in Denmark and Sweden in particular demonstrate the importance of tax incentives within the RE support mechanism.

Some taxes are classified as incentive taxes, designed to guide and motivate both producers and consumers toward specific objectives. These taxes aim to influence the use of particular inputs, pollutants, or services by altering their prices, thereby encouraging or discouraging certain behaviors (Özdemir, 2009:18). For example, Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD] (2015:21) emphasizes that household and commercial RE consumption decisions are influenced by consumer-oriented investment credits, sales and consumption tax deductions, VAT deductions, customs duty deductions for RE installation equipment of households and commercial buildings, and taxes on conventional fuels. While tax incentives can lower the costs of RE resources (Clement et al., 2005:3-4),

energy production costs are expected to rise with the imposition of energy taxes. Consequently, the impact of such taxes will vary depending on factors such as usage patterns, production output, and the quantity of energy consumed.

Tax incentives provide a great deal of flexibility with respect to consumers and investment types and technology differences. Tax incentives can target a single RE technology or all technologies. At the same time, only residents and businesses in a certain geographical area can be supported or nationwide companies can be supported. Some types of incentives focus on equipment installation while others focus on equipment production. Some programs are limited to a few years while others have no time limit (Clement et al., 2005:5). In general, it can be said that the most widely used tax incentives are corporate tax (CT) rate reductions, i.e. discounted CT. The intensity of use of other incentives varies between developed and developing countries. In OECD countries, the declining balances method, special reductions in CT and reductions in other taxes are widely used tax incentives. In developing countries, tax holidays, import duty exemptions and refunds, and reduced CT rates are widely used (OECD, 2007:8).

There is a general consensus in the dairy literature that Tax Incentives have a positive impact especially on RE investments (Kaya and Bayraktar, 2021:201). In the study, tax incentives for supporting RE resources are discussed as: diminishing balances method, personal income tax (PIT) incentives, VAT deductions or exemptions, other consumption taxes and environmental taxes (electricity, taxes on fossil fuels, etc.), customs duty exemptions, CT incentives, R&D tax incentives and property tax incentives.

3. LEGAL LEGISLATION ON RE AND INCENTIVE MECHANISM IN TURKEY

The role of energy in the Turkish economy is becoming increasingly important, with energy imports contributing significantly to the foreign trade deficit. This, in turn, constitutes a substantial portion of the account deficit. As energy imports rise, the foreign trade deficit shows a parallel upward trend, further highlighting the critical impact of energy on the country's economic balance (Soydal et al., 2012:131). While Turkey's energy import dependency ratio was 65.3% in 2000, this ratio increased to 70.8% in 2021. In the EU-27, it decreased from 56.2% in 2000 to 55.5% in 2021 (Eurostat Database, 2023a). While in 1990, the contribution of RE resources in primary energy consumption in Turkey was 18.4%, this ratio reached 15.6% by 2021 due to the decrease in fuel wood consumption and the increase in total energy consumption. In EU-27 countries, the contribution of RE resources in primary energy consumption was realized as 21.8% in the same year (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2024). Greenhouse gas emissions in the European Union have decreased in most sectors since 1990, except transportation. Emissions from energy supply, the largest source of EU-27 emissions, have fallen by about 43 percent since 1990. The reduction in energy supply emissions is one of the main drivers for the EU-27's annual net GHG emissions to fall by more than 30 percent from 1990 levels (Statista, 2024). In Turkey, the total amount of greenhouse gas emissions in 1990 was 228 million tons of CO₂ equivalent, while in 2022 it was 558.3 million tons of CO₂ equivalent. In 2022, the largest share in total greenhouse gas emissions in Turkey in terms of CO₂ equivalent was energy-related emissions with 71.8% (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2024). Energy accounts for a large portion of emission releases. Therefore, RE resources have an important role in achieving various environmental goals, especially in reducing greenhouse gas emissions, while reducing dependence on energy imports. Therefore, the importance of regulations in the field of RE in Turkey has increased especially in recent years.

3.1. Regulations For RE In Turkey

After the Law No. 5346 on the “Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına Dair Kanun” which entered into force in 2005, progress has been observed in the field of RE in Turkey. However, the lack of secondary regulations related to the RE legislation and relatively low levels of fixed price guarantees caused the level of investments in RE resources to be limited between 2005 and 2010. With the amendment to the RE Law in December 2010, higher feed-in tariffs and various cash and non-cash incentives were introduced for some resources. Thus, it can be said that the developments in the RE sector have gained momentum since 2010 compared to the 2005-2010 period (T. C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı [ETKB], 2014:11).

Law No. 6094 on the “Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına Dair Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” is considered as a very important step. Moreover, the implementation of a fixed price guarantee for the purchase of electricity generated from RE sources, with differentiated tariffs based on the type of energy and prices set in U.S. dollars, has significantly accelerated investments in this sector. Another noteworthy innovation is the introduction of a five-year domestic content incentive, coupled with the doubling of the upper limit for exemptions from licensing and company formation requirements.

With the amendments to Law No. 4628, the “Elektrik Piyasası Kanunu,” in 2007 and 2008, real and legal persons establishing generation facilities with a maximum installed capacity of five hundred kilowatts, as well as micro cogeneration facilities based on RE sources, were exempted from the requirement to obtain a license and establish a company, thereby simplifying the regulatory procedures for such facilities. In 2011, the “Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretimine İlişkin Yönetmelik” provided further clarification on these facilities through secondary legislation.

The “Elektrik Enerjisi Piyasası ve Arz Güvenliği Strateji Belgesi” outlines a target of achieving at least a 30%² share of RE sources in electricity generation by 2023. Key priorities for 2023 include fully harnessing the country’s hydroelectric potential for electricity generation, increasing wind energy's installed capacity to 20,000 MW, bringing the entire 600 MW geothermal potential into operation, and promoting the widespread use of solar energy by closely monitoring technological advancements in the field. In Turkey, by 2035, the installed capacity is projected to reach 29.6 GW in wind energy (24.6 GW onshore and 5 GW offshore) and 52.9 GW in solar energy. The installed capacity for other renewable energy sources is expected to increase to 35.1 GW for hydroelectric power plants and a total of 5.1 GW for geothermal and biomass power plants (ETKB, 2022:14-15).

R&D activities play a crucial role in lowering the costs of RE resources and fostering the development of a sustainable market for these technologies. In 2010, with the “Enerji Sektörü Araştırma-Geliştirme Projeleri Destekleme Programına (Enar) Dair Yönetmelik”, many issues related to RE technologies and greenhouse gas mitigation were included in the scope of R&D projects to be supported³.

The “Enerji Verimliliği Strateji Belgesi 2012-2023” was adopted by the High Planning Council during its meeting on February 20, 2012. This document established key targets for 2012, including the promotion of buildings utilizing RE resources, improving energy efficiency, setting obligations for related projects, and the establishment of a specialized organization to oversee and support initiatives in this field.

² In 2022, the share of electricity generated from renewable sources in Turkey's total electricity production was 42% (Türkiye Elektrik İletim Anonim Şirketi [TEİAŞ], 2024).

³ This regulation on R&D activities is a positive progress.

3.2. Tax Incentives For RE In Turkey

It is observed that tax regulations on RE resources in Turkey have been developed since 2012. The tax incentives for RE resources in Turkey consist of the “Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar”, published in the Official Gazette dated June 19, 2012 and numbered 28328. With the Decree No. 2012/3305 on “Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar”, a new incentive system was introduced in 2012. With the general incentive mechanism, which forms a part of the investment incentive system, some tax incentives have been introduced that RE resources can also benefit from. According to the general incentive system, customs duty and VAT exemption is envisaged for investments that are not covered by other types of incentives and meet the minimum investment requirement according to regions. In addition, if the investments are realized in the sixth region, they can also benefit from income tax withholding support. Emphasis has been placed on supporting energy investments under the general incentive system. Within the framework of Decree No. 2012/3305, a discounted CT is applied to investments made under large-scale investment and regional incentive schemes. Pursuant to Article 32/A of the “Kurumlar Vergisi Kanunu” No. 5520, this practice involves applying reduced tax rates until the projected investment contribution amount is reached.

Support mechanisms applied to priority investments can benefit from regional supports applied in the fifth region. However, if these investments are located in the sixth region, they are subject to the regional incentives. These incentives consist of customs duty exemption, VAT exemption, tax deduction, employer's national insurance contribution support, investment location allocation and interest support. Additionally, under the framework of strategic investments, RE projects exceeding 50 million TL are eligible for various incentives, including exemptions from customs duties and VAT, tax reductions, employer national insurance contribution support, allocation of investment locations, and interest support. For investments exceeding 500 million TL, a VAT refund is also provided. Furthermore, income tax withholding and insurance premium support are available exclusively for investments in the sixth region. R&D and environmental investments benefit from VAT exemption, customs duty exemption and interest support, as well as income tax withholding and insurance premium support for investments realized in the sixth region (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2020a).

In the 2012 incentive program, it is seen that some adjustments were made in the following years with the articles added to the priority investments for RE resources and energy efficiency. These can be listed as follows:

(Paragraph added by Article 2 of the Cabinet Decree dated 27/1/2014 and numbered 2014/6058. Effective: 19.06.2012) Except for the "Non-Incentivized Investments" in Annex-4, investments for energy efficiency to be realized in existing manufacturing industry facilities with a minimum annual energy consumption of 500 TOE (tons of oil equivalent), providing at least 20% energy savings per unit product and with a maximum investment return period of 5 years, based on the project approval of the Ministry of Energy and Natural Resources.

(Paragraph added by Article 2 of the Cabinet Decree dated 27/1/2014 and numbered 2014/6058. Effective: 19.06.2012) Investments for the generation of electricity by recovery from waste heat in a facility (excluding natural gas based electricity generation facilities).

(Effective 19.11.2015, added by Article 1 of the Cabinet Decree dated 9/11/2015 and numbered 2015/8216) Investments in the manufacture of turbines and generators for RE production and the manufacture of blades used in wind energy production.

With the paragraph added by Article 1 of the Cabinet Decree dated 20/8/2015 and numbered 2015/8050, "Priority investments with a minimum fixed investment amount of over three billion Turkish

Liras are considered strategic investments. However, the amount of interest support to be provided for these investments cannot exceed seven hundred thousand Turkish Liras."

According to Provisional Art. 4 (a) and (b) of the "Elektrik Piyasası Kanunu" No. 6446, legal entities holding generation licenses will be granted a fifty percent discount on transmission system usage fees for a period of five years from the date of commissioning, and during the investment period, transactions related to generation facilities will be exempt from fees and papers issued will be exempt from stamp tax. No favorable arrangement is envisaged for RE resources. Within the scope of the privatization of electricity distribution companies and electricity generation facilities by this Law, it is stated that the gains arising from the transfer, merger, spin-off, partial spin-off transactions to be made until 31/12/2024 will be exempt from CT, and it is also added that the deliveries and services made within the scope of the said article will also be exempt from VAT. In addition, "Damga Vergisi Kanunu" No. 488 includes some exemptions for investments with investment incentive certificates.

Law No. 6745 on "Yatırımların Proje Bazında Desteklenmesi ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" and the Cabinet Decree No. 2016/9495 introduced a new investment incentive period as of September 7, 2016. Thus, in addition to the broad-based support system, project-based incentives were introduced. In this way, it has been deemed appropriate for RE projects (exceeding USD 100 million⁴), which will ensure supply security and reduce external dependency, to benefit from a wide range of incentives in line with the nature and needs of the project. The Ministry of Economy will issue incentive certificates to the projects whose minimum fixed investment amount exceeds the minimum amount determined and which are evaluated by taking these qualifications into consideration, and they will be able to benefit from one or more of the incentives offered. Accordingly, the tax incentives that RE projects that meet the conditions can benefit from can be counted as customs duty exemption, VAT exemption, VAT refund (for building construction expenditures), tax deduction and exemption, income tax withholding support⁵ (2016/9495 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, 2016: md.3).

Within the scope of income tax incentives, artisan exemption is a regulation that exempts small tradesman from income tax if they meet certain conditions. This exemption supports small businesses to continue their activities by reducing their tax burden. With the Law No. 7103 and subparagraph 9 added to Article 9 of the "Gelir Vergisi Kanunu" No. 193, "Real persons who produce electricity in facilities established in owned or rented residences based on renewable energy resources within the scope of activities that can be carried out without a license according to Law No. 6446, and who sell the surplus, will be able to benefit from tradesmen exemption" (Tok Demircan, 2024:57; 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu, md.9).

With Article 17 of Law No. 7161 dated 17/1/2019, an amendment was made to subsection (j) of the first paragraph of Article 13 of the VAT Law No. 3065. This subparagraph has been amended as "deliveries of goods and services to organized industrial zones and small industrial sites regarding the construction of water, sewage, treatment, natural gas, electricity, communication, renewable and other energy facilities and road construction and the construction of workplaces in small industrial sites, to them or to the economic enterprises created by them". Within the scope of this article, RE has been included within the scope of VAT exemption (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2020b).

⁴ Minimum 50 million TL within the scope of the Technology-Oriented Industrial Move Program and minimum 500 million TL for other investments (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2020b).

⁵ Other supports provided include employer's national insurance contribution support, investment location allocation interest and dividend support, energy, qualified personnel support, capital contribution, public procurement guarantee, infrastructure support, permission, allocation, licensing, license and registration facilitation (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2020b).

Finally, it should be noted that there is no other tax regulation directly related to the environment other than the sanitation tax in Turkey, even though the steering effect is very limited and the revenues from this tax are very low (Duman and Şare, 2016:89). In Turkey, there are no environmental taxes such as consumption tax, energy tax, etc. that are applied in a planned manner to support RE resources. In accordance with Cabinet Decree No. 2005/8704, a tax exemption has been introduced for the Special Consumption Tax (SCT) levied on gasoline when domestically produced bioethanol from agricultural products is blended with gasoline. This exemption applies to the portion of the SCT corresponding to the ratio of bioethanol in the blend, up to a maximum of 2% (2005/8704 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, 2005).

In Turkey, Motor Vehicle Tax (MVT) is one of the taxes that motor vehicles are subject to, while the other taxes are SCT and VAT applied at the initial purchase of the vehicle. While there is no privileged VAT regulation for electric and hybrid vehicles in Turkey, the SCT regulation for electric and hybrid vehicles is intended to encourage the sale of these vehicles. Regarding the MVT regulation, there is only a reduced rate for electric vehicles (Cengiz and Yavuz, 2020:101-103). Therefore, MVT is only used as a tax incentive tool to encourage electric vehicles.

With the Law No. 7521 “Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” published in the R.G. dated 26.07.2024 and numbered 32613, it was decided that hybrid vehicles will benefit from a reduced SCT rate if they meet the conditions regarding the emission values and other provisions of those that can be charged outside the vehicle. Although it is a positive regulation to take into account the emission release of these vehicles, it is still seen that this incentive will only be encouraging for certain model HEVs. When the SCT regulation is evaluated, it can be said that the SCT regulation especially for hybrid vehicles is insufficient to produce the expected results in supporting the sales of these vehicles. More importantly, there is no regulation specifically for the use of electricity from RE sources in alternative fuel vehicles. Therefore, emission-based taxation regulations are still needed.

Property tax exemptions provided for RE investments in Turkey are indirectly included in the “Emlak Vergisi Kanunu” No. 1319. Article 5 (g) provides temporary exemption for buildings constructed within the scope of investment incentive certificate. This paragraph states that ‘Buildings constructed within the scope of the Investment Incentive Certificate shall benefit from temporary exemption for a period of five years starting from the budget year following the date of the end of their construction.’ Article 15 of the same law also regulates temporary exemptions regarding land tax. As can be seen, although there is no special exemption for RE investments, investments made within the scope of the Investment Incentive Certificate can benefit from the general exemption provisions (Tok Demircan, 2024:61-62; 1319 Sayılı Emlak Vergisi Kanunu). Table 1 shows the sources of tax incentive legislation in the field of RE in Turkey. Tax incentives are basically based on the legal regulations in Table 1.

Table 1. Sources of Tax Incentive Legislation in the Field of RE in Turkey

Tax Incentives	Legal Regulation
Corporate Tax Incentives	Law No. 6446
	Law No. 6745
	Decision No. 2012/3305
Income Tax Incentives	Decision No. 2012/3305
	Law No. 6745
	Law No. 193
Value Added Tax Incentives	Decision No. 2012/3305
	Law No.3065
	Law No. 6745

	Law No. 6446
Stamp Duty Incentives	Law No. 6446
	Law No. 488
Customs Duty Incentives	Decision No. 2012/3305
	Law No. 6745
Property Tax Incentives	Law No. 1319
Special Consumption Tax Incentives	Decision No. 2005/8704
	Law No. 4760
Motor Vehicle Tax Incentives	Law No. 197

Source: (Related Laws and Decisions)

4. TAX INCENTIVES FOR RE IN EU-27

In accordance with the EU Directive 2009/28/EC, EU-27 countries are trying to increase their share in final energy consumption. In order to increase the share of RES in energy production and consumption, they are implementing various policies in order to increase both the investments in RES and their production and consumption. Increasing the share of RES in final energy consumption is an even more important issue especially for countries with high final energy consumption.

When Eurostat statistics on the share of RE in gross final energy consumption by sectors are analysed, it is seen that the share of RE sources in the final energy consumption of EU-27 countries increased from 9.6% in 2004 to 21.8% in 2021. The share of RES in the transport sector increased from 1.4% to 9.0%, in electricity generation from 15.8% to 37.7% and in heating and cooling from 11.7% to 22.9% for the same years (Eurostat Database, 2023b).

It is seen that tax incentives of RE support mechanisms are widespread in the world. In the KPMG (2016b:13-28) report, it is stated that in addition to production tax credits, investment tax credits are also applied in the USA. China, one of the world's leading countries in the field of R&D, applies a reduced CT rate to new technology initiatives in the field of R&D. It also provides a 50% VAT refund on the sale of energy from wind and geothermal energy. Mexico introduced a 30% tax credit for electric vehicle charging equipment investments in January 2017 OECD (2017c:61). To promote renewable energy, governments have also developed financial incentive policies. Within this framework, by maintaining low tax rates or providing tax exemptions, efforts are made to reduce the costs for investors. EU member states similarly support renewable energy sources through various tax incentive mechanisms (Kaya and Bayraktar, 2021:189). Member states support RE sources through various tax incentive instruments. These incentives to support RE sources consist of property tax incentives, diminishing balances method, tax incentives for R&D activities, customs duty incentives, investment and production tax credits, PIT incentives, CT incentives, VAT incentives, other consumption, energy, sales, fossil fuel, carbon dioxide tax, etc. environmental taxes. In addition, in the study, each tax incentive is divided into three groups as electricity, transport, heating and cooling and given with sample country applications.

4.1. PIT Incentives

Income and tax incentives can be defined as the exemption, reduction, or elimination of some or all taxes applied to the income of individuals and companies for a specific purpose. Through these discounts, deductions, and exemptions, the tax burden on individuals and companies is reduced. By lowering the cost of investments, the aim is to facilitate the financing of these investments for companies (Duran, 2003:37-38). Belgium and France provide exemptions based on the cost of investments for electricity generation. Belgium offers a PIT incentive only for solar PV technologies, while France provides this incentive for the cost of small wind, biomass and hydropower investments (up to a

maximum of 3kWp) (Cansino et al., 2011b:109). The Czech Republic, on the other hand, provides PIT exemption for investments in small hydro power (up to a maximum of 1 MW), solar photovoltaic systems, biogas and biofuel equipment, wind units and geothermal energy systems for own use, as well as income tax exemption on the income from the sale of electricity generated from RES (International Energy Agency [IEA] / International Renewable Energy Agency [IRENA], 2017; Cansino et al., 2010:6002). Luxembourg applies a similar exemption only for the sale of electricity from small-scale photovoltaic power plants. Income from the sale of electricity generated by small photovoltaic systems with a capacity of 1-4 kWp is not considered commercial and therefore not subject to tax (Cansino et al., 2010:6003). In Denmark, special agreements are required to exempt income from energy sales (Bundgaard and Lexner, 2011:515-516). The Netherlands, on the other hand, benefits from PIT exemption for capital investments in green funds (KPMG, 2016a:47). PIT exemptions for electricity generation are applied in six EU countries (Belgium, France, Czechia, the Netherlands, Denmark and Luxembourg) in order to support the RES. Some of these countries offer exemptions for RE investments, while others offer exemptions for earnings. In addition, some countries apply incentives limited to a single source of RES, while in other countries they are applied more broadly.

In terms of incentives for heating and cooling, Belgium offers a PIT deduction of 40% of expenditure on energy efficiency investments and certain energy technologies for heating (solar photovoltaic, solar-thermal and geothermal energy), while Greece offers a PIT deduction of 20% (expenditure related to solar energy and external heating) (International Energy Agency [IEA], 2009:56, 59; Cansino et al., 2011a:3808). Germany and France provide tax credits for some energy resource purchases and building renovations in the heating sector (Neuhoff et al., 2011:4-6; Najdawi, 2017). In Finland, 60% of labor costs are tax deductible, and in Sweden a certain proportion of the installation of RE equipment and renovations for heating purposes (EuroACE, 2009:21; Poblocka-Dirakis, 2017b). In Italy, a total of 55% of investment in solar thermal systems (and other energy efficiency investments) is deductible from PIT (Cansino et al., 2011a:3808). The PIT incentive in the field of heating and cooling is applied in seven EU countries, namely Belgium, Germany, Greece, France, Sweden, Finland, Italy. These incentives generally support these technologies by deducting a certain portion of investments from PIT.

4.2. CT Incentives

In order to attract foreign direct investments, both developed and developing countries apply a reduced CT rate on certain incomes as a tax incentive. This reduction can be applied to all foreign and domestic investors, or to income from specific activities, depending on its source (foreign-sourced income), to the income of non-residents, or to some combination of these (Clark, 2000:1146). As a tax incentive, investors may be granted full exemption from the application of CT, or a differentiated CT rate may be applied. Tax incentives can take the form of offsetting the tax liabilities of corporations or enterprises, providing tax deductions, or offering tax credits. CT incentives may be restricted to projects related to the location where the energy is produced and consumed or may be limited to utility-scale RE power plants, whose primary purpose is to generate energy for wholesale energy markets. These incentives can be implemented to promote either increased investment or production (Lantz and Doris, 2009:2). Countries that use CT incentives for electricity generation are the Netherlands, Hungary, Spain, Belgium, Greece, and the Czech Republic. The Netherlands uses this incentive for both electricity and heating and cooling (Neuhoff et al., 2012:241). In Romania, there is an exemption for reinvested dividends for energy generated from RES sources such as wind, solar, geothermal, geothermal, biomass, fermentation gas from residues and hydraulic energy used in power plants with a maximum installed capacity of 10 MW, as well as the possibility to deduct corporate profits (limited to the fiscal year of

investment) (KPMG, 2016a:59). Hungary similarly offers a CT exemption for 30% of energy efficiency investments (OECD, 2017c:61). Spain, Belgium and Greece, among other countries that use CT incentives in electricity generation and investments, allow for a certain amount of deduction of investments made for electricity generation (Cansino et al., 2011b:109). The Netherlands, Hungary and Germany use CT incentives for heating and cooling. Only Ireland uses this tax incentive for heating and cooling (Neuhoff et al., 2011:4-6; Neuhoff et al., 2012:241; OECD, 2017c:61; Res Legal Europe, 2017).

4.3. The Method of Diminishing Balances

Depreciation rules allow companies to benefit from the time value of money by reducing tax expenses in the early years through the declining balance method, thereby increasing investment capacity (Barradele, 2010:7706). The method of diminishing balances is another incentive that allows companies to deduct income tax on RE equipment in the first years of operation. These incentives are applied in Belgium, Ireland and the Netherlands (Bahar et al., 2013:43). Romania is the country that applies the method of diminishing balances for tax purposes for technological equipment, tools and computer installations and related peripherals (KPMG, 2016a:59). Similarly, in France, companies can use this incentive for some equipment used to generate RE (KPMG, 2016a:27). Sometimes this incentive is offered to all RE investments, or, as in Sweden, a specific energy source (wind) may be supported (KPMG, 2016a:67). Portugal applies the method of diminishing balances for solar technologies in order to reduce the costs of RE units and equipment as soon as possible through the depreciation method (<https://sovos.com/blog/9-tax-incentives-for-renewable-energy-equipment-leasing/>).

While these incentives are generally offered to production companies, small-scale investors or households can also be offered this tax incentive for specific purposes. For example, in Germany, this method can be offered to households and businesses for renovation of existing buildings for heating purposes (Neuhoff et al., 2011:4-6).

4.4. R&D Tax Incentives

Timilsina et al. (2011:39) argue that the level of incentives is not sufficient to significantly increase the share of solar energy in the world energy supply and emphasize the importance of R&D activities in the development and diffusion of these technologies. In addition to the direct costs of incentive policies that require the use of more expensive electricity, they can also lead to market inefficiencies. However, along with these criticisms, he adds that the biggest obstacle to solar energy, for example, is costs and that these technologies can be expanded and developed in the short and medium term thanks to subsidies. R&D studies and production capacity developed on a commercial scale are significantly costly to cover the expected initial start-up costs of technology investments, so supporting these activities is seen as a necessity to overcome the barriers to RE technologies. Therefore, R&D tax incentives are tax instruments used by governments to support this field.

While Belgium, France and Italy provide tax credits for these activities (KPMG, 2016a:27; Deloitte, 2017:4; Deloitte, 2015:2), one of the policies to support RE sources in the Greek Administration of Southern Cyprus is the tax breaks given to both individuals and companies for R&D activities in the field of eco-innovation (Eco-Innovation Observatory, 2015:19). Ireland, Greece and Spain also support these activities of both individuals and companies through tax deductions (Çelikkaya, 2017:17; KPMG, 2016a:65).

4.5. VAT Incentives

VATs refer to the taxation of added value at various stages of production, with the added value simply defined as the difference between the value of goods (or services) (Metcalf, 1995:122). The

deferral or exemption of VAT on capital goods also creates tax incentives and constitutes VAT support. The scope of VAT support, which is generally applied to machinery and equipment, can be expanded and extended to cover many expenditure items (Duran, 2003:50). Cansino et al. (2011b:110) argue that theoretically, VAT is one of the most appropriate indirect taxes for supporting the sources of RE. It is seen that some EU-27 countries offer VAT-related incentives for goods and services purchased for various purposes such as the installation of these technologies, building renovations in order to increase the production and consumption of RE. In order to increase energy investments, Czechia, France, Italy, Portugal and Malta use VAT reductions. Czechia applies a reduced VAT rate of 5% for all RE technologies, while France applies a reduced VAT rate of 7% for some technologies (solar, wind, biomass and hydropower) and regions. Italy applies a reduced VAT rate of 10% only for the purchase of goods and services related to wind and solar energy technologies. Portugal applies a reduced VAT rate (12%) on machinery and equipment related to energy production from RE sources (Bahar et al., 2013:43), and finally Malta uses this type of incentive (Çelikkaya, 2017:17).

Reduced VAT rates in areas such as heating and cooling and increasing energy efficiency are also applied in France, Italy and Latvia. France and Italy offer reduced VAT rates for households' purchases of basic products such as installations based on wind and solar energy technologies and building improvements. Latvia applies a VAT rate of 12% instead of 21% on the use of biofuels and biogas for heating purposes (Najdawi, 2017; Cansino et al., 2011a:3808-3809; Upatniece, 2017).

In the field of transportation, Austria applies VAT reduction for zero CO₂ emission cars (e.g. electric and hydrogen-powered cars) (European Automobile Manufacturers' Association [ACEA], 2020).

4.6. Property Tax Incentives

Property tax reductions can help reduce up to 100 per cent of property taxes on land and costs for RE generation facilities. Property tax reductions are a particularly important incentive tool for capital-intensive technologies such as wind turbines and solar energy. In addition, this type of incentive can help to reduce the cost disadvantages arising from the tax incentives provided to fossil fuels (Clement, et al., 2005:9). In addition to rebates, exemptions are also widely used in EU countries. Bulgaria and the Czech Republic seem to emphasize these incentives specifically in areas such as heating and energy efficiency. Bulgaria applies two different exemptions based on certification for 5 and 10 years, while the Czech Republic allows only certain technologies to benefit from this exemption (biogas-based heat, biomass, hydro, geothermal and heat pumps) (Naydenova, 2017a; KPMG, 2016b:10, Valach, 2017a).

Spain, Romania, Sweden, Poland and Italy are other countries that have implemented property tax incentives for purposes such as RE investments and increasing electricity generation. It is observed that some countries, such as Spain, offer property tax incentives to specific technologies. For example, Spain offers a 50% discount on solar energy investments (Cansino et al., 2011b:109), while Romania provides exemptions from some local taxes for hydroelectric, thermoelectric and nuclear energy (KPMG, 2016a:59). Sweden, on the other hand, applies a reduced property tax of 0.5% for facilities generating electricity from renewable sources or fossil fuels, 0.2% for wind energy, and an increased tax of 2.8% for hydroelectric power plants (Poblocka-Dirakis, 2017b). It can be said that these incentives, which are also applied in Poland and Italy, are generally offered to production facilities for electricity generation (Çelikkaya, 2017:17; Jimeno, 2017a; Cansino et al., 2011b:109).

4.7. Customs Duty Incentives

‘Customs duty exemption is the partial or complete exemption of capital goods from the taxes to be paid on their importation’. With customs exemption, it is aimed to reduce investment costs by

removing taxes on capital goods (Duran, 2003:49-50). Customs exemptions and import taxes constitute one of the important factors taken into account in investment decisions and many investors consider these practices as the most useful type of incentives among investment incentives (Easson and Zolt, 2002:23). Customs duties appear as an element that increases RE costs. Reducing or completely eliminating these taxes, especially until the manufacturing process is realised, is beneficial for the development of RE technologies (Sawin and Flavin, 2004:19). Among the EU-27 member states, only Czechia recognises customs duty exemption for all RE technologies (Çelikkaya, 2017:17-18). Customs duty incentives are not a common support tool among EU countries.

4.8. Environmentally Related Taxes

Yeliven (2015:106) states in his study that there is no single tax type valid for each country in environmental taxes, political concerns, public expectations, and even culture cause differences in the tax composition to be applied. It is also stated in their study that Northern European countries are more successful than other countries of the world in terms of the type and number of taxes they apply. Factors such as the level of development of countries, national income per capita, taxation capacity and environmental policies have an impact on the type and scope of policies to be implemented. Therefore, although environmental taxes are a tool in supporting the RE resources, these taxes alone are not considered sufficient for the development and dissemination of RE resources. Therefore, in addition to environmental taxes, other taxes have been introduced in EU countries with the aim of internalising externalities and reducing these activities in order to prevent environmental damage (Özdemir, 2009:16). Looking at EU countries, in Estonia, RES is exempt from electricity tax (Çelikkaya, 2017:18), while Sweden does not levy taxes on electricity producers limited to capacity (Poblocka-Dirakis, 2017b). At the same time, wind power electricity generation facilities are exempt from excise tax only on the electricity they generate and consume (Cansino et al., 2011b:110). In Slovakia, Poland, Romania, the Netherlands and Lithuania, electricity generated from RE sources is also exempt from consumption tax. Moreover, in Lithuania, biofuel plants also benefit from environmental pollution tax reduction. In Finland, electricity consumption based on RE sources is taxed with electricity consumption tax, but this tax is reimbursed or compensated through subsidies (Klein, 2017; Blumberg et al., 2014:4; Cansino et al., 2011b:110-111). In Denmark, only electricity generated by wind, solar PV, hydropower and small-scale units is exempt from consumption tax (Cansino et al., 2011b:110).

Germany, Sweden, Denmark and the Czech Republic are the countries that offer energy tax exemption for REN sources used for heating and cooling purposes. Germany and Bulgaria apply this excise tax exemption only to biofuels, while Latvia applies reduced rates (Cansino et al., 2011a:3808; Valach, 2017a; Poblocka-Dirakis, 2017a; Poblocka-Dirakis, 2017b; Naydenova, 2017a; KPMG, 2016b:10; Upatniece, 2017). Denmark, Finland and Sweden apply carbon dioxide tax exemptions, while the Netherlands has reduced rates (Poblocka-Dirakis, 2017b; Cansino et al., 2011a:3808; Poblocka-Dirakis, 2017a; OECD, 2017a). At the same time, Denmark, Poland, Estonia and Sweden tax emissions that cause air pollution and apply exemptions to RE sources (Poblocka-Dirakis, 2017b; International Institute for Labour Studies, 2011:4). While fossil fuel taxes are applied in Austria and Czechia, Austria exempts biofuels from fossil fuel tax and Lithuania from environmental tax (Cansino et al., 2011a:3808; Çelikkaya, 2017:18; Tallat-Kelpšaitė, 2017).

The large share of transport in energy use and the fact that the transport sector plays an important role in the process of integrating production and markets, as stated by Tonus (2004:9-10), cause environmental pollution and technological barriers to the use of alternative energy sources create dependence on oil, the EU encourages the use of rail transport in the transport sector.

Austria and Slovakia provide exemptions or reductions in the mineral oil tax, while Portugal provides biofuel producers with an exemption from the oil production tax. France provides exemption from taxes on polluting activities, Sweden provides CO₂ tax exemption, Lithuania provides environmental tax exemption to owners of vehicles using biofuels (Borek, 2016; Valach, 2017b; Jimeno, 2017b; KPMG, 2016a:27; Poblocka-Dirakis, 2017b; Tallat-Kelpšaitė, 2017).

In the field of transport, Bulgaria, Czechia, Hungary, Portugal, Lithuania, Slovenia, Croatia offer excise tax exemptions for biofuels, while Finland, Slovakia, Latvia offer excise tax reductions (KPMG, 2016b:10; International Institute for Labour Studies, 2011:6; Valach, 2017a; Borek, 2017; Jimeno, 2017b; Tallat-Kelpšaitė, 2017; Naydenova, 2017b; Res Legal Europe, 2012:46,52; Valach, 2017b; Siniloo, 2017; Upatniece, 2017). In the field of transport, Germany offers MVT exemption for hybrid and electric vehicles, while Slovenia and Latvia levy this tax based on carbon dioxide emissions (IRENA, 2015:41; OECD, 2017b:61; NREAP, 2010:24). In the Czech Republic (limited to a certain date) and Cyprus, road tax exemption is applied to electric, hybrid and alternative fuel vehicles. Belgium offers reduced licence plate tax for zero emission vehicles in some regions, as well as vehicle registration tax exemptions, as do Denmark, the Netherlands and Cyprus. Malta imposes taxation based on emissions and age and does not apply emission tax for pure electric vehicles (ACEA, 2018).

5. COMPARISON OF TAX INCENTIVES FOR RE IN TURKEY AND EU-27

In 2021, the contribution of RE resources in primary energy consumption in Turkey was 15.6%, while the EU average was 21.8%. Looking at the support mechanisms in the EU-27, it is seen that tax incentives can be designed in various ways and can be used in accordance with the countries' own tax systems and in line with RE targets. While environmental taxes are widely used in EU-27 countries in order to support RE, there is no other environmental support instrument other than Environmental Cleaning Tax in Turkey. In EU-27 countries, environmental taxes are used to increase both production and consumption. In nine EU countries, namely Estonia, Sweden, the Netherlands, Lithuania, Poland, Romania, Finland, Slovakia, Denmark, exemption from some environmental taxes and excise taxes is offered for electricity generation and consumption of energy generated from RE sources. In the field of heating and cooling, incentives can be implemented in the form of exemption from consumption, carbon dioxide and some environmental taxes, as well as taxation of non-REN resources. It is also seen that the EU is trying to increase the use of RE in this field through tax incentives provided in the field of transport and the tax incentives used in the field of transport are generally related to biofuels. In Turkey, only fossil fuels are subject to a lower tax rate in case they are blended with biofuels (ethanol and biodiesel). The 2% of biodiesel and bioethanol blended from domestic raw materials is exempt from SCT. In the field of transport, it is observed that in some EU countries, MVT is applied depending on emission releases and vehicles using alternative energy sources are exempted from some taxes. In Turkey, there is no taxation based on emission releases. Only the reduced SCT regulation for some hybrid vehicles in 2024 is a tax incentive for some low-emission vehicles. This regulation and the legislation on SCT base and rates for the purchase of alternative fuel vehicles are incentives only for electric and some hybrid vehicles. In Turkey, MVT is a tax incentive only for electric vehicles.

VAT incentives, on the other hand, are used by fewer number of member states to support RE compared to other consumption taxes. Among the EU-27 member states, Czechia, France, Italy, Latvia, Malta and Portugal are the countries that use the reduced VAT rate to support RE technologies. While some of these countries use this type of incentive in order to increase RE investments, some countries apply this incentive instrument in areas such as heating and cooling, transport, etc., generally for households and enterprises. Under Article 13 of VAT Law No. 3065, some RE investments are also subject to VAT exemption. Within the scope of Decision No. 2012/3305 and the regulations added to

this decision, RE investments with some incentive certificates can benefit from VAT exemption. Law No. 6745 provides VAT exemption and VAT refund (for building construction expenditures) for RE projects that are deemed eligible for support. According to the Law No. 6446, VAT exemption is applied in cases specified in the law, but there is no specific regulation for enterprises operating in the field of RE.

One of the widely used tax incentive instruments in the field of RE is PIT incentives. In EU-27 practices, PIT incentives are mostly used to support small-scale installations for specific resources, electricity generation, heating and cooling, while some countries offer tax exemption only for self-consumption. EU countries that offer these incentives in the field of RE are Belgium, Czech Republic, Denmark, Germany, Greece, France, Italy, Luxembourg, the Netherlands, Finland and Sweden. In Turkey, investments that are deemed appropriate to be supported within the scope of Decree No. 2012/3305 and Law No. 6745 can benefit from this incentive if they meet the specified conditions. According to Article 9 of Tax Law No. 193, within the scope of the activities that can be carried out without a licence in accordance with the Law No. 6446, within the scope of electricity generation based on RE resources, although the installed power limit is applied, those who meet the conditions written in the law can benefit from the exemption of tradesmen. Apart from this provision, there is no specific PIT reduction or exemption for small-scale energy producers and users in the field of transport, heating and cooling and electricity generation in Turkey.

There are nine countries in the EU that apply CT incentives. Spain, Belgium, Greece, Czechia and Romania use this incentive in the field of electricity from RE sources, Ireland and Germany in the field of heating-cooling. The Netherlands and Hungary apply CT incentives both in the field of electricity from RE sources and in the field of heating-cooling. These countries allow taxpayers to use a certain amount or proportion of the investments made, or earnings from these sources, to reduce the tax base through tax deductions or tax credits. Incentives can be applied only to certain sectors and resources, or they can be used as a support tool in the form of full or partial exemption. In Turkey, within the scope of the privatisation of electricity distribution companies and electricity generation facilities under Law No. 6446, CT exemption is applied to the gains arising from the transfer, merger, spin-off, partial spin-off transactions to be carried out until 31/12/2024. In Turkey, CT exemption is applied only to RE investments, which are included in the scope of priority investments, for any technology in the fields of transport, heating and cooling and electricity generation. Apart from this regulation, within the framework of Decree No. 2012/3305 and Law No. 6745, investments and projects deemed appropriate to be supported can also benefit from the CT discount in the field of RE. Pursuant to Article 32/A of the Corporate Tax Law No. 5520, this practice involves the application of reduced tax at certain rates until the envisaged investment contribution amount is reached.

The diminishing balances method and property tax incentives can also be specificised and support can be shaped according to the sector, resource and investment scale. In 7 EU countries, namely the Netherlands, Belgium, Ireland, France, Portugal, Romania and Sweden, the diminishing balances method is applied in order to support RER resources. The diminishing balances method is applied in order to increase the investments by enabling the rapid deduction of the costs of assets such as tools, equipment, etc. used in the installation or operation of RE investments. While this method is generally offered for the purpose of reducing the costs of the investments of RE production facilities, it is not applied for the support of RE resources in Turkey.

Bulgaria and Czechia use property tax incentives in the field of heating and cooling, Spain, Romania, Sweden, Poland and Italy in the field of electricity from RE sources. These countries are trying to increase the interest of investors towards RE resources by applying property tax exemption or

reduced rates, and specific sectors can be supported. In addition, certain limitations in terms of technology types can be restricted only for the technology to be supported. In Turkey, there is no property tax exemption applied only for the purpose of supporting RE resources, and the elements that are subject to this tax in the field of RE can benefit from general exemption and regulation conditions.

R&D activities are included in the incentive mechanism by the member states in many ways. Seven EU countries provide tax incentives for R&D activities based on reasons such as the development and dissemination of RE technologies and increasing the energy efficiency of existing ones with new methods. These countries are Belgium, Ireland, Greece, Spain, France, Italy and GKRC. In Turkey, incentives for R&D activities have been introduced within the scope of supporting project-based studies. This is a positive development in terms of the expansion of activities in this field. In addition, R&D activities considered within the scope of priority investments can also benefit from the 5th Region supports if they meet certain conditions.

Among EU-27 member states, only Czechia recognises customs duty exemption for all RE technologies. In Turkey, investments and projects with investment incentive certificate within the scope of Decree No. 2012/3305 and Law No. 6745 can benefit from this tax exemption. However, there is no regulation specifically for RE resources (KPMG, 2015:68).

6. CONCLUSION

Turkey's 15.6% share of RE in its primary energy consumption in 2021 falls significantly below the EU average of 21.8%. Turkey's current approach to RE support mechanisms reveals areas for improvement, particularly in comparison to the EU-27. While EU-27 countries implement a broad spectrum of tax incentives aimed at promoting RE production, consumption, and related infrastructure, Turkey's policies remain limited in scope. As Turkey seeks to increase the share of RE, valuable lessons can be drawn from EU-27 member states where various tax incentive mechanisms, such as environmental taxes, excise duty exemptions, and VAT reductions, have proven effective in encouraging RE production and consumption across various sectors, including electricity generation, heating, cooling, and transport.

In the EU, these tax incentives not only target producers but also aim to influence consumer behavior. Some countries offer tax exemptions and rebates for vehicles using RE, biofuels, and other environmentally friendly technologies. In contrast, Turkey's current incentives, such as reduced SCT for hybrid vehicles and biofuel blending, remain limited. Moreover, Turkey lacks a comprehensive emissions-based tax system, which further constrains efforts to mitigate the environmental externalities associated with energy consumption. The incentive system could be expanded to include exemptions such as waivers of stamp duty on registration fees for licenses and vehicle registration, exemptions from taxes, duties, and fees related to notarial procedures in vehicle transactions, exemptions from banking and insurance transaction taxes for loans used to purchase these vehicles, and waivers of fees and similar obligations related to emissions testing.

The EU's approach to RE extends beyond direct consumption incentives to include CT reductions, PIT incentives, and property tax exemptions, all of which encourage investment in renewable technologies. These fiscal policies have proven effective in stimulating the growth of small-scale RE installations, electric and hybrid vehicles, and energy-efficient heating and cooling systems. While some RE projects in Turkey benefit from tax incentives under Decree No. 2012/3305 and Law No. 6745, these measures primarily target large-scale investments and do not comprehensively address smaller, consumer-based projects. Additionally, the absence of sector-specific CT incentives for renewable technologies limits broader industry participation in the transition to cleaner energy sources.

R&D plays a critical role in advancing RE technologies and reducing their costs. The EU incentivizes research and innovation through comprehensive support mechanisms. Although Turkey has taken steps to support R&D, especially after the 2016 regulations, shortcomings remain in providing consistent and long-term financial incentives for RE projects. Enhancing Turkey's RE incentive framework by incorporating more flexible, transparent, and comprehensive tax policies—such as reintroducing the declining balance method and expanding regional tax benefits for RE investments—could further encourage investment in this sector.

In conclusion, a more holistic and well-structured tax incentive system is necessary for Turkey to significantly reduce its dependence on energy imports and achieve sustainable development. This system should address both the supply and consumption dimensions, with targeted incentives for energy efficiency, small-scale RE projects, and consumer-based RE technologies. By learning from the EU's multifaceted tax mechanisms and extending these practices to cover a broader range of RE investment and consumption, Turkey can accelerate its transition to a RE future while reducing the negative externalities associated with fossil fuel dependence.

Ethical Statement

The rules of Research and Publication Ethics have been complied with in the writing and publishing processes of the study titled "Tax Incentives For Renewable Energy In Turkey and the EU-27". Ethics committee permission is not required for the study.

Contribution Rate Statement

All the authors in the study contributed to all processes of writing and drafting the study and the final version of the study has been read and approved by them.

Conflict Statement

This study did not lead to any individual or institutional/organizational conflict of interest.

REFERENCES

- Bahar, H., Egeland, J. and Steenblik, R. (2013). Domestic Incentive Measures for Renewable Energy with Possible Trade Implications. *OECD Trade and Environment (Paper No. 2013/01)*.
- Barradele, M.J. (2010). Impact of Public Policy Uncertainty on Renewable Energy Investment: Wind Power and the Production Tax Credit. *Energy Policy*, (38), 7698-7709.
- Blumbergaa, D., Barisaa, A., Veidenbergasa, I., Blumbergaa, A. and Kuhi-Thalfeldt, R. (2014, May, 22-23). Evaluation of RES-E Support Policies in the Baltic States. *In The 9th International Conference Environmental Engineering* (1-9). Vilnius, Lithuania.
- Borek, F. (2016), Tax Regulation Mechanism. *Res Legal Europe*. <http://www.reslegal.eu/search-by-country/austria/single/s/res-t/t/promotion/aid/tax-regulationmechanism-5/lastp/94/>, (22.7.2017).
- Borek, F. (2017). Tax Regulation Mechanism. *Res Legal Europe*. <http://www.res-legal.eu/search-by-country/hungary/single/s/res-t/t/promotion/aid/tax-regulation-mechanism-10/lastp/143/>, (22.8.2017).
- Bundgaard, J. and Lexner, K. D. (2011). Denmark's Tax Incentives to Promote Renewable Energy. *Tax Notes International*, 515-516.
- Cansino, J. M., Pablo Romero, M. P., Román, R. and Yñiguez, R. (2010). Tax Incentives to Promote Green Electricity: An Overview of EU-27 Countries. *Energy Policy*, (38), 6000–6008.
- Cansino, J. M., Pablo Romero, M. P., Román, R. and Yñiguez, R. (2011a). Promoting Renewable Energy Sources for Heating and Cooling in EU-27 Countries. *Energy Policy*, (39), 3803-3812.
- Cansino, J. M., Pablo Romero, M. P., Román, R. and Yñiguez, R. (2011b). Taxes Incentives to Promote Res Deployment: The EU-27 Case. M. Nayeripour and M. Kheshti (Ed.). *In Sustainable Growth and Applications in Renewable Energy Sources* (107-122). INTECH Open Access Publisher.
- Cengiz, Y. and Yavuz, H. (2020). Seçilmiş Avrupa Ülkelerinde Elektrikli Araçlara Yönelik Teşviklerin Türkiye ile Karşılaştırılması. H. Yavuz and T. Değirmenci (Ed.). *In Çevre Ekonomisi ve Mali İlişkiler Üzerine Seçme Yazılar* (85-107). Sakarya Üniversitesi Yayınları (203).
- Clark, W.S. (2000). Tax Incentives for Foreign Direct Investment: Empirical Evidence on Effects and Alternative Policy Options. *Canadian Tax Journal*, Vol. 48(4), 1139-1180.
- Clement, D., Lehman, M., Hamrin, J. and Wiser, R. (2005, June, 17). International Tax Incentives for Renewable Energy: Lessons for Public Policy, Draft Report, Center for Resource Solutions: San Francisco, California.
- Çelikkaya, A. (2017). Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Yenilenebilir Enerjiye Sağlanan Teşvikler Üzerine Bir İnceleme. *Sayıştay Dergisi*, (104), 1-26.
- Deloitte (2015). *2015 Global Survey of R&D Incentives*. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/nl/Documents/tax/deloitte-nl-tax-global-survey-r-and-d-incentives-2015.pdf>, (21.7.2017).
- Deloitte (2017). *Taxation and Investment in Belgium 2017*. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Tax/dttl-tax-belgiumguide-2017.pdf>, (22.9.2017).
- Duman, M. Y. and Şare, H. (2016). Türkiye'de Çevre Vergileri. *Vergi Sorunları Dergisi*, (334), 83-90.

- Dağlıoğlu Şanlı, İ. (2025). Tax Incentives For Renewable Energy In Turkey And The EU-27. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 474-498.
- Duran, M. (2003). Teşvik Politikaları ve Doğrudan Sermaye Yatırımları. T.C. Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü. Araştırma ve İnceleme Dizisi No:25. Ankara: Hazine Müsteşarlığı Matbaası.
- Easson, A. and Zolt, E. M. (2002). Tax Incentives. *World Bank Institute*. <http://siteresources.worldbank.org/INTTPA/Resources/EassonZoltPaper.pdf>, (22.7.2017).
- Eco-Innovation Observatory (2015). Eco-innovation in Cyprus, EIO Country Profile 2014-2015. *European Commission*. https://ec.europa.eu/environment/ecoap/sites/ecoap_stayconnected/files/field/field-country-files/cyprus_eco-innovation_2015.pdf, (11.08.2017).
- Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretimine İlişkin Yönetmelik (RG Tarih: 21 Temmuz 2011, RG No: 28001).
- Enerji Sektörü Araştırma-Geliştirme Projeleri Destekleme Programına (Enar) Dair Yönetmelik (RG Tarih: 8 Haziran 2010, RG No: 27605).
- Enerji Verimliliği Strateji Belgesi 2012-2023, Karar No: 2012/1 (RG Tarih: 25 Şubat 2012, R.G. No: 28215).
- EuroACE (2009, September, 15). Current Financial and Fiscal Incentive Programs for Sustainable Energy in Buildings from Across Europe. Financial and Fiscal Incentive Programmes, Working Paper. Brusselss, Belgium.
- European Automobile Manufacturers' Association [ACEA]. (2018). *Overview On Tax Incentives For Electric Vehicles In The EU*. https://www.acea.be/uploads/publications/EV_incentives_overview_2018_v2.pdf, (12.1.2022).
- European Automobile Manufacturers' Association [ACEA]. (2020). *Electric Vehicles: Tax Benefits And Purchase Incentives The 27: Member States Of The European Union And The United Kingdom (2020)*. https://www.acea.be/uploads/publications/Electric_vehicles-Tax_benefits_purchase_incentives_European_Union_2020.pdf, (27.7.2022).
- EU Directive 2009/28/EC: On The Promotion of the use of Energy from Renewable Resources Renewables Directive.
- Eurostat Database (2023a). *Energy Import Dependency By Products*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/SDG_07_50__custom_7781045/default/table?lang=en, (3.10.2023).
- Eurostat Database (2023b). *Share Of Renewable Energy In Gross Final Energy Consumption By Sector*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_07_40/default/table?lang=en, (20.09.2024).
- Cengiz, Y. and Yavuz, H. (2020). Seçilmiş Avrupa Ülkelerinde Elektrikli Araçlara Yönelik Teşviklerin Türkiye İle Karşılaştırılması. H. Yavuz and T. Değirmenci (Ed.). In *Çevre Ekonomisi ve Mali İlişkiler Üzerine Seçme Yazılar* (85-107). Sakarya Üniversitesi Yayınları (203).
- Faber, T., Green, J., Gual, M., Haas, R., Huber, C., Resch, G., Ruijgrok, W. and Twidell, J. (June, 2001). Review Report on Promotion Strategies for Electricity from Renewable Energy Sources in EU Countries. Reinhard Haas (Ed.). In *Compiled within the Cluster Green Electricity*, cofinanced under the 5th Framework Programme of the European Commission, Institute of Energy Economics. Austria: Vienna University of Technology.

- Dağlıoğlu Şanlı, İ. (2025). Tax Incentives For Renewable Energy In Turkey And The EU-27. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 474-498.
- Heshmati, A., Abolhosseini, S. and Altman, J. (2015). *The Development of Renewable Energy Sources and its Significance for the Environment*. Singapore: Springer.
- International Energy Agency [IEA]. (2009). *Energy Policies of IEA Countries: Belgium 2009 Review*. <http://www.ea.org/publications/freepublications/publication/belgium2009.pdf>, (13.09.2017).
- International Energy Agency [IEA] / International Renewable Energy Agency [IRENA]. (2017). *IEA/IRENA Joint Policies and Measures Database for Global Renewable Energy*. <http://www.iea.org/policiesandmeasures/renewableenergy/>, (13.09.2017).
- International Institute for Labour Studies (2011). *Green Policies In The EU: A Review, Ec-Iils Joint Discussion Paper Series*, (14).
- International Renewable Energy Agency [IRENA]. (2015). *Renewable Energy Prospect: Germany, REmap 20130 A Renewable Energy Roadmap*. http://www.irena.org/DocumentDownloads/Publications/IRENA_REmap_Germany_report_2015.pdf, (15.10.2017).
- International Renewable Energy Agency [IRENA]. (2020). *Renewable Power Generation Costs in 2019*. Abu Dhabi: International Renewable Energy Agency, (15.10.2024).
- International Renewable Energy Agency [IRENA]. (2023). *Renewable Capacity Statistics 2023*. Abu Dhabi: International Renewable Energy Agency, (15.10.2024).
- Jimeno, M. (2017a). Promotion in Italy. *Res Legal Europe*. <http://www.res-legal.eu/search-by-country/italy/tools-list/c/italy/s/res-e/t/promotion/sum/152/lpid/151/>, (12.10.2017).
- Jimeno, M. (2017b). Promotion in Portugal. *Res Legal Europe*. <http://www.res-legal.eu/search-by-country/portugal/tools-list/c/portugal/s/res-t/t/promotion/sum/180/lpid/179/>, (12.10.2017).
- Kaya, H. and Bayraktar, Y. (2021). Kamu Teşvik Mekanizmalarının Yenilenebilir Enerji Kaynakları Üzerine Etkisi: AB Ülkeleri ve Türkiye’de Güneş Enerjisine Yönelik Dinamik Panel Veri Analizi. *Sosyoekonomi*, 29(48), 181-204.
- Klein, B. (2017). Promotion in Netherlands, Legal Sources on Renewable Energy. <http://www.res-legal.eu/en/search-by-country/netherlands/single/s/res-t/t/promotion/aid/tax-regulation-mechanism-energy-investment-allowance-eia-scheme-1/lastp/171/>, (10.07.2017).
- KPMG (2011). *Taxes and Incentives for Renewable Energy*. <https://www.kpmg.com/Global/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/Taxes-Incentives-Renewable-Energy-2011.pdf>, (22.12.2016).
- KPMG (2015). *Taxes and Incentives for Renewable Energy*. <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/pdf/2015/09/taxes-and-incentives-2015-web-v2.pdf>, (22.12.2016).
- KPMG (2016a). Yenilenebilir Enerjiye Yönelik Vergi ve Teşvikler. *KPMG Türkiye*. 1 Mart 2016.
- KPMG (2016b). *Taxes and Incentives For Renewable Energy. Energy and Natural Sources*. <http://www.ourenergypolicy.org/wp-content/uploads/2016/03/KPMG-ENR-Sustainability-Taxes-and-Incentives.pdf>, (21.05.2017).
- Lantz, E. and Doris, E. (2009). *State Clean Energy Policies Analysis (SCEPA): State Tax Incentives, Technical Report NREL/TP-6A2-46567* October 2009. Colorado: National Renewable Energy Laboratory. <http://www.nrel.gov/docs/fy10osti/46567.pdf>, (12.5.2017).

- Dağlıoğlu Şanlı, İ. (2025). Tax Incentives For Renewable Energy In Turkey And The EU-27. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 474-498.
- Metcalf, G.E. (1995). Value-Added Taxation: A Tax Whose Time Has Come?. *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 9, No. 1 (Winter, 1995), 121-140.
- Najam, A., Runnalls, D. and Halle, M. (2007). Environment and Globalization Five Propositions. International Institute for Sustainable Development. <http://www.unep.org/gc/gc24/docs/FivePropositions.pdf>, (20.06.2017).
- Najdawi, C. (2017). Promotion in France. *Legal Sources on Renewable Energy*. <http://www.res-legal.eu/search-by-country/france/tools-list/c/france/s/res-e/t/promotion/sum/132/lpid/131/>, (10.06.2017).
- Naydenova, I. (2017a). Promotion in Bulgaria. *Legal Sources on Renewable Energy*. <http://www.res-legal.eu/search-by-country/bulgaria/tools-list/c/bulgaria/s/res-e/t/promotion/sum/112/lpid/111/>, (19.06.2017).
- Naydenova, I. (2017b). Tax Regulation Mechanism. *Res Legal Europe*. <http://www.res-legal.eu/search-by-country/slovenia/single/s/res-t/t/promotion/aid/tax-regulation-mechanism-1/lastp/191/>, (21.06.2017).
- Neuhoff, K., Amecke, H., Novikova, A., Stelmakh, K., Deason, J. and Hobbs, A. (2011, July). Using Tax Incentives to Support Thermal Retrofits in Germany. <https://climatepolicyinitiative.org/wp-content/uploads/2011/09/Using-Tax-Incentives-to-Support-Thermal-Retrofit-Summary.pdf>, (11.03.2014).
- Neuhoff, K., Amecke, H., Novikova, A., Stelmakh, K., Deason, J. and Hobbs, A. (2012). Financial Incentives for Energy Efficiency Retrofits in Buildings, Climate Policy Initiative. In *2012 ACEEE Summer Study on Energy Efficiency in Buildings* (236-248). Pacific Grove, CA.
- NREAP (2010, July). *National Renewable Energy Action Plan 2010-2020 Slovenia*. http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/documents/20182/96176/national_renewable_energy_action_plan_slovenia_en.pdf/b4a26cf1-8a03-480f-8adb-bcd0491648f6, (10.06.2017).
- Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD]. (2007). Tax Incentives for Investment - A Global Perspective: Experiences in MENA and non-MENA Countries, *MENA-OECD Investment Programme*, OECD Publishing.
- Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD]. (2015). *Taxing Energy Use 2015, OECD and Selected Partner Economies*, OECD Publishing.
- Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD]. (2017a). *Environmentally Related Taxes: Taxes on Energy Use*, OECD Publishing.
- Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD]. (2017b). *OECD Economic Surveys: Latvia 2017*, September 2017, OECD Publishing.
- Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD]. (2017c). *OECD Tax Policy Reforms 2017: OECD and Selected Partner Economies*, OECD Publishing.
- Özdemir, B. (2009). Küresel Kirlenme Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme ve Çevre Vergileri. *Maliye Dergisi*, (156), 1-36.
- Poblocka-Dirakis, A. (2017a). Promotion in Denmark. *Legal Sources on Renewable Energy*. <http://www.res-legal.eu/search-by-country/denmark/summary/c/denmark/s/res-e/sum/95/lpid/96/>, (10.06.2017).

- Dağlıoğlu Şanlı, İ. (2025). Tax Incentives For Renewable Energy In Turkey And The EU-27. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 474-498.
- Poblocka-Dirakis, A. (2017b). Promotion in Sweden. <http://www.res-legal.eu/search-by-country/sweden/>, (10.06.2017).
- Res Legal Europe (2012). Renewable Energy Policy Database and Support-Res Legal Europe National Profile: Croatia. <http://www.res-legal.eu/archive/>, (13.07.2017).
- Res Legal Europe (2017). *Ireland: Overall Summary*. <http://www.res-legal.eu/search-by-country/ireland/>, (14.07.2017).
- Sawin, J.L. and Flavin, C. (2004, June). National Policy Instruments: Policy Lessons for the Advancement and Diffusion of Renewable Energy Technologies Around the World. *Thematic Background Paper for Renewables 2004 Conference*, Bonn, Germany, <https://www.renewables2004.de/pdf/tbp/TBP03-policies.pdf> (13.5.2024).
- Siniloo, G.G. (2017). Promotion in Finland. *Legal Sources on Renewable Energy*. <http://www.res-legal.eu/search-by-country/finland/tools-list/c/finland/s/res-t/t/promotion/sum/128/lpid/127/>, (14.07.2017).
- Soydal, H., Mızrak, Z. and Çetinkaya, M. (2012). Makroekonomik Açıdan Türkiye'nin Alternatif Enerji İhtiyacının Önemi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (11), 117-137.
- Statista (2024). *Greenhouse gas emissions in the European Union 1990-2022, by sector*. <https://www.statista.com/statistics/1171183/ghg-emissions-sector-european-union-eu/>, (25.09.2024).
- Tallat-Kelpšaitė, J. (2017). Promotion in Lithuania. *Res Legal Europe*. <http://www.res-legal.eu/search-by-country/lithuania/tools-list/c/lithuania/s/res-e/t/promotion/sum/160/lpid/159/>, (14.07.2017).
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2024). *Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Tüketim İçindeki Payı. Çevresel Göstergeler*. <https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/yenilenebilir-enerji-kaynaklarinin-tuketim-icindeki-payi-85809>, (20.09.2024).
- T. C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı [ETKB]. (2014, Aralık). *Türkiye Ulusal Yenilenebilir Enerji Eylem Planı*. <https://www.yumpu.com/tr/document/read/36876285/turkiye-ulusal-yenilenebilir-enerji-eylem-planı>, (24.07.2016).
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı [ETKB]. (2022). *Türkiye Ulusal Enerji Planı*. https://enerji.gov.tr/Media/Dizin/EIGM/tr/Raporlar/TUEP/T%C3%BCrkiye_Ulusal_Enerji_Plan%C4%B1.pdf, (24.09.2024).
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2020a). *Yatırım Teşvik Uygulamaları*. <https://www.sanayi.gov.tr/destek-ve-tesvikler/yatirim-tesvik-sistemleri>, (14.07.2017).
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2020b). *Proje Bazlı Teşvik Sistemi*. <https://www.sanayi.gov.tr/destek-ve-tesvikler/yatirim-tesvik-sistemleri>, (17.12.2020).
- Türkiye Elektrik İletim Anonim Şirketi [TEİAŞ]. (2024). Yenilenebilir Kaynaklı Elektrik Enerjisi Üretiminin Türkiye Toplam Üretimi İçindeki Payının Yıllar İtibariyle Gelişimi. *Türkiye Elektrik Üretim-İletim İstatistikleri-2022*. <https://www.teias.gov.tr/turkiye-elektrik-uretim-iletim-istatistikleri>, (19.09.2024).
- Timilsina, G. R., Kurdgelashvili, L. and Narbel, P. A. (2011). A Review of Solar Energy Markets, Economics and Policies. *Policy Research Working Paper 5845*. The World Bank. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1945636, (24.07.2014).

Dağlıoğlu Şanlı, İ. (2025). Tax Incentives For Renewable Energy In Turkey And The EU-27. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 474-498.

Tonus, Ö. (2004, September, 23-24). Genişleyen Avrupa Birliği'nin Enerji Politikaları ve Türkiye. *Müzakere Sürecinde Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Uluslararası Sempozyumu*, Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Tok Demircan, D. (2024). *Yenilenebilir Enerji Yatırımlarına Yönelik Vergi Teşvikleri; Türkiye ve Almanya Özelinde Bir Değerlendirme*. (Master's Thesis). Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Townsend, T. (2007). "Climate Change: A Marxist Analysis", in D. Holmes, T. Townsend, T. and B. J. Foster (ed.), *Asocialist view of Global Warming Change the System, not the Climate*, Australia: Resistance Books, Inc., 9-26.

Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK]. (2024). *Sera Gazı Emisyon İstatistikleri, 1990-2022*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sera-Gazi-Emisyon-Istatistikleri-1990-2022-53701>, (25.09.2024).

Uluatam, E. (2010). Yenilenebilir Enerji Teşvikleri. *Ekonomik Forum*, 34-41.

Upatniece, I. (2017). Promotion in Latvia. <http://www.res-legal.eu/search-by-country/latvia/tools-list/c/latvia/s/res-hc/t/promotion/sum/156/lpid/155/>, (15.04.2017).

Valach, B. (2017a). Promotion in Czech Republic. *Legal Sources on Renewable Energy*. <http://www.res-legal.eu/search-by-country/czech-republic/tools-list/c/czech-republic/s/res-e/t/promotion/sum/120/lpid/119/>, (15.04.2017).

Valach, B. (2017b). Promotion in Slovakia. *Legal Sources on Renewable Energy*. <http://www.res-legal.eu/search-by-country/slovakia/tools-list/c/slovakia/s/res-t/t/promotion/sum/188/lpid/187/>, (17.05.2017).

Yeliven, L. (2015). Ekolojik Vergiler ve Dünya Uygulamaları. *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı 324, 98-106.

193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu (RG. Tarih: 6 Ocak 1961, RG No:10700).

488 sayılı Damga Vergisi Kanunu (RG. Tarih: 11 Temmuz 1964, RG No: 11751).

1319 Sayılı Emlak Vergisi Kanunu (RG. Tarih: 11 Ağustos 1970, RG No: 13576).

2012/3305 sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar (RG Tarih: 19 Haziran 2012, R.G. No: 28328).

2014/6058 sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair Karar (RG Tarih: 9 Mayıs 2014, R.G. No: 28995).

2015/8216 sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair Karar (RG Tarih: 19 Kasım 2015, R.G. No: 29537).

2015/8050 sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair Karar (RG Tarih: 27 Ağustos 2015, R.G. No: 29458).

2016/9495 sayılı Yatırımlara Proje Bazlı Devlet Yardımı Verilmesine İlişkin Karar (RG. Tarih: 26 Kasım 2016, RG. No: 29900).

3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu (RG Tarih: 2 Kasım 1984, RG No: 18563).

4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu (RG Tarih: 3 Mart 2001, RG No: 24335).

5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu (RG. Tarih: 13 Haziran 2006, RG No: 32613).

Dağlıoğlu Şanlı, İ. (2025). Tax Incentives For Renewable Energy In Turkey And The EU-27. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 474-498.

6094 sayılı Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (RG Tarih: 8 Ocak 2011, RG. No: 27809).

6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanun (RG Tarih: 30 Mart 2013, RG. No: 28603).

6745 sayılı Yatırımların Proje Bazında Desteklenmesi ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (RG Tarih: 7.9.2016, RG. No: 29824).

7161 Sayılı Vergi Kanunları ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (RG. Tarih: 18 Ocak 2019, RG. No: 30659).

7521 sayılı Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (RG. Tarih: 18Temmuz 2024, RG No: 26205).

Extended Abstract

TAX INCENTIVES FOR RENEWABLE ENERGY IN TURKEY AND THE EU-27

Increasing energy use causes serious problems in many areas, especially in the environment. In the literature, it is stated that RE sources are an effective solution to reduce the problems caused by fossil fuels. However, developments in this field need to be supported, especially because cost barriers pose a significant problem. One of the mechanisms implemented by governments to support RE is tax incentives. In this study, the role of tax incentives in increasing RE investments and consumption is discussed comparatively on the basis of literature, Turkey and EU-27 practices. Tax incentives are classified as PIT incentives, CT incentives, VAT incentives, R&D tax incentives, the method of diminishing balances, customs duty incentives, property tax incentives and other taxes. Within the framework of this classification, the study provides an analysis in the context of EU-27 and Turkey through legal legislation, practices and numerical data. This study is expected to contribute to the literature and practices in Turkey.

Turkey's energy import dependency rate is approximately 70%. This situation poses serious risks for Turkey's energy security and budget balance and increases the importance of alternative energy sources. The share of RE in Turkey's primary energy consumption as of 2021 was recorded as 15.6%. In the same year, this ratio was 21.8% in EU-27 countries. In EU-27 countries, tax incentives are widely used in areas such as electricity generation and consumption, transport, heating and cooling. When the support mechanisms of the EU-27 are analysed, it is seen that tax incentives can be designed and implemented in different ways in line with the countries' own tax systems and RE objectives. Moreover, it is understood that these incentives can be customised according to criteria such as sector, resource type and investment scale. In Turkey, there are significant deficiencies in terms of both legislation and support mechanisms. There is a need to simplify the legislation and increase the effectiveness of support mechanisms. It is of utmost importance to implement emission-based taxation in the transport sector as soon as possible. In addition, tax incentives can be provided for the cultivation of energy crops to be used in biofuel production and the amount of these incentives can be increased. Incentives for alternative fuel vehicles using renewable energy should be determined at a level that will encourage the purchase of these vehicles. Supporting RE-sourced electricity with incentives not only for producers but also for all stakeholders involved in transmission, distribution and consumption processes can make a significant contribution to the widespread use of RE. However, the fact that support mechanisms in Turkey largely target only large-scale investments leads to the neglect of other types of investments. This situation creates inequality of opportunity for small and medium-sized investors. In the field of heating and cooling, Turkey is insufficient in terms of support for RE resources compared to EU-27 countries. Supports in this field need to be increased and improved. Looking at the practices of EU-27 countries, it is seen that tax incentives are designed in a target-oriented and flexible manner. For example, while incentives are provided for electric vehicles to reduce carbon emissions in the transport sector, the use of resources such as solar energy and geothermal energy is encouraged in the field of heating and cooling. Moreover, supporting RE investments with R&D activities helps to encourage innovation and reduce costs. It is possible for Turkey to improve its legislation and practices by benefiting from such examples. A comprehensive reform process is needed for Turkey to increase the utilisation of RE. It is necessary to simplify the legislation, develop incentive mechanisms suitable for different sectors and scales, encourage small and medium-sized investments, and implement innovative practices in areas such as transport, heating and cooling. In this way, Turkey's dependence on energy imports can be reduced, the budget balance can be improved and environmental sustainability targets can be achieved. A strategy to be formulated by taking advantage of the experiences of EU-27 countries will contribute to Turkey's more effective utilisation of RE resources.

In conclusion, tax incentives can be used as an effective tool in the dissemination of RE resources. However, the effectiveness of these incentives depends on the correct design of legal legislation, application areas and incentive amounts. Turkey's addressing its shortcomings in this area and establishing a more holistic support mechanism will be a critical step in increasing RE investments.

TÜRKİYE’DE E-DEVLET KULLANIMININ LOJİSTİK REGRESYON VE CHAİD ANALİZİ İLE İNCELENMESİ*

Demet BUDAK¹, Duygu TUNALI²

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de bireylerin e-devlet üzerinden kişisel bilgilere erişimde kullandıklarını etkileyen faktörleri lojistik regresyon analizi ve CHAID (Chi-squared Automatic Interaction Detection) algoritması kullanarak incelemek ve elde edilen sonuçları ayrıntılı olarak yorumlamaktır. Bu amaçla 2022 yılında gerçekleştirilmiş olan Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması mikro veri seti ele alınmıştır. Çalışmada e-devlet kullanımına ilişkin; resmi makamlar veya kamu hizmetleri tarafından hakkında saklanan bilgilere erişim (e- Devlet Kapısı (turkiye.gov.tr), e- Nabız, Hayat Eve Sığar vb. üzerinden emeklilik, sağlık, dava, tapu, bordro, trafik cezası vb. hakkında) bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Bağımsız değişkenler olarak ise; yaş, cinsiyet, eğitim, bölge ve mesleğin yanı sıra veri setinde son 3 ay içinde internet iletişim araçları kullanım sıklığına ilişkin en yüksek frekansa sahip olan, mesajlaşma (WhatsApp, Messenger, Skype, BİP, Viber, Snapchat vb.), bağımsız değişken olarak çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, bireylerin e-devleti kişisel bilgilere erişim için kullanımı ile genel olarak incelenen bağımsız değişkenlerin anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: E- Devlet Kullanımı, İkili Lojistik Regresyon Analizi, CHAID Analizi

JEL Sınıflandırması: C14, C35, O38

EXAMINING E-GOVERNMENT USE IN TURKEY WITH LOGISTIC REGRESSION AND CHAID ANALYSIS

Abstract

The aim of this study is to examine the factors affecting the use of individuals in accessing personal information via e-government in Turkey by using logistic regression analysis and CHAID (Chi-squared Automatic Interaction Detection) algorithm and to create an e-government user profile with the results obtained. For this purpose, the micro data set of the Household Information Technologies Usage Survey, conducted in 2022, is considered. Regarding the use of e-government in the study; access to information stored about me by official authorities or public services (about retirement, health, lawsuit, land registry, payroll, traffic penalty, etc. via E-Government (turkiye.gov.tr), e- Nabız, Hayat Eve Sığar vb.) is considered as the dependent variable. As independent variables; in addition to age, gender, education, region and profession, messaging (WhatsApp, Messenger, Skype, BIP, Viber, Snapchat, etc.), which has the highest frequency of internet communication tools usage in the last 3 months in the data set, was included in the study as an independent variable. When the findings obtained in the study are evaluated, it is determined that individuals' use of e-government to access personal information and the independent variables examined in general had a significant relationship.

Keywords: E-Government Use, Binary Logistic Regression Analysis, CHAID Analysis

JEL Classification: C14, C35, O38

* Bu çalışma Dr. Öğr. Üyesi Duygu TUNALI danışmanlığında ve Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde birinci yazar tarafından hazırlanan “E-Devlet Kullanımının Demografik Değişkenlere Göre Lojistik Regresyon ve Chaid Analizi ile İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Türkiye İstatistik Kurumu, e-posta: demet.tas@tuik.gov.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0002-3680-1611>

² Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, e-posta: dcoskun@anadolu.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6582-1710>

1. GİRİŞ

Son dönemlerde dünyada bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan dönüşüm hayatın her alanını etkilemektedir. Küreselleşmenin etkisiyle devletlerin siyasi, ticari ve ekonomik alanda rekabet sağlaması için vatandaşlarına en üst düzeyde hizmet sunması kaçınılmaz bir hal almıştır. Çağın hızlı değişiminin getirdiği dijitalleşme ile birlikte devlet hizmetleri de daha dinamik bir yapıya kavuşarak hızlı bir değişim sürecine girmiştir. Geleneksel kamu yönetimi politikalarının yerini dijital dönüşümün sonucu olan e-devlet uygulamaları almıştır. E-devlet, kamu hizmetlerinin internet aracılığıyla hızlı, etkili, verimli, şeffaf bir şekilde sunulmasına imkân sağlar. Bu sayede kamu hizmetlerinde kalite ve verimlilik artarken hizmet maliyetleri düşüş eğilimine girmiştir. Tüm bu gelişmelerle birlikte e-devlet uygulaması devlet ile vatandaş arasındaki bürokratik süreçleri ortadan kaldırılarak iletişimi geliştirmeye ve güçlendirmeye yardımcı olmuştur. 2000’li yıllarda Türkiye’de e-devlet faaliyetlerine geçiş süreci için birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Esasen 2008 yılında ‘E-Devlet Kapısı’ kapsamında hemen hemen bütün devlet hizmetleri tek bir merkezde altında toplanmıştır. Her geçen yıl, bu uygulamalara birçok kamu hizmeti de entegre edilmekte ve birleştirilmektedir.

E-devlet, günümüzde giderek değişen kamu hizmet gereksinimlerinin vatandaşlara daha etkili, verimli, hızlı, şeffaf bir şekilde sunulması açısından son derece önemli bir sistemdir. Dijitalleşmenin etkisiyle kamu hizmetlerinde ihtiyaçların farklılaşmasıyla ortaya çıkan e-devlet kavramı; bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak hızlı, etkin, hesap verilebilir, yaygın ve yenilenmiş bir devlet anlayışı olarak tanımlanmaktadır. Elektronik devlet ile kamu hizmetlerin elektronikleşmesi değil, aynı zamanda güçlü bir bilgi işleme kapasitesine sahip, acil kararlar alabilen ve hızlı bir şekilde ihtiyaçlara yanıt verebilen bir devlet yapısı oluşturulmaktadır (İnce, 2001, s. 13).

E-devletin temel hedefi internet ve elektronik kitle iletişim araçları üzerinden bilgiye erişim, çift taraflı iletişim kurma, daha kaliteli hizmet sunma ve yönetim süreçlerine katılım olanakları bakımından vatandaş ve işletmelerin ihtiyaçlarıyla uyumlu dijital yönetim portalı kurmaktır (Eren ve Durna, 2005, s. 141). E-devlet uygulamalarının kullanımıyla birlikte devlet giderlerinde büyük bir kalem oluşturan kırtasiyeciliğin önüne geçilerek harcamalar azaltılıp, kamuda ihtiyaç duyulan personel sayısı giderek azalacaktır. E-devlet uygulamaları ile birlikte kamu hizmetlerinden yararlanma süreci esneklik kazanarak günün her saatinde hizmet sunulması sağlanmıştır. Böylece vatandaş mesai saatleri dışında da hizmetler alabilir hale gelmiştir. Kamu hizmetlerinin internet üzerinden sunulması vatandaş ile devlet arasındaki bürokratik engelleri kaldırıp, devlet-vatandaş ilişkilerini daha anlamlı kılarak ‘halk için var olan devlet’ anlayışını getirmiştir. Ayrıca e-devlet uygulaması ile sunulan hizmetlerin mümkün olan en kısa sürede gerçekleşmesi ve bununla birlikte gizlilik sınırlarını kaldırarak şeffaf bir zemine indirilmesi, bilgi edinme hak ve özgürlüklerinin önünü açmıştır (Demirel, 2006, s. 87-88). E-devlet modeli vatandaş ile devlet arasındaki iletişimi güçlendirerek, karar alma süreçlerine toplumun katılımını sağlayarak e-demokrasi kavramının oluşmasına ve gelişmesine katkı sağlayacaktır (Demir, 2018, s. 24).

E-devlet ve e-hizmet kullanımı ilgili olarak literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde farklı yöntemlerin kullanıldığı çalışmaların mevcut olduğu görülmüştür.

E-devlet uygulamalarının yerel yönetimler düzeyindeki benimsenmesi, dijital yönetişimin etkinliği açısından önemli bir araştırma konusudur. Gürses (2016), Türkiye’de yerel yönetimler açısından e-devletin benimsenmesini, Bursa Büyükşehir Belediyesi örneğinde hem yöneticiler hem de vatandaşlar perspektifinden incelemiştir. Çalışma, e-devletin yerel düzeydeki uygulamalarının, yöneticilerin dijital hizmetlere yönelik tutumları ve vatandaşların bu hizmetlere olan erişim ve memnuniyet düzeyleriyle nasıl şekillendiğini analiz etmiştir. Bu amaçla birleştirilmiş teknoloji kabul ve kullanım teorisi ölçeğini kullanmıştır. Araştırma bulgularına göre, vatandaşların ve yöneticilerin e-

devlet kullanımına ilişkin davranışsal niyetleri üzerinde sosyal etki faktörlerinin, çaba beklentisi ile performans beklentisinin anlamlı bir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir. Bu araştırma, yerel yönetimlerde e-devletin benimsenmesi sürecine dair derinlemesine bir bakış sunmakta ve Türkiye'deki yerel yönetimler için dijital hizmetlerin daha etkin bir şekilde uygulanmasına yönelik değerli öneriler geliştirmektedir.

E-devlet sistemlerine adaptasyon süreci, teknolojinin kabul edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Çabuk vd. (2017), bu bağlamda, e-devlet sistemlerine yönelik vatandaşların adaptasyonunu, Teknoloji Kabul Modeli (TAM) çerçevesinde incelemiş ve çalışmalarını Adana ilinde gerçekleştirmiştir. E-devlet sisteminin benimsenmesinde kişilik özellikleri ve demografik faktörler gibi değişkenlerin teknoloji kabul modeli kapsamında e-devlet sistemini kullanmaya yönelik davranışsal niyete etkisi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Araştırma sonuçları, kişilerin demografik faktörlerinin e-devlet sistemine adaptasyonunda etkili olduğunu ve kişilik özelliklerinden uyumluluk ve yeniliğe açıklığın, e-devlet sistemini kabulünde davranışsal niyet üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Bu çalışma, e-devletin etkinliğini artırmak için kullanıcıların teknolojiye ilişkin algılarının dikkate alınmasının önemini göstermektedir ve e-devlet sistemlerinin benimsenmesinde karşılaşılan zorluklara çözüm önerileri sunmaktadır. Ayrıca, e-devletin başarısının yalnızca teknolojik altyapıya dayalı değil, aynı zamanda vatandaşların teknolojiye olan güveni ve ilgisiyle de doğrudan ilişkili olduğunu belirtmektedir.

Kurfalı vd. (2017), Türkiye'deki vatandaşların e-devlet hizmetlerini kullanma kararında rol oynayan temel faktörleri incelemek için yaptıkları çalışmalarında, amaçlı örnekleme yöntemi kullanarak 529 kişiden veri derlemiştir. Yapısal eşitlik modeli ile performans beklentisi, sosyal etki, kolaylaştırıcı koşullar ve internet güveninin, e-devlet hizmetlerini kullanma kararında olumlu bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, internet güveni faktörleri, e-devlet hizmetlerinin performans beklentisi üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırma, Türkiye’deki e-devlet hizmetlerinin daha geniş bir kullanıcı kitlesi tarafından kabul edilmesini sağlamak için, teknolojiye dair algıların iyileştirilmesi ve güvenin artırılması gerektiğine dair değerli bulgular sunmaktadır.

Gounopoulos vd. (2019) yaptıkları çalışmada dijital uçurumun e-devlet ve e-katılım hizmetlerinin kullanımına olan etkisini incelemiştir. Yunan haneleri ve bireyleri tarafından Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin kullanımına ilişkin ulusal anketten elde edilen mikro verileri kullanılmıştır. Sonuçlara göre, sosyal dışlanma faktörleri e-devlet hizmetlerinin kullanımını etkileyebilir. E-devlet hizmetlerini kullanma kararını etkileyen en önemli sosyoekonomik faktörler eğitim seviyesi, yaş ve vatandaşlıktır. Vatandaşların çeşitli demokratik süreçlere e-katılımı yalnızca eğitim başarılarından etkilenir. Bu çalışma, dijital uçurumun dijital hayatımızın her yönüne olan etkisini vurgulamaktadır. Devlet, düşük eğitilmiş ve yaşlı insanlar gibi savunmasız sosyal alt gruplara odaklanarak dijital uçurumu ele almak için politikalar uygulanması gerektiği sonuca varılmıştır.

Abramson ve Morin’in (2003) editörlüğünü yaptığı E-Government 2003 adlı eser, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kamu yönetimine etkisini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Dijitalleşmenin kamu sektöründe yarattığı dönüşümü inceleyen bu çalışma, e-devlet kavramını teorik bir çerçeveye tanımlamakta ve uygulama örnekleriyle desteklemektedir. Kitapta, özellikle e-devlet uygulamalarının kamu hizmetlerinin verimliliğini ve vatandaş memnuniyetini artırmadaki potansiyeli vurgulanmaktadır. Bunun yanı sıra, veri güvenliği, mahremiyet, dijital eşitsizlik ve teknolojik altyapı eksiklikleri gibi e-devlet projelerinin karşılaşılabileceği zorluklara da değinilmektedir. Eserde, bu zorlukların aşılması ve dijital dönüşüm süreçlerinin sürdürülebilir kılınması için stratejik önerilere yer verilmekte, böylece kamu yönetiminde teknolojik inovasyonun önemine dikkat çekilmektedir. Literatürdeki bu çalışma, e-devlet projelerinin yalnızca teknik değil, aynı zamanda yönetim, liderlik ve vatandaş katılımı

boyutlarında da değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Alkan ve Ünver (2020), 2018 yılında TÜİK tarafından gerçekleştirilen Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması’nın mikro veri setini kullanarak Türkiye’deki bireylerin e-devlet kullanım durumlarını etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla çok değişkenli probit regresyon analizi gerçekleştirmiştir. Model sonuçlarına göre, cinsiyet, eğitim düzeyi, meslek, bilgisayar kullanım sıklığı, son üç aydaki internet kullanım sıklığı, e-ticaret kullanımı, bölge, yaş, bilişim ekipmanları sayısı ve hanehalkı büyüklüğü gibi faktörlerin, bireylerin e-devlet kullanımında belirleyici etkileri olduğu tespit edilmiştir. Erkeklerin e-devlet uygulamasını kadınlara göre daha sık kullandığı belirlenmiştir. Araştırmada, bireylerin eğitim seviyesinin azaldıkça e-devlet kullanım durumlarının da azaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, bireylerin son üç ay içindeki internet kullanım sıklığının azaldıkça, e-devlet kullanım durumlarının da azaldığı görülmüştür. E-ticaret kullanan bireylerin daha fazla e-devlet kullandığı gözlemlenmiştir. Yaş ve hanehalkı büyüklüğü arttıkça e-devlet kullanımının azaldığı, ancak hanedeki bilişim ekipmanı sayısının artmasıyla e-devlet kullanımının arttığı tespit edilmiştir.

E-devlet hizmetlerinin benimsenmesi, kullanıcı profillerine bağlı olarak farklılıklar gösterebilmektedir. Zhang ve Zhu (2021), Çin’in Chongqing Belediyesi’ndeki kentsel ve kırsal kullanıcılar arasındaki e-devlet hizmetlerine yönelik tutumları karşılaştırarak bu farklılıkları incelemiştir. Çalışma, kentsel ve kırsal kullanıcılar arasındaki dijital beceri farklarının, e-devletin kabulü üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Bu amaçla geliştirdikleri araştırma modelini incelemek için Yapısal Eşitlik Modeli kullanılmıştır. Yazarlar, kırsal bölgelerde yaşayan bireylerin, teknolojik altyapı eksiklikleri ve dijital okuryazarlık seviyelerinin daha düşük olması nedeniyle e-devlet hizmetlerine karşı daha düşük bir kabul gösterdiklerini belirtmektedir. Buna karşın, kentsel kullanıcılar, daha iyi teknolojiye erişim ve dijital becerilerin gelişmiş olması nedeniyle e-devlet hizmetlerini daha kolay benimsemektedir. Bu araştırma, e-devletin daha geniş bir kullanıcı kitlesi tarafından kabul edilebilmesi için, kırsal bölgelerde dijital okuryazarlık seviyelerinin artırılması ve altyapının güçlendirilmesi gerektiğine dair önemli bulgular sunmaktadır. Ayrıca, e-devlet uygulamalarının başarıya ulaşabilmesi için, kullanıcıların coğrafi konumlarına göre özelleştirilmiş politikaların geliştirilmesinin önemini vurgulamaktadır.

E-devlet hizmetlerinin etkin kullanımını etkileyen çeşitli faktörler, dijital yönetim süreçlerinin başarısını belirleyen kritik unsurlar arasında yer almaktadır. Çelik ve Orhan (2021), teknoloji kabul modeline yeni değişkenler ekleyerek e-devlet kapısını kullanmayı etkileyen faktörleri yapısal eşitlik modeli ile araştırmıştır. E-devlet sistemini kullanan katılımcılara bir link aracılığıyla mail yoluyla anket uygulaması yapılmıştır. Toplamda 1427 kişi ile gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre, algılanan fayda, algılanan kullanım kolaylığı, bilgi kalitesi, kişilerarası etki ve dış etkinin kullanıcı tatmini üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu; sistem kalitesinin ise tatmin üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Ayrıca, kullanıcı tatmininin e-devlet sisteminin kullanmaya devam etme niyetini anlamlı ve pozitif olarak etkilediği tespit edilmiştir. Bu araştırma, e-devlet hizmetlerinin daha geniş bir kullanıcı kitlesi tarafından kabul edilebilmesi için, dijital becerilerin geliştirilmesi ve güvenlik önlemlerinin güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Alan’ın (2021) “E-devlet kapısı kullanılabilirlik ve güven analizi” adlı çalışması, özellikle Covid-19 pandemi döneminde e-devlet kapısı kullanıcılarının uygulama deneyimlerini anlamayı, kullanılabilirlik ve güven konularında karşılaştıkları potansiyel sorunları ele almayı hedeflemektedir. Bu kapsamda, 10 gönüllü katılımcının yer aldığı bir görev bazlı kullanıcı çalışması gerçekleştirilmiş ve ardından çalışma sonrasında anket ve görüşmeler yapılmıştır. Hem nicel hem de nitel veri türünden elde edilen bulgular, katılımcıların uygulamayı genel olarak çok faydalı ve kullanımı kolay bulduklarını göstermektedir. Çalışmandan elde edilen bulgular temel alınarak, kullanıcı deneyimini ve güvenini

artırmak için bir dizi tasarım önerisi bulunmaktadır.

E-devletin gelişimi ve yönetim kalitesinin, vatandaşların hükümete duyduğu güven üzerindeki etkileri, akademik çalışmalarda önemli bir tartışma alanı oluşturmaktadır. Bu bağlamda Alsaad vd. (2024), OECD üyesi ülkelerden elde edilen veriler ışığında, e-devlet gelişimi ile hükümete güven arasındaki ilişkiyi değerlendirmiştir. Çalışma, e-devlet uygulamalarının sadece dijital hizmetlerin yaygınlaşmasıyla sınırlı kalmayıp, yönetim kalitesini artırarak hükümete olan güveni güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle, yönetim kalitesinin e-devletin vatandaş algıları üzerindeki etkisini pekiştiren önemli bir aracı unsur olduğu vurgulanmıştır. Bu araştırma, e-devletin etkilerini yalnızca teknolojik bir dönüşüm aracı olarak ele almanın ötesine geçerek, iyi yönetim uygulamaları ile ilişkilendirmenin gerekliliğine işaret etmektedir. Bulgular, e-devletin vatandaşlarla hükümet arasındaki güven ilişkisini artırmada oynadığı kritik rolü ve bu ilişkinin sürdürülebilirliğinde yönetim kalitesinin önemini açıkça göstermektedir.

Doğal kaynak gelirlerinin ve e-devlet uygulamalarının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi, özellikle Avrupa Birliği bağlamında önemli bir araştırma alanı olarak öne çıkmaktadır. Simionescu vd. (2024), Avrupa Birliği ülkelerinde sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada doğal kaynak gelirlerinin ve e-devletin rolünü incelemiştir. Çalışma, e-devletin yalnızca kamu hizmetlerinin dijitalleşmesini sağlamadığını, aynı zamanda kaynakların verimli kullanımı ve çevresel sürdürülebilirlik konularında da önemli bir araç olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Yazarlar, doğal kaynak gelirlerinin sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu şekilde kullanılabilmesi için e-devletin şeffaflık, hesap verebilirlik ve etkinlik sağlama noktasında kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Bu araştırma, e-devletin yönetim süreçlerini iyileştirme kapasitesinin, doğal kaynakların yönetimi ve çevresel sürdürülebilirlikle nasıl entegre olabileceğini göstermekte ve Avrupa Birliği ülkelerindeki politika uygulamalarına değerli bir perspektif sunmaktadır.

E-devletin etkinliğini değerlendirmek, dijital yönetim süreçlerinin başarı düzeyini anlamak için kritik bir araştırma alanıdır. Ameen vd. (2024), e-devlet uygulamalarının etkinliğini yapısal eşitlik modellemesi (SEM) yaklaşımıyla incelemiş ve bu yöntemle e-devlet uygulamalarının çeşitli faktörlere bağlı olarak nasıl daha etkili hale getirilebileceğini ortaya koymuştur. Çalışma, e-devletin başarısının sadece teknolojik altyapıya dayalı olmadığını, aynı zamanda kullanıcı memnuniyeti, kamu hizmetlerinin erişilebilirliği ve yönetim kalitesi gibi birçok boyuta bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Yazarlar, yapısal eşitlik modellemesi kullanarak e-devletin etkinliğini ölçmede kullanılan farklı faktörleri analiz etmiş ve bu faktörlerin birbirleriyle olan ilişkilerini belirlemiştir. Bu araştırma, e-devletin etkinliğini değerlendirirken kullanılan metodolojik yaklaşımların çeşitliliğini gösteren önemli bir katkı sağlamaktadır ve e-devlet uygulamalarının başarısını artırmaya yönelik politika ve strateji geliştirilmesinde rehberlik sunmaktadır.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde, genel olarak tanımlayıcı istatistikler, frekans tabloları, teknoloji kabul modelleri ve yapısal eşitlik modeli kullanılan çalışmalara rastlanmaktadır. Bu çalışmalarda çoğunlukla, katılımcılara belirli bir konu veya durum hakkında farklı derecelendirme seçenekleri sunan likert ölçekli sorular sorulmuş ve katılımcı sayıları il düzeyinde veya küçük örneklemelerle sınırlandırılmıştır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Türkiye’de bireylerin e-devlet kullanımını etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve ayrıntılı bir şekilde açıklanması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2022 yılında yapılmış olan Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması’nın mikro veri setinden yararlanılmıştır. Veri setindeki soru tipleri kategorik verilerden (evet/hayır) oluştuğu için lojistik

regresyon analiziyle Türkiye’de bireylerin e-devlet kullanımında nelerin etkili olduğu ve hangi özellikteki kişilerin e-devlet hizmetlerinden yararlandığı belirlenmeye çalışılmıştır. Sınıflandırma amacıyla kullanılan karar ağaçları chaid algoritması ile çalışmaya daha fazla yorum katmak amaçlanmıştır. Türkiye’de 16-74 yaş aralığındaki bireylerin e-devlet kullanımı demografik özellikleri ile ilişkilendirilerek analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında, e-devlet kullanımını artırmada karar vericilere önerilerde bulunmak ve e-devlet kullanıcı özelliklerine ilişkin bir profil ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

1.2. Araştırmanın Önemi

Türkiye’de e-devletin bilgiye erişimde kullanımına etki eden faktörlerin detaylı olarak ele alınmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Literatürde, lojistik regresyon ve karar ağacı chaid algoritması kullanılarak, Türkiye genelinde e-devlet kullanımını etkileyen faktörlerin incelendiği bir çalışma bulunmamaktadır. Elde edilen sonuçlar, bilgiye erişim politikalarının ve stratejilerinin oluşturulması veya uygulanmasında göz önünde bulundurulabilir. Literatürde, Türkiye genelini kapsayan e-devlet kullanımını etkileyen faktörlerle ilgili detaylı bir çalışmanın olmayışı, bu araştırmanın yenilikçi ve önemli bulgular sunan bir çalışma olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca bu ve benzer konularda yapılacak sonraki çalışmalar için, elde edilen bulgular yol gösterici ve bir ön çalışma olarak değerlendirilebilir.

2. MATERYAL VE METOD

2.1. Veri Seti

Çalışmada, 2022 yılında TÜİK tarafından yapılan Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması mikro veri seti kullanılmıştır. Veri setinin kapsamı Türkiye genelindeki tüm yerleşim yerlerini örnekleme dâhil edecek şekilde belirlenmiştir. Araştırma, 16 ile 74 yaş aralığındaki bireyleri içermektedir. Kurumsal nüfus olarak tanımlanan okul, yurt, otel, çocuk yuvası, huzurevi, hastane ve hapisanede bulunanlar ile kışla, ordu evlerinde ikamet edenler ve ayrıca nüfusu toplam nüfusun %1’ini geçmeyecek şekilde yeterli (küçük köyler, oba, mezra vb) örnek hane sayısına ulaşamayacağı düşünülen yerleşim yerleri kapsam dışında bırakılmıştır.

Araştırmada iki aşamalı tabakalı küme örnekleme yöntemi kullanılmıştır. İlk aşamada, ortalama 100 haneden oluşan kümeler(bloklar) büyüklüğüne göre olasılıklı örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. İkinci aşamada ise, seçilen kümelerden sistematik seçim yöntemi kullanılarak örnek adresler belirlenmiştir. Araştırmanın örnekleme büyüklüğü, Türkiye genelinde ve İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) 1. Düzey temelinde tahmin yapabilmeye olanak sağlayacak biçimde belirlenmektedir. Örnek hacmi hesaplanırken, yanıtızlık oranları da göz önünde bulundurulduğundan, çalışmada ikame yöntemi kullanılmamaktadır.

Örnekleme sonucunda elde edilen veri seti, çok aşamalı örnek tasarımının gerektirdiği seçim olasılıkları dikkate alınarak ağırlıklandırılmaktadır. Nihai ağırlıklar, çeşitli faktörlerin bileşiminden meydana gelmektedir. Başlangıç ağırlıkları, seçim olasılıklarının tersinin alınmasıyla hesaplanmaktadır. Kapsam dışı kalanlar ve yanıtızlık durumları için düzeltmeler yapılmaktadır. İteratif bir süreçle, projekte nüfus oranlarını da kullanan "Integrated Calibration" yöntemi ile nihai düzeltme katsayıları hesaplanarak, kurumsal nüfus hariç projekte nüfusun ve Türkiye genelindeki tüm hanehalkı sayısının tahmini yapılmaktadır.

Veriler, belirlenen örnekleme yöntemine göre seçilen hanehalklarından toplanmaktadır. Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırmasında temel istatistiki birim "hanehalkları"dır. Hanehalkındaki tüm bireylerden demografik bilgiler (yaş, cinsiyet) alınmakta, 16-74 yaş arasındaki

bireylere ise eğitim durumu, işgücü durumu ve bilişim teknolojilerinin kullanımına ilişkin sorular yöneltilmektedir.

İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflaması 1. Düzey tabakalama kriteri kullanılmıştır. Bu tabakalama kriteri, Türkiye’yi istatistikî bölge birimleri sınıflamasına göre 12 coğrafi bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgeler; İstanbul, Batı Marmara, Ege, Doğu Marmara, Batı Anadolu, Orta Anadolu (Nevşehir, Kırşehir, Kayseri, Sivas, Yozgat), Batı Karadeniz, Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu, Orta Anadolu (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli, Van, Muş, Bitlis, Hakkâri), Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu olarak adlandırılmaktadır.

2022 yılı Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması'nda 15410 hane seçilmiş olup, bu hanelerden 13454’ü ankete cevap vermiştir. 1956 haneden veri derlenemediği için cevapsız olarak değerlendirilmiştir. Hane halkındaki tüm fertlerin demografik değişkenlere verdiği cevapları içeren veri seti 29581 kişiden oluşmaktadır. Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması soru formu hane geneli ve fertlere ilişkin bölümlerden oluşmaktadır.

Hane geneline ilişkin bölümde; hanede yaşayan tüm fertlerin yaş, cinsiyet, hanelerde bulunan bilişim teknolojileri ürünleri, internet erişim imkânı, internet bağlantısı olan araçlar, kullanılan İnternet bağlantı türleri ile evden internete bağlanmama nedenleri sorgulanmaktadır.

Fertlere ilişkin bölümde; 16-74 yaş arasındaki bireylerin eğitim ve iş gücü durumu ile internet kullanımları, kullanım sıklıkları, kullanım amaçları, e-devlet kullanımı ve e-ticarete ilişkin sorgulama yapılmaktadır.

Türkiye’de 16-74 yaş aralığında bulunan fertlerin e-devlet kullanımını etkileyen değişkenler arasından cinsiyet, yaş, eğitim durumu, yaşanan bölge, meslek ve iletişim alışkanlıkları (mesaj uygulamaları) kullanılmıştır. Birleştirilmiş veri setindeki eksik veya kayıp verilere sahip gözlemler çıkartıldığında, örneklem büyüklüğü 23821 olarak belirlenmiştir.

Araştırma her yıl Nisan ayında yapılmaktadır ve veri toplama sürecinde bilgisayar destekli kişisel görüşme yöntemi (CAPI) ve bilgisayar destekli telefon görüşmesi (CATI) yöntemi birlikte kullanılmıştır (TÜİK, 2022, s. 12-14) .

2022 yılı Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması mikro veri setinde, Türkiye’de 16-74 yaş aralığında bulunan fertlerin e-devlet kullanımını etkileyen değişkenler arasından cinsiyet, yaş, eğitim durumu, yaşanan bölge, meslek, iletişim alışkanlıkları (mesaj uygulamaları) kullanılmıştır. Kullanılan mikro veri setinde bu değişkenlerin dışındakiler dikkate alınmamıştır. Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması'nda hane ve fert olmak üzere 2 veri setinden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan veri seti, seçilen değişkenlere ait bilgilerin yer aldığı fert ve hane tabloları birleştirilerek elde edilmiştir. Anket çalışmasında e-devlet kullanımına ilişkin boş hücreler örneklem sayısı yeterince büyük olduğu için çıkarıldı ayrıca meslek değişkeni boş olan kişiler için “mesleği yok” olarak değiştirildi. Elde edilen veri setindeki eksik veya kayıp verilere sahip gözlemler çıkartıldığında, örneklem büyüklüğü 23821 olarak belirlenmiştir.

2.2. Lojistik Regresyon Analizi

Çok Değişkenli İstatistik Yöntemleri, birden fazla bağımlı ve bağımsız değişkenin olduğu istatistiksel analiz yöntemlerini ifade eder. Bu yöntemler genellikle birden fazla değişken arasındaki ilişkileri belirlemek, bir bağımlı değişkenin birden fazla bağımsız değişken tarafından etkilenip etkilenmediğini incelemek, veri setlerindeki desenleri tanımlamak ve modellemek için kullanılır (Tabachnick ve Fidell, 2013, s. 1-3).

Sosyal bilimlerle ilgili araştırmalarda sonuçlar genellikle kategorik değişkenlerden oluşmakta, doğrusal regresyon modelleri uygulanamadığı için lojistik regresyon modelleri sıkça tercih edilmektedir. Lojistik regresyon analizinin temel amaçlarından biri bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi araştırmak, diğer bir amacı ise bireyleri farklı gruplara ayırarak sınıflandırma yapmaktır (Çokluk, Şekercioğlu, ve Büyüköztürk, 2021, s. 49).

Çalışmada ele alınan e-devlet kullanma durumu etkileyen değişkenlerin incelenmesi amacıyla tercih edilen lojistik regresyon analizi, bağımlı değişkenin kategorik olduğu ve normallik gibi birçok varsayımın sağlanamadığı durumlarda kullanılmaktadır. Çalışmada e-devlet kullanma durumu, 1 (e-devlet kullanıyor) ve 0 (e-devlet kullanmıyor) değerlerini alan bağımlı değişkenin incelenmesinde, ikili lojistik regresyon analizi uygulanmıştır. İkili lojistik regresyon modelinin varsayımları, Y_i bağımlı değişkenin her hangi bir i 'nci gözlem için gözlenme olasılığı olmak üzere izleyen şekildedir (Tatlıdil, 2002, s. 292).

- $Y_i \in (0,1)$
- $P(Y_i = 1 / X_i) = P_i$
- $Y_1, \dots, Y_n$ değerleri istatistiksel olarak bağımsızdır
- Bağımsız değişkenler (X_k) birbirleriyle ilişkili değildir.

Lojistik regresyon gibi sınıflandırma problemlerinde kullanılan matematiksel fonksiyon sigmoid fonksiyonudur (Karagöz, 2016, s. 853-854). Sigmoid fonksiyonunun matematiksel formülü (1) şu şekildedir:

$$P(Y) = \frac{1}{1+e^{-z}} \quad (1)$$

İkili lojistik regresyon analizinde, bağımlı değişkenin kategorileri için genellikle referans kategori değeri 0, diğer kategori değeri 1 olacak biçimde kodlanır (Alpar, 2013, s. 645). Buna göre $P(Y_i = 1)$ için doğrusal olasılık modeli (2) izleyen şekilde yazılmaktadır:

$$P(Y_i = 1) = \sum_{k=0}^p \beta_k X_{ik} \quad (2)$$

Lojistik regresyon analizinde kullanılan odds ve odds oran önemli kavramlardır. Olasılık bir olayın gerçekleşme ihtimalini gösterir. Bir olayın gerçekleşme ihtimali ile gerçekleşmeme ihtimali toplamı 1'e eşittir. Odds değeri, bir olayın meydana gelme olasılığının, meydana gelmeme olasılığına bölünmesiyle oluşan bir orandır (Çakır, 2019, s. 161-162).

$$\text{Odds Oran (OR)} = P/(1-P) \quad (3)$$

Olasılık değeri 0 ile 1 arasında bir değer alırken, odds değeri 1'den büyük bir değer alabilir. Bu oran Lojistik regresyon tarafından odds değerinin logaritması alınarak hesaplanır, logit ya da $\log(\text{odds})$ olarak adlandırılır. Odds değerinin logaritmasını aldığımızda hem lehte hem de aleyhte olan aynı durumlar için aynı sonuç alınacaktır (Agresti, 2003, s. 48).

$$\text{Odds Oran(OR)} = \frac{P(Y)}{1-P(Y)} = \frac{\frac{1}{1+e^{-z}}}{1-\frac{1}{1+e^{-z}}} = e^z = e^{\beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_p X_p} \quad (4)$$

İzleyen şekilde logit fonksiyonunun dönüşümü tamamlanmaktadır.

$$g(x) = \ln\left(\frac{P(Y)}{1-P(Y)}\right) = \ln(e^{\beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_p X_p}) = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \dots + \beta_p X_p \quad (5)$$

Bağımlı değişkenin iki kategorili olmasından kaynaklanan özellikler nedeniyle, hata terimi 0

ortalama ve $p(1-p)$ varyans ile binom dağılım özelliği gösterir. İkili lojistik regresyon analizi, bu teorik çerçeveye dayanarak yapılmaktadır (Tatlıdil, 2002, s. 292).

Lojistik regresyon modelinde, bağımsız değişkenlerin önemliliğini test etmede kullanılan olabilirlik oran testi, bağımsız değişkeni olmayan ile sınanan modele ait -2 ile çarpılmış log olabilirliklerin (-2LL) farkının istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının belirlenmesidir. Lojistik regresyonda modelin uygunluğunun değerlendirilmesinde pearson ki-kare ve sapma istatistikleri gözlemlenen ve beklenen frekanslar arasındaki farkları kullanarak modelin veriye uyumu değerlendirir. Bu farklar ne kadar küçükse, modelin veriye uyumu o kadar iyidir (Tatlıdil, 2002, s. 299). Hosmer-Lemeshow testi ile gözlemlenen ve model ile tahminlenen değerler arasındaki farkların anlamlı olup-olmadığı değerlendirir (Hosmer ve Lemeshow, 2000, s. 147-148). Lojistik regresyonda model uyum iyiliğinin değerlendirilmesinde yaygın olarak kullanılan belirlilik katsayıları, McFadden R^2 , Cox-Snell R^2 ve Nagelkerke R^2 ’dir. Bu katsayılar büyük oranda 0-1 arasında değer alırken hiçbir zaman 1’e ulaşmamaktadır (Alpar, 2013, s. 665-668). Lojistik regresyon modelindeki değişkenlerin önemliliği ölçen wald testi, regresyon katsayılarının en çok olabilirlik kestiriminin kendi standart hatalarına bölünmesiyle hesaplanır. Skor testi, çok değişkenli modellerin uygunluğunun test edilmesinde kullanılan bir istatistik testidir ve matris hesaplamaları içerir. Bu test sonucunun anlamlı bulunması, değişkenin modele anlamlı katkı yaptığını göstermektedir (Çokluk, Şekercioğlu, ve Büyüköztürk, 2021, s. 86).

2.3. Chaid (Chi-squared Automatic Interaction Detector) Analizi

1977 yılında geliştirilen CHAID algoritması (Chi-squared Automatic Interaction Detector- Otomatik Ki-kare Etkileşim Belirleyicisi), AID algoritmasının aksaklıklarını düzeltme amacı güderek Kass tarafından ortaya çıkarılmış ve doktora teziyle bilimsel literatüre kazandırılmış oldukça başarılı bir karar ağacı tekniğidir. CHAID algoritmasında bağımlı değişken nicel veya kategorik, bağımsız değişken ise kategorik olmalıdır (Kass, 1980, s. 119).

Güncelliğini yitirmeyen ve yaygın olarak kullanılan CHAID algoritması, ilk kez ortaya çıktığı yıllarda özellikle lojistik regresyon, diskriminant analizi ve kümeleme analizleri için zaman zaman ikinci bir seçenek, bazen de tamamlayıcı bir metot olarak öne çıkmıştır (Gürsoy, 2009, s. 76).

CHAID metodu, bağımlı değişkeni en iyi şekilde açıklayabilmek için tüm bağımsız değişkenleri değerlendirir ve dallanma ölçütü kullanarak değişkenler arasındaki etkileşim ve kombinasyonları kullanarak homojen değerlere sahip gruplar oluşturur. Bu işlem, ağaç tamamen büyüyene kadar tekrarlanır. Dallanma kriteri olarak bağımlı değişken sürekli ise F testi, kategorik ise pearson ki-kare testi kullanılır (Eygü ve Bayhan, 2020, s. 26).

CHAID algoritmasının kullanımında pearson ki-kare tabanlı bir dallanma ölçütü tercih edilmesi, CHAID algoritmasının matematiksel açıdan daha güvenilir ve yansız analizler gerçekleştirmesine imkân sağlar. Ayrıca, pearson ki-kare tekniğinin parametrik olmayan istatistiksel yöntemler arasında bulunması, CHAID algoritmasının parametrik yöntemlere özgü varsayımlar olmaksızın kolayca uygulanabilmesine olanak tanır (Kayri ve Boysan, 2007, s. 140). CHAID algoritması çoklu dallar oluşturarak ağaç yapısını genişletir ve aynı zamanda eksik veriler başa çıkma yeteneğine sahiptir. Bu özellikleri sayesinde, bilgi kaybını en aza indirerek daha ayrıntılı yorumlar elde etmemizi sağlar (Atılğan, 2011, s. 23). Ancak, çoklu bölünmeler, ağacın yapısını karmaşık hale getirerek yorumlamayı zorlaştırabilir. Bu durumları önlemek ve en uygun ağaç büyüklüğünü belirlemek için, yorumlanacak ağacın seçiminde dikkatli bir yaklaşım benimsemek gereklidir (Eygü ve Bayhan, 2020, s. 27-28).

Bilimsel araştırmalardaki kritik istatistiksel konulardan biri, odaklanılan olay üzerinde belirgin bir etkiye sahip faktörleri anlamak yanında, bu faktörlerin etkin olduğu seviyeleri belirlemektir. CHAID

analizi, bağımlı değişkenlerdeki değişimi anlamlı ölçüde etkileyen faktörleri inceleyerek, model içindeki değişkenler arasındaki etkileşimleri ve genel olarak ortak düzeydeki kombinasyonlarını belirlemeye çalışmaktadır (Kayri ve Boysan, 2007, s. 140).

3. BULGULAR

Çalışmada e-devlet kullanımına ilişkin bağımlı değişken belirlenirken; bireylerin son 12 ay içinde kamu kurum web sitesi veya mobil uygulaması üzerinden gerçekleştirdiği faaliyetlerin dağılımı göz önünde bulundurulmuştur. E-devlet kullanımını ölçmek için kullanılabilir 4 farklı bağımlı değişken mevcuttur. Tablo 1’de çalışmaya konu olan bireylerin e-devlet kullanımı ile ilişkin frekansları verilmiştir.

Tablo 1. Bireylerin Son 12 Ay İçinde Kamu Kurum Web Sitesi veya Mobil uygulaması Üzerinden Gerçekleştirdiği Faaliyetlerin Dağılımı

Değişken	Kategori	Frekans	Yüzde (%)
Resmi makamlar veya kamu hizmetleri tarafından hakkımda saklanan bilgilere eriştim (e- Devlet Kapısı (turkiye.gov.tr), e- Nabız, Hayat Eve Sığar vb. üzerinden emeklilik, sağlık, dava, tapu, bordro, trafik cezası vb. hakkında)	Evet	18013	75,6
	Hayır	5808	24,4
Kamuya açık veri tabanlarından veya kayıtlardan bilgilere eriştim	Evet	6036	25,3
	Hayır	17785	74,7
Bilgi edindim (hizmetler, yardımlar, haklar, yasalar, çalışma saatleri vb. hakkında)	Evet	12034	50,5
	Hayır	11787	49,5

Tablo 1’de yer alan verilere göre, en sık gerçekleştirilen faaliyet bilgiye erişim faaliyetidir. Bireylerin %75,6’sı, resmi makamlar veya kamu hizmetleri tarafından hakkında saklanan bilgilere erişim sağlamak için e-devlet kullanmaktadır. Bu bilgi, dijital hizmetlerin giderek daha fazla kullanıldığını ve bireylerin kendi bilgilerine erişme konusunda daha bilinçli olduğunu gösterir. Tablodaki değişkenlerin frekans dağılımları incelendiğinde en çok gerçekleştirilen faaliyetin e-devlet kullanımını açıklamada belirleyici olduğu düşünülerek bu çalışmanın bağımlı değişken olarak seçilmiştir.

Bağımsız değişkenler olarak ise; yaş, cinsiyet, eğitim, bölge ve mesleğin yanı sıra veri setinde son 3 ay içinde internet iletişim araçları kullanım sıklığına ilişkin en yüksek frekansa sahip olan, mesajlaşma (WhatsApp, Messenger, Skype, BİP, Viber, Snapchat vb.), bağımsız değişken olarak çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışmada incelenen bağımlı ve bağımsız değişkenlere ilişkin frekanslar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Çalışmada İncelenen Bağımlı ve Bağımsız Değişkenlere İlişkin Frekanslar

Değişken	Kategori	Frekans	Yüzde(%)
Bilgi Eriştim	Evet	18013	75,6
	Hayır	5808	24,4
Cinsiyet	Erkek	12362	51,9
	Kadın	11459	48,1
Yaş	16-24	4320	18,1
	25-34	5448	22,9
	35-44	5781	24,3
	45-54	4371	18,3
	55-64	2886	12,1
	65-74	1015	4,3
Eğitim	Bir okul bitirmede	762	3,2
	İlkokul	6248	26,2
	Ortaokul/ilköğretim	4611	19,4
	Genel lise/ Mesleki veya Teknik lise	6350	26,7

	Yüksek Lisans /Doktora	546	2,3
	2 veya 3 Yıllık Yüksek Okul	1619	6,8
	4 Yıllık Yüksekokul veya Üniversite	3685	15,5
Bölge	TR1-İstanbul	3475	14,6
	TR2-Batı Marmara	1628	6,8
	TR3-Ege	2215	9,3
	TR4-Doğu Marmara	2303	9,7
	TR5-Batı Anadolu	2276	9,6
	TR6-Akdeniz	2221	9,3
	TR7-Orta Anadolu	1735	7,3
	TR8-Batı Karadeniz	1706	7,2
	TR9-Doğu Karadeniz	1761	7,4
	TRA-Kuzeydoğu Anadolu	1169	4,9
	TRB-Ortadoğu Anadolu	1399	5,9
	TRC-Güneydoğu Anadolu	1933	8,1
Meslek	Silahlı Kuvvetler Meslek Mensupları	195	0,8
	Yöneticiler	1010	4,2
	Profesyonel Meslek Mensupları	1961	8,2
	Teknisyenler, Teknikerler ve Yardımcı Profesyonel Meslek Mensupları	975	4,1
	Büro Hizmetlerinde Çalışan Elemanlar	729	3,1
	Hizmet ve Satış Elemanları	2133	9,0
	Nitelikli Tarım, Ormancılık ve Su Ürünleri Çalışanları	896	3,8
	Sanatkârlar ve İlgili İşlerde Çalışanlar	1927	8,1
	Tesis ve Makine Operatörleri ve Montajcılar	1555	6,5
	Nitelik Gerektirmeyen İşlerde Çalışanlar	1908	8,0
Mesajlaşma	Çalışmıyor	10532	44,2
	Evet	22740	95,5
	Hayır	1081	4,5

Lojistik regresyon analizi öncesinde söz konusu analizinin varsayımlarından biri olan değişkenler arası çoklu bağlantı sorunu incelenmiştir. Lojistik regresyon analizinde çoklu bağlantı incelesi için Tablo 3’te yer alan VIF değerinin 10’dan düşük ve tolerans değerinin 0,1’den büyük olması, bağımsız değişkenlerin birbiriyle ilişkisiz olduğu ve çoklu bağlantı sorunu olmadığını göstermektedir (Alpar, 2013, s. 638) .

Tablo 3. Çoklu Bağlantı İstatistikleri

Değişken	Tolerans	VIF
Bölge	0,978	1,023
Yaş	0,932	1,072
Cinsiyet	0,995	1,005
Eğitim durumu	0,913	1,096
Meslek	0,898	1,114
Mesajlaşma (WhatsApp, Messenger, Skype, BİP, Viber, Snapchat vb.)	0,949	1,054

Ayrıca örneklem büyüklüğü lojistik regresyon analizinde bir diğer varsayımlarından biridir. Özdamar (2015)’a göre lojistik regresyon örneklem büyüklüğünün 250, 500, 1000’li sayılar olması uygundur. Genelde örneklemdeki birim sayısının büyük olması gerektiği vurgulanmaktadır. Çalışmada, 23821 kişiye ait veriyle çalışıldığından bu varsayım sağlanmıştır.

Lojistik regresyon analizinde bağımsız değişkenlerin modelde olmadığı, sadece sabit terimin bulunduğu ilk sınıflandırma oranı Tablo 4’te verilmiştir. Bu tabloya göre, toplam gözlem sayısının %75,6’sı doğru bir şekilde sınıflandırılmıştır.

Tablo 4. Başlangıç Sınıflandırma Tablosu

Gözlem			Beklenen		
			Bilgilere eriştim		Doğru Sınıflandırma Oranı
			Hayır	Evet	
Adım 0	Bilgilere eriştim	Hayır	0	5808	0
		Evet	0	18013	100
Toplam Yüzde					75,6

Yapılan Omnibus testi sonucunda Pearson ki-kare istatistiği 5891,560 olarak hesaplanmıştır. Model uyum iyiliği için kullanılan bu değer (p<0,05) anlamlı bulunması modele eklenen değişkenlerin, bağımlı değişkenin açıklanmasına anlamlı katkı yaptığını ve -2LogL değerinde 5891,560’lık bir iyileşme elde edildiğini belirtir. Model uyum iyiliği testlerinden bir diğeri de Hosmer ve Lemeshow’dur. Bu testte ki-kare değeri 14,504 olarak elde edilmiş ve 0,05’ten büyük bir anlamlılık değerine (0,07) sahip olduğu için modelin uyumu iyi olarak değerlendirilmiştir.

Modelin uyumu hakkında bilgi veren belirlilik katsayıları; Cox ve Snell R² ve Nagelkerke R² değerleri modeldeki bağımsız değişkenlerle bağımlı değişken arasındaki varyansın yüzdesini açıklar. Her iki değer de 0 ile 1 arasında değer alır. Bu katsayı değeri, doğrusal regresyon belirlilik katsayısına kıyasla çok küçük değer alma eğilimindedir ve 0,20-0,40 arasındaki bir değer oldukça yüksek olduğu kabul edilmektedir (Aytekin, 2016, s. 64; Alpar, 2013, s. 667). Çalışmada elde edilen bu katsayılar Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Model Özeti

Step	-2 Log likelihood	Cox ve Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	20570,788	0,219	0,327

Tablo 5’te yer alan değerlere göre model uyumunun iyi düzeyde olduğu söylenebilir. Değişkenlerin modele eklenmesi ile -2LogL değeri 20570,788 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 6, e-devlet kullanarak resmi makam veya kamu hizmetleri tarafından kişisel bilgilere erişme durumunu ne kadar iyi tahmin edebildiğinin bir göstergesidir. Buna göre model ile elde edilen tahmin ve gözlenen sınıflama arasında %79,9 uyum bulunmaktadır.

Tablo 6. Oluşturulan Modele Ait Sınıflandırma Tablosu

Gözlem			Beklenen		
			Bilgilere eriştim		Doğru Sınıflandırma Oranı
Adım 1	Bilgilere eriştim	Hayır	2178	3630	37,5
		Evet	1156	16857	93,6
Toplam Yüzde					79,9

Tablo 7’da modelde yer alan bağımsız değişkenlerin katsayı değerleri ve modele katkıları hakkında değerler mevcuttur. Buna göre e-devlet kullanarak resmi makam veya kamu hizmetleri tarafından kişisel bilgilere erişme durumunu üzerinde anlamlı etkiye sahip faktörler p≤0,05 olan değerlerdir. Bölge, yaş, cinsiyet, eğitim, internet kullanım sıklığı, internet üzerinden mesajlaşma değişkenlerinin bazı düzeyleri modele anlamlı bir katkı sağlamıştır. (*p<0,01 olarak kabul edilir)

Tablo 7. Oluşturulan Modele Ait Bağımsız Değişkenlerin İstatistik Değerleri

	B	SH	Wald	sd	p	Exp(B)	95% G.A. EXP(B)	
							Alt	Üst
Bölge(İstanbul)			682,512	11	0,000*			
Batı Marmara	-0,393	0,090	19,079	1	0,000*	0,675	0,566	0,805
Ege	-0,836	0,079	110,580	1	0,000*	0,434	0,371	0,507
Doğu Marmara	-0,466	0,081	33,364	1	0,000*	0,627	0,535	0,735
Batı Anadolu	-0,284	0,085	11,176	1	0,001	0,753	0,637	0,889
Akdeniz	-0,824	0,079	108,866	1	0,000*	0,439	0,376	0,512
Orta Anadolu	-1,362	0,080	288,965	1	0,000*	0,256	0,219	0,300
Batı Karadeniz	-0,790	0,085	86,929	1	0,000*	0,454	0,385	0,536
Doğu Karadeniz	-0,888	0,083	113,842	1	0,000*	0,412	0,350	0,484
Kuzeydoğu Anadolu	-1,530	0,090	289,016	1	0,000*	0,217	0,182	0,258
Ortadoğu Anadolu	-1,196	0,088	185,287	1	0,000*	0,302	0,255	0,359
Güneydoğu Anadolu	-1,460	0,079	344,271	1	0,000*	0,232	0,199	0,271
Yaş(65-74)			508,360	5	0,000*			
16-24	1,016	0,091	125,829	1	0,000*	2,761	2,312	3,297
25-34	1,481	0,091	263,885	1	0,000*	4,398	3,678	5,258
35-44	1,515	0,087	300,201	1	0,000*	4,551	3,834	5,402
45-54	1,074	0,086	155,791	1	0,000*	2,926	2,472	3,463
55-64	0,502	0,086	33,769	1	0,000*	1,653	1,395	1,958
Cinsiyet(Kadın)	0,752	0,036	438,269	1	0,000*	2,120	1,976	2,275
Eğitim(Bir okul bitirmede)			1544,125	6	0,000*			
İlkokul	0,890	0,094	90,111	1	0,000*	2,435	2,026	2,926
İlköğretim/Ortaokul/ Mesleki ortaokul	1,327	0,097	185,584	1	0,000*	3,769	3,114	4,561
Lise/Mesleki Lise	2,230	0,098	515,543	1	0,000*	9,304	7,675	11,279
Yüksek Lisans/Doktora	3,480	0,275	159,996	1	0,000*	32,471	18,936	55,681
2-3 Yıllık Meslek Yüksek Okulu	2,739	0,129	450,491	1	0,000*	15,467	12,011	19,918
4Yıllık Yüksekokul / Fakülte	3,030	0,119	650,720	1	0,000*	20,706	16,405	26,135
Meslek(Çalışmayan)			63,102	10	0,000*			
Silahlı kuvvetler	0,420	0,279	2,274	1	0,132	1,522	0,882	2,628
Yöneticiler	0,197	0,105	3,526	1	0,060	1,217	0,991	1,494
Profesyonel meslekler	0,340	0,101	11,317	1	0,001	1,404	1,152	1,711
Teknisyen, tekniker, yardımcı profesyonel meslekler	0,458	0,112	16,594	1	0,000*	1,581	1,268	1,970
Büro Hizmetleri	0,420	0,133	9,960	1	0,002	1,522	1,172	1,975
Hizmet ve satış elemanı	0,282	0,068	17,157	1	0,000*	1,326	1,160	1,516
Nitelikli tarım,ormancı-lık ve su ürünleri	-0,158	0,082	3,653	1	0,056	0,854	0,727	1,004
Sanatkârlar ve ilgili işler	0,204	0,067	9,231	1	0,002	1,226	1,075	1,399
Tesis, makine operatörleri ve montajcılar	0,060	0,072	0,688	1	0,407	1,062	0,922	1,223
Nitelik gerektirmeyen iş	-0,030	0,063	0,228	1	0,633	0,970	0,858	1,098
Mesaj uygulamaları(hayır)	1,222	0,078	243,575	1	0,000*	3,395	2,912	3,958
Sabit	-2,377	0,138	295,272	1	0,000*	0,093		

(*p<0,01 olarak kabul edilir)

E-devlet üzerinden kişisel bilgilere erişim oranı sıralamasında en yüksek bölgelerden olan Batı Anadolu’nun odds değeri 0,753 olarak bulunmuştur. Bu sonuca göre İstanbul’dan sonra en yüksek orana sahip bölge olan “Batı Anadolu” bölgesi illerinde yaşayan bireylerin referans kategorisi olan “İstanbul”

iline göre e-devlet üzerinden kişisel bilgilere erişimde kullanım oranı 1,33 (1/ 0,753) kat daha azdır. E-devleti kişisel bilgilere erişim için en az kullanan “Kuzey Doğu Anadolu” bölgesinde yaşayan bireylerin referans kategorisi olan “İstanbul” a göre e-devlet kullanım oranı 4,61 (1/0,217) kat daha azdır.

Bireylerin e-devlet üzerinden kişisel bilgilerine erişim durumuna ait olasılıklar yaş değişkenine göre incelendiğinde; “35-44” yaş arasındaki bireylerin en yüksek kullanım oranına sahip olduğu belirlenmiştir. Bu gruptakilerin referans kategori olan “65-74” yaş grubuna kıyasla e-devlet üzerinden kişisel bilgilere erişimi 4,55 kat daha fazladır. Yaşları “55-64” arasındaki bireyler e-devlet üzerinden kişisel bilgilere erişimde en düşük kullanım oranına sahip olup, referans kategori olan “65-74” yaş grubuna kıyasla e-devleti kişisel bilgilere erişimde kullanım 1,65 kat daha fazladır.

Cinsiyet değişkeni incelendiğinde; erkeklerin kadınlara göre e-devleti kişisel bilgilere erişimde kullanım oranının 2,12 kat daha fazla olduğunu göstermektedir. Eğitim grupları arasında e-devlet üzerinden kişisel bilgilere erişimde en düşük kullanım oranı ilkökul mezunlarına aittir. “İlkokul” mezunlarının e-devleti kişisel bilgilere erişimde kullanım olasılığı referans kategorisi olan “Bir okul bitirmeyen” bireylere göre 2,44 kat daha fazla olduğu görülmüştür. Eğitim grupları arasında e-devlet üzerinden kişisel bilgilere erişimde en yüksek kullanım oranına sahip “yüksek lisans/doktora” mezunlarının, “bir okul bitirmeyen” bireylere göre e-devlet üzerinden kişisel bilgilere erişimde kullanımı 32,47 kat daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Meslek değişkenine göre e-devlet kullanım durumu incelendiğinde; silahlı kuvvetler, yöneticiler, nitelikli tarım ve orman işçileri, nitelik gerektirmeyen işte çalışanlar, tesis makine operatörleri ve montaj mesleği yapan fertler için $p>0,05$ olduğundan bağımlı değişken ile arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. E-devlet üzerinden kişisel bilgilere erişimde en yüksek kullanım olasılığı sahip “teknisyenler, teknikerler ve yardımcı profesyonel” meslek mensuplarının e-devleti kişisel bilgilere erişimde kullanım olasılığı referans kategorisi olan “herhangi bir işte çalışamayan” bireylere göre 1,58 kat daha fazla olduğu görülmüştür. E-devleti kişisel bilgilere erişimde en düşük kullanım orana sahip “Sanatkârlar ve ilgili işlerde” çalışanlar e-devlet kullanım olasılığı referans kategorisi olan “herhangi bir işte çalışamayan” bireylere göre 1,22 kat daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Mesaj uygulamalarını aktif şekilde kullananların, referans kategorisi olan kullanmayanlara göre, e-devlet kullanım olasılığı 3,39 kat daha fazladır.

Türkiye’de E-devlet kullanımını etkileyen faktörler ilk olarak lojistik regresyon analizi ile incelenmiş, sonrasında sınıflandırma amacıyla kullanılan karar ağaçları chaid algoritması uygulanarak lojistik regresyon analizi sonuçlarını zenginleştirerek, daha detaylı bir şekilde yorumlanmıştır.

CHAID algoritmasının, diğer algoritmalarından en belirgin farkı, ağaç oluşturma sürecinde ikili bölünmeler yerine çoklu bölünmeler yapabilmesidir. Karar ağacı oluşturma aşamasında CART ve QUEST gibi yöntemler her adımda veriyi iki gruba ayırırken, CHAID algoritması ise bu süreçte veriyi birden fazla gruba ayırmaktadır. Bu durum, CHAID algoritmasının daha sık ve geniş ağaç yapıları oluşturmaları sağlar, böylece analiz daha hızlı ve kolay yorumlanabilir. Bu nedenle çalışmada CHAID analizi tercih edilmiştir (Kayri ve Boysan, 2007, s. 140; Zırhlıoğlu, 2011, s. 183).

Sınıflandırma algoritmaları arasında sıklıkla kullanılan yöntemlerden birisi olan karar ağaçları, chaid algoritması ile e-devlet kullanım durumuna etki eden faktörler incelenmiştir. Analiz için IBM SPSS Statistics 21 kullanılmıştır.

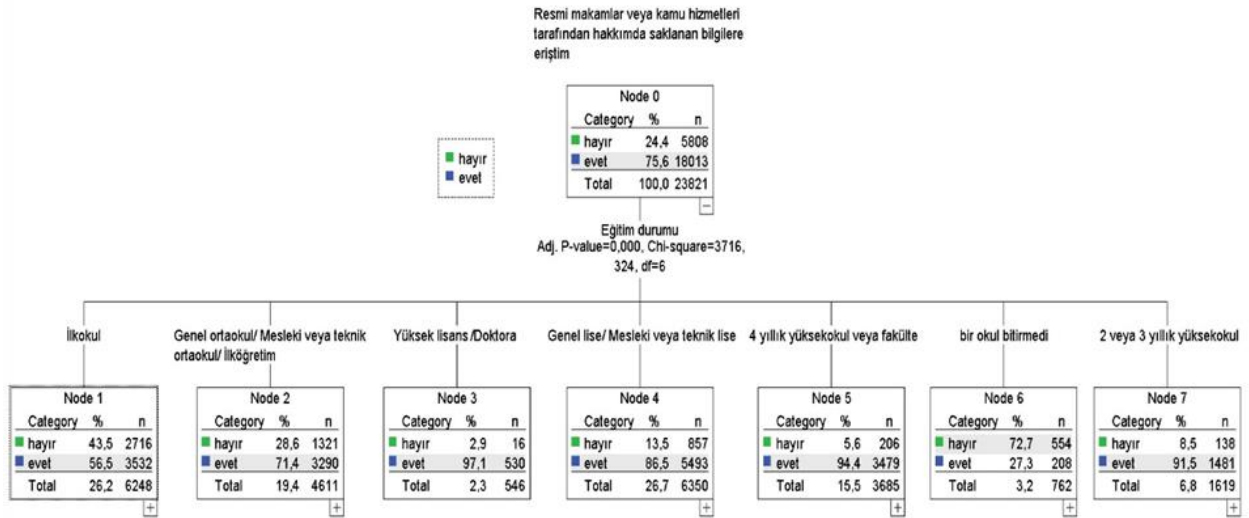
Araştırmada, "Resmi makamlar veya kamu hizmetleri tarafından kendi hakkımda saklanan bilgilere erişim" için e-devlet kullanım durumunu etkileyen faktörler, chaid algoritması kullanılarak karar ağacı metodu ile sınıflandırılmıştır.

Tablo 8. Chaid Analizi Sınıflandırma Tablosu

Gözlem	Beklenen		
	Hayır	Evet	Doğru Sınıflandırma Oranı
Hayır	2585	3223	44,5
Evet	1767	16246	90,2
Toplam Yüzde	18,3	81,7	79,1

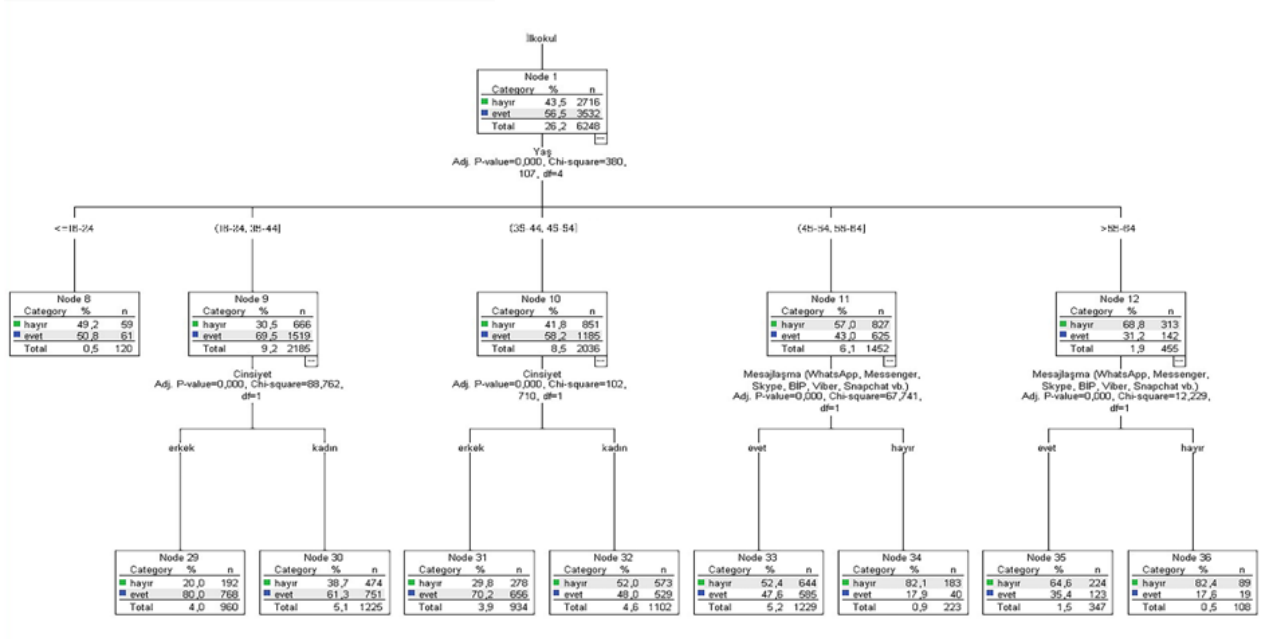
Tablo 8’de e-devletin kişisel bilgilere erişimde kullanımının karar ağacı modellerinden chaid algoritması sonuçlarına göre modelin genelinin doğru sınıflandırma oranı 79,1 olarak bulunmuştur. Diğer başarı ölçütlerinden; kesinlik değeri, modelin "evet" olarak tahmin ettiği değerlerin %83,4’ü doğru sınıflandırılmıştır. Duyarlılık değeri ise modelin "evet" sınıfını doğru tahmin etme oranı %90,2’dir.

CHAID analizine göre e-devlet üzerinden kişisel bilgilere erişim durumuna ait karar ağacı modeli 3 basamaktan oluşmaktadır. İlk dallanma, modelde en önemli bulunan eğitim durumu değişkenine göre başlamaktadır. E-devletin kişisel verileri erişimde kullanımı için, önemli bulunan eğitim seviyesi açıklayıcı değişkenine göre Şekil 1’den anlaşılabacağı üzere 7 alt grup meydana gelmiştir. Şekil 1 incelendiğinde, bir okulu bitirmeyen bireyler, %27,3 ile en düşük kullanım oranına sahipken, yüksek lisans/doktora mezunları %97,1 ile en yüksek kullanım oranına sahip eğitim düzeyidir. Bu bulgular, yüksek eğitim seviyesine sahip kişilerin e-devlet hizmetlerini daha fazla kullandığını göstermektedir. Yüksek lisans ve doktora mezunlarının neredeyse tamamını e-devlet kullandığı için herhangi bir alt düğüm oluşmamıştır.

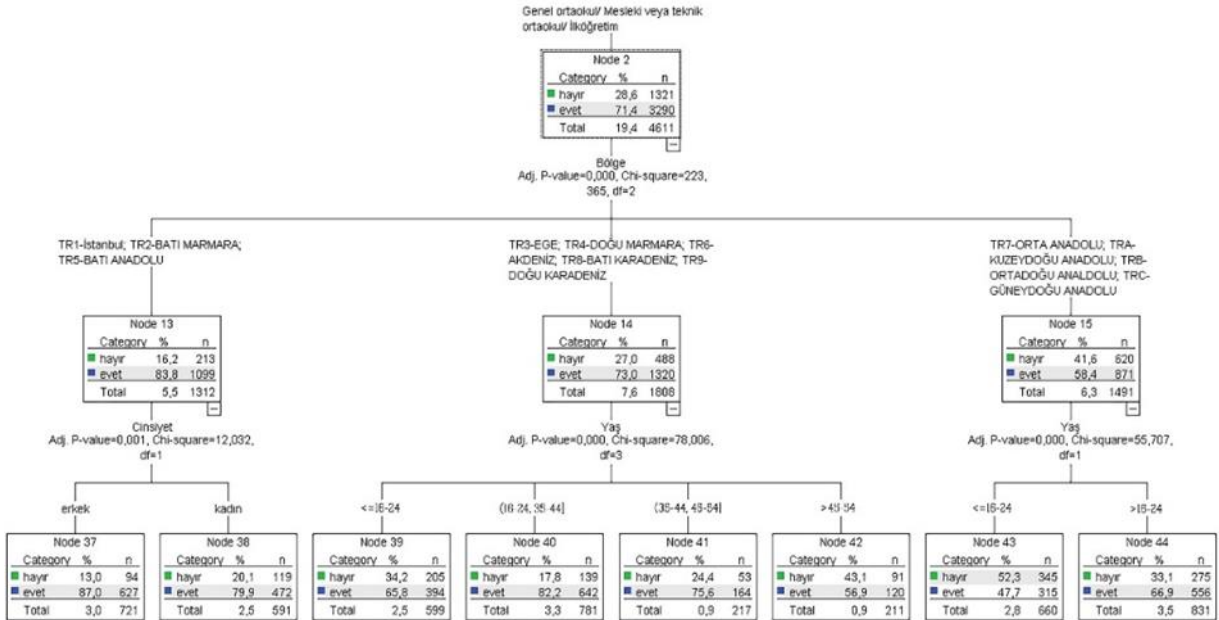
Şekil 1. E-devlet ile Kişisel Bilgilere Erişim Durumuna İlişkin CHAID Analizi Sonucu Elde Edilen Karar Ağacının Başlangıç Düğümü (Node 0)

Şekil 2 incelendiğinde, “25-44” yaş aralığındaki bireyler arasında cinsiyet öne çıkmakta ve erkekler (%80), kadınlara (%61,3) kıyasla e-devlet üzerinden kişisel bilgilere erişimi daha fazla tercih etmektedir. E-devletin kişisel bilgilere erişim için kullanımları incelendiğinde, ilkokul mezunu 45-54 yaş aralığındaki erkeklerin (%70,2), kadınlardan (%48) daha fazla kullandığı gözlemlenmiştir. 55 yaş ve üstü olan fertler e-devleti kişisel bilgilere erişimde kullanımını en iyi açıklayan değişkenin “mesajlaşma uygulamalarını kullanım” değişkeni olduğu görülmüştür. İlkokul mezunu 55 yaş ve üstü bireylerin dijital iletişim araçlarını kullanımı e-devlet hizmetlerine erişim oranlarını artırmaktadır.

Şekil 2. Eğitim Seviyesi İlkokul Olan Fertlerin E-devleti Kişisel Bilgilere Erişimde Kullanımına İlişkin Karar Düzümleri

Şekil 3’e göre; eğitim seviyesi ortaokul ve ilköğretim olan bireyler arasında “İstanbul, Batı Marmara ve Batı Anadolu” bölgesinde yaşayanların, e-devlet kullanım oranları incelendiğinde, erkeklerin (%87) kullanım oranlarının kadınlardan (%79,9) daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

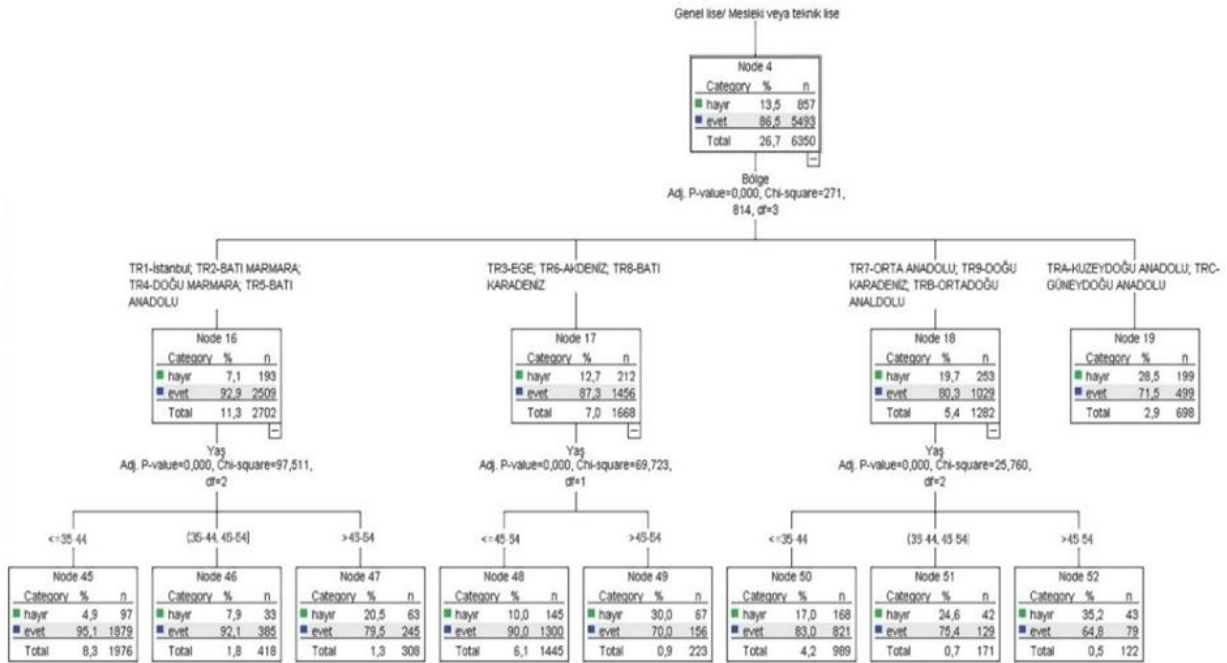

Şekil 3. Eğitim Seviyesi Ortaokul/İlköğretim Olan Fertlerin E-devleti Kişisel Bilgilere Erişimde Kullanımına İlişkin Chaid Analizi

Şekil 3’te “Ege, Doğu Marmara, Akdeniz ve Karadeniz” bölgesinde yaşayan fertlerin oluşturduğu düğüm 14’ü en iyi açıklayan değişken “yaş” olduğu gözlemlenmiştir. 25-44 yaş aralığındaki fertler %82,2 e-devlet kullanımı en yüksek yaş grubu olurken, 54 yaş üstündeki fertler %56,9 ile e-devlet

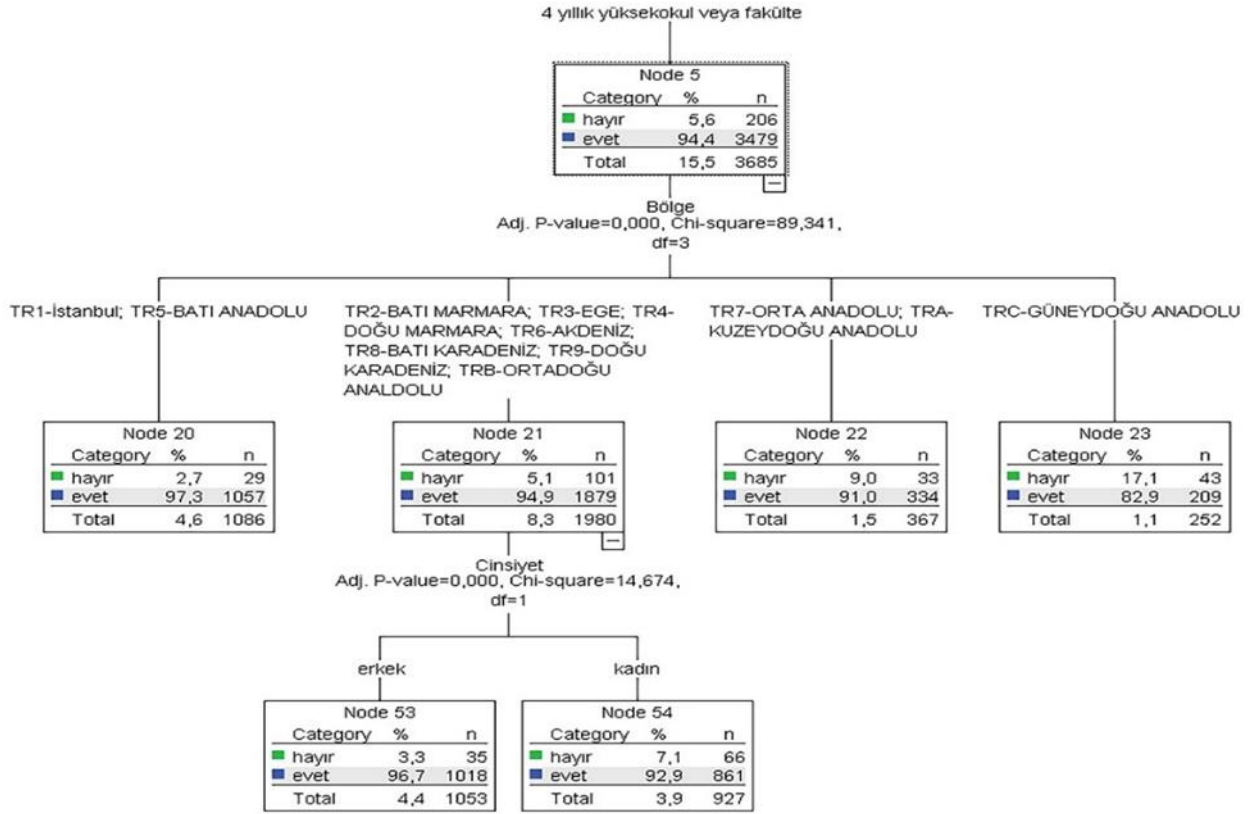
kullanımı en düşük yaş grubu olarak gözlemlenmiştir. “Ege, Doğu Marmara, Akdeniz ve Karadeniz” bölgesinde yaşayan ortaokul veya ilköğretim mezunu bireyler arasında, yaş arttıkça e-devlet üzerinden kişisel bilgilere erişim oranlarının düştüğü gözlenmektedir.

Şekil 4’e göre; İstanbul, Marmara ve Batı Anadolu bölgesinde, lise mezunu bireylerin yaş artışıyla birlikte e-devlet üzerinden kişisel bilgilere erişim oranları düşmektedir. Ege, Akdeniz, Batı Karadeniz bölgesinde yaşayan, lise mezunu 54 yaş ve altı fertlerin e-devleti kişisel bilgilere erişimde kullanım oranı %90 ile en yüksek oran olurken, 54 yaş üstü fertlerde ise bu oran %70 ile en düşük kullanım oranı olarak görülmektedir. Orta Anadolu, Doğu Karadeniz, Ortadoğu Anadolu bölgesinde yaşayan, lise mezunu 44 yaş ve altı fertlerin e-devleti kişisel bilgilere erişimi %83 ile en yüksek oran olurken, 54 yaş üstü fertlerde ise bu oran %64,8 ile en düşük kullanım oranını oluşturmaktadır. Orta Anadolu, Doğu Karadeniz, Ortadoğu Anadolu bölgesinde, lise mezunu bireylerin yaş artışıyla birlikte e-devlet üzerinden kişisel bilgilere erişim oranları düşmektedir. Kuzeydoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan lise mezunu bireyler %71,5 ile en az e-devlet kullanım oranına sahip olan bölgeler olarak dikkat çekmektedir.

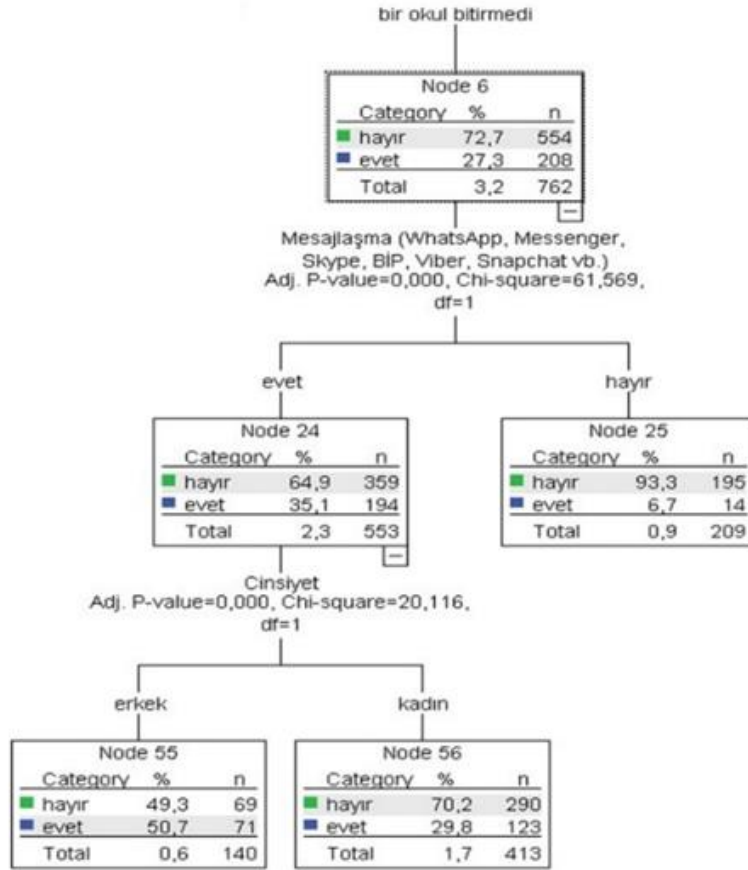
Şekil 4. Eğitim Seviyesi Lise Olan Fertlerin E-devleti Kişisel Bilgilere Erişimde Kullanımına İlişkin Chaid Analizi

Şekil 5’e göre; “İstanbul ve Batı Anadolu” bölgesinde yaşayan fertlerin %97,3’ü e-devlet üzerinden kişisel bilgilere erişim yaparken, “Güneydoğu Anadolu” bölgesinde yaşayan fertlerin %82,9’u e-devlet üzerinden kişisel bilgilere erişim yaptığı belirlenmiştir. Batıdan doğuya doğru gidildikçe, 4 yıllık yüksekokul veya fakülte mezunu bireylerin e-devlet üzerinden kişisel bilgilere erişim oranları azalmaktadır. Ancak, eğitim seviyesinin yüksek olması, bölgelerin erişim oranları arasındaki fark belirgin bir şekilde azalmaktadır. 4 yıllık yüksekokul veya fakülte mezunu bireyler arasında “Marmara, Ege, Akdeniz, Karadeniz ve Ortadoğu Anadolu” bölgesinde yaşayanların, e-devlet üzerinden kişisel bilgilere erişim oranları incelendiğinde, erkeklerin (%96,7) kullanım oranlarının kadınlardan (%92,9) daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

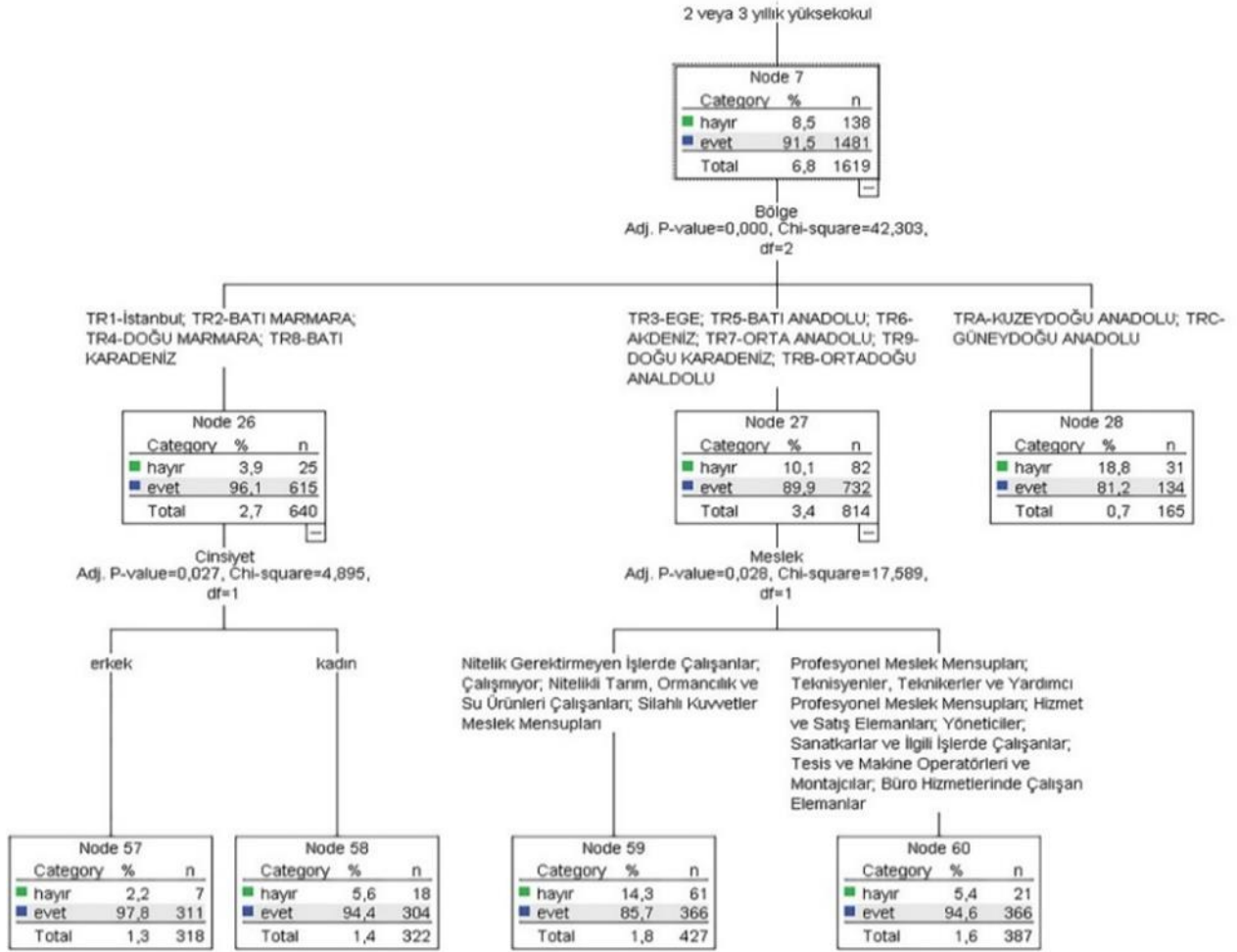
Şekil 5. Eğitim Seviyesi 4 Yıllık Yüksekokul veya Fakülte Olan Fertlerin E-devleti Kişisel Bilgilere Erişimde Kullanımına İlişkin Chaid Analizi

Şekil 6’ya göre bir okul bitirmeyen fertlerden mesajlaşma platformu kullanan bireyler arasında erkeklerin (%50,7), kadınlara (%29,2) göre e-devlet üzerinden kişisel bilgiye erişim oranının daha yüksektir. Belirli bir eğitim seviyesi olmayan fertlerin dijital iletişim kanalları kullanımı, e-devlet kullanma eğilimi artırmaktadır ve bu kullanım oranı erkeklerde kadınlara göre belirgin bir şekilde fazladır.

Şekil 6. Eğitim Seviyesi Bir Okul Bitirmede Olan Fertlerin E-devleti Kişisel Bilgilere Erişimde Kullanımına İlişkin Chaid Analizi

Şekil 7 ye göre; “2 veya 3 yıllık yüksekokul” mezunları arasında “İstanbul, Marmara ve Batı Karadeniz” bölgelerindeki bireylerin e-devlet kullanımı cinsiyete göre incelendiğinde, erkeklerin (%97,8), kadınlardan (94,4) daha fazla kullandığı ortaya çıkmıştır.

Şekil 7. Eğitim Seviyesi 2 veya 3 yıllık Yüksek Okul Olan Fertlerin E-devleti Kişisel Bilgilere Erişimde Kullanımına İlişkin Chaid Analizi

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma, Türkiye'deki e-devlet kullanımını etkileyen çeşitli faktörleri incelemekte olup; bireylerin e-devlet hizmetlerini kullanma kararlarını belirleyen sosyo-demografik faktörler ve dijital beceriler üzerine odaklanmaktadır. Elde edilen bulgular, eğitim düzeyi, bölge, yaş, cinsiyet, meslek ve dijital iletişim araçlarının kullanım alışkanlıklarının e-devlet kullanımını önemli ölçüde etkilediğini ve bireylerin e-devlet hizmetlerini kişisel bilgilere erişim amacıyla kullanımlarının, belirli demografik ve bölgesel faktörlerle anlamlı bir şekilde ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre, özellikle eğitim düzeyi, e-devlet kullanımının etkinliğinde önemli bir etken olarak öne çıkmaktadır. Yüksek eğitim seviyesine sahip bireylerin, dijital hizmetlere ve teknolojiye olan hâkimiyetlerinin daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Eğitim düzeyi arttıkça, e-devlet hizmetlerini daha aktif kullanma eğiliminde oldukları belirlenmiştir. Eğitim düzeyinin e-devlet ve e-katılım üzerindeki önemli etkisi Gounopoulos vd. (2019)'nin dijital uçurumun önemini vurguladıkları; eğitim seviyesi, yaş ve vatandaşlık gibi sosyoekonomik faktörlerin, e-devlet hizmetlerinin kullanımını belirlemedeki etkisini belirttikleri çalışmalarıyla uyusmaktadır. Ayrıca, Zhang ve Zhu (2021) tarafından yapılan çalışmada kırsal ve kentsel kullanıcılar arasındaki dijital beceri farklarıyla da paralellik göstermektedir. Kırsal bölgelerde dijital okuryazarlık eksiklikleri ve altyapı sorunları nedeniyle e-devletin kabulü daha düşük seviyelerdedir. Bu bağlamda, e-devletin etkinliğini artırmak için dijital

okuryazarlık seviyelerinin artırılması ve altyapının güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Çalışmada bölgesel faktörlerin eğitim düzeyi gibi e-devlet kullanımında önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Özellikle, Doğu'dan Batı'ya doğru gidildikçe, e-devlet kullanım oranlarında bir artış gözlemlenmiştir. Bu durum, coğrafi farklılıkların, bireylerin dijital hizmetlere erişim ve kullanımını etkileyen önemli bir etken olduğunu göstermektedir. En yüksek e-devlet kullanım oranına sahip yaş grubu 35-44 yaş arası iken, en düşük kullanım oranları 55-64 yaş grubunda görülmüştür. E-devlet kullanımının yaşla birlikte azaldığı, özellikle ileri yaşlardaki bireylerde daha düşük kullanım oranlarının ortaya çıktığı belirlenmiştir. Bu bulgu, Gounopoulos vd. (2019) tarafından yapılan araştırmalarla örtüşmektedir.

Cinsiyetin de e-devlet kullanımında önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Erkeklerin, kadınlara kıyasla e-devlet hizmetlerini daha sık kullandığı belirlenmiştir. Meslek grupları açısından yapılan analizlerde ise büro hizmetleri, profesyonel meslekler ve teknisyenlik gibi meslek gruplarında e-devlet kullanım oranlarının daha yüksek olduğu, sanatkarlar ve ilgili işlerde çalışan bireylerin ise bu hizmetleri daha az kullandığı gözlemlenmiştir. Bu bulgu, mesleklerin teknolojiye adapte olma düzeyiyle doğrudan ilişkilidir. Alkan ve Ünver (2020) de bireylerin cinsiyet, eğitim seviyesi, meslek ve diğer demografik faktörler gibi değişkenlerin e-devlet kullanımını etkileyen kritik faktörler olduğunu vurgulamaktadır. Bu, e-devletin benimsenmesinde yalnızca teknolojik altyapının değil, aynı zamanda bireysel özelliklerin de önemli bir rol oynadığını gösterir. Ayrıca, kullanıcı memnuniyetini ve e-devlet uygulamalarının yaygın kabulünü artırmanın, vatandaşların teknolojiye olan güvenini artırmakla doğrudan ilişkili olduğu ifade edilmiştir.

Bireylerin dijital iletişim araçlarını aktif şekilde kullanma eğiliminde olmalarının, e-devlet kullanımını artırıcı bir etki yaptığı ortaya çıkmıştır. Özellikle mesajlaşma uygulamalarını düzenli kullanan bireyler, e-devlet hizmetlerini de daha etkin bir şekilde kullanmaktadır. Bu durum, dijital okuryazarlığın ve dijital platformlar arasındaki etkileşimin, e-devlet kullanımını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

Sonuç olarak, dijital okuryazarlık becerilerinin artırılması, e-devlet kullanımını teşvik etmek için kritik bir unsurdur. Bu amaçla, etkileşimli eğitim materyalleri ve çevrimiçi eğitimler, kullanıcıların dijital dünyaya uyum sağlamalarını kolaylaştırabilir. Ayrıca, e-devlet platformlarının daha kullanıcı dostu ve erişilebilir hale getirilmesi, kullanıcıların bilgiye hızlı ve etkili bir şekilde ulaşmalarını sağlayacaktır. Bu öneriler, e-devlet hizmetlerinin daha geniş bir kullanıcı kitlesi tarafından benimsenmesini ve etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamak için önemlidir.

Chaid analizi sonuçları, e-devlet kullanımını etkileyen en önemli faktörlerin eğitim, bölge ve yaş olduğunu ortaya koymuştur. Her eğitim seviyesi için bu değişkenlerin, e-devlet kullanımını etkileyen ana unsurlar olduğunu ve bölgesel, yaşa dayalı farklılıkların önemli rol oynadığını vurgulamaktadır. Bu bulgular, e-devlet kullanımını artırmaya yönelik stratejiler geliştirilirken, bölgesel, yaş ve eğitim düzeyine dayalı hedeflenmiş yaklaşımların önemini ortaya koymaktadır.

Çabuk vd. (2017) tarafından yapılan çalışma, teknoloji kabul modeli (TAM) ile e-devlet sistemlerinin kullanıcılar tarafından benimsenmesinde kişisel faktörlerin önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Özellikle demografik özelliklerin ve kişilik faktörlerinin, e-devlet sistemlerine olan davranışsal niyet üzerindeki etkileri bulgularla desteklenmiştir. E-devletin etkinliğini artırma konusunda, kullanıcıların teknolojiye olan algılarını ve güvenini geliştirme gerekliliği, bu çalışma ile paralel olarak literatürde pek çok araştırmacı tarafından vurgulanmaktadır (Kurfalı vd., 2017).

Simionescu vd. (2024) çalışmasında, Avrupa Birliği ülkelerinde e-devletin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine olan katkısı ele alınmıştır. Bu çalışma, e-devletin sadece kamu hizmetlerinin

dijitalleşmesini sağlamakla kalmadığını, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirlik ve kaynakların verimli kullanımını da teşvik ettiğini belirtmektedir. Bu perspektif, Ameen vd. (2024) tarafından yapılan çalışmanın bulguları ile desteklenmektedir. E-devletin etkinliğinin sadece teknolojik altyapı ile değil, aynı zamanda vatandaşların memnuniyeti ve yönetim kalitesiyle doğrudan ilişkili olduğu, dijital yönetim süreçlerinin başarısını belirleyen kritik faktörler arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak, bu bulgular, e-devletin etkinliğini değerlendiren literatürle uyumlu bir şekilde, e-devlet sistemlerinin benimsenmesinin yalnızca teknolojik faktörlere dayalı olmadığını, aynı zamanda bireylerin demografik ve kişisel özellikleri, güven algıları, dijital okuryazarlık seviyeleri ve yönetim kalitesine de bağlı olduğunu göstermektedir. Dijital yönetişimin başarısı, her bir bireyin farklı ihtiyaçlarına hitap edecek şekilde özelleştirilmiş politikalara ve stratejilere dayalı olmalıdır.

Literatürde Türkiye genelinde e-devlet kullanımını etkileyen faktörlerle ilgili kapsamlı bir çalışmanın eksikliği, bu araştırmayı yenilikçi ve katkı sağlayıcı bir çalışma haline getirmektedir. Gelecekte yapılacak benzer çalışmalar, bu bulgulara dayanarak daha derinlemesine analizler ve politika önerileri sunabilir, böylece e-devlet hizmetlerinin yaygınlaşmasına ve etkili kullanımına katkı sağlayabilir.

Etik Beyan

“Türkiye’de E-Devlet Kullanımının Lojistik Regresyon ve Chaid Analizi İle İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Abramson, M. A., ve Morin, T. L. (2003). *E-government* . Rowman ve Littlefield.
- Agresti, A. (2003). *Categorical Data Analysis* (Third Edition b.). John Wiley ve Sons.
- Alan, A. (2021). E-devlet kapısı: Kullanılabilirlik ve Güven Analizi İçin Bir Kullanıcı Çalışması. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 11 (2), 347-359.
- Alkan, Ö., ve Ünver, Ş. (2020). Türkiye’de E-Devlet Hizmetlerinin Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(4).
- Alpar, R. (2013). *Çok değişkenli istatistiksel yöntemler* (3.Baskı b.). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Alsaad, A., Alkhawaldeh, A., Elrehail, H., ve Almomani, R. (2024). Linking E-Government Development and Quality of Governance to Trust in Government: Evidence from OECD Member Countries . *Transforming Government: People, Process and Policy*, 18(4), 575-593.

- Budak, D. & Tunalı, D. (2025). Türkiye’de E-Devlet Kullanımının Lojistik Regresyon ve Chaid Analizi ile İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 499-523.
- Ameen, A. K., Kadir, D. H., Abdullah, D. A., Maolood, I. Y., ve Khidir, H. A. (2024). Assessing E-government Effectiveness: A Structural Equation Modeling Approach. *Aro-The Scientific Journal of Koya University*, 12(2), 52-60.
- Atılğan, E. (2011). Karayollarında Meydana Gelen Trafik Kazalarının Karar Ağaçları ve birliktelik analizi ile incelenmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü.
- Aytekin, A. (2016). Anadolu Üniversitesi Öyp Araştırma Görevlilerinin Memnuniyetinin İncelenmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çabuk, S., Zeren, D., ve Gökdağlı, N. (2017). E-Devlet Sistemine Adaptasyonun Teknoloji Kabul Modeliyle Araştırılması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(3), 140-154.
- Çakır, F. (2019). Sosyal Bilimler İçin Parametrik Veri Analizi. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Çelik, K., ve Orhan, M. (2021). E-Devlet Kapısını Kullanmayı Etkileyen Faktörlerin Araştırılması. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*(31), 212-222.
- Çevikbaş, R. (2009). Türkiye’de E-Devlet ve E-İmza Altyapısı Uygulamaları . *Türk İdare Dergisi*(463-464), 71-92.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., ve Büyüköztürk, Ş. (2021). *Sosyal Bilimlerde Çok Değişkenli İstatistik Spss ve Lisrel Uygulamaları*. (6.baskı b.). Ankara: Pegem Akademi.
- Demir, O. (2018). Vatandaşların E-Devlet Kullanımını Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. . Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirel, D. (2006). E-Devlet ve Dünya Örnekleri. *Sayıştay Dergisi*(61), 83-117.
- Demirhoca, Ü. (2022). Türkiye’nin E-devlet Politikası. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eren, V., ve Durna, U. (2005). Kamu Hizmetlerinin Daha İyi Görülebilmesi İçin Alternatif Bir Yönetim Yaklaşımı: Elektronik Devlet. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak. Dergisi*,(32), 139-166.
- Eygü, H., ve Bayhan, Y. (2020). *Karar Ağaçları İle Sınıflandırma: Chaid Algoritması Teori ve Bir Uygulama*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gounopoulos, E., Kontogiannis, S., Kazanidis, İ., ve Valsamidis, S. (2019). The Impact of the Digital Divide on the Adoption of e-Government in Greece. *KnE Social Sciences*, 401-411.
- Gürses, F. (2016). Türkiye’de Yeren Yönetimlerde Yöneticiler ve Vatandaşlar Perspektifinden E-Devlet’in Benimsenmesi: Bursa Büyükşehir Belediyesi Örneği. *Yayınlanmamış Doktora Tezi* . Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürsoy, T. (2009). *Veri Madenciliği ve Bilgi Keşfi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Güzeller, C. (2016). *Herkes İçin Çok Değişkenli İstatistik* (1.Baskı b.). Ankara: Maya Akademi Yayın ve Eğitim Danışmanlık.
- Hosmer, D. W., ve Lemeshow, S. (2000). *Applied logistic regression 2nd Ed*. New York: John Wiley Sons.
- İnce, M. (2001). *E-Devlet: Kamu Hizmetlerinin Sunulmasında Yeni İmkânlar*. Ankara: DPT Yayını.

- Budak, D. & Tunalı, D. (2025). Türkiye’de E-Devlet Kullanımının Lojistik Regresyon ve Chaid Analizi ile İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 499-523.
- Karagöz, Y. (2016). *SPSS ve AMOS 23 Uygulamalı İstatistiksel Analizler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık.
- Kass, G. (1980). An Exploratory Tecnique For Investigating Large Quantaties Of Categorical Data. *Journal of the Royal Statistical Society.*, 29, 119-127.
- Kayri, M., ve Boysan, M. (2007).). Araştırmalarda Chaid Analizinin Kullanımı ve Baş Etme Stratejileri İle İlgili Bir Uygulama,. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi.*, 40(2), 133-149.
- Kırçova, İ. (2003). *E-Devlet Uygulamaları ve Ekonomiye Etkileri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Kurfalı, M., Arifoğlu, A., Tokdemir, G., ve Paçin, Y. (2017). Adoption Of E-Government Services İn Turkey. *Computers in Human Behavior*, 66, 168-178.
- Özdamar, K. (2015). *Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi-1*. Ankara: Nisan Kitapevi.
- Simionescu, M., Radulescu, M., ve Cifuentes-Faura, J. (2024). The Role of Natural Resources Rents and E-government in Achieving Sustainable Development in the European Union 97, 105278. *Resources Policy*.
- Tabachnick, B., ve Fidell, L. (2013). *Using Multivariate Statistics* (6 th ed. b.). Boston: MA: Pearson Education.
- Tatlıdıl, H. (2002). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz*. Ankara: Ziraat Matbacılık.
- TÜİK. (2022). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım İstatistikleri Mikro Veri Seti*.
- Zhang, B., ve Zhu, Y. (2021). Comparing attitudes towards adoption of e-government between urban users and rural users: an empirical study in Chongqing municipality, China. *Behaviour ve Information Technology*, 40(11), 1154-1168.
- Zırhlıoğlu, G. (2011). İnternet bağımlılığının CHAID analizi ile incelenmesi: Van ili örneği. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 2(2), 182-190.

Extended Abstract

Examining E-government Use in Turkey with Logistic Regression and Chaid Analysis

The main purpose of this study is to examine the factors affecting individuals' use of personal information access through e-government in Turkey using logistic regression analysis and CHAID (Chi-squared Automatic Interaction Detection) algorithm, and to provide detailed interpretation of the obtained results.

The study utilizes the microdata set from the Household Information Technologies Usage Survey conducted by TURKSTAT in 2022. In the study, the dependent variable is the use of e-government, specifically accessing information stored about individuals by official authorities or public services (such as retirement, health, legal cases, land registry, payroll, traffic fines, etc., via e-Government Portal (turkiye.gov.tr), e-Nabız, Hayat Eve Sığar, etc.). Independent variables include age, gender, education, region, and occupation, as well as the highest frequency of internet communication tools usage in the last three months within the dataset, specifically messaging (WhatsApp, Messenger, Skype, BIP, Viber, Snapchat, etc.). Factors affecting the use of e-government in Turkey were first examined using logistic regression analysis. Subsequently, CHAID (Chi-squared Automatic Interaction Detection) algorithm, a decision tree method used for classification purposes, was applied to enrich the results of the logistic regression analysis and provide a more detailed interpretation.

Individuals living in the “Northeast Anatolia” region, the reference category being “Istanbul,” use e-government for personal information access at a rate 4.61 (1/0.217) times lower. When examining the probabilities of individuals accessing their personal information via e-government by age variable, those aged “35-44” have the highest usage rate. The gender variable shows that men are 2.12 times more likely to use e-government for accessing personal information compared to women. Among education groups, individuals with “Master’s/PhD” degrees have the highest usage rate of e-government for accessing personal information, being 32.47 times more likely to use e-government compared to those with “no formal education.” The occupational group “technicians, technologists, and associate professionals” has the highest probability of using e-government for personal information access, being 1.58 times more likely compared to the reference category “unemployed individuals.” The occupational group “craft and related trades workers,” who have the lowest usage rate of e-government for personal information access, are still 1.22 times more likely to use e-government compared to the reference category “unemployed individuals.” Those who actively use messaging applications are 3.39 times more likely to use e-government compared to the reference category of non-users.

Factors affecting the use of e-government in Turkey were first examined using logistic regression analysis. Subsequently, CHAID (Chi-squared Automatic Interaction Detection) algorithm, a decision tree method used for classification purposes, was applied to enrich the results of the logistic regression analysis and provide a more detailed interpretation. According to the CHAID analysis results, the top three variables most affecting e-government usage are education, region, and age.

The analyses revealed that individuals with higher education levels use e-government services more actively and effectively, demonstrating greater proficiency in technology and skills in utilizing digital services. Regarding the regional variable, it was found that as one moves from East to West, the usage of e-government increases. These results indicate that regional distributions have a significant impact on e-government usage. The rate of e-government usage decreases with increasing age. There is a significant relationship between e-government usage and gender, showing that gender plays an important role. When examining e-government usage results by occupational groups, it was observed that usage rates are generally higher in office services, professional occupational groups, and technicians, whereas artisans and those working in related jobs have the lowest e-government usage rates.

The widespread use of digital communication tools and their frequent use in daily life suggest that they can positively impact the use of e-government services. According to the CHAID analysis results, the top three variables most affecting e-government usage are education, region, and age. When examining the variables affecting e-government usage for all education levels, the nodes were mostly weighted by region, age, and gender. To increase e-government usage, strategies should be developed that take into account regional, age, and educational differences.

TRANSFORMASYONEL BİR LİDER PROFİLİ OLARAK TURGUT ÖZAL*

Mehmet Şirin ÇETİN¹

Öz

Transformasyonel veya dönüştürücü lider en kısa biçimde, yönettiği toplumda köklü değişiklikler yapabilen aynı zamanda takipçi kitlesini kendine inandıran ve bu değişiklikler sonunda toplumun refah düzeyinde olumlu etki bırakabilen kişi şeklinde tanımlanabilir. Küreselleşme furyasının bütün dünyayı sardığı bir dönemde iktidara gelen Turgut Özal Türk siyasal hayatında alışılmışın dışında bir profil çizerek unutulmaz izler bırakmayı başarabilmiştir. Yaptığı reformlar sayesinde toplumsal kalkınmayı sağlamış, devletin ekonomik konumlanışında değişiklik yapmış, hak ve özgürlükler adına önemli adımlar atmıştır. Birey tanımına anlam kazandırmış ve devlet millet için anlayışını yerleştirmeye çalışmıştır. Bu ilke çerçevesinde özel sektörün gelişimini sağlamak için devletin etki alanının sınırlandırma yoluna gitmiş ve özelleştirme hareketini başlatmıştır. Askeri darbe sonrasında oluşan kaotik ortamın dağılmasını sağlayan Özal politikaları ekonomiyi dışa açarak yabancı sermayenin girişinin yollarını açmıştır. Çalışma lider teriminden yola çıkarak transformasyonel lider kavramını açıklamayı ve Turgut Özal'ın Türk siyasal hayatındaki yerini bu kavram temelinde tartışmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Lider, Transformasyonel Lider, Turgut Özal.

JEL Sınıflandırması: P17, H11.

TURGUT ÖZAL AS A TRANSFORMASYONEL LEADER PROFILE

Abstract

A transformational or transformative leader can be defined as a person who is able to make fundamental changes in the society he/she governs, at the same time making his/her followers believe in him/herself and leaving a positive impact on the welfare level of the society as a result of these changes. Turgut Özal, who came to power at a time when globalization was sweeping the whole world, managed to leave unforgettable traces by drawing an unusual profile in Turkish political life. Thanks to his reforms, he ensured social development, changed the economic positioning of the state and took important steps in the name of rights and freedoms. He gave meaning to the definition of the individual and tried to establish the understanding of the state for the nation. Within the framework of this principle, in order to ensure the development of the private sector, he tried to limit the sphere of influence of the state and initiated the privatization movement. Özal's policies, which helped to dissipate the chaotic environment after the military coup, opened the economy to the outside world and paved the way for the entry of foreign capital. The study aims to explain the concept of transformational leader based on the term leader and to discuss Turgut Özal's place in Turkish political life on the basis of this concept.

Keywords: Leader, Transformational Leader, Turgut Özal.

JEL Classification: P17, H11.

*Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihinde Munzur Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen “Kamu Yönetimi Disiplini ve Kamu Yönetimi Teşkilatı” ana temalı 24. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu’nda sunulan ve özeti yayınlanan çalışmanın genişletilmiş halidir.

¹Öğ. Gör. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Email: cetinmehmetsirin34@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8181-744X

1. GİRİŞ

Lider, küçük bir grup içinde veya bir ülkeyi yönetmede karşımıza çıkabilen ilk insan ile birlikte uygulama alanı bulan ve her dönemde çok önemli olduğu bilinen bir fenomendir. Transformasyonel veya dönüştürücü lider ise en kısa biçimde tanımlanacak olursa; “yönettiği toplumda köklü değişiklikler yapabilen aynı zamanda takipçi kitlesini kendine inandıran ve bu değişiklikler sonunda toplumun refah düzeyinde olumlu etki bırakabilen kişi” olarak tanımlanabilecek olan modern zamanlara ait yeni tip bir lider profili olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarihsel sürecin ilk zamanlarından beri toplumsal hareketlere yön vermede liderler hep önemli bir yere sahip olmuştur. Lider birçok toplumda bir kurtarıcı hatta Mısır’da olduğu gibi bazen tanrı olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden günümüzde de olduğu gibi tarihin her döneminde lider ve liderliğin hep önemli olduğu savunulabilir.

Küreselleşme furiasının bütün dünyayı sardığı bir dönemde iktidara gelen Turgut Özal Türk siyasal hayatında alışılmışın dışında bir lider profili çizerek unutulmaz izler bırakmayı başarabilmiştir. Yaptığı reformlar sayesinde toplumsal kalkınmayı sağlamış, devletin ekonomik konumlanışında değişiklik yapmış, hak ve özgürlükler adına önemli adımlar atmıştır. Aşkın devlet anlayışına karşı birey tanımına anlam kazandırmış ve devlet millet için anlayışını yerleştirmeye çalışmıştır. Bu ilke çerçevesinde özel sektörün gelişimini sağlamak için devletin etki alanının sınırlandırma yoluna gitmiş ve özelleştirme hareketini başlatmıştır. Askeri darbe sonrasında oluşan kaotik ortamın dağılmasını sağlayan Özal politikaları ekonomiyi dışa açarak yabancı sermayenin girişinin yollarını açmıştır. Ticari bankaların Türkiye’de şube açmalarını teşvik ederek ekonomik dışa açılmayı kurumsallaştırmayı hedeflemiştir. Sıralamaya çalıştığımız ve toplumu geliştiren bu politikalar Turgut Özal’ın Türk siyasal hayatında Transformasyonel bir lider olduğunun kanıtı olarak kabul edilebilir. Konunun devamında Özal’ın Transformasyonel bir lider olduğuna delil olabileceği düşünülen özellikleri ve politikaları da ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışma, Türkçe ve yabancı teorik kaynaklardan yararlanarak lider, transformasyonel lider ve Turgut Özal hakkında bir çerçeve oluşturmayı ve nihayetinde transformasyonel bir lider profili olarak Turgut Özal gerçeğini analiz edecek ve genellemeler oluşturacaktır. Son olarak sonuç kısmında elde edilen bulgular analiz edilerek çalışma tamamlanacaktır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Lider Terimini Tanımlamak

Lider terimi, Yunanca “hegemon” olarak tabir edilir ve bu tanıma göre lider içinde bulunduğu gruba veya örgüte yol gösteren kişidir. Ulaşılabilen kaynaklar kelimenin kökenini 1755 yılına kadar dayandırır ve bu tarihte “*kaptan, komutan, önden giden*” anlamlarında Samuel Johnson tarafından kullanıldığı belirtilmiştir (Artantaş ve Gürsoy, 2023: 62). Liderlik terimi ise liderden farklı olarak ele alınmış ve liderin de içinde bulunduğu durum ve koşulları tanımlamak için kullanılmıştır. Buradan hareketle liderlik teriminin lider terimini de içine alan daha geniş bir perspektif olduğu sonucuna varılabilir. Ancak çalışmada liderlikten kasıt lider olacaktır. Liderlik tanımı “*Amerikan Webster*” sözlüğünde 1828 tarihinde yapılmıştır. Lider kelimesinin Türkçe karşılığı “*Önder*” kelimesidir. Ancak Türkçe’de yaygın olarak lider kelimesinin kullanıldığı görülmektedir (İbicioğlu vd., 2009: 3).

Liderlik konusunun daha iyi anlaşılması için konuyu biraz daha açmak gerekirse liderlik ile ilgili teorilere bakmak gerekecektir. Liderlik ile ilgili teoriler temel olarak dört gruba ayrılır. Bunlar aşağıda sıralanmış ve açıklanmıştır (Hodgets, 1997:318; İbişoğlu vd. 2009: 4; ; Sucu, 1995: 2; Zel, 2001:113-114):

1. Özellikler Teorisi: Başarılı liderliğin kaynağını liderin sahip olduğu karaktere bağlar ve odak noktası liderin kendisidir. Burada lider “*Büyük Adam*” olarak tasvir edilir. Liderlik için akıl ve hakimiyet önemlidir.

2.Davranışsal Teori: Özellikler teorisinin lideri tanımlamada yetersiz kalması birtakım arayışlara sebep olmuştur ve bunun sonucunda davranışsal teori ortaya atılmıştır. Bu teoriye göre liderin davranışları grubun diğer üyelerinden farklıdır. Davranışsal liderlik teorisinde liderin göreve veya kişiye yaklaşımına bağlı bir şekilde otokratik, demokratik ve serbestiyetçi olarak davrandığı belirlenmiştir.

3.Durumsal Teori: Zamanla aynı davranışların her koşulda geçerli olmadığı ve değişen durumlara bağlı olarak davranışlarında değiştiği tespit edildi. “Durumsallık teorisi, birbirinden farklı durumların standart yöntemlerden çok değişik yöntemlerle açıklanabileceğini ve içinde bulunulan durumlara uygun olacak birden çok yöntemin var olduğunu öne sürmektedir”. Kültür ve çevre, kişiler arası farklılıklar, örgütler arası farklılıklar ve görevler arası farklılıklar durumsallık teorisinin önemini ortaya çıkaran önemli parametrelerdir. Bu yüzden Stogdill, liderin kişilik özelliklerinin "durumsallık" yaklaşımı dâhilinde düşünülmesinin önemli olduğunu belirtmiştir.

4.Modern Teori: 1980’li yıllar ve sonrasında küreselleşme furyası ile birlikte özelde iş dünyası genelde tüm yönetim yapılarının ihtiyaçları ve beklentileri değişti. Bu değişim talebi liderlik alanını da etkiledi ve liderliği açıklamaya dönük yeni yaklaşımlar ortaya çıktı. Bu yaklaşımlara, dönüştürücü/işlevsel (transformasyonel/transaksiyonel) liderlik, karizmatik liderlik, kültürel liderlik, e-liderlik, akademik liderlik, stratejik liderlik, hizmet eden liderlik örnek verilebilir.

İlk toplumlardan beri bir liderin taşınması gereken özellikler ve liderin toplumu değiştirme ve dönüştürmede sahip olduğu rol hep tartışılmıştır. İnsan kaynaklarının artan önemi liderlerden daha farklı beklentilerin doğmasına da yol açmıştır. Liderin daha fazla rol alması ve toplumsal değişimi daha etkin yapması beklentisi artmıştır. “İnsanları etkileyebilme gücü olarak tanımlanabilecek olan liderlik belirli şartlar altında belirli ve grup amaçlarını gerçekleştirmek için bir kişinin diğerlerinin faaliyetlerini etkileyebilmesi ve bu amaçla yönlendirmesi sürecidir” (İraz ve Şimşek, 2004: 107). Lider konusunda son yapılan değerlendirmeler liderliği iki temel özellikte kabul ederek tanımlamaya çalışmaktadır. Bunlar transformasyonel lider ve transaksiyonel liderdir.

Günümüz liderinden beklenen “yalnızca bireyleri ortak bir amaca yönelik olarak eyleme geçmede koordine etmesi değil, bunu yaparken izleyenlerin değerlerini, beklentilerini, duygularını da dikkate alarak bir vizyon oluşturmalarıdır” (Karip, 1998: 3). Nitekim Schein’e göre liderin daha uyarlayıcı evrimsel değişimleri başarabilmesi için mevcut kültürün dışına çıkması gerekir. Schein’in bu tanımı örgütlerdeki değişim için liderin önemini ortaya koymaktadır (Zeynel, 2023: 38). Örgütlerde meydana gelen değişim sürecinin yönetilmesinde, uygulama aşamasında ve etkili sonuçların alınmasında lider önemli bir yere sahiptir (Zeynel, 2023: 40).

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra liderlik üzerine yapılan çalışmaların sayısında bir artış olmuştur. Bu dönemde en çok sorulan soru “kim lider olur?” sorusu olmuştur. Bu sorudan sonra liderin nasıl davrandığı üzerinde durulmuş ve davranışların değişmesinde koşulların etkisi belirlenmeye çalışılmıştır (Karademir, 2023: 44-45). Günümüzde artık “kim lider olur” sorusuna “lider nasıl olmalı” sorusu da eklenmiştir.

The Conference Board’ın (1998) her sene yaptığı çalışma ile dünyanın en başarılıları olarak sınıflandırılan “*Fortune 1000*” şirketleri üzerinde yaptığı liderlik araştırması, örgütlerde liderlik kapasitesinin yetersiz olduğunu ve küreselleşme sürecinde örgütlerin başarılı olabilmeleri için “liderlik” açığının kapatılmasının zorunlu bir önkoşul olduğunu belirlemiştir. Bu araştırmada liderlik temelde bir vizyon, misyon, amaç ve stratejiler belirleme ile birlikte bir yönetim takımı kurma olarak ele alınmıştır

(Karip, 1998: 3-4).

Geçmişten günümüze kadar ortaya konulan liderlik teorileri kaba bir şekilde aşağıdaki gibi tablo halinde ifade edilebilir:

Tablo 1: Liderlik Teorileri

Dönem	Teori
1847-1900	Büyük Adam Teorisi
1900-1948	Özellikler Teorisi
1930'lar	Levin Araştırmaları (Otokratik, Demokratik ve LaissezFaire Liderlik Tarzları)
1945-1960	Davranışsal Teoriler (Ohio, Michigan, Texas)
1957-1970	Durumsallık Teorileri
1970-Günümüz	Takım Liderliği, Karizmatik ve Hizmetkâr Liderlik
1978-Günümüz	Dönüşümsel Liderlik
1982- Günümüz	Mükemmellik Arayışı, Liderlik İle İlgili Binlerce Kitap ve Araştırma

Kaynak: (Kippenberger, 2002)

2.2. Transformasyonel Lider

Kavramın temelleri, Dawson (1973)'ün “*İsyen Liderliği*” ve McGregor Burns'ün (1978) “*Buhran Liderliği*” çalışmalarına kadar götürülebilir. Ancak ilk defa tam bir kuram olarak Bernard Bass ve Avolio tarafından ortaya konulmuştur. Bass ve Avolio liderliği temelde ikiye ayırmışlardır; Transaksiyonel-etkileşimci-işlevsel yani geleneklerine ve geçmişine bağlı olan onları sürdürmek isteyen lider ve toplumdaki organizasyonları yeniliğe, değişime ve reforma tabi tutan Transformasyonel-dönüştürücü lider. Liderin sahip olduğu vizyonu topluma kabul ettirmesi ve aksiyoner davranması başarısını belirleyen önemli bir noktalar (Erturgut ve Erturgut, 2010: 225).

Dönüştürücü bir liderin gerçekleştirmesi gerekenler şu şekilde sıralanabilir (Erturgut ve Erturgut, 2010: 225):

- ✓ Örgütsel yaşamı anlamlı hale getiren bir vizyon,
- ✓ Destekçileri heyecanlandırma,
- ✓ Etrafına güven verme,
- ✓ Kendisini takip edenler için bir rol model olma,
- ✓ Takipçilerin adanmışlık duygularını kabartma,
- ✓ Çevrelerini değiştirme kabiliyetine sahip olma ve bu sayede yeni bir çevre oluşturabilme,
- ✓ Çevresini değiştirme kabiliyeti sayesinde kendi ekosistemini de oluşturabilme.

Genel olarak bir örgütün doğal yapısında statükoyu sürdürmek vardır. Ancak 1980'lerden sonra kabul gören transformasyonel lider tarzı örgütün yapısını kendisi değiştirmekte ve örgüt üyelerinin değişim için motive olmasını temin etmektedir (Barutçu ve Akatay, 2014: 194).

Örgütlerde statükodan kaynaklanan değişim ihtiyacı transformasyonel lider tipinin önemini

artırmaktadır. Örneğin, Amerikan şirketleri başlangıçta rekabet koşullarına aldırış etmeden piyasada etkilerinin süreceğini düşünmüşler ancak zamanla rekabette üstünlüğü kaybetmeleri ile değişime veya dış gelişmelere kapalı bir lider tipinin dezavantajlarını yaşamışlardır. Bundan dolayı şirketlerin lider tipinde değişime açık lider anlayışı arayışı ön plana çıkmıştır (Barutçu ve Akatay, 2014: 194-195).

Bass'a göre transformasyonel liderin başarısı onu izleyenler üzerindeki etki derecesine bağlıdır. İzleyenler lidere güven, saygı, bağlılık ve hayranlık duyar ve liderden hep daha fazlasını beklerler. Liderde izleyenlerin motivasyonunun daha yüksek olmasını ister (Zel, 1997: 210). Transformasyonel liderlikteki dönüşüm yeteneği bir anlamda değişim anlamına geldiği için takipçileri öğrenmeye ve değişimi arama sevk eder (Kippenberger, 2002: 95).

1980'li yıllardan itibaren "dönüşümcü liderlik" kavramı sıklıkla işlenmeye başlamıştır. Dönüşümün sözlük terimi "bileşimi ve yapıyı tamamen değiştirmek "olsa da burada "dönüşüm" kavramı ile vurgulanan; amaçlarda, yapıda, işleyişte ve lider-İzleyici ilişkisi içinde olanların kaynaklarında yalnızca bir değişme değil, "daha iyisi için değişmedir" (Leithvood vd., 1996).

Dönüşümcü lider örgüt çalışanlarına telkinde bulunarak onları güdüler, "entelektüel uyarımı sağlar ve onlarda enerji oluşturur. Lider grupta bir vizyon ve misyon bilinci oluşturarak gruptaki bireylerin amaçlara yönelik ilgilerinin artmasını sağlar." Böyle bir organizasyondaki bireyler kendi ilgi ve çıkarlarını terk ederler ve grubun çıkarlarına öncelik verirler. Dönüşümcü lider, takipçilerinin ya da potansiyel takipçilerinin var olan bir eğilimini, ihtiyacını ya da isteğini fark eder ve bu ihtiyacı takipçilerini güdülemek için kullanırlar. Takipçilerin ihtiyaç ve isteklerinin hareketegeçmesini sağlarlar. Dönüştürücü liderlik örgütsel işlemlerin ötesinde idealleştirilmiş etki, telkinle güdüleme entelektüel uyarı ve bireysel destek sağlama gibi davranışları ve özellikleri kendinde toplar (Karip, 1998: 4).

Transformasyonel bir liderin sahip olması gereken üç temel özellik; karizma, bireyselleşmiş düşünce, idrak ve kavramayla ilgili uyarılmış olmaktır. Bu özelliklerden en önemlisi karizmadır. Karizma liderin inanç, övünç ve güven duygusunu fark etmesi ve izleyicilere ilham verecek vizyonunu kabul ettirme yeteneğidir. Tarihte Martin Luther King, Mahatma Gandi, John F. Kenedy ve Franklin Roosevelt gibi liderler karizma sahibi liderlerdi (Barutçu ve Akatay, 2014: 195). Bireyselleşmiş düşünceye sahip bir lider her izleyicinin yeteneğini geliştirmesine yardımcı olacak projeleri onlara dağıtmayı, izleyicilerin kişisel ihtiyaçlarına dikkat etmeyi, onlara saygı duymayı ve değer vermeyi temin eder. İdrak ve kavramayla ilgili uyarılmış olmak ise iş yapma usulünde yeni fikirler sunmayı, sorunlara farklı bir bakış açısı ile bakmayı önemser (Barutçu ve Akatay, 2014: 196).

Transformasyonel lider ve takipçileri arasında güçlü bir ilişki vardır ve birbirlerini güdülemek anlamında beslerler. Karşılıklı bu ilişki düzeyi liderin vizyonunu sürdürmesini sağlar (Miller, 2007: 183). Transformasyonel lider, örgütte üyelere sorumluluk duygusu kazandırmaya çalışır. Sorunlara farklı yaklaşmayı öğretmeye çalışır. Transformasyonel liderlik, karizmatik liderlik ve ilham verici (inspirational) liderlik ile yakından ilişkilidir (İraz ve Şimşek, 2004: 110).

Transformasyonel liderin sahip olduğu yönetim özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (İraz ve Şimşek, 2004: 110):

- ✓ Koşullu ödüllendirme: Lider iyi performans sergileyen takipçilerini ödüllendirir ve başarıyı takdir eder. Bu yolla takipçilerini motive eder,
- ✓ Aktif istisnalarla yönetim: Lider, standartlardan ve kurallardan olan sapmaları araştırır, takip eder ve düzeltici eylemde bulunur,
- ✓ Pasif istisnalarla yönetim: Lider, çalışanlarına yalnızca standartlara ulaşamadığında müdahale eder,

✓ Bırakınız yapsınlar (Laissez-Faire): Lider, sorumluluklarını devrederek karar yetkisini astlarına bırakır ve kendi karar almaktan kaçınır.

Örgütler doğaları gereği dinamik yapılardır ve bunun sonucu olarak değişime maruz kalırlar. Örgütlerde değişimin başarılı olması ancak vizyon sahibi ve yenilikçi liderlerle mümkün olabilir. Bahsedilen dönüştürücü lider tarzıdır. Dönüştürücü liderler örgütün çıkarlarını kendi “çıkarlarının üzerinde tutan sürekli kendini yenileyen örgütler yaratarak dönüşüm atmosferini sağlayan liderlerdir” (Özalp, 2000: 345).

Dönüştürücü liderin vizyonu ve karizması örgütü bir arada tutar ve varlığını hem korumasını hem de sürdürmesini sağlar. Ancak lider de nihayetinde bir insan olduğu için ihtiva etmiş olduğu örgütün liderliğini bir gün bırakmak durumunda kalabilir. Çalışma konumuzun ana teması olan Turgut Özal Anavatan Partisi’nin liderliğini bıraktığında parti önce çözülmeye sonrada tamamen yok olmaya başlamıştır. Bunun da genelde liderin özelde Turgut Özal’ın önemini açıkça ortaya koyduğu düşünülmektedir.

3. TURGUT ÖZAL

13 Ekim 1927 yılında Malatya’da dünya gelen Turgut Özal’ın babası Mehmed Bey ve Annesi Hafize Hanım’dır (Özdemir, 2014: 21). 1945 yılında üniversite eğitimine İstanbul Teknik Üniversitesi’nde başlayan Turgut Özal daha sonraki hayatında rakibi veya yol arkadaşı olacak birçok isim ile burada tanışmıştır. Mezun olduktan sonra Elektrik İşleri Etüt İdaresi’nde (EİEİ) ilk görevine başlamış daha sonra ise hükümet tarafından 1952 yılında yabancı dilini geliştirmesi ve ekonomi eğitimi alması için bir yıllık süre ile Amerika Birleşik Devletleri’ne gönderilmiştir. Bu süreç içerisinde aldığı eğitim ve edindiği tecrübeler siyasi hayatı üzerinde önemli etkiler bırakmıştır (Acar, 2008: 185). Türkiye’ye döndükten sonra 20 Mayıs 1983 tarihinde Anavatan Partisi’ni (ANAP) kurdu ve bürokrat olarak ifa ettiği görevlerden sonra parti genel başkanı sıfatıyla aktif siyasete girmiştir (Baykal, 2019: 151). ANAP’ın başında 1983 ve 1987 seçimlerinde önemli başarılar elde etmiş ve Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in görev süresinin 1989 yılında son bulması ile birlikte Çankaya Köşkü’ne Cumhurbaşkanı olarak çıkmıştır. Turgut Özal vefat ettiği 17 Nisan 1993 tarihine kadar Cumhurbaşkanlığı görevini sürdürmüştür (Baykal, 2019: 151-152).

3.1. Özal’ın Transformasyonel Lider Özelliği ve Etkileri

Türkiye’de ekonomik yapı 1980’li yıllara kadar dışa kapalı, ithal ikameci sanayileşme modelini takip ederek üretim malları, ara ve temel tüketim malları üreten ithal ikameci bir politika izlemiştir. Kamu sektörü piyasaya yatırımcı olarak çıkarak bu sürece öncülük etmiştir. Politikanın başarılı olması için aynı zamanda ithal edilen mallara kota uygulanmış ve bu yolla ulusal özel sektör korunmuştur. Ancak bu politikanın bir sonucu olarak 1977’den sonra döviz ve finansman krizi baş göstermiştir (Yeldan 2003: 429). Türkiye’nin içine girdiği darboğazdan çıkmasının tek yolu dış kaynak bulmaktı. Bunun için Dünya Bankası ve IMF’den destek istendi. Ancak bu kuruluşlar kredi vermek için kamunun özel sektör alanındaki etkisinin azaltılması gibi düzenlemeler talep etti. 24 Ocak kararları da bu beklenti üzerine alınan kararlar olarak karşımıza çıkmıştır (Eştürk, 2006: 64-65).

24 Ocak kararlarının özünde Türkiye ekonomisinde yapısal bir dönüşüm içeren kararlardır (Alpagu, 2016: 129). Üzerinde birçok tartışma yapılan, birçok bilimsel çalışma yazılan 24 Ocak kararları kısaca aşağıdaki gibidir (Doğançay, 2016: 153):

- ✓ Serbest piyasa ekonomisinin tesisi,
- ✓ Kambiyo rejimi serbestisi sistemi,
- ✓ Reel faizin piyasa tarafından belirlenmesi,

✓ İthal ikameci politikalar terkedilerek döviz girdisini artırmayı hedefleyen ihracata dayalı bir ekonomi,

✓ Kamunun ekonomi içindeki payının azaltılarak özel sektörün payının azaltılması.

Turgut Özal, Türkiye’de bütün dünyayı etkisi altına alan yeni bir anlayışın “Yeni Sağ” anlayışın temsilciliğini yapmıştır. İkinci dünya savaşından sonra sosyal demokrat hükümetlerin ekonomik, politik ve ideolojik olarak krize girmesi “Yeni Sağ” düşüncenin doğuşunu getirmiştir (Duman, 2012: 188). İngiltere başbakanı Margaret Thatcher’ın Özal politikalarının sonuna kadar savunucusu olacağını ifade etmesi Özal’ın temsil ettiği siyasal anlayış açısından önemlidir (Duman, 2012: 190).

Duman, Özal’ın sadece ekonomik yapıyı değil cumhuriyet rejiminin temel ilkeleri olan “Kemalist felsefeyi” de değiştirmeyi amaçladığını belirtmiştir. Bu amaçla ekonomik, siyasal ve zihinsel bir değişim hedeflenmiştir (Duman, 2012: 191). Daha önce modernleşme anlayışı batı toplumu ile ideolojik ve politik olarak uyum sağlamak iken Özal ile birlikte ekonomik ve teknolojik olarak uyum sağlamak olarak yorumlanmıştır (Duman, 2012: 195).

Turgut Özal konuşmalarında sık sık “çağ atlama” ve “transformasyon” kavramlarını kullanmış ve bu kavramlar çerçevesinde Türkiye’de yapısal, kurumsal ve zihinsel değişimi zaruri görmüştür (Duman, 2012: 217). Belirtilen kavramlar doğrultusunda 1980 öncesinde uygulanan ithal ikameci büyüme modeli terk edilerek dışa açık büyüme modelini gerektiren 24 Ocak kararları alınmıştır. Özal’ın uygulamaya koymak istediği bu kararlar ekonomik bir darboğazda olan Türkiye için bir umut ışığı olmakla kalmamış aynı zamanda Özal’ın etkili bir biçimde Türk Siyasal Hayatında sahneye çıkmasını da sağlamıştır (Alican, 2022: 3).

12 Eylül darbesi ile çok partili siyasal hayata bir anlamda mola verdirdi ve tekrar çok partili hayatın dizayn edilmesi ancak 1983 yılında mümkün olmuştur. Bu tarihte yapılan seçimler sonucunda Özal iktidara geldi. Özal Cumhuriyet tarihinin alışık olduğunun dışında bir profil çizdi. Önemli yenilikler yaptı ve partisinin programına bu yeniliklerin dayandığı temelleri sıraladı: milliyetçilik, muhafazakarlık, sosyal adalet anlayışı ve serbest piyasa ekonomisi. Özal sosyal adalet ilkesi çerçevesinde mevcut gelir dağılımı adaletsizliğini gidermeyi hedeflemiş, devletin yetki alanını sınırlamaya çalışırken aynı zamanda devlete sadık bireyler yetişmesini de istemiştir (Uluç, 2014: 116).

Turgut Özal, “ekonominin yapısı ile dışa açılma konularında yeni uygulamalar” başlatmıştır. Turgut Özal’ın “Transformasyonel Lider” profilinin vuku bulduğu alanlardan biri de ekonomidir. Çünkü bu alanda önemli ve köklü değişiklikler yapmıştır. Bu değişiklikler şunlardır (Uluç, 2014: 124):

- ✓ Sabit kur politikası terkedilerek gerçekçi ve esnek kur politikasına uyum sağlama,
- ✓ İthalatta büyük ölçüde serbestiyet,
- ✓ Yabancı bankaların Türkiye’de şube açmalarını teşvik etme,
- ✓ Ticari bankaların döviz piyasalarındaki faaliyet alanlarını artıran düzenlemeler yapma.

Özal kamusal hizmetlerin işlerliğini yavaşlatan bürokrasiyi azaltmayı hedeflemiş bu amaçla Planlama, Hazine, Dış Ticaret ve Merkez Bankası gibi önemli kurumları Başbakan Yardımcılığına bağlamıştır. 26 olan Bakanlık sayısını 21’e indirilmiştir. Arıca ehliyet, pasaport, veraset, ipotek ve tapu işlemlerinin daha kısa sürmesi için düzenlemeler yaptırmıştır (Duman, 2012: 279). Özal’ın bürokraside işlerlik sağlamak için atmış olduğu adımlarda şu şekilde sıralanabilir (Duman, 2012: 280-281):

- ✓ Özelleştirmeyi önceleyerek devleti küçültme ve bu yolla yönetimde verimliliği artırma,
- ✓ Statükocu tutumu ve yeniliğe karşı tutumundan dolayı maliye bürokrasisine karşı durmuş, bu amaçla maliye ve hazine yönetimini ayırmıştır,

✓ KİT ve ekonomi ile ilgili diğer kurumlarda geleneksel personel rejiminin yerine sözleşmeli personel uygulamasını başlatmıştır,

✓ Kamuda liyakate dayalı personel rejiminin yerleşmesi için mücadele etmiştir.

Özal, devletlerarasında ekonomiye dayalı ikili ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. Bunun ülke refahının artması için önemli olduğunu ifade etmiştir. Bu kapsamda Özal'ın Türkiye'nin hem iç hem de dış politikasına yönelik aldığı kararların çoğunluğunu, ekonominin iyileşmesi ve barışçıl söylemlerin geliştirilmesi olmuştur (Daban, 2017: 84).

Turgut Özal, Karizmatik liderlerin egemen olduğu Türk siyasal hayatında sahip olduğu üslup, “ideoloji, icraat ve iş kültürü bakımından ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. Bu meziyetleri sayesinde önce bürokrat olmuş, ara rejim döneminde Başbakan Yardımcısı daha sonra Anavatan Partisi (ANAP) Genel Başkanı ve Başbakan olmuştur. 1989 yılından itibaren Türkiye'nin 8. Cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır. Türkiye’de, mevcut siyasal düzende var olan uygulama ve kurumsal yapının büyük bir kısmı, 1980’li yıllarda Özal tarafından hayata geçirilmiş ya da temelleri atılmıştır. Zamanın ruhuna uygun olarak küresel çapta bir lider profili çizen Turgut Özal ülkenin dünyaya açılmasına öncülük etmiştir” (Baykal, 2019: 144). Özal’ın bıraktığı etkiyi anlatan önemli bir gösterge de 1980 öncesinin “Özal öncesi dönem”, 1980 sonrasının ise “Özal sonrası dönem” olarak adlandırılmış olmasıdır (İzmirli vd, 2014: 245).

Turgut Özal, 1980 öncesinde “yokluklar ülkesi olarak nitelendirilen Türkiye’de piyasa ekonomisine geçerek ve sosyo-ekonomik alanda birçok tabuyu yıkmış ve büyük bir dönüşümü gerçekleştirmiştir.” Özal, demokrasi-islam sentezini inandırıcı biçimde temsil ederek “vizyon” tartışmalarıyla sürekli “ilk”leri ülkenin gündemine getirmiştir. Özal döneminde devlet-piyasa dengesi, piyasa lehine dönüşmüştür (İzmirli vd., 2014: 245).

Özal dönemini temel olarak simgeleyen kavramlar şöyle sıralanabilir (İzmirli vd., 2014: 246):

- ✓ Vizyon,
- ✓ Transformasyon Kavramı İçinde Topluma Sunulan Değişim imkanı,
- ✓ Ezberleri Bozma,
- ✓ Dünya İle Rekabet Etme gücü oluşturma,
- ✓ İhracatçı Ülke Olma,
- ✓ Serbest Piyasa Ekonomisine geçiş,
- ✓ Serbest Teşebbüs,
- ✓ Serbest Düşünce,
- ✓ Çağ Atlama,
- ✓ Bürokrasinin Azaltılması,
- ✓ Milletin Zenginliği Sonucu Devletin Zenginliği Düşüncesi,
- ✓ Orta sınıfın Güçlendirilmesi,
- ✓ Dışa Dönük- Hesaplı Riske Giren Aktif Dış Politika,
- ✓ Adriyatik’ten Çin’e Kadar Türk Dünyasının Varlığı,
- ✓ Hem Siyasette Hem De Ekonomide Demokrasi ve Rekabetçi Düşüncenin Varlığı,
- ✓ İç Dönük Türkiye ve Türkiye İnsanı Dış Dönük Türkiye ve Türkiye İnsanına.

Turgut Özal, Türk siyasetinde yenilikçi, değişime açık bir lider profili çizmiş ve bu kapsamda (Anavatan Partisi Web Sayfası, 2024), 24 Ocak kararları, serbest piyasa ekonomisi koşullarının oluşturulması, Türk Parasının konvertibl edilmesi, ithalatın serbest bırakılması, bankacılık sisteminin dünya ile uyumlu hale getirilmesi, alt yapı ve enerji alanındaki çalışmalar, döviz dar boğazlığının

giderilmesi, turizm alanındaki gelişmeler, vergi reformları, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası kurulması vb. yenilikleri Türkiye'ye kazandırmıştır. Turgut Özal döneminin reformist anlayışının bir sonucu olarak kendisinden önceki dönem Özal öncesi, kendisinden sonraki dönem Özal sonrası olarak tanımlanmıştır. Turgut Özal'ın yaptıkları ve yapmayı vadettikleri bizlere onun Transformasyonel bir lider olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

İster küçük olsun ister büyük olsun, ister bir aile olsun ister bir devlet olsun her topluluğun varlığını sürdürmesi, gelişmesi ve büyümesi için bir liderin varlığı elzemdir. Tarihsel süreç içerisinde toplumdaki lider tanımları değişiklikler göstermiştir. Geçmişten günümüze liderin bir baba olarak görülmesi anlayışı zamanla yerini daha teknik donanım ve vizyona sahip, topluma değer katabilen ve bu açıdan yenilikçi özelliklere sahip kişiye bırakmıştır.

Transformasyonel lider anlayışı yakın tarihten günümüze etkili olan ve liderden beklenen izleyenler üzerinde etki bırakması, izleyenlerin motivasyonunu yükseltmesi, entelektüel uyarımı sağlaması ve izleyenlerde enerji oluşturmaktır. Transformasyonel lider belirtilen bu özellikler sayesinde toplumun genel refahını artırabilir ve takipçi kitlesini etkileyebilir.

Turgut Özal, Türk siyasal hayatında birçok yapısal reform yapmıştır, ancak bunların ötesinde yaptığı sembolik çıkışlarda hem çok tartışılmış hem de derin etkiler bırakmıştır. Türk siyasal hayatında daha önce pek yapılması uygun karşılanmayan kısa kollu gömlekle halkın karşısına çıkması, eşyle otomobil sürerken müzik dinlemesi basında günlerce tartışılmıştır. Bu davranışları muhalefet tarafından eleştirilse de halk tarafından son derece samimi bulunmuş ve desteklenmiştir. Turgut Özal'ın bu davranışlarının toplumda onay görmesi toplumun değişim talebinin varlığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Turgut Özal, Türk siyasetinde yenilikçi, değişime açık bir lider profili çizmiş ve bu kapsamda, 24 Ocak kararları, serbest piyasa ekonomisi koşullarının oluşturulması, Türk Parasının konvertibl edilmesi, ithalatın serbest bırakılması, bankacılık sisteminin dünya ile uyumlu hale getirilmesi, alt yapı ve enerji alanındaki çalışmalar, döviz dar boğazlığının giderilmesi, turizm alanındaki gelişmeler, vergi reformları, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası kurulması vb. yenilikleri Türkiye'ye kazandırmıştır. Turgut Özal döneminin reformist anlayışının bir sonucu olarak kendisinden önceki dönem Özal öncesi, kendisinden sonraki dönem Özal sonrası olarak tanımlanmıştır. Turgut Özal'ın yaptıkları ve yapmayı vadettikleri bizlere onun transformasyonel bir lider olduğunu göstermektedir.

Turgut Özal Türk siyasal hayatında derin etkiler bırakmıştır ki kendisinden sonra gelen bütün liderler kendisi ile kıyaslanmıştır. Toplumun yaşam kalitesine dokunan değişiklikler yapması onu unutulmaz bir profil haline getirmiştir. Turgut Özal hakkında birçok yazı yazılmış, bu yazılarda yeri geldiğinde övülmüş yeri geldiğinde eleştirilmiştir. Bütün bunlar bize Turgut Özal'ın daha uzun yıllar konuşulacağını ve unutulmayacağını göstermektedir.

Etik Beyan

“Transformasyonel Bir Lider Profili Olarak Turgut Özal” başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, F. (2008). Turgut Özal. M. Heper ve S. Sayarı (Ed.), *Türkiye’de Liderler ve Demokrasi* içinde (ss. 185-206), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Alican, M. (2022). Türkiye’nin Turgut Özalı. Alican, M., Aşık, S., Özalper, M (Ed.), *Turgut Özal’ın Türkiye’si içinde*, (ss. 1-8), Ankara: Gazi Kitabevi.
- Alpagu, H. (2016). 24 Ocak Kararları ve Turgut Özal Döneminin Yansımaları. Ş. A. Duman (Ed.), *International Turgut Ozal Symposium* içinde (ss. 129-133). Ankara: Turgut Özal Research And Application Center, Turgut Özal University.
- Anavatan Partisi. (2024) (<https://www.anavatan.org.tr/Sayfa-Turgut-Ozal%E2%80%99in--Hizmetleri>). Erişim Tarihi: 07.05.2024.
- Artantaş, E., ve Gürsoy, H. (2023). *Lider, Stratejik Yönetim Yapay Zeka*. Ankara: Eğitim Yayınevi.
- Baykal, Ö. (2019). Türkiye’de Siyasetin Konsolidasyonu: Turgut Özal Dönemi. *Akademik Hassasiyetler*, 6(12), 143-179.
- Barutçu, E. ve Akatay, A. (2000). Bilgi Toplumu ve Transformasyonel Liderlik. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(4), 189-202.
- Daban, C. (2017). Turgut Özal Dönemi Türkiye Dış Politikası. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(33), 77-96.
- Duman, M. Z. (2012). *Türkiye’de Liberal Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Doğançay, M. (2016). Neoliberal Kuram Bağlamında Turgut Özal ve 24 Ocak Kararları. Ş. A. Duman (Ed.), *International Turgut Ozal Symposium* içinde (ss. 150-158). Ankara: Turgut Özal Research And Application Center, Turgut Özal University.
- Erturgut, R. ve Erturgut, P. (2010). Transformasyonel Lider Karizmatik Mi? Vizyoner Mi? Sağlık Örgütlerinde Bir Araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(34), 223-239.
- Eştürk, Ö. (2006). *Türkiye’de Liberalizm: 1983 - 1989 Turgut Özal Dönemi Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi). Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Hodgetts, R. M. (1997). *Yönetim: Teori, Süreç ve Uygulama*. C. Çetin ve E. C. Mutlu (Çev.). İstanbul: Der Yayınları.
- İbicioğlu, P., Özmen, Ö. İ. ve Taş, Y. (2009). Liderlik Davranışı ve Toplumsal Norm İlişkisi: Ampirik Bir Çalışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 1-23.
- İraz, R. ve Şimşek, G. (2004). Örgütsel Değişimin Gerçekleştirilmesinde Liderliğin Rolü: Transformasyonel Liderlik İncelemesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(7), 99-117.
- İzmirli, R., Gökbunar, R., ve Özer, B. (2015). Dönüşümcü Bir Lider Olarak Turgut Özal. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (42), 245-256.

- Karademir, İ. (2023). *Dördüncü Sanayi Devriminde Liderlik*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Karip, E. (1998). Dönüşümcü Liderlik. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 16(16), 443-465.
- Kippenberger, T. (2002). *Leadership Styles, Leading*. Oxford: John Wiley and Sons Ltd.
- Leithwood, K., Tomlinson, D., & Genge, M. (1996). Transformational Leadership. In K. Leithwood et al. (Eds.), *International Handbook of Educational Leadership and Administration*, Kluwer Academic Publishers, Netherlands, pp. 785-840.
- Miller, M. (2007). Transformational Leadership and Mutuality, Transformation, *Vol: 24, No: ¾*, Sage Publications, Ltd. <https://www.jstor.org/stable/43052709?seq=1>, Erişim Tarihi: 07.05.2024.
- Özdemir, H. (2014). *Turgut Özal*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Özalp, İ. (2000). *İşletme Yönetimi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- İraz, R. ve Şimşek, G. (2004). Örgütsel Değişimin Gerçekleştirilmesinde Liderliğin Rolü: Transformasyonel Liderlik İncelemesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(7), 99-117.
- Sucu, Y. (1995). Durumsallık Yaklaşımı ve Stratejik Planlama. *1. Sistem Mühendisliği ve Savunma Uygulamaları Sempozyumu*'nda sunuldu, Kara Harp Okulu, KHO Matbaası, Ankara.
- Uluç, A.V. (2014). Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal'ın Siyasi Düşüncesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(23), 107-140.
- Yeldan, E. (2003). Neoliberalizmin İdeolojik Bir Söylemi Olarak Küreselleşme, A.H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan (Ed.), *Küresel Düzen Birikim, Devlet ve Sınıflar içinde*, (429-455), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zel, U. (2006). *Kişilik ve Liderlik*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Zeynel, E. (2023). *Uzaktan Çalışma ve Değişen Liderlik*. İstanbul: Eğitim Yayınevi.

Extended Abstract

Turgut Özal as a Profile of a Transformational Leader

Aim: The study aims to reveal Turgut Özal's transformational leader characteristics. Within the scope of this aim, it is thought that the place and importance of Turgut Özal in Turkish political life will be shared.

Method: The current study employed the theoretical method to define Turgut Özal's transformational leader characteristics. In this context, sources such as books, articles, papers, etc. were used. The study aimed to explain the concept of transformational leader based on the term leader and to discuss Turgut Özal's place in Turkish political life on the basis of this concept. In this context, first, the concept of transformational leader was defined and Turgut Özal's leadership characteristics were revealed and their relationship with the concept was discussed. The study was completed by presenting the findings obtained in the evaluation section.

Findings: Transformational leader can be defined most briefly as a person who can make radical changes in the society he leads, who can also convince his followers and who can leave a positive impact on the welfare of the society as a result of these changes. Turgut Özal, who came to power during a period when the wave of globalization swept the entire world, succeeded in leaving an unforgettable mark by creating an unconventional profile in Turkish political life. Through the reforms he made, he ensured social development, changed the economic positioning of the state, and took important steps in the name of rights and freedoms. He gave meaning to the definition of the individual and tried to establish the understanding of the state for the nation. Within the framework of this principle, in order to ensure the development of the private sector, the state's sphere of influence was limited and the privatization movement was initiated. Özal's policies, which helped disperse the chaotic environment that emerged after the military coup, opened the economy to the outside world and paved the way for the inflow of foreign capital. He aimed to institutionalize economic liberalization by encouraging commercial banks to open branches in Turkey. The 1980s marked the beginning of an era of change when the winds of globalization were blowing across the world.

After the First World War, there was an increase in the number of studies on leadership. The most frequently asked question during this period was "Who becomes a leader?". Then it was asked how a leader should behave and the impact of conditions on changing behaviours was tried to be determined. Nowadays, the question of "Who becomes a leader?" has been supplemented with the question of "How should a leader be?". The answer to this question is often that the leader should be "transformational". The transformational leadership approach is an approach that has been effective from recent history to the present, and in this approach, what is expected from the leader is to make an impact on the followers, increase the motivation of the followers, provide intellectual stimulation and create energy in the followers. A transformational leader should possess three essential characteristics: charisma, individualized consideration, and being stimulated by understanding and perception. The leader's ability to have his vision accepted by society and ability to act upon it are key factors that determine his success. What a transformational leader needs to accomplish can be listed as follows: a vision that makes organizational life meaningful, making supporters excited, inspiring confidence in those around him, becoming a role model for those who follow him, and increasing the sense of devotion in his followers.

Turgut Özal made many structural reforms in Turkish political life, but beyond these, his symbolic actions were both much debated and left deep impacts. His appearances in public wearing a short-sleeved shirt and listening to music while driving with his wife were discussed in the press for days. Although these behaviours were criticized by the opposition, they were found to be extremely sincere and supported by the public.

Conclusion: Turgut Özal had such a profound impact on Turkish political life that all leaders who came after him were compared to him. The changes he made that affected the quality of life of the society made him an unforgettable profile. Many articles have been written about Özal, some praising him and others criticizing him. All these indicate that Özal will be discussed for many more years to come and will not be forgotten.

TÜRKİYE’DE FİNANSAL GELİŞME VE EKONOMİK YAPISAL REFORM İLİŞKİSİ*

Elifnur TİĞTEPE[†], Oğuzhan DEMİR[‡]

Öz

Ekonomik yapısal reformlar, piyasaların etkin ve verimli işleyişinin önündeki engellerin ortadan kaldırılması ve ülkelerin büyümesine katkı sağlanması amacıyla yerine getirilmesi gereken yükümlülükleri ifade etmektedir. Ekonomik yapısal reformların uygulanabilmesi için çeşitli makroekonomik, sosyal, finansal vb. alanlardaki temel ön koşulların sağlanmış olması gerekmektedir. Bu noktadan hareketle bu çalışmada Türkiye’de finansal gelişme ve ekonomik yapısal reformlar arasındaki ilişki, 2002-2021 dönemi için Fourier-Shin (F-Shin) eş-bütünleşme testi ve dinamik en küçük kareler (DOLS) yöntemi kullanılarak incelenmektedir. Analiz sonuçları, Türkiye’de finansal küreselleşme ile ekonomik yapısal reformlar arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını; gayrisafi sabit sermaye oluşumu ile ekonomik yapısal reformlar arasında negatif, doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik yapısal reformlar arasında pozitif bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Gelişme, Ekonomik Yapısal Reformlar, Fourier-Shin Eş-Bütünleşme Testi
JEL Sınıflandırması: C32, G10, L51

RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL DEVELOPMENT AND ECONOMIC STRUCTURAL REFORM IN TÜRKİYE

Abstract

Economic structural reforms refer to the obligations that need to be fulfilled in order to eliminate obstacles to the effective and efficient functioning of markets and to contribute to the growth of countries. The implementation of economic structural reforms requires the fulfilment of basic preconditions in various macroeconomic, social, financial, etc. areas. From this point of view in this study, the relationship between financial development and economic structural reforms in Türkiye is examined using the Fourier-Shin (F-Shin) cointegration test and the dynamic least squares (DOLS) method for the period 2002-2021. The analysis results show there is no significant relationship between financial globalization and economic structural reforms in Türkiye; It reveals the existence of a negative relationship between gross fixed capital formation and economic structural reforms, and a positive relationship between foreign direct investments and economic structural reforms.

Keywords: Financial Development, Economic Structural Reforms, Fourier-Shin Co-Integration Test
JEL Classification: C32, G10, L51

*Bu araştırma, 25-26 Nisan 2024 tarihleri arasında Erzurum’da düzenlenen I.Sosyal Bilimler Lisansüstü Sempozyumu’nda sunulan “Türkiye’nin Ekonomik Yapısal Reform Yolculuğunda Finansal Dönüşüm: Fourier Temelli Bir Yaklaşım” adlı bildiriden türetilmiştir.

[†]Dr., Bağımsız Araştırmacı, e-posta: elifnur1250@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8751-508X>

[‡] Arş.Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat, e-posta: oguzhand.demir@gop.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6320-5562>

1. GİRİŞ

Bireysel girişimciler, kendi başlarına yatırım yapmak için yeterli sermayeye nadiren sahip olduklarından paralarını bir havuzda toplamadıkları takdirde, yatırımlarının ölçeğe göre artan potansiyel getirilerinden yararlanamamakta ve düşük likidite ile büyük risklerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bankaları, diğer finansal araçları, hisse senedi piyasalarını ve borç piyasalarını içeren finansal sistem ise birçok küçük tasarruf sahibinden gelen sermayeyi toplayarak, sermayeyi en önemli kullanımlara tahsis ederek ve bu sermayenin iyi kullanıldığından emin olmak için takibini sağlayarak ortaya çıkan bu riskleri azaltmaktadır (Stiglitz, 1998: 1). Finansal sistem; (1) ticareti, riskten korunmayı, riskin çeşitlendirilmesini ve yayılmasını kolaylaştırarak, (2) kaynakları verimli bir şekilde tahsis ederek, (3) yöneticileri izleyerek ve kurumsal kontrol sağlayarak, (4) tasarrufları harekete geçirerek ve mal ve hizmet alışverişini kolaylaştırarak finansal sistemde etkinliği artırmaktadır (Khan, 2003: 91; Stiglitz, 1998: 1). Finansal sistem kaynaklarının zaman ve mekân içindeki tahsisi kolaylaştırması, ülke ekonomilerini olumlu yönde etkileyeceğinden, ekonomik yapısal reformlara duyulan ihtiyacı da azaltması beklenmektedir. Ancak, bu etkinin varlığının incelenmesine geçilmeden önce, ekonomik yapısal reformların teorik olarak açıklanması faydalı olacaktır.

1970’li yıllarda ortaya çıkan petrol krizleri, ülkelerde şokların etkilerini azaltarak büyümedeki keskin düşüşlerin önüne geçecek ve çeşitli ekonomik fırsatlardan yararlanabilmek adına ülke ekonomilerini değiştirecek yapısal uyum politikalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönem itibariyle Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların öncülüğünde farklı isimler altında ülkelere hem ekonomik hem de diğer alanlarda uygulayabilecekleri birtakım yapısal reform programları sunarak belirli miktarlarda borç vermiş ve bu ülkelerin büyümelerine ve kalkınmalarına destek olmayı amaçlamıştır (Peabody, 1996: 823-825). Yapısal reformlar eğitim, kültür, sağlık gibi alanları içeren sosyal; siyasal, kurumsal ve ekonomik olmak üzere çeşitli sınıflandırmalar üzerinden uygulamaya konulmakta olup ekonomik yapısal reformlar iktisat literatüründe en fazla öneme sahip olan grup olarak ön plana çıkmıştır (Crespy ve Vanheuverzwijn, 2019: 98; TCMB, 2016). Teoride her ülke için önemi sıklıkla vurgulanan ekonomik yapısal reformlar, bir dönem popülerliğini kaybetmişse de 2008 küresel ekonomik krizi ile birlikte ortaya çıkan güvensiz yatırım/ticaret ortamı ve para-maliye politikaları uygulamalarındaki etkinliğin sınırlılığı nedenleriyle IMF ve WB gibi kuruluşlar tarafından yeniden gündeme getirilerek birçok ülke için gerekliliği vurgulanmıştır (Yalçınkaya vd., 2024: 406).

Ekonomik yapısal reformlar, piyasaların etkin ve verimli işleyişinin önündeki engellerin ortadan kaldırılması ve ülkelerin büyümesine katkı sağlanması amacıyla yerine getirilmesi gereken yükümlülükleri ifade etmektedir (Ilzkovitz ve Dierx, 2011: 15). Bu tür reformlar; ticari, finansal, mali ve reel sektörlerde gerçekleştirilen reformları içermektedir (IMF, 2024). Ticari reformlar kapsamında ticaretin serbestleştirilmesi, ihracatın teşvik edilmesi, tarife indirimlerinin yapılması ve tarife dışı engellerin kaldırılması (Duncan ve Quang, 2003:15-17); finansal reformlar kapsamında uluslararası finansal rejimini ve döviz kuru uygulamalarını yöneten normların ve kurumların sağlamlaştırılması, sınır ötesi finansal akışların düzenlenmesi, kredi tahsisi ve ihtiyati düzenlemelerin yapılması, bankacılık ve menkul kıymet piyasalarının güçlendirilmesi ve finans/sermaye hesabının dışa açılması (Armijo, 2001:380; Bandiera vd., 2000: 239); mali reformlar kapsamında kamu yönetimi, kamu harcamaları ve bütçe prosedürlerinin takibi, vergi gibi mali kuralların getirilmesi, bağımsız mali kurumların oluşturulması (Olivera vd., 2010: 3; Miyazaki, 2014: 141); reel reformlar kapsamında istihdam koruması, aktif işgücü piyasası politikalarının genişletilmesi, tarım piyasasına kamu müdahalesinin azaltılması, telekomünikasyon ve elektrik piyasalarının serbestleşmesi, özelleştirmeler, kamu teşebbüslerinin yeniden yapılanması yer almaktadır (OECD, 2015:4; Prati vd. 2013: 947; Adeyomi ve

Salami, 2008; 409). Ekonomik yapısal reformlar uygulamada politika alanı, doz ve zamanlama kriterleri yönlerinden farklılık göstermektedir. Politika alanı, reformların hangi sektörlere ya da piyasalara uygulanacağını; doz, ne kadar değişikliğin gerekli olduğunu; zamanlama ise reformların hangi sırayla yapılacağını ifade etmektedir. Aynı politika alanı için belirlenen farklı doz ve zamanlama kombinasyonları farklı reform hızlarına yol açarak ekonomik büyüme, gelir dağılımı ve refah açısından farklı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır (Campos vd., 2017: 3).

Ekonomik yapısal reformların, ülkelerde piyasa kısıtlamalarını azaltarak, kaynak tahsisinde etkinliği artırarak ve piyasalara güven vererek finansal sektördeki verimliliği artırdığı; bu verimlilik artışının finansal gelişmeye yol açarak ekonomik büyümeye katkı sağladığı kabul edilmektedir (Helhel, 2017: 159; Yalçinkaya vd., 2024: 406). Ülkeler, ekonomik yapısal reform sürecinde gümrük vergilerini ve diğer korumacı önlemleri azaltarak yolsuzluğu ve yerleşik ticari çıkarların siyasi gücünü azaltmakta, yabancı yatırımların önündeki engelleri kaldırmakta ve kamu harcamaları kanalı üzerinden finansal disipline katkı sunmaktadır (Porzecanski ve Gallagher, 2007: 217; Mishkin, 2009: 166) Benzer şekilde yatırım tarafı ele alındığında da ekonomik yapısal reformları başarılı şekilde uygulayan ülkelerin ülkedeki riskleri azaltarak yatırımcılara güven verdiği ve finansal gelişmeye katkı sunduğu söylenmektedir (Campos ve Kinoshita, 2009: 327).

Ekonomik yapısal reformlar ile ulusal finansal sistemler küreselleştirilerek finansal gelişme iki şekilde teşvik edilmektedir. Birinci durumda finansal piyasalar doğrudan yabancı yatırımlara açılarak sermayeye erişimi artırmakta ve verimliliği artırarak sermayenin maliyetini düşürmektedir. İkinci durumda yabancı finans kuruluşlarının gelişen bir piyasa ülkesinde faaliyet göstermesine izin verilmesiyle iyi kredi risklerini kötü kredi risklerinden ayırmak ve risk seviyesini azaltmak amacıyla tasarlanan uygulamalarda artış olmaktadır. Yerli finans kuruluşları tarafında ise daha iyi yönetilen ve daha güvenilir yabancı kuruluşlarla rekabet durumunun ortaya çıkması neticesinde artan iş kayıpları yeni müşterilere kredi vermeleri kolaylaştıracak daha iyi bir hukuk ve muhasebe altyapısı çalışmalarına başlanarak finansal gelişmeye katkı sunmaktadır. Öte yandan ülkelerde temel destek koşullarının sağlanmadığı durumlarda ekonomik yapısal reformlar, sermaye akışlarının aniden durmasına ve kırılganlıkların artmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle, ekonomik yapısal reformların etkinliğinin artırılması için kurumsal kalite, finansal gelişme ve makroekonomik istikrar ile ilgili temel ön koşulların mevcut olması gerekmektedir (Mishkin, 2009: 166). Farklı bir deyişle finansal gelişme ekonomik yapısal reformlar için bir gerekliliği belirtmektedir. Bu gerekliliğin Türkiye’deki yansımalarının ne şekilde olduğunun incelenmesi ise çalışmanın çıkış noktasını ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, Türkiye’de finansal gelişme ile ekonomik yapısal reformlar arasındaki ilişkiyi 2002-2021 dönemi için incelemeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda değişkenler arasındaki ilişki ileri zaman serisi analizleri kullanılarak araştırılmış ve bölümlerin içeriği aşağıdaki şekilde belirlenerek oluşturulmuştur. Çalışmanın giriş bölümünde finansal sistem ve ekonomik yapısal reformlarla ilgili temel teorik bilgiler sunulmuş, literatür bölümünde konuyla ilgili diğer çalışmalara ait özet bilgiler sunulmuş ve sınıflandırılmış, model ve veri seti bölümünde çalışmada kullanılan verilere ait temel bilgiler verilmiş ve model kurulmuş, çalışmanın metodolojisi bölümünde ilk olarak ekonometrik yöntemler hakkında bilgiler verilmiş, sonra analiz sonuçlarını paylaşılarak yorumlanmıştır. Çalışma tüm bulguların değerlendirildiği sonuç bölümünün sunulmasıyla tamamlanmıştır.

İlgili literatür incelendiğinde çalışmalarda ekonomik yapısal reformların finans üzerindeki etkisinin ve öneminin araştırma konusu olduğu; aksine finansın ekonomik reformların mevcudiyeti ve etkinliği açısından öneminin ele alınmadığı görülmektedir. Bu noktadan hareketle bu çalışmada değişkenler arasındaki ilişkinin yönü, finansal gelişmenin ekonomik reformları nasıl etkilediğini inceleyecek şekilde belirlenmiştir.

Çalışmada ikinci olarak ekonomik yapısal reformları ölçmek amacıyla ampirik literatürdeki çalışmalardan farklı olarak IMF-MONA veri tabanı kullanılmaktadır. Ekonomik yapısal reformları temsil etmek amacıyla dışa açılma, özelleştirme, esnekleştirme vb. vekil değişkenlerini kullanarak dolaylı bir ölçüm yapan çalışmaların aksine bu çalışmada IMF-MONA kapsamında verisi bulunan tüm ülkelerde ekonomik yapısal reformların sayısını veren ve ekonomik yapısal reformları doğrudan ölçüm imkânı sunan veri tabanının kullanılmasıyla daha sapmasız sonuçlara ulaşılabileceği düşünülmüştür.

Son olarak yapılan literatür taramasıyla çalışmaların genel olarak panel veri analiz yöntemlerine yoğunlaşarak gerçekleştirildiği, zaman serisi analizlerinin kullanıldığı çalışmalarda ise genellikle geleneksel yöntemlerin tercih edildiği görülmüştür. Çalışma, ileri zaman serisi yöntemleri kullanması nedeniyle diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Yapılan ampirik literatür taraması kapsamında Türkiye için değişkenler arasındaki ilişkiyi IMF-MONA veri tabanını ve ileri zaman serisi analizlerini kullanarak inceleyen bir çalışmanın olmadığı ortaya konulmuştur. Dolayısıyla çalışmanın geliştirilmiş yeni teknikleri kullanması yönüyle de literatüre katkı sunacağı düşünülmüştür.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Ampirik literatür taraması kapsamında literatürde finansal gelişmenin ekonomik yapısal reformlar üzerine etkisini tespit etmeye yönelik çalışma yapılmadığı, çoğunlukla zıt yönde ilişkiye veya ekonomik yapısal reformların belirleyicilerine odaklanıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar; ekonomik yapısal reformların finansal gelişmeyi ülkelerde ekonomik yapısal reformları destekleyen sosyal, politik, kurumsal vb. reformların varlığına, hükümetlerin ekonomik yapısal reformlara yönelik tutumlarına, ülkelerdeki istikrar düzeylerine vb. faktörlere bağlı olarak farklı yönde ve boyutta etkilemektedir. Oysa ekonomik yapısal reformların etkinliği için gereken temel şartların belirlenmesi de mevcut ilişkinin yorumlanabilmesi ve doğru politikaların önerilmesi noktasında oldukça önem taşımaktadır. Bu doğrultuda yapılan ampirik çalışmalar sonuçları itibarıyla aşağıda özetlenmektedir.

Biglaiser ve DeRouen (2006), Huang (2006), Boubakri ve Hamza (2007), Tressel ve Detragiache (2008), Baltagi vd. (2009), Campos ve Kinoshita (2009), Vadlamannati (2009), Enowbi-Batuo ve Kupukile (2010), Kim vd. (2010), Açıkgöz vd. (2012), TovarGarcía (2012), He ve Sun (2013), Law vd. (2014), Law vd. (2015), Helhel (2017) ve Ozekhome (2022) tarafından yapılan çalışmalarda ekonomik yapısal reformların finansal gelişmeyi artırdığı belirlenmiştir. Genellikle gelişmekte olan ülkeleri inceleyen bu çalışmalarda, ülkelerdeki dışa açılmayla beraber piyasalarda kaynak tahsisi etkinliğinin ve rekabetin artırıldığı, bu durum neticesinde piyasalarda güven duygusunun geliştirilerek finansal gelişmeye yol açtığı tespit edilmiştir.

Zhang vd. (2015) ve Akçay (2018) tarafından yapılan çalışmalarda ise ekonomik yapısal reformların finansal gelişmeyi azalttığı belirlenmiştir. Bu çalışmalarda ise ticari şirket türlerindeki dağılım ile finansal kaynakların dağılımı arasındaki uyumsuzluk sorunu, ulusal şirketlerin finansal kalkınmanın önünde güçlü engeller oluşturması ve yerli sermayenin yerine dış sermayenin ikame edilmesi gibi nedenlerin bu sonuca yol açtığı ifade edilmiştir. Yukarıda sunulan çalışmalara ilişkin temel bilgiler, Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1. Ampirik Literatür Özeti

Yazar(lar)	Dönem ve Ülke(ler)	EYR/ Finans Göstergeleri	Diğer Değişkenler	Yöntem	Bulgu
Biglaiser ve De Rouen (2006)	1980-1996 15 Latin Amerika Ülkesi	EYR: Lora (1997) endeksi, Morley vd. (1999) endeksi Finans: DYY net girişleri (%GSYH)	KB Reel GSYH, Ekonomik Büyüme, Kamu Tüketimi, DYY ile Önceki Deneyimler	Panel Regresyon (OLS)	+
Huang (2006)	1976-2003 35 GOÜ	EYR: Hisse senedi piyasa değeri ve hacmi, Brüt doğrudan yabancı yatırım/GSYH, Gayri safi özel sermaye akımları/GSYH Finans: Özel sektör kredileri/GSYH, Mevduat gibi merkez bankası aktifi, Toplam banka varlıkları/GSYH, Likit yükümlülük/GSYH, Borsa kapasitesi/GSYH, Borsa cirosu, İşlem gören hisse senedi değeri/GSYH	Ülke Riski, Ticari Açıklık, GSYH, KB GSYH	Panel Regresyon (FE, DIF-GMM, Birinci Farkı Alınmış OLS)	+
Boubakri ve Hamza (2007)	1980-2998 61 Ülke (Afrika ve Orta Doğu, Latin Amerika, Asya ve Avrupa)	EYR: Özelleştirme işlemlerinin yıllık toplam sayısı, Hisse senedi sayısının ülkedeki toplam özelleştirme sayısı Finans: Toplam piyasa değeri, Toplam piyasa değeri/GSYH, Borsada faaliyet gösteren firma sayısı, Toplam işlem hacmi, Toplam işlem değeri/GSYH, Ciro, Konsantrasyon	Serbestleşme, İnsan Sermayesi, Enflasyon, Finansal Aracılık Gelişimi ve Borsa Bütünlüğü	Panel Regresyon (GMM)	Asya +
Tressel ve Detragiache (2008)	1973-2005 91 Ülke	EYR: Abiad vd. (2008) endeksi Finans: Özel sektör kredileri/GSYH	Enflasyon, KB GSYH, Mülkiyet Haklarının Korunması, Ortak Hukuk ve Medeni Hukuk Kuklaları, Alacaklı Hakları Endeksi, Yaptırım, Bankacılık Krizi Kuklası, Genel Devlet Dengesi/ GSYH, Menkul Kıymetler Piyasası Alt Endeksi, Uluslar arası Sermaye Akışları Alt Endeksi, Ortalama Tarife Oranı	Panel Regresyon (OLS, Sistem GMM, Fark GMM)	+
Baltagi vd. (2009)	1980-2003 32-42 Ülke	EYR: Ticari ve finansal dışa açıklık Finans: Özel sektör kredileri, Borsa kapitalizasyonu	KB Reel GSYH, Kurumsal Kalite, Komşuların Ticari Açıklık Ortalaması	Panel Regresyon (GMM)	+
Campos ve Kinoshita (2009)	1989-2004 44 GOÜ	EYR: Finansal piyasanın derinliği (likit yükümlülükler/GSYH, Bankalar ve diğer finansal araçlar tarafından özel sektöre verilen krediler/GSYH, Ticari banka varlıkları/(Ticari banka varlıkları+Merkez bankası varlıkları)), Bankacılık sektörünün verimliliği (Genel giderlerin toplam banka varlıklarına oranı ve net faiz marjı), Ticaretin serbestleştirilmesi (Ortalama tarife oranı), Özelleştirme; Finans: DYY net girişleri	Piyasa Büyüklüğü, Başlangıç Gelir Düzeyi, Doğal Kaynak Bolluğu, Altyapı, Enflasyon, Bürokrasi Kalitesi, Yürütme Kısıtlamaları, Hukukun Üstünlüğü	Panel Regresyon (FE, Sistem GMM, Farkların Farkı) ve Duyarlılık Analizi	+
Vadlamannat i (2009)	1975-2006 4 Güney	EYR: Sosyal sektör reformları (Sosyal sektör harcamaları/GSYH, Kırsal Kalkınma Harcamaları/GSYH) Mali ve	Ekonomik Büyüme, KB GSYH, Nüfus, Ortaokula Kayıt	Havuzlanmış Zaman Serisi Kesit	+

	Asya Ülkesi	vergi reformları (Mali Açık/Hükümet harcamaları, Gelir Açığı/Mali açık, En yüksek kurumlar vergisi oranları, En yüksek bilgi teknolojileri oranları, Kurumlar vergisi verimliliği, Bilgi teknolojileri vergi verimliliği, Ortalama etkin dolaylı vergi oranları, Yurtiçi finansal sektör reformları (Ortalama borç verme oranları, Programlı ticari banka sayısı, Yeni halka arz sayısı, Toplam rezervler/Toplam mevduat, M3 para arzının 5 yıllık ortalamasının GSYH’deki payındaki son 10 yıllık büyüme ortalaması) Uluslararası finansal sektör reformları (Döviz kuru istikrarı/İstikrarsızlığı, İthalatın Forex rezervleri ile karşılandığı ay sayısı, Sermaye hesabı konvertibilite endeksi, Kâr ve temettülerin ülkeye geri dönüş riski), Ticaret reformları (Ticari açıklık, Toplam gümrük tahsilat oranı, Tarım ürünlerinde gümrük vergisi tahsilat oranı, Sanayi ürünlerinde gümrük vergisii tahsilat oranı, İhracat sübvansiyonları), Kamu sektör reformları (Özelleştirme hasılatı/GSYH, Kamu istihdam düzeyleri, Kamu ortalama devlet hissesi, Devlet özkaynakları/Kurumsal Hindistan’ın toplam özkaynakları), Yapısal reform endeksi (Ruhsatı iptal edilen sektör sayısı, MRTP yasası kapsamında şirketlerin kaydı, Verilen sanayi ruhsatları, Onaylanan yabancı işbirliği sayısı, Yabancı firmaların girişi, Kişi başı ithal malların ayrılması, Tasarım ve danışmanlık için TDF onaylarının kaldırılması), Ekonomik reformların tersine dönmesinin maliyeti Finans: DYY net girişleri	Oranı, Sivil Kurumsal Kalite, Enflasyon, Brüt Sabit Sermaye Oluşumu/GSYH, Serbestleşme Yılı Kuklaları, Döviz Kuru, Döviz Kuru İstikrarı, Sermaye Hesabı Dönüştürülebilirlik Endeksi, Ticari Açıklık	Verileri(TSCS) Analizi	
Enowbi-Batuo ve Kupukile (2010)	1990-2005 50 Afrika Ülkesi	EYR: Ekonomik serbestleşme dummy değişkeni Finans: Finansal gelişme endeksi, Sermaye hesabı açıklığı, Özel sektör kredileri/GSYH, Banka kredileri/GSYH, Likit borçlar/GSYH, Banka sektörü yurtiçi kredisi	Büyüme, KB GSYH, Dışa Açıklık, Siyasi Özgürlük	Panel Regresyon Analizi OLS, Sistem GMM	+
Kim vd. (2010)	1960-2005 88 Ülke	EYR: Ticari açıklık Finans: Özel sektör kredileri, Likidite yükümlülükleri, Banka varlıkları	Reel KB GSYH, Kamu Harcamaları, Enflasyon	Dinamik Panel Analizi (MG, PMG, DFE (Dinamik Sabit Etkiler)	+
Açıkgöz vd. (2012)	1989:1- 2007:2 Türkiye	EYR: Finansal açıklık ((Brüt sermaye girişleri + Sermaye çıkışları)/GSYH), Ticari açıklık (İhracat+İthalat/GSYH) Finans: Likit yükümlülükler/GSYH, Mevduat bankalarına ait yurtiçi varlıklar/(Mevduat bankalarının yurtiçi varlıkları+ MB yurt içi varlıkları), Finansal olmayan özel sektörden alacaklar/ Toplam yurt içi krediler, mevduat bankalarının özel kredileri/GSYH	Reel GSYH	ARDL	+
Tovar García	1995-2008 26 Geçiş	EYR: Brüt özel sermaye akımları/GSYH, Reel faiz oranı	KB GSYH, Enflasyon Oranı, Ticari Açıklık	Dinamik Panel Analizi	+

(2012)	Ekonomisi	entegrasyonu Finans: Likit yükümlülükler, Özel sektör kredileri/ GSYH, Finansal sistem mevduatları/GSYH, Borsa kapitalizasyonu, Borsa değeri/GSYH, Borsa ciro oranı		(GMM)	
He ve Sun (2013)	1981-1998 Çin’in 31 Vilayeti	EYR: Finansal reformları temsil eden dummy değişkenin ağırlıklandırılarak dönüştürüldüğü endeks Finans: DYY/GSYH(%)	Büyüme, Ortaokul Okullaşma Oranı, Yatırım/GSYH, Mali Harcamalar/GSYH, İhracat/GSYH	Panel Regresyon (Sistem GMM)	+
Law vd. (2014)	1984-2006 8 Doğu Asya Ülkeleri	EYR: Dreher (2006) ekonomik küreselleşme endeksi Finans: Özel sektör kredileri, Borsada işlem gören şirketlerin Borsa değeri	KB Reel GSYH, Kurumsal Gösterge Endeksi	Panel Eş-Bütünleşme(DO LS, FMOLS, VECM)	+
Law vd. (2015)	1984-2008 8 Doğu Asya Ülkeleri	EYR: Küreselleşme endeksi Finans: Özel sektör kredileri, Borsada işlem gören şirketlerin borsa değeri	KB GSYH, Kurumsal Gösterge Endeksi	Westerlund (2007) Panel Eş-Bütünleşme (DOLS), Panel Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM),	+
Zhang vd. (2015)	2000-2009 Çin’in 30 Eyaleti	EYR: Finansal ve ticari dışa (DYY/GSYH) açıklık (Ticaret/GSYH) Finans: Toplam krediler/Nominal GSYH, Toplam kredi+Toplam mevduat/Nominal GSYH, Tasarruflar/GSYH, Özel girişimlere tahsis edilen kredi/ Toplam yurt içi kredi, Devlete ait olmayan mali kuruluşlardaki mevduat/Toplam mevduat miktarı	KB GSYH, Kamu Harcamaları/GSYH, Kamuya Ait Sektörün Endüstriyel Üretimi/Toplam Endüstriyel Üretim, Okullaşma Oranı	Panel Regresyon (Arellano–Bond Dinamik GMM)	-
Helhel (2017)	2002-2015 BRICS Ülkeleri ve Türkiye	EYR: Küreselleşme endeksi Finans: Özel sektör kredileri, M3 para arzı, Bankacılık sektörü yurtiçi kredi hacmi, Borsa kapitalizasyon oranı, Hisselerin dönüş oranı, Hisselerin işlem değeri	-	Panel Eş-Bütünleşme VECM, Hausman Testi	+
Akçay (2018)	1975-2015 Türkiye	EYR: Chinn ve Ito (2006) finansal dışa açıklık endeksi Finans: M3 para arzı/GSYH	KB GSYH, Ticari Açıklık, Enflasyon, İmalat Katma Değeri, Demokrasi	ARDL	-

3. MODEL VE VERİ SETİ

Çalışma, Türkiye’de finansal gelişme ve ekonomik yapısal reformlar arasındaki ilişkiyi 2002-2021 dönemi için incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda ekonomik yapısal reformlar (EYR) bağımlı; finansal küreselleşme endeksi (KOFF), yabancı doğrudan yatırımlar (FDI) ve gayri safi sabit sermaye oluşumu (GFC) bağımsız değişkenler olarak modele dahil edilmektedir. Tahmin modeli şu şekilde kurulmaktadır:

$$EYR_t = \beta_0 + \beta_1 KOFF_t + \beta_2 FDI_t + \beta_3 GFC_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Tablo 2. Değişkenlere Ait Bilgiler

Değişkenler	Tanımlar	Kaynak
Finansal Küreselleşme Endeksi (KOFF)	Yatırım kısıtlamaları, sermaye hesabı açıklığı ve uluslararası yatırım anlaşmaları olmak üzere üç alt kritere göre hesaplanmıştır.	KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsü, https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html#par_textimage_1585395273

Doğrudan Yabancı Yatırımlar (FDI)	Doğrudan yabancı yatırım, net girişler (GSYH'nin yüzdesi)	Dünya Bankası Veri Tabanı, https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS
Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu (GFC)	Gayri safi sabit sermaye oluşumu (GSYİH'nin %'si)	Dünya Bankası Veri Tabanı, https://data.worldbank.org/indicator/NE.GDI.FTOT.ZS
Ekonomik Yapısal Reformlar (EYR)	Min-Maks (MM) normalizasyon metodolojisi kullanılarak ekonomik yapısal reform endeksi hesaplanmıştır.	IMF MONA Veri Tabanı, https://www.imf.org/external/np/pdr/mona/Country.aspx

Tablo 2’de sunulan değişkenlere ulaşılmasında, ekonomik yapısal reform değişkeninin türetilmesinde ve analizlerdeki formuna dönüştürülmesinde takip edilen süreç aşağıda açıklanmaktadır: Finansal küreselleşmeyi, doğrudan yabancı yatırımları ve gayri safi sabit net sermaye oluşumunu temsil etmek için kullanılan KOFF, FDI ve GFC değişkenlerinin analiz dönemindeki değerlerini yansıtan veriler yukarıda belirtilen veri tabanlarından nihai veri olarak alınmıştır. Ekonomik yapısal reformları temsil etmek için ise Kouamé ve Tapsoba, (2019), Daştan vd., (2020) ve Yalçinkaya vd., (2021) çalışmalarındaki süreç takip edilerek değişik biçimler alabilen koşulsallıkları (PA), nicel performans kriterlerini (QPC), etkili olan hedefleri (IT) ve yapısal kriterleri (SB) içeren IMF-MONA veri tabanından MONA programında yer alan ülkeler için erişimi mümkün olan SB verisi analiz için derlenmiştir. SB değerleri, diğer yöntemlere kıyaslandığında daha az standart sapma ile sonuçlanan Min-Maks yöntemine göre normalleştirilerek analize dahil edilmiştir.

4. ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ VE AMPİRİK BULGULAR

Çalışmada mevcut değişkenlerin durağanlık düzeylerinin tespit edilmesi amacıyla öncelikle ADF ve fourier ADF birim kök testleri yapılmıştır. Durağanlık düzeyleri belirlenen değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin belirlenmesi amacıyla analize Tsong vd. (2016) tarafından geliştirilen Fourier Shin eş-bütünleşme testi ile devam edilmiştir. Analiz, uzun dönem katsayı tahminlerinin yapılması amacıyla Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) yönteminin kullanılmasıyla tamamlanmıştır.

4.1. Birim Kök Testleri

Analize geleneksel birim kök testlerinden biri olan ADF birim kök testi ile geliştirilmiş ve daha güçlü birim kök testlerinden biri olan fourier ADF birim kök testinin yapılması ile başlanmıştır. Christopoulos ve León-Ledesma (2010) tarafından geliştirilen fourier ADF birim kök testi temel denklemi aşağıda gösterilmektedir:

$$y_t = \delta_0 + \delta_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + v_t \quad (2)$$

2 No’lu eşitlikte k, fourier fonksiyonun frekans sayısını; t, trend terimini ve T ise örneklemin büyüklüğünü ifade etmektedir ($\pi = 3.1416$ olarak alınmıştır). Test üç aşamalı bir sürece dayandırılarak yapılmaktadır. İlk aşamada k’ nın 1 ile 5 arasındaki tüm değerleri için modeller tahmin edilerek uygun frekans sayısı (k^*) belirlenmekte ve modele ait kalıntılar elde edilmektedir.

$$\hat{v}_t = y_t - \hat{\delta}_0 - \hat{\delta}_1 \sin\left(\frac{2\pi k^* t}{T}\right) - \hat{\delta}_2 \cos\left(\frac{2\pi k^* t}{T}\right) \quad (3)$$

İkinci aşamada elde edilen kalıntılara birim kök testi uygulanmaktadır. FADF birim kök testine ait temel denklem ise aşağıda gösterilmektedir:

$$\Delta v_t = \alpha_1 v_{t-1} + \sum_{j=1}^p \beta_j \Delta v_{t-j} + u_t \quad (4)$$

4 No’lu denklemde u_t , beyaz gürültülü hata terimini ifade etmektedir. FADF birim kök testi temel hipotezleri ise birim kökün varlığını belirten sıfır hipotezi ($H_0: \alpha_1 = 0$) ve durağanlığını belirten alternatif hipotez ($H_1: \alpha_1 < 0$) şeklinde kurulmaktadır.

Hesaplanan test istatistiğinin mutlak değerinin kritik değerin mutlak değerinden küçük olması durumunda H_0 hipotezi reddedilememekte ve seri birim köklüdür, denilmektedir. Üçüncü adımda ise serinin durağan olduğu belirlenmişse (H_0 reddedilmişse) seriye ait fourier terimlerin anlamlılıkları Becker vd. (2006) çalışmasındaki kritik değerler kullanılarak yorumlanmaktadır. Fourier terimlerin anlamlılıkları incelenirken fourier terimlerinin istatistiksel olarak anlamsız olduğunu belirten sıfır hipotezi ($H_0: \delta_1 = \delta_2 = 0$) ve fourier terimlerden en az birinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu belirten alternatif hipotezler ($H_1: \delta_1 = \delta_2 \neq 0$) kullanılmaktadır. Hesaplanan test istatistiğinin kritik değerden büyük olması durumunda sıfır hipotezi reddedilmekte ve fourier terimlerden en az biri istatistiksel olarak anlamlıdır, denilmektedir.

4.2. Fourier Shin Eş-bütünleşme Testi

Tsong vd. (2016), Shin'in (1994) metodolojisini fourier terimleri ile genişleterek yumuşak yapısal kırılmaları dikkate alan bir eş-bütünleşme testi ortaya koymaktadır. Fourier-Shin eş-bütünleşme testine ait regresyon modeli şu şekilde oluşturulmaktadır (Tsong vd., 2016: 1087-1090):

$$y_t = d_t + x'_t \beta + n_t, \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (5)$$

5 No’lu denklemdeki $n_t = \gamma_t + v_{1t}$, $\gamma_t = \gamma_{t-1} + u_t$, $\gamma_0 = 0$ ve $x_t = x_{t-1} + v_{2t}$ şeklinde tanımlanmaktadır. Denklemde yer alan u_t 0 ortalamayı, σ_u^2 varyanstan bağımsız ve varyansla benzer dağılım hata terimini, γ_t sıfır ortalaması olan rassal bir yürüyüş sürecini, v_{1t} ve v_{2t} p-büyüklüğündeki vektörün durağan olması nedeniyle γ_t ve x_t birinci fark süreçleri ifade etmektedir. Ayrıca denklemde yer alan d_t ise aşağıda gösterildiği şekilde tanımlanmaktadır:

$$d_t = \sum_{i=0}^m \delta_i t^i + f_t \quad (6)$$

6 No’lu denklemde yer alan f_t fourier fonksiyonu belirtmekte ve aşağıda gösterildiği şekilde tanımlanmaktadır:

$$f_t = \alpha_k \sin\left(\frac{2k\pi t}{T}\right) + \beta_k \cos\left(\frac{2k\pi t}{T}\right) \quad (7)$$

7 No’lu denklemde yer alan k değeri fourier frekansı; t değeri trendi; T değeri ise gözlem sayısını belirtmektedir. Kurulan modelde eş-bütünleşme ilişkisinin olduğunu belirten sıfır hipotezini sınavan bu testin son aşaması ise aşağıda gösterildiği şekilde tanımlanmaktadır:

$$\gamma_t = \sum_{i=0}^m \delta_i t^i + \alpha_k \sin\left(\frac{2k\pi t}{T}\right) + \beta_k \cos\left(\frac{2k\pi t}{T}\right) + x'_t \beta + v_{1t} \quad (8)$$

Son olarak Fourier Shin eş-bütünleşme testi için test istatistiği aşağıda verilen formül kullanılarak hesaplanmaktadır:

$$CI_f^m = T^{-2} \hat{\omega}_1^{-2} \sum_{t=1}^T S_t^2 \quad (9)$$

8 No’lu denklemden elde edilen ve en küçük kalıntı kareler toplamını belirten $S_t = \sum_{t=1}^T \hat{u}_{1t}$ şeklinde tanımlanmaktadır. Ayrıca $\hat{\omega}_2$ terimi, v_{1t} ’nin uzun dönem varyansının tutarlı bir tahminicisini belirtmektedir.

Testin hipotezleri şu şekilde kurulmaktadır:

H_0 : Eşbütünleşme ilişkisi vardır.

H_1 : Eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

Analiz, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını ortaya koyması nedeniyle DOLS tahmincisi ile uzun dönem katsayı tahminlerinin yapılması sonucunda tamamlanmaktadır.

4.3. ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenlerin durağanlık düzeylerinin belirlenmesi amacıyla yapılan ADF birim kök test sonuçları Tablo 3’te sunulmaktadır.

Tablo 3. ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Sabitli				Sabitli & Trendli			
	Düzye	Kritik Değer	Birinci Fark	Kritik Değer	Düzye	Kritik Değer	Birinci Fark	Kritik Değer
EYR	-1.915	%1:-3.959	-4.485*	%1:-4.004	-2.293	%1:-4.728	-13.026*	%1:-4.800
		%5:-3.081		%5:-3.098		%5:-3.759		%5:-3.791
		%10:-2.681		%10:-2.690		%10:-3.324		%10:-3.342
KOFF	-1.328	%1:-3.831	-4.113*	%1:-3.857	-1.071	%1:-4.532	-5.786*	%1:-4.800
		%5:-3.029		%5:-3.040		%5:-3.673		%5:-3.791
		%10:-2.655		%10:-2.660		%10:-3.277		%10:-3.342
GFC	-2.946	%1:-3.831	-3.795*	%1:-3.857	-2.697	%1:-4.532	-3.915*	%1:-4.571
		%5:-3.029		%5:-3.040		%5:-3.673		%5:-3.690
		%10:-2.655		%10:-2.660		%10:-3.277		%10:-3.286
FDI	-2.335	%1:-3.831	-3.303*	%1:-3.886	-2.353	%1:-4.532	-3.327***	%1:-4.616
		%5:-3.029		%5:-3.052		%5:-3.673		%5:-3.710
		%10:-2.655		%10:-2.666		%10:-3.277		%10:-3.297

Not: (*), (**) ve (***) değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerini göstermektedir.

ADF birim kök test sonuçları, tüm değişkenlerin sabitli ve sabitli&trendli modelde düzey değerlerinin birim köklü; birinci fark değerlerinin ise durağan olduklarını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla modeldeki tüm değişkenlerin birinci farkta durağan olduğu görülmektedir.

4.4. Christopoulos ve Leon-Ledesma (2010) Fourier ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenlerin durağanlık düzeylerinin belirlenmesi ve geleneksel birim kök test sonuçlarının desteklenmesi amacıyla yapılan Fourier ADF birim kök test sonuçları Tablo 4’te sunulmaktadır.

Tablo 4. Fourier ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Sabitli				Sabitli & Trendli			
	k	T ıstatistiği	F ıstatistiği	Kritik Değerler	k	T ıstatistiği	F ıstatistiği	Kritik Değerler
EYR	1	-4.35	7.87	%1:-4.43 %5:-3.85 %10:-3.52	2	-3.59	7.64	%1:-4.83 %5:-4.16 %10:-3.79
KOFF	1	-3.10	36.64	%1:-4.43 %5:-3.85 %10:-3.52	1	-3.09	34.14	%1:-5.11 %5:-4.46 %10:-4.15
GFC	1	-3.94	3.67	%1:-4.43 %5:-3.85 %10:-3.52	2	-3.44	7.97	%1:-4.83 %5:-4.16 %10:-3.79
FDI	2	-3.23	4.38	%1:-3.95 %5:-3.28 %10:-2.91	2	-3.37	4.22	%1:-4.83 %5:-4.16 %10:-3.79

Not: Fourier ADF birim kök tablo kritik değerleri, Christopoulos ve Len-Ledesma (2010) alımasından alınmıştır.

Fourier ADF birim kök test sonucunda her bir seri için elde edilen test ıstatistiğinin mutlak değer içindeki değerinin %1 önem seviyesindeki mutlak değerce kritik değerden kuk olması sebebiyle sıfır hipotezi kabul edilmekte ve mevcut serilerin birim köklü olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Model kapsamındaki tüm değişkenlerin birinci düzeyde durağan olduklarının belirlenmesiyle Fourier-Shin e-bütünleşme testi aşamasına geçmek için gerekli n koşul sağlandığından değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin incelenebileceğine karar verilmektedir.

4.5. Fourier-Shin E-bütünleşme Test Sonucu

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin incelenmesi amacıyla yapılan Fourier-Shin e-bütünleşme test sonucu Tablo 5’te sunulmaktadır.

Tablo 5. Fourier-Shin E-bütünleşme Test Sonucu

Frekans	Test İstatistiği	F İstatistiği
2	0.164*	6.496*

Not: E-bütünleşme testine ait kritik değerler, Tsong vd. (2016: 1091) alımasından alınmaktadır. Test ıstatistiğine ait kritik değerler, %1:0.215, %5:0.132, %10:0.098’ dir. F ıstatistiğine ait kritik değerler, %1: 5.774, %5: 4.066, %10: 3.352’ dir. (*), (**) ve (***) sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Fourier-Shin e-bütünleşme test sonucuna göre hesaplanan test ıstatistiğinin %1 önem seviyesinde kritik değerden kuk olması değişkenler arasında e-bütünleşme ilişkisinin var olduğunu işaret etmektedir. Değişkenler arasında bir e-bütünleşme ilişkinin var olduğunu işaret eden bu test ıstatistiğinin yorumlanabilmesi için hesaplanan fourier ıstatistiğinin anlamlı olması gerekmektedir. Buna göre bu model için hesaplanan F ıstatistiği değerinin %1 önem seviyesinde kritik değerden büyük olması modelde fourier terimlerden en az birinin anlamlı olduğunu işaret etmekte ve bu sonucun ıstatistiki olarak yorumlanmasının mümkün olduğunu ortaya koymaktadır.

4.6. DOLS Uzun Dönem Katsayı Tahmini Test Sonucu

Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin tespit edilmiş olması nedeni ve uzun dönem katsayı tahmininin yapılması amacıyla DOLS tahmincisi ile analiz tamamlanmaktadır. Stock ve Watson (1993) tarafından geliştirilen tahminci, açıklayıcı değişkenlerde içsellik ve otokorelasyon sorunlarının

varlığında dahi güçlü ve tutarlı tahminler üretmesi nedeniyle tercih edilmiştir (Tatar vd., 2022: 163). DOLS uzun dönem katsayı tahmini test sonucu Tablo 6’da sunulmaktadır.

Tablo 6. DOLS Uzun Dönem Katsayı Tahmini Test Sonucu

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t istatistiği	Olasılık
C	0.845	0.260	3.244	0.005*
KOFF	-0.002	0.002	-0.980	0.343
FDI	0.421	0.038	10.821	0.000*
GFC	-0.046	0.010	-4.431	0.000*
SIN	0.080	0.036	2.172	0.047**
COS	0.000	0.035	0.014	0.989

Not: (*), %1 ve (**) %5 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

DOLS uzun dönem katsayı tahmin sonuçları gayri safi sabit sermaye oluşumu, doğrudan yabancı yatırımlar, sabit terim ve sin terimi değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı; diğer değişkenlerin ise istatistiksel olarak anlamlı olmadığını ortaya koymaktadır. Bu sonuçlara göre Türkiye’de GFC’de meydana gelen bir birimlik artış EYR’yi 0.04 br azaltırken; FDI’da meydana gelen bir birimlik artış EYR’yi 0.42 br artırmaktadır.

DYY, yerli firmalarla yabancı firmalar arasındaki rekabeti artırır. Bu artan rekabet, yerli firmaların verimliliklerini artırmalarını ve küresel pazarlara uyum sağlamalarını gerektirir. Bunun yanı sıra, yabancı yatırımların etkisiyle rekabetin artması, mevcut piyasa koşullarını denetleyen düzenlemelerin ve regülasyonların daha güçlü ve kapsamlı hale getirilmesi ihtiyaını doğurur. Yabancı firmaların etkisiyle sektörel yapılar değişebilir ve bu durum, ekonomik yapıyı dönüştürmeye yönelik yeni reformları gerektirebilir.

SONUÇ

Son yıllarda, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme ve kalkınmada kilit rol oynadığı düşünülen ekonomik yapısal reformlar, çeşitli faktörler üzerindeki etkileri ve temel belirleyicileri ile araştırmaların odak noktası haline gelmiştir. Bu doğrultuda çalışmalar ekonomik yapısal reformların başta ekonomik büyüme olmak üzere çeşitli makroekonomik, sosyal, kurumsal faktörler vb.leri ile ilişkisini inceleyerek ele alınan ülke/ülke grubunda belirleyici rol oynayan temel faktörleri ortaya koymuştur. Makroekonomik faktörler incelendiğinde EYR’lerin başta ekonomik büyüme olmak üzere toplam/kısmi faktör verimliliği, işsizlik, yatırım, enflasyon ve gelir eşitlisizliği şeklindeki değişkenler üzerindeki etkilerinin incelendiği grlmştir. Sosyal faktörler incelendiğinde sağlık ve eğitim; kurumsal faktörler incelendiğinde kurum yapısı, kurumsal pazar gücü ve kurumsal öğrenme gibi değişkenler üzerindeki etkilerinin incelendiği belirlenmiştir. Öte yandan ülkelerin ekonomik yapısal reformları uygulamaya koyabilmeleri ve/veya bu tür reformların etkinliğini artırmak için yerine getirmeleri gereken kurumsal kalite, finansal gelişme ve makroekonomik istikrar ile ilgili temel n koşulların varlığı sebebiyle değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü değiştirerek inceleyen çok fazla çalışmanın olmadığı görülmektedir.

Bu noktadan hareketle bu çalışma genel literatürdeki aksine ekonomik yapısal reformların finansal gelişmeyi nasıl etkilediğini değil, finansal gelişmenin ekonomik yapısal reformları nasıl etkilediğini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Çalışmada değişkenler arasındaki ilişki, Türkiye’nin 2002-2021 dönemine ait verileri kullanılarak yeni nesil zaman serisi testleri ile incelenmiştir. Bu kapsamda çalışmada serilerin durağanlıklarının tespit edilmesi amacıyla geleneksel ADF birim kök ve yeni nesil Fourier ADF birim kök testleri uygulanmış ve tüm serilerin birinci farkta durağan oldukları belirlenmiştir. Tüm serilerin birinci farkta durağan olmaları n koşulunun sağlanması ile analize Fourier

Shin eş-bütünleşme testi ile devam edilmiştir. Fourier Shin eş-bütünleşme test sonuçlarının değişkenler arasında bir eş-bütünleşme ilişkisinin varlığını işaret etmesiyle de DOLS tahmincisi kullanılarak değişkenlerin uzun dönem katsayı tahmini yapılmıştır. DOLS tahmin sonuçlarına göre, Türkiye’de gayri safi sabit sermaye oluşumunda meydana gelen bir birimlik artış ekonomik yapısal reformları 0.04 br azaltırken; doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelen bir birimlik artış ekonomik yapısal reformları 0.42 br artırmaktadır.

Bir ülkedeki etkin sermaye oluşumu, üretim kapasitesi ve istihdam kanalları üzerinden verimliliği artırarak sürdürülebilir ekonomik büyümeye katkı sunmaktadır. Günümüzde sermaye oluşumlarında ulusal kaynaklar kadar uluslararası kaynaklar da önem arz etmektedir. Küreselleşmeyle birlikte dış ticaret, dış borçlar ve yabancı varlık edinimleri gibi dışsal unsurların sermaye oluşumuna etkisi de artmaktadır. DOLS tahmin sonuçlarına göre Türkiye’de GFC’de meydana gelen bir birimlik artışın EYR’leri 0.04 br azalttığını gösteren bulgu, gayri safi sabit sermaye oluşumunun Türkiye’de finans sistemini güçlendirmeye ve ekonomide rekabet ve etkinliği artırmaya katkı sunması nedeniyle ilerleyen dönemlerde ekonomik yapısal reformlara duyulan ihtiyacı azalttığını işaret etmektedir. GFC’deki artışın ülkede yeni yatırım alanları ve istihdam yaratarak verimlilik kanalı üzerinden EYR’lere duyulan ihtiyacı azalttığı düşünülmektedir. Türkiye’de FDI’da meydana gelen bir birimlik artışın ise EYR’yi 0.42 br arttırdığı tespit edilmiştir. FDI’daki artışın EYR’leri arttırmasına neden olan faktörlerin ise yabancı yatırımcıların yatırım yaptıkları ülkelerde adil rekabet ortamı ve şeffaflık unsurlarına önem vermesinin mevcut piyasa koşullarını denetleme ve düzenleme ihtiyacını artırması, yabancı yatırımların teknoloji ve işgücünde dönüşüm yaratacak yapısal değişiklikleri gerekli kılması, vergi düzenlemelerinin ve finansal denetimlerin yabancı yatırımların güvenini artıracak şekilde düzenlenmesi olduğu düşünülmektedir. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımların ekonomik yapısal reformlar üzerindeki etkisinin gayri safi sabit sermaye oluşumunun ekonomik yapısal reformlar üzerindeki etkisinden daha büyük olması, Türkiye’de finansal sektördeki kırılganlıkların azaltılması için yatırımcıya güven verilmesi yoluyla ekonomide rekabet ve etkinliği artırarak ekonomik yapısal reformlara duyulan ihtiyacın azaltılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu amaç doğrultusunda ülkenin faiz politika aracını etkili kullanması, ülkede rekabet eşitliğinin sağlanması, iç borçlanmanın dövizle yapılmaması, dış borç stoklarının azaltılması ve dolar türünden elde ettiğimiz gelirden artış yaratacak faaliyetlerde bulunulması ile dış borçların azaltılması ve doğrudan yabancı yatırımlardan elde edilen gelirlerin daha fazla katma değer oluşturacak alanlarda kullanılması gibi adımlarla ülke ekonomisinin etkinliği artırılacağından ekonomik yapısal reformlara duyulan ihtiyacın azalması beklenmektedir.

Etik Beyan

“Türkiye’de Finansal Gelişme ve Ekonomik Yapısal Reform İlişkisi” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Acikgoz, S., Balcilar, M. ve Saracoglu, B. (2012). Openness and Financial Development: Time Series Evidence for Turkey. *International Journal of Banking, Accounting and Finance*, 4(2), 172-201.
- Adeyemo, D. O., ve Salami, A. O. (2008). A Review of Privatization and Public Enterprises Reform in Nigeria. *Contemporary Management Research*, 4(4), 401-418
- Akçay, S. (2018). Do Industrialization, Democracy, and Financial Openness Promote Financial Development? Evidence from Turkey. *Turkish Studies*, 20(5), 708-727.
- Armijo, L. E. (2001). The Political Geography of World Financial Reform: Who Wants What and Why?. *Global Governance*, 7(4), 379-396.
- Baltagi, B. H., Demetriades, P. O. ve Law, S. H. (2009). Financial Development and Openness: Evidence from Panel Data, *Journal of Development Economics*, 89(2), 285–296.
- Bandiera, O., Caprio, G., Honohan, P. ve Schiantarelli, F. (2000). Does Financial Reform Raise or Reduce Saving?, *The Review of Economics and Statistics*, 82(2), 239–263.
- Becker, R., Enders, W. ve Lee, J. (2006). A Stationarity Test in the Presence of an Unknown Number of Smooth Breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 27(3), 381–409.
- Biglaiser, G. ve DeRouen, K. R. (2006). Economic Reforms and Inflows of Foreign Direct Investment in Latin America. *Latin American Research Review*, 41(1), 51–75.
- Boubakri, N. ve Hamza, O. (2007). The Dynamics of Privatization, The Legal Environment and Stock Market Development. *International Review of Financial Analysis*, 16(4), 304–331.
- Campos, N. F. ve Kinoshita, Y. (2009). Structural Reforms, Financial Liberalization, and Foreign Direct Investment. *IMF Staff Papers*, 57(2), 326–365.
- Campos, N. F., De Grauwe, P. ve Ji, Y. 2017. Structural Reforms, Growth and Inequality: An of Theory, Measurement and Evidence. *IZA Institute of Labor Economics Discussion Paper Series*, No: 11159, 1-50.
- Christopoulos, D. K. ve León-Ledesma, M. A. (2010). Smooth Breaks and Non-Linear Mean Reversion: Post-Bretton Woods Real Exchange Rates. *Journal of International Money and Finance*, 29(6), 1076-1093.
- Crespy, A. ve Vanheuverzwijn, P. (2019). What “Brussels” Means By Structural Reforms: Empty Signifier or Constructive Ambiguity?. *Comp Eur Polit*, 17, 92–111.
- Daştan, M., Yalçınkaya, Ö. ve Karabulut, K. (2020). Yapısal Reformların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Geçiş Ekonomilerinden Kanıtlar. *Maliye Dergisi*, 179, 1-32.
- Duncan, R. ve Quang, D. (2003). Trade Liberalization, Economic Growth and Poverty Reduction Strategies. https://www.dfat.gov.au/sites/default/files/trade_and_poverty.pdf, (11.02.2024).
- Enowbi-Batuo, M. ve Kupukile, M. (2010). How Can Economic and Political Liberalisation Improve Financial Development in African Countries?. *Journal of Financial Economic Policy*, 2(1), 35–59.
- He, Q. ve Sun, M. (2013). Does Financial Reform Promote the Inflow of FDI? Evidence from China’s Panel Data. *Global Economic Review*, 42(1), 15–28.

- Helhel, Y. (2017). Küreselleşme ve Finansal Gelişme Arasındaki Etkileşimin Türkiye ve BRICS Ülkeleri için İncelenmesi-Examining The Interaction Between Globalization and Financial Development for Turkey and BRICS Countries. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20), 158-178.
- Huang, W. (2006). Emerging Markets Financial Openness and Financial https://www.bristol.ac.uk/efm/media/workingpapers/working_papers/pdffiles/dp06588.pdf, (11.03.2024).
- Ilzkovitz, F. ve Dierx, A. (2011). Structural Reforms: A European Perspective. *Reflets et Perspectives*, 3, 13-26.
- International Money Fund, <https://www.imf.org/external/np/pdr/mona/monafaq.aspx>, Erişim tarihi: 06.06.2024.
- Khan, M. S. ve Senhadji, A.S., (2003). Financial Development and Economic Growth: A Review and New Evidence. *Journal of African Economics*, 12(90002), ii89-ii110.
- Kim, D. H., Lin, S. C. ve Suen, Y. B. (2010). Dynamic Effects of Trade Openness on Financial Development. *Economic Modelling*, 27(1), 254-261.
- Kouamé W.A.K. ve Tapsoba, S.J.A. (2019). Structural Reforms and Firms’ Productivity: Evidence from Developing Countries. *World Development*, 113, 157-171.
- Law, S. H., Tan, H. B. ve Azman-Saini, W. N. W., (2015). Globalisation, Institutional Reforms and Financial Development in East Asian Economies. *The World Economy*, 38(2), 379–398.
- Law, S. H., Azman-Saini, W. N. W. ve Tan, H. B. (2014). Economic Globalization and Financial Development in East Asia: A Panel Cointegration and Causality Analysis. *Emerging Markets Finance and Trade*, 50(1), 210–225.
- Mishkin, F. S. (2009). Globalization and Financial Development. *Journal of Development Economics*, 89(2), 164–169.
- Miyazaki, T. (2014). Fiscal Reform and Fiscal Sustainability: Evidence From Australia and Sweden. *International Review of Economics & Finance*, 33, 141–151.
- OECD (2015). Structural Reforms: Impact on Growth and Employment”. <https://www.oecd.org/italy/structural-reforms-in-italy-impact-on-growth-and-employment.pdf>, Erişim Tarihi: 25.09.2023.
- Olivera, M., Pachón, M. ve Perry, G. E. (2010). The Political Economy of Fiscal Reform: The Case of Colombia, 1986-2006, Inter-American Development Bank”. *IDB Working Paper Series* No. IDB-WP-181.
- Ozekhome, H. (2022). Impact of Financial Liberalization on Financial Deepening in Nigeria. *NDIC Quarterly*, 38(2), 33-58.
- Peabody, J.W. (1996), Economic Reform and Health Sector Policy: Lessons From Structural Adjustment Programs. *Social Science & Medicine*, 43(5), 823-835. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(96\)00127-X](https://doi.org/10.1016/0277-9536(96)00127-X).
- Porzecanski, R. ve Gallagher, K. P. (2007). Economic Reform and Foreign Direct Investment in Latin America: A Critical Assessment. *Progress in Development Studies*, 7(3), 217-233.

- Prati, A., Onorato, M. G. ve Papageorgiou, C. (2013). Which Reforms Work and under What Institutional Environment? Evidence from a New Data Set on Structural Reforms. *Review of Economics and Statistics*, 95(3), 946–968.
- Stiglitz, J. (1998). The Role of the Financial System in Development. In Presentation at *the Fourth Annual Bank Conference on Development in Latin America and the Caribbean*, 29 (17), 1-17.
- Tatar, H. E., Konat, G. ve Temiz, M. (2022). The Relationship between Financial Development, Trade Openness and Economic Growth in Turkey: Evidence from Fourier Tests. *Statistika*, 102(2), 153-167.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2016). Yapısal Reformlar ve Büyüme Üzerindeki Etkileri, 1-24.
- Tovar García, E.D. (2012). Financial Globalization and Financial Development in Transition Countries. *Economía: Teoría y Práctica*, (36), 155-178.
- Tressel, T. ve Detragiache, E. (2008). Do Financial Sector Reforms Lead to Financial Development? Evidence from a New Dataset. *IMF Working Paper*, WP/08/265.
- Tsong, C.C., Lee, C.F., Tsai, L.J. ve Hu, T.C. (2016). The Fourier Approximation and Testing For The Null of Cointegration. *Empirical Economics*, 51(3), 1085-1113.
- Vadlamannati, K. C. (2009). Indian Economic Reforms and Foreign Direct Investment. *South Asia Economic Journal*, 10(1), 31–59.
- Yalçınkaya, Ö., Kaya, V. ve Erkal, G. (2024). Türkiye İçin Ekonomik Yapısal Reform Ölçüm Yöntemlerinin Geliştirilmesi ve Büyüme Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi. *Sosyoekonomi*, 32(59), 405-432.
- Yalçınkaya, Ö., Daştan, M. ve Karabulut, K. (2021). The Impact of Structural Reforms on Economic Growth in Turkey: Evidence from Linear and Nonlinear ARDL Modeling. *Estudios de Economía*, 48, 59-87.
- Zhang, C., Zhu, Y. ve Lu, Z. (2015). Trade Openness, Financial Openness, and Financial Development in China, *Journal of International Money and Finance*, 59, 287–309.

Extended Abstract

Relationship Between Financial Development and Economic Structural Reform in Türkiye

Economic structural reforms refer to the obligations need to be fulfilled in order to eliminate obstacles to the effective and efficient functioning of markets and to contribute to the growth of countries. When the literature on economic structural reforms is examined, it is seen studies mostly investigate how economic structural reforms affect other variables. On the other hand, in order to implement economic structural reforms, basic preconditions in various macro economic, social, financial, etc. areas must be fulfilled. However, when the literature on economic structural reforms is scanned, it is seen that the number of studies dealing with this aspect of the relationship is low. From this point of view, in this study, the relationship between financial development and economic structural reforms in Türkiye is examined with Fourier-Shinco integration test for the period 2002-2021.

The study is expected to contribute to the literature on three aspects. The first unique value of the study is revealed by changing the direction of the relationship between the variables and examining it for Türkiye. Contrary to studies in the relevant literature, the study examines how financial development affects economic structural reforms. The second unique value of the study is the originality of the data used to represent economic structural reforms. A literature review on the subject shows that proxy variables are used to represent economic structural reforms in studies. Since this does not allow direct measurement of economic structural reforms, it causes erroneous or incomplete results in studies. This deficiency in the literature is addressed in this study by using the structural criteria variable of the MONA database, which is prepared by the IMF and gives the number of economic structural reforms implemented in countries. Thus, it is thought more accurate and accurate results will be achieved by making a direct measurement. The third unique value of the study reveals the use of advanced time series analyzes in addition to traditional methods. When the relevant literature is examined, it is seen that the studies are mostly based on panel data analysis, there are very few time series analyzes and these analyzes are based on traditional methods. Unlike these studies, the study contributes to the literature by choosing to use up-to-date methods.

In the study, financial globalization index, foreign direct investments and gross fixed capital formation variables are used to represent financial development, and the index variable obtained by using the Min-Max normalization methodology of structural reform values taken from the IMF-MONA database is used to represent economic structural reforms. The analysis started with ADF and Fourier ADF unit root tests to determine the stationary of the series. The analysis was then continued with Fourier co integration and DOLS tests to estimate the long-term coefficient. DOLS long-term coefficient estimation results show gross fixed capital formation, foreign direct investments, constant term and sin term variables are statistically significant; It reveals that other variables are not statistically significant. According to these results, a one-unit increase in gross fixed capital formation in Türkiye reduces EYR by 0.04 units; a one unit increase in foreign direct investments increases EYR by 0.42 units.

According to DOLS estimation results, gross fixed capital formation reduces the need for economic structural reforms in the future, as it contributes to strengthening the financial system in Türkiye and increasing competition and efficiency in the economy. On the other hand, foreign direct investment entering the country is often seen in developing countries to combat anti-reform populist policies and market volatility/it shows that it increases the need for economic structural reforms to serve its purposes to eliminate negative situations such as insecurity In addition, the fact that the effect of foreign direct investments on the economic structure is greater than the effect of gross fixed capital formation on the economic structure reveals the necessity of reducing the need for economic structural reforms by increasing competition and efficiency in the economy by giving confidence to investors in order to reduce the vulnerabilities in the financial sector in Türkiye. In line with this purpose, the country's effective use of the interest policy tool, ensuring the equality of competition in the country, the non-exchange of internal borrowing, and, the country through steps such as reducing foreign debt stocks and carrying out activities will increase the income we receive from the dollar type and reducing foreign debts and using the revenues obtained from foreign direct investments in are as that will create more added value the need for economic structural reforms is expected to decrease as the efficiency of its economy will be increased.

TÜRKİYE’NİN KÜRESEL ASKERÎ VARLIĞI: YURT DIŞINDAKİ ASKERÎ ÜSLERİN ETKİLERİ VE STRATEJİK ROLÜ

Ömer Faruk KOCATEPE¹

Öz

Türkiye, uzun bir süredir dünya genelindeki çeşitli çatışmalarda ve askerî operasyonlarda aktif bir rol oynamaktadır. Özellikle 2016 yılından itibaren, Türkiye, yurt dışında en etkili askerî güçlerden biri olarak konumlanmıştır. Türkiye’nin yurtdışındaki askerî varlığı, ülkenin dış politikadaki stratejik önemini ve bölgesel etkisini yansıtan önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu makale, Türkiye’nin sınır ötesindeki askerî varlığını genel bir bakış açısıyla değerlendirerek, bu varlığın bölgesel güvenlik ve küresel barış üzerindeki etkilerini incelemektedir. Türkiye’nin Irak ve Suriye’deki askerî varlığı, bölgesel güvenliğin sağlanması ve terörle mücadele açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’nin operasyonları, PKK ve DEAŞ gibi terör örgütlerine karşı etkin bir mücadele yürütmekte ve bölgedeki istikrarı desteklemektedir. Bunun yanı sıra, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Libya, Azerbaycan, Bosna-Hersek, Kosova, Somali, Arnavutluk ve Katar’daki askerî varlığı, Türkiye’nin bölgesel istikrarı sağlama, terörle mücadele ve insani yardım operasyonları konusundaki çok yönlü ve stratejik yaklaşımının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda, Türkiye’nin yurtdışındaki askerî varlığı, hem ulusal güvenlik stratejisi çerçevesinde hem de uluslararası barış ve güvenlik çabalarına katkı sağlama amacıyla geniş bir perspektifte değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Askerî Üs, Bölgesel Güvenlik, Dış Politika, İş Birliği

JEL Sınıflandırması: F5, F52, F59, N4, H56

TÜRKİYE’S GLOBAL MILITARY PRESENCE: THE IMPACT AND STRATEGIC ROLE OF MILITARY BASES ABROAD

Abstract

Türkiye has long played an active role in various conflicts and military operations worldwide. Especially since 2016, Türkiye has positioned itself as one of the most influential military powers abroad. Türkiye’s military presence abroad is a significant example reflecting the strategic importance and regional influence of the country’s foreign policy. This article evaluates Türkiye’s military presence beyond its borders from a general perspective, examining the impact of this presence on regional security and global peace. Türkiye’s military presence in Iraq and Syria plays a critical role in ensuring regional security and combating terrorism. In this context, Türkiye’s operations effectively fight against terrorist organizations such as the PKK and ISIS, supporting stability in the region. Additionally, Türkiye’s military presence in the Turkish Republic of Northern Cyprus, Libya, Azerbaijan, Bosnia-Herzegovina, Kosovo, Somalia, Albania, and Qatar emerges as a result of Türkiye’s multifaceted and strategic approach to ensuring regional stability, combating terrorism, and conducting humanitarian operations. In this context, Türkiye’s military presence abroad is evaluated from a broad perspective, both within the framework of national security strategy and with the aim of contributing to international peace and security efforts.

Keywords: Türkiye, Military Base, Regional Security, Foreign Policy, Cooperation

JEL Classification: F5, F52, F59, N4, H56

¹ Dr., Millî Savunma Üniversitesi, TSK Astsubay Üst Karargâh Hizmetleri Eğitim Merkezi Müdürlüğü, Beşerî ve Sosyal Bilimler Bölümü, Ankara, e-posta: omerfarukkocatepe@hotmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8647-4634>

1. GİRİŞ

Türkiye'nin coğrafi konumu, dış politikasını şekillendiren kritik bir faktördür ve uluslararası ilişkilerde birçok avantaj sunmaktadır. Ülkenin hâkimiyetinde bulunan İstanbul ve Çanakkale Boğazları, jeopolitik ve jeokültürel bir köprü olma özelliğinin yanı sıra dünya deniz ticaretinin ana arterlerinden birisidir. Türkiye, bu özelliklerinin yanında jeopolitik pozisyonunu güçlendirmek amacıyla uluslararası ilişkilerde “yumuşak güç” unsurlarını da etkin bir şekilde kullanmaktadır. Bu bağlamda kamu diplomasisi, dış politikanın önemli bir bileşeni hâline gelmiş ve Türkiye, bu aracı uluslararası alanda etkin bir şekilde hayata geçirmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu yana Türk ordusu, bölgesel güvenlik ve/veya barışın inşası için birliklerini dünyanın farklı bölgelerinde konuşlandırmaktadır. Bu birliklerin varlığı ev sahibi ülkenin ve bölgenin üzerinde siyasi, ekonomik ve askerî olarak önemli ölçüde etkileri bulunmaktadır. Bununla birlikte Türkiye, kuruluşundan itibaren mevcut sınırları ve dengeyi koruma amacı güden statükocu bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu politikasını, İkinci Dünya Savaşı öncesinde de uygulamıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ardından oluşan iki kutuplu uluslararası sistemde, Türkiye, batı bloğu içerisinde ve özellikle NATO'nun bir üyesi olarak konumlanmayı hedeflemiştir.

Türkiye, uluslararası barış ve güvenliğe katkı sağlamak amacıyla ilk kez 1950-1953 yılları arasında Kore Savaşı'na katılarak sınır ötesi bir askeri harekât gerçekleştirmiştir. Birleşmiş Milletler kararları çerçevesinde gerçekleşen bu katılım, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonraki ilk uluslararası askeri müdahale olma niteliğini taşımaktadır. Kore Savaşı'ndaki Türk askeri varlığı, Türkiye'nin uluslararası barışın korunmasına sağladığı katkıyı ve askeri kapasitesini gözler önüne sererken, aynı zamanda Batı ittifakı içerisindeki güvenilir müttefik konumunu pekiştirmiştir. Bu süreçte, Genelkurmay Başkanlığı tarafından Kore'ye gönderilmek üzere bir komutanlık karargâhı, üç piyade taburu ve gerekli yardımcı birliklerden oluşan bir tugay ile 241'inci Piyade Alayı görevlendirilmiştir (Silahlı Kuvvetler Dergisi, Temmuz 2009: 43). Türk tugayı, Kore Savaşı boyunca aktif olarak stratejik operasyonlara katılmış, muharebe sahasında gösterdiği üstün başarılarla uluslararası alanda takdir toplamış ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin küresel ölçekte tanınmasına önemli bir katkı sağlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) Kore Savaşı'nın ardından ikinci kez yurt dışına askerî bir müdahale gerçekleştirmesi, Kıbrıs sorunu bağlamında ortaya çıkmıştır. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurucu antlaşmaları uyarınca, 16 Ağustos 1960 tarihinde Türk alayı, Kıbrıs'ta görevlendirilmiş ve böylece yaklaşık 80 yıl aradan sonra Türk askerleri, uluslararası anlaşmalar çerçevesinde Kıbrıs'a geri dönmüştür. Ancak bu Türk alayının varlığı, Kıbrıs'taki Türk toplumunun güvenliğini sağlamak için yeterli olmamıştır.

Türkiye, 1964 ve 1967 yıllarında yaşanan krizlere karşılık, uluslararası antlaşmaların kendisine tanıdığı hakları kullanarak adaya askerî bir müdahalede bulunmayı düşünmüştür. O dönemde, iç ve dış faktörler nedeniyle Türkiye'nin bu iradesini gerçekleştirmesi mümkün olmamıştır. Kıbrıslı Türklere yönelik artan baskı ve zulmün ardından, 1974 yılında Kıbrıs'ta patlak veren kriz, Türkiye'nin askerî müdahalesini kaçınılmaz hâle getirmiştir. Bu müdahale sonrasında TSK, adada kolordu düzeyinde bir askerî varlık oluşturmuştur.

Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında TSK, uluslararası anlaşmalar doğrultusunda dünyanın çeşitli bölgelerinde aktif olarak görev üstlenmektedir. Günümüzde Türkiye, yurt dışında askerî varlık bulunduran ve bu alanda etkili bir rol oynayan önde gelen devletler arasında yer almaktadır. Türkiye'nin yurt dışındaki askerî üsleri, uluslararası alandaki güç dengesinin bir yansımasıdır ve Türkiye'nin uluslararası politikada oynadığı rolü yansıtan önemli bir unsur olarak değerlendirilebilir. Bu üsler, Türkiye'nin sadece büyük güçlerin gerisinde kalmadığını, uluslararası ilişkilerde etkin bir şekilde varlık

gösterdiğini kanıtlar. Türkiye, coğrafi konumu ve jeopolitik önemi nedeniyle bölgesel istikrarın sağlanmasına yönelik bir taahhüt taşımaktadır ve bu tesisler bu taahhüdün bir parçasını oluşturur. Ayrıca, Türkiye, askerî varlığını yalnızca savunma amaçlı kullanmakla kalmaz, aynı zamanda bölgesel istikrarı sağlamak ve Asya ile Afrika'daki ülkelerle stratejik iş birliğini güçlendirmek için bir platform olarak değerlendirir. Bu yaklaşım, Türkiye'nin uluslararası arenadaki etkinliğini artırmasına katkıda bulunur.

Türkiye'nin yurt dışındaki askerî varlığı, aktif rolüne rağmen literatürde kapsamlı bir şekilde ele alınmamış, daha çok belirli unsurlar üzerinde durulmuştur. Bu çalışma, Türkiye'nin stratejik açıdan öne çıkan askerî varlığını inceleyerek, ülkenin dış politika stratejileri, güvenlik politikaları ve uluslararası ilişkilerdeki rolünü analiz etmeyi amaçlamaktadır. Özellikle terörle mücadele stratejileri çerçevesinde askerî üslerin etkileri ele alınacak; Türkiye'nin askerî varlığının yerel ve bölgesel güvenlik dinamiklerine katkısı ile uluslararası ilişkilerdeki rolü değerlendirilecektir. Çalışmanın odağı kara üsleri olduğundan, deniz platformları kapsam dışında bırakılmıştır.

Bu çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde askerî üslerin tanımı, tarihi, işlevleri ve hukuki statüsü ele alınacaktır. İkinci bölümde ise Türkiye'nin askerî üs politikası ve yurt dışındaki askerî varlığı dört ana kategori altında sınıflandırılacaktır. Bu noktadan hareketle “Terörizmle Mücadele Kapsamındaki Üsler”, “Savunma İş Birliği ve Eğitim Amaçlı Askerî Üsler”, “Barışı Destekleme Harekâtları Kapsamındaki Üsler” ve “Yurt Dışındaki Türkleri Koruma Maksatlı Üsler” sırasıyla ele alınacaktır. Bu konuyla ilgili hem Türkçe hem de İngilizce literatürde sınırlı sayıda akademik çalışma bulunmaktadır ve mevcut kaynaklar genellikle belirli askerî operasyonlar ya da savunma stratejileri üzerine odaklanmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'nin askerî üs stratejisini kapsamlı bir şekilde ele alan çalışmaların eksikliği, bu alandaki incelemelerin genişletilmesi ve derinleştirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

2. ASKERİ ÜSLERİN TANIMI, TARİHÇESİ VE İŞLEVLERİ

2.1. Askerî Üs

Tarih boyunca devletler, sınırları ötesinde coğrafi sınırlarını genişletmek, güçlerini pekiştirmek ve güvenliklerini sağlamak amacıyla uluslararası alanda askerî üsler inşa etmişlerdir. Özellikle 19. yüzyılın sonlarında ön plana çıkan ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında giderek artan askerî üsler aracılığıyla devletler, stratejik avantajlar elde etme ve uluslararası ilişkilerde etkin bir konumda bulunma çabalarının bir sonucu olarak önemli kazanımlar elde etmişlerdir (Zhangping, 2023:1655-1656).

Askerî üslerin tanımı geniş bir terminoloji içermektedir. Blaker (1990:4), askerî üsleri “askerî güçler tarafından rutin olarak kullanılan tesisler” olarak tanımlarken, Sorenson (1998:8) ise askerlerin savaş ve tatbikat zamanları dışında yaşadığı, eğitim aldığı ve görev yaptığı tesisler olarak açıklamaktadır. Glebov (2009:56) ise askerî üssü askerî lojistik ve operasyonları desteklemek amacıyla kurulan bir tesis olarak tanımlanmaktadır. Türk Dil Kurumu sözlüğünde ise üs kavramı, “Bazı görevleri yürütebilmek amacıyla kurulan, özel yapıları, donatımları, atölyeleri, onarım yerleri, servis alanları olan, sürekli veya geçici olarak konaklanan yer” olarak ifade edilmektedir (Türk Dil Kurumu, 2024). Bu bağlamda, bir ordunun sahip olduğu veya yönettiği, askerî mühimmat ve personelin bulunduğu tesis veya tesislerin genel adını ifade etmektedir (Karaoğlu, 2023:160).

Harkavy (1989:7-8), askerî üslerin tanımlanmasında “yerleşke (installation)”, “tesis (facility)” ve “üs (base)” terimlerinin kullanılmaktadır. Yerleşkenin, sınırlı fiziki yapıları ifade eden teknik bir terim olduğunu ve siyasi-ideolojik çağrışımlardan uzak olduğunu vurguluyor. Diğer yandan, üs ve tesis terimlerinin anlamlarının daha geniş olduğunu da ifade etmektedir. Bu iki terim arasındaki temel fark, kullanım haklarının doğasıyla ilgilidir. “Üs” terimi, kullanıcı devletin operasyonel özgürlüğe sahip

olduğu alanları ifade ederken, “tesis” terimi ev sahibi devletin tam egemenlik yetkisini sürdürdüğü alanları tanımlar. Üslerde, erişim kısıtlamaları ve koşulları bulunmadığı için her operasyon öncesi izin mekanizmasının devreye alınmasına gerek yoktur; oysa tesislerde, operasyonların gerçekleştirilmesi için izin süreçlerinin işletilmesi zorunludur.

Askerî üsler, kara, deniz veya hava kuvvetlerinin operasyon ve tedarik desteği sağlamak amacıyla kullandığı belirli alanlar olarak tanımlanabilir. Yabancı bir ülkedeki askerî üsler ise başka bir devletin topraklarında belirli askerî operasyonlar için ayrılmış alanlar olup, bu üslerin hukuki statüsü, ev sahibi devletle yapılan uluslararası antlaşmalara ya da savaş hâli nedeniyle ortaya çıkan durumlara dayanabilir. Askerî üslerin tanımlanmasında kullanılan terimler geniş bir çeşitlilik göstermektedir. “Yerleşke”, “tesis” ve “üs” gibi ifadeler, kullanım amaçları ve hakları açısından farklılık gösterebilir ve bu çeşitlilik, askerî varlığın siyasi tepkilerden kaçınarak gizlenmesi stratejileriyle bağlantılıdır. Bu çalışmada, terminolojik belirsizlikleri ortadan kaldırmak adına Vine'in (2015) yaklaşımı benimsenmiş ve askerî amaçla kullanılan tüm alanlar “askerî üs” olarak nitelendirilmiş; ana karanın dışında yer alanlar ise “denizaşırı askerî üs” kategorisinde ele alınmıştır. Bu yaklaşım, kavramsal netlik sağlayarak askerî üslerin işlevlerini daha anlaşılır hâle getirmeyi amaçlamaktadır.

Yukarıda ifade edilen terminolojik ayrıma ek olarak askerî üsler; denizaşırı askerî üsler, sınıraşırı askerî üsler, ileri üsler, yurt dışı askerî varlıklar ve kara/deniz/hava unsurları komutanlığı gibi benzeri farklı adlarla anılan askerî tesisler ya da bir devletin yabancı bir ülkede kendi sınırları dışında konuşlandığı ve idare ettiği stratejik öneme sahip tesisler olarak da ifade edilmektedir (Ok, 2019:125). Bu tesisler genellikle askerî güç projeksiyonunu sağlamak, savunma stratejilerini güçlendirmek ve uluslararası iş birliği çerçevesinde askerî varlığı sürdürmek amacıyla kullanılmaktadır. Askerî üslerin tanımlanmasındaki terminolojik hassasiyet, uluslararası ilişkilerin karmaşıklığını çözümlemek ve bu üslerin stratejik işlevlerini değerlendirmek için büyük önem taşımaktadır.

2.1.1. Askerî Üslerin Tarihsel Gelişimi

Askerî üslerin tarihçesi, M.Ö. 4500'lere dayanan Sümer yerleşimlerinde savunma amacıyla inşa edilen surlarla başlamıştır. Bu süreç, Mısır'ın Orta Krallık Dönemi'nde sınır bölgelerinde kale şeklinde askerî üsler inşa etmesiyle devam etmiştir. Denizaşırı askerî üslerin ortaya çıkmasında, deniz ticaretinin gelişmesi ve devletlerin uzak coğrafyalardaki çıkarlarını koruma arayışının etkisi büyük olmuştur. İlk Çağ'da başlayan koloncilik, ticari faaliyetlerin yanı sıra ileri karakol işlevi görmüş ve günümüzdeki denizaşırı askerî üslerin temelini oluşturan dinamiklerin belirmesine katkı sağlamıştır. Bu bağlamda, denizaşırı askerî üslerin gelişiminde, devletlerin yayılcı politikaları ve dış tehditlere karşı stratejik savunma arayışlarının belirgin bir etkisi olmuştur (Mark, 2009; Özgen, 2019:385).

Antik Yunan döneminde bu askerî üslerin varlığı, genellikle olağandışı ve rahatsız edici olarak kabul edilmiştir. Thucydides'in Peloponez Savaşları eserinde, Atina'nın Attika-Delos Deniz Birliği'ni kurma süreci ve Sparta'nın Peloponnesian Birliği'ni ikili anlaşmalarla oluşturması gibi örnekler, bu tür askerî üslerin tarihsel zeminine bir başka örnektir. Bu dönemdeki birlikler arasındaki üs meseleleri, savaş süresince ortaya çıkan anlaşmazlıkların bir parçasıydı. Ayrıca, Pers ve Roma İmparatorlukları gibi büyük güçler, fethedilen toprakları kontrol etmek ve stratejik bölgelere ulaşım rotalarını güvence altına almak amacıyla üsleri etkin bir şekilde kullanmışlardır. Darius'un Pers İmparatorluğu, uzun rotalardaki lojistik ihtiyaçları karşılamak için belirli aralıklarla ambarlar inşa etmiştir. Bu üsler, dönemin büyük güçlerine farklı cephelerden eş zamanlı saldırı yapabilme yeteneği sağlayarak askerî kapasitelerini önemli ölçüde artırmıştır (Lersch ve Sarti, 2014:84).

Sınırları dışında, barış zamanlarında anlaşma yoluyla askerî varlıklarını diğer ülkelerin topraklarına konuşlandırma örneğine ise ilk kez Roma İmparatorluğu'nda rastlanmaktadır (Karaoğlu,

2023:160). Roma, tehlikede olan komşu ülkelere güvenlik sağlamak amacıyla lejyon kalelerinin kurulması gerektiğini savunarak bu ülkelerden belirli alanlar istemiş ve inşa edilen kalelere askerî varlıklarını yerleştirmiştir. Bu sayede, Roma, komşu ülkelerin potansiyel tehlikelerini ortadan kaldırmış, nüfuz ve kontrol alanını genişletmiş ve diğer güçlerin bu bölgelerde hâkimiyet kurmasını engellemiştir (Bölme, 2012:32).Öte yandan, deniz aşırı askerî üslerin tarih öncesi dönemlere kadar uzandığını söylemek mümkündür. Mezopotamya'da M.Ö. 4500'lere dayanan yerleşimlerden itibaren, savunma amaçlı olarak inşa edilen surlar ve kaleler, askerlerin barınması, eğitimi ve silah depolaması için kullanılan yapılar arasında yer almaktadır. Mısır'da ise Orta Krallık Dönemi'nde sınır bölgelerinde kale şeklinde askerî üsler inşa edilmiş ve bu uygulama Yeni Krallık Dönemi'nde genişlemiştir (Özgen, 2019:385).

Deniz aşırı askerî üslerin gelişimi açısından önemli bir dönemeç, deniz imparatorluklarının ortaya çıkmasıyla gerçekleşmiştir. Haçlı Seferleri ve Coğrafi Keşifler ile deniz ticaretinin hız kazanması, büyük güçler arasındaki rekabetin denizlere taşındığı bir süreci işaret etmektedir. Venedik, Cenova, Portekiz, İspanya, Hollanda, Fransa, İtalya ve İngiltere gibi deniz imparatorlukları, yayılmacı politikalarını desteklemek ve çıkarlarını korumak amacıyla deniz aşırı bölgelerde limanlar, antrepolar ve üsler kurmuşlardır. Bu dönemde, deniz aşırı askerî üsler, yeni keşfedilen toprakların savunmasında kritik bir rol oynamış, deniz ulaşım yolları üzerinde kömür istasyonları gibi unsurlar önem kazanmıştır (Özgen, 2019:385-386). Özellikle İngiltere, Napolyon Savaşları'ndan Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar deniz kontrolünü sağlamak amacıyla küresel ölçekte üsler geliştirmiştir. Portsmouth, Cebelitarık, Simonstown, Süveyş, Aden, Singapur, Heligoland ve Hong Kong'daki üsler, İngiltere'nin denizlerdeki etkinliğini belirleyen önemli faktörler olmuştur (Calder, 2007:7).

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemlerindeki stratejik yaklaşımları, uç bölgelerde inşa edilen kalelerin askerî üs olarak değerlendirilebileceği perspektifini sunmaktadır. Osmanlı akıncı birlikleri, ele geçirdikleri küçük ve stratejik konumda bulunan kaleleri üs olarak kullanarak, bu kalelerden düzenledikleri günlük saldırılarla çevre bölgelere etkili harekâtlar gerçekleştirmiş ve ardından aynı kalelere geri dönme stratejisini benimsemiştir (Karaoğlu, 2023:161). Bu bağlamda, XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'deki stratejik güvenliği sağlamak amacıyla Sinop Limanı'nı aktif olarak askerî bir deniz üssü olarak kullanması, limanın bünyesindeki tersanenin Osmanlı donanması için stratejik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Bu stratejik kullanım, Sinop Limanı'nı Osmanlı Devleti için Karadeniz'deki bir kale konumuna taşımıştır (Kol ve Söylemez, 2023:438-439).

Modern dönemde askerî üslerin işlevi ve stratejik önemi, üç ana dönemde belirgin bir değişim göstermiştir: Soğuk Savaş, Soğuk Savaş sonrası ve 11 Eylül sonrası. İlk olarak, Soğuk Savaş döneminde askerî üsler, özellikle ABD ve Sovyetler Birliği arasında yürütülen çevreleme politikalarının bir aracı olarak merkezî bir rol üstlenmiştir. Bu dönemde ABD, Avrupa, Asya ve Orta Doğu'da kurduğu hava ve deniz üsleri aracılığıyla Sovyet genişlemesine karşı bir savunma hattı oluşturmuş, nükleer caydırıcılık stratejisinin temel taşlarından biri hâline gelmiştir. Bu üsler, bölgesel müttefiklerle imzalanan güvenlik anlaşmaları çerçevesinde hem askerî güç projeksiyonuna hem de acil müdahale kabiliyetine hizmet edecek şekilde konumlandırılmıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, askerî üslerin stratejik işlevleri de dönüşüme uğramıştır. Sovyet tehdidinin ortadan kalkması, ABD başta olmak üzere birçok ülkenin askerî üslerinin sayısında azalmaya ve üslerin coğrafi dağılımında değişikliklere yol açmıştır. Bu dönemde, askerî üslerin rolü daha çok bölgesel istikrarı sağlamak, insani müdahalelerde bulunmak ve uluslararası barışı destekleme operasyonlarına katılmak gibi görevlerle sınırlı kalmıştır. Özellikle Avrupa'daki birçok üs kapatılmış ya da küçültülmüş, Orta Doğu ve Asya-Pasifik bölgesine yönelik stratejik odak artmıştır.

11 Eylül 2001 saldırılarının ardından ise askerî üslerin stratejik rolü tekrar önemli bir dönüşüm yaşamıştır. ABD'nin küresel terörle mücadele stratejisinin bir parçası olarak, Afganistan ve Irak gibi bölgelerde yeni üsler kurulmuş, mevcut üslerin operasyonel kapasiteleri artırılmıştır. Bu dönemde askerî üsler, terörle mücadele operasyonlarının merkez üsleri hâline gelmiş ve bölgesel güvenlik krizlerine anında müdahale edebilme yeteneği kazanmıştır. Bu stratejik yeniden yapılandırma, yalnızca konvansiyonel savaflara değil, aynı zamanda düzensiz savaflara ve asimetrik tehditlere karşı mücadelede askerî üslerin artan önemini vurgulamaktadır.

Günümüzde denizaşırı askerî üsler, özellikle ABD tarafından yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. ABD'nin dünya genelindeki askerî varlığını desteklemek amacıyla birçok ülkede yüzlerce denizaşırı askerî üssü bulunmaktadır. Birleşik Krallık, Fransa ve Rusya da denizaşırı askerî üsleri ile bilinmektedir. Almanya, Avustralya, Çin, Güney Kore, Hindistan, İsrail, İtalya, Japonya, Hollanda, Pakistan, Türkiye ve Yunanistan gibi pek çok ülke de denizaşırı askerî varlıkları ile tanınmaktadır (Military Bases, 2024). Çin'in Bir Kuşak, Bir Yol (OBOR) projesi çerçevesinde kurduğu Cibuti üssü, denizaşırı askerî üslerin bir parçası olarak değerlendirilmekte ve Çin'in stratejik nüfuzunu artırma amacına hizmet etmektedir (Taylor, 2018).

2.2. Askerî Üslerin İşlevleri ve Hukuki Statüsü

Yabancı askerî üsler, stratejik öneme sahip tesisler olmaları nedeniyle silahlı kuvvetlerin muharebe, savunma ve eğitim operasyonlarını etkili bir şekilde gerçekleştirebildikleri yerlerdir. Bu üsler, bölgesel krizlere hızlı müdahale imkânı sağlayarak kriz bölgelerindeki askerî altyapıları kullanarak daha büyük kuvvetlerin ihtiyaç hâlinde hızla kaydırılmasını kolaylaştırır. Ayrıca, denizaşırı askerî üsler, ev sahibi devlete somut güvenlik ve savunma garantileri sunarak sınır ötesinde etkin bir caydırıcılığın oluşturulmasına katkı sağlar. Bu üsler, aynı zamanda ev sahibi devletle güvenlik ve savunma alanlarında iş birliğini geliştirme imkânı sunar. Ancak, bu getirilerin yanı sıra denizaşırı askerî üslerin angajman kurallarında ev sahibi devlete tabi olma, terör saldırılarına maruz kalabilme ve savunma ekonomisine ek bir yük getirme gibi potansiyel riskleri de bulunmaktadır (Kasapoğlu, 2018:59).

Askerî üslerin bir diğer önemli amacı insani misyonları yerine getirmektir. Bu üsler, genellikle kriz bölgelerinde veya doğal afetlerin etkilediği alanlarda acil insani yardım operasyonlarına katkıda bulunmayı hedefler. İnsani misyonlar, bölgedeki nüfusa sağlık hizmetleri, temel ihtiyaç malzemeleri ve su temini gibi yardımları ulaştırmayı amaçlar, aynı zamanda etkilenen topluluklara destek sağlamayı içerir. Askerî üsler, acil durumlarda hızlı ve etkili bir şekilde insani yardım sağlama kapasitesine sahip olarak, bölgedeki insanların yaşam koşullarını iyileştirmeye odaklanmaktadır. Bu askerî üsler, sadece insani ve askerî misyonların yerine getirilmesiyle kalmayıp aynı zamanda istihbarat toplama, gözetleme ve füze savunma operasyonlarına yönelik hava sahalarının işletilmesini içerir. Bunun yanı sıra, bu üsler, yakıt ikmali, operasyonel destek, eğitim faaliyetleri ve mühimmat depolama işlevlerini de yerine getirmektedirler.

Yabancı askerî üsler, savaş zamanlarında askerî gücün bir yansıması olarak işlev görürken, barış zamanlarında genel ve potansiyel tehditleri caydırma amacı taşır. Ayrıca, bu üsler, petrol ve doğal gaz gibi stratejik kaynaklara erişimi güvence altına almak ve küçük ile orta ölçekli ülkeleri siyasi ve ekonomik olarak kontrol etmenin bir aracı olarak kullanılmaktadır (Kawana ve Takahashi, 2021). Ek olarak, genel bir perspektifle değerlendirildiğinde, yabancı askerî üsler, ev sahibi ülkenin güvenliği, emniyeti ve egemenliği açısından bir tehdit olarak da değerlendirilmekte ve bu üslerin varlığı, bazı çevrelerce sivil özgürlüklerin ve uluslararası insancıl hukukun ihlallerine zemin hazırlayabilecek şekilde algılanmaktadır. Bu bağlamda, askerî üslerin bulunduğu bölgelerdeki halkın yaşam koşulları, güvenlik

endişeleri ve ulusal egemenlik kaygıları gibi konular üzerindeki tartışmaların uzun yıllar devam edeceği öngörülmektedir.

Askerî üslerin işlevlerinin yanı sıra, bu üslerin hukuki statüsü de önemli bir konu olarak değerlendirilmektedir. Askerî üslere yönelik yapılan tartışmalar sonucunda üslerin hukuki statüsü, genellikle üs sahibi ülke ile ev sahibi ülke arasında imzalanan ikili anlaşmalarla belirlenmektedir. Temelde iki önemli sözleşme türü öne çıkmaktadır. Bunlar, Konuk/Misafir Kuvvetler Sözleşmesi (Visiting Forces Agreement-VFA) ve Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi (Status of Forces Agreement-SOFA), askerî üslerin hukuki durumunu düzenlemektedir (Kul, 2018:158; Özgen, 2019:389).

Konuk/Misafir Kuvvetler Sözleşmesi, genellikle başka bir devletin egemenliği altındaki topraklarda geçici olarak bulunan yabancı askerî kuvvetlerin statüsünü ve faaliyetlerini düzenleyen bir anlaşmadır. Bu sözleşme, konuk kuvvetlerin hukuki durumunu belirleyerek, ev sahibi ülkenin egemenlik haklarıyla uyumlu bir şekilde operasyonlarını yürütmelerini sağlar (Fleck ve Addy, 2001:85). Öte yandan, Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi, başka bir devletin egemenliğindeki topraklarda kalıcı üslerde bulunan yabancı askerî kuvvetlerin durumlarını düzenler. Her iki sözleşme de benzer hukuki çerçeveler sunmakla birlikte, üslerin hukuki statüsü genellikle üs sahibi ülkenin mülkiyetini kapsar ve bu durum, üslerde görev yapan askerî personelin kendi ülkelerinin hukukuna tabi olmasını sağlar. Ancak, üs bölgelerinde çalışan sivillerin, özellikle çalışanların aileleri gibi unsurların hukuki durumu çoğunlukla ev sahibi ülkenin yasalarına tabi olabilir. Askerî üslerin hukuki statüsü, uluslararası hukukta genel bir kural olmamakla birlikte, ülkeler arasındaki ikili anlaşmalar aracılığıyla belirlenen karmaşık bir alandır.

3. TÜRKİYE'NİN ASKERÎ ÜS POLİTİKASI VE YURTDIŞI ASKERÎ VARLIĞI

Soğuk Savaş ve sonrasındaki dönemde, dünya çapında teknolojik gelişmelerin etkisiyle birlikte devletlerin strateji ve politikaları önemli ölçüde değişmiş ve devletler sınırlarının dışındaki faaliyetlere daha fazla önem vermiştir. Türkiye'nin askerî üs stratejisi, bu değişen paradigmalara uyum sağlamış ve bu dönemde askerî üslerin rolü büyük ölçüde artmıştır. Bu strateji, sadece savaş anlarında değil, aynı zamanda uzun vadeli kullanımda da etkili olacak şekilde tasarlanmıştır.

Türkiye'nin askerî üs stratejisi, çok yönlü amaçları içerecek şekilde geniş bir perspektifte ele alınmaktadır. Bu strateji beş temel başlıkta incelenebilir: uluslararası örgütlerle iş birliği çerçevesinde yürütülen barışı destekleme faaliyetleri, ikili ya da çok taraflı antlaşmalar kapsamında gerçekleştirilen savunma iş birliği ve askerî eğitim faaliyetleri, sınır ötesi terörle mücadele operasyonları, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki askerî varlık ve Türk Deniz Kuvvetleri tarafından ulusal ya da uluslararası düzeyde icra edilen operasyonel görevler. Can Kasapoğlu, Ankara'nın tek ve standart bir ileri üs modeline sahip olmadığını vurgulamış, her bir konuşlu ana üs, eğitim tesisi ve ileri işletme üssü, kendi politik-askerî ajandasına sahip olduğunu belirtmiştir (Kasapoğlu, 2017:19). Bu strateji, hem tehditleri caydırma hem de ulusal güvenlik hedeflerine ulaşma amacıyla askerî üsleri, lojistik destek, istihbarat toplama, tatbikatlar düzenleme, bilimsel faaliyetler yürütme ve tampon bölgeler oluşturma gibi çeşitli stratejik adımlarda kullanma esasına dayanmaktadır. Bu stratejik adımlar, Türkiye'nin ulusal güvenlik hedefleri doğrultusunda askerî üsleri hem çatışma anlarında hem de uzun vadeli planlamada etkili bir şekilde kullanmasını sağlamaktadır.

Bu çerçevede, Türkiye'nin 2024 yılı itibarıyla Lübnan, Azerbaycan, Arnavutluk, Somali, Katar, Kosova, Bosna-Hersek, Libya, Irak, Suriye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde askerî varlığı bulunmaktadır. Ayrıca, Türkiye, Birleşmiş Milletler misyonları kapsamında Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Mali ve Orta Afrika Cumhuriyeti gibi ülkelerde de asker bulundurmaktadır. Bu ülkelerdeki Türkiye'nin askerî varlığı yukarıda bahsi geçen çalışmalardan da yola çıkarak dört ana

kategori altında toplanabilir. İlk kategori, “Terörizmle Mücadele Kapsamındaki Üsler”; ikinci kategori, “Savunma İş Birliği ve Eğitim Amaçlı Askerî Üsler”; üçüncü kategoride “Barışı Destekleme Harekâtları Kapsamındaki Üsler”, dördüncü ve son kategori ise “Yurt Dışındaki Türkleri Koruma Maksatlı Üsler” olarak sınıflandırılabilir.

3.1. Terörizmle Mücadele Kapsamındaki Üsler

Türkiye'nin sınır ötesi askerî operasyonlar kapsamında Irak ve Suriye'de konuşlanmış askerî üsleri, özellikle PKK/YPG ve DEAŞ ile mücadele bağlamında stratejik bir öneme sahiptir. Bu askerî varlık, Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik terör tehditleri ve genel güvenlik riskleriyle etkili bir şekilde başa çıkma hedefini yansıtmaktadır. Irak ve Suriye üzerinden Türkiye'ye yönelik terör unsurlarının sızma girişimlerini önleme amacıyla yürütülen operasyonlar, başta PKK/YPG ve DEAŞ olmak üzere tüm terör örgütleriyle etkili bir mücadeleyi sürdürmektedir. Bu çabalar, bölgesel istikrarsızlığı önlemek ve siyasi çözüm kanallarını açmak amacıyla devam etmektedir. Alınan tedbirler, uluslararası hukuk çerçevesinde terör örgütlerinin kaynaklandığı Irak ve Suriye'den kaynaklanabilecek saldırıları önleme amacını taşımakta ve diğer risklere karşı Türkiye'nin ulusal güvenliğini güvence altına almayı hedeflemektedir. Bu stratejik adımlar, Türkiye'nin bölgesel güvenlik dinamiklerine etkili bir müdahale sağlama ve ulusal çıkarlarını koruma amacını temsil etmektedir.

3.1.1. Irak

PKK bölücü terör örgütünün Türkiye'ye karşı 1980'lerin ilk yarısında başlattığı terör faaliyetlerine karşı Irak'ın kuzeyinde yürütülen operasyonlar çerçevesinde Türkiye, kırk yılı aşkın süredir mücadele devam etmektedir. Terör örgütünün merkez üssünün ve kamplarının yer aldığı Irak'ın kuzeyinde TSK tarafından gerçekleştirilen harekâtların Türkiye'nin güvenliğini sağlama amacı taşıdığı görülmektedir. Bu bölgede irili ufaklı birçok terör barınma alanı bulunmaktadır. Kandil, Hınere, Hakurk, Avaşin, Basyan, Zap, Metina, Sinath, Haftanin ve Gare bunların en önemlileridir (Muslu, 2019:12). Türkiye, bu bölgeye yönelik operasyonlarını Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin 51. maddesinde öngörülen meşru müdafaa hakkını kullanarak gerçekleştirmektedir. Operasyonlar, PKK terör örgütünün barındığı ve eğitildiği kamplara yönelik olarak hava destekli kara kuvvetleri birlikleri tarafından yürütülmektedir.

Türkiye ile Irak arasında 1983'te imzalanan “Sınır Güvenliği ve İşbirliği Anlaşması” kapsamında, TSK, Irak topraklarına sıcak takip imkânı elde etmiştir. Bu çerçevede, 27 Mayıs 1984'te düzenlenen “Sıcak Takip Operasyonu” PKK'nın Güneydoğu'da başlattığı saldırılarla mücadele etmek amacıyla gerçekleşmiştir. 1986-1987 yıllarında terör örgütünün eylemlerini artırması üzerine sınır ötesi harekâtlar düzenlenmiştir. Bu harekâtlar, kara ve hava unsurlarını içererek PKK kamplarına yönelik ve Irak'ın onayı ile gerçekleşmiştir (Hancılar, 2021:348).

Geçen süre zarfında kısa süreli “sınır ötesi operasyonlar” terör örgütüne karşı belli aralıklarla düzenlenmiştir. Artan terör eylemleri karşısında TSK, Irak topraklarında o zamana kadar ki en büyük operasyonunu 12 Ekim 1992'de düzenlemiştir. 28 Ocak 1994'te ise, o güne kadar düzenlenen en kapsamlı sınır ötesi hava operasyonu yapılarak terör örgütüne büyük darbe vurulmuştur. 21 Mart 1995'te “Çelik Harekâtı”, 1996'da “Atmaca Harekâtı”, 14 Haziran 1996'da “Tokat Operasyonu”, 1997 yılının Mayıs ayında başlayıp 2,5 ay süren Çekiç Harekâtı ve Çekiç Harekâtı'nın devamı niteliğindeki “Şafak Harekâtı”, TSK'nın Irak'ın kuzeyinde terör örgütüne yönelik düzenlediği operasyonlarından öne çıkanlarıdır (TRT Haber, 2024).

Türkiye, terörle mücadeleyi kaynağında etkili bir şekilde sürdürebilmek için uzun yıllardır Irak'ın kuzeyinde farklı noktalarında irtibat ve askerî üs stratejisini sürdürmektedir. Bu üslerin varlığı, bölgedeki PKK yapılanmalarına karşı önleyici istihbarat sağlamada ve tehditlere karşı gerekli tedbirlerin

alınmasında hayati bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, özellikle Musul'un kuzeydoğusundaki Başika Askerî Üssü başta olmak üzere, Türkiye'nin Irak'ın kuzeyindeki askerî üsleri, operasyonel kapasitenin artırılması ve bölgesel güvenliğin sağlanması açısından kritik öneme sahiptir. TSK üsler sayesinde terör unsurlarına karşı sızma, sıcak takip ve yerinde etkisiz hâle getirme gibi taktikleri başarıyla yürütebilmektedir.

Türkiye'nin Irak'taki askerî varlığına ve ne kadar asker bulundurduğuna dair resmî bir rakam bulunmamaktadır. Pençe operasyonları serisi kapsamında Hakurk ve Haftanın bölgelerinde 40 kilometre derinliğe kadar alan kontrolü sağlamak amacıyla yeni üsler kurduğu iddia edilmektedir. İletişim Başkanlığı tarafından yayımlanan bir haritada, Amediye, Bamerni ve Başika gibi yerlerde askerî üsleri bulunan TSK'nın SİHA'lar ile alanda hâkimiyet elde ettiği ve istenilen yerlere özel ekipler konuşlandığı belirtilmiştir. Bu strateji sonucunda, PKK'lıların birçok bölgeyi terk ederek güneye, köylülerle iç içe yaşayacak hâle geldiği ifade edilmektedir. Aynı haritaya göre, TSK'nın bölgedeki askerî üslerinin sayısı 38'e ulaşmış olup, Haftanın, Metina, Zap, Sidekan, Avaşın, Hakurk, Basyan ve Sine gibi yerlerin TSK'nın denetimine geçtiği iddia edilmektedir (Independent, 2021).

3.1.2. Suriye

2011 yılının Mart ayından beri Suriye'de devam eden iç savaş, tüm dünyanın ilgi odağı olmuş, etkileri ülke sınırlarını aşmıştır. Baas rejimi ile muhalifleri arasında şekillenen savaşta hâlen üzerine kalıcı bir çözüm üretilememiştir. Zira Suriye iç savaşı da artık sadece Beşar Esad ve muhalifleri arasındaki bir çatışma değil küresel güçlerin, özellikle İran, Rusya, Suudi Arabistan ve ABD'nin müdahil olduğu karmaşık bir vekâlet savaşına dönüşmüştür.

Suriye iç savaşı başladığından bu yana savaşın şiddetinden en çok etkilenen ülkelerden biri Türkiye olmuştur. Türkiye'nin Suriye iç savaşındaki konumu karmaşıktır ve çeşitli dinamiklere dayanmaktadır. Türkiye, Beşar Esad rejiminin devrilmesini savunarak, Suriye'deki siyasi değişimi desteklemiştir. Ancak, Türkiye'de 2015 yazından itibaren DEAŞ kaynaklı artan terör saldırıları ve 2016'daki 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında, Ankara'nın Suriye politikasında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişikliklerle birlikte Türkiye'nin önceliği Suriye'nin kuzeyindeki terör tehditlerine karşı tedbir sağlamak olmuştur.

Türkiye'nin Suriye'de 2011 yılında başlayan iç savaş sonrasında gerçekleştirdiği çeşitli askerî operasyonları, bölgedeki terör tehditlerini engellemeyi, sınır güvenliğini sağlamayı, yerinden edilmiş Suriyeli göçmenlerin geri dönüşlerine destek olmayı ve bölgedeki sivillerin zarar görmesini önlemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda Türkiye'nin bölgede bulunan askerî üsleri Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin 51'inci maddesinden kaynaklanan meşru müdafaa hakkı çerçevesinde sınır güvenliğini sağlamak amacıyla, özellikle PKK/YPG ve DEAŞ gibi terör örgütlerini etkisiz hâle getirmek için faaliyet göstermektedir (MSB, 2016).

Türkiye, Suriye'nin kuzeyine yönelik ilk askerî operasyonunu 24 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirmiştir. "Fırat Kalkanı" adı verilen operasyon kapsamında TSK'ya ait tank birlikleri Suriye'nin kuzeyine girmiştir. Fırat Kalkanı Harekâtı ile 243 yerleşim birimi ve 2.015 km²'lik alan kontrol altına alınmıştır. Ayrıca, Türkiye-Rusya Bağımsız Koordineli Devriye Faaliyetleri ile sağlanan huzur ve güven ortamının kalıcı hâle gelmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede, farklı bakanlık ve kamu kuruluşlarıyla iş birliği yapılarak hayatın normalleştirilmesi için 5 hastane hizmete girmiş ve 540 okulda yaklaşık 200.000 öğrenciye eğitim verilmeye başlanmıştır (Kara Kuvvetleri Komutanlığı, 2016).

Türkiye, Fırat Kalkanı Harekâtı ile terör unsurlarını yenilgiye uğratarak Suriye sınırının önemli bir kısmında güvenli bölge oluşturmuştur. Aynı zamanda, stratejik öneme sahip PYD terör koridorunu bertaraf ederek önemli bir zafer elde etmiştir. Ancak, Fırat Kalkanı operasyonunun kazanımlarına

rağmen, PYD unsurları Hatay ile sınır konumundaki Afrin'i merkezleri olarak ilan ederek Türkiye'ye yönelik saldırılarına devam etmiştir (BBC News, 2018). TSK'nın devam eden saldırılarına karşı Afrin'i terörden arındırılmış bölge yapmak için terör örgütü PKK/YPG işgalindeki Suriye'nin Afrin bölgesine Zeytin Dalı Harekâtı düzenlenmiştir. 20 Ocak 2018'de başlayan Zeytin Dalı Harekâtı yalnızca PKK/PYD'ye yönelik değil aynı zamanda DAES'e karşı da icra edilmiştir. Harekâtın uluslararası kamuoyunu DAES ile mücadele çerçevesinde ikna etme yeteneği açısından önemli bir rol oynamıştır. Ancak, harekâtın odak noktası olan Afrin'deki PYD hedefi, daha sert tepkilere neden olmuştur (Polat, 2020:59).

Zeytin Dalı Harekâtı çerçevesinde, Bülbül, Racu, Şeyh Hadid, Şeran ve Cinderes bölgeleri, TSK ve Suriye Milli Ordusu (SMO) tarafından YPG/PKK'lı teröristlerden temizlenmiştir. Afrin ilçe merkezi, TSK'nın desteklediği SMO unsurları tarafından tamamen kontrol altına alınarak terörist unsurlardan arındırılmıştır. Operasyon sonucunda, 6 belde merkezi, 282 köy, 6 köy altı yerleşim yeri, stratejik öneme sahip 23 dağ ve tepe, 1 baraj ve 50 önemli nokta, TSK ve SMO'nun denetimine geçmiştir (Anadolu Ajansı, 2022). Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit eden ve millî çıkarlarına zarar veren bu harekât, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1624 (2005), 2170 (2014) ve 2178 (2014) sayılı kararlarına ve Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin 51. maddesinde belirtilen meşru müdafaa hakkına dayandırılarak gerçekleştirilmiştir (TSK Basın Açıklaması, 2018).

Suriye'deki iç savaş ortamından kaynaklanan tehdit ve tehlikelere karşı TSK, Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekâtları ile terör örgütlerine darbe vurarak, bölgede terör koridorunun önlenmesine yönelik önemli adımlar atmıştır. Ancak, Suriye'deki kötüleşen durum Türkiye'yi yeni bir harekât başlatmaya mecbur kılmıştır. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından 9 Ekim 2019'da ilan edilen Barış Pınarı Harekâtı, TSK'nın Suriye'nin kuzeyinde PYD/YPG-PKK ve DAES terör örgütlerine karşı gerçekleştirilen bir operasyon olarak hayata geçirilmiştir.

Dolayısıyla, Türkiye'nin Suriye'deki askerî varlığı, başta Rusya olmak üzere uluslararası toplumla yürütülen iş birliği çerçevesinde şekillenmiştir. Türkiye, Astana ve Soçi süreçleri gibi diplomatik platformlarda Rusya ve İran ile koordinasyon sağlayarak Suriye'deki askerî operasyonlarını yürütmektedir. Bu askerî varlık, hem Türkiye'nin sınır güvenliğini koruma hem de bölgedeki istikrarı sağlama amacı taşımaktadır. Özellikle DEAS'ın gerilemesinde önemli rol oynayan Türkiye, Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı harekâtları ile terör örgütüne karşı etkili operasyonlar gerçekleştirmiştir. Bu operasyonlar, sadece DEAS'ın bölgedeki etkinliğini kırmakla kalmamış, aynı zamanda bölgedeki sivilin güvenliğini artırmış ve insani yardım faaliyetlerinin daha etkin bir şekilde yürütülmesine olanak sağlamıştır. Türkiye'nin Suriye'deki askerî varlığı, uluslararası terörizmle mücadeledeki kararlılığını ve bölgesel güvenliğe katkı sağlama hedefini de yansıtmaktadır.

3.1.3. Türkiye'nin Terörizmle Mücadele Kapsamında Askerî Üslerin Etkileri

Türkiye'nin terörizmle mücadeledeki askerî üslerinin, özellikle Irak ve Suriye'deki varlığı, ülkenin güvenliği ve çıkarları üzerinde önemli etkilere sahiptir. Türkiye'nin jeopolitik konumu ve tarihi mirası, ülkeyi bölgesel ve küresel arenada güçlü bir aktör hâline getirmiştir. Bu durum, Türkiye'nin sınırlarında ve denizaşırı bölgelerde askerî varlığını sürdürmesini kaçınılmaz kılmaktadır.

Türkiye'nin terörizmle mücadeledeki üsleri, bölgesel istikrara katkı sağlamanın yanı sıra uluslararası iş birliğini de desteklemektedir. Komşu ülkelerde yaşanan iç savaşlar ve terör tehditleri, Türkiye'nin bölgesel güvenliğini ve istikrarını doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin bu ülkelerdeki terör örgütlerine karşı mücadelesi, sadece kendi güvenliği için değil, aynı zamanda bölgedeki genel istikrarın korunması için hayati öneme sahiptir. Özellikle Suriye'de gerçekleştirilen Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı harekâtları ile Irak'ta devam eden Pençe serisi operasyonlar,

Türkiye'nin terörizmle mücadele stratejisinin temel taşlarını oluşturmaktadır. Bu operasyonlar, Türkiye'nin terör örgütlerine karşı koordineli ve etkili bir şekilde mücadele etmesine olanak tanırken, aynı zamanda bölgesel istikrarın ve güvenliğin sağlanmasına önemli katkı sağlamaktadır.

Türkiye'nin terörizmle mücadeledeki üsleri, sadece bölgesel istikrara ve uluslararası iş birliğine katkı sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda Türkiye'nin kendisine yönelik tehditleri uzaktan karşılama ve taktik derinlik sağlama da yardımcı olmaktadır. Bu üsler, bölgeden sorumlu askerî birimlerin (2. Ordu Komutanlığı gibi) asimetrik ve hibrid tehditlere karşı daha sağlam bir pozisyonda olmasını sağlar (Kasapoğlu, 2017:19-20). Bu durum, Türkiye'nin terörle mücadele stratejisindeki başarısını destekleyen aynı zamanda ülkenin bölgesel güvenliğini ve istikrarını sağlayan kritik bir unsurdur.

İkinci olarak, Irak ve Suriye'deki askerî üsler, Türkiye'nin bölgesel müttefikleriyle iş birliğini güçlendirmektedir. Bu üsler, Türkiye'nin bölgesel güvenlik ortaklarıyla koordineli hareket etmesine olanak tanır ve böylece bölgedeki ortak güvenlik endişelerine karşı daha etkili bir mücadele sağlar.

Sonuç olarak, Türkiye'nin terörizmle mücadelede kapsamındaki askerî üsleri, bölgedeki terör tehditlerine karşı etkin bir şekilde mücadele edilmesini sağlamakta, bölgesel istikrara, uluslararası iş birliğine ve savunma endüstrisindeki gelişimine önemli katkıları bulunmaktadır. Ayrıca bölgedeki üslerin varlığı, önleyici istihbaratın elde edilmesine de olanak tanımaktadır. Kısacası bu üsler, Türkiye'nin güvenliği ve çıkarları üzerinde pozitif etkiler sağlayarak, ülkenin bölgesel liderlik rolünü pekiştirmesine yardımcı olmaktadır.

3.2. Savunma İş Birliği ve Eğitim Amaçlı Üsler

TSK'nın savunma iş birliği anlaşmaları kapsamında bulunduğu ülkeler arasında Arnavutluk, Azerbaycan, Katar, Somali ve Libya yer almaktadır. Türkiye'nin Sudan ile de bir savunma iş birliği anlaşması yaptığı bilinmektedir. Ancak, bu anlaşmanın detayları ve işleyişi konusunda henüz yeterince net bilgi bulunmamaktadır.

3.2.1. Arnavutluk

1517'den 1912'ye kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresinde kalan Arnavutluk, Balkanlardaki ayrılıkçı isyanları fırsat bilen isyancıların 28 Kasım 1912'deki bağımsızlık ilanı ile Osmanlı yönetiminden ayrılmıştır (Bildirici, 2015:191-192). Arnavutluk'tan son Türk askerinin 1913'te çekilmesinden sonra, 1997'de TSK'nın bölgeye yeniden dönmesine kadar geçen 84 yıl boyunca, Türkiye'nin Adriyatik Denizi'ndeki askerî varlığı tamamen sona ermiştir.

Savunma iş birliği kapsamında, Türkiye'nin ilk yurtdışı askerî üssü 1997 yılında Arnavutluk'un Vlora şehrinde Orikum yakınlarında kurulmuştur. Bu üssün kuruluş amacı, Türk ve Arnavut Deniz Kuvvetleri arasında lojistik, teknik ve eğitim-öğretim alanlarında iş birliğini artırmaktır (Özgen, 2019:393). Arnavutluk'un oldukça önemli bir noktasında konuşlanma imkânı elde ederek geleceğe yönelik önemli bir kazanım elde eden Türkiye, barışı koruma görevini de sürdürmektedir. Paşalimanı Deniz Üssü'nde askeri bulunan Türkiye, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Arnavutluk Ekip Başkanlığı ismiyle faaliyet göstermektedir. NATO Görev Kuvveti kapsamında da bu bölgede aktif rol oynamaktadır.

Ayrıca, Arnavutluk'ta 1997 yılında meydana gelen iç savaş sırasında Paşa Limanı ve Tersanesi ciddi hasar gördü ve üste bulunan gemilerin büyük bir kısmı tahrip edildi. İç savaşın başlıca sorumlusunun Yunanistan olarak gösterildiği bu dönemde, iç savaşın sona ermesinin ardından Türkiye, Paşa Limanı ve Tersanesi'nin onarımı ve yeniden aktif hâle getirilmesi amacıyla inşaat ve onarım faaliyetlerine 16 milyon dolar katkıda bulunmuştur. 28 Şubat 2001'de gerçekleştirilen ilk etap açılış

törenine dönemin Arnavutluk Cumhurbaşkanı Rexhep Meidani ve Türk Deniz Kuvvetleri Komutanı katılmıştır. Ayrıca, iç karışıklıklar sırasında zarar gören Arnavutluk Deniz Harp Okulu da Türkiye'nin destekleriyle onarılmış ve burada NATO standartlarına uygun eğitim ve öğretim faaliyetlerine başlanmıştır (Savunma Sanayi, 2024).

Dolayısıyla Türkiye, NATO müttefiki Arnavutluk'un güvenliği için Soğuk Savaş sonrası dönemin başından beri önemli hamleler gerçekleştirmiştir. İki ülkenin iş birliği bir yandan Adriyatik'in güvenliği diğer yandan da Arnavutluk'un NATO standartlarına ulaşarak Balkanlar'da istikrarın sağlanması için önem arz etmektedir.

3.2.2. Azerbaycan

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki askerî ilişkiler, iki ülkenin tarihî, kültürel ve stratejik bağlarının bir yansıması olarak gelişmiş ve zamanla derinleşmiştir. Azerbaycan'ın 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesinin ardından, Türkiye bu süreci ilk tanıyan ülkelerden biri olarak Azerbaycan'ın devlet inşası sürecinde önemli bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda, iki ülke arasında askerî iş birliği 11 Ağustos 1992'de imzalanan "Askerî Eğitim İşbirliği Anlaşması" ve 10 Haziran 1996 yılında imzalanan "Askeri alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması" çerçevesinde askeri eğitim alanında iş birliği resmîyet kazanmıştır (Azerbaycan Ankara Büyükelçiliği, 2024).

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki askeri ilişkiler, stratejik ortaklık temelinde şekillenmiş ve hukuki çerçeveye oturtulmuş bir iş birliği süreciyle gelişmiştir. Bu kapsamda, Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nin modernizasyonu, ortak tatbikatlar, askeri eğitim ve savunma sanayii alanındaki teknik iş birliği gibi çeşitli unsurlar öne çıkmaktadır. Türkiye, Azerbaycan ordusunun NATO standartlarına uygun eğitim almasını sağlayarak, Sovyet mirası askeri yapının dönüşümüne önemli katkılarda bulunmuştur. 2007 yılından itibaren her yıl dönüşümlü olarak düzenlenen Azerbaycan-Türkiye Yüksek Düzeyli Askeri Diyalog (YDAD) toplantıları, siyasi-askeri ilişkilerden lojistiğe kadar farklı alanlarda koordinasyonu sağlamaktadır. İki ülke arasındaki askeri iş birliğinin ivme kazanmasında, 16 Ağustos 2010'da imzalanan Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması ile 15 Eylül 2010'da kurulan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) belirleyici olmuştur. Bu anlaşmalar, askeri ortaklığı teorik çerçeveden çıkararak kurumsal ve hukuki bir zemine oturtmuş, aynı zamanda bölgesel güvenliğe yönelik ortak hareket kapasitesini güçlendirmiştir (Kocatepe, 2022:388-389).

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki askerî iş birliği, yıllar içinde derinleşerek eğitim, sağlık, savunma sanayii gibi birçok alanda stratejik bir boyut kazanmıştır. Türkiye, 1996'dan itibaren Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'ne askerî teçhizat ve eğitim desteği sağlamış, bugüne kadar 10.000'den fazla Azerbaycan askeri Türkiye'de eğitim almış ve hâlen birçok Azerbaycanlı asker eğitime devam etmektedir. Ortak tatbikatlar, iki ülkenin askerî kapasitesini güçlendirmiş; EFES, Anadolu Kartalı, Sarsılmaz Kardeşlik ve TurAz Kartalı gibi tatbikatlar Azerbaycan ordusunun yeteneklerini artırırken, bölgesel güvenliğe katkı sağlamıştır. Savunma sanayii alanında ise ASELSAN, HAVELSAN, TUSAŞ gibi Türk şirketleriyle iş birliği derinleşmiş, ADEX-2018, IDEF-2019 ve TECHNOFEST gibi organizasyonlar iki ülke arasındaki askeri-teknik ortaklığa ivme kazandırmıştır. Türkiye ayrıca Azerbaycan'ın NATO ile iş birliğini destekleyerek Azerbaycan barış gücü birliklerinin Kosova ve Afganistan'da Türk kuvvetleriyle birlikte görev almasına katkı sağlamıştır. Bu kapsamlı iş birliği, 2020 yılında patlak veren ve Azerbaycan'ın zaferiyle sonuçlanan İkinci Karabağ Savaşı sırasında Türkiye'nin sağladığı askerî ve teknik desteğin zeminini oluşturmuş, iki ülke arasındaki stratejik ortaklığın sahada somut sonuçlar vermesini sağlamıştır (Kocatepe, 2024:201-214).

İkinci Karabağ Savaşı sırasında Türkiye'nin Azerbaycan'a sağladığı askerî ve teknik destek, iki ülke arasındaki stratejik iş birliğinin en somut göstergelerinden biri olmuştur. Türk yapımı insansız hava

araçları (İHA/SİHA), modern harp taktikleri ve savunma sanayii desteği, Azerbaycan'ın sahadaki operasyonel üstünlüğünü pekiştirmiş ve savaşın seyrini belirleyen unsurlar arasında yer almıştır. Bu zaferin ardından 2021 yılında imzalanan Şuşa Beyannamesi, iki ülke arasındaki askerî ve savunma sanayii iş birliğini resmî olarak müttefiklik düzeyine taşımış ve taraflardan herhangi birine yönelik tehdit veya saldırı durumunda ortak hareket etme taahhüdünü içermiştir. Ayrıca, savunma yeteneklerinin geliştirilmesi, askerî personel değişimi ve modern teknolojiye dayalı silah sistemlerinin yönetimi konularında iş birliği mekanizmaları oluşturulmuştur (Resmî Gazete, 2022; TCCB, 2021).

Bu iş birliğinin somut bir yansıması olarak, 2021 yılında kurulan Azerbaycan Görev Grup Komutanlığı, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki askerî ilişkilerin kurumsal bir yapıya kavuşturulmasına önemli bir katkı sağlamıştır. Komutanlık, Türkiye'nin Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'ne yönelik eğitim, tatbikat ve askerî danışmanlık faaliyetlerini koordine etmekte ve bu faaliyetler, iki ülke arasındaki askerî iş birliğini daha kurumsal ve sürdürülebilir bir hale getirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, Azerbaycan Görev Grup Komutanlığı, ortak tatbikatlar, askerî eğitim programları ve savunma sanayii iş birliği çerçevesinde aktif bir rol üstlenerek, Azerbaycan ordusunun NATO standartlarına uyum sürecine katkı sunmaktadır. Bu çalışmalar, Azerbaycan'ın savunma kapasitesini modernize etmek ve bölgesel güvenliği güçlendirmek açısından stratejik bir önem taşırken, aynı zamanda iki ülke arasındaki askeri iş birliğini derinleştirme amacına hizmet etmektedir (Kara Kuvvetleri Komutanlığı, 2024).

Günümüzde, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki askerî ilişkiler, yalnızca iki ülkenin güvenliği açısından değil, aynı zamanda Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesinde bölgesel savunma stratejileri ve iş birliği modelleri açısından da önemli bir yapı taşı oluşturmaktadır. Ortak askerî tatbikatlar, eğitim programları ve savunma sanayii projeleri, bu stratejik ortaklığın gelecekte ikili ve çok taraflı olarak daha da güçleneceğini göstermektedir.

3.2.3. Katar

Türkiye ve Katar arasındaki askerî iş birliği, 23 Mayıs 2007 tarihinde imzalanan “Askerî Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması” ile atılmıştır (TBMM, 2008). 2012 yılında imzalanan askerî eğitim iş birliği anlaşması ve savunma sanayii iş birliği mutabakat muhtırası, iki ülke arasındaki askerî ilişkilerin daha da pekişmesine yol açmıştır (Resmî Gazete, 2013). Bu sürecin bir ittifaka dönüşmesi ise, 19 Aralık 2014 tarihinde Ankara'da yapılan mutabakat ile gerçekleşmiştir (TCCB, 2014).

Ankara'da imzalanan mutabakat, TSK'nın Katar'a konuşlandırılmasını, askerî eğitim, ortak askerî tatbikatlar ve savunma sanayi alanlarında iş birliğini öngörmektedir. Bu anlaşma, Mart 2015'te Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmış ve Ekim 2015'te başkent Doha'daki El Rayyan Üssü'ne askerî sevkiyat gerçekleştirilmiştir. Hemen ardından, 17-29 Ekim 2015 tarihleri arasında Katar'da gerçekleştirilen “Nasr-Zafer Tatbikatı”, iki ülke silahlı kuvvetlerinin ortak çalışabilirliğini pekiştirmiştir.

Katar'da 2017 yılında yaşanan Körfez Krizi, Türkiye-Katar askerî ilişkilerinin daha da derinleşmesine neden olmuştur. Kriz sırasında Katar'a yönelik diplomatik ve ekonomik ablukaya karşı Türkiye, Katar'a destek vererek asker sevkiyatını artırmış ve Katar Türk Birleşik Müşterek Kuvvet Komutanlığı (KTBMK) kurulmuştur. KTBMK, 4 Ocak 2018 tarihinde Katar'a intikal ederek görevine başlamıştır (Kara Kuvvetleri Komutanlığı, 2024). Bu komutanlık, Katar'ın savunma kapasitesini artırma, askerî eğitim ve bölgesel barışa katkı sağlama gibi önemli misyonlar üstlenmiştir.

28 Nisan 2016'da Doha'da imzalanan “Katar Topraklarında Türk Kuvvetlerinin Konuşlandırılmasına İlişkin Uygulama Anlaşması”, Katar askerî kurumlarının modernizasyonunu, askerî eğitim ve tatbikatlar yoluyla savunma kapasitelerinin geliştirilmesini hedeflemiştir (Anadolu Ajansı, 2017). Anlaşmanın, 2017 yılında Katar Krizi'nin ardından hızla onaylanması ve uygulanması,

iki ülke arasındaki askerî iş birliğinin önemini ve aciliyetini göstermektedir.

Türkiye'nin Katar'daki ilk askerî üssü olan Tarık Bin Ziyad Kışlası, 2017 yılının sonunda "Katar-Türk Birleşik Müşterek Kuvvet Komutanlığı" olarak yeniden adlandırılmıştır. 2019 yılında kışlanın yanına 5.000 kişilik ikinci bir askerî üs inşa edilmiştir. Bu üs, Türkiye'nin Orta Doğu'daki stratejik varlığını pekiştirmiştir. Türkiye'nin Katar'daki askerî varlığı, sadece savunma kapasitesini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda bölgedeki krizlere müdahale edebilme kapasitesini de güçlendirmiştir (Hürriyet, 2019).

3.2.4. Somali

Somali'de 1991'de askerî rejimin çökmesinin ardından başlayan iç savaşın temel nedenlerinden biri, kabileler arasındaki güç ve iktidar mücadelesidir. Özellikle Mogadişu'da, Hawiye Klanı'nın alt klanları arasında yoğun çatışmalar yaşanmıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 3 Aralık 1992 tarihli ve 794 sayılı kararı doğrultusunda, insani yardımların güvenli bir şekilde ulaştırılması amacıyla oluşturulan UNITAF (Unified Task Force) harekâtına destek sağlamak üzere TSK Somali'ye gönderilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 8 Aralık 1992 tarihli ve 204 sayılı kararıyla onaylanan bu destek kapsamında, 297 kişilik Somali Türk Birliği, 19 Aralık 1992'de TCG Derya ve TCG Ertuğrul ile Mersin'den hareket ederek 1 Ocak 1993'te Mogadişu'ya ulaşmıştır. Başlangıçta Mogadişu Havaalanı'nın korunması görevini üstlenen Somali Türk Birliği, daha sonra şehir merkezinde asayiş ve Mart 1993'ten itibaren BM Koruma Kuvveti'nin savunma sorumluluğunu üstlenmiştir (Demircioğlu, 2019:115).

Türkiye ile Somali arasındaki askerî eğitim iş birliği, 22 Mayıs 2010'da imzalanan Çerçeve Anlaşması ve 13 Nisan 2012'deki Askerî Eğitim İş Birliği Anlaşması çerçevesinde yürütülmektedir (TBMM, 2010). Somali'deki Türk askerî varlığı, 27 Şubat 2014'te imzalanan protokol ve 26 Ocak 2015 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile düzenlenmiş, Somali Türk Görev Kuvveti (STGK) İrtibat Ofisi personeli 3 Mayıs 2016'da göreve başlamış ve 22-27 Ağustos 2017 tarihlerinde Somali'ye intikal ederek görevine devam etmiştir (Demircioğlu, 2019:115-116).

Türkiye'nin en büyük denizaşırı askerî üssü olan Anadolu Kışlası, Somali'nin başkenti Mogadişu'da bulunmaktadır (BBC, 2017). Bu üs, Somali Türk Görev Kuvveti (STGK) tarafından işletilmekte olup, Somali Silahlı Kuvvetlerinin teşkilat, eğitim, öğretim, askerî altyapı ve lojistik sistemlerini iyileştirmek amacıyla eğitim ve yardım sağlamaktadır. Ayrıca, Anadolu Kışlası, Türkiye-Somali askerî ilişkilerinin güçlendirilmesinde ve Somali'nin güvenliğinin artırılmasında kritik bir rol oynamakta olup, bölgesel güvenliğe de önemli katkılarda bulunmaktadır (The Defense Post, 2024).

30 Eylül 2017 tarihinde, Harp Okulu, Astsubay Okulu ve Birlik Eğitim Merkezinde eğitimlere başlanmış ve bu eğitimler devam etmektedir. Somali Piyade Taburları, Somali'deki 3 aylık eğitimin ardından Türkiye'de (Isparta) 3 ay süren komando eğitimine tabi tutulmaktadır (Kara Kuvvetleri Komutanlığı, 2024). Bu süreçte, Somali'nin kara, hava ve deniz kuvvetleri personeline kapsamlı eğitimler verilmekte ve Türkiye, Somali'nin terörle mücadelesine önemli katkılarda bulunmaktadır.

Türkiye'nin bölgedeki stratejik varlığı, Şubat 2024'te imzalanan Savunma ve Ekonomik İş Birliği Çerçeve Anlaşması ile daha da artmıştır. Bu anlaşma, Türkiye'nin Somali'ye deniz güvenliği alanında da destek vereceğini öngörmektedir (SETA, 2024). Bu sayede, Somali halkının denizlerdeki zenginliklerden yararlanabilmesi sağlanacaktır. Somali Başbakanı Hamza Abdi Barre, bu anlaşmanın terörizm, korsanlık, yasa dışı balıkçılık ve dış tehditlere karşı Somali sahil güvenliğini artıracığını belirtmiştir (Euronews, 2024).

3.2.5. Libya

Libya Görev Grubu (LGG) Komutanlığı, Libya Silahlı Kuvvetleri'nin yeniden yapılandırılması, barış, huzur ve istikrarın sağlanmasına katkı sağlamak amacıyla eğitim ve danışmanlık desteği vermektedir. LGG'nin katkıları, Libya'da çatışmaların sona erdirilmesi ve ateşkesin sağlanmasıyla birlikte siyasi sürecin başlamasında önemli bir rol oynamıştır (K.K.K., 2024).

Libya'daki LGG Komutanlığı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı unsurlarını içermekte ve bu unsurlar hâlihazırda dört farklı bölgede konuşlanmaktadır. K.K.K.'ya bağlı unsurlar, komando birimleri, muharebe destek ve muharebe hizmet destek unsurları ile Tajura Müşterek Eğitim Merkezi'ndeki eğitici grubu içermektedir. Bu birlikler, Libya Silahlı Kuvvetleri'ne geniş kapsamlı eğitimler sunmakta ve teşkilatlanma faaliyetlerine destek vermektedir (K.K.K., 2024).

Libya'nın iç savaş sürecinde, Türkiye'nin askerî desteği ve danışmanlık hizmetleri, ülkede barış ve istikrarın yeniden tesis edilmesinde kritik bir öneme sahip olmuştur. TSK'nın Libya'da sağladığı eğitim ve destek, yerel kuvvetlerin kapasitelerini artırarak güvenlik ortamının iyileştirilmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca, 2020'de imzalanan ateşkes anlaşmasının ardından, Türkiye'nin Libya'daki varlığı, siyasi geçiş sürecinin desteklenmesinde ve ulusal birlik hükûmetinin güçlendirilmesinde önemli bir faktör olmuştur (Fikir Turu, 2021).

2024 yılı itibarıyla, Türkiye'nin Libya'daki askerî varlığı ve sağladığı destek, ülkenin istikrarına yönelik çabaların devam etmesine katkıda bulunmaktadır. Libya'daki eğitim programları ve danışmanlık hizmetleri, Libya Silahlı Kuvvetleri'nin modernizasyonu ve profesyonelleşmesine yönelik önemli adımlar atılmasını sağlamıştır. Türkiye'nin Libya'daki stratejik rolü, bölgedeki diğer aktörlerle iş birliğini artırmakta ve Libya'nın uluslararası toplumla entegrasyonunu kolaylaştırmaktadır.

Yukarıda anlatılan savunma iş birliği ve eğitim amaçlı üsler, Türkiye'nin yakın çevresinde barış ve istikrarın sağlanabilmesi için aktif görev aldığını ortaya koymaktadır. Bu üslerin bulunduğu ülkelerin tamamı, yakın zamanda çatışma yaşamış veya çatışma bölgelerine yakın konumda bulunmaktadır. Türkiye'nin bu sıcak noktalarda varlık göstermesi, hem bölgesel hem de küresel barış için önemli bir aktör olduğunu kanıtlamaktadır. Türkiye, askerî üsleri aracılığıyla sadece kendi güvenliğini sağlamayı değil, aynı zamanda bu ülkelerdeki güvenlik güçlerini eğiterek ve donatarak bölgesel istikrarı desteklemeyi de amaçlamaktadır. Böylece, Türkiye'nin uluslararası askerî angajmanları, küresel barışa katkı sağlama ve çatışma bölgelerinde düzeni yeniden tesis etme konusundaki kararlılığını göstermektedir.

3.3. Barışı Destekleme Harekâtları Kapsamındaki Üsler

TSK'nın barışı destekleme harekâtları kapsamındaki üsler arasında Bosna-Hersek ve Kosova yer almaktadır. Diğer görevler kapsamında ise Sudan, Mali, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Nijer bulunmaktadır.

3.3.1. Bosna-Hersek

1991 yılında Hırvatistan ve Slovenya'nın Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nden bağımsızlıklarını ilan etmelerinin ardından, Bosna-Hersek'te Sırp, Hırvat ve Boşnaklar arasında etnik temelli çatışmalar başlamıştır. Özellikle Sırp'ların Boşnaklara yönelik sistematik etnik temizlik politikaları uluslararası toplumun dikkatini çekmiş ve Birleşmiş Milletler (BM) tarafından UNPROFOR (United Nations Protection Force) misyonu görevlendirilmiştir. Bu misyonun desteklenmesi amacıyla, BM'nin talebi üzerine NATO tarafından Sırp mevzilerine yönelik hava harekâtı başlatılmıştır. Bu sürecin sonunda, Boşnak, Hırvat ve Sırp liderler arasında sağlanan uzlaşısı neticesinde 1995 yılında Dayton Barış Anlaşması imzalanmış ve çatışmalara son verilmiştir (Silahlı Kuvvetler Dergisi, Temmuz

2012:8).

Dayton Barış Anlaşması'nın uygulanmasını denetlemek ve bölgede kalıcı barış ve istikrarı sağlamak amacıyla NATO liderliğinde 60.000 kişilik Barışı Uygulama Gücü (Implementation Force – IFOR) Bosna-Hersek'e konuşlandırılmıştır. IFOR Harekâtı, 1995 yılında başlamış ve 1996 yılında görevini, uzun vadeli güvenlik ve istikrarın sağlanması amacıyla kurulan İstikrar Gücü'ne (Stabilization Force – SFOR) devretmiştir. SFOR, 1996-2004 yılları arasında faaliyetlerini sürdürmüş ve ardından 2 Aralık 2004 tarihinde görevini Avrupa Birliği liderliğindeki AB Gücü'ne (European Union Force – EUFOR) devretmiştir. ALTHEA Harekâtı olarak adlandırılan EUFOR misyonu, 2007 yılına kadar Bosna-Hersek genelinde 6.500 kişilik bir kuvvetle görev yapmış, 2007 yılında ise yapılan yeniden yapılandırma süreci kapsamında personel sayısı 2.500'e düşürülerek operasyon merkezi Saraybosna'ya taşınmış ve manevra birlikleri tek bir çatı altında toplanmıştır (Silahlı Kuvvetler Dergisi, Temmuz 2012:8).

Türkiye, Bosna-Hersek'te yaşanan krize yönelik oluşturulan kuvvet güçlerinin tümüne katılmıştır. 1993-1995 yılları arasında emniyetli bölgeler oluşturmak ve bunları korumak için Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararları doğrultusunda ülkede alay büyüklüğünde (yaklaşık 1500 kişilik) bir Mekanize Birlik Görev Kuvveti'yle katkıda bulunmuştur (Koçer, 2006:51). Dayton Barış Antlaşması çerçevesinde NATO önderliğinde kurulan IFOR (Uygulama Kuvveti) ve SFOR (İstikrar Kuvveti) kuvvetleri içinde aktif olarak görev almıştır (Koçer, 2006:51-52). Ayrıca, Barışı Destekleme Harekâtına (BDH) ilk katılımını Birleşmiş Milletler'in UNPROFOR (BM Koruma Kuvveti) gücüne tahsisli alayını destekleyerek tugay seviyesine çıkarmış akabinde bu birimi IFOR'a (1995-1996) entegre etmiş ve ardından katkısını tabur seviyesine indirmiştir (Genelkurmay Başkanlığı, 2024). 2004 yılından itibaren ise, Avrupa Birliği'nin EUFOR (European Union Force) Althea misyonu altında faaliyetlerini sürdürmektedir.

EUFOR, 2004 yılından beri Bosna-Hersek'te konuşlandırılmış olup, bugün büyük çoğunluğu AB üyesi 23 devletten yaklaşık 600 personel görev yapmaktadır. Bu personel arasında Türkiye'nin de yer aldığı çeşitli ülkelerden katkılar bulunmaktadır. Yakında konuşlandırılacak birlikler, Bosna-Hersek'te görev yapan EUFOR kuvvetlerinin toplam sayısını 1,100'e çıkaracak olup, bu personel Avusturya, Bulgaristan, Romanya ve Slovakya'dan gelecektir (EUFOR, 2024). Bosna-Hersek Türk Temsil Heyeti Başkanlığı (BHTTHB) bünyesindeki Türk Birliği, EUFOR kapsamında Saraybosna'daki Butmir Kışlası'nda konuşlanarak barışı destekleme faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu kapsamda, Saraybosna başta olmak üzere farklı bölgelerde² görev icra etmektedir (Silahlı Kuvvetler Dergisi, Temmuz 2012:61). Türkiye, harekâta Avusturya'dan sonra en çok katkıda bulunan ikinci ülkedir (Silahlı Kuvvetler Dergisi, Temmuz 2012:8).

Bosna-Hersek Türk Temsil Heyet Başkanlığı, barışı destekleme harekâtı kapsamında kendisine tahsis edilen birlikleri sevk ve idare etmekte, Bosna-Hersek Barış Antlaşması'na taraf olan aktörlerin yükümlülüklerine uyumunu denetlemekte ve bölgede güvenli ve istikrarlı bir ortamın tesisini sağlamaktadır. Bu çerçevede, uluslararası sivil ve askerî kurumların faaliyetlerine destek verilmekte, yerel ve uluslararası kuruluşlarla iş birliği geliştirilmekte ve sivil-asker iş birliği faaliyetleri eşgüdüm içerisinde yürütülmektedir. Ayrıca, Bosna-Hersek Silahlı Kuvvetlerine yönelik eğitim desteği sağlanarak kurumsal kapasitelerinin artırılması hedeflenmekte ve barışı destekleyen uluslararası girişimlere aktif katkı sunulmaktadır (Silahlı Kuvvetler Dergisi, Temmuz 2012:61).

²BHTTHB bünyesindeki Türk birlikleri, farklı dönemlerde çeşitli şehirlerde görev yapmıştır. Bu kapsamda öne çıkan görev bölgeleri arasında Zavidovići, Zenica, Travnik, Visoko, Kladanj, Livno, Jablanica ve Široki Brijeg yer almaktadır.

Türkiye, bu ülkede aynı zamanda yumuşak güç unsurlarıyla da faaliyet göstermektedir. Bosna-Hersek Türk Temsil Heyeti Başkanlığı, askerî iş birliğini geliştirmenin yanı sıra çeşitli kamu diplomasisi faaliyetleri de yürütmektedir. Bu faaliyetler arasında, Türkçe kursları düzenlenmesi ve başarılı öğrencilerin Türkiye'ye kültür gezisine gönderilmesi, okullara ve hastanelere malzeme temini, bakım-onarım ve inşaat faaliyetlerine destek verilmesi yer almaktadır. Ayrıca, özellikle Müslüman nüfusun bulunduğu bölgelerde Ramazan ayında ihtiyaç sahibi ailelere yardım paketleri dağıtılması ve bölgede düzenlenen satranç turnuvaları veya iftar yemekleri gibi sosyal etkinliklere katılım sağlanması da bu kapsamda gerçekleştirilen önemli faaliyetlerdir.

TSK'nın Bosna-Hersek'teki varlığı ve katkıları, bölgedeki barış ve güvenlik ortamının devamlılığına önemli bir destek sağlamaktadır. Türkiye'nin bu bölgedeki askerî varlığı, barışın korunması ve yerel güçlerin profesyonelleşmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin bu alandaki aktif katılımı, uluslararası topluma olan bağlılığını ve bölgesel istikrarın önemini vurgulamaktadır.

3.3.2. Kosova

Yakın geçmişte bağımsızlığını ilan eden ve uluslararası arenada yeni bir devlet olarak konumlanan Kosova, siyasi ve ekonomik dönüşüm sürecini sürdürmektedir. Güneydoğu Avrupa'da stratejik bir konumda yer alan Kosova, Türkiye ile Batı Avrupa ülkeleri arasında bir köprü işlevi görmektedir.

1990'lı yıllarda Sırp lider Slobodan Milošević döneminde artan Sırp-Arnavut gerginliği, Kosova'da şiddet olaylarının tırmanmasına yol açmış ve uluslararası kamuoyunun dikkatini bölgeye çekmiştir. Bu süreçte NATO, yaşanan insani krize müdahale kararı alarak 24 Mart 1999'da Yugoslavya'ya yönelik hava harekâtı başlatmıştır. 78 gün süren operasyonun ardından, 10 Haziran 1999'da Milošević barış anlaşmasını imzalamayı kabul etmiş, ancak Kosova'ya özerklik öngören bu anlaşma belirsiz hükümler içermiştir. Bunun üzerine BM Güvenlik Konseyi, 1244 sayılı kararı kabul ederek, Kosova'da kalıcı barış ve istikrarı sağlamak amacıyla KFOR (Kosovo Force - Kosova Gücü) adlı çok uluslu barış gücünün konuşlandırılmasını öngörmüştür. Bu bağlamda, KFOR Harekâtı, Kosova'da söz konusu amaçlar ve kararlar doğrultusunda, NATO tarafından geliştirilen stratejik plan çerçevesinde yürütülmektedir. Harekât süreci, hazırlık, intikal, icra ve geri intikal aşamalarından oluşmakta olup, her bir safha belirlenen askerî ve güvenlik hedefleri doğrultusunda sistematik bir şekilde uygulanmaktadır (Silahlı Kuvvetler Dergisi, Nisan 2012:21).

Haziran 1999'da Kosova'ya giriş yapan KFOR birlikleri, bölgeyi beş idari askerî bölgeye³ ayırarak farklı ülkelere tahsis etmiştir (Silahlı Kuvvetler Dergisi, Nisan 2012:18). KFOR'un temel görevleri arasında güvenli bir ortam oluşturmak, kamu düzenini sağlamak, Kosova Kurtuluş Ordusu'nu silahsızlandırmak ve insani yardım çalışmalarını desteklemek yer almaktadır. Bugün, KFOR'da 28 ülke tarafından sağlanan yaklaşık 4.500 asker görev yapmaktadır. Bu ülkelere biri de Türkiye'dir. Türkiye, 13 Temmuz 1999 tarihinden itibaren KFOR Harekâtı'nda kendisine tahsis edilen kadrolara personel görevlendirmekte ve bu harekâta aktif olarak katkı sağlamaktadır (NATO KFOR, 2023).

Türkiye, KFOR'a katkı sağlamak amacıyla 28'inci Mekanize Piyade Tugay Komutanlığı bünyesinde oluşturulan Kosova Türk Tabur Görev Kuvveti'ni Haziran 1999'da intikal hazırlıklarına başlatmış ve Temmuz 1999'da Prizren'e ulaştırmıştır. Prizren halkı, Osmanlı'nın bölgeden ayrılmasından yaklaşık 87 yıl sonra "Barış Gücü" olarak bölgeye yeniden gelmiştir. Türk askerleri,

³ KFOR birlikleri, bölgeyi beş idari askerî bölgeye ayırarak; Priştina'da İngiliz, Gilan'da Amerikalı, Prizren'de Alman ve Türk, Kosovska Mitroviçe'de Fransız, İpek'te ise İtalyan birliklerinin konuşlanmasını sağlamıştır.

günümüzde de kullanmakta oldukları Prizren'deki Sultan Murat Kışlası'nda konuşlanmıştır (Anadolu Ajansı, 2024). Türk askerlerinin Kosova'ya yerleşmesi, özellikle Türk nüfusunun yoğun olduğu Prizren ve Mamuşa bölgelerinde gerçekleşmiştir. Kosova'daki Türk Barış Gücü askerleri, Kosova Türk Temsil Heyeti (KTTH) Başkanlığı altında faaliyet göstermektedir.

KTTH Başkanlığı, Kosova'daki sorunun kalıcı bir çözüme kavuşturulmasına katkı sağlamak, güvenlik ve istikrar ortamını desteklemek, yönetim yetkisinin Kosova yerel otoritelerine devrini kolaylaştırmak ve Türkiye ile Kosova arasındaki iş birliğinin gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla faaliyet göstermektedir. Bu doğrultuda, KTTH Başkanlığı, KFOR Komutanlığı ve Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı tarafından belirlenen görevleri icra ederek, uluslararası ortamda Türk Silahlı Kuvvetleri'ni temsil etmektedir (Silahlı Kuvvetler Dergisi, Nisan 2012:20).

KTTH Başkanlığı sorumluluğunda bulunan Türk birlikleri Prizren, Mamuşa, Dragaş, Priştina ve Gilan'da konuşlanmıştır (Silahlı Kuvvetler Dergisi, Nisan 2012:21). Prizren ve Mamuşa gibi Türk nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde konuşlanma, Türkiye'nin tarihsel ve kültürel bağlarını pekiştirmekte ve yerel halkla güçlü ilişkiler kurmasına olanak tanımaktadır. Türk Tabur Görev Kuvveti'nin Prizren'deki varlığı, sadece askerî bir operasyon olmanın ötesinde, Türkiye'nin Balkanlar'daki stratejik nüfuzunu ve bölgedeki barış ve güvenlik ortamının inşasına olan kararlılığını göstermektedir. Bu durum, Türkiye'nin uluslararası barış operasyonlarındaki etkin rolünü ve bölgesel güvenlik politikalarındaki önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, bu askerî varlık, Türkiye'nin NATO içindeki pozisyonunu güçlendirmekte ve ittifak içindeki sorumluluklarını yerine getirdiğini göstermektedir.

Türkiye, Mayıs 2007-Mayıs 2008 döneminde KFOR harekâtının beş bölge komutanlığından biri olan Çokuluslu Güney Görev Kuvveti'nin komutasını bir yıl süreyle üstlenmiş ve bu süreçte bölgedeki barış ve istikrarın sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır (Yenişafak, 2007). Ekim 2023 itibarıyla Türkiye, KFOR'un komutanlık görevini ilk kez devralmış olup, bu misyonun ilk Türk komutanı olarak Tümgeneral Özkan Ulutaş görevlendirilmiştir. Türkiye, 1999'dan bu yana Kosova'da görev yapan barış gücünün komutasını üstlenen ilk ülke olarak, taahhüt edilen personel katkısı açısından 28 ülke arasında ikinci sıradadır. Tümgeneral Ulutaş, KFOR'un 28'inci komutanı olarak 10 Ekim 2024 tarihine kadar bu görevde bulunacaktır (Balkannews, 2023). Ayrıca, Türkiye şu anda KFOR harekâtında bir Motorlu Piyade Bölüğü, İrtibat ve İzleme Timleri ile destek vermekte ve Kosova Silahlı Kuvvetleri'ne eğitim desteği sağlamaktadır.

Kosova'daki Türk Temsil Heyeti'nin başlıca vazifeleri ise; güvenli ve emniyetli bir ortam tesis etmek, yerel ve uluslararası kuruluşlarla iş birliğini geliştirmek ve Kosova Güvenlik Kuvvetlerinin gelişimine ve eğitimine destek sağlamaktır. Bu görevler, Kosova'nın barış ve istikrarının korunmasına yönelik stratejik öneme sahiptir. Son yıllarda, Kosova'daki güvenlik durumunda iyileşmeler kaydedilmiş olup, Türkiye'nin eğitim ve danışmanlık faaliyetleri bu süreçte kritik rol oynamıştır. Özellikle, Kosova Güvenlik Güçlerinin kapasite gelişiminde Türkiye'nin sağladığı eğitimler ve stratejik destekler, bölgedeki istikrarın uzun vadeli olarak korunmasına katkıda bulunmaktadır.

3.3.3. Diğer Görevler

Türkiye, uluslararası barış gücü misyonları kapsamında çeşitli bölgelerde aktif bir şekilde görev almakta ve küresel güvenlik mimarisine katkı sunmaktadır. Afrika'da Türkiye'nin askerî varlığı özellikle Sudan, Mali, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Nijer'de öne çıkmaktadır. Sudan'da Sevakin Adası'nın 99 yıllığına Türkiye'ye tahsis edilmesi uluslararası kamuoyunda tartışmalara neden olmuş, ancak Türkiye, bu bölgede bir askerî üs kurma niyetine ilişkin resmi bir açıklamada bulunmamıştır. Mali ve Orta Afrika Cumhuriyeti'nde ise Türk askeri, Birleşmiş Milletler Çok Boyutlu Entegre İstikrar

Misyonları (MINUSMA) çerçevesinde barışı destekleme faaliyetlerine katkı sağlamaktadır. Ayrıca, Türkiye Lübnan'da, Birleşmiş Milletler Geçici Görev Gücü (UNIFIL) bünyesinde yaklaşık 100 askerle görev yaparak bölgesel güvenliğin sağlanmasına destek vermektedir (Çoşar, 2022).

Bütün bu faktörler, Türkiye'nin uluslararası barışın inşasında ve korunmasında uluslararası toplumla uyum içinde hareket ettiğini açıkça göstermektedir. Türkiye, savunma iş birliği anlaşmaları ve barışı destekleme harekâtları aracılığıyla çeşitli bölgelerde aktif rol alarak, bölgesel ve küresel güvenliğe katkıda bulunmaktadır. Bu çerçevede, Türkiye'nin 1990'lı yıllardan bu yana uluslararası istikrarın korunmasında önemli bir aktör olarak öne çıktığı görülmektedir. Ülke hem askerî üsleri hem de uluslararası operasyonları ile dünya çapında barış çabalarına destek sağlamakta ve uluslararası güvenliğin güçlendirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Türkiye'nin bu yaklaşımı, uluslararası ilişkilerdeki aktif ve yapıcı rolünü pekiştirmekte ve küresel istikrarın sağlanmasında kararlı bir ortak olarak konumlanmaktadır.

3.4. Yurt Dışındaki Türkleri Koruma Maksatlı Üsler

Türkiye'nin Kıbrıs'taki askerî gücü, hâlihazırda en uzun süredir devam eden sınır ötesi misyonudur. 16 Ağustos 1960 tarihinde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurucu anlaşmaları gereği, adada 650 kişilik bir Türk alayı görevlendirilmiştir. Böylece yaklaşık 80 yıl aradan sonra Türk askerleri, uluslararası antlaşmalar çerçevesinde Kıbrıs'a geri dönmüştür. Ancak, adada bir Türk alayının bulunması, Türk toplumunun güvenliğini sağlamak açısından yetersiz kalmıştır. Türkiye, 1964 ve 1967 yıllarında yaşanan krizler sonucunda uluslararası anlaşmaların kendisine tanıdığı hakları kullanarak askerî müdahalede bulunmak istemiştir. Ancak, iç ve dış faktörler nedeniyle bu müdahaleyi gerçekleştirmek mümkün olamamıştır. 1974 yılında adada patlak veren kriz, TSK'nın, 1960 Anayasası'nın kendisine vermiş olduğu garantör devlet müdahale hakkını kullanmıştır. Bu müdahalenin ardından, TSK adada kolordu düzeyinde bir yapılanmaya gitmiştir.

3.4.1. Kıbrıs Türk Barış Kuvvetleri Komutanlığı

TSK, 1974 yılında gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ardından Kıbrıs'ta Kolordu seviyesinde bir yapı olan Kıbrıs Türk Barış Kuvvetleri Komutanlığı'nı (KTBKK) kurmuştur. KTBKK, Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na doğrudan bağlıdır (Kara Kuvvetleri Komutanlığı, 2024). KTBKK'nın bünyesinde, 39. Mekanize Piyade Tümeni, 14. Zırhlı Tugayı, 41. Komando Alayı, 49. Özel Kuvvetler Alayı, 109. Topçu Alayı, Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alayı, 190. Deniz Piyade Taburu, Merkez Komutanlığı, Askerî İnzibat Taburu, Muhabere Taburu ve Lojistik Destek Grubu görev yapmaktadır (K.K.K. Tarihçe, 2024).

1957 yılında adada EOKA saldırılarına karşı koymak amacıyla kurulan Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT), KTBKK'nın kurulmasının ardından 1 Ağustos 1976 tarihinde Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı'na dönüştürülmüş ve bu yeni yapı, KTBKK'ya bağlı olarak yeniden teşkilatlandırılmıştır (Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı, 2024).

Hâlihazırda, TSK'nın Kuzey Kıbrıs'taki askerî varlığı yalnızca kara üsleriyle sınırlıdır. Adada kolordu seviyesinde bir askerî birliğin bulunmasına rağmen, deniz ve hava üslerinin eksikliği eleştiri konusu olmaktadır (Özgen, 2019, 397). Nitekim adanın stratejik önemindeki artış ve beraberindeki güvenlik risklerinin yükselmesi doğrultusunda Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Mağusa kenti yakınlarındaki Geçitkale Havalimanı'nı TSK'ya tahsis etmiştir (Haber7, 2024). 2019 yılından itibaren, Geçitkale Havalimanı, TSK tarafından askerî üs ve insansız hava araçları (İHA) ve silahlı insansız hava araçları (SİHA) merkezi olarak kullanılmaktadır. Bu havalimanı, Kıbrıs Türk Barış Kuvvetleri Komutanlığı tarafından işletilmekte olup, deniz kuvvetlerine bağlı insansız hava araçları ile keşif ve devriye görevleri icra edilmektedir. Geçitkale Havalimanı, bölgedeki askerî ve stratejik

faaliyetlerin artırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. KKTC'de deniz ve hava üslerinin kurulması, bu çerçevede ele alınan önemli stratejik adımlardan biridir ve bölgesel güvenlik dengelerini etkilemektedir.

4. SONUÇ

Türkiye'nin uluslararası alanda izlediği barışçıl dış politika ve güvenlik politikalarının sonuçları, ülkenin bölgesel ve küresel arenada etkin bir aktör hâline gelmesini sağlamıştır. Özellikle, Türkiye'nin gerçekleştirdiği başarılı askerî harekâtların yanı sıra etkili diplomasi ve siyasi kazanımlar elde etmesi, ülkenin uluslararası alandaki önemini de artırmıştır. Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulması gibi kazanımlar, Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini ve varlığını güçlendirmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde NATO'ya entegrasyonu ve Kore Savaşı'nda aktif rol alması, ülkenin uluslararası alandaki itibarını artırmış ve stratejik önemini pekiştirmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin barışçıl dış politika ve güvenlik politikalarının başarıyla uygulanması, ülkenin istikrar ve güvenliğini sağlamak adına önemli bir adım olmuştur.

Türkiye'nin terörle mücadeledeki kararlılığı ve sınırlarındaki güvenliğini sağlama çabaları, son yıllarda önemli başarılar elde etmesini sağlamıştır. Özellikle PKK/PYD gibi terör örgütlerinin Türkiye'nin güvenliğine yönelik tehditleri, sınır ötesi askerî operasyonlarla bertaraf edilmiş ve bölgede terör koridoru oluşturma planları boşa çıkarılmıştır. Bununla birlikte, Türkiye'nin savunma sanayisindeki millîleşme çabaları ve askerî kapasitesinin güçlenmesi, ulusal güvenliğinin sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır.

Suriye İç Savaşı'nda Türkiye'nin uluslararası askerî operasyonlarla bölgedeki dengeleri değiştirmesi ve siyasi kazanımlar elde etmesi, ülkenin millî güvenliği açısından önemli adımlardır. Bu süreçte, Türkiye'nin terörle mücadelesinde uluslararası destekten yoksun kalması, kendi askerî kapasitesini geliştirmesini ve bölgedeki dengeleri kendi lehine çevirmesini zorunlu hâle getirmiştir. Türkiye'nin bu çabaları, bölgede istikrarın sağlanması ve uluslararası terörle etkin bir şekilde mücadele edilmesi açısından önemli bir rol oynamaktadır.

Türkiye gibi jeopolitik konumu ve etki alanı geniş olan bir ülkenin sınır bölgelerinde ve denizaşırı alanlarda askerî varlığını sürdürmesi, tarihî mirasının bir gerekliliğidir. Üç kıtaya hükmetmiş bir devletin izlerini taşımak, Türkiye'yi dünyanın dört bir yanında dost ve müttefik devletlerin bulunduğu bir konuma yerleştirmektedir. Bu konumu sağlayan hiç kuşkusuz Türkiye Cumhuriyeti'nin güçlü savunma kuvveti olan silahlı kuvvettir. TSK'nın iç ve dış operasyonlarda sergilediği yüksek yetkinlik hem terörle mücadelede hem de barışı koruma gibi operasyonlarda Türk ordusunun etkinliğini kanıtlamaktadır. Bu durum Türkiye'nin bölgesel ve küresel alanda gücünü ve konumunu güvence altına almaktadır.

Ancak hepsinden önemlisi, Türkiye'nin uluslararası misyonlarının neredeyse tamamı BM kararlarına dayanarak veya uluslararası toplumla birlikte yürütülmektedir. Bu durum Türkiye'nin gerek yakın çevresindeki gerekse de uluslararası politikada istikrarı sağlamada kararlı ve önemli bir aktör olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye'nin bu bakımdan uluslararası toplumun en önemli barış inşacılarından biri olduğu iddia edilebilir.

Sonuç olarak, Soğuk Savaş döneminde denizaşırı askerî üslerle pek anılmayan Türkiye, günümüzde bu alanda dünya çapında etkili bir oyuncu hâline gelmiştir. Bosna-Hersek, Kosova, Libya, Arnavutluk, Azerbaycan, Katar, Somali, Irak, Suriye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde bulunan askerî üsler, Türkiye'nin bölgesel istikrarı sağlama, terör tehditlerini önleme ve uluslararası iş birliğini güçlendirme konusundaki stratejik rolünü pekiştirmektedir. Özellikle Suriye'deki askerî varlığı, Rusya gibi uluslararası aktörlerle yürütülen iş birliği çerçevesinde şekillenmiş olup, DEAŞ'a karşı yapılan

harekâtlar hem terör örgütünün etkisini azaltmış hem de bölgedeki insani durumu iyileştirmiştir. Türkiye'nin bu stratejik yaklaşımı, uluslararası ilişkilerdeki etkin ve yapıcı rolünü güçlendirmekte ve küresel barışın sağlanmasına yönelik kararlı bir partner olarak konumunu sağlamlaştırmaktadır. Elde edilen veriler, gelecekte Türkiye'nin sınır ötesi askerî varlığının sayısının artabileceğini göstermektedir.

Etik Beyan

“Türkiye'nin Küresel Askerî Varlığı: Yurt Dışındaki Askerî Üslerin Etkileri ve Stratejik Rolü” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai hâlini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Anadolu Ajansı. (2022). *Suriyenin Kuzeyindeki Operasyonlarla 6 Yılda Yaklaşık 17 Bin Terörist Etkisiz Hale Getirildi*. Erişim Tarihi: 08.01.2024. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/suriyenin-kuzeyindeki-operasyonlarla-6-yilda-yaklasik-17-bin-terorist-etkisiz-hale-getirildi/2749677>.
- Anadolu Ajansı. (2024). *Türk askeri çeyrek asırdır Kosova'da güvenliği sağlamak için görev yapıyor*. Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2024. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-askeri-ceyrek-asirdir-kosovada-guvenligi-saglamak-icin-gorev-yapiyor/3265752>.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği. (2024). *Kültürel ve İnsani İşbirliği*. Erişim tarihi: 24 Mart 2024, <https://ankara.mfa.gov.az/tr/category/kulturel-ve-insani-isbirligi>.
- Balkan News. (2023). *Türkiye, NATO'nun Kosova'daki Barış Gücünün Komutasını Üstleniyor*. Erişim Tarihi: 15 Haziran 2024. <https://www.balkannews.com.tr/kosova/turkiye-natonun-kosovadaki-baris-gucunun-komutasini-h7620.html>.
- BBC (2020). *Dağlık Karabağ için kurulacak Türk-Rus Ortak Merkezi'nin detayları neler?*. Erişim Tarihi: 25 Nisan 2024. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-55162157>.
- BBC (2024). *Türkiye'nin Somali'deki Askeri Üsleri ve Stratejik Rolü*. Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2024 [BBC Türkçe] (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-55162157>)
- BBC News. (2018). *Zeytin Dalı Harekâtı öncesi Afrin'den Türkiye'ye kaç saldırı düzenlendi?*. 21 Mart 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43469338>. Erişim Tarihi: 15.03.2024.
- Bildirici, Y. Z. (2015). Belgelerle Arnavutluk'un Osmanlı'dan Ayrılma Süreci. *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi*, 04-05 Mayıs, Saraybosna.
- Blaker, J. R. (1990). *United States overseas basing: An anatomy of the dilemma*. New York: Praeger.
- Calder, K. E. (2007). *Embattled garrisons: Comparative base politics and American globalism*. Princeton: Princeton University Press.

- Kocatepe, Ö.F. (2025). Türkiye'nin Küresel Askerî Varlığı: Yurt Dışındaki Askerî Üslerin Etkileri ve Stratejik Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 553-578.
- Coşar, A. (2022). *Türkiye'nin Asker Bulundurduğu Ülkeler; Milli Savunma ve Proaktif Bağımsız Dış Politikası*. İstanbul: ASSAM. Erişim Tarihi: 23 Haziran 2024. <https://www.assam.org.tr/index.php/bolgeler/islam-ulkeleri/ortaasya/turkiye/turkiye%E2%80%99nin-asker-bulundurdugu-ulkeler-milli-savunma-ve-proaktif-bagimsiz-dis-politikasi.html>.
- Demircioğlu, Ö. F. (2019). Ülkedeki Türk Silahlı Kuvvetleri Unsurları. Güngör Şahin (Ed.), *Somali: Barış, İstikrar ve Kurumsallaşma* içinde (ss. 115-121), İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi Merkez Basımevi ve Yayınevi.
- Euronews. (2024). *Somali Cumhurbaşkanı Mahmud: Türkiye 10 yıl denizlerimizi koruyacak*. Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2024. <https://tr.euronews.com/2024/02/21/somali-cumhurbaskani-mahmud-turkiye-10-yil-denizlerimizi-koruyacak>.
- European Union Force (EUFOR). (2022). *EUFOR Reserve Activation 2022*. Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2024. <https://www.euforbih.org/index.php/latest-news/2951-eufor-reserve-activation-2022#:~:text=The%20companies%20that%20will%20soon,that%20would%20require%20EU FOR's%20support>.
- Fırat, H. (2019). Katar'da yeni üssün açılışı sonbaharda. *Hürriyet*, Erişim Tarihi: 18.06.2024. <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/handefirat/katarda-yeni-ussun-acilisi-sonbaharda-41300793>
- Fleck, D. ve Addy, S. (2001). *The Handbook of the Law of Visiting Forces*. Oxford: Oxford University Press.
- Glebov, S. ve Rodrigues, L. (2009). *Military Bases: Historical Perspectives*.
- Koçer, G. (2006). Türkiye'nin Barış Destekleme Harekâtlarına Katkısı. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 3(11), 50-65.
- Haber7. (2024). *Kıbrıs'ta Tarihi Karar: Geçitkale Resmen Türk SİHA'larının Üssü Oldu*. Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2024. [Haber7] (<https://www.haber7.com/dunya/haber/3385389-kibrista-tarihi-karar-gecitkale-resmen-turk-sihalarinin-ussu-oldu>)
- Harkavy, R. E. (1989). *Bases abroad: The global foreign military presence*. New York: Oxford University Press.
- İndytürk. (2024). *Iraklı vekilin iddiasına Erbil yönetimi itiraz etti... Türkiye IKB'de 70 üs kurup 30'unu kapattı*. Erişim Tarihi: 18 Haziran 2024. <https://www.indyturk.com/node/380191/haber/irakl%C4%B1-vekilin-iddias%C4%B1na-erbil-y%C3%B6netimi-itiraz-etti%E2%80%A6-t%C3%BCrkiye-ikbde-70-%C3%BCs-kurup-30>
- Karaoğlu, İ. (2024). *ABD'nin Askeri Üsleri ve Yeni Terimler*. Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2024. <https://setav.org/assets/uploads/2019/06/A276.pdf>
- Karaoğlu, O. (2023). Türkiye'nin Ekonomi Güvenliğinde Askeri Üs Stratejisi. *Uluslararası İlişkiler Tahlilleri-3*. Siyasal Kitabevi.
- Kasapoğlu, C. (2017). *Türkiye's forward-basing posture*. İstanbul: Center for Economics and Foreign Policy Studies.
- Kasapoğlu, C. (2018). Türkiye'nin Yeni Bölgesel Savunma Vizyonu. H. Çetinkuş ve diğer. (Ed.), *Türkiye'nin Güvenlik Stratejisi* içinde (58-63). İstanbul: Anadolu Ajansı Yayınları.

- Kocatepe, Ö.F. (2025). Türkiye'nin Küresel Askerî Varlığı: Yurt Dışındaki Askerî Üslerin Etkileri ve Stratejik Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 553-578.
- Kawana, S. ve Takahashi, M. (2021). *Exploring base politics how host countries shape the network of U.S. overseas bases*. Routledge.
- KKTC Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı. (2024). *Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçesi*. Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2024 <https://mucahit.gov.ct.tr/Sayfa/Tarihce>.
- Kocatepe, Ö. F. (2022). Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Güvenlik ve Savunma İş Birliği Boyutu. O. Kurtoğlu, G. K. Ercilasun, V. S. Yelok ve Z. N. Ertuğrul (Ed.), *Uluslararası Geçmişten Geleceğe İpekyolu Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 10-12 Ekim 2022, Ankara (385-393). Birinci Basım, Aralık 2022.
- Kocatepe, Ö. F. (2024). Türk Devletleri Teşkilatı: Siyasi ve Askerî İş Birliği. 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Kol, D. ve Söylemez, F. (2023). XVIII. Yüzyılda Önemli Bir Askeri Deniz Üssü (Sinop Limanı). *Karadeniz Araştırmaları*, 20(78), 437-452. <https://doi.org/10.56694/karadearas.1329865>
- Kul, M. C. (2018). Kuvvetler Statüsü Anlaşmaları Askerî Kuvvetlerin Yabancı Ülkelerdeki Durumuna Dair Anlaşmalar: Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak, Japonya ve Güney Kore ile İkili Tecrübesi. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(2), 157-196.
- Lersch, B. ve Sarti, J. S. (2014). The Establishment of Foreign Military Bases and the International Distribution of Power. *UFRGS Model United Nations*, 2, 114-115.
- Mark, J. J. (2009). *Wall*. Erişim tarihi: 11 Kasım 2023, <https://www.ancient.eu/wall/>.
- Military.com. (2024). *Base Guide: Browse by Service*. <https://www.military.com/base-guide/browse-by-service>
- Muslu, F. (2019). *Türkiye'nin Askeri Üs Stratejisi ve Irak*. SETA Yayınları. Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2024. <https://setav.org/assets/uploads/2019/06/A276.pdf>
- NATO KFOR Mission. (2023). *KFOR: NATO-led Kosovo Force*. Erişim Tarihi: 25 Nisan 2024. [NATO](https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_48818.htm)
- Ok, E. (2019). Askeri Üslerin İşlevleri ve Türkiye'nin Denizaşırı Üs Politikası. 3. *Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Kongresi Series*, 2017/4, 7.Press.
- Özden, A. (2017). *Türkiye ile Katar arasındaki iki anlaşma TBMM'de kabul edildi*. Anadolu Ajansı, 25 Nisan 2024. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-ile-katar-arasindakiiki-anlasma-tbmmde-kabul-edildi/836723>
- Polat, D. Ş. (2020). Türkiye'nin Suriye'nin Kuzeyindeki Askerî Harekâtının Amaçları ve Sonuçları. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 16(33), 53-96.
- Resmî Gazete. (2022, Mart 23). Milletlerarası Andlaşma-Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi. Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/03/20220323-1.pdf>
- Savunma Sanayi. (2024). *TCG Anafartalar Arnavutluk Karasularında Satih Yaptı*. Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2024. <https://www.savunmasanayi.org/tcg-anafartalar-arnavutluk-karasularinda-satih-yapti/>
- SETA. (2024). *Türkiye-Somali Anlaşmasının Verdiği Mesaj ve Türkiye ile Müttefiklik*. Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2024. <https://www.setav.org/odak/turkiye-somali-anlasmasinin-verdigi-mesaj-ve-turkiye-ile-muttefiklik>

- Kocatepe, Ö.F. (2025). Türkiye'nin Küresel Askerî Varlığı: Yurt Dışındaki Askerî Üslerin Etkileri ve Stratejik Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 553-578.
- Silahlı Kuvvetler Dergisi. (2012). *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 131(412). Genelkurmay Personel Başkanlığı, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı, Ankara.
- Silahlı Kuvvetler Dergisi. (2012). *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 131(413). Genelkurmay Personel Başkanlığı, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı, Ankara.
- Silahlı Kuvvetler Dergisi. (2010). *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 129(405). Genelkurmay Personel Başkanlığı, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı, Ankara.
- Sorenson, D. S. (1998). *Shutting down the Cold War: The politics of military base closure*. New York: St. Martin's Press.
- Taylor, G. (2018). *Belt and road projects lay foundations for China's expansion of military bases, critics charge*. Erişim tarihi: 13 Mayıs 2024, <https://www.washingtontimes.com/news/2018/sep/11/china-one-belt-oneroad-used-military-base-expansi/>.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı (2021). *Azerbaycan-Şuşa Beyannamesi*. Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2024. <https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azaebaycan-SusaBeyannamesi.pdf>.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı (2024). *Katar ile T.C. Arasındaki İlişkiler*. Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2024 <https://www.tccb.gov.tr/konuk/356/2120/katar>.
- T.C. Millî Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı, (2024). *Barışı Destekleme Harekâtı*. Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2024 <https://www.kkk.tsk.tr/kkksablonmaster/header/kurumsal/bdh.aspx>.
- T.C. Millî Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı, (2024). *Kara Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçesi*. Erişim Tarihi: 14 Haziran 2024. <https://www.kkk.tsk.tr/kkksablonmaster/header/kurumsal/tarihce.aspx>.
- T.C. Resmi Gazete (2013). *T.C. Hükümeti ile Katar Devleti Hükümeti Arasındaki Savunma Sanayi İşbirliği Mutabakat Muhtırası*. Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/01/20130126-1-1.pdf>.
- T.C. Resmi Gazete. (2010). *T.C. Hükümeti ile Somali Hükümeti Arasında Askeri Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İş Birliği Çerçeve Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun*. 14 Kasım 2010, Sayı: 27759. Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/11/20101114-1.htm>.
- Tanrıverdi Yaşar, N. (2021). *Libya'da Yeni Dinamikler Neler ve Türkiye İçin Ne Anlama Geliyor?* Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2024. <https://fikirturu.com/jeo-politika/libyada-yeni-dinamikler-neler-ve-turkiye-icin-ne-anlama-geliyor/>.
- The Defense Post. (2024). *Somali Savunma Anlaşması: Türkiye'nin Stratejik Adımları*. Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2024 [The Defense Post] (<https://www.thedefensepost.com/2024/02/22/somalia-defense-deal-turkey/>)
- TRT Haber. (2024). *Irak'ın Kuzeyine Gerçekleştirilen Büyük Harekatlar*. Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2024. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/irakin-kuzeyine-gerceklestirilen-buyuk-harekatlar-417275.html>.
- Türk Dil Kurumu (TDK). (2024). “Üs”, *Sözlük*. Erişim Tarihi: 08.01.2024. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5aa13c5bb62a17.86797995.

- Kocatepe, Ö.F. (2025). Türkiye'nin Küresel Askerî Varlığı: Yurt Dışındaki Askerî Üslerin Etkileri ve Stratejik Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48), 553-578.
- TSK. (2018). *Türk Silahlı Kuvvetleri Basın Açıklaması, 20 Ocak 2018*. Erişim Tarihi: 29.03.2023. http://www.tsk.tr/BasinFaaliyetleri/BA_47.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (2008). *6758 Sayılı Kanun ile Türkiye ile Katar Arasında İşbirliği ve Savunma Alanında Anlaşma*. Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2024. <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5755.html>.
- Vine, D. (2015). *Base Nation: How U.S. Military Bases Abroad Harm America and the World*. New York: Metropolitan Books.
- Yeni Şafak. (2007). *Kosova'da komuta Türkiye'ye geçiyor*. Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2024. <https://www.yenisafak.com/gundem/kosovada-komuta-turkiyeye-geciyor-47533>.
- Zhangping, W. (2023). Do US Military Bases Impair the Economic Growth of the Host Countries? *Economic Analysis and Policy*, içinde (ss. 1655-1665).

Extended Abstract

Türkiye's Global Military Presence: The Impact and Strategic Role of Abroad Military Bases

Türkiye's abroad military presence and foreign bases play a crucial role beyond its national security strategy, significantly contributing to regional and global security and peace. Since 2016, Türkiye's international military presence has notably expanded, positioning the country as an influential player in global security dynamics. To understand the impact and strategic role of Türkiye's military presence, attention must be given to its military bases and operations, particularly in Iraq, Syria, Libya, Azerbaijan, Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Somalia, and Qatar.

Türkiye's cross-border military presence is central to its regional security strategy. Military bases in Iraq and Syria target the activities of the PKK terrorist organization and ensure regional security. Türkiye's military operations in these regions are critical in combating terrorism and supporting regional stability. In Syria, Türkiye's Euphrates Shield, Olive Branch, and Peace Spring operations have reduced the influence of ISIS and increased the safety of civilians in the region. These operations have not only provided effective counter-terrorism measures but also facilitated more efficient humanitarian aid efforts. The Euphrates Shield Operation, particularly in areas like Jarabulus and al-Bab, has cleared terrorist elements, ensuring Türkiye's border security, while the Olive Branch Operation aimed to diminish the influence of the YPG, the Syrian branch of the PKK, in the Afrin region. The Peace Spring Operation targeted the elimination of terror corridors in northeastern Syria and aimed to enhance the safety of local populations in these areas.

Similarly, Türkiye's military presence in Iraq is supported by operations like the Claw Operations, aiming to reduce the PKK's influence and enhance regional security. These bases play a significant role in Türkiye's efforts to prevent terrorist activities in the region and ensure regional stability. Türkiye's military bases train and equip security forces in these areas, contributing to regional security. The Claw Operations, particularly in regions like Hakurk and Haftanin, aim to narrow the operational space of the PKK through air and ground operations, enhancing regional security.

Türkiye's military presence is not confined to the Middle East. Military bases in Libya, Azerbaijan, Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Somalia, and Qatar are considered part of Türkiye's strategic objectives. In Libya, Türkiye's military presence is viewed as part of efforts to end the country's civil war. Türkiye's support for the Government of National Accord (GNA) plays a critical role in restoring the country's political stability. In Azerbaijan, Türkiye's strategic support has significantly impacted the conflicts in the Nagorno-Karabakh region. Türkiye's military assistance has supported Azerbaijan's efforts to maintain territorial integrity and shaped regional power dynamics. Bases in Bosnia and Herzegovina and Kosovo are used to support regional stability and strengthen international cooperation. These bases operate as part of international peacekeeping missions, supporting security and stability in the Balkans. Military bases in Somalia and Qatar serve strategic purposes, focusing on defense cooperation and training. The base in Somalia is particularly used to train the country's security forces, coordinate humanitarian aid activities, and support counter-terrorism efforts, while the base in Qatar functions as a center for enhancing regional security cooperation. These bases play a critical role in enhancing regional security, supporting local forces, and promoting international cooperation.

Türkiye's international military presence spans a wide range of areas, both as part of its national defense strategy and to contribute to international peace and security efforts. Türkiye's military bases and operations make significant contributions to regional and global security, reinforcing the country's strategic role in international relations. Türkiye's contributions to international peace and security are clearly manifested through the scope of its military bases and operations. These strategic steps strengthen Türkiye's role in global peace efforts and maintain its active and constructive role in international relations. In the future, it is anticipated that the number of Türkiye's military bases may increase, and their strategic importance will further grow. Türkiye's military strategies, with their contributions to international peace, enhance both regional and global security and solidify the country's decisive role in international relations. This expanding military presence increases Türkiye's impact on international security and peace efforts and further strengthens its strategic role on a global scale.

RUSYA – UKRAYNA SAVAŞINDA TÜRKİYE’NİN DENGİ POLİTİKASI

Ali Fuat GÖKÇE¹, Mehmet Şerif ÇİÇEK²

Öz

Türkiye, Rusya - Ukrayna (Doğu - Batı) savaşında jeopolitik ve jeostratejik konumu nedeniyle bir denge politikası yürütmek zorunda kalmıştır. Rusya, sınırlarının ötesindeki etki alanlarını korumak ve Batı'nın sınırlarına baskı yapmasını engellemek için Ukrayna'ya savaş ilan etmiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği 1991 yılında dağılsa da onun halefi olan Rusya Federasyonu, geri kalan Sovyet coğrafyasında hegemonyasını koruma eğilimini sürdürmüştür. Öte yandan NATO'nun nüfuzunu genişletme ve Rusya'yı çevreleme politikası kaçınılmaz sonu getirmiştir. NATO ve Batı Bloku doğrudan silahlı bir savaşa girmese de Ukrayna'ya her türlü lojistik ve askeri desteği sağlamıştır. Bu bağlamda NATO üyesi Türkiye'nin konunun doğrudan tarafı olması bekleniyordu ancak Türkiye bu süreçte Batı'yla olan tarihi geçmişinin etkisi ve teröre karşı mücadelesindeki deneyimlerinden yola çıkarak farklı bir politika izlemiştir. Türkiye'nin enerji ve ekonomik çıkarlarının yanı sıra güvenlik nedeniyle de Rusya ile bağlarını sürdürmesi ve dengeli bir politika izlemesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rusya - Ukrayna Savaşı, Türkiye'nin Denge Politikası, Dış Politika

JEL Sınıflandırması: Y80, F42

BALANCE POLICY OF TÜRKİYE IN THE RUSSIA – UKRAINE WAR

Abstract

Türkiye had to carry out a balanced policy due to its geopolitical and geostrategic position in the Russia - Ukraine (East-West) war. Russia declared war on Ukraine to protect its hinterland and prevent The West from pressuring its borders. On the other hand, NATO's policy of expansion and suppression of Russian influence has brought about an inevitable end. Even though NATO and The Western Bloc did not directly engage in a shooting war, they provided all kinds of logistical and military support to Ukraine. In this context, Türkiye, a member of NATO, was expected to be the direct party of the issue; however, in the process, Türkiye pursued a different policy based on the influence of its historical past with The West and its experiences in the fight against terrorism. Due to energy, economic interests, and security reasons, Türkiye must maintain its ties with Russia and pursue a balanced policy.

Keywords: Russia - Ukraine War, Türkiye's Balance Policy, Foreign Policy

JEL Classification: Y80, F42

¹ Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: afgokce@gantep.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6484-8305>

² Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: mehmet_serif_cicek@hotmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4959-7763>

1. GİRİŞ

İlk olarak Turuncu Devrim’le başlayan akabinde 2013 yılının sonlarında Euromaidan protestoları ile derinleşen Ukrayna üzerindeki Rusya-Batı mücadelesinin 2014 yılında Rusya’nın Kırım’ı ilhakı ile devam etmesi, ardından Donbass savaşının yaşanması dünya kamuoyu açısından bölgesel bir çatışma ve sorun olarak görülmüştür. Süregelen çatışmalar ve sonrasında uzlaşının sağlanamaması bölgede istikrar umutlarını azaltmıştır. 2022 yılının şubat ayında Rusya yönetimi, Donetsk ve Luhansk Halk Cumhuriyetleri’ni tanıdığını ilan etmiş ardından Ukrayna’ya karşı askeri hareket başlatmıştır. Vekalet savaşının bitirilerek doğrudan savaşa girilmesi ile bölgesel bir niteliğe sahip olan Ukrayna - Rusya krizi aniden küresel bir mesele haline gelmiştir. Türkiye, sıcak savaş öncesi dönemde Ukrayna - Rusya meselesine pek fazla müdahil olmamış, Kırım’ın ilhakı meselesinde Ukrayna’nın toprak bütünlüğünü savunmuş ve ilhakı tanımayacağını ilan etmiştir (Anadolu Ajansı, 2024).2022’de savaşın patlak vermesi ile Türkiye ara-buluculuk rolünü üstlenmiştir. Batı Bloku’nun tamamıyla Ukrayna tarafında yer almasına karşın Türkiye bağımsız ve tarafsız bir siyaset izlemeyi tercih etmiştir. NATO (Kuzey Atlantik Paktı) genişlemesi ve tahıl krizi gibi küresel meselelerde ana aktör olmayı tercih etmiş ve kimi noktada Batı Bloku’nu karşısına almıştır. Rusya - Ukrayna Savaşı sadece bölgesel istikrarsızlığa neden olmamış, Batı ve Rusya arasındaki gerilimi daha da şiddetlendirmiştir. Rusya - Ukrayna Savaşı sadece iki ülke arasında bir savaş olmayıp; nedenleri, savaşa kadar olan tarihsel süreci, muhtemel sonuçlarıyla adeta küresel hesaplaşmanın alanı haline gelmiştir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Rusya - Ukrayna savaşı bölgesel dengeleri değiştirmiş ardından küresel ölçekte bir etki ortaya çıkarmıştır. Türkiye bu kriz sürecinde Ukrayna’nın toprak bütünlüğünü savunduğunu ifade ederek politik olarak desteklemiştir, Ukrayna ile askeri ticaret anlaşmaları yapmış, özellikle cephede Rusya için oldukça zarara yol açan silahlı insansız hava aracı satarak Rusya’nın karşısında yer almış gibi görünmüştür. Bunun yanında Batı Bloku’nun Rusya’ya uyguladığı yaptırımlara katılmayarak Rusya’nın yanında gibi görünen bir pozisyon almıştır. Ara-buluculuk diplomasisi yürütmüş, tahıl krizi anlaşmasında kilit rol oynamıştır. Bu çalışmada Rusya - Ukrayna Savaşı bağlamında Türk dış politikasının neden denge diplomasisi yürüttüğü sorunsalı irdelenmiştir. Çalışmanın amacı bölgesel etkilerle başlayan Rusya - Ukrayna Savaşı’nın küresel etkileri bağlamında Türkiye’nin bölgesel ve küresel rolünü açıklayıp denge politikasının gerekliliğini ortaya koymaktır.

1.2. Araştırmanın Önemi

Türkçe literatür incelendiğinde Rusya - Ukrayna Savaşı çerçevesinde Türk dış politikasının pek çok araştırmaya konu olduğu fakat bu süreçte denge politikasının ele alınmadığı görülmüştür. Meselenin görece yeni ve hala çözüm bekleyen bir problem niteliği taşıması, literatürde bu konunun kapsamlı bir şekilde incelenmesini engellemiştir. Mevcut çalışmalar, sorunun çeşitli disiplinlere hitap eden yönlerine eğilmiş olup, özellikle bu yönüyle derinlemesine bir analiz yapılmadığı gözlemlenmektedir. Dolayısıyla, söz konusu problemin disiplinler arası doğasının gerektirdiği bütüncül bir yaklaşımla ele alınmasının, literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışma, Türk dış politikasının dinamiklerinin daha kapsamlı bir şekilde analiz edilmesine ve bu politika süreçlerinin arka planında yatan faktörlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sunması bakımından önem taşımaktadır. Türk dış politikasının tarihsel, bölgesel ve küresel bağlamda incelenmesi, politika yapım süreçlerinin daha derinlemesine kavranmasını sağlayacak ve mevcut literatüre yeni bir perspektif kazandıracaktır. Dış politika, hem bölgesel hem de küresel düzeyde geniş kapsamlı sonuçlar doğuran dinamik bir yapıya sahiptir. Bu yapının doğru ve kapsamlı bir şekilde anlaşılması, yalnızca ilgili ülkelerin değil, aynı zamanda uluslararası sistemin tüm aktörlerinin yararına olacaktır. Dolayısıyla, dış politikanın karar alma

ve uygulama süreçlerinin titizlikle analiz edilmesi, bu sürecin arkasındaki tarihsel, ekonomik, siyasi ve kültürel etkenlerin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, hem akademik çevreler hem de politika yapıcılar için kritik önem taşımaktadır. Bu bağlamda, dış politikanın doğru anlaşılması, bölgesel ve küresel istikrarın sağlanması adına da hayati bir rol oynamaktadır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Nitel araştırma yöntemleri, olguların nedenlerini ve nasıl oluştuğuna dair bulguları ortaya koyma amacıyla kullanılan bilimsel araştırma teknikleridir. Nitel araştırmalar olayların sosyal yönünü araştırmakta ve neden sonuç ilişkisi kurarak olayların arka planını ortaya koymak amacındadır (Baltacı, 2019:382). Dolayısıyla sosyal ve küresel bir sorun olarak öncelikle araştırma sorusu tespit edilip tanımlanmış ve hedefler belirlenmiştir. Çalışma özü itibarıyla saha testine uygun bir konu ihtiva etmekle birlikte saha olanaklarının sınırlı ve kritik olması nedeniyle betimsel analiz yöntemi ile ele alınmıştır. Araştırma konusunun tarihsel bir arka planı olduğu için çalışmada tarihsel araştırma tekniği de uygulanmıştır. Bu kapsamda doküman analizi yapılarak, ulusal ve uluslararası düzenleme ile antlaşmalar incelenmiş, basın yayın organları taranmış, ilgili bilimsel araştırmalar incelenerek Rusya - Ukrayna savaşının arka planı ortaya konularak Türkiye’nin pozisyonu değerlendirilmiştir.

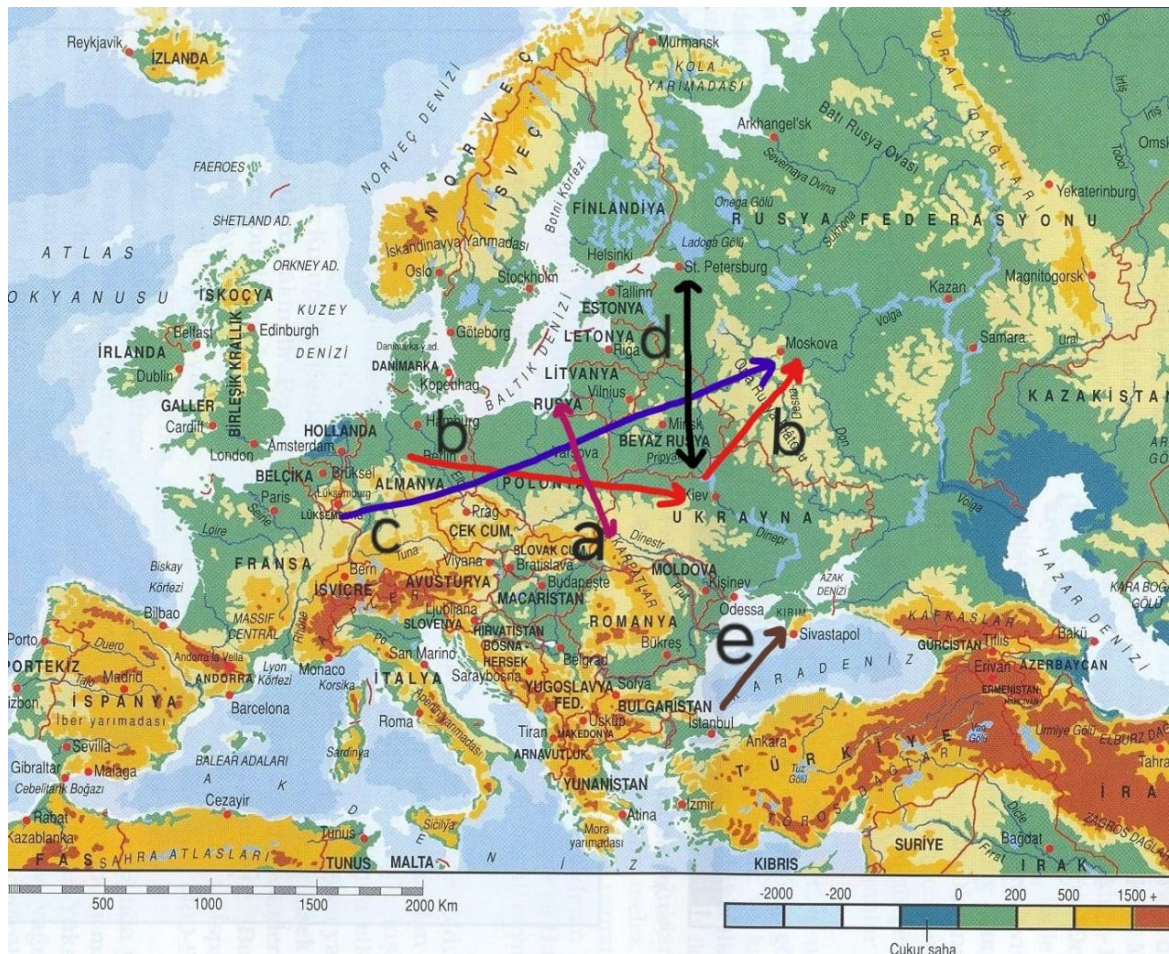
1.4. Araştırmanın Varsayımları

- Türkiye Karadeniz’de her iki ülke ile sınır komşusudur bölgedeki dengenin korunması kendi güvenliği açısından kritik öneme sahiptir.
- Türkiye diplomatik ara-buluculuk rolü ve turizm ile ticari bağlantıları nedeniyle taraflardan her hangi birisini kaybetmeyi istememektedir. Türkiye her iki ülkeden önemli sayıda turist çekmektedir.
- Türkiye savunma ve askeri alanda her iki ülke ile ilişkiler geliştirmiştir, aralarından birini seçmek durumunda kalmak istememektedir. Örneğin Ukrayna’ya insansız hava aracı başta olmak üzere askeri araç satmaktadır, Rusya’dan ise S-400 gibi batıdan tedarik edemediği hava savunma sistemi gibi stratejik bir ürün alabilmektedir.
- Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Çin Halk Cumhuriyeti ile 2030-2050’li yıllardaki muhtemel mücadelesinde Çin Halk Cumhuriyeti’ni yalnızlaştırmak ve Rusya’nın Çin Halk Cumhuriyeti’ne destek vermesini engellemek için Rusya’nın kendi sınırlarıyla meşgul olmasını sağlamak amacıyla sorunu körüklemektedir.
- ABD kendi ekseninden kopma emareleri gösteren kıta Avrupası ülkelerini NATO şemsiyesi altında tekrar birleştirmek amacıyla bir çatışma alanı istemekte bu amaçla Rusya tehdidini Ukrayna’nın NATO üyeliği sebebiyle ortaya çıkararak çatışma ortamı yaratmakta ve savaşın sürüncemede kalmasını istemektedir.
- Rusya sınırlarının ötesindeki etki alanlarını korumak ve batının sınırlarını çevrelemesini engellemek amacıyla Ukrayna’ya savaş açmıştır.
- Her ne kadar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği 1991 yılında dağılmış olsa da halefi olan Rusya Federasyonu, Sovyet bakiyesi coğrafyada hegemonyasını sürdürme eğilimine devam etmiştir.
- Türkiye ekonomik açıdan her iki ülke ile ilişkiler kurmaktadır. Rusya’dan yüksek miktarda enerji ithal etmekte, Ukrayna’dan ise tarım ve tahıl ürünü tedarik etmektedir, bununla birlikte karadeniz üzerinden yapılan deniz ticareti Türkiye için önem arz etmektedir. Türkiye, Rusya - Ukrayna (Doğu - Batı) savaşında jeopolitik ve jeo-stratejik konumu nedeniyle çıkarlarını korumak amacıyla denge siyaseti yürütmek mecburiyetinde kalmıştır.

2. TARİHİ ARKA PLAN VE SAVAŞA GİDEN SÜREÇ

Savaşların coğrafi koşullara bağımlılığı tarihsel olarak belirgin olmuştur ve günümüzde askeri harekâtların gerçekleştiği coğrafyada askeri coğrafyanın önemi artmaktadır. Bu artışın temel nedeni, savaşların daha geniş coğrafi alanlara yayılması ve farklı coğrafi özelliklerin etkisinin artmasıdır. Endüstriyel gelişmelerin askeri alanlarda kullanılması ve topyekûn savaş kavramının benimsenmesiyle savaşların boyutu hızla genişlemiştir. Bugün, savaşların organize bir şiddet içermesi ve tüm silahlı organizasyonların dâhil edilmesiyle bir ülkeyi hatta bir coğrafi bölgeyi kapsayacak ölçekte çatışmalar yaşanabilir hale gelmiştir (Kapan ve Kuşçu, 2021; Kuşçu ve Kapan, 2022: 442-443).

Rusya - Ukrayna Savaşı'nın anlaşılabilmesi için öncelikle tarihi arka planı çözümlemek gerekmektedir.

Şekil 1: Rusya - Kıta Avrupası Arasındaki Askeri Coğrafya İlişkisi.

Şekil 1’de gösterilen haritada (a) harfiyle gösterilen bölge askeri harekâtlara doğal bir engel olan Karpatlar’ın en kuzeyi ucu ile Baltık Denizi arasında kalan düz ve ovalık alan Kıta Avrupası’nı (Kuzey Avrupa Ovasını) Rusya’ya bağlayan, askeri harekât için uygun olan bir güzergâhtır. Karpat Dağları’nın engel teşkil ettiği doğu-batı istikametindeki harekâtlar için, en elverişli hat olarak haritada (a) ile gösterilen bölge tarihteki birçok askeri harekâtta kullanılmıştır. Bu sebeple Karpat Dağları’nın en kuzey ucu ile Baltık Denizi arasında kalan bu hat Rusya için kırmızıçizgi olarak değerlendirilmektedir.

Haritada (b) ile gösterilen hat İkinci Dünya Savaşı'nda Almanlar'ın doğu cephesi harekât rotasını göstermektedir. Almanlar ilk olarak Polonya'yı işgal ederek söz konusu hattı güvenceye almış

ardından Rusya’ya karşı harekâta girişmiştir. Barbarossa Harekâtı’nda en uygun istikamet Varşova - Moskova hattı olarak belirlenmiş, öncelikle Kiev alınmak istenmiş ardından Moskova hedefine doğru hareket edilmiştir (Özbalcı, 1993:32). Dolayısıyla haritada gösterilen stratejik hat doğrultusunda hareket edilmiştir. Barbarossa Harekâtı, 1941 yılında Doğu cephesinin açılmasına neden olarak, Sovyet topraklarının belirli kısımlarını ele geçirme ve Lebensraum’un doğu sınırlarını genişletme amacını taşımıştır. Coğrafyanın etkisi, bu hedeflerin belirlenmesinde belirgin olmuştur. Doğu Avrupa’nın merkezi konumunda bulunan Kalpgah bölgesinin kontrolü, Arhangelsk - Astrahan hattı boyunca uzanan Beyaz Deniz ile Hazar Denizi arasındaki stratejik alanın ele geçirilmesi ve Kafkasya petrolerine erişim gibi coğrafi hedefler belirlenmiştir. Savaş sırasında, taktik açıdan coğrafi unsurların yanı sıra alanın yüz ölçümü, derinlik ve hava koşulları gibi faktörler de stratejik öneme sahipti. Bu durum, savaşın her seviyesinde coğrafi etmenlerin ve hedeflerin öncelik kazandığını göstermektedir. Bu bağlamda, coğrafyanın savaşın temelini oluşturduğu gibi, askeri coğrafyanın ve savaş coğrafyasının belirleyici önemi vurgulanmaktadır (Kuşçu ve Kapan, 2022: 445).

Haritada (c) ile gösterilen hat Napolyon Bonapart’ın Rusya seferi istikametini göstermektedir. Rusların 1812 Vatanseverlik Savaşı olarak ifade ettiği bu sefer yine yukarıda Rusların kırmızıçizgisi olarak ifade ettiğimiz hattın doğusuna, Niemen Nehri’nin geçilmesi ile başlamıştır (Mark, 2024). Napolyon, Nieman Nehri’ni geçtikten sonra Rusya haritasına göz atarak Dinyeper ve Dvina nehirlerinin kesiştiği noktalar arasındaki mesafeyi incelemiş ve bu mesafenin yaklaşık 20 saatlik bir yolculuk gerektirdiğini belirlemiştir. Bu aralığın bir ucunda Vitebsk, diğer ucunda ise Smolensk gibi stratejik öneme sahip şehirlerin bulunduğunu saptamış ve askeri planlamasını buna göre şekillendirmiştir (Tekdemir, 2018: 95-96; Ahmet Cevdet Paşa 1309: 56-57).

Haritada (d) ile gösterilen hat ise Ukrayna’nın Rusya için önemini göstermektedir. Rusya’nın tarihi başkenti ve önemli kentlerinden biri olan St. Petersburg’dan Ukrayna’nın liman kenti olan Odessa’ya kadar (d) ile çizilen rota boyunca nehirler inmekte ve Karadeniz’den Boğazlar aracılığıyla sıcak denizlere kadar inilebilmektedir. 9. Yüzyıldan itibaren kuzey-güney istikametinde Baltık bölgesinden Varyaglar’ın bu nehirleri kullanarak Kiev üzerinden Karadeniz ve oradan Boğazlar ve Anadolu’nun Karadeniz kıyılarındaki liman kentleri vasıtasıyla Akdeniz ve Arap yarımadasına kadar olan bir ticaret yoludur. Kırım limanları, Kefe Limanı jeo-stratejik bakımdan oldukça önemli limanlardır. Yine haritada (e) ile gösterilen hat Boğazlardan Kırım’a olan stratejik rotayı işaret etmekte ve 1853-1856 Osmanlı- Rus Savaşı’nda, Rusya’nın yayılmasının önüne geçebilmek için İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya gibi Avrupa devletleri Osmanlıyı desteklemişlerdir (Birbudak, 2018: 259). Dolayısıyla batının ve NATO’nun Ukrayna’ya sarkması Ruslar açısından sınırlarının ve çıkarlarının tehdit edilmesi anlamını taşımaktadır.

Rusya tarihsel süreçte yaşanan bu gelişmelerden ders alarak Varşova Paktı’nın dağılmasından sonra kendisi için hayati önem olarak tanımladığı bu hattın doğusuna Batılı ülkelerin-NATO’nun geçmemesi için politikalar üretmeye çalışmıştır.

Berlin Duvarı’nın yıkılmasından üç ay kadar sonra 9 Şubat 1990 tarihinde Gorbaçov ile ABD temsilcisi James Baker arasında Moskova’da bir görüşme gerçekleşmiştir. Batı ve Doğu Almanya’ların birleşmesini de konu alan bu görüşmede, NATO’nun genişlememesi konusunda tarafların hemfikir olup olmaması ya da en azından Gorbaçov’un böyle bir talepte bulunması hususunda mutabakata ulaşılmıştır. Ancak bu yerine getirilmeyerek bugüne kadar NATO’nun sürekli genişlediği ve bu hususun Putin tarafından da ileri sürüldüğü ve yukarıda belirtilen hattın bu genişlemenin kırmızıçizgisi olarak belirlendiğini ifade etmek gerekmektedir (Ergin, 2022). Bu çizginin mevcut haliyle doğusunda kalan ve Rusya anakarasını ilgilendiren Belarus ve Ukrayna bulunmaktadır. Belarus’un Rusya ekseninde hareket

etmesine karşılık Turuncu Devrimlerle işbaşına gelen Ukrayna hükümeti Batı yanlısı politika izlemektedir. ABD, Ukrayna’nın NATO kartını kullanarak Rusya anakarasına doğru ilerlemesi Rusya için tarihsel gelişmeler ve olaylar ışığında günümüzde tehdit olarak algılanmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı’nın temelinde enerji kaynakları başta olmak üzere ham madde sahipliğinin olduğu gerçekliği, ardından Orta Doğu’daki istikrarsızlık, Afrika kıtasının sömürülmesi teknolojinin gelişmesiyle birlikte yeni ham madde arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte özellikle teknolojiye bağlı olarak gelişen sektörler açısından, enerji alanında değişimleri ortaya çıkarmıştır.

Uluslararası Enerji Ajansı’nın (IEA) Mart 2022 tarihinde yayınladığı “Temiz Enerji Dönüşümlerinde Kritik Minerallerin Rolü” raporunda temiz enerji teknolojileriyle, fosil yakıtla çalışan enerji sisteminin mineral gereksinimlerinin farklı olduğu belirtilmektedir. Elektrikli arabalarda kullanılan bataryaların performansının uzunluğu ve enerji yoğunluğu için lityum, nikel, kobalt, mangan, grafit gibi madenler; rüzgâr türbinleri ve elektrikli araç motorları için nadir toprak elementler; elektrik şebekesinin genişlemesi için büyük miktarda bakır ve alüminyum gereksinimi ve güneş panelleri için ise bakır, silikon ve gümüşün temiz enerjiyi sağlayacağı belirtilmektedir. Yine raporda, kritik mineral talebinin 2040 yılında 2020 yılına göre 6 kat artacağı belirtilmekte, 2040 yılında lityum talebinin 2020’ye göre 42, grafit talebi 25, kobalt talebi 21, nikel talebi 19 ve nadir toprak elementleri talebinin de 7 katına çıkacağı beklenmektedir (IRENA, 2022).

Bu rapordan da anlaşılacağı gibi gelecek on yıllarda hidrokarbon enerjiden kritik mineral enerjisi sahipliğine doğru hızlı bir geçiş politikalarının üretilmesi söz konusudur. Kritik minerallere sahip olan ülkelerin sayısının az olması ve belirli ülkelerde yoğunlaşması bu kritik minerallere sahip olmak isteyen küresel güçler arasındaki mücadeleyi şimdiden başlatmaktadır. Uluslararası Enerji Ajansı’nın (IEA) raporunda kritik minerallere sahip olan ülkelerin başında Çin Halk Cumhuriyeti’nin geldiği görülmektedir. Raporda, Çin Halk Cumhuriyeti’nin dünyanın kanıtlanmış en büyük nadir toprak elementleri rezervlerine sahip olduğu ve bu elementleri en fazla tüketen ve ihraç eden ülke olduğu, Çin Halk Cumhuriyeti’nin işleme ve ayrıştırma süreçlerinde nadir toprak elementlerinin üretiminin yüzde 90’ını tek başına kontrol ettiği görülmektedir (IRENA, 2022).

Bu gelişmeler ışığında ABD’nin küresel politikaları incelendiğinde enerji başlığının ön planda olduğu görülmektedir. ABD’nin 12 Ekim 2022 tarihli Ulusal Güvenlik Strateji Belgesinin (UGSB) üçüncü bölümünde Rusya ve Çin Halk Cumhuriyeti’ne özel başlık ayrılmış iklim ve enerji güvenliği, küresel salgınlar, gıda güvensizliği, biyolojik savunma, silahların yayılmasının önlenmesi, terörizm konularına değinilmiştir. Dördüncü bölümde Hint-Pasifik bölgesi ve politikaları, Avrupa ile olan ittifak, Orta Doğu, Afrika ve Arktik bölgesi politikalarından bahsedilmiştir. UGSB’de geleceğe yön verecek olan kritik minerallerin sahipliği ön plana satır aralarında çıkmaktadır. Dolayısıyla hidrokarbon enerjiden kritik minerallere dayalı jeopolitiğe doğru hızla ilerlendiği görülmekte ve ABD’nin de bu yönde politikalar geliştirdiği görülmektedir. Bu kapsamda hedef Çin Halk Cumhuriyeti görülmekte ve Çin’le gelecek dönemlerde girişeceği muhtemel bir mücadelede Çin’e destek verebilecek ülkeleri saf dışı bırakma ya da kendi sorunlarıyla uğraştırarak zayıflatma politikası güdülmektedir.

Bir diğer husus ise kıta Avrupa ülkeleriyle ABD arasındaki ilişki ve bu ilişkinin sürdürülüp sürdürülemeyeceği konusundaki gelişmelerdir. Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron’un NATO’nun beyin ölümü gerçekleşti açıklaması, Almanya Başbakanı Olaf Scholz’un ve öncesinde Angela Merkel’in Avrupa güvenlik mimarisinin oluşturulması için Avrupa Ordusunu kurma söylemleri ABD tarafından kıta Avrupası ülkelerinin NATO’dan kopma sinyalleri olarak algılanmıştır. ABD’nin

başta Afganistan politikası olmak üzere Irak ve diğer Orta Doğu politikalarına pek istekli yanaşmayan kıta Avrupası ABD’nin küresel politikalarından uzaklaşmak istemektedir. Ancak ABD tarafından güvenlik kavramı ön plana alınarak kıta Avrupası ülkelerini bir arada tutabilmek amacıyla Avrupa’nın merkezi sayılabilecek bir coğrafyada Ukrayna vasıtasıyla Rus tehdidi yaratılarak Avrupa toplumlarının zihinlerinde güvenlik kaygısının yaratılmasını sağlamış ve kendisinden kopmakta olan ülkeleri NATO’nun 28-30 Haziran 2022 tarihinde İspanya’nın başkenti Madrid’deki liderler zirvesinde bir araya getirmiştir. Almanya başta olmak üzere Rusya ile doğalgaz ticareti yapan kıta Avrupası ülkelerin bu enerji tedariki askıya alınarak bu ihtiyaç ABD tarafından karşılanmaya başlamıştır (Euronews, 2022; Anadolu Ajansı, 2022).

3. SAVAŞ SÜRECİ

Ukrayna’nın Rusya - Batı arasında gidip gelen politik iklimi 2013 yılında dönemin Cumhurbaşkanı V. Yanukoviç’in Avrupa Birliği ile ortaklık anlaşması imzalamak yerine Rusya ile işbirliğini tercih etmesi üzerine muhalefetin protestolarını polis şiddetiyle bastırmaya çalışması ile fiili bir isyana dönüşmüştür (Derman ve Ongarova, 2014: 12). V.Yanukoviç iktidarının protestoların sonucunda devrilmesi üzerine Batı yanlısı hükümet kurulmuş bu durum iplerin iyice gerilmesine neden olmuştur. Ukrayna’da 2012 yılında kabul edilen ‘Kolesnychenko-Kivalov Yasası’ ile Rusça gibi bazı azınlık dilleri ikinci resmi dil olarak kabul etmekteydi, 2014 yılında Ukrayna parlamentosunun yasayı iptal etmeye yönelik girişimi Rusça konuşan nüfus arasında ve Rusya’da rahatsızlık yaratmıştır. Bu girişim sonrası yaşanan olaylar silsilesi Rusya’nın Kırım’ı ilhakı ile doğrudan ilişkilendirilmektedir (Ogarkova, 2018).

İlk olarak Turuncu devrimle başlayan akabinde 2013 yılının sonlarında Euromaidan protestoları ile derinleşen Ukrayna üzerindeki Rusya - Batı mücadelesinin 2014 yılında Rusya’nın Kırım’ı ilhakı ile devam etmesi, ardından Donbass Savaşı’nın yaşanması dünya kamuoyu açısından bölgesel bir çatışma ve sorun olarak görülmüştür. Süregelen çatışmalar ve uzlaşının sağlanamaması bölgede istikrar umutlarını azaltmıştır. 2022 yılına gelindiğinde Rusya, Ukrayna sınırına 100 binden fazla asker konuşlandırmış ve Donbass bölgesindeki ayrılıkçıları en üst seviyede desteklemeye başlamıştır. Rusya, Belarus ile birlikte ‘Birleşik Kararlılık’ adı verilen ortak tatbikat için asker konuşlandırıdığını açıklamış fakat Batı buna inanmamış, buna karşılık olarak Batılı devletler Ukrayna’yı askeri olarak donatmaya ve eğitmeye hız vermişlerdir. 15 Şubat 2022’de Ukrayna başkent Kiev’de ‘Birlik Yürüyüşü’ eylemi düzenlemiş Rusya’nın Ukrayna sınırında yaptığı tatbikatlar ve eğitimler savaş hazırlığı olarak görülmüştür. NATO ülkeleri karşılık olarak Ukrayna’ya ekonomik ve doğrudan askeri yardımları arttırmışlardır (BBC, 2022). 2022 yılının Şubat ayında Rusya, Donetsk ve Luhansk Halk Cumhuriyetlerini tanıdığını ilan etmiş ardından 24 Şubat 2022’de Ukrayna’ya karşı doğrudan askeri harekât başlatmıştır (Independent, 2024). Vekâlet savaşının bitirilerek doğrudan savaşa girilmesi ile bölgesel bir niteliğe sahip olan Ukrayna - Rusya krizi aniden küresel bir mesele haline gelmiştir. Türkiye, sıcak savaş öncesi dönemde Ukrayna - Rusya meselesine pek fazla müdahil olmamış, Kırım’ın ilhakı meselesinde Ukrayna’nın toprak bütünlüğünü savunmuş ve ilhakı tanımayacağını ilan etmiştir. 2022’de savaşın patlak vermesi ile Türkiye ara-buluculuk rolünü üstlenmiştir.

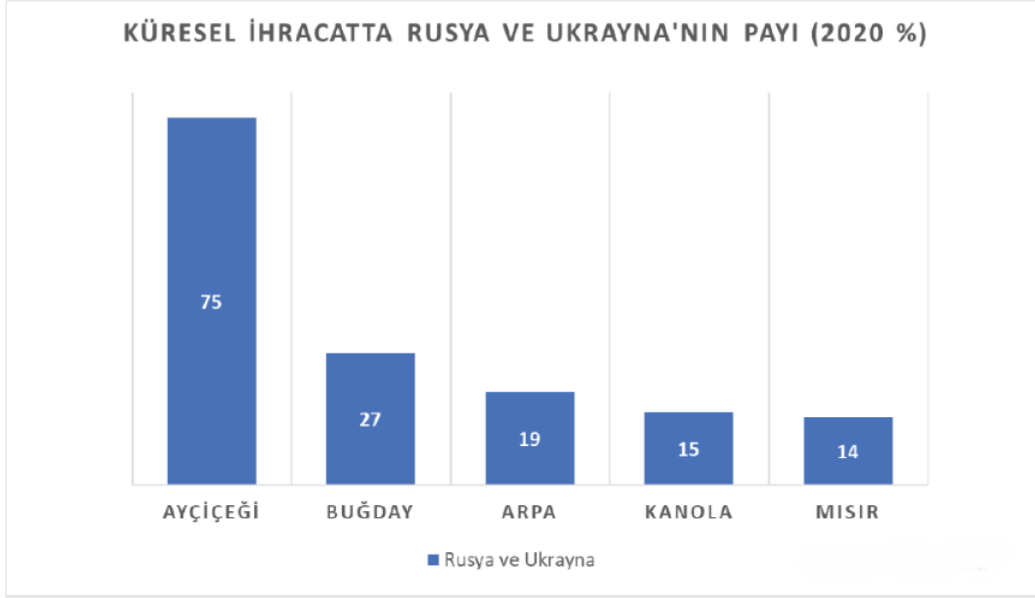
Batı Bloku’nun tamamıyla Ukrayna tarafında yer almasına karşın Türkiye politikasını bağımsız inşa ederek tarafsız bir pozisyonda kalmıştır. Türkiye, NATO’nun resmi bir kararı olmamakla birlikte, bir NATO ülkesi olmasına rağmen birlik ülkelerinin Rusya’ya uyguladığı yaptırımlara katılmamıştır. Bunun sebepleri arasında ABD’nin terör örgütü PKK’ya verdiği destek, Türkiye’de darbe girişiminde bulunan FETÖ terör örgütü elebaşını iade etmemesi, Türkiye’ye ekonomik yaptırımlar, F-35 projesinden çıkarılması, ABD’nin Irak ve Suriye politikası, sözde Ermeni soykırımı konusunda

izlediği politika, Yunanistan’la olan ilişkiler, Ege adaları, Kıbrıs konusundaki politikası ve Türkiye’yi kendi politikaları ekseninde hareket ettirme çabası ve bu politikaların Türkiye’nin bekasını tehdit etmesi gibi hususlardır. Türkiye NATO müttefiki ABD’nin bu politikalarını kendisine yönelik tehdit olarak algılayarak Rusya’yı yanında tutma çabası kapsamında denge politikasına yönelmiştir. Türkiye Batılı müttefiklerinin tersine Rusya ile ilişkilerini olumlu yönde geliştirmiş Karadeniz bölgesinin istikrarını koruma ve gerilimi arttırmaya müsaade etmeme yönünde irade göstermiştir.

NATO genişlemesi ve tahıl krizi gibi küresel meselelerde ana aktör olmayı tercih etmiş ve kimi noktada Batı Bloku’nu karşısına almıştır. Rusya - Ukrayna Savaşı bölgesel istikrarsızlığa neden olurken, küresel anlamda da istikrarsızlığın sinyalleri görülmüştür. Rusya - Ukrayna Savaşı sadece iki ülke arasında bir savaş olmayıp; nedenleri, savaşa kadar olan tarihsel süreci, muhtemel sonuçlarıyla adeta küresel hesaplaşmanın alanı haline gelmiştir.

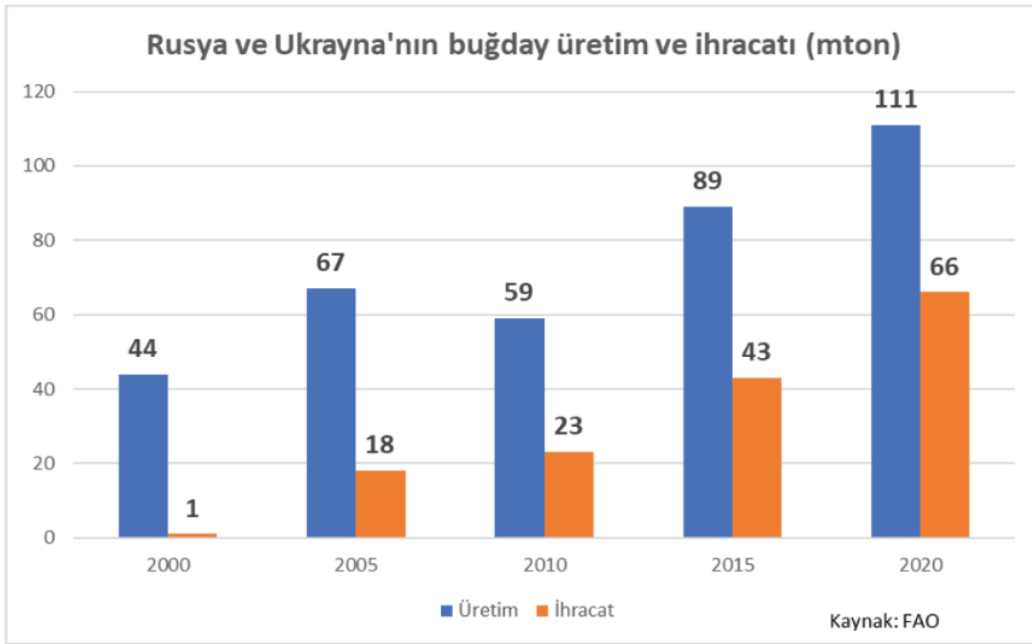
Henüz çatışmalar Donbass bölgesi ile sınırlı iken 31 Temmuz 2014 tarihinde Belarus’un başkenti Minsk’te Rusya, Ukrayna ve AGİT (Türkiye ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) temsilcilerinin katıldığı barış görüşmeleri yapılmış 5 Eylül 2014’te taraflar anlaşmaya varmış fakat antlaşma akamete uğramış ve çatışmalar tekrar başlamıştır. Bunun üzerine 2015 yılında ilk anlaşmadaki görüşmecilere ek olarak Fransa ve Almanya’nın da katıldığı Minsk 2 görüşmeleri yapılmış fakat bu antlaşma da sorunu çözmemiştir (Koçak, 2015: 20-21).

Antalya Diplomasi Formu açılışında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Türkiye’nin ara buluculuk rolüne atıfta bulunmuş ve foruma şu cümleleri ifade ederek başlamıştır: “*Tüm insanlığın sağlık kriziyle boğuştuğu sancılı bir dönemde Antalya’dan verdiğimiz barış, diyalog ve dayanışma mesajlarının foruma çok ayrı bir anlam kattığına inanıyorum. 2. Antalya Diplomasi Forumuna gösterilen teveccüh, forumun zaman içinde küresel diplomasinin kalbinin attığı bir zemine dönüşmesi temennimizin kısa sürede gerçeğe dönüşeceğine işaret ediyor. Rusya ve Ukrayna krizinin ardından iki ülke arasındaki ilk üst düzeyli temasın dışişleri bakanları seviyesinde dün burada gerçekleşmiş olması, forumun amacına ulaşmaya başladığını gösteriyor. Forumu iştirak eden devlet ve hükûmet başkanları, ülke temsilcileri ve diğer misafirlerimizin oturumlara yapacakları katkılar yanında, aralarında tesis edecekleri güçlü diyalogu da önemli görüyorum*” (TCCB, 2022). İfade edildiği üzere Ukrayna - Rusya Savaşı’nın başlangıcından sonra ilk üst düzey diplomatik temas Türkiye’nin ara-buluculuğu ile gerçekleştirilmiştir.

Grafik 1. Küresel İhracatta Rusya ve Ukrayna’nın Payı (Türkiye İnsani Çalışmalar Yıllığı, 2022)

Grafik 1, 2020 yılında dünya genelinde tarım ürünlerinin ihracatında Rusya ve Ukrayna'nın önemini göstermektedir. Ayçiçeği (ayçiçeği, ayçiçeği yağı ve küspesi) ihracatının %75'i, buğdayın %27'si, arpanın %19'u ve mısırın %14'ü bu iki ülke tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu veriler, Rusya ve Ukrayna'nın dünya piyasalarında tarım ürünleri açısından belirleyici bir rol oynadığını ve savaş durumunda bu ülkelerde yaşanan herhangi bir kısıtlamanın küresel gıda, gübre ve enerji fiyatlarını etkileme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

Grafik 2. Rusya ve Ukrayna’nın Buğday Üretim ve İhracatı (Türkiye İnsani Çalışmalar Yıllığı, 2022; FAO, 2021)

Grafik 2, Rusya ve Ukrayna'nın son on yılda buğday üretimindeki artışını göstermektedir. Rusya'da 2000 yılında 34 milyon ton olan buğday üretimi, 2020'de 84 milyon tona yükselmiştir. Benzer şekilde, Ukrayna'da buğday üretimi 10 milyon tondan 25 milyon tona çıkmıştır. Toplamda, 44 milyon ton olan üretim miktarı 111 milyon tona ulaşmıştır. Bu artışlar, Rusya ve Ukrayna'nın buğday üretimindeki büyük artışlarını ve ihracat kapasitelerini vurgulamaktadır. Bazı yıllarda Rusya'dan 60 milyon tona kadar ve Ukrayna'dan 25 milyon tona kadar buğday ihracatı gerçekleşmiştir. Bu veriler, Rusya ve Ukrayna'nın dünya piyasalarında önemli birer buğday ihracatçısı haline geldiğini ve bu ülkelerin buğday üretimindeki artışın ihracatı teşvik ettiğini göstermektedir.

Ukrayna ve Rusya'daki ihracat kesintileri, küresel gıda piyasasında krize neden olabilecek potansiyele sahiptir. Ukrayna ve Rusya'nın ihraç edemedikleri tahıl ürünleri, gübre ve diğer gıda ürünlerini ihtiyaç halinde olan alıcılara satma olanağını sağlayan Birleşmiş Milletler (BM) ve Türkiye önderliğindeki taraf ülkelerle imzalanan tahıl koridoru anlaşması, dışsal bir pozitif etki olarak değerlendirilebilir. 22 Temmuz 2022 tarihinde imzalanan bu anlaşmanın, küresel tarımsal piyasalardaki krize karşı bir önlem olarak işlev görebileceği düşünülebilmektedir (Özocaklı, 2022: 40).

4. DURUM VE BEKLENTİLER

Mevcut durumda Rusya'nın zayıflatılması amacıyla çatışma devam ettirilmektedir. Beklenti, ABD'nin Çin Halk Cumhuriyeti ile olan mücadelesinde istediği noktaya gelene kadar savaşın devam edeceği öngörülmektedir. ABD'nin Çift Cepheli Büyük Güç Rekabeti Stratejisine göre ABD, hem Rusya hem de Çin'i önemli küresel rakipler olarak görmektedir. Bu nedenle, Rusya'nın Ukrayna savaşında yıpratılması, ABD'nin odaklanabileceği bir Çin mücadelesi için alan açmaktadır. Bu çift cepheli strateji, ABD'nin Avrasya'daki etkisini koruma çabası olarak değerlendirilmektedir (Mearsheimer, 2001:29-31; Walt, 1987:5-7). Rusya'nın zayıflatılması, ABD'nin küresel stratejisinin bir parçası olarak, özellikle Çin ile olan uzun vadeli rekabetinde önemli bir aşamadır. Bu bağlamda, çatışmaların sürmesi, Rusya'nın maliyetlerini artırarak zayıflatılması ve ABD'nin Çin'e odaklanma sürecinin hızlandırılması şeklinde bir strateji izlenmektedir. Çatışmaların ne kadar süreceği ya da hangi noktada sonlanacağı belirsiz olmakla birlikte, Rusya'nın zayıflaması ABD'nin Çin ile olan rekabetine daha fazla odaklanabilmesini sağlayacaktır. ABD'nin Çin ile olan mücadelede stratejik hedeflerine ulaşana kadar bu durumun devam edeceği öngörülmektedir. Bunun yanına Ukrayna bağımsız bir devlet olarak topraklarını koruma güdüsüyle savaşı sürdürmektedir.

Rusya'ya yaptırım uygulamadığı için Türkiye'ye karşı sınırlı baskılar devam edecektir. Batı'nın Türkiye üzerindeki baskılarını sınırlı tutmasının en önemli nedeni, Türkiye'nin stratejik bir "tek kapı" olarak rolünü sürdürmesinin Batı için değerli olmasıdır. Batı, Türkiye'yi Ukrayna-Rusya geriliminde bir denge unsuru olarak kabul etmektedir. Eğer Batı Türkiye'ye aşırı baskı uygularsa, bu, Türkiye'nin arabuluculuk rolünü kaybetmesine ve dolayısıyla Batı'nın stratejik çıkarlarına zarar vermesine neden olabilir (Karabekir, 2020: 213-215). Türkiye'nin, özellikle Rusya'ya yönelik yaptırımlara katılmaması, Batılı ülkeler tarafından daha az zararlı stratejik bir sorun olarak görülmektedir. Fakat NATO üyesi olan Türkiye'nin bu tutumu, Rusya'nın uluslararası arenada daha az izole olmasına ve ekonomik açıdan nefes almasına neden olabilmektedir. Bu durum, Batı'nın yaptırımlarla ulaşmak istediği hedefleri zayıflatacağı için Türkiye üzerinde baskıların artırılması olasıdır. Türkiye'nin dış politikasına realist bir perspektiften bakıldığında, devletin ulusal çıkarları doğrultusunda hareket ettiği görülmektedir. Türkiye, coğrafi konumu ve enerji güvenliği gibi konular nedeniyle Rusya ile stratejik ilişkiler geliştirmiştir. Rusya, Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacının büyük bir kısmını karşılayan önemli bir enerji tedarikçisi konumundadır. Ayrıca, iki ülke arasındaki ticaret, turizm ve savunma işbirliği gibi alanlar Türkiye için ekonomik ve stratejik öneme sahiptir. Bu pragmatik yaklaşım, Türkiye'nin Batı'dan gelen yaptırım

taleplerine karşı mesafeli bir duruş sergilemesine neden olmuştur. Türkiye'nin bu denge politikası, hem NATO müttefikleriyle ilişkilerini sürdürmek hem de Rusya ile işbirliğini korumak üzerine kuruludur. Ancak bu pozisyon, Türkiye'yi Batı'dan gelebilecek ekonomik ve diplomatik baskılarla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu baskılar, Batılı finans kurumlarına erişim kısıtlamaları, ABD'nin CAATSA (Amerika'nın Hasımlarıyla Yaptırımlar Yoluyla Mücadele Etme Yasası) kapsamındaki yaptırımlar ya da AB'nin çeşitli ekonomik tedbirleri şeklinde ortaya çıkabilecektir.

Mevcut durumda kıta Avrupa ülkeleri Ukrayna'ya askeri ve mali yardım konusunda isteksizdir. Kıta Avrupa'sı ülkelerinin Ukrayna'ya askeri ve mali yardım konusunda isteksiz olmasının temelinde, ekonomik kaygılar, enerji bağımlılığı, kamuoyu baskıları ve jeopolitik riskler yatmaktadır. Avrupalı liderler, Ukrayna'ya yönelik yardımları artırmanın doğurabileceği sonuçları dikkatli bir şekilde tartmakta, Rusya ile olası bir doğrudan çatışmadan kaçınma eğilimindedirler. Bu durum, Avrupa ülkeleri arasında Ukrayna'ya yönelik yardımların sınırlı kalmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, ABD'nin daha fazla baskı uygulaması ya da Rusya'nın çatışmada ilerleme kaydetmesi gibi etkenler, Avrupa'nın Ukrayna'ya yönelik politikalarını değiştirebilecektir. Ancak mevcut durumda kıta Avrupa'sı, Rusya ile doğrudan bir çatışmadan kaçınarak, ekonomik yaptırımlar ve diplomatik girişimlerle çatışmanın çözümünü aramaya devam etmektedir.

Türkiye denge politikası ile her iki tarafla görüşebilen bir ülke olarak barışa katkı sağlayacak en önemli aktördür. Türkiye'nin jeopolitik konumu, Karadeniz'e kıyısı olan bir ülke olarak Rusya ve Ukrayna arasındaki coğrafi ve stratejik dengelyi doğrudan etkilemektedir. Bu durum, Türkiye'ye çatışmanın doğrudan tarafı olmadan etkili bir ara-bulucu rolü üstlenme imkânı vermektedir. Türkiye'nin bu denge politikası, tahıl koridoru anlaşması gibi kritik diplomatik başarılar elde etmesine de olanak sağlamıştır. Türkiye'nin denge politikası, onu Ukrayna-Rusya savaşı ve diğer uluslararası krizlerde barışa katkı sağlayabilecek en önemli aktörlerden biri haline getirmiştir. Realist ve pragmatist bir dış politika benimseyen Türkiye, hem diplomatik görüşmelerin sürdürülmesine hem de insani krizlerin hafifletilmesine yönelik önemli roller üstlenerek uluslararası barış çabalarına katkı sunmaktadır. Bu pozisyon, Türkiye'yi gelecekte de uluslararası ara-buluculuk ve barış inşası süreçlerinde kritik bir aktör olarak tutacaktır. Antalya Diplomasi Forumu ve İstanbul Görüşmeleri ile Türkiye bu adımı atmıştır. Türkiye'nin denge politikasının önemi tahıl koridoru projesinde ortaya çıkmıştır. Türkiye, Ukrayna-Rusya Savaşı sırasında tarafsız bir ara-bulucu rolü benimseyerek hem NATO üyesi olarak Batı ittifakıyla bağlarını korumuş hem de Rusya ile ikili ilişkilerini sürdürebilmiştir. Bu denge politikası, Türkiye'nin bölgesel güç olarak kendi çıkarlarını koruma ve çatışmanın olumsuz yansımalarını minimize etme çabasının bir yansımasıdır." (Dinçel, 2023: 78).

Savaşın Karadeniz'e yayılmamasında ve durumun istikrarlı kalmasında Türkiye'nin denge politikası etki etmiştir. Türkiye, 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni savaşın Karadeniz'e yayılmasını önlemek için etkin bir şekilde kullanmıştır. Sözleşme, Türkiye'ye, savaş zamanında Boğazları kontrol etme ve Karadeniz'de savaş gemilerinin geçişini sınırlama hakkı tanımaktadır. Türkiye, bu hukuki çerçeveyi kullanarak Karadeniz'e yabancı savaş gemilerinin girişini engellemiş ve bölgedeki askeri tırmanışı önlemiştir. Bu durum, Türkiye'nin tarafsızlık ilkesiyle uyumlu bir denge politikası izlediğini ve Karadeniz'in bir çatışma alanı haline gelmesini engellediğini göstermektedir. Türkiye'nin Karadeniz'e kıyısı olan bir ülke olarak bölgedeki güvenlik ve istikrarı doğrudan etkileme kapasitesi yüksektir. Türkiye, Ukrayna ve Rusya ile olan ilişkilerini dengede tutarak, Karadeniz'in bir çatışma alanı olmasını engellemiş ve bu dengelyi bölgesel istikrarın korunması için kullanmıştır. Türkiye'nin NATO üyesi olması ve Rusya ile ekonomik ve enerji ilişkilerini sürdürmesi, iki taraf arasında bir denge sağlayarak Karadeniz'deki askeri gerilimlerin kontrol altında tutulmasına katkı

sağlamıştır. Türkiye, Ukrayna-Rusya Savaşı boyunca 'çok yönlü' bir politika izleyerek, Batı ile bağlarını güçlü tutarken aynı zamanda Rusya ile olan ekonomik ve enerji ilişkilerini sürdürebilmiştir. Bu politika, Türkiye'nin hem bölgesel bir aktör olarak güvenliğini koruma hem de küresel güç dengesindeki yerini belirleme açısından kritik bir tercih olarak öne çıkmaktadır (Güller, 2023: 145).

5. SONUÇ

NATO ve Batı Bloku her ne kadar doğrudan sıcak savaşa girişmemiş olsalar dahi Ukrayna'ya lojistik ve askeri açıdan her türlü desteği sağlamaktadır. Bu bağlamda NATO üyesi olan Türkiye'nin meselenin doğrudan tarafı olması beklenmiştir, oysa yaşanan süreçte Türkiye, Batı'yla olan tarihsel geçmişinin etkisi ve terörle mücadele sürecinde yaşadığı deneyimlerden yola çıkarak farklı bir politika yürütmüştür.

Türkiye'nin uzun yıllar süren terörle mücadelesinde müttefiki olan ABD ve kimi NATO üyesinin doğrudan veya dolaylı olarak YPG/PKK terör örgütlerini desteklemesi sorunlu bir ilişki ve güven problemi yaşanmasına neden olmuştur. Güvenlik gerekçelerinin yanında enerji ve ekonomik çıkarlar nedeniyle Türkiye, Rusya ile bağıni koparmamak ve dengeli bir politika yürütmek zorundadır.

Rusya-Ukrayna Savaşı'ndan sonra politik olarak batı yönü neredeyse tamamen kapanan Rusya, Türkiye ile yaşadığı sorunları arka plana atıp aynı şekilde ehven bir politikaya dönmek zorunda kalmıştır. Suriye krizinde yaşanan anlaşmazlıklar göz ardı edilerek kazan kazan formülü uygulanmaya çalışılmıştır. Enerji bakımından Türkiye'nin dışa bağımlı olması doğal kaynak zengini Rusya ile bağıni koparamamasının bir başka makul gerekçesidir.

Dolayısıyla Türkiye'nin Rusya - Ukrayna Savaşı'nda tarafsızlığını korumaya çalışması rasyonel bir gerekliliğin sonucudur. Çok radikal gelişmeler yaşanmadığı müddetçe bu durumun süreceği düşünülmektedir. Türkiye'nin askeri gücünü arttırması ve doğal kaynaklarının zenginleşmesi ile kendine yetebildiği bir güce kavuşması sonucunda bu bağımlılık kaynaklı politikalarının bağımsız politikalara evirileceği düşünülmektedir.

Etik Beyan

'Rusya - Ukrayna Savaşında Türkiye'nin Denge Politikası' başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmet, C. P., (1309). *Tarih-i Cevdet*, Cilt X, Dersaadet.
- Anadolu, A., (26/03/2022). ‘ABD, Avrupa’ya daha fazla doğal gaz gönderecek’, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-avrupaya-daha-fazla-dogal-gaz-gonderecek/2545624>, Erişim Tarihi: 25/05/2024.
- Anadolu, A., (16/03/2023). ‘Türkiye Kırımın yasa dışı ilhakını tanımadığını yineledi’, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-kirimin-yasa-disi-ilhakini-tanimadigini-yineledi/2847086>, Erişim Tarihi: 15/02/2024.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- BBC, (20/01/2022). ‘Ukrayna-Rusya Krizi: Sınırdaki Son Durum Ne, Gerilim Nasıl Tırmandı?’, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60047078>, Erişim Tarihi: 15/09/2024).
- Birbudak, T. S., (2018). 1853-1856 Kırım Harbi’nde Osmanlı - Avusturya İlişkileri, *Belleten*, 82, 241-264.
- Derman, G. S. ve Ongarova, Y., (2014). Ukrayna’da Siyasi Kriz, *Karadeniz Araştırmaları*, 42(42), 11-23.
- Dinçel, A., (2023). *Ukrayna Rusya Savaşı ve Alınan Dersler*, Cinius Yayınları, İstanbul.
- Ergin, S. (10/09/2022). ‘ABD’den NATO genişlemesi konusunda gecikmiş bir özeleştirisi’, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sedat-ergin/abdden-nato-genislemesi-konusunda-gecikmis-bir-ozelestiri-42134925>, Erişim Tarihi: 26/05/2024.
- Euronews, (12/10/2022). ‘Almanya, Putin’in Kuzey Akım 2’den doğal gaz sevkiyatına başlama teklifini reddetti’, <https://tr.euronews.com/2022/10/12/almanya-putinin-kuzey-akim-2den-dogal-gaz-sevkiyatina-baslama-teklifini-reddetti>, Erişim Tarihi: 26/05/2024.
- FAO, (2021). The State of Food Security and Nutrition in the World, <https://www.fao.org/publications/sofi/2021/en/>, Erişim Tarihi: 21/06/2024.
- Güller, M. A., (2023). *Ukrayna- Tarih Yapan Savaş*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul.
- Independent, (24/02/2022). ‘Rusya Askeri Harekât başlattı’, <https://www.indyturk.com/node/476256/d%C3%BCnya/rusya-askeri-harekat-ba%C5%9Flatl%C4%B1-ukraynan%C4%B1n-bir%C3%A7ok-b%C3%B6lgesinde-patlama-sesleri>, Erişim Tarihi: 16/02/2024.
- IRENA. (2020). International Renewable Energy Agency, Global Energy Transformation: A Road Map To 2050 (2020 Edition), https://www.irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2020/Apr/IRENA_Global_Renewables_Outlook_2020.pdf, Erişim Tarihi: 26/05/2024.
- Kapan, K., ve Kuşçu, Ö. E., (2021). Kavramsal ve tarihsel açıdan askeri coğrafya: Coğrafya mı? Jeopolitik mi?, *Türk Coğrafya Dergisi*, (78), 145-154.

- Gökçe, A. F. & Çiçek, M. Ş. (2025). Rusya – Ukrayna Savaşında Türkiye’nin Denge Politikası. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27 (48): 579-593.
- Karabekir, H., (2020). *Türkiye’nin Dış Politikası: Küresel Yönelimler ve Yeni Zorluklar*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Koçak, M., (2015). *Bölgesel çatışmadan küresel krize Doğu Ukrayna*, SETA Yayınları, Ankara.
- Kuşcu, Ö. E., ve Kapan, K. (2022). Askeri coğrafyada jeostratejik koşulların mekânsal kullanımı, *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, 12(14), 439-454.
- Mark, H. W., (24/08/2023). ‘Napolyon’un Rusya Seferi [Napoleon's Invasion of Russia]’, (Çev. N. Karaben), World History Encyclopedia, <https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-22111/napolyonun-rusya-seferi/>, Erişim Tarihi: 01/04/2024.
- Mearsheimer, J. J., (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*, W.W. Norton & Company, New York.
- Ogarkova, T., (12/03/2018). ‘The Truth Behind Ukraine’s Language Policy’, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/the-truth-behind-ukraine-s-language-policy/>, Erişim Tarihi: 15/09/2024.
- Özbalcı, B., (1993). ‘*Alman-Rus Harbi Doğu Seferi (22 Haziran 1941-15 Aralık 1944)*’, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul.
- Özocaklı, D., (2022). ‘*Rusya’nın Ukrayna’ya Askeri Saldırısının Küresel Buğday Fiyatlarına Etkisi: GARCH Yöntemi*’, Editor Doç. Dr. Halil KAMIŞLI, Research in Social Sciences, Volume II, Duvar Yayınları, Ankara.
- TCCB, (2022). Antalya Diplomasi Forumu, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/136020/antalya-diplomasi-forumu-nda-yaptiklari-konusma>, Erişim Tarihi: 15/03/2024
- Tekdemir, A. (2018). Napolyon’un Moskova seferi, 1812, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 91-113.
- Türkiye İnsani Çalışmalar Yıllığı. (2022). “Tahıl Koridoru ve Önemi”, <https://yillik.kizilayakademi.org.tr/tahil-koridoru-ve-onemi/>, Erişim Tarihi: 20/03/2024.
- Walt, S. M., (1987). *The Origins of Alliances*, Cornell University Press, Ithaca.

Extended Abstract

Balance Policy of Türkiye In The Russia - Ukraine War

The Russia-West struggle over Ukraine, which first started with the Orange Revolution and then deepened with The Euromaidan Protests in late 2013, continued with Russia's annexation of Crimea in 2014, and then the Donbass War was seen as a regional conflict and problem for the world public opinion. Ongoing conflicts and the failure to reach consensus have diminished the hopes for stability in the region. In February 2022, Russia declared that, it recognized the Donetsk and Luhansk People's Republics and then launched military action against Ukraine. With the end of the proxy war and the entry into a direct war, the Ukraine-Russia crisis, which had a regional, suddenly became a global issue. In this study, the problematic of why Turkish foreign policy pursues balance diplomacy in the context of the Russia-Ukraine War is examined. The aim of the study is to reveal the necessity of a balance policy by revealing Türkiye's regional and global role in the context of the global effects of The Russia-Ukraine War, which started with regional effects.

Qualitative research method was used in this study. Qualitative research methods are scientific research techniques used to reveal the reasons for phenomena and how they occur. First, the research question was identified and defined and the objectives were determined. Since the study essentially does not contain a subject suitable for field testing, it was handled with the descriptive analysis method. Since the research subject has a historical background, historical research technique was also applied in the study. In this context, document analysis was made, national and international regulations and agreements were examined, press media were scanned, relevant scientific research was examined, the background of The Russia-Ukraine War was revealed and Türkiye's position was evaluated. The subject was limited by examining a 10-year period, taking the period between 2014 and 2024 as the time limit for the research.

The findings of this study are as follows; Türkiye had to carry out a balance policy due to its geopolitical and geostrategic position in the Russia-Ukraine (East-West) War. Russia declared war on Ukraine to protect its hinterland and prevent the West from pressuring its borders. Although the Union of Soviet Socialist Republics dissolved in 1991, its successor, the Russian Federation, continued its tendency to maintain its hegemony in the old Soviet geography. On the other hand, NATO's policy of expansion and suppression of Russian influence has brought about the inevitable end. Even though NATO and the Western Bloc did not directly engage in a shooting war, they provided all kinds of logistical and military support to Ukraine. In this context, Türkiye, a member of NATO, was expected to be the direct party of the issue, however, in the process, Türkiye pursued a different policy based on the influence of its historical past with the West and its experiences in the fight against terrorism. Due to energy and economic interests as well as security reasons, Türkiye must maintain its ties with Russia and pursue a balanced policy. Russia, whose western front was almost completely closed politically after the Ukrainian war, had to put the problems it had with Türkiye in the background and return to a similarly benign policy. Ignoring the disagreements in the Syrian crisis, a win-win formula was tried to be implemented. Türkiye's dependence on foreign sources of energy is another reasonable reason why it cannot sever its ties with Russia, which is rich in natural resources. Therefore, Türkiye's efforts to maintain its neutrality in The Russia-Ukraine War are the result of a rational necessity. It is thought that this situation will continue unless very radical developments occur. It is thought that these dependency-based policies will evolve into independent policies as Türkiye increases its military power and becomes self-sufficient by enriching its natural resources.

BİLİNÇLİ FARKINDALIĞIN PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE PSİKOLOJİK SERMAYENİN ARACILIK ROLÜ

Ayşe YAVUZ¹

Öz

Günümüzde iş yaşamında sıklıkla kullanılan bir kavram olan bilinçli farkındalık bireyin kendini yargılamadan, olumsuz durumlardan kaçmadan dikkatini toplayabilmesi ve odaklanabilmesi durumudur. Psikolojik iyi oluş mutluluk ile doğru orantılıdır. İyi oluş seviyeleri yüksek olan çalışanların performans düzeyleri de yüksek olduğundan örgütler açısından önem arz etmektedir. Psikolojik sermaye kişinin zorluklarla baş edebilmesi, tüm olaylara karşı iyimser olup geleceğe umutla bakması ve bireyin başarılı olabileceğine dair inancıdır. Bu araştırmanın amacı, psikolojik sermayenin (aracı değişken) bilinçli farkındalık (bağımsız değişken) ve psikolojik iyi oluş (bağımlı değişken) arasındaki ilişkide aracı rolü üstlenip üstlenmediğinin ortaya konulmasıdır. Bununla birlikte değişkenler arasındaki ilişkilerin açıklanması da amaçlanmıştır. Araştırma evrenini Konya ili organize sanayi bölgesinde otomotiv yedek parça imalatı çalışanları oluşturmaktadır. Araştırmada verilerin toplanmasında anket yönteminden yararlanılmıştır. Verilerin analizi için SPSS ve SPSS makro programları kullanılmıştır. Yapılan analizler neticesinde psikolojik sermaye olgusunun bilinçli farkındalık ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide aracı role sahip olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik İyi Oluş, Bilinçli Farkındalık, Psikolojik Sermaye
JEL Sınıflandırması: M10, M12, M19

THE MEDIATING ROLE OF PSYCHOLOGICAL CAPITAL IN THE EFFECT OF MINDFULNESS ON PSYCHOLOGICAL WELL-BEING

Abstract

Mindfulness, which is a concept frequently used in business life today, is the state of being able to focus and concentrate on oneself without judging oneself or avoiding negative situations. Psychological well-being is directly proportional to happiness. Since employees with high levels of well-being have high performance levels, it is important for organizations. Psychological capital is the individual's ability to cope with difficulties, to be optimistic about all events, to look to the future with hope and to believe that the individual can be successful. The objective of this study is to investigate whether psychological capital (mediating variable) is mediator in the relationship between mindfulness (independent variable) and psychological well-being (dependent variable). In addition, it is also aimed to explain the relationships between the variables. The research population consists of automotive spare parts manufacturing employees in the organized industrial zone of Konya province. Survey method was used to collect the data in the research. SPSS and SPSS macro programs were used for data analysis. As a result of the analysis, it was revealed that psychological capital plays a mediating role in the relationship between mindfulness and psychological well-being.

Keywords: Psychological Well-Being, Mindfulness, Psychological Capital
JEL Classification: M10, M12, M19

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Taşkent Meslek Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, e-posta: ayseyavuz@selcuk.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0003-2103-7833>

1. GİRİŞ

İşletmelerin günümüz rekabet şartlarında varlıklarını sürdürebilmeleri ve değişen şartlara uyum sağlayabilmelerinde çalışanların katkısı oldukça önemlidir. Güçlü insan kaynaklarına sahip işletmeler örgütsel sonuçlara ulaşmada daha başarılı olmaktadır. Bu nedenle örgütler yetenekli insan kaynaklarını elde tutabilecek politikalara ihtiyaç duyar. Çalışanlar örgütlerde taklit edilemeyen, ikame edilemeyen, değerli, sürdürülebilir rekabet unsuru konumundadır. Örgüt yöneticileri insan kaynağının işletmelerde gerçek gücü temsil ettiğinin farkına varmışlardır. Bu sebeple örgütlerin başarıya ulaşabilmesinin çalışanların moral, motivasyonlarının yüksek olması, bağlılık ve tatminlerinin yüksek olması gibi durumlarla bağlantılı olduğunun bilincindedirler. Bunun içinde çalışanların kapasitelerinin farkında olmaları sağlanmalı, psikolojik durumları iyileştirilmeli, yetenekleri geliştirilmeli ve onlara ilerlemeleri için fırsatlar tanınmalıdır.

Bireyler iş yaşamlarında sürekli stres altında çalışmaktadırlar. Bilinçli farkındalık kavramı bireylerin günlük yaşamdaki stres vb. gibi birçok zorluğu kabul edip duygularını yönetebilme durumu için kullanılmaktadır. Bilinçli farkındalık bireye zor koşullarda ne istediğini bilen daha net bir tutum sergilemesi konusunda yardımcı olur. Bilinçli farkındalık bireylerin hem gündelik yaşantılarında hem de iş hayatlarında alıcılarının tam olarak açık olmasını sağlayan, bireyleri daha aktif hale getiren bir beceridir. Bilinçli farkındalıkları yüksek bireylerin iş yaşamlarında daha olumlu tutum ve davranış sergileyeceği, olumsuz tutum ve davranışlarında azalmalar yaşanacağı düşünülmektedir. Bilinçli farkındalık bireyin kendini tanıması, stresi yönetebilmesi, empati kurması, iletişim becerilerini yükseltmesi, yaratıcılığının ve farkındalık seviyesinin artmasına katkıda bulunur. Psikolojik iyi oluş olgusu pozitif psikoloji alanının bir çalışma konusudur. Bireyin kendini iyi hissetmesi, hayata olumlu bakabilmesi ile ilgili bir olgudur. Psikolojik iyi oluş kavramı, hayatın zorlu tecrübeleri ile karşılaştığında bireyin potansiyeline ulaşabilmesi ve yaşamını anlamlı olarak sürdürmesini vurgulayan bir bakış açısıyla alakalıdır. Psikolojik iyi oluşları yüksek kişiler, özsaygıları yüksek, iletişim becerileri gelişmiş, kendileri ile barışık ve yaşamı anlamlı bulan bireylerdir. Çalışanların iyi oluş düzeyleri teknolojik yenilikler, rekabetin artması, küreselleşen iş dünyası, iş ve yaşam şartları gibi birçok faktör tarafından etkilenmektedir. Örgütlerde mutlu hisseden çalışanlar mutlu olmayan çalışanlara göre daha yüksek performans gösterebilmekte, iş tatminleri daha yüksek olabilmektedir. Psikolojik sermaye, sermayenin diğer çeşitlerine göre henüz yeni bir sermaye şekli olarak kabul görmektedir. Psikolojik sermaye geçmişten günümüze hala değerli olan ekonomik ve sosyal sermaye türlerinden farklı bir sermaye türüdür. Pozitif psikolojinin etkisi ile doğru kullanılan insan kaynağı örgütlerin önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. İnsan kaynağına yatırım yapılması örgütlere rekabet üstünlüğü sağlayacaktır. Bu gerçekten hareketle psikolojik sermaye günümüz örgütleri için önemli bir rekabet aracı olarak değer görmektedir. Psikolojik sermayesi yüksek olan işgörenler diğerlerine oranla daha yüksek performans gösterebileceklerdir. Psikolojik sermaye bireyin mutluluğu ve refahı ile alakalı bir olgudur. Psikolojik sermaye stresi azaltarak çalışanların başarılı olmasına katkı sağlar.

Bu kapsamda çalışmada bilinçli farkındalık, psikolojik iyi oluş ve psikolojik sermaye değişkenleri arasındaki ilişkilerin incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bilinçli farkındalık konusunda yapılmış çalışmalara bakıldığında zaman her geçen yıl artış görülmektedir. Fakat yapılan çalışmaların sayısındaki artışa rağmen bilinçli farkındalığın iş yaşamındaki etkilerine dair yapılan çalışmalar çok düşük yüzdelerde kalmıştır. Bu çalışma ile iş yaşamında bilinçli farkındalık konusu ele alınmaya çalışılmıştır. Bireylerin bilinçli farkındalıklarının yüksek olması; aynı zamanda ruhsal sağlığının da iyi olduğunun göstergesidir (Brown vd., 2007). Bilinçli farkındalık kavramı ile iyi oluş kavramı arasındaki ilişki düzeyinin yüksek olduğu yapılan araştırmalarla kanıtlanmıştır (Brown ve Ryan, 2003; Baer vd., 2008; Falkenström, 2010). Psikolojik sermaye, çalışanların iş yaşamına ilişkin

önemli bir psikolojik kaynağı ortaya koymaktadır. Araştırmada yer alan değişkenlerin geliştirilebilmesi mümkün olduğundan dolayı psikolojik iyi oluş üzerindeki muhtemel etkilerinin ortaya konulması oldukça önemlidir. Bu çalışmada, psikolojik sermayenin bilinçli farkındalık ile psikolojik iyi oluş olgusu arasındaki ilişkide aracı rolü üstlenip üstlenmediğinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bilinçli farkındalık kavramının çalışma hayatındaki etkilerini ortaya koymaya dönük yapılmış araştırma sayısı oldukça azdır. Ayrıca, alan yazında iş görenlerin iyi oluş halleri genellikle stres, depresyon, kaygı, tükenmişlik gibi bazı psikolojik işlevsizlik durumları ile ilişkili olduğu görülmektedir (Roche vd. 2014; Schaufeli vd.,2008). Yapılan bu araştırmada çalışan iyi oluş halinin pozitif açıdan incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada öncelikle değişkenler arası ilişkiler ele alınmıştır daha sonra aracılık etkisi olup olmadığına bakılmıştır. Bu araştırmanın hem literatüre hem de araştırmacılara katkı sağlayıp faydalı olacağı düşünülmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Bilinçli Farkındalık

Bilinçli farkındalık mevcut deneyim veya şu anda yaşananlar karşısında farkındalık ve dikkatin artması şeklinde değerlendirilmektedir (Brown ve Ryan, 2003:822). Germer vd. (2005) bilinçli farkındalığı bireyin tam anlamıyla uyanık ve canlı olması için bir imkân olarak görmektedir. Bilinçli farkındalık olgusu bir uyanıştır ve bireyler nadiren fikir ve düşüncelerini anlık zamana dalgınlık yaşamadan bilinçlilikle yönlendirebilir. Bilinçli farkındalık aynı zamanda hatırlamaktır. Böylece bireyler dikkatini şu anda yaşananlara odaklayabilir.

Başka bir anlatım ile bilinçli farkındalık kavramı; şu anda gerçekleşen deneyimler üzerinde yargılama yapmadan kabul etme ve dikkatini yöneltme ile meydana gelen farkındalık şeklinde tanımlanmaktadır (Zinn, 2003:145).

Germer vd. (2005) bilinçli farkındalığın yaşandığı anların bazı ortak yönleri olduğundan bahsetmektedir. Buna göre bilinçli farkındalığın yaşandığı anlar:

- Kavramsal bir an değildir
- Şimdiye odaklanmıştır
- Yargılayıcı bir tutum değildir
- Maksadı bulunmaktadır
- Katılımcıların gözlemine ihtiyaç duyar
- Sözel değildir
- Keşfe dayanmaktadır
- Özgürleştiricidir.

Bilinçli farkındalık kavramı öncelikle kişilerin dikkat kaliteleri ile alakalı bir kavramdır. Farkındalık düzeyi yüksek kişiler dikkat düzeylerini daha iyi kontrol etmektedir. Böylece uyaranlara karşı daha net odaklanabilmekte ve bu süreci daha iyi yönetmektedir. Kişinin dikkatini iyi yönetebilmesi davranışsal, duyuşsal ve bilişsel birçok işlevi etkilemektedir (Brown ve Ryan, 2003).

Farkındalık kavramı örgüt açısından çalışanlar arasında uyum ve refahı sağlaması yönüyle önem taşımaktadır. Farkındalık sayesinde bireylerin bakış açıları değişerek durumları tekrar değerlendirmesi söz konusu olmaktadır (Weinstein vd.,2009; Carmody ve Baer, 2009). Bilinçli farkındalık olgusu bireylerin psikolojik ve fiziki iyi oluş hallerinin yükselmesine neden olmaktadır. Böylece bireylerin performanslarında da artışlar yaşanabilmektedir (Roche vd., 2014; Dane ve Brummel,2014; Schultz vd.,2015).

2.2. Psikolojik İyi Oluş

Bu kavram ilk kez Bradburn tarafından yapılan bir çalışmada 1969 yılında kullanılmış ve pozitif duyguların negatif duygulara baskınlık sağlaması durumu olarak açıklanmıştır. Bu çalışmaya göre pozitif ile negatif duygular birbirinden bağımsızdır ve kişinin sahip olduğu bu tarz duyguların düzeyi psikolojik iyi oluş düzeyini göstermektedir (Bradburn, 1969).

Bireyin kendine özgü güçlü ve zayıf yönlerinin farkında olması, kendini geliştirmesi, çevresiyle iyi ilişkiler kurması, stresli durumlarla başa çıkabilmesi ve geleceğe dönük amaçlara sahip olması durumu psikolojik iyi oluş olarak açıklanmaktadır (Telef vd., 2013). Bu kavram bireyin yaşamını iyi olarak sürdürebilmesi ve gizil gücünü gerçekleştirmesi (Ryan vd., 2008); en basit şekilde pozitif psikolojik işlevsellik (Ryff, 1995) olarak tanımlanmaktadır. Bireyin kendini tam olarak gerçekleştirerek faaliyetlerde bulunması olarak da açıklanmaktadır (Waterman, 1993). Bu kavram kendini gerçekleştirme, canlılık, anlamlılık ve potansiyelini kullanabilme kapasitesi ile açıklanmaktadır. Bu noktada önemli olan kişinin bireysel değerlendirmeleri değil teorilerle açıklanan sağlıklı davranış ölçütleridir (Fava ve Ruini, 2003).

Psikolojik iyi oluşun Ryff (2014) ile Ryff ve Singer (2008)'in çalışmalarında 5 alt boyuttan meydana geldiği ortaya konmuştur. Bunlar; özerklik, öz kabul, çevresel kontrol, diğerleri ile pozitif ilişkiler ve yaşamın amacı şeklinde sıralanmaktadır. Psikolojik iyi oluş düzeyinin düşük ya da yüksek olmasından çalışanlar ve örgütün nasıl etkilendiği yapılan çalışmalarda ortaya konulmuştur. Psikolojik iyi oluş düzeyi düşük olan bireylerde stres düzeyinin yüksek olduğu (Cripps ve Zyromski, 2009:11), psikolojik iyi oluş seviyesinin azalmasıyla bireylerin yalnızlık hissettikleri (İkiz vd., 2018:10) bulgulanmıştır. Psikolojik iyi oluş düzeyi ile iyilikseverlik, güvenlik, uyum, hazcılık, başarı, bağımsızlık gibi faktörler arasında pozitif yönlü ilişkiler bulunmuştur (Telef vd., 2013:1304).

Psikolojik iyi oluş üzerine yapılmış diğer çalışmalar incelendiği zaman psikolojik iyi oluş ile yaşam kalitesi (Demir vd., 2021), psikolojik iyi oluş ile bilinçli farkındalık (Taşdemir, 2018; İmroğlu vd. 2021) arasında pozitif yönlü ilişkiler bulunmuştur. Deniz vd. (2017) yaptıkları çalışmada bilinçli farkındalık kavramını psikolojik iyi oluşun bir yordayıcısı olarak açıklamışlardır.

2.3. Psikolojik Sermaye

Luthans (2002), psikolojik sermaye kavramını günümüz iş ortamında performans artışı sağlamaya yönelik beşerî kaynağın psikolojik kapasitesi ile güçlü tarafları üzerine yapılan uygulama ve çalışmalar olarak ifade etmiştir. Başka bir açıklama ile psikolojik sermaye olgusu “*kim olduğumuz*” ve “*pozitif gelişim sayesinde ne olabileceğimiz*” şeklinde ifade edilmektedir (Luthans vd., 2006). Psikolojik sermaye olgusu umut, özyeterlilik, iyimserlik ve dayanıklılık olmak üzere dört boyuttan meydana gelmektedir. Budört boyut, ayrılamayacak kadar iç içe geçmiş durumda ve birbirleriyle etkileşim halindedir. Bu nitelikleri taşıyan çalışanların örgüt içi iletişim becerilerinden, örgütsel hedeflerin belirlenip yaptığı işe kadar birçok alanda çok başarılı olacağı düşünülmektedir (Luthans vd., 2007:3).

Bu kavramın en belirgin özelliklerinden biri de iş performansını etkilemesidir (Luthans vd., 2005). Bireysel açıdan performansı ve gelişmeyi etkileyen psikolojik bir kaynak; örgütsel açıdan ise diğer sermaye türleri gibi, çalışan performansına ve sürdürülebilir rekabet avantajına katkı sunan bir yönetim aracıdır (Luthans vd., 2005). Bu nedenle psikolojik sermaye işletme ve çalışanlar için en az diğer sermaye türleri kadar önem taşımaktadır.

Psikolojik sermaye çalışanların verimliliğini artırabilecek nitelikler üzerine odaklanmakta, çalışanın mevcut konumunu ortaya koyarak gelecekte nerde olmak istediğine vurgu yapmaktadır (Goldsmith vd., 1998). Luthans vd. (2007), psikolojik sermayenin örgütlerin sürdürülebilir performansa

ulaşmalarında yatırım yapip geliştirebilecekleri ve büyüyecekleri bir yapı olduğunu ifade etmektedirler. Psikolojik sermaye konusunda yapılan çalışmalarda psikolojik sermayenin iş tatmini (Salam, 2017; Abbas vd., 2014), örgütsel bağlılık (Huynh ve Hua, 2020) ve performans (Kesken vd., 2024) değişkenleri ile ilişkili olduğu ortaya konulmuştur.

2.4. Bilinçli Farkındalık, Psikolojik İyi Oluş ve Psikolojik Sermaye İlişkisi ve Araştırmanın Hipotezleri

Bilinçli farkındalık düzeyinin artması, acı ile başa çıkabilmeye ve ruhsal sağlığın iyi olmasına katkıda bulunur (Brown vd., 2007). Bilinçli farkındalık ve psikolojik iyi oluş arasında ilişki olduğu yapılan araştırmalarda ortaya konulmuştur (Brown ve Ryan, 2003; Baer vd., 2008; Howell vd., 2008; Falkenström, 2010). Bilinçli farkındalık ve psikolojik iyi oluş değişkenleri arasında ortaya konulan bu ilişki Öz Belirleme Kuramı ile açıklanmaya çalışılmıştır. Öz Belirleme Kuramı'na göre bireyler bulundukları ortamın da yardımıyla kendi deneyimleri oluşturur ve bu durumu içselleştirirler. Bu içselleştirilen davranışlar bireyin tutumunun oluşması anlamında önem arz etmektedir (Ryan ve Deci, 2000). Yapılan meta analiz çalışmalarında da bilinçli farkındalığın artması ile psikolojik iyi oluşun da arttığı ortaya konulmuştur (Visted vd., 2015; Carmody ve Baer, 2009). Bu açıklananlardan hareketle çalışmanın birinci hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur. *"H1: Bilinçli farkındalığın psikolojik iyi oluş üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır"*.

Luthans ve Youssef'un ortaya koyduğu psikolojik sermaye, bireyin pozitif özelliklerini ön plana çıkarmak amacıyla da kullanılmaktadır (Zhao ve Hou, 2009). Fredrickson (2001) Olumlu Duyguları İnşa Etme Kuramında pozitif duyguların çalışanların farkındalık ve zihin açıklığını artırdığını ifade etmektedir. Pozitif düşünce yapısına sahip bireylerin dikkat seviyesi yüksek, daha yaratıcı, resmin tamamını görebilen, detaycı, problem çözme yeteneğine sahip, stresle başa çıkabilen bireyler oldukları bulgulanmıştır (Butler ve Kern, 2016). Bilinçli farkındalık ve psikolojik sermaye değişkenlerini ele alan çalışmalardan Roche vd. (2014) çalışmalarında bilinçli farkındalık davranışı ile psikolojik sermaye değişkeni arasında olumlu ilişkiler bulmuşlardır. Buna ek olarak ayrıca bilinçli farkındalık ve tükenmişlik arasındaki ilişkide psikolojik sermayenin aracı rolü olduğunu bulmuşlardır. Avey vd. (2008) yaptıkları çalışmada, bilinçli farkındalık davranışı ile psikolojik sermaye değişkeni arasında olumlu bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu açıklananlardan hareketle çalışmanın ikinci hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur. *"H2: Bilinçli farkındalığın psikolojik sermaye üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır."*

Pozitif psikolojik sermaye Avey vd. (2011)'in yaptığı çalışmalarda stres, işten ayrılma ve sinizm ile negatif yönde; iş tatmini ve örgütsel bağlılık değişkenleri ile pozitif yönlü anlamlı olarak ilişkilidir. Psikolojik sermaye çalışanların iş yaşamı iyi oluş ve psikolojik iyi oluş hallerini etkilemektedir (Youssef ve Luthans, 2015). Malekitabar vd. (2017) ve Avey vd. (2010) yaptıkları çalışmalarda psikolojik iyi oluş ile psikolojik sermaye değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulmuştur. Alanyazın incelendiği zaman psikolojik sermaye kavramı ve psikolojik iyi oluş kavramı arasındaki ilişkiler genellikle "Kaynakların Korunması Kuramı" (Hobfoll, 1989) ile açıklanmaktadır. Bu kurama göre bireyler ellerindeki kaynakları korumak ve onlara yenilerini eklemek üzere motive olmaktadırlar. Bireylerin bu durumda stres düzeylerinde bir azalma psikolojik iyi oluş düzeylerinde ise bir artış meydana gelebilecektir. Bu düşünceden yola çıkarak çalışanların psikolojik sermaye düzeylerinin psikolojik iyi oluşları üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Bu açıklamalardan hareketle çalışmanın üçüncü hipotezi şu şekilde belirlenmiştir. *"H3: Psikolojik sermayenin psikolojik iyi oluş üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır"*.

Araştırma kapsamında bilinçli farkındalık, psikolojik iyi oluş ve psikolojik sermaye arasında ilişki olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple bu çalışmada bilinçli farkındalığın psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisinde psikolojik sermayenin aracılık rolü olduğu varsayılarak bu etki araştırılmıştır. Bu bağlamda araştırmanın dördüncü hipotezi şu şekilde belirlenmiştir. “*H₄: Bilinçli farkındalığın psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisinde psikolojik sermayenin aracılık rolü bulunmaktadır*”.

3. YÖNTEM

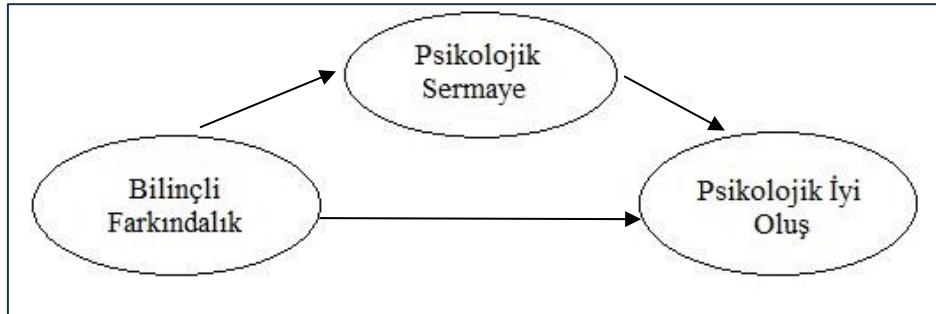
3.1.Araştırmanın Amacı ve Modeli

Bireylerin bilinçli farkındalıklarının yüksek olması; aynı zamanda ruhsal sağlığının da iyi olduğunun göstergesidir (Brown vd., 2007). Bilinçli farkındalık kavramı ile iyi oluş kavramı arasındaki ilişki düzeyinin yüksek olduğu yapılan araştırmalarla kanıtlanmıştır (Brown ve Ryan, 2003; Baer vd., 2008; Falkenström, 2010). Öz Belirleme Kuramına göre bilinçli farkındalığın neden olduğu bilişsel ve davranışsal etkilerin psikolojik iyi oluş durumunu belirlemekte etkili olduğu ifade edilmektedir (Ryan ve Deci, 2000). Bununla birlikte, psikolojik sermaye, Kaynakların Korunması Kuramı (Hobfoll,1989;2002) temelinde, işgörenlerin, iş yaşamına dair kayda değer bir psikolojik kaynağını ortaya koymaktadır. Bu değişkenlerin geliştirilebilmesi mümkün olduğundan dolayı psikolojik iyi oluş üzerindeki muhtemel etkilerinin ortaya konulması oldukça önemlidir.

Araştırmanın konusunu psikolojik sermaye, bilinçli farkındalık ve psikolojik iyi oluş değişkenleri arasındaki ilişkilerin ortaya konulması oluşturmaktadır. Araştırmanın ele alınan değişkenler açısından alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada, psikolojik sermayenin bilinçli farkındalık ile psikolojik iyi oluş olgusu arasındaki ilişkide aracı rolü üstlenip üstlenmediğinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu araştırmanın teorik ve pratik açıdan alan yazına birtakım katkıları olacaktır. Bilinçli farkındalık kavramının çalışma hayatındaki etkilerini ortaya koymaya dönük yapılmış araştırma sayısı oldukça azdır. Ayrıca, alan yazında iş görenlerin iyi oluş halleri genellikle stres, depresyon, kaygı, tükenmişlik gibi bazı psikolojik işlevsizlik durumları ile ilişkili olduğu görülmektedir (Roche vd. 2014; Schaufeli vd.,2008). Yapılan bu çalışmada çalışan iyi oluş halinin pozitif açıdan incelenmesi amaçlanmıştır. Bu nedenlerden dolayı değişkenler arasındaki ilişkilerin araştırılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yapılan açıklamalardan hareketle araştırmanın teorik modeli aşağıda bulunan şekilde ortaya konulmuştur.

Şekil 1. Teorik Model

3.2. Veri Toplama Aracı, Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın verilerinin toplanması için anket yönteminden yararlanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket dört kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda demografik bilgilere ilişkin sorular yer almakta diğer bölümlerde ise araştırmanın ölçeklerine ilişkin ifadeler yer almaktadır.

Katılımcıların bilinçli farkındalıklarını ortaya koymak için Brown ve Ryan (2003) aracılığıyla geliştirilen Bilinçli Farkındalık Ölçeğinden (BİFÖ) yararlanılmıştır. Ölçeğin Türkçeye uyarlanması Özyeşil vd. (2011) tarafından yapılmıştır. BİFÖ'nün yapı geçerliği için yazarlar tarafından açıklayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur. Bu analiz sonucunda, BİFÖ tek faktörlü bir yapıda olup 0,27 ve 0,78 arasında değişen faktör yüklerine sahiptir. Ayrıca iç tutarlılık katsayısı 0,82 olarak bulunmuştur. Psikolojik iyi oluş düzeyini ortaya koymak için Diener vd. (2010)'nun geliştirdiği, Türkçe'ye Telef (2013) tarafından uyarlanan ölçek kullanılmıştır. Ölçeğin açıklayıcı faktör analizinde toplam açıklanan varyans %42 olarak bulunmuştur. Ölçek 0,54 ile 0,76 arasında değişen faktör yüklerine sahiptir. Ölçeğin Cronbach alfa katsayısı 0,80 olarak hesaplanmıştır. Çalışmada kullanılan Psikolojik Sermaye Ölçeği Luthans vd. (2007) tarafından geliştirilmiştir. Geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları Erkuş vd. (2013) tarafından yapılan ölçeğin Türkçe versiyonu kullanılacaktır. Ölçeğe yazarlar tarafından yapılan güvenilirlik analizinde Cronbach Alpha değeri 0,89 olarak bulunmuştur.

Araştırmanın evreni Konya ili organize sanayi bölgesinde otomotiv yedek parça imalatı yapan bir fabrika çalışanlarından oluşmaktadır. Çalışmanın örneklemi belirlenirken Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004)'ün oluşturduğu tablodan faydalanılmıştır. %95 güven düzeyinde evrenin 1000 kişi olması halinde 0,05 hata payı ile birlikte örneklem sayısı 278 katılımcı şeklinde hesaplanmıştır.

Sektörde uzun ve yoğun mesai saatleri, iş stresinin fazla olması gibi nedenler bu sektörün seçilmesinde etkili olmuştur. Çalışanların olumsuz durumlara direnç gösterip karşı durabilmelerinde pozitif psikolojik sermaye gibi faktörler öne çıkmaktadır. Çalışanların işlerini odaklanarak gerçekleştirmeleri ise bilinçli farkındalığın önemini ortaya koymaktadır.

Bu araştırma için *Selçuk Üniversitesi Beyşehir Ali Akkanat İşletme Fakültesi Bilimsel Etik Değerlendirme Kurulu* 'ndan Karar 2024/04 sayı ve 17.04.2024 tarihli Etik Kurul onayı alınmıştır.

4. BULGULAR

Araştırmada elde edilen verilerin analizlerinin yapılmasında SPSS ve SPSS makro programları kullanılmıştır. Verilerin ilk olarak normal dağılıp dağılmadığı incelenmiştir. Bu sebeple çarpıklık ve basıklık değerleri ortaya konulmuştur. Ölçeklerin ilgili değişkenleri tutarlı şekilde ölçtüğünü incelemek amacıyla güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Değişkenler arası ilişkileri ortaya koymak amacıyla korelasyon testi yapılmıştır. Araştırmanın hipotezlerinin incelenmesi amacıyla Process Makrosu (Hayes, 2017) kullanılmıştır. En son kısımda bu analiz sonucunda elde edilen aracılık analizine dair bulgular yer almaktadır.

4.1. Demografik Bilgiler

Çalışmada öncelikle katılımcıların demografik bilgileri sayı(n) ve yüzde (%) olarak verilmiştir. Tablo 1'de araştırmaya katılan çalışanlara ait demografik bilgiler bulunmaktadır.

Tablo 1. Çalışanların Demografik Bulgulara Göre Dağılımı

Değişkenler		n	%
Cinsiyet	Kadın	52	18,2
	Erkek	234	81,8
	Toplam	286	100,0
Medeni hali	Evli	194	67,8
	Bekar	92	32,2
	Toplam	286	100,0
Yaş	18-25	43	15,0
	26-30	46	16,1
	31-35	61	21,3
	36-40	58	20,3
	41-45	40	14,0
	46 Ve Üstü	38	13,3
	Toplam	286	100,0
Eğitim durumu	İlköğretim	156	54,0
	Lise	103	36,0
	Ön Lisans	10	3,5
	Lisans	15	5,2
	Yüksek Lisans	2	0,7
	Toplam	286	100,0
Çalışma süresi	1 yıldan daha az	13	4,5
	1-5 yıl arası	100	35,0
	6-10 yıl arası	92	31,8
	11-15 yıl arası	49	17,1
	16-20 yıl arası	19	6,6
	21 yıl ve üzeri	13	4,5
	Toplam	286	100,0

Araştırmaya katılanların demografik bilgileri incelendiğinde %18'i bayan, %82'si erkektir. Büyük çoğunluğu erkekler oluşturmaktadır. Medeni durum bakımından %68'i evli, %32'si bekârdır. Katılımcıların yaş ortalamalarına bakıldığında zaman %21'i 31-35 yaş aralığında olup çoğunluğu oluşturmaktadırlar. %13'ü oluşturan en az kısım ise 46 yaş ve üzerindedir. Buradan hareketle çalışanların genellikle orta yaş aralığında olduğu söylenebilir. Ankete katılanların mezuniyeti incelendiğinde %54'ü ilköğretim mezunu, %36'sı lise mezunu ve %10'u ön lisans ve üzeri mezunları oluşturmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu ilköğretim mezunudur. Katılımcıların hizmet yılı bakımından %35'i 1-5 yıl aralığında, %32'si 6-10 yıl aralığında, %28'i 10 yıl ve üstü süredir işletmeye hizmet etmektedir. Bu sonuca göre çalışanların uzun yıllar işletmede görev aldıkları söylenebilir. Araştırmaya katılan katılımcıların çoğunluğunu cinsiyet bakımından erkekler, yaş bakımından 31-35 yaş grubu çalışanlar oluşturmaktadır.

4.2. Güvenirlilik ve Geçerlilik Analizi

Araştırmanın bu kısmında öncelikle kullanılan verilerin normal dağılıma uygun olup olmadığını belirlemek için çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmektedir. Bu değerler $\pm 1,96$ arasında olduğu zaman veriler normal dağılıma uygun olarak kabul edilmektedir. Araştırma değişkenlerine ilişkin çarpıklık ile basıklık değerleri incelendiği zaman psikolojik iyi oluş (-0,015; -0,547), psikolojik sermaye (0,103; -0,511) ve bilinçli farkındalık (0,480; 0,256) ölçeğinin belirlenen değer aralıklarında olduğu ve bu değerlere göre normal dağılım gösterdiği söylenebilmektedir.

Tablo 2. Ölçeklerin Basıklık ve Çarpıklık Değerleri

Psikolojik İyi Oluş	Ortalama	3,5634
	Çarpıklık	-0,015
	Basıklık	-0,547
Psikolojik Sermaye	Ortalama	3,6104
	Çarpıklık	0,103
	Basıklık	-0,511
Bilinçli Farkındalık	Ortalama	3,2152
	Çarpıklık	0,480
	Basıklık	0,256

Tablo 2’de araştırma değişkenlerine ait ortalama bilgilerine de yer verilmiştir. Bu bilgilere göre psikolojik iyi oluş ölçeğine ait ortalama 3,56; psikolojik sermaye ölçeği ortalaması 3,61 ve bilinçli farkındalık düzeyine ait ortalama 3,21’dir. Elde edilen bu bulgulara göre 5’li Likert ölçeği dikkate alındığında bu ortalamaların yüksek olduğu görülmektedir.

Araştırma verileri analiz edilmeye başlamadan önce yapılması gereken diğer bir işlem veri toplama aşamasında kullanılan araçların güvenirlik değerlerinin araştırılmasıdır. Araştırma değişkenlerine ilişkin güvenirlik değerleri Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Ölçeklerin Güvenirlik Değerleri

Değişken	Cronbach’s Alfa Katsayısı
Psikolojik İyi Oluş	0,77
Bilinçli Farkındalık	0,84
Psikolojik Sermaye	0,88

Psikolojik iyi oluş ölçeğine dair Cronbach Alfa değeri 0,77 olarak hesaplanmıştır. Buna göre ölçeğin güvenilir olduğu söylenebilir. Bilinçli farkındalık ölçeğinin güvenirliliği 0,84 olarak bulunmuştur. Bu değere göre bilinçli farkındalık ölçeğinin güvenilir bir yapıda olduğu görülmektedir. Psikolojik sermaye ölçeğinin Cronbach Alfa değeri 0,88 olarak bulunmuş ve bu sonuç bize ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmada ölçeklerin yapı geçerliliğini kontrol etmek maksadıyla açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Psikolojik iyi oluş ölçeği faktör yüklerinin 0,86 ile 0,45 arasında olduğu, KMO analiz sonucu 0,759 ve Barlett testi anlamlı ($p=0,000$) olarak bulunmuştur. Ölçeğin açıkladığı varyans yükü, psikolojik iyi oluş ölçeği için %54 olarak bulgulanmıştır. Bilinçli farkındalık ölçeği faktör yüklerinin 0,56 ile 0,78 arasında olduğu, KMO analiz sonucu 0,816 ve Barlett testi anlamlı ($p=0,000$) olarak bulunmuştur. Ölçeğin açıkladığı varyans yükü %61 olarak bulgulanmıştır. Psikolojik sermaye ölçeği faktör yüklerinin 0,85 ile 0,49 arasında olduğu, KMO analiz sonucu 0,833 ve Barlett testi anlamlı ($p=0,000$) olarak bulunmuştur. Ölçeğin açıkladığı varyans yükü %63 olarak bulgulanmıştır. KMO ölçeğin örnekleme ölçmedeki yeterliliğini ifade etmektedir. Bu değer 0,50’den yüksek olması beklenmektedir. Araştırmada yer alan her üç değişkende de bu değerler kabul edilebilir düzeydedir. Elde edilen KMO ve Barlett testi sonuçlarına göre her üç ölçeğin de araştırma değişkenlerini ölçmede oldukça iyi olduğu ve ölçek maddelerinin birbirleri ile ilişkili oldukları ortaya konulmuştur.

4.3. Hipotezlerin Test Edilmesi

Değişkenler arası ilişkileri açığa çıkarmak amacıyla öncelikle korelasyon analizi yapılarak Pearson korelasyon değerleri ortaya konulmuştur. Elde edilen bu değerler Tablo 4’te verilmektedir.

Tablo 4. Değişkenler Arası Korelasyon Analizi Sonuçları

		Psikolojik İyi Oluş	Psikolojik Sermaye	Bilinçli Farkındalık
Psikolojik İyi Oluş	PearsonCorrelation	1	0,472**	0,127*
	Sig. (2-tailed)		0,000	0,031
	N	286	286	286
Psikolojik Sermaye	PearsonCorrelation	0,472**	1	0,156**
	Sig. (2-tailed)	0,000		0,008
	N	286	286	286
Bilinçli Farkındalık	PearsonCorrelation	0,127*	0,156**	1
	Sig. (2-tailed)	0,031	0,008	
	N	286	286	286

** “Korelasyon katsayısı 0,01 düzeyinde anlamlıdır”.

* “Korelasyon katsayısı 0,05 düzeyinde anlamlıdır”.

Yapılan korelasyon analizi sonucunda; psikolojik iyi oluş ve psikolojik sermaye arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur ($r = 0,472$; $p < 0,01$). Psikolojik iyi oluş ve bilinçli farkındalık değişkenleri arasında da aynı şekilde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur ($r = 0,127$; $p < 0,05$). Diğer değişkenler olan psikolojik sermaye ile bilinçli farkındalık arasında da pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur ($r = 0,156$; $p < 0,01$).

Tablo 5’te araştırma değişkenlerine ilişkin regresyon analizi sonuçları görülmektedir.

Tablo 5. Regresyon Analizi Sonuçları

	β	SH	t	p
Sabit	3,107	0,216	14,381	0,000
Bilinçli Farkındalık	0,142	0,066	2,164	0,031
a. Bağımlı Değişken: Psikolojik İyi Oluş				
	β	SH	t	p
Sabit	3,129	0,186	16,849	0,000
Bilinçli Farkındalık	0,150	0,056	2,653	0,008
a. Bağımlı Değişken: Psikolojik Sermaye				
	β	SH	t	p
Sabit	1,590	0,223	7,140	0,000
Psikolojik Sermaye	0,546	0,061	9,015	0,000
a. Bağımlı Değişken: Psikolojik İyi Oluş				

Bilinçli farkındalığın psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla yapılan regresyon analizi sonucunda standart β katsayısı 0,142 olarak hesaplanmıştır. Bu değer ($p < 0,05$) istatistiki olarak anlamlıdır. Bu sonuca göre bilinçli farkındalığın psikolojik iyi oluş üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu belirten H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Bilinçli farkındalığın psikolojik sermaye üzerinde anlamlı etkisi olduğunu belirten H₂ hipotezi kabul edilmiştir. Standart β katsayısı 0,150 olarak ortaya konulmuştur. Bulunan bu değer istatistiki olarak anlamlıdır ($p < 0,01$).

H₃ hipotezi psikolojik sermayenin psikolojik iyi oluş üzerindeki anlamlı etkisi üzerine kurulmuştur. Regresyon analizinde β katsayısı 0,546 olarak hesaplanmıştır. Bu değer $p < 0,001$ olduğundan istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Bu sonucun bize gösterdiği değer ile psikolojik sermayenin psikolojik iyi oluş üzerinde etkisi olduğunu öneren H₃ hipotezi de kabul edilmiştir.

Tablo 6. Aracılık Analizi Sonuçları

Etki	Tahmin (β)	Standart Hata	t	p
BF $\longrightarrow$ PİO	0,142	0,0656	2,1644	0,0313
Doğrudan Etki	Tahmin (β)	Standart Hata	t	p
BF $\longrightarrow$ PİO	0,0617	0,059	1,0453	0,2968
Dolaylı Etki	Tahmin	Güven Aralığı		
BF $\longrightarrow$ PİO	0,803	(0,018, 0,1445)		

Etki, aracı olmadan bilinçli farkındalık değişkeninin psikolojik iyi oluş değişkeni üzerindeki etkisini göstermektedir (0,142). Doğrudan etki, aracı varken doğrudan etkiyi gösterir (0,0617). Dolaylı etki, aracı varken dolaylı etkiyi gösterir (0,803). Bu noktada aracılık etkisinin olup olmadığını anlamak için dolaylı etkinin güven aralığına bakıldığı zaman (0,018; 0,1445) “0” değerini içermediği görülmektedir. Bu durumda aracılık etkisi vardır denilmektedir. Bu durumda “H₄: Bilinçli farkındalığın psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisinde psikolojik sermayenin aracılık rolü bulunmaktadır” hipotezi kabul edilmektedir. Aracılık etkisi olduğu ortaya konulduktan sonra aracılık türü incelenmektedir. Aracı değişkenin olmadığı durumda anlamlı bir etki var fakat aracı değişken dahil olduğu zaman etki kaybolduğu için tam aracı olduğu ifade edilmektedir. Diğer bir ifade ile bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasında anlamlı olmayan bir ilişki çıkarsa tam aracılık etkisinden bahsedilmektedir. Bu durumda söylenebilir ki, bilinçli farkındalık çalışanların psikolojik sermayelerini artırmakta ve bu artış sonucunda da psikolojik iyi oluşları gelişmektedir.

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Günümüz iş dünyası çalışanlar açısından oldukça yoğun ve stresli bir ortam haline gelmiştir. Çalışanlar işlerinde başarılı olabilmek için değişen şartlara uyum sağlamak ve performanslarını artırmak zorundadırlar. Fakat sürekli artan bir stres ortamında çalışmak çalışanların sağlığına, iş yaşam kalitesine ve iş performansına olumsuz etki yapabilir. Son yıllarda çalışanların iş yerlerinde daha az stres altında daha verimli çalışabilmeleri için önemli bir etkisi olduğu düşünülen bilinçli farkındalık kavramı ön plana çıkmıştır. Bilinçli farkındalık çalışanlar için birçok faydayı beraberinde getirmektedir. Çalışanların bilinçli farkındalık ile performanslarında artış yaşanarak işlerini farkındalık ile zevkle yapmaya başlarlar. Bilinçli farkındalık sayesinde hatalar ve iş yeri kazaları minimum seviyeye düşebilir. Çalışanların zorlu şartlar karşısında dayanıklılıkları artar. Başkalarına karşı daha anlayışlı ve olumlu yaklaşır. Etraflarındaki negatifliklerden daha az etkilenirler.

Alan yazında yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu bilinçli farkındalık, depresyon, anksiyeteyi azaltmak gibi konular üzerine olsa da psikolojik iyi oluş, psikolojik sermaye gibi pozitif konular üzerine de çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Sektörün uzun ve yoğun mesai saatlerine sahip olması ayrıca iş

stresinin yüksek olması gibi sebepler çalışmanın bu sektörde yapılmasında etkili olmuştur. Çalışanların olumsuz durumlar karşısında dirençli olabilmelerinde psikolojik sermaye gibi kavramlar öne çıkmaktadır. Çalışanların işlerini odaklanarak gerçekleştirmeleri ise bilinçli farkındalığın önemini ortaya koymaktadır.

Araştırma hipotezlerinin test edilmesinde regresyon analizi ve process makro analizleri uygulanmıştır. Öncelikle regresyon analizi yapılmıştır. Bilinçli farkındalığın psikolojik iyi oluş üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu belirten ilk hipotezin test edilmesi için yapılan analiz sonucunda β katsayısı 0,142 değerini almıştır. Bu değerin ($p < 0,05$) istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Buradan hareketle H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Elde edilen sonuç daha önce aynı değişkenlerle yapılmış araştırmaların sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir (Baervd, 2008; Brown ve Ryan, 2003; Brown vd., 2007; Falkenström, 2010). İkinci hipotez bilinçli farkındalığın psikolojik sermaye üzerindeki etkisinin konu alındığı H_2 hipotezidir. Yapılan regresyon analizi ile β katsayısı 0,150 olarak bulunmuş ve H_2 de kabul edilmiştir. Elde edilen değer istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < 0,01$). Yapılan çalışma ile ulaşılan sonuçlar, Avey vd. (2008) ile Roche vd. (2014)'ün elde ettiği sonuçlar ile tutarlılık göstermektedir. H_3 hipotezini test etmek için yapılmış olan regresyon analizinde β katsayısı 0,546 ($p < 0,001$) bulunmuştur. Bulunan bu sonuca göre H_3 hipotezi de kabul edilmiştir. Araştırma ile elde edilen bu sonuç Malekitabar vd. (2017) ve Avey vd. (2010)'un çalışmalarında elde ettikleri sonuçlar ile benzer görünmektedir. Aracılık etkisini ortaya koymak için yapılan analizler neticesinde psikolojik sermayenin aracılık rolü olduğunu ortaya koyan H_4 hipotezi de kabul edilmiştir.

Araştırmada elde edilen sonuçlar dahilinde söylenebilir ki; çalışanların bilinçli farkındalıkları arttıkça psikolojik iyi oluş ve psikolojik sermayeleri de artmaktadır. Bununla birlikte psikolojik iyi oluşları arttıkça psikolojik sermayeleri de artmaktadır. Psikolojik sermaye bu ilişkide aracı rolü üstlenmektedir. İşletmelerin devamlılığını ve rekabet üstünlüğü sağlayabilmesi insan kaynağına bağlıdır. Kendi yeteneklerinin farkında olan, iletişim becerileri yüksek, empati kurabilen, kendileri ile barışık, stres yönetimini gerçekleştirebilen, gelişime ve yeniliklere açık çalışanlar örgüt için birer rekabet avantajıdır. İnsan kaynağını etkin ve verimli kullanamayan işletmelerin uzun vadede başarılı olmaları beklenemez. Bu noktada örgüt yöneticilerine büyük görevler düşmektedir. Yöneticiler çalışanların iş yaşamlarında mutlu olmaları ve etkin çalışabilmeleri için onlara kılavuzluk yapmalı, hakları konusunda onları bilgilendirmeli, kariyer gelişimlerine destek olmalıdır. Yapılan çalışmanın hem alan yazınına hem de sektöre katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

Bu çalışmanın evreni Konya ili organize sanayi bölgesinde otomotiv yedek parça imalatı yapan bir fabrika çalışanlarından oluşmaktadır. Bundan sonra yapılacak çalışmaların farklı bölgelerde ve farklı sektörlerde uygulanması sonuçların genellenmesine yardımcı olacaktır. Ayrıca gelecekte yapılacak çalışmalarda araştırma değişkenlerinin performansı ve örgütsel bağlılığı nasıl etkilediğinin ele alınması da yararlı olabilir.

Etik Beyan

“Bilinçli Farkındalığın Psikolojik İyi Oluş Üzerindeki Etkisinde Psikolojik Sermayenin Aracılık Rolü” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Bu araştırma için *Selçuk Üniversitesi Beyşehir Ali Akkanat İşletme Fakültesi Bilimsel Etik Değerlendirme Kurulu*’ndan Karar 2024/04 sayı ve 17.04.2024 tarihli Etik Kurul onayı alınmıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Avey, J. B., Reichard, R. J., Luthans, F. ve Mhatre, K. H. (2011). Meta-Analysis of The Impact Of Positive Psychological Capital on Employee Attitudes, Behaviors, and Performance. *Human Resource Development Quarterly*, 22(2), 127–152.
- Baer, R. A., Smith, G. T., Lykins, E., Button, D., Krietemeyer, J. ve Sauer, S. (2008). Construct Validity of The Five Facet Mindfulness Questionnaire in Meditating and Non-Meditating Samples. *Assessment*, 15, 329-342.
- Bradburn, N. M. (1969). *The Structure of Psychological Well-Being*. Chicago: Aldine Publications.
- Brown, K. W. ve Ryan, R. M. (2003). The Benefits of Being Present: Mindfulness and Its Role in Psychological Well-Being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 822-848.
- Brown, KW., Ryan, RM. ve Creswell, JD. (2007). Mindfulness: Theoretical Foundations and Evidence for Its Salutary Effects. *Psychological Inquiry*, 18(4), 211-237.
- Butler, J. ve Kern, M. L. (2016). The PERMA-Profiler: A Brief Multidimensional Measure of Flourishing. *International Journal of Wellbeing*, 6(3), 1-48.
- Carmody, J. ve Baer, R. A. (2009). How Long Does a Mindfulness-Based Stress Reduction Program Need to Be? A Review of Class Contact Hours and Effect Sizes for Psychological Distress. *Journal of Clinical Psychology*, 65(6), 627-638.
- Cripps, K. ve Zyromski, B. (2009). Adolescents' Psychological Well-Being and Perceived Parental Involvement: Implications for Parental Involvement in Middle Schools. *RMLE Online*, 33(4), 1-13.
- Dane, E. ve Brummel, B. J. (2014). Examining Workplace Mindfulness and Its relations to Job Performance and Turnover Intention. *Human Relations*, 67(1), 105–128.
- Demir, R., Tanhan, A., Çiçek, İ., Yerlikaya, İ., Çırak Kurt, S. ve Ünverdi, B. (2021). Yaşam Kalitesinin Yordayıcıları Olarak Psikolojik İyi Oluş ve Yaşam Doyumu. *Yaşadıkça Eğitim*, 35(1), 192-206.
- Deniz, M., Erus, S. ve Büyükcebeci, A. (2017). Bilinçli Farkındalık ile Psikolojik İyi Oluş İlişkisinde Duygusal Zekânın Aracılık Rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 7(47), 17-31.
- Diener, E., Wirtz, D., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D., Oishi, S. ve Biswas-Diener, R. (2010). New Well-Being Measures: Short Scales to Assess Flourishing and Positive and Negative Feelings. *Social Indicators Research*, 97, 143–156.
- Erkuş, A. ve Fındıklı, M. A. (2013). Psikolojik Sermayenin İş Tatmini, İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma. *Istanbul University Journal of the School of Business Administration*, 42(2), 302-318.
- Falkenström, F. (2010). Studying Mindfulness in Experienced Meditators: A Quasiexperimental Approach. *Personality and Individual Differences*, 48(3), 305- 310.
- Fava, G. A. ve Ruini C. (2003). Development and Characteristics of A Well-Being Enhancing Psychotherapeutic Strategy: Well-Being Therapy. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 34(1), 45-63.
- Germer, C. K., Siegel, R. D. ve Fulton, P. R. (2005). *Mindfulness and Psychotherapy*. New York: Guilford.

- Goldsmith, A.H., Veum, J.R. ve Darity, W. (1998). Race, Cognitive Skills, Psychological Capital and Wages. *Review of Black Political Economy*, 26, 13-22.
- Hayes, A. F. (2017). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis: A Regression-Based Approach* (2. Baskı). New York: Guilford Publications.
- Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of Resourcures: A New Attempt at Conceptualizing Stress. *American Psychologist*, 44(3), 513-524.
- Hobfoll, S. E. (2002). Social and Psychological Resources and Adaptation. *Review of General Psychology*, 50(3), 337-421.
- Howell, A. J., Digdon, N. L., Buro, K. ve Sheptycki, A. R. (2008). Relations Among Mindfulness, Well-Being, and Sleep. *Personality and Individual Differences*, 45(8), 773-777.
- Huynh, T.N. ve Hua, N.T.A. (2020). The Relationship Between Task-Oriented Leadership Style, Psychological Capital, Job Satisfaction and Organizational Commitment: Evidence from Vietnamese Small and Medium-Sized Enterprises. *Journal of Advances in Management Research*, 17(4), 583-604.
- İkiz, F. E., Asıcı, E., Kaya, Z. ve Balkan, K. (2018). Yaşam Amaçları ve Psikolojik İyi Oluşun Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumu Yordayıcı Rolü. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(25), 7-26.
- İmiroğlu, A., Demir, R. ve Murat, M. (2021). Psikolojik İyi Oluşun Yordayıcıları Olarak Bilişsel Esneklik, Bilinçli Farkındalık ve Umut. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(80), 2037-2057.
- Kesken, S. C., Turhan, Ö., Tekin, A. ve Dinç, F. C. (2024). Havacılık Çalışanları Açısından Pozitif Psikolojik Sermaye ve Öznel İyi Oluşun Takım Performansına Etkisi. *Havacılık ve Uzun Çalışmaları Dergisi*, 4(3), 13-27.
- Luthans, F., Avolio B. J., Avey J. B. ve Norman S. M. (2007). Positive Psychological Capital: Measurement and Relationship With Performance and Satisfaction. *Personnel Psychology*, 60, 541-572.
- Luthans, F. (2002). Positive Organizational Behavior: Developing and Managing Psychological Strengths. *Academy of Management Executive*, 15(1), 57- 72.
- Luthans, F., Avolio B. J., Walumbwa F. O. ve Li W. (2005). The Psychological Capital of Chinese Workers: Exploring The Relationship With Performance. *Management and Organization Review*, 1(2), 249-271.
- Luthans, F., Vogelgesang G. R. ve Lester P. B. (2006). Developing The Psychological Capital of Resiliency. *Human Resource Development Review*, 5(1), 25- 44.
- Luthans, F., Luthans K. W. ve Luthans B. C. (2004). Positive Psychological Capital: Beyond Human and Social Capital. *Business Horizons*, 47(1), 45-50.
- Luthans, F., Youssef C. M. ve Avolio B. J. (2007). *Psychological Capital*, New York: Oxford University Press
- Malekitabar, M., Riahi, M. ve Malekitabar, A. R. (2017). The Role of Psychological Capital in Psychological Well-Being and Job Burnout of High Schools Principals in Saveh, Iran. *Iranian Journal of Psychiatry and Behavioral Sciences*, 11(1), 1-8.

- Özyeşil, Z., Arslan, C., Kesici, Ş. ve Deniz, M. E. (2011). Bilinçli Farkındalık Ölçeğini Türkçeye Uyarlama Çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 36(160), 224-235.
- Telef, B. B. (2013). Psikolojik İyi Oluş Ölçeği: Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 374-384.
- Roche, M., Haar, J. M. ve Luthans, F. (2014). The Role of Mindfulness and Psychological Capital on The Well-Being of Leaders. *Journal of Occupational Health Psychology*, 19(4), 476-489.
- Ryan, R. M., Huta, V. ve Deci, E. L. (2008). Living Well: A Self-Determination Theory Perspective on Eudaimonia. *Journal of Happiness Studies*, 9(1), 139-170.
- Ryff, C. D. (1995). Psychological Well-Being in Adult Life. *Current Directions in Psychological Science*, 4(4), 99-104.
- Ryff, C. D. (2014). Psychological Well-Being Revisited: Advances in The Science and Practice of Eudaimonia. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 83(1), 10-28.
- Ryff, C. D. ve Singer, B. H. (2008). Know Thyself and Become What You Are: A Eudaimonic Approach to Psychological Well-Being. *Journal of Happiness Studies*, 9(1), 13-39.
- Salam, M. A. (2017). Effects of Psychological Capital on Job Satisfaction and Turnover Intention: Thai Higher Education Perspective. *Journal of Asia Pacific Studies*, 4(3). 203-218.
- Schaufeli, W. B., Taris, T. W. ve Van Rhenen, W. (2008). Workaholism, Burnout, and Work Engagement: Three of A Kind or Three Different Kinds of Employee Wellbeing?. *Applied Psychology*, 57(2), 173-203.
- Schultz, P. P., Ryan, R. M., Niemiec, C. P., Legate, N. ve Williams, G. C. (2015). Mindfulness, Work Climate, and Psychological Need Satisfaction in Employee Well-Being. *Mindfulness*, 6(5), 971-985.
- Taşdemir, E. (2018). *Psikologlarda Bilinçli Farkındalık ve Psikolojik Dayanıklılık ile Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. (Yüksek lisans tezi). Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Telef, B. B., Uzman, E. ve Ergün, E. (2013). Öğretmen Adaylarında Psikolojik İyi Oluş ve Değerler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Turkish Studies- International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(12), 1297-1307.
- Visted, E., Vøllestad, J., Nielsen, M. B. ve Nielsen, G. H. (2015). The Impact of Group-Based Mindfulness Training on Self-Reported Mindfulness: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Mindfulness*, 6, 501-522.
- Waterman, A. S. (1993). Two Conceptions of Happiness: Contrasts of Personal Expressiveness (Eudaimonia) and Hedonic Enjoyment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(4), 678-691.
- Weinstein, N., Brown, K. W. ve Ryan, R. M. (2009). A Multi-Method Examination of The Effects of Mindfulness on Stress Attribution, Coping, and Emotional Well-being. *Journal of Research in Personality*, 43(3), 374-385.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *Spss Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Yavuz, A. (2025). Bilinçli Farkındalığın Psikolojik İyi Oluş Üzerindeki Etkisinde Psikolojik Sermayenin Aracılık Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 594-610

Youssef-Morgan, C. M. ve Luthans, F. (2015). Psychological Capital and Well-Being. *Stress and Health*, 31(3), 180–188.

Zhao, Z. ve Hou, J. (2009). The Study on Psychological Capital Development of Intrapreneurial Team. *International Journal of Psychological Studies*, 1(2), 35-40.

Zinn, Kabat, J. (2003). Mindfulness- Based Interventions in Context: Past, Present, and Future. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 10(2), 144-156.

Extended Abstract

The Mediating Role Of Psychological Capital In The Effect Of Mindfulness On Psychological Well-Being

Objective: This study aims to determine whether psychological capital is a mediator in the relationship between mindfulness and psychological well-being. This research will make some contributions to the literature in theoretical and practical terms. The number of studies conducted to reveal the effects of the concept of mindfulness in working life is quite low. For this reason, it is thought that investigating the relationships between variables will contribute to the literature. In addition, it is seen in the literature that the well-being of employees is generally associated with some psychological dysfunctions such as stress, depression, anxiety and burnout (Roche et al. 2014; Schaufeli et al., 2008). In this study, it is aimed to examine employee well-being from a positive perspective.

Method: Questionnaire method was used to collect data in the study. The questionnaire consists of four parts. The first part includes questions about demographic information and the other parts include statements related to the scales of the research.

SPSS and SPSS macro programs were used to analyze the data obtained in the research. First of all, it was checked whether the data were normally distributed. For this reason, skewness and kurtosis values were examined. Reliability analyses were conducted to examine whether the scales consistently measured the relevant variables. Correlation tests were conducted to reveal the relationships between variables. In order to examine the research hypotheses, the mediation analysis results obtained by using Process Macro (Hayes, 2017) were included.

Findings: As a result of the correlation analysis, it was revealed that there was a positive and significant relationship between psychological well-being and psychological capital ($r=0.472$; $p<0.01$). There was also a positive and significant relationship between psychological well-being and mindfulness variables ($r=0.127$; $p<0.05$). A positive and significant relationship was also found between the other variables, psychological capital and mindfulness ($r=0.156$; $p<0.01$).

Regression analysis and process macro analysis were applied to test the research hypotheses. To determine the effect of mindfulness on psychological well-being, which is the first hypothesis, regression analysis was conducted. As a result of the analysis, the standard β coefficient was found to be 0.142. This value ($p<0.05$) is statistically significant. Therefore, hypothesis H1 was accepted. This result is similar to the results of previous studies conducted with the same variables (Baer et al., 2008; Brown and Ryan, 2003; Brown et al., 2007; Falkenström, 2010). The second hypothesis is H2, which deals with the effect of mindfulness on psychological capital. H2 was also accepted with the regression analysis. The standard β coefficient was found to be 0.150. This result is statistically significant ($p<0.01$). The results obtained in this study are consistent with the results obtained by Avey et al. (2008) and Roche et al. (2014). In the analysis for hypothesis H3, the standard β coefficient is statistically significant as it is 0.546 ($p<0.001$). According to this result, hypothesis H3 is also accepted. This result is similar to the results obtained by Malekitabar et al. (2017) and Avey et al. (2010) in their studies. As a result of the analyzes conducted to reveal the mediating effect, hypothesis H4, which stated that psychological capital has a mediating role, was also accepted.

Conclusion and Discussion: Within the results obtained in the study, it can be said that employees with high levels of mindfulness are positively affected by psychological well-being and psychological capital levels. As the psychological well-being levels of employees increase, their psychological capital levels also increase. Psychological capital also plays a mediating role. The continuity and competitive advantage of businesses depend on human resources. Employees who are aware of their own abilities, have high communication skills, can empathize, are at peace with themselves, can manage stress, and are open to development and innovation are competitive advantages for the organization. Businesses that cannot use human resources effectively and efficiently cannot be expected to be successful in the long term. At this point, organizational managers have great duties. Managers should guide employees, inform them about their rights, and support their career development in order for them to be happy in their work life and to work effectively. It is hoped that this study will contribute to both the literature and the sector.
